МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія

ПРАВО

Випуск 93

— Частина 5 —

Ужгород, 2026

Журнал включенно до категорії «Б» щодо видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук
(Наказ МОН України від 26.11.2020 № 1471 Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства від 26 листопада 2020 року та внесення змін до наказів Міністерства освіти і науки України від 2 липня 2020 року № 886, від 24 вересня 2020 року № 1188).

Науковий вісник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Бисага Юрій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Бєлов Дмитро Миколайович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Заборовський Віктор Вікторович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, директор НДІ теорії та практики правосуддя юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет;

ЧЛЕНИ РЕДКОЛЕГІЇ:

Бєлова Мирослава Володимирівна – доктор юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Берч Вероніка Вікторівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Бисага Юрій Юрійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правових дисциплін Карпатського університету ім. Августина Волошина;
Брочкова Катаріна – доктор хабілітований, кандидат юридичних наук, доктор філософії (Словацька республіка);
Булеца Сібілла Богданівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Гарагонич Олександр Васильович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри господарського права та господарського процесу Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Гомонай Василь Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Греца Ярослав Васильович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Дешко Людмила Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Жежихова Мартина – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й.Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Ковач Юліус – доктор юридичних наук, професор, проректор Панєвропської високої школи (м. Братіслава, Словацька Республіка);
Кучарик Рудольф – доктор філософії (Словацька Республіка);
Лазур Ярослав Володимирович – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Манзюк Василь Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Менджул Марія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Мраз Станіслав – доктор юридичних наук, професор, ректор Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Ондрова Юлія – кандидат юридичних наук, доцент Університету імені П.Й. Шафарика (м. Кошице, Словацька Республіка);
Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Рогач Іван – кандидат юридичних наук, доцент, юридичний факультет Університету Данубіус (м. Сладковічево, Словацька Республіка);
Рогач Олександр Янович – доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Фрідманський Роман Михайлович – кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
Чечерський Віктор Іванович – доктор юридичних наук, офіс Генерального прокурора.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 02 від 05.03.2026 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21500-11300Р, видане Державною реєстраційною службою України 24.11.2014 р. Офіційний сайт видання: ***https://visnyk-juris-uzhnu.com/***

ISSN: 2307-3322 (Print).
ISSN: 2664-6153 (Online).

© Ужгородський національний університет, 2026
© Ідея дизайну обкладинки належить проф. Бисазі Ю.М.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Андрух В.В. ЩОДО ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ПІД ЧАС АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ..... 13

Афтанасів В.М., Лісіцина Ю.О. РЕПАТРІАЦІЯ ТІЛ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ОЦІНКА ТРУПНИХ ЗМІН І ВІДТВОРЕННЯ МЕХАНІЗМУ СМЕРТІ..... 20

Божик В.І. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ВНАСЛІДОК УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ: ЕЛЕМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....28

Вечерова Є.М. ПРИНЦИП ДІЇ ЗАКОНУ У ЧАСІ: ОКРЕМІ «КОЛАПСИ» ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....35

Войчишена М.В., Войчишен І.Д. ОГЛЯД ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....40

Гловюк І.В. АПЕЛЯЦІЙНА СКАРГА З ГАЛЮЦИНАЦІЯМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИСНОВКИ НА МАЙБУТНЄ З ОДНОГО КЕЙСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....46

Гольдберг Н.О., Канфуі І.В. КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА МЕЖІ ЇЇ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ У СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ.....53

Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ ЯК СКЛАДОВА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДЕРЖАВИ.....59

Грищук В.Р. ЕЛЕКТРОННІ (ЦИФРОВІ) ДАНІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ВІД ЕЛЕКТРОННОГО СЛІДУ ДО ДОКАЗУ.....68

Дуфенюк О.М., Стецик Б.В. «СМУГА ПЕРЕШКОД» ДЛЯ СПІЛЬНИХ СЛІДЧИХ ГРУП..... 72

Коренської С.А. ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....82

Кривошеєв М.В. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ (ВІД 1985 РОКУ ДО СЬОГОДЕННЯ).....89

Крижановський А.С., Кравець В.С. ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ ВІД КІБЕРЗЛОЧИНІВ..... 102

Кучинська О., Булкат М. ІНСТИТУТ ВІДВОДУ ТА САМОВІДВОДУ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДДІ: ПРО ДЕЯКІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ..... 110

Литвиненко О.Г., Літун О.О., Лісойван Я.М. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ..... 121

Матняк В.М., Волошин В.А. КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРИКОРДОННИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... 127

Мельник О.В., Попович М.В. ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ..... 133

Несен О.О., Кравченко Н.В. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПА..... 139

Околіт О.В. ПОЗИЦІЯ ОСОБИ ЩОДО ВЛАСНОГО СТАТУСУ «ВОРА В ЗАКОНІ» ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОКАЗУВАННЯ..... 145

Парамонов Н.В. СТРЕСОСТІЙКІСТЬ СЕРЕД ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ОСВІТНЬО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ В РОЗРІЗІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ДОМЕДИЧНА ПІДГОТОВКА»..... 151

Погорецький М.М. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 156

Потоцький М.М. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРШОЧЕРГОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД (СТ. 286 КК УКРАЇНИ)..... 175

Савенко Н.С., Лазебний А.М. ПРОБЛЕМИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОКАЗІВ..... 181

Савка О.І., Урлапова О.Я. ПЕРЕДУМОВИ НАУКОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ..... 187

Ступник Я.В., Фурик Б.Ю., Ступник М.В. КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 200

Туз О.С., Білецький В.О. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ..... 207

Урода О.В. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... 212

Устич А.В. МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ТА ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ, А ТАКОЖ ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ..... 220

Філашкін В.С., Антощук А.О. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ..... 236

Шевчук В.М. ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙН
ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВОЗАСТОСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ..... 241

Яремчук М.М., Шумик О.М. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....252

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Божко А.В. ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА АДВОКАТА:
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ.....258

Драган О., Бабайлов О. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....265

Музичук К.С., Зарадюк З.В. ПРАВИЛА СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ:
КРИМІНАЛЬНИЙ ТА ЦИВІЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....272

Павлюк Н.М. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА АДВОКАТА НА ЗАПИТ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 277

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Андріїв В., Вахонєва Т. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СТАНДАРТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРНЕРСТВА..... 283

Бабарицький О.В., Ігнатьєва А.І., Скорик В.В. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....288

Балас Д.А. ВОІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ПОСТАЧАЛЬНИК ПОСЛУГ З АЛЬТЕРНАТИВНОГО
ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГАЛУЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 294

Бевза Ю.П., Дундукова Л.В., Мота А.Ф. СПІВВІДНОШЕННЯ ВИЗНАННЯ
ТА НЕВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....301

Гішко В.С. УГОДА МІЖ УРЯДОМ УКРАЇНИ ТА УРЯДОМ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ
АМЕРИКИ ПРО СТВОРЕННЯ АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО
ФОНДУ ВІДБУДОВИ ТА КЛАУЗУЛА REBUS SIC STANTIBUS..... 308

Гордеюк А.О. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
БЕЗПЕКИ КОСМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 326

Данчук В.А.В. ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ АБО ОРГАНІЗАЦІЇ
ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ
В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ..... 332

Задирака Н.Ю., Яцуба В.В. ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРИНЦИПУ
ДОБРОСОВІСНОСТІ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА..... 342

Замрига А.В., Одуха М.В. АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ:
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ.....349

Іванова А.В., Півторак Г.Ф. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК
В МОРСЬКІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ.....355

Каряка Р.О. ОБМЕЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ:
НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ.....361

Котляр О.І. ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЗАХИСТ
У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
ЕВОЛЮЦІЯ, КОДИФІКАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ.....367

Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ЄС.....373

Медведєва М.О. РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ
В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА..... 381

Міщук І.В., Киричук Б.С. КОНЦЕПЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ:
СУЧАСНЕ ДОКТРИНАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ
ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ.....388

Невара Л.М., Головко Є.М. ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ПРАВА
НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ
У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ КЛІМАТУ.....394

Онищенко О.В. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА
ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ.....400

Павлюк Я.В. ОСОБЛИВОСТІ ТРАСТОПОДІБНИХ КОНСТРУКЦІЙ
У КОНТИНЕНТАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ:
КВЕБЕК, ЛУЇЗІАНА, ФРАНЦІЯ.....407

Скрипаловський Я.В. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ
МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 415

Смирнов М.І. НАЦІОНАЛЬНА ПРОЦЕДУРА ЗАТРИМАННЯ
ТА ТИМЧАСОВОГО АРЕШТУ ОСОБИ
З МЕТОЮ ПЕРЕДАЧІ ДО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ.....424

Чернега В.М., Шаталова Л.М., Мельниченко О.В. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН..... 432

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Крижановська Т.О., Токар Л.В. ЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ.....438

Кучук А.М., Завгородня Ю.С. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В ЦИФРОВУ ЕПОХУ:
ВІД ГЕРМЕНЕВТИКИ ТЕКСТУ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АЛГОРИТМІВ..... 446

РОЗДІЛ 13. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Горай О.С. БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ:
ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ
В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ..... 452

Опанасюк Н.А., Антоненко І.Я. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....462

Санакоєв Д.Т. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ
ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ.....468

Бєлов О.М. ПРАВО ПАЦІЄНТА НА ВІДМОВУ ВІД ЛІКУВАННЯ
ЯК ПРОЯВ ОСОБИСТОЇ АВТОНОМІЇ:
ОКРЕМІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....475

Грибов Д.І. НОВІТНІ ВИКЛИКИ У БУДІВЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ
В ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРІОДИ.....484

Кіска Т.М. ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА» В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ:
АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....491

Софілканич О.В. ЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА..... 497

Цюпа С.В. КОМПЕНСАЦІЯ ЗА ЧАС ВИМУШЕНОГО ПРОГУЛУ:
ЕВОЛЮЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА НОВІ ПІДХОДИ
У РЕФОРМОВАНОМУ ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ.....503

CONTENTS

SECTION 9. CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE; OPERATIONAL EXPLORATION ACTIVITY

Andrukh V.V. ON EXTENDING THE TERM OF PREVENTIVE MEASURE IN THE FORM OF DETENTION DURING THE APPEAL AGAINST THE CONVICTION..... 13

Aftanasiv V.M., Lisitsyna Y.O. REPATRIATION OF THE BODIES OF DECEASED MILITARY PERSONNEL AS A CHALLENGE FOR FORENSIC MEDICAL EXAMINATION: CRIMINALISTIC ASSESSMENT OF POSTMORTEM CHANGES AND RECONSTRUCTION OF THE MECHANISM OF DEATH..... 20

Bozhyk V.I. FORENSIC CHARACTERISTICS OF PROPERTY LAUNDERING RESULTING FROM TAX EVASION: STRUCTURAL ELEMENTS AND MECHANISMS OF CRIMINAL ACTIVITY..... 28

Vecherova E.M. THE PRINCIPLE OF THE OPERATION OF THE LAW IN TIME: INDIVIDUAL "COLLAPSES" OF LAW ENFORCEMENT ON THE EXAMPLE OF THE TERMS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE CURRENT CRIMINAL PROCEDURE CODE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....35

Voichyshena M.V., Voichyshen I.D. FIREARMS REVIEW: FORENSIC ASPECT.....40

Hloviuk I.V. APPEAL WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE HALLUCINATIONS: CONCLUSIONS FOR THE FUTURE FROM A SINGLE CASE IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 46

Holdberh N.O., Kanfui I.V. CONFIDENTIALITY OF RELIGIOUS INFORMATION AND THE LIMITS OF ITS LEGAL PROTECTION IN MODERN LEGAL SYSTEMS.....53

Hora I.V., Kolesnyk V.A., Popovich I.I. INFORMATION AGGRESSION AS A COMPONENT OF CRIMES AGAINST THE STATE..... 59

Hryshchuk V.R. ELECTRONIC (DIGITAL) DATA IN CRIMINAL PROCEEDINGS: FROM AN ELECTRONIC TRACE TO EVIDENCE..... 68

Dufeniuk O.M., Stetsyk B.V. «OBSTACLE COURSE» FOR JOINT INVESTIGATION TEAMS.....72

Korenskoy S.A. ON THE APPLICATION OF PREVENTIVE MEASURES IN THE FORM OF HOUSE ARREST DURING THE INVESTIGATION OF TRAFFIC ACCIDENTS..... 82

Kryvosheiev M.V. HISTORICAL ASPECTS AND THE EVOLUTION OF TECHNOLOGY USE IN PRE TRIAL INVESTIGATION (FROM 1985 TO THE PRESENT)..... 89

Kryzhanovskyi A.S., Kravets V.S. ON CRIMINALISTIC METHODS FOR DETECTING AND RECORDING DIGITAL TRACES OF CYBERCRIMES..... 102

Kuchynska O., Bulkat M. THE INSTITUTE OF THE RECUSAL AND THE SELF-RECUSAL OF A INVESTIGATING JUDGE, JUDGE: SOME CHALLENGES AND TOOLS FOR OVERCOMING THEM.....110

Lytvynenko O.H., Litun O.O., Lisoivan Ya.M. PROCEDURAL FEATURES OF CONDUCTING A SEARCH UNDER MARTIAL STATE: CURRENT LEGISLATIVE CHANGES AND PRACTICE OF APPLICATION.....121

Matniak V.M., Voloshyn V.A. COMMUNICATIVE COMPETENCE OF BORDER GUARDS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: PSYCHOLOGICAL ASPECT.....127

Melnik O.V., Popovich M.V. FEATURES OF CONDUCTING PROCEDURAL INTERVIEWS DURING THE INVESTIGATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENCES.....133

Nesen O.O., Kravchenko N.V. CERTAIN ISSUES OF UTILIZING MEDICAL KNOWLEDGE IN THE IDENTIFICATION OF UNIDENTIFIED CORPSES.....139

Okolit O.V. THE INDIVIDUAL'S POSITION REGARDING THEIR OWN STATUS AS A "THIEF IN LAW" AND ITS SIGNIFICANCE FOR EVIDENCE.....145

Paramonov N.V. STRESS RESILIENCE AMONG POLICE OFFICERS: THE EDUCATIONAL AND PRACTICAL ASPECT IN THE CONTEXT OF STUDYING THE DISCIPLINE "PRE-MEDICAL TRAINING"..... 151

Pohoretskyi M.M. CRIMINAL OFFENCES AGAINST THE FUNDAMENTALS OF UKRAINE'S NATIONAL SECURITY UNDER MARTIAL LAW: PROBLEMATIC ISSUES OF FORENSIC SUPPORT FOR PRE-TRIAL INVESTIGATION.....156

Pototskyi M.M. PROCEDURAL FEATURES OF THE PRIMARY STAGE OF THE INVESTIGATION OF ROAD ACCIDENTS (ARTICLE 286 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE)..... 175

Savenko N.S., Lazebnyi A.M. PROBLEMS OF FALSIFICATION OF FORENSIC EVIDENCE.....181

Savka O.I., Urlapova O.Y. PREREQUISITES FOR SCIENTIFIC MODELING OF METHODS FOR INVESTIGATING FRAUD IN THE REAL ESTATE SECTOR COMMITTED USING INFORMATION-TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES.....187

Stupnyk Y.V., Furyk B.Y., Stupnyk M.V. COORDINATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES UNDER MARTIAL LAW CONDITIONS.....200

Tuz O.S., Biletskyi V.O. CURRENT DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGES IN UKRAINE.....207

Uroda O.V. CERTAIN PROBLEMS OF IMPLEMENTING CRIMINAL PROCEDURAL GUARANTEES FOR DEFENDANTS AS SUBJECTS OF EVIDENCE AT THE STAGE OF PRE-TRIAL INVESTIGATION.....212

Ustych A.V. INTERNATIONAL PRACTICES AND LEGAL INSTRUMENTS FOR COUNTERACTING CORRUPTION AND CORRUPTION-RELATED CRIMINAL OFFENSES: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....220

Filashkin V.S., Antoshchuk A.O. INTERNATIONAL COOPERATION OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN COMBATING CRIMES AGAINST PERSONAL FREEDOM, HONOR, AND DIGNITY.....236

Shevchuk V.M. THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY
AS AN INNOVATIVE COMPONENT OF CRIMINALISTIC SUPPORT
FOR LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN WAR CONDITIONS..... 241

Yaremchuk M.M., Shumyk O.M. CURRENT ASPECTS OF PROTECTING THE RIGHTS
OF PERSONS WITH DISABILITIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS..... 252

SECTION 10. JUDICIARY; PROSECUTOR'S OFFICE AND LAWYER

Bozhko A.V. LAWYER'S PROFESSIONAL CULTURE: DEFINING THE CONCEPT..... 258

Dragan O., Babailov O. FEATURES OF THE ACTIVITIES
OF THE PROSECUTOR'S OFFICE UNDER MARTIAL LAW:
A COMPARATIVE LEGAL ASPECT..... 265

Muzychuk K.S., Zaradyuk Z.V. RULES OF FAIR JUSTICE:
CRIMINAL AND CIVIL ASPECTS..... 272

Pavliuk N.M. IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF A LAWYER TO REQUEST
UNDER MARTIAL LAW..... 277

SECTION 11. INTERNATIONAL LAW

Andriiv V., Vakhoneva T. INTERNATIONAL LEGAL REGULATION
OF SOCIAL PARTNERSHIP STANDARDS..... 283

Babarytskyi O.V., Ignatieva A.I., Skoryk V.V. PROTECTION OF CIVILIANS
IN ARMED CONFLICTS UNDER INTERNATIONAL LAW..... 288

Balas D.A. WIPO AS A LEADING PROVIDER OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION
SERVICES IN THE DOMAIN OF INTELLECTUAL PROPERTY..... 294

Bevza Y.P., Dundukova L.V., Mota A.F. THE CONCEPT OF RECOGNITION
IN INTERNATIONAL LAW..... 301

Hishko V.S. AGREEMENT BETWEEN THE GOVERNMENT OF UKRAINE
AND THE GOVERNMENT OF THE UNITED STATES OF AMERICA
ON THE ESTABLISHMENT OF A UNITED STATES-UKRAINE RECONSTRUCTION
INVESTMENT FUND AND REBUS SIC STANTIBUS CLAUSE..... 308

Hordeiuk A.O. CURRENT ISSUES OF LEGAL REGULATION OF SPACE ACTIVITIES..... 326

Danchuk V.A.V. STATE OR ORGANIZATIONAL POLICY AS A NECESSARY ELEMENT
FOR QUALIFYING CRIMES AGAINST HUMANITY IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW..... 332

Zadyraka N.Y., Yatsuba V.V. ON THE QUESTION
OF DETERMINING THE PLACE OF THE PRINCIPLE
OF GOOD FAITH IN THE SYSTEM OF MODERN PUBLIC INTERNATIONAL LAW..... 342

Zamryga A.V., Odukha M.V. ANTI-CORRUPTION MECHANISMS IN PUBLIC
PROCUREMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DIRECTIONS
OF ADAPTATION IN UKRAINE..... 349

Ivanova A.V., Pivtorak H.F. FEATURES OF LEGAL REGULATION OF WOMEN'S LABOR
IN MARITIME INFRASTRUCTURE..... 355

Kariaka R.O. RESTRICTIONS AND LIABILITY FOR THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN ARMED CONFLICTS: NATIONAL AND INTERNATIONAL DIMENSIONS.....361

Kotlyar O.I. DIPLOMATIC PROTECTION IN THE SYSTEM OF CONTEMPORARY INTERNATIONAL LAW: EVOLUTION, CODIFICATION, AND TRANSFORMATION OF FUNCTIONS.....367

Kuznetsov V.V., Syiploki M.V. LEGAL REGULATION OF THE USE OF UNMANNED AERIAL VEHICLES: SELECTED ASPECTS OF IMPLEMENTING EU EXPERIENCE.....373

Medvedieva M.O. REGULATION OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW.....381

Mishchuk I.V., Kyrychuk B.S. THE CONCEPT OF JUVENILE JUSTICE: CONTEMPORARY DOCTRINAL UNDERSTANDING AND INTERNATIONAL LEGAL GUIDELINES.....388

Nevara L.M., Holovko Y.M. THE GENDER DIMENSION OF THE RIGHT TO A SAFE ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE.....394

Onyshchenko O.V. INFORMATION SECURITY AS A COMPONENT OF THE INTERNATIONAL COUNTERTERRORISM SYSTEM.....400

Pavliuk Y.V. SPECIFIC FEATURES OF TRUST-LIKE CONSTRUCTIONS IN CIVIL LAW SYSTEMS: QUEBEC, LOUISIANA, FRANCE.....407

Skrypalovskyi Y.V. PECULIARITIES OF UKRAINE'S IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS OBLIGATIONS UNDER MARTIAL LAW.....415

Smirnov M.I. NATIONAL PROCEDURE FOR THE DETENTION AND TEMPORARY ARREST OF A PERSON FOR THE PURPOSE OF TRANSFER TO THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT.....424

Cherneha V.M., Shatalova L.M., Melnychenko O.V. MECHANISM FOR LEGAL REGULATION OF INTERNATIONAL RELATIONS.....432

SECTION 12. PHILOSOPHY OF LAW

Kryzhanovska T.O., Tokar L.V. LOGICAL TYPOLOGY OF LEGAL UNCERTAINTY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS.....438

Kuchuk A.M., Zavhorodnia Yu.S. LEGAL PRACTICE TRANSFORMATION IN THE DIGITAL ERA: FROM TEXTUAL HERMENEUTICS TO ALGORITHMIC INTERPRETATION.....446

SECTION 13. CURRENT ISSUES OF MODERN LEGAL SCIENCE

Horai O.S. BALANCE BETWEEN SECURITY AND FREEDOM: STATE CONTROL AND HUMAN RIGHTS IN THE CONTEXT OF HYBRID THREATS.....452

Opanasiuk N.A., Antonenko I.Y. LEGAL REGULATION
OF SPORTS TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE.....462

Sanakoev D.T. THE STATE'S RESPONSIBILITY
FOR RESPECTING HUMAN RIGHTS.....468

Byelov O.M. THE PATIENT'S RIGHT TO REFUSE TREATMENT
AS A MANIFESTATION OF PERSONAL AUTONOMY:
SOME CURRENT ISSUES.....475

Hrybov D.I. MODERN CHALANGES IN CONSTRUCTION RELATIONS IN UKRAINE
DURING WARTIME AND POST-WAR PERIODS..... 484

Kiska T.M. THE CONCEPT OF «SOURCE OF LAW» IN MODERN LEGAL DOCTRINE:
CURRENT APPROACHES AND SIGNIFICANCE FOR LEGAL REGULATION..... 491

Sofilkanych O.V. LOGICAL METHOD OF INTERPRETING CRIMINAL LAW NORMS..... 497

Tsiupa S.V. COMPENSATION FOR FORCED ABSENTEEISM:
EVOLUTION OF JUDICIAL PRACTICE AND NEW APPROACHES I
N REFORMED LABOUR LEGISLATION.....503

РОЗДІЛ 9. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.1

ЩОДО ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКУ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ПІД ЧАС АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИРОКУ

Андрух В.В.,
доктор філософії з права,
старший викладач кафедри
кримінального процесу та криміналістики,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-5440-8099

Андрух В.В. Щодо продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час апеляційного оскарження обвинувального вироку.

У статті досліджено проблематику продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час апеляційного оскарження обвинувального вироку в умовах нормативної невизначеності. Обґрунтовано, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить чіткої процедури продовження тримання особи під вартою після постановлення обвинувального вироку, який не набрав законної сили, що породжує практику автоматичного обмеження права людини на свободу. Вказано, що подібні ситуації суперечать принципу правової визначеності та не забезпечують належної рівноваги між інтересами правосуддя і правом особи на свободу та особисту недоторканість. Звернуто увагу, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом із вираженим ізоляційним характером, застосування якого потребує чітких процесуальних гарантій і здійснення періодичного судового контролю за обґрунтованістю його подальшого застосування. Зазначено, що ухвалення обвинувального вироку не означає негайного набрання законної сили, а подання апеляційної скарги відтерміновує настання відповідних правових наслідків, що унеможливлює безумовне продовження обмеження свободи. Визначено, що відсутність окремого процесуального рішення про продовження тримання під вартою на стадії апеляційного перегляду створює ризик свавільного позбавлення волі. Доведено, що формальне зазначення у вироку про дію запобіжного заходу до набрання ним законної сили не відповідає стандартам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зауважено, що у практиці ЄСПЛ неодноразово констатовано порушення прав людини у випадках автоматичного продовження тримання під вартою без належного обґрунтування та визначеного строку. Констатовано, що апеляційне оскарження не повинно перетворюватися на додатковий тягар для особи у вигляді невизначеного за тривалістю позбавлення волі. Акцентовано увагу, національна судова практика переважно зводиться до збереження тримання під вартою без оцінки ризиків, передбачених кримінальним процесуальним законом. Підсумовано, що відсутність врегульованої процедури продовження тримання під вартою під час апеляційного перегляду обвинувального вироку є прогалиною кримінального процесуального закону. Наголошено на необхідності унормування порядку продовження такого запобіжного заходу з огляду на дотримання прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

Ключові слова: запобіжний захід; строк; тримання під вартою; апеляційне оскарження; кримінальне провадження; право на свободу.

Andrukh V.V. On extending the term of preventive measure in the form of detention during the appeal against the conviction.

The article examines the issue of extending the term of preventive detention during an appeal against a conviction in conditions of regulatory uncertainty. It is argued that the current criminal procedure legislation does not contain a clear procedure for extending a person's detention after a conviction that has not yet entered into force, which gives rise to the practice of automatically restricting a person's right to liberty. It is pointed out that such situations contradict the principle of legal certainty and do not ensure an adequate balance between the interests of justice and the right of the individual to liberty and personal integrity. It is noted that detention is an exceptional preventive measure with a pronounced isolating character, the application of which requires clear procedural guarantees and periodic judicial review of the validity of its continued application. It was noted that the adoption of a guilty verdict does not mean that it immediately becomes legally binding, and the filing of an appeal postpones the onset of the relevant legal consequences, making it impossible to unconditionally extend the restriction of liberty. It has been determined that the absence of a separate procedural decision on the continuation of detention at the appeal stage creates a risk of arbitrary deprivation of liberty. It has been proven that a formal indication in the verdict of the preventive measure before it enters into force does not comply with the standards of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is noted that the ECHR has repeatedly found human rights violations in cases of automatic extension of detention without proper justification and a specified time limit. It is stated that an appeal should not become an additional burden for a person in the form of indefinite deprivation of liberty. It was emphasized that national judicial practice mainly boils down to maintaining detention without assessing the risks provided for by criminal procedural law. It was concluded that the absence of a regulated procedure for extending detention during the appeal review of a conviction is a gap in criminal procedural law. The need to regulate the procedure for extending such a preventive measure was emphasized, taking into account the observance of human rights and freedoms in criminal proceedings.

Key words: preventive measure; term; detention; appeal; criminal proceedings; right to liberty.

Постановка проблеми. Чинні кримінальні процесуальні норми не сприяють регулюванню права особи на свободу і особисту недоторканність. Зміст чинного КПК не містить норм, які б встановлювали максимальні строки тримання під вартою під час судового розгляду. Виходячи зі змісту процесуальних норм, обов'язком суду до спливу продовженого строку є повторний розгляд питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершене до його спливу. Це може призводити до невизначеного у часі продовження строку суворого обмеження права людини на свободу [1, с. 313].

Проблематика продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час апеляційного оскарження обвинувального вироку зумовлена насамперед нормативною невизначеністю механізму подальшого обмеження права обвинуваченого на свободу. Зокрема норми кримінального процесуального закону не містять відповідних вказівок щодо продовження чи скасування тримання під вартою протягом періоду, коли обвинувальний вирок не набрав законної сили допоки триває процедура його оскарження в апеляційному порядку. Неврегульованість цього питання породжує негативні наслідки у вигляді автоматичного продовження позбавлення свободи, не зважаючи на наявність або відсутність ризиків неналежної процесуальної поведінки обвинуваченого. Як наслідок, інститут апеляційного оскарження замість перевірки законності й обґрунтованості рішень суду першої інстанції, лише підсилює правову невизначеність, що суперечить вимогам європейських стандартів захисту прав людини.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження недоліків нормативно-правового регулювання та правозастосування процесуальних норм щодо продовження дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою протягом апеляційного оскарження обвинувального вироку. Для досягнення зазначеної мети вбачається необхідним: з'ясування доктринальних підходів у частині дотримання права на свободу та особисту недоторканність під час перегляду рішення суду першої інстанції в апеляційному порядку; визначити нормативні та правозастосовні дефекти щодо продовження тривалості дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою протягом апеляційного оскарження обвинувального вироку.

Стан опрацювання проблематики. Питанням особливостей реалізації права на апеляційний перегляд рішень і ухвал суду першої інстанції приділено значну увагу в працях багатьох сучасних

науковців, таких як Н.Р. Бобечко, Ю.М. Грошевий, О.П. Іваницька, Ю.М. Короїд, Г.В. Корчевний, О.Ю. Костюченко, В.І. Маринів, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, М.Є. Савенко Ю.П. Янович та ін. Водночас проблема продовження строку тримання особи під вартою у випадку, коли обвинувальний вирок не набрав законної сили у зв'язку з поданням апеляційної скарги, залишається малодослідженою та потребує здійснення подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. У системі запобіжних заходів кримінального провадження тримання під вартою справедливо визнається винятковим заходом процесуального примусу, застосування якого допускається лише за наявності достатніх і належним чином обґрунтованих підстав [2, с. 122]. Крім того тримання під вартою визначається самим суворим запобіжним заходом у кримінальному процесі, яким суттєво обмежується основоположне права на свободу особи. Тривале за відсутності судового контролю обмеження права на свободу може приводити до порушення інших важливих прав і свобод людини у кримінальному провадженні [3, с. 127]. Тримання під вартою має ізоляційну природу, що розкривається через відокремлення підозрюваного (обвинуваченого) від суспільства, шляхом поміщення у спеціальну установу – слідчий ізолятор (установа виконання покарань) [4, с. 350]. Водночас, у практичному вимірі, не можна заперечувати, що за наявності визначених кримінальним процесуальним законом підстав, тримання під вартою дійсно сприяє досягненню дієвості кримінального провадження [5, с. 137]. У разі існування ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, ізоляційні заходи є цілком обґрунтованими та необхідними для забезпечення належної процесуальної поведінки особи, а також реалізації завдань кримінального судочинства в цілому. Разом із тим, винятковість і суворість запобіжного заходу у виді тримання під вартою зумовлюють потребу у наявності чітко визначеного механізму його застосування, продовження та перегляду, особливо на етапі апеляційного оскарження обвинувального вироку.

Варто зауважити, що ухвалення судом обвинувального вироку не означає негайного набрання ним законної сили. Вирок суду першої інстанції набирає законної сили тільки після спливу тридцятиденного строку на апеляційне оскарження у випадках, коли апеляційну скаргу подано не було (ст. 532 КПК України) [6]. І, навпаки, у разі подання апеляційної скарги вступ вироку в законну силу відтерміновується до моменту ухвалення відповідного рішення судом апеляційної інстанції (ч. 1 ст. 400) [6]. Наприклад, у резолютивній частині вироку Галицького районного суду м. Львова від 03 вересня 2025 року (справа № 461/9555/24) суд вказує, що вирок набирає законної сили після спливу строків, необхідних для подання апеляційної скарги, якщо обвинувачений зрештою не подававав таку скаргу. Проте якщо апеляційну скаргу на вирок було подано, тоді він набере законної сили одразу після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції [7]. Це зумовлено тим, що особа має непорушне право подати апеляційну скаргу через суд першої інстанції, який ухвалив рішення після проголошення вироку (ст. 395 КПК України) [8]. Подання апеляційної скарги призупиняє процес набрання вироком законної сили, а разом із цим – настання пов'язаних правових наслідків. Таким чином, у період між проголошенням обвинувального вироку та його остаточним переглядом апеляційним судом виникає ситуація, в межах якої постановлено обвинувальний вирок, однак до набрання останнім законної сили, особа вважається невинуватою та не починає відбувати покарання, що набуває особливої ваги у контексті подальшого застосування або продовження застосованого раніше запобіжного заходу, пов'язаного з обмеженням права на свободу.

Станом на сьогодні одним із найбільш актуальних питань в межах кримінального судочинства є дотримання прав осіб, до яких застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Це обумовлено тим, що тримання під вартою як винятковий запобіжний захід безпосередньо здійснює найінтенсивніше втручання у право людини на свободу та особисту недоторканість, а, отже, потребує процесуальної передбачуваності та дієвих гарантій від свавільного позбавлення волі на будь-якому етапі кримінального провадження. Власне навіть під час винесення обвинувального вироку суд зобов'язаний вирішити питання щодо подальшої долі заходів забезпечення кримінального провадження, включно з обраним раніше запобіжним заходом до моменту набрання вироком законної сили (пп. 4 п. 1 ч. 4 ст. 374 КПК України) [6]. Зазначене знаходить свій прояв у низці судових рішень. Зокрема, вироком Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська від 18 квітня 2024 року (справа № 209/5302/21) вирішено питання щодо залишення без змін застосованого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, допоки вирок не набере законної сили [8]. Іншим прикладом слугує вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 26 січня 2026 року від 18 квітня 2024 року (справа № 297/3477/24), в якому суд зауважив, що обраний на попередніх стадіях кримінального провадження запобіжний захід у вигляді тримання під

вартою залишено щодо обвинуваченого без змін до моменту набрання вироком законної сили [9]. Як правило, судді обґрунтовують свою думку тим, що ухвалення обвинувального вироку істотно змінює процесуальне становище особи, оскільки на підставі досліджених доказів встановлено її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення. За таких умов зростає ризик ухилення від відбування покарання, що може унеможливити або суттєво ускладнити виконання вироку після набрання ним законної сили.

В цілому варто погодитись, що вимоги, по'вязані з вирішенням питання про подальшу долю запобіжного заходу у виді тримання під вартою після винесення обвинувального вироку дозволяє попередити неналежну поведінку особи у перехідний період, допоки вирок не вступить у законну силу, а засуджений не почне відбувати призначене покарання. У межах роз'яснень, наданих Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Постанові № 14 від 19 грудня 2014 року вказано, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд має право залишити обвинуваченого під вартою до набрання цим вироком законної сили. На думку суду, застосування тримання особи під вартою після ухвалення обвинувального вироку обґрунтовується необхідністю забезпечення ефективності кримінального провадження, зокрема шляхом створення належних процесуальних механізмів для швидкого та реального виконання остаточного судового рішення [10]. При цьому не можна залишити поза увагою, що у тій самій постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України міститься принципово важливе застереження, яке фактично спростовує можливість тримання особи під вартою до набрання вироком законної сили. Суд прямо вказує, що у разі виникнення питання про доцільність та обґрунтованість подальшого тримання засудженого під вартою на стадії апеляційного оскарження, суд апеляційної інстанції має право або змінити, або навіть скасувати цей запобіжний захід. Більше того, з метою забезпечення прав засудженого суд апеляційної інстанції, здійснюючи розгляд оскаржуваного вироку, у випадках, коли відсутня можливість завершити апеляційне провадження до спливу двомісячного строку з дня ухвалення судом першої інстанції вироку, зобов'язаний незалежно від наявності клопотань сторін здійснити розгляд питання доцільності й обґрунтованості подальшого тримання під вартою [10]. Така позиція свідчить про неправильність автоматичного продовження запобіжного заходу та підкреслює необхідність періодичного судового контролю шляхом перегляду обставин, які вказують на існування ризиків, визначених ст. 177 КПК України. Тобто навіть за логікою самого суду тримання під вартою після постановлення обвинувального вироку не може розглядатися як безумовне та невизначене у часі обмеження свободи. Воно підлягає повторній перевірці з урахуванням необхідності, пропорційності та обґрунтованості, що прямо пов'язано з гарантіями права на свободу та особисту недоторканість.

Водночас Д. Пономаренко справедливо зауважує, що висвітлена у постанові позиція Вищого спеціалізованого суду України не надала чіткої та зрозумілої відповіді на запитання про обрання, зміну чи продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до набрання вироком законної сили [11, с. 43]. Внаслідок цього судова практика дотепер дотримується усталеного підходу, відповідно до якого в межах резолютивної частини обвинувальних вироків зазначаються формальні посилання на те, що тримання під вартою залишається чинним до набрання вироком законної сили. Фактично відбувається продовження позбавлення волі на весь термін до моменту початку виконання покарання, навіть попри подання стороною захисту скарги до суду апеляційної інстанції. Однак наявність поданої апеляційної скарги на вирок суду означає незавершеність кримінального провадження в контексті перевірки законності й обґрунтованості постановленого вироку, а дія презумпції невинуватості особи в її процесуальному значенні зберігається до набрання вироком законної сили. Тобто, з одного боку, вирок ще може бути змінений або скасований, а, з іншого – особа продовжує перебувати під вартою в умовах, коли строки такого обмеження прямо не конкретизовані.

Враховуючи зазначене, допустимість продовження дії тримання під вартою під час апеляційного перегляду обвинувального вироку є суттєвим недоліком чинного кримінального процесуального закону, оскільки подання апеляційної скарги має призупиняти процес набрання вироком законної сили, а тому до особи не можуть бути застосовані наслідки, остаточно визначені вироком суду. Крім того обмеження особистого характеру, пов'язані з правом на свободу та особисту недоторканість, потребують перегляду. Інакше, подібні ситуації негативно впливають на дотримання прав і свобод людини, адже через відсутність належного врегулювання питання про продовження запобіжного заходу у виді тримання під вартою особа вимушена протягом невизначеного терміну

знаходитись під вартою, в той час як потенційні ризики протидії кримінальному провадженню або вчинення іншої неналежної процесуальної поведінки можуть бути відсутніми. Зауважимо, що судова практика свідчить про недостатність одного лише зазначення про неналежну процесуальну поведінку особи під час з'ясування необхідності застосування запобіжних заходів, а будь-які висновки про існування ризиків мають бути підтверджені відповідними матеріалами [12; 13].

Внаслідок відсутності належного нормативного врегулювання продовження тримання під вартою під час апеляційного оскарження обвинувального вироку, цей запобіжний захід автоматично продовжуватися без окремої, чітко врегульованої процедури перевірки підстав та строків запровадження такого обмеження. Хоча тримання особи під вартою без окремого судового рішення є неприпустимим, на чому наголошує ЄСПЛ у справі «Eduard Shabalin v. Russia» [14]. Фактичне збереження ізоляції особи на невизначений період тривалості апеляційного розгляду, без встановлення конкретного строку та без перегляду процесуального рішення щодо продовження тримання під вартою після проголошення вироку, не повною мірою узгоджується з вимогами правової визначеності та гарантіями захисту права на свободу. У низці рішень ЄСПЛ визнано порушенням Конвенції «автоматичне» продовження тримання особи під вартою. Наприклад, у справі у справі «Ruslan Yakovenko v. Ukraine» ЄСПЛ доволі критично оцінив існуючий підхід до питання подальшого тримання особи під вартою після постановлення вироку. У зазначеній справі звернуто увагу, що подання апеляційної скарги призвело до надмірного продовження позбавлення волі заявника, яке тривало невизначений строк. Національні суди, посилаючись на те, що вирок не набрав законної сили, зобов'язали продовжити тримати скаржника під вартою до остаточного вирішення справи в межах апеляційної інстанції. При цьому не було здійснено нової оцінки ризиків, які б обґрунтовували необхідність подальшого застосування саме такого суворого запобіжного заходу. В результаті, апеляційне оскарження перетворилося для заявника на додатковий процесуальний тягар у вигляді позбавлення волі навіть понад строк, визначений вироком суду першої інстанції. ЄСПЛ підкреслив, що будь-яке продовження позбавлення волі має ґрунтуватися на чіткій правовій підставі, бути передбачуваним і супроводжуватися належною судовою перевіркою. Сам по собі факт оскарження вироку не може автоматично призводити до подальшого тримання особи під вартою без окремого мотивованого рішення. Період позбавлення волі не може бути невизначеним лише через те, що триває апеляційний перегляд вироку [15]. В межах цієї справи ЄСПЛ дійшов висновку, що апеляційне оскарження фактично створило надмірний процесуальний тягар та поставило особу у несприятливе процесуальне становище, внаслідок чого вона зазнала негативних наслідків, що розглядається як порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16, с. 433]. Іншим прикладом слугує справа «Solmaz v. Turkey», де ЄСПЛ дійшов висновку, що період утримання особи під вартою після постановлення вироку судом першої інстанції та до завершення апеляційного перегляду підлягає оцінці на відповідність вимогам «розумного строку». Безумовним є те, що тримання під вартою обирається на підставі наявності обґрунтованої підозри, але після певного проміжку часу цього вже недостатньо. В цьому контексті автоматичне утримання особи під вартою після проголошення вироку є неприйнятним, оскільки виникає потреба у встановленні того, чи продовжують існувати підстави, що виправдовують подальше позбавлення волі [17]. Таким чином, позиція ЄСПЛ демонструє неприпустимість поширеної практики, коли у вироку формально зазначається, що тримання під вартою діє до набрання вироком законної сили, але без визначення конкретного строку та подальшої перевірки обґрунтованості продовження цього запобіжного заходу під час тривалості апеляційного оскарження обвинувального вироку.

Зрештою, тримання під вартою потребує не формального посилання на залишення без змін у резолютивній частині вироку, а вивіреного та врегульованого механізму перевірки підстав, ризиків і пропорційності подальшого обмеження свободи обвинуваченого з урахуванням європейський стандартів захисту прав людини. Саме тому проблема правового регулювання порядку продовження тримання під вартою, зокрема під час апеляційного оскарження обвинувального вироку, набуває особливої актуальності з огляду на потребу дотримання рівноваги між інтересами правосуддя та правом людини на свободу й особисту недоторканість. Зазначене обумовлює нагальну потребу внесення змін і доповнень до змісту кримінального процесуального законодавства в частині унормування процедури продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час апеляційного оскарження обвинувального вироку.

Висновки. Прогалиною кримінального процесуального закону є неврегульованість процедури продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час апеляційного

оскарження обвинувального вироку. Практика судового провадження йде шляхом вказівки в змісті обвинувального вироку, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою діє до набрання таким вироком законної сили, що не узгоджується з принципом правової визначеності. Перебіг апеляційного провадження може тривати досить значний термін часу, протягом якого особа триматиметься під вартою у невизначених часових межах. Вказана нормативна прогалина та існуюча дефектна практика судового провадження щодо відповідної вказівки в обвинувальному вироку не сприяє забезпеченню права обвинуваченого на свободу під час апеляційного провадження.

Для забезпечення засади правової визначеності та права обвинуваченого на свободу під час апеляційного провадження слід унормувати у приписах КПК України процедуру продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у ході апеляційного оскарження обвинувального вироку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
2. Беспалько І.Л. Реалізація пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2020. № 2. С. 119-124. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2020/2_2020.pdf#page=119 (дата звернення: 4.02.2026).
3. Лоскутов Т.О. Правова регламентація тримання під вартою в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 126-135. DOI: 10.33766/2524-0323.98.126-135.
4. Лоскутов Т.О. Нормативні дефекти ізоляційних запобіжних заходів у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2025. № 91. Ч. 4. С. 349-354. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.49.
5. Бабій С.В. Реалізація галузевих засад кримінального провадження під час обрання, зміни, скасування тримання під вартою: дис. … докт. філософії. Одеса. 2025. 237 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b9cd3287-430a-4e7d-9b9b-f87234d7785e/content (дата звернення: 4.02.2026).
6. римінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 4.02.2026).
7. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 03 вересня 2025 року. Справа № 461/9555/24. Провадження № 1-кп/461/256/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130049767 (дата звернення: 4.02.2026).
8. Вирок Дніпровського районного суду м. Дніпродзержинська від 18 квітня 2024 року. Справа № 209/5302/21. Провадження № 1-кп/209/61/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118439943 (дата звернення: 4.02.2026).
9. Вирок Берегівський районний суд Закарпатської області від 26 січня 2026 року. Справа № 297/3477/24. Провадження № 1-кп/297/151/26. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133590431 (дата звернення: 4.02.2026).
10. Про узагальнення судової практики застосування судами першої та апеляційної інстанцій процесуального законодавства щодо обрання, продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 14. URL: https://zib.com.ua/ua/print/114155-uzagalnennya_sudovoi_praktiki_schodo_trimannya_pid_vartoyu.html (дата звернення: 4.02.2026).
11. Пономаренко Д. Обрання запобіжного заходу на підставі вироку, який не набув законної сили. *Вісник Національної асоціації адвокатів України.* 2015. № 7-8 (15). С. 43-44. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/publ-ponomarenko.pdf (дата звернення: 4.02.2026).
12. Ухвала Ладижанського міського суду Вінницької області від 20 листопада 2015 року. Справа № 135/1484/15-к. Провадження № 1-кс/135/78/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/53718009 (дата звернення: 4.02.2026).

13. Ухвала Сахновщинського районного суду Харківської області від 24 вересня 2015 року. Справа № 634/804/15-к. Провадження № 1-кс/634/74/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/51757941 (дата звернення: 4.02.2026).
14. Case of Eduard Shabalin v. Russia. № 1937/05. 16.10.2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-147026%22]} (дата звернення: 4.02.2026).
15. Case of Ruslan Yakovenko v. Ukraine. № 5425/11. 04.07.2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-154978%22]} (дата звернення: 4.02.2026).
16. Погорецький М.А., Старенький О.С. Право на апеляційне оскарження у кримінальному провадженні: стандарти Європейського суду з прав людини та їх імплементація в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 2. С. 429-437. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.69.
17. Case of Solmaz v. Turkey. № 27561/02. 16.01.2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-79053%22]} (дата звернення: 4.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Андрух В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:616.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.2

РЕПАТРІАЦІЯ ТІЛ ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ВИКЛИК ДЛЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ОЦІНКА ТРУПНИХ ЗМІН І ВІДТВОРЕННЯ МЕХАНІЗМУ СМЕРТІ

Афтанасів В.М.,
здобувачка вищої освіти 4 курсу
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
співголова Наукового товариства студентів (курсантів, слухачів),
аспірантів, докторантів і молодих вчених,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-2702-494X

Лісіцина Ю.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5631-9297

Афтанасів В.М., Лісіцина Ю.О. Репатріація тіл загиблих військовослужбовців як виклик для судово-медичної експертизи: криміналістична оцінка трупних змін і відтворення механізму смерті.

Стаття присвячена криміналістично-процесуальному та судово-медичному аналізу репатріації тіл загиблих військовослужбовців в умовах збройної агресії як одному з найбільш складних викликів сучасного кримінального судочинства. Автори виходять із того, що масова репатріація тіл із зон активних бойових дій істотно змінює традиційні уявлення про доказування у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, оскільки в умовах обмеженого або повністю відсутнього доступу до місця події саме труп стає основним, а подекуди єдиним матеріальним носієм криміналістично значущої інформації. У статті обґрунтовується положення про особливий доказовий статус репатрійованого тіла загиблого військовослужбовця, яке пропонується розглядати як первинне джерело заміщувальної доказової інформації в умовах фактичної недоступності місця події та первинних слідів злочину.

Основну увагу зосереджено на криміналістичній оцінці трупних змін і бойових ушкоджень зважаючи на специфіку воєнного травматизму, поєднання баротравми, термічних, механічних та поліфрагментарних ушкоджень, а також впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища на перебіг посмертних процесів. Доводиться, що війна істотно змінює морфологію тілесних ушкоджень і перебіг трупних змін, тим самим суттєво ускладнюючи застосування класичних танатологічних критеріїв та вимагаючи перегляду судово-медичних і криміналістичних підходів до оцінки прижиттєвості травм, часу та причин смерті.

Наприкінці автори пропонують поетапний алгоритм криміналістично-судово-медичної реконструкції механізму смерті репатрійованих військовослужбовців, який поєднує процесуальну фіксацію тіла як об’єкта доказування, морфологічний і танатологічний аналіз, криміналістичне моделювання дії вражаючих чинників та ідентифікацію отриманих висновків з огляду на бойову обстановку. Аргументується, що поєднання судово-медичних даних із балістичними, трасологічними та вибухотехнічними дослідженнями дає можливість сформувати доказову модель, що відповідатиме стандартам допустимості та достовірності доказів, визначеним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) і практикою Європейського суду з прав людини.

Разом з тим, наукова новизна статті виявляється у формулюванні принципу заміщувальної доказовості для воєнних кримінальних проваджень, розробці авторської моделі криміналістичної оцінки трупних змін у процесі репатріації та концептуальному переосмисленні судово-медичної експертизи як вагомого інструменту документування воєнних злочинів. Своєю чергою, практичне значення одержаних результатів пов'язується з можливістю їх застосування для вдосконалення судово-медичної та криміналістичної практики, підвищення доказової спроможності матеріалів кримінальних проваджень під час війни і забезпечення виконання державою міжнародних зобов'язань щодо ефективного розслідування насильницької смерті в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: репатріація тіл; судово-медична експертиза; криміналістична реконструкція; танатологія; морфологічні зміни; бойові ушкодження; механізм смерті; доказування; воєнні злочини; міжнародне гуманітарне право; алгоритм експертної оцінки.

Aftanasiv V.M., Lisitsyna Y.O. Repatriation of the bodies of deceased military personnel as a challenge for forensic medical examination: criminalistic assessment of postmortem changes and reconstruction of the mechanism of death.

The article is devoted to the criminalistic, procedural, and forensic analysis of the repatriation of the bodies of deceased military personnel in conditions of armed aggression as one of the most complex challenges of modern criminal justice. The authors proceed from the assumption that the mass repatriation of bodies from active combat zones significantly changes traditional ideas about evidence in criminal proceedings for war crimes, since in conditions of limited or completely absent access to the scene of the incident, it is the corpse that becomes the main, and sometimes the only, material carrier of criminally significant information. The article substantiates the provision on the special evidentiary status of the repatriated body of a deceased serviceman, which is proposed to be considered as the primary source of substitute evidentiary information in conditions of actual inaccessibility of the scene and primary traces of the crime.

The main focus is on the forensic assessment of postmortem changes and combat injuries, taking into account the specifics of military trauma, the combination of barotrauma, thermal, mechanical, and multifragmentary injuries, as well as the impact of extreme environmental factors on the course of postmortem processes. It is argued that war significantly changes the morphology of bodily injuries and the course of postmortem changes, thereby significantly complicating the application of classical thanatological criteria and requiring a review of forensic and criminalistic approaches to assessing the ante-mortem nature of injuries, time, and causes of death.

In conclusion, the authors propose a step-by-step algorithm for the forensic and medical reconstruction of the mechanism of death of repatriated military personnel, which combines the procedural recording of the body as an object of evidence, morphological and thanatological analysis, criminalistic modeling of the effects of damaging factors, and identification of conclusions based on the combat situation. It is argued that the combination of forensic medical data with ballistic, traceological, and explosive technical studies makes it possible to form an evidentiary model that meets the standards of admissibility and reliability of evidence defined by the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter referred to as the CPC) and the practice of the European Court of Human Rights.

At the same time, the scientific novelty of the article lies in the formulation of the principle of substitute evidence for military criminal proceedings, the development of the author's model of forensic assessment of postmortem changes in the process of repatriation, and the conceptual rethinking of forensic medical examination as an important tool for documenting war crimes. In turn, the practical significance of the results obtained is linked to the possibility of their application to improve forensic and criminalistic practice, increase the evidentiary capacity of criminal proceedings during wartime, and ensure the state's fulfillment of its international obligations to effectively investigate violent deaths in armed conflict.

Key words: repatriation of bodies; forensic medical examination; forensic reconstruction; thanatology; morphological changes; combat injuries; mechanism of death; evidence; war crimes; international humanitarian law; expert assessment algorithm.

Постановка проблеми. В теперішніх реаліях повномасштабної війни проблема репатріації тіл загиблих військовослужбовців виходить далеко за межі гуманітарних міркувань і стає одним із найважливіших правових викликів кримінального процесу та криміналістичного пізнан-

ня. За даними офіційних джерел, упродовж 2025 року до території України було репатрійовано понад 10 000 тіл загиблих українських військовослужбовців [1], багато з яких надходили у стані значних морфологічних трупних змін, що фактично робить неможливою їх первинну ідентифікацію без застосування складних судово-медичних методів, зокрема ДНК-аналізу, одонтологічної та антропологічної ідентифікації. Власне, такі масштабні репатріаційні заходи, виконані у рамках домовленостей, зокрема угод у Стамбулі, засвідчують не лише політичну, а й процесуальну складність застосування кримінально-процесуальних норм у воєнних умовах, де, з одного боку, держава зобов'язана повертати останки захисників Батьківщини з повагою до їх гідності, а з іншого – виконати покладені на неї міжнародно-правові зобов'язання щодо ефективного розслідування насильницької смерті, передбачені, зокрема, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Ба більше, сутність проблеми полягає у тому, що законодавчо закріплені механізми кримінального процесуального закону – зокрема приписи ст. 214 КПК України щодо реєстрації відомостей про кримінальне правопорушення при загибелі людини, ст. 91 та ст. 242 КПК України про обставини, що підлягають доказуванню, та підстави призначення експертизи [3], - зазнають чималих труднощів у випадках масового надходження тіл із зон активних бойових дій, де доступ до місця безпосереднього настання смерті є обмеженим чи зовсім неможливим. За такого контексту традиційні криміналістично-правові парадигми оцінки фактів смерті та тілесних ушкоджень піддаються випробуванню, оскільки судово-медична експертиза стає чи не єдиним джерелом доказової інформації щодо обставин події. В той же час, наведене вимагає не лише опису танатологічних змін, а й високого рівня методологічної інтерпретації для встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Разом з тим, криміналістичні та судово-медичні дослідження у цій площині ускладнює сама природа тілесних ушкоджень, отриманих у бойових умовах: комбінація баротравми, термічних уражень, поліфрагментарних ушкоджень, а також екстензивні трупні зміни – автоліз (розпад), мацерація (внаслідок тривалого перебування у вологому середовищі), адипоцерогенез (трупний віск) – формують морфологічні картини, що значною мірою ускладнюють реконструкцію механізму смерті [4, с. 372]. У подібних умовах експертна діяльність стає криміналістичною реконструкцією події злочину та вимагає поєднання даних судово-медичного аналізу з військовою обстановкою, трасологічними даними, балістичними показниками та іншими елементами доказової сукупності.

З наведеного цілком логічно випливає низка доктринальних запитань: як узгоджувати припис ст. 84 КПК України щодо доказової сили експертного висновку із реальними можливостями експертної установи в умовах війни [3]; яким чином держава має забезпечити виконання міжнародно-правових зобов'язань щодо ефективного розслідування смерті, як це тлумачить Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Страсбурзький суд); і, нарешті, чи відповідає чинна судово-медична та криміналістична практика вимогам принципів повноти, неупередженості й наукової обґрунтованості, закріплених як у національному кримінальному процесуальному законодавстві, так і в міжнародних правових актах. Очевидно розв'язання окресленої проблеми лежить у площині фундаментального розвитку кримінального процесуального та криміналістичного знання, що і визначає актуальність, новизну та соціально-правову значущість предмета цього дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні судово-медичної та криміналістичної проблематики репатріації тіл загиблих військовослужбовців в умовах збройної агресії, зокрема у визначенні ефективного алгоритму встановлення механізму смерті, оцінки трупних змін та інтеграції результатів експертизи у систему доказів кримінального провадження. В межах означеної мети передбачається аналітичне зіставлення національних положень кримінального процесуального законодавства України з нормами міжнародного гуманітарного права, а також розробка науково-методологічних рекомендацій щодо оптимізації процесуальної та експертної діяльності у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

Досягнення вищенаведеної мети дає можливість визначити правові та криміналістичні стандарти судово-медичної експертизи у випадках масової репатріації тіл, а також розробити авторський підхід до формування доказової бази в умовах обмеженого доступу до місця події та значного морфологічного ураження об'єкта дослідження, що забезпечує високу наукову та практичну значущість дослідження для реформування національної судово-медичної та криміналістичної практики у воєнний період.

Стан опрацювання проблематики. У вітчизняній науковій доктрині питання судово-медичного дослідження тіл загиблих, криміналістичної оцінки трупних змін та встановлення механізму смерті традиційно розглядається як одна з найважливіших складових доказового забезпечення кримінального провадження, що зумовило сталий інтерес до цієї проблематики з боку як медиків-експертів, так і вчених-юристів. В той же час, ескалація збройного конфлікту та поява феномену масової репатріації тіл загиблих військовослужбовців істотно змінили предмет наукових дискусій, актуалізувавши необхідність переосмислення усталених підходів до оцінки трупних змін, їх юридичної інтерпретації та використання результатів судово-медичної експертизи в механізмі кримінально-процесуального доказування. Серед науковців, що займалися вивченням актуальних питань досліджуваної тематики, можна назвати, зокрема: В. Бачинського [5], Г. Білецьку [6], Н. Ергард [7], Н. Коновал [8], Є. Костенко [9], В. Мішалова [10], Н. Сургай [11], В. Чадюк [12], В. Шишкіна [13] тощо. У працях зазначених авторів достатньо ґрунтовно висвітлено окремі медико-біологічні та організаційно-методичні аспекти судово-медичної експертизи трупів, зокрема питання морфологічної діагностики механічних ушкоджень, встановлення безпосередньої та основної причини смерті, ідентифікації особи за антропометричними, остеологічними та біологічними ознаками, а також проблеми професійної підготовки судово-медичних експертів і стандартизації експертних висновків. Окрему увагу в наукових дослідженнях приділено танатологічній характеристиці трупних змін, диференціації прижиттєвих і посмертних ушкоджень, оцінці дії фізичних факторів (вибухової хвилі, термічного ураження, механічної травми), що має безпосереднє значення для реконструкції механізму смерті. Водночас, принагідно зауважимо, що переважна більшість наведених праць сформована в умовах мирного часу або ж розглядає воєнний чинник фрагментарно, без системного поєднання криміналістичної, процесуальної та судово-медичної складових.

Відтак недостатньо опрацьованими залишаються питання правової природи та доказового значення трупних змін у специфічних умовах війни, зокрема при тривалому перебуванні тіл у стані глибокого замороження, мацерації, муміфікації або часткової фрагментації внаслідок бойових дій. Не отримали належного теоретико-методологічного осмислення й аспекти інтеграції результатів судово-медичної експертизи у кримінальне провадження, з урахуванням вимог КПК України щодо допустимості, належності та достатності доказів, а також проблеми відтворення динаміки злочинної події на підставі комплексної оцінки морфологічних, трасологічних і ситуаційних ознак. Аналогічно, поза фокусом більшості наукових досліджень залишається репатріація тіл загиблих військовослужбовців як самостійний криміналістично значущий етап, що охоплює гуманітарний, міжнародно-правовий і процесуальний виміри та безпосередньо впливає на можливість встановлення істини у кримінальному провадженні.

У зарубіжній науковій доктрині питання судово-медичного дослідження тіл загиблих, управління процесами ідентифікації при масових летальних подіях та оцінки посмертних морфологічних змін знайшли відображення у працях таких авторів, як А. Броу [14], С. Ґрабгерр [15], І. Шуляр [16] та інших. Зокрема, у наукових доробках зазначених дослідників цілісно розглядаються проблеми «forensic management of mass fatalities» («криміналістичне управління масовими смертями»), впровадження постмортальної комп'ютерної томографії як альтернативи або доповнення до класичного розтину, застосування молекулярно-генетичних методів ідентифікації, а також стандартизація багаторівневих процедур «Disaster Victim Identification» у контексті збройних конфліктів, терористичних актів і гуманітарних катастроф. Разом з тим, слід звернути увагу, що навіть у межах зазначених досліджень основний акцент зроблено на медико-технічному та організаційному забезпеченні судово-медичних експертиз, тоді як процесуально-криміналістичний аналіз доказового значення трупних змін, їх інтерпретація з позицій кримінального процесу та використання для реконструкції механізму смерті і динаміки злочинної події залишаються другорядними чи фрагментарними. Відтак наявна зарубіжна доктрина, попри її високий науковий рівень, не пропонує цілісної моделі інтеграції результатів судово-медичних досліджень у систему кримінального доказування, що особливо відчутно в умовах війни та масової репатріації тіл загиблих.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, доцільно наголосити, що обов'язок пошуку, збирання, ідентифікації та репатріації тіл загиблих, закріплений у ст. 15-17 Першої Женевської конвенції 1949 року [17] та деталізований у ст. 34 Додаткового протоколу I 1977 року [18], має не лише гуманітарне, але й виразне доказове значення, оскільки саме на цьому етапі формується

первинний матеріальний носій криміналістично значущої інформації – труп як об'єкт судово-медичного дослідження.

У цьому контексті судово-медична експертиза репатрійованих тіл загиблих військовослужбовців є формою пізнання, що поєднує морфологічний, гістологічний, біохімічний, судово-антропологічний та танатологічний аналізи з метою встановлення механізму смерті, її патогенетичних ланок і причинно-наслідкових зв'язків між ушкоджуючим фактором та летальним наслідком [19, с. 315]. Відтак положення ч. 2 ст. 84 КПК України, які визнають висновок експерта самостійним джерелом доказів [3], у справах досліджуваної категорії набувають підвищеної значущості, оскільки саме експертний висновок фактично виконує функцію «ретроспективного заміщення» огляду місця події.

Війна, як специфічний криміналістичний контекст, істотно змінює характер трупних змін, що підлягають експертній оцінці. Так, поряд із класичними посмертними процесами – автолізом, гнилісною деструкцією тканин, мацерацією, муміфікацією та адипоцерогенезом – у репатрійованих тілах фіксуються комбіновані воєнно-зумовлені ушкодження, зокрема поліфрагментація тіла, обвуглення, термічний некроз, баротравма, а також множинні дефекти м'яких і кісткових тканин, спричинені дією вибухової хвилі та вторинних вражаючих елементів. Як слушно наголошують деякі науковці, у подібних умовах традиційні танатохронологічні критерії втрачають універсальність і потребують корекції зважаючи на екстремальні фактори зовнішнього середовища, що безпосередньо впливають на темпи та характер трупних змін [20, с. 35].

Аналогічно криміналістична оцінка тілесних ушкоджень у репатрійованих тілах повинна здійснюватися зважаючи на їх морфогенез, топографію, взаємне розташування та ступінь життєвості [21]. Своєю чергою, встановлення прижиттєвості ушкоджень – зокрема за наявністю геморагічної інфільтрації, реактивних змін тканин, ознак запальної відповіді – є особливо вагомим для реконструкції механізму травмування та юридичної кваліфікації події [22, с. 193].

В даному аспекті доцільно окремо зупинитися на сукупності морфологічних та мікроскопічних ознак, які дають можливість експерту аргументовано дійти висновку щодо прижиттєвого характеру травматичного впливу в умовах бойових дій. Власне, геморагічна інфільтрація тканин, наявність лейкоцитарної реакції, початкові або розгорнуті ознаки запального процесу, а також прояви ферментативної активності є основними індикаторами збереження системної життєдіяльності організму на момент заподіяння ушкодження [23]. Втім, наголосимо, що у випадках репатріації тіл загиблих військовослужбовців наведені ознаки нерідко набувають фрагментарного характеру внаслідок поєднання масивної механічної деструкції, термічного впливу та пролонгованого перебування тіл у несприятливих умовах зовнішнього середовища. Вочевидь, це зумовлює потребу у застосуванні не тільки традиційних гістологічних методик, а й імуногістохімічних маркерів ранньої запальної відповіді, аналізу деградації гемоглобіну, активності протеолітичних ферментів, а також дослідження мікроциркуляторного русла з метою диференціації прижиттєвих і посмертних ушкоджень [24, с. 31]. Подібним чином, виявлення аспірації крові, кіптяви або сторонніх часток у дихальних шляхах, ознак гострої легеневої емфіземи чи повітряної емболії є особливо вагомим для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між бойовим впливом і настанням смерті.

В той же час, репатріація тіл загиблих в умовах війни актуалізує низку додаткових судово-медичних викликів, пов'язаних, насамперед, із відтворенням механізму смерті за наявності комбінованих ушкоджень і глибоких трупних змін. Йдеться, зокрема, про складність диференціації первинних летальних ушкоджень від вторинних травм, отриманих у процесі переміщення тіл, вибухового розкидання фрагментів чи тривалого зберігання без належного температурного режиму [25, с. 373]. Цікаво, що в таких ситуаціях істотного значення набуває аналіз так званих «слідів виживання» - морфологічних ознак короткочасної життєдіяльності після травми, в тому числі з реактивними змінами в міокарді, печінці та нирках, ознаками гострого стресу або шоку [26]. Відтак, криміналістична оцінка трупних змін у контексті репатріації не може обмежуватися лише описом ушкоджень, а потребує системної реконструкції події смерті зважаючи на бойову обстановку, тип застосованого озброєння, можливий інтервал агонії та умов перебування тіла після настання смерті. На протиріччя цьому, дещо спрощений підхід до інтерпретації трупних змін зумовлює ризик хибної юридичної кваліфікації, що особливо небезпечно в контексті документування воєнних злочинів і забезпечення доказової спроможності матеріалів кримінального провадження на національному та міжнародному рівнях.

Слід звернути увагу, що у практиці ЄСПЛ неодноразово наголошувалося: формалізований або методологічно поверхневий підхід до судово-медичного дослідження тіл померлих та загиблих є несумісним із стандартом ефективного розслідування у розумінні ст. 2 Конвенції [2]. Так, у справі «Kats and Others v. Ukraine» [27] Суд фактично визнав, що обмеженість судово-медичної експертизи, зокрема неповна оцінка тілесних ушкоджень і трупних змін, здатні звести нанівець усю доказову діяльність органів досудового розслідування.

Зарубіжний досвід, зокрема практика Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, свідчить про те, що судово-медичні експертизи тіл загиблих під час війни розглядаються не ізольовано, а як елемент цілісної криміналістичної системи, що охоплює судово-антропологічний аналіз, балістичну трасологію, вибухотехнічні дослідження та аналіз залишкових продуктів вибуху [28]. Саме такий міждисциплінарний підхід, закріплений у рекомендаціях Міжнародного комітету Червоного Хреста («Guidelines for the Management of the Dead in Armed Conflict» [29]), доцільно імплементувати у національну практику, що повністю узгоджується з логікою ст. 94 та ст. 244 КПК України [3].

Очевидно, репатріація тіл загиблих військовослужбовців під час війни є багатовимірним об'єктом кримінально-процесуального пізнання, у межах якого судово-медична експертиза набуває статусу центрального детермінанта відтворення механізму смерті, індивідуальної ідентифікації загиблих та встановлення обставин, що мають безпосереднє криміналістичне значення. В той же час, криміналістична оцінка трупних змін у досліджуваній площині є вагомим елементом доказування, без якого реалізація приписів КПК України щодо повного, всебічного та неупередженого дослідження обставин кримінального правопорушення в умовах збройного конфлікту є фактично неможливою.

Висновки. У кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів труп репатрійованого військовослужбовця слід розглядати як ***«первинне джерело заміщувальної доказової інформації»***, здатне частково компенсувати неможливість безпосереднього огляду місця події.

Своєю чергою, під *принципом заміщувальної доказовості* пропонуємо розуміти положення, відповідно до якого судово-медичне дослідження тіла загиблого військовослужбовця частково компенсує неможливість безпосереднього дослідження місця події та первинних слідів злочину в умовах збройного конфлікту.

У межах досліджуваної проблематики доцільно запропонувати алгоритм криміналістично-судово-медичної реконструкції механізму смерті репатрійованого військовослужбовця, який ґрунтується на поетапному аналізі трупа як складного біологічного та криміналістичного об'єкта. На першому етапі здійснюється кримінально-процесуальна фіксація тіла як об'єкта доказування із визначенням його статусу відповідно до ст. 84 та ст. 98 КПК України, що передбачає належну фото-, відео- та описову документацію включно з анатомічними порушеннями, фрагментацією та вторинними дефектами, зумовленими транспортуванням чи ексгумаційними роботами.

Другий етап алгоритму зосереджений на судово-медичному морфологічному [30, с. 7] і танатологічному аналізі, що має на меті відмежування прижиттєвих ушкоджень від посмертних змін, оцінку ступеня життєвості травм та реактивних змін тканин, а також виявлення ознак системної травматичної відповіді організму, в тому числі з баротравмою, поліорганною недостатністю та травматичним шоком. Особлива увага приділяється діагностиці комбінованої бойової травми, що поєднує механічні, термічні та хімічні впливи, а також визначення часу настання смерті на основі аналізу геморагічної інфільтрації, лейкоцитарної реакції та ранньої запальної активності тканин.

Третій етап передбачає криміналістичну інтерпретацію отриманих судово-медичних даних шляхом ретроспективного моделювання механізму смерті, що охоплює встановлення напрямку дії вражаючого чинника, дистанції ураження, типу застосованого озброєння або вибухового пристрою, а також просторово-часової послідовності травмування. В даному випадку труп розглядається як носій трасологічної, балістичної та вибухотехнічної інформації і дає можливість сформувати об'єктивну доказову модель події.

На четвертому етапі здійснюється ідентифікація експертних висновків шляхом співставлення судово-медичних результатів із даними військової обстановки, показаннями свідків, матеріалами розвідки, супровідною документацією щодо репатріації, а також із типовими сценаріями бойових ушкоджень, описаними у зарубіжній судово-медичній доктрині. Саме на цьому етапі формується експертна модель події, що відповідатиме стандарту доказування, визначеного ст. 94 КПК України [3].

Заключний етап алгоритму полягає у процесуальній інтеграції результатів судово-медичної експертизи у систему доказів кримінального провадження з врахуванням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ. В даному аспекті експертний висновок репатрійованого тіла не обмежується роллю доказу, а є критичною ланкою реалізації міжнародних зобов'язань держави та криміналістично обґрунтованої правової кваліфікації воєнних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. У 2025 році Україна повернула понад 10 тисяч тіл загиблих військових. 29.08.2025. URL: https://gwaramedia.com/u-2025-roczi-ukra%D1%97na-povernula-ponad-10-tisyach-til-zagiblih-vijskovih.
2. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Дуфенюк О.М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №4. С. 369-374. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88.
5. Бачинський В. Матричний метод дослідження біологічних тканин у діагностиці давності смерті. *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Медицина; збірник наукових праць / відп. ред. В.І. Русин. Ужгород: Говерла, 2008. Вип. 33. С. 3-9.
6. Білецька Г.А. Сучасні можливості експертизи речових доказів біологічного походження в ідентифікації невпізнаних трупів та безвісти зниклих осіб. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2025. Серія: Медицина. Вип. 1 (71). С. 107-113. DOI: https://doi.org/10.32782/2415-8127.2025.71.18.
7. Михайличенко Б.В., Ергард Н.М. Огляд трупа на місці його виявлення (розробка методичних вказівок до практичного заняття на основі компетентнісного підходу). *Методичні рекомендації*. К.: УкрДГРІ, 2017. 24 с.
8. Коновал Н.С. Давність настання смерті: проблеми та перспективи визначення. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:* Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, Харків, 10-11.10.2018 р. / Харківський науко-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса. Харків, 2018. С. 240-242.
9. Процесуальні та організаційні основи судово-медичної експертизи. Судово-медична танатологія: *методичні рекомендації* для самостійної роботи студентів стоматологічного факультету при підготовці до практичних занять. / укл.: Є.Я. Костенко, Л.М. Ховпей, О.В. Фера. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». 2020. 36 с.
10. Визначення давності настання смерті у судово-медичній експертизі. *Методичні рекомендації*. Укл./ В.Д. Мішалов, А.Х. Завальнюк, І.О. Юхимець, О.В. Дунаєв, Г.А. Зарицький. Київ. 2012. 39 с.
11. Гуров О.М., Антонов А.Г., Сургай Н.М., Татарко С.В., Шилан В.І., Узбек Т.С. Шляхи вдосконалення судово-медичної ідентифікації особи в ускладнених умовах. *Судово-медична експертиза*. 2023. №1. С. 16-21. DOI: https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2023.3.
12. Зеленчук Г.М., Козань Н.М., Чадюк В.О. Алгоритм комплексного антропоскопічного, антропометричного та дерматогліфічного дослідження при судово-медичній ідентифікації невідомої особи. С. 36-49. DOI: https://doi.org/10.24061/2707-8728.1.2021.5.
13. Grygorian E., Olkhovsky V., Gubin M., Shishkin V. Forensic Medical Assessment of Morphological Changes at Different Postmortem Interval. *Inter Collegas*. 2021. Vol. 8. Iss. 3. P. 177-181. DOI: https://doi.org/10.35339/ic.8.3.177-181.
14. Brough A.L., Morgan B., Rutty G.N. Postmortem computed tomography (PMCT) and disaster victim identification. *Radiol Med*. 2015. Vol. 120(9). P. 866-73. DOI: https://doi.org/10.1007/s11547-015-0556-7.
15. Grabherr S., Egger C., Vilarino R., Campana L., Jotterand M., Dedouit F. Modern post-mortem imaging: an update on recent developments. *Forensic Sci Res*. 2017. Vol. 2(2). P. 52-64. DOI: https://doi.org/10.1080/20961790.2017.1330738.

16. Schuliar Y., Knudsen P. Role of forensic pathologist in mass disasters. *Forensic science, medicine, and pathology.* 2011. Vol. 8. P. 164-173. DOI: https://doi.org/10.1007/s12024-011-9300-3.
17. Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949.
18. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977.
19. Афтанасів В.М. Криміналістичне забезпечення ексгумації та ідентифікації тіл для репатріації. *Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності в умовах збройного конфлікту*: матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції), (м. Кропивницький, 16 жовтня 2025 року). Кропивницький, 2025. С. 314-319.
20. Судово-медична танатологія. Судово-медична експертиза трупа. С. 34-165. URL: https://www.nuozu.edu.ua/images/FakPidVik/kafSudMed/Ebook/34-165.-Rozdil_2.-Thanatologia.pdf.
21. Пиріг І.В., Карпенко Р.В. Теорія і практика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми: *монографія* / І.В. Пиріг, Р.В. Карпенко. Дніпро: ДДУВС, 2021. 188 с.
22. Кривда Л. Використання судово-медичних знань для виявлення характеру та ступеня тяжкості тілесного ушкодження шляхом проведення судово-медичної експертизи. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 192-199. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2022.23.
23. Найда А.І., Малик О.Р. Комплексний навчальний посібник з судової медицини для студентів юридичного факультету та слухачів правничих спеціальностей. Львів. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. 2011. 178 с.
24. Загальна гістологія з курсом ембріології: *навчально-методичний посібник* для практичних занять студентів 1 курсу медичних факультетів (частина І) / С.С. Ключко, В.М. Євтушенко, О.В. Федосєєва [та ін.]. Запоріжжя: [ЗДМУ], 2017. 54 с.
25. Лугіна Н.А., Руденок Н.Ю. Особливості проведення судово-медичної експертизи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 12. С. 372-374. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/85.
26. Судово-медичний огляд трупів загиблих (померлих) осіб в умовах воєнного стану: *метод. реком*. / НМУ імені О.О. Богомольця. Київ. 2022. 22 с.
27. Kats and Others v. Ukraine. App 29971/04. Judgement 18.12.2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126320.
28. Schäfer A.T. Rechtsmedizinische Erfahrungen im Kosovo. *Arch Kriminol*. 2000. Vol. 205 (3-4). P. 110-116.
29. Guiding Principles for Dignified Management of the Dead in Humanitarian Emergencies and to Prevent Them Becoming Missing Persons of 31.03.2021. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document/file_list/english_version_-_call_for_comments_-_dignified_management_of_the_dead.pdf.
30. Афтанасів В.М. Морфогенетична динаміка ушкоджень при катуванні: криміналістично-правовий аналіз. *Механізм функціонування громадянського суспільства в умовах війни (осінні читання):* збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (21 листопада 2025 року) / упор. Г.Я. Савчин, С.М. Волкова. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2025. С. 7-8.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Афтанасів В.М., Лісіцина Ю.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:343.359
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.3

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЕГАЛІЗАЦІЇ МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ВНАСЛІДОК УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ: ЕЛЕМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Божик В.І.,
кандидат юридичнтх наук, доцент,
Державний податковий університет
ORCID: 0000-0003-3162-0125

Божик В.І. Криміналістична характеристика легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків: елементи та механізм злочинної діяльності.

У статті на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів охарактеризовано зміст і зв'язки елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків (предмета злочинного посягання; способу підготовки, учинення та приховування злочинів; слідової картини; відомостей про осіб, які вчинили злочини, злочинні групи), важливе місце в якій посідають взаємозв'язки слідової картини й способу вчинення злочинів, оскільки характер та їх локалізація безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які обирають вчинені злочинні дії (ухилення від сплати податків) для вчинення нових, залишаючи криміналістично значущі відображення в документах, дослідження яких має найвагоміше значення для встановлення ознак події злочину та причетних до нього осіб;

Висвітлено механізм легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків (звільнення – перерахування – розподіл – маскування – інтеграція грошової маси у вигляді несплачених податків), у межах якого окреслено зміст способів учинення злочинів, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування. Обґрунтовано положення, що характеризують використання офшорних юрисдикцій як найпоширенішого способу відмивання майна на завершальній фазі організованої злочинної діяльності, що пов'язана з ухиленням від оподаткування та приховуванням його слідів, а також найтиповіші схеми ухилення від сплати податків, зокрема: офшорні схеми, фіктивне підприємництво («конвертаційні центри»), формування схемного податкового кредиту, порушення митних правил і контрабанда, контрафакт, виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб, фізична особа – підприємець замість найму, заниження оборотів.

Ключові слова: економічна злочинність, господарська діяльність, податки, ухилення, легалізація, відмивання, майно, криміналістична характеристика.

Bozhyk V.I. Forensic characteristics of property laundering resulting from tax evasion: structural elements and mechanisms of criminal activity.

The article, based on the generalization of law enforcement practice, characterizes the content and interrelations of the elements of the forensic characteristics of the legalization (laundering) of property obtained as a result of tax evasion. These elements include the object of criminal encroachment; methods of preparation, commission, and concealment of crimes; the trace pattern; and information about the offenders and criminal groups. Particular emphasis is placed on the interrelation between the trace pattern and the methods of committing crimes, since the nature and localization of traces are directly determined by the actions of the perpetrators who use previously committed criminal acts (tax evasion) as a basis for committing new offences. As a result, they leave forensically significant traces in documents, the examination of which is of primary importance for establishing the elements of the criminal event and identifying the persons involved.

The article also examines the mechanism of legalization (laundering) of property obtained through tax evasion (extraction – transfer – distribution – concealment – integration of financial assets in the form of unpaid taxes). Within this framework, the content of the methods of committing crimes as well as

the technologies of criminal activity applied at the stages of preparation, commission, and concealment are outlined. The study substantiates provisions regarding the use of offshore jurisdictions as the most common method of laundering property at the final stage of organized criminal activity associated with tax evasion and the concealment of its traces. It also identifies the most typical tax evasion schemes, including offshore schemes, fictitious entrepreneurship ("conversion centers"), the creation of artificial tax credits, violations of customs regulations and smuggling, counterfeiting, profit withdrawal through pseudo-entrepreneurial activities of individuals, the use of individual entrepreneurs instead of formal employment, and the understatement of turnover.

Key words: economic crime, economic activity, taxes, evasion, legalization, laundering, property, forensic characteristics.

Постановка проблеми. Нестабільність макроекономічної ситуації в Україні, кризові явища в економіці та поширення тіньового сектору сприяють зростанню економічної злочинності, зокрема ухилення від сплати податків і подальшої легалізації (відмивання) незаконно отриманих доходів. Використання складних фінансових схем, офшорних юрисдикцій, фіктивних суб'єктів господарювання та інших механізмів приховування незаконного походження коштів створює значні загрози економічній безпеці держави. У цих умовах особливої актуальності набуває дослідження криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, що має важливе значення для формування ефективних методичних рекомендацій щодо виявлення та розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Стан опрацювання проблеми. Окремі аспекти розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, зокрема пов'язаних з ухиленням від сплати податків та легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, досліджувалися у працях таких українських учених як Л.І. Аркуші, О.П. Бущана, М.Г. Бушинської, А.Ф. Волобуєва, Н.М. Внукової, І.М. Горбаньова, О.В. Курмана, С.В. Князєва, В. В. Корольчука, В.В. Лисенка, Г.А. Матусовського, С.І. Ніколаюка, В.М. Поповича, І.М. Попової, Д.Ю. Стригуна, О.О. Сухачова, О.С. Тарасенка, О.В. Тихонової, С.С. Чернявського, Г.М. Чернишова та інших. Разом із тим сучасні тенденції розвитку економічної злочинності, ускладнення фінансових схем ухилення від оподаткування, використання транскордонних фінансових операцій і новітніх технологій легалізації незаконно отриманих доходів потребують подальшого наукового осмислення криміналістичних аспектів таких правопорушень. Зокрема, актуальним є дослідження елементів криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, та встановлення взаємозв'язків між ними для вдосконалення методики їх виявлення і розслідування.

Метою статті є дослідження криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, визначення змісту її основних елементів та встановлення взаємозв'язків між ними з метою формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення методики розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Нестабільність макроекономічної ситуації в Україні, періодичні кризові стани в економіці спричиняють формування та активізацію тіньового сектору. Суттєво збільшилася його фіктивна складова, спрямована на виведення глобальних фінансових ресурсів з легального сектору економіки злочинним шляхом, конвертацію мільярдних прибутків на користь легальних і фіктивних суб'єктів господарської діяльності, відтік капіталу за межі країни. Значні масштаби криміналізації та корумпованості економічних відносин становлять загрозу національним інтересам і національній безпеці країни.

Такі загрози впливають на характер злочинності у сфері господарської діяльності – змінюється її структура, механізми та способи вчинення. Особливо гостро це питання відчувається в умовах тривалого реформування правоохоронної сфери, декриміналізації господарського сектору економіки, повномасштабного військового вторгнення й розширення меж тимчасово окупованих територій України. Ускладнює ситуацію також застарілість наукових основ комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, взаємодії між інституціями сектору безпеки, запобігання виявам корупції, недосконалість законодавчої бази та відомчих (міжвідомчих) правових документів, зокрема з обмеженим доступом.

Податки, збори (обов'язкові платежі) є найважливішим інструментом держави, що гарантує існування соціуму, а тому від ефективності законодавчих і нормативних актів, які забезпечують правову регламентацію використання цього інструменту, залежить подальший розвиток економі-

ки України. Проблема легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, набула особливої значущості для України протягом останніх років, оскільки пов'язана з наявністю офшорних зон, витонченими схемами ухилення, що носить руйнівний вплив як на розвиток національної економіки, податкової системи, так і на реалізацію міжнародних взаємовідносин [1, с. 165].

Ґрунтовне дослідження криміналістичної характеристики легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, унаслідок ухилення від сплати податків, з огляду на актуальну слідчу, експертну та судову практику, дає змогу в режимі реального часу проаналізувати стан й оперативну обстановку щодо кількісного та якісного рівня злочинності за низкою показників, на підставі отриманих даних сформувати наукові засади комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження, – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях [2, с. 570].

Криміналістична характеристика злочинів, зазначає В.В. Лисенко, є центральним структурним елементом криміналістичної методики розслідування злочинів, довкола якого об'єднуються всі інші структурні елементи. Криміналістичну характеристику не виокремлюють безпосередньо з предмета дослідження. Вона є певною абстракцією. Інформаційна модель злочину формується на підставі узагальнення окремих відомостей, за допомогою яких можливо ефективно виявити та розслідувати злочини. Криміналістична характеристика – це прогноз визначення найефективніших засобів виявлення (розкриття) та розслідування злочинів [3, с. 321].

На переконання В.А. Журавля, з огляду на складну, дуалістичну правову сутність легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а саме предикат-легалізації, до структури його криміналістичної характеристики належать такі елементи: предмет злочинного посягання; джерело походження злочинних доходів, тобто відомості про предикатний злочин, який передує легалізації; способи (злочинні схеми) приготування, здійснення та приховування легалізації; особа, яка здійснює легалізацію; сфера, місце, час й обстановка легалізації злочинних доходів; типові сліди як наслідки здійснення легалізації [4, с. 52].

На нашу думку, окреслена вище модель дає змогу працівникам правоохоронних органів встановити всі обставини вчинення протиправних дій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виявити особу злочинця та його співучасників, належно задокументувати злочин, як наслідок – притягти винну особу до відповідальності.

Предмет злочинів у сфері економіки, стверджує А.Ф. Волобуєв, визначає не лише багаторазове зростання рівня матеріальної шкоди від таких злочинів, а й обумовлює їх підвищену організованість, специфічні способи підготовки, вчинення та приховання, їх сліди, а також форми і засоби протидії правоохоронним органам. Ці чинники ускладнюють розслідування розкрадань, вчинених із використанням фінансово-господарських механізмів, порівняно зі «звичайними» таємними чи відкритими формами заволодіння чужим майном [5].

Специфіка предмета розкрадань у сфері економічної діяльності пов'язана зі способом й обстановкою їх вчинення, особою злочинця та іншими елементами механізму злочину, що відображається в криміналістичних характеристиках окремих їх видів (груп). Кількісні та якісні ознаки предмета розкрадань позначаються на обранні способу його підготовки, вчинення та приховання. Водночас предмет злочину вказує на певні ознаки особи злочинця, можливі його сліди. Саме ці властивості предмета мають принципово важливе значення для окремих методик розслідування.

Предметом розкрадань є майно (матеріальні цінності, грошові кошти), що належить на праві власності фізичній чи юридичній особі. Окремі види майна є формами існування вартості, що відрізняються за цільовим призначенням [6, с. 28]. Безготівкові грошові кошти є специфічним предметом розкрадань, оскільки вони є записами грошових сум на рахунках у банках.

Заслуговують на увагу висновки, яких дійшла Л.І. Аркуша, а саме що предметом злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є лише такі доходи, які обов'язково отримані у власність (безпосередньо чи опосередковано). З огляду на викладене, на думку вченої, не можуть бути предметом легалізації (відмивання) доходів кредитні кошти й інше майно, які хоч і незаконно отримані, проте через наявну угоду (договір) особа, що їх отримала, не набуває права власності на них, а одержує їх у користування на певний термін. Тому доцільно було б доповнити перелік статей, які не можуть бути предикатними, ст. 222 КК України (шахрайство з фінансовими ресурсами) [7, с. 54].

Предметом злочинного посягання під час вчинення злочину з легалізації майна, одержаного

внаслідок ухилення від сплати податків, є майно (кошти у вигляді бюджетного відшкодування податку на додану вартість (ПДВ)). Дії посадових осіб приватних підприємств, спрямовані на незаконне заволодіння майном (зокрема бюджетне відшкодування ПДВ), необхідно кваліфікувати за відповідною частиною ст. 212 та 212-1 Кримінального кодексу (КК) України, що може надалі бути предикатним злочином для кваліфікації за ст. 209 КК України дій осіб, спрямованих на надання правомірного вигляду володінню, користуванню та розпорядженню таким майном [8].

Механізм легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, відображає сукупність дій (операцій) з підготовки, вчинення та приховування злочину в його динаміці та зв'язках з умовами навколишнього середовища.

У криміналістичній літературі описано понад п'ятдесят способів учинення податкових злочинів. Проте вони недостатньо систематизовані за видами податків, суб'єктами оподаткування та іншими важливими підставами. Спосіб вчинення злочину, передбачений ст. 212 КК України, є сукупністю (системою) дій платників податків (юридичних чи фізичних осіб), спрямованих на порушення вимог податкового законодавства з метою заниження об'єктів оподаткування та загалом податкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів [9, с. 18].

На основі аналізу слідчої і судової практики О.С. Задорожний пропонує розгорнуту класифікацію способів учинення податкових злочинів відповідно до особливостей механізму злочинної діяльності, яку можна розглядати як напрям формування методик їх розслідування [10, с. 24–46].

Способи вчинення податкових злочинів мають деякі спільні ознаки, важливі в криміналістичному аспекті:

по-перше, вони зумовлені чинним законодавством, що регулює механізм і порядок сплати податків (зміна порядку й умов сплати певного податку одразу ж позначається на обранні способу вчинення злочинів у цій сфері);

по-друге, способи вчинення податкових злочинів пов'язані з підзаконними актами, що регулюють порядок обліку економічних показників, правила ведення господарських операцій, обігу товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ) тощо;

по-третє, основою способів учинення податкових злочинів є економічна сутність, властива певному виду податку.

З огляду на окреслені ознаки, можна виокремити кілька груп податків, які визначають спосіб злочинних дій: податки «у межах» собівартості (способи зниження собівартості); податки «поза» собівартістю (способи зниження різниці, що підлягає сплаті до бюджету); податки «понад» собівартість (способи зниження податкової ставки чи бази оподаткування) [11, с. 46].

Найпоширенішими є механізми ухилення від сплати податків, пов'язані з проведенням сумнівних експортних операцій [12]. Змістом злочинних дій у таких випадках можуть бути: фіктивний експорт; використання давальницької сировини; експорт продукції з подальшим контрабандним поверненням її на митну територію України; оформлення раніше експортованого товару як повернутого на територію України за рекламаціями; вивезення за межі митного кордону України порожньої тари (води замість спирту); завищення даних у первинних документах (у вантажній митній декларації, накладній, сертифікаті відповідності тощо) [3, с. 290–291].

Основними способами легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, є: фінансові операції з переказу коштів за кордон («офшорні зони»); незаконна конвертація грошових коштів з використанням фіктивних підприємств (етапи конвертації: незаконні доходи розміщують у певні фінансові інструменти; здійснюють їх від'єднання від джерел походження шляхом використання різних схем фінансових операцій, спрямованих на маскування сліду цих доходів; надають вигляду законності злочинно одержаним доходам); відмивання коштів через здійснення фінансових операцій з цінними паперами; придбання ТМЦ у «транзитних» і «фіктивних» підприємств за значно завищеними цінами з подальшим їх експортом за кордон; проведення експорту ТМЦ за штучно завищеними цінами з використанням у ланцюгу офіційного виробника; використання підконтрольних фірм-нерезидентів.

Питання механізму утворення слідів, класифікації джерел доказової інформації стосовно податкових злочинів висвітлено в криміналістичній літературі [10, с. 68–69; 13, с. 139–140].

Перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію злочину, пов'язаного з легалізацією (відмиванням) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, умовно містить шість груп:

1) документи (податкового й бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо);

2) предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо);

3) приміщення (складські, офісні, житлові тощо);

4) гроші (готівкові й безготівкові, зокрема електронні банківські розрахунки);

5) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо);

6) пам'ять людей (ідеальні сліди).

Реальні процеси на етапі легалізації злочинних доходів здійснюють переважно за такими стадіями: розміщення, розшарування та інтеграція. Водночас межі між ними достатньо умовні, оскільки процес відмивання здебільшого залежить від конкретної ситуації.

Особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики вивчають майже всі вчені-криміналісти. Однак питання про ознаки та властивості особи злочинця, які потрібно досліджувати в межах криміналістичної характеристики, залишається відкритим. Криміналістичним вивченням особи слід вважати встановлення криміналістично значущої інформації про особу злочинця, жертву злочинного посягання й інших учасників процесу розслідування [14, с. 28; 15, с. 41–42].

У кримінальних провадженнях вивчення особи обвинуваченого є важливим насамперед для вирішення таких питань: можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності; звільнення особи від кримінальної відповідальності й покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності; звільнення особи від кримінальної відповідальності з переданням на поруки; кваліфікація діяння; обставини, що впливають на покарання; вид і розмір покарання, найдоцільнішого для виправлення та перевиховання особи, яка вчинила злочин; вид установи, де особа повинна відбувати покарання; найефективніші методи роботи щодо виправлення засудженої особи; застосування запобіжного заходу; момент допуску захисника до участі у справі; причини й умови, що сприяли вчиненню злочину; питання, що виникають у суді другої інстанції та інших вищих судах [16, с. 108]. Саме тому в процесі розслідування особу підозрюваного слід вивчати як комплексне явище.

У цьому контексті В. В. Лисенко зазначає, що відомості, які характеризують особу злочинця, мають важливе значення, оскільки сприяють: висуванню версій про особу, яка вчинила злочин; формуванню уявної моделі злочинця для визначення шляхів його пошуку; плануванню розслідування; вибору тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій; з'ясуванню ролі підозрюваного в учиненні злочину; досягненню необхідного психологічного контакту з підозрюваним; встановленню мотивів і мети учинення злочину; вибору відповідного запобіжного заходу; прогнозуванню поведінки злочинця на різних етапах досудового розслідування та під час розгляду кримінального провадження в суді; удосконаленню тактики й методики розслідування; встановленню причин та умов, що сприяють учиненню злочину [3, с. 68].

Результати узагальнення анкетних даних, вивчення кримінальних проваджень засвідчують, що із загальної кількості осіб, яких притягнуто до відповідальності, 79 % – особи чоловічої статі, жінок значно менше, однак 65 % – працівники банківських установ, фіктивних фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності); 81 % мали вищу освіту (економічну – 61 %; технічну – 36 %; юридичну – 3 %). Керівники суб'єктів підприємницької діяльності – 81 % (директори – 56 %; головні бухгалтери – 30 %; засновники та власники – 14 %); інші посадові особи – 11 %; технічні працівники (економісти, операціоністи) – 4 %; колишні працівники – 4 %. Найчастіше у змову зі злочинцями вступають керівники банку (72 %); керівники та службові особи відділів обслуговування клієнтів (59 %); економісти (18 %); колишні банківські працівники (13 %).

Більшість злочинів учинено в складі злочинних груп (63 % вивчених кримінальних проваджень). Структура груп, розподіл ролей та функції організаторів залежать від способу вчинення злочину і сфери легалізації. Майже у 80 % випадків ініціатива вчинити злочин виходила від керівників суб'єктів господарювання. Кількість членів таких злочинних груп залежить від потреби в розподілі ролей з огляду на технологію конкретної злочинної діяльності. Формування таких груп здійснюють переважно з ініціативи організаторів (68 %). У 22 % випадків у злочинних схемах брали участь підставні особи як номінальні власники суб'єктів господарювання, секретарі й менеджери по роботі з клієнтами, які не були обізнані з планами організаторів, проте за разову винагороду (преміювання) або під приводом прийняття на роботу надавали відповідні послуги.

Таким чином, основним структурним елементом інформаційно-пізнавальної моделі будь-якої криміналістичної методики, серцевиною її ретроспективного рівня є криміналістична характеристика кримінального правопорушення. Визначення поняття криміналістичної характеристики відіграє важливу роль у науці, а розроблення понятійного апарату – принциповим і важливим

питанням. Зазначене зумовлено різними факторами, зокрема: перспективою побудови сталих кореляційних зв'язків між її елементами, можливістю висувати певні версії за їх допомогою під час досудового розслідування, планувати проведення різних процесуальних і заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Для розроблення методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, необхідне формування відповідної криміналістичної характеристики, яка є системою узагальнених за результатами емпіричного дослідження відомостей про різні важливі з криміналістичної позиції ознаки (елементи) аналізованих діянь, до якої належать: предмет злочинного посягання; способи вчинення; типова обстановка – «слідова картина»; особа злочинця.

Предметом злочинного посягання під час вчинення злочину з легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, є майно. Механізмом легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків є звільнення – перерахування – розподіл – маскування – інтеграція грошової маси у вигляді несплачених податків. Використання офшорних юрисдикцій є найпоширенішим способом відмивання майна на завершальній фазі організованої злочинної діяльності, що пов'язана з ухиленням від оподаткування та приховуванням його слідів у 87 % кримінальних проваджень за схемою: офшор, фіктивне підприємництво («конвертаційні центри»), формування схемного податкового кредиту, порушення митних правил і контрабанда, контрафакт, виведення прибутку через псевдопідприємництво фізичних осіб, фізична особа, заниження оборотів.

Об'єктами, що зберігають інформацію про такі злочинні схеми є документи (податкового й бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); предмети (печатки, штампи, зразки бланків тощо); приміщення (складські, офісні, житлові тощо); гроші (готівкові й безготівкові, зокрема електронні банківські розрахунки); електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо); пам'ять людей (ідеальні сліди).

Висновок. Отже, легалізація (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, є складним багатоетапним кримінальним правопорушенням, що становить суттєву загрозу економічній безпеці держави та стабільності фінансової системи. Ефективне розслідування таких діянь потребує ґрунтовного дослідження їх криміналістичної характеристики як системи взаємопов'язаних елементів.

До основних елементів криміналістичної характеристики належать предмет злочинного посягання, способи вчинення та приховування злочину, типова слідова картина та відомості про особу злочинця. Встановлення взаємозв'язків між цими елементами дає змогу формувати слідчі версії, визначати напрями пошуку доказової інформації та підвищувати ефективність розслідування.

Таким чином, узагальнення криміналістично значущих ознак легалізації майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків, створює наукову основу для вдосконалення методики розслідування відповідних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко О.В. Особливості формування методики розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення із сплати податків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2 (36). С. 165–168. URL: https://lsej.org.ua/2_2022/36.pdf.
2. риміналістика: підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 752 с.
3. Лисенко В.В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика: монографія. К.: Логос, 2004. 324 с.
4. Журавель В.А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. Х., 2005. 312 с.
5. Волобуєв А.Ф. Предмет розкрадання майна у сфері підприємництва як елемент криміналістичної характеристики злочинів даного виду. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 1998. Вип. 3. С. 39–43.
6. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. реком. / С.С. Чернявський, О.Є. Користін, В.А. Некрасов та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

7. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання доходів, одержаних у результаті організо-ваної злочинної діяльності :характеристика, виявлення, розслідування: монографія. Одеса: Юридична література. 2010. 376 с.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
9. Протидія економічній злочинності / Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та ін. Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.
10. Задорожний О.С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2005. 212 с.
11. Воробей О.В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів: дис…канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 249 с.
12. Корнякова Т.В. Податок на додану вартість: актуальні питання. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2004. № 9. С. 9–17.
13. Користін О.Є., Чернявський С.С. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності: навч. посіб. / за ред. О.М. Джужі. К.: КНТ, 2009. 612 с.
14. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
15. Торопчин С.О. Розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом: дис… канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 230 с.
16. Халін О.В. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 244 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Божик В.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 342.53
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.4

ПРИНЦИП ДІЇ ЗАКОНУ У ЧАСІ: ОКРЕМІ «КОЛАПСИ» ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ НА ПРИКЛАДІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У ЧИННОМУ КПК УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Вечерова Є.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
адвокат,
ORCID: 0009-0009-9704-1194
e-mail: Vegenia.vecherova@gmail.com

Вечерова Є.М. Принцип дії закону у часі: окремі «колапси» правозастосування на прикладі строків досудового розслідування у чинному КПК України в умовах режиму воєнного стану.

Стаття присвячена аналізу проблем застосування кримінального процесуального закону в часі в умовах дії воєнного стану та активної трансформації процесуального законодавства України. У центрі дослідження перебуває співвідношення принципу незворотності дії закону в часі та новел законодавства, якими змінено модель обчислення строків досудового розслідування (зміни до ст. 219 КПК України), а також положень, що регламентують особливості перебігу процесуальних строків в умовах воєнного стану (зміни до ст. 615 КПК України). Обґрунтовується теза про те, що формальне поширення нових процесуальних правил на всі «незавершені» кримінальні провадження без урахування факту спливу строків за попередньою редакцією закону суперечить не лише приписам Конституції України та КПК України, а й загальновизнаним засадам верховенства права. Особливу увагу приділено аналізу перехідних положень КПК України, які стали підставою для різнотлумачень у правозастосовній практиці. Показано, що ці положення не можуть розумітися як такі, що «реанімують» уже спливлі процесуальні строки або відновлюють повноваження органу досудового розслідування після їх втрати. Автор доводить, що ретроспективне застосування процесуальних норм, які фактично погіршують процесуальне становище особи, є неприпустимим, незалежно від формального формулювання перехідних положень. На прикладі конкретної судової справи здійснено критичний розбір позицій сторони обвинувачення та потерпілої сторони, які обґрунтовували можливість застосування нових правил обчислення строків досудового розслідування до правовідносин, що виникли та фактично завершилися до набрання чинності відповідними законодавчими змінами. Доведено, що подібний підхід створює небезпечний прецедент легалізації процесуальної бездіяльності органів досудового розслідування, нівелює значення процесуальних строків як гарантії захисту прав особи та підриває довіру до судової системи. У статті обґрунтовується, що сам факт запровадження воєнного стану не може розглядатися як універсальна підстава для ігнорування процесуальних строків або для їх «автоматичного зупинення» без чітко визначеного на момент перебігу строку нормативного регулювання. Акцентується, що будь-які винятки з принципу дії закону в часі мають бути чітко сформульовані законодавцем, відповідати вимогам юридичної визначеності та не створювати ситуації правової невизначеності для сторони захисту.

Ключові слова: кримінальний процес; дія закону в часі; строки досудового розслідування; воєнний стан; правова визначеність; перехідні положення КПК України; ретроспективне застосування закону.

Vecherova E.M. The principle of the operation of the law in time: individual “collapses” of law enforcement on the example of the terms of pre-trial investigation in the current Criminal Procedure Code of Ukraine under martial law.

The article is devoted to the analysis of the problems of applying criminal procedural law in time under martial law and active transformation of procedural legislation of Ukraine. The focus of the study is on

the correlation between the principle of irreversibility of the law in time and the legislative amendments that changed the model for calculating the terms of pre-trial investigation (amendments to Article 219 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine), as well as the provisions regulating the peculiarities of the course of procedural terms under martial law (amendments to Article 615 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine). The thesis is substantiated that the formal extension of new procedural rules to all "unfinished" criminal proceedings without taking into account the fact of the expiration of the terms under the previous version of the law contradicts not only the provisions of the Constitution of Ukraine and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, but also the generally recognized principles of the rule of law. Special attention is paid to the analysis of the transitional provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which became the basis for different interpretations in law enforcement practice. It is shown that these provisions cannot be understood as "reviving" already expired procedural deadlines or restoring the powers of the pre-trial investigation body after their loss. The author proves that the retrospective application of procedural norms that actually worsen the procedural position of a person is inadmissible, regardless of the formal formulation of the transitional provisions. Using the example of a specific court case, a critical analysis of the positions of the prosecution and the injured party, which justified the possibility of applying the new rules for calculating the terms of the pre-trial investigation to legal relations that arose and actually ended before the entry into force of the relevant legislative amendments, is carried out. It is proved that such an approach creates a dangerous precedent for the legalization of procedural inaction of pre-trial investigation bodies, neutralizes the significance of procedural deadlines as a guarantee of protection of individual rights and undermines trust in the judicial system. The article argues that the very fact of the introduction of martial law cannot be considered as a universal basis for ignoring procedural deadlines or for their "automatic suspension" without a clearly defined regulatory regulation at the time of the expiration of the deadline. It is emphasized that any exceptions to the principle of the law's effect in time must be clearly formulated by the legislator, meet the requirements of legal certainty and not create a situation of legal uncertainty for the defense.

Key words: criminal process; effect of law in time; terms of pre-trial investigation; martial law; legal certainty; transitional provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine; retrospective application of the law

Постановка проблеми. Як влучно зазначив свого часу в одній із своїх публікацій суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду – Ян Берназюк: «Дія закону в часі є одним із найскладніших питань правозастосування».

Дія КПК у часі не є виключенням, тим паче, коли мова йде про новели законодавства, якими змінено модель обчислення строків досудового розслідування (зміни до ст. 219 КПК України), а також положення, що регламентують особливості перебігу процесуальних строків в умовах воєнного стану (зміни до ст. 615 КПК України).

Нові правила обчислення строків досудового розслідування за неправильної їх інтерпретації у правозастосовній практиці, призводять до безпідставної легалізації процесуальної бездіяльності органу досудового розслідування, а також порушують принципи дії закону у часі, правової визначеності, законності та розумності строків.

Як показує особистий адвокатський досвід автора, в площині правозастосування з вище окреслених питань трапляються складні нестандартні ситуації, які заслуговують на додаткове наукове обговорення та дискурс.

Мета дослідження. На прикладі конкретної судової справи критично осмислити новели законодавства щодо порядку обчислення строків досудового розслідування в умовах режиму воєнного стану крізь призму їх відповідності принципу дії закону у часі.

Стан опрацювання проблематики. Окремим аспектам наведеної проблематики присвячені роботи на рівні теорії держави та права Р.М. Абрамович (принцип незворотності дії закону в часі), на рівні кримінального права Ю.А. Пономаренка, на рівні кримінального процесу О.М. Дроздова, С.І. Щериці тощо.

Однак, низка питань, в силу гіпердинамічності законодавства, все одно об'єктивно залишається поза межами правової дискусії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, 1 січня 2024 року набув чинності закон «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» № 3509-IX від

08 грудня 2023 р.[1], який кардинально змінив порядок обчислення строків досудового розслідування.

Так, порядок обчислення строків досудового розслідування у ч. 1 статті 219 КПК викладено в такій редакції: «Строк досудового розслідування обчислюється з моменту повідомлення особі про підозру до дня звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотанням про закриття кримінального провадження або до дня ухвалення рішення про закриття кримінального провадження».

Нагадаємо, до змін від 08.12.2023 р. вона передбачала, що строк досудового розслідування обчислюється з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 *цього Кодексу.*

Частину 2 ст. 219 КПК та абзац 4 ч. 6 ст. 219 КПК 08.12.2023 р. було виключено.

Ця частина 2 до 08.12.2023 р. передбачала, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру становить:

1) 12 місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину;

2) 18 місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Додатково законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» від 08 грудня 2023 р., який набув чинності 1 січня 2024 року Пункт 20-8 розділу XI «Перехідні положення» КПК викладено в такій редакції: «Положення частини першої статті 219 цього Кодексу в редакції Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» застосовуються до всіх кримінальних проваджень, досудове розслідування або судовий розгляд яких не завершено до дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури».

Тобто, за логікою законодавця нові правила обчислення строків мають застосовуватися до всіх кримінальних проваджень, де досудове розслідування чи розгляд не завершено до 1 січня 2024 року.

Крім того, Законом України «Про внесення змін до кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану» № 3341-IX від 23.08.2023 р., який діяв до внесення змін від 08.12.2023 р., ч. 8 ст. 615 КПК України було викладено у новій редакції, згідно із якою « У кримінальних провадженнях, в яких з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та на дату введення воєнного стану жодній особі не повідомлено про підозру, строк від дати введення воєнного стану до дати його припинення чи скасування не включається до загальних строків, передбачених частиною другою статті 219 цього Кодексу».

Чи відповідають дані нововведення принципу дії закону у часі (його «незворотності»)?

В даному ключі доцільно нагадати, що на законодавчому рівні принцип «закон зворотної дії в часі не має» закріплений передусім у ст. 58 Конституції України, відповідно до якої, закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [2].

Окрім конституційного закріплення, незворотність дії закону у часі прямо передбачена у ч. 1 ст. 5 КПК України, згідно із якою, процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями цього Кодексу, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення [3].

Принцип незворотності дії закону у часі є складовою феномену верховенства права. Таким чином, основним призначенням правила незворотності дії закону в часі є забезпечення правової безпеки та захисту довіри осіб до держави [4].

Для відповіді ж на поставлене вище запитання наведемо конкретний приклад із останньої правозастосовної практики автора даної статті та зробимо певні критичні узагальнення.

Так, ілюстративною є ухвала Доброславського районного суду Одеської області від 03.12.2025 р. у справі № 504/4161/23 [5], якою було задоволено клопотання захисника обвинуваченої адвоката ОСОБА_7 про закриття провадження у справі на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК України за наступних обставин.

Обставини справи: ОСОБА_6 обвинувачується за ч. 2 ст. 137 КК України невиконання або неналежне виконання професійних обов`язків, щодо охорони життя та здоров`я неповнолітніх внаслідок недбалого до них ставлення, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Під час судового розгляду, захисником обвинуваченої адвокатом ОСОБА_7 заявлено клопотання про закриття кримінального провадження у справі на підставі п. 10 частини 1 статті 284 КПК України. За доводами захисника, після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений п. 1 ч. 2 ст. 219 КПК України у редакції чинній на момент здійснення досудового розслідування, тобто до внесення змін від 08.12.2023 року. Клопотання сторони захисту обґрунтовано тим, що внесення відомостей по кримінальному провадженню № 12022161200000139 здійснено 03.06.2022, повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 137 КК України, яке згідно ч. 4 ст. 12 КК України є нетяжким злочином, було вручено ОСОБА_6 19.09.2023 року, тобто з пропуском строків досудового розслідування, встановлених ч. 2 ст. 219 КПК України (в редакції, чинній на момент здійснення досудового розслідування, тобто до внесення змін від 08.12.2023 року) 03.06.2023 року. Сторона захисту зазначила, що строки досудового розслідування у кримінальному провадженні слідчим суддею не продовжувалися та за викладених обставин, враховуючи, що злочин, який інкримінується обвинуваченій не відноситься до категорії тяжких чи особливо тяжких злочинів проти життя та здоров`я особи, підлягають застосуванню приписи п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Не погоджуючись із даною ухвалою стороною обвинувачення до Одеського апеляційного суду було подано апеляційні скарги, у яких прокурор та представник потерпілої сторони просили скасувати ухвалу Доброславського районного суду Одеської області від 03.12.2025 р. у справі № 504/4161/23 та направити справу на новий розгляд до суду першої інстанції із посиланням на зміни в законодавстві та нові правила обчислення строків досудового розслідування, запроваджені Законом України від 08 грудня 2023 р. № 3509-IX «Про внесення змін до кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо посилення самостійності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури», яким ч. 1 ст. 219 КПК України була викладена у новій редакції та на приписи Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану» № 3341-IX від 23.08.2023 р.

Наразі триває апеляційний розгляд цієї справи [6].

Вважаємо, що доводи апеляційних скарг прокурора та представника потерпілої сторони зводяться до спроби ретроспективного застосування норм кримінального процесуального закону, адже нова редакція ч. 8 ст. 615 КПК України, яка передбачає особливий порядок обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану, так само, як і нова редакція ч. 1 ст. 219 КПК України набрали чинності після спливу строку досудового розслідування у даному кримінальному провадженні.

Висновки. На підставі викладеного слід констатувати такі узагальнення.

1. Нові правила обчислення строків досудового розслідування не можуть розумітися як такі, що реанімують уже пропущені процесуальні строки або відновлюють повноваження органу досудового розслідування після їх втрати.

2. Сама по собі дія воєнного стану не звільняє орган досудового розслідування від обов'язку дотримання процесуальних строків та не може легалізувати їх пропуск без належного правового механізму, чинного на момент перебігу таких строків.

3. Ретроспективне застосування кримінально-процесуальних норм, які фактично погіршують процесуальне становище особи, є неприпустимим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Набув сили закон про нові правила обчислення строків досудового розслідування. URL: https://court.gov.ua/archive/1534761.

2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04. 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Абрамович Р.М. Принцип незворотності дії закону в часі: еволюція, стан та перспективи вдосконалення його застосування в Україні: автореф. дис..к.ю.н. : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», К., 2015. 20 с.
5. Ухвала Доброславського районного суду Одеської області від 03.12.2025 р. у справі № 504/4161/23 URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132302501.
6. Ухвала Одеського апеляційного суду від 19.01.2026 р. у справі № 504/4161/23 URL: https://oda.court.gov.ua/sud4813.

Дата першого надходження рукопису до видання: 05.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Вечерова Є.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.5

ОГЛЯД ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Войчишена М.В.,
доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1854-3631

Войчишен І.Д.,
інспектор сектору контролю за обігом зброї
Криворізького районного управління поліції
ГУНП в Дніпропетровській області
ORCID: 0009-0009-0863-9515

Войчишена М.В., Войчишен І.Д. Огляд вогнепальної зброї: криміналістичний аспект.

У статті розглянуто криміналістичні аспекти огляду вогнепальної зброї, зокрема поняття, значення, завдання та тактико-організаційні засади огляду. Відзначено, що огляд вогнепальної зброї є слідчою (розшуковою) дією, що сприяє отриманню відомостей, які мають значення для досудового розслідування, а також є способом отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом дослідження ознак та властивостей об'єктів, які пов'язані із подією кримінального правопорушення та виявлення слідів правопорушника.

Вказана слідча (розшукова) дія потребує безпомилкового та процесуально правильного її проведення та фіксації характеристик і ознак досліджуваних об'єктів. При проведенні огляду вогнепальної зброї важливим є об'єктивне і повне її відображення у протоколі огляду та належна процесуальна фіксація отриманих відомостей у протоколі та додатках до протоколу.

Розглянуто тактико-організаційні засади проведення огляду вогнепальної зброї. Акцентовано увагу на тому, що дотримання тактики огляду, перш за все, сприяє проведенню послідовного, об'єктивного та повного огляду, попередженню втрати слідів та виявленню усіх характеристик і ознак досліджуваних об'єктів з метою їх фіксації. Необхідним під час проведення огляду є дотримання загальних принципів цієї слідчої (розшукової) дії щодо своєчасності, об'єктивності, повноти, методичності та послідовності проведення огляду.

Визначено ознаки та характеристики, які підлягають обов'язковій фіксації у протоколі під час проведення огляду вогнепальної зброї: 1) дані щодо вогнепальної зброї та її маркування (вид, модель, калібр, позначення та маркування на корпусі або частинах зброї); 2) дані щодо стану вогнепальної зброї (наявність зовнішніх дефектів у вигляді пошкоджень, вм'ятин або подряпин; наявність мастила, іржі або пороху; ознаки ремонту, переробки або вилучення маркувань механічним шляхом); 3) дані щодо зарядженості вогнепальної зброї (положення курка та запобіжника, наявність патрона в патроннику, наявність патронів в магазині); 4) наявність слідів папілярних узорів, крові, волосся, біологічного матеріалу, тканин або мікрочасток.

Ключові слова: слідчий огляд, вогнепальна зброя, тактика огляду, огляд місця події, досудове розслідування.

Voichyshena M.V., Voichyshen I.D. Firearms review: forensic aspect.

The article examines the forensic aspects of firearms inspection, in particular the concept, meaning, tasks and tactical and organizational principles of the inspection. It is noted that firearms inspection is an investigative (search) action that contributes to obtaining information that is important for pre-trial investigation, and is also a way to obtain evidence in criminal proceedings by studying the signs and properties of objects that are related to the event of a criminal offense and identifying traces of the offender.

The specified investigative (search) action requires its unerring and procedurally correct conduct and recording of the characteristics and signs of the objects under investigation. When conducting a firearms inspection, it is important to objectively and completely reflect it in the inspection protocol and properly procedurally record the information obtained in the protocol and appendices to the protocol.

The tactical and organizational principles of conducting a firearms inspection are considered. Attention is drawn to the fact that compliance with inspection tactics, first of all, contributes to a consistent, objective and complete inspection, preventing the loss of traces and identifying all characteristics and signs of the objects under investigation for the purpose of their fixation. It is necessary during the inspection to adhere to the general principles of this investigative (detective) action regarding timeliness, objectivity, completeness, methodicality and sequence of the inspection.

The signs and characteristics that are subject to mandatory fixation in the protocol during the inspection of firearms are determined: 1) data on the firearm and its marking (type, model, caliber, designation and marking on the body or parts of the weapon); 2) data on the condition of the firearm (presence of external defects in the form of damage, dents or scratches; presence of grease, rust or gunpowder; signs of repair, alteration or removal of markings by mechanical means); 3) data on the loaded state of the firearm (position of the trigger and safety catch, presence of a cartridge in the chamber, presence of cartridges in the magazine); 4) presence of traces of papillary patterns, blood, hair, biological material, tissues or microparticles.

Key words: investigative examination, firearms, examination tactics, scene examination, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Одним із суспільно небезпечних проявів є використання вогнепальної зброї у злочинній діяльності, що становить значну суспільну небезпеку та створює умови для вчинення тяжких злочинів проти життя і здоров'я людей, громадської безпеки та порядку. Із використанням зброї кожного року вчиняються тисячі кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України (далі – КК України), в яких кваліфікуючою ознакою є застосування вогнепальної зброї: умисне вбивство (ст. 115) або погроза вбивством (ст. 129), умисні тілесні ушкодження (ст. 121, 122, 125, 128), розбійні напади (ст. 187), вимагання (ст. 189), хуліганство (ст. 296), а також кримінальні правопорушення проти громадської безпеки. Вогнепальна зброя, особливо, якщо вона перебуває у незаконному володінні громадян або злочинних груп (без отримання передбаченого законом дозволу на право носіння та зберігання зброї) становить загрозу громадській безпеці та порядку, негативно впливає на криміногенну обстановку, адже використовується як знаряддя вчинення кримінальних правопорушень.

Огляд вогнепальної зброї є слідчою (розшуковою) дією, що сприяє отриманню відомостей, які мають значення для досудового розслідування, зокрема встановлення особи, що вчинила злочин. Саме тому проведення цієї слідчої (розшукової) дії потребує безпомилкового та процесуально правильного проведення та фіксації характеристик і ознак вогнепальної зброї, що може становити складність через недостатню обізнаність осіб, уповноважених на проведення огляду щодо визначення виду та технічних характеристик зброї (зокрема відмежування вогнепальної зброї від зброї, яка перебуває у вільному обігу та не потребує оформлення дозвільних документів на її носіння та зберігання). Крім того, слідчими допускаються помилки під час проведення огляду зброї, що призводять до знищення слідів кримінального правопорушення та втрати суттєвих доказів через брак знань щодо тактики проведення такого огляду.

Метою дослідження є вивчення тактико-організаційних засад огляду вогнепальної зброї, а також визначення ознак та характеристик, які підлягають обов'язковій фіксації у протоколі під час проведення огляду вогнепальної зброї.

Стан опрацювання проблематики. Загальні положення та тактика проведення слідчого огляду вивчались вченими-криміналістами в межах криміналістичної тактики та особливостей розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Зокрема, такими науковцями як В.П. Бахін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, А.Ф. Волобуєв, О.О. Волобуєва, В.А. Журавель, В.В. Кікінчук, О.В. Одерій, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько розроблено та надано ґрунтовні рекомендації щодо тактики проведення слідчого огляду.

Протягом останніх років питання методики розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї, зокрема тактики проведення огляду вогнепальної зброї досліджувались Д.В. Андрєєвим, А.О. Волобоєвим, І.В. Горою, О.В. Ковальовою, В.А. Колесником, О.Л. Мусієнком, А.О. Отришком, М.Г. Щербаковським та ін.

Методологію дослідження склали загальнонаукові методи (аналіз та синтез, узагальнення), а також спеціально-юридичні методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-правовий).

Виклад основного матеріалу. В криміналістичному розумінні зброя – це матеріальний засіб індивідуального застосування, конструктивно і функціонально призначений для нанесення летальних та нелетальних ушкоджень людині або тварині, а також спеціального руйнування перешкод [1, с. 137]. Відповідно до Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622) вогнепальна зброя – це ствольна зброя, яка призначена або може бути легко пристосована для ураження цілей снарядами (крім гумових чи аналогічних за своїми властивостями снарядів несмертельної дії), що одержують спрямований рух у стволі (за допомогою сили тиску газів, які утворюються в результаті згоряння метального заряду) та мають достатню кінетичну енергію для ураження цілі, що перебуває на визначеній відстані [2].

А.О. Отришко до предмету кримінально-протиправного посягання незаконного поводження зі зброєю відносить: 1) бойова вогнепальна зброя (автомати: АКС 74У кал. 5,45 мм; АК-74 кал. 5,45 мм, АКМ кал. 7,62 мм; пістолети: ПМ кал. 9х18 мм; ФОРТ 12 кал. 9х18 мм; GLOCK кал. 9х19 мм; ТТ кал. 7,62х25 мм; кулемети: ПКМ кал. 7,62х54 мм; НСВТ кал. 12,7х108 мм; ДШК кал. 12,7х108 мм; револьвери: НАГАН кал. 7,62 мм; карабіни: СКС кал. 7,62х39 мм; СВТ кал. 7,62х54 мм та ін.); 2) спортивна зброя (ТОЗ-78-01 кал. 22Lr; ТОЗ-8 кал. 5,6 мм та ін.); 3) нарізна мисливська зброя (серійно виготовлена, саморобна, перероблена, а саме: мисливські гвинтівки, карабіни та шнуцери, гладкоствольні рушниці зі сверловиною «парадокс» із нарізами 100–140 мм на початку або у кінці ствола, мисливські рушниці зі свердловиною «сюпра», комбіновані рушниці, що мають поряд із гладкими і нарізні стволи, та ін.) [3, с. 69]. Також, зазначимо, що до вогнепальної зброї не належить пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей [4].

Таким чином, зазначимо, що до вогнепальної зброї належить: 1) бойова автоматична; 2) бойова короткоствольна; 3) спортивна; 4) мисливська нарізна зброя; 5) зброя, яка має ознаки механічного втручання (пневматична, травматична, стартова, газова зброя та зброя під патрон «Флобер», яка перероблена під стрільбу бойовими патронами).

Огляд є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Слідчий, прокурор можуть проводити огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних [5]. Огляд є способом отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом дослідження ознак та властивостей об'єктів, які пов'язані із подією кримінального правопорушення та виявлення слідів правопорушника. Досить часто об'єктом огляду є ділянки місцевості або приміщення, в яких виявлено вогнепальну зброю.

Слідчий огляд вогнепальної зброї під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження зі зброєю є фундаментальною слідчою (розшуковою) дією, яка сприяє виявленню та дослідженню обставин та доказів, що вказують на вчинення особою незаконного виготовлення, переробки, зберігання, носіння або збуту вогнепальної зброї [6, с. 41]. Огляд вогнепальної зброї, яка використовувалась як знаряддя вчинення кримінального правопорушення (хуліганство, розбійний напад, вбивство тощо) сприяє виявленню та фіксації слідів, залишених на зброї (сліди папілярних узорів, крові, волосся, мікрочасток), що є підставою для встановлення причетності особи до вчинення кримінального правопорушення.

Під час проведення огляду суттєвим є не тільки знання тактичних прийомів, а й дотримання вимог кримінального процесуального законодавства [7, с. 106], що є умовою визнання доказів, отриманих під час проведення огляду допустимими. Звернемось до судової та слідчої практики, відповідно до якої під час судового розгляду кримінального провадження, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України «захисник обвинуваченого ОСОБА_6 адвокат ОСОБА_5 в судовому засіданні

подав письмове клопотання, в якому посилався на те, що додатки до протоколу у виді фототаблиці були складені після складення протоколу, не містять підпису понятих та інформаційний зміст фототаблиці не доказує вилучення зброї і набоїв саме у ОСОБА_6» [8]. Саме тому, при проведенні огляду зброї важливим є об'єктивне і повне відображення у протоколі огляду досліджуваних об'єктів та належна процесуальна фіксація отриманих відомостей у протоколі та додатках до протоколу.

Завдання огляду місця події, притаманні розслідуванню злочинів щодо незаконного обігу зброї, полягають у виявленні та фіксації зброї або її складових; слідів застосування зброї; стріляних куль, стріляних гільз, інших частин патрона, основних та додаткових слідів пострілу, частин вибухового пристрою, який розірвався, слідів вибуху; обладнання для виготовлення (переробки) зброї, пристосувань для її транспортування або зберігання; слідів зброї або її частин, їх виготовлення, викрадення, збуту, перероблення, транспортування, зберігання [9, с. 111–112]. Також, проведенням огляду місця події за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами вирішують три групи основних тактичних цілей: 1) безпосереднє вивчення обстановки місця події для з'ясування характеру і обставин кримінального правопорушення; 2) виявлення, фіксація та попереднє дослідження об'єктів озброєння, збирання і оцінка інших слідів та речових доказів; 3) здобуття інформації з метою оптимізації процесу розслідування (зокрема, для встановлення особи злочинця, можливих очевидців кримінального правопорушення та додаткових джерел інформації, що вказують на походження виявлених об'єктів, їх належності до злочинця, ймовірності використання у злочинних цілях тощо) [10, с. 287–288].

Досить часто огляд зброї проводиться у межах огляду місця події, який розділяють на три стадії (етапи): підготовчу, робочу та завершальну. Такий поділ, не порушуючи єдності цієї слідчої (розшукової) дії, забезпечує, перш за все, реалізацію загальних положень тактики огляду. Сенс розділення огляду місця події на стадії полягає в систематизації дій слідчого на місці події, у встановленні послідовності цих дій для забезпечення якості огляду. Підготовча стадія, як правило, передбачає підготовчі дії до прибуття на місце події, робоча стадія складається із загального й детального оглядів, а завершальна стадія огляду місця події охоплює заходи, спрямовані на підбиття підсумків проведеної роботи та її належного оформлення [11, с. 280–282].

О.В. Ковальова та О.Л. Мусієнко доцільно зазначають, що огляд вогнепальної зброї має здійснюватися у декілька етапів, кожен з яких забезпечує виявлення слідів та фіксацію доказів: 1) оглядовий етап передбачає візуальний огляд місця виявлення вогнепальної зброї, фіксацію її розташування та положення щодо окремих предметів, фото фіксацію за допомогою оглядової, вузлової та детальної фотографічної зйомки; 2) на детальному (статистичному) етапі зброя перевіряється на наявність патрона в патроннику, патронів у магазині та детально оглядається з метою виявлення маркування або особливих ознак у вигляді відсутності деталей, пошкоджень тощо. При цьому, беручи зброю до рук, треба забезпечити збереження можливих слідів, залишених на вогнепальній зброї та зафіксувати усі конструктивні ознаки та властивості вогнепальної зброї, наявність пошкоджень; 3) заключний етап огляду вогнепальної зброї передбачає складання протоколу, пакування та вилучення вогнепальної зброї та інших предметів, що мають доказове значення [6, с. 46].

Під час проведення огляду фіксацію вогнепальної зброї починають з її фотографування. Необхідно мати на увазі, що зміна положення зброї здійснюється з моменту встановлення запобіжника в крайнє верхнє положення, від'єднання магазину, вилучення патронів, перевірки патрона в патроннику, наявності характерного порохового запаху з каналу ствола. Ці дії приводять такий об'єкт у стан, який унеможливлює випадковий постріл чи його застосування за цільовим призначенням [12, с. 166–167]. Дотримання тактики проведення огляду, перш за все, сприяє проведенню послідовного, об'єктивного та повного огляду, попередженню втрати слідів та виявленню усіх характеристик і ознак досліджуваних об'єктів, їх фіксації.

Зазначимо думку А.О. Волобоєва щодо того, що не бажано вказувати в протоколі огляду марку та модель зброї, навіть якщо слідчий та/або спеціаліст у цьому переконаний, оскільки, враховуючи різноманітність таких об'єктів певної модифікації, за відсутності належного експертного дослідження, можливі помилки [12, с. 167]. Щодо цього, зауважимо, що при наявності маркування (марка, модель, калібр, серія, номер) на корпусі вогнепальної зброї – така інформація підлягає обов'язковій фіксації у протоколі огляду.

Не можемо не погодитись із А.О. Отришко щодо того, що до протоколу вноситься інформація, отримана слідчим в результаті дослідження зброї на місці події. Проте, у протоколі не можуть

фіксуватись припущення щодо виду зброї, її властивостей та приналежності. Протокол огляду місця події має бути об'єктивним і містити тільки ту інформацію, яка була виявлена на місці події, а саме: сліди, речові докази та інші об'єктивні дані. Установлення виду зброї та її характеристик входить до компетенції судової експертизи [13, с. 452]. В даному випадку необхідним є дотримання загальних принципів огляду щодо своєчасності, об'єктивності, повноти, методичності та послідовності проведення огляду.

У криміналістичних довідниках наводиться велика інформація щодо різних видів вогнепальної зброї та їх конструктивних елементів, які необхідно обов'язково ретельно описувати у протоколі огляду: місце виявлення зброї; вид зброї (пістолет, автомат та ін.), її система, модель і калібр; за наявності – видимі зовнішні дефекти (ум'ятини, тріщини, погнутості тощо); ознаки ремонту; сліди папілярних візерунків, крові, волосся, мозкової речовини, кіптяви та інших речовин на поверхні зброї; положення курка (спущений, на бойовому або запобіжному взводі); позначення (найменування, заводський порядковий номер, рік випуску, заводські або фірмові знаки фірми-виробника тощо) та ін. Для вогнепальної зброї вказується розташування осі ствола, наявність (відсутність) патрона в патроннику; наявність (відсутність) патронів у магазині (за наявності останніх указується їх кількість, маркувальні позначення, а також ознаки осічок на патронах); кількість і напрямок нарізів у каналі ствола; стан каналу ствола (наявність мастила, іржі, порохового нагару, незгорілих або напівзгорілих порошинок, сторонніх часток тощо); наявність запаху згорілого пороху та ін. [9, с. 115].

На нашу думку, у протоколі огляду вогнепальної зброї підлягають обов'язковій фіксації такі відомості: 1) дані щодо вогнепальної зброї та її маркування (вид, модель, калібр, позначення та маркування на корпусі або частинах зброї); 2) дані щодо стану вогнепальної зброї (наявність зовнішніх дефектів у вигляді пошкоджень, вм'ятин або подряпин; наявність мастила, іржі або пороху; ознаки ремонту, переробки або вилучення маркувань механічним шляхом); 3) дані щодо зарядженості вогнепальної зброї (положення курка та запобіжника, наявність патрона в патроннику, наявність патронів в магазині); 4) наявність слідів папілярних узорів, крові, волосся, біологічного матеріалу, тканин або мікрочасток.

Важливим є те, що після проведення огляду зброя вилучається, попередньо упакована або в паперовий пакет, або у спеціальний пакет експертної служби, або в поліетиленовий пакет. Останній вид упаковки є небажаним, тому що знищуються ДНК-сліди, і в подальшому це унеможливлює проведення молекулярно-генетичних досліджень [14, с. 432], а тому у разі виявлення на вогнепальній зброї слідів біологічного походження доцільним є її поміщення і пакування до картонної коробки з метою забезпечення збереження слідів та подальшого їх направлення на судову експертизу.

Висновки. Отже, огляд вогнепальної зброї є слідчою (розшуковою) дією, що сприяє отриманню відомостей, які мають значення для досудового розслідування, а також є способом отримання доказів у кримінальному провадженні шляхом дослідження ознак та властивостей об'єктів, які пов'язані із подією кримінального правопорушення та виявлення слідів правопорушника.

Обов'язковій фіксації під час проведення огляду вогнепальної зброї підлягають такі відомості: 1) дані щодо вогнепальної зброї та її маркування (вид, модель, калібр, позначення та маркування на корпусі або частинах зброї); 2) дані щодо стану вогнепальної зброї (наявність зовнішніх дефектів у вигляді пошкоджень, вм'ятин або подряпин; наявність мастила, іржі або пороху; ознаки ремонту, переробки або вилучення маркувань механічним шляхом); 3) дані щодо зарядженості вогнепальної зброї (положення курка та запобіжника, наявність патрона в патроннику, наявність патронів в магазині); 4) наявність слідів папілярних узорів, крові, волосся, біологічного матеріалу, тканин або мікрочасток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колесник В.А., Гора І.В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.
2. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними

за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї: наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98 (дата звернення: 01.02.2026).
3. Отришко А.О. Предмет кримінально-протиправного посягання незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1 (5). С. 66–70. URL: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-12 (дата звернення: 01.02.2026).
4. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02 (дата звернення: 01.02.2026).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 01.02.2026).
6. Ковальова О.В., Мусієнко О.Л. Особливості слідчого огляду вогнепальної зброї. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. № 3 (11). С. 40–47. URL: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-3 (дата звернення: 01.02.2026).
7. Вітвіцький С.С., Волобуєва О.О., Войчишена М.В. Методика розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів: монографія. Київ: ВД «Дакор»,2021.190с.URL:https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/180bc8d3-2286-46f3-8d95-987ab7d78e87/content (дата звернення: 01.02.2026).
8. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 07.12.2023 у справі № 115466501. URL: https://youcontrol.com.ua/en/catalog/court-document/115466501 (дата звернення: 01.02.2026).
9. Щербаковський М.Г., Андрєєв Д.В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052088.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
10. Волобоєв А.О. Тактичні особливості огляду за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5. С. 286–289. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/68 (дата звернення: 01.02.2026).
11. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 2 / А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків, 2018. 312 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6442/Kryminalistyka_Pidruchnyk_Tom_2_Kharkiv_2018.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
12. Вітвіцький С.С., Волобуєва О.О., Волобоєв А.О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. 308 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/metodyka_rozsliduvannya_nezakonnogo_povodzhennya_zi_zbroyeyu_ta_bojovymy.pdf (дата звернення: 01.02.2026).
13. Отришко А.О. Огляд місця події при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 450–455. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/107 (дата звернення: 01.02.2026).
14. Яремчук В.О. Деякі питання дослідження вогнепальної зброї при розслідуванні вбивств. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 430–433. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/111 (дата звернення: 01.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Войчишена М.В., Войчишен І.Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.6

АПЕЛЯЦІЙНА СКАРГА З ГАЛЮЦИНАЦІЯМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИСНОВКИ НА МАЙБУТНЄ З ОДНОГО КЕЙСУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Гловюк І.В.,
докторка юридичних наук, професорка,
Заслужена юристка України,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5685-3702

Гловюк І.В. Апеляційна скарга з галюцинаціями штучного інтелекту: висновки на майбутнє з одного кейсу у кримінальному провадженні.

Розвиток штучного інтелекту та вже наявні практики його використання у правничій діяльності за відсутності нормативної регламентації породжує нові виклики для судів та учасників кримінальних проваджень. Зокрема, ці стосується використання штучного інтелекту при підготовці процесуальних документів, які подаються до суду. Тому важливим є формування доктринальних підходів щодо реагування судами на недоліки процесуальних документів, ідентифіковані як випадки невідповідального використання ШІ на основі наявної судової практики у кримінальному провадженні.

У статті розглянуто питання відповідального використання штучного інтелекту у процесуальних документах на прикладі ситуації, коли суд апеляційної інстанції вказав на наявність галюцинацій штучного інтелекту у апеляційній скарзі.

На основі зарубіжної практики, наукових досліджень та рекомендацій щодо використання штучного інтелекту зроблено висновок, що визначення меж реагування судами на недоліки процесуальних документів, ідентифіковані як випадки невідповідального використання штучного інтелекту потребує урахування таких аспектів: чи мало місце повідомлення про використання штучного інтелекту (що не є обов'язковим та і взагалі передбаченим станом на день підготовки статті); урахуванням можливостей галюцинацій штучного інтелекту у тому числі у контексті викривленого змісту нормативних актів, судової практики, та вигадування норм права та судової практики; обережності констатації неналежного виконання професійних обов`язків правником та неповаги до суду чи зловживанням у процесі через ризики стигматизації правника неправильною ідентифікацією використання штучного інтелекту.

Відсутність визнаних політик використання штучного інтелекту у професійних спільнотах загалом не заважають відповідально використовувати штучний інтелект, виходячи з більш загальних норм, у тому числі етичних, щодо належного виконання професійних обов'язків. Утім, досвід зарубіжних країн вказує на перспективи їх можливого запровадження задля відповідального використання штучного інтелекту суддями, адвокатами, прокурорами.

Ключові слова: кримінальне провадження, штучний інтелект, відповідальне використання штучного інтелекту, професійний обов'язок, компетентність, стигматизація, помилка, процесуальний документ.

Hloviuk I.V. Appeal with artificial intelligence hallucinations: conclusions for the future from a single case in criminal proceedings.

The development of artificial intelligence and existing practices for its use in legal activities in the absence of regulatory framework poses new challenges for courts and participants in criminal

proceedings. In particular, this concerns the use of artificial intelligence in the preparation of procedural documents submitted to the court. Therefore, it is important to develop doctrinal approaches for courts to respond to deficiencies in procedural documents identified as cases of irresponsible use of AI based on existing case law in criminal proceedings.

The article examines the issue of responsible use of artificial intelligence in procedural documents using the example of a situation where the court of appeal pointed to the presence of artificial intelligence hallucinations in the appeal.

Based on foreign practice, scholarly research, and recommendations on the use of artificial intelligence, it has been concluded that determining the limits of courts' responses to procedural document deficiencies identified as cases of irresponsible use of artificial intelligence requires consideration of the following aspects: whether there was notification of the use of artificial intelligence (which is not mandatory and is not generally required as of the date of preparation of this article); taking into account the possibility of artificial intelligence hallucinations, including in the context of distorted content of normative acts, judicial practice, and the invention of rules of law and judicial practice; caution in finding improper performance of professional duties by a lawyer and contempt of court or abuse of process due to the risks of stigmatising a lawyer by misidentifying the use of artificial intelligence.

The absence of recognised policies on the use of artificial intelligence in professional communities does not generally prevent the responsible use of artificial intelligence, based on more general norms, including ethical ones, regarding the proper performance of professional duties. However, the experience of foreign countries indicates the prospects for their possible introduction for the responsible use of artificial intelligence by judges, lawyers, and prosecutors.

Key words: criminal proceedings, artificial intelligence, responsible use of artificial intelligence, professional duty, competence, stigmatisation, error, procedural document.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) і використання його у правничій діяльності очікувано викликав непрості питання щодо відповідального (доброчесного, етичного) використання, зокрема, генеративного ШІ. На нормативному рівні в Україні поки є поодинокі спеціальні норми (ст. 16 Кодексу суддівської етики [1], Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду [2], Засади використання інструментів штучного інтелекту у Вищому антикорупційному суді [3]). Утім, у Рекомендаціях з відповідального використання штучного інтелекту для правників (які не мають юридичної сили) прописано, що навіть якщо консультант або адвокат користується допоміжними ШІ-інструментами, повну відповідальність перед клієнтом за точність та коректність наданих рекомендацій і висновків несе саме він. Обов'язково проводити фінальну перевірку результатів, що генеруються системою [4].

Такий підхід не є винаходом України. Council of Bars and Law Societies of Europe guide on the use of generative AI by lawyers як принцип юридичної професії щодо використання інструментів GenAI вказує професійну компетентність, зокрема, щоб уникнути або зменшити ризики, пов'язані з використанням інструментів GenAI в юридичній практиці, юристи повинні перевіряти результати роботи GenAI перед тим, як використовувати їх у своїй роботі (якщо це вимагає конкретний випадок), розуміти можливості та обмеження всіх технологічних рішень, які вони використовують у своїй роботі, включаючи GenAI, а також розуміти різні контексти, в яких вони використовують GenAI, та наслідки і ризики, що виникають у результаті такого використання [5].

В Україні вже є судові рішення щодо оцінки використання ШІ учасниками проваджень, які обговорюються дослідниками [6; 7].

Стан опрацювання проблематики. Питання використання ШІ у правосудді не обділене увагою науковців та практиків. Зокрема, О.Р. Балацька розглядає виклики та перспективи соціальної справедливості у контексті ШІ у правосудді [8]; Д.М. Бєлов та М.В. Бєлова пишуть про потенціал та ризики ШІ в судочинстві та судових рішеннях [9]; І.М. Берназюк розкриває конституційно-правові аспекти ШІ у правосудді [10]; Я.О. Берназюк приділяє увагу: використанню ШІ для забезпечення єдності судової практики як складової довіри до суду [11], ролі верховних судів у цифровій трансформації правосуддя в еру ШІ [12], цифровій ері правосуддя: роль ШІ у забезпеченні єдності судової практики в Україні [13], ризикам алгоритмічної упередженості та дискримінації у аспекті ШІ у правосудді [14]; О.М. Дуфенюк [15] та Г. Рудь [16] розглядають практику ВС у контексті використання сторонами ШІ; про зміну правосуддя через ШІ пишуть І. Голубовський та В. Крат [17] та ін.

У контексті кримінального провадження приклади різного використання ШІ проаналізовані О.В. Капліною, А.Р. Туманянц, І.О. Крицькою [18], Н.В. Глинською, Д.І. Клепкою, Ю.С. Рєпіною [19], С. Матуєлене, В. Шевчуком, Ю. Балтрунене [20], О.І. Гафичем [21], М. Демурою та Д. Клепкою [22], І.В. Басистою, Ж.В. Удовенко, М.-М.А. Кулинич [23], О.О. Торбасом [24], М.В. Шепітьком [25], К. Крамаренко та І. Тітком [26] та ін.

Разом з тим, наукова розвідка питань реагування судів на виявлені, на їх думку, випадки невідповідального використання ШІ, є поодинокою і стосується загальних питань, а не кримінального провадження.

Отже, **метою цієї статті** є формування доктринальних підходів щодо реагування судами на недоліки процесуальних документів, ідентифіковані як випадки невідповідального використання ШІ на основі наявної судової практики у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Цікавою з позицій відповідального використання ШІ у кримінальному провадженні є наступна ситуація. Ухвалою Сумського апеляційного суду було констатовано використання галюцинацій ШІ у апеляційній скарзі адвоката: щодо нібито існуючих правових позицій Верховного Суду, на які посилається адвокат в своїй апеляційній скарзі, суд вважає за необхідне зазначити наступне. Аналіз змісту апеляційної скарги дає підстави для висновку про недобросовісне використання інструментів штучного інтелекту при її підготовці. Посилання на постанови Верховного Суду у справах № 761/23523/17, № 522/1916/18, № 243/667/18, № 761/4625/18 як на такі, що дозволяють ігнорувати строки оскарження, є грубим викривленням реальної судової практики. Перевіркою встановлено, що зазначені номери справ або відсутні в Єдиному державному реєстрі судових рішень, або стосуються проваджень про адміністративні правопорушення, розглянутих судами першої інстанції, та не містять жодних висновків Верховного Суду щодо застосування норм КПК України. Використання вигаданих правових позицій (так званих «галюцинацій» штучного інтелекту) та подання до суду неперевірених процесуальних документів свідчить про неналежне виконання професійних обов`язків правником, порушує принцип юридичної визначеності та є виявом неповаги до суду [27]. Недарма у контексті використання ШІ надається порада перевіряти все: якщо ви використовуєте будь-який інструмент штучного інтелекту для підготовки юридичних документів, юристи повинні перевіряти кожну цитату, посилання та юридичний принцип перед подачею [28].

Аналізуючи цю ситуацію, звернемо увагу на деякі аспекти, що дозволяють підсвітити доречність та відповідальність у використанні ШІ у процесуальних документах.

Неповідомлення про використання ШІ. Ця ситуація істотно відрізняється від ухвали ВС від 08 лютого 2024 року, де вперше ВС кваліфікував використання ШІ як неповагу до неповаги до суддів Верховного Суду (що, до речі, дискутувалося у ряді джерел [6; 15; 16]). Адже в справі № 925/200/22 [29] заявником було відкрито зазначено про використання ШІ та вказано результати його використання. Крім того, йшлося про визначення штучним інтелектом «ChatGPT» поняття «добровільне зобов`язання». І там не було ідентифіковано галюцинацій ШІ.

Цікава практика запроваджена у Канаді (Манітоба): Court of King's Bench of Manitoba прописав практичне керівництво "Use of Artificial Intelligence in Court Submissions" [30]. Воно невелике за змістом, але містить важливу настанову: «існують обґрунтовані побоювання щодо надійності та точності інформації, отриманої в результаті використання штучного інтелекту. Щоб вирішити ці проблеми, у випадках, коли штучний інтелект використовувався для підготовки матеріалів, що подаються до суду, у цих матеріалах має бути вказано, як саме використовувався штучний інтелект» [30].

Проблема галюцинацій ШІ. Розглядаючи визначення галюцинацій ШІ, слід звернутися до їх тлумачення у Рекомендаціях з відповідального використання штучного інтелекту для правників: фіктивні відповіді ШІ, які здаються правдоподібними, але є неточними; видача вигаданої або неточної, неправдивої інформації [4]. У Council of Bars and Law Societies of Europe guide on the use of generative AI by lawyers [5] вони розглядаються як ризик для використання ШІ у правничій професії: так звані галюцинації виникають, коли GenAI та інші системи штучного інтелекту генерують фактично неточні або нелогічні відповіді. У контексті юридичних послуг GenAI може генерувати повністю вигадані прецеденти, створювати неіснуючі судові справи або судові висновки, помилково приписувати цитати суддям або правознавцям або будувати на перший погляд правдоподібні, але повністю вигадані юридичні аргументи. Є слушна думка, що галюцинації штучного інтелекту становлять нагальну та багатогранну проблему – ці помилки слід, і цілком справедливо, приписувати тим, хто використовує генеративний штучний інтелект, тобто юристам. Таке безкон-

трольне використання може легко підірвати довіру громадськості до судових процесів, поставити під сумнів цілісність судових проваджень та наражати практикуючих юристів на етичну та професійну відповідальність [31].

В ухвалі ж Сумського апеляційного суду ідентифіковано використання ШІ при підготовці скарги через галюцинації ШІ у вигляді неіснуючої судової практики.

З досвіду експериментів, які проводилися авторкою цієї статті, це поширена проблема при проханні знайти релевантну судову практику. На цей аспект вказується і адвокатами у соцмережах.

У виступі на тему «Використання стороною ШІ у процесуальних документах: (не)зловживання?» авторкою цієї статті було висловлено авторську позицію, що у разі, якщо у процесуальному документі подано текст з галюцинаціями, то має місце і зловживання, і неповага до суду [7], що певним чином знайшло підтвердження у цій ухвалі. Як видається, покликання на неповагу до суду було цілком очікуваним, адже суд витратив час (за рахунок державного бюджету, тобто коштів платників податків) на пошук неіснуючої практики, хоча цей час міг би бути витрачений більш продуктивно, зокрема, для аналізу фактичних обставин, ідентифікації норм права, підготовки аргументів для мотивування рішення тощо.

Констатація неналежного виконання професійних обов`язків правником. В ухвалі немає інформації щодо іншого, аніж процесуальне, реагування на таку якість апеляційної скарги.

Натомість, зарубіжний досвід демонструє дуже цікаві підходи у разі виявлення галюцинацій ШІ у документах, поданих до суду. Це питання розглянуто С. Ходжалиєвою з урахуванням британського досвіду [32]. Можливо навести і інші підходи судів. Зокрема, йдеться про великі суми штрафів (59500 доларів [33], 31100 доларів за поданий до суду бріф з галюцинаціями ШІ, дві абсолютно неіснуючі справи, інші невірні «цитати» [34], 13000 доларів за документи з галюцинаціями ШІ [35] тощо).

Крім того, застосовувалися такі санкції: попередження; повідомлення асоціації адвокатів; догана; наказ повідомити клієнта про порушення; наказ виправити документ; наказ про засвідчення майбутніх подань щодо штучного інтелекту; наказ про підтвердження дійсності майбутніх цитат; підтвердження проходження семінару з штучного інтелекту; наказ про сплату витрат адвоката протилежної сторони; наказ про поширення рішення в юридичній фірмі; наказ про поширення рішення у судах; підвищення професійного рівня; вибачення перед судом тощо [36]. Це дуже неординарні засоби реагування, які спрямовані, по-перше, на убезпечення від подальшого невідповідального використання ШІ; по-друге, на ефективне здійснення правосуддя та недопущення введення суду в оману; по-третє, на недопущення зловживання процесом; по-четверте, на недопущення потрапляння фейкової судової практики у судові рішення. Відмітимо, що висловлено позицію, що «посилання на фальшиві справи в судових документах та інших матеріалах, поданих до суду, є зловживанням процесом і прирівнюється до подання неправдивих відомостей до суду. Якщо це не контролювати, це може призвести до судової помилки» [37].

Ризики стигматизації правника неправильною ідентифікацією використання ШІ. Разом з тим, констатації у невідповідальному використанні ШІ можуть бути такими, що не відповідають дійсності та ганьблять професійну репутацію. За кордоном вже є дослідження щодо AI shaming стосовно академічних дослідників, зокрема, йдеться про те, що AI shaming часто передбачає заперечення достовірності або автентичності робіт, створених за допомогою штучного інтелекту, припускаючи, що використання AI є обманом, лінню або менш цінним, ніж зусилля, докладені виключно людьми [38]. У науці пропонується зробити використання ШІ в науці прозорим, використовуючи просту й зрозумілу систему, що дасть змогу чітко зафіксувати, які саме завдання виконувалися за допомогою штучного інтелекту, – без стигми, зайвої бюрократії чи страху виглядати нечесним. Одне з таких рішень – GAIDeT (Generative AI Delegation Taxonomy), таксономія делегування генеративного ШІ [39].

Є дослідження і щодо стигматизації загалом користувачів AI: особи, які використовують ШІ для підвищення продуктивності, все частіше піддаються остракізму, стигматизації та переслідуванням з боку колег. Тиха стигматизація вкоренилася, викликаючи страх, стрес і ставлення «не наважуються вимовити це слово» серед користувачів ШІ [40].

У контексті реагування Верховним Судом на використання ШІ є думка про стигматизацію самого ШІ, з позицією, що «визначення “г101 КАС України), але суд не призначив експертизу, привласнивши експертні функції, що суперечить ст.алюцинацій ШІ” (генерація неточної інформації) вимагає спеціальних знань (ст. 2 КАС України (контроль за законністю, а не експертна оцінка)»

[41]. Утім, складно зрозуміти, про які спеціальні знання йдеться, якщо суд перевірив ЄДРСР та виявив відсутність постанов ВС, на які здійснено посилання, або викривлений зміст реально існуючих постанов ВС.

Для правника стигматизація, у тому числі через неправильну ідентифікацію звернення до ШІ може мати як репутаційні, так і дисциплінарні та процесуальні наслідки. Складність полягає ще й у тому, що є сумніви, наскільки вірно програмні продукти ідентифікують ШІ. Власний досвід експериментів з джерелами, створеними до епохи ШІ, вказує, що неправильна ідентифікація існує. Тому будь-яке посилання на невідповідальне використання ШІ у процесуальних документах має мати під собою серйозне підґрунтя, враховуючи ще і те, що можуть бути механічні помилки, зумовлені навантаженням та стресом в умовах воєнного стану.

У аналізованій ситуації мова йшла про те, що зазначені номери справ або відсутні в Єдиному державному реєстрі судових рішень, або стосуються проваджень про адміністративні правопорушення, розглянутих судами першої інстанції, та не містять жодних висновків Верховного Суду щодо застосування норм КПК України [27]. При цьому відсутність певних судових рішень у тій версії ЄДРСР, яка доступна звичайним користувачам, не завжди свідчить про введення в оману, адже, по-перше, може бути людська помилка у одній цифрі номеру справи, по-друге, були випадки, коли доступ до певних рішень у ЄДРСР певний час був, а потім по цим же посиланням зайти на рішення вже було неможливо (авторка особисто мала такий досвід).

Висновки. Визначення меж реагування судами на недоліки процесуальних документів, ідентифіковані як випадки невідповідального використання ШІ потребує урахування таких аспектів:

- чи мало місце повідомлення про використання ШІ (що не є обов'язковим та і взагалі передбаченим станом на день підготовки статті);
- урахуванням можливостей галюцинацій ШІ у тому числі у контексті викривленого змісту нормативних актів, судової практики, та вигадування норм права та судової практики;
- обережності констатації неналежного виконання професійних обов`язків правником та неповаги до суду чи зловживанням у процесі через ризики стигматизації правника неправильною ідентифікацією використання ШІ.

Відсутність визнаних політик використання ШІ у професійних спільнотах загалом не заважають відповідальна використовувати ШІ, виходячи з більш загальних норм, у тому числі етичних, щодо належного виконання професійних обов'язків. Утім, досвід зарубіжних країн вказує на перспективи їх можливого запровадження задля відповідального використання ШІ суддями, адвокатами, прокурорами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс суддівської етики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13.
2. Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Polozhennya_SHI.pdf.
3. Засади використання інструментів штучного інтелекту у Вищому антикорупційному суді. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/hcac/documents/orders/19.12.2024_56.pdf.
4. Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників. URL: https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf.
5. Council of Bars and Law Societies of Europe guide on the use of generative AI by lawyers. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20251002_CCBE-guide-on-the-use-of-the-use-of-generative-AI-for-lawyers.pdf.
6. Главюк І.В. Покликання стороною провадження на результати, згенеровані ChatGPT: чи це неповага до суду? Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості: зб. тез круглого столу, 14 берез. 2025 р. Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 78–81. URL: https://www.researchgate.net/publication/390363881.
7. Главюк І. Використання стороною ШІ у процесуальних документах: (не)зловживання? Форум з кримінального права та процесу імені Й. Л. Бронза, 29 серпня 2025 року. URL: https://www.researchgate.net/publication/395011788.
8. Балацька О.Р. Штучний інтелект у правосудді: виклики та перспективи соціальної справедливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 439-442. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/104.

9. Бєлов Д.М., Бєлова М.В. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. Серія право. Вип. 78. Ч. 2. С. 315-320. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.50.
10. Берназюк І.М. Штучний інтелект у правосудді: конституційно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 130-137. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.16.
11. Берназюк Я. Штучний інтелект і його використання для забезпечення єдності судової практики як складової довіри до суду. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 4 (49). С. 16-35. DOI 10.37566/2707-6849-2024-4(49)-2.
12. Берназюк Я. Ера ШІ й роль верховних судів у цифровій трансформації правосуддя. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1350/era-shi-i-rol-verkhovnykh-sudiv-u-tsyfrovii-transformatsii-pravosuddia.
13. Берназюк Я. Цифрова ера правосуддя: роль ШІ у забезпеченні єдності судової практики в Україні. URL: https://so.supreme.court.gov.ua/news/986/tsyfrova-era-pravosuddia-rol-shi-u-zabezpechenni-iednosti-sudovoi-praktyky-v-ukraini.
14. Берназюк Я. Штучний інтелект у правосудді: ризики алгоритмічної упередженості та дискримінації. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/125_AI_Algorithmic_Bias_Discrimination_Risks_bernaziuk.pdf.
15. Дуфенюк О.М. Дебати ПРО ChatGPT у Верховному Суді. Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості: зб. тез круглого столу, 14 берез. 2025 р. Львів: ЛьвДУВС, 2025. С. 100-103.
16. Рудь Г. Штучний інтелект в адвокатській діяльності: креатив чи неповага до суду? URL:https://protocol.ua/ua/shtuchniy_intelekt_v_advokatskiy_diyalnosti_kreativ_chi_nepovaga_do_sudu.
17. Крат В., Голубовський І. Штучний інтелект і судочинство. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/shtuchniy-intelekt-i-sudochinstvo.html.
18. Kaplina O., Tumanyants A., Krytska I., Verkhoglyad-Gerasymenko O. Application of Artificial Intelligence Systems in Criminal Procedure: Key Areas, Basic Legal Principles and Problems of Correlation with Fundamental Human Rights. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. № 3 (20). P. 147-166. URL: https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-a000314.
19. Глинська Н.В., Клепка Д.І., Рєпіна Ю.С. Вступ до проблеми цифровізації кримінального провадження: монографія: електрон. наук. вид. / за заг. ред. Н.В. Глинської; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 124 с. DOI: https://doi.org/ 10.31359/9789669986696.
20. Матуєлене, С., Шевчук, В., Балтрунене, Ю. Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: вітчизняний та європейський досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022/ Вип. 4 (29). С. 12-46. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.02.
21. Гафич О.І. Штучний інтелект у кримінальному провадженні: ризики застосування суддями. Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи: матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 19 верес. 2024 р. / [редкол.: Н.В. Глинська (голов. ред.), Д.І. Клепка, А.А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Від. дослідж. проблем кримін. процесу та судоустрою. – Харків: Право, 2024. – 174 с. – DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411565 С. 38-41.
22. Demura M., Klepka D. Using Artificial Intelligence Algorithms in the Field of Criminal Judiciary: *International Experience and Domestic Prospects*. Sci. innov. 2021. V. 17, no. 5. P. 95-101. URL: https://doi.org/10.15407/scine17.05.095.
23. Басиста І.В., Удовенко Ж.В., Кулинич М.-М.А. Огляд тенденцій щодо штучного інтелекту та його перспективність для процесуальних рішень у перебігу кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія право. Випуск 81. частина 3. С. 19-38. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.3.
24. Торбас О.О. Використання можливостей штучного інтелекту при розслідуванні кримінальних правопорушень. Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи: матеріали наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 19 верес. 2024 р. / [редкол.: Н.В. Глинська (голов. ред.), Д.І. Клепка, А.А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Від. дослідж. проблем кримін. процесу та судоустрою. – Харків: Право, 2024. – 174 с. – DOI: https://doi.org/10.31359/9786178411565. С. 152-154.

25. Шепітько М.В. Перспективи використання штучного інтелекту органами кримінальної юстиції в ЄС та Україні. Матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції 26-27 жовтня 2023 року. Львів: ЛьвДУВС. 2023. С. 264–269.
26. Крамаренко К.С., Тітко І.А. Напрями використання штучного інтелекту в кримінальних провадженнях (за матеріалами судової практики). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Частина 3. С. 75-81. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.12.
27. ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133587000.
28. AI Hallucinations in the Courtroom: Lessons from Ko v. Li. URL: https://hullandhull.com/2025/05/ai-hallucinations-in-the-courtroom-lessons-from-ko-v-li/.
29. ЄДРСР. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116984639.
30. Practice direction court of King's bench of Manitoba. URL: https://www.manitobacourts.mb.ca/site/assets/files/2045/practice_direction_-_use_of_artificial_intelligence_in_court_submissions.pdf.
31. 'Hallucinated' case materials: A warning to lawyers. URL: https://www.applebyglobal.com/publications/hallucinated-case-materials-a-warning-to-lawyers.
32. Ходжалиєва С. «Галюцинації» штучного інтелекту та їх вплив на розгляд судових справ. URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/xodzalijeva-salatin/articles/galiucinaciyi-stucnogo-intelektu-ta-yix-vpliv-na-rozgliad-sudovix-sprav.
33. Order. URL: https://websitedc.s3.amazonaws.com/documents/Jordan_v._CHA_USA_5_December_2025.pdf.
34. Order. URL: https://www.lawnext.com/wp-content/uploads/2025/05/C.D.-Cal.-24-cv-05205-dckt-000119_000-filed-2025-05-06.pdf.
35. Civil minutes – general. URL: https://fingfx.thomsonreuters.com/gfx/legaldocs/gkplqjjykvb/Order%20Denying%20Motion%20for%20Leave%20to%20Withdraw%20and%20Imposing%20Sanctions.pdf.
36. AI Hallucination Cases. URL: https://www.damiencharlotin.com/hallucinations.
37. Zhang v. Chen, 2024 BCSC 285. Date: 20240220. Docket: E202085. Registry: Vancouver. URL: https://www.bccourts.ca/jdb-txt/sc/24/02/2024BCSC0285cor1.htm.
38. Giray, L. AI Shaming: The Silent Stigma among Academic Writers and Researchers. Ann Biomed Eng 52, 2319–2324 (2024). https://doi.org/10.1007/s10439-024-03582-1.
39. Назаровець С. Сичікова Я. Хто має встановити правила використання ШІ в науці та освіті. URL: https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/khto-maje-vstanoviti-pravila-vikoristannja-shi-v-nautsi-ta-osviti.html.
40. Faruk Alpay. Bullying and Stigma Against AI Users in 2025: An Unspoken Crisis. URL: https://lightcapai.medium.com/bullying-and-stigma-against-ai-users-in-2025-an-unspoken-crisis-2b42ff162ce3.
41. Кешкентій Д. Верховний Суд (України) проти штучного інтелекту: наступ на прогрес чи обґрунтований захист процесуальної добросовісності? URL: https://www.okremadumka.com/2026/01/26/%d0%b2%d0%b5%d1%80%d1%85%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%b9-%d1%81%d1%83%d0%b4-%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d0%b8-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%82%d0%b8-%d1%88%d1%82%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%be.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Гловюк І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.7:348
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.7

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ Т А МЕЖІ ЇЇ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ У СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Гольдберг Н.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
факультету права та міжнародних відносин
ДУ «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0000-0003-1624-1944

Канфуі І.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Київського університету права
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0003-2083-9647

Гольдберг Н.О., Канфуі І.В. Конфіденційність релігійної інформації та межі її правової охорони у сучасних правових системах.

Стаття присвячена дослідженню інституту таємниці сповіді як особливої форми конфіденційної інформації, що перебуває у безпосередньому зв'язку з реалізацією конституційно гарантованого права на свободу совісті та віросповідання. У статті проаналізовано правову природу таємниці сповіді, її місце в системі інформаційних правовідносин та механізмах кримінального судочинства, а також сучасні доктринальні підходи до визначення меж її абсолютності. Окрему увагу приділено зростанню суспільного запиту на перегляд традиційних моделей охорони релігійної конфіденційності в контексті посилення державних заходів щодо протидії тяжким і особливо тяжким злочинам, зокрема злочинам проти дітей, терористичним проявам та воєнним злочинам, що актуалізує проблему пошуку балансу між приватними інтересами віруючих осіб і публічними інтересами у сфері забезпечення громадської безпеки та правопорядку. Метою роботи є здійснення порівняльно-правового аналізу національного та зарубіжного регулювання таємниці сповіді, виявлення основних моделей її нормативного закріплення, меж процесуального імунітету священнослужителів і напрямів трансформації релігійної конфіденційності.

Розглянуто правову природу таємниці сповіді у вітчизняному кримінальному судочинстві крізь призму інформаційного, нормативного та релігійно-функціонального вимірів, а також проаналізовано відповідні підходи у Федеративній Республіці Німеччина, Сполучених Штатах Америки, Ірландії, Грузії, Республіці Молдова та окремих штатах Австралії. Встановлено, що для більшості правових систем характерним є закріплення свідоцького імунітету духовенства та заборона примусового розкриття відомостей, отриманих під час пастирської діяльності. Водночас у низці держав простежується тенденція до обмеження сповідної таємниці у справах щодо злочинів проти дітей та запровадження режиму обов'язкового повідомлення.

Зроблено висновок, що сучасне правове регулювання таємниці сповіді формується на перетині приватних релігійних прав і публічних інтересів у сфері безпеки, а ступінь її захищеності істотно різниться залежно від національної правової системи. Обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства шляхом чіткішого визначення співвідношення процесуального імунітету священнослужителів з обов'язком запобігання особливо тяжким злочинам в умовах підвищених безпекових викликів.

Ключові слова: священнослужитель, таємниця сповіді, свобода віросповідання, релігійні права, міжнародні стандарти, дитина, права дитини, правове регулювання, кримінальне правопорушення, конфіденційна інформація, релігійний обряд, релігійна організація.

Holdberh N.O., Kanfui I.V. Confidentiality of religious information and the limits of its legal protection in modern legal systems.

The article is devoted to a comprehensive study of the institution of the secrecy of confession as a special form of confidential information directly related to the implementation of the constitutionally guaranteed right to freedom of conscience and religion. The paper analyzes the legal nature of the secrecy of confession, its place in the system of information legal relations and criminal justice mechanisms, as well as contemporary doctrinal approaches to defining the limits of its absoluteness. Particular attention is paid to the growing public demand for a review of traditional models of religious confidentiality in the context of strengthening state measures to combat serious and particularly serious crimes, in particular crimes against children, terrorist acts, and war crimes, which raises the issue of finding a balance between the private interests of believers and the public interest in ensuring public safety and law and order. The aim of the work is to conduct a comparative legal analysis of national and foreign regulation of the secrecy of confession, to identify the main models of its normative consolidation, the limits of procedural immunity of clergy, and the directions of transformation of religious confidentiality.

The legal nature of the secrecy of confession in domestic criminal proceedings is considered through the prism of informational, normative, and religious-functional dimensions, and the relevant approaches in the Federal Republic of Germany, the United States of America, Ireland, Georgia, the Republic of Moldova, and certain states of Australia. It has been established that most legal systems are characterized by the establishment of witness immunity for clergy and a prohibition on the compulsory disclosure of information obtained during pastoral activities. At the same time, a number of states are showing a tendency to restrict the confidentiality of confession in cases involving crimes against children and to introduce a mandatory reporting regime.

It is concluded that the current legal regulation of the secrecy of confession is formed at the intersection of private religious rights and public interests in the field of security, and the degree of its protection varies significantly depending on the national legal system. The need to improve national legislation by more clearly defining the relationship between the procedural immunity of clergy and the duty to prevent particularly serious crimes in conditions of heightened security challenges is justified.

Key words: clergyman, confidentiality of confession, freedom of religion, religious rights, international standards, child, children's rights, legal regulation, criminal offense, confidential information, religious rite, religious organization.

Постановка проблеми. У сучасних правових системах таємниця сповіді визнається особливою формою конфіденційної інформації, яка безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційного права на свободу совісті та віросповідання. Водночас, у теперішній час спостерігається активізація суспільних дискусій щодо меж релігійної конфіденційності в умовах зростання загроз громадській безпеці, боротьби із тяжкими злочинами, зокрема, з насильством проти дітей, терористичними актами та воєнними злочинами, що зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до абсолютності таємниці сповіді у кримінальному судочинстві. У різних державах спостерігається тенденція до пошуку балансу між охороною приватності релігійних комунікацій та публічним інтересом у запобіганні кримінальним правопорушенням, що призводить до формування відмінних нормативних моделей правового регулювання та процесуальних механізмів захисту такої інформації.

Мета дослідження полягає у здійсненні порівняльно-правового аналізу інституту таємниці сповіді у національному кримінальному судочинстві та зарубіжних держав з метою виявлення основних моделей її нормативного закріплення, меж процесуального імунітету священнослужителів і тенденцій обмеження релігійної конфіденційності в умовах протидії тяжким злочинам.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання, пов'язані з допитом священнослужителів у статусі свідків та наданням їм процесуального імунітету, були предметом наукового аналізу у працях: Г.М. Волкової, Н.Ю. Волосової, В.В. Короля, Г. Корольова, К.Б. Марисюка, Т.Н. Москалькової, С.О. Новікова, М.В. Палія, І.В. Смолькової та інших науковців. Проте ця проблематика не набула належного розвитку у вітчизняній юридичній доктрині, а питання співвідношення національного правового регулювання із зарубіжними моделями захисту таємниці сповіді залишилися або фрагментарно висвітленими, або взагалі поза фокусом наукової уваги.

Виклад основного матеріалу. У п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України не можуть бути допитані як свідки священнослужителі про відомості, одержані ними на сповіді віруючих [1].Відповідне об-

меження закріплюється у положеннях національного законодавства, спрямованих на встановлення спеціального режиму правової охорони інформації, яка може бути отримана при проведенні релігійних обрядів. Ці норми (Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» та ін.) гарантують неможливість вимагання від духовних осіб відомостей, повідомлених їм віруючими у межах здійснення духовного наставництва. Цими законодавчими актами закріплений принцип абсолютної недоторканності такої інформації та її захисту державою, що виражається у забороні її оприлюднення, фіксації за допомогою технічних засобів або будь-якого іншого відтворення. Крім того, встановлюється виключення відповідних відомостей зі стадії досудового розслідування та кримінального провадження, а також недопустимість їх використання як доказової бази.

Таємницю сповіді в межах сучасного національного правопорядку доцільно розглядати як комплексний правовий феномен, що проявляється у трьох взаємопов'язаних площинах, а саме: інформаційній, нормативно-регулятивній та релігійно-функціональній. У своєму інформаційному вимірі вона охоплює сукупність відомостей про особисте життя, внутрішні переконання та духовні переживання особи, які передаються священнослужителю у процесі здійснення релігійних обрядів або приватного пастирського спілкування та, з огляду на їхній характер, належать до категорії конфіденційної інформації, що потребує підвищеного рівня правової охорони.

Таємниця сповіді виступає як спеціальний, нормативно закріплений режим захисту такої інформації, який формується через положення конституційного, кримінального та процесуального законодавства, а також законів, що регулюють реалізацію свободи совісті та діяльність релігійних організацій. У цьому аспекті держава, визнаючи автономію релігійних об'єднань та значення духовного наставництва для реалізації основоположних прав людини, встановлює процесуальні гарантії нерозголошення відомостей, які були отримані під час сповіді, та наділяє священнослужителів відповідним свідоцьким імунітетом.

У релігійно-функціональному вимірі таємниця сповіді набула актуальності як специфічна форма конфіденційності, зумовлена сакраментальною природою відповідних відносин між віруючим і духовною особою та внутрішніми нормативними приписами релігійних організацій, що покладають на священнослужителя обов'язок абсолютного збереження довіреної інформації. У національному законодавстві цей вимір опосередковано визнається через легітимацію внутрішніх правил релігійних об'єднань і через утвердження принципу невтручання держави у сферу здійснення релігійних обрядів, за винятком випадків, прямо передбачених законом.

Розгляд таємниці сповіді в контексті її інформаційного, нормативного та релігійно-етичного вимірів дозволяє розмежувати специфіку цього інституту як особливої форми конфіденційності, захищеної законом. Враховуючи зазначене, важливим є дослідження того, як подібна правова конструкція реалізується в інших національних правових системах, а саме: Федеративній Республіці Німеччина, Сполучених Штатах Америки, Молдові, Грузії, а також окремих штатах Австралії.

Аналіз німецької практики надає можливість з'ясувати, яким чином конституційні гарантії свободи совісті поєднуються з потребами суспільної безпеки, якими механізмами забезпечується непорушність таємниці сповіді та відповідальність священнослужителів за її дотримання. Такий порівняльний підхід дозволяє окреслити універсальні принципи правового захисту релігійної конфіденційності та конкретні національні моделі регулювання, що можуть стати підґрунтям для удосконалення національного законодавства України у сфері охорони таємниці сповіді.

У Конституції Федеративної Республіки Німеччина (далі – ФРН) у п.1 і 2 ст. 4 закріплено, що свобода віросповідання, свобода віросповідання, совісті та свобода релігійних і світоглядних переконань є недоторканними, безперешкодне сповідування релігії гарантується державою [2].

У ФРН священники (як і інші представники духовенства) мають право не розголошувати інформацію, отриману в рамках сповіді, і можуть відмовитися від дачі свідчень у суді про такі відомості на підставі норм німецького процесуального та кримінального права. Це випливає з параграфу 203 Кримінального кодексу Німеччини (захист професійної таємниці) та відповідних положень Кодексу кримінального та цивільного процесу, які дозволяють представникам духовенства відмовитися від свідчень про те, що їм довірено.

У німецькому кримінальному праві передбачено кримінальну відповідальність за неповідомлення про плановані або вчинені злочини (ст. 138 КК ФРН) [3]. Разом із тим, відповідно до п. 2

ст. 139 КК ФРН, священнослужитель не зобов'язаний повідомляти про те, що йому було довірено в якості духівника. Згідно зі ст. 53 КПК ФРН, священнослужителі мають право відмовитися від надання свідчень з професійних причин, що поширюється на відомості, довірені їм у ролі духовних наставників. Це право поширюється на професійних помічників священнослужителів та осіб, які проходять професійну підготовку у відповідних духовних навчальних закладах (ст. 53а КПК ФРН) [4]. У цивільному процесі питання конфіденційності свідчень регулюється п. 4 ст. 383 ЦПК ФРН, яка надає священнослужителям можливість відмовитися від дачі свідчень щодо інформації, отриманої в ході пастирської діяльності [5].

У Сполучених Штатах Америки (далі – США) немає єдиного загальнонаціонального підходу до таємниці сповіді, а правила різняться залежно від штату. Так, згідно з положенням підпункту «b» § 505 ст. 5 Правил доказування штату Алабама [6], приватне спілкування особи зі священником, який діяв у межах свого пастирського служіння, охоплюється спеціальним режимом правової охорони. У таких випадках як учасник розмови, так і священнослужитель наділяються процесуальним правом утриматися від надання свідчень та відмовитися від розкриття відомостей, отриманих у ході цього конфіденційного обміну інформацією.

Відповідно до підпункту «b» § 506 ст. 5 Правил доказування штату Аляска [7], особа наділяється правом відмовитися від розкриття відомостей конфіденційного характеру, які були передані представникові духовенства у зв'язку з виконанням ним функцій духовного наставника та зумовлені його професійним статусом, а також правом перешкоджати оприлюдненню такої інформації будь-якими третіми особами.

У США нині діє система нормативно-правових актів, спрямованих на обмеження або регламентацію забезпечення конфіденційності спілкування між представниками духовенства та особами, які звертаються до них за духовною порадою. Умовно такі акти можна поділити на дві основні групи. До першої належать законодавчі положення, ухвалені в усіх штатах, що спрямовані на обов'язкове повідомлення про випадки жорстокого поводження з дітьми та передбачають винятки з права священнослужителів зберігати таємницю сповіді, зокрема у відносинах із органами публічної влади. Другу групу становлять нормативні приписи, які закріплюють положення, співвідносні з передбачуваним обов'язком духовних осіб піклуватися про безпеку тих, хто до них звертається, а також забезпечувати захист прав і законних інтересів третіх осіб, котрі можуть зазнати шкоди внаслідок дій таких осіб.

Закони семи штатів (наприклад, Алабама, Арканзас, Каліфорнія, Луїзіана, Меріленд, Монтана, Невада тощо) зараз зобов'язують духовенство повідомляти про сексуальне насильство над дітьми, навіть якщо про це стало відомо лише під час релігійної сповіді. Ще 24 штати також включають духовенство до переліку осіб, зобов'язаних повідомляти про такі випадки, але надають священикам право на збереження таємниці сповіді, захищаючи сповіді від повідомлення. Інші 19 штатів та округ Колумбія не включають духовенство до переліку осіб, зобов'язаних повідомляти про такі випадки [8].

Протягом кількох місяців законопроект штату Вашингтон викликав значні суспільні та правові дебати, зосереджені на двох ключових питаннях: захисті дітей від насильства та гарантуванні свободи віросповідання. Підписаний губернатором у травні 2025 року, законопроект SB 5375, що вступив в дію 26 липня цього ж року, встановлює статус духовенства як «обов'язкових повідомників», зобов'язуючи їх інформувати відповідні органи про випадки сексуального насильства над дітьми, фізичного насильства та випадки нехтування, навіть у тих випадках, коли ця інформація стала відома під час конфіденційного священного обряду [9].

Хоча в більшості штатів є закони, які зобов'язують членів духовенства повідомляти про сексуальне насильство, більшість з них зберігають привілей сповідника-священика. Деякі штати цього не роблять, наприклад, Теннессі відмовляє в привілеї у випадках сексуального насильства над дітьми [10].

В Ірландії обов'язкове повідомлення про насильство над дітьми було впроваджено в 2012 році у вигляді Закону про кримінальне правосуддя (приховування інформації про злочини проти дітей та вразливих осіб) [11]. Згідно з цим законом, священнослужителі визнаються «уповноваженими особами», які зобов'язані повідомляти про випадки насильства над дітьми. Закон не робить винятків для сповідної таємниці, і під час розгляду законопроекту в Ойреактасі (парламенті Ірландії) тодішній міністр юстиції чітко наголосив, що обов'язкове повідомлення застосовуватиметься «незалежно від будь-яких внутрішніх правил будь-якої релігійної групи». Водночас у 2018 році

Національна рада з питань захисту дітей Ірландської католицької церкви надала священнослужителям рекомендацію не передавати компетентним органам інформацію про насильство над дітьми, отриману під час сповіді, що фактично закликало до порушення чинного законодавства.

В Грузії, відповідно до Закону «Про свободу слова та вираження поглядів» [12], таємниця сповіді віднесена до категорії професійної таємниці. Таємниця сповіді також є підставою для свідоцького імунітету в кримінальному процесі (ст. 50 Кримінально-процесуального кодексу Грузії) [13]. На відміну від національного законодавства, підставою для свідоцького імунітету в Грузії є володіння інформацією, довіреною священнослужителю будь-яким способом, а не лише під час формального обряду сповіді (п. «в» ч. 1 ст. 50 Кримінально-процесуального кодексу Грузії). З огляду на це, таке регулювання можна вважати обґрунтованим. Відповідно до ГПК Грузії, у якості свідків не можуть бути допитані духовні особи щодо обставин, довірених їм під час сповіді, що забезпечує захист конфіденційної інформації та релігійних прав громадян.

У Республіці Молдова обов'язок зберігати таємницю сповіді покладено на служителів релігійного культу [14]. Молдовське цивільне та кримінальне процесуальне законодавство пов'язує свідчий імунітет священнослужителів (служителів культу) із інформацією, яка стала їм відома в процесі виконання службових обов'язків (ст. 90 Кримінально-процесуального кодексу РМ [15], ст. 133 Цивільного процесуального кодексу РМ[16]). Такий підхід забезпечує правовий захист конфіденційної інформації, отриманої священнослужителями у межах їхніх професійних функцій, та гарантує дотримання релігійних свобод.

Аналіз практики західних країн демонструє, що баланс між правом віросповідання та обов'язком захисту суспільних інтересів дедалі частіше схиляється на користь останнього. В Австралії на тлі визнання таємниці сповіді непорушною в штатах Квінсленд, Вікторія, Тасманія, Південна Австралія та Австралійська столична територія священнослужитель зобов'язаний повідомляти владі про факти сексуального насильства над дітьми, про які йому стало відомо на сповіді [17].

Висновки. Проведене дослідження національного та зарубіжного правового регулювання таємниці сповіді свідчить про те, що цей інститут у сучасних правових системах формується на перетині конституційних гарантій свободи совісті, процесуальних механізмів захисту конфіденційної інформації та суспільного інтересу у запобіганні тяжким злочинам.

Спільною рисою більшості проаналізованих національних правових систем (Україна, ФРН, Молдова, Грузія, низка штатів США) є закріплення свідоцького імунітету священнослужителів щодо відомостей, отриманих у зв'язку із здійсненням пастирської діяльності, а також кримінально-правова або процесуальна заборона примусового розкриття такої інформації. У цих державах таємниця сповіді розглядається як особливий різновид конфіденційної інформації, який підлягає підвищеному рівню захисту та виведенню за межі доказового процесу. Характерним є також нормативне поєднання процесуального імунітету з кримінально-правовою відповідальністю за незаконне розголошення професійної таємниці (у законодавстві ФРН).

Водночас суттєві відмінності спостерігаються у ступені абсолютності сповідної таємниці. Якщо у німецькому та молдовському праві законодавець прямо передбачає звільнення духовенства від обов'язку повідомляти про злочини, коли інформація отримана під час сповіді, то в США, Ірландії та окремих штатах Австралії спостерігається протилежна тенденція, а саме обмеження конфіденційності у випадках злочинів проти дітей, запровадження режиму обов'язкового повідомлення та нормативне підпорядкування релігійної таємниці міркуванням публічної безпеки. Це свідчить про зміщення акценту з абсолютного характеру свободи віросповідання до пріоритету захисту дітей, що супроводжується загостренням конфлікту між державним примусом і внутрішніми нормами релігійних спільнот. Окремий інтерес становить законодавство Грузії та Молдови, в якому сфера захисту поширюється не лише на інформацію, отриману під час сповіді, а й на будь-які відомості, довірені священнослужителю. Такий підхід видається більш системним, оскільки враховує реальні форми духовного спілкування та запобігає звуженому тлумаченню обсягу свідоцького імунітету.

Порівняльний аналіз свідчить про те, що національне законодавство нині тяжіє до концепції максимальної охорони таємниці сповіді, закріплюючи абсолютну заборону допиту священнослужителів щодо таких відомостей та виключаючи їх із процесу доказування. Водночас у національному законодавстві відсутня детальна регламентація співвідношення цього імунітету з обов'язком запобігання особливо тяжким злочинам, що в умовах воєнного стану та підвищених безпекових ризиків набуває особливої актуальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс від 03.04.012. № 4651-VI: *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.02.2026).
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html(дата звернення: 01.02.2026).
3. Strafgesetzbuch (StGB). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/BJNR001270871.html (дата звернення: 01.02.2026).
4. Strafprozeßordnung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo (дата звернення: 01.02.2026).
5. Zivilprozessordnung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/zpo (дата звернення: 01.02.2026).
6. Alabama Rules of Evidence. URL: https://civilprocedure.uslegal.com/rules-of-evidence/state-rules-of-evidence/alabama-rules-of-evidence/(дата звернення: 01.02.2026).
7. Alaska Statutes. URL: https://law.justia.com/codes/alaska/title-44/chapter-62/article-7/section-44-62-460 (дата звернення: 01.02.2026).
8. Should a member of the clergy report sex abuse of the penitent? A look inside the priest-penitent privilege. URL: https://www.washingtonpost.com/ripple/2025/10/29/washington-state-settles-controversy-over-child-abuse-law-that-tested-the-limits-of-priest-penitent-privilege/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
9. Washington state settles controversy over child abuse law. URL: https://www.washingtonpost.com/ripple/2025/10/29/washington-state-settles-controversy-over-child-abuse-law-that-tested-the-limits-of-priest-penitent-privilege/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
10. Priest-Penitent Privilege. URL: https://firstamendment.mtsu.edu/article/priest-penitent-privilege/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
11. The seal of the confessional and child abuse: a religious privilege too far. URL:https://www.secularism.org.uk/opinion/2018/06/the-seal-of-the-confessional-and-child-abuse-a-religious-privilege-too-far?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 01.02.2026).
12. Закон Республіки Грузія № 220 від 24 червня 2004 року «Про свободу слова та вираження поглядів». URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/download/33208/1/ru/pdf (дата звернення: 01.02.2026).
13. Кримінально-процесуальний кодекс Грузії від 09.10.2009 № 1772 URL: https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/90034?publication=171 (дата звернення: 01.02.2026).
14. Закон Республіки Молдова від 11.05.2007 № 125 XVI «Про свободу совісті, думки і віросповідання». URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=136326&lang=ru (дата звернення: 01.02.2026).
15. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова від 14.03.2003 № 122 XV. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=17324&lang=ru (дата звернення: 01.02.2026).
16. Цивільний процесуальний кодекс Республіки Молдова від 30.05.2003 № 225 XV. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=81081&lang=ru (дата звернення: 01.02.2026).
17. Queensland passes law requiring priests to break confessional seal. URL: https://www.catholicnewsagency.com/news/45756/queensland-passes-law-requiring-priests-tobreak-confessional-seal (дата звернення: 01.02.2026)

Дата першого надходження рукопису до видання: 6.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 2.03.2026

© Гольдберг Н.О., Канфуі І.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98[343.3:316.774]](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.8

ІНФОРМАЦІЙНА АГРЕСІЯ ЯК СКЛАДОВА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДЕРЖАВИ

Гора І.В.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2940-5338
e-mail: irvitgora@ukr.net

Колесник В.А.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-3570-8984
e-mail: valarko@urr.net

Попович І.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
Ужгородського Національного університету
ORCID: 0000-0003-0608-2564
e-mail: inna.popovych@uzhnu.edu.ua

Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. Інформаційна агресія як складова злочинів проти держави.

Розглянуто питання використання інформації, інформаційного впливу для вчинення злочинів, які посягають на державну безпеку. Звертається увага на те, що військове вторгнення на територію суверенної держави рф супроводжує інформаційною агресією, поєднуючи свої дії з використанням зброї та збройних сил. Це створює інформаційно-психологічний тиск на урядовців, політичних діячів, населення країни, ускладнює внутрішні та міжнародні умови захисту державних і національних інтересів України.

Проблеми інформаційної безпеки держави та інформаційних злочинів перебувають у сфері уваги вітчизняних науковців, якими здійснено велику кількість публікацій з питань вказаної проблематики. В меншій мірі висвітленими залишаються питання розкриття розуміння інформаційної агресії як феномену, його кримінально-правової сутності, загроз, що несе для особи, держави й суспільства, розроблення заходів протидії, зокрема й кримінально-правовими засобами. Розглянувши наукові підходи до розуміння поняття «агресія» як насильство, автори вказують, що інформаційне насильство під час війни стає особливо небезпечним, передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах. Часто такі заходи здійснюють в агресивних формах у вигляді вчинення інформаційних злочинів. Інформаційна агресія рф проти України має вираз у дезінформації, маніпуляції і поширенні пропаганди з метою впливу на українське суспільство, урядові структури, внутрішні політичні сили для сприяння розділу країни та знищення її суверенітету й підірву підтримки національної ідентичності. Сьогодні реалізації задумів інформаційного агресора сприяє розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та використання Інтернет-ресурсів.

Вказується на те, що інформаційна агресія – явище, котре породжено феноменом інформатизації суспільства і його наслідки за певних умов становлять склад кримінально-караних діянь та підлягають вивченню й оцінці в межах здійснення кримінального провадження. На думку авторів, перспективними для подальших наукових розвідок можна вважати питання оперативно-розшукового та криміналістичного забезпечення виявлення й досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави.

Ключові слова: інформаційна війна; інформаційна агресія; інформаційні злочини; безпека держави; кримінальне провадження; досудове розслідування; протидія інформаційній агресії; доказування.

Hora I.V., Kolesnyk V.A., Popovich I.I. Information aggression as a component of crimes against the state.

The issue of using information and information influence to commit crimes that encroach on state security is considered. Attention is drawn to the fact that the military invasion of the territory of the sovereign state of the Russian Federation is accompanied by information aggression, combining its actions with the use of weapons and armed forces. This creates informational and psychological pressure on government officials, political figures, and the population of the country, complicating the internal and international conditions for protecting the state and national interests of Ukraine.

The problems of information security of the state and information crimes are in the sphere of attention of domestic scientists, who have carried out a large number of publications on the issues of the specified problems. To a lesser extent, the issues of revealing the understanding of information aggression as a phenomenon, its criminal and legal essence, the threats it poses to the individual, the state and society, the development of countermeasures, including criminal and legal means, remain covered. Having considered scientific approaches to understanding the concept of «aggression» as violence, the authors indicate that information violence during war becomes especially dangerous, involves measures of propaganda influence on human consciousness in the ideological and emotional spheres. Often, such measures are carried out in aggressive forms in the form of committing information crimes. The information aggression of the Russian Federation against Ukraine is expressed in disinformation, manipulation and the spread of propaganda with the aim of influencing Ukrainian society, government structures, internal political forces to promote the division of the country and the destruction of its sovereignty and the undermining of support for national identity. Today, the implementation of the plans of the information aggressor is facilitated by the development of information and communication technologies and the use of Internet resources.

It is pointed out that information aggression is a phenomenon generated by the phenomenon of informatization of society and its consequences under certain conditions constitute criminally punishable acts and are subject to study and assessment within the framework of criminal proceedings. According to the authors, the issues of operational-search and forensic support for the detection and pre-trial investigation of crimes against the information security of the state can be considered promising for further scientific research.

Key words: information warfare; information aggression; information crimes; state security; criminal proceedings; pre-trial investigation; counteraction to information aggression; evidence.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення безпека кожної держави, захист її національних інтересів в тому числі й в інформаційній сфері потребує окремої уваги та розроблення дієвих заходів, здатних забезпечити нормальне існування й сталий розвиток суспільства. Це в повній мірі стосується не лише здійснення практичних кроків з боку державних урядових структур, працівників правоохоронних та інших державних органів, а й викликає потребу проведення й запровадження в практику результатів цілеспрямованих наукових досліджень, котрі можуть сприяти підвищенню результативності роботи вітчизняного законодавця, політичних інститутів держави, правоохоронців, судових органів і громадських утворень, які стоять на сторожі національних інтересів України. В умовах сьогодення одним із напрямів загроз державній безпеці виступає не лише відкрита воєнна, а й інформаційна агресія з боку рф у вигляді розповсюдження на Україну, її населення, що проживає як на вільних від окупанта, так і на тимчасово захоплених ним територіях, а також тих громадян, які вимушено виїхали за межі нашої країни, рятуючи своє життя від ракетних, бомбових, шахедних та інших атак ворога. До загроз фізичного руйнування економіки

й соціальної структури нашої країни російський агресор додав спробу знищення енергетичної та теплової мережі, цинічно називаючи це «холодомором» ненависного їм українського народу, намагаючись зламати його волю й стремління до незалежності та національної самобутності. Такі дії створюють інформаційно-психологічний тиск на урядовців, політичних діячів, населення країни, ускладнюючи і без того не прості внутрішні та міжнародні умови захисту державних і національних інтересів.

Варто взяти до уваги ті обставини, що в сучасному інформаційному суспільстві російська федерація як держава з потужним економічним, воєнним і політичним потенціалом залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній інформаційній безпеці, кібербезпеці, психологічному благополуччю населення не лише України, а й інших демократичних країн. Сьогодні рф активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій в інформаційній сфері, у кіберпросторі, які все більше наповнюються нею проведенням інформаційно-психологічних операцій та інформаційних атак. Механізми таких дій активно застосовуються країною-агресором, починаючи з часів розвалу Радянського Союзу, і постійно вдосконалюються від самого початку відкритого воєнного вторгнення у 2022 році. Така деструктивна активність негативно впливає на психологічний клімат і збурює населення України, створює реальну загрозу розповсюдженню сепаратистських настроїв серед несвідомого населення України, вчинення диверсій на транспортних комунікаціях, посягань на майно й життя військових, які перебувають в тилу, актів кібертероризму та кібердиверсій не лише на важливих об'єктах промисловості, транспорту тощо, а й проти національної інформаційної інфраструктури. Разом з тим від злочинної діяльності, пов'язаної з неправомірним доступом сторонніх осіб, потерпають інформаційні права й свободи людини і громадянина, державні інформаційні ресурси, у тому числі й інформація з обмеженим доступом, службова та конфіденційна, а сучасне суспільство відчуло потребу кримінально-правового захисту від шкідливої і недоброякісної інформації та інформаційно-психологічного впливу на свідомість й поведінку людини. Ось чому у боротьбі з інформаційною агресією важливе місце належить заходам кримінально-правової протидії. Кожна з таких протиправних дій та їх наслідки потребують належної кримінально-правової оцінки, проведення досудового розслідування з метою визначення кримінальної кваліфікації діяння, встановлення винних осіб і притягнення їх до заслуженої відповідальності. Саме ж розслідування зазвичай пов'язано із проведенням складної роботи слідчого, залученням спеціалістів, проведенням низки судових експертиз для збирання й оцінки доказів тощо.

Зазначене зумовлює потребу докладного наукового опрацювання піднятих проблем, визначення можливостей і розроблення та теоретичного обґрунтування заходів з протидії інформаційній агресії.

Метою дослідження виступає розкриття окремих питань інформаційної безпеки держави й суспільства, розуміння поняття й сутності інформаційної війни та інформаційної агресії, їх значення та оцінки як кримінально-караних діянь, що вимагають протидії з використанням кримінально-правових засобів.

Стан опрацювання проблематики. Сьогодні науковими пошуками вітчизняних дослідників охоплено значний аспект важливих для науки й практики проблем протидії загрозам національної, а в їх числі – інформаційної безпеки держави. Продовжуючи наукову розвідку таких питань, варто звернутись до результатів роботи інших дослідників цієї проблеми, зокрема, дисертаційних та інших монографічних робіт, окремих наукових статей, підручників і навчальних посібників тощо, авторами яких виступають відомі вітчизняні фахівці, такі як В. Абакумов, О. Балинська, В. Багатиргареєва, Р. Благута, В. Горбулін, О. Дзьобань, О. Довгань, В. Ліпкан, Є. Магда, В. Новицький, В. Пилипчук, Д. Прокофєва-Янчиленко, О. Саган, А. Черняк, І. Юзова та багато інших науковців і практиків. Безпосередньо питанням інформаційної безпеки та інформаційної агресії присвятили свої роботи І. Боднар [1], І. Валюшко [2], О. Верголяс [3], Ю. Горбань [4], О. Дахно [5], К. Захаренко [6], В. Курило та С. Савченко [7], О. Марунченко [8], Н. Нетеса й В. Мокляк [9], О.Радутний [10], А. Стичинська [11] та багато інших дослідників. Їх праці слід вважати вагомим внеском у справу захисту державної й національної інформаційної безпеки України, підґрунтям для подальших досліджень цієї проблематики та розроблення дієвих заходів із захисту інтересів нашої держави та протидії інформаційній злочинності.

Водночас широкий спектр наукової й практичної проблеми дає підстави вважати, що піднята до розгляду проблематика вимагає подальших і різнобічних досліджень як загально-теоретичних питань, так і за окремими вузькими напрямами. На нашу думку, варте на увагу більш поглиблене дослідження інформаційної агресії як суспільного феномену, розкриття його розуміння й кримінально-правової сутності, загроз, що несе для особи, держави й суспільства, розроблення заходів протидії.

Виклад основного матеріалу. Питання інформаційної безпеки держави й суспільства після повномасштабного військового вторгнення рф в Україну стало актуальним не лише для нашої країни, а й для багатьох інших, передусім, Європейських країн. Водночас ці питання турбують й уряди та населення більш віддалених держав Азійського регіону, Ближнього й Далекого Сходу, Північної й Південної Америки, Австралії. Не буде перебільшенням казати, що це питання набуло планетарного масштабу. То ж не дарма проблеми інформаційної безпеки в аспекті існування загроз національним, державним, суспільним інтересам стали сьогодні предметом обговорення науковцями й практиками, вносяться до порядку денного наукових форумів, організаційно-практичних нарад урядових і громадських інституцій, майже не зникають з щоденного ефіру телекомунікаційних засобів та не сходять зі шпальт засобів масової інформації.

Досвід суспільства вказує на те, що багатьом сучасним війнам та навіть різномасштабним воєнним конфліктам передують війни інформаційні. Україна, нажаль, не стала винятком зазначеного ходу світових подій, перетворившись на об'єкт політичних маніпулювань з боку рф за допомогою інформації. Дослідники цієї проблеми вказують на те, що від початків незалежності України російські канали супутникового мовлення, радіомовлення транслювали передачі, кінопродукцію із своєю викривленою ідеологією, спрямованою на підрив європейських цінностей та нагнітання міжетнічної ворожості, у тому числі маніпулювання мовними, релігійними, економічними питанням. Нині латентна форма війни за допомогою інформації переросла у відкритий збройний конфлікт [2, с.57]. Можна вважати, що натепер щодня держава-агресор не лише руйнує нашу країну, знищуючи її промисловість, житлову й соціальну структуру, вбиваючи українців, але й здійснює інформаційні атаки, спрямовані на уряд і українське населення, що стало частиною її військової агресії. Тому протидія агресору на інформаційному фронті не менш важлива за протидію на фронті воєнному, а перемога в інформаційному протистоянні має стати складовою загальної перемоги України у цій війні. Ведучи мову про події, пов'язані з війною рф проти України, автори численних публікацій часто використовують такі поняття як «інформаційна війна», «інформаційне протистояння», «інформаційна агресія» тощо. Не часто трапляється розкриття сутності кожного таких понять, але ми розуміємо, що мова йде про технології, які використовуються в інформаційній сфері, носять маніпулятивний характер і спрямовані на те, щоб ввести в оману якомога ширше коло споживачів інформації для порушення процесів управління українським суспільством, вплинути на дії уряду, військового керівництва, створити негативний міжнародний імідж нашій державі та її статусу як незалежної й демократичної країни.

На даний час термін «інформаційна війна» вітчизняними науковцями та і у більшості ЗМІ тлумачиться по-різному, що пов'язане з варіаціями перекладу з англійської мови словосполучення «information warfare». Його розуміють і як інформаційна війна, і як інформаційна боротьба, і як інформаційне протиборство, і як інформаційно-психологічна війна та ін. В інформаційній війні інформація виступає фундаментальною зброєю і водночас мішенню. Характеристика й розуміння сутності інформаційної війни варіює у доволі широкому діапазоні, включає в себе: пропагандистську діяльність і політичні технології, які застосовуються у ході політичної боротьби; протиправні дії в інформаційних мережах, що пов'язані з викраданням, викривленням або знищенням інформації; порушення роботи інформаційних систем, а також як інформаційне забезпечення традиційних бойових дій (розвідки, контррозвідки, керування, зв'язку тощо). Під поняттям «інформаційна війна» частіш за все розуміють сукупність методів та способів цілеспрямованого інформаційного впливу певних суб'єктів на інших, на соціальні відносини (відносини людей між собою, відносини в суспільстві та державі), інформаційні ресурси, інформаційно-аналітичні та інформаційно-технічні системи, системи формування масової свідомості та психіки окремої людини чи групи людей. Все це відбувається з використанням усіх властивостей інформації, інформаційних ресурсів та новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій з метою послабити моральні і матеріальні сили супротивника або конкурента

та водночас посилити власні. Така війна передбачає заходи пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах і частіш за все такі заходи здійснюють в агресивних формах аж до вчинення злочинів.

Слід брати до уваги те, що інформаційне насильство під час війни стає особливо небезпечним, зокрема й зважаючи на його агресивні форми. Воно розраховане не тільки на дестабілізацію систем обробки й ретрансляції інформації, а й на послаблення державної безпеки, інформаційного суверенітету держави, зачіпаючи соціокультурні процеси, духовно-ціннісну сферу суспільного й індивідуального буття. Як слушно зауважує Ю. Калиновський, в сучасних війнах для здійснення інформаційного насильства застосовуються різні групи методів, спрямованих на маніпулювання суспільною свідомістю. У наші дні суспільні настрої, переконання, норми стають об'єктом першочергового нападу під час локальних та глобальних протистоянь. Як правило, інформаційні атаки агресора спрямовані на нав'язування громадянам країни (об'єкту нападу) власної картини сприйняття дійсності – здійснюються системні кроки для переоцінки цінностей на користь супротивника, на вкорінення антіцінностей тощо. Відповідно, такий вплив на суспільну думку країни, проти якої здійснюється воєнна або інформаційна агресія, робиться з метою провокування певних психологічних та поведінкових реакцій громадян й військово-політичного керівництва держави, загального послаблення її обороноздатності, як підготовча фаза до подальших силових дій та ін. Для вирішення вищеозначених завдань суб'єкти інформаційної агресії активно застосовують технології маніпулювання суспільною свідомістю, які мають як правило латентний характер [12, с. 136-137]. За будь-яких умов інформаційна війна завжди пов'язана з маніпулюванням інформацією, котра впливає на психіку, свідомість, світосприйняття респондента, провокує порушення цілісності суспільства, його стабільного емоційного стану, світогляду населення, викликає розпалювання міжособистісних, національних, релігійних, а то й міжнародних конфліктів. Сприяють розповсюдженню інформаційного матеріалу різноманітні віртуальні платформи й соціальні мережі, котрі являють собою нові можливості для міжособистісного спілкування з великою аудиторією, обміну інформацією й участі особи у громадському житті. Проте поряд з позитивними властивостями новітніх засобів комунікації вони також стають простором для прояву агресії, пропаганди насильства й деструктивних форм поведінки.

З самого початку повномасштабного вторгнення російська пропаганда активно працювала над деморалізацією українського населення та пониженням бажання вести збройну оборону й спротив агресору. Кремлівські наративи також використовували тактику страху та залякування, спрямовану на українців, щоб переконати їх у непереможності росії та в ненадійності сусідів України [13]. Політичний дискурс нашого сьогоднішнього противника визначають погрози у різній формі – від ультимативних вимог припинити розширення НАТО у грудні-січні 2021–2022 років і пунктирного ядерного шантажу, який то наростає, то затихає, до постійних спроб залякування України з метою примусу до капітуляції після воєнного вторгнення на українські території у лютому 2022 року. Нереалізовані або частково реалізовані погрози залишаються чинником зловмисних інформаційних впливів і створюють безпекові ризики незалежно від факту реалізації.

Інформаційне протиборство пронизує на сьогодні усі форми боротьби, починаючи із дипломатичної, економічної й закінчуючи боротьбою воєнною, розвиваючись разом із тим як самостійна сфері діяльності. Інформація та інформаційні технології поступово стають дієвим засобом завоювання світу. Фактор впливу інформаційних технологій на свідомість широких мас населення може бути використаний також із деструктивною метою. Інформаційна зброя як засоби інформаційної війни стає все більш агресивною, вона здатна за короткий час викликати кризові явища: посіяти паніку, спровокувати масові заворушення, погроми, призвести до дестабілізації політичної ситуації в країні та ін.

Термін «агресія» вживається надзвичайно широко як у публіцистиці, так і в науковому дискурсі різних суспільних сфер. Тлумачні словники української мови розкривають означену нами дефініцію переважно у контексті воєнних дій, надаючи їй політичний зміст. Так, Новий тлумачний словник української мови «агресію» пояснює як неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [14, с. 23]. Аналогічне визначення міститься і в новому виданні Словника української мови 2010 р., проте уже містить деяке пояснення окремих видів агресії, зокрема, інструментальної [15, с. 22]. Безпосередньо у воєнній сфері агресія розглядається як окремий випадок насильства «пряме чи непряме застосування збройної сили («застосування збройної сили» – це один з видів насильства

– збройне насильство) однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої, а не навпаки. Водночас зауважується, що агресія може бути економічною, психологічною, ідеологічною тощо [16], тобто поняття «агресія» поширюється за межі воєнної сфери.

Зарубіжні науковці Р. Берон (R. Baron) та Д. Річардсон (D. Richardson) термін «агресія» розкривають як будь-яку поведінку особи, що містить загрозу або заподіяння шкоди іншим. Вони вважають, що агресивні прояви можна зменшити, якщо створити таку ситуацію, коли в суспільстві: потенційні агресори не зазнають сильного провокування; практично не отримують вигоди від застосування агресії; можливе покарання за агресивні дії буде суворим; імовірність покарання висока [17, с.11–13]. Отже, окремими мірами протидії агресії вони вважають можливість запровадження каральних заходів до агресора. В разі кримінальної караності таких діянь це може бути визнання акту агресії злочином, що тягне кримінальне покарання злочинця.

Існує й більш широке тлумачення даного терміну, за якого під агресією розуміють дії, що завдають шкоди не тільки людині або тварині, а й узагалі будь-якому живому чи неживому об'єкту, спричиняють фізичну шкоду людям або викликають у них психічний дискомфорт (негативні переживання, напругу, страх, тривогу тощо), тобто – це цілеспрямована руйнівна поведінка, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві [18]. Водночас вітчизняна дослідниця В. Чорнописька вважає, що агресивними можуть бути не лише фізичні дії, а й висловлювання, які силою слова можуть завдати шкоди людині, суспільству, державі. Під вербальною агресією вона розуміє такий акт поведінки, яка наносить шкоду потерпілому за допомогою слова (погрози, образи, наклеп тощо) [19, с. 137]. Окремим і доволі поширеним на сьогодні виявом агресії є її інформаційна форма. Її визначають як дії, пов'язані зі створенням й використанням агресором інформації, що спрямована на завдавання супротивникові конкретного й відчутного збитку в окремих сферах його діяльності. Під час воєнних дій чи інших міждержавних конфліктів інформаційна агресія доповнює воєнну, а іноді може й перевершувати шкідливі наслідки останньої.

З кримінально-правових позицій науковцями звертається увага на те, що інформаційна агресія є різновидом інформаційного протиборства (суперництва в інформаційній сфері щодо впливу на соціально значущі відносини та/або встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів), яке, своєю чергою, є різновидом будь-якого протиборства і полягає у посяганні на свідомість та світосприйняття людини, формування цілісної картини оточуючого простору, а в окремих аспектах державного рівня – на національну безпеку України в інформаційній сфері з метою нанесення істотної шкоди в окремих сферах життєдіяльності суспільства [10, с. 59].

Ведучи мову про інформаційну агресію, вітчизняні науковці А. Бадер та С. Вовк розуміють під нею насамперед маніпулювання інформацією, що провокує порушення цілісності суспільства, його стабільного, у тому числі й емоційного стану, підрив цілей, поглядів, світогляду населення, а також розпалювання конфлікту. До того ж, саме маніпуляція стає обов'язковою технологією керування не лише інформаційними потоками, а й масовою свідомістю у необхідному для агресора напрямі. Метою інформаційної агресії вони вважають послаблення моральних і матеріальних сил супротивника та посилення власних, а основним методом реалізації вказаного – маніпуляцію масовою свідомістю завдяки внесенню в соціальне середовище штучно сконструйованих уявлень, які дезорієнтують та дезінформують маси, послаблюють певні переконання, залякують народ образом ворога, а протилежну сторону ілюзією власної могутності [20, с. 111-112].

Основним засобом інформаційної агресії виступає створення інформаційного повідомлення і надсилання його конкретним або невизначеному заздалегідь колу адресатів. Від змісту, форми, насиченості емоційними складовими тощо залежить агресивність і маніпулятивна ефективність інформаційного засобу. Провідним завданням суб'єкта інформаційної війни стає насамперед відповідне кодування конкретного повідомлення. Найбільш поширеним засобом доведення до респондента відомостей є використання ЗМІ, що вимагає врахування структури та особливостей відповідних ЗМІ супротивника. Основне завдання в цьому контексті полягає у встановленні засобу найбільш широкого, а з тим і ефективного впливу на аудиторію – безпосередньо через пряму телерадіотрансляцію, друковану пресу, чи опосередковано – за допомогою глобальних мережевих інформаційних систем, політичних чи громадських діячів, представників опозиційних до уряду держави сил, працівників посольств, військових, журналістів, науковців тощо.

Істотною особливістю теперішньої інформаційної російської агресії є її спрямованість на моральну дестабілізацію суспільства та іноді навіть не приховуване країною-агресором нав'язуван-

ня своєї волі всьому або значним групам населення країни-жертви. Тобто у такій війні цивільне населення є одним із основних об'єктів так би мовити «уваги» супротивника: воно не тільки несе основний фізичний тягар наслідків збройного протистояння, але і перебуває під шаленим тиском інформаційної та психологічної складової частини військово-політичного конфлікту [21]. Іншою особливістю є те, що така агресія країни-окупанта спрямовується одночасно не лише проти українського, а й проти власного російського населення, велика кількість якого від початку не підтримувала великошовіністських устремлінь свого уряду, або швидко розчарувалися в наслідках широкомасштабного військового вторгнення на українські землі.

Інформаційна агресія рф проти України має вираз у систематичній та цілеспрямованій дезінформації, маніпуляції і поширенні пропаганди з метою впливу на українське суспільство, зміни його думок, сприяння розділу та дестабілізації країни. Російські засоби масової інформації, включаючи державні телеканали та інтернет-портали, активно використовують фейкові новини, спотворення фактів та неправдиву інформацію для створення сприятливого образу росії та негативного образу України. За цим часто стоїть мета посіяти сумніви щодо суверенітету України, дестабілізувати її внутрішню ситуацію та підірвати підтримку національної української ідентичності. Російська пропаганда також активно експлуатує соціальні мережі та інтернет-платформи для поширення дезінформації та маніпуляції. Це може включати створення фейкових аккаунтів, коментування під новинами з метою поширення спекуляцій та недостовірних тверджень, а також розповсюдження змісту, який пропагує розкол та конфлікт українського суспільства [11, с. 109].

Сьогодні реалізації задумів інформаційного агресора істотно сприяє розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та використання Інтернет-ресурсів. У загальному розумінні інформаційна онлайн-агресія – це форма агресивної поведінки, котра має прояв у цифровому просторі і характеризується використанням електронних засобів комунікації для усних, письмових або візуальних повідомлень, спрямованих на завдання шкоди, висловлювання погроз, дискредитації або маніпуляції інших людьми. На жаль, але доводиться констатувати, що широта аудиторії, постійний і необмежний доступ, інтерактивність, а також така риса як можливість анонімної передачі повідомлень, стали причинами того, що на даний час цифрові медіа, і в першу чергу Інтернет, стали головними у розповсюдженні мови ворожнечі та інформаційної агресії у всьому світі. Дискредитація органів влади або політичних чи громадських діячів й розповсюдження фейкової інформації – це тип теперішньої російської онлайн-агресії, спрямований на цілеспрямоване руйнування репутації та довіри до будь-кого й будь-чого. В таких випадках може мати місце розповсюдження брехливої чи навіть певною мірою негативної але в гіперболізованій формі інформації про людину або організацію, політичні течії, урядові структури тощо з метою нанесення їм шкоди і підриву їх сприйняття суспільством. З цією метою може мати місце вербування певних осіб для участі в роботі деструктивних спільнот та організацій, до числа яких можуть відноситися як неформальні молодіжні групи, так і окремі політичні, релігійні об'єднання чи ін. Такі форми інформаційної онлайн-агресії можуть поєднуватися й переходити одна в одну.

Вітчизняні науковці й практики ведуть мову про два види інформаційних злочинів: предметом котрих є інформація, та способом вчинення котрих є інформаційний вплив. Інформаційний вплив як спосіб вчинення інформаційних злочинів може бути спрямований на інформаційні процеси, на конкретну людину як споживача інформації та на невизначене коло осіб. Акти інформаційної агресії можуть завдати шкоди як державі, суспільству несучи загрозу державним та національним інтересам, так і окремій людині. Кожна з таких дій в разі встановлення ознак кримінальної караності має бути досліджена в межах здійснення кримінального провадження. Питання досудового розслідування та судового розгляду матеріалів таких злочинів варті на їх окреме дослідження.

Висновки. Інформаційна війна передбачає задіяння заходів пропагандистського впливу на свідомість людини в ідеологічній та емоційній сферах і частіш за все такі заходи здійснюють в агресивних формах аж до вчинення злочинів, досудове розслідування яких має певні криміналістичні особливості. Інформаційна агресія – явище, котре породжено феноменом інформатизації суспільства. Наслідки такого явища небажані для держави й суспільства, а за певних умов становлять склад діянь, які мають ознаки кримінальної караності і підлягають вивченню та оцінці в межах здійснення кримінального провадження. Проте на сьогодні воно існує і навряд чи його можна позбавитись в досяжному майбутньому, але з кожним роком розробляються, вдосконалюються й використовуються засоби інформаційної протидії. До таких слід віднести й заходи кримінально-правового захисту інформаційної сфери держави.

Перспективними для подальших наукових розвідок можна вважати питання оперативно-розшукового та криміналістичного забезпечення виявлення й досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави, при вчиненні яких зловмисниками використано інформаційну агресію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар І. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 1. С. 68–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2014_1_8.
2. Валюшко І.О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту: дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2018. 210 с.
3. Верголяс О.О. Правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 287 с.
4. Горбань Ю.О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 136-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2015_1_21.
5. Дахно О.Ю. Адміністративно-правове регулювання протидії інформаційно-психологічним операціям на стратегічному рівні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2022. Вип. 69. С. 260-265. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.44.
6. Захаренко К.В. Інституційний вимір інформаційної безпеки України: трансформаційні виклики, глобальні контексти, стратегічні орієнтири: дис. … д-ра політ. наук: 23.00.02. Київ, 2021. 423 с.
7. Курило В.С., Савченко, С.В. Інформаційна агресія в контексті гібридної війни на сході України. *Освіта та педагогічна наука.* 2017. № 2(167). С. 5-13. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4239.
8. Марунченко О.П. Інформаційна війна в сучасному політичному просторі: дис. … канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса, 2012. 208 с.
9. Нетеса Н., Мокляк В. Спеціальні інформаційні операції проти YURL: країни як елемент гібридної війни та напрями протидії їм. *Інформація і право.* 2023. № 3(46). С. 98–107. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287168.
10. Радутний О.Е. Поняття та ознаки інформаційної агресії на законодавчому рівні в кримінально-правовій сфері. *Інформація і право.* 2015. № 2(14). С. 58-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2015_2_12.
11. Стичинська А.Б. Інформаційна агресія російської федерації: виклики та подолання. *Політичне життя.* 2024. № 1. С. 108-112. DOI 10.31558/2519-2949.2024.1.16.
12. Калиновський Ю.Ю. Суспільна свідомість як об'єкт маніпулятивних впливів в умовах інформаційної війни. *Сучасна війна: гуманітарний аспект: збірн. матер. V Міжнар. наук. конф. Харківського нац. ун-ту Повітряних Сил імені Івана Кожедуба (Харків, 25-26 травня 2021 р.)*. Харків: Факт, 2021. С. 136-139. URL: https://hups.mil.gov.ua/assets/uploads/library/nadhodzhennya/ lupen-veresen-2021/pdf/21.pdf.
13. Undermining Ukraine. Звіт Atlantic Council, February 2023. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining/ukraine.
14. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Том 1. Київ: Вид-во Аконіт, 2001. 910 с.
15. Словник української мови: в 11 томах. (1970–1980) / Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР; гол. ред. кол. І.К. Білодід. Київ : Наукова думка. 1970–1980. Т. 1. 1970. 799 с.
16. Словник української мови : у 20 т. / уклад. : Л.Л Шевченко та ін. (2010). Київ: Наукова думка. Т. 1: А-Б. 911 с.
17. Baron R. A., Richardson D. R. (1994). Human aggression. New-York: Plenum Press. 439 p.
18. Fromm E. (1990). The Anatomy of Human Destructiveness. Holt, Rinehart and Winston. New-York;Chicago; San Francisco. 521 p.
19. Чорнописька Вікторія. Агресія та насильство: філософсько-правова кореляція дефініцій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2023. № 1(37). С. 134-139. DOI: https://doi.org/10.23939/law2023.37.134.

20. Бадер А., Вовк С. Інформаційна агресія: стратегії та техніки маніпулювання. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2024. Число 31. С. 110-115. DOI https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.31.17.
21. Світова гібридна війна: український фронт: монографія. За заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД. 2017. 496 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.9

ЕЛЕКТРОННІ (ЦИФРОВІ) ДАНІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ВІД ЕЛЕКТРОННОГО СЛІДУ ДО ДОКАЗУ

Грищук В.Р.
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету Імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0009-1707-0156
e-mail: vladgryschuk19@gmail.com

Грищук В.Р. Електронні (цифрові) дані у кримінальному провадженні: від електронного сліду до доказу.

Стаття присвячена дослідженню використання електронних даних у кримінальному провадженні під час кримінального процесуального доказування. Обґрунтовується, що внаслідок стрімкої цифровізації суспільних відносин виник новий об'єкт кримінального процесуального пізнання – електронний слід як єдине можливе відображення інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення в електронному середовищі. Встановлено, що недоліком законодавчого регулювання використання електронних даних у кримінальному провадженні є відсутність нормативного визначення електронного (цифрового) доказу та фрагментарне, несистемне використання термінів, пов'язаних з електронними даними у КПК України, що негативно впливає на єдність правозастосування. На підставі проведеного розмежування понять «дані» та «інформація» в загальнонауковому контексті з використанням положень міжнародних стандартів, національного законодавства та наукових підходів доведено, що змістовним наповненням електронних (цифрових) доказів та об'єктом пізнання при їх виявленні є електронні дані. Проаналізовано основні доктринальні підходи щодо тлумачення електронних (цифрових) слідів та запропоновано авторське визначення електронного сліду як даних в електронному середовищі, що містять інформацію про обставини кримінального правопорушення та виникають у результаті активної діяльності особи, так і в автоматичному режимі. На підставі аналізу судової практики, зокрема позицій Верховного Суду, зроблено висновок, що рівень законодавчого регулювання щодо використання електронних даних у кримінальному провадженні не задовольняє потреби правозастосування. У статті продемонстровано підходи українських вчених щодо тлумачення електронних доказів у кримінальному провадженні та обґрунтовано необхідність закріплення в КПК України визначення «електронного доказу» та «електронних даних». Сформульовано авторську концепцію електронного доказу як результату процесуальної трансформації електронного сліду за умови дотримання вимог автентичності, цілісності та допустимості.

Ключові слова: кримінальне провадження, електронне середовище, комп'ютерні дані, криміналістичний слід, доказ, автентичність, процесуальна форма, електронний доказ.

Hryshchuk V.R. Electronic (digital) data in criminal proceedings: from an electronic trace to evidence.

The article is devoted to the study of the use of electronic data in criminal proceedings within the framework of criminal procedural proof. It substantiates that, as a result of the rapid digitalization of social relations, a new object of criminal procedural cognition has emerged – the electronic trace as the only possible form of reflecting information about the circumstances of a criminal offense in the electronic environment. It is established that a shortcoming of legislative regulation of the use of electronic data in criminal proceedings is the absence of a statutory definition of electronic (digital) evidence and the fragmented, unsystematic use of terms related to electronic data in the Criminal Procedure Code of Ukraine, which negatively affects the uniformity of law enforcement practice. Based on the distinction

between the concepts of “data” and “information” in a general scientific context, using international standards, national legislation, and scholarly approaches, it is proven that electronic data constitute the substantive content of electronic (digital) evidence and the object of cognition when such evidence is identified. The article analyzes the main doctrinal approaches to the interpretation of electronic (digital) traces and proposes an author’s definition of an electronic trace as data in the electronic environment that contain information about the circumstances of a criminal offense and arise both as a result of an individual’s active conduct and in an automated mode. On the basis of the analysis of judicial practice, in particular the positions of the Supreme Court, it is concluded that the level of legislative regulation regarding the use of electronic data in criminal proceedings does not meet the needs of law enforcement practice. The article presents the approaches of Ukrainian scholars to the interpretation of electronic evidence in criminal proceedings and substantiates the necessity of закреплення in the Criminal Procedure Code of Ukraine of the definitions of “electronic evidence” and “electronic data.” An author’s concept of electronic evidence is formulated as the result of the procedural transformation of an electronic trace, provided that the requirements of authenticity, integrity, and admissibility are observed.

Key words: criminal proceedings, electronic environment, computer data, forensic trace, evidence, authenticity, procedural form, electronic evidence.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток електронно-інформаційних технологій безпосередньо вплинув на теорію доказування у кримінальному процесі, додаючи до загальноприйнятих засобів доказування електронні дані. Імпліцитний підхід законодавця щодо використання такого виду даних знаходить свій прояв у відсутності законодавчого визначення поняття електронного доказу та має наслідком дискусійність щодо місця електронних доказів в системі процесуальних джерел доказів. Необхідність усунення колізій в законодавстві також обумовлюється тим, що постійно зростаючою є кількість кримінальних правопорушень, відомості про які можна отримати виключно за допомогою електронних даних, у тому числі з відкритих джерел, що обумовлюється об’єктивною неможливістю використання процесуальних джерел доказів, визначених ч.2 ст.84 КПК України.

Метою дослідження є комплексний аналіз використання електронних даних у кримінальному провадженні від електронного сліду до доказу та формування авторської концепції поняття електронних доказів.

Стан опрацювання проблематики. Питання дослідження електронних доказів у кримінальному провадженні знайшли відображення у працях українських науковців, зокрема М.А. Погорецького, І.Г. Каланчи, І.А. Смаль, О.П. Метелева, А.В. Коваленка, А.В. Скрипника, Я.В. Неділька, Г.К. Авдєєвої, С.В. Стороженка, Є.Є. Демидової, В.М. Шепітька та інших. Більшість із зазначених праць мають комплексний характер та містять власне авторське бачення проблематики, проте підтверджують існування розбіжностей у питанні регулювання основних аспектів використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У чинному кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє визначення «електронного доказу», що має наслідком відсутність стабільності та єдності правозастосування у сфері використання електронних даних під час розслідування кримінальних правопорушень. Законодавець оперує низкою понять, які прямо чи опосередковано стосуються використання електронних даних. Аналізуючи норми КПК України, можна виокремити такі поняття як «матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп’ютерні дані)» (п. 1 ч. 2 ст. 99), «оригінал електронного документу (ч. 3 ст. 99), «носії комп’ютерної інформації» (п. 4 ч. 2 ст. 105), «огляд комп’ютерних даних» (ч. 1 ст. 237), «електронні комунікаційні мережі» (ст. 263), «електронні інформаційні системи» (ст. 264) тощо [1].

Використання законодавцем широкого та різнорідного термінологічного апарату не має системного характеру, у зв’язку з чим першочергового значення набуває аналіз змістовного наповнення відповідних понять, зокрема визначення електронних даних (електронної інформації). Почати слід з розмежування поняття «дані» та «інформація». З наведених вище термінів можна зробити висновок, що нормотворець не є критичним при розмежуванні понять «дані» та «інформація», тому наведені терміни здебільшого розглядаються як синонімічні, про що свідчить і застосування даних категорій в КПК України. Дане питання має загальнонауковий характер щодо семантичного дослідження відмінностей даних та інформації. Вчений К.І. Бєляков

наголошував, що в автоматизованих процесах поняття «дані» є родовим до поняття «інформація», а не тотожним. З точки зору праксіологічного підходу інформація розглядається як результат аналітико-синтетичної обробки даних (відомостей) суб'єктом щодо об'єкту [2, с. 38-45]. В.М. Брижко зазначає, що ототожнення понять «дані» та «інформація» у юридичних документах є логічною помилкою у підміні понять та свідчить про порушення закону формальної логіки – закону тотожності. Вчений вказує, що даними є формалізовані знаково-кодові комбінації, що надають інформацію та призначені для їх автоматичної обробки та є умовою комп'ютерно-мережевої комунікації [3, с. 36].

Таким чином, первинними в електронному середовищі є дані, які містять інформацію, придатну для пізнання суб'єктом, у тому числі під час кримінального процесуального доказування. Аналогічний підхід підтримує А.В. Скрипник, який, досліджуючи використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні, зробив наступний висновок: «найбільш коректним терміном для позначення змісту є інформація, у той час як для позначення сигналів різної природи, з яких такий зміст можна почерпнути, варто використовувати термін дані» [4, с. 74-76].

Так як КПК України не містить цих понять, звернутися слід до актів спеціального законодавства. Так, в п. 20 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про електронні комунікації» зазначено: «дані – це інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки, технічними та програмними засобами» [5]. Поняття комп'ютерних даних також міститься в Конвенції про кіберзлочинність (ратифікована Законом України від 07.09.2005 року), відповідно до ст. 1 якої комп'ютерні дані - це будь-яке представлення фактів, інформації або концепцій у формі, яка є придатною для обробки у комп'ютерній системі, включаючи програму, яка є придатною для того, щоб спричинити виконання певної функції комп'ютерною системою. Зазначені визначення дають підстави для висновку, що інформація є змістовним наповненням даних [6].

Вважаю, що в межах кримінального провадження слід виходити з того, що одним із об'єктів пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень є електронні (цифрові) дані, які створюються, функціонують в межах електронного середовища та містять в собі інформацію, яку здатен оцінити суб'єкт при належному відтворенні цих даних за допомогою технічних засобів. Щодо розмежування «електронного» та «цифрового» як характеристики даних, то пріоритетним, як у науці, так і на практиці, є використання зазначених понять як рівнозначних без врахування різних технічних особливостей при створенні даних [7, с. 48].

Доказове значення електронних даних у кримінальному провадженні полягає в тому, що вони є змістовним наповненням електронних слідів, єдиного джерела інформації в електронному середовищі про обставини кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила [8, с. 295]. У сьогоднішніх реаліях значна кількість вчинених кримінальних правопорушень, у т.ч. кіберзлочинів, воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки, залишають по собі сліди в електронному середовищі, які утворюються безпосередньо внаслідок вчинення кримінального правопорушення або опосередковано є засобом фіксації доказово значущої інформації. У зв'язку з цим низка вітчизняних вчених виокремлює нову категорію слідів, які існують в межах електронного (цифрового) середовища.

Так, О.П. Метелев, досліджуючи правову природу цифрових слідів, зробив висновок про те, що останні не належать до матеріальних слідів у зв'язку з відсутністю фізичних властивостей, а також не охоплюються поняттям ідеальних слідів, адже існують не у свідомості людини, а на певних матеріальних носіях [7, с. 82]. На підставі цього науковець розглядає цифрові сліди як окрему категорію слідів кримінального правопорушення. Власне авторське бачення наводить А.В. Коваленко, який вважає, що цифровими слідами є комп'ютерні дані, що утворилися або зазнали змін у запам'ятовувальних пристроях електронно-обчислювальної техніки внаслідок дій користувачів, пов'язаних із вчиненням кримінального правопорушення [10, с. 233].

Зазначений авторський підхід необґрунтовано звужує коло даних, які можуть потенційно мати доказове значення у кримінальному провадженні, оскільки електронні сліди можуть бути створені автоматично електронною системою без зовнішнього втручання та фіксувати інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення. Погоджуюсь з думкою Є.Є. Демидової, яка у свою чергу вказує, що цифровим слідом є дані, які безпосередньо не мають матеріальної форми, а існують у цифровому просторі та виникають внаслідок безпосереднього використання цифрових засобів, технологій (пошук в інтернеті певної інформації) або опо-

середковано без фактичного втручання особи (утворення метаданих при здійсненні фотографування певного об'єкту, фіксація камерами відеоспостереження пересування транспортного засобу тощо) [11, с. 73-74].

Таким чином, електронним (цифровим) слідом у кримінальному провадженні є дані в електронному середовищі, які містять інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення та які були створені внаслідок вчинення кримінального правопорушення шляхом активних дій особи в інформаційно-автоматизованій системі або у зв'язку з фіксацією, збереженням даних про обставини кримінального правопорушення в автоматичному режимі. Електронний слід є ширшим поняттям відносно електронного доказу, оскільки за своїм змістом криміналістична інформація, якою є електронний слід, може бути ширше інформації, що складає сутність доказів [8, с. 294]. Електронні дані, які становлять основу електронного сліду, не є безпосередньо процесуальним джерелом доказів доти, доки не будуть оброблені і верифіковані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства [12, с. 229]. У зв'язку з цим, електронні дані мають набувати певну процесуальну форму, яка буде легалізувати можливість їх використання під час доказування, а також порядок отримання, збереження, оцінку належності та допустимості електронних доказів.

Офісом Програми кіберзлочинності за підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча було запропоновано додати поняття електронних доказів до КПК України з метою спрощення розробки конкретних процесуальних заходів, а також збільшення правової чіткості і передбачуваності закону [13, с. 8-9]. Більше того дані пропозиції були взяті до уваги законодавцем при безрезультативній спробі закріпити поняття «електронного доказу» як інформації в електронній (цифровій) формі з відомостями, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження» [14].

У цьому аспекті заслуговує уваги позиція Верховного Суду, який при розгляді справи № 569/1908/23, попри відсутність електронних доказів серед переліку процесуальних джерел доказів в ст. 84 КПК України, вказав, що «основними доказами у кримінальних провадженнях про злочини проти основ національної безпеки України є електронні (цифрові) докази» [15]. Таким чином, законодавче регулювання використання електронних доказів не забезпечує належним чином потреби правозастосування, оскільки Верховний Суд, а за ним і суди нижчих інстанцій, фактично здійснюючи розширювальне тлумачення нормативного акту, вказують на новий (окремий) вид доказів, який не передбачений КПК України.

На необхідність внесення змін до КПК України наголошує також М.А. Погорецький, вказуючи, що нормативне закріплення поняття «цифрового доказу» є першим кроком вдосконалення національного законодавства з метою усунення прогалин в правозастосуванні, які виникають при оцінці автентичності електронних даних, фіксуванні ланцюга збереження доказів та захисті прав сторін. Вчений пропонує доповнити ст. 84 КПК України поняттям «цифрового доказу» як «відомостей, зафіксованих у цифровій (електронній) формі на будь-яких носіях, що містять інформацію про факти, обставини чи події, які мають значення для кримінального провадження, одержані та досліджені у порядку, визначеному цим Кодексом, із забезпеченням їх автентичності, цілісності та можливості перевірки» [16, с. 69].

І.А. Смаль у дисертаційному дослідженні оперує поняттям «електронного доказу» та визначає його як інформацію в електронному вигляді, що містить відомості про обставини, що мають значення для кримінального проводження та підлягають доказуванню, створена, збережена, або передана за допомогою електронних пристроїв, систем, або мереж та яка існує в формі, що забезпечує її автентичність, цілісність та придатність для дослідження [17, с. 74]. І.Г. Каланча у свою чергу розмежовує поняття «електронного доказу», «цифрового доказу» та «доказу в електронній формі», вказуючи, що цифровий доказ відповідає змісту, електронний доказ – технічному способу реалізації, а доказ електронної форми – процесуальній формі подання. Так, вчена зазначає, що електронний доказ — це доказ, який існує в електронному середовищі та реалізується за допомогою електронних засобів фіксації, зберігання та обробки інформації [18, с. 63-65]. Здійснивши аналіз різних авторських підходів до розуміння поняття «електронних доказів», Н.В. Глинська зробила висновок, що електронним доказом є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, які існують у електронній (цифровій) формі, зафіксовані на електронних (цифрових) носіях та використовуються для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [19, с. 420].

Вважаю, що під час визначення поняття «електронного доказу» слід звертати увагу на декілька аспектів з врахуванням природи електронних даних. По-перше, електронним доказом є електронні дані, які містять інформацію про обставини кримінального правопорушення. Тобто, основу електронного доказу становить електронний слід, який є об'єктом пізнання для суб'єктів під час розслідування. По-друге, електронні дані мають бути отримані у встановленому кримінальному процесуальним законодавством порядку. По-третє, електронні дані, які були отримані зі встановлених законом джерел, мають бути оцінені та визнанні доказом особою, у провадженні якої перебуває кримінальне провадження. Саме з цього моменту електронний слід стає електронним доказом. Також, варто звернути увагу, що задля належної оцінки електронних даних до них мають ставитися додаткові вимоги, ніж до традиційних форм доказів, оскільки електронні докази легше змінити чи підробити [20, с. 65].

Висновки. Електронні дані в межах кримінального провадження проходять три етапи: від фіксації обставин події, через набуття статусу електронного сліду, до можливого визнання доказом у кримінальному провадженні. Саме тому з метою забезпечення єдності правозастосування є необхідність закріплення дефініцій «електронних даних» та «електронного доказу» у КПК України та визначення останнього як електронних даних, які містять інформацію про обставини, що мають значення для кримінального провадження, отримані у встановленому КПК України порядку, та за умови підтвердження дізнавачем, слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом їх автентичності, цілісності можуть бути використані як докази фактів чи обставин, що встановлюються у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651–VI / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
2. Бєляков К.І. Інформація в праві: теорія і практика: монографія. Київ: Видавництво «КВІЦ», 2006.116 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/informaciya_v_prave.pdf.
3. Брижко В.М. До епістемології понять «інформація», «дані» і «знання»: правовий та нормативний аспект. *Інформація і право*. № 3(50)/2024. С. 31-39. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.3(50).311599.
4. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 року № 1089-IX / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text.
5. Конвенція про кіберзлочинність: Конвенція Ради Європи від 23.11.2001 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_575.
6. Скрипник А.В. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». 343.13. Харків. 2021. 379 с.
7. Коваленко А.В. Цифрові чи електронні? До питання йменування нової категорії доказів та слідів кримінального правопорушення. Застосування інформаційних технологій в правоохоронній діяльності : матеріали круглого столу. м. Харків, 14 грудня 2022 р. ХНУВС. С. 47-49. URL: http://repository.ukd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1687.
8. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О.Б. Сліди кримінального правопорушення як джерело інформації про обставини його вчинення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 3 № 88. С. 291-295. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.43.
9. Метелев О.П. Гносеологічна і правова природа цифрових доказів у кримінальному провадженні. *Правова позиція*. 2018. № 1(20). С. 75-86. URL: http://www.legalposition.umsf.in.ua/archive/2018/1/9.pdf.
10. Коваленко А.В. Поняття та сутність електронних (цифрових) слідів кримінального право-порушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 4. С. 226–236. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.226-236.
11. Демидова Є.Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 4 № 85. 2024. с. 71-75. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10.

12. Караман К.В. Сучасна парадигма криміналістичного значення цифрових слідів у кримінальному провадженні. Вісник кримінологічної асоціації України. Том 35 №2. 2025. С. 224-233. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2025.2.16
13. Звіт щодо України, підготовлений Офісом Програми з з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча «Про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них» 2016/DGI/JP/3608 від 03.11.2016 року. URL: https://rm.coe.int/16806f3743.
14. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо підвищення ефективності боротьби з кіберзлочинністю та використання електронних доказів»: від 01.09.2020 р. № 4004. Законотворчість: база даних / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69771.
15. Постанова ККС ВС від 12.06.2024 року, справа №569/1908/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741340.
16. Погорецький М.А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України*. 9/2025. 2025. с. 60-74. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-060.
17. Смаль І.А. Теоретичні засади формування та практика застосування електронних доказів у кримінальному процесі: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». 343:13. 2025. Чернігів. 344 с.
18. Каланча І.Г. Докази електронної форми у кримінальному процесі України: теорія та практика: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. 343:14:004(477). 2025. Київ. 617 с.
19. Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України: монографія / за заг. ред. Н.В. Глинської; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2024. 452 с. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178612139 .
20. Тимошенко М.О., Сіренко О.В. Електронні сліди як джерело доказів. Європейський правничий часопис, № 1/2023. с. 64-68. URL: https://irback.e-u.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7940426f-7ee3-45da-923a-f72c02b384c0/content.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Грищук В.Р., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.985
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.10

«СМУГА ПЕРЕШКОД» ДЛЯ СПІЛЬНИХ СЛІДЧИХ ГРУП

Дуфенюк О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6529-4036

Стецик Б.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1 (з підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України)
Львівського державного університету внутрішніх справ
0000-0003-1237-8425

Дуфенюк О.М., Стецик Б.В. «Смуга перешкод» для спільних слідчих груп.

Стаття є продовженням циклу публікацій про європейський досвід роботи спільних слідчих груп. Йдеться про нову інноваційну формою міжнародної взаємодії у транскордонних розслідуваннях, увага до якої зростає на європейському континенті. Багато теоретичних, організаційних та методологічних аспектів діяльності інституту спільних слідчих груп вже були розглянуті в науці. Відтак стаття пропонує нову перспективу погляду на ці питання – окреслення проблем, які здатні суттєво гальмувати можливості використання інституту спільних слідчих груп у міжнародних розслідуваннях кримінальних проваджень. У статті викладено ключові етапи функціонування проєкту, які реалізують зацікавлені компетентні правоохоронні органи за підтримки Євроюсту. Далі викладено аналіз ключових проблем функціонування інституту спільних слідчих груп, що включає: (1) відсутність достатнього досвіду та знань про спільні слідчі групи; (2) правові та процедурні відмінності; (3) втрата гнучкості у національних розслідуваннях; (4) неможливість точного визначення сфери діяльності спільної слідчої групи; (5) обмеження обміну великими даними; (6) неефективне «управління очікуваннями»; (7) обмеження фінансового забезпечення; (8) мовний бар'єр. Нарешті у висновках наголошено, що розуміння цієї «смуги перешкод» створює передумови для розробки системних заходів оптимізації міжнародної співпраці, як-от: розширення практики освітніх заходів, продовження процесу «зближення» та уніфікації правового регулювання процедур в кримінальному праві та процесі, оновлення інформаційних систем обміну даними тощо. Підкреслено, що ефективність проєкту спільної слідчої групи вимагає ретельної координації сил і засобів держав-партнерів, вирішення різних організаційних, технічних, тактичних, фінансових, логістичних та інших питань, а головне – учасники мають мати довіру один до одного. Довіра між партнерами є вирішальними для успіху справи. У більш глобальному контексті для посилення інституційних спроможностей вирішальною є політика держави, яка пріоритезує завдання протидії транскордонній злочинності та підтверджує європейський вибір стратегічного розвитку.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, транскордонне розслідування, спільна слідча група, слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, організована злочинність, інформаційна система, докази.

Dufeniuk O.M., Stetsyk B.V. «Obstacle course» for joint investigation teams.

The article is a continuation of a publication series on the European experience of Joint Investigation Teams. This is a new innovative form of international cooperation in cross-border investigations. There is growing attention to this institution on the European continent. Many theoretical, organizational and methodological aspects of the activities of Joint Investigation Teams have already been considered in science. Therefore, the article offers a new perspective on these issues - outlining the problems that can significantly complicate the possibilities of using Joint Investigation Teams in international criminal investigations. This paper outlines the key stages of the project, which are implemented by interested competent law enforcement agencies with the support of Eurojust. The following is an analysis of the key problems of the functioning of joint investigation teams, which includes: (1) lack of sufficient experience and knowledge of joint investigation teams; (2) legal and procedural differences; (3) loss of flexibility in national investigations; (4) inability to accurately define the scope of activities of a Joint Investigation Team; (5) limitations on the exchange of big data; (6) ineffective "expectation management"; (7) limited financial support; (8) language barrier. Finally, the conclusions emphasize that understanding this "obstacle course" creates the conditions for developing systemic measures to optimize international cooperation, such as: expanding the practice of educational activities, continuing the process of "convergence" and unification of legal regulation of procedures in criminal law and process, updating information systems for data exchange, etc. It is highlighted that the effectiveness of the Joint Investigation Team project requires careful coordination of the forces and resources of the partner states, resolving various organizational, technical, tactical, financial, logistical and other issues, and most importantly, the participants must have trust in each other. Trust between partners is crucial for the success of the case. In a more global context, the decisive factor is the state policy that prioritizes the task of combating cross-border crime and confirms the European choice of strategic development.

Key words: criminal offense, criminal liability, cross-border investigation, Joint Investigation Team, investigative (search) actions, operative and search activity, organized crime, information system, evidence.

Постановка проблеми. Ця стаття є продовженням циклу публікацій, присвячених проблематиці спільних слідчих груп (далі – ССГ) або *Joint Investigation Teams* (далі – JITs). Посилена увага до широкого спектру питань щодо організації, створення, функціонування, припинення діяльності ССГ-проєкту, використання отриманих даних зумовлена потребою ефективного проведення транскордонних розслідувань. У відповідь на нові виклики і загрози міжнародна спільнота запровадила інноваційний механізм протидії злочинності, який за два десятиліття підтвердив свою ефективність. Резонансні викриття злочинних схем торгівлі людьми, наркотиками чи зброєю, контрабанди, незаконної міграції, кіберзлочинів, шахрайств, легалізації коштів, здобутих злочинних шляхом, були б неможливими без «ювелірної» роботи оперативних підрозділів, слідчих і прокурорів, які злагоджено діяли в рамках міжнародної співпраці у європейських ССГ [1, с. 286–287].

В Україні інститут ССГ ще не набув широкого впровадження в рутинній діяльності органів правопорядку, хоча за офіційними даними спостерігається стійка динаміка зростання нашої участі від 9 ССГ в 2019 році до 49 у 2025 р. [2]. Це число більше, ніж у багатьох європейських країнах, що дає підстави пишатися ініціативністю і вправністю наших фахівців, а головне – довірою сторін-партнерів, адже участь в ССГ передбачає обмін інформацією, методами роботи і т.д. Проблема полягає у тому, що не всі суб'єкти процесуальної діяльності обізнані з можливостями та бізнес-процесами ССГ, не всі розуміють «правила гри» і значення результатів такої співпраці, не всі вірять в її успіх. У світлі сказаного не викликає сумніву актуальність і важливість досліджень, які покликані презентувати теоретико-методологічні засади та механізм функціонування ССГ, передовий досвід міжнародного співробітництва, досягнення і проблеми у цій сфері. В такий спосіб посилюватиметься розуміння доцільності, корисності таких практик, прогнозування ризиків, а далі слід очікувати й масштабування такої діяльності.

Стан опрацювання проблематики. В українській науці спостерігається доволі низька активність у розробці інституту ССГ порівняно з іншими інститутами кримінального процесу, як, скажімо, судовий контроль, інститут угод чи засади кримінального провадження. Водночас не можна оминути увагою вагомі напрацювання щодо *організаційних засад діяльності ССГ* (Ю. Васюта, Н. Конограй, М. Красноборова, О. Лозова, Ю. Чорноус та ін.); *міжнародних стандартів діяльності ССГ* (Н. Ахтирська, О. Верхогляд-Герасименко та ін.); *адміністративно-правових основ ді-*

яльності ССГ (Ю. Лук'янчук). Вказані публікації мають важливе значення. Водночас перед тим, як заохочувати слідчих, детективів та прокурорів більш активно ініціювати ССГ в своїй діяльності, варто спрогнозувати і дослідити виклики, які можуть стати причиною поразки у протидії транскордонній злочинності, супутні проблеми у міжнародних розслідуваннях. На відміну від європейських дослідників (К. Райкен (C. Rijken) [3], К. Ріле (C. Riehle) [4], В. Геелхуд (W. Geelhoed) [5], Т. Коронціс (T. Korontzis) [6], І. Сіярто (I. Szijártó) [7] та ін.), які воліють говорити не тільки про переваги та інституційні механізми, але й про потенційні ризики у цій сфері, українські вчені залишають це питання поза увагою.

З огляду на сказане, **метою статті** є окреслення проблемних питань, які здатні суттєво гальмувати можливості використання інституту ССГ у транскордонних розслідуваннях кримінальних проваджень.

Виклад основного матеріалу. У науковій періодиці можна знайти численні праці, які описують правову регламентацію ССГ, еволюцію інституту міжнародного співробітництва, окремі процедурні аспекти діяльності, тому не будемо докладно зупинятися на цих питаннях. Нагадаємо тільки ключові бізнес-процеси, які мають значення для кращого розуміння проєкту ССГ, що має свій «життєвий цикл» (рис. 1).

Підготовча фаза передбачає ініціювання співпраці, консультації та підписання угоди, модельний зразок якої є у вільному доступі [9]. *Операційна фаза* передбачає безпосередньо вчинення за узгодженим спільним планом оперативно-розшукових, процесуальних, розвідувальних, інформаційно-аналітичних дій та заходів в рамках кримінального провадження. *Завершальна фаза* передбачає підсумування проведеної роботи, оцінку отриманих результатів, звітування та зворотній зв'язок з представниками офісу Євроюсту щодо отриманого досвіду участі в ССГ.

Рис. 1. Етапи функціонування ССГ,
розроблено авторкою на підставі джерела [8, с. 13–22].

Узагальнення європейського досвіду дає можливість систематизувати проблемні питання реалізації ССГ-проєкту (рис. 2).

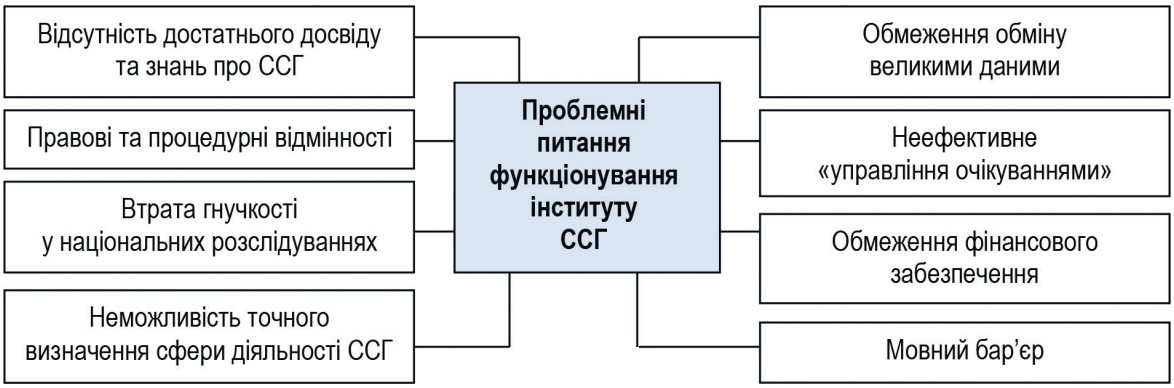

Рис. 2 Проблемні питання функціонування інституту ССГ,
узагальнено авторкою

1. Відсутність достатнього досвіду та знань про ССГ. Треба нагадати, що цей інститут налічує двадцятилітню історію, тож є доволі «молодим» феноменом на європейському континенті. Новочасним завданням є плекання розуміння, що ССГ є гідною альтернативою до традиційного інститут запиту про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні. У багатьох випадках ССГ є більш результативним проєктом, навіть якщо на початковому етапі потребуватиме додаткових екстра-зусиль для реалізації.

У випадках із традиційними запитами все завершується на рівні формування документів і передачі їх уповноваженим суб'єктам. Далі – тиша очікування. Така комунікація, *по-перше*, має межі, визначені запитом, тому ця взаємодія не є достатньо гнучкою (запит стосується певного переліку дій, але нові заходи потребуватимуть нових звернень із новими запитами); *по-друге*, має переважно двосторонній формат (співпраця двох сторін держави-запитувача та держави-виконавця); *по-третє*, через «канцелярську бюрократію» має доволі тривалі строки виконання; *по-четверте*, передача інформації, доказів здійснюється на підставі угод про взаємну правову допомогу. Натомість міжнародне співробітництво в рамка ССГ дає змогу: (а) налагоджувати взаємодію одразу кількох сторін (держав-партнерів); (б) швидко отримувати оперативну інформацію в режимі реального часу; (в) гнучко реагувати та корегувати розслідування, контактувати особисто з іноземними колегами через засоби дистанційного зв'язку чи в рамках відряджень і в такий спосіб долати кола «канцелярської бюрократії»; (г) здійснювати обмін доказами, оперативними та іншими даними на підставі узгоджених умов, передбачених угодою про ССГ [8, с. 9].

Крім знання про цінність ССГ як інструмента транскордонних розслідувань, для «запуску» механізму потрібне знання про послідовність кроків (алгоритм дій), які необхідно вчинити. Ще до початкової фази потрібні консультації представників органів досудового розслідування, прокурора, а також прокурором зі зв'язку для Євроюсту від України. Якісна проактивна робота скорочує тривалість подальших консультацій, адже всі сторони-партнери розуміють чому і з якою метою об'єднуються. Для посилення інституційних спроможностей та мотивації уповноважених суб'єктів оперативно-розшукової та процесуальної діяльності варто запровадити системну практику поширення релевантної інформації, проведення спеціалізованих вебінарів, тренінгів та інших освітніх заходів для цільових груп, під час яких практики могли б поділитися вже набутим досвідом роботи в ССГ. Корисними були б переклади та поширення посібників Євроюсту, типової угоди, звітів, іншої аналітики, прикладів успішних ССГ-проєктів.

2. Правові та процедурні відмінності. Існує загальне правило, за яким держава-учасниця проводить процесуальні дії та оперативні заходи на підставі свого «домашнього» законодавства. В угоді можуть бути окреслені певні додаткові правила і особливості збирання доказів, проте не завжди вдається нівелювати розбіжності правового регулювання, що можуть вельми ускладнити координацію зусиль та отримання результату. До прикладу, вивчення досвіду ССГ показує існування труднощів, коли різними є строки погодження судом певних процесуальних дій. За даними

одного з аналітичних звітів за законодавством однієї держави-учасниці ССГ продовження прослуховування мало бути схвалено судом кожні чотири тижні, тоді як законодавство іншої сторони передбачало період поновлення дозволу суду кожні три місяці. Ця невідповідність зумовила труднощі для влади країни з коротшим періодом поновлення, оскільки вони мали труднощі зі збором достатньої інформації протягом обмежених термінів для обґрунтування доцільності продовження заходів прослуховування [10, с. 15].

У багатосторонній ССГ між державами-членами виникали також проблеми щодо термінів планування так званого «дня спільних дій», тобто дати реалізації спільних операцій. Приклад справи: на певному етапі дві сторони ССГ хотіли визначити дату спільних дій (операцій), але влада країни, що не входить до ЄС, пояснила, що їм спочатку потрібне схвалення судді. Однак через надзвичайно складний характер розслідування та зібраних доказів судді знадобився значний час для оцінки справи та підготовки ордерів на арешт. Інші партнери ССГ не очікували, що знадобиться кілька місяців, перш ніж вони зможуть розпочати планування «дня спільних дій». За час, що минув в очікуванні цих ордерів на арешт, іншим партнерам ССГ довелося продовжити певні процесуальні дії та оперативно-розшукові заходи, такі як прослуховування та спостереження, щоб не втратити підозрюваних з поля зору. Затримка з проведенням спільних операцій також вплинула на витрати розслідування (наприклад, на перехоплення телефонних розмов та переклади), проблеми з персоналом та можливостями, а також посилювався ризик передчасного витоку інформації про розслідування [10, с. 15].

В іншій справі одна держава-член ЄС запитувала у другої сторони-партнера ССГ інформацію, яка мала бути отримана в ході процесуальних дій (обшуків, оглядів комп'ютерів). Ця держава-партнер (а) не входила до ЄС (non-EU country), (б) не мала на рівні «домашнього законодавства» вимог щодо належного процесуального оформлення проведених дій, а тому (в) надала необхідні документи та докази, але без будь-яких супровідних документів, що підтверджували б правову основу та процесуальний порядок отримання таких матеріалів. Очевидно, що в суді держави-члена ЄС такі докази були б недопустимими, тому другій стороні було доведено необхідність створення та надання хоча б постфактум відповідних процесуальних документів і тільки після цього стало можливим використання отриманих доказів у судовому провадженні [10, с. 16].

У цьому дискурсі не менш важливим постає питання критеріїв оцінки доказів, отриманих внаслідок комплексної роботи об'єднаної команди або якого стандарту повинні дотримуватися судді для оцінки законності процесуальних та оперативно-розшукових дій? Вчені зауважують, що інтегрованість розслідування в рамках ССГ передбачає, що принцип територіальності регулює слідчі дії, що вимагатиме від судів оцінювати дії членів ССГ за кордоном відповідно до законів цієї іноземної юрисдикції [5, с. 473]. Але деякі судді, прокурори і захисники можуть не погодитися з таким підходом. Узгодження потребують норми кримінального права, засади правової кваліфікації діяння. Це все питання для окремих дискусій.

3. Втрата гнучкості у національних розслідуваннях. Оскільки сторони об'єднані спільною метою, працюють над спільними «об'єктами» оперативного чи процесуального інтересу, то вони ж і зобов'язуються діяти узгоджено. Така командна робота може охоплювати інформування про заплановані заходи, погодження певних оперативно-розшукових, оперативно-технічних та процесуальних дій, очікування певних результатів (інформації, доказів), що може сповільнити та/або ускладнити певні процеси на національному рівні розслідування. Попередній приклад розбіжностей у правовій регламентації також вдало ілюструє, як затримка з певними заходами (як-от отримання дозволу суду) в одній країні призводить до віддалення дати реалізації, змушує вживати додаткові заходи та витрачати ресурси, щоб зберегти безперервну динаміку розслідування.

4. Неможливість точного визначення сфери діяльності ССГ. На початковому етапі часом важко визначити чітко мету ССГ, прогнозувати «куди приведе» збір доказів чи передбачити з достатньою впевненістю результати національних розслідувань кримінальних правопорушень. Попри те, що сторони домовляються про певні параметри співпраці і можуть доповнювати, уточнювати, корегувати свої запити, все ж визначена мета встановлює певні межі для спільних дій у певному напрямі. Часом, документуючи один злочин (злочинну схему), можна виявити інші факти про інші злочини (злочинні схеми), про які на етапі старту ССГ-проєкту не йшлося. Щоб вирішити такі проблемні ситуації, Євроюст рекомендує на етапі створення ССГ передбачати потенційну можливість «подальших проваджень» та/або створення наступних груп [11, с. 12]. В одній зі справ проблемою було те, що до роботи ССГ не була включена сторона, яка мала вагомий

стосунок до справи («близькість» до доказів в межах своєї юрисдикції). Далі ця держава активно співпрацювала через інші правові інструменти міжнародної співпраці (паралельні розслідування, запити, європейський ордер), але, озираючись на момент створення ССГ, для всіх було б краще, якби ця сторона була учасницею ССГ від початку її функціонування [10, с. 10].

5. Обмеження обміну великими даними. Більшість учасників ССГ під час підсумкового опитування вказали на проблему безпечного обміну даними. Фахівці відзначили труднощі у використанні інформаційної системи SIENA та електронної пошти під час передачі великих файлів, що призвело до використання сервера Європолу як безпечної альтернативи для обробки документів великого розміру. Попри розвиток цифрових технологій і систем захисту, особисті зустрічі залишалися критично важливими для безпечної передачі великих файлів. При цьому дані часто надаються через USB-накопичувачі, жорсткі диски або DVD-диски, особливо у випадках необхідності забезпечення високого рівня безпеки або коли цифрові системи не можуть вмістити величезні обсяги даних [10, с. 12].

6. Неефективне «управління очікуваннями». Сторони, створюючи ССГ, не завжди розуміють, яка конкретно підтримка їм потрібна від Євроюсту та Європолу, які ресурси вони можуть використати, які критерії необхідно виконати, щоби справа мала пріоритет у Європолі, що потрібно для ідентифікації підозрюваного як «цінної цілі» тощо. Для усунення таких проблем необхідно здійснювати системний моніторинг переліку послуг, можливостей підтримки та іншої інформації, яка оприлюднюється Євроюстом, а також організовувати інформаційні сесії для практиків з метою посилення компетентностей у цій сфері.

Другий аспект цього питання вбачається у різних очікуваннях керівників групи. Наприклад, в одній ССГ, де учасниками були німецькі та нідерландські фахівці, одні вважали боротьбу з торгівлею людьми головною метою проєкту, тоді як інші вважали головною метою тестування самої концепції ССГ. І це, можливо, не було б проблемою, якби не стало джерелом певного розчарування, коли Німеччині не вдалося визначити справу, яка б відповідала критеріям ССГ і взагалі з часом стало зрозуміло, що Німеччина юридично не має права створювати такі групи через прогалини в законодавстві. За цих обставин керівники групи не змогли переформулювати мету та реорганізувати свою діяльність. Виявлення «прихованих планів» та «особливих інтересів» мало наслідком те, що діяльність проєкту ССГ припинилася через три місяці після набрання чинності в Німеччині нового законодавства, яке забезпечило правову основу для створення майбутніх ССГ. Однак на той час відносини в групі керівників погіршилися настільки, що мотивація продовжувати ССГ-проєкт зникла у більшості учасників [3, с. 115].

7. Обмеження фінансового забезпечення. Притягнення до кримінальної відповідальності силами і засобами ССГ – коштовна справа. Євроюст надає фінансову підтримку транскордонній діяльності спільних слідчих груп у рамках Програми фінансування Євроюсту. Ця програма спрямована на сприяння слідчим заходам, одночасно зменшуючи витрати з національних бюджетів, понесених через транснаціональний характер розслідувань ССГ. Проте Євроюст не фінансує групи повністю, а радше забезпечує цільове відшкодування витрат, пов'язаних зі спільними діями. Кошти надаються через фінансові гранти, заявку щодо отримання яких можуть отримати тільки вже існуючі ССГ, в яких хоча б одна сторона є державою-членом ЄС. Країни, що не входять до ЄС, але є учасницями ССГ, хоча й не можуть подавати заявки на фінансування, проте можуть скористатися фінансуванням. Очікувані витрати таких країн повинні бути включені до заявки на фінансування, поданої державою-членом ЄС, яка є учасницею ССГ [8, с. 73]. До витрат, що можуть бути відшкодовані, належать витрати на відрядження учасників групи до будь-якого місця призначення для участі в оперативних нарадах, зустрічах, проведення процесуальних дій й оперативно-розшукових заходів і т.д.; недороге обладнання; послуги усного чи письмового перекладу (у тому числі переклад під час зустрічей, переклад перехоплених телефонних розмов тощо); транспортування вилучених предметів, доказів, активів, документів; проведення експертиз [8, с. 74–75].

8. Мовний бар'єр. Інститут запиту про міжнародну правову допомогу не потребує наявності в ініціатора запиту ґрунтовних знань англійської чи іншої мови європейської країни, адже можна залучити перекладача і перекласти всі необхідні документи, але з інститутом ССГ все не так просто. Цього замало. На етапі ініціювання, консультацій, укладення угоди перекладачі також можуть бути залучені, проте ефективна комунікація і координація, вільне і пряме спілкування в групі без сторонніх осіб, відрядження, спільні оперативні наради, уточнення завдань, обмін опе-

ративними даними та планування реалізацій тактичних операцій матиме об'єктивні обмеження за відсутності достатньої мовної компетентності. Тож це також може стати перешкодою для широкого впровадження практики ССГ.

Висновки. У протидії транскордонній злочинності ССГ все більше набуває ваги як інструмент міжнародної взаємодії. Спостерігається тенденція посилення уваги Євроюсту до розвитку цього інституту, що вбачається у розробці численних посібників, публікації звітів, проведенні опитувань та оптимізації на цій основі бізнес-процесів і логістики ССГ, удосконаленні цифрових платформ зв'язку та передачі даних, впровадженні нових регламентів та розширенні співпраці з третіми країнами (країнами, які не є членами ЄС) [4]. У багатьох випадках ССГ-проєкти підтвердили свою ефективність, але є й приклади, коли сторони-учасники зазнають розчарувань, тому доречно розуміти «підводні камені» такої міжнародної співпраці.

До переліку ключових проблемних питань, які можуть виникати в діяльності ССГ, слід віднести: (1) відсутність достатнього досвіду та знань про ССГ; (2) правові та процедурні відмінності; (3) втрата гнучкості у національних розслідуваннях; (4) неможливість точного визначення сфери діяльності ССГ; (5) обмеження обміну великими даними; (6) неефективне «управління очікуваннями»; (7) обмеження фінансового забезпечення; (8) мовний бар'єр. Ці виклики мало додають ентузіазму охочим ініціювати інтегровану командну роботу. Проте розуміння цих викликів створює передумови для розробки системних заходів їх подолання та/або врахування у майбутній міжнародній співпраці, як-от: розширення практики освітніх заходів, продовження процесу «зближення» та уніфікації правового регулювання процедур в кримінальному праві та процесі, оновлення інформаційних систем обміну даними тощо.

Ефективність проєкту ССГ вимагає координації сил і засобів держав-партнерів, узгодження законодавства, вирішення фінансових питань, визначення часу, тактики та технічного забезпечення проведення оперативно-розшукової та кримінальної процесуальної діяльності, а головне – учасники мають мати довіру один до одного. Довіра і порозуміння між партнерами є вирішальними для успіху справи, для визначення мети ССГ, реагування на раптову зміну обстановки на оперативному рівні, збирання та дослідження доказів, обміну даними. У більш глобальному контексті для посилення інституційних спроможностей ССГ вирішальною є політика держави, яка пріоритезує завдання протидії транскордонній організованій злочинності та підтверджує європейський вибір стратегічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дуфенюк О., Кельман Р. Криміналістичне забезпечення діяльності спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 284–290. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.4.40.
2. Ukraine. Liaison Prosecutor. Casework. URL: https://www.eurojust.europa.eu/states-and-partners/third-countries/liaison-prosecutors/ukraine.
3. Rijken Conny R. J. J. Joint Investigation Teams: Principles, Practice, and Problems Lessons Learnt from the First Efforts to Establish a JIT. *Utrecht Law Review*. 2006. Vol. 2. No. 2. P. 99–118. URL: https://utrechtlawreview.org/articles/28/files/submission/proof/28-1-28-1-10-20101001.pdf.
4. Riehle C. "20 years of Joint Investigations Teams (JITs) in the EU": An overview of their development, actors and tools. *ERA Forum*. 2023. Vol. 24. P. 163–167. DOI: 10.1007/s12027-023-00758-5.
5. Geelhoed W. Joint Investigation Teams in the Netherlands – What Lessons Can Be Learned From the Dutch Model? *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*. 2018. Vol. 13(11). P. 470–474. URL: https://www.zis-online.com/dat/artikel/2018_11_1241.pdf.
6. Korontzis T. European union criminal policy and joint investigation teams. The case of hellas. *International Journal of Asian Social Science.* 2012. Vol. 2(12). P. 2237–2250. DOI: 10.2139/ssrn.4894755.
7. Szijártó I. Behind the Efficiency of Joint Investigation Teams. *Pécs Journal of International and European Law*. 2020. Vol. I. P. 75–84. URL: https://journals.lib.pte.hu/index.php/pjiel/article/view/6929/6511.
8. Joint Investigation Teams. Practical Guide. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. 100 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/publication/jits-practical-guide.

9. Model Agreement for setting up a Joint Investigation Team. 2017. URL: https://www.eurojust.europa.eu/publication/model-agreement-setting-joint-investigation-team.
10. Fifth Joint Investigation Teams (JITs) Evaluation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025. 44 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/ default/files/assets/files/5th-jits-evaluation-report-web.pdf.
11. Conclusions of the 15th Annual Meeting of National Experts on Joint Investigation Teams (JITs). Brussels, 5 November 2019. 12 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/13752-2019-en.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Дуфенюк О.М., Стецик Б.В. 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.11

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Коренської С.А.,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-5381-8316

Коренської С.А. Щодо застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод.

У статті досліджено особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених унаслідок дорожньо-транспортних пригод. Виявлено проблему щодо неможливості його обрання стосовно осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, що зумовлено відсутністю у санкції зазначеної норми покарання у виді позбавлення волі. Вказано, що домашній арешт має виражений ізоляційний характер, однак є менш обтяжливим для прав і свобод людини, що більшою мірою відповідає принципу пропорційності та є оптимальним у провадженнях, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами. Обґрунтовано, що недосконаліть норм кримінального процесуального закону в частині обрання запобіжних заходів позбавляє можливості обрати менш інтенсивний захід процесуального примусу, ніж тримання під вартою. Звернуто увагу, що безпідставне застосування більш суворого запобіжного заходу підвищує ризики порушення прав і свобод людини. Констатовано, що унеможливлення застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до підозрюваного, дії якого кваліфіковані за ч. 1 ст. 286 КК України, ставить останнього у невигідне процесуальне становище, порівняно з особами, що підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення за іншими частинами цієї ж статті закону про кримінальну відповідальність. Звернуто увагу, що судова практика демонструє поширеність застосування домашнього арешту у провадженнях за ч. 2 і ч. 3 ст. 286 КК України. Доведено, що відсутність підстав для застосування домашнього арешту може спричинити надмірне втручання у приватну сферу особи через необхідність обрання виняткового запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Підсумовано, що усунення виявлених недоліків є необхідним для забезпечення рівноваги між правами людини та інтересами кримінального судочинства. Наголошено на важливості внесення змін до ч. 2 ст. 181 КПК України для уможливлення застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод.

Ключові слова: досудове розслідування, дорожньо-транспортна пригода, кримінальне провадження, домашній арешт, запобіжні заходи.

Korenskoy S.A. On the application of preventive measures in the form of house arrest during the investigation of traffic accidents.

The article examines the peculiarities of applying preventive measures in the form of house arrest during the pre-trial investigation of criminal offenses committed as a result of traffic accidents. The article identifies the problem of the impossibility of applying this measure to persons suspected of committing a criminal offense under Part 1 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, which is due to the absence of imprisonment as a punishment in the sanction of the specified norm. It is stated that house arrest has a pronounced isolating character, but is less burdensome for human rights and freedoms, which is more in line with the principle of proportionality and is optimal in proceedings related to traffic accidents. It is argued that the imperfection of the norms of criminal procedural law in terms of the choice of preventive measures makes it impossible to choose a less intensive measure of

procedural coercion than detention. Attention is drawn to the fact that the unjustified application of a more severe preventive measure increases the risks of violating human rights and freedoms. It is stated that the impossibility of applying a preventive measure in the form of house arrest to a suspect whose actions are classified under Part 1 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine puts the latter in a disadvantageous procedural position compared to persons suspected of committing a criminal offense under other parts of the same article of the law on criminal liability. Attention is drawn to the fact that judicial practice demonstrates the widespread use of house arrest in proceedings under Part 2 and Part 3 of Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. It has been proven that the absence of grounds for applying house arrest may lead to excessive interference in a person's private life due to the need to choose an exceptional preventive measure in the form of detention. It is concluded that the elimination of the identified shortcomings is necessary to ensure a balance between human rights and the interests of criminal justice. The importance of amending Part 2 of Article 181 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to enable the application of a preventive measure in the form of house arrest during the investigation of traffic accidents is emphasized.

Key words: pre-trial investigation, road accident, criminal proceedings, house arrest, preventive measures.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вчиненням дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) окрема увага зосереджується на дослідженні проблем застосування запобіжних заходів, які, будучи спрямованими на забезпечення дієвості кримінального провадження, здатні істотно обмежувати права, свободи та законні інтереси людини. Власне у провадженнях щодо деяких видів кримінальних правопорушень, учинених унаслідок ДТП, зокрема кваліфікованих за ч. 1 ст. 286 КК України, санкція за які не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, залишається неврегульованим механізм застосування окремих запобіжних заходів, серед яких ключового значення набуває домашній арешт. Натомість положення кримінального процесуального закону не заперечують проти застосування щодо підозрюваного, поведінка якого є неналежною, тримання під вартою, фактично оминаючи проміжну ланку у вигляді домашнього арешту між визначенням застави та застосуванням виключного запобіжного заходу. Подібне нормативне обмеження не сприяє досягненню ефективності досудового розслідування ДТП та не відповідає принципу пропорційності. Разом із тим, відсутність можливості застосування менш інтенсивного за ступенем втручання у права людини запобіжного заходу призводить до надмірного обмеження прав, свобод і законних інтересів підозрюваного.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження можливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час розслідування ДТП.

Стан опрацювання проблематики. В багатьох сучасних дослідженнях вітчизняних науковців, таких як О.Н. Агакерімов, А.Ф. Безрукава, Б.І. Клочков, В.Г. Крайнюк, Г.М. Куцкір, О.П. Кучинська, Є.І. Макаренко, О.І. Марочкін, Ю.Д. Москалюк А.А. Рудько, О.І. Тищенко, В.Г. Уваров та ін., доволі актуальними є питання щодо визначення місця та значення домашнього арешту в системі запобіжних заходів, а також вдосконалення його нормативно-правового регулювання з метою забезпечення дотримання прав і свобод людини. Разом з тим характерною рисою наукових пошуків є зосередженість на загальних аспектах домашнього арешту, без визначення особливостей його застосування під час розслідування ДТП.

Виклад основного матеріалу. Домашній арешт як один з ключових запобіжних заходів спрямований на забезпечення дієвості кримінального провадження шляхом встановлення судом певних обмежень щодо свободи пересування підозрюваного чи обвинуваченого, які реалізуються внаслідок заборони залишати житло цілодобово або у визначений ухвалою слідчого судді період часу [1, с. 103]. Як справедливо відмічається у процесуальній літературі, застосування домашнього арешту безпосередньо пов'язане з обмеженням права особи на свободу [2, с. 227], разом з тим, реалізація домашнього арешту становить собою форму процесуального контролю за поведінкою особи, яка нетотожна повній ізоляції від суспільства. Домашній арешт забезпечує належний рівень превентивного впливу, необхідного для досягнення завдань кримінального провадження. Подібний підхід відображений у значній кількості наукових досліджень, в яких розкривається правова сутність домашнього арешту як запобіжного заходу, що, з одного боку, поєднує обмеження свободи пересування, а з іншого – залишає можливість збереження соціальних зв'язків

підозрюваного чи обвинуваченого. Зокрема, Ю.Д. Москалюк слушно зазначає, що під домашнім арештом доцільно розуміти запобіжний захід, який полягає у накладенні встановлених рішенням суду обмежень на свободу та низку інших прав підозрюваного (обвинуваченого), але без необхідності його тримання під вартою, а також за відсутності повної ізоляції від суспільства. Науковець зауважує, що застосування цього запобіжного заходу має здійснюватися з урахуванням вимог чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема зважаючи на вік особи, стан її здоров'я, сімейний стан та інші індивідуально значущі обставини, що визначають пропорційність втручання у її права [3, с. 68-69]. Разом з тим, застосування домашнього арешту до особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні кримінального правопорушення, допускається тільки у разі, якщо санкція статті закону про кримінальну відповідальність передбачає покарання у виді позбавлення волі [4, с. 70]. Відтак домашній арешт постає як компромісний механізм між більш м'якими запобіжними заходами (наприклад, особисте зобов'язання, застава) та винятковим запобіжним заходом у вигляді триманням під вартою. Спрямованість домашнього арешту полягає в обмеженні поведінки підозрюваного настільки, наскільки це необхідно для запобігання ризикам, визначеним ст. 177 КПК України, при цьому забезпечуючи дотримання принципу пропорційності та зменшуючи інтенсивність втручання у права людини.

Однак, перш ніж переходити до з'ясування особливостей застосування домашнього арешту під час досудового розслідування ДТП, доцільно звернути увагу на загальну мету досліджуваного запобіжного заходу, яка визначає зміст та межі його застосування у будь-якій категорії кримінальних проваджень. Як наголошує І.Ю. Безух, оскільки домашній арешт забезпечує належне виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, то за загальну мету домашнього арешту варто визначити запобігання спробам підозрюваної особи переховуватися від органів досудового розслідування чи суду, знищити, сховати або спотворити речі чи документи, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, а також перешкодити незаконному впливу на потерпілого, свідків або інших учасників провадження. Серед іншого домашній арешт сприяє зменшенню ризиків повторного вчинення кримінального правопорушення чи продовження протиправної діяльності підозрюваного. Тобто цей запобіжний захід має превентивний характер, здатний забезпечити як дотримання процесуальної дисципліни, так і захист від протидії розслідуванню [5, с. 180]. Відповідно до положень ст. 177 КПК України, підставою для застосування домашнього арешту є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також підтверджених належними доказами ризиків [6]. Саме ці ризики впливають на формування загального уявлення, що підозрюваний може демонструвати неналежну процесуальну поведінку, в тому числі й ухилятися від слідства, перешкоджати встановленню обставин, що підлягають доказуванню, впливати на інших учасників кримінального провадження тощо [6].

Розуміння загальної мети та підстав застосування домашнього арешту є необхідним підґрунтям для подальшого визначення можливості його обрання щодо підозрюваних у кримінальних провадженнях, пов'язаних із вчиненням ДТП. Усвідомлення правової природи цього запобіжного заходу та його превентивного значення дозволяє предметно оцінювати, наскільки ефективним та пропорційним він може бути у конкретних категоріях кримінальних правопорушень, зокрема й під час розслідування ДТП.

Чинні положення кримінального процесуального закону містять певні обмеження, що безпосередньо впливають на можливість обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту в кримінальних провадженнях щодо ДТП. Зокрема, процесуальні норми ч. 2 ст. 181 КПК України прямо встановлюють, що домашній арешт може застосовуватися виключно у кримінальних провадженнях щодо злочинів, за які законом про кримінальну відповідальність передбачене покарання у виді позбавлення волі [6]. Такий підхід законодавця є цілком виправданим з огляду на вимогу пропорційності нормативного регулювання кримінальної процесуальної діяльності. Тому справедливими є норми ст.ст. 299, 300 КПК, згідно з якими під час досудового розслідування кримінальних проступків (захист порушених кримінальних прав) не допускається застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (охорона процесуальних прав) [7, с. 256]. Це може стосуватися у тому числі досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених внаслідок ДТП.

Разом з тим, імперативний характер формулювання нормативних положень ч. 2 ст. 181 КПК України не залишає слідчому судді можливості застосовувати домашній арешт у провадженнях,

в яких санкція інкримінованого правопорушення не охоплює такий вид покарання. Відповідно, у кримінальних провадженнях, пов'язаних із вчиненням ДТП, кваліфікованих за ч. 1 ст. 286 КК України, застосування домашнього арешту є законодавчо неможливим через відсутність у санкції цієї частини покарання у вигляді позбавлення волі.

Крім того, навіть тоді, коли поведінка підозрюваного у провадженні щодо ДТП є очевидно неналежною (наприклад, систематичне порушення покладених процесуальних обов'язків, вплив на потерпілого та свідків, ухилення від органів досудового розслідування, невнесення застави тощо) домашній арешт застосований бути не може. У подібних випадках закон фактично позбавляє можливості обрати менш суворий, однак через це не менш ефективний запобіжний захід. Зазначене нормативне обмеження, закріплене у ч. 2 ст. 181 КПК України, створює непоодинокі випадки, коли підозрювані у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, опиняються у невигідному процесуальному становищі. У разі необхідності застосування більш суворого примусу кримінальні процесуальні норми залишають лише винятковий варіант, тобто обрання щодо підозрюваного тримання під вартою, що суперечить вимогам ЄСПЛ щодо обрання пропорційного та найменш обтяжливого заходу, здатного забезпечити інтереси досудового слідства. У підсумку, відсутність вибору оптимального запобіжного заходу, та, як наслідок, застосування виключного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, не сприяє забезпеченню ефективності досудового розслідування ДТП. Разом з тим, виникають питання щодо забезпечення не лише дієвого, але і достатнього за конкретних обставин запобіжного заходу, що відповідає меті його застосування [8, с. 147]. В іншому випадку, безпідставне застосування більш суворого запобіжного заходу підвищує ризики порушення прав і свобод людини.

Власне, порівнюючи домашній арешт із триманням під вартою, доцільно звернути увагу на Рішення Конституційного Суду України (справа № 1-28/2017) від 23 листопада 2017 року, в якому зазначено, що обидва запобіжні заходи мають спільну правову природу в аспекті обмеження конституційного права особи на свободу та особисту недоторканність. Вони спрямовані на забезпечення належної процесуальної поведінки підозрюваного чи обвинуваченого, а також на запобігання ризикам, визначеним ст. 177 КПК України [9]. Водночас інтенсивність втручання у права людини при їх застосуванні істотно відрізняється. Справедливою є думка В.І. Фаринника, що домашній арешт, так само як і тримання під вартою, має характер ізоляційного запобіжного заходу, тільки він передбачає «несувору» форму ізоляції, тому що обмеження реалізуються в умовах перебування особи у власному житлі [10, с. 22]. Такий підхід дає змогу розглядати домашній арешт як «м'якшу» форму ізоляції, поєднуючи контроль за поведінкою особи зі збереженням нею соціальних зв'язків, виконання сімейних обов'язків, можливості утримувати родину, отримувати медичну допомогу, підтримувати психологічну стабільність тощо. У цьому контексті цілком обґрунтованою видається позиція інших науковців, які розглядають домашній арешт як гуманний спосіб обмежити свободу особи та забезпечити її належну процесуальну поведінку [11, с. 183; 12, с. 141-142]. Гуманність домашнього арешту проявляється у меншому обмеженні приватної сфери, порівняно з триманням під вартою, у мінімізації соціально негативних наслідків для особи та зменшення деструктивного впливу ізоляції на її психоемоційний стан. Отже, попри віднесення домашнього арешту та тримання під вартою до групи запобіжних заходів із вагомим рівнем ізоляційності, домашній арешт істотно вирізняється за ступенем втручання у приватне життя та обсягом накладених обмежень, а тому є більш гуманним, пропорційним та бажаним механізмом забезпечення дієвості кримінального провадження.

З огляду на менш обтяжливу сутність домашнього арешту, його застосування у кримінальних провадженнях щодо ДТП видається пріоритетним та більш відповідним принципу пропорційності, який вимагає обрання застосування найменш інтенсивного запобіжного заходу, здатного у повній мірі забезпечити досягнення завдань кримінального провадження. Домашній арешт у цьому контексті виконуватиме роль оптимального інструменту впливу на поведінку підозрюваного для забезпечення виконання ним покладених процесуальних обов'язків, водночас не створюючи надмірного втручання у сферу його особистих прав і свобод. Проте недосконаліть процесуальних приписів ч. 2 ст. 181 КПК України призводить до того, що особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення, кваліфікованого за ч. 1 ст. 286 КК України, опиняється у несправедливому та невигідному процесуальному становищі, порівняно з іншими підозрюваними у справах щодо злочинів, кваліфікованих за іншими частинами цієї ж статті, але санкції яких передбачають позбавлення волі в якості покарання.

Наприклад, судова практика свідчить, що обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту є доволі розповсюдженим явищем у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ч. 2 або ч. 3 ст. 286 КК України. Зокрема в ухвалі Рівненського міського суду Рівненської області від 03 лютого 2020 року (справа № 569/17684/19) щодо особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, суд дійшов висновку про необхідність обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту у нічний час [13]. В ухвалі Тисменицького районного суду Івано-Франківської області від 26 липня 2024 року (справа № 352/1812/24), суд задовольнив клопотання про обрання щодо особи, підозрюваної у вчиненні злочину за ч. 3 ст. 286 КК України, запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, який полягає у забороні залишати місце постійного проживання через існування ризиків того, що особа може вчинити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [14].

Натомість, в ухвалі Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 29 вересня 2020 року (справа № 177/8/20) суд наголошує, що обрання підозрюваного у вчиненні злочину за ч. 1 ст. 286 КК України, запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, прямо суперечить приписам кримінального процесуального закону, тому що санкція вчиненого злочину не передбачає покарання у виді позбавлення волі [15]. Крім цього, доволі показовою є ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 24 квітня 2020 року (справа № 496/4684/19), в межах якого зазначено, що слідчий за погодженням з прокурором спочатку клопотав про обрання щодо особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, але в подальшому просить залишити вказане клопотання без розгляду [16]. З огляду на наступну ухвалу Біляївського районного суду Одеської області від 14 травня 2020 року по справі № 496/4684/19, після залишення без розгляду попереднього клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, слідчий знов звернувся до суду, але вже з клопотанням про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [17]. Вбачається, що слідчий у зв'язку з великою завантаженістю спочатку міг не звернути увагу на законодавчу вимогу до обрання домашнього арешту, яка полягає у вчиненні кримінального правопорушення, за яке передбачено відповідальність у вигляді позбавлення волі.

Разом із тим, значний науковий і практичний інтерес становить ситуація, викладена в ухвалі Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 червня 2024 року (справа № 185/8834/23), з огляду на непослідовність та помилки правозастосування, що виникають у зв'язку з недосконалістю процесуальних норм та неналежного врахування вимог кримінального процесуального закону. В межах провадження прокурор звернувся до суду з клопотанням про надання дозволу на затримання особи з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, обґрунтовуючи своє рішення тим, що особа підозрюється у порушенні правил безпеки дорожнього руху, спричинивши потерпілому тілесні ушкодження середньої тяжкості, тобто у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України. Попри очевидний зміст санкції вказаної норми закону про кримінальну відповідальність, яка не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, суд не зважав на імперативне положення ч. 2 ст. 181 КПК України [18]. У підсумку, суд, надавши дозвіл на затримання для приводу на розгляд клопотання про застосування домашнього арешту, згодом задовольнив обрання цього запобіжного заходу в ухвалі від 26 вересня 2024 року [19]. Таке рішення щодо застосування домашнього арешту у кримінальному провадженні ч. 1 ст. 286 КК України з формального боку не узгоджується з приписами кримінального процесуального закону, проте відповідає загальній концепції системи запобіжних заходів та європейським стандартам забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі.

Чинні обмеження до застосування домашнього арешту у разі вчинення особою злочину за ч. 1 ст. 286 КК України суперечить не лише загальним засадам кримінального провадження, але й практиці ЄСПЛ щодо пропорційності втручання у права людини та застосування найменш обмежувального запобіжного заходу. Як влучно зазначає Ю.А. Бут, ЄСПЛ, оцінюючи дотримання вимог пропорційності при застосуванні запобіжних заходів, послідовно вирішує низку ключових питань, серед яких: чи переслідує втручання одну з легітимних цілей, визначених Конвенцією, чи відповідає воно засадам необхідності у демократичному суспільстві, чи обраний захід є співмірним щодо тієї правової мети, яку держава прагне досягти [20, с. 134]. Серед іншого ЄСПЛ неодноразово наголошує, що пропорційність запобіжного заходу тісно пов'язана з вимогою застосування менш інтенсивних форм втручання в право людини на свободу, якщо вони при цьому

здатні забезпечити належну процесуальну поведінку підозрюваного. Відповідно більш суворий запобіжний захід може застосовуватися тільки тоді, коли обрання менш суворого заходу є явно недостатнім, або коли підозрюваний раніше порушував умови вже обраного заходу [21, с. 105]. Зазначене свідчить про нагальну потребу у подальшому вдосконаленні кримінального процесуального законодавства задля забезпечення рівноваги між інтересами кримінального правосуддя та правами особи у провадженнях, пов'язаних із вчиненням ДТП.

Висновки. Недоліком кримінального процесуального закону є процесуальні норми ч. 2 ст. 181 КПК України, що унеможливлюють застосування домашнього арешту в будь-якій формі до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України. Вказаний запобіжний захід на відміну від тримання під вартою не може бути застосовано під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди, пов'язаної з кримінальним правопорушенням ч. 1 ст. 286 КК України, навіть за умови порушення підозрюваним процесуальних обов'язків або невнесення визначеного розміру застави та ненадання відповідного документа про внесення застави.

Ця недосконаліть процесуальних норм ч. 2 ст. 181 КПК України ставить особу, підозрювану у вчиненні кримінального правопорушення, встановленого ч. 1 ст. 286 КК України в явно несправедливе (невигідне) процесуальне становище, порівняно з особами, які підозрюються за іншими частинами ст. 286 КК України або іншими статтями КК України. Неможливість застосування проміжного запобіжного заходу між заставою та триманням під вартою (у разі неналежної поведінки підозрюваного), може негативно позначатися на забезпеченні прав, свобод і законних інтересів підозрюваного у ході розслідування дорожньо-транспортної пригоди. Оскільки з урахуванням майнового стану підозрюваного, застава для нього може бути більш суворим запобіжним заходом, ніж цілодобовий домашній арешт, який межує з триманням під вартою.

З метою збалансування системи запобіжних заходів, що можуть застосовуватися до осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, регламентованого ч. 1 ст. 286 КК України, необхідно внести зміни до ч. 2 ст. 181 КПК України для уможливлення застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рудько А.А. Домашній арешт як альтернатива тримання під вартою. *Міжнародно-правове забезпечення стабільності та безпеки суспільства: матеріали науково-теоретичної конференції викладачів, аспірантів та студ. юридичного фак-ту (м. Суми, 25 травня 2013 р.).* Суми: СумДУ, 2013. С. 102-104. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/34053 (дата звернення: 24.01.2026).
2. Лоскутов Т.О. Обмеження та порушення права на свободу під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 12. С. 226-230. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.39.
3. Москалюк Ю.Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні: дис. … канд. юрид. наук. Ірпінь, 2015. 200 с.
4. Організація взаємодії підрозділів Національної поліції під час проведення досудового розслідування: навч. посібник / О.П. Бойко, О.Ф. Кобзар, В.В. Рогальська, Н.П. Черняк. Дніпро: ДДУВС, 2017. 84 с. URL: https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/ 467/1/%D0%92%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%BE%D0%B4.pdf (дата звернення: 24.01.2026).
5. Безух І.Ю. Домашній арешт як гуманний запобіжний захід або альтернатива тримання під вартою. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2021. Вип. 16. С. 177-187. DOI: https://doi.org/10.33244/2521-1196.16.2021.177-187.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. №№ 90-91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print#n2001 (дата звернення: 24.01.2026).
7. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
8. Клочков Б.І. Актуальні проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Правові реформи в Україні: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (Київ, 16 жовтня 2013 року).* Київ. 2013. С. 146-148. URL: https://elar.

navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7da4f3ab-0488-4263-a0ed-12407360688e/content (дата звернення: 24.01.2026).
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України 23 листопада 2017 року № 1-р/2017. Справа № 1-28/2017. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n2 (дата звернення: 24.01.2026).
10. Фаринник В.І. Сутність та особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 15-28. URL: https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/998 (дата звернення: 24.01.2026).
11. Гузела М. Проблема застосування домашнього арешту як запобіжного заходу та заходу процесуального примусу в кримінальному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 180-184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2019_22_27 (дата звернення: 24.01.2026).
12. Гулаткан С.В., Ткачук А.Я. Особливості застосування домашнього арешту як запобіжного заходу крізь призму українського законодавства та практики ЄСПЛ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 140-143. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/33.
13. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 03 лютого 2020 року. Справа № 569/17684/19. Провадження № 1-кп/569/527/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87348310 (дата звернення: 24.01.2026).
14. Ухвала Тисменицького районного суду Івано-Франківської від 26 липня 2024 року. Справа № 352/1812/24. Провадження № 1-кп/352/229/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120617279 (дата звернення: 24.01.2026).
15. Ухвала Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 29 вересня 2020 року. Справа № 177/8/20. Провадження № 1-кп/177/68/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91847389 (дата звернення: 24.01.2026).
16. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 24 квітня 2020 року. Справа № 496/4684/19. Провадження № 1-кс/496/696/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88939749 (дата звернення: 24.01.2026).
17. Ухвала Біляївського районного суду Одеської області від 24 квітня 2020 року. Справа № 496/4684/19. Провадження № 1-кс/496/768/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89241036 (дата звернення: 24.01.2026).
18. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 14 червня 2024 року. Справа № 185/8834/23. Провадження № 1-кп/185/330/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119820628 (дата звернення: 24.01.2026).
19. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 26 вересня 2024 року. Справа № 185/8834/23. Провадження № 1-кп/185/330/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121888646 (дата звернення: 24.01.2026).
20. Бут Ю.А. Дотримання принципу пропорційності при обранні запобіжного заходу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 66. С. 132-136. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2023.66.27.
21. Михайленко В.В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук. Київ. 2019. 281 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Коренської С.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.12

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ У ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ (ВІД 1985 РОКУ ДО СЬОГОДЕННЯ)

Кривошеєв М.В.,
аспірант ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0004-7414-4944
e-mail: kryvosheev@e-u.edu.ua

Кривошеєв М.В. Історичні аспекти та еволюція застосування технологій у досудовому розслідуванні (від 1985 року до сьогодення).

В статті проаналізовано ключові технологічні інновації за період з 1985 р. до сьогодення, що справили вплив на методику та тактику розслідування правопорушень. На основі системного підходу досліджено трансформацію криміналістичної парадигми, яка відбулася під впливом двох фундаментальних факторів науково-технічного прогресу: біотехнологічної революції та глобальної цифровізації суспільних відносин. Ретроспективний аналіз еволюції технологічного забезпечення досудового розслідування у хронологічних межах від 1985 року до сьогодення дозволяє констатувати масштабну парадигмальну трансформацію всієї криміналістичної діяльності. Виявлено, що досліджуваний період ознаменувався переходом від традиційної моделі, орієнтованої на аналогові методи та фізичні сліди, до принципово нової системи, заснованої на молекулярній та цифровій інформації як домінантних джерелах доказової бази. Синергія генетичної та цифрової революцій стала вирішальним етапом у розвитку криміналістики, ініціювавши найглибший епістемологічний зсув – від моделі «довіри особистому досвіду та репутації експерта» до наукоцентричної парадигми «довіри об'єктивному методу».

Сучасний етап технологічної еволюції характеризується віртуалізацією доказової бази та інтелектуалізацією розшукової діяльності. Констатовано, що цифрова інформація втратила статус допоміжного елемента, перетворившись на центральну ланку розслідування, що зумовило остаточне оформлення цифрової криміналістики як самостійної галузі. Визначальною тенденцією сьогодення є масштабна інтеграція алгоритмів штучного інтелекту, машинного навчання та нейромереж, що трансформує комп'ютерні системи з пасивних інструментів обробки даних на активних «суб'єктів» досудового розслідування. Зазначений перехід змінює вектор слідчої діяльності з реактивного на проактивний, дозволяючи оперувати масивами Big Data для прогнозування та превентивного виявлення злочинних правопорушень.

Виявлено основні парадигмальні зрушення у методології та філософії досудового розслідування, спричинені впровадженням інноваційних технологій: підвищення достовірності доказової бази, подолання територіальних та темпоральних обмежень, розширення категорій розслідуваних злочинів, виникнення нових ризиків маніпуляції доказами та ризиків епістемічної непрозорості, підвищення стандартів доказування, зменшення залежності від визнання підозрюваного, забезпечення захисту процесуальних прав та відновлення справедливості, ефективності використання ресурсів, виникнення нових кваліфікаційних вимог до співробітників правоохоронних органів.

Ключові слова: досудове розслідування, історія криміналістики, періодизація, технології, інновації, технічні засоби, ДНК-профілювання, штучний інтелект, Big Data, кіберзлочинність, цифрова трансформація.

Kryvosheiev M.V. Historical aspects and the evolution of technology use in pre trial investigation (from 1985 to the present).

The article analyzes key technological innovations from 1985 to the present that have fundamentally reshaped the methodology and tactics of criminal investigations. Utilizing a systemic approach, the study examines the transformation of the forensic paradigm driven by two pivotal pillars of scientific progress:

the biotechnological revolution and the global digitalization of social relations. A retrospective analysis of the technological evolution of pretrial investigation within this chronological framework confirms a large-scale paradigmatic shift in forensic activity. The study reveals that this period was marked by a transition from a traditional model centered on analog methods and physical traces to a fundamentally new system predicated on molecular (DNA) and digital information as dominant sources of the evidence base. The synergy of the genetic and digital revolutions served as a decisive milestone in the development of forensic science, initiating a profound epistemological shift – moving from a model of «trust in the expert's personal experience and reputation» toward a science-centric paradigm of «trust in the objective method».

The current stage of technological evolution is characterized by the virtualization of evidence and the intellectualization of investigative operations. It is established that digital information has transcended its status as a secondary element to become the central link of the investigation, leading to the formal crystallization of digital forensics as an independent discipline. A defining contemporary trend is the large-scale integration of artificial intelligence (AI) algorithms, machine learning, and neural networks, which transforms computer systems from passive data-processing tools into active «subjects» of pretrial investigation. This transition shifts the investigative vector from reactive to proactive, enabling the utilization of Big Data for the prediction and preemptive detection of criminal offenses.

The study identifies key paradigmatic shifts in the methodology and philosophy of pretrial investigation necessitated by technological innovation: enhanced reliability of the evidence base, the overcoming of territorial and temporal constraints, the expansion of searchable crime categories, and the emergence of new risks regarding evidence manipulation and epistemic opacity. Furthermore, these advancements have necessitated higher evidentiary standards, reduced the dependency on suspect confessions, ensured the protection of procedural rights, and improved resource efficiency, while simultaneously generating new professional qualification requirements for law enforcement personnel.

Key words: pretrial investigation, history of forensic science, periodization, technologies, innovations, technical means, DNA profiling, artificial intelligence, Big Data, cybercrime, digital transformation.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, що постають перед правоохоронною системою України в контексті впровадження інноваційних технологій, актуалізують потребу наукового осмислення історичної траєкторії розвитку техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування. Відсутність комплексного аналізу еволюційних процесів позбавляє можливості надати об'єктивну оцінку результатам попередніх технологічних інновацій і водночас обмежує потенціал науки щодо попередження системних помилок та вироблення адаптивних підходів до інтеграції перспективних технологій у слідчу практику.

Мета статті. Метою дослідження є здійснення комплексного історико-правового аналізу еволюції технологій, що застосовуються у досудовому розслідуванні від 1985 року до сьогодення, систематизація історичного розвитку технологічного забезпечення криміналістики

Стан опрацювання проблематики. Технологічний аспект криміналістичної діяльності традиційно привертає увагу дослідників. Окремі аспекти історичного генезису та функціонування техніко-криміналістичних засобів стали предметом вивчення таких вітчизняних дослідників, як Р.І. Благута, Г.І. Глобенко, О.В. Грищенко, Н.М. Дяченко, О.О. Лущієнко, А.В. Мовчан, Я.В. Неділько, Р.Л. Степанюк, В.В. Юсупов. Значний внесок у розуміння глобальних технологічних трансформацій та цифрової криміналістики зробили зарубіжні вчені: A. Adam, S. Bell, E. Casey, S.A. Cole, K. Jordan, C. Leonetti, M. Lynch, R. McNally, M. Pollitt, J. Thorwald. Разом із тим, у сучасному науковому дискурсі спостерігається певна фрагментарність: більшість праць присвячена або загальноісторичним нарисам розвитку криміналістики як науки, або вузькоспеціалізованому аналізу окремих інновацій. Такий підхід залишає поза увагою системні закономірності технологічної еволюції як цілісного процесу. Відсутність інтегративного дослідження ускладнює прогнозування векторів розвитку галузі та вироблення методологічних рекомендацій щодо імплементації новітніх інструментів розслідування.

Методологічну основу дослідження становить інтегративна модель, що базується на синтезі парадигмального підходу Т. Куна (аналіз епістемологічних зрушень), принципу технологічного детермінізму (взаємозв'язок інновацій та процесуальних норм) та теорії дифузії інновацій Е. Роджерса (динаміка практичного впровадження). Обраний мультидисциплінарний підхід дозволяє комплексно реконструювати еволюцію криміналістики як нелінійний процес, що охоплює інтелектуальні, технічні та інституційні трансформації.

Спираючись на зазначену методологічну модель виділено чотири періоди еволюції технологій у досудовому розслідуванні: 1. Формування базових галузей, методів і технічних засобів криміналістики (друга половина XIX ст. – 1930-ті роки); 2. Інструментально-технічна трансформація (1940–1984 р.); 3. Цифрова революція та генетична ідентифікація (1985–2009 р.); 4. Інтелектуально-алгоритмічні інновації, інтегративність та емпіричне переосмислення (2010 р. – теперішній час).

Дане дослідження висвітлює еволюцію технологій протягом третього та четвертого періодів, що охоплюють часовий проміжок від 1984 р. до сьогодення (розгляд еволюції технологій протягом другої половини XIX ст. – середини 1980-х рр. висвітлено в попередній публікації [1]).

Виклад основного матеріалу. ***Період цифрової революції та генетичної ідентифікації (1985–2009 рр.)*** характеризується широким впровадженням методу ДНК-профілювання як нового еталону ідентифікації особи, а також розвитком технологічних форм злочинності (зокрема, кіберзлочинності), що зумовило становлення цифрової криміналістики та оновлення стандартів доказування. Неможливість традиційних криміналістичних методів ідентифікувати невідомих осіб за біологічними слідами (дактилоскопія вимагала наявності відбитків пальців та попередньої реєстрації підозрюваного; серологічні тести крові могли лише виключити, але не позитивно ідентифікувати особу), обумовило нагальний запит з боку правоохоронних органів на вдосконалення технологій біологічної ідентифікації осіб, що дозволяло б ідентифікувати особу за відсутності профілів у національних базах даних.

Хронологічною межею початку періоду став винахід методу ДНК-фінгерпринтингу А. Джеффрісом у вересні 1984 р. (публікація у Nature, березень 1985) [2, с. 187], який став одним з найбільш революційних в історії криміналістики – криміналістика вперше отримала інструмент ідентифікації особи за біологічними слідами з ймовірністю випадкового збігу менше 1 до 1 мільярда (для повного профілю), що фактично прирівнювалося до абсолютної достовірності у контексті будь-якого розслідування, встановивши недосяжний раніше еталон («золотий стандарт») об'єктивності для інших галузей криміналістики. Таким чином, ДНК-профілювання додало новий метод до існуючого арсеналу криміналістики, створивши принципово нову парадигму біологічної ідентифікації, яка відповідала на всі основні виклики, що накопичилися у практиці розслідування злочинів до середини 1980-х років: встановлення зв'язків між серійними злочинами, перегляд застарілих справ через аналіз архівованих біологічних матеріалів, ідентифікації жертв злочинів та катастроф, підтвердження родинних зв'язків та ін. У 1989 р. Палата представників і Сенат США провели спеціальне слухання щодо нової технології ДНК та заслухали доповіді про наукові переваги методу [3, p. 632].

Генезис ДНК-аналізу в криміналістиці характеризується еволюційним переходом від трудомісткого методу RFLP (1985–1992 рр.), обмеженого тривалістю аналізу та вимогами до якості біоматеріалу, до революційного впровадження полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР) [4, p. 126-129]. Технологія ПЛР суттєво знизила поріг чутливості до 1–2 клітин та уможливила дослідження деградованих зразків у стислі терміни. Становлення методу коротких тандемних повторів (STR) у 1990-х – 2000-х рр. забезпечило автоматизацію процесу та високу дискримінаційну здатність завдяки мультиплексним системам [2, с. 190.]. Технологічна стандартизація (зокрема STR) створила передумови для цифровізації біологічних даних. Створення національних баз даних ДНК дозволило запровадити практику «холодного пошуку» (cold hit) – розкриття давніх правопорушень за відсутності підозрюваних осіб шляхом автоматичного порівняння слідів із базою даних.

Затребуваність технології правоохоронними органами зумовила стрімкий характер її поширення у 1990-х роках: в США вже в 1994 році було створено національну базу даних ДНК (CODIS). Велика Британія реалізувала масштабну національну стратегію, створивши в 1995 р. найбільшу у світі (відносно чисельності населення) базу даних NDNAD, яка станом на березень 2024 р. налічувала понад 7 мільйонів профілів, завдяки якій протягом 2001–2024 рр. було підтверджено співпадіння ДНК-профілів у більше ніж 821 тис. нерозкритих правопорушень [5]. Протягом 1990-х років Німеччина, Франція та Нідерланди також розпочали створення власних національних реєстрів ДНК. В 1993 р. МВС України створило молекулярно-генетичну лабораторію з метою впровадження методів ДНК-аналізу для розслідування злочинів, який вже в 1997 р. перейшов в дослідженнях до методу аналізу коротких тандемних повторів STR [6, с. 167-168] Для зберігання інформації про ДНК-профілі використовувалося програмне забезпечення, розроблене безпосередньо в ДНДЕКЦ МВС України [6, с. 169].

Паралельно з генетичною революцією, досліджуваний період ознаменувався розвитком методів фізико-хімічного аналізу речовин. Технологічний прогрес розвивався у двох ключових напрямках: впровадження неруйнівних методів експрес-аналізу та підвищення чутливості лабораторних досліджень. Вагомим досягненням стало впровадження у криміналістичну практику Раманівської спектроскопії [7, p. 307-309], що запропонувала низку значних методологічних переваг: неруйнівний характер дослідження, який не вимагає знищення або зміни структури зразка, що є принциповим для збереження речових доказів; відсутність пробопідготовки: метод дозволяє ідентифікувати речовини (наркотичні засоби, фарби, пластики, вибухівку) безпосередньо через прозору упаковку (скло, пластик), що мінімізує ризик забруднення та впливу токсичних речовин на експерта; мобільність: мініатюризація лазерних технологій дозволила створити портативні спектрометри, дозволивши використовувати можливості високоточного аналізу з лабораторії безпосередньо на місце злочину.

Лабораторний аналіз зазнав фундаментальної трансформації завдяки інтеграції методів розділення сумішей (хроматографія, розвинена у попередньому періоді) з методами структурної ідентифікації (мас-спектрометрія). Поєднання газової (GC) або рідинної (LC) хроматографії з мас-спектрометрією (MS) створило клас так званих гіфенних (тандемних) методів [7, p. 67], що спричинило суттєвий вплив на судово-токсикологічну та наркологічну експертизу: експерт отримав можливість не лише розділити складну суміш на компоненти, але й однозначно встановити молекулярну структуру кожного з них та виміряти його кількість в одному циклі дослідження, що дозволило виявляти сліди наркотичних речовин, отрут або метаболітів у біологічних зразках через тривалий час після вживання, зробивши GC-MS/LC-MS безальтернативним «золотим стандартом» у судовій токсикології [7, p. 189].

Визначальною особливістю досліджуваного періоду стала *цифрова революція*, яка проявилася у масовій комп'ютеризації суспільства та розвитку глобальної мережі Інтернет, що фундаментально трансформувало як природу злочинної діяльності, так і методологічний інструментарій її розслідування. Стрімке зростання обсягів даних, що існують виключно у цифровому форматі (електронна пошта, фінансові транзакції, фото та відео матеріали), спричинило зміну у природі доказової інформації, оскільки «цифрові сліди» людської діяльності стали важливим джерелом доказів у розслідуванні широкого спектру кримінальних правопорушень. Відповіддю на нову доказову реальність стало формування цифрової криміналістики як самостійної дисципліни з власним методологічним апаратом.

Кіберпростір створив сприятливе середовище для широкого спектру нових форм злочинної поведінки, що не мали аналогів у доцифрову епоху: несанкціоноване проникнення у комп'ютерні системи (хакерство), різноманітні форми онлайн-шахрайства, розповсюдження матеріалів сексуального характеру за участю неповнолітніх; масове порушення прав інтелектуальної власності. Цифрова трансформація періоду 1985–2009 років зумовила перехід до нової парадигми, у межах якої значний масив злочинної активності та доказової бази змістився у віртуальний простір, що спричинило переосмислення методології розслідування та адаптацію процесуальних стандартів до специфіки роботи з нематеріальними (цифровими) доказами.

Іншою визначальною особливістю періоду, спричиненою цифровізацією, стала автоматизація процесів ідентифікації через створення національних та транснаціональних інтегрованих систем криміналістичних баз даних, що трансформували логіку досудового розслідування від послідовної перевірки версій до паралельного аналізу множинних доказових слідів. Революційний потенціал ДНК-профілювання був повноцінно реалізований лише через створення національних баз даних, що дозволяли автоматично порівнювати ДНК-профілі з місць нерозкритих злочинів з профілями засуджених правопорушників та виявляти зв'язки між різними кримінальними епізодами, а також розкривати справи з багаторічною давністю (у випадку, коли ДНК з давнього нерозкритого злочину збігався з профілем особи, яка була засуджена за інший злочин та внесена до бази даних). Зокрема, до національної бази даних ДНК у США (CODIS) за 10 років з початку функціонування (1994 р.) було занесено близько 12 мільйонів профілів засуджених за тяжкі злочини [8].

Протягом 1980-х – 1990-х років тривав процес технологічного оновлення української криміналістики, що стало проявом загальносвітової інформаційно-аналітичної тенденції. У Київському НДІ судових експертиз були розроблені й впроваджені в експертну практику лазерні методи дослідження речових доказів та започатковано методику нового виду судової експертизи – відеофонографічної. Наслідком цих інновацій стало створення у 1989 р. спеціалізованої лабораторії,

яка згодом еволюціонувала в лабораторію судової фоноскопії та лазерних досліджень [9, с. 343-344]. Паралельно, відбувалося розширення використання автоматизованих інформаційних систем (АІС) у правоохоронних органах, зокрема таких як «Аскрін», «Бінар», «Кондор», «Кронус», «Легенда» та інших [10, с. 26]. Інституційна інформатизація була закріплена у 1995 р. ініціацією робіт МВС України зі створення Єдиної системи інформаційного забезпечення та активізацією з 1997 р. роботи над інтегрованими банками даних [11].

Стрімкий розвиток соціальних мереж на початку XXI ст. значно вплинув на розвиток цифрової криміналістики та методологію збору доказів у кримінальних справах. Поява соціальних платформ та мереж Facebook (2004), YouTube (2005), Twitter (2006) ознаменувала початок нової ери, коли приватне життя людини поступово трансформувалося у публічний простір. З 2004 по 2010 р. кількість лише користувачів Facebook зросла від 1 мільйону до понад 608 мільйонів користувачів [13], які за власним бажанням оприлюднювали фотографії, відео, дані про своє місцезнаходження та особисті думки, створюючи безпрецедентний масив потенційних доказових матеріалів. Ця трансформація соціальної поведінки відкрила нові можливості для правоохоронних органів у контексті методології OSINT (Open Source Intelligence) – збору та аналізу інформації з відкритих джерел.

Відповіддю правоохоронної системи на поширення кіберзлочинності стала багаторівнева трансформація організаційних структур, міжнародної координації та технологічної інфраструктури. Зокрема, розпочався процес створення спеціалізованих підрозділів кіберполіції: Computer Crime Unit ФБР (1991, пізніше Cyber Division) [14], National Hi-Tech Crime Unit Великобританії (2001) [15], підрозділ по боротьбі з кіберзлочинами МВС України (2009) [16], що засвідчило визнання необхідності високоспеціалізованої експертизи для розслідування технологічно складних злочинів. У 1993 р. ФБР провело Першу міжнародну конференцію з комп'ютерних доказів, де були присутні представники з 26 країн [12, p. 7]. На конференції було досягнуто домовленості, що експертна спільнота має об'єднатися на рівні агентств для координації зусиль, обміну досвідом і взаємної допомоги. У 1995 р. на другій конференції було засновано Міжнародну організацію з комп'ютерних доказів (IOCE) [12, p. 7]. IOCE, підкомітет G-8 з високотехнологічних злочинів та Scientific Working Group on Digital Evidence (SWGDE) опублікували принципи цифрової криміналістики протягом 1999 – 2000 років [12, p. 10]. Американське товариство директорів криміналістичних лабораторій у співпраці з SWGDE визнало цифрові докази окремою лабораторною дисципліною. В США ФБР почало створювати мережу лабораторій цифрової криміналістики (Regional Computer Forensic Laboratories) [12, p. 10].

Кінець XX ст. *ознаменувався парадигмальним епістемологічним зсувом у системі судової експертизи, що трансформував базові принципи доказування від «довіри експертові» до «довіри методу».* Ця парадигмальна зміна стала найглибшою концептуальною трансформацією у криміналістиці і була спричинена двома взаємопов'язаними процесами: реформою стандартів допустимості доказів та емпіричним викриттям системних помилок традиційних експертних методик. Рішення Верховного суду США у справі Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals (1993) стало межею, яка кардинально змінила вимоги до судової експертизи. До 1993 р. в американській юридичній системі діяв Frye-стандарт (1923), який визначав допустимість наукових доказів виключно через критерій «загального визнання» методу у науковій спільноті. Рішення Daubert встановило новий стандарт, заснований на п'яти об'єктивних критеріях допустимості наукових доказів [17, с. 56-57]. *Критерій тестованості* вимагає можливості емпіричної перевірки методу за допомогою наукових експериментів. *Критерій peer-review* передбачає публікацію методології у рецензованих наукових журналах, що забезпечує незалежну оцінку експертною спільнотою. *Критерій показників помилок* вимагає кількісної оцінки точності методу та відомого відсотка помилкових результатів. *Критерій стандартів та контролю* передбачає наявність стандартизованих протоколів застосування методу. *Критерій визнання* враховує прийняття методу науковою спільнотою, але, на відміну від Frye-стандарту, це не єдиний і не визначальний фактор допустимості.

Важливість значення рішення Daubert полягала також й у трансформації ролі судді: замість пасивного отримувача експертних висновків суддя мав оцінювати науковість методу, не покладаючись лише на авторитет експерта [17, с.56].

У той час, як у країнах загального права стандартизація новітніх технологій еволюціонувала через судові прецеденти (стандарт Daubert), у вітчизняному правовому полі, що тяжіє до континентальної традиції, механізм контролю наукової валідності набув форми централізованого адміністра-

тивного регулювання. Українським аналогом критеріїв надійності виступає процедура державної реєстрації методик, регламентована Постановою КМУ від 02.07.2008 № 595 «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз» [18]. Аналіз положень цього документа дозволяє виявити чітку кореляцію з критеріями Daubert: вимога «рецензування» (п. 5), що здійснюється незалежними фахівцями для оцінки новизни та актуальності, відповідає критерію peer review; етап «апробації» (п. 6), спрямований на перевірку ефективності, результативності та обґрунтованості методики, фактично імплементує критерій тестування та оцінки похибки (error rate); а остаточне затвердження науковими радами спеціалізованих установ (п. 7) є формалізацією критерію загального визнання (general acceptance) у професійній спільноті. Такий підхід забезпечує попередній контроль якості нових технологічних рішень, створюючи інституційний бар'єр для використання науково необґрунтованих методів доказування.

Паралельно з реформою стандартів розгортався емпіричний процес верифікації надійності криміналістичних методів через практику ДНК-екзонерацій. Заснування проекту Innocence Project у 1992 р. юристами Б. Шеком та П. Нойфельдом у Нью-Йорку стало каталізатором системного переосмислення довіри до традиційних експертиз. З 1992 р. по листопад 2006 року Innocence Project домоглося 185 виправдань на основі ДНК-аналізу [3, p. 637], а також розгорнуло інформаційну компанію з підвищення обізнаності громадськості щодо здатності тестів ДНК виправдовувати неправомірно засуджених. Перегляд справ виявив системні проблеми – в значній кількості переглянутих справ експертні висновки виявилися помилковими або суттєво перебільшували достовірність застосованого методу. Синергетичний ефект рішення Daubert та емпіричних даних Innocence Project створив значний тиск на традиційні криміналістичні практики. Високі стандарти ДНК-аналізу обумовили необхідність перегляду інших традиційних методик, в яких було виявлено залежність від суб'єктивних інтерпретацій експертів без достатньої наукової валідації.

Підсумовуючи період цифрової революції та генетичної ідентифікації необхідно зазначити, що він представляє собою період фундаментальної парадигмальної трансформації, що характеризується двома взаємопов'язаними революціями: генетичною (ДНК-профілювання) та цифровою (масова комп'ютеризація). *Цей період ознаменував найглибшу зміну в історії криміналістики з часів її заснування у 1880-х роках – перехід від фізичних слідів до молекулярної та цифрової інформації як домінантних джерел доказів, а також епістемологічний зсув від парадигми «довіри експертові» до парадигми «довіри методу».* Синергетичний ефект генетичної та цифрової революцій створив якісно новий рівень можливостей для розслідування злочинів, одночасно породивши комплексні етико-правові виклики щодо приватності, біологічних даних та масового спостереження.

Четвертий період інтелектуально-алгоритмічних інновацій, інтегративності та емпіричного переосмислення (2010 – теперішній час) характеризується трьома взаємопов'язаними процесами: 1. Емпіричне переосмислення традиційних методів криміналістики після «кризи довіри» (звіт NAS 2009); 2. Масштабне впровадження штучного інтелекту та алгоритмічних систем для обробки великих масивів даних з 2009-2010 рр.; 3. Формування інтегративного технологічного середовища, що поєднує біологічні, цифрові, фізичні та алгоритмічні методи в єдину систему розслідування. На початку періоду відбувся фундаментальний парадигмальний зсув у епістемологічних основах криміналістики: якщо попередні періоди зосереджувалися на *інструментальному вдосконаленні технологічного апарату* (створення нових методів аналізу, розширення можливостей обладнання, підвищення чутливості та швидкості досліджень), то четвертий період фокусується на *критичному переосмисленні методологічної надійності криміналістичних методів через процеси об'єктивізації* (заміна суб'єктивних експертних оцінок на алгоритмічні кількісні метрики) *та емпіричної валідації* (систематичне дослідження частоти помилок, міжекспертної узгодженості, впливу контекстуальної упередженості).

Хронологічний початок розглядуваного періоду було визначено поєднанням низки ключових чинників, які обумовили не лише технологічну, а й фундаментальну методологічну трансформацію криміналістичної науки. Детермінуючою методологічною передумовою стало опублікування у 2009 р. звіту Національної академії наук США (NAS) «Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward» [19]. Звіт став глобальним каталізатором перегляду епістемологічного статусу криміналістичних знань на транснаціональному рівні, ознаменувавши початок нового етапу методологічної еволюції криміналістичних технологій – переходу від суб'єктивно-емпіричних оцінок до парадигми суворої наукової валідації.

У звіті було здійснено критичний аналіз традиційних криміналістичних дисциплін та виявлено недостатню наукову обґрунтованість багатьох класичних методів (зокрема, трасології, балістики та ін.) через відсутність стандартизованих протоколів, відомої частоти помилок та незалежної наукової валідації. Висновки NAS 2009 року стимулювали перегляд способів верифікації істини у кримінальному провадженні, актуалізуючи необхідність переходу до кількісно обґрунтованих, алгоритмічних методів дослідження, здатними забезпечити вищий рівень статистичної надійності. Звіт містив висновок, який було процитовано тисячі разів: «За винятком аналізу ядерної ДНК, жоден судово-медичний метод не був ретельно продемонстрований як такий, що має здатність послідовно і з високим ступенем достовірності встановлювати зв'язок між доказом та конкретною особою або джерелом» [19].

Звіт NAS виділив системні вади, притаманні традиційній криміналістиці: 1. Відсутність стандартизації та валідації (за висновками звіту більшість методів – дактилоскопія, трасологія, балістика базувалися на досвіді експерта, а не на статистичних даних); 2. Ілюзія «нульової помилки»: звіт NAS розкритикував практику експертів заявляти в суді про «100% впевненість» або «нульовий відсоток помилок», наголосивши, що експерти можуть помилятися, а інструменти мають похибки, а отже не має підстав заявляти про абсолютну 100% ідентифікацію. 3. Когнітивні упередження (Contextual Bias): експерти, які працюють у структурі правоохоронних органів, здебільшого ознайомлені з перебігом розслідування справи. В звіті було доведено, що така інформація підсвідомо змушує експерта робити необґрунтовані або упереджені висновки.

У 2016 р. вийшов звіт, підготовлений Радою радників президента США з питань науки і технологій (PCAST) [20], який підтвердив висновки звіту NAS 2009. PCAST запропонував чіткі вимоги до наукової допустимості криміналістичних методів у суді, вимагаючи проходження ними двоетапної верифікації: 1. Загальна фундаментальна валідність: метод може вважатися науково обґрунтованим лише за умови, що його результативність підтверджена надійними емпіричними дослідженнями з вимірюваним рівнем помилок. Для цього обов'язковим є проведення незалежних досліджень типу «чорної скриньки» (Black-Box Studies), де висновки експертів щодо ідентифікації перевіряються на великих масивах зразків, правильні відповіді щодо яких відомі лише організаторам тесту. 2. Коректність застосування методу конкретним експертом в конкретній справі. Навіть при застосуванні фундаментально валідного методу (наприклад, ДНК-аналізу), експерт міг порушити встановлений протокол, використати неякісний зразок або проігнорувати ймовірність помилки. Таким чином, PCAST наголосив на необхідності інтеграції суворої наукової методології для забезпечення надійності доказів та запобігання судовим помилкам.

Висновки зазначених звітів спричинили універсальний вплив на еволюцію технологій у криміналістиці не лише в США, але й на глобальному рівні завдяки фундаментальній критиці методологічної основи криміналістичної науки та глобальним наслідкам для процесуальної допустимості доказів. Світові експертні спільноти (ENFSI, ANZPAA) синхронно прийняли пост-NAS парадигму, зосередившись на метрології та інформаційних технологіях як на інструментах підвищення надійності методів. Звіт NAS стимулював аналогічні дослідження у Великій Британії (2011), Канаді (2013) та інших країнах.

Під впливом звітів було прискорено глобальний перехід до обов'язкової акредитації криміналістичних лабораторій за стандартом ISO/IEC 17025 та спеціалізованою серією ISO 21043. Вимога звітів щодо розрахунку імовірності помилки та похибки вимірювання технічних засобів стимулювала впровадження автоматизованих систем аналізу даних, що забезпечують вищу ступінь об'єктивності та відтворюваності результатів порівняно з традиційними емпіричними методами.

Іншою визначальною особливістю періоду стала алгоритмічна революція, що ознаменувала *парадигмальний перехід від комп'ютерів як пасивних інструментів обробки та зберігання даних* (характерних для попереднього періоду) *до систем штучного інтелекту як активних технологій аналізу, інтерпретації та підтримки прийняття рішень у досудовому розслідуванні*. 2009-2010 роки ознаменували собою перехід до моделі «розумної поліцейської діяльності» (Smart Policing), що стало початком системного впровадження алгоритмів прогнозної аналітики для моделювання географії злочинності та ідентифікації потенційних ризиків. Отримання Департаментом поліції Лос-Анджелеса у 2009 році цільових грантів на тестування алгоритмів локалізації злочинності спричинило глобальний тренд на алгоритмізацію досудового розслідування та розробки складніших систем криміналістичної ідентифікації.

Зокрема, прогрес у технологіях біометричної ідентифікації був обумовлений фундаментальною зміною принципу функціонування через впровадження алгоритмів машинного навчання. Автоматизовані дактилоскопічні системи нового покоління (AI-enhanced AFIS) стали використовувати глибинні нейронні мережі (deep learning), що навчаються розпізнавати патерни на основі мільйонів зразків, що дозволило скоротити час ідентифікації; здійснювати ідентифікацію за частковими фрагментарними відбитками (що були технічно неможливими для аналізу традиційними алгоритмами); зменшити суб'єктивний компонент експертної оцінки через стандартизовану алгоритмічну процедуру, що однаково інтерпретує ознаки незалежно від індивідуального досвіду експерта.

Аналогічна трансформація відбулася у сфері біометричної ідентифікації за зображенням обличчя: системи розпізнавання облич на основі глибинних згорткових нейронних мереж, навчених на мільйонах анотованих зображень, досягли можливості миттєвої автоматичної ідентифікації підозрюваних з записів камер відеоспостереження, здійснювати моніторинг громадських місць у режимі реального часу зі сповіщенням про виявлених осіб, що знаходяться в розшуку.

Протягом останніх десяти років інтелектуальні системи відеоспостережання та відеоаналітики активно впроваджуються в Україні регіональними управліннями МВС («Безпечне місто», «Безпечна Львівщина», «Vezha» та ін.).

Експоненціальне зростання обсягу цифрових даних (Big Data) створило непередбачуваний вплив на проведення розслідування, оскільки традиційні методи експертного аналізу інформації стали фізично неможливими та неефективними через обмеженість людських ресурсів та часових лімітів, визначених процесуальним законодавством, що обумовило необхідність розробки та інтеграції систем штучного інтелекту в процес аналізу цифрових доказів. ШІ-системи забезпечують можливість автоматизованої обробки терабайтних масивів даних, виконуючи такі важливі функції, як автоматична класифікація контенту (текст, зображення, відео) за категоріями релевантності для розслідування; ідентифікація прихованих взаємозв'язків між особами та подіями шляхом аналізу метаданих і семантичних зразків; реконструкція хронології дій користувача через інтеграцію даних, отриманих з множинних, раніше ізольованих джерел (локальні файли, хмарні сервіси, соціальні мережі та геолокаційні дані). Алгоритмічна революція періоду створила нову парадигму, де алгоритми ШІ перетворилися з пасивних інструментів обчислення на активних учасників процесу розслідування, здатних до автономного виявлення зразків та доказів, прогнозування подій та підтримки прийняття рішень.

Визначальною особливістю четвертого періоду стала *інтегративність* – об'єднання раніше автономних технологічних систем у комплексні мультимодальні платформи, що забезпечують синергетичний ефект через одночасний аналіз окремих різновидів джерел даних та координацію різнорідних методів розслідування. Зокрема, концепція тотальної інформаційної обізнаності (Intelligence-Led Policing (ILP) втілює принцип інтегративності через об'єднання множинних технологічних компонентів у єдину екосистему прийняття рішень: географічні інформаційні системи (GIS) для просторового картування злочинності з виявленням місць концентрації правопорушень; відеоаналітика для автоматичного сканування потоків з мереж відеоспостереження у реальному часі з виявленням підозрілої поведінки; алгоритми ШІ для пріоритизації слідчих дій; платформи Big Data для інтеграції та кореляційного аналізу різнорідних масивів інформації з телефонних логів, соціальних мереж, банківських транзакцій, даних відеоспостереження, сенсорів Інтернету речей. Результатом є забезпечення тотальної інформаційної обізнаності, коли слідчий має інтегрований доступ до всіх доступних даних про підозрюваного, його соціальних зв'язків, переміщення, фінансових операцій, цифрової активності у режимі реального часу або з мінімальною затримкою.

Таким чином, *інтегративність четвертого періоду еволюції технологій проявляється у створенні системних платформ та технологічних екосистем, де окремі компоненти взаємодіють синергетично*. Інтегративне поєднання компонентів *породжує якісно нові аналітичні можливості*, що були недосяжні за умов ізольованого застосування тих самих технологій. Інтегративність обумовлює концептуальний перехід у сфері криміналістики: від суми технологій (характерної для попередніх періодів) до технологічної екосистеми розслідування, що функціонує як єдиний, взаємопов'язаний та інтелектуально керований комплекс, спрямований на проактивне виявлення прихованих взаємозв'язків та автоматизовану верифікацію доказів.

Стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту та технологій синтезу медіаконтенту (зокрема, дипфейків), заснованих на змагальних нейронних мережах (GANs), спричинив значні

зміни у доказовій практиці. Традиційна парадигма, де фото- та відеоматеріали розглядалися як «об'єктивні докази» реальності сьогодні потребує переосмислення. Застосування змагальних нейронних мереж дозволяє створювати гіперреалістичні симуляції вигаданих подій, роблячи межу між реальністю та синтетичною симуляцією невловимою без спеціального технічного аналізу. Зазначений технологічний виклик зумовив фундаментальну зміну базової презумпції у процесі оперування цифровими доказами: *від довіри до візуального джерела до підозри у потенційній маніпуляції*. Використання технологій дипфейків створює широкий спектр нових ризиків для системи правосуддя, включаючи фабрикацію синтетичних алібі (через підробку геолокаційних міток або відеозаписів) та маніпуляцію доказами (внесення змін у відео- або аудіоматеріали).

Таким чином, цифрова криміналістика четвертого періоду *еволюціонувала від аналізу окремих комп'ютерних систем до комплексної мультидисциплінарної сфери*, яка охоплює мережеву та Big Data аналітику, блокчейн-верифікацію, дослідження Інтернету речей (IoT) та ін., в тому числі протидію злочинній діяльності в кіберпросторі.

Досліджуваний період також характеризується *розвитком молекулярно-генетичних досліджень*: переходом від аналізу окремих локусів до повного геномного профілювання та децентралізацією лабораторних процесів. Головним інноваційним вектором періоду стало широке впровадження з 2010 р. технологій секвенування наступного покоління (NGS). На відміну від традиційного методу STR, NGS дозволяє отримати значно ширший масив генетичної інформації, що забезпечує не лише ідентифікацію, але й розширену інформацію про донора сліду, що є вагомою перевагою для досудового розслідування. Технологія ефективна при роботі зі складними змішаними зразками (ДНК кількох осіб), де традиційні методи дають неоднозначні результати.

Застосування ДНК-фенотипування забезпечило можливість прогнозування зовнішніх ознак особи (колір очей, волосся, шкіри та ін.) виключно на основі генетичного матеріалу, вилученого з місця події [2, с. 192]. Паралельно з 2010 років відбувається процес мініатюризації та автоматизації криміналістичних генетичних досліджень, що отримав назву Rapid DNA (Швидка ДНК). Технологія, реалізована у портативних пристроях розміром з офісний принтер, інтегрує всі етапи аналізу (екстракцію, ампліфікацію, детектування) в одному автоматизованому циклі, скорочуючи час отримання профілю до кількох годин.

Збройні конфлікти сучасності виступають потужним технологічним каталізатором, стимулюючи розвиток передових методів спостереження та документування, які трансформуються в інструменти досудового розслідування. Технології військового призначення (БПЛА, геопросторова розвідка, перехоплення комунікацій) адаптуються для цілей збирання доказів, формуючи парадигму *дистанційного доказування*. Практика документування воєнних злочинів в Україні ілюструє ефективність цієї трансформації: комерційні супутникові оператори (Maxar Technologies) забезпечують високоякісні знімки з автентичними метаданими, тоді як спеціалізовані організації (Bellingcat) інституціоналізували методології OSINT-аналізу, уможливлюючи збір важливої інформації без фізичного доступу до місця події. Активне застосування Міжнародним кримінальним судом супутникових знімків та OSINT-матеріалів у розслідуваннях легітимізує ці методи як повноцінні інструменти судового доказування, створюючи юридичний фундамент для їхнього подальшого використання у розслідуванні воєнних злочинів.

Підсумовуючи аналіз еволюції технологій у межах четвертого періоду, вбачається за можливе виокремити такі визначальні тенденції: *алгоритмізація та інтелектуалізація пошукової діяльності*; *віртуалізація доказової бази*; *інтегративність та створення єдиних інформаційних просторів; емпіричне переосмислення та правові виклики*. Контекст 2010–2020-х років характеризується переосмисленням ролі технологій у суспільстві загалом та у правоохоронній діяльності зокрема. Якщо *попередні десятиліття відзначалися домінуванням технологічного оптимізму та сприйняттям інновацій як безумовного блага, то сучасний період демонструє критичну рефлексію щодо технологічних ризиків*: масового спостереження, алгоритмічної упередженості та технологічної фальсифікації доказової інформації. Вказані тенденції обумовили зміну парадигми від неконтрольованого впровадження до пошуку механізмів управління технологіями, які б забезпечували баланс між ефективністю розслідування та захистом фундаментальних прав людини.

Висновки. Сучасна парадигма криміналістичного забезпечення характеризується переходом від інструментального застосування технічних засобів до функціонування суб'єкта розслідування всередині мультимодального технологічного середовища. У цій архітектурі технології виступа-

ють не факультативними засобами фіксації, а базовим компонентом процесуальної діяльності, що автоматично здійснює інтеграцію та верифікацію даних. У такий спосіб формується нова модель доказування, де когнітивна діяльність слідчого доповнюється алгоритмізованими процесами аналізу зв'язків та автоматизованої підтримки прийняття рішень.

Результати дослідження дозволяють констатувати, що еволюція інноваційних технологій криміналістики на етапі досудового розслідування в Україні характеризується хронологічною синхронізацією та змістовною тотожністю із загальносвітовими тенденціями, що підтверджує універсальний характер технологічного детермінізму в сфері кримінальної юстиції. Національна практика впровадження техніко-криміналістичних інновацій відбувалася в межах тих самих історичних періодів, що й у провідних країнах світу. Специфіка українського досвіду проявляється не у відхиленні від глобальної періодизації через формування альтернативної технологічної парадигми, а лише у варіативності темпів імплементації конкретних технологій всередині синхронних історичних періодів, що обумовлювалося факторами ресурсної спроможності та геополітичного контексту.

Дослідження історичного розвитку технологій дозволило виявити *основні парадигмальні зрушення у методології та філософії досудового розслідування*:

1. Підвищення достовірності доказової бази: впровадження інноваційних технологічних рішень призвело до суттєвого зростання надійності доказової бази (застосування ДНК-профілювання та ін.).

2. Прискорення строків розслідування: автоматизація аналітичних процесів стала вагомим чинником скорочення строків розслідування. Впровадження інтегрованих криміналістичних систем, таких як AFIS, IBIS та CODIS, дозволяє оперативно здійснювати масове порівняння та ідентифікацію слідів, забезпечуючи підвищення ефективності слідчих дій.

3. *Розширення часових меж розслідування: від «гарячих слідів» до «холодних справ»*: історично криміналістика була обмежена необхідністю негайних слідчих дій через швидку деградацію доказів. Однак сучасні методи, такі як цифрова фіксація місця події та інноваційні технології відновлення деградованого ДНК, нівелювали ці обмеження. Це дозволяє слідчим органам здійснювати реконструкцію подій та встановлення істини через значні проміжки часу, відновлюючи справедливість у нерозкритих правопорушеннях минулих років.

4. Зміна географії розслідування: подолання територіальних обмежень. Впровадження цифрових технологій, функціонування міжнародних інтегрованих баз даних змінило географію розслідування, ефективно подолавши традиційні територіальні та правові обмеження. Це дозволило слідчим органам оперувати доказовою базою, незалежно від місця її вилучення, що є особливо важливим для розслідування транснаціональної та кіберзлочинності.

5. Розширення категорій розслідуваних злочинів: від традиційних до віртуальних. Поява цифрових технологій створила абсолютно нові форми протиправної діяльності, які були неможливими у традиційному матеріальному середовищі: кіберзлочинність, розповсюдження нелегального контенту та ін. Зазначені зміни вимагають від органів досудового розслідування адаптації та впровадження спеціалізованих технологічних інструментів для роботи у віртуальному середовищі. Сьогодні діяльність слідчих охоплює не лише матеріальний світ, але й цифрове середовище, де цифрові сліди та докази вимагають застосування інноваційних методів криміналістичного аналізу.

6. Виникнення нових ризиків маніпуляції доказами. Суперечливість технологічного розвитку полягає у тому, що засоби фіксації істини еволюціонують паралельно із засобами її фальсифікації. Перехід до цифрової форми доказів створив нові загрози їх цілісності та автентичності, включаючи кібервтручання, модифікацію логів та застосування генеративного штучного інтелекту (deepfakes), що вимагає від сучасної системи розслідування постійного вдосконалення методів верифікації автентичності цифрових даних.

7. Виникнення ризиків епістемічної непрозорості. Алгоритмізація криміналістичних технологій та ймовірнісне моделювання на основі масивів Big Data актуалізували проблему епістемічної непрозорості (феномен «чорної скриньки»). Висока складність архітектури алгоритмів унеможливлює ретроспективну реконструкцію логіки формування доказу, що нівелює можливість його повноцінної верифікації суб'єктами процесу. Алгоритмізація обумовлює необхідність ревізії стандартів доказування на користь принципу пояснюваності (explainability), який передбачає обов'язкову інтерпретованість механізмів прийняття рішень будь-якою автоматизованою системою, що інтегрується у практику досудового розслідування.

8. Об'єктивізація свідчень (*технології як незалежний засіб фіксації інформації*). Традиційна система досудового розслідування історично була вимушена вирішувати проблему надійності свідчень, яким властиві суб'єктивність, схильність до упереджень та зовнішнього впливу. Технологічна еволюція запропонувала шляхи вирішення цієї проблеми шляхом використання різноманітного арсеналу засобів фіксації інформації: камер, датчиків, цифрових логів, які фіксують реальність без інтерпретації. Нові технології надають слідчому можливість перехресної верифікації показань, виявлення невідповідностей та об'єктивної реконструкції подій, незалежно від психологічного стану або готовності свідків до співпраці.

9. Підвищення стандартів доказування: технологізація криміналістики спричинила підвищення стандартів доказування, забезпечивши перехід від вимоги «достатніх підстав» до необхідності забезпечення наукової достовірності висновків. Відповідно, суб'єкти судового процесу (суди, сторони обвинувачення та захисту) очікують не лише ідентифікації, але й наукового обґрунтування експертних висновків, включаючи надання статистичних даних про точність методів та детальне документування процедур, що вимагає від органів досудового розслідування неухильного дотримання процесуальних регламентів, ретельного документування кожної слідчої дії та забезпечення безперервності ланцюжка доказів (chain of custody).

10. Зменшення залежності від визнання підозрюваного. Історично процес досудового розслідування часто демонстрував залежність від отримання зізнання підозрюваного, що створювало передумови для використання методів тиску та було однією з причин судових помилок. Впровадження сучасних технологій дозволило мінімізувати цю залежність, надаючи слідчому можливість формувати незалежну та об'єктивну доказову базу. Відтак стало можливим доведення вини на основі наукових та об'єктивних даних, навіть якщо підозрюваний реалізує своє право на мовчання або надає неправдиві свідчення.

11. Захист процесуальних прав: технології як гарантія від зловживань. Технологічний розвиток, який суттєво розширив операційні можливості правоохоронних органів, водночас став важливим механізмом захисту процесуальних прав учасників кримінального провадження та запобігання зловживанням владою (впровадження обов'язкової відеофіксації всіх слідчих та процесуальних дій та ін.).

12. Відновлення справедливості. Найбільш вагомою гуманітарною цінністю технологічної еволюції є її здатність до виправлення судових помилок минулого. Робота слідчих підрозділів із давніми (історичними) справами та нерозкритими злочинами дозволяє не лише встановлювати істину через значний часовий проміжок, але й відновлювати справедливість щодо неправомірно засуджених осіб, ідентифікуючи при цьому осіб, що скоїли правопорушення в минулому. Цей досвід формує методологічну настанову для сучасної слідчої практики, актуалізуючи необхідність відповідального та деталізованого документування всіх процесуальних дій. Дотримання стандартів документування є важливим для забезпечення можливості майбутнього ретроспективного перегляду справ, враховуючи потенційну недосконалість навіть сучасних технологій.

13. Демократизація розслідування: від високовартісної експертизи до доступних технологій. Процеси мініатюризації та здешевлення криміналістичних технологій спричинили їх демократизацію, трансформувавши експертизу з високовартісного лабораторного процесу у доступний інструментарій для слідчих. Впровадження портативних ДНК-аналізаторів, мобільних дактилоскопічних пристроїв та безпілотних літальних апаратів (БПЛА) для огляду місць подій, функціонування цифрових баз даних та систем дистанційного аналізу дозволило слідчим та експертам у віддалених та районних підрозділах отримати доступ до методів, які раніше були доступні лише у лабораторіях національного або регіонального рівнів.

14. Ефективність використання ресурсів. Технологічна інтеграція забезпечила значне підвищення ефективності використання ресурсів органів досудового розслідування. Використання автоматизованих систем, таких як ДНК-бази даних (наприклад, CODIS), геолокаційних даних та ін. дозволяє оперативно звузити коло потенційних підозрюваних до декількох осіб. Можливість фокусувати обмежені ресурси на найбільш ймовірних версіях є важливою перевагою для правоохоронних систем з обмеженим фінансуванням, забезпечуючи підвищення результативності при менших витратах.

15. Зміна кваліфікаційних вимог: еволюція технологій у криміналістиці обумовила зміни кваліфікаційних вимог до суб'єктів розслідування. В сучасних умовах професійний профіль суб'єкта

розслідування зміщується від суто правової підготовки до інтегрованого синтезу правових знань із навичками цифрової криміналістики, аналізу великих масивів даних та розуміння принципів функціонування алгоритмічних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кривошеєв М.В. Історичні аспекти та еволюція застосування технологій у досудовому розслідуванні (друга половина XIX ст. – середина 1980-х рр.). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2025. Випуск 92: Частина 4. С. 295-304. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.40.
2. Глобенко Г.І., Степанюк Д.Р. Становлення та розвиткок криміналістичного ДНК-аналізу. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2022. № 3. С. 184-198. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-3(3)-184-198.
3. Peterson, Joseph & Leggett, Anna. The evolution of forensic science: Progress amid the pitfalls. *Stetson Law Review*. 2007. Vol. 36. pp. 621-660.
4. Данилова В.М., Матишевська О.П., Комісаренко С.В. Лауреат Нобелівської премії Кері Малліс і полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР). *The Ukrainian Biochemical Journal*. 2021. Vol. 93. № 5. P. 122-131. DOI: https://doi.org/10.15407/ubj93.05.122.
5. Forensic Information Databases annual report 2023 to 2024 (accessible). URL: https://www.gov.uk/government/publications/forensic-information-databases-annual-report-2023-to-2024/forensic-information-databases-annual-report-2023-to-2024-accessible (дата звернення: 01.02.2026).
6. Дяченко Н.М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1. С. 165-169.
7. Bell, Suzanne. Encyclopedia of Forensic Science. New York : Facts On File, 2008. 405 p.
8. Combined DNA Index System (CODIS) Brochure. URL: https://le.fbi.gov/file-repository/codis_brochure_2015-0918.pdf/view.
9. Юсупов В.В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження): дис. … доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 564 с.
10. Благута Р.І., Мовчан А.В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
11. Півстоліття інформатизації: розвиток інформаційної служби МВС та її найбільші проєкти цифровізації. https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/pivstolittya-informatizaciyi-rozvitok-informaciinoyi-sluzbi-mvs-ta-yiyi-naibilsi-projekti-cifrovizaciyi.
12. Pollitt, Mark. A History of Digital Forensics VI. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*. 2010. Vol. 337. pp. 3-15. DOI: 10.1007/978-3-642-15506-2_1.
13. Number of active users at Facebook over the years. URL: https://www.yahoo.com/news/number-active-users-facebook-over-years-214600186--finance.html.
14. Comprehensive Cyber Review. July 2022. URL: https://www.justice.gov/archives/dag/page/file/1520341/dl?inline=.
15. Government launches cyber-crime unit. URL: https://www.theguardian.com/technology/ 2001/apr/18/news.
16. 10 років з дня створення підрозділів кібербезпеки – Кіберполіція вітає колег зі святом! URL: https://cyberpolice.gov.ua/news/-rokiv-z-dnya-stvorennya-pidrozdiliv-kiberbezpeky--kiberpolicziya-vitaye-koleg-zi-svyatom-1084.
17. Щербаковський М., Проценко А. Оцінка результатів експертного дослідження на підставі ймовірнісного підходу (за матеріалами закордонних публікацій). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 50-69. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.04.
18. Постанова КМУ від 02.07.2008 № 595 «Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-п#Text.
19. Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. URL: https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/228091.pdf.

20. Report to the President Forensic Science in Criminal Courts: Ensuring Scientific Validity of Feature-Comparison Methods. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/PCAST/pcast_forensic_science_report_final.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кривошеєв М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК [351/75:324:342.9](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.13

ПРО КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ЦИФРОВИХ СЛІДІВ ВІД КІБЕРЗЛОЧИНІВ

Крижановський А.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та кримінального права,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-2432-5285

Кравець В.С.,
здобувачка вищої освіти,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID - 0009-0002-7952-6904
e-mail: viktoriia.kravets.pv.2022@lpnu.ua

Крижановський А.С., Кравець В.С. Про криміналістичні методи виявлення та фіксації цифрових слідів від кіберзлочинів.

У сучасному інформаційному суспільстві кіберзлочини набувають все більшої поширеності та різноманітності, що зумовлює необхідність удосконалення криміналістичних методів їх виявлення та розслідування. У статті досліджено криміналістичну характеристику кіберзлочинів та особливості роботи з цифровими слідами в умовах стрімкої цифровізації суспільства. Визначено поняття кіберзлочину відповідно до законодавства України та положень Будапештської конвенції про кіберзлочинність. Проаналізовано основні елементи криміналістичної характеристики кіберзлочинів, зокрема способи їх учинення, типові цифрові сліди та відмінність цифрових слідів від матеріальних. З'ясовано, що цифрові сліди мають нематеріальний характер і можуть зберігатися на різних носіях і легко змінюватися чи видалятися, що вимагає застосування спеціалізованих технічних засобів і процедур фіксації. Розглянуто сучасні методи виявлення та аналізу цифрових доказів: використання OSINT (розвідки з відкритих джерел), геш-функцій, метаданих і програмного забезпечення криміналістичного призначення («X-Ways Forensics», «Cellebrite UFED Touch 2» тощо). Також зосереджено увагу на дотриманні міжнародних стандартів, зокрема ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, що регламентує процес ідентифікації, збирання та збереження цифрових доказів. Проаналізовано норми Кримінально процесуального кодексу України щодо фіксації електронних доказів і наведено позицію Європейського суду з прав людини у справі *Khan v. the United Kingdom*, відповідно до якої допустимість цифрових доказів залежить не лише від законності їх отримання, а й від забезпечення справедливості судового процесу. На останок розглянуто сучасні методи виявлення, фіксації та збереження цифрових доказів, включно з аналізом комп'ютерних та мережевих слідів, логів, електронної пошти, баз даних та інтернет-трафіку. Дослідження обґрунтовує важливість інтегрованого підходу, що поєднує юридичну, технічну та процесуальну складові, для ефективного розслідування кіберзлочинів, а також доводить важливість дотримання порядку роботи з цифровими слідами, для подальшого їх використання як доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: кіберзлочини, цифрові сліди, криміналістична характеристика, цифрові докази, OSINT, геш-функція, кримінальне провадження, фіксація доказів.

Kryzhanovskyi A.S., Kravets V.S. On criminalistic methods for detecting and recording digital traces of cybercrimes.

In today's information society, cybercrimes are becoming increasingly widespread and diverse, necessitating the improvement of forensic methods for their detection and investigation. The article examines the forensic characteristics of cybercrimes and the peculiarities of working with digital traces in the context of rapid digitalization of society. The concept of cybercrime is defined in accordance with Ukrainian legislation and the provisions of the Budapest Convention on Cybercrime. The main elements of the forensic characteristics of cybercrimes are analyzed, in particular, the methods of their commission, typical digital traces, and the difference between digital and material traces. It has been established that digital traces are intangible, can be stored on various media, and can be easily altered or deleted, which requires the use of specialized technical means and recording procedures. Modern methods of detecting and analyzing digital evidence are considered: the use of OSINT, hash functions, metadata, and forensic software. It also focuses on compliance with international standards, in particular DSTU ISO/IEC 27037:2017, which regulates the process of identifying, collecting, and preserving digital evidence. The norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the recording of electronic evidence are analyzed, and the position of the European Court of Human Rights in the case of Khan v. the United Kingdom is presented, according to which the admissibility of digital evidence depends not only on the legality of its acquisition, but also on ensuring the fairness of the judicial process. Finally, modern methods of detecting, recording, and preserving digital evidence are considered, including the analysis of computer and network traces, logs, e-mail, databases, and Internet traffic. The study substantiates the importance of an integrated approach that combines legal, technical, and procedural components for the effective investigation of cybercrimes, and also proves the importance of complying with the procedure for working with digital traces for their further use as evidence in criminal proceedings.

Key words: cybercrime, digital traces, forensic characteristics, digital evidence, OSINT, hash function, criminal proceedings, evidence preservation.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до появи нових форм злочинної діяльності, які здійснюються у цифровому середовищі. Кібернетичні злочини відзначаються високим рівнем латентності, анонімності та транснаціонального характеру, що ускладнює їх виявлення, розслідування та доведення доказової бази у суді. Традиційні криміналістичні підходи не завжди ефективні у цифровому просторі, адже електронні сліди є нематеріальними, легко змінюваними або видаляються протягом короткого часу. Це зумовлює необхідність розроблення й упровадження сучасних методів виявлення, фіксації та збереження цифрових доказів, які забезпечать їх достовірність і допустимість у кримінальному провадженні.

Метою статті є дослідження сутності криміналістичної характеристики кіберзлочинів, визначення особливостей цифрових слідів та аналіз сучасних методів їх виявлення, фіксації й збереження. Потребує обґрунтування щодо впровадження міжнародних стандартів у фіксації цифрових слідів під час їх криміналістичної експертизи та формування на цій основі рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних підрозділів у сфері боротьби з кібернетичною злочинністю.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика криміналістичного дослідження кіберзлочинів перебуває у полі зору багатьох науковців, зокрема О. Довженко, О.В. Кузьменко, Є.Є. Демидової, В.О. Нороха, К.В. Караман, І.А. Колеснікова, Ю. Жданова, С. Спасітєлєва, С. Шевченко тощо. У їхніх працях досліджуються проблеми, пов'язані з характеристикою понять цифрових слідів, методи їх виявлення та вплив на формування доказової бази. Водночас залишається фрагментарно дослідженою уніфікація криміналістичних процедур роботи з цифровими доказами, практичне застосування міжнародних стандартів, таких як ДСТУ ISO/IEC 27037:2017, а також застосування європейського досвіду щодо забезпечення автентичності електронних доказів у національну криміналістичну практику.

Виклад основного матеріалу. Кіберзлочини сьогодні становлять одну з поширених та динамічних категорій кримінальних правопорушень, оскільки розвиток інформаційних технологій розширює можливості вчинення злочинів та ускладнює їх ідентифікацію. Цифровізація суспільства та розширення інформаційного простору є однією з умов розвитку суспільства, держави як у сфері публічного управління, так і в захисті громадян від посягань на їх права, свободи шляхом використання новітніх технологій у боротьбі зі злочинністю. Варто зазначити, що злочинці також

намагаються використовувати нові засоби і способи вчинення з метою досягнення протиправних результатів.

Варто детальніше розкрити роль цифровізації у поширенні кіберзлочинності, тому що саме вона стає інструментом вчинення злочинів зі сторони асоціальних осіб, дії яких спрямовані на заволодіння даними, які зберігаються в електронному вигляді. Чим більше персональної, фінансової та корпоративної інформації стає доступною у режимі онлайн, тим привабливішою вона є для зловмисників. На жаль, Інтернет надає можливість віддалених атак та анонімних дій, що ускладнюють виявлення і притягнення до відповідальності кіберзлочинців. Швидкий розвиток технологій та складність сучасних інформаційних систем дозволяють злочинцям використовувати інструменти шифрування, VPN та анонімайзери для приховування слідів. Зазначимо, що багато організацій і користувачів інформації не впроваджують достатніх заходів кібербезпеки, що створює вразливості для несанкціонованого до них доступу. Крім того, поширення цифрових платформ і сервісів у фінансах, державних послугах, освіті та медицині збільшує загальну ймовірність кібератак, а їх вчинення суттєво ускладнює криміналістичне дослідження кіберзлочинів через труднощі у доступі до доказів. Цифрові сліди часто розподілені між різними пристроями, серверами та хмарними сховищами, що ускладнює їх виявлення та фіксацію. Використання сучасних технологій шифрування та захисту даних створює додаткові бар'єри для експертів і слідчих. Крім того, віддалені атаки та анонімні дії злочинців зменшують можливість безпосередньо пов'язати конкретну особу з протиправними діями. Внаслідок цього криміналістичне дослідження кіберзлочинів потребує застосування спеціалізованих методів збору, збереження та аналізу цифрових доказів, які гарантують їхню допустимість розгляду у суді та забезпечують достовірність висновків експерта.

Характеристика сутності поняття кіберзлочину є однією з умов його правозастосування у сфері криміналістичної експертизи. Так, у рішеннях Конгресу ООН до ***кіберзлочину*** відносять будь-яке правопорушення, що здійснюється за допомогою комп'ютерної системи чи мережі, а також відбувається в їх межах та спрямоване проти них. Іншими словами, на думку Довженко О. кіберзлочинами вважаються будь-які протиправні діяння, що вчиняються в електронному середовищі. До основних ознак кіберзлочинів належать: використання інформаційно-комунікаційних технологій, високий ступінь анонімності та віддаленість у часі і просторі між місцем скоєння злочину і його наслідками [1, с. 81]. Відповідно до п. 8 ч. 1. ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» ***кіберзлочин (комп'ютерний злочин)*** – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [2].

Підтримуючи в цілому дане визначення кіберзлочину зазначимо, що законодавство України так само як Будапештська Конвенція проти кіберзлочинності (2001 р.) містить перелік правопорушень, які можна віднести до категорії кіберзлочинів. До них належать: несанкціонований доступ до комп'ютерної інформації (ст. 361-362 КК України); комп'ютерне шахрайство (ст. 190, 361 КК України); незаконне зберігання, виготовлення та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення (ст.361-361-1 КК України); порушення авторських і суміжних прав у цифровому середовищі (ст. 176-177 КК України); поширення забороненої інформації (ст. 301, 156 КК України) [3]. Крім того, Будапештська конвенція про кіберзлочинність відносить до кіберзлочинів: злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; комп'ютерне шахрайство; злочини, пов'язані з дитячою порнографією та незаконне використання криптографічних та мережевих технологій [4]. Шляхом врахування форм та класифікації правопорушень у криміналістичній практиці стає можливим формування методів їх виявлення, фіксації та документування, що є основою для належної доказової бази під час кримінального провадження.

Наявність криміналістичної характеристики та класифікації кіберзлочинів служить практичним інструментом, для кращого розуміння та розслідування кіберзлочинів. На думку О.В. Кузьменко, криміналістична характеристика є систематизованим описом об'єкта чи явища криміналістики з метою дослідження, розкриття та розслідування злочинів. Вона поєднує юридичні, технічні та процесуальні аспекти і використовується для встановлення конкретних ознак злочину, способів його вчинення та доказів [5, с. 162-163]. Ці складові криміналістичної характеристики є тотожними по відношенню до кіберзлочинів, саме тому, що вона включає: типи та способи вчинення злочину у цифровому середовищі, специфіку цифрових слідів та інформаційних сис-

тем, методи їх збору, збереження і аналіз, оцінку доказової сили та допустимості отриманих матеріалів у кримінальному провадженню. Отже, криміналістична характеристика кіберзлочинів передбачає визначення специфіки цифрових слідів та способів їх виявлення. Саме вона дозволяє систематизувати знання про типові способи вчинення таких злочинів, їх основні ознаки, особливості поведінки правопорушників, характер слідів, що залишаються у цифровому середовищі та механізми їх утворення.

Характеристика кіберзлочинів потребує розгляду цифрових слідів, які являються об'єктом криміналістичного дослідження при їх розслідуванні та виявленні. Цифрові сліди в криміналістичній практиці розглядаються як будь-які сліди діяльності або взаємодії особи з цифровими засобами, що можуть бути використані як доказ у кримінальному провадженні. У науковій літературі існують різні підходи до їх визначення. Демидова Є. Є. зазначає, що терміни «електронні» та «цифрові» сліди є рівнозначними, проте дуалістична природа терміну може ускладнювати його розуміння. Використання поняття «віртуальні сліди», означає, що це цифрові образи або електронні сигнали, що зберігаються у пам'яті електронних пристроїв і мають кримінально-релевантне значення. Водночас цифрові сліди містять сукупність інформації про діяльність користувача у віртуальному просторі [6, с. 73]. Таким чином, цифрові сліди – це будь-які відомості, інформація або дані, що виникають або залишаються в електронних інформаційних системах, внаслідок використання цифрових засобів і технологій та можуть виступати джерелом доказів у судовому провадженні. Вони є ключовим елементом криміналістичної характеристики кіберзлочинів, оскільки саме вони дозволяють встановити фактичні обставини вчинення правопорушення, ідентифікувати правопорушника, визначити спосіб вчинення правопорушення та обсяг заподіяної шкоди.

Основним критерієм класифікації цифрових слідів, як слушно вважає Демидова Є.Є. є їх поділ за джерелом чи носієм їх збереження, сюди відносять: 1) внутрішні носії (дані в пам'яті пристрою: внутрішні диски, флеш-пам'ять мобільних та інші); 2) зовнішні носії (CD/DVD, USB, зовнішні HDD, флеш-карти); 3) сервера і хмара (лог-файли веб-сервісів, синхронізовані файли) [6, с. 74]. Зазначимо, що при цьому має місце відмінність цифрових слідів від традиційних, а саме матеріальних слідів. Цифрові сліди не лишаються на фізичних поверхнях, тобто їх можна побачити та виявити лише через пристрої та програмне забезпечення. Дані можуть зберігатися на багатьох пристроях і серверах одночасно, і дублювання файлів не змінює їх суті та є необмеженим. Тобто на відміну від матеріальних слідів, їх легко копіювати, змінювати та видаляти дистанційно, а також підробляти. Саме ця відмінність між ними ускладнює методи виявлення цих слідів, а також дослідження та збереження, що вимагає запровадження спеціалізованих інструментів, цифрового обладнання та спеціально навчених спеціалістів, тому що звичайні методи криміналістики тут неефективні.

Складовою нашого дослідження є методи виявлення та фіксації цифрових слідів. Вони є ключовим елементом криміналістичної характеристики кіберзлочинів, адже від правильності їх застосування залежить достовірність і допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні. Кримінально процесуальний кодекс України (далі КПК України) на жаль не містить норм, які регулювали процедуру роботи з цифровими доказами, як окремим видом доказування, тому це значно ускладнює діяльність правоохоронців та інших суб'єктів, які працюють з цими доказами. У такому випадку з'являється необхідність звертатися до міжнародних стандартів та практики. Це стосується положень ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів» [7]. Зазначений стандарт містить методичні рекомендації щодо пошуку, розпізнавання, документування та збереження цифрових об'єктів, що можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Дотримання положень ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 забезпечує допустимість цифрових доказів у кримінальному процесі, оскільки підтверджує належну фіксацію, збереження та захист інформації. Крім того, використання цього стандарту сприяє уніфікації процедур між різними слідчими органами та експертними установами, що, у свою чергу, підвищує результативність та якість проведення розслідувань.

Особливе місце серед сучасних методів виявлення посідає OSINT, або розвідка з відкритих джерел. OSINT (Open Source Intelligence) – є сучасним методом збору та аналізу інформації з відкритих джерел, що активно використовується у сфері кібербезпеки та розслідування кіберзлочинів. У криміналістичному аспекті OSINT застосовується для виявлення та аналізу цифрових слідів, зокрема інформації із соціальних мереж, відкритих веб-ресурсів, форумів, реєстрів та пу-

блічних баз даних. Використання OSINT сприяє ідентифікації осіб, встановленню зв'язків між учасниками протиправної діяльності та з'ясуванню способів учинення кіберзлочинів. Отримана з відкритих джерел інформація за умови належної процесуальної фіксації та дотримання вимог кримінального процесуального законодавства може набувати статусу цифрового доказу у кримінальному провадженні [8, с. 13-16]. Його застосування у криміналістиці дозволяє виявляти потенційно важливі цифрові сліди, що відображають злочинну діяльність або її наслідки. Отримані дані можуть бути використана як доказ у суді, за умови дотримання правил підтвердження автентичності та незмінності даних (наприклад, через обчислення геш-значень та збереження метаданих). Результати OSINT доцільно розглядати як документи у розумінні ст. 99 КПК України, які підлягають процесуальній фіксації у протоколі із доданням скриншотів, фото- чи відеоматеріалів та інших носіїв інформації (у тому числі комп'ютерних даних) [9, с. 146].

Серед способів виявлення та збереження цифрових слідів, важливе місце належить хеш-функції. У науковій публікації «Прикладні та методичні аспекти застосування хеш-функцій в інформаційній безпеці» наголошується, що хеш-функції є фундаментальним елементом сучасних механізмів забезпечення цілісності та безпеки даних у цифрових системах. Хеш-функція перетворює довільний вхідний масив даних у фіксований бітовий масив (хеш-код), який не тільки стискає інформацію, а й дозволяє ефективно контролювати її цілісність та достовірність. Використання алгоритмів хешування властиве для вирішення таких задач, як: ефективне зберігання та пошук даних у масивах і базах даних, захист паролів при автентифікації, формування електронного цифрового підпису та контроль важливих цифрових файлів. Автори також розглядають алгоритмічні аспекти хешування, включаючи їх практичне застосування за допомогою криптографічних служб і програмних інструментів, що є важливими для підготовки фахівців із інформаційної безпеки. Отриманий огляд підкреслює необхідність систематичного вивчення хеш-функцій у сфері кібербезпеки як засобу забезпечення надійного функціонування сучасних інформаційно-комунікаційних систем [10, с. 89-91]. Зазначимо, що застосування хеш-функцій є одним із ключових способів підтвердження цілісності цифрових об'єктів. В Україні цей метод використовують у межах криміналістичних експертиз, проте для всіх цифрових доказів варто запровадити стандартизовану практику розрахунку хеш-функцій та фіксації метаданих на всіх етапах слідчих дій.

До спеціалізованих засобів виявлення та аналізу цифрових слідів кримінальних правопорушень відносять: 1) експертне програмне забезпечення для криміналістичного дослідження комп'ютерних носіїв інформації, наприклад «X-Ways Forensics», «EnCase Forensic», «Belkasoft Evidence Center», «Forensic Toolkit»; 2) мобільні комплекси, що дозволяють добувати, декодувати та аналізувати цифрову інформацію, отриману з мобільних пристроїв, зокрема «MSAB XRY Field», «MOBILedit Forensic Express Pro», «Cellebrite UFED Touch 2»; 3) програмне забезпечення з відновлення комп'ютерних даних «UFS Explorer», «RStudio» тощо [11, с. 474]. Зазначені програмні засоби не є універсальними інструментами пошуку інформації, а становлять спеціалізоване програмне забезпечення, розроблене фахівцями у сфері цифрової криміналістики та кібербезпеки з урахуванням вимог кримінального процесу. Їх призначення полягає не лише у швидкому виявленні цифрових слідів, а насамперед у забезпеченні збереження цілісності, автентичності та відтворюваності цифрових даних. Таке програмне забезпечення дозволяє здійснювати аналіз комп'ютерних і мобільних носіїв, відновлення видалених файлів, дослідження метаданих і логів, а також автоматичну фіксацію хеш-значень, що є необхідною умовою допустимості цифрових доказів у кримінальному провадженні.

Належне виявлення та збереження цифрових слідів є ключовим для їх доказової сили. Всі операції мають супроводжуватися обчисленням хеш-функцій і веденням ланцюга збереження доказів, що гарантує їх цілісність та допустимість у суді. Цифрові сліди мають транзитний і швидкоплинний характер: дані можуть автоматично перезаписуватися, кешуватися, видалятися або розподілятися між серверами різних юрисдикцій. Це створює ризик втрати доказів, якщо їх не зафіксовано своєчасно. Для мінімізації таких ризиків застосовуються оперативні алгоритми реагування, стандартизовані процедури звернення до провайдерів послуг та технічні засоби для моментального вилучення й фіксації даних.

Забезпечення достовірності цифрових доказів вимагає суворого дотримання наступних процедур: використання сертифікованого програмного забезпечення, хронологічне документування всіх дій експерта, уникнення модифікації оригінальних даних та контроль за ланцюгом зберігання доказів. Важливою складовою є також оцінка надійності джерел інформації та встановлення

причетності конкретних осіб до кіберзлочину через аналіз метаданих, IP-адрес, логінів та інших цифрових слідів. Таким чином, криміналістичне дослідження кіберзлочинів поєднує юридичну, технічну та процесуальну складові, що дозволяє не лише виявити та задокументувати злочин, а й забезпечити ефективність його розслідування та доказової сили у суді. Оптимізація методів виявлення та фіксації цифрових слідів підвищує результативність роботи правоохоронних органів, а також сприяє захисту прав і свобод громадян у цифровому середовищі. Важливим є аналіз фіксації цифрових слідів, як доказів для подальшого їх використання у кримінальному провадженні.

Відповідно до положень КПК України, фіксація доказів є однією з ключових стадій процесу доказування. Згідно зі статтею 99 КПК України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, на підставі яких встановлюються наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження [12]. До таких доказів належать речові та електронні (цифрові) докази, отримані з інформаційних систем, носіїв чи мереж. Згідно зі статтею 100 КПК України, порядок зберігання речових доказів, документів та електронних носіїв інформації визначається з урахуванням їхніх властивостей та з метою забезпечення цілісності й автентичності інформації [12]. При цьому орган досудового розслідування зобов'язаний вжити заходів для недопущення пошкодження, зміни або знищення електронних даних, що можуть мати доказове значення.

Однією з головних проблем, що виникають під час фіксації цифрових доказів, є забезпечення їхньої автентичності та допустимості. Оскільки цифрова інформація може бути легко змінена або знищена, надзвичайно важливо дотримуватися процесуальних вимог до збору, копіювання, зберігання та передавання таких доказів. Відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема, у справі Khan v. the United Kingdom, допустимість цифрових доказів визначається не лише їх технічними характеристиками, а й дотриманням прав людини під час їх отримання. У контексті цифрових слідів справа Khan v. the United Kingdom демонструє, що навіть за наявності процедурних порушень при зборі електронних даних, вирішальним критерієм є не формальна законність, а вплив цих порушень на загальну справедливість процесу. Такий підхід є особливо актуальним для сучасного цифрового середовища, де збирання електронних доказів часто супроводжується ризиком втручання у приватне життя особи. ЄСПЛ наголошує, що держава повинна забезпечити чіткі та передбачувані правові механізми для збору, зберігання та використання цифрових доказів, аби уникнути свавільного втручання у сферу приватності [13]. Справа Khan v. the United Kingdom може бути застосована у національній практиці для обґрунтування необхідності оцінювати допустимість цифрових слідів не лише за формальними критеріями законності, а й з огляду на загальну справедливість провадження. Отже, навіть якщо цифрові дані отримані з певними процедурними недоліками, вони можуть бути використані у суді, якщо не порушують права сторін на змагальність, рівність і справедливий розгляд справи.

Караман К. В. окреслив та вділив певний алгоритм виявлення цифрових слідів, який узгоджується з вимогами криміналістичної тактики та положеннями міжнародних стандартів, зокрема ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Процес роботи з цифровими доказами він розділив на декілька послідовних етапів, щоб зберегти їх цілісність та забезпечити достовірність та допустимість для подальшого їх використання у судовому провадженні. Ці етапи поділені наступним чином: 1) виявлення потенційних цифрових об'єктів; 2) фіксація виявленої інформації; 3) підтвердження цілісності та достовірності цифрової інформації; 4) збереження та передача даних; 5) процесуальне оформлення отриманих матеріалів [9, с. 146-147].

Зазначимо, що усі виявлені цифрові об'єкти підлягають обов'язковому документуванню з характеристикою джерела їх походження та обставин виявлення. Якщо слідчий або детектив не має достатнього рівня технічної підготовки, доцільним є залучення спеціаліста. Його участь забезпечує кваліфіковану технічну підтримку під час роботи з цифровою інформацією. Другим етапом є фіксація виявленої інформації, що полягає у складанні процесуального протоколу, в якому детально відображаються всі дії, пов'язані з виявленням, вилученням і збереженням цифрових слідів. Доцільним є застосування додаткових способів фіксації – долучення електронних носіїв із копіями виявлених даних. Це забезпечує можливість повного відтворення проведених дій і перевірки їх достовірності. Для перевірку цілісності та автентичності цифрової інформації проводиться обчислення та фіксація хеш-функцій (геш-значень), збереження метаданих та інших технічних характеристик, що підтверджують відсутність змін або пошкоджень у файлах. Втрата або модифікація цифрового об'єкта може поставити під сумнів його доказову цінність, тому дотри-

мання вимог цілісності є критично важливим. Завершальним етапом є процесуальне оформлення отриманих матеріалів. Цифрові сліди включаються до системи доказування шляхом визнання їх документами відповідно до ст. 99 КПК України [12].

Ефективне використання цифрових слідів у кримінальному провадженні можливе лише за умов чіткого дотримання послідовних процедур – від їх виявлення та фіксації до забезпечення автентичності та належного процесуального оформлення. Дотримання національних процесуальних норм разом із міжнародно-правовими стандартами дозволяє цифровим доказам набути повноцінного статусу, забезпечуючи їх допустимість у суді та поєднуючи ефективність кримінального переслідування з дотриманням загальних засад кримінального провадження.

З метою підвищення ефективності правоохоронної діяльності у сфері розслідування кіберзлочинів доцільно оптимізувати процес криміналістичної експертизи цифрових доказів. Насамперед варто забезпечити уніфікацію процедур їх виявлення, фіксації та дослідження відповідно до міжнародних стандартів, зокрема до ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Адже, запровадження єдиних норм і стандартів роботи з цифровими слідами в Україні сприятиме уніфікації діяльності слідчих, експертів і спеціалістів, мінімізації процесуальних і технічних помилок, а також усуненню неоднозначного тлумачення порядку роботи з цифровими доказами. Це, в свою чергу підвищить ефективність досудового розслідування та забезпечить допустимість цифрових слідів у кримінальному провадженні.

Необхідним також є розширення спеціалізованих підрозділів цифрової криміналістики, оснащених сертифікованим програмним забезпеченням. Використання цих засобів забезпечує точність аналізу, збереження цілісності інформації та оперативність отримання результатів експертизи та цифрових доказів. Суттєве значення має підготовка кадрів – слідчих, експертів, прокурорів – у сфері цифрової криміналістики та кібербезпеки. Проведення регулярних навчань і підвищення кваліфікації сприятиме зменшенню кількості помилок під час збору та дослідження цифрових доказів. Також актуальним є удосконалення положень КПК України з метою чіткого регулювання порядку роботи з електронними доказами, як окремим видом доказів. Реалізація зазначених рекомендацій має на меті підвищення ефективності криміналістичної експертизи цифрових доказів, сприятиме захисту прав громадян у кіберпросторі та створенню цілісної системи цифрової криміналістики, здатної швидко відповідати на виклики сучасного інформаційного суспільства.

Висновки. Проведене дослідження показало, що цифрові сліди є не допоміжним, а центральним елементом доказування у справах про кіберзлочини. Саме вони дозволяють відтворити механізм вчинення правопорушення, встановити зв'язок між діями в цифровому середовищі та конкретною особою, а також підтвердити обсяг і характер завданої шкоди. Водночас їх нестабільний і нематеріальний характер зумовлює підвищені вимоги до порядку роботи з такими даними. Дослідження показало, що ключовим чинником ефективності розслідування кіберзлочинів є не лише наявність технічних засобів, а насамперед чітко визначений і уніфікований алгоритм дій під час виявлення, фіксації та збереження цифрових слідів. Дотримання такого алгоритму, заснованого на міжнародних стандартах і процесуальних гарантіях, зменшує ризик помилок, втрати доказів і сумнівів щодо їх допустимості. Отже, важливим є необхідність переходу від часткового використання окремих технічних інструментів до системного підходу в роботі з цифровими доказами. Саме стандартизація процедур і належна підготовка фахівців створюють передумови для формування сталої та ефективної практики розслідування кіберзлочинів у сучасному цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Довженко О. Поняття кіберзлочину з криміналістичної позиції. *Трибуна молодого вченого. Юридичний вісник*. № 3. 2018 С. 79-83. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v3_2018/14.pdf.
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text (дата звернення: 30.11.2025).
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.11.2025).
4. Конвенція про кіберзлочинність Рада Європи: Міжнародний документ від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 30.11.2025).

5. Кузьменко О.В. Особливості криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 4. 2022. С. 162-166. URL: http://apnl.dnu.in.ua/4_2022/4_2022.pdf#page=162.
6. Демидова Є.Є. Цифрові сліди кримінального правопорушення: поняття та особливості. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 4. 2024. С. 71-75. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.10.
7. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. На заміну ДСТУ ISO/IEC 27037:2016; чинний від 2019-01-01. Вид. офіц. Київ: УкрНДНЦ, 2018.
8. Нороха, В.О. Метод структурування та збору даних за допомогою технології OSINT: кваліфікаційна робота бакалавра за спеціальністю 125 «Кібербезпека». Чернігівський національний університет «Чернігівська політехніка», Чернігів. 2023. 57 с. URL: http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/29390.
9. Караман К. В. Виявлення цифрових слідів: особливості й алгоритм. *Вісник ХНУВС*. № 3. 2025. С. 141-150. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2025.3.12.
10. Жданова Ю., Спасітєлєва С., Шевченко С. Прикладні та методичні аспекти застосування хеш-функцій в інформаційній безпеці. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка, 4*(8), 2025. С. 85–96. DOI: https://doi.org/10.28925/2663-4023.2020.8.8596.
11. Колеснікова І.А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. С. 472–475. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/114.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 30.11.2025).
13. Khan v. the United Kingdom: Judgment of 12 May 2000, *HUDOC*. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58841%22]} (дата звернення: 30.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Крижановський А.С., Кравець В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.1; 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.14

ІНСТИТУТ ВІДВОДУ ТА САМОВІДВОДУ СЛІДЧОГО СУДДІ, СУДДІ: ПРО ДЕЯКІ ВИКЛИКИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Кучинська О.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-3464-4798

Булкат М.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»,
суддя місцевого загального суду
ORCID: 0009-0007-4647-8199

Кучинська О., Булкат М. Інститут відводу та самовідводу слідчого судді, судді: про деякі виклики та інструменти їх подолання.

У статті досліджується проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України, відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної «позиції» судової влади.

Чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід. Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широку дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід. Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. … Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід».

Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід.

Потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади системи органів судової влади, представників судової влади, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципові «самоочищення» судової влади. Тож опрацювання практичних

підходів та наукових положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

Пропонуємо до наукового обговорення наступні положення. Усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

Ключові слова: відвід судді, самовідвід судді, право на відвід, обов'язок заявити відвід, зловживання правами, кримінальне провадження, судовий розгляд, конфлікт інтересів, неупередженість судді.

Kuchynska O., Bulkat M. The institute of the recusal and the self-recusal of a investigating judge, judge: some challenges and tools for overcoming them.

The article examines the issues of the institution of the recusal and the self-recusal in the criminal process of Ukraine, the recusal and the self-recusal of a Investigating Judge, Judge. In particular: the interpretation of the concepts of «the right to the recusal (self-recusal)» and «the obligation to declare the recusal (self-recusal)»; the issues of the recusal of an investigating judge, judge as a type of abuse of the rights of participants in criminal proceedings; the issues of the self-recusal of an investigating judge, judge: the dichotomy «right-duty»; the possibility of applying Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by courts considering an application for the self-recusal of an investigating judge, judge, as a manifestation of the proactive position of the judiciary.

The current legislative regulation of the self-recusal of an investigating judge or judge establishes a dichotomy of «right and duty». An impressive approach is that, in the presence of clear circumstances that exclude the possibility of the participation of an investigating judge or judge specified in Articles 75–76 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, there is an obligation to declare self-recusal. Thus, according to the provisions of Article 80 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, in the presence of grounds provided for in Articles 75–76 of this Code, an investigating judge or judge is obliged to declare self-recusal. In contrast, the interpretation of Clause 4 of Part 1 of Article 75 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine – «in the presence of other circumstances that raise doubts about his impartiality» provides for broad discretion, and therefore – the right of a judge to declare self-recusal. The right to declare self-recusal is also enshrined in the provisions of Article 15 of the Code of Judicial Ethics: «Impartial consideration of cases is the main duty of a judge. … A judge should not abuse the right to recuse himself».

The implementation of the indicated dichotomy «right-duty», established by the legislator, regarding the recuse of an investigating judge and a judge in the practical plane is indirectly affected by the presence of debatable issues. Representatives of civil society institutions and human rights activists draw attention to the existence of isolated cases of improper performance of duty and use of the right to recuse by judges. They can be conditionally divided into two main groups: making decisions in conditions of unfulfilled duty to declare recuse; abuse of the right to recuse by a judge.

A legitimate question requires comprehensive consideration by the professional community: can a court, considering an application by an investigating judge or judge to recuse itself, apply Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine? It seems that its solution is based on moral and communicative aspects. The definition of the central subject of judicial power development as a system of judicial bodies, representatives of the judiciary, and judges implies a proactive position and moderation of public dialogue that meet the principle of «self-purification» of the judicial power. Therefore, the elaboration of practical approaches and scientific provisions must meet the high standards of democratic, legal states, principles of justice, criteria of truth and expediency, etc.

We propose the following provisions for scientific discussion. An established approach to the systematic interpretation of the provisions of Articles 75–76, 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine insofar as they relate to both recusal and self-recusal. Also, the fact that the interpretation of Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine corresponds to other norms of the current legislation of Ukraine, in particular the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», mediates the possibility of applying Part 4 of Article 81 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine by courts, considering an application for the self-recusal of an investigating judge or judge.

Key words: judge's recusal, judge's self-recusal, right to recusal, obligation to declare recusal, abuse of rights, criminal proceedings, trial, conflict of interest, judge's impartiality.

Постановка проблеми. Судово-правова реформа в Україні за понад тридцять років пройшла шлях від формулювання концептуальних основ [1] до визначення виважених положень про партнерські відносини держави і громадянського суспільства, зокрема у сфері реалізації функцій судової влади, судового захисту прав і свобод кожної людини і громадянина, судового захисту правопорядку [2; 3]. Методологічні засади, як-от розроблені О.В. Скрипнюком [4; 5], Н.М. Оніщенко [6; 7] щодо співвідношення держави та громадянського суспільства, знайшли відображення у вітчизняних концептах поступу судової влади [див., наприклад, 8–12].

Як зазначають провідні науковці і практики, на певних етапах розвитку нашої держави було виправдано перманенте реформування судової влади, однак у сьогоденні такі наративи, подекуди, є шкідливими. Їх слід замінити іншими – говорити про розвиток судової влади, зосереджуючись на конкретних напрямах, яких справді потребують громадяни, громадянське суспільство. А не спонукати до реформування, в якому може бути зацікавлений будь-хто, але точно не громадянин, який звернувся за захистом своїх прав до суду [13], або громадянське суспільство, яке очікує ефективного судового захисту правопорядку в державі.

Центральним суб'єктом такої розбудови, опрацювання нових підходів та положень, які відповідають стандартам демократичних, правових держав, є система органів судової влади, представники судової влади, судді. Вони у співпраці з фаховими науковцями кожної галузі модерують суспільний діалог щодо кожного питання, працюють над формуванням виважених положень. Як зазначив С.І. Кравченко, судова влада, зокрема Верховний Суд, налагоджує відвертий і конструктивний діалог із громадянським суспільством, приділяє значну увагу комунікаційній роботі, працює над посиленням співпраці з міжнародними партнерами. Їхня допомога необхідна у контексті вивчення закордонної практики та адаптації практики національних судів до європейських стандартів. Це невіддільний складник процесу євроінтеграції [14].

У контексті зазначеного доцільним видається продовження опрацювання, обговорення та формування виважених, науково-обґрунтованих положень щодо окремих питань кримінального процесуального права. Серед них – проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України, зокрема відводу (самовідводу) слідчого судді, судді.

Метою дослідження є окреслення окремих аспектів інституту відводу та самовідводу в кримінальному процесі України для формування професійною спільнотою науково-обґрунтованого підходу до їх вирішення. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної позиції судової влади.

Стан опрацювання проблематики. Так, основою професійного дискурсу у сфері кримінального, кримінального процесуального права, кримінального судочинства є комплексні наукові дослідження, зокрема Ю.М. Грошевого, деякі положення яких неодноразово актуалізовано [15]. Всебічно опрацьовано питання щодо реалізації основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України та розбудови кримінального процесу України в контексті європейських стандартів, здійснено аналіз кримінального законодавства європейських держав [16].

Еволюція наукових підходів до розуміння основоположних понять у царині кримінального, кримінального процесуального права, кримінального судочинства простежується через призму всебічного аналізу поточного законодавчого регулювання різних періодів [17–20]. Як зазначають науковці, Кримінальним процесуальним кодексом України, що вступив у дію в 2012 році, було внесено «революційні зміни в окремих порядках кримінального провадження» [21, с. 12]. Підготовлено низку фундаментальних наукових коментарів чинного кримінального процесуального законодавства [див., наприклад, 22; 23], навчальних видань [див., наприклад, 24]. Однак наукова і практична робота триває.

Так, право на розгляд справи неупередженим судом є частиною конституційних гарантій судочинства, передбачено статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25].

Визначення судді (колегії суддів) відповідно до ст. 35 КПК України здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних матеріалів кримінального провадження з обов'язковим урахуванням положень статей 75, 76 КПК України (обставин, що виключають участь судді в кримінальному провадженні) [26].

Згідно з положеннями ч. 1 ст. 75 КПК України слідчий суддя, суддя не може брати участь у кримінальному провадженні:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім`ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім`ї заінтересовані в результатах провадження;

4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості;

5) у випадку порушення встановленого частиною третьою статті 35 цього Кодексу порядку визначення слідчого судді, судді для розгляду справи [26].

Статтею 76 КПК України визначено недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні [26].

Загалом питання відводу (самовідводу) слідчого судді, судді видаються опрацьованими науковцями і практиками [див., наприклад, 27–29]. Зазначають про «традиційні» проблеми дихотомії науки і практики: відсутність законодавчо закріпленого поняття «відводу» у кримінальному судочинстві [28, с. 124], одночасне використання в законодавстві термінів «відвід», «усунення», «відсторонення» та їх співвідношення тощо.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальним питанням наукової доктрини та практики функціонування інституту відводу (самовідводу) судді, слідчого судді, залишається тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)» [див., наприклад, 30].

Назва статті 75 КПК України – «Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді», а також формулювання статті 80 КПК України – «зобов'язані заявити самовідвід», констатують випадки обов'язкового самовідводу слідчого судді, судді. Між тим, формулювання пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», вочевидь, залишає площу «для маневру». Юристи по-різному тлумачать як підстави відводу, так і самовідводу слідчого судді, судді. Іноді вказують на існування підстав, які «прямо не передбачені у чинному кримінальному процесуальному законодавстві» [31, с. 745].

Перманентно триває професійна дискусія щодо необхідності або недоцільності чіткого визначення переліку підстав відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Вказують на можливість запозичення досвіду європейських держав [32]. Так, параграф 22 Кримінального процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина [33] дослівно перекладається «Виключення з виконання суддівських обов'язків в силу закону». Науковці підкреслюють, що кожен пункт відводу (самовідводу) судді Кримінального процесуального кодексу Федеративної Республіки Німеччина є конкретним, без уживання слова «інші» випадки чи подібних [28, с. 124].

У цьому контексті триває дискурс і щодо відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження. На практиці такі дії полягають у повторному поданні заяви про відвід слідчого судді, судді за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів щодо упередженості судді.

Заборона зловживання правами закріплена у ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [25]. У розвиток цієї загальної заборони у ст. 35 Конвенції наведено критерії прийнятності, серед яких зловживання правом на подання заяви до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) є самостійною підставою для визнання неприйнятною індивідуальної заяви. Наслідком зловживання є позбавлення суб'єктивного права на звернення до ЄСПЛ, що є заходом відповідальності заявника. При цьому критерії зловживання правом визначаються не в Конвенції, а в рішеннях ЄСПЛ. Наявність зловживання правом в кожному конкретному випадку ЄСПЛ вирішує, керуючись сформульованими прецедентами.

Усталені положення щодо аналізу випадків зловживання процесуальним правом на відвід судді сформульовано і національною практикою, зокрема в рішеннях Верховного Суду, зокрема від

06.12.2021 у справі № 756/4855/17; від 14.12.2022 у справі № 127/9564/17; від 24.11.2020 у справі № 127/2318/18; від 06.11.2019 у справі № 300/474/17 та інших [34]. У цьому контексті Верховний Суд неодноразово вказував, що заборона зловживання процесуальними правами є загальноправовим принципом і поширюється на всі види судочинства (справа № 266/108/22 від 07.02.2022; справа № 757/9655/22-к від 07.11.2022). У випадках зловживання учасниками провадження процесуальним правом на відвід слідчого судді, судді, суд залишає заяву без розгляду згідно частини 4 статті 81 КПК України.

Водночас, чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, у нього виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід [26].

Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широку дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід.

Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. … Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід» [35].

Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Так, представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід [36].

У цьому контексті слід зазначити, що перелік складних питань, які потребують подальшого опрацювання професійною спільнотою, у контексті реалізації суддею права на самовідвід перебуває, насамперед, в площині тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості». Потребує подальшого опрацювання зміст поняття «конфлікт інтересів», відіграє важливу роль стала інституційна дисциплінарна практика Вищої ради правосуддя, зокрема щодо тлумачення поняття «неупередженості» та інших тощо.

У цьому контексті слід зазначити, що судді, користуючись правом на самовідвід, іноді посилаються на п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 року, які схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 N 2006/23 [37]. Згідно положень цього пункту, суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді. Між тим, слід зазначити, що випадки вказаної «неможливості винесення об'єктивного рішення у справі» та «коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» потребують подальшого вивчення, уніфікації. Натепер їх опосередковано визначено різними нормами національного законодавства, висвітлено у положеннях судової практики, рішеннях Пленуму Верховного Суду, інституційній практиці Вищої ради правосуддя та інших органів державної влади України. У кожному випадку, оцінюючи заявлений слідчим суддею, суддею самовідвід, суд виходить з комплексного аналізу вказаних наявних положень. Як і Вища рада правосуддя, вирішуючи питання про дисциплінарну відповідальність суддів, тлумачення поняття «неупередженості» та інших.

Виникає закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Воно потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою.

Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади саму систему органів судової влади, її представників, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципові «самоочищення» судової влади [14]. Тож опрацювання практичних підходів та науко-

вих положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

Як відомо, існує усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75, 76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. Таким чином, смислове значення норми ч. 4 ст. 81 КПК України щодо самовідводу слідчого судді, судді із урахуванням окреслених вище положень про «право судді на самовідвід» у контексті тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», законодавець сформулював: якщо повторно заявлений самовідвід має ознаки зловживання правом на самовідвід з метою затягування кримінального провадження, суд, який здійснює провадження, має право залишити таку заяву без розгляду.

Ознаками зловживання правом на самовідвід можуть бути, зокрема, заявлення самовідводу, з тих самих мотивів або ж з наведенням обставин, які не передбачені КПК України чи іншим законом як такі, що виключають участь слідчого судді, судді у кримінальному провадженні, тобто не є підставами для самовідводу. Це відповідає аналогічним положенням і практиці щодо відводу судді іншими учасниками кримінального провадження.

Положення ч. 4 ст. 81 КПК України не пов'язують наявність ознак зловживання правом на відвід або самовідвід із особою заявника. Ознаки наявні, якщо відвід або самовідвід заявлений будь-ким повторно, у межах одного кримінального провадження, з тих самих мотивів або ж з наведенням обставин, які не передбачені КПК України чи іншим законом як такі, що виключають участь у кримінальному провадженні, тобто не є підставами для відводу (самовідводу).

У цьому контексті Кодексом суддівської етики, зокрема статтею 1 визначено: «суддя як носій судової влади повинен бути прикладом неухильного дотримання принципу верховенства права і вимог закону, присяги судді. Суддя має усвідомлювати постійну увагу суспільства та демонструвати високі стандарти поведінки з метою зміцнення довіри до судової влади та утвердження авторитету правосуддя». Статтею 2 визначено: «суддя має уникати конфлікту інтересів, проявляти стійкість до будь-якого тиску або втручання у діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним у процесі прийняття рішень». Статтею 3 визначено: «суддя повинен сумлінно і компетентно виконувати покладені на нього обов'язки».

Щодо формулювання норми ч. 4 ст. 81 КПК України в частині про те, що повторно заявлений відвід (самовідвід) має ознаки зловживання правом на відвід «з метою затягування кримінального провадження», слід зазначити наступне. Встановлення «мети затягування кримінального провадження» або «мети затягування розгляду кримінального провадження» або інших порушень строків розгляду суддею відноситься до компетенції Вищої ради правосуддя. Серед підстав дисциплінарної відповідальності суддів, визначених підпунктом д пункту 1 частини 1 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» чітко зазначено «порушення правил щодо відводу (самовідводу)» [38], а в частині 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено підставу «безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом …» [38].

Щодо формулювання норми ч. 4 ст. 81 КПК України в частині «суд, який здійснює провадження» має право залишити таку заяву без розгляду, слід зазначити наступне. Під кримінальним провадженням розуміється здійснення уповноваженими органами досудового розслідування та судового провадження, в процесі яких здійснюються процесуальні дії [23, с. 11]. Номер судової справи є унікальним, незмінним протягом усього розгляду. Номер провадження формується відповідно до даних АСДС в суді, який розглядає заяву про самовідвід. В даному випадку суд, який здійснює провадження щодо розгляду заяви про самовідвід, і є «судом, який має право залишити таку заяву без розгляду».

Таким чином, пропонуємо до наукового обговорення наступні положення:

– усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що вказане тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

При цьому слід звернути увагу на те, що суд, під час розгляду заяви про самовідвід, не оцінює обставини кримінального провадження, а перевіряє наявність підстав для відводу іншого судді, передбачених правилами КПК України, чинним законодавством і практикою.

Також слід звернути увагу на те, що залишення заяви про самовідвід без розгляду (згідно норм чинного законодавства України) не позбавляє та не обмежує суддю в правах, оскільки кожен має право на повторне звернення з заявою.

Висновки:

1. Центральним суб'єктом розбудови судової влади, модерації діалогу з громадянським суспільством, зосереджуючись на конкретних напрямах, яких справді потребують громадяни, є система органів судової влади, її представники, судді. Вони у співпраці з фаховими науковцями кожної галузі працюють над формуванням виважених положень.

2. У контексті зазначеного доцільним видається продовження опрацювання, обговорення та формування виважених, науково-обґрунтованих положень щодо окремих питань кримінального процесуального права. Серед них – проблематика інституту відводу (самовідводу) в кримінальному процесі України. Зокрема: тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)»; проблематика відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження; проблематика самовідводу слідчого судді, судді: дихотомія «право-обов'язок»; можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді, як прояв проактивної позиції судової влади, що відповідає принципові «самоочищення» тощо.

3. Досліджуючи питання відводу (самовідводу) слідчого судді, судді, науковці зазначають про «традиційні» проблеми співвідношення науки і практики: відсутність законодавчо-закріпленого поняття «відводу» у кримінальному судочинстві, одночасне використання в законодавстві термінів «відвід», «усунення», «відсторонення» тощо. Фундаментальним питанням наукової доктрини та практики функціонування інституту відводу (самовідводу) слідчого судді, судді залишається тлумачення понять «права на відвід (самовідвід)» та «обов'язку заявити відвід (самовідвід)».

4. Назва статті 75 КПК України – «Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді», а також формулювання статті 80 КПК України – «зобов'язані заявити самовідвід», констатують випадки обов'язкового самовідводу слідчого судді, судді. Між тим, формулювання пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості», вочевидь, залишає площу «для маневру». Юристи по-різному тлумачать як підстави відводу, так і самовідводу слідчого судді, судді. Іноді вказують на існування підстав, які не передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством.

5. Триває професійна дискусія щодо необхідності або недоцільності чіткого визначення переліку підстав відводу (самовідводу) слідчого судді, судді. Обговорюються і питання щодо відводу слідчого судді, судді як виду зловживань правами учасниками кримінального провадження. На практиці такі дії полягають у повторному поданні заяви про відвід слідчого судді, судді за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів щодо упередженості судді. У випадках зловживання учасниками провадження процесуальним правом на відвід слідчого судді, судді, суд залишає заяву без розгляду згідно частини 4 статті 81 КПК України.

6. Чинним законодавчим регулюванням самовідводу слідчого судді, судді закладено дихотомію «право-обов'язок». Імпонує підхід, коли за наявності чітких обставин, що виключають можливість участі слідчого судді, судді, зазначених у статтях 75–76 КПК України, виникає обов'язок заявити самовідвід. Так, згідно положень ст. 80 КПК України, за наявності підстав, передбачених статтями 75–76 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, зобов'язаний заявити самовідвід. Натомість тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості» передбачає широку дискрецію, а отже – право судді заявити самовідвід. Право на самовідвід знайшло своє закріплення і у положеннях ст. 15 Кодексу суддівської етики: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. … Суддя не повинен зловживати правом на самовідвід».

7. Реалізацію вказаної дихотомії «право-обов'язок», закладеної законодавцем, щодо самовідводу слідчим суддею, суддею у практичній площині опосередковано наявністю дискусійних питань. Представники інститутів громадянського суспільства, правозахисники звертають увагу на існування поодиноких випадків неналежного виконання обов'язку та користування правом самовідводу суддями. Їх можна умовно поділити на дві основні групи: ухвалення рішень в умовах невиконаного обов'язку щодо заявлення самовідводу; зловживання суддею правом на самовідвід.

8. Перелік складних питань, які потребують подальшого опрацювання професійною спільнотою, у контексті реалізації суддею права на самовідвід, перебуває, насамперед, в площині тлумачення пункту 4 частини 1 статті 75 КПК України – «за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості». Потребує подальшого опрацювання зміст поняття «конфлікт інтересів», відіграє важливу роль стала інституційна дисциплінарна практика Вищої ради правосуддя щодо тлумачення поняття «неупередженості» та інших, тощо.

9. Судді, користуючись правом на самовідвід, іноді посилаються на п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки суддів. Згідно положень цього пункту, суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді. Між тим, слід зазначити, що випадки вказаної «неможливості винесення об'єктивного рішення у справі» та «коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» потребують подальшого вивчення, уніфікації. Натепер їх опосередковано визначено різними нормами національного законодавства, висвітлено у положеннях судової практики, рішеннях Пленуму Верховного Суду, інституційній практиці Вищої ради правосуддя та інших органів державної влади України. У кожному випадку, оцінюючи заявлений слідчим суддею, суддею самовідвід, суд виходить з комплексного аналізу вказаних наявних положень. Як і Вища рада правосуддя, вирішуючи питання про дисциплінарну відповідальність суддів, тлумачення поняття «неупередженості» та інших.

10. Потребує всебічного опрацювання професійною спільнотою закономірне питання: чи може суд, який розглядає заяву слідчого судді, судді про самовідвід, застосувати частину 4 статті 81 КПК України? Вбачається, що в основі його вирішення – моральний, комунікативний аспекти. Визначення центральним суб'єктом розбудови судової влади системи органів судової влади, представників судової влади, суддів, передбачає проактивну позицію, модерацію суспільного діалогу, які відповідають принципові «самоочищення» судової влади. Тож опрацювання практичних підходів та наукових положень, мають відповідати високим стандартам демократичних, правових держав, принципам справедливості, критеріям істинності та доцільності тощо.

11. Пропонуємо до наукового обговорення наступні положення. Усталений підхід щодо системного тлумачення положень статей 75–76, 81 КПК України в частині того, що вони стосуються як відводу, так і самовідводу. А також те, що тлумачення ч. 4 статті 81 КПК України кореспондується з іншими нормами чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про судоустрій і статус суддів», опосередковує можливість застосовувати ч. 4 статті 81 КПК України судами, які розглядають заяву про самовідвід слідчого судді, судді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28.04.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. С. 426. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text.
2. Святоцький О. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування. *Право України*. 2010. № 5. С. 30–39. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-5-pravoukr_2010_5.pdf.
3. Сіренко В.Ф. Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. *Право України*. 2010. № 5. С. 4–13. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-pravoukr-2010-5-pravoukr_2010_5.pdf.
4. Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с. ISBN: 966-581-740-X. URL: https://lib.oa.edu.ua/files/funds/works_oa/politics/%D0%A1%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9E.%20%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%96%D1%8F.pdf.
5. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB& S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0007631.

6. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 378 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0502U000387.
7. Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ: Юридична думка, 2008. 320 с. ISBN 978-966-8602-61-0.
8. Прилуцький С.В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 36 с. Рубрикатор НБУВ: Х891.9(4УКР); Х8(4УКР) в3.
9. Вільгушинський М. Й. Суди загальної юрисдикції у системі взаємовідносин із суб'єктами владних повноважень та громадськістю: автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.10; 12.00.07. Національний ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 32 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC& P21DBN=JRN&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5891.9%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%2911$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=AVHEAD&S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.
10. Судова влада: монографія / І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров та ін.; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с. URL: https://www.academia.edu/45685597/.
11. Захист правосуддя. Законодавство. Коментар. Судова практика: зб. норм.-прав. актів / за ред. М.В. Оніщука; Нац. шк. суддів України. Київ: Юрінком Інтер: Буква Закону, 2018. 485 с. ISBN: 978-966-667-713-9; URL: https://jurkniga.ua/zakhist-pravosuddya-zakonodavstvo-komentar-sudova-praktika/?srsltid=AfmBOooEJs_ry58oJ3NL9ejvaD6K37btuEXr6BLCUhcD8OHe 3LC8WCQX.
12. Булкат М.С. Теоретико-правові засади розвитку та функціонування судової влади: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Юрид. думка, 2018. 502 с. ISBN: 9786176650423; URL: https://www.academia.edu/42217474/Bulkat_m_s_teoretiko_ pravovi_zasadi_sudovoyi_vladi_suchasniy_kontsept_d.
13. Голова ВС назвав п'ять кроків для покращення правосуддя в Україні. Укрінформ: веб-сайт. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4047650-golova-vs-nazvav-pat-krokiv-dla-pokrasenna-pravosudda-v-ukraini.html.
14. Кравченко С., Чернишук П. Судді мають усвідомити, що часи закритості та корпоративності судової системи давно минули. *Юридична газета*. 2023. № 9–10 (767–768). URL: https://yur-gazeta.com/interview/suddi-mayut-usvidomiti-shcho-chasi-zakritosti-ta-korporativnosti-sudovoyi-sistemi-davno-minuli.html.
15. Дроздович Н.Л. Формування внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Академія адвокатури України. Київ, 2011. 16 с. Рубрикатор НБУВ: Х893.9(4УКР)740.7:Ю9; Ю947.294. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT =JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5893.9%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%2974$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=dz&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.
16. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. URL: Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 35 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14501.
17. Молдован В.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 352 с. URL: http://radnuk.info/pidrychnuku/protses/512-moldovan/11467-2005--352-.html.
18. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / заг. ред. В.Т. Маляренко, В.Г. Гончаренко; Верховний Суд України. Київ: Форум, 2003. 938 с. ISBN 966-95843-6-1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EU%3D%D0%A5893.9%284%D0%A3%D0%9A%D0%A0%29-324.23%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=AVHEAD& S21SRD=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20.

19. Яновська О.Г. Кримінально-процесуальне право України: навч.-метод. посібник. Київський національний економічний ун-т. Київ: КНЕУ, 2003. 207 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN= 1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=SB0.
20. Ткачук О.С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 1999. 16 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe.
21. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3bac_pravo/Krymalno-protsesualne-pravo.pdf.
22. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С.В. Ківалова, С.І. Кравченко. Одеса: Фенікс, 2020. 924 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/items/6f995a96-7f0d-4217-83fe-801547652080.
23. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. І том. Станом на 27 червня 2025 року. / За заг. ред. Стратонова В.М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2025. 740 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/naukovo-praktichniy-komentar-kriminalnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini.pdf?srsltid=AfmBOooeG2vqqCGojAWvBDxwAZ0 zvK8O9DaaBy7_CH2XrFz8h2AOMfOD.
24. Кримінальний процес України: навч. посіб. / за заг. ред. О.П. Кучинської, Ю.В. Циганюк. 3-тє вид., допов. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 652 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-protses-ukraini-navchalniy-posibnik.pdf?srsltid= AfmBOorFhjixQ6O1jSsviLkhjwomo4W27neFvTSyewnDi30Q3nuTSWPy
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
26. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9-10, № 11-12, № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
27. Абібуллаєв Е. Відвід слідчого судді, судді чи суду у кримінальному провадженні. Слово Національної школи суддів України. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2016/2-15-2016/17-2016/431-vidvid-slidchogo-suddi-suddi-chi-sudu-u-kriminalnomu-provadzhenni.
28. Сердюк В.П., Сердюк Є.В. Актуальні питання відводів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Юриспруденція. 2020. № 47, том 2. С. 123–126. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc47/part_2/28.pdf.
29. Гринишина А.А. Узагальнення причин та обґрунтованості заяв про відвід та самовідвід, підстав їх задоволення в цивільних справах та кримінальних провадженнях за 2018 рік – І півріччя 2019 року. Судова влада України: веб-сайт. URL: https://psh.vn.court.gov.ua/sud0219/pokazniki-diyalnosti/yzag/736634/.
30. Прасолов В. Самовідвід в кримінальному процесі – погляд з точки зору виконання обов'язку та перетворення його у право. Судово-юридична газета. 2025. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/349789-samootvod-v-ugolovnom-protsesse-vzglyad-s-tochki-zreniya-vypolneniya-obyazannosti-i-preobrazovaniya-ee-v-pravo.
31. Данілов Ю.М. Підстави для відводів суддів у кримінальному провадженні за 2023 рік. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 742–745. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://lsej.org.ua/4_2024/180.pdf.
32. Савченко В.А., Соловій Я.І., Фелик В.І., Юрчишин В.Д. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 372 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://jurkniga.ua/contents/osnovi-kriminalnogo-procesu-federativnoyi-respubliki-nimechchina.pdf?srsltid=AfmBOorcarmmubHzKHfkAA8NbXlYZj-z5c67mhxK3fPfuuy4ToooHCpO.
33. Strafprozeßordnung. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/.
34. База правових позицій Верховного Суду: веб-сайт. URL: https://lpd.court.gov.ua/.
35. Кодекс суддівської етики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text.
36. Практика ГРД. Громадська рада доброчесності: веб-сайт. URL: https://grd.gov.ua/news/iak-suddi-vydaiut-svoiu-uperedzhenist-praktyka-hrd/.

37. Бангалорські принципи поведінки суддів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
38. Про судоустрій і статус суддів: Закон України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кучинська О., Булкат М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.148
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.15

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУЧАСНІ ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

Литвиненко О.Г.,
доктор філософії у галузі права, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування НПУ ДонДУВС
ORCID: **0000-0003-4218-21**

Літун О.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права
та соціального менеджменту ДонДУВС
ORCID: 0000-0002-0427-7782

Лісойван Я.М.,
доктор філософії у галузі права,
викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування НПУ ДонДУВС
ORCID: 0000-0001-7533-5452

Литвиненко О.Г., Літун О.О., Лісойван Я.М. Процесуальні особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану: сучасні законодавчі зміни та практика застосування.

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз особливостей проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в умовах воєнного стану відповідно до положень ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації кримінального процесуального законодавства до умов збройної агресії, обмеженого функціонування судової системи та підвищених безпекових ризиків, що впливають на порядок здійснення слідчих (розшукових) дій. Обґрунтовано, що законодавчі новели, спрямовані на забезпечення оперативності досудового розслідування, водночас породжують низку теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із забезпеченням балансу між публічними інтересами держави та конституційними гарантіями недоторканності житла і права на захист. Проаналізовано дискусійні аспекти тимчасового розширення повноважень прокурора щодо надання дозволу на проведення обшуку за відсутності можливості здійснення судового контролю, можливість проведення обшуку у нічний час без критерію невідкладності, а також питання відтермінування складання протоколу обшуку до 72 годин. Звернено увагу на відсутність єдиної правозастосовної практики та чітких процедурних алгоритмів, що створює ризики зловживань і неоднакового тлумачення норм закону. У роботі сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема: запровадження обов'язкового судового контролю post factum за рішеннями прокурора, нормативне визначення обставин «об'єктивної неможливості» здійснення повноважень слідчим суддею, встановлення обов'язку окремого обґрунтування проведення обшуку в нічний час, удосконалення порядку фіксації результатів обшуку із використанням технічних засобів та електронних процесуальних документів. Наголошено, що подальша законодавча деталізація положень ст. 615 КПК України має здійснюватися з урахуванням принципів верховенства права, пропорційності, правової визначеності та практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, обшук, судовий контроль, слідчий суддя, прокурор, досудове розслідування, воєнний стан, права людини.

Lytvynenko O.H., Litun O.O., Lisoivan Ya.M. Procedural features of conducting a search under martial state: current legislative changes and practice of application.

The article provides a comprehensive scientific and legal analysis of the specific features of conducting a search of a dwelling or other property of a person under martial law in accordance with Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The relevance of the study is determined by the need to adapt criminal procedural legislation to the conditions of armed aggression, the limited functioning of the judicial system, and increased security risks affecting the conduct of investigative (search) actions. It is substantiated that legislative amendments aimed at ensuring the efficiency of pre-trial investigation simultaneously generate a number of theoretical and practical problems related to maintaining a balance between the public interests of the state and the constitutional guarantees of the inviolability of the home and the right to defense. The article analyzes controversial aspects of the temporary expansion of prosecutorial powers to authorize searches in the absence of the possibility of judicial control, the permissibility of conducting searches at night without the criterion of urgency, and the issue of postponing the drafting of a search record for up to 72 hours. Attention is drawn to the lack of a unified law enforcement practice and clear procedural algorithms, which creates risks of abuse and inconsistent interpretation of legal provisions. The paper formulates proposals for improving criminal procedural legislation, in particular: the introduction of mandatory judicial control post factum over prosecutors' decisions, the regulatory definition of circumstances constituting the "objective impossibility" for an investigating judge to exercise his or her powers, the establishment of an obligation to provide separate justification for conducting a search at night, and the improvement of procedures for documenting search results through the use of technical means and electronic procedural documents. It is emphasized that further legislative clarification of Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine should be carried out with due regard to the principles of the rule of law, proportionality, legal certainty, and the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: pre-trial investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, search, judicial control, investigating judge, prosecutor, pre-trial investigation, martial law, human rights.

Постановка проблеми. Запровадження воєнного стану в Україні зумовило необхідність оперативної адаптації кримінального процесуального законодавства до умов збройної агресії та обмежених можливостей функціонування судової системи. Зокрема, істотних змін зазнала процедура проведення обшуку житла чи іншого володіння особи відповідно до ст. 615 КПК України.

Проведення обшуку в умовах воєнного стану, у разі частих обстрілів, повітряної тривоги тощо, вимагає не аби якої підготовки задля забезпечення безпеки усіх учасників кримінального провадження та дотримання балансу між державними та приватними інтересами [1, с.202].

Водночас, законодавчі новели породжують низку теоретичних і практичних проблем, зокрема відсутність єдиної правозастосовної практики та чітких процедурних алгоритмів. Отже, актуалізується проблема вироблення науково обґрунтованих підходів до вдосконалення правового регулювання проведення обшуку в умовах воєнного стану з урахуванням принципів верховенства права, пропорційності та правової визначеності.

Метою статті є комплексний науково-правовий аналіз особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану відповідно до положень ст. 615 КПК України, виявлення проблем правозастосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства з метою забезпечення ефективності досудового розслідування при одночасному дотриманні конституційних гарантій прав і свобод людини.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання правового регулювання слідчої (розшукової) дії - обшуку - досліджували такі науковці, як Гаркуша А., Демченко О., Коваленко О., Колода А., Кухарчук А., Лейба О., Лоскутов Т., Огерук І., Тетерятник Г., Ткаченко О., Сірий Ю., Хлівна А., Цапович В., Шаповал А. та ін. Проте активні зміни в Кримінальному процесуальному кодексі України, зокрема щодо обшуку, залишаються актуальними та дискусійними.

Виклад основного матеріалу. Справедливо відмічає А.А. Колода про те, шо обшук – це слідча (розшукова) дія, яка має специфічну мету та завдання щодо відшукування об'єктів, які мають юридичне значення для кримінального провадження. Адаптація та удосконалення нормативно-правової бази до умов воєнного стану в Україні є архіважливим і повинно відповідати викликам

сьогодення та повинно надавати більш розширені «юридичні опції» для силового блоку України до якого входить орган досудового розслідування Державного бюро розслідувань, Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України [2, с. 37]. Саме тому законодавцем внесені змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обшуку житла чи іншого володіння особи. Законодавчі зміни торкнулися таких аспектів:

1. Першою особливістю проведення обшуку в умовах воєнного стану є те, що ухвалу на його проведення може прийняти керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [3, с. 66].

Так, у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначено, що, у разі відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею своїх повноважень, зокрема щодо надання дозволу на проведення обшуку, - такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором [4]. На нашу думку, зазначена норма є прогресивною, оскільки спрямована на швидкий розгляд питання про отримання дозволу на проведення обшуку.

Тимчасове розширення повноважень прокуратури в умовах воєнного стану є доцільним і ефективним механізмом щодо забезпечення верховенства права та гарантованості правопорядку, за умови їх використання виключно в рамках вимог Конституції України, міжнародного права та мають лише тимчасовий характер [5, с. 274].

Проте у науковій доктрині є й інші думки. Зокрема, О. Демченко зазначає, що така особливість фактично нівелює обов'язковий попередній судовий контроль за втручанням в недоторканність житла особи та її приватне життя, оскільки в умовах воєнного стану незалежно від місця проведення обшуку на території України, неупереджене та об'єктивне вирішення питання про надання дозволу на проникнення до житла чи іншого володіння особи та/або проведення в них обшуку покладається на плечі керівника органу прокуратури як представника сторони обвинувачення у кримінальному провадженні. Своєю чергою, це може створювати фундамент для істотних зловживань в частині спроб уникнення судової справедливості та, як наслідок, зменшення гарантій права особи на захист [6, с. 32].

Відмітимо, що зазначена норма була прийнята, ще у 2014 році, проте й дотепер відсутня єдина позиції судових та правоохоронних органів щодо тлумачення вказаної норми закону, що призводить до неоднакового її застосування на практиці [7, с. 12], що неодноразово приводило до оскарження таких рішень.

Так, до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії надійшла дисциплінарна скарга від адвоката на дії керівника Шевченківської окружної прокуратури міста Києва, щодо неналежного виконання свої службових обов'язків у кримінальних провадженнях, які виразились у тому, що він використовуючи повноваження, передбачені у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК, безпідставно у кримінальному провадженні виніс дві постанови про проведення обшуків. Було встановлено, що у зазначеному кримінальному провадженні заступником начальника відділу поліції – начальником СВ вжито заходів, направлених на подання до Шевченківського районного суду міста Києва клопотання про обшуку, однак, виїздом до вищевказаного суду встановлено, що двері суду зачинені, суд не працює, а у зв'язку з введенням воєнного стану та через неодноразові обстріли, слідчі судді, працівники апарату, канцелярії суду не можуть прибути на робоче місце до приміщення суду, внаслідок чого унеможливлено подачу клопотань, проведення судових засідань, фіксацію судових розглядів, виготовлення процесуальних документів. На підставі вищевикладеного ним, відповідно до вимог п. 2 ч. 3 ст. 615 КПК України, запропоновано звернутись із відповідним клопотанням до керівника до Шевченківської окружної прокуратури міста Києва. За результатами такого звернення отримано дозвіл на проведення обшуку, який надалі було проведено. Розглянувши матеріали скарги було прийнято рішення про закриття дисциплінарного провадження, оскільки було підтверджено факт неможливості здійснення Шевченківським судом свої повноважень [8]. Отже, можна зробити висновок про те, що у разі необхідності здійснення керівником прокуратури повноважень, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України така необхідність має бути обґрунтована та документально підтверджена.

Окрім цього, вважаємо за необхідне покласти обов'язок на слідчого надсилати до суду копії постанови прокурора та протоколу обшуку задля здійснення судового контролю post factum, за аналогією процедури, яка передбачена в ч. 3 ст. 233 КПК України. Переконані, що така процедура буде спрямовувати прокурора, як представника сторони обвинувачення, бути справедливим і незацікавленим у прийнятті рішення щодо надання дозволу на проведення обшуку, а слідчого – до законного проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Також, на нашу думку доцільно на рівні КПК або підзаконного акту (наприклад, узагальнення Верховного Суду) закріпити вичерпний або орієнтовний перелік обставин, які свідчать про об'єктивну неможливість здійснення судового контролю (фізична відсутність доступу до приміщення суду; евакуація суддів; відсутність електронного зв'язку; припинення роботи суду внаслідок бойових дій тощо). Це сприятиме уніфікації практики та мінімізує ризик довільного тлумачення цієї категорії.

2. Наступні зміни стосувались можливості проведення обшуку в будь-який час доби, в противагу загальним вимогам до проведення слідчих (розшукових) дій, передбачених ч. 4 ст. 223 КПК України.

Згідно зі ст.ст. 223, 615 КПК України, тимчасово скасовується заборона проведення обшуку у нічний час, що робить проведення обшуку в нічний період (з 22:00 до 06:00) правомірним [9, с. 124], тим само юридично забезпечено його раптовість [10, с. 579].

На думку В.А. Цапович та А.Г. Гаркуші це може спричинити зміни у роботі правоохоронних органів, забезпечуючи їм більшу гнучкість у проведенні слідчих дій у відповідності до вимог закону [9, с. 124].

Раніше ця вимога була недопустимою та можливою лише у невідкладних випадках, проте теперішня ситуація на території України змінила дану норму закону. Це зроблено у першу чергу для того, аби виявити диверсантів, які здійснюють координування для країни-агресора, виявлення осіб, які мають приховані збройні знаряддя чи боєприпаси, чи інші предмети суспільної небезпеки. Тому, щоб пришвидшити процес виявлення злочинців, правопорушення яких можуть викликати небезпеку для громадян та національній безпеці здійснюється проведення обшуку у нічний час [11, с. 158].

Однак, на думку А.О. Шаповал, тут все ж таки існує вірогідність зловживання вказаним правом правоохоронними органами. Це пов'язано з тим, що більшість оглядів та обшуків навіть в умовах воєнного стану можуть бути проведені без нагальної терміновості, у денний час доби і за наявності власника. Це звичайно не стосується тієї частини дійсно невідкладних оглядів та обшуків, які проводять правоохоронні органи по різним категоріям справ, а особливо в умовах воєнного часу. Тому в даному випадку вибір часу проведення вищевказаних слідчих (розшукових) дій повністю покладається на слідчого, прокурора, й не потребує наявності умови «невідкладності» [12, с. 102].

Зазначена норма є прогресивною, адже спрямована на швидке розслідування кримінальних правопорушень, проте за «швидкістю» не варто забувати про ефективність розслідування та належне отримання доказів.

Отже, запровадження дозволу на нічний обшук - необхідний захід у воєнний період, однак важливо збалансувати оперативну ефективність із правовими гарантіями. Законодавець повинен чітко регламентувати підстави, процедуру та обмеження такого обшуку для недопущення зловживань і порушень прав людини.

Вважаємо за доцільне доповнити ст. 615 КПК України нормою, яка зобов'язує слідчого або прокурора окремо обґрунтовувати необхідність проведення обшуку в нічний час, навіть в умовах воєнного стану. Формальна відсутність вимоги «невідкладності» не повинна означати відсутність принципу пропорційності.

3. Дозволено відтермінування складання письмового протоколу обшуку, проте не пізніше сімдесяти двох годин з моменту його завершення (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим **складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин** з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України) [4].

Стосовно зазначеного І. Огерук справедливо виділив декілька проблемних питань, а саме:

– на якій підставі викликати осіб, які брали участь у проведенні обшуку, для підписання протоколу обшуку, та яку відповідальність вони понесуть в разі неявки;

– що робити в тому випадку, якщо особи, які брали участь в обшуку, позбавлені фізичної можливості прибути для підписання протоколу обшуку у відведений час, однак при потребі можуть підтвердити все зазначене у протоколі іншим способом (наприклад, по онлайн-зв'язку) [3, с. 67].

Зазначену проблематику підтримує і О. Коваленко, який зазначає, що копія протоколу разом із описом вилучених речей та іншими додатками може бути вручена у спосіб, який передбачено КПК України для вручення повідомлень, проте більш актуальним залишається питання про до-

повнення протоколу такими необхідними реквізитами, як підписи учасників, їхні доповнення та зауваження, що підлягають обов'язковому внесенню до тексту протоколу [13, с. 671].

Проте, Т.О. Лоскутов вважає, що норми КПК України повинні містити положення щодо спрощеної, альтернативної фіксації особливого порядку кримінального провадження, обумовленого правовим режимом воєнного стану. Спрощення та варіативність фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану має визначатися балансом між паперовою та технічною формами фіксації. Якщо застосовується фіксація за допомогою технічних засобів, то немає необхідності використовувати паперову форму фіксації у повному обсязі шляхом оформлення складних протоколів [14, с. 343].

У ч. 2 ст. 104 КПК України зазначено про те, що якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього [4]. Вважаємо за доцільне адаптувати зазначену норму до обшуку. Враховуючи те, що обшук в обов'язковому порядку фіксується доступними технічними засобами, пропонуємо, у разі неможливості негайного складення протоколу, вносити в нього таке формулювання: «хід та результати слідчої (розшукової) дії було зафіксовано на носій інформації (із зазначенням технічних характеристик такого носія)». Проте, в обов'язковому порядку протокол має бути підписаний усіма учасниками слідчої (розшукової) дії, перед чим їм має бути роз'яснено про те, що хід та результати обшуку фіксувались під відеозапис, однак у зв'язку із винятковими обставинами вноситись в протокол не будуть. Вважаємо, що запропонована нами процедура сприятиме здійсненню ефективного проведення та фіксування обшуку, оскільки у разі допущення певних помилок, докази отримані в результаті такої слідчої (розшукової) дії будуть визнані недопустимими. В подальшому, було б позитивним, обов'язкове здійснення допиту усіх учасників обшуку.

Також, доречним було б передбачити альтернативні способи фіксації обшуку, зокрема із застосуванням електронних комп'ютерних пристроїв, таких як планшети та портативні принтери для негайного роздруковування протоколів і їх підписання або накладення цифрових підписів.

Висновки. Проведення обшуку в умовах воєнного стану вимагає особливого правового регулювання, що зумовлено необхідністю забезпечення оперативності, ефективності та безпеки проведення слідчих (розшукових) дій у надзвичайних умовах. Аналіз чинного законодавства України, наукових позицій та практики його застосування дозволяє сформулювати такі висновки:

Тимчасове розширення повноважень прокурора щодо надання дозволу на проведення обшуку за відсутності можливості звернення до слідчого судді є обґрунтованим механізмом забезпечення безперервності досудового розслідування. Водночас така норма створює ризики зловживань та зменшення гарантій судового контролю, що потребує подальшого нормативного уточнення та інституційного контролю за її застосуванням.

Правомірність проведення обшуку у нічний час в умовах воєнного стану слід розглядати як виняткový засіб боротьби з загрозами національній безпеці. Водночас законодавець має чітко регламентувати підстави, процедуру та межі таких дій для запобігання свавільному втручанню в права осіб.

Відтермінування складання протоколу обшуку до 72 годин є не доцільним, тому пропонується внесення змін до КПК з метою невідкладного його фіксування задля забезпечення автентичності доказової інформації та допустимості її використання в суді.

Загалом, впроваджені положення ст. 615 КПК України є реакцією на безпрецедентні обставини, пов'язані з воєнним станом, однак вони мають бути реалізовані із дотриманням принципів правової визначеності, пропорційності, законності та верховенства права. Необхідною є подальша законодавча деталізація цих норм з урахуванням практики їх застосування, що дозволить мінімізувати ризики зловживань та забезпечити належний рівень правових гарантій учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвиненко О.Г. Права та обов'язки учасників обшуку в умовах воєнного стану: вимоги законодавства та виклики сьогодення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* Випуск №05. 2025, частина 3. С. 199-203. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342776/330716 (дата звернення: 12.01.2026).
2. Колода А.А. Помилки слідчого при проведенні обшуку в умовах воєнного стану. *Наукові праці НУ ОЮА.* 2022. С. 33-39. DOI https://doi.org/10.32782/npnuola.v31.2022.4 (дата звернення: 12.01.2026).

3. Огерук І. Особливості обшуку в умовах воєнного стану. *Правова політика України: історія та сучасність*: матеріали ІІІ Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 7 жовтня 2022 року). Ж.: Житомирська політехніка, 2022. 265 с. С. 65-68. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/65-1.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 10.01.2026).
5. Софієв С.О., Теслицький А.А. Особливості діяльності органів прокуратури України в умовах воєнного стану. Розширення повноважень прокуратури в кримінальному провадженні. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 2(15). С. 268-276. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-268-276 (дата звернення: 12.01.2026).
6. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. *Право на захист в умовах воєнного стану*: матеріали Першої науково – практичної конференції (Львів, 30 березня 2024 р.). Львів: Юрид. ф–т Львів. нац. ун–ту ім. І. Франка, 2024. 88 с. С. 30-35. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zbirnyk_materialiv_I_naukovo_praktychnoi_konferentsii_Pravo_na_zakhyst.pdf (дата звернення: 11.01.2026).
7. Одерій О.В., Клечановський І.С., Клечановська Ю.І. Практика застосування статті 615 кримінального процесуального кодексу України (теоретико-прикладний аспект). *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 10-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_4 (дата звернення: 10.01.2026).
8. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів. Рішення №41дп-23 від 01 березня 2023 «Про закриття дисциплінарного провадження стосовно керівника Шевченківської окружної прокуратури міста Києва Коваленка Ю.О.». URL: https://kdkp.gov.ua/decision/2023/03/1/3397 (дата звернення: 20.01.2026).
9. Цапович В.А., Гаркуша А.Г. Процесуальні особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Випуск 2, 2024. С. 121-126. URL: https://www.chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/download/602/550/1222 (дата звернення: 12.01.2026).
10. Кухарчук А.В., Ткаченко О.Р., Лейба О.А. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану. Ю*ридичний науковий електронний журнал.* № 4/2023. С. 578-580. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/138.pdf (дата звернення: 21.01.2026).
11. Хлівна А.А., Сірий Ю.М. Особливості проведення обшуку в умовах воєнного стану в Україні. *Розслідування та протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану*: збірник матеріалів конференції. НАВС, 16.05.2024. С. 158-161. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/478ba3d3-a3f0-410d-8af5-d6498c4d845d/full (дата звернення: 01.02.2026).
12. Шаповал А.О. Огляд та обшук транспортного засобу в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022, № 56. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/juspradenc56.pdf#page=102 (дата звернення: 01.02.2026).
13. Коваленко О. Особливості проведення обшуку за участю спеціаліста в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти:* матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 15.03.2024). Частина І. С. 670-672. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13355/1/312.pdf (дата звернення: 12.01.2026).
14. Лоскутов Т.О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С. 340-345. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/64.pdf (дата звернення: 12.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Литвиненко О.Г., Літун О.О., Лісойван Я.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 159.9:316.77:355.1:351.746.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.16

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПРИКОРДОННИКІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Матняк В.М.,
викладач кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0002-7289-124X

Волошин В.А.,
старший викладач кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0002-2613-7115

Матняк В.М., Волошин В.А. Комунікативна компетентність прикордонників Державної прикордонної служби України в умовах воєнного стану: психологічний аспект.

У статті здійснено комплексний аналіз психологічних особливостей комунікативної компетентності прикордонників Державної прикордонної служби України в умовах воєнного стану як важливої складової їх професійної діяльності. Розглянуто комунікативну компетентність як інтегративне особистісно-професійне утворення, що поєднує систему знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій та психологічних якостей, необхідних для ефективної міжособистісної та службової взаємодії під час охорони та захисту державного кордону.

У межах дослідження розкрито сутність комунікативної компетентності як складової професійної та соціально-психологічної компетентності прикордонника, охарактеризовано її структуру, зокрема когнітивні, емоційно-регулятивні, поведінкові та рефлексивні компоненти, а також визначено психологічні механізми її формування та розвитку в умовах підвищеного стресового навантаження. Особливу увагу приділено ролі емоційного контролю, здатності до саморегуляції, емпатії та прогнозування комунікативних ситуацій у процесі професійної взаємодії.

Проаналізовано специфіку міжособистісної взаємодії прикордонників з різними категоріями осіб, зокрема громадянами України, іноземцями, військовослужбовцями інших силових структур, а також особами з асоціальною або протиправною поведінкою у ході виконання службово-оперативних завдань. Визначено, що ефективність такої взаємодії значною мірою залежить від рівня сформованості комунікативних навичок, уміння адаптувати стиль спілкування до ситуації, дотримання норм професійного етикету та здатності конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Окремо визначено ключові чинники, що впливають на рівень розвитку комунікативної компетентності прикордонників у сучасних умовах воєнного стану, серед яких: особливості службово-оперативної діяльності, рівень професійної підготовки, стаж та досвід служби, психологічна готовність до дій в екстремальних умовах, а також індивідуально-психологічні характеристики особистості. Отримані узагальнення підтверджують необхідність цілеспрямованого розвитку комунікативної компетентності прикордонників як важливого ресурсу забезпечення ефективності їх професійної діяльності та психологічної стійкості в умовах воєнного стану.

Ключові слова: комунікативна компетентність, прикордонники, Державна прикордонна служба України, професійна діяльність, психологічні особливості, воєнний стан.

Matniak V.M., Voloshyn V.A. Communicative competence of border guards of the state Border Guard Service of Ukraine under martial law: psychological aspect.

The article provides a comprehensive analysis of the psychological characteristics of communicative competence of border guards of the State Border Guard Service of Ukraine under conditions of martial law as an essential component of their professional activity. Communicative competence is considered as an integrative personal and professional formation that combines a system of knowledge, skills, abilities, value orientations, and psychological qualities necessary for effective interpersonal and official interaction during the protection and defense of the state border.

Within the framework of the study, the essence of communicative competence as a component of the professional and socio-psychological competence of a border guard is revealed. Its structure is characterized, including cognitive, emotional-regulatory, behavioral, and reflexive components, as well as the psychological mechanisms of its formation and development under conditions of increased stress load. Particular attention is paid to the role of emotional control, self-regulation ability, empathy, and forecasting of communicative situations in the process of professional interaction.

The specificity of interpersonal interaction of border guards with various categories of individuals, including citizens of Ukraine, foreigners, servicemen of other security agencies, as well as persons with antisocial or unlawful behavior, in the course of performing service and operational tasks is analyzed. It is determined that the effectiveness of such interaction largely depends on the level of development of communicative skills, the ability to adapt communication styles to specific situations, adherence to norms of professional etiquette, and the ability to resolve conflict situations constructively.

Key factors influencing the level of development of communicative competence of border guards under current conditions of martial law are identified, including the specifics of service and operational activities, the level of professional training, length and experience of service, psychological readiness to act in extreme conditions, and individual psychological characteristics of personality. The obtained generalizations confirm the necessity of purposeful development of communicative competence of border guards as an important resource for ensuring the effectiveness of their professional activity and psychological resilience under martial law.

Key words: communicative competence, border g uards, State Border Guard Service of Ukraine, professional activity, psychological characteristics, martial law.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану діяльність Державної прикордонної служби України характеризується суттєвим ускладненням оперативно-службових завдань, підвищеним рівнем відповідальності, психологічного напруження та професійного ризику. Прикордонники щоденно здійснюють охорону і захист державного кордону, контроль за дотриманням прикордонного режиму, а також виконують завдання з протидії незаконній міграції, контрабанді, диверсійно-розвідувальній діяльності та іншим загрозам національній безпеці.

Особливістю професійної діяльності прикордонників є постійна міжособистісна взаємодія з різними категоріями осіб, зокрема громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, військовослужбовцями інших силових структур, представниками державних органів, а також особами з асоціальною або протиправною поведінкою. Таке різноманіття комунікативних ситуацій відбувається в умовах дефіциту часу, підвищеного емоційного напруження та необхідності прийняття оперативних рішень, що висуває підвищені вимоги до рівня сформованості комунікативної компетентності особового складу.

У зазначених умовах особливої актуальності набуває проблема розвитку комунікативної компетентності прикордонників як важливого чинника ефективного виконання службових завдань, забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини, попередження та врегулювання конфліктних ситуацій, а також збереження психологічної стійкості й професійної надійності особового складу. Недостатній рівень розвитку окремих комунікативних умінь і навичок може призводити до зростання конфліктності, зниження ефективності службової діяльності та підвищення рівня професійного стресу, що зумовлює необхідність наукового осмислення даної проблематики.

Метою дослідження є аналіз психологічних особливостей комунікативної компетентності прикордонників Державної прикордонної служби України та визначення її ролі у забезпеченні ефективності професійної діяльності в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика комунікативної компетентності фахівців сектору безпеки та оборони, зокрема персоналу Державної прикордонної служби України,

достатньо широко представлена в сучасних психологічних і міждисциплінарних дослідженнях. Водночас аналіз наукових джерел свідчить, що більшість праць зосереджені на окремих аспектах професійної підготовки, психологічного відбору, стресостійкості та профілактики професійних деформацій, тоді як комунікативна компетентність як цілісне інтегративне утворення в умовах воєнного стану залишається недостатньо систематизованою.

Так, аналізуючи дослідження ряду українських наукових праць, які розширюють розуміння комунікативної компетентності в контексті екстремальної та правоохоронної діяльності, зокрема, у дослідженнях В.О. Лефтерова комунікативна компетентність правоохоронців розглядається як складова їхньої професійно-психологічної готовності до дій у конфліктних та кризових ситуаціях. Автор підкреслює важливість навичок психологічного впливу, управління емоційними станами співрозмовника та власної саморегуляції, що є особливо актуальним для прикордонників в умовах воєнного стану [1, с. 34].

У працях О.М. Кокун з проблем психологічного забезпечення професійної діяльності військовослужбовців акцент зроблено на ролі комунікації як ресурсу збереження психічного здоров'я та бойової ефективності. Автор обґрунтовує, що розвинені комунікативні вміння сприяють зниженню рівня психологічного напруження, підвищують згуртованість підрозділів і ефективність взаємодії з цивільним населенням [2, с.63].

Крім того, у роботах Н.І. Пов'якель комунікативна компетентність аналізується як особистісно-професійна характеристика фахівців соціономічних професій, що формується в процесі спеціальної підготовки та професійного досвіду. Запропоновані авторкою підходи до структури комунікативної компетентності (когнітивний, емоційний, поведінковий і рефлексивний компоненти) є методологічно цінними для адаптації до специфіки службово-оперативної діяльності прикордонників [3, с. 198].

Так, у статті «Психологічні принципи відбору співробітників до негласної діяльності в оперативній роботі Держприкордонслужби» обґрунтовано необхідність удосконалення психологічного відбору персоналу для виконання завдань негласного оперативно-розшукового характеру. Автори акцентують увагу на таких психологічних якостях, як стресостійкість, моральна гнучкість, здатність до швидкого прийняття рішень, комунікативна адаптивність та вміння встановлювати довірливі контакти в умовах підвищеної конфіденційності. Хоча комунікативна компетентність прямо не виділяється як окремий об'єкт дослідження, її ключові елементи розглядаються як критично важливі для ефективної оперативної взаємодії, що безпосередньо корелює з предметом даної статті [4, с. 1195].

У праці «Психоемоційне вигорання та його вплив на службову діяльність персоналу Державної прикордонної служби України» досліджено психологічні механізми виникнення емоційного виснаження, втрати мотивації та зниження ефективності професійної діяльності внаслідок тривалого впливу стресових факторів, особливо в умовах воєнного стану. Автори переконливо доводять, що психоемоційне вигорання негативно впливає на якість міжособистісної взаємодії, знижує рівень саморегуляції, емпатії та комунікативної гнучкості. Запропоновані моделі психологічної профілактики вигорання опосередковано спрямовані на підтримку й розвиток комунікативної компетентності як чинника професійної надійності та психологічної стійкості персоналу [5, с. 1455].

Аналіз наукових праць свідчить, що окремі психологічні аспекти професійної діяльності персоналу ДПСУ – відбір кадрів, стресостійкість, профілактика вигорання, професійна надійність – ґрунтовно досліджені в сучасній українській науці. Водночас потребує подальшого наукового осмислення проблема комунікативної компетентності прикордонників як цілісного психологічного феномена в умовах воєнного стану, що й зумовлює актуальність та наукову новизну даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна компетентність прикордонників Державної прикордонної служби України в умовах воєнного стану розглядається у даному дослідженні як багатовимірне соціально-психологічне утворення, що інтегрує когнітивні, емоційно-регулятивні, поведінкові та рефлексивні компоненти та безпосередньо впливає на ефективність виконання службово-оперативних завдань. В умовах збройної агресії проти України професійна діяльність прикордонників характеризується підвищеним рівнем ризику, невизначеності, емоційної напруженості та інтенсивної міжособистісної взаємодії, що істотно підвищує вимоги до якості професійної комунікації.

Логіка дослідження ґрунтується на інтеграції теоретичного аналізу сучасних наукових підходів до розуміння феномену комунікативної компетентності та узагальненні емпіричних спостережень за особливостями комунікативної поведінки прикордонників у реальних умовах виконання службово-оперативних завдань. Теоретичний аналіз дав змогу систематизувати наукові уявлення щодо структурних компонентів, функцій і механізмів формування комунікативної компетентності в контексті професійної діяльності фахівців силових структур, а також визначити її специфіку з урахуванням екстремальних і стресогенних умов воєнного стану.

Емпіричний компонент дослідження був спрямований на виявлення типових моделей професійної комунікації, що реалізуються прикордонниками під час взаємодії з різними категоріями осіб, а також на аналіз чинників, які впливають на ефективність комунікативних дій у ситуаціях підвищеної відповідальності та ризику. Узагальнення результатів емпіричних спостережень дозволило встановити взаємозв'язок між рівнем сформованості комунікативної компетентності та здатністю прикордонників підтримувати психологічну стійкість, оперативно приймати рішення та забезпечувати професійну надійність у складних службових ситуаціях.

Методологічною основою дослідження слугували положення системного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів. Системний підхід дав змогу розглядати комунікативну компетентність як цілісну структуру, елементи якої перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Діяльнісний підхід дозволив проаналізувати комунікативну компетентність у контексті конкретних професійних дій і комунікативних ситуацій, що виникають у процесі охорони державного кордону. Особистісно-орієнтований підхід забезпечив урахування індивідуально-психологічних особливостей прикордонників, які визначають стиль, стратегії та ефективність професійної комунікації.

У процесі дослідження застосовувалися методи теоретичного аналізу та узагальнення наукових джерел, порівняльного аналізу, експертного оцінювання, а також елементи контент-аналізу типових професійних ситуацій службової взаємодії в умовах воєнного стану. Емпіричні узагальнення ґрунтувалися на аналізі результатів спостережень за комунікативною поведінкою прикордонників під час виконання завдань з контролю та охорони державного кордону, несення служби на блокпостах, взаємодії з цивільним населенням, військовослужбовцями інших силових структур та особами з підвищеним рівнем конфліктності.

Отримані емпіричні узагальнення свідчать, що професійна комунікація прикордонників у період воєнного стану характеризується істотним зростанням кількості складних, конфліктогенних та емоційно насичених ситуацій. У таких умовах особливого значення набувають уміння здійснювати комунікативний контроль, зберігати психологічну рівновагу, оперативно обробляти інформацію та приймати виважені рішення. Встановлено, що прикордонники з вищим рівнем сформованості комунікативної компетентності здатні швидше орієнтуватися в комунікативній ситуації, точніше оцінювати психологічний стан співрозмовника та ефективніше обирати адекватні стратегії взаємодії залежно від оперативної обстановки.

У межах емпіричного аналізу виявлено, що найбільш значущими для ефективної професійної діяльності прикордонників є такі комунікативні характеристики: здатність чітко, лаконічно та зрозуміло передавати інформацію в умовах дефіциту часу; уміння прогнозувати можливий розвиток комунікативної ситуації; володіння техніками активного слухання; навички контролю та регуляції власних емоційних реакцій. Особливу роль відіграє здатність до гнучкої адаптації стилю спілкування залежно від змін оперативної обстановки, статусу співрозмовника та рівня потенційної загрози.

Результати дослідження також засвідчують наявність залежності рівня комунікативної компетентності від індивідуально-психологічних та професійних чинників, зокрема віку, стажу служби, досвіду участі у виконанні завдань в умовах підвищеного ризику та бойових дій. Більш досвідчені прикордонники, як правило, демонструють вищий рівень комунікативного контролю, здатність до усвідомленого управління процесом спілкування та прийняття зважених рішень у конфліктних ситуаціях. Водночас у частини з них простежується тенденція до зниження комунікативної гнучкості, використання стереотипних моделей взаємодії, що може обмежувати ефективність професійної комунікації в нестандартних ситуаціях.

Таким чином, результати теоретико-емпіричного аналізу підтверджують доцільність розгляду комунікативної компетентності прикордонників Державної прикордонної служби України як динамічної характеристики, що формується та трансформується під впливом умов воєнного стану.

Рівень її сформованості безпосередньо визначає ефективність виконання службово-оперативних завдань, психологічну стійкість та професійну надійність особового складу. Це обумовлює необхідність впровадження цілеспрямованих психолого-педагогічних заходів, спрямованих на розвиток комунікативних умінь і навичок у системі професійної підготовки, підвищення кваліфікації та психологічного супроводу прикордонників ДПСУ.

Висновки. Таким чином, результати проведеного теоретико-емпіричного аналізу дають підстави стверджувати, що комунікативна компетентність прикордонників Державної прикордонної служби України є складним багатокомпонентним соціально-психологічним утворенням, яке інтегрує когнітивні, емоційно-регулятивні, поведінкові та рефлексивні складові та відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності професійної діяльності в умовах воєнного стану. Високий рівень сформованості комунікативної компетентності забезпечує здатність прикордонників адекватно реагувати на динамічні та стресогенні умови службово-оперативної діяльності, підтримувати керовану та конструктивну взаємодію з різними категоріями осіб, а також приймати виважені рішення в умовах обмеженого часу та підвищеного ризику.

Установлено, що розвинена комунікативна компетентність сприяє зниженню рівня конфліктності у професійному середовищі, підвищенню ефективності службової взаємодії, дотриманню норм професійної етики та законності, а також виступає важливим чинником збереження психологічної стійкості та професійної надійності особового складу. В умовах воєнного стану вона набуває додаткової функції психологічного захисту, запобігаючи емоційному виснаженню, професійному вигоранню та деструктивним формам поведінки.

Разом із тим, результати аналізу свідчать про наявність окремих проблемних аспектів у структурі комунікативної компетентності прикордонників, зокрема недостатню сформованість навичок планування комунікативної взаємодії, використання невербальних засобів спілкування, надання зворотного зв'язку та гнучкого адаптування стилю комунікації до змін оперативної обстановки. Це зумовлює необхідність цілеспрямованого вдосконалення системи професійної підготовки та психологічного супроводу прикордонників ДПСУ з урахуванням специфіки їх діяльності в умовах воєнного стану.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у розробленні та апробації психолого-педагогічних програм розвитку комунікативної компетентності прикордонників, визначенні ефективних методів формування комунікативної гнучкості та емоційної саморегуляції, а також у поглибленому вивченні впливу індивідуально-психологічних і професійних чинників на особливості комунікативної поведінки прикордонників у кризових та екстремальних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лефтеров В.О. Юридична та професійна психологія слідчих та експертів-криміналістів: навчально-методичні маткріали. Одеса, 2018, С. 34. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8774ec02-2766-4050-b2bc-d4f3d59caba2/ content.
2. Кокун О.М. Методологічні засади та практичні заходи психофізіологічного забезпечення професійного становлення фахівця. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Т. 1, вип. 50. С. 63–74. URL: https://ae.fl.kpi.ua/index.php/2227-6246/article/view/162623.
3. Пов'якель Н.І. Комунікативна компетентність особистості як психологічна проблема. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2008. Т. 7, вип. 15. С. 198–206.
4. Матняк В.М. Психологічні принципи відбору співробітників до негласної діяльності в оперативній роботі Державної прикордонної служби України. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. Вип. 12(54). С. 1195–1205. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/18331/18378. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-12(54)-1195-1205.
5. Матняк В.М. Психоемоційне вигорання та його вплив на службову діяльність персоналу Державної прикордонної служби України. *Наукові перспективи*. 2025. Вип. 3(57). С. 1455–1462. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-3(57)-1455-1462.
6. Бандурка О.М. Психологія управління в правоохоронних органах: навчальний посібник. Харків: Право, 2016. 496 с.
7. Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР),* 2018, No 31, ст. 241, зі змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

8. Про Державну прикордонну службу України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2003, No 27, ст. 208, зі змін. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Матняк В.М., Волошин В.А. , 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.102-344.13](477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.17

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРВ'Ю ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Мельник О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
Національна академія внутрішніх справ,
підполковник поліції
ORCID:0000-0003-1805-830X

Попович М.В.,
доктор філософії (PhD), доцент,
асистент кафедри кримінального права
юридичного факультету,
Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича,
адвокат
ORCID: 0000-0003-4807-6621

Мельник О.В., Попович М.В. Особливості проведення процесуального інтерв'ю під час розслідування військових кримінальних правопорушень.

У статті проаналізовано особливості проведення процесуального інтерв'ю під час розслідування військових кримінальних правопорушень. Сучасні умови збройного конфлікту та воєнної агресії проти України актуалізували проблему ефективного розслідування військових кримінальних правопорушень. Стає очевидним, що Україна сьогодні докладає значних зусиль для інтеграції до Європейського Союзу, що передбачає не лише економічні та політичні реформи, але й глибинні трансформації у сфері правосуддя та кримінального процесу. Одним із ключових інструментів, який демонструє прагнення нашої держави до впровадження європейських стандартів, є процесуальне інтерв'ю. Цей метод активно застосовується у країнах ЄС, ґрунтується на принципах верховенства права, поваги до прав людини та недопустимості катувань чи примусу. На відміну від традиційного допиту, процесуальне інтерв'ю спрямоване на встановлення істини шляхом отримання максимально достовірної інформації, а не на примусове зізнання. Особливого значення процесуальне інтерв'ю набуває під час досудового розслідування військових кримінальних правопорушень. В умовах війни на території України, слідчі стикаються з потерпілими та свідками які перебувають у стані психологічної травми, а також із підозрюваними, що можуть мати специфічний військовий досвід. Використання процесуального інтерв'ю дозволяє врахувати ці фактори та забезпечити належний рівень захисту прав людини та водночас отримати належні та якісні докази для судового розгляду. Варто зауважити, що саме процесуальне інтерв'ю, розглядається не лише як форма отримання доказової інформації, але й як метод, що забезпечує дотримання прав людини та міжнародних стандартів правосуддя. Традиційна практика допиту, яка довгий час домінувала у кримінальному процесі, поступово трансформується під впливом міжнародних рекомендацій та практики Європейського суду з прав людини.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації міжнародних методик (зокрема моделі PEACE, когнітивного інтерв'ю) до українських реалій, особливо в умовах розслідування кримінальних правопорушень під час війни, що мають складний психологічний та соціальний вимір.

Ключові слова: досудове розслідування, процесуальне інтерв'ю, криміналістика, допит, військові кримінальні правопорушення.

Melnik O.V., Popovich M.V. Features of conducting procedural interviews during the investigation of military criminal offences.

The article analyses the peculiarities of conducting procedural interviews during the investigation of military criminal offences. The current conditions of armed conflict and military aggression against Ukraine have brought to the fore the issue of effective investigation of military criminal offences. It is evident that Ukraine is currently making significant efforts to integrate into the European Union, which requires not only economic and political reforms, but also profound transformations in the field of justice and criminal procedure. One of the key instruments demonstrating our state's commitment to implementing European standards is the procedural interview. This method is actively used in EU countries and is based on the principles of the rule of law, respect for human rights and the inadmissibility of torture or coercion. Unlike traditional interrogation, procedural interviews are aimed at establishing the truth by obtaining the most reliable information possible, rather than forcing confessions. Procedural interviews are particularly important during the pre-trial investigation of military criminal offences. In the context of the war in Ukraine, investigators encounter victims and witnesses who are in a state of psychological trauma, as well as suspects who may have specific military experience. The use of procedural interviews allows these factors to be taken into account and ensures an adequate level of protection of human rights while obtaining relevant and high-quality evidence for court proceedings. It should be noted that procedural interviews are considered not only as a form of obtaining evidence, but also as a method of ensuring compliance with human rights and international standards of justice. The traditional practice of interrogation, which has long dominated criminal proceedings, is gradually being transformed under the influence of international recommendations and the practice of the European Court of Human Rights.

The relevance of the study is due to the need to adapt international methodologies (in particular, the PEACE model and cognitive interviewing) to Ukrainian realities, especially in the context of investigating criminal offences during wartime, which have complex psychological and social dimensions.

Key words: pre-trial investigation, procedural interview, criminalistics, interrogation, military criminal offences.

Постановка проблеми. Розслідування військових кримінальних правопорушень в умовах сучасних збройних конфліктів є надзвичайно складним завданням, що потребує не лише високого рівня професійної підготовки слідчих, але й застосування інноваційних методів отримання доказової інформації. Традиційна практика допиту, яка тривалий час домінувала у кримінальному процесі, часто супроводжується ризиком порушення прав людини, використанням психологічного чи фізичного тиску, що суперечить міжнародним стандартам правосуддя та принципам верховенства права. У цьому контексті процесуальне інтерв'ю постає як сучасний інструмент, здатний забезпечити баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини. Проте його застосування в Україні ще не набуло системного характеру, а нормативно-правова база та практичні навички слідчих залишаються недостатньо розробленими. Особливої актуальності проблема набуває у сфері військових кримінальних правопорушень, де допит військовослужбовців та потерпілих відбувається в умовах психологічної травми, бойового стресу та специфічних службових відносин. Це створює додаткові труднощі у встановленні достовірних фактів та формуванні належної доказової бази. Вирішення цієї проблеми є важливим не лише для підвищення якості розслідувань військових злочинів, але й для гармонізації українського правосуддя з європейськими стандартами, що має стратегічне значення у контексті євроінтеграційних прагнень України.

Мета дослідження. Наукова робота направлена на комплексне дослідження процесуального інтерв'ю як сучасного інструменту кримінального провадження, визначення його особливостей у розслідуванні військових кримінальних правопорушень та обґрунтування необхідності впровадження цього методу в українську практику відповідно до європейських стандартів. Розкриття сутності процесуального інтерв'ю та його відмінності від традиційного допиту, визначення специфіки проведення інтерв'ю з військовослужбовцями та потерпілими від військових кримінальних правопорушень. Також необхідно сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики органів досудового розслідування.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика процесуального інтерв'ю як сучасного інструменту кримінального провадження поступово знаходить відображення у працях як зарубіжних, так і українських дослідників. У міжнародній науковій літературі значна увага приділяється

розробці та впровадженню моделей інтерв'ю, зокрема "PEACE model", когнітивного інтерв'ю та інших методик, що спрямовані на отримання достовірної інформації без застосування примусу. Дослідження британських, скандинавських та американських науковців акцентують на гуманізації кримінального процесу та підвищенні ефективності доказування завдяки використанню інтерв'ю. В українському правовому полі питання процесуального інтерв'ю ще перебуває на стадії становлення. Однак можна відмітити наступних вітчизняних науковців які досліджували дану проблеатику: Андрій Орлеан, Василь Луцик, Вікторія Рогальська та ін. Окремі аспекти гуманізації допиту та забезпечення прав людини досліджувалися у працях учених з кримінального процесу та криміналістики, однак системного аналізу інтерв'ю як окремої процесуальної форми поки що бракує. Особливо мало уваги приділено специфіці його застосування у справах військових кримінальних правопорушень, що зумовлено новизною та масштабністю викликів, пов'язаних із сучасними воєнними подіями. Таким чином, наукова розробка проблеми перебуває на етапі активного формування: зарубіжна доктрина пропонує апробовані моделі та методики, тоді як українська наука лише починає їх адаптацію до національних реалій. Це створює потребу у комплексному дослідженні процесуального інтерв'ю саме в контексті розслідування військових кримінальних правопорушень, що дозволить поєднати міжнародний досвід із практичними потребами українського правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне дослідити посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування, який є фундаментальним документом, та має на меті змінити підхід до отримання доказової інформації у кримінальному процесі в Україні. У ньому наголошується, що традиційна практика допиту, яка тривалий час домінувала у вітчизняній та світовій правоохоронній діяльності, часто була орієнтована на отримання зізнання будь-якою ціною. Такий підхід нерідко призводив до порушення прав людини, застосування психологічного чи фізичного тиску, а також до появи хибних свідчень, що підривало довіру до правосуддя. У сучасних умовах, коли Україна прагне інтегруватися до Європейського Союзу, особливої актуальності набуває впровадження методів, які відповідають міжнародним стандартам і забезпечують баланс між ефективністю розслідування та захистом прав людини. Саме процесуальне інтерв'ю розглядається як такий інструмент. У посібнику детально пояснюється сутність процесуального інтерв'ю, яке визначається як метод отримання інформації, спрямований на встановлення істини, а не на примусове отримання зізнання. Основними принципами цього підходу є повага до гідності людини, недопустимість катувань та примусу, орієнтація на достовірність інформації, створення атмосфери довіри між слідчим і особою, яку опитують. Автори посібника підкреслюють, що процесуальне інтерв'ю є не просто технікою допиту, а новою філософією кримінального процесу, яка ставить у центр людину та її права. Важливе місце у документі займає аналіз міжнародних моделей та стандартів. Зокрема, докладно описується британська модель "PEACE", яка складається з п'яти етапів: підготовка і планування, встановлення контакту і пояснення правил, отримання інформації та її уточнення, завершення інтерв'ю та оцінка результатів. Ця модель довела свою ефективність у багатьох країнах і стала основою для реформування практики допиту. Окремо розглядається когнітивне інтерв'ю, яке застосовується для роботи зі свідками та потерпілими і допомагає відновити пам'ять про події без навіювання. Посібник також акцентує увагу на українському контексті. В Україні процесуальне інтерв'ю ще не закріплене у законодавстві як окрема форма, проте його елементи можуть застосовуватися у межах допиту. Важливим завданням є підготовка слідчих та прокурорів, які мають навчитися працювати за новими стандартами. Автори посібника наголошують, що впровадження інтерв'ю в українську практику є не лише вимогою часу, але й важливим кроком на шляху до європейської інтеграції. В даному підручнику особливу увагу приділено роботі зі свідками та потерпілими. У документі підкреслюється, що вони часто перебувають у стані психологічної травми, особливо якщо йдеться про воєнні злочини. Тому інтерв'ю має проводитися у безпечному середовищі, з урахуванням їхнього емоційного стану. Рекомендовано застосовувати техніки активного слухання, уникати навідних запитань, створювати атмосферу довіри. Важливо, щоб слідчий був підготовлений до роботи з людьми, які пережили травматичні події, і міг забезпечити їм психологічну підтримку. Не менш важливим є інтерв'ю з підозрюваними. У посібнику наголошується, що дана дія має проводитися без тиску, з дотриманням права на захист. Мета інтерв'ю полягає у отриманні правдивої інформації, а не у примусі до зізнання. Це відповідає європейським стандартам і підвищує якість доказів у суді. Автори підкреслюють, що застосування інтерв'ю дозволяє уникати

практики примусу та забезпечує відповідність міжнародним стандартам правосуддя. У посібнику також розглядаються виклики та проблеми, які виникають у процесі впровадження інтерв'ю. Серед них – недостатня підготовка слідчих, відсутність законодавчого закріплення інтерв'ю, вплив традиційної «культури зізнання», складність роботи з травмованими свідками та військовослужбовцями. Розробники даного посібника наголошують, що ці проблеми можна вирішити шляхом впровадження навчальних програм для слідчих і прокурорів, адаптації міжнародних моделей до українських реалій, забезпечення аудіо- та відеофіксації інтерв'ю, розробки методичних матеріалів для роботи з військовими кримінальними правопорушеннями та посилення міжнародної співпраці у сфері розслідування військових злочинів. Значну увагу приділено питанню євроінтеграції. Впровадження процесуального інтерв'ю розглядається, як важливий крок на шляху до ЄС. Дана праця демонструє готовність України гармонізувати кримінальний процес із європейськими стандартами, забезпечити захист прав людини та підвищити довіру до правосуддя. Дослідивши даний посібник, стає очевидним, що процесуальне інтерв'ю є не лише інструментом отримання достовірної інформації, але й важливим показником готовності України до європейської інтеграції [2].

У науковій роботі "Процесуальне інтерв'ю, як альтернатива допиту на етапі досудового розслідування" ми вже зазначали, що процесуальне інтерв'ю може виступати ефективною альтернативою традиційному допиту на етапі досудового розслідування, також ми акцентували увагу, що цей інструмент комунікації спрямований не лише на отримання достовірної інформації, але й на забезпечення дотримання прав людини, формування атмосфери довіри та зниження психологічного тиску на учасників кримінального процесу. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам кримінальної юстиції, де акцент робиться на добровільності, відкритості та партнерському характері взаємодії між слідчим і особою, яка надає показання. Важливим є те, що процесуальне інтерв'ю сприяє підвищенню якості доказової бази, оскільки зменшує ризик викривлення чи навіювання інформації, а також дозволяє отримати більш повні та структуровані відомості. Ми наголошували на необхідності належної професійної підготовки слідчих, розробки методичних рекомендацій та законодавчого врегулювання цього інституту, що забезпечить його практичне застосування в українському кримінальному процесі. Таким чином, попереднє наше дослідження доводить, що впровадження процесуального інтерв'ю є не лише інноваційним кроком у модернізації системи досудового розслідування, але й важливим чинником у формуванні нової правової культури, яка поєднує ефективність кримінального провадження з гуманістичними цінностями та захистом прав людини. Це відкриває перспективи для подальших наукових досліджень і практичних експериментів, спрямованих на інтеграцію цього інструменту у вітчизняну правову систему [3 с. 71-74].

Під час розслідування військових кримінальних правопорушень часто виникає потреба провести слідчі (розшукові) дії за участі неповнолітніх осіб. Варто зазначити що серед науковців України, ми, присвятили чимало праць даній проблематиці. У одній із наших статтей "Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язку та мораль переконання", деталізовано розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих, та акцентовано вагу, що досудове слідство не може обмежуватися лише формальними процесуальними діями, а має ґрунтуватися на моральному обов'язку та моральному переконанні уповноважених осіб. В даній роботі було наголошено, що саме етична позиція слідчого чи прокурора визначає якість захисту прав дитини, адже неповнолітні потерпілі є особливо вразливою категорією учасників кримінального процесу. Відповідальність за їх психологічний стан, безпеку та довіру до правосуддя лежить не лише у площині закону, але й у сфері моральних цінностей. Важливим аргументом є те, що моральний обов'язок уповноваженої особи полягає у створенні умов, які мінімізують травматичний вплив слідчих дій на дитину, забезпечують її право на гідність та сприяють формуванню відчуття справедливості. Моральне переконання, у свою чергу, виступає внутрішнім регулятором професійної діяльності, що спонукає діяти не лише відповідно до букви закону, але й у дусі гуманізму та захисту найкращих інтересів неповнолітнього. Таким чином, дослідження доводить, що ефективність розслідування кримінальних проваджень за участю дітей залежить від поєднання правових механізмів із моральними імперативами. Це відкриває перспективи для формування нової моделі кримінального процесу, де ключовим чинником є не лише доказова база, але й етична відповідальність державних інституцій перед суспільством та дитиною як його найвразливішим членом, особливо під час війни на території країни.

Праця закладає підґрунтя для подальших наукових досліджень і практичних рекомендацій щодо гуманізації кримінального судочинства в Україні [4 с. 229–233].

У статті Кузьменка О.В. «Методика розслідування військових кримінальних правопорушень» підкреслюється, що значна частина кримінальних проваджень щодо військових злочинів не доходить до логічного завершення, що свідчить про недосконаліть існуючих методик. Автор наголошує на необхідності врахування криміналістичної характеристики злочинів (способи їх вчинення та приховування, слідова картина, типові слідчі ситуації), адже це дозволяє правильно висувати версії, визначати напрям роботи та коло причетних осіб. Особливу увагу приділено розслідуванню дезертирства, плануванню слідчих дій в умовах воєнного стану та бойової обстановки, а також важливості дотримання військової дисципліни й авторитету командування під час допитів. Кузьменко О.В. акцентує увагу на особливостях проведення допитів, адже останній вважає, що ефективне розслідування військових кримінальних правопорушень потребує вдосконалення методики допиту, яка має враховувати специфіку військової служби, умови бойових дій та особливості взаємодії слідчих із військовими колективами [5 с. 169–176].

Висновки. Підсумовуючи зазначене, приходимо до висновку, що процесуальне інтерв'ю у сфері розслідування військових кримінальних правопорушень, має низку специфічних особливостей, які відрізняють його від застосування у загальнокримінальних провадженнях. У центрі уваги перебуває необхідність врахування особливого статусу військовослужбовців, специфіки військової служби та умов, у яких відбувається правопорушення. Стає очевидним, що процесуальне інтерв'ю у військових справах повинно поєднувати правові стандарти з етичними та психологічними підходами, адже йдеться про осіб, які перебувають у стані підвищеного стресу, часто в умовах бойових дій чи їх наслідків. Важливим висновком є те, що застосування інтерв'ю, як альтернативи допиту дозволяє отримати більш достовірну та повну інформацію, зменшити ризик формального чи примусового характеру слідчих дій, а також забезпечити дотримання прав військовослужбовців і потерпілих. Процесуальне інтерв'ю має суттєві переваги над традиційним допитом, оскільки спрямоване на отримання максимально достовірної інформації без тиску на особу, з урахуванням психологічних особливостей військовослужбовців та потерпілих. Це сприяє формуванню доказової бази, яка відповідає стандартам справедливого судочинства та міжнародним вимогам у сфері прав людини. Ми наголошуємо на необхідності спеціальної підготовки слідчих, які працюють із військовими кримінальними провадженнями, зокрема у сфері психології, комунікації та міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, процесуальне інтерв'ю у військових кримінальних провадженнях є не лише інструментом отримання доказів, але й засобом забезпечення балансу між ефективністю розслідування та захистом прав учасників процесу. Варто зазначити, що процесуальне інтерв'ю базується на принципах добровільності, діалогу та довіри, тоді як традиційний допит часто має формалізований і конфронтаційний характер. Це дозволяє зменшити ризик отримання неправдивих свідчень. Дана методика отримання інформації відкриває перспективи для модернізації кримінального процесу України, особливо в умовах воєнного стану, та закладає підґрунтя для формування нової моделі правозастосування, що поєднує професійну компетентність, гуманізм і відповідальність перед суспільством.

Вважаємо за необхідне рекомендувати впровадити процесуальне інтерв'ю в українську практику та внести зміни до Кримінального процесуального кодексу, закріпивши його як окрему процесуальну дію відповідно до європейських стандартів. Також необхідно удосконалити підготовку слідчих та прокурорів у сфері проведення інтерв'ю, та забезпечувати психологічну підтримки учасників інтерв'ю, особливо коли це стосується військовослужбовців та неповнолітніх осіб.

Таким чином, процесуальне інтерв'ю є перспективним інструментом для розслідування військових кримінальних правопорушень, який дозволяє поєднати ефективність слідчих дій із дотриманням прав людини та міжнародних стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики КСУ, ВСУ, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ: наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А.В. Столітнього. Київ: Норма права, 2020. 1504 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 04.02.2026).

2. Програма розвитку ООН в Україні. *Посібник з особливостей проведення процесуального інтерв'ю в рамках кримінального розслідування*. Київ. 2023. 64 с. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/posibnyk-z-osoblyvostey-provedennya-protsesualnoho-intervyu-v-ramkakh-kryminalnoho-rozsliduvannya (дата звернення: 04.02.2026).
3. Попович М.В. Процесуальне інтерв'ю як альтернатива допиту на етапі досудового розслідування. IV Наукові читання пам'яті Ганса Гросса : збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 09 грудня 2024 року). Чернівці: Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 71-74. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12115 (дата звернення: 04.02.2026).
4. Мельник О.В. Розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх потерпілих: нарис про мораль обов'язку та мораль переконання. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 229–233. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/1_2024/part_1/36.pdf (дата звернення: 04.02.2026).
5. Кузьменко О.В. Методика розслідування військових кримінальних правопорушень. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2021. Вип. 16. С. 169–176. DOI: https://doi.org/10.33244/2521-1196.16.2021.169-176 (дата звернення: 04.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання:4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Мельник О.В., Попович М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.982.325
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.18

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПА

Несен О.О.,
кандидат медичних наук, доцент,
завідувач кафедри криміналістики
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9340-815X
e-mail: katynesen@gmail.com

Кравченко Н.В.,
викладач кафедри криміналістики
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID:0009-0000-9723-736X
e-mail: kravchenkonatalia999@gmail.com

Несен О.О., Кравченко Н.В. Деякі питання використання медичних знань під час ідентифікації невпізнаного трупа.

Беззаперечно, лікар, судово-медичний експерт є однією з ключових осіб, залучених до ідентифікації невпізнаного трупу, загиблого (померлого) внаслідок бойових дій. Однак, виходячи з практики проведення ідентифікації особи невпізнаного трупу, слід враховувати наявність вичерпної прижиттєвої інформації, яка у подальшому може стати одним з основних достовірних джерел для проведення порівняльного негенетичного впізнання особи. У нашій статті досліджено проблемні аспекти використання медичної документації під час проведення ідентифікації особи невпізнаного трупу в межах досудового розслідування воєнних злочинів та подій, пов'язаних з ними.

Актуальність теми викликана необхідністю законного виявлення, вилучення та використання медичної документації зі збереженням основних вимог до доказів: допустимості, належності, достовірності та достатності.

В статті вказано на складність встановлення наявності медичної документації, придатної для використання щодо ідентифікації особи в межах досудового розслідування. Зазначено, що проблемними питаннями є обмежений доступ до реєстратур та архівів медичних закладів на територіях, наближених до зони бойових дій, неможливість доступу до таких же структурних підрозділів на тимчасово окупованих територіях та тих, що перебували у знищених внаслідок обстрілів будівлях, відсутність у рідних зниклої особи інформації про наявність такої медичної документації тощо. Крім того, ускладненим є проведення тимчасового доступу до медичної документації у випадках необхідності проведення її оперативного вилучення у різних регіонах країни. Тут вже йдеться про строки виконання ухвали суду про надання тимчасового доступу до медичної документації та її пересилку ініціатору.

У роботі застосовано комплексний методологічний підхід, що включає порівняльно-правовий метод та практичний аспект застосування даних, які можливо здобути під час досудового розслідування.

Наголошено, що якісний збір прижиттєвої інформації про особу, яка зникла безвісти, у повному обсязі може сприяти її швидкій ідентифікації у разі виявлення трупа чи передання тіла внаслідок репатріаційних заходів.

Обґрунтовано, що негенетична ідентифікація особи на підставі наявної прижиттєвої медичної документації є одним із способів ідентифікації особи та підставою для винесення постанови про встановлення особи або складення протоколу пред'явлення особи для впізнання.

Ключові слова: невпізнаний труп, ідентифікація загиблих, медична документація, негенетична ідентифікація, судова стоматологія, воєнні злочини.

Nesen O.O., Kravchenko N.V. Certain issues of utilizing medical knowledge in the identification of unidentified corpses.

Undoubtedly, a physician and a forensic medical expert are key figures involved in the identification of unidentified corpses of individuals who perished (died) because of hostilities. However, in practice, person identification requires consideration of the availability of comprehensive ante-mortem information, which may subsequently become a primary reliable source for comparative non-genetic identification. This article examines the problematic aspects of utilizing medical documentation during the identification of unidentified corpses within the framework of pretrial investigations into war crimes and related events.

The relevance of this topic stems from the need to lawfully detect, seize, and use medical documentation while maintaining compliance with the fundamental requirements for evidence: admissibility, relevance, reliability, and sufficiency.

The article highlights the complexity of establishing the existence of medical documentation suitable for identification purposes during a pretrial investigation. It is noted that key challenges include limited access to registries and archives of medical institutions in areas close to combat zones, the impossibility of accessing such units in temporarily occupied territories or those located in buildings destroyed by shelling, and the lack of information among relatives of the missing person regarding the existence of such medical records. Furthermore, obtaining temporary access to medical documentation is complicated when a rapid seizure is required across different regions of the country. This pertains specifically to the timeframes for executing court orders granting temporary access to medical records and their subsequent dispatch to the initiator.

The study employs a comprehensive methodological approach, including the comparative-legal method and the practical application of data obtained during a pretrial investigation.

It is emphasized that the high-quality collection of full-scale ante-mortem information regarding a missing person can facilitate rapid identification in the event of the discovery of a corpse or the transfer of a body following repatriation efforts.

It is substantiated that non-genetic identification based on available ante-mortem medical documentation serves as one of the methods for person identification and provides the grounds for issuing a resolution on the establishment of identity or for drafting a protocol of identification by presentation.

Key words: unidentified corpse, identification of the deceased, medical documentation, non-genetic identification, forensic odontology, war crimes.

Постановка проблеми: У процесі ідентифікації особи невпізнаного трупа є багато важливих факторів. Починаючи від встановлення обставин загибелі особи, пов'язаних з війною, закінчуючи ідентифікацією особи невпізнаного трупа. Розслідування кримінальних проваджень за фактами виявлення невпізнаних тіл загиблих осіб в умовах війни має розпочинатись з огляду та дослідження трупа. Основна мета дослідження (в межах проведення судово-медичної експертизи трупа) – встановлення причини смерті, бо це важливо, насамперед, для подальшої кримінально-правової кваліфікації діяння. Та, окремо, встановлення (ідентифікації) загиблої особи, повернення їй імені та передання тіла для здійснення поховання. Саме під час ідентифікації особи невпізнаного трупа необхідне використання прижиттєвих даних про стан здоров'я людини, зафіксованих у медичній документації на ім'я загиблого. У випадку ж початку досудового розслідування за фактом безвісного зникнення особи за особливих обставин розслідування починається з допиту рідних чи близьких родичів, збору прижиттєвої інформації, в тому числі й про стан здоров'я зниклого безвісти, встановлення та збору підтверджуючої медичної документації, відбору біологічних зразків тощо. Так чи інакше, в обох алгоритмах досудового розслідування важливим моментом є виявлення та вилучення, відповідно до норм чинного кримінального процесуального Закону, медичної документації, яка містить дані про стан здоров'я, різного роду оперативні втручання, протезування тощо зниклої (загиблої, померлої) особи. Тож у нашій роботі акцентуємось на основних питаннях та особливостях роботи з медичною документацією, що містить дані, ідентифікуючі особу, від моменту її виявлення до використання під час проведення ідентифікації особи.

Метою дослідження є особливості тактики виявлення, вилучення та роботи з прижиттєвою медичною документацією, що містить дані, які можна використовувати під час ідентифікації особи невпізнаного трупу. Питання є актуальним не лише з огляду на практичну площину його застосування, а й через дію фактору непереборної сили в межах України, що суттєво ускладнює всі процеси: від виявлення до вилучення медичної документації, а подекуди і унеможливлює їх.

Стан опрацювання проблематики: Маловивчене натепер питання виявлення, вилучення та використання медичної документації під час проведення негенетичної ідентифікації стосується досить вузького кола дослідників. Його торкаються лише в межах опрацювання питання законності застосування засобів забезпечення кримінального провадження, одним з яких є тимчасовий доступ до речей та документів, а саме до медичної документації, що становить лікарську таємницю. А от дослідження у напрямку безпосереднього використання медичної документації під час ідентифікації особи невпізнаного трупа, в основному, торкаються кола наукових інтересів фахівців з кримінального процесу, криміналістів, судових медиків, як от Степанюка Р.Л., Удода О.А., Драмарецької С.І. [1], Білякова А.М., Ергарда Н.М. [2], Мішалова В.Д., Войченка В.В. [3]. Крім того, у практичній площині широко використовуються напрацювання профільних фахівців міжнародних організацій: Міжнародної комісії по зниклим безвісти, Управління Верховного комісару ООН по правах людини, Міжнародного комітету Червоного Хреста, лабораторії судової антропології «Lobanoff» м.Мілан (Італія) тощо, які тривалий час займаються вивченням та практичним застосуванням наукових напрацювань з судової антропології в інших країнах з військовим конфліктом та його наслідками.

Виклад основного матеріалу. Процес ідентифікації особи невпізнаного трупа є досить кропітким, бо потребує системного підходу та комбінування всіх можливих і доступних методик, що використовуються за ініціативи слідчого органу досудового розслідування у тісному зв'язку з судовими та судово-медичними експертами. Як зазначила у своєму дослідженні Шульженко А.В. [4], до спеціальних знань не відносяться професійні знання слідчого, прокурора, судді – як обізнаність в законодавстві, тому що вони керуються у своїй діяльності загальнодоступною інформацією. Отже, постійний професійний контакт зі спеціалістами, тренінги, вивчення новітніх та прогресивних технологій, які, відповідно до вимог часу та нових викликів, необхідно адаптувати, доопрацьовувати і впроваджувати в якості криміналістичної складової розслідування кримінального правопорушення, дають результати у вигляді остаточної ідентифікації особи та повернення тіла загиблого героя родині.

Досить тривалий час ідентифікацією загиблих жертв військових конфліктів та судовою археологією займаються фахівці галузі судової медицини Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Саме вони, від початку війни за Незалежність України [5], допомогли українським фахівцям галузі судової медицини адаптуватися до вимог часу та запропонували свої напрацювання з ідентифікації загиблих та роботі з рештками тіл, організували ряд важливих навчальних тренінгів, що проводяться й натепер. Безперервне навчання охопило не лише коло спеціалістів структури галузі судової медицини, а й слідчих підрозділів, військових цивільно-військового співробітництва Збройних сил України, волонтерів та всіх, хто законно займається пошуком загиблих тіл та їх ідентифікацією. Тож, серед відомих способів ідентифікації невпізнаних трупів, що пропонуються підрозділами судово-медичної експертизи Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) [6, с. 15], визначено два загальних і основних:

негенетична ідентифікація особи (на підставі використання порівняльних методів та зібраної прижиттєвої інформації про особу, що зникла безвісти);

генетична ідентифікація (шляхом проведення молекулярно-генетичного порівняння з попереднім встановленням генетичного профілю від невпізнаного трупа з ймовірними біологічно-спорідненими родичами зниклої особи, шляхом отримання відповідної інформації з Електронного реєстру геномної інформації людини – далі ЕРГІЛ [7]).

Така узагальнена класифікація резонує з сучасними методиками ідентифікації особи невпізнаного трупу, що реалізуються в Україні, тож адаптована нами для використання у практичній діяльності.

У своєму дослідженні, як зазначалось вище, ми звернемось до певних питань підготовки до проведення негенетичної ідентифікації особи на підставі зібраної прижиттєвої медичної документації.

Тож, одним з важливих факторів для ідентифікації особи, як вже зазначалось, є якісний збір прижиттєвої інформації, в тому числі й про стан здоров'я зниклого безвісти, що має відображен-

ня в офіційних медичних документах, складених спеціально уповноваженими на те особами з числа медичних працівників відповідно до спеціалізації їх знань. Такі медичні документи можуть зберігатись як у лікувальному закладі так і за місцем мешкання зниклої особи чи членів її сім'ї. Але війна в Україні наклала свій відбиток на це питання, подекуди унеможлививши зберігання таких важливих документів.

В практичній діяльності, вже на первинному етапі встановлення відомостей про наявність/відсутність медичної документації зниклої безвісти особи виникають певні об'єктивні труднощі. Під час звернення до правоохоронного підрозділу щодо надання відомостей про зникнення безвісти військовослужбовця, (в тому числі й щодо особи, яка самовільно залишила частину, адже такі відомості досить часто є передчасними і достеменно не перевіреними), слідчий має допитати заявника чи особу, яка не є заявником, проте є близьким родичом зниклого чи фактично проживала з ним однією сім'єю. Під час допиту, серед іншого, слід встановити факти, що свідчать про стан здоров'я зниклої особи на момент його призову, а також факти різного роду медичного втручання в організм, які можуть знайти своє відображення у відповідній медичній документації. Це можуть бути документи первинної медичної документації [9]:

медична карта стаціонарного хворого (форма № 003/о);

медична карта амбулаторного хворого (форма № 025/о);

виписка із медичної карти (форма № 027/о);

рентгенівські знімки, висновки діагностичних досліджень тощо.

Відомості, що містяться в зазначених вище медичних документах, можуть бути джерелом тієї офіційної прижиттєвої інформації, що необхідна для ідентифікації особи у разі її загибелі.

Якщо йдеться про повноцінний висновок експерта невпізнаного трупа, виявленого безпосередньо на полі бою чи переданого внаслідок репатріаційних заходів, то під час проведення судово-медичної експертизи невпізнаного трупа в ньому будуть відображені суто відомості про морфологічний стан тіла з зазначенням його особливих прикмет чи інших індивідуальних ознак, притаманних саме цьому тілу, фіксацією (за об'єктивної можливості) тілесних ушкоджень, визначення ступеню їх тяжкості, механізму утворення та наявності причинно-наслідкового зв'язку між їх спричиненням та настанням смерті та інші відомості, які судово-медичний експерт вважатиме за потрібне зазначити в описовій та мотиваційній частинах висновку. А от вже після отримання інших даних (висновку молекулярно-генетичної, судово-дактилоскопічної чи інших експертиз) або за наявності оперативної інформації про ймовірну особу, проведення візуального впізнання трупа, за наявності такої можливості, попередніх ймовірних даних про особу, можна призначити знову судово-медичну експертизу, на яку надати медичну документацію щодо ймовірно впізнаної особи, яка раніше вважалась зниклою безвісти за особливих обставин. І вже за допомогою такої медичної документації провести додаткове порівняння, після якого можна зробити висновки щодо ідентифікації певної особи або хибного припущення щодо такої ідентифікації. Тож, зробимо висновки про те, що під час ідентифікації трупа невпізнаної особи ми можемо призначати та проводити не одну, а кілька судово-медичних експертиз, в тому числі й судово-медичну експертизу речових доказів (медико-криміналістичну), на вирішення якої ставити питання про порівняння прижиттєвих даних з вилученої медичної документації та даних особи, труп якої піддано дослідженню. Під час такої (по суті додаткової) судово-медичної експертизи трупа дані про дослідження тіла порівнюються з даними, що містяться у медичній документації. До прикладу, це можуть бути відомості про раніше перенесені оперативні втручання, переломи та їх зрощення (сліди консолідації перелому), дані про імпланти, інші сторонні предмети (уламки, кулі, що залишилися не вилученими тощо), про які наявні записи в медичних документах чи зафіксовані на рентгенівських знімках, висновках до них, матеріали інших функціональних досліджень.

Зауважимо, що через певні морфологічні зміни стану тіла та великий обсяг роботи з опрацювання тіл загиблих, лікар, судово-медичний експерт, під час проведення первинного дослідження, може випустити якусь деталь, проте саме за наявності додаткових відомостей з медичної документації, до цього об'єкту дослідження можна повернутись і перевірити його додатково.

Окремо слід акцентувати увагу на записах у стоматологічній карті, де фіксують відомості про медичні втручання в ротову порожнину людини (екстракції, штифти, типове та нетипове пломбування, протезування, розташування та кількість одиниць зубів, матеріали комп'ютерно томографічного дослідження тощо), бо ці дані можуть слугувати окремим джерелом спеціальної інформації, яку можна використати під час ідентифікації особи. Дослідженню одонтологічного статусу загиблого наразі при-

діляють значну увагу, бо у порівнянні з описами, наявними у медичній документації, наданій на ім'я загиблої особи, можна також зробити ідентифікаційні висновки чи спростувати припущення щодо встановлення особи. Тому, як зазначено Степанюком П.Л., Удодом О.А., Костенко Р.С. та Драмарецькою С.І. [1], абсолютно доцільно розширення кола дослідників тіла загиблого у напрямку залучення до нього фахівців з судової одонтології, надання консультативної чи технічної допомоги з боку фахівців-стоматологів, шляхом включення їх до складу групи експертів чи експертної комісії.

Однак, зупинимось на питаннях виявлення та вилучення медичної документації, що містить дані, ідентифікуючі особу. Відомості, що містяться у медичній документації, відповідно до кримінального процесуального кодексу (ст. 159-164) становлять лікарську таємницю (п. 2 ч. 1 ст. 162) та належать до охоронюваної законом таємниці. Тож порядок вилучення медичної документації, в основному, має відбуватись за загальними правилами, тобто в межах тимчасового доступу до речей і документів під час досудового розслідування. Як зазначалось вище, під час допиту особи з числа близьких родичів зниклого безвісти чи особи, яка проживала з ним спільно однією сім'єю, висвітлюється питання наявності/відсутності прижиттєвих травм у зниклого, оперативного втручання, поранень, імплантів тощо, що б могло бути зафіксовано у різного роду первинній медичній документації. Наступним кроком є виявлення та вилучення такої медичної документації. У випадку, коли така медична документація втрачена, знищена, перебуває на тимчасово окупованій території, що фактично унеможливлює її вилучення, слід з'ясувати наявність копій такої документації, фото під час лікування та реабілітації, інших джерел, за допомогою яких можна було б підтвердити зазначений факт та з'ясувати хоча б локалізацію ушкоджень. У випадках перебування медичної документації за місцем мешкання, її може бути вилучено у допитуваної (чи іншої зацікавленої сторони, за її згодою), якщо про це цією стороною зазначено під час надання свідчень. Це не буде порушенням, бо згідно з позицією Верховного Суду, викладеною, зокрема, в постанові ККС ВС від 18 червня 2020 року у справі № 740/2536/17, зазначено, що медична документація може бути отримана в інший спосіб, також передбачений КПК, а саме – добровільно надана безпосередньо потерпілою особою або медичною установою на запит слідчого, і лише у випадку неможливості отримати документи у такий спосіб слідчий звертається до слідчого судді з метою отримати дозвіл на тимчасовий доступ до речей та документів [9]. Аналогічну позицію було обґрунтовано і раніше, у постанові об`єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.01.2020 у справі № 754/14281/17 провадження № 51-218кмо19 [10].

У класичному ж порядку, тимчасовий доступ до таких документів слід здійснювати за звичайним алгоритмом, де після отримання відомостей про наявність медичної документації у лікувальному закладі, слід надати туди відповідний запит, отримавши відповідь про наявність потрібної медичної документації – подати клопотання про надання тимчасового доступу до документів, що містять лікарську таємницю, попередньо погоджене з прокурором, до слідчого судді. Отримавши дозвільну ухвалу суду, слідчий має її виконати в межах зазначеного у ній строку.

Важливість саме законного вилучення медичної документації може зіграти ключову роль у ідентифікації особи, закатованої під час перебування у полоні, доставленої в межах репатріаційних заходів. Під час досудового розслідування у таких кримінальних провадженнях мають вживатись всі заходи щодо притягнення до відповідальності винних осіб, тож всі докази і пов'язані з ними документи, мають вилучатись виключно у законний спосіб.

Висновки. Підсумуємо: єдиного механізму встановлення, вилучення та дослідження медичної документації в межах ідентифікації особи немає. Проте, слідчим органів досудового розслідування необхідно:

дотримуватись загальних законних вимог щодо виявлення та вилучення медичної документації, що містить ідентифікуючі дані з огляду на те, що вони є матеріалами судово-медичної експертизи трупа і, у випадку притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, можуть створити перешкоду під час винесення обвинувального вироку. Вилучення таких документів має відбуватись або за правилами здійснення тимчасового доступу до речей і документів, або як добровільна видача, що теж не заборонено Законом;

слідчий, в межах досудового розслідування, у разі необхідності ідентифікації особи невпізнаного трупу, діючи узгоджено з лікарем, судово-медичним експертом, має комплексно підходити до процесу встановлення особи, використовуючи саме відомості з законно вилученої медичної документації на ім'я зниклої безвісти особи, використовуючи це як додатковий важливий фактор для ідентифікації особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Степанюк Р.Л., Удод О.А., Костенко Р.С., Драмарецька С.І. Використання спеціальних знань у галузі судової стоматології під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2024. С. 469-473. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/108.
2. Біляков А.М., Ергард Н.М. Особливості ідентифікації загиблих осіб під час воєнного стану (огляд літератури). *Медичні перспективи*. 2023. Вип. 4. С. 141-150. DOI: https://doi.org/10.26641/2307-0404.2023.4.294204.
3. Мішалов В., Войченко В., Козлов С. Комплексний підхід проведення ідентифікації тіл загиблих осіб в умовах збройного конфлікту. Морфологія. 2022. Вип. 16. С. 76-82. DOI: https://doi.org/10.26641/1997-9665.2022.3.76-82.
4. Шульженко А.В. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах про порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Т. 2. №. 98. С. 261-270. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270.
5. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу. Закон України від 21.08.2025 № 4579-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20/ed20250821#n18 (дата звернення 29.01.2026).
6. M.Salado Puerto et al., The search process: Integration the investigation and identification of missing and unidentified persons. Forensic Science International: Synergy, Vol.3 June 2021. DOI: http://doi.org/10.1016/j.esisyn.2021.100154 (дата звернення 20.01.2026).
7. Про державну реєстрацію геномної інформації людини. Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text (дата звернення 23.01.2026).
8. Про затвердження форм первинної облікової документації та Інструкцій щодо їх заповнення, що використовуються у закладах охорони здоров'я незалежно від форми власності та підпорядкування. Наказ Міністерства охорони здоров'я від 14.02.2012 № 110. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0661-12#Text (дата звернення 23.01.2026).
9. Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду Україні від 18.12.2024 у справі № 712/5139/20, провадження № 51-4203км24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949288?fbclid=IwZXh0b (дата звернення 03.02.2026).
10. Постанова об`єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.01.2020 у справі № 754/14281/17 провадження № 51-218кмо19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87298256?fbclid=IwZXh0bgNh (дата звернення 03.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Несен О.О., Кравченко Н.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.91:343.14
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.19

ПОЗИЦІЯ ОСОБИ ЩОДО ВЛАСНОГО СТАТУСУ «ВОРА В ЗАКОНІ» ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ДОКАЗУВАННЯ.

Околіт О.В.,
доктор філософії в галузі права,
викладач кафедри кримінології та інформаційних технологій
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6498-6209

Околіт О.В. Позиція особи щодо власного статусу «вора в законі» та її значення для доказування.

Статтю присвячено аналізу позиції особи щодо власного статусу «вора в законі» та визначенню її значення для доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із протидією злочинному впливу. Актуальність дослідження зумовлена складністю встановлення такого статусу, який не має формалізованого юридичного закріплення, не підтверджується офіційними документами та існує переважно в межах кримінальної субкультури. У правозастосовній практиці це нерідко призводить до спроб визначити доказове значення позиції обвинуваченого щодо наявності або відсутності у нього відповідного статусу.

У статті проаналізовано доктринальні підходи, судово-слідчу практику, а також окремі порівняльно-правові аспекти, що стосуються трансформації кримінальної субкультури та зміни моделей поведінки осіб, які займають ієрархічні позиції у злочинному середовищі. Обґрунтовується теза про те, що очікування прямого визнання статусу «вора в законі» є методологічно помилковим, а мовчання, ухиляння від відповіді або заперечення статусу не можуть розглядатися як доказ проти особи.

Доведено, що позиція особи щодо власного статусу може мати значення лише як джерело орієнтовної інформації, яке підлягає оцінці виключно у сукупності з іншими доказами. Окрему доказову цінність можуть мати висловлювання та дії особи, зафіксовані в межах негласних слідчих (розшукових) дій, однак і вони не можуть оцінюватися ізольовано, без урахування контексту та сукупності інших доказів. Аналогічно, визнання статусу іншими особами має значення лише за умови підтвердження реальними актами підпорядкування та виконання рішень, а не декларативними звертаннями.

Зроблено висновок, що доказування у справах про злочинний вплив має бути комплексним і зосередженим як на формальному підтвердженні статусу «вора в законі», так і встановленні реального змісту ієрархічної ролі особи, механізмів її впливу та конкретних форм реалізації цього впливу у поведінці, що відповідає засадам кримінального провадження та вимогам юридичної визначеності.

Ключові слова: «вор у законі»; злочинний вплив; кримінальна відповідальність; доказування; кримінальна субкультура; статус у злочинному середовищі; негласні слідчі (розшукові) дії; організована злочинність; кримінальне провадження.

Okolit O.V. The individual's position regarding their own status as a "thief in law" and its significance for evidence.

The article is devoted to the analysis of an individual's position regarding their own status as a "thief in law" and to determining its significance for evidentiary purposes in criminal proceedings related to counteracting criminal influence. The relevance of the study is due to the complexity of establishing such a status, which lacks a formal legal definition, is not confirmed by official documents, and exists predominantly within the framework of criminal subculture. In law enforcement practice, this often leads to attempts to attribute independent evidentiary value to the accused's position concerning the presence or absence of the relevant status.

The article analyzes doctrinal approaches, investigative and judicial practice, as well as selected comparative legal aspects concerning the transformation of criminal subculture and changes in behavioral models of individuals occupying hierarchical positions in the criminal milieu. It substantiates the thesis that expecting a direct acknowledgment of the status of a "thief in law" is methodologically flawed, while silence, evasion of an answer, or denial of such status cannot be regarded as evidence against the person.

It is demonstrated that an individual's position regarding their own status may have significance only as a source of indicative information, which is subject to evaluation exclusively in conjunction with other evidence. Particular evidentiary value may be attributed to statements and actions recorded in the course of covert investigative (search) actions; however, these also cannot be assessed in isolation, without regard to context and the totality of other evidence. Similarly, recognition of the status by other persons is relevant only where it is confirmed by actual acts of subordination and execution of decisions, rather than by merely declarative forms of address.

The article concludes that evidentiary activities in cases concerning criminal influence must be comprehensive and focused not on the formal confirmation of the status of a "thief in law," but on establishing the actual content of the individual's hierarchical role, the mechanisms of their influence, and the specific forms through which such influence is realized in behavior, in accordance with the principles of criminal proceedings and the requirements of legal certainty.

Key words: "thief in law"; criminal influence; criminal liability; evidence; criminal subculture; status in the criminal milieu; covert investigative (search) actions; organized crime; criminal proceedings.

Постановка питання. Протидія організованій злочинності та пов'язаним із нею формам злочинного впливу залишається одним із пріоритетних напрямів сучасної кримінально-правової політики України. У цьому контексті особливе місце посідають кримінальні провадження, у яких предметом доказування є діяльність осіб, що займають провідні позиції в ієрархії злочинного середовища та здійснюють керівний, координуючий або арбітражний вплив на інших його учасників. Запровадження у кримінальне законодавство спеціальних норм, спрямованих на протидію злочинному впливу, зокрема положень ст. 255-1 КК України, викликало ґрунтовну критику [1, с. 34; 2, с. 20-28; 3, с. 131-138; 4, с. 249; 5, с. 167-169] та зумовило необхідність переосмислення традиційних підходів до доказування таких діянь.

Однією з найбільш дискусійних і водночас проблемних складових доказування у зазначеній категорії проваджень є встановлення статусу особи як «вора в законі» [6, с. 91-94; 7, с. 366-374]. На відміну від формалізованих правових категорій, цей статус не має чітко визначених юридичних ознак, не підтверджується офіційними документами та функціонує переважно в межах неформальних норм кримінальної субкультури. У зв'язку з цим у практиці досудового розслідування та судового розгляду нерідко виникають спроби компенсувати дефіцит об'єктивних доказів шляхом з'ясування позиції самої особи щодо наявності у неї відповідного статусу.

Така логіка ґрунтується на припущенні, що самоідентифікація особи як носія певного кримінального статусу або, навпаки, її заперечення можуть мати самостійне доказове значення. Водночас подібний підхід викликає обґрунтовані сумніви як з позицій кримінального процесуального права, так і з огляду на реальні трансформації кримінальної субкультури. Сучасне злочинне середовище характеризується високим рівнем адаптивності, фрагментарністю традиційних «правил» та прагматичним ставленням до їх дотримання, особливо у взаємодії з правоохоронними органами. За таких умов позиція особи щодо власного статусу дедалі частіше набуває стратегічного характеру та використовується як інструмент мінімізації кримінально-правових ризиків.

Окремої уваги потребує й питання допустимості та меж використання мовчання, ухиляння від відповіді або двозначних висловлювань обвинуваченого у контексті принципів презумпції невинуватості та права не свідчити проти себе. Невиправдане надання таким формам поведінки самостійного доказового значення створює ризик підміни обов'язку доказування, покладеного на сторону обвинувачення, оцінкою процесуальної позиції захисту.

У зв'язку з цим актуальним є наукове осмислення ролі та значення позиції особи щодо власного статусу «вора в законі» у системі доказів, а також вироблення чітких критеріїв її оцінки у поєднанні з іншими фактичними даними.

Метою цієї статті є з'ясування значення позиції особи щодо власного статусу «вора в законі» для доказування та обґрунтування необхідності доведення як формального підтвердження такого статусу, так і реальних проявів злочинного впливу.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика кримінально-правового регулювання злочинного впливу, зокрема в контексті запровадження категорії «вор у законі», стала предметом активного наукового обговорення після внесення відповідних змін до КК України у 2020 році у наукових працях О.О. Бахуринської, А.А. Вознюка, О.О. Дудорова, О.О. Кваші, С.Г. Киренка, Ю.В. Луценка, В.В. Малюка, Р.О. Мовчана, С.О. Павленка, С.В. Перемота, В Г. Севрука, П.Л. Фріса, І.П. Фріса, С.С. Чернявського та інших науковців.

У науковій літературі переважають дослідження, присвячені загальним питанням протидії організованій злочинності, криміналізації злочинного впливу та аналізу новел кримінального законодавства, зокрема положень ст. 255-1 КК України. Водночас питання доказового значення позиції особи щодо власного кримінального статусу розглядається фрагментарно й без належної уваги.

За таких умов відсутність у наукових джерелах комплексного аналізу, що поєднував би кримінально-правовий і кримінально-процесуальний підходи до оцінки позиції особи щодо статусу «вора в законі», зумовлює актуальність і наукову новизну цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Однією з найбільш проблемних ділянок доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із протидією злочинному впливу, є встановлення статусу особи як «вора в законі». На відміну від традиційних кримінально-правових ознак, такий статус не має формалізованого закріплення, не підтверджується документально та існує переважно у межах кримінальної субкультури. За цих умов важливого значення набуває позиція самої особи щодо власного ієрархічного становища**,** а також питання її доказового значення.

У науковій літературі висловлювалася думка, що правоохоронні органи можуть безпосередньо звертатися до «ворів у законі» з питанням про наявність у них відповідного статусу. Таку позицію обґрунтовували тим, що за «воровськими законами» особа, яка має цей статус, нібито зобов'язана завжди правдиво відповідати на подібні запитання [8, с. 215; 9, с. 168-169]. Проте подальший розвиток кримінального законодавства та практики показав, що ця логіка є надто спрощеною.

Справедливо зауважує М. Г. Тома, що складність ідентифікації «ворів у законі» зумовлена тим, що далеко не всі з них чітко та безумовно дотримуються традицій, усталених у злочинному середовищі [10, с. 86]. Кримінальна субкультура зазнала істотної трансформації, а відповідні «правила» втратили універсальний характер.

Ще до прийняття законодавчих змін, які криміналізували злочинний вплив, С.О. Павленко звертав увагу на те, що сучасне розуміння поняття «злодій у законі» вже не зобов'язує особу суворо дотримуватися класичних елементів «злодійського» або «тюремного» закону [11, с. 77]. Це означає, що очікувати від таких осіб автоматичного визнання свого статусу є необґрунтованим.

Більше того, після криміналізації відповідних діянь, на переконання С.О. Павленка, у злочинному середовищі почали формуватися нові правила поведінки. Зокрема, відомі випадки, коли на так званих «сходках» приймалися рішення про допустимість обману правоохоронних органів з метою уникнення відповідальності [11, с. 77].

Аналогічні процеси спостерігалися і в Грузії після ухвалення спеціального закону, спрямованого на протидію «ворам у законі». У правозастосовній практиці Грузії фактично сформувався підхід, за яким заперечення особою наявності відповідного статусу під час спілкування з правоохоронними органами не розглядається як порушення внутрішніх правил кримінального середовища [12, с. 189].

М. Пластун обґрунтовано зазначає, що у «воровському законі» взагалі відсутній термін «злодій у законі» у тому вигляді, в якому його використовує кримінальне законодавство. У зв'язку з цим будь-який слідчий-практик підтвердить, що під час допиту підозрюваного пряме запитання про статус не дає результату: особа або ухиляється від відповіді, або заперечує її, не створюючи доказової основи для кваліфікації за ст. 255-1 КК України [13].

Про малоперспективність використання таких показань пишуть також П. Фріс та І. Фріс. На їхню думку, особа майже гарантовано скористається правом, передбаченим ст. 63 Конституції України, і відмовиться від надання будь-яких пояснень. За таких умов показання обвинуваченого не лише не допомагають доказуванню, а й фактично знімають це питання з процесуального порядку денного [14].

Не менш проблематичним, на переконання П. Фріса та І. Фріса є й використання показань свідків. Процедура «наділення» статусом не є публічною, а особи, які її здійснюють, самі перебувають у цьому статусі. Їхні свідчення про відповідні дії фактично означали б самовикриття у

вчиненні злочину, передбаченого ст. 255-1 КК України, що робить таку співпрацю з правоохоронними органами практично неможливою [14].

Судово-слідча практика дозволяє виокремити кілька типових моделей поведінки обвинуваченого щодо власного статусу «вора в законі»:

1) особа заперечує статус «вора в законі», але визнає окремі факти своєї кримінальної діяльності;

2) особа ухиляється від відповіді або зберігає мовчання щодо статусу;

3) особа непрямо позиціонує себе як носія статусу у неформальному спілкуванні, але не робить цього в процесуальних заявах;

4) особа робить окремі висловлювання, які можна тлумачити по-різному залежно від контексту.

Найпоширенішою є саме відсутність прямої відповіді. З процесуального погляду така позиція є нейтральною і не може автоматично вважатися ні підтвердженням, ні спростуванням статусу.

Показовим у цьому контексті є вирок Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 18 листопада 2022 р. у справі № 743/766/21. Суд установив, що під час допиту обвинувачений визнав свою причетність до протиправної діяльності та повідомив, що раніше був кишеньковим злодієм і притягувався до кримінальної відповідальності. Водночас він не підтвердив наявність у себе статусу «вора в законі», але й прямо не заперечив його [15].

У цьому контексті позиція особи щодо власного статусу «вора в законі» не є доказом у матеріальному розумінні, а виступає лише джерелом орієнтовної інформації, яка може набувати значення виключно в системному зв'язку з іншими доказами поведінкового та комунікативного характеру.

Водночас наведені моделі свідчать, що процесуальна поведінка особи щодо власного статусу є варіативною та стратегічною, а отже не може розглядатися як стабільний або надійний індикатор існування статусу «вора в законі».

Мовчання обвинуваченого або його відмова відповідати на запитання не можуть розглядатися як доказ проти нього. Такий підхід випливає з принципів презумпції невинуватості та права не свідчити проти себе. Будь-які спроби тлумачити нейтральну позицію як приховане визнання статусу є процесуально неприпустимими та фактично перекладають тягар доказування на сторону захисту.

Водночас така позиція не є повністю байдужою для доказування. Вона може набувати значення лише у поєднанні з іншими доказами, наприклад, коли мовчання поєднується з зафіксованими проявами ієрархічного домінування у неформальній комунікації.

Окрему групу становлять випадки, коли особа визнає або демонструє свій статус не в процесуальних заявах, а у повсякденному спілкуванні, зафіксованому в межах негласних слідчих (розшукових) дій. Такі висловлювання можуть бути як прямими, так і завуальованими, але зрозумілими для інших учасників кримінального середовища.

Значення таких фактів полягає не у формальному «зізнанні», а в тому, що вони відображають реальне сприйняття особою своєї ролі та реакцію інших осіб на цю роль. Водночас такі висловлювання не доводять статус автоматично і мають оцінюватися критично.

Важливо, щоб вони відповідали таким критеріям: були отримані законним шляхом; аналізувалися з урахуванням контексту; не виривалися з окремих фраз; співвідносилися з іншими доказами щодо поведінки особи.

На відміну від мовчання або ухиляння обвинуваченого від відповіді, визнання його статусу іншими особами може мати доказове значення, але лише за умови належного процесуального оформлення. Йдеться, зокрема, про показання свідків, зафіксовані в межах кримінального провадження звертання до особи як до авторитетної фігури, а також випадки, коли до неї звертаються за дозволом, погодженням дій або вирішенням конфліктів.

Водночас вирішальним є не саме використання слова «вор», а зміст і характер такої взаємодії. Доказового значення набуває лише той випадок, коли визнання статусу підтверджується реальною поведінкою: підпорядкуванням, виконанням рішень, прийняттям санкцій або дотриманням встановлених вимог. Без такого контексту самі по собі слова мають декларативний характер і не можуть розглядатися як достатній доказ.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що позиція особи щодо власного статусу «вора в законі» має обмежене, проте концептуально важливе значення для доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із встановленням та поширенням злочинного впливу. На відміну від класичних ознак суб'єкта певного складу злочину, такий статус не має формалізо-

ваного закріплення, не підтверджується документально та існує переважно в межах кримінальної субкультури, що істотно ускладнює його встановлення процесуальними засобами.

Аналіз доктринальних підходів, судово-слідчої практики та особливостей трансформації кримінальної субкультури свідчить про те, що очікування прямого визнання особою свого статусу є методологічно помилковим. Сучасні правила поведінки у злочинному середовищі, зокрема після криміналізації злочинного впливу, допускають заперечення статусу або ухиляння від відповіді під час спілкування з правоохоронними органами, що позбавляє такі пояснення самостійної доказової цінності. Мовчання або відмова від надання показань є реалізацією конституційного права особи та не можуть тлумачитися як приховане визнання статусу чи доказ проти неї.

У цьому контексті позиція особи щодо власного статусу «вора в законі» не є доказом у матеріальному розумінні, а може розглядатися лише як джерело орієнтовної інформації, значення якої виникає виключно у системному зв'язку з іншими доказами. Такими доказами можуть бути зафіксовані прояви ієрархічного домінування, характер неформальної комунікації, поведінкові патерни, а також реакція інших осіб, що свідчить про фактичне визнання за обвинуваченим керівної, координаційної, арбітражної ролі у злочинному середовищі.

Окрему доказову цінність можуть мати висловлювання та дії особи, зафіксовані в межах негласних слідчих (розшукових) дій, однак і вони не можуть оцінюватися ізольовано, без урахування контексту та сукупності інших доказів. Аналогічно, визнання статусу іншими особами має значення лише за умови підтвердження реальними актами підпорядкування та виконання рішень, а не декларативними звертаннями.

Отже, доказування у справах про злочинний вплив має бути комплексним і зосередженим як на формальному підтвердженні статусу «вора в законі», так і встановленні реального змісту ієрархічної ролі особи, механізмів її впливу та конкретних форм реалізації цього впливу у поведінці, що відповідає засадам кримінального провадження та вимогам юридичної визначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк А.А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2021. № 3 (17). С. 21–39. DOI: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.3.03.
2. Вознюк А. Злочинний вплив: проблеми правозастосування та напрями вдосконалення підстав кримінальної відповідальності. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 3 (69). С. 20–30. DOI:10.33270/0525693.2. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c3f42d29-5175-45d2-b019-39215cfb4824/content.
3. Вознюк А.А. Досвід Вірменії та Грузії у забезпеченні кримінально-правової протидії організованій злочинності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Випуск 4. Частина 3. С. 131–140. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.20.
4. Левчук В.О. «Вор в законі»: відоме поняття та нові кримінально-правові проблеми. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 249. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.36.
5. Нікітін А.О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 2. С. 167–170. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9feed75d-2e2f-4023-aff6-203cb0bd14a3/content.
6. Василинчук В.І., Данченко Л.І. Окремі дискусійні питання запровадження у національному законодавстві кримінальної відповідальності стосовно осіб, віднесених до категорії «злодії в законі». *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика):* наук.-практ. журн. 2015. № 1 (34). С. 91–94.
7. Кваша О.О., Гацелюк В.О., Перемот С.В. Проблеми внесення поняття злодій в законі до Кримінального кодексу України. *Правова держава*. 2015. № 26. С. 366–376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2015_26_46.
8. Копйова І.А., Ципищук К. В. Щодо доцільності введення категорії «вор/злодій в законі» в кримінальне законодавство України. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2020. № 2. С. 209–219. DOI: https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.14.218040.
9. Мусиченко О.М. Зрозумілість сучасного кримінального закону: монографія. Миколаїв: Іліон, 2021. С. 168–169.

10. Тома М.Г. Професійна злочинність: «злодії в законі», їхній вплив на криміногенну ситуацію в країні. *Право і суспільство.* 2020. № 2, ч. 3. С. 86. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.13.
11. Павленко С.О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злодіїв у законі» в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2016. Вип. 6 (3). С. 73–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_6%283%29__19.
12. Околіт О.В., Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації чи злочинної спільноти та участь у них: проблеми теорії і практики: монографія / за наук. ред. А.А. Вознюка. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 324 с.
13. Пластун М. Україна кримінальна або чому не допоможе законодавче закріплення статусу «злодій в законі». *Ліга. Блоги* : [сайт]. 2019. URL: https://blog.liga.net/user/mplastun/article/35281.
14. Фріс П., Фріс І. Про боротьбу зі злочинними спільнотами (нотатки на полях закону). *Юридичний вісник України*. 2020. № 28–29. URL: https://yvu.com.ua/pro-borotbu-zi-zlochynnymy-spilnotamy-notatky-na-polyah-zakonu.
15. Вирок Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 18 листоп. 2022 р. у справі № 743/766/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107443129.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Околіт О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.85
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.20

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ СЕРЕД ПОЛІЦЕЙСЬКИХ: ОСВІТНЬО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ В РОЗРІЗІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ДОМЕДИЧНА ПІДГОТОВКА»

Парамонов Н.В.,
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-5653-5691
e-mail: nazar.paramonov@uzhnu.edu.ua

Парамонов Н.В. Стресостійкість серед поліцейських: освітньо-практичний аспект в розрізі вивчення дисципліни «домедична підготовка».

У статті здійснено комплексний аналіз актуальності та значення домедичної підготовки працівників правоохоронних органів у контексті сучасних викликів безпеки та зростаючого рівня професійних ризиків. Особливу увагу приділено теоретичному осмисленню понять «стрес» і «стресостійкість» як ключових психологічних категорій, що безпосередньо впливають на ефективність службової діяльності правоохоронців. Наголошено, що специфіка їхньої роботи пов'язана з постійною взаємодією зі стресогенними чинниками: загрозами життю і здоров'ю, високою відповідальністю, дефіцитом часу на прийняття рішень, емоційним напруженням та необхідністю діяти в умовах невизначеності. У дослідженні підкреслено, що системна домедична підготовка виступає не лише як сукупність практичних навичок надання першої допомоги, а і як важливий інструмент формування психологічної готовності до дій у кризових ситуаціях. Проаналізовано сучасні підходи до організації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти зі спеціальностей правоохоронного спрямування з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності. Розкрито шляхи удосконалення методів навчання шляхом впровадження симуляційних технологій, сценарно-орієнтованих завдань, міждисциплінарної інтеграції та тренувань в умовах, максимально наближених до реальних. Окрему увагу приділено розвитку стресостійкості як складової професійної компетентності правоохоронця. Обґрунтовано доцільність використання психотренінгових методик, вправ саморегуляції, формування навичок емоційного контролю та командної взаємодії. Акцентовано на специфіці освітнього процесу в умовах воєнного стану та нестабільної військово-політичної ситуації в Україні, що вимагає гнучкості, адаптивності та оновлення змісту підготовки. У висновках наголошено на необхідності цілісного, якісного й безперервного підходу до формування професійної готовності майбутніх правоохоронців, важливості регулярних практичних тренувань, психологічного супроводу та динамічної адаптації освітніх програм до сучасних викликів безпеки й вимог суспільства.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, правоохоронці, домедична підготовка, стрес, стресостійкість.

Paramonov N.V. Stress resilience among police officers: the educational and practical aspect in the context of studying the discipline "pre-medical training".

The article provides a comprehensive analysis of the relevance and importance of pre-medical training for law enforcement officers in the context of modern security challenges and increasing professional risks. Special attention is paid to the theoretical understanding of the concepts of «stress» and «stress resilience» as key psychological categories that directly affect the effectiveness of professional activity of law enforcement personnel. It is emphasized that the specificity of their work is associated with constant exposure to stress-generating factors such as threats to life and health, high responsibility, time pressure in decision-making, emotional tension, and the need to act under conditions of uncertainty. The study

highlights that systematic pre-medical training functions not only as a set of practical first aid skills but also as an important tool for developing psychological readiness to act in crisis situations. Modern approaches to organizing the educational process for higher education students in law enforcement specialties are analyzed with regard to the specifics of their future professional activities. The paper reveals ways to improve training methods through the introduction of simulation technologies, scenario-based tasks, interdisciplinary integration, and training in conditions максимально close to real operational environments. Particular attention is given to the development of stress resilience as a core component of professional competence of a law enforcement officer. The feasibility of using psychotraining methods, self-regulation techniques, emotional control exercises, and team interaction skills is substantiated. Emphasis is placed on the specifics of education under martial law and the unstable military-political situation in Ukraine, which requires flexibility, adaptability, and continuous updating of training content. The conclusions underline the necessity of a holistic, high-quality, and continuous approach to the professional preparation of future law enforcement officers, the importance of regular practical training, psychological support, and the dynamic adaptation of educational programs to current security challenges and societal demands.

Key words: law enforcement activity, law enforcement officers, pre-medical training, stress, stress resilience.

Постановка проблеми. У зв'язку із актуальними воєнно-політичними подіями на теренах нашої держави та світу термін «стрес» активно увійшов в наш повсякденний рутинний спосіб життя разом з похідними та дотичними до згаданого терміну категоріями: психоемоційне перевантаження, психоемоційне виснаження, тривога, психологічний тиск, вигорання тощо. В контексті розгляду вищезгаданих категорій вітчизняними та зарубіжними науковцями розглядається також поняття стресостійкості, як певного вміння протистояти негативно-забарвленим факторам оточуючого середовища, що здатні згубно впливати на психоемоційний стан особи. Загалом, розуміння та вірне тлумачення розглянутих термінів формує першооснову для усвідомлення психоемоційних процесів людини, а в навчальному процесі сприяє більш якісному засвоєнню матеріалу, що в подальшому забезпечить високий рівень професійних компетенцій правоохоронців.

Варто зазначити, що сама внутрішня специфіка поняття стресу зумовлює максимально різний, іноді навіть контраверсійний, суперечливий, неоднозначний підхід до розуміння даного терміну, що в свою чергу, зумовлює різноплановий підхід і до всіх похідних понять, в тому числі поняття стресостійкості.

У науковому світі однією із фундаментальних концепцій є класична теорія стресу Ганса Сельє, яка поруч з концепцією Уолтера Кеннона формують окремий біологічний підхід до розуміння природи стресу. В свою чергу, Дуглас Мейсон пояснював стрес як поєднання біологічних та психологічних факторів впливу, а Річард Лазарус надав перевагу виключно психологічному розумінню природи стресу [1].

В той же час, при вивченні стресу в професійній діяльності іноді виокремлюється лише два підходи в розумінні стресу: перша група теорій пов'язана з клінічними дослідженнями і визначає стрес як внутрішній стан організму, а друга група - підкреслює психологічну сторону розуміння терміну «стрес» [2].

З вищенаведеного логічним є висновок, що поняття стресу є максимально багатогранним і на даному етапі складно сформулювати єдиний ємнісний підхід в плані всестороннього розуміння даного поняття. Беззаперечно, що є окремі фундаментальні теорії, концепції та напрямки, які є основоположними для науковців, про те все ж, завжди залишається місце для нового погляду на термін «стрес», як з точки зору фізіопсихологічного підходу, так з точки зору факторів виникнення, специфіки зовнішніх поздразників, особливостей порушення функцій організму, професійних особливостей тощо.

Саме така певна наукова невизначеність та багатогранність формує підґрунтя та підходи до розуміння та усвідомлення терміну «стресостійкість».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти поняття стресу та стресостійкості як в загальному, так і в контексті окремих професій досліджувались багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема такими як Когут О.О., Недря К.М., Звірянський Г.В., Кравцова О.К., Кудінова М.С., Дубчак Г.М. та інші. Незважаючи на високий рівень проведених досліджень, розгляд питання стресостійкості саме в контексті підготовки майбутніх правоохоронців потребує подальшого детального вивчення, особливо в сучасних українських реаліях.

Мета статті – дослідити значення та особливості формування навичок стресостійкості серед здобувачів спеціальності «правоохоронна діяльність», зокрема в розрізі дисципліни «домедична підготовка», обґрунтувати необхідність удосконалення програм підготовки правоохоронців з метою збереження психологічного здоров'я та високого рівня професійних навичок в умовах хронічного стресу.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай пересічний громадянин старається уникати стресу в повсякденному житті, адже за своєю природою кожна людина прагне зробити свій побут більш спокійним та впорядкованим. В той же час, представники окремих професій – правоохоронці, представники рятувальних служб, медики та ін. - здійснюють свою безпосередню професійну діяльність серед стресогенеруючих факторів та умов. Виходячи з вищенаведеного, вивчення понять «стрес», «стресостійкість» та формування відповідних навичок у майбутніх представників окремих професій є запорукою їхнього професійного зростання та збереження психологічного здоров'я протягом всієї кар'єри.

Зокрема, О.О. Когут звертає увагу, що формування навичок саморегуляції та покращення організаційних аспектів стресостійкості патрульних поліцейських впливають на рівень задоволеності працею, допомагають вчасно виявити ознаки загрози, правильно оцінити ситуацію, що склалася (факти, обставини, дії) та знайти успішне рішення щодо виходу з неї з мінімальними втратами ресурсів. Стресостійкість є одним із важливих факторів добору відповідних кадрів [3].

К.М. Недря наголошує, що професія поліцейського є стресором не лише для нього самого, а й для його рідних і близьких, а стрес є постійним супутником у даній професії [4].

Г.В. Звірянський акцентує на тому, що психологічна стійкість у поліцейських взагалі є ключовим фактором, що впливає не тільки на їх особисте благополуччя, але й на ефективність виконання професійних обов'язків у екстремальних умовах, стресостійкість є фундаментальним аспектом, який вимагає уважного розгляду та систематичної підготовки [5].

О.К. Кравцова зазначає, що питання екстремального стресу завжди розглядалися в наукових колах з погляду професійної компетенції рятувальників, працівників МНС, правоохоронних органів, пожежних, питання війни [6].

Повертаючись до питання багатогранності розуміння терміну «стресостійкість» варто згадати М.С. Кудінову, яка наголошує, що дане поняття можливо розглядати в чотирьох площинах: як інтегральну властивість особистості, як комплексну якість особистості, як здатність протистояти негативному впливу стрес-факторів, як складну системну характеристику людини [7].

Так, Г.М. Дубчак розкриває стресостійкість як складну інтегративну системну характеристику, що визначає здатність людини протистояти стресовому впливу або впоратися зі стресовими ситуаціями, активно перетворюючи їх, або пристосовуючись до них без шкоди для здоров'я та якості виконуваної діяльності [8].

В контексті підготовки майбутніх правоохоронців, беззаперечно, є важливим як теоретичне вивчення питань стресу та стресостійкості для формування загального розуміння певних психологічних процесів, що впливають на працівника поліції в процесі здійснення власної професійної діяльності, так і практично-спрямована підготовка до взаємодії із стресогенеруючими факторами оточуючого світу. Адже на місці надзвичайної ситуації правоохоронця завжди оточуватиме широкий спектр людських емоцій: страх, жах, паніка, тривога, переляк, істерика, що супроводжуються голосною мовою або взагалі її відсутністю, криком, надмірною жестикуляцією, агресією, плачем, незв'язними незрозумілими порадами тощо [9]. Окрім цього, процесуальні дії, слідчі дії та інші професійні та посадові обов'язки поліцейського створюють додатковий психологічний тиск, особливо в умовах обмеженості в часі.

Додатковим стресогенеруючим фактором в розрізі сучасних подій на теренах України є погіршення побутових умов населення - тимчасова відсутність світла, опалення, негативно-забарвлений інформаційний фон, що додатково тиснуть на правоохоронців, як представників соціуму.

Враховуючи досвід практичної діяльності в стінах вищого навчального закладу варто зазначити, що здобувачі профільної для правоохоронців освіти під час професійного визначення не завжди усвідомлюють рівні очікуваного стресу на майбутньому робочому місці. В окремих випадках, лише в процесі навчання деякі студенти мають змогу потрапити в умови складної психологічної обстановки: під час відвідування закладів пенітенціарної системи, в процесі участі в реальних процесуальних діях, при відпрацюванні практичних навичок, зокрема з дисципліни «домедична підготовка» де важливо правильно імітувати стресогенеруючі умови: обмеженість в часі, фізичне навантаження, важливість прийнятих рішень тощо.

Надання домедичної допомоги правоохоронцями на місці події є незвичною для повсякденної роботи поліцейського ситуацією, однак це не скасовує обов'язок надання такої допомоги. Тому в умовах навчального процесу важливо вимагати від майбутніх правоохоронців максимальної концентрації. Адже специфіка надання домедичної допомоги полягає в необхідності поєднувати якісний рівень фізичної підготовки, глибокі знання дисципліни, високий рівень інтелектуальних здібностей, вміння аналізувати і пристосовуватись до швидкої зміни обставин на місці події. Значна частина маніпуляцій - як накладання турнікету, шини, транспортування потерпілого за допомогою спеціальних або підручних засобів, організація процесу евакуації, огляд на предмет додаткових уражень грудної клітки тощо - вимагають саме поєднання різнопланових фізичних та інтелектуальних характеристик поліцейського.

Важливо під час вивчення дисципліни «домедична підготовка» формулювати для здобувачів специфічні ситуаційні завдання, які б враховували не лише всі можливі обставини надання домедичної допомоги в умовно-побутових ситуаціях: ДТП, падіння з висоти тощо, а й зачіпали ситуації відверто кримінального характеру: розбійні напади, замах на вбивство, необережне поводження зі зброєю та ін. Особливо цінним в навчальному процесі є імітування ситуацій, коли злочинець або група злочинців можуть становити подальшу загрозу для поліцейського. Окремою важливою категорією в умовах сьогодення є відпрацювання домедичної допомоги в умовах, що наближені до бойових або відтворюють ситуацію воєнного характеру.

Наголошуємо на необхідності залучення до відпрацювань симуляційних завдань спеціально навчених осіб, котрі допомагатимуть імітувати різнопланові обставини на місці надзвичайної ситуації, створюватимуть додаткові звукові та візуальні подразники, таким чином ускладнюючи роботу здобувачам. Такі тренування сформують перед майбутніми правоохоронцями уявлення про майбутні виклики, що сприятиме зниженню рівню стресу при повторній зустрічі з подібними умовами під час професійної діяльності.

Не останню роль відіграють і застосування реалістичних манекенів та тренажерів, рідин, що імітують біологічні, вправи з реальними медичними засобами першої допомоги, тактичними аптечками, турнікетами різних виробників тощо.

Беззаперечно, що всі викладені методи підготовки правоохоронців до стресу мають поєднуватись з психологічними прийомами та техніками, що формують стресостійкість особистості. Якщо брати загальний підхід, як до здобувачів вищої освіти, то популярними є техніки «4-7-8», «заземлення», метод «переключення», вправа «коло контролю» тощо [10]. Враховуючи певну специфіку вищої освіти для правоохоронців окремі науковці більше схиляються до використання психотехнічного тренування за Є. Джекобсоном, в основу якого закладено вплив тонусу м'язів і дихання на нервову систему [11].

Висновки. Питання стресу і стресостійкості достатньо широко висвітлюється у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Однак розглядаючи дані терміни в контексті освіти майбутніх правоохоронців та навчальних дисциплін, що ними вивчаються - існують певні прогалини з розумінням та реалізацією підходів щодо підвищення рівня стресостійкості, особливо в умовах воєнно-політичних подій на теренах України. Вдосконалення програм, залучення вітчизняних та зарубіжних експертів до навчального процесу, активне використання симуляційних завдань з імітацією обстановки подібної до реальної на місці події, застосування передових психологічних прийомів та методів підвищення рівня стресостійкості серед майбутніх правоохоронців - запорука психологічного здоров'я особового складу, високого рівня професійних компетенцій та безпеки суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Theories of Stress. EBSCO Research Starters. URL: https://www.ebsco.com/research-starters/consumer-health/theories-stress.
2. Tsyhanchuk T.V. Stress in professional activities. Problems of Modern Psychology. 2015. Issue 30. P. 669–678. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1717.
3. Когут О.О. Стресостійкість особистості в екстремальних умовах праці. *Psychological Journal*. 2020. Vol. 6, No. 3. P. 65–73. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2020.6.3.
4. Недря К.М. Стресостійкість у роботі поліцейського. *Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020.* 124 с. URL: https://surl.lu/xhjjvy.

5. Звірянський Г.В. Техніки стресостійкості у професійній підготовці поліцейських під час воєнного стану в Україні. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вінниця, 2024.* С. 189–190. URL: https://dspace.univd.edu.ua/items/ 7cd52866-4504-4833-9667-c6f22ffd5b09.
6. Кравцова О.К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи. *Вісник післядипломної освіти. 2019.* Вип. 7(36). Серія: Соціальні та поведінкові науки. С. 100–110. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/ visnyk_PO/7_36_2018/Bulletin_7_36_Social_and_behavioral_sciences_Olenz_Kravtsova_UA.pdf.
7. Кудінова М. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «стресостійкість». *Молодий вчений*. 2019. № 3(67). С. 137–143. DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-3-67-28.
8. Дубчак Г.М. Порівняльний аналіз стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. V. Вип. 15. С. 43–50. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v5/i15/7.pdf.
9. Ступник Я.В., Парамонов Н.В., Фурик Б.Ю. До питання забезпечення власної безпеки правоохоронців під час надання домедичної допомоги населенню. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. Вип. 3(88). С. 49–54. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.3.7.
10. Марчук С.С. Шляхи формування стресостійкості здобувачів освіти під час війни. Особистість в екстремальних умовах. *Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Львів, 2025*. URL: https://surl.lt/wpbrfl.
11. Остапович В.П., Кирієнко Л.А., Котляр Ю.В., Барко В.В. *Особливості надання психологічної допомоги учасникам АТО: посібник за ред. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України*, 2017. 163 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Парамонов Н.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.341(477):343.98:343.13
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.21

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Погорецький М.М.,
доктор юридичних наук, старший дослідник,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Національної академії Служби безпеки України
ORCID: 0000-0003-2888-0911

Погорецький М.М. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану: проблемні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування.

Статтю присвячено кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану та проблемним питанням криміналістичного забезпечення їх досудового розслідування. Обґрунтовано, що «гібридизація» загроз, розосередженість подій і учасників, домінування цифрових комунікацій і транснаціональних каналів формують підвищені ризики втрати доказів, дефектів процесуалізації та подальшої недопустимості доказового масиву. У межах загальної кримінально-правової характеристики акцентовано на кваліфікаційних «вузлах», які безпосередньо визначають предмет доказування (конкуренція норм, відмежування суміжних складів, доказування спрямованості умислу та рольової участі у мережевих конфігураціях). Систематизовано проблеми криміналістичного забезпечення на старті провадження (первинна фіксація події та цифрових слідів), у цифровому доказуванні (джерело, спосіб отримання, цілісність, відтворюваність), у легалізації матеріалів ОРД/НСРД (процесуальна перспективність результатів, повнота документування, ризики «провисання»), у застосуванні тактичних операцій та тимчасового доступу, а також у площині судового контролю, допустимості доказів і стандарту обґрунтованості процесуальних рішень. Запропоновано узагальнювальну модель криміналістичного забезпечення (виявлення–фіксація–процесуалізація–перевірка–судовий контроль) і комплекс прикладних рішень: алгоритм первинних дій із мінімізацією «доказових прогалин», протоколи цифрового документування (метадані, контроль цілісності, опис середовища отримання, ланцюг збереження), критерії необхідності/пропорційності цифрових втручань і стандарти обґрунтування клопотань, а також організаційні стандарти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів і прокурорського контролю за доказовою придатністю результатів. Доведено, що визначальними критеріями якості криміналістичного забезпечення у воєнний час мають бути перевірюваність, відтворюваність і допустимість доказів за умови збереження гарантій прав людини. Окреслено перспективи подальших досліджень, пов'язані з розробленням спеціалізованих методик розслідування окремих груп безпекових правопорушень і уніфікацією підходів до оцінки цифрових та негласно здобутих доказів у судовій практиці.

Ключові слова: національна безпека, воєнний стан, досудове розслідування, криміналістичне забезпечення, криміналістична тактика, тактичні операції, цифрові докази, цифрові сліди, ОРД, НСРД, легалізація доказів, допустимість доказів, судовий контроль, міжнародне співробітництво.

Pohoretskyi M. M. Criminal Offences Against the Fundamentals of Ukraine's National Security under Martial Law: Problematic Issues of Forensic Support for Pre-Trial Investigation.

The article addresses criminal offences against the fundamentals of Ukraine's national security under martial law and examines problematic issues of forensic support for their pre-trial investigation. It is substantiated that the "hybridization" of threats, the dispersion of events and actors, and the predominance of digital communications

and transnational channels create heightened risks of loss of evidence, defects in procedural formalization, and the subsequent inadmissibility of the evidentiary corpus. Within the general criminal-law characterization, the focus is placed on qualification “bottlenecks” that directly determine the subject matter of proof (conflict of legal norms, delimitation of related offences, proving the direction of intent and role-based participation in network configurations). The study systematizes problems of forensic support at the initial stage of proceedings (primary recording of the event and digital traces), in digital evidence (source, method of acquisition, integrity, reproducibility), in the legalization of materials obtained through operational-search activities and covert investigative (search) actions (procedural prospectivity of results, completeness of documentation, risks of “procedural gaps”), in the use of tactical operations and temporary access to items and documents, as well as in the domain of judicial control, admissibility of evidence, and the standard of substantiation of procedural decisions. A generalizing model of forensic support (detection–fixation–procedural formalization–verification–judicial control) and a set of applied solutions are proposed: an algorithm for primary actions aimed at minimizing “evidentiary gaps,” protocols for digital documentation (metadata recording, integrity control, description of the acquisition environment, chain of custody), criteria of necessity/proportionality for digital intrusions and standards for substantiating motions, as well as organizational standards for interaction between investigators and operational units and prosecutorial oversight of the evidentiary fitness of results. It is demonstrated that the decisive quality criteria of forensic support under martial law should be the verifiability, reproducibility, and admissibility of evidence, provided that human rights guarantees are preserved. Prospects for further research are outlined, including the development of specialized investigative methodologies for specific groups of security-related offences and the unification of approaches to assessing digital and covertly obtained evidence in judicial practice.

Key words: national security, martial law, pre-trial investigation, forensic support, forensic tactics, tactical operations, digital evidence, digital traces, operational-search activity, covert investigative (search) actions, legalization of evidence, admissibility of evidence, judicial control, international cooperation.

Постановка проблеми. Умови воєнного стану зумовили якісне зростання та суттєву трансформацію кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, що проявляється як у розширенні спектра кримінально караних посягань і варіативності способів їх учинення, так і в ускладненні механізмів злочинної діяльності через поєднання «класичних» форм протиправної поведінки з цифровими, інформаційними й мережевими інструментами впливу та координації. Це об’єктивно підсилює суспільну небезпеку таких діянь, актуалізує проблеми їх кримінально-правової оцінки й відмежування суміжних складів, а також висуває підвищені вимоги до доказування елементів складу, спрямованості умислу, ролей співучасників та контексту посягання, що особливо відчутно у «гібридних» моделях загроз національній безпеці [1; 28; 32; 66; 68]. Водночас цифровізація комунікацій і зростання значущості електронних слідів, віддалених каналів взаємодії, використання спеціальних технологій та транснаціональних інформаційних ресурсів спричиняють зміщення центру ваги у доказуванні в бік цифрових даних і цифрових джерел, що, з одного боку, розширює можливості викриття, а з іншого – загострює ризики процесуальних дефектів, помилок фіксації та порушення прав людини при здобутті й використанні таких даних. У цій площині проблема набуває не лише технічного, а передусім правового та гарантійного виміру, оскільки в умовах підвищеного безпекового запиту суспільства й держави саме стандарт верховенства права, прав людини та недопущення свавілля має залишатися критерієм якості та легітимності кримінального переслідування [35; 43; 46]. Доктринальні орієнтири правовладдя додатково пов’язують цей стандарт із забороною свавілля, вимогою пропорційності втручання та пріоритетом прав людини навіть за умов безпекових викликів [4; 14]. Нормативним підґрунтям такого підходу виступають Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та положення КПК України [25; 26; 27]. Отже, ключовим викликом для досудового розслідування стає необхідність одночасно забезпечити ефективність виявлення та припинення посягань на національну безпеку і сформувати бездоганну з позицій допустимості, перевірюваності та відтворюваності доказову базу, здатну витримати судовий контроль і забезпечити справедливий результат кримінального провадження.

У зазначених умовах криміналістичне забезпечення досудового розслідування набуває значення системоутворювального чинника, адже йдеться не про ізольовані прийоми або технічні інструменти, а про комплексну організаційно-тактичну, техніко-криміналістичну та методичну систему, що забезпечує керованість процесу пізнання події, своєчасне виявлення джерел доказової інформації, належну фіксацію, збереження та процесуалізацію доказів, включно з цифровими даними, а також узгодженість дій усіх суб’єктів розслідування. У науковому вимірі така система спирається на загальні положення

криміналістики та її методологію, сучасні підходи до криміналістичного забезпечення розслідування, стандарти збирання доказів сторонами кримінального провадження, доктринальні розробки щодо криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів, а також на криміналістичну тактику, включно з тактичними операціями й організаційними аспектами слідчої діяльності [15; 16; 29; 30; 44; 67; 69; 70]. Проте воєнний час оголює низку «слабких ланок» цієї системи: на старті провадження зростає ціна помилок у визначенні доказових версій, у виборі першочергових заходів і процесуальних інструментів, у належному документуванні початкової інформації, що прямо впливає на подальшу допустимість та переконливість доказування [37; 39; 40]. Додаткового значення набувають і доктринальні проблеми кримінального процесуального доказування, включно з питаннями доказової інформації, логіки формування доказового масиву, критеріями оцінки доказів та сучасними концепціями доказування, які в умовах цифрового середовища потребують переосмислення через призму надійності, ідентифікації джерела, цілісності та відтворюваності даних [34]. Методологічний вимір проблеми посилюють також дослідження логіки формування доказової бази та ролі доктрини у розвитку кримінального процесуального права [3; 31].

Невирішеність прикладних питань криміналістичного забезпечення особливо концентрується навколо легалізації оперативно-розшукової (контррозвідувальної) інформації та результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні, визначення меж і співвідношення оперативно-розшукових заходів та НСРД, організації оперативно-розшукової діяльності й належного прокурорського нагляду за її здійсненням, а також методично й тактично коректного «перетворення» здобутої інформації на процесуально придатні докази. Саме тут у практиці найчастіше виникають ризики втрати доказової перспективи через дефекти документування, неналежне планування, прогалини у взаємодії, несвоєчасність або недостатність процесуального контролю й обґрунтування, що у подальшому трансформується у проблеми допустимості й доказової сили матеріалів [17; 36; 38; 45; 71; 73]. Паралельно воєнний контекст посилює значення оперативності доступу до речей і документів та інших процесуальних можливостей отримання доказів у ситуаціях підвищеної організованості та мережевості протиправної діяльності, а також актуалізує міжнародний компонент розслідувань, коли доказова інформація та комунікації виходять за межі національної юрисдикції або потребують координації в суміжних безпекових сегментах. У підсумку зазначене формує комплексну науково-прикладну проблему: як у межах чинного кримінального процесу, із врахуванням реалій воєнного стану, забезпечити таке криміналістичне супроводження досудового розслідування правопорушень проти основ національної безпеки, яке одночасно гарантує результативність кримінального переслідування та бездоганну з позицій верховенства права якість доказування, спроможну витримати стандарт судового контролю й забезпечити справедливе рішення у провадженні [35].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в науковій літературі насамперед опрацьована у кримінально-правовому вимірі, де акцентовано на питаннях кваліфікації, системі складів, характеристиці об'єкта й об'єктивної сторони, особливостях суб'єкта та суб'єктивної сторони, а також на типових помилках правозастосування і відмежуванні суміжних посягань. Саме цей сегмент досліджень формує вихідну «картину» юридично значущих обставин, які мають бути встановлені під час досудового розслідування, та визначає зміст предмета доказування у справах безпекового спрямування, що особливо актуалізується в умовах воєнного стану [1; 28; 66; 68]. Поряд із цим, теоретико-правові підходи до національної безпеки як комплексного об'єкта охорони забезпечують категоріальний апарат для оцінки меж кримінально-правового реагування, співвідношення безпекових інтересів держави та прав людини, а також розуміння системності загроз, на тлі яких здійснюється кримінальне переслідування [32].

Суттєвий масив праць становлять дослідження, що розвивають загальну теорію криміналістики та методологію криміналістичної діяльності, у межах яких закладено підходи до криміналістичного забезпечення як цілісної системи знань, засобів і рекомендацій, спрямованих на виявлення, фіксацію, перевірку й використання доказової інформації [16; 67]. У розвиток цієї лінії вагомий внесок зроблено роботами, присвяченими стандартам збирання доказів сторонами кримінального провадження, криміналістичному вченню про збирання, дослідження та використання доказів, а також доктринальним дискусіям щодо доказів, доказування, допустимості й оцінки доказової інформації. У сукупності ці напрацювання задають орієнтири для забезпечення перевірюваності, відтворюваності та процесуальної придатності доказового матеріалу, що у безпекових провадженнях має визначальне значення з огляду на високі ризики доказових дефектів і потребу у стійкості доказування в суді [15; 29; 34; 41; 71].

Важливим напрямом наукових пошуків є криміналістична тактика та організація розслідування, де розкрито поняття і зміст криміналістичної тактики, її співвідношення з організаційними аспектами слід-

чої діяльності, а також обґрунтовано роль тактичних операцій як інструменту комплексного вирішення складних слідчих ситуацій. Для розслідування правопорушень проти основ національної безпеки ці напрацювання мають прикладну цінність, оскільки у воєнний час зростає значення планування, координації дій, оптимізації слідчих (розшукових) дій та мінімізації ризиків втрати доказової інформації [30; 44; 69; 70]. Водночас теоретичне підґрунтя для такого підходу посилюють праці про співвідношення організації розслідування й криміналістичної методики, а також про поняття «організація» в криміналістичній науці [57; 60].

Окремий блок досліджень присвячено оперативно-розшуковій діяльності та негласним слідчим (розшуковим) діям, їх сутності, співвідношенню, організації ОРД, прокурорському нагляду й проблемам використання матеріалів ОРД у доказуванні. У цьому сегменті найбільш виразно простежуються питання «процесуальної перспективності» результатів оперативного здобуття інформації, умов їх належної легалізації та ризиків втрати допустимості через дефекти документування, недостатність контролю й обґрунтування процесуальних рішень, що в безпекових провадженнях загострюється через підвищену латентність і складність механізмів злочинної діяльності [17; 36; 38; 45; 73]. Паралельно сучасна доктрина демонструє посилення уваги до цифрових технологій і цифрових доказів, де обґрунтовуються вимоги до процесуальної «надійності» цифрових даних, підкреслюються ризики порушення принципу верховенства права у цифровому доказуванні та необхідність узгодження технологічних можливостей із гарантіями прав людини й законності. Воєнний стан додатково актуалізує проблемні питання новел і практики кримінального процесу, а також роль судового контролю як інституційного механізму забезпечення справедливого й допустимого доказування, здатного стримувати спокусу підміни доказових стандартів міркуваннями виключно оперативної доцільності [37; 40; 42]. У воєнний період цей науковий масив доповнюється працями про військову юстицію, особливий режим досудового розслідування, свободу та особисту недоторканість, а також відшкодування шкоди як гарантійний елемент кримінального процесу [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. У контексті європейського та міжнародного вектору важливими є дослідження щодо стандартів допустимості доказів у праві ЄС та їх впливу на національну практику, а також праці про міжнародне співробітництво у протидії тероризму як суміжній сфері безпекових розслідувань, де доказова інформація нерідко має транснаціональний характер і потребує особливої коректності документування та інтеграції у провадження. Гарантійний вимір цих процесів концептуально підсилюється працями, що розглядають права людини в діяльності органів безпеки та правоохоронних органів, у тому числі в контексті цифрового доказування, формуючи нормативно-ціннісний «каркас» для оцінки допустимості втручань та легітимності кримінального переслідування [35; 46]. Окреме англомовне дослідження також акцентує на гарантіях прав людини у діяльності правоохоронних органів України як обов'язковому елементі легітимного кримінального переслідування [33].

Узагальнення наведених наукових напрацювань дає підстави констатувати, що попри значний доробок у кримінально-правовій характеристиці безпекових правопорушень, у теорії криміналістики та доказування, у цифрових доказах, а також у співвідношенні ОРД і НСРД, залишається потреба у цілісному висвітленні комплексу проблем криміналістичного забезпечення досудового розслідування саме в умовах воєнного стану, коли інтегруються алгоритмізація розслідування, цифрові сліди, механізми легалізації оперативної інформації та результатів НСРД, організація взаємодії суб'єктів і вимоги судового контролю як гарантії допустимості доказів [15; 17; 37; 42].

Метою цієї статті є, спираючись на кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та сучасні підходи криміналістики й кримінального процесуального доказування, виявити проблемні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування в умовах воєнного стану і запропонувати прикладні шляхи їх розв'язання, орієнтовані на підвищення ефективності викриття та одночасне забезпечення належної якості, допустимості й перевірюваності доказової бази. Для досягнення поставленої мети визначено такі взаємопов'язані **завдання**: по-перше, узагальнити доктринальні та прикладні кримінально-правові підходи до системи складів правопорушень проти основ національної безпеки, а також окреслити ключові проблеми їх кваліфікації як передумову правильного визначення предмета доказування; по-друге, визначити структурні елементи криміналістичного забезпечення розслідування безпекових правопорушень, розкривши їх організаційний, тактичний, техніко-криміналістичний і цифровий, а також методичний компоненти та їх взаємодію у єдиному доказовому контурі; по-третє, окреслити типові джерела доказової інформації у відповідних провадженнях, включно з цифровими слідами та матеріалами, отриманими із застосуванням оперативно-розшукових можливостей і негласних заходів, а також виявити найбільш проблемні вузли їх процесуалізації та допустимості; по-четверте, встановити вузлові чинники воєнного контексту, які впливають на

організацію та тактику досудового розслідування, зокрема обмеження доступу, підвищені ризики безпеки, дефіцит часу реагування, особливості координації та роль судового контролю, і сформувати підходи до їх урахування в доказовій стратегії; по-п'яте, розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення криміналістичного забезпечення, запропонувавши алгоритми дій, стандарти документування і збереження доказів, моделі взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, а також процесуальні запобіжники, спрямовані на підвищення доказової надійності та гарантій прав людини в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України становлять особливу групу посягань, кримінально-правова охорона яких спрямована на збереження базових цінностей державності та безпекового порядку. У родовому вимірі йдеться про такі ключові цінності, як державний суверенітет і територіальна цілісність, конституційний лад, обороноздатність, а також загальна спроможність держави забезпечувати функціонування власних інститутів і протидіяти внутрішнім та зовнішнім загрозам. У цьому контексті національна безпека постає не як вузький «силовий» інтерес, а як комплексна правова категорія, що охоплює умови існування держави й суспільства, стабільність публічної влади та безпекові передумови реалізації прав і свобод, а відтак кримінально-правова реакція на відповідні посягання має забезпечувати стійкість фундаментальних суспільних відносин, які утворюють основу державності [1; 32; 68]. Саме тому кримінально-правова характеристика цієї групи правопорушень завжди тяжіє до поєднання матеріального змісту охоронюваних цінностей із підвищеними вимогами до юридичної визначеності кваліфікації та предмета доказування, оскільки помилка у правовій оцінці тут здатна не лише спотворити межі кримінального переслідування, а й підірвати легітимність державної реакції в безпековій сфері [1; 32; 68].

Система складів правопорушень проти основ національної безпеки в узагальненому вигляді охоплює різні типи посягань, які можуть бути спрямовані на конституційні основи державності, на зовнішню та внутрішню безпеку, на інформаційну й воєнну компоненти безпекового середовища. Водночас сучасні умови характеризуються «гібридизацією» загроз, коли протиправні дії не зводяться до одновимірних моделей, а поєднують організаційні, комунікаційні й інформаційні впливи з елементами матеріального сприяння, координації через мережі та посередників, розподілу ролей і дистанційного управління. Це означає, що реальна кримінально-правова оцінка нерідко потребує аналізу не лише окремого епізоду, а всієї конструкції посягання, в якій конкретна дія може виконувати допоміжну, забезпечувальну або координуючу функцію, але в сукупності створює загрозу охоронюваним цінностям [1; 28; 66; 68]. Звідси випливає принципово важлива методологічна позиція: типологізація безпекових посягань повинна враховувати як предметну спрямованість (на яку саме складову державності або безпеки спрямовано діяння), так і функціональну роль поведінки в загальній моделі посягання (ініціювання, організація, сприяння, інформаційний супровід, забезпечення ресурсами, координація) [1; 28; 66; 68].

Об'єктивна сторона правопорушень проти основ національної безпеки характеризується багатоваріантністю способів учинення. Поряд із «класичними» проявами, що можуть мати очевидний матеріальний вимір, значну частину становлять комунікаційні, інформаційні та організаційні дії, які часто мають прихований, латентний характер і опосередковуються через мережі, посередників, дистанційні канали зв'язку та інші форми розподілу функцій. Важливо, що в таких посяганнях зовнішня «простота» окремого акту поведінки не відображає його справжньої кримінально-правової ваги, оскільки значення дії визначається її місцем у механізмі посягання, здатністю спричиняти безпеково небезпечні наслідки або створювати умови для їх настання, а також контекстом, у якому дія здійснюється [1; 66; 68]. Це зумовлює підвищену увагу до встановлення причинно-умовних зв'язків і до кримінально-правової оцінки опосередкованих форм впливу, коли поведінка не завжди має прямий «матеріальний» слід, але її реальна спрямованість і потенціал шкоди для охоронюваних цінностей є істотними.

Особливістю цієї групи правопорушень є також підвищена складність доведення контексту діяння. У безпекових посяганнях контекст часто є не фоном, а складовою юридичної значущості: він здатен визначати, чи утворює певна поведінка склад конкретного правопорушення, чи вона повинна отримати іншу кримінально-правову оцінку, зокрема з огляду на спрямованість дій, характер зв'язків між учасниками, інтенсивність і тривалість протиправної активності. У зв'язку з цим для кримінально-правової характеристики важливими стають питання множинності епізодів, продовжуваності або системності дій, а також розмежування ролей і форм співучасті, оскільки саме через ці елементи проявляється структура посягання на національну безпеку [1; 28; 66; 68].

Суб'єктний склад у цій категорії проваджень може включати як загальних суб'єктів, так і осіб із ознаками спеціального суб'єкта, що обумовлює специфіку кваліфікації та доказування. Наявність спеціального суб'єкта впливає не лише на формальну сторону складу, а й на оцінку суспільної небезпеки діяння, оскіль-

ки доступ до ресурсів, інформації або повноважень може істотно підвищувати здатність особи реалізувати безпеково небезпечний умисел. Суб'єктивна сторона, як правило, пов'язана з умисними формами вини та цільовими мотиваційними моделями, де визначальним є доведення спрямованості умислу, усвідомлення характеру посягання і значення вчинюваних дій у загальній конструкції загрози національній безпеці. У таких справах доказування внутрішньої сторони діяння набуває системного характеру: воно потребує встановлення не лише психічного ставлення до конкретного акту поведінки, а й розкриття ролі особи в механізмі посягання, узгодженості її дій з іншими учасниками, а також цільової спрямованості на досягнення безпеково небезпечного результату або створення умов для його настання [1; 28; 68]. Практично це означає, що кримінально-правова оцінка наміру нерідко формується через сукупність непрямих ознак, логіку поведінки, стійкість зв'язків, функціональну роль дій у мережевій структурі, що зумовлює потребу у високій якості правової аргументації та доказового конструювання [1; 28; 68].

Проблеми кваліфікації у сфері правопорушень проти основ національної безпеки виступають не побічним, а центральним елементом кримінально-правової характеристики, оскільки вони визначають межі кримінального переслідування і безпосередньо впливають на подальшу логіку доказування. Найтиповішими вузлами є конкуренція норм, відмежування суміжних складів, оцінка ролей співучасників, а також доказування спрямованості умислу, що в умовах «гібридних» моделей посягання ускладнюється багатокомпонентністю поведінки та її опосередкованістю. Від правильного вирішення цих питань залежить точність визначення предмета доказування, коректність побудови слідчих версій і здатність доказової бази підтвердити всі елементи складу у взаємозв'язку. У цьому сенсі кримінально-правова характеристика досліджуваної групи правопорушень повинна розглядатися як вихідна рамка для криміналістичного забезпечення досудового розслідування: юридична визначеність кваліфікації та доказова спроможність встановлення обставин складу взаємно обумовлюють ефективність і легітимність кримінального переслідування, особливо в умовах воєнного стану, коли суспільний запит на результативність не може заміщати вимогу правової бездоганності [1; 28; 32; 66].

Воєнний стан істотно змінює механізм вчинення кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України та, відповідно, логіку їх виявлення і доказового «розкриття» у досудовому розслідуванні. По-перше, зростає мобільність учасників і динаміка кримінально значущих подій: багато епізодів набувають фрагментарного характеру, розгортаються у коротких часових вікнах, із просторовим розосередженням дій та їх виконавців, що ускладнює відтворення цілісної картини посягання. По-друге, посилюється тенденція до дистанційної організації та координації протиправної діяльності: цифрові комунікації стають не допоміжним, а базовим інструментом планування, узгодження ролей, передачі інструкцій та забезпечення конспірації, внаслідок чого значна частина кримінально релевантних слідів переноситься у цифрове середовище й потребує своєчасного виявлення, фіксації та процесуалізації. По-третє, воєнний контекст об'єктивно збільшує невизначеність початкової інформації та підвищує ризики «розривів» між оперативною реакцією на загрозу і подальшою процесуальною придатністю отриманих результатів, оскільки розслідування часто здійснюється в умовах обмежених ресурсів, небезпеки для учасників провадження та необхідності швидкого прийняття рішень. У сукупності ці чинники формують нові вимоги до тактики виявлення та первинного документування: домінуючим стає завдання швидко локалізувати ключові точки доказової інформації, забезпечити їх збереження та не допустити втрати доказового потенціалу через запізнення або неправильний вибір процесуальної форми отримання даних [37; 43].

На цьому тлі різко зростає роль цифрових слідів як основного джерела відомостей про подію, її учасників і реальну спрямованість їх дій: телекомунікаційні дані, комунікації у месенджерах, цифрові документи, медіафайли, а також відкриті інформаційні потоки та матеріали OSINT можуть містити ключові елементи доказування щодо зв'язків, координації, часово-просторових характеристик і функціонального внеску кожного учасника у механізм посягання. Водночас саме інтенсивність цифрового компонента породжує підвищені ризики порушення прав людини при отриманні, обробці та використанні такої інформації, адже цифрові інструменти здатні забезпечити масштабне і глибоке втручання у приватну сферу, а за відсутності належного обґрунтування, контрольованості та процесуальної дисципліни створюють небезпеку надмірності, свавільності й подальшої недопустимості доказів. Тому в умовах воєнного стану питання цифрових слідів мають розглядатися не лише як технічне завдання збору даних, а як гарантійна проблема забезпечення верховенства права, законності та прав людини у діяльності органів, що здійснюють безпекові розслідування, включно з вибором пропорційних засобів отримання інформації, належною процесуалізацією її походження, збереженням цілісності та можливістю перевірки у судовому контролі [35; 43; 46].

Криміналістичне забезпечення досудового розслідування безпекових правопорушень доцільно розглядати як системну, науково обґрунтовану й практично зорієнтовану діяльність, спрямовану на формування якісної, перевірюваної та процесуально придатної доказової бази, що забезпечує можливість встановлення юридично значущих обставин події та доведення елементів складу кримінального правопорушення з дотриманням вимог допустимості. У такому розумінні криміналістичне забезпечення виходить за межі технічної фіксації окремих фактів і охоплює цілісний цикл роботи з доказовою інформацією: від організації пошуку та виявлення джерел до їх фіксації, збереження, верифікації, інтерпретації та процесуалізації у формах, які забезпечують відтворюваність і контрольованість доказування. Його системність зумовлена тим, що ефективність розслідування у безпековій сфері залежить не від одиничних прийомів, а від узгодженості організаційних рішень, тактичних дій і техніко-криміналістичних процедур у межах єдиного доказового контуру, а також від здатності цієї системи адаптуватися до конкретних слідчих ситуацій і змін механізму злочину в умовах воєнного стану. Відтак криміналістичне забезпечення постає як інтегрована діяльність, у якій наукові положення криміналістики, стандарти збирання та використання доказів і доктринальні підходи до доказування набувають прикладного виміру через конкретні алгоритми й рішення, орієнтовані на гарантований результат у судовій перспективі [15; 16; 29; 67].

Структурно криміналістичне забезпечення досудового розслідування безпекових правопорушень доцільно розкривати через взаємопов'язані компоненти, кожен із яких виконує власну функцію, але лише у сукупності забезпечує належну якість доказування. Організаційний компонент охоплює планування розслідування, управління процесом збирання доказів, формування та перевірку слідчих версій, визначення послідовності дій і ресурсного забезпечення, а також координацію взаємодії між слідчим, прокурором і оперативними підрозділами у межах єдиної доказової стратегії. Для безпекових проваджень організаційний компонент набуває особливої ваги через потребу синхронізувати різні канали отримання інформації, мінімізувати ризики втрати доказів і забезпечити процесуальну перспективність результатів, отриманих у межах багатосуб'єктної діяльності, де організація ОРД та управлінська логіка криміналістичної діяльності часто визначають успішність подальшої процесуалізації матеріалів [45]. Тактичний компонент пов'язаний із вибором і застосуванням тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій, побудовою тактичних комбінацій та реалізацією тактичних операцій як комплексних форм вирішення складних слідчих ситуацій. У безпекових провадженнях тактика має забезпечувати не лише здобуття інформації, а й контрольованість її походження, належність і можливість перевірки, оскільки саме тактичні помилки на етапі отримання даних часто стають причиною подальшої доказової «крихкості» та втрати допустимості [30; 44; 69; 70]. Техніко-криміналістичний і цифровий компонент охоплює процедури виявлення, фіксації, збереження й верифікації матеріальних і цифрових слідів, забезпечення їх цілісності та відтворюваності, а також документування умов отримання даних у спосіб, що дозволяє перевірити їх автентичність і незмінність. Саме цей компонент стає критичним у контексті цифровізації безпекових посягань, коли доказова інформація існує у вигляді цифрових даних, а її процесуальна придатність залежить від стандартизованих процедур роботи з джерелами, метаданими та ланцюгом збереження [15; 43]. Методичний компонент, своєю чергою, забезпечує алгоритмізацію розслідування через типові слідчі ситуації, системи версій, рекомендації щодо планування і послідовності дій, а також моделі поєднання організаційних, тактичних і технічних рішень залежно від кримінально-правової кваліфікації та характеру механізму посягання. Для безпекових правопорушень методика має бути особливо чутливою до кваліфікаційних вузлів і предмета доказування, оскільки саме вони визначають, які факти підлягають встановленню, які джерела інформації мають пріоритет і які дії повинні бути виконані першочергово для забезпечення доказової перспективи провадження [28; 67].

Початок кримінального провадження у справах про правопорушення проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану є критичним етапом, на якому закладається доказова «архітектура» майбутнього обвинувачення і водночас виникають найвищі ризики формування невиправних дефектів допустимості та перевірюваності доказів. Однією з ключових проблем тут виступає несвоєчасність або дефектність початкової фіксації події та цифрових слідів, що в безпекових провадженнях часто зумовлено фрагментарністю інформації, швидкою динамікою подій, розосередженістю учасників і домінуванням дистанційних комунікацій. Унаслідок цього ранні відомості нерідко фіксуються неповно, без належної деталізації джерел і умов отримання, а цифрові носії та дані не отримують первинного процесуального «захисту», що призводить до втрати доказової інформації або неможливості підтвердити її незмінність і походження. Ризик полягає не лише у фактичній втраті даних, а й у формуванні доказового масиву, який надалі може бути поставлений під сумнів як такий, що здобутий без належної процедури,

не піддається перевірці або не відповідає вимогам допустимості, що особливо відчутно в цифровому сегменті доказування [15; 39]. Практика огляду місця події в умовах воєнного стану додатково підтверджує, що належне первинне документування, у тому числі з урахуванням процесуальних правил участі понятих у випадках, передбачених законом, безпосередньо впливає на доказову стійкість матеріалів [2; 64; 65]. Практичним шляхом подолання цієї проблеми є впровадження чіткого алгоритму первинних дій, у межах якого реєстрація відомостей і первинна оцінка події супроводжуються негайною ідентифікацією потенційних джерел доказів, визначенням пріоритетів їх збереження та мінімізацією «доказових прогалин» через стандартизоване документування першочергової інформації. Такий алгоритм має включати фіксацію вихідних даних про джерело повідомлення, часові та просторові параметри події, первинні відомості про причетних осіб і зв'язки між ними, а також процедурне закріплення цифрових носіїв і цифрових даних із відображенням умов їх виявлення, способу копіювання/збереження та параметрів, що дозволяють надалі перевірити цілісність і відтворюваність. З позицій криміналістичного забезпечення йдеться про перехід від ситуативного реагування до стандартизованої практики первинного документування, яка одночасно забезпечує оперативність і процесуальну перспективність отриманих результатів [15; 39; 43].

Другою системною проблемою стартового етапу є помилки ранньої правової кваліфікації, що задають хибну доказову «матрицю» та зумовлюють неправильне визначення предмета доказування, кола юридично значущих обставин і пріоритетів у збиранні доказів. Для безпекових правопорушень ця проблема має особливу гостроту, оскільки «гібридний» характер посягань, конкуренція норм і багатокомпонентність механізму діяння часто створюють ілюзію очевидності кваліфікації або, навпаки, спонукають до надмірного розширення кримінально-правової оцінки без достатнього доказового підґрунтя. Наслідком помилки стає ситуація, коли зібрані на старті дані не покривають ключові елементи складу, не доводять спрямованості умислу, не відображають рольову структуру співучасті або не забезпечують відмежування суміжних складів, а отже в подальшому потребують «додобудови» доказування в умовах уже втраченого часу і зрослих процесуальних ризиків [1; 28; 68]. Шлях вирішення полягає у криміналістично орієнтованій кваліфікаційній перевірці версій, коли попередня правова оцінка розглядається як гіпотеза, що підлягає послідовному підтвердженню через конкретні доказові індикатори. У практичному вимірі це означає використання типових кваліфікаційних «помилок» як контрольних маркерів, що спонукають перевірити конкуренцію норм, уточнити об'єкт посягання, встановити функціональну роль дій кожної особи та забезпечити збирання саме тих доказів, які підтверджують юридично значущі елементи складу й спрямованість умислу. Така перевірка повинна здійснюватися паралельно з первинним документуванням і в єдиному доказовому контурі, щоб ранні процесуальні рішення не створювали незворотних обмежень для подальшого ефективного і законного розслідування [1; 28; 68].

У провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України доказова інформація має виразну специфіку за своїм походженням, способом існування та логікою доказового використання, оскільки значна частина юридично значущих обставин відображається не у «класичних» матеріальних слідах, а у документах, комунікаціях, організаційних зв'язках і цифрових даних, що фіксують подієву та рольову структуру посягання. У цьому сенсі документи та цифрові дані виступають ключовими носіями доказової інформації: саме вони здатні відтворити часово-просторову канву події, підтвердити або спростувати версії щодо координації, підпорядкування, інструктажу, обміну ресурсами чи інформацією, а також відобразити умисел і спрямованість дій через зміст повідомлень, метадані, маршрути передачі та інші цифрові параметри. Проте доказова цінність документів і цифрових даних прямо залежить від якості їх збирання та перевірки, адже у цифровому середовищі легко втрачається контекст походження, а без фіксації умов отримання, цілісності та ідентичності носія або файлу цифровий доказ перетворюється на формально наявну, але процесуально «крихку» інформацію. Тому криміналістичне забезпечення повинно виходити з вимоги, що документи й цифрові дані мають бути отримані таким чином, щоб їх походження, спосіб одержання та незмінність могли бути перевірені і відтворені у процесі доказування, а їх зміст – співвіднесений із предметом доказування та підтверджений іншими джерелами, що особливо важливо для доведення ролі особи та спрямованості умислу у «гібридних» механізмах посягання [15; 29; 34; 43].

Паралельно одним із найбільш чутливих доказових сегментів у безпекових провадженнях є матеріали, здобуті в межах оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій. Їх доказове значення зумовлене тим, що саме вони нерідко відкривають доступ до прихованих зв'язків, латентних комунікацій, мережевих структур, механізмів координації та розподілу ролей, без встановлення яких неможливо довести системність посягання, умисел і функціональний внесок кожного учасника.

Водночас у цьому сегменті концентруються ризики «провисання» легалізації, коли здобута інформація не трансформується у процесуально допустимий доказ через дефекти документування, нечіткість меж між оперативним здобуттям і процесуальним закріпленням, недостатню «процесуальну перспективність» уже на стадії планування та виконання відповідних заходів або несвоєчасність належного процесуального контролю. Унаслідок цього навіть змістовно важлива інформація може залишитися поза межами доказування або бути визнаною неналежною чи недопустимою, що для безпекових проваджень означає втрату ключового ланцюга доказів щодо зв'язків, координації та умисної спрямованості. Додаткову складність у цьому сегменті створює робота з інформацією, що містить охоронювані законом таємниці, зокрема адвокатську, державну, журналістську та таємницю сповіді, оскільки дефекти гарантій її одержання й використання безпосередньо впливають на допустимість доказів [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Тому криміналістичне забезпечення має виходити з принципу процесуальної перспективності матеріалів ОРД/НСРД на етапі їх здобуття, тобто з попереднього «вбудовування» цих результатів у майбутню доказову конструкцію через правильне планування, визначення доказових цілей, документування умов і способів отримання та подальшу процесуалізацію у формах, здатних витримати перевірку в судовому контролі [17; 36; 70; 71].

Оцінка й використання зазначених джерел доказів неминуче пов'язані зі стандартами допустимості та справедливості процедури, які набувають особливої ваги у безпекових провадженнях воєнного часу, де високий суспільний запит на ефективність не може виправдовувати зниження гарантійності процесу. Вплив європейських підходів у цій площині проявляється через орієнтири оцінки допустимості, надійності та процесуальної коректності здобуття доказів, коли увага зосереджується не лише на «інформативності» даних, а й на прозорості їх походження, перевірюваності та відповідності процедурним вимогам, що забезпечують контроль від свавілля. Саме тому криміналістичне забезпечення має бути інтегрованим із процесуальними стандартами допустимості: кожне джерело доказів повинно розглядатися у зв'язку з тим, чи здатне воно бути перевіреним, відтвореним і обґрунтовано покладеним в основу процесуального рішення, а також чи забезпечено баланс між цілями кримінального переслідування та гарантіями прав людини, що у підсумку визначає стійкість доказування у суді [35; 42].

Цифрове доказування у провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану перетворюється на один із визначальних елементів доказової стратегії, оскільки значна частина юридично значущих відомостей існує у вигляді цифрових даних, комунікацій, метаданих, електронних документів та інших цифрових слідів, що відображають зв'язки, координацію, часово-просторові параметри, рольову структуру та спрямованість умислу. Разом із тим саме цифрове середовище формує специфічні ризики для допустимості та доказової надійності, які у воєнний час загострюються через дефіцит часу реагування, підвищену динаміку подій та необхідність швидкого здобуття й закріплення інформації. Першою системною проблемою є неповна процесуалізація цифрових слідів, коли в матеріалах провадження фіксується лише «зміст» інформації без належного відображення її джерела, способу отримання, умов виявлення, параметрів цілісності та відтворюваності. У практичному вимірі це призводить до ситуації, коли цифрові дані стають доказово «крихкими»: сторона захисту або суд обґрунтовано ставлять під сумнів автентичність, незмінність або навіть походження відповідної інформації, а отже її доказове значення або допустимість. Для безпекових проваджень така вада є особливо небезпечною, оскільки цифрові сліди часто виконують функцію «каркаса» доказування зв'язків і координації, без яких неможливо відтворити механізм посягання та довести рольову участь осіб [15; 43].

Шлях вирішення цієї проблеми полягає у впровадженні криміналістичних протоколів цифрового документування як стандарту обов'язкових дій і фіксацій, спрямованих на забезпечення перевірюваності та відтворюваності цифрових даних. У практичному сенсі такий протокол має включати фіксацію джерела даних і способу доступу до нього, детальний опис середовища отримання, документування метаданих, застосування засобів контролю цілісності та відображення всіх операцій із цифровими носіями або файлами у форматі, що дозволяє перевірити незмінність даних на будь-якому етапі кримінального провадження. Принципово важливо, що «ланцюг збереження» має бути не факультативним додатком, а обов'язковою складовою доказового пакета, оскільки саме він забезпечує логічно й процесуально безперервне пояснення, де перебували дані, хто й у який спосіб здійснював із ними дії, і чому суд може довіряти їхній автентичності. Окремі сучасні методики документування цифрових слідів та ланцюга збереження доказів прямо орієнтують на таку стандартизовану модель роботи [53]. Коли ж цифрові дані потребують технічної інтерпретації або підтвердження автентичності, вирішального значення набуває своєчасне використання спеціальних знань і судових експертиз [54; 58]. Такий підхід переводить циф-

рове доказування із площини ситуативних рішень у площину стандартизованої процедури, що підвищує не лише технічну надійність, а й процесуальну стійкість доказів у судовій перспективі [15; 43].

Другою ключовою проблемою цифрового доказування є необхідність забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями прав людини, оскільки цифрові заходи здатні створювати надмірне втручання у приватну сферу, а за відсутності чітких критеріїв і належного контролю породжують ризик так званої «цифрової сваволі». У безпекових провадженнях воєнного часу цей ризик підсилюється високою суспільною чутливістю тематики та прагненням до оперативності, але саме тут зростає небезпека підміни правових стандартів міркуваннями доцільності, що згодом трансформується у проблеми допустимості доказів і легітимності процесу. Цифрове доказування, якщо воно не «вбудоване» у гарантійний каркас, може перетворитися на джерело доказів, отриманих ціною непропорційного втручання або із порушенням принципу верховенства права, що ставить під сумнів як справедливість процедури, так і стійкість обвинувального результату [35; 43; 46].

Відповідно, шлях вирішення полягає у запровадженні чітких критеріїв необхідності та пропорційності при застосуванні цифрових заходів, а також у стандартизації обґрунтування клопотань і процесуальних рішень щодо отримання цифрових даних. Це означає, що кожне втручання у цифрову сферу має бути пояснене з позицій конкретної доказової мети, неможливості досягнення цієї мети менш інтенсивними засобами та співмірності очікуваного доказового результату із масштабом втручання у права особи. Паралельно необхідною є інтеграція гарантій верховенства права у цифрові процедури через посилення ролі судового контролю, вимог до перевірюваності й прозорості отримання даних, а також через орієнтацію на те, що допустимість цифрового доказу визначається не лише його змістовною інформативністю, а й процедурною коректністю та контрольованістю способу його здобуття. У підсумку це дозволяє підвищити доказову надійність і забезпечити легітимність кримінального переслідування без зниження рівня правових гарантій навіть у складних умовах воєнного стану [35; 42].

У провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України оперативно-розшукова діяльність і негласні слідчі (розшукові) дії об'єктивно відіграють ключову роль у здобутті відомостей про латентні зв'язки, приховану координацію, мережеву організацію та рольову структуру посягання, однак саме в цьому сегменті концентрується найбільша кількість ризиків, що впливають на допустимість доказів і судову перспективу провадження. Особливо це стосується зняття інформації з каналів зв'язку та використання результатів відповідних заходів у кримінальному процесі, де найменші дефекти документування здатні зруйнувати доказову перспективність матеріалів [55; 56; 59]. Першою системною проблемою є наявність концептуальних і практичних колізій у співвідношенні оперативно-розшукових заходів та НСРД, які породжують дефекти доказової «легалізації» здобутої інформації. Такі колізії проявляються, зокрема, у нечіткому розмежуванні цілей і функцій оперативного здобуття відомостей та процесуального закріплення доказів, у змішуванні режимів документування, у спробах «перенесення» логіки ОРД у процесуальну площину без належної трансформації результатів у докази, що відповідають вимогам перевірюваності та допустимості. У підсумку виникає розрив між фактичною інформативністю матеріалів і їх процесуальною придатністю, коли важлива для встановлення умислу або зв'язків інформація не може бути повноцінно використана в доказуванні або стає вразливою до процесуальних заперечень [36; 73].

Подолання цієї проблеми потребує, по-перше, чіткого розмежування цілей і функцій ОРД та НСРД у логіці планування розслідування, коли оперативне здобуття інформації розглядається як інструмент виявлення та перевірки версій, а процесуальне забезпечення доказів – як самостійний контур, що вимагає дотримання встановлених процедур і контрольованості походження доказів. По-друге, необхідним є планування «процесуальної перспективності» результатів ще на етапі їх здобуття, тобто попереднє визначення того, які саме відомості мають бути отримані, у який спосіб вони можуть бути процесуально закріплені, які ризики допустимості існують і якими діями ці ризики мають бути нейтралізовані. По-третє, ефективним інструментом виступає криміналістичний контроль за повнотою документування, що передбачає систематичне відображення умов і способу отримання інформації, її зв'язку з предметом доказування, а також послідовне «підведення» матеріалів до процесуальної форми, придатної для перевірки і використання у суді. Такий контроль дозволяє уникнути ситуацій, коли інформація існує лише як оперативне повідомлення або фрагментарний матеріал без доказового «каркаса», що забезпечує його достовірність і допустимість [15; 36].

Другою значущою проблемою є організаційні прогалини оперативно-розшукової діяльності та прокурорського нагляду як чинник підвищеного ризику недопустимості доказів. У безпекових провадженнях воєнного часу організаційна складність ОРД посилюється потребою швидкого реагування, підви-

щеними вимогами конспірації, багатосуб'єктністю взаємодії та значною часткою цифрових каналів комунікації. За відсутності чітких організаційних стандартів і належного контролю виконання це може призводити до дефектів планування, неповноти фіксації управлінських рішень, розмитості відповідальності за етапи здобуття та документування інформації, а також до ситуацій, коли матеріали не відповідають вимогам процесуальної «перевірюваності» і не забезпечують можливості відтворити, ким і в який спосіб вони отримані. Прокурорський нагляд у таких умовах стає не формальною функцією, а ключовим механізмом забезпечення законності й доказової придатності результатів, однак організаційні прогалини або недостатня інтенсивність контролю здатні перетворити цей сегмент на джерело системних процесуальних ризиків [38; 45].

Шляхи вирішення полягають у запровадженні стандартів організації ОРД як обов'язкових управлінських і документальних процедур, що включають план-завдання, визначення доказових цілей, фіксацію рішень щодо способів і меж здобуття інформації, контроль виконання та документування ключових етапів отримання матеріалів. Одночасно необхідним є посилення прокурорського процесуального керівництва й нагляду за ОРД у частині доказової придатності, тобто орієнтація контролю не лише на загальну законність, а й на те, чи буде здобутий результат здатним стати допустимим доказом у кримінальному провадженні. Це передбачає своєчасне виявлення ризиків допустимості, вимогу повного документування, забезпечення коректної процесуалізації результатів і узгодження оперативного здобуття інформації з доказовою стратегією провадження, що у підсумку зменшує ймовірність «провисання» легалізації та підвищує стійкість доказування у суді [17; 38].

У безпекових провадженнях воєнного часу тактика досудового розслідування набуває підвищеного значення, оскільки механізм посягання часто характеризується багатосуб'єктністю, мережевою організацією, розосередженістю епізодів і переважанням цифрових комунікацій, що ускладнює як встановлення подієвої картини, так і синхронізацію доказових джерел. За таких умов тактичні операції виступають одним із найбільш ефективних інструментів подолання складних слідчих ситуацій, адже дозволяють інтегрувати низку слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів в єдину скоординовану конструкцію, спрямовану на досягнення визначеної доказової мети, мінімізацію ризиків втрати інформації та забезпечення взаємного підтвердження доказів, отриманих із різних джерел. Функціонально тактична операція у таких провадженнях виконує роль механізму синхронізації: вона забезпечує одночасність або логічно вивірену послідовність дій, коректний розподіл ролей між суб'єктами розслідування, координацію з оперативними можливостями та процесуальну дисципліну документування, що в сукупності підвищує доказову надійність результатів і зменшує ймовірність «провалів» у доказуванні через фрагментарність або несумісність окремих доказових елементів [30; 69; 70]. У воєнних умовах значення тактичних операцій додатково зростає через дефіцит часу реагування та необхідність працювати в середовищі підвищених ризиків, де затримка з виконанням ключових дій або відсутність координації може призвести до втрати доказів, зниження їх перевірюваності або руйнування логічної цілісності доказового масиву, що у подальшому впливає на судову перспективу провадження [30; 69; 70]. До комплексу тактичних засобів у окремих ситуаціях можуть належати й інструменти поліграфного опитування як допоміжний орієнтуючий ресурс під час планування допиту та перевірки версій, що потребує особливої процесуальної обережності та чіткого визначення меж використання отриманої інформації [51; 52].

Одним із практично найбільш значущих процесуальних інструментів у провадженнях із ознаками організованості або мережевості є тимчасовий доступ до речей і документів, який часто використовується для отримання документів, цифрових носіїв, даних від операторів та провайдерів, внутрішньої документації, інформації про транзакції, комунікації та інші відомості, що забезпечують реконструкцію зв'язків і ролей. Проте саме в цій сфері нерідко виникають типові проблеми обґрунтування та виконання, коли клопотання формулюються надто широко або, навпаки, без достатньої конкретизації предмета доступу, що створює ризики як для результативності отримання інформації, так і для подальшої оцінки допустимості з огляду на межі втручання у права та законність процедури. Особливої обережності потребує тимчасовий доступ до матеріалів, здатних розкрити журналістські джерела або іншу професійно захищену інформацію, оскільки в таких випадках стандарт обґрунтування втручання має бути підвищеним [13]. Додатковим ризиком є ситуація, коли виконання тимчасового доступу не супроводжується належним документуванням отриманих матеріалів, їх цілісності та походження, що особливо критично у випадках роботи з цифровими даними, оскільки без належної процесуальної «прив'язки» до джерела та умов отримання інформація може втратити доказову стійкість.

З огляду на це тактичні шляхи вирішення повинні виходити з поєднання процесуальних стандартів, криміналістичної тактики та організаційної координації. По-перше, необхідними є стандарти підготовки

та обґрунтування процесуальних рішень, зокрема клопотань про тимчасовий доступ, які мають містити чітку доказову мету, опис зв'язку між запитуваними матеріалами та предметом доказування, обґрунтування необхідності такого заходу і визначення меж доступу, що забезпечують співмірність втручання та зменшують ризики оскарження або визнання результатів недопустимими. Така стандартизація має орієнтуватися на вимоги перевірюваності та судового контролю, адже саме вони визначають стійкість доказового результату і можливість його використання в подальшому доказуванні [42]. Окремо слід враховувати, що матеріали ОРД можуть використовуватися для визначення тактики проведення слідчих дій, але лише за умови чіткого процесуального відмежування орієнтуючої інформації від доказу [50]. По-друге, застосування криміналістичної тактики повинно бути спрямоване на мінімізацію ризиків втрати доказів і забезпечення взаємного підтвердження доказових елементів, зокрема через продуману послідовність дій, використання тактичних комбінацій, узгодження слідчих дій із можливими контрдіями зацікавлених осіб та своєчасне документування результатів у процесуально придатній формі. У безпекових провадженнях це означає, що тактика повинна бути «доказово центрована», тобто підпорядкована не лише отриманню інформації, а й забезпеченню її подальшої допустимості та перевірюваності [30; 69]. По-третє, організаційні рішення щодо взаємодії слідчих і оперативних підрозділів у межах тактичних операцій повинні забезпечувати єдність доказової стратегії, узгодженість оперативних можливостей із процесуальними формами та контроль за повнотою документування, оскільки саме прогалини у взаємодії найчастіше зумовлюють появу «слабких місць» у доказовому масиві та створюють ризики «провисання» легалізації матеріалів. Ефективна взаємодія у цьому сенсі має не декларативний, а технологічний характер: вона передбачає чіткий розподіл функцій, фіксацію управлінських рішень, своєчасне залучення процесуального керівника та криміналістичний контроль за тим, щоб отримані результати набували процесуально придатної форми та зберігали доказову цілісність [17; 45].

У безпекових провадженнях воєнного часу саме судовий контроль і вимоги допустимості доказів формують той нормативно-процесуальний «каркас», у межах якого криміналістичне забезпечення повинно бути не лише ефективним, а й бездоганно легітимним. Проблема полягає в тому, що за умов підвищеної суспільної напруги, високої небезпекової чутливості та дефіциту часу зростає спокуса «замінити» якість доказування оперативною доцільністю, тобто зробити пріоритетом швидкість отримання результату, а не процедуру, перевірюваність і доказову стійкість. Такий підхід породжує системні ризики для допустимості доказів, оскільки доказування у кримінальному процесі не зводиться до накопичення інформації: воно вимагає процесуально контрольованого походження доказів, можливості їх перевірки та відтворення, а також переконливої аргументації причинно-логічного зв'язку між зібраними даними й юридично значущими обставинами. Якщо ж отримання доказів відбувається із порушенням або формальним обходом процедур, без належного обґрунтування втручання у права, без фіксації умов і способів отримання даних, то навіть значуща за змістом інформація стає уразливою: вона може бути визнана недопустимою або такою, що не здатна забезпечити судову перспективу обвинувального вироку. У безпекових провадженнях це особливо критично, адже «крихкість» доказової бази часто пов'язана з домінуванням цифрових слідів, із використанням негласних заходів та із необхідністю доведення ролей і спрямованості умислу, де будь-який процесуальний дефект швидко трансформується у сумнів щодо справедливості процедури та надійності висновків обвинувачення [35; 42]. У цьому контексті практичне значення мають як орієнтири щодо застосування судами міжнародних договорів України, так і роз'яснення про межі судового контролю під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження [47; 48]. Додатково європейські стандарти адміністративного розсуду наголошують на забороні свавільних рішень і вимозі пропорційності [49].

Вирішення цієї проблеми потребує переорієнтації криміналістичного забезпечення на пріоритет перевірюваності й відтворюваності доказів як базових критеріїв їх процесуальної якості. Це означає, що планування слідчих і оперативних дій має виходити не лише з питання «що можна дізнатися», а й із питання «як це може бути перевірено і обґрунтовано у суді», тобто з урахуванням стандартів допустимості та очікуваного рівня судового контролю. Практично такий підхід вимагає інтеграції у доказову стратегію орієнтирів допустимості, включно з підходами, що сформувалися в європейському правовому просторі, де оцінка доказів пов'язується із справедливістю процедури, прозорістю походження доказової інформації та можливістю ефективного оскарження й перевірки. Криміналістичні рішення щодо вибору способу отримання інформації, її фіксації, залучення оперативних можливостей або цифрових інструментів повинні ухвалюватися із урахуванням того, що будь-який дефект обґрунтування або порушення процедурних меж втручання у права може зруйнувати доказову конструкцію в цілому. Саме тому акцент на стандарті судового контролю має сприйматися не як зовнішнє обмеження, а як функці-

ональний механізм запобігання процесуальним дефектам: він дисциплінує доказування, задає вимоги до аргументації рішень, змушує забезпечувати доказову «прозорість» і тим самим підвищує стійкість результатів розслідування в судовій перспективі [35; 42]. Крім того, механізми ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення можуть виконувати функцію ранньої перевірки доказової конструкції та запобігання процесуальним дефектам [63]. Актуальність гарантійного підходу у сфері негласних розслідувань злочинів проти основ національної безпеки додатково підкреслюється у новітній фаховій літературі [72].

Міжнародний вимір у розслідуванні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану дедалі частіше стає не факультативним, а системним чинником, що визначає як структуру доказування, так і вимоги до криміналістичного забезпечення. Проблема полягає в тому, що транснаціональні комунікації, використання іноземних цифрових сервісів, інфраструктури та платформ, а також наявність суміжних загроз безпекового характеру, зокрема пов'язаних із терористичною активністю та її інструментальним забезпеченням, ускладнюють доступ до доказової інформації й одночасно підвищують вимоги до її доказового оформлення. У таких ситуаціях доказові джерела можуть перебувати поза територіальною юрисдикцією України, а значущі дані – зберігатися у провайдерів або організацій, що діють за правом інших держав, унаслідок чого їх отримання потребує належної міжнародної взаємодії, процесуальної точності запитів і коректної подальшої інтеграції матеріалів у національне провадження. Додатковий виклик створює те, що цифрові сліди, отримані з іноземних юрисдикцій або міжнародних каналів, нерідко мають інші стандарти формування й зберігання, інші вимоги до ідентифікації джерела та іншу логіку підтвердження автентичності, а отже без належної криміналістичної «підготовки» та процесуалізації вони стають уразливими для критики з позицій допустимості й перевірюваності. Таким чином, міжнародний компонент посилює залежність результативності розслідування від того, наскільки криміналістично й процесуально правильно вибудувано взаємодію та доказове оформлення матеріалів, здобутих у транснаціональному середовищі [43]. Це особливо помітно у справах, дотичних до міжнародних злочинів, де доказування дедалі частіше враховує принцип комплементарності та можливості використання спеціалізованих міжнародних доказових баз [61; 62].

Шляхи вирішення цієї проблеми полягають у формуванні криміналістично-процесуальних алгоритмів підготовки запитів і процедур обміну інформацією, які мають бути орієнтовані не лише на отримання «будь-яких» даних, а на одержання доказово придатних матеріалів, здатних бути перевіреними й використаними у доказуванні. Такий алгоритм передбачає чітке визначення доказової мети запиту, конкретизацію предмета та обсягу інформації, обґрунтування її релевантності до предмета доказування, а також попереднє врахування того, які елементи походження, цілісності та ланцюга збереження необхідні для подальшої оцінки допустимості. Паралельно критично важливим є запровадження стандартів документування отриманих матеріалів із фіксацією джерела, способу одержання, умов передачі та параметрів, що дозволяють перевірити незмінність і автентичність даних, а також із забезпеченням такого процесуального оформлення, яке інтегрує ці матеріали в національне доказування без втрати їх доказової сили. Враховуючи, що оцінка допустимості й надійності доказів у кримінальному провадженні має підкорятися стандартам перевірюваності та справедливості процедури, криміналістичне забезпечення міжнародного компонента повинно бути орієнтоване на те, щоб транснаціональні матеріали одразу набували процесуальної перспективності, а не вимагали постфактумного «виправлення» через додаткові запити або спроби усунути прогалини у походженні й документуванні [15].

Практичний результат викладеного аналізу доцільно оформити у вигляді узагальнювальної моделі криміналістичного забезпечення досудового розслідування безпекових правопорушень у воєнний час, яка поєднує послідовність ключових стадій роботи з доказовою інформацією та «вбудовані» запобіжники процесуальних ризиків. Така модель виходить із того, що результативність розслідування визначається не сумою окремих дій, а керованим доказовим циклом, у межах якого виявлення джерел доказів логічно й технологічно переходить у їх належну фіксацію, далі у процесуалізацію (тобто перетворення отриманих відомостей у процесуально придатні докази), після чого забезпечується перевірка та верифікація доказової інформації, і, нарешті, весь доказовий масив має бути здатним витримати стандарт судового контролю як інституційний критерій допустимості й обґрунтованості процесуальних рішень.

На етапі виявлення першочерговим є швидке визначення «ядра» доказових джерел, що відтворюють механізм посягання, рольову структуру та ключові зв'язки, з урахуванням того, що у воєнних умовах подія часто є фрагментарною, а значуща інформація – розосередженою, у тому числі у цифровому середовищі. Етап фіксації спрямований на недопущення втрати доказів і створення умов для їх подальшої перевірюваності, що особливо актуально для цифрових слідів, де доказова надійність залежить від точ-

ного відображення умов отримання та збереження. Етап процесуалізації передбачає підпорядкування всієї доказової роботи вимогам допустимості й процедурної коректності, щоб інформація не залишалася «оперативно інформативною», але процесуально вразливою. Етап перевірки орієнтує розслідування на зіставлення джерел, усунення суперечностей, підтвердження ключових тверджень різними каналами доказування та забезпечення відтворюваності результатів. Завершальною логічною ланкою виступає судовий контроль як рамка, що визначає стандарт обґрунтованості й допустимості: саме на нього має бути «налаштована» доказова конструкція, щоб уникнути ситуації, коли оперативний успіх не трансформується у процесуально стійкий результат. У підсумку алгоритм функціонує як безперервний доказовий контур від первинної інформації до судово перевірюваного доказу, а його практична цінність полягає в тому, що він дозволяє одночасно забезпечити ефективність реагування та процесуальну легітимність доказування у воєнний час [15; 41; 42; 43; 67].

Реалізація цієї узагальнювальної моделі потребує «пакета» взаємопов'язаних рекомендацій, який охоплює методичний, тактичний, цифровий і процесуальний блоки. Методичний блок спрямований на алгоритмізацію розслідування через типові слідчі ситуації та системи версій, що формуються з урахуванням кваліфікаційних вузлів і предмета доказування у безпекових провадженнях; його зміст полягає у створенні контрольних матриць обставин, що підлягають встановленню, та у визначенні пріоритетів збирання доказів залежно від структури посягання й функціональної ролі дій причетних осіб, щоб розслідування від початку будувалося як доказово-цільовий процес, а не як хаотичне накопичення інформації [28; 67]. Тактичний блок орієнтований на застосування тактичних операцій і комбінацій як засобу подолання складних слідчих ситуацій, синхронізації доказових джерел і мінімізації ризиків втрати доказів, а також на коректне використання процесуальних інструментів отримання інформації у мережевих та організованих конфігураціях посягання, включно з тимчасовим доступом до речей і документів; при цьому ключове значення має організаційна взаємодія слідчих і оперативних підрозділів у межах єдиної доказової стратегії, щоб результати дій одразу набували процесуальної перспективності [30; 69]. Цифровий блок поєднує протоколи цифрового документування із гарантіями прав людини й верховенства права: він передбачає стандарти фіксації походження цифрових даних, метаданих і умов отримання, контроль цілісності та забезпечення відтворюваності, а також критерії необхідності й пропорційності цифрових втручань, щоб цифрові докази були одночасно технічно надійними й процедурно легітимними [35; 43].

Процесуальний блок зосереджений на допустимості й судовому контролі як визначальних критеріях якості доказування: він вимагає інтегрувати стандарти допустимості в планування слідчих і оперативних дій, підвищити вимоги до обґрунтування клопотань і процесуальних рішень, забезпечити перевірюваність доказів як умову їх стійкості у суді та формувати доказову конструкцію з урахуванням того, що будь-який процесуальний дефект здатен зруйнувати перспективу обвинувального висновку [42; 71]. Таке поєднання алгоритму й пакета рекомендацій дозволяє розглядати криміналістичне забезпечення не як набір розрізнених порад, а як практично застосовну модель, зорієнтовану на результативність розслідування та одночасне забезпечення допустимості й справедливості процедури у воєнний час.

Висновки. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України в умовах воєнного стану характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, багатокомпонентністю механізмів вчинення та тенденцією до «гібридизації» форм посягання, що ускладнює як кримінально-правову оцінку, так і доказування. Родовий об'єкт цих правопорушень охоплює базові цінності державності та безпекового порядку, а їх типологія проявляється у різних спрямуваннях посягання на конституційні основи, зовнішню й внутрішню безпеку, воєнну та інформаційну компоненти. У кримінально-правовій площині визначальними для побудови доказування є типові кваліфікаційні «вузли», зумовлені конкуренцією норм, потребою точного відмежування суміжних складів, встановленням функціональної ролі кожної особи в мережевій або організованій структурі, а також доведенням спрямованості умислу й контексту посягання. Саме ці елементи визначають предмет доказування, структуру доказової «матриці» та пріоритети збирання доказів, а отже помилки на кваліфікаційному рівні трансформуються у дефекти доказування і знижують судову перспективу провадження.

Ключові проблеми криміналістичного забезпечення досудового розслідування у воєнний час концентруються навколо старту провадження та первинного реагування, коли несвоєчасність або дефектність фіксації події й цифрових слідів спричиняє втрату доказів і підвищує ризики недопустимості. Не менш значущим є блок цифрового доказування, у межах якого неповна процесуалізація цифрових даних, відсутність належної фіксації джерела, умов отримання, цілісності та відтворюваності знижує доказову надійність і породжує вразливість до процесуальних заперечень. Окремим системним вузлом

є використання можливостей оперативно-розшукової діяльності та негласних заходів, де колізії у співвідношенні цілей і процедур, організаційні прогалини документування та недостатня керованість процесуальної перспективності результатів створюють ризики «провисання» легалізації та втрати доказової придатності матеріалів. У тактичному вимірі проблемність проявляється у складності синхронізації дій та доказових джерел у мережевих конфігураціях посягання, а також у типових дефектах підготовки й виконання процесуальних інструментів отримання інформації. Нарешті, судовий контроль, допустимість доказів і стандарт обґрунтованості рішень виступають «каркасом» усієї доказової конструкції: у безпекових провадженнях воєнного часу особливо небезпечною є спокуса підміни якості доказування оперативною доцільністю, що руйнує легітимність процедури та створює ризики недопустимості. Додаткового ускладнення надає міжнародний вимір, коли транснаціональні комунікації та іноземні цифрові сервіси підвищують вимоги до взаємодії та доказового оформлення інформації, отриманої з інших юрисдикцій.

Запропоновані шляхи вирішення мають комплексний характер і передбачають стандартизацію криміналістичного забезпечення на рівні алгоритмів і процедур. На старті провадження необхідним є запровадження чіткого алгоритму первинних дій, який поєднує оперативність реагування з процесуальною перспективністю, забезпечує мінімізацію «доказових прогалин» і належне документування першочергових відомостей та цифрових носіїв. У цифровому доказуванні доцільним є впровадження криміналістичних протоколів цифрового документування, що включають фіксацію джерела й метаданих, контроль цілісності, опис середовища отримання та обов'язковий ланцюг збереження як складову доказового пакета. Водночас цифрові процедури мають будуватися на чітких критеріях необхідності та пропорційності, із підвищеними стандартами обґрунтування процесуальних рішень, щоб забезпечити баланс ефективності й гарантій прав людини та недопущення «цифрової сваволі». У сфері використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та негласних заходів доцільним є чітке розмежування цілей і функцій оперативного здобуття відомостей та процесуального закріплення доказів, планування процесуальної перспективності результатів ще на етапі їх здобуття, а також криміналістичний контроль повноти документування. Організаційні прогалини мають компенсуватися стандартами організації діяльності, фіксацією управлінських рішень, контролем виконання та посиленням процесуального керівництва й нагляду з фокусом на доказову придатність. Тактичні рішення повинні спиратися на застосування тактичних операцій для синхронізації доказових джерел і мінімізації ризиків втрати доказів, а також на високі стандарти підготовки та обґрунтування процесуальних рішень, що підлягають судовому контролю. Для міжнародного компонента важливим є використання криміналістично-процесуальних алгоритмів підготовки запитів та обміну інформацією і стандарти документування отриманих матеріалів, які забезпечують їх подальшу перевірюваність і допустимість у національному провадженні. У підсумку орієнтація на допустимість, перевірюваність і відтворюваність доказів має виступати універсальним критерієм якості криміналістичного забезпечення у всіх його компонентах.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з розробленням спеціалізованих криміналістичних методик розслідування за окремими групами складів правопорушень проти основ національної безпеки з урахуванням «гібридних» механізмів посягання та мережевих форм організації. Окремої уваги потребує вдосконалення практики цифрового доказування, включно з уніфікацією протоколів процесуалізації цифрових даних і підходів до оцінки їх надійності та допустимості, а також розвиток доктрини й практики доказового використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності та негласних заходів із погляду процесуальної перспективності, прозорості документування й судової перевірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бантишев О.Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. К.: Вид-во НА СБ України, 2004. 122 с.
2. Вапнярчук В.В., Юр'єв Є.А. Інститут понятих у кримінальному провадженні: аналіз окремих питань нормативного регламентування та правозастосовної практики. *Проблеми законності*. 2025. № 168. С. 148–163. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.168.323021. URL: https://plaw.nlu.edu.ua/article/download/323021/316585/757716.
3. Гвоздік О.І., Старенький О.С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.33270/02222402.56. URL: https://philosophy.navs.edu.ua/index.php/philosophy/article/view/1514.

4. Головатий С. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. 1747 с.
5. Денисенко Г.В. Гарантії адвокатської таємниці у забезпеченні прав людини під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій СБУ. *Підприємництво, господарство і право.* 2022. № 12. С. 52–56. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/12/9.pdf.
6. Денисенко Г.В. Гарантії нерозголошення інформації, що становить таємницю, та їх роль у забезпеченні прав учасників кримінального провадження. *Entrepreneurship, Economy and Law.* 2022. № 11. С. 52–57. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2022/11/9.pdf.
7. Денисенко Г.В. Гарантії охоронюваних законом таємниць у кримінальному процесі: дефініційні підходи та проблеми концептуалізації. *Наше право*. 2026. № 1. С. 67–74. URL: https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2026-1/EP_2026_1_067.pdf.
8. Денисенко Г.В. Гарантії таємниці сповіді в кримінальному процесі. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 6 (50). С. 159–163. URL: https://kelmczasopisma.com/ua/downloadfile/9461
9. Денисенко Г.В. Кримінальні процесуальні гарантії охорони державної таємниці під час здійснення досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства.* 2024. № 3–4. С. 18–39. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/807.
10. Денисенко Г.В. Кримінально-процесуальні гарантії державної таємниці у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності слідчих СБУ. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 8–19. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/101/82
11. Денисенко Г.В. Проблеми реалізації гарантій адвокатської таємниці у забезпеченні кримінального процесу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 4. С. 209–214. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?...
12. Денисенко Г.В. Проблемні питання допустимості доказів, які становлять таємницю у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 8–18. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/18/10.
13. Денисенко Г.В., Лисаченко Є.І. Гарантії захисту журналістських джерел при застосуванні тимчасового доступу до речей і документів. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 3–4. С. 38–46. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/107
14. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія)… *Право України*. 2019. № 11. С. 14–38.
15. Дульський О.Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження… монографія. Одеса: Юридика, 2025. 458 с.
16. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: монографія. Харків: Право, 2020. 386 с.
17. Іскендеров Е., Погорецький М. Щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового забезпечення реалізації кримінальних процесуальних гарантій сторони обвинувачення. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 1–2. С. 19–40. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/19-40.
18. Капліна О. Military Justice in Ukraine: Renaissance During Wartime. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1660496690.pdf.
19. Капліна О.В. Військова юстиція у фокусі ЄСПЛ. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Вип. 2. С. 181–191. URL: http://nvppp.in.ua/vip/2022/2/29.pdf.
20. Капліна О.В. Особливий режим досудового розслідування. підручник. Харків: Право, 2024. 366 с.
21. Капліна О.В., Гетьман Г.М. Проблеми реалізації норм кримінального процесуального законодавства щодо відшкодування шкоди… URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/92.pdf.
22. Капліна О.В., Кравцов С.О., Лейба О.А. Система військової юстиції… URL: https://www.law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2022/5.pdf.
23. Капліна О.В., Туманянц А.Р., Крицька І.О. Право на свободу та особисту недоторканість… URL: http://visnyk.kh.ua/uk/article/pravo-na-svobodu-ta-osobistu-nedotorkanist...
24. Капліна О.В., Шаренко С.Л. Проблеми відшкодування збитків… URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2022_2_4.
25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
26. Конституція України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
27. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
28. Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів: навч. посіб. за заг. ред. В. А. Колесника. Київ, 2022. 356 с.

29. Коваленко А.В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с
30. Криміналістична тактика: навч. посіб. / Бишевець О.В., Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. та ін. URL: https://ir.library.knu.ua/handle/15071834/8398.
31. Нор В.Т., Капліна О.В. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. URL: https://www.pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/article-pravo_2022_1-s5.pdf.
32. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. 2008. 496 с.
33. Погорецький М.А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 17-21.
34. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1 (3). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf
35. Погорецький М.А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275. URL: https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-3-2025-r/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya.
36. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* Київ. 2013. № 1. С. 270–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_48.
37. Погорецький М. А. Новели Кримінального процесуального кодексу України в період воєнного стану: проблемні питання. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 248–262. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.35. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/3_2025/part_2/37.pdf.
38. Погорецький М.А. Повноваження прокурора при здійсненні нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю. Реформування органів прокуратури України: проблеми і перспективи: матеріали міжн. наук.-практ. конф., 2–3 жовт. 2006 р. Київ: Вид-во Ген. прокуратури України; Акад. прокуратури України, 2007. С. 124–127.
39. Погорецький М.А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/431/400.
40. Погорецький М.А. П'ять років чинності кримінального процесуального кодексу: уроки для правотворчої діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 11–27. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Pohoretskyi.pdf.
41. Погорецький М.А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. С. 309–312. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/146.pdf.
42. Погорецький М.А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 3. С. 269–279. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf.
43. Погорецький М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/APP_05_2025_part-3-2.pdf
44. Погорецький М.А., Сергєєва Д.Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 1 (5). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pmasvp.pdf.
45. Погорецький М.А., Шелеменцев В.П. Поняття організації оперативно-розшукової діяльності. *Кримський юрид. вісник*. Сімферополь, 2010. Вип. 1 (8). Ч. І. С. 18–28.

46. Pogoretskyi M. A., Serhieieva D., Pogoretskyi M. M., Lysachenko Y., Denysenko G. Human rights guarantees in the activities of law enforcement agencies of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. No. 64. P. 249–256. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.64.04.24. URL: https://amazoniainvestiga.info/check/64/24-249-256.pdf.
47. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 р. № 13. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14.
48. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження: інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223–558/0/4–13. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13.
49. Recommendation No. R (80) 2 of the Committee of Ministers Concerning the Exercise of Discretionary Powers by Administrative Authorities. Adopted on 11 March 1980. Council of Europe. URL: https://search.coe.int/cm?i=09000016804f4177.
50. Сергєєва Д.Б. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для визначення тактики проведення слідчих дій. *Кримський юридичний вісник*. 2011. Вип. 1 (11). Ч. ІІ. С. 196–202.
51. Сергєєва Д.Б. Використання поліграфа під час допиту: процесуальні, криміналістичні й психологічні питання. *Вісник кримінального судочинства.* 2025. № 1–2. С. 81–102. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/83-102. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/829/724.
52. Сергєєва Д.Б. Використання поліграфа під час допитів свідка, підозрюваного та потерпілого: процесуальні і тактичні питання. Сучасний досвід використання поліграфа у сфері національної безпеки і оборони України в умовах воєнних загроз: зб. матеріалів панел. дискусії IX Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 26 вересня 2025 р.). Харків : Право, 2025. С. 110–117. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20575.
53. Сергєєва Д.Б. Виявлення і документування способів учинення службових правопорушень: методика, тактика, цифрові сліди та ланцюг збереження доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2025. Вип. 91. Ч. 4. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344310. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.60.
54. Сергєєва Д.Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 3. С. 234–247. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.36. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/38-2.pdf
55. Сергєєва Д.Б. Особливості документування зняття інформації з каналів зв'язку як слідчої дії. *Кримський юридичний вісник*. 2010. Вип. 1 (8). Ч. ІІ. С. 191–198.
56. Сергєєва Д.Б. Правові та криміналістичні засади зняття інформації з каналів зв'язку: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2009. 203 с.
57. Сергєєва Д.Б. Співвідношення організації розслідування злочину та криміналістичної методики. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* Серія «Право». 2012. № 1. С. 216–220.
58. Сергєєва Д.Б. Судові експертизи у кримінальному провадженні: навчальний посібник. Київ: Алерта, 2025. 262 с. ISBN 978-617-566-921-1. URL: https://jurkniga.ua/contents/sudovi-ekspertizi-u-kriminalnomu-provadzhenni.pdf.
59. Сергєєва Д.Б. Щодо використання результатів зняття інформації з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу у кримінальному процесі. *Митна справа*. 2010. № 4 (70). Ч. ІІ. С. 24–28.
60. Сергєєва Д.Б. Щодо визначення поняття «організація» в криміналістичній науці. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2 (28). С. 232–240.
61. Старенький О.С. Доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* Серія право. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 452–466. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.61.
62. Старенький О.С. Використання результатів Core international crimes evidence database (CICED) у доказуванні основних міжнародних злочинів: правові засади, проблеми допустимості та пер-

спективи застосування в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 168–187. DOI: https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/168-187.
63. Старенький О.С. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення як засіб кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2025. № 9. С. 108–126. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-108.
64. Старенький О.С. Огляд місця події як спосіб отримання доказів у досудовому розслідуванні терористичних актів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6. Ч. 3. С. 248–257. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.37.
65. Старенький О.С. Проведення огляду місця події у досудовому розслідуванні терористичних актів, учинених із застосуванням вибухових пристроїв. Загальнодержавна система боротьби з тероризмом в умовах воєнного стану: стан, проблеми, шляхи удосконалення. Збірник матеріалів круглого столу. Київ, 30 вересня 2025 р. Київ, 2025. С. 248–254.
66. Чорний Р.Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України: дис. … док. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Г.В. Климович. 2021. 495 с.
67. Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 492 с.
68. Чуваков О.А. Злочини проти основ національної безпеки України: проблеми кримінально-правової теорії і практики: монографія / відп. ред. О.М. Костенко. Одеса: Фенікс, 2017. 362 с. URL: https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/c7747685-d0cb-4344-bfa8-33369ed625a2/download.
69. Шевчук В.М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
70. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): монографія. Харків: ХЮІ, 2007. 256 с.
71. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Докази і доказування. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажіський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. С. 247–308.
72. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Гарантії прав людини у сфері негласних розслідувань злочинів проти основ національної безпеки: рецензія на монографію М.М. Погорецького. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1–2. С. 298–309. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/298-309. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/844/739.
73. Шумило М.Є., Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського ін-ту внутр. справ*. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Погорецький М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.22

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРШОЧЕРГОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД (ст. 286 КК України)

Потоцький М.М.,
доктор філософії з права,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування НПУ,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-2979-9114

Потоцький М.М. Процесуальні особливості першочергового етапу розслідування дорожньо-транспортних пригод (ст. 286 КК України).

Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей першочергового етапу розслідування дорожньо-транспортних пригод (ст. 286 КК України). Наголошено, що розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту характеризується специфічністю та складністю доказування. Вказано, що в залежності від наслідків, дорожньо-транспортна пригода може містити ознаки як кримінального, так і адміністративного правопорушення. Зазначено, що на практиці може мати місце ситуація, за якої інформація щодо наявності в результаті ДТП потерпілих осіб надходить з запізненням, тобто після оформлення даної пригоди у адміністративному порядку. При оформленні огляду місця події (складання схеми ДТП) відповідно до адміністративної процедури схема ДТП, в окремих випадках, може бути допустимим доказом у кримінальному провадженні. Підтримується правова позиція, викладена в Окремій думці судді до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного суду щодо підстав невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи. В положеннях Конституції України (ст. 30) так КПК України (ч. 3 ст. 233) мова йде про невідкладні випадки, пов'язані з врятування «людей та майна». Тобто під загрозою мають бути одночасно як люди, так і їх майно. Водночас, на наше переконання, концепція «рятування майна» при здійсненні невідкладного обшуку не передбачає здобуття викривальних доказів щодо особи. Відзначено, що підстави невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи не мають піддаватись розширеному тлумаченню. Законодавець, передбачивши в Основному Законі та КПК України винятки з засади недоторканності житла чи іншого володіння зовсім не мав на увазі використання таких винятків задля здобуття у розпорядження речових доказів в обхід ордерного порядку. Разом з тим, кримінальний процесуальний закон потребує удосконалення у контексті невідкладності проникнення до транспортних засобів у ході огляду місця події під час розслідування ДТП задля збереження доказової інформації, якщо є достатні підстави вважати, що з плином часу така інформація може бути втрачена.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, досудове розслідування, дорожньо-транспортна пригода, ДТП, невідкладний обшук, допустимість доказів.

Pototskyi M.M. Procedural features of the primary stage of the investigation of road accidents (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine).

The article is devoted to the study of the procedural features of the primary stage of the investigation of road traffic accidents (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine). It is emphasized that the investigation of criminal offenses against road traffic safety and transport operation is characterized by specificity and complexity of proof. It is indicated that, depending on the consequences, a road traffic accident may contain signs of both a criminal and an administrative offense. It is noted that in practice, a situation may occur in which information

about the presence of victims as a result of a road accident arrives with a delay, that is, after the registration of this accident in the administrative procedure. When registering an inspection of the scene of the accident (drawing up a road accident diagram) in accordance with the administrative procedure, the road accident diagram may, in some cases, be admissible evidence in criminal proceedings. The legal position set out in the Separate Opinion of the judge to the resolution of the Joint Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court on the grounds for urgent entry into a person's home or other property is supported. The provisions of the Constitution of Ukraine (Article 30) and the Code of Criminal Procedure of Ukraine (Part 3, Article 233) refer to urgent cases related to the rescue of «people and property». That is, both people and their property must be under threat at the same time. At the same time, in our opinion, the concept of "rescuing property" when conducting an urgent search hardly provides for the acquisition of incriminating evidence against a person. It is noted that the grounds for urgent entry into a person's home or other possessions should not be subject to an expanded interpretation. The legislator, having provided for exceptions to the principle of inviolability of home or other possessions in the Fundamental Law and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, did not at all intend to use such exceptions to obtain material evidence in circumvention of the warrant procedure. However, criminal procedural law needs to be improved in the context of the urgency of entering vehicles during the inspection of the scene of an accident investigation in order to preserve evidentiary information if there are sufficient grounds to believe that such information may be lost over time.

Key words: criminal offense, criminal proceedings, pre-trial investigation, road accident, emergency search, admissibility of evidence.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту характеризується специфічністю та складністю доказування. Не буде помилкою вказати, що першочерговий етап досудового кримінального провадження є цінним у контексті збирання доказів при вчиненні більшості кримінальних правопорушень. Адже з плином часу, внаслідок різних обставин окремі сліди кримінального правопорушення можуть бути втрачені. Першочерговий етап досудового кримінального провадження дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) характеризується невідкладністю проведення огляду місця події та вилучення слідів кримінального правопорушення, а в окремих випадках й тих слідів, які знаходяться у транспортному засобі. У контексті першочергового етапу розслідування ДТП важливим є питання щодо допустимості доказів, які є похідними або ж здобуті внаслідок невідкладного проникнення до транспортного засобу у ході огляду місця події.

Метою даного дослідження є висвітлення та процесуальна характеристика окремих проблемних аспектів першочергового етапу досудового кримінального провадження дорожньо-транспортних пригод.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні аспекти здійснення досудового кримінального провадження ДТП розглядались у наукових працях таких дослідників, як: П.В. Берназ, М.В. Данькшин, В.В. Коломієць, Д.О. Пилипенко та інших. В переважній більшості наукових праць поза увагою вчених залишилось питання недоліків правового регулювання збирання доказів саме на першочерговому етапі розслідування ДТП.

Виклад основного матеріалу. Дорожньо-транспортна пригода за структурою являє собою багатогранне явище, її різновиди залежать від складного комплексу чинників, що характеризуються, з одного боку, дорожньою обстановкою (ситуацією), а з іншого – особистістю учасників руху [1, с. 51].

Дорожньо-транспортною пригодою, відповідно до п. 1.10. Правил дорожнього руху, є подія, що сталася під час руху транспортного засобу, внаслідок якої загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки [2]. В залежності від наслідків, дорожньо-транспортна пригода може містити ознаки як кримінального, так і адміністративного правопорушення. У разі, якщо на першочерговому етапі інформація щодо постраждалих осіб не надходила, такі дії будуть кваліфікуватись за ст. 124 КУпАП «Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна».

У контексті ст. 286 КК України злочинною визнається ДТП, в результаті якої потерпілому спричинено середньої тяжкості тілесне ушкодження (кваліфікуючі обставини: тяжке тілесне ушкодження, смерть потерпілого, загибель кількох осіб) [3, с. 160].

Д.О. Пилипенко відзначає, що порядок здійснення кримінального провадження у кримінальних правопорушеннях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації тран-

спорту особами, які керують транспортними засобами, передбачає з'ясування більшості елементів складу цього злочину. Попри специфічність цього кримінального правопорушення у вигляді обстановки його вчинення, підхід до здійснення досудового розслідування та подальшого розгляду справи по суті є досить традиційним і деякою мірою тотожним провадженням за іншими злочинами з необережною формою і матеріальним складом. Такий шаблонний підхід здійснення кримінальних проваджень не є релевантним для кримінальних правопорушень, передбачених ст. 286 КК України, зважаючи на багатоаспектність обстановки їх учинення [1, с. 50].

П.В. Берназ пише, що встановлення під час досудового розслідування механізму дорожньо-транспортної події є основою для подальшого доказування під час досудового розслідування та формування обвинувачення щодо особи. Особливу увагу необхідно звернути на необхідність ужиття слідчим усіх заходів, спрямованих на встановлення механізму ДТП, оскільки це забезпечує правильну кваліфікацію дій особи, оскільки у структурі злочинної діяльності дорожньо-транспортні пригоди можуть виступати самостійним елементом, спрямованим на приховування злочину шляхом інсценування [4, с. 247].

Важливою процесуальною дією, яка здійснюється на першочерговому етапі розслідування ДТП є огляд місця події. Доказова інформація, здобута у ході огляду місця події зазвичай враховується на подальшому етапі досудового кримінального провадження під час проведення експертиз. В.В. Коломієць з даного приводу відзначає, що протокол огляду місця події є процесуальним документом, який утворює підґрунтя для побудови слідчих версій, а також стає підставою для проведення інших слідчих (розшукових) дій, призначення судових експертиз тощо. Так, визнання протоколу огляду місця події таким, що було складено із порушеннями кримінального процесуального законодавства має наслідком невизнання допустимими інших доказів, отриманих як похідні огляду місця події [5, с. 60].

Особливою «формою фіксації» обстановки вчинення ДТП під час огляду місця події є складення схеми ДТП, яка є додатком до протоколу огляду місця події. В такій схемі фіксуються суттєві дані, які будуть у нагоді на наступних етапах досудового кримінального провадження, в тому числі під час призначення та проведення експертиз.

На практиці може мати місце ситуація, за якої інформація щодо наявності в результаті ДТП постраждалих осіб надходить з запізненням, тобто після оформлення даної пригоди у адміністративному порядку. Матеріали адміністративної справи зазвичай налічують такі документи: протокол про вчинення адміністративного правопорушення, схема ДТП, фото-таблиця місця ДТП, письмові пояснення учасників, свідків події та інші документи.

Виходить, що у такому разі доказова інформація, яка мають суттєве значення для подальшого розслідування ДТП (обстановка на місці події) у кримінальному процесуальному сенсі втрачена та не підлягає відновленню. Так, виникає проблемне питання щодо доцільності та допустимості використання окремих матеріалів адміністративного провадження для цілей кримінального переслідування. Документом, який може мати суттєве доказове значення є схема ДТП, яка була складена під час оформлення ДТП у адміністративному порядку.

У практиці Верховного Суду зазначається, що за умов, якщо складення схеми ДТП в рамках адміністративного провадження було здійснено добросовісно, тобто за відсутності інформації про потерпілих осіб на час складання адміністративних матеріалів (коли у органів кримінального переслідування не було підстав для кваліфікації діяння відповідно до положень КК України) то такий доказ є допустимим у кримінальному провадженні. У розглянутій справі перевіркою матеріалів кримінального провадження встановлено, що відомості до ЄРДР про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України, внесено не на момент складання схеми ДТП, а вже наступного дня, тобто після встановлення факту заподіяння особі тілесних ушкоджень [6].

У іншому рішенні по справі, яка є подібною до вищенаведеної, Верховний Суд відзначає, що доводи сторони захисту про те, що схема ДТП складена неуповноваженою особою (інспектором СРПП) є надуманими, оскільки, інспектора СРПП зазначено як учасника цієї слідчої дії одразу по прибуттю на виклик і до внесення відомостей до ЄРДР, а працівники СРПП наділені повноваженнями щодо складання схеми ДТП. Дана схема була складена відразу після ДТП, а відомості про кримінальне правопорушення було внесено до ЄРДР після складання відповідних документів. Зазначена схема була підписана інспектором СРПП та понятими [7]. Виходить так, що при оформленні огляду місця події (складанні схеми ДТП) відповідно до адміністративної процедури, схема ДТП, в окремих випадках може відповідати параметру допустимості доказу у кримінальному провадженні.

Вбачається, що в даному випадку при з'ясуванні судом питання щодо допустимості як доказу схеми ДТП має враховуватись добросовісність сторони обвинувачення (в момент складання у адміністративному порядку схеми ДТП органи кримінального переслідування не могли передбачити настання тілесних ушкоджень у учасників даної пригоди, відповідно підстав для кваліфікації даної події як злочину у них не було).

Не потребує доведення той факт, що процедура здобуття доказів (в т.ч. проведення огляду місця події) у кримінальному процесуальному порядку містить більше гарантій забезпечення прав і свобод людини ніж адміністративна процедура. У зв'язку з цим можна вважати, що з огляду на спрощеність адміністративної процедури, остання може недобросовісно використовуватись для збирання доказів стороною обвинувачення. Отже, коли трапляється вищеописана ситуація, задля забезпечення допустимості отриманих доказів, обов'язок доказування сумлінності дій лежить на стороні обвинувачення.

Також особливістю першочергового етапу розслідування ДТП може бути нагальна необхідність у слідчого проникнути до транспортного засобу у ході огляду місця події для збереження доказової інформації (слідів кримінального правопорушення, речей, які мають відношення до події вчинення кримінального правопорушення). Мова йде про проникнення до транспортного засобу задля пошуку, наприклад, відбитків пальців рук, слідів крові, вилучення технічних приладів які мають функцію відеозапису тощо.

Відповідно до положень Конституції України, за загальним правилом, не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [8].

Окрему групу підстав для вчинення законного проникнення до житла чи іншого володіння особи становлять випадки надзвичайного характеру, коли це пов'язане з необхідністю врятування людей або майна, ліквідації аварій, пожеж тощо. Користуючись вимогою крайньої необхідності, з метою захисту соціально значущих цінностей компетентні державні органи мають право проникати до житла чи іншого володіння особи, проводити в них обшук та огляд і без попереднього рішення суду [9, с. 217-221]. Попередньо наголошуємо на тому, що в даному контексті мова йде саме про захист соціально значущих цінностей.

Відповідно до положень КПК України транспортний засіб є іншим володінням особи, тобто таким об'єктом на який розповсюджуються «додаткові гарантії захисту». Так, ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді. Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [10]. На перший погляд кримінальний процесуальний закон доволі чітко й однозначно встановив перелік винятків з засади недоторканності житла чи іншого володіння особи, які начебто й не мають піддаватись розширеному тлумаченню. Мова йде саме про невідкладні випадки, пов'язані з безпосереднім переслідуванням особи або ж з рятуванням людей та майна внаслідок надзвичайних ситуацій.

Під час правозастосування виникають ситуації, які потребують проникнення до житла чи іншого володіння особи, однак які не зовсім підпадають під перелік вищевказаних винятків. Мова йде про необхідність проникнення у житло чи інше володіння задля забезпечення збереження речових доказів.

У постанові Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 жовтня 2024 року у справі № 466/525/22 зазначено, що питання про застосування норм, передбачених ч. 2 ст. 234, ст. 233 КПК України, неодноразово були предметом касаційного розгляду Верховного Суду, натомість існує неоднакове застосування зазначених норм права коли йдеться про те, чи підпадає під винятки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК (врятування майна), необхідність віднайти і вилучити об`єкти, які можуть бути речовими доказами. Слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, зокрема з метою врятування матеріальних об`єктів (майна), що потенційно можуть мати значення речових доказів у кримінальному провадженні, від прогнозованого знищення, втрати. У контексті ч. 3 ст. 233 КПК про невідкладність такого випадку свідчать дані про реальну загрозу знищення, втрати майна [11].

Однак, з вищевказаною правовою позицією погодитись складно. На наше переконання істину з розглянутого питання можна віднайти в Окремій думці судді до вищенаведеної постанови Об`єднаної палати Касаційного кримінального суду, де серед іншого зазначено: «Рятування майна означає запобігання його знищенню, зусилля, спрямовані на відвернення або принаймні зменшення шкоди, яка може бути завдана інтересам володільця майна. Взагалі весь КПК України спрямований на те, щоб прагнення розслідувати злочин не руйнувало фундаментальні права і свободи особи. Але я не бачу в постанові обґрунтування, яким чином розширення значення «врятування майна» на відшукання доказів винуватості слугує виконанню забезпеченню охорони прав і свобод особи або забезпеченню належної правової процедури, невід`ємним елементом якої є попередній судовий контроль над втручанням у фундаментальні права особи. Знак рівняння між «врятуванням майна» і «виявленням та вилученням доказів», поставлений цією постановою, практично зітер межу між обшуком, який має проводитися на підставі судового рішення, і невідкладним обшуком; це загрожує перетворенню винятку на правило [12].

Повністю погоджуючись з аргументами, викладеними в Окремій думці судді до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного суду слід відзначити, що в положеннях як Конституції України (ст. 30), так і КПК України (ч. 3 ст. 233) мова йде про невідкладні випадки, пов'язані з врятування «людей та майна». Тобто під загрозою мають бути одночасно як люди, так і їх майно. Водночас, на наше переконання, концепція «невідкладності рятування майна» навряд чи передбачає здобуття викривальних доказів щодо особи.

О.М. Дроздов, Н.В. Глинська за результатами ґрунтовного аналізу законодавства, наукової літератури та правозастосовної практики відзначають, що проведення обшуку до постановлення ухвали слідчого судді, суду з метою відшукання та збереження майна, яке може бути використано як докази у кримінальному провадженні не є невідкладним випадком, пов'язаним з врятуванням майна. Необхідність віднайти і вилучити об'єкти, які можуть бути речовими доказами у кримінальному провадженні, не підпадає під винятки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК (врятування майна) [13, с. 622-623]. Законодавець, передбачивши в Основному Законі та КПК України винятки з засади недоторканності житла чи іншого володіння особи, на наше переконання, зовсім не мав на увазі використання таких винятків задля здобуття у розпорядження речових доказів в обхід ордерного порядку.

Повертаючись до тематики першочергового етапу досудового кримінального провадження ДТП, а саме необхідності під час огляду місця події проникнення до транспортного засобу задля збирання доказової інформації, слід зазначити, що дійсно, на практиці така необхідність має місце бути, враховуючи те, що після ДТП транспортні засоби піддаються впливу погодних умов і протягом короткого проміжку часу сліди кримінального правопорушення можуть бути втрачені. Разом з тим, враховуючи вищевказані положення, така ситуація чітко не охоплюється переліком невідкладних випадків для проникнення до іншого володіння особи. Вбачається, що кримінальний процесуальний закон потребує удосконалення у контексті невідкладності проникнення до транспортних засобів у ході огляду місця події під час розслідування ДТП задля збереження доказової інформації, якщо є достатні підстави вважати, що протягом короткого проміжку часу така інформація може бути втрачена.

Висновки. Особливою «формою фіксації» обстановки вчинення ДТП під час огляду місця події є складення схеми ДТП, яка є додатком до протоколу огляду місця події. При оформленні огляду місця події (складання схеми ДТП) відповідно до адміністративної процедури, схема ДТП, в окремих випадках може відповідати параметру допустимості доказу у кримінальному провадженні.

Підтримується правова позиція, викладена в Окремій думці судді до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного суду у справі № 466/525/22 щодо підстав невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи. В положеннях Конституції України (ст. 30) так КПК України (ч. 3 ст. 233) мова йде про невідкладні випадки, пов'язані з врятування «людей та майна». Тобто під загрозою мають бути одночасно як люди, так і їх майно. На наше переконання, концепція «рятування майна» при здійсненні невідкладного обшуку не передбачає здобуття викривальних доказів щодо особи.

Підстави щодо невідкладного проникнення до житла чи іншого володіння особи не мають піддаватись розширеному тлумаченню. Законодавець, передбачивши в Основному Законі та КПК України винятки з засади недоторканності житла чи іншого володіння зовсім не мав на увазі використання таких винятків задля здобуття у розпорядження речових доказів в обхід ордерного порядку. Разом з тим, кримінальний процесуальний закон потребує удосконалення у контексті не-

відкладності проникнення до транспортних засобів у ході огляду місця події під час розслідування ДТП задля збереження доказової інформації, якщо є достатні підстави вважати, що протягом короткого проміжку часу така інформація може бути втрачена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилипенко Д.О. Роль пішоходів як обставина, що підлягає з'ясуванню у кримінальних провадженнях за статтею 286 Кримінального кодексу України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2025. № 12 (14). С. 50-54. URL: https://policeyistika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeyistyka/article/view/257/232 (дата звернення 1.02.2026).
2. Про Правила дорожнього руху. Постанова Кабінету Міністрів України № 1306 від 10.10.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#n17 (дата звернення 20.12.2025).
3. Даньшин М.В., Колеснік І.І. Поняття злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту як предмет криміналістичного дослідження. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* Серія «ПРАВО». 2016. Випуск 22. С. 159-163. URL: https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/13008/12315 (дата звернення 1.02.2026).
4. Берназ П.В. Характеристика окремих елементів системи обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 245-249. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2020.4.41.
5. Коломієць В.В. Методика розслідування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: дис. … докт. філософії. Кропивницький, 2024. 218 с.
6. Постанова Верховного Суду колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 09.04.2019 р. Справа № 740/5033/15-к. Провадження № 51-152 км 20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88739829 (дата звернення: 1.02.2026).
7. Постанова Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 10.04.2024 р. Справа № 320/2919/20 (№937/2929/20). Провадження № 51-7227км23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118356542 (дата звернення: 1.02.2026).
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 1.02.2026).
9. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків. Право, 2011. 1128 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 12.12.2025).
11. Постанова Верховного Суду Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду від 07.10.2024 р. Справа № 466/525/22. Провадження № 51-7310кмо23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272945 (дата звернення: 1.02.2026).
12. Окрема думка судді до постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного суду від 07.10.2024 р. Справа № 466/525/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122543834 (дата звернення: 1.02.2026).
13. Дроздов О.М., Глинська Н.В. Невідкладний обшук: у пошуках балансу між ефективністю та дотриманням прав людини. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 4. С. 612-624. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311302 (дата звернення 1.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Потоцький М.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.23

ПРОБЛЕМИ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ДОКАЗІВ

Савенко Н.С.,
здобувачка 4 курсу ОР «Бакалавр»
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
ORCID :0009-0004-3405-0396
e-mail: natalka12052005@gmail.com

Лазебний А.М.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0001-9812-6151

Савенко Н.С., Лазебний А.М. Проблеми фальсифікації криміналістичних доказів.

У роботі досліджується фальсифікація криміналістичних доказів як одна з найсерйозніших загроз справедливому кримінальному судочинству. Обґрунтовано, що підроблення, маніпуляції та штучне створення доказів спотворюють встановлення істини, призводять до засудження невинуватих і формують стійку недовіру суспільства до правоохоронних органів та суду. Проаналізовано історичну еволюцію цього явища на українських землях – від формально-каральної моделі XIX – початку XX століття та репресивних практик авторитарних режимів до трансформацій періоду незалежності України. Показано, що інерція обвинувального підходу, недостатній судовий контроль і недосконалість процедур доказування тривалий час сприяли існуванню фальсифікацій у різних формах.

Окрему увагу приділено реформуванню кримінального процесу та значенню КПК України 2012 року, який закріпив принципи допустимості доказів, презумпції невинуватості й безпосередності їх дослідження судом. Систематизовано сучасні форми фальсифікацій: матеріальні та документальні підроблення, лабораторні маніпуляції, порушення ланцюга збереження доказів, а також цифрові підробки з використанням технологій штучного інтелекту, зокрема deepfakes. Проаналізовано ризики, пов'язані з відставанням процесуальних і технічних стандартів від темпів технологічного розвитку, та складнощі автентифікації цифрових матеріалів у судовій практиці.

Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до протидії фальсифікаціям, що поєднує правові, інституційні та етичні механізми, посилений судовий контроль, стандартизацію експертної діяльності, технічну фіксацію процесуальних дій і невідворотність відповідальності за втручання в доказову базу. Підкреслено, що превенція фальсифікацій має починатися на ранніх стадіях кримінального провадження та охоплювати підготовку кадрів. Зроблено висновок, що ефективне подолання фальсифікацій можливе лише за умови формування культури професійної доброчесності та зміцнення суспільної довіри до правосуддя в умовах цифрової доби.

Ключові слова: фальсифікація доказів, кримінальний процес, допустимість доказів, судова експертиза, Верховний Суд, правосуддя.

Savenko N.S., Lazebnyi A.M. Problems of falsification of forensic evidence.

The paper examines the falsification of forensic evidence as one of the most serious threats to fair criminal justice. It is substantiated that fabrication, manipulation, and the artificial creation of evidence distort the establishment of truth, lead to the conviction of innocent persons, and form persistent public distrust in law enforcement agencies and the judiciary. The historical evolution of this phenomenon in Ukrainian territories is analyzed—from the formal-punitive model of the nineteenth and early twentieth centuries and the repressive practices of authoritarian regimes to the transformations of the period of

Ukraine's independence. It is shown that the inertia of an accusatory approach, insufficient judicial control, and imperfections in evidentiary procedures long contributed to the existence of falsification in various forms.

Special attention is paid to the reform of criminal procedure and the significance of the Criminal Procedure Code of Ukraine of 2012, which закрепед the principles of admissibility of evidence, the presumption of innocence, and the immediacy of judicial examination. Contemporary forms of falsification are systematized, including material and documentary forgeries, laboratory manipulations, violations of the chain of custody, as well as digital forgeries using artificial intelligence technologies, in particular deepfakes. The risks associated with the lag of procedural and technical standards behind the pace of technological development, as well as the difficulties of authenticating digital materials in judicial practice, are analyzed.

The necessity of a comprehensive approach to counteracting falsification is substantiated, combining legal, institutional, and ethical mechanisms, strengthened judicial oversight, standardization of expert activity, technical recording of procedural actions, and the inevitability of liability for interference with the evidentiary base. It is emphasized that the prevention of falsification should begin at the early stages of criminal proceedings and include professional training. The conclusion is drawn that effective counteraction to falsification is possible only through the formation of a culture of professional integrity and the strengthening of public trust in justice in the digital age.

Key words: falsification of evidence, criminal procedure, admissibility of evidence, forensic examination, Supreme Court, justice.

Постановка проблеми. Фальсифікація криміналістичних доказів є однією з найсерйозніших загроз для справедливого правосуддя, адже вона спотворює істину в кримінальному процесі, призводить до засудження невинуватих і залишає безкарними винних. У сучасних умовах ця проблема набула нових вимірів: від класичних лабораторних маніпуляцій і службового підроблення до підробок із використанням штучного інтелекту, включно з глибокими підмінами аудіо- та відеозаписів (deepfakes). Реакція правозастосовної практики залишається фрагментарною, а процесуальні стандарти та технічні можливості аутентифікації відстають від темпів технологічного розвитку, що підтверджують як міжнародні, так і українські матеріали судової практики та фахові аналітики останніх років [9].

Метою дослідження є комплексний аналіз проблем фальсифікації криміналістичних доказів у кримінальному провадженні, з'ясування історичних передумов і сучасних форм її прояву, оцінка впливу процесуальних реформ, зокрема положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 року, на запобігання таким явищам, а також обґрунтування ефективних правових, інституційних і технічних механізмів протидії фальсифікації доказів в умовах цифрової трансформації правосуддя.

Стан опрацювання проблематики. Проблема фальсифікації доказів має глибоке історичне коріння та й нині становить один із найсерйозніших викликів для правосуддя. Ще в дорадянській і ранній постімперській добі українські землі, перебуваючи у складі різних державних утворень, зазнавали впливу формально-каральної моделі кримінального процесу.

Тоді слідство було зорієнтоване не на встановлення істини, а на підтвердження вже висунутих підозр, що створювало сприятливий ґрунт для маніпуляцій із доказами. У правничих публікаціях кінця XIX – початку XX століття порушувалося питання про недобросовісність слідчих, підроблення протоколів, «зникнення» речових доказів та тиск на свідків – явища, які підривали довіру до судової системи.

У першій половині XX століття в межах авторитарних політичних режимів, що існували на території України, підроблення доказів набуло масового характеру. Примушування до зізнань, складання неправдивих протоколів, штучне створення речових доказів або «зізнання» під фізичним і психологічним тиском стали типовими проявами репресивної практики. Архівні матеріали, оприлюднені українськими істориками у 2010-2020-х роках, свідчать, що більшість політичних справ того періоду містили ознаки фальсифікації. Цей досвід залишив глибокий слід у суспільній свідомості, сформувавши недовіру до слідчих органів і переконання, що держава може довільно трактувати істину.

Після відновлення незалежності України у 1991 році розпочався новий етап розвитку правосуддя, орієнтований на європейські стандарти справедливого суду. Реформування кримінального

процесу мало на меті подолати наслідки формалізму та практики необґрунтованого обвинувачення. Проте протягом 1990-х – початку 2000-х років у кримінальному провадженні зберігалися риси інерційного мислення: перевага обвинувального підходу, відсутність ефективного судового контролю за діями слідства та нечітка регламентація процедур збору доказів. За таких умов фальсифікація продовжувала існувати у формах службових підроблень, маніпуляцій із протоколами обшуків і допитів, а також зловживань експертними висновками.

Виклад основного матеріалу. Поворотним моментом став Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року, який запровадив нові принципи доказування, засновані на презумпції невинуватості, допустимості доказів і безпосередності їх дослідження судом. Уведення судового контролю за досудовим розслідуванням, обов'язкової технічної фіксації слідчих дій і права суду визнавати докази недопустимими у випадку порушення прав людини стало важливим кроком до мінімізації фальсифікацій. Водночас практика правозастосування довела, що нормативні зміни недостатні без глибокої етичної трансформації правоохоронної системи [6].

У 2020–2025 роках правоохоронні органи та засоби масової інформації неодноразово повідомляли про викриття фактів підроблення доказів у справах про корупційні й економічні злочини. Зокрема, Державне бюро розслідувань неодноразово фіксувало службові злочини, пов'язані з фальсифікацією протоколів обшуків, експертиз і допитів. Судова практика останніх років демонструє поступове формування нової правосвідомості, за якої будь-яке сумнівне походження доказу ставить під сумнів законність усього кримінального провадження.

Сьогодні, коли Україна активно впроваджує європейські стандарти верховенства права та прозорості правосуддя, історичний досвід набуває особливої ваги. Він нагадує, що зловживання владою у сфері доказування призводить не лише до індивідуальних судових помилок, а й до втрати суспільної довіри до самої держави. Подолання практики фальсифікацій вимагає не лише вдосконалення правових механізмів, а й морального переосмислення професійної відповідальності, запровадження обов'язкової фіксації кожного процесуального кроку, відкритості до громадського контролю та невідворотності покарання за будь-яке втручання в доказову базу [1].

У сучасному кримінальному процесі України нормативна рамка допустимості доказів ґрунтується на принципах, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі: доказ є допустимим, якщо його отримано в порядку, встановленому законом (ст. 86 КПК), і недопустимим, якщо він здобутий унаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК) [6].

Верховний Суд у своїх матеріалах за 2024 рік підкреслює: вирішуючи питання про недопустимість, суд повинен конкретизувати, яке саме фундаментальне право порушено та чому це порушення є настільки істотним, щоб унеможливити використання доказу. Ці орієнтири формують основу судового контролю за якістю та джерелом фактичних даних [3,4].

Проблема фальсифікації проявляється насамперед через службове підроблення документів, штучне створення або заміну матеріальних носіїв, маніпуляції в лабораторній обробці зразків, недотримання ланцюга збереження (chainofcustody), а також через тиск на свідків, примушування до показань або надання завідомо неправдивих висновків експертів. Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за ці діяння, зокрема за службове підроблення (ст. 366), притягнення завідомо невинного зі «штучним створенням доказів обвинувачення» як кваліфікуючою ознакою (ст. 372), примушування давати показання (ст. 373) і введення суду в оману, що охоплює завідомо неправдиві показання та висновки експерта (ст. 384). Сукупність цих норм окреслює як типові механізми фальсифікації, так і ризикові точки досудового розслідування та судового розгляду[5].

Окремої уваги заслуговує лабораторна складова. У 2024-2025 роках низка гучних справ у світі оголила системні вади судової експертизи: маніпуляції з генетичними тестами, замовчування частини результатів, порушення протоколів контролю якості та звітності, що призводили до перегляду сотень і навіть тисяч справ. Розслідування щодо багаторічних маніпуляцій у ДНК-лабораторії штату Колорадо (США) спричинило широкомасштабний аудит, бюджетні витрати на повторні дослідження та кримінальні провадження проти працівників, які «обрізали кути» і приховували результати, що могли змінити висновки. Ці епізоди показово демонструють, як поодинокі зловживання можуть акумулюватися в системну кризу довіри до судової експертизи [12,13].

Серед ознак лабораторних фальсифікацій, які впливають на допустимість доказів, виділяються: неповні або підчистені журнали, невідповідні контрольні зразки, порушення калібрування обладнання, використання «аномально швидких» або невалідованих методик, зникнення первин-

них файлів і «сирих» даних. Судові та дисциплінарні органи в останніх звітах також фіксують «м'які» види обману – наприклад, ретроспективне підганяння часу прибуття на місце події у звітах криміналістів для формального дотримання внутрішніх нормативів, що хоч і не є класичною підробкою матеріального доказу, проте підриває достовірність процесу його збирання й документування [14].

Друга сучасна площина ризику – цифрові докази, зокрема аудіо-, відео- та фотоматеріали. У 2024-2025 роках у професійній дискусії провідною темою стали deepfakes. Американські судді та коментатори пропонують модернізувати правила автентифікації, оскільки чинні стандарти доказового права не дають однозначних відповідей щодо згенерованих або модифікованих ШІ доказів [11]. Запропоновані підходи включають уточнення стандартів автентифікації, підвищені вимоги до метаданих і «ланцюга володіння» файлами, обов'язкове збереження оригіналів у незжатих форматах із криптографічною фіксацією контрольних сум та залучення судових експертів із цифрової криміналістики на ранніх стадіях. Публікації 2024-2025 років констатують, що суди й ринок експертиз не встигають за темпами ускладнення технологій підробки; водночас навіть правдиві записи тепер легко оголошуються «фейками», що створює додатковий тягар спростування для сторони, яка подає доказ [16].

Українська процесуальна система в цій частині спирається на загальні критерії допустимості й належності доказів, але не містить спеціальних приписів, адресованих саме до ШІ-підробок. Практика Верховного Суду 2024-2025 років, коментуючи ст. 87 КПК, вимагає від судів ретельної аргументації щодо істотності порушень прав людини та наслідків таких порушень для долі доказу; водночас цифровий вимір фальсифікацій потребує доктринального та нормативного доопрацювання – від мінімальних технічних стандартів збирання/зберігання медіа до процесуальних презумпцій та тягаря доказування щодо автентичності матеріалу [1, 2, 4].

Фальсифікація в інкримінувальному вимірі рідко існує ізольовано: вона, як правило, «підтримується» процесуальними порушеннями, що вражають суміжні права сторін – на захист, на безпосередність дослідження доказів судом, на відкриття матеріалів стороною обвинувачення. Саме тому судові рішення 2024 року нерідко визнають докази недопустимими як похідні від первісного порушення або через істотне порушення права на ознайомлення з матеріалами. Це працює як системний фільтр: якщо первинне «ядро» доказування уражене підробкою чи грубим процесуальним дефектом, похідні докази не можуть рятувати обвинувачення [7].

Важливим контекстом для України є й документовані кейси політично мотивованих переслідувань на окупованих територіях, де фіксуються штучно сконструйовані провадження та докази. Такі матеріали не лише підкреслюють кримінально-правовий вимір фальсифікацій, а й окреслюють потенційну юрисдикцію міжнародного кримінального переслідування та індивідуальної відповідальності конкретних посадовців, що системно фабрикують обвинувачення [7].

З огляду на викладене, типологію сучасних фальсифікацій умовно можна звести до трьох блоків. Перший – матеріальні й документальні підроблення: «підкидання» речей і речовин, заміна зразків, підчистки протоколів, ретроспективне «узгодження» хронології слідчих дій, підписів і реєстраційних записів. Другий – лабораторні маніпуляції: відсутність або фальшування контрольних процедур, умисне приховування «незручних» результатів, підміна наборів реагентів чи невідповідне їх маркування, маніпулювання порогами чутливості методик. Третій – цифрові фальсифікації: створення або редагування медіаконтенту, некоректне поводження з метаданими, порушення «ланцюга збереження» файлів, відсутність або знищення сирих даних і контрольних сум. Кожен із цих блоків має як кримінально-правові, так і процесуально-правові наслідки для допустимості та достовірності доказів [8].

Процесуальні запобіжники мають охоплювати як «класичні» гарантії, так і нові технічні стандарти. Базовий рівень – неухильне дотримання КПК щодо допустимості й недопустимості доказів (ст. 86–87), безпосередності їх дослідження (ст. 23) та забезпечення права на захист, у тому числі на реальний доступ до матеріалів обвинувачення. Судова практика 2024 року підтверджує, що суди повинні чітко мотивувати висновки про недопустимість, а також відслідковувати зв'язок між первісним порушенням і похідними доказами, аби запобігти «легалізації» фальсифікацій через вторинні джерела [13].

Технічні стандарти для цифрових доказів потребують деталізації на рівні відомчих інструкцій і, бажано, законодавчих оновлень. Йдеться про обов'язкове збереження оригіналів у незжатих форматах із фіксацією хешів у протоколах; автоматизований і простежуваний «ланцюг збережен-

ня» з фіксацією кожної операції; заборону будь-якої «реставрації» оригіналів; зберігання «сирих» даних пристроїв фіксації; валідацію ПЗ для копіювання/аналізу; протокольну відеофіксацію слідчих дій; розширене обов'язкове розкриття метаданих стороні захисту. Міжнародні публікації 2024–2025 років пропонують закріпити спеціальні правила автентифікації для AI-підробок і підвищити роль судді як «вартового» на стадії допуску доказів. Такі підходи корелюють із сучасною тенденцією до створення окремих розділів у правилах доказування, присвячених deepfakes [16].

Інституційний вимір профілактики фальсифікацій – це незалежна акредитація судових лабораторій за ISO/IEC 17025, прозора система внутрішніх аудитів, обов'язкове зовнішнє міжлабораторне порівняння результатів, захист викривачів, електронні журнали лабораторних дій із неможливістю «редагування минулого» та кримінальна відповідальність за маніпуляції з даними. Недавні кейси демонструють, що навіть після гучних розслідувань окремі установи повторюють помилки – або в процесі, або в політиці управління, – тож зовнішній аудит і контроль якості мають бути регулярними та незалежними від керівництва лабораторії [15].

На рівні слідчої та прокурорської практики потрібні стандартизовані «чек-листи» для фіксації та транспортування речових доказів, із пріоритетом на запобігання контамінації й субституції. Практичні індикатори ризику фальсифікації, на які мають звертати увагу суд і сторони: розбіжності між журналами та фактичними даними зв'язку/логів; «дірки» в ланцюгу збереження; відсутність первинних носіїв і «сирих» даних; ретроспективно «виправлені» протоколи; аномальна продуктивність експерта; відсутність або дивні результати контрольних зразків [10].

Для цифрових носіїв – будь-які ознаки втручання поза відомими контрольованими операціями, невідповідність хешів, перервані або не пояснені транзакції копіювання.

Санкційний компонент має бути реалістично невідворотним. Застосування ст. 87 КПК щодо недопустимості й посилена увага до похідних доказів не повинні залежати від «ваги» обвинувачення; будь-яка штучна конструкція доказів, навіть щодо «другорядних» епізодів, повинна нівелюватися судом. Паралельно мають працювати кримінально-правові механізми: притягнення до відповідальності за службове підроблення, примус до показань, введення в оману суду та, у відповідних випадках, за притягнення завідомо невинного з ознакою штучного створення доказів. Саме кумуляція процесуальних та кримінально-правових наслідків формує стримувальний ефект [6,8].

Висновок. Проведений аналіз засвідчує, що фальсифікація криміналістичних доказів є системною загрозою для кримінального правосуддя, яка має історично зумовлений характер і водночас набуває нових, технологічно складних форм у сучасних умовах. Вона не зводиться до поодиноких порушень або індивідуальної недобросовісності окремих посадових осіб, а виступає індикатором глибших інституційних проблем – дефіциту культури доброчесності, формалізму у виконанні процесуальних вимог і слабкої відповідальності за втручання в доказову базу.

Історичний досвід, проаналізований у роботі, демонструє тяглість практик маніпулювання доказами – від репресивних моделей кримінального процесу XX століття до інерційних обвинувальних підходів перехідного періоду після відновлення незалежності України. Цей досвід пояснює стійку суспільну недовіру до слідчих і судових інституцій та підтверджує, що формальні правові реформи без глибинної зміни професійних установок не здатні остаточно усунути ризики фальсифікації.

Запровадження КПК України 2012 року стало важливим етапом у формуванні процесуальних запобіжників проти підроблення доказів. Принципи допустимості, безпосередності дослідження доказів і судового контролю за досудовим розслідуванням істотно підвищили стандарти доказування.

Особливої гостроти проблема фальсифікації набуває у сфері судової експертизи та цифрових доказів. Лабораторні маніпуляції, приховування «незручних» результатів, порушення протоколів контролю якості або ланцюга збереження зразків здатні зруйнувати довіру до цілих масивів експертних висновків і призвести до перегляду великої кількості справ. Аналогічно, розвиток технологій штучного інтелекту й поширення deepfake-контенту створюють нові виклики для автентифікації аудіо-, відео- та фотодоказів, щодо яких чинне процесуальне регулювання залишається загальним і недостатньо деталізованим.

Водночас, дослідження підтверджує, що фальсифікація доказів є не лише правовою, а й етичною та культурною проблемою. «М'які» порушення – ретроспективні виправлення протоколів, формальне дотримання строків, підганяння результатів – часто передують більш серйозним зловживанням і свідчать про толерування недоброчесності в професійному середовищі. Тому ефективна протидія неможлива без системного формування культури персональної відповідальності,

в якій кожен підпис у процесуальному документі або експертному звіті усвідомлюється як юридично й морально значущий акт.

У підсумку можна констатувати, що лише поєднання жорстких процесуальних і кримінально-правових санкцій із розвитком професійної етики, постійним навчанням та технологічною модернізацією здатне мінімізувати ризики фальсифікації криміналістичних доказів. За таких умов судова система отримує реальний інструментарій для відсіву недобросовісних доказів, а суспільство – підстави для збереження й відновлення довіри до правосуддя навіть у ситуації стрімкого розвитку цифрових технологій і розмивання меж між автентичним та штучно змодельованим контентом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховний Суд України. Особливості доказування у кримінальному провадженні. URL: https://supreme.court.gov.ua (дата звернення: 06.10.2025).
2. Верховний Суд України. Постанова у справі № 303/2503/22 від 09.07.2024 р. (питання недопустимості та відкриття матеріалів). URL: https://www.iplex.com.ua (дата звернення: 06.10.2025).
3. Верховний Суд України. Постанова у справі № 639/1528/22 від 09.04.2024 р. (безпосередність дослідження доказів). URL: https://zakononline.com.ua (дата звернення: 06.10.2025).
4. Верховний Суд України. Практика Верховного Суду щодо оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Юридична газета online*. 16.01.2025 р. URL: https://yur-gazeta.com (дата звернення: 06.10.2025).
5. Державне бюро розслідувань України. Повідомлення про викриття службових злочинів, пов'язаних із фальсифікацією доказів. URL: https://dbr.gov.ua (дата звернення: 06.10.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 06.10.2025).
7. Центр громадянських свобод. Аналітика про фабрикації кримінальних справ на тимчасово окупованих територіях України (2024). URL: https://ccl.org.ua (дата звернення: 06.10.2025).
8. AP News. Colorado finds DNA scientist cut corners, prompting review of thousands of cases (2024). URL: https://apnews.com (дата звернення: 06.10.2025).
9. Axios. Courts aren't ready for AI-generated evidence (25.07.2025). URL: https://www.axios.com (дата звернення: 07.10.2025).
10. Colorado Bureau of Investigation. Internal Affairs Probe Findings (08.03.2024). URL: https://cbi.colorado.gov (дата звернення: 07.10.2025).
11. ISBA (Bench & Bar). Deepfakes in the Courtroom: Problems and Solutions (03.2025). URL: https://www.isba.org (дата звернення: 07.10.2025).
12. Reuters. Colorado crime lab scientist accused of tainting DNA data used in thousands of cases (08.03.2024). URL: https://www.reuters.com (дата звернення: 08.10.2025).
13. The Guardian. Scandal-hit Queensland DNA lab repeats major testing error (04.08.2025). URL: https://www.theguardian.com (дата звернення: 08.10.2025).
14. The Washington Post. D.C. crime scene techs covered up late arrivals to avoid discipline (11.03.2025). URL: https://www.washingtonpost.com (дата звернення: 08.10.2025).
15. UIC Law Library. A Deepfake Evidentiary Rule (Just in Case) (03.07.2025). URL: https://library.law.uic.edu (дата звернення: 08.10.2025).
16. United States Courts / Prof. Rebecca A. Delfino. Deepfakes on Trial 2.0 (2025). URL: https://www.uscourts.gov (дата звернення: 08.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Савенко Н.С., Лазебний А.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 343.98:364.2:004.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.24

ПЕРЕДУМОВИ НАУКОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ НЕРУХОМОГО МАЙНА, ЩО ВЧИНЯЄТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Савка О.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
Навчально-науковий інститут права та безпеки
ім. князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»,
ORCID: 0000-0002-1723-3412
e-mail: savka30@ukr.net

Урлапова О.Я.,
аспірантка
Навчально-науковий інститут права та безпеки
ім. князя Володимира Великого
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом,
ORCID: 0009-0003-5839-5383

Савка О.І., Урлапова О.Я. Передумови наукового моделювання методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Вказується, у сучасному українському суспільстві відзначається зростання шахрайства у сфері нерухомого майна, яке зумовлене не тільки соціально-економічними та правовими перетвореннями, а й активною інтеграцією в цю сферу суспільних відносин передових інформаційних технологій.

У статті розглядаються передумови наукового моделювання криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, вчиненого з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІТТ). Особлива увага приділяється комплексному аналізу соціально-економічних, правових та технологічних факторів, що зумовлюють потребу в створенні спеціалізованих методик розслідування сучасних шахрайських схем. Показано, що цифрова трансформація суспільства в Україні суттєво впливає на характер кримінальної діяльності, сприяючи дистанційному вчиненню злочинів, мінімізації матеріально-фіксованих і ідеальних слідів та ускладненню ідентифікації учасників шахрайських схем.

У роботі висвітлено проблеми встановлення місця закінчення злочину, зокрема через використання шахраями IP-телефонії, VPN, а також інших засобів анонімізації, а також труднощі організації слідчих дій у зв'язку з великою кількістю та різнорідністю документальних джерел інформації. Автором обґрунтовано теоретико-прикладні засади наукової моделі методики розслідування, яка передбачає системний підхід до збору, аналізу та обробки електронних доказів, використання спеціальних знань і інструментів цифрової криміналістики, а також формування ефективних слідчих стратегій для протидії сучасним шахрайським схемам у сфері нерухомого майна.

Розроблена модель методики розслідування має не лише теоретичне значення для розвитку криміналістичної науки, а й практичну цінність для органів досудового розслідування, підвищуючи ефективність розкриття та попередження злочинів із використанням ІТТ. Запропоновані підходи сприяють стандартизації слідчих процедур, підвищенню якості доказової бази та інтеграції сучасних технологій у криміналістичну практику.

Дослідження має міждисциплінарний характер, поєднуючи кримінальне право, криміналістику, інформаційні технології та цифрову безпеку, що робить його актуальним для науковців, практикуючих слідчих, юристів та розробників ІТ-рішень у сфері безпеки.

Ключові слова: шахрайство, нерухоме майно, інформаційно-телекомунікаційні технології, цифрова криміналістика, методика розслідування, наукове моделювання, спеціальні знання, електронні докази, кримінальне право та кримінальний процес.

Savka O.I., Urlapova O.Y. Prerequisites for scientific modeling of methods for investigating fraud in the real estate sector committed using information-telecommunication technologies.

It is indicated that in modern Ukrainian society there is an increase in fraud in the field of real estate, which is due not only to socio-economic and legal transformations, but also to the active integration of advanced information technologies into this sphere of social relations.

The article discusses the prerequisites for scientific modeling of forensic methods for investigating real estate fraud committed using information and telecommunications technologies (ITT). Particular attention is paid to a comprehensive analysis of socio-economic, legal, and technological factors that determine the need to develop specialized methods for investigating modern fraud schemes. It is shown that the digital transformation of society in Ukraine significantly affects the nature of criminal activity, facilitating remote commission of crimes, minimization of material and ideal traces, and complicating the identification of participants in fraudulent schemes.

The paper highlights the problems of establishing the place where the crime was committed, in particular through the use of IP telephony, VPN, and other means of anonymization by fraudsters, as well as the difficulties of organizing investigative actions due to the large number and heterogeneity of documentary sources of information. The author substantiates the theoretical and applied foundations of a scientific model of investigation methodology, which provides for a systematic approach to the collection, analysis, and processing of electronic evidence, the use of special knowledge and tools of digital forensics, as well as the formation of effective investigative strategies to counter modern fraudulent schemes in the field of real estate.

The developed model of investigation methodology has not only theoretical significance for the development of forensic science, but also practical value for pre-trial investigation bodies, increasing the effectiveness of detecting and preventing crimes using ITT. The proposed approaches contribute to the standardization of investigative procedures, improving the quality of evidence, and integrating modern technologies into criminalistics practice.

The research is interdisciplinary in nature, combining criminal law, criminalistics, information technology, and digital security, making it relevant for scientists, practicing investigators, lawyers, and developers of IT solutions in the field of security.

Key words: fraud, real estate, information and telecommunications technologies, digital forensics, investigation methodology, scientific modeling, specialized knowledge, electronic evidence, criminal law and criminal procedure.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві відзначається зростання шахрайства у сфері нерухомого майна, яке зумовлене не тільки соціально-економічними та правовими перетвореннями, а й активною інтеграцією в цю сферу суспільних відносин передових інформаційних технологій. З огляду на розвиток електронного документообігу в сферу переходу і реєстрації прав на нерухоме майно інтенсивно впроваджуються цифрові технології.

Необхідність звернення до питання про передумови та методологію формування такої нової теоретичної моделі, як методика розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, викликана логікою розвитку науки криміналістики, існування якої немислиме без глибокого розуміння, як основ становлення, так і закономірностей та тенденцій поступального розвитку.

Будучи динамічною системою, криміналістична теорія постійно змушена реагувати на мінливі потреби практики боротьби зі злочинністю. У цьому проявляється принцип «зворотнього зв'язку» теорії і практики - розробки криміналістів обумовлені потребами правоохоронних органів, діяльність яких вдосконалюється на основі положень, які розвиваються в криміналістичній науці [55]. У зв'язку з цим формування будь-якого нового теоретичного напряму в криміналістиці передбачає правильне розуміння відправних факторів його становлення – потреб слідчої практики,

наявності теоретичного та методологічного потенціалу науки, узгодженості з її концептуальними положеннями тощо.

Дане положення цілком відповідає принципам історизму і спадкоємності функціонування криміналістичного знання в умовах безперервно зростаючих темпів розвитку науки. Згідно з цими принципами об'єктна галузь криміналістики розглядається як галузь пізнання, що постійно розвивається в процесі переходу від однієї історичної формації до іншої, що вимагає використання модифікації наявних і розробки нових методів дослідження.

Аналіз передумов дозволить визначити методологічну базу не тільки поточного, але й подальшого дослідження. Особливо це актуально теоретичних напрямків, формування яких вимагає активної інтеграції в криміналістику положень інших наук. У цьому плані криміналістична методика не є винятком, оскільки розслідування злочинів, як і будь-яка сфера людської діяльності, має ґрунтуватися на досягненнях різних галузей знань. При цьому частина з них вимагає відповідної криміналістичної адаптації при формуванні методичних рекомендацій. Сказане застосовується і до методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, формування якої, на наше переконання, не може відбуватися поза зв'язком, як з іншими положеннями криміналістичної теорії, так і цивільно-правовими галузями та практикою, що регулює сферу нерухомого майна. У такому підході вбачається логічний зв'язок дослідницьких завдань криміналістичної науки з новими потребами правозастосовної практики та її інтеграційна природа.

Актуальність теми дослідження. Дослідження розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій є актуальною через зростання випадків цифрового шахрайства та значні економічні збитки, що ним завдаються. Існуючі методики розслідування не завжди враховують сучасні цифрові ризики, що потребує розробки науково обґрунтованих моделей та алгоритмів для ефективного виявлення та попередження правопорушень. Результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів та безпеки електронних угод у сфері нерухомості.

Аналіз досліджень та публікацій. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти досліджуваної проблематики знайшли відображення у наукових працях низки вітчизняних учених, зокрема А.В. Вавриша [3], О.В. Дикого [7], О.Г. Кальмана [10], О.В. Лисодєда [15], А.В. Микитчика [16], В.Р. Мойсика [18], Н.О. Опанасенко [20], Н.В. Павлової [22], В.В. Пивоварова [25], І.М. Попової [27], Г.М. Чернишова [36], Ю.Л. Шуляка [45] та інших дослідників.

Значний внесок у дослідження проблем шахрайства, кіберзлочинності, цифрової криміналістики та методик розслідування злочинів, учинених із використанням інформаційних технологій, зробили зарубіжні науковці та практики, зокрема: Eoghan Casey [50-52], Maria Bada та Jason R.C. Nurse [46], Paul Watters, Kyung-Shick Choi, Ibrahim Baggili [47-49], Leo S.F. Lin Muhammad Alhadi Haq, Megawati Barthos та Zudan Arief Fakrulloh [56].

Метою статті є наукове обґрунтування передумов формування та моделювання методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність залучення в процесі наукового моделювання методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням ІТТ, більш сучасних і «нетрадиційних» методів пізнання обумовлена низкою положень. По-перше, новизною і нестандартністю об'єктів пізнання пропонованої теорії, і, як наслідок, - неефективністю їх наукової інтерпретації за допомогою усталеного в криміналістичній науці методологічного інструментарію. В першу чергу це стосується вивчення такої галузі, як кримінальна діяльність у сфері нерухомого майна. У даній сфері можна констатувати стрімку модифікацію усталених технологій здійснення операцій з нерухомістю та способів реалізації шахрайських дій, перш за все, за рахунок розвитку цифровізації.

У сучасному суспільстві відзначається зростання подібного виду злочинів. Так, динаміка кількості кримінальних проваджень про шахрайство у сфері нерухомого майна в Україні щорічно зростає приблизно на 8% з 2021 року – рисунок 1 [54].

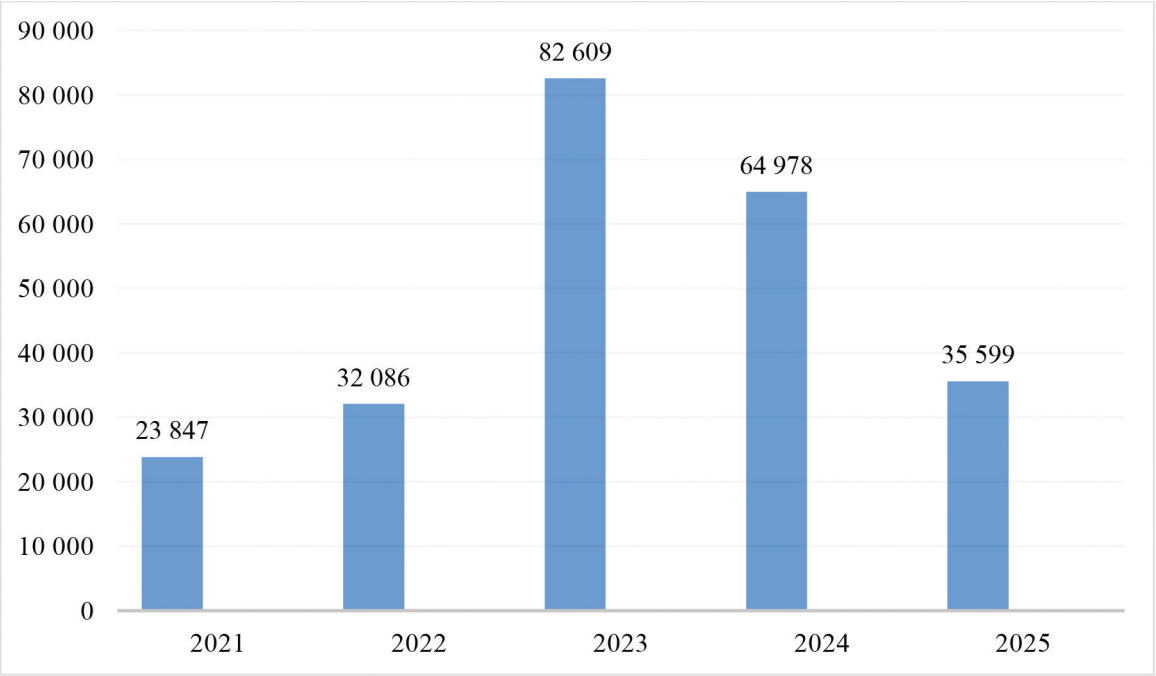

Рис. 1. Динаміка кількості кримінальних проваджень про шахрайство у сфері нерухомого майна станом на серпень 2025 року

Складено автором за даними [54]

В Україні з січня по серпень 2025 року зафіксовано 35 599 кримінальних проваджень про шахрайство – у 1,5 раза менше, ніж торік, але у 1,8 раза більше, ніж до початку повномасштабної війни [21]. В першу чергу це обумовлюється привабливістю для криміналу даного напрямку з огляду на наявність потенційної можливості отримання шахраями надприбутків від злочинної діяльності. Крім високої вартості, нерухоме майно має властивість багатофункціональності, що також враховується шахраями при визначенні способів вчинення злочинів.

Нерухомість можна продати, здати в оренду, закласти, подарувати, обміняти тощо. При цьому угоди можуть бути односторонніми та багатосторонніми, здійснюватися в простій або кваліфікованій (нотаріальній) формі.

Грошові кошти в таких угодах можуть передаватися за допомогою прямих розрахунків (передача готівки) або опосередковано (шляхом переказу на банківський рахунок, використання комірки в банку, депозиту у нотаріуса). В операціях з нерухомим майном може бути задіяне широке коло осіб, як тих, що беруть безпосередню участь у переході права, так і тих, що надають посередницькі послуги (послуги з оформлення технічної та іншої документації тощо).

До всього іншого, в даний час в сферу переходу і реєстрації прав на нерухоме майно інтенсивно інтегруються цифрові технології. З огляду на розвиток електронного документообігу, банки та інші учасники ринку нерухомості пропонують свої послуги з дистанційного супроводу угод, широко використовуються чати та спеціалізовані онлайн-сервіси в рамках різних платформ (наприклад, «Дія», «Приват24», «Вчасно (Vchasno)», «Signy», «Star.Docs (Київстар)», «M.E.Doc», «COTA», «FREDO», «Ligapro», «Plektan», «Realtsoft», «RO App, IST.Realtor»»Perfectum CRM») для обміну та збору інформації, а також автоматизації документообігу. Так, з 2013 року в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно впроваджено понад 10 сервісів, які дозволяють користувачам відстежувати зміни даних по об'єктах нерухомості та їх оточенню, переглядати оголошення про купівлю або продаж квартир, взаємодіяти з різними агрегаторами, аналізувати ринок нерухомості (наприклад, системи «DIM.RIA», «QIP.UA», «Agentiz», «Domileo», «NDO (Національна дошка оголошень)», «Rielt.org», «BTW Shopping», «Rem.ua», MLS Ukraine, тощо).

Можна констатувати, що генезис шахрайства з нерухомістю обумовлюється не тільки економічними перетвореннями і модифікацією характеристик об'єктів нерухомості, але і активною

інтеграцією в дану сферу передових інформаційних технологій. З одного боку, ці технології покликані оптимізувати діяльність учасників ринку нерухомості в різних напрямках його функціонування (спрощують пошук об'єкта нерухомості для майбутньої угоди, збір і оформлення документів, необхідних для його відчуження, надають можливість здійснення дистанційної форми оформлення угод тощо). З іншого боку, такі технології широко використовуються злочинцями з метою вдосконалення способів заволодіння майном громадян. Слід погодитися, що повсюдне впровадження інформаційно-телекомунікаційних систем (і технічних засобів) детермінує якісні зміни в структурі злочинності, зокрема виникнення такого виду злочинів, як шахрайство, що вчиняється з використанням засобів телефонного зв'язку [7]. Так, тільки за 2024 рік організовані групи шахраїв заволоділи кількома квартирами шляхом введення в оману вразливих громадян, оформлення нерухомості на підставних осіб і перепродажу. Жертвами ставали самотні пенсіонери, померлі власники квартир або люди з боргами. Дії підозрюваних кваліфікували за ч. 1 ст. 14, ч. 5 ст. 190 КК України – шахрайство в особливо великих розмірах. Потерпілі були введені в оману і думали, що припиняють злочинні дії, щодо своєї нерухомості. Сума прибутку від продажу квартир сягнула понад 6,3 млн. грн. [17].

При стрімкому зростання цифровізації сфери нерухомого майна, доводиться констатувати, що звичайні громадяни просто не встигають за цими процесами. Іноді власники житлових приміщень не обізнані про елементарні засоби цифрового захисту майна, що їм належить. Як показали наші дослідження, у потенційних жертв шахрайства була відсутня цифровий запис в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно про заборону на відчуження нерухомості без особистої участі власника (88% опитаних), ці особи навіть не були обізнані про таку функцію, як і про інші цифрові можливості в сфері сучасної нерухомості (наприклад, посилений захист кваліфікованого електронного підпису і правила поводження з ним тощо). Ці обставини використовуються злочинцями з метою заволодіння чужим майном (як рухомим, так і іншим).

Така ситуація, безумовно, вимагає акцентування уваги криміналістів на сучасних технологіях, що інтегруються у сферу нерухомості та впливають на модифікацію операцій з житловими приміщеннями. З урахуванням реалій сучасного соціуму на перший план реалізації службової функції криміналістики повинна виходити адаптація її положень до умов цифрової трансформації.

В цілому звернення криміналістичної науки до пізнання таких нових областей, як цифрові технології в сфері житлових приміщень, на наш погляд, немислимо без аналізу ряду цивільно-правових категорій, методів і технологій їх практичної реалізації. Без урахування інтеграційних процесів розвиток криміналістичної галузі в принципі неможливий. На це справедливо вказував патріарх вітчизняної криміналістики П.Д. Біленчука, який зазначав, що пряме відношення до криміналістики має, зокрема, і «практика наукових досліджень у тих галузях знання, дані яких криміналісти використовують для більш глибокого пізнання свого предмета» [2].

У криміналістичній методиці вектори подібних інтеграційних процесів задаються, як правило, особливостями механізму злочинного діяння та потребами практики і криміналістичної теорії в релевантній інтерпретації елементів такого механізму з метою формування адекватних засобів і методів запобігання та розслідування злочинів.

У зв'язку з викладеним вважаємо, що звернення до положень цивільно-правових галузей, що регулюють операції з нерухомістю, необхідне з метою більш глибокого аналізу способів вчинення шахрайства в даній сфері. Як свідчить практика, особливості реалізації таких способів полягають у прихованому характері шахрайства, найчастіше замаскованого під цивільно-правові угоди з нерухомістю [8]. Зокрема, способи вчинення шахрайства, пов'язаного з відчуженням житлових приміщень, в більшості своїй пов'язані з укладенням громадянами цивільно-правових договорів: купівлі-продажу, приватизації, будівництва житла тощо. У зв'язку з цим, як справедливо зазначається в літературі, виявлення слідчим кримінального характеру операцій з нерухомим майном з метою встановлення джерел криміналістично значущої інформації передбачає володіння ним знаннями про природу, і межі регулювання правовідносин в області житлових приміщень, що зачіпають цивільні, житлові, сімейні, містобудівні, земельні та інші сфери [34].

Однак однієї лише констатації цифрових змін в обороті житлових приміщень ще недостатньо, щоб вести цілеспрямовану розробку засобів, прийомів і методів розслідування кримінальних діянь в даній області. Сфера нерухомого майна виступає лише факультативним зрізом наукового пізнання, звернення до якого детерміноване основним об'єктом криміналістики - злочинною діяльністю та діяльністю з її розслідування. У зв'язку з цим дослідження та інтеграція в кримінa-

лістичну теорію положень, що регулюють сферу нерухомістю, відбуватиметься в тому обсязі та напрямках, які закономірно пов'язані зі способами реалізації шахрайства в даній області, а також прийомами, засобами та методами їх виявлення та розслідування. Ця обставина вимагає комплексного аналізу з точки зору генезису кримінальних способів обману та/або зловживання довірою (з урахуванням сучасних тенденцій ринку нерухомості) та методів їх пізнання (з урахуванням цифрової природи джерел криміналістично значущої інформації).

Оскільки механізм будь-якого злочинного діяння виступає невід'ємною вихідною інформаційною моделлю процесу його розслідування, настільки очевидно, що будь-які модифікації елементів даного механізму закономірно вимагають впровадження практико-орієнтованих засобів і методів, щодо їх своєчасного розпізнавання, адекватної криміналістичної інтерпретації та подальшого використання у викритті осіб, які його реалізують.

Повторимо, що сьогодні цифрова трансформація переходу сфери реєстрації прав на нерухомість закономірно передбачає створення ефективної системи протидії злочинам, що вчиняються з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, та зменшення збитків від їх вчинення [4].

Однак практичні працівники стикаються з цілим рядом проблем, викликаних модифікаціями механізму шахрайства у сфері нерухомості, що зумовлює необхідність його детального аналізу з урахуванням сучасних цифрових реалій для визначення закономірностей функціонування внутрішньо системних елементів (та їх зв'язків). Виявлення та аналіз даних складових дозволить вести цілеспрямовану розробку криміналістичних засобів і методів, спрямованих на боротьбу з розглянутою категорією кримінальних діянь. Даний підхід цілком відповідає принципу єдності екстенсивного та інтенсивного розвитку криміналістичного знання: процес пізнання будь-яких нових об'єктивних областей закономірно пов'язаний з формуванням нових наукових проблем, а також з розробкою відповідних цим новим об'єктам пізнання методів дослідження [44].

У вступі ми вже вказували на деякі ключові проблемні аспекти протидії аналізованим злочинам, що вимагають сучасного криміналістичного осмислення. Додатково можна зазначити:

– труднощі у встановленні місця закінчення злочину не тільки через територіальну віддаленість злочинця і жертви, але й з огляду на використання шахраями сучасної IP-телефонії (VoIP-шахрайство), що надає можливість підключення в спрощеній формі без підтвердження персональних даних абонента [53];

– великий обсяг документів, що відображають операції з нерухомістю та заволодінням грошовими коштами потерпілих, а також місць і джерел їх походження та отримання (документи можуть бути вилучені з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, у нотаріуса, в органах опіки та піклування, кредитних організаціях тощо);

– відсутність усталеної практики проведення оглядів мережевих інформаційних ресурсів та фіксації інформації, що міститься в них;

– складнощі при використанні спеціальних знань, перш за все, при необхідності отримання та аналізу комп'ютерної інформації [24; 30].

Очевидно, що моделювання в рамках криміналістичної теорії приватної методики розслідування шахрайства у сфері житлових приміщень, що вчиняється з використанням ІТТ, передбачає не тільки констатацію проблемних ситуацій (детермінованих новими емпіричними даними), але й встановлення зв'язків між ними з метою їх подальшої наукової інтерпретації, що, як зазначається в літературі, є вихідною базою (за наявності достатніх для цього передумов) для формування відповідних приватних криміналістичних теорій [19].

Методологічною основою даного базису виступає предмет теорії, що дозволяє визначити її місце в системі криміналістичної науки, сформулювати адекватні завдання, структуру і функції, а також спрогнозувати її вплив на розвиток інших приватних криміналістичних вчень.

Відзначимо, що розуміння предмета методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, тісно переплітається з уявленням про зміст предмета криміналістичної методики, як розділу криміналістичної науки. Останній асоціюється криміналістами, по-перше, із закономірностями об'єктивної дійсності, пізнання та узагальнення яких дозволяє розробляти науково обґрунтовані рекомендації. На думку більшості вчених, до цього належать: закономірності злочинної діяльності конкретного виду [12] або механізму злочину [9]; закономірності його відображення в джерелах інформації [14]; закономірності виникнення інформації про злочин [11]; закономірності процесу виявлення,

збирання та використання даної інформації в процесі розслідування злочинів; прийняття та обґрунтування процесуальних та організаційно-тактичних рішень [12].

По-друге, мова йде про систему практико-орієнтованих засобів, прийомів і методів розкриття та розслідування конкретного виду злочинів. Формування подібної «продукції», як зазначає П.Д. Біленчук, безпосередньо сприяє виконанню службової функції криміналістики [2]. При цьому необхідно вказати саме на системність такої «продукції», як результат відображення процесу пізнання, узагальнення та систематизації закономірностей злочинної та слідчої діяльності в аналізованій нами сфері. Пояснюється це тим, що в методиці розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, будуть знаходити відображення лише окремі прояви загальних закономірностей з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому [23]. Звуження кола таких закономірностей пов'язане, як з видовою криміналістичною характеристикою аналізованого нами злочину, так і з ситуаційними особливостями кримінальної та слідчої діяльності тощо. На основі даних параметрів і відбувається класифікація методичних рекомендацій. Це дозволяє представити приватну криміналістичну методику не тільки, як набір найбільш ефективних у кожному конкретному випадку засобів і рекомендацій, щодо розслідування злочинів певного виду, але й описати шляхи їх використання в процесі організації такого розслідування. За справедливим висловлюванням В.Ю. Шепітько, прийом класифікації є центральним при формуванні криміналістичних методик, оскільки останні повинні бути спрямовані на вирішення «типових криміналістичних завдань, що виникають у типових ситуаціях розкриття та розслідування злочинів» [39].

Таким чином, предметом методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна буде типізована система науково обґрунтованих рекомендацій, щодо організації та здійснення розслідування і запобігання даного виду злочинів, сформована на основі пізнання закономірностей злочинної діяльності, що здійснюється шляхом шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, а також закономірностей процесу виявлення, збирання та використання даної інформації в слідчій діяльності.

Розглядаючи місце розробленої нами методики в системі криміналістичної методики, ми підтримуємо підхід П.Д. Біленчука та В.К. Лисиченка, які пропонують розмежовувати криміналістичні теорії за ступенем загальності та обсягом охоплених об'єктів на загальні та приватні. [2]. Очевидно, що методика розслідування шахрайства у сфері майна, що вчиняється з використанням ІТТ, за обсягом охоплених і досліджуваних нею явищ відноситься до криміналістичних методик.

При цьому необхідно враховувати, що приватні методики за своїм характером є неоднорідними. У літературі виділяють дві основні тенденції формування приватних методик розслідування. По-перше, розробку у зв'язку з появою нових складів злочинів і нових способів вчинення злочинів. По-друге, формування методичних рекомендацій високого рівня загальності, що охоплюють кілька видів злочинів, скоєних у специфічних умовах місця і часу, або особами, що мають певні характеристики [40].

Ми поділяємо позицію В.В. Пясковського та інших в тому, що формування будь-якої методики розслідування повинно відбуватися при системному відображенні в основі її побудови кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів [31]. Такий підхід надає «гнучкості» методиці, оскільки абсолютизація будь-якого одного критерію не дозволить, як зазначається в літературі, досягти конкретності та цілеспрямованості такої методики, що відображає основні елементи етапів розслідування певного злочинного діяння [1].

Стосовно приватної методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна слід зазначити, що вона є відносно «молодою», оскільки її формування безпосередньо зумовлене трансформаціями в економічній сфері України, зокрема запровадженням інституту приватної власності на житло [35]. За три десятки років у сфері нерухомого майна відбувалися бурхливі зміни, пов'язані з правовим регулюванням: статусом житлових приміщень [29], різними напрямками їх обігу [33] та механізмами обліку [38], а також переходом і реєстрацією прав на них [28] та органами, задіяними в цьому [43]. Одночасно змінювалися способи шахрайства в цій сфері: від підробки документів, щодо переходу права власності на житлові приміщення – до використання злочинцями крадених або фальшивих електронних цифрових підписів.

На прикладі аналізованої нами методики можна відзначити, що сьогодні традиційні підходи до формування приватних методик розслідування окремих видів злочинів зазнають змін з урахуванням масштабу процесів цифровізації кримінальної та слідчої діяльності.

Тривалий час слідчий, озброївшись методично-криміналістичними рекомендаціями, міг самостійно отримувати криміналістично значущу інформацію в установленому кримінально-процесуальним законом порядку. В середині 1990-х років криміналісти зіткнулися з необхідністю розробки методик розслідування правопорушень у сфері комп'ютерної інформації, алгоритм яких будується на взаємодії слідчого з особами, що володіють спеціальними знаннями, без допомоги яких отримання криміналістично значущої інформації є складним.

В даний час проблемою стало формування окремих методик розслідування злочинів, що вчиняються з використанням ІТТ, оскільки цьому повинні передувати правові та технічні рішення, що приймаються в масштабах держави. Як відзначають вчені, кримінально-процесуальне право виявилося не цілком готовим до «електронних» змін у суспільному житті. Тому в даний час відбувається осмислення і теоретичне обґрунтування деяких цифрових категорій з боку законодавця [5]. У цьому аспекті позитивними видаються пропозиції окремих авторів про необхідність впровадження досвіду країн, що мають позитивні результати в нормотворчому і правозастосовчому напрямках боротьби з даним видом кримінальних правопорушень [26].

У зв'язку з цим вважаємо, що формування особливої методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, вчиненого з використанням ІТТ, має ґрунтуватися на принципі синергії, що відображає взаємозумовленість процесів інтеграції в систему криміналістичної методики не тільки багатоаспектних положень правового регулювання такої сфери суспільних відносин, як нерухоме майно, але й генезису механізму кримінальної діяльності та ситуаційних особливостей його прояву з урахуванням трансформації даних суспільних відносин у відповідь на соціально-економічні перетворення соціуму.

Це особливо актуально в умовах цифровізації суспільства, зокрема, сфери обігу, переходу та реєстрації прав на житлові приміщення.

Відповідно, приходимо до висновку, що формування методики розслідування шахрайства у сфері нерухомості, що вчиняється дистанційним способом за допомогою інформаційно-телекомунікаційних технологій, є своєчасним «науковим продуктом» і відображає сучасні тенденції кримінальної політики держави щодо боротьби зі злочинами даної категорії.

Ми поділяємо наукову позицію В.Ю. Шепітька, згідно з якою розробка криміналістичних методик має ґрунтуватися не на одновимірних класифікаціях (зокрема кримінально-правових), а на типових моделях злочинної діяльності, що об'єктивно відображають структуру досліджуваного об'єкта [42].

Стосовно методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна ситуаційні особливості механізму його вчинення безпосередньо корелюють з особливостями ринку нерухомості.

Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що методика розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, будучи приватною методикою, виступає одночасно типовою методикою, що відображає закономірності розслідування даного типу злочинів.

Подальший розвиток даної методики бачиться нам у наступних напрямках.

1. Формування на базі пропонованої нами типової методики її приватних різновидів, класифікація яких може проходити за різними підставами, в першу чергу з урахуванням специфіки об'єктів нерухомості та процедур, пов'язаних з їх обігом, а також кримінальних способів реалізації шахрайських дій у цій сфері. У цьому плані розвиток окремих методик з розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна є релевантним для криміналістичної систематики, ключовими об'єктами якої виступають знання, отримані в результаті вивчення окремих видів (і підвидів) злочинної діяльності, механізму утворення криміналістично значущої інформації, та сукупність розроблених на основі цих знань засобів, прийомів і методів з розслідування та запобігання злочинам [37].

При цьому слід погодитися з висловлюванням В.Ю. Шепітько про те, що одні й ті ж ознаки, істотні з точки зору однієї системи видової класифікації злочину, можуть виявитися не тільки несуттєвими, але й просто марними з позицій іншої системи [41]. Так, істотні для дистанційного шахрайства елементи - застосування інформаційно- телекомунікаційних технологій, наявність навичок злочинця, щодо використання даних засобів, а також особливості комунікативної сторони способу обману та введення в оману, не мають істотного значення при здійсненні шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється при безпосередньому контакті шахрая та жертви. Так, само як використання знання про такі елементи та їх зв'язки не матиме методичної користі при розробці практико-орієнтованих рекомендацій, щодо розслідування аналізованого нами виду шахрайства.

Методологічне значення формування приватних криміналістичних методик полягає в тому, що вони уточнюють, як криміналістичні теорії, привносячи в них нові дані, так і загальну теорію криміналістики.

У зв'язку з цим формування в рамках методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна її підвиду – методики розслідування шахрайства, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, – відповідає закономірностям розвитку криміналістичної методики, як постійно розвиваючого компонента науки криміналістики, що відображає генезис потреб практики розслідування злочинів.

2. Формування укрупнених методик з розслідування шахрайства у сфері нерухомості (наприклад, що об'єднують у собі шахрайство на ринку житлових і нежитлових приміщень).

Погоджуємося з позицією В.Ю. Шепітько про те, що створення подібних криміналістичних методик у певній сфері відбуватиметься при накопиченні в арсеналі криміналістики значної кількості методик розслідування окремих видів і груп злочинів в аналогічній сфері при можливості об'єднання виявлених в рамках даних методик загальних закономірностей в єдину криміналістичну методику базового типу [42].

Стосовно нашого дослідження зауважимо, що окремі передумови для формування подібного узагальненого рівня методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна вже є в юридичній літературі [23].

3. Поступальний розвиток методики розслідування злочинів, як відповідь криміналістичної науки на стрімко модифікуючу злочинну діяльність, передбачає постійну інтеграцію в її зміст приватних криміналістичних теорій. Як зазначається в літературі, саме в рамках розділів даної науки відбувається перетин таких теорій і прояв їх прикладного значення (одиничного і сумарного) [32]. Не є винятком і пропонована нами методика розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій. В рамках даного дослідження криміналістичної методики будуть відображатися положення, що складають суть найрізноманітніших криміналістичних теорій, зміст яких історично пов'язаний з розробкою рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у сфері викриття злочинців.

Вважається, що становлення запропонованої нами методики дозволить розширити емпіричну і, відповідно, засновану на її пізнанні теоретичну базу таких ключових криміналістичних навчань, як:

– вчення про криміналістичну класифікацію злочинів за рахунок виділення додаткових класифікаційних криміналістичних критеріїв, які можуть бути задіяні у формуванні підвидів методик розслідування шахрайства, вчиненого з використанням ІТТ;

– вчення про механізм злочину шляхом розширення уявлення про внутрішньо системні зв'язки між елементами даного механізму стосовно такого специфічного напрямку кримінальної діяльності, як шахрайство, вчинене з використанням ІТТ;

– вчення про особу, яка вчинила злочин, за рахунок розробки додаткових класифікаційних критеріїв і типізації осіб, які вчиняють шахрайські дії з використанням ІТТ, шляхом виявлення специфічних властивостей і станів таких осіб, а також їх злочинних об'єднань («цифровізації» особистості сучасного злочинця; «дистанційності» взаємодії членів організованого злочинного угрупування; «психологізації» способів шахрайства тощо);

– криміналістичної ситуалогії за допомогою класифікації ситуаційних основ, як кримінальної діяльності шахраїв, так і процесу розслідування злочинів в аналізованій сфері;

– теорії подолання протидії розслідуванню злочинів за рахунок класифікації кримінальних прийомів, способів і технологій протидії з використанням ІТТ.

Крім розвитку криміналістичних теорій, формування методики розслідування розглянутого виду шахрайства з нерухомістю дозволить конкретизувати практико-орієнтовані техніко-, тактико- та методико-криміналістичні рекомендації щодо:

– тактиці огляду мережевих інформаційних ресурсів (інтернет-сторінок майданчиків торгівлі нерухомістю, інформаційних сайтів, соціальних мереж, форумів і блогів), електронних носіїв інформації (смартфони, комп'ютери тощо), а також технологій техніко-криміналістичних засобів фіксації криміналістично значущої інформації за допомогою знімків екрану комп'ютера (планшета або смартфона), що отримуються шляхом фіксації цифрової копії зображення на дисплеї (скріншоти) тощо;

– дослідженню електронних документів, що відображають інформацію, представлену в електронній формі (оскільки сучасні способи переходу та оформлення прав на житлові примі-

щення пов'язані з електронним документообігом) і, відповідно, аналізу сучасних кримінальних способів внесення змін до таких документів;

– адаптації криміналістичних рекомендацій, щодо проведення окремих слідчих дій, виходячи з особливостей кримінальної діяльності шахраїв та джерел криміналістично важливої інформації (наприклад, організація пошукових дій у місцях організації call-центрів);

– огляд та дослідження платіжних терміналів тощо;

– організації взаємодії слідчих органів із співробітниками банків, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, рієлторських агентств тощо;

– оптимізації методик експертних досліджень з ідентифікації телефонних шахраїв (наприклад, дослідження голосу, зміненого за допомогою комп'ютерно-технічних засобів, в рамках судової фоноскопічної експертизи).

Висновки. Формування в криміналістичній науці самостійного напряму – криміналістичної методики розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, вчиненого з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій, зумовлене інтенсивністю процесу цифрової трансформації суспільства в Україні на тлі соціально-економічних та політико-правових змін. Урахування цього фактору при розробці прогностичних моделей кримінальної та слідчої діяльності становить основу теоретико-прикладних засад створення спеціалізованих криміналістичних методик розслідування зазначеного виду злочинів.

На основі узагальнення практики виділено ключові проблеми розслідування шахрайства у сфері нерухомого майна, що вчиняється з використанням ІТТ, які потребують як найшвидшого осмислення криміналістами:

– мінімізація обсягу матеріально-фіксованих та ідеальних слідів у зв'язку зі скоєнням злочину дистанційним способом, а також розширенням сфери електронного документообігу;

– труднощі пошуку, затримання та викриття злочинців через неоднорідний склад учасників шахрайських схем, використання ними технологій приховування персональних даних та місцезнаходження;

– проблематичність встановлення місця закінчення злочину не тільки через територіальну віддаленість злочинця і жертви, але й з огляду на використання шахраями IP-телефонії (VoIP шахрайство);

– великий обсяг документів, що відображають операції з нерухомістю та заволодінням грошовими коштами потерпілих, множинність джерел їх отримання;

– складнощі в організації та проведенні окремих слідчих дій, зумовлені відсутністю встановленої практики проведення оглядів мережевих інформаційних ресурсів, роботи з електронними носіями криміналістично значущої інформації, необхідністю та особливостями використання спеціальних знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів. К.: МАУП, 2007. 512 с.
2. Біленчук П.Д., Лисиченко В.К., Клименко Н.І. та ін. Криміналістика: підручник / за ред. П.Д. Біленчука. Київ: Атіка, 2001. 543 с.
3. Вавриш А.В. Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 20 с.
4. Василенко В.М. Цифрова трансформація правоохоронних органів: ризики в умовах гібридних загроз та шляхи їх подолання. Вісник кримінологічної асоціації України. 2024. № 2 (32). С.945-958. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.74.
5. Грудницький В.М. (2023). Правове регулювання обігу віртуальних (цифрових) активів в Україні. *Київський часопис права*, (2), 43-49. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2023.2.6.
6. Дикий О.В., Григорчак Д.В. Кримінологічний аналіз торгівлі людьми в Україні: кількісні та якісні показники в умовах війни. *Legal Bulletin*. 2025. Вип. 16. С. 159-168. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-16-B20.
7. Дикий, А., Савіцький, В., Савчук, С., & Соха, А. (2025). Світові тенденції кіберзлочинності та загрози інформаційній безпеці держав. *Society and Security*, (1(7), 63-74. DOI: https://doi.org/10.26642/sas-2025-1(7)-63-74.

8. Доброскок А.Ю. (2022). Prevention of Fraud with Real Estate in the Residential Sector in Ukraine. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. Vol. 27, No. 1. 2022. PP. 48-57. DOI: 10.33270/0122271.48.
9. Журавель В.А. Криміналістичне вчення про механізм злочину: сутність та складові / у зб. Нац. акад. правових наук України. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19549/1/Zhuravel_mono_2021.pdf (дата звернення 12.12.2025).
10. Кальман А.Г. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Харків: Право, 2003. 832 с.
11. Кофанов А.В. Загальна теорія криміналістики: поняття, предмет і завдання криміналістики. електронний підручник НАВС України. URL: https://elar.navs.edu.ua/bitstreams/d486b3cd-5911-4876-b9ed-62520d8fa432/download (дата звернення 12.12.2025).
12. Кофанов А.В. Криміналістика. Питання і відповіді: Навчальний посібник. А.В. Кофанов, О.Л. Кобилянський, Я.В. Кузьмічов, Ж.В. Удовенко, С.В. Хільченко. К.: Центр учбової літератури, 2011. 280 с.
13. Кофанов А.В., Кофанова О.С. Криміналістика: посібник для підготовки до іспитів. К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 248 с.
14. Криміналістика: теоретичні основи. URL: https://textbook.com.ua/pravo/ 1473767854/s-1 (дата звернення 12.12.2025).
15. Лисодєд О.В. Кримінологічні проблеми шахрайства: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, Харків, 1999. 17 с.
16. Микитчик А.В. Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київський нац. ун-т внутрішніх справ, Київ, 2008. 20 с.
17. Місто шахраїв: як у Києві група аферистів заробила понад 6 мільйонів на чужих квартирах. Інформаційне агентство «Укрінформ» Вівторок, 28 жовтня 2025. URL: https://ukrinfopress.com/uk/2025/05/misto-shakhrayiv-yak-u-kyyevi-hrupa-aferystiv-zarobyla-ponad-6-milyoniv-na-chuzhykh-kvartyrakh/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 09.12.2025).
18. Мойсик В.Р. Проблеми кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 2002. 20 с.
19. Назимко Є.С., Коваленко А.В. Сучасні техніко-криміналістичні засоби доказування в кримінальному провадженні: навчально-методичний посібник. Київ: Алерта, 2024. 106 с.
20. Опанасенко Н.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України, Київ, 2018. 253 с.
21. Опендатабот: Кількість справ про шахрайство у 2025 році скоротилася в 1,5 рази. *Юридична газета.* 16 вересня 2025 URL:https://yur-gazeta.com/golovna/opendatabot-kilkist-sprav-pro-shahraystvo-u-2025-roci-skorotilasya-v-15-razi.html (дата звернення 01.12.2025).
22. Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2007. 223 с.
23. Павлова Н.В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян. Дніпро: ДДУВС; Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 190 с.
24. Пашнєв Д.В Особливості застосування спеціальних знань при збиранні та дослідженні слідів злочинів, що вчинені з використанням комп'ютерних технологій. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*, 2004, № 27, с. 87-95.
25. Пивоваров В.В., Кальман А.Г. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Харків: Право, 2003. 832 с.
26. Поліщук В. (2023). Кіберзлочини та кібербезпека: боротьба з комп'ютерними злочинами і кібератаками. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, (3(66), 44-47. DOI: https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.3.7.
27. Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ, Київ, 2011. 20 с.
28. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1952-19 (дата звернення: 12.12.2025).

29. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2482-12 (дата звернення: 11.12.2025).
30. Пчеліна О.В. Окремі аспекти використання спеціальних знань у галузі інформаційно-комп'ютерних технологій під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Публічне право*, 2014, № 4, с. 131-138. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?lang=uk.
31. Пясковський В.В., Чорноус Ю.М., Іщенко А.В. та ін. Криміналістика: Підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 544 с.
32. Тіщенко В. Роль криміналістичної методики в інтеграції загальних і окремих криміналістичних вчень та теорій у практику розслідування злочинів. Право, 2021. С. 91-103. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-091.
33. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами) / «Про цивільний оборот нерухомого майна» (стаття 178). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n520038 (дата звернення: 12.12.2025).
34. Чаплинський К.О., Павлова Н.В., Березняк В.С. Концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 352 с.
35. Чередник К.О., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства на ринку нерухомості. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 244 с.
36. Чернишов Г.М. Фінансове шахрайство в інвестиційно-будівельній сфері: кримінологічне дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Одеса, 2016. 255 с.
37. Чорноус В.В. Методика розслідування шахрайств у сфері нерухомості. *Вісник криміналістики*. 2020. № 36. С. 47-56. URL: https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk.
38. Шепель І.В. Облік оподаткування нерухомості в Україні та за кордоном. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2020. Вип. 2. С. 260-267. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tnven_2020_2_34.
39. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. Криміналістична тактика: навчальний текст. Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13776/1/Shepitko_445-451.pdf.
40. Шепітько В.Ю., Журавель В.А., Коновалова В.О. та ін. Криміналістика: Підручник у 2 т. Т. 1. Харків: Право, 2019. 456 с.
41. Шепітько В.Ю. Криміналістична методологія: системний підхід. *Проблеми криміналістики.* 2017. № 16. С. 24-33. URL: https://vkslaw.knu.ua/ua/pro-zhurnal.
42. Шепітько В.Ю. Криміналістичне моделювання: теоретичні основи та практичне значення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. № 63. С. 34-45. URL: https://digest.kndise.gov.ua.
43. Шепітько В.Ю. Методика розслідування злочинів у сфері економіки: монографія. Харків: Право, 2010. 320 с.
44. Shepitko M.. Conceptual principles of the development of criminalistics and forensic sciences. Archives of Criminology and Forensic Sciences. 2020. 1, 89-97. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.1.2020.07.
45. Шуляк Ю.Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ, Київ, 2011. 20 с.
46. Bada M., Nurse J.R.C. Profiling the Cybercriminal: A Systematic Review of Research. arXiv:2105.02930, 2021. 32 p.
47. Baggili I. (Ed.) Digital Forensics and Cyber Crime. Cham: Springer, 2020. 512 p.
48. Baggili I. (Ed.) Digital Forensics and Cyber Crime: 10th International EAI Conference, ICDF2C 2018, Proceedings. Cham: Springer, 2018. 420 p.
49. Baggili I. (Ed.) Digital Forensics and Cyber Crime: Second International ICST Conference, ICDF2C 2010, Proceedings. Berlin: Springer, 2010. 350 p.
50. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Burlington: Academic Press, 2011. 712 p.
51. Casey E. Handbook of Digital Forensics and Investigation. Academic Press, 2010. 798 p.
52. Casey E. Malware Forensics: Investigating and Analyzing Malicious Code. Waltham: Academic Press, 2007. 412 p.

53. Chetry A., Sharma U. Investigating VoIP Calls: Law Enforcement Perspective. *INFOCOMP Journal of Computer Science*. 2024. Vol. 23, № 2. URL: https://infocomp.dcc.ufla.br/index.php/infocomp/article/view/3398.
54. Fraud cases decreased 1.5 times in 2025 URL: https://opendatabot.ua/en/analytics/fraud-2025-8?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 11.12.2025).
55. Gross, H.G.A. Criminal Investigation: A Practical Handbook for Magistrates, Police Officers and Lawyers. London: Sweet & Maxwell (1907) (adapted from Handbuch für Untersuchungsrichter als System der Kriminalistik). 889 p.
56. Haq M.A., Barthos M., Fakrulloh Z.A. Digital Forensics in Online Fraud Crimes Investigation. Proceedings of ICLSSEE 2023. EAI Digital Library, 2023. P. 1-8. DOI: 10.4108/eai.6-5-2023.2333408

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Савка О.І., Урлапова О.Я., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.741:355.01(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.25

КООРДИНАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ступник Я.В.,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0001-8024-9735
e-mail: yaroslav.stupnyk@uzhnu.edu.ua

Фурик Б.Ю.,
старший викладач кафедри кримінального права
та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0001-4079-9588
e-mail: bohdana.furyk@uzhnu.edu.ua

Ступник М.В.,
старший викладач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0002-9550-6399
e-mail: maryna.stupnyk@uzhnu.edu.ua

Ступник Я.В., Фурик Б.Ю., Ступник М.В. Координація діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

У статті досліджено особливості координаційної взаємодії правоохоронних органів України в умовах дії правового режиму воєнного стану, запровадженого внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації з 24 лютого 2022 року. Актуальність дослідження зумовлена тим, що воєнний стан створює специфічне правове середовище, в якому традиційні механізми координації правоохоронної діяльності потребують суттєвого переосмислення та адаптації до екстремальних умов функціонування державних інституцій. Проаналізовано конституційно-правові та законодавчі основи координації, зокрема положення Конституції України, Закону України "Про правовий режим воєнного стану", Закону України "Про прокуратуру", Закону України "Про військово-цивільні адміністрації", а також профільного законодавства щодо діяльності Служби безпеки України та Національної поліції. Досліджено багаторівневу структуру системи координації правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану: на загальнодержавному рівні – через Раду національної безпеки і оборони України та Кабінет Міністрів України; на регіональному рівні – через обласні та Київську міську військові адміністрації; на відомчому рівні - через координаційну роль прокуратури у сфері протидії злочинності. Окремо висвітлено координаційну взаємодію в розрізі діяльності Офісу Генерального прокурора, СБУ, Національної поліції, Державного бюро розслідувань та Національної гвардії України. Виявлено ключові проблеми міжвідомчої взаємодії, серед яких: дублювання координаційних повноважень різних органів без чіткого розмежування їхньої компетенції; недостатній розвиток механізмів оперативного обміну інформацією та несумісність інформаційних платформ; складнощі цивільно-військової взаємодії правоохоронних органів із підрозділами Збройних Сил України в єдиному оперативному просторі; відомча замкненість окремих структур; прогалини в нормативно-правовому регулюванні координації саме в умовах воєнного стану; недостатня інтеграція з міжнародними партнерами при документуванні воєнних злочинів. Запропоновано науково обґрунтовані шляхи удосконалення відповідних координаційних механізмів. Підкреслено значення залучення органів місцевого

самоврядування, волонтерських рухів та інститутів громадянського суспільства до координаційних процесів в умовах воєнного стану.

Ключові слова: координація, правоохоронні органи, воєнний стан, міжвідомча взаємодія, правоохоронна система, національна безпека.

Stupnyk Y.V., Furyk B.Y., Stupnyk M.V. Coordination of law enforcement activities under martial law conditions.

The article examines the features of the coordination interaction of law enforcement agencies of Ukraine under the legal regime of martial law, introduced as a result of the large-scale armed aggression of the Russian Federation since February 24, 2022. The relevance of the study is due to the fact that martial law creates a specific legal environment in which traditional mechanisms for coordinating law enforcement activities require significant rethinking and adaptation to the extreme conditions of the functioning of state institutions. The constitutional, legal and legislative foundations of coordination are analyzed, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law", the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office", the Law of Ukraine "On Military-Civil Administrations", as well as profile legislation on the activities of the Security Service of Ukraine and the National Police. The multi-level structure of the law enforcement coordination system under martial law was studied: at the national level - through the National Security and Defense Council of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine; at the regional level – through the regional and Kyiv City Military Administrations; at the departmental level – through the coordinating role of the prosecutor's office in combating crime. Coordination interaction in the context of the activities of the Prosecutor General's Office, the Security Service of Ukraine, the National Police, the State Bureau of Investigation and the National Guard of Ukraine was separately highlighted. Key problems of interagency interaction were identified, including: duplication of coordination powers of various bodies without a clear demarcation of their competence; insufficient development of mechanisms for operational information exchange and incompatibility of information platforms; difficulties of civil-military interaction of law enforcement bodies with units of the Armed Forces of Ukraine in a single operational space; departmental isolation of individual structures; gaps in the regulatory and legal regulation of coordination in martial law; insufficient integration with international partners in documenting war crimes. Scientifically substantiated ways of improving the relevant coordination mechanisms are proposed. The importance of involving local governments, volunteer movements and civil society institutions in coordination processes in martial law is emphasized.

Key words: coordination, law enforcement agencies, martial law, interagency cooperation, law enforcement system, national security.

Постановка проблеми. Введення правового режиму воєнного стану на території України внаслідок широкомасштабної збройної агресії російської федерації зумовило кардинальну трансформацію організаційно-правових засад функціонування всієї системи правоохоронних органів держави. В умовах збройного конфлікту високої інтенсивності координація діяльності різних правоохоронних структур набуває особливого значення, оскільки від злагодженості їхніх дій залежить не лише ефективність протидії злочинності, а й забезпечення національної безпеки в цілому.

Воєнний стан створює специфічне правове середовище, в якому традиційні механізми координації правоохоронної діяльності потребують суттєвого переосмислення та адаптації. У вітчизняних умовах протягом тривалого часу не вдається здійснити ефективний вибір координатора як суб'єкта, що у повній мірі погоджує галузеву діяльність всіх задіяних у процесі протидії злочинності установ і організацій.

Стан опрацювання проблематики. У доктринальній площині дослідженню тих чи інших аспектів координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності приділяли увагу такі вчені, як: О.М. Бандурка, О.В. Білаш, Л.М. Давиденко, О.О. Житний, В.В. Коваленко, О.В. Кузьменко, О.М. Литвинов, В.Т. Нор, О.Н. Ярмиш та ін. Особливості функціонування правоохоронної системи в умовах особливих правових режимів аналізували Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, Т.О. Коломоєць.

Водночас питання координації правоохоронної діяльності саме в умовах воєнного стану досі залишається недостатньо дослідженим в українській юридичній науці, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – визначити проблемні питання координації діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану, дослідити специфіку координаційних механізмів, виявити проблемні аспекти

міжвідомчої взаємодії та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації координаційних процесів для підвищення ефективності правоохоронної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Термін «координація» латинського походження. Він має такі словникові тлумачення: 1) погодження, зведення до відповідності, установлення взаємозв'язку, контакту в діяльності людей, між діями, поняттями тощо; 2) узгодженість рухів. Тож під координацією розуміємо взаємоузгоджену діяльність кількох суб'єктів для досягнення ними спільної мети [1, с. 362].

На відміну від терміна «взаємодія», координація передбачає наявність суб'єкта, котрий координує, який згідно з вимогами закону наділений певними організаційними повноваженнями щодо всіх інших суб'єктів такої діяльності, проте вони не перебувають із ним у відносинах залежності чи підпорядкування. На законодавчому рівні координація діяльності правоохоронних органів визнана одним із основних напрямів державної політики з питань національної безпеки [2, с. 25].

В Україні термін «координація» у правовому сенсі був застосований 2000 року в п. 1 Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю, схваленого Координаційним комітетом по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України 17 липня 2000 року. У ньому зазначалося, що координація – це спрямовані на зміцнення законності та правопорядку спільне розроблення та практична реалізація узгоджених заходів зі своєчасного виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинів і корупційних діянь, усунення причин та умов, які сприяють їхньому вчиненню. Незважаючи на те, що створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України було визнано неконституційним, визначення координації, наведене у положенні, не втратило своєї актуальності й донині [3, с. 40].

В.А. Мозгова зазначає, що координація діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції – це передбачена законом, об'єктивно обумовлена, узгоджена та постійна взаємодія з метою реалізації учасниками правоохоронної діяльності спільних заходів за найбільш пріоритетними напрямами протидії злочинним та корупційним проявам, що здійснюється під організаційним керівництвом відповідного прокурора [4, с. 290].

За загальними правилами координація здійснюється у таких формах:

– координаційних нарад керівників правоохоронних органів під головуванням відповідного прокурора;

– спільних засідань колегій правоохоронних органів;

– міжвідомчих нарад за участю керівників правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та державного нагляду (контролю);

– спільних наказів, вказівок, інформаційних листів та інших документів організаційного та методичного характеру;

– обміну інформацією з питань стану злочинності та корупції;

– розробки і здійснення узгоджених заходів з метою виявлення, припинення та попередження кримінальних правопорушень;

– спільних виїздів до регіонів для проведення узгоджених заходів та перевірок;

– вивчення та впровадження позитивного досвіду з питань запобігання і протидії злочинності;

– спільного ініціювання та проведення аналітичних і наукових досліджень у сфері протидії злочинності [5, с. 74].

Конституційно-правову основу координації діяльності правоохоронних органів в Україні становить стаття 17 Конституції України, яка покладає на державу обов'язок забезпечення національної безпеки. Введення воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 суттєво модифікувало правові рамки координаційної взаємодії правоохоронних структур.

Відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, в умовах воєнного стану запроваджуються особливі форми координації діяльності органів виконавчої влади, у тому числі правоохоронних органів [6]. Воєнний стан об'єктивно вимагає посилення централізації управління та координації в правоохоронній сфері з метою забезпечення оперативності та ефективності реагування на загрози.

Система координації правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану характеризується багаторівневою структурою. На загальнодержавному рівні координаційні функції здійснюють Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, а також утворені в умовах воєнного стану спеціалізовані координаційні органи. На регіональному рівні координацію забезпечують обласні, Київська міська військові адміністрації, які відповідно до Закону України «Про військово-цивільні

адміністрації» наділені широкими координаційними повноваженнями щодо діяльності правоохоронних органів на відповідних територіях [7].

Особливе значення в системі координації правоохоронної діяльності займає інститут прокуратури. Згідно зі статтею 131-1 Конституції України та Законом України «Про прокуратуру», прокуратура здійснює координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності [8; 9]. В умовах воєнного стану ця координаційна функція набуває особливої актуальності, оскільки вимагає узгодження зусиль різних відомств у документуванні воєнних злочинів, протидії колабораціонізму та іншим специфічним для воєнного часу кримінальним правопорушенням.

Роль органів прокуратури України у розслідувані воєнних злочинів полягає у тому, що Офіс Генерального прокурора здійсню процесуальне керівництво під час розслідування воєнних злочинів, а органи прокуратури слідкують за дотриманням законодавства у процесі документування і розслідування воєнних злочинів відповідними правоохоронними органами та представляють обвинувачення у судовому процесі. Також, органи прокуратури здійснюють збір доказів воєнних злочинів та їх фіксацію для представлення у судовому національному і міжнародному процесі [10, с. 565].

Досліджуючи правову природу координаційних повноважень прокуратури, О. Баганець наголошує, що координація не передбачає владно-розпорядчих відносин субординації, а ґрунтується на принципах рівноправності, добровільності та консенсусу між правоохоронними органами [11, с. 45]. Водночас в умовах воєнного стану спостерігається певне посилення централізаційних тенденцій у координаційній діяльності, що зумовлено необхідністю швидкого реагування на загрози та прийняття оперативних рішень.

Аналіз практики функціонування координаційних механізмів правоохоронної діяльності свідчить про наявність низки проблемних аспектів. По-перше, в умовах воєнного стану спостерігається певне дублювання координаційних повноважень різних органів, що знижує ефективність управлінського впливу. Множинність координуючих суб'єктів без чіткого розмежування їхньої компетенції призводить до розпорошення відповідальності та зниження результативності координаційної діяльності.

По-друге, недостатньо розвиненими залишаються механізми оперативного обміну інформацією між різними правоохоронними органами. В умовах, коли швидкість прийняття рішень є критично важливою, відсутність єдиного інформаційного простору суттєво ускладнює координацію [12, с. 190]. Ця проблема особливо гостро проявляється при необхідності координації дій правоохоронних органів різних регіонів, зокрема при розслідуванні злочинів, вчинених на різних територіях.

Інформаційно-аналітичне забезпечення координації є одним з найважливіших аспектів ефективної міжвідомчої взаємодії. Створення інтегрованих інформаційних систем дозволяє забезпечити своєчасний обмін даними про виявлені злочини, розшукуваних осіб, використання спільних баз даних. Проте на практиці різні правоохоронні органи часто використовують несумісні інформаційні платформи, що утруднює обмін даними [13, с. 98].

По-третє, в умовах воєнного стану значно ускладнюється координація діяльності правоохоронних органів з підрозділами Збройних Сил України та інших військових формувань. Традиційні моделі цивільно-військової взаємодії потребують адаптації до реалій збройного конфлікту, коли правоохоронні та військові структури фактично працюють в єдиному оперативному просторі [14, с. 115].

Координація між правоохоронними органами та військовими формуваннями вимагає врахування специфіки їхніх функцій та повноважень. Якщо основним завданням Збройних Сил є відсіч збройної агресії, то правоохоронні органи зосереджуються на підтриманні правопорядку, протидії злочинності та захисті прав громадян. Проте, в прифронтових регіонах ці функції часто перетинаються, що вимагає чіткої координації для уникнення конфліктів компетенції.

Особливої уваги потребує координація діяльності Служби безпеки України та Національної поліції. Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», СБУ здійснює контррозвідувальну діяльність, боротьбу з тероризмом та захист державного суверенітету [15]. Національна поліція, у свою чергу, забезпечує публічну безпеку і порядок, протидіє злочинності [16]. В умовах війни ці напрями часто переплітаються, особливо у питаннях виявлення та затримання диверсантів, коректувальників вогню, колаборціоністів.

Координація оперативно-розшукової діяльності різних правоохоронних органів є окремим важливим напрямом міжвідомчої взаємодії. Оперативні підрозділи СБУ, поліції, Державного бюро розслідувань мають налагоджувати тісну співпрацю для обміну оперативною інформацією, проведення спільних заходів, використання агентурного апарату. Проте, на практиці спостерігається певна відомча замкненість, коли кожна структура намагається монополізувати інформацію.

Позитивним прикладом удосконалення координаційних механізмів є створення Офісом Генерального прокурора спеціалізованих підрозділів з розслідування воєнних злочинів, які координують свою діяльність з Службою безпеки України, Національною поліцією та міжнародними експертними місіями. Такий інтегрований підхід дозволяє консолідувати зусилля різних відомств для досягнення спільної мети [10, с. 566].

Важливим напрямом удосконалення координації є розвиток нормативно-правової бази. Чинне законодавство недостатньо чітко регламентує механізми координації правоохоронної діяльності саме в умовах воєнного стану, що створює правові прогалини та ускладнює практичну реалізацію координаційних повноважень. Потребує законодавчого закріплення порядок взаємодії правоохоронних органів з військово-цивільними адміністраціями, механізми узгодження їхніх рішень та розв'язання можливих конфліктів компетенції.

Удосконалення нормативно-правового регулювання координації має відбуватися за кількома напрямами. По-перше, необхідно чітко визначити повноваження та відповідальність кожного суб'єкта координації, встановити ієрархію координаційних органів. По-друге, слід регламентувати процедури прийняття координаційних рішень, механізми їх оскарження та контролю за виконанням. По-третє, потрібно врегулювати питання обміну інформацією, доступу до баз даних, спільного використання ресурсів [17, с. 21-23].

Перспективним напрямом оптимізації координації є впровадження сучасних інформаційних технологій. Створення єдиних електронних баз даних, систем оперативного зв'язку та обміну інформацією між різними правоохоронними органами значно підвищить ефективність координаційної взаємодії. Досвід країн НАТО свідчить, що цифровізація координаційних процесів дозволяє суттєво скоротити час на прийняття рішень та забезпечити прозорість взаємодії різних відомств.

Окремої уваги потребує питання координації правоохоронної діяльності на деокупованих територіях. Відновлення правопорядку в районах, звільнених від російської окупації, вимагає тісної координації дій Національної поліції, Служби безпеки України, прокуратури, а також залучення міжнародних експертів для фіксування злочинів окупаційної влади. Створення спеціальних міжвідомчих груп для роботи на деокупованих територіях є прикладом ефективної координаційної практики.

Робота на деокупованих територіях має свою специфіку, яка вимагає особливих форм координації. Насамперед, необхідно провести комплексну перевірку працівників правоохоронних органів, які перебували в окупації, на предмет їхньої співпраці з окупаційною владою. По-друге, слід забезпечити координацію між різними відомствами при фіксуванні слідів злочинів, вчинених окупантами. По-третє, потрібна координація із гуманітарними організаціями для надання допомоги постраждалому населенню.

Суттєвим чинником, що впливає на координацію правоохоронної діяльності, є мобілізація частини працівників правоохоронних органів до лав Збройних Сил України. Це зумовлює необхідність перерозподілу функціональних навантажень між різними відомствами, що вимагає гнучкої координації та оперативного реагування на зміни кадрового потенціалу [18, с. 195].

Необхідно також звернути увагу на координацію превентивної діяльності правоохоронних органів. В умовах воєнного стану особливого значення набуває запобігання злочинам, пов'язаним з колабораціонізмом, мародерством, незаконним обігом зброї, що вимагає узгодженої превентивної роботи різних правоохоронних структур.

Координація превентивної діяльності має включати спільний аналіз криміногенної ситуації, вироблення узгоджених стратегій профілактики, проведення спільних превентивних операцій. Особливу увагу слід приділити координації у сфері протидії організованій злочинності, яка в умовах воєнного стану може намагатися використати ослаблення державного контролю для розширення своєї діяльності [19, с. 332].

Важливим аспектом координації є також взаємодія правоохоронних органів з органами місцевого самоврядування. Ми підтримуємо думку В.М. Коваленка, що ефективність взаємодії поліції з органами місцевого самоврядування безпосередньо залежить від систематичного спілкування представників органів поліції та органів місцевого самоврядування, у ході якого виявляються спільні проблеми та виробляються шляхи їх вирішення. Виходячи із сутності поняття «взаємодія», для того, щоб будь-який процес можна було назвати взаємодією, необхідно щоб такий процес відображав двосторонній вплив суб'єктів взаємодії один на одного, з метою досягнення спільної мети. У контексті цього слід акцентувати увагу, що головним критерієм оцінки ефективності діяльності поліції в Україні відповідно до закону є рівень довіри населення. Якщо більш детально зупинитися на механізмі формування

такої довіри, варто зазначити, що будь-яка діяльність щодо забезпечення належного стану правопорядку, публічної безпеки та порядку розглядається як обов'язок виключно органів Національної поліції України. Беззаперечно, поліція є спеціальним органом влади, який покликаний реалізовувати свої повноваження з метою протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки та порядку, захисту інтересів суспільства та держави [20, с. 13].

Висновки. Враховуючи вищезазначене, можна зробити наступні узагальнені висновки. У процесі дослідження нами було виявлено основні проблеми координації правоохоронної діяльності в умовах правового режиму воєнного стану, зокрема: дублювання повноважень координуючих органів, недостатній розвиток інформаційного обміну, складнощі взаємодії з військовими структурами, прогалини в нормативно-правовому регулюванні, відомча замкненість окремих правоохоронних органів, недостатня інтеграція з міжнародними партнерами. Ці проблеми знижують ефективність правоохоронної діяльності та потребують невідкладного вирішення.

Водночас визначено перспективні напрями удосконалення координації правоохоронної діяльності: створення єдиних координаційних центрів на регіональному рівні, цифровізація координаційних процесів через впровадження інтегрованих інформаційних систем, стандартизація професійної підготовки працівників правоохоронних органів, налагодження координації з міжнародними партнерами, залучення громадськості до координаційних процесів.

Ефективна координація правоохоронної діяльності в умовах воєнного стану потребує комплексного підходу, який поєднує удосконалення нормативно-правової бази, організаційних механізмів, інформаційно-технологічного забезпечення та розвиток міжнародної співпраці. Необхідно законодавчо закріпити повноваження та відповідальність координуючих органів, встановити чіткі процедури прийняття та виконання координаційних рішень, забезпечити належне ресурсне забезпечення координаційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т.: 42000 слів / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконіт, 1998. 910 с.
2. Печенкін І. Координація діяльності з протидії злочинності та корупції як один із пріоритетних напрямів роботи прокурора. *Віче*. 2015. № 2. С. 24–27. URL: https://veche.kiev.ua/journal/4546/
3. Кальман О.Г. Координація діяльності правоохоронних органів по запобіганню та протидії корупції. Прокурорський нагляд за дотриманням антикорупційного законодавства України та Казахстану: збірник наукових праць. Київ: Національна академія прокуратури України, 2014. С. 38–48.
4. Мозгова В.А. Поняття та рівні координації діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності й корупції. *Часопис Київського університету права.* 2013. № 2. С. 290–294. URL: https://chasprava.com.ua/index.php/journal/issue/view/47/2-2013-pdf
5. Мудров А., Європіна І. Форми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 73–78. URL: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/archive.php
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
7. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 87.
8. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2-3. Ст. 12.
10. Боровик А.В. Роль прокуратури у документуванні та розслідуванні воєнних злочинів в ході російсько-української війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 564-566. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/141.pdf.
11. Баганець О. Правові засади здійснення реформи прокуратури в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 1(17). С. 43-48. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/613/603.
12. Фролова О.Г. Щодо необхідності координації інформаційно-аналітичної діяльності правоохоронних органів. *Право і безпека*. 2003. № 4. С. 188-191.

13. Ступник Я.В., Плиска В.В., Гецко М.М. Інформаційно-аналітичне забезпечення протидії наркозлочинності. *Visegrad journal on human rights*. 2021. № 2. С. 96-103. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/06/VJNR_2_2021-1.pdf.
14. Рябчинська О.П., Плутицька К.М., Рябчинський Д.А. Взаємодія правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби військовослужбовцем: нормативно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Том 3. № 6. С. 110-116. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/347097/334090.
15. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
16. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
17. Демська І.Я., Чорний В.П., Кожухар Є.В. Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності: методичні рекомендації. Офіс Генерального прокурора. Київ. 2021. 49 с.
18. Цимбалюк В.І. Красько М.І., Омельченко С.Л. Правові аспекти діяльності Національної поліції в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 193-201. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/31-2.pdf.
19. Кіблик Д.В. Місце і роль підрозділів превентивної діяльності в системі органів Національної поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2024. Випуск 86. Частина 3. С. 330-335. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/52-1.pdf.
20. Коваленко В.М. Взаємодія органів місцевого самоврядування та Національної поліції України. Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків, 2019. С. 12-13.
21. Ступник Я.В., Білаш О.В., Данко В.Й. Координація діяльності правоохоронних органів у сфері протидії наркозлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2021. Том 64. С. 322-327. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/08/62.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Ступник Я.В., Фурик Б.Ю., Ступник М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98:351.746.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.26

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ

Туз О.С.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0003-3879-4013

Білецький В.О.,
кандидат наук з державного управління, доцент,
начальник кафедри спеціальних дисциплін,
Національна академія Державної прикордонної служби України
ORCID: 0000-0003-0290-097X

Туз О.С., Білецький В.О. Актуальні напрями розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасних безпекових викликів в Україні.

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз актуальних напрямів розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні в умовах сучасних безпекових викликів. Обґрунтовано, що повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, запровадження воєнного стану, поширення гібридних загроз, активізація диверсійно-розвідувальної діяльності та трансформація криміногенного середовища суттєво вплинули на зміст, форми та методи здійснення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів.

Проаналізовано чинне нормативно-правове регулювання оперативно-розшукової діяльності, визначено його системоутворюючу роль у забезпеченні правопорядку та національної безпеки, а також виявлено низку проблемних аспектів, зумовлених невідповідністю окремих положень законодавства реаліям функціонування правоохоронної системи в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на необхідності адаптації правових механізмів здійснення оперативно-розшукових заходів до умов підвищеної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності України.

Особливу увагу приділено визначенню перспективних напрямів розвитку оперативно-розшукової діяльності, серед яких обґрунтовано доцільність цифровізації оперативно-розшукових процесів, впровадження сучасних інформаційно-аналітичних технологій, удосконалення міжвідомчої та міжнародної взаємодії, а також підвищення рівня професійної підготовки оперативних працівників. Доведено, що ефективна реалізація зазначених напрямів можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує правове, організаційне та кадрове забезпечення оперативно-розшукової діяльності.

Зроблено висновок, що подальший розвиток оперативно-розшукової діяльності в Україні має здійснюватися з урахуванням воєнно-політичної обстановки, сучасних загроз національній безпеці та необхідності дотримання прав і свобод людини. Запропоновані у статті напрями можуть бути використані в наукових дослідженнях, правотворчій діяльності та практиці функціонування оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, воєнний стан, національна безпека, гібридні загрози, правоохоронні органи, цифровізація.

Tuz O.S., Biletskyi V.O. Current directions of development of operative-search activity in the context of contemporary security challenges in Ukraine.

The article provides a comprehensive legal analysis of the current directions of development of operative-search activity in Ukraine under modern security challenges. It is substantiated that the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the introduction of martial law, the spread of hybrid

threats, the intensification of sabotage and intelligence activities, and the transformation of the criminal environment have significantly affected the content, forms, and methods of operative-search activities carried out by law enforcement agencies.

The author analyzes the current legal framework governing operative-search activity, emphasizes its system-forming role in ensuring public order and national security, and identifies a number of problematic aspects caused by the inconsistency of certain legislative provisions with the realities of law enforcement functioning under martial law. Particular attention is paid to the need to adapt legal mechanisms for conducting operative-search measures to conditions of increased threats to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

The article substantiates the priority directions for the development of operative-search activity, including the digitalization of operative processes, the introduction of modern information and analytical technologies, the enhancement of interagency and international cooperation, and the improvement of professional training of operative personnel. It is argued that the effective implementation of these directions is possible only through an integrated approach combining legal, organizational, and personnel support.

The author concludes that the further development of operative-search activity in Ukraine should take into account the current military-political situation, modern threats to national security, and the need to ensure the protection of human rights and freedoms. The findings and conclusions presented in the article may be used in scientific research, law-making activities, and the practical work of operative units of law enforcement agencies.

Key words: operative-search activity, martial law, national security, hybrid threats, law enforcement agencies, digitalization.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД) є одним із ключових інструментів забезпечення правопорядку, захисту прав і свобод людини та громадянина, а також національної безпеки держави. Її правові засади визначаються Конституцією України, спеціальним законодавством та нормами кримінального процесуального права [1; 2; 3].

В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, запровадження воєнного стану та суттєвого ускладнення безпекового середовища значення оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів істотно зросло [4; 5]. Сучасні загрози мають комплексний і гібридний характер, що вимагає переосмислення традиційних підходів до здійснення ОРД та її подальшого розвитку з урахуванням реалій воєнного часу [11, с. 42–45].

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану оперативно-розшукової діяльності в Україні та визначення основних напрямів її розвитку в умовах сучасних безпекових викликів. Автори прагнуть виявити проблемні аспекти нормативно-правового та організаційного забезпечення ОРД, а також оцінити ефективність застосування оперативно-розшукових заходів у контексті воєнного стану та гібридних загроз. Особлива увага приділяється цифровізації оперативних процесів, підвищенню рівня міжвідомчої та міжнародної взаємодії, а також професійній підготовці кадрового складу. Метою є також формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо модернізації ОРД для підвищення ефективності забезпечення національної безпеки України. Отримані результати можуть бути використані у правотворчій діяльності, наукових дослідженнях та практичній діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Стан опрацювання проблематики оперативно-розшукової діяльності в Україні свідчить про наявність значної кількості наукових та практичних досліджень, присвячених нормативно-правовому регулюванню, організаційним аспектам та методам проведення оперативно-розшукових заходів [6; 7; 8]. Водночас у сучасних умовах збройної агресії та гібридних загроз актуалізується потреба в перегляді традиційних підходів до здійснення ОРД та адаптації їх до воєнного часу [11; 12]. Науковці наголошують на необхідності удосконалення міжвідомчої взаємодії, цифровізації оперативних процесів і підвищення професійного рівня кадрів [9; 14]. Проте дослідження часто обмежуються теоретичними аспектами, а практичні рекомендації щодо протидії сучасним загрозам залишаються фрагментарними [10; 15]. Особливої уваги потребує інтеграція національного та міжнародного досвіду у сфері оперативно-розшукової діяльності, що дозволяє підвищити ефективність реагування на складні безпекові виклики [16; 17]. Таким чином, існує нагальна потреба в комплексному науково-правовому осмисленні та модернізації ОРД в умовах сучасних загроз національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність посідає системоутворююче місце у механізмі забезпечення правопорядку та національної безпеки України, оскільки саме в її межах здійснюється первинне виявлення, фіксація та аналіз загроз кримінального й безпекового характеру. Нормативно-правову основу ОРД становлять положення Конституції України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальний процесуальний кодекс України, а також комплекс підзаконних

нормативно-правових актів, що регламентують діяльність уповноважених оперативних підрозділів [1; 2; 3]. Законодавче визначення оперативно-розшукової діяльності як системи гласних і негласних заходів відображає її комплексний характер, проте не повною мірою розкриває її сучасну функціональну роль у забезпеченні національної безпеки.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану зумовили суттєву трансформацію безпекового середовища, в межах якого здійснюється оперативно-розшукова діяльність. За цих умов ОРД перестає бути виключно інструментом кримінально-правового реагування і набуває ознак багатовимірного механізму протидії загрозам державній безпеці, включаючи виявлення диверсійно-розвідувальної діяльності, колабораціонізму, незаконного обігу зброї, фінансування підривної діяльності та інших форм гібридних загроз [5; 11]. Така еволюція зумовлює потребу в переосмисленні теоретичних засад оперативно-розшукової діяльності та її місця в системі забезпечення національної безпеки.

У наукових дослідженнях справедливо наголошується, що чинна нормативна модель ОРД формувалася переважно в умовах мирного часу та не повною мірою враховує специфіку функціонування оперативних підрозділів в умовах воєнного стану [6, с. 118–120; 7, с. 203–205]. Це проявляється, зокрема, у відсутності спеціальних правових режимів застосування окремих оперативно-розшукових заходів, недостатній регламентації особливостей їх проведення в умовах підвищених безпекових ризиків, а також у колізіях між нормами оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства щодо використання результатів ОРД у кримінальному провадженні [10, с. 87–90]. Указані проблеми мають не лише правовий, а й практичний вимір, оскільки безпосередньо впливають на ефективність діяльності оперативних підрозділів.

Складність реалізації оперативно-розшукової діяльності істотно посилюється ускладненням оперативної обстановки та зростанням кількості загроз гібридного характеру. Активізація диверсійно-розвідувальної діяльності, зростання рівня латентної злочинності, поширення незаконного обігу зброї та формування транснаціональних злочинних зв'язків істотно змінюють характер оперативної роботи [12, с. 56–58; 18]. За таких умов традиційна реактивна модель ОРД, орієнтована переважно на фіксацію вже вчинених кримінальних правопорушень, виявляється недостатньою та потребує трансформації у напрямі превентивно-аналітичної моделі.

Однією з ключових проблем сучасної оперативно-розшукової діяльності є стан її інформаційно-аналітичного забезпечення. Недостатня інтеграція інформаційних систем правоохоронних органів, фрагментарність баз даних та відсутність єдиного аналітичного простору істотно ускладнюють процес ухвалення управлінських рішень і знижують превентивний потенціал ОРД [8, с. 114–116]. У наукових дослідженнях обґрунтовано зазначається, що за умов динамічної зміни оперативної обстановки саме аналітична складова оперативно-розшукової діяльності набуває визначального значення [14].

У цьому контексті цифровізація оперативно-розшукової діяльності постає не як факультативний, а як стратегічний напрям її розвитку. Йдеться про впровадження сучасних інформаційно-аналітичних платформ, автоматизованих систем обробки великих масивів даних, геоінформаційних технологій, а також елементів прогнозної аналітики та штучного інтелекту [15; 17]. Застосування концепції intelligence-led policing дозволяє трансформувати оперативно-розшукову діяльність у проактивну модель, орієнтовану на прогнозування загроз і випереджувальне реагування, що є принципово важливим у контексті воєнного стану [14].

Не менш значущим напрямом розвитку оперативно-розшукової діяльності є вдосконалення міжвідомчої та міжнародної взаємодії. Сучасні загрози національній безпеці мають комплексний і транснаціональний характер, що об'єктивно зумовлює необхідність координації дій між правоохоронними органами України та активної співпраці з міжнародними партнерами [16; 18]. Європейський досвід свідчить, що створення спільних аналітичних центрів, уніфікація стандартів оперативної діяльності та розвиток механізмів оперативного обміну інформацією суттєво підвищують ефективність протидії організованій та транснаціональній злочинності [16].

Важливим, але часто недооціненим аспектом розвитку ОРД залишається кадрове забезпечення. Рівень професійної підготовки оперативних працівників, їх аналітичні компетентності, правова культура та здатність діяти в умовах підвищеного ризику безпосередньо впливають на результативність оперативно-розшукових заходів [9, с. 211–213; 6, с. 287–289]. У сучасних умовах особливого значення набуває підготовка фахівців нового типу, здатних поєднувати класичні оперативні навички з умінням працювати з цифровими технологіями та аналітичними інструментами, що зумовлює необхідність перегляду підходів до професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

Окремої уваги потребує питання співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу в умовах воєнного стану. Як свідчить правозастосовна практика, наявна модель взаємодії між оперативними підрозділами та органами досудового розслідування не завжди забезпечує належне використання результатів ОРД у кримінальному провадженні [10; 11]. Це зумовлено як нормативними обмеженнями, так і недостатньою уніфікацією підходів до фіксації та документування оперативної інформації. У наукових дослідженнях обґрунтовується необхідність подальшого вдосконалення процесуальних механізмів легалізації результатів ОРД з метою підвищення доказового потенціалу оперативних матеріалів [7; 12].

В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває питання забезпечення балансу між ефективністю оперативно-розшукової діяльності та дотриманням прав і свобод людини. Розширення повноважень правоохоронних органів, застосування негласних заходів, активне використання технічних засобів контролю об'єктивно підвищують ризики втручання в приватне життя особи [5]. У зв'язку з цим, науковці справедливо наголошують на необхідності посилення правових гарантій законності ОРД, зокрема шляхом удосконалення механізмів відомчого, судового та парламентського контролю [6; 11].

Важливим аспектом розвитку оперативно-розшукової діяльності є її адаптація до нових форм і способів протиправної діяльності. Сучасні загрози дедалі частіше реалізуються у кіберпросторі, інформаційному середовищі та через використання соціальних мереж, що потребує трансформації традиційних методів ОРД [15; 17]. У цьому контексті зростає роль оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення та аналіз інформаційних впливів, фінансових потоків, мережевих структур та прихованих комунікацій, що використовуються в інтересах злочинних і ворожих суб'єктів [18].

Аналіз наукових джерел свідчить, що розвиток ОРД у провідних європейських державах здійснюється на основі системного поєднання правового регулювання, сучасних технологій та високого рівня професійної підготовки персоналу [16]. Запровадження єдиних стандартів оперативної діяльності, чітких процедур обміну інформацією та спільних аналітичних платформ дозволяє забезпечити належний рівень реагування на складні безпекові загрози. Для України актуальним є адаптація такого досвіду з урахуванням національних особливостей, правової системи та умов воєнного стану.

З урахуванням викладеного, подальший розвиток оперативно-розшукової діяльності має здійснюватися не фрагментарно, а в межах цілісної державної політики у сфері безпеки та правопорядку. Така політика повинна передбачати синхронізоване вдосконалення нормативно-правової бази, організаційних структур, інформаційно-аналітичного забезпечення та кадрового потенціалу оперативних підрозділів [9; 12]. Лише комплексний підхід дозволить забезпечити стійкість системи ОРД до сучасних і перспективних безпекових викликів.

Важливим елементом розвитку оперативно-розшукової діяльності в умовах сучасних безпекових викликів є удосконалення механізмів отримання та використання попереджувальної інформації. У цьому контексті заслуговують на увагу наукові положення щодо оперативного (ініціативного) пошуку як постійно діючого пошукового комплексу, спрямованого на своєчасне виявлення ознак протиправної діяльності, зокрема на державному кордоні України. Як обґрунтовується в наукових дослідженнях, оперативний пошук ґрунтується не на матеріалах конкретного кримінального провадження, а на узагальнених ознаках можливих злочинних проявів, що дозволяє завчасно ідентифікувати загрози та підвищити ефективність оперативно-розшукових заходів. Зазначений підхід є особливо актуальним в умовах воєнного стану та активізації організованої злочинності й диверсійно-розвідувальної діяльності [19].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що оперативно-розшукова діяльність в Україні перебуває на етапі глибокої трансформації, зумовленої умовами воєнного стану, зростанням гібридних загроз та ускладненням оперативної обстановки. Чинна нормативно-правова модель ОРД, сформована переважно в умовах мирного часу, не повною мірою відповідає сучасним потребам забезпечення національної безпеки та протидії новітнім формам злочинної діяльності [6; 7; 10].

Обґрунтовано, що ключовими проблемами реалізації оперативно-розшукової діяльності залишаються фрагментарність правового регулювання, недостатній рівень інтеграції інформаційно-аналітичних систем, обмежені можливості використання результатів ОРД у кримінальному провадженні та дефіцит сучасних аналітичних компетентностей у кадрового складу оперативних підрозділів [8; 12; 14]. Зазначені чинники негативно впливають на ефективність оперативно-розшукових заходів і потребують системного науково обґрунтованого вирішення.

Доведено, що пріоритетними напрямами розвитку оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах є цифровізація оперативних процесів, впровадження аналітично орієнтованих моделей діяльності, розвиток міжвідомчої та міжнародної взаємодії, а також удосконалення системи професійної підго-

товки кадрів [15; 16; 17]. Реалізація зазначених напрямів має здійснюватися з обов'язковим урахуванням принципу дотримання прав і свобод людини та посилення механізмів контролю за законністю здійснення ОРД [5; 11].

Узагальнюючи викладене, слід констатувати, що подальша модернізація оперативно-розшукової діяльності є необхідною умовою підвищення ефективності правоохоронної системи України та зміцнення національної безпеки в умовах сучасних безпекових викликів. Запропоновані в статті підходи та висновки можуть бути використані в науково-дослідній діяльності, правотворчому процесі, а також у практичній діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.
5. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020.
6. Bandurka O.M. Operatyvno-rozshukova diialnist: teoriia i praktyka. Kharkiv: Pravo, 2018. 448 p.
7. Tyshchuk V.V. Pravovi zasady operatyvno-rozshukovoi diialnosti v Ukraini. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2020. 312 p.
8. Tuz O.S. Sutnist operatyvno-rozshukovoi diialnosti v suchasnykh umovakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. 2025. Issue 89. P. 112–118. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/89-ch-3.
9. Shepitko V.Yu. Kryminalistyka: suchasni vyklyky. Kharkiv: Pravo, 2021. 360 p.
10. Kaplina O.V. Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni. Kharkiv: Pravo, 2019. 288 p.
11. Melnyk M.I. Natsionalna bezpeka Ukrainy: pravovi aspekty. Kyiv: Yurinkom Inter, 2022. 296 p.
12. Kucheriavenko M.P. Informatsiina bezpeka ta pravo. Kyiv: Alerta, 2023. 304 p.
13. Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro operatyvno-rozshukovu diialnist». Kyiv: Yurinkom Inter, 2021. 420 p.
14. Williams R. Intelligence-Led Policing in Modern Conflicts. *Security Studies*. 2022. Vol. 31, No. 4. P. 623–645. URL: https://www.ojp.gov/pdffiles1/bja/210681.pdf.
15. Smith J. Predictive Policing and Ethics: Balancing Innovation and Rights. *Journal of Law and Cybersecurity*. 2021. Vol. 7, No. 2. P. 55–72. URL: https://www.researchgate.net/publication/382025900_Balancing_Innovation_and_Ethics_The_Integration_of_Artificial_Intelligence_in_Higher_Education.
16. Council of Europe. European Standards of Law Enforcement Activities. Strasbourg, 2020. 224 p.
17. UNODC. Handbook on Intelligence-Led Policing. Vienna, 2021. 180 p.
18. OSCE. Rule of Law and Security Sector Reform in Armed Conflict. Vienna, 2022. 160 p.
19. Кіреєва О.С., Матняк В.М., Оверченко Ю.А. Використання результатів оперативного (ініціативного) пошуку у виявленні ознак протиправної діяльності на державному кордоні. Журнал «Наукові інновації та передові технології». 2023. №10(24) С. 275-288, DOI https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-10(24)-275-288.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Туз О.С., Білецький В.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.27

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСНИКА ЯК СУБ'ЄКТА ДОКАЗУВАННЯ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Урода О.В.,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова,
ORCID: 0009-0007-6588-1004

Урода О.В. Окремі проблеми реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування.

У статті досліджено проблеми реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування. Особлива увага приділена механізмам збирання та подання доказів захисником, серед яких витребування документів і речей від органів публічної влади, ініціювання проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Проаналізовано відповідні положення Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», виявлено нормативні прогалини, що обмежують ефективне здійснення прав захисника, зокрема відсутність чіткої процедури отримання доказів, на підставі яких проводяться негласні слідчі (розшукові) дії. Зазначено, що такі прогалини створюють дисбаланс у реалізації засади змагальності сторін, обмежують можливості захисника перевіряти законність і обґрунтованість процесуальних дій, а також оцінювати допустимість і належність отриманих доказів. Підсумовано, що на практиці існує чимало проблемних аспектів, пов'язаних із реалізацією захисником свого права на збирання доказів під час досудового розслідування. Аргументовано, що основними проблемними аспектами є: відсутність у КПК України процедурної регламентації порядку витребування захисником речей і документів, суперечливість у використанні понять «отримання» та «вилучення» доказів адвокатом, фактична залежність сторони захисту від рішень слідчого та прокурора, слідчого судді щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, засекречування процесуальних документів, які підтверджують законність проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що позбавляє захисника можливості перевіряти правомірність таких дій та належним чином оскаржувати їх результати. Запропоновано доповнити КПК України нормами, які чітко визначатимуть процесуальний порядок витребування захисником речей, документів, передбачити можливість фіксації пояснень, отриманих захисником від учасників провадження чи інших осіб, у спеціальному процесуальному документі з наданням їм статусу доказу за умови дотримання визначених вимог, врегулювати на рівні закону процедуру розсекречення процесуальних документів (ухвал слідчого судді, постанов слідчого чи прокурора, клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій) після їх виконання або перед відкриттям матеріалів стороні захисту.

Ключові слова: гарантії, доказування, захисник, досудове розслідування, доказ, процесуальні гарантії, адвокат, слідчі (розшукові) дії.

Uroda O.V. Certain problems of implementing criminal procedural guarantees for defendants as subjects of evidence at the stage of pre-trial investigation.

The article examines the problems of implementing criminal procedural guarantees for defence lawyers as subjects of evidence at the pre-trial investigation stage. Particular attention is paid to the mechanisms for collecting and presenting evidence by the defence, including requesting documents and items from public authorities, initiating investigative (search) and covert investigative (search) actions. The relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Advocacy and Legal Activities"

were analyzed, and regulatory gaps were identified that limit the effective exercise of the rights of a defense attorney, in particular the lack of a clear procedure for obtaining evidence, regulation of interviewing individuals, and classification of procedural decisions on the basis of which covert investigative (search) actions are carried out. It is noted that such gaps create an imbalance in the implementation of the principle of adversarial proceedings, limit the defense attorney's ability to verify the legality and validity of procedural actions, as well as assess the admissibility and appropriateness of the evidence obtained. It is summarized that in practice there are many problematic aspects related to the exercise by a defense attorney of his right to collect evidence in a pre-trial investigation. It is argued that the main problematic aspects are: the absence in the CPC of Ukraine of procedural regulation of the procedure for the defense attorney to request things and documents, the contradiction in the use of the concepts of «receiving» and «withdrawing» evidence by the attorney, restrictions on the possibility of using explanations of participants in the proceedings as evidence, the actual dependence of the defense party on the decisions of the investigator and prosecutor regarding the conduct of investigative and covert investigative (search) actions, the classification of procedural documents confirming the legality of conducting the NSRD, which deprives the defense attorney of the opportunity to verify the legality of such actions and properly appeal their results. It is proposed to supplement the CPC of Ukraine with norms that will clearly define the procedural procedure for the defense attorney to request things, documents and other factual data obtained voluntarily, to provide for the possibility of recording explanations received by the defense attorney from participants in the proceedings or other persons in a special procedural document with the granting of them the status of evidence subject to compliance with certain requirements, to regulate at the level of law the procedure for declassifying procedural documents (decisions of the investigating judge, decisions of the investigator or prosecutor, requests for the conduct of the NSRD) after their execution or before the opening of materials to the defense.

Key words: guarantees, evidence, defense attorney, pre-trial investigation, evidence, investigative actions, procedural guarantees, lawyer

Постановка проблеми: Досудове розслідування становить одну з основних стадій кримінального провадження, адже саме на цьому етапі здійснюється Перевірка та оцінка доказів, які згодом використовуються під час судового розгляду. Процесуальний статус захисника, зокрема і кримінальні процесуальні гарантії його діяльності, мають важливе значення як для теорії, так і для практики кримінального процесу, визначаються Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими нормативними актами. Одним із ключових елементів кримінального процесу є забезпечення засади змагальності сторін, що передбачає рівність їхніх процесуальних можливостей у збиранні, поданні та дослідженні доказів. Водночас на практиці реалізація цієї засади залишається неповною. Недостатня нормативна визначеність порядку отримання доказів адвокатом, відсутність належних процесуальних гарантій їх використання, а також практика засекречування документів, що підтверджують законність проведення негласних слідчих (розшукових) дій) (далі – НС(Р)Д), створюють істотні перешкоди для ефективного здійснення захисту. З огляду на це, дослідження окремих проблем реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування є актуальним.

Стан опрацювання проблематики. Разом із тим, попри наявність широкого спектра наукових досліджень, проблема кримінальних процесуальних гарантій використання захисником засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні залишається недостатньо дослідженою. Більшість праць зосереджені на окремих аспектах (наприклад, витребування доказів, опитування учасників провадження, проведення НС(Р)Д тощо), однак комплексний підхід до аналізу процесуальних гарантій діяльності захисника як суб'єкта доказування все ще потребує системного наукового опрацювання.Незважаючи на актуальність окресленої проблематики, питання процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування вже неодноразово ставали предметом наукових досліджень та практичних напрацювань. У цьому контексті значний внесок зробили такі науковці як І.М. Бігунець, В.К. Волошина, М.А. Погорецкий, В.О. Попелюшко, А.В. Присяжна, О.В. Рибалка, Д.Б. Сергєєва, О.С. Старенький, С.М. Стахівський, Д.О. Ципліцький, В.І. Фаринник, О.Г. Яновська та інші.

Метою дослідження є теоретичне дослідження окремих проблемних питань щодо реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування та надання науково-обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Роль захисника як суб'єкта доказування на етапі досудового розслідування визначається реалізацією однієї з ключових засад кримінального провадження − змагальності сторін та їхньої свободи у поданні доказів і доведенні їхньої переконливості перед судом. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КПК України, кримінальне провадження ґрунтується на засадах змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту своїх правових позицій, а також захист прав, свобод і законних інтересів шляхом використання передбачених КПК України засобів. При цьому сторони процесу наділені рівними можливостями щодо збирання й подання до суду речових та письмових доказів, заявлення клопотань і скарг, а також реалізації інших процесуальних прав, визначених законом [1].

Подання захисником до суду доказів, що відповідали б вимогам допустимості, належності та достовірності, можливе лише за умови наявності ефективних кримінальних процесуальних гарантій, які забезпечують йому доступ до належних засобів збирання доказів під час кримінального провадження. Перелік засобів отримання доказів захисником закріплений у ст. 93 КПК України. Згідно з ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту, потерпілий чи представник юридичної особи, стосовно якої здійснюється провадження, має право збирати докази шляхом: 1) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, ревізійних висновків, актів перевірок; 2) ініціювання проведення слідчих (розшукових), НС(Р)Д та інших процесуальних дій; 3) вчинення інших дій, що можуть забезпечити подання суду доказів, які відповідають критеріям належності та допустимості [1].

Так, може створюватися враження, що захисник має у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів збирання доказів на стадії досудового розслідування. Проте кримінальні процесуальні гарантії їх практичного застосування залишаються недостатньо врегульованими або взагалі відсутні.

Норма про право захисника витребувати та отримувати від органів публічної влади та інших осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій актів перевірок певною мірою кореспондує зі змістом п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якого адвокат під час здійснення професійної діяльності уповноважений збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази, а також у передбаченому законом порядку запитувати, отримувати та ознайомлюватися з речами і документами, їх копіями, а також опитувати осіб за їх згодою [2]. Попри практичну значущість такого законодавчого регулювання, в ньому простежується певна непослідовність, а саме, чи дійсно адвокат може вилучати речі, документи та їх копії. Сам термін «вилучати», згідно з тлумачним словником, означає примусове позбавлення когось певного майна (конфіскацію), що суперечить положенням КПК України, адже правом примусового вилучення наділені виключно органи досудового розслідування. Водночас процесуальні кодекси не визначають процедури вилучення адвокатом речей чи документів, а відсутність такої регламентації унеможливлює формування доказів без належної процесуальної фіксації фактичних даних. Якщо ж особа добровільно передає адвокату речі, документи чи їх копії, коректним видається застосування терміна «отримувати», а не «вилучати» [3, с. 526].

Поміж іншого, витребування речей та документів як спосіб одержання доказів передбачає активну ініціативу сторони захисту, яка звертається з відповідним запитом. Законодавець розглядає ініціювання як складову забезпечувальних дій, спрямованих на збирання доказів. Правильність такого підходу підтверджується положенням ч. 3 ст. 93 КПК України, де зазначено, що докази можуть збиратися шляхом ініціювання, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

Хоча вітчизняний законодавець і не визначив у КПК України процесуальний порядок витребування захисником документів у кримінальному провадженні, однак аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує, що на практиці витребування захисником від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб документів або їх копій здійснюють шляхом 128 ISSN 2307-1745 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2024 № 72 подання адвокатських запитів у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (7).

Так, відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатський запит – письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого

самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правничої допомоги клієнту. До адвокатського запиту додаються посвідчені адвокатом копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги. Також у абз. 4 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» міститься вказівка на те, що надання адвокату інформації та копій документів, отриманих під час кримінального провадження, здійснюють у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом [2].

Незважаючи на те, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прямо забороняє вимагати від адвокатів будь-які додаткові документи разом з адвокатським запитом, на практиці досить поширеними є випадки, коли правоохоронні органи відмовляють у наданні запитуваної інформації з підстав відсутності серед доданих документів витягу з Єдиного реєстру адвокатів України щодо відповідного адвоката. Така вимога обґрунтовується положенням ч. 2 ст. 45 КПК України, відповідно до якої захисником не може бути адвокат, відомості про якого відсутні у Єдиному реєстрі адвокатів України або щодо якого внесено інформацію про зупинення чи припинення права на зайняття адвокатською діяльністю. Хоча перевірити ці відомості можна у відкритому доступі, на практиці трапляються випадки, коли це ускладнено технічними причинами. З огляду на це, з метою забезпечення своєчасного отримання необхідної інформації від органів публічної влади, їхніх посадових осіб, керівників підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань, підтримуємо пропозицію О. С. Старенького щодо доцільності закріплення у п. 2 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» серед переліку документів, що додаються до адвокатського запиту, витягу з Єдиного реєстру адвокатів України. Крім того, з метою належної реалізації захисником своїх повноважень у процесі доказування під час проведення відповідних процесуальних дій, у ч. 1 ст. 50 КПК України необхідно передбачити можливість додавання до переліку документів, що підтверджують повноваження участі захисника у кримінальному провадженні, копії адвокатського запиту або іншого документа, який посвідчує його право на отримання інформації та участь у збиранні доказів. Такий підхід дозволив би формалізувати процедуру одержання доказів та підвищив би ефективність використання захисником наданих йому процесуальних інструментів. Водночас, задля гарантування належних процесуальних прав сторони захисту під час отримання доказів під час досудового розслідування – зокрема шляхом витребування та отримання від органів публічної влади, установ, організацій, службових і фізичних осіб копій документів, відомостей, а також задля реалізації принципу змагальності сторін у кримінальному провадженні, вчений пропонує доповнити ч. 1 ст. 85 КПК України положенням такого змісту: «Доказ визнається допустимим, якщо він отриманий адвокатом у порядку, встановленому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [5, с. 187].

Як зауважує І.М. Бігунець, законодавець розглядає правову можливість адвоката-захисника на надсилання адвокатських запитів у кримінальному провадженні у нерозривному взаємозв'язку з тими правами, які надані захиснику кримінальним процесуальним законом. Процесуальні дії з витребування доказів (речей і документів) зі сторони захисту можна вважати своєрідним спрощеним порядком отримання доказів, який не передбачає проведення будь-яких пошукових дій [4, с. 127].

Отримання певних документів і речей стороною захисту розглядають як самостійний засіб збирання доказів, передбачений у ч. 2, 3 ст. 93 КПК України, поряд з їх витребуванням. Отримання доказів слід вважати активною процесуальною діяльністю суб'єктів доказування, яка охоплює такі взаємопов'язані елементи: пошук, виявлення та вилучення фактичних даних та їх джерел; перевірка, оцінка фактичних даних і їх джерел, процесуальне оформлення їх та надання їм уповноваженими суб'єктами статусу доказу в кримінальному провадженні [6, с. 24].

У науково - практичному коментарі до КПК України слушно зазначено, що використання в тексті ст. 93 КПК України словосполучення «отримання доказів» доцільно вважати умовним, оскільки докази формуються під час кримінальної процесуальної діяльності. Отримання – це доставляння сторонами обвинувачення та захисту, посадовими особами й громадянами письмових документів і предметів із проханням про їх залучення до кримінального провадження з фіксацією вказаного факту. У вказаній ситуації ініціатива передання стороні захисту таких речей і документів належить іншим особам (зокрема, підозрюваний надає захиснику позитивні характеристики

щодо себе, документи, які свідчать про те, що він перебував на лікуванні у психіатричному закладі, тощо) [7, с. 277].

Право захисника на збирання та подання доказів на стадії досудового розслідування супроводжується обов'язком слідчого чи прокурора прийняти подані матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження. Водночас у науковій літературі обґрунтовано наголошується, що у цьому випадку йдеться передусім не про власне докази, а про речі та документи, тоді як безпосередніми суб'єктами збирання доказів виступають слідчий і прокурор. [8, с. 244].

Поміж іншого, у ч. 3 ст. 93 КПК України та Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надано захиснику право отримувати й витребувати лише копії документів, проте ч. 3 ст. 99 КПК України покладає на сторону, у тому числі і не захисника, а на сторону подавати суду саме оригінали таких документів. Отримати такі оригінали захисник може виключно шляхом застосування процедури тимчасового доступу до речей та документів.

В свою чергу, ще однією проблемою є недостатність кримінальних процесуальних гарантій для захисника як суб'єкта доказування під час опитування учасників кримінального провадження та інших осіб на етапі досудового розслідування зумовлена положенням ч. 8 ст. 95 КПК України. Поміж іншого, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України [1].

Погоджуємось з вченою адже на думку В. К. Волошиної, КПК України закріплює низку процесуальних прав захисника у кримінальному провадженні, зокрема, у ст. 93 визначено способи збирання доказів стороною захисту, однак їх обсяг є недостатнім для забезпечення ефективного захисту підозрюваного чи обвинуваченого. Водночас законодавець диференціює засоби та порядок збирання доказів стороною обвинувачення і стороною захисту. Так, у ст. 95 КПК України передбачено, що сторони кримінального провадження та потерпілий мають право отримувати від учасників провадження чи інших осіб за їхньою згодою пояснення, які не визнаються джерелом доказів. Це положення фактично спрямоване на обмеження сторони захисту, оскільки вона позбавлена можливості отримувати показання, які мають доказове значення. Усі ж показання, зібрані стороною обвинувачення під час досудового розслідування, долучаються до матеріалів справи та подаються суду, тоді як сторона захисту позбавлена аналогічних можливостей, що свідчить про порушення принципу змагальності. Відповідно до ст. 46 та ст. 220 КПК України захисник наділений правом заявляти клопотання про проведення слідчих дій, зокрема допиту. Проте їх виконання не є обов'язковим для слідчого: він може як задовольнити клопотання, так і відмовити у його задоволенні.

Також з метою забезпечення реальної змагальності у провадженні доцільно законодавчо передбачити обов'язок слідчого у випадку відмови в задоволенні клопотання передавати його разом із матеріалами справи прокурору. В свою чергу, прокурор має самостійно розглянути клопотання та прийняти рішення: або скасувати постанову слідчого і зобов'язати його виконати заявлені дії, або винести власну постанову про відмову, яка може бути оскаржена до прокурора вищого рівня.

Разом із тим, щоб пояснення учасників кримінального провадження та інших осіб, отримані захисником у процесі опитування, могли набувати статусу доказів, необхідно, щоб чинне кримінальне процесуальне законодавство України визначало чіткий порядок їх отримання та належної фіксації. Проте ні КПК України, ні Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такого порядку не передбачають. Інформація, отримана в результаті опитування, може слугувати підставою для проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження або здійснення інших процесуальних дій, спрямованих на перевірку наявних або здобуття нових доказів. У цьому контексті доцільним є закріплення в КПК України механізму реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування під час опитування учасників провадження та інших осіб на стадії досудового розслідування.

Так, показання, які визнаються джерелом доказів, здобуваються під час проведення передбаченої законом процесуальної дії - допиту, і відомості, отримані під час, підлягають належній процесуальній фіксації у вигляді протоколу. Натомість пояснення, які може отримувати захисник, у КПК України не регламентуються щодо процедури їх відбору та процесуального оформлення. У практичній площині це породжує проблеми з використанням отриманої інформації для обґрун-

тування правової позиції сторони захисту та для опонування стороною обвинувачення. Вказана проблема є не лише теоретичною. У практиці наявні випадки, коли суди визнавали пояснення, отримані захисником, допустимим доказом. Зокрема, у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.08.2018 року по справі № 750/2282/15-к прокурор оскаржував вирок суду першої інстанції через нібито порушення процесуального закону - суд послався на позасудові пояснення свідка, надані захисником. Суд апеляційної інстанції не задовольнив доводи прокурора. Верховний Суд зазначив, що, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, пояснення, надані стороною, не є джерелом доказів, проте суд першої інстанції послався на ці пояснення лише у сукупності з показаннями того ж свідка, даними під час попереднього судового розгляду за умов можливості перехресного допиту всіма сторонами. Таким чином, згадка оскаржених пояснень у вироку не суперечить ч. 8 ст. 95 КПК і не є істотним порушенням процесуального закону [10, с. 428].

Також під час дослідження проблем реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування окремо потрібно звернути увагу на ініціювання проведення НС(Р)Д, яке здійснюється шляхом подання відповідних клопотань слідчому або прокурору. Розгляд вказаних клопотань проводиться у порядку, визначеному ст. 220 КПК України, і має бути здійснений протягом трьох днів з моменту їх подання. За результатами розгляду клопотання захисника слідчий або прокурор виносять постанову про задоволення або відмову у задоволенні клопотання. У разі відмови в задоволенні клопотання про проведення НС(Р)Д сторона захисту має право оскаржити таку постанову слідчому судді (абз. 2 ч. 3 ст. 93 КПК України) [1].

Так, О.Г. Яновська наголошує, що пряма залежність сторони захисту від прийнятих рішень сторони обвинувачення щодо доцільності проведення конкретних процесуальних дій та очевидна різниця у строках реагування органів судової влади на звернення обох сторін у врегулюванні однакових питань на стадії досудового розслідування підтверджує відсутність рівних прав у сторін та недостатній рівень процесуальної реалізації принципу змагальності в кримінальному провадженні [11, с. 128].

Поміж іншого, В.І. Фаринник підкреслює, що надане захиснику право ініціювати проведення НС(Р)Д для збирання доказів не відповідає ані вимогам змагального кримінального судочинства, ані потребам правозастосовної практики. Незважаючи на це, певні науковці необґрунтовано стверджують, що надання захиснику права ініціювання слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій гарантує змагальний характер кримінального провадження, оскільки повноваження щодо збирання доказів нібито частково перерозподілено на користь сторони захисту. [12, с. 5].

Ще однією перешкодою для реалізації кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування під час проведення НС(Р)Д є відсутність у матеріалах кримінального провадження процесуальних документів, що засвідчують правові підстави для їх проведення, зокрема ухвал слідчого судді про надання дозволу на такі дії чи постанов слідчого або прокурора про їх проведення.

Необхідно зазначити, що відповідно до п. 5.1 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1681/51 від 16.11.2012 року (далі - Інструкція), постанова слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д, клопотання про дозвіл на проведення НС(Р)Д, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д та додатки до нього, протокол про проведення НС(Р)Д, які містять відомості про факт та методи проведення НС(Р)Д, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню. Засекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється слідчим, прокурором, співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, слідчим суддею шляхом надання на підставі Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (п. 5.2) [13].

Отже, розсекреченню підлягають виключно матеріали, здобуті в результаті проведення НС(Р)Д (протоколи та їх додатки), тоді як процесуальні рішення, на підставі яких здійснювалися такі

дії (постанови слідчого чи прокурора, ухвали слідчого судді)частіше залишаються засекреченими. У випадку нерозсекречення відсутність цих документів створює труднощі для захисників, які не мають змоги перевірити та оцінити законність і обґрунтованість проведення НС(Р)Д, правомірність втручання в права і свободи підзахисних, а також визначити допустимість і належність протоколів НС(Р)Д як доказів у кримінальному провадженні. Погоджуємось з О.С. Старенським, що з метою забезпечення захисника можливістю перевіряти законність і обґрунтованість НС(Р)Д, правомірність обмеження прав і свобод підзахисного, а також оцінювати протоколи НС(Р)Д як допустимі та належні докази, у матеріалах кримінального провадження повинні міститися процесуальні рішення, на підставі яких проводилися НС(Р)Д (постанова слідчого або прокурора, ухвала слідчого судді), а також клопотання про проведення НС(Р)Д з наявним зняттям грифа секретності уповноваженими особами у встановленому порядку. Гриф секретності має зніматися або після проведення відповідних НС(Р)Д, або перед відкриттям матеріалів кримінального провадження іншій стороні [14, с. 150].

Висновки. Отже, з огляду на вищевикладене, можна зробити висновок, що на практиці існує чимало проблемних аспектів, пов'язаних із реалізацією захисником свого права на збирання доказів у досудовому розслідуванні. Реалізація кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування залишається неповною та суперечливою. Незважаючи на формальне закріплення у КПК України права збирати та подавати докази, відсутність чітких процесуальних механізмів значно обмежує ефективність його реалізації. Основними проблемними аспектами є: відсутність у КПК України процедурної регламентації порядку витребування захисником речей і документів, суперечливість у використанні понять «отримання» та «вилучення» доказів адвокатом, обмеження у можливості використання пояснень учасників провадження як доказів, фактична залежність сторони захисту від рішень слідчого та прокурора щодо проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, засекречування процесуальних документів, які підтверджують законність проведення НС(Р)Д, що позбавляє захисника можливості вчасно перевіряти правомірність таких дій та належним чином оскаржувати їх результати. З метою уникнення таких проблем вважаємо за необхідне доповнити КПК України нормами, які чітко визначатимуть процесуальний порядок витребування захисником речей, документів а також фактичних даних, отриманих у добровільному порядку, передбачити можливість фіксації пояснень, отриманих захисником від учасників провадження чи інших осіб, у спеціальному процесуальному документі з наданням їм статусу доказу за умови дотримання визначених вимог, врегулювати на рівні закону процедуру розсекречення процесуальних документів (ухвал слідчого судді, постанов слідчого чи прокурора, клопотань про проведення НС(Р)Д) після їх виконання або перед відкриттям матеріалів стороні захисту. На нашу думку, запропоновані шляхи подолання вказаних вище проблем здатні підвищити результативність діяльності захисника у процесі доказування на стадії досудового розслідування та зміцнити механізм реалізації належних процесуальних гарантій у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI.
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року № 5076-VI.
3. Присяжна А.В. Захисник як суб'єкт доказування під час досудового розслідування. Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, 19 квітня 2024 р. Держ. біотехнологічний ун-т. Харків, 2024. С. 522-527.
4. Бігунець І.М. Повноваження захисника як суб'єкта доказування щодо витребування та отримання речей і документів на досудовому розслідуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2024. № 72. С. 126-129. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc72/72_2024.pdf#page=126 (дата звернення: 3.02.2026).
5. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії використання захисником засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 185-193. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/725/639 (дата звернення: 3.02.2026).

6. Грицак Х.М. Тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом як захід забезпечення кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. 247 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т., уклад.: О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Будроль та ін ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. за заг. ред. С.В. Ківалова, С.М. Міщенка, В.Ю. Захар- ченка. Харків: Одісей, 2013. 1104 с.
9. Старенький О.С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування під час опитування учасників кримінального провадження та інших осіб у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 88-98. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/560/504 (дата звернення: 3.02.2026).
10. Волошина В.К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 166–171. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN& IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2013_2_31.pdf (дата звернення: 3.02.2026).
11. Ципліцький Д.О. Відібрання пояснень захисником у кримінальному провадженні як спосіб збирання доказів: перспективи вдосконалення механізму правового регулювання. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. №.33.3.2024. С. 423-430. URL: https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/download/350/355 (дата звернення: 3.02.2026).
12. Яновська О.Г. Правова позиція захисту в кримінальному провадженні: шляхи відстоювання у процесі доказування. *Право України.* 2014. № 10. С. 124–132. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2014-10-pravoukr_10_14-1.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 3.02.2026).
13. Фаринник В.І. Розвиток правового регулювання збирання доказів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2012. № 4 (82). Ч. 2. С. 3–12. URL: https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/zbirnyk-5.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 3.02.2026).
14. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації Державної прикордонної служби України та Міністерства юстиції України № 114/1042/516/1199/936/1681/51 від 16.11.2012 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900–12 (дата звернення: 3.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Урода О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13:[343.35:328.185]:341.348]:340.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.28

МІЖНАРОДНІ ПРАКТИКИ ТА ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ, А ТАКОЖ ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Устич А.В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
НЮУ імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0007-8946-5558

Scire leges non hoc est verba earm tenere, sed vim ac potestatem
Знання законів полягає не в тому, щоб триматися за їх букву,
а в тому, щоб розуміти їх зміст і значення.
Publius Iuventius Celsus / Публій Ювенцій Цельс

Устич А.В. Міжнародні практики та правові інструменти протидії корупційним, а також пов'язаним із корупцією кримінальним правопорушенням: порівняльно-правовий аналіз.

Стаття присвячена актуальному питанню сьогодення - впровадженню міжнародних антикорупційних практик та правових інструментів протидії корупційним кримінальним правопорушенням у кримінальному судочинстві. У статті обґрунтовано, що значний рівень корупції досі залишається одним із важливих завдань, яке потребує вирішення, для забезпечення верховенства права, економічної стабільності, національної безпеки та довіри громадян до держави, оскільки Україна перебуває у воєнному стані та в умовах євроінтеграційних процесів. Приділено значну увагу формуванню поняття «корупція» завдяки використанню доктринального та офіційного підходів, а також аналізу міжнародно-правових документів ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Окремо ґрунтовно досліджено досвід міжнародних країн, що досягли успіху у протидії корупційним правопорушенням у кримінальному судочинстві. Здійснено напрацювання практичних рекомендацій щодо використання досвіду міжнародних країн, що досягли успіху у протидії корупційним правопорушенням у кримінальному судочинстві. Проаналізовано моделі функціонування спеціалізованих антикорупційних органів, особливості кримінального переслідування корупційних злочинів та забезпечення прозорості діяльності органів державної влади. Практичне значення статті полягає у напрацюванні практичних рекомендацій щодо можливості впровадження досвіду міжнародних країн у національне законодавство з урахуванням історичних та правових особливостей держави. У статті зроблено висновки, що ефективна протидія корупційним кримінальним правопорушенням можлива за умови використання комплексного підходу у поєднанні жорстких заходів із превентивними механізмами, а також наявності стійкої політичної волі та підтримки громадянського суспільства. Зауважено, що особливого значення набуває інституційна незалежність антикорупційних органів, ефективність судового контролю та невідворотність кримінальної відповідальності як ключових передумов позитивного результату антикорупційної політики. Важливо вибудовувати системну правову культуру та правосвідомість в країні.

Ключові слова: антикорупційні практики, антикорупційні правові механізми, корупція, корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне судочинство, міжнародна протидія корупційним правопорушенням, антикорупційне законодавство.

Ustych A.V. International practices and legal instruments for counteracting corruption and corruption-related criminal offenses: a comparative legal analysis.

The article is devoted to a topical issue of today – the implementation of international anti-corruption practices and legal instruments for counteracting corruption-related criminal offenses in criminal justice.

The article substantiates that a significant level of corruption still remains one of the important challenges that requires resolution in order to ensure the rule of law, economic stability, national security, and public trust in the state, given that Ukraine is under martial law and in the context of European integration processes. Considerable attention is paid to the formation of the concept of «corruption» through the use of doctrinal and official approaches, as well as the analysis of international legal documents of the United Nations, the Council of Europe, and other international organizations. Separately, the experience of foreign countries that have achieved success in counteracting corruption-related offenses in criminal justice is thoroughly examined. Practical recommendations are developed regarding the use of the experience of international countries that have achieved success in counteracting corruption-related offenses in criminal justice. The article analyzes models of functioning of specialized anti-corruption bodies, the specifics of criminal prosecution of corruption crimes, and ensuring transparency in the activities of public authorities. The practical significance of the article lies in the development of practical recommendations on the possibility of implementing the experience of international countries into national legislation, taking into account the historical and legal features of the state. The article concludes that effective counteraction to corruption-related criminal offences is possible provided that a comprehensive approach is applied, combining strict measures with preventive mechanisms, as well as the presence of strong political will and support from civil society. It is noted that institutional independence of anti-corruption bodies, effectiveness of judicial control, and inevitability of criminal liability are key prerequisites for achieving positive results of anti-corruption policy. It is important to build a systematic legal culture and legal awareness in the country.

Key words: anti-corruption practices, anti-corruption legal mechanisms, corruption, corruption-related criminal offense, criminal justice, international counteraction to corruption-related offenses, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. Корупція, як соціально-правове явище, притаманна будь-якому суспільству та/або державі. Наразі жодна країна у світі не може чесно проголосити себе вільною від корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень. Протидія корупції є одним із ключових детермінантів для забезпечення стабільної та сталої економіки, а також формування довіри населення до державної влади.

Ефективність кримінального судочинства в антикорупційному механізмі держави набуває важливого значення в умовах сьогодення. Вона залежить як від належного нормативного унормування, так і від застосування відповідних стандартів. Втім, здійснення кримінального судочинства щодо корупційних та пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень означає, що попередні превентивні практики не спрацювали та/або виявилися неефективними. Так, відповідно до ст. 5 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (далі – Конвенція проти корупції), кожна держава-учасниця прагне встановлювати й заохочувати ефективні види практики, спрямовані на запобігання корупції, а також періодично проводити оцінку відповідних правових інструментів і адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності з точки зору запобігання корупції та боротьби з нею [13].

Окреслені положення Конвенції проти корупції актуальні з огляду на розробку Антикорупційної стратегії на 2026-2030 роки, що підтверджується проєктом Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки» від 07.01.2026 року.

Озираючись на попередній антикорупційний стратегічний період, з одного боку, можемо вказати на позитивні зміни у боротьбі з корупцією (відкрите декларування майнового стану публічних службовців, перевірка доброчесності на етапі призначення на посаду, захист викривачів, впровадження інституту лобіювання), а з іншого – на кричущі випадки як розміру грошових коштів корупційної діяльності, так і високого рівня посадовців законодавчого, виконавчого та судового секторів.

Отже, враховуючи значний рівень корупції в Україні, його зменшення можливе завдяки вивченню та впровадженню ефективних антикорупційних стандартів провідних міжнародних країн, що мають високі показники у сфері запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Ефективні результати мають ті країни, що обрали комплексний та категоричний підхід до осіб, що вчинили вказані правопорушення, незалежно від того, які посади вони займають в органах судової влади. Україна має самостійно вибудовувати свій шлях протидії корупції в судовій системі на основі національного законодавства з урахуванням історичних традицій, менталітету країни та міжнародного досвіду.

Мета дослідження полягає у вивченні досвіду держав, що досягли успіху у протидії корупційним правопорушенням у кримінальному судочинстві. Необхідно здійснити напрацювання практичних рекомендацій щодо використання досвіду міжнародних країн, що досягли успіху у протидії корупційним правопорушенням у кримінальному судочинстві. З даною метою слід вивчити досвід таких країн: Федеративна Республіка Німеччина, Французька Республіка, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Іспанія, Італійська Республіка, Румунія, Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка, Республіка Корея, Японська Держава.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у наукову розробку різноманітних аспектів досвіду протидії корупційним кримінальним правопорушенням відповідно до законодавства іноземних держав зробили провідні вітчизняні вчені. Науковою основою даної статті стали праці таких вчених: Акімов О.О., Ахтирська Н.М., Бондаренко О.С., Гладких В.В., Довгошия Д.Г., Камлик М.І., Невмержицький Є.В., Ростовська К., Ситник Л.С., Стогова О.В., Супрун-Ковальчук Т.М., Трепак В.М., Хавронюк М.І., Шаблистий В.В., Швидкий Я.Ю. та інші. Втім, незважаючи на наукову розробленість, корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення є ключовим пріоритетом нашої країни, що прямо впливає на національну безпеку, міжнародний імідж, економічне зростання та рівень довіри громадян до держави. Враховуючи вказане, очевидно, що в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів існує необхідність у періодичному проведенні оцінки відповідних правових інструментів і адміністративних заходів з метою визначення їхньої адекватності з точки зору запобігання та протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиліття Україна пройшла досить складний шлях приєднання до міжнародної спільноти, спрямованої на подолання корупційної діяльності, та ратифікувала міжнародні нормативно-правові акти для імплементації в національне законодавство. Одним із важливих завдань нашої країни є протидія корупційним кримінальним правопорушенням, оскільки Україна, обравши європейський курс розвитку, прийняла та ратифікувала низку важливих нормативно-правових документів, що врегульовують дану проблематику. Завдяки приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів відбулися позитивні зміни в антикорупційному законодавстві нашої країни. Варто звернути увагу на офіційну статистику за період 2020-2024 рр. За даними Transparency International, Україна за Індексом сприйняття корупції у 2020 р. посіла 117-те місце зі 180 країн, а вже у 2024 р. посіла 105-те місце зі 180 країн [10].

Початком розвитку міжнародно-правового регулювання у сфері протидії корупційним правопорушенням стало прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 15.12.1975 року № 3514, що своєю чергою засудила всі види корупційних правопорушень, у тому числі хабарництво, а також якою було надано рекомендації щодо вжиття країнами-учасницями заходів, необхідних для запобігання та протидії корупційним правопорушенням. Пізніше ці рекомендації деталізувалися в таких документах: 1) Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» від 12.12.1996 року № A/RES/51/59; 2) Декларація ООН «Про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» від 16.12.1996 року № 995_369; 3) Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 12.12.1996 року № 995_788; 4) Керуючі принципи для ефективного виконання Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1989 року № 34/169, що стали основою для розроблення міжнародних нормативно-правових актів, які закріпили універсальні стандарти протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Одним із основних документів у регулюванні цієї сфери є Конвенція проти корупції, прийнята на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 2003 року. Конвенцією передбачено базові стандарти, заходи та правила, які всі країни-учасниці можуть імплементувати в національне законодавство для посилення своїх правових норм та державного регулювання у сфері протидії корупційним правопорушенням. Більшість науковців сприймають Конвенцію проти корупції як «антикорупційний документ глобального значення», що може стати «ефективним інструментом міжнародного співробітництва у боротьбі з корупцією». Своєю чергою, Рада Європи розробила важливі міжнародно-правові документи для регулювання сфери протидії корупційним правопорушенням: Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 27.01.1999 року № 994_101; Цивільна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 року № 994_102; Двадцять принципів боротьби з корупцією від 11.10.1997 року № 994_845; Модельний кодекс поведін-

ки для державних службовців від 11.05.2000 року № R(2000)10; Єдині правила протидії корупції при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній від 08.04.2003 року № R(2003)4 [22; С. 118-119] тощо.

Задля всебічного розуміння поняття «корупція» маємо з'ясувати його сутність. На практиці існує два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – доктринальний, що базується на дослідженнях науковців у певній галузі. Другий – офіційний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, що мають юридичну силу [27, с. 183].

При дослідженні доктринального підходу до формування поняття «корупція» необхідно звернути увагу на соціологічне розуміння корупції. Класична соціологічна традиція визначає, що «корупція не є самостійною теоретичною проблемою». Як зазначає О. Бондаренко, сучасне суспільство будується на розподілі праці. Корупція в цій схемі є паразитуючим, патологічним явищем, що використовує недоліки та упущення правової, політичної й економічної системи [3, с. 50]. Водночас некласична соціологічна традиція наголошує на виявленні суб'єктивного вимірювання корупції, переводячи її в режим дослідження практичного відчуття, хабітуалізації корупційних схем і визначення корупції як масової стратегії в контексті індивідуального та колективного досвіду в умовах слабкості або змінюваності інституційних регуляторів поведінкових практик [30, с. 41].

На думку А. Хайденхаймера, поняття «корупція» - предмет наукових суперечок. Дослідник звертає увагу на відмінність ставлення до корупції в країнах, що розвиваються, де саме поняття з'явилося швидко, майже раптово, – в епоху економічних і політичних перетворень, разом зі збірниками законів, - і в розвинених західних країнах, де поняття розвивалося поступово, еволюційно [33, с. 13].

О. Стогова проводить чіткий взаємозв'язок між корупцією та встановленням політичного режиму в державі. Автор вважає, що корупція фактично є неформальним інституційним середовищем економічних, адміністративних і інформаційних ресурсів, у якому владні еліти взаємодіють між собою та іншими структурами суспільства [24, с. 169].

Слушно зазначає О. Костенко, що в нашій державі існує кризова корупція, а саме: породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції); здатна поглиблювати кризу суспільства, маючи властивості зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи; у цьому полягає її загроза для національної безпеки України [15, с. 49-50].

На думку М. Камлика, корупція – соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними та психологічними чинниками система негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг усупереч суспільним інтересам [11, с. 5].

Важливо звернути увагу на дослідження сутності корупції з точки зору психології, оскільки під час розроблення антикорупційних заходів необхідно враховувати психологічні особливості суспільства та менталітету в цілому. Так, В. Гладкий зазначає, що корупція – своєрідна моральна збоченість (розбещеність) людської істоти; соціальний феномен, що існує лише в оцінюванні одними людьми інших через призму панівного на сьогодні еталона моралі [4, с. 127].

О. Акімов більш ґрунтовно розкриває поняття «корупція», розуміючи його як психологічно-моральне явище, що не здатне існувати відокремлено від людей – їх поведінки, діяльності. Автор зазначає, що корупція – це спосіб мислення, який зумовлює спосіб життя. Немає таких моральних та психологічних перешкод, через які корумповані та мафіозні кола не готові переступити, немає таких соціальних норм, які вони не зважились б порушити [1, с. 181, 184].

Варто підтримати наукову позицію В. Ноніка, який вважає, що кримінологічне значення корупції обмежують лише тими сторонами соціального і політекономічного її значень, які відображають її антисоціальні, суспільно небезпечні й кримінально-протиправні сутність і зміст. У кримінологічному значенні корупція – це антисоціальне, суспільно небезпечне, загрозливе для економічної та політичної безпеки країни явище. Вона пронизує гілки влади та становить сукупність кримінальних правопорушень, скоєних посадовими особами з метою особистого збагачення за рахунок держави, комерційних та інших організацій або громадян. У кримінально-правовому

значенні корупція є суспільно небезпечним діянням, суб'єктом якого є посадові особи, визначені законом як такі, які використовують посадові повноваження з корисливою зацікавленістю і в цілях особистого збагачення [19, с. 5].

При дослідженні офіційного підходу до формування поняття «корупція» необхідно окреслити, що вони поділяються на дві категорії: національну та міжнародну.

Почнемо із першої категорії для формування цього поняття – національної. У 1995 р. було прийнято Закон України «Про боротьбу з корупцією», яким було унормовано термін «корупція» як – діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг. Також було розкрито розуміння терміна «корупційне діяння»: а) незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості; б) одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством [6].

Пізніше, у 2011 р., було прийнято новий Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», яким радикально було змінено поняття «корупція», доповнивши його новим поняттям «неправомірна вигода». За цим Законом «корупція» розумілася як використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 4 цього Закону, або на її вимогу – іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей [9].

Варто погодитись з О. Бондаренко, яка зазначає, що наведені поняття є підтвердженням неодмінної наявності корупції в усіх людських культурах і цивілізаціях [3, с. 40]. Наразі природа корупції є складним явищем, яке постійно еволюціонує та дотичне до всіх сфер діяльності сучасного суспільства.

Розглянемо другу категорію до формування цього поняття – міжнародну. У 1979 р. був прийнятий 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, в якому «корупція» роз'яснюється, як учинення або невчинення дії під час виконання обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність [12].

Ґрунтовно поняття «корупція» було розкрито в Міжамериканській конвенції проти корупції в м. Ліма (столиця Перу) у 1996 р. Статтею 6 цієї Конвенції було визначено, що до діянь (спроб) корупції відноситься: 1) спроба отримання або отримання, прямо або опосередковано, урядовим чиновником або особою, яка здійснює публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій; 2) пропозиція або надання, прямо або опосередковано, урядовому чиновнику або особі, яка здійснює публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-який акт або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій; 3) будь-який акт або бездіяльність при виконанні своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, яка здійснює публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або третьої сторони; 4) шахрайське використання або приховання майна, отриманого внаслідок скоєння одного з актів, на які було посилання у цій статті; 5) участь як основного виконавця, співучасника, підбурювача, пособника або співучасника після скоєння або у будь-який інший спосіб у скоєнні або замаху на скоєння, а також у пособництві або зговорі з метою скоєння одного з актів, на які було посилання у цій статті [18].

У 2000 р. була прийнята Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, яка розкрила сутність корупції крізь кримінально карані діяння, а саме: 1) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої

неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків; 2) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків [16].

Цивільною конвенцією про боротьбу з корупцією визначено поняття «корупція» як прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабаря чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [29].

Відповідно до глосарію міжнародної організації Transparency International термін «корупція» визначається як зловживання довіреною владою заради задоволення особистої вигоди. Окрім цього, у зазначеному глосарії термін «корупція» викладено у декількох визначеннях цього поняття, що своєю чергою формується від кількості втрачених грошей та галузі, де вона відбувається:

– велика корупція (*grand corruption*) – це зловживання державною владою високого рівня, що приносить користь посадовим особам і завдає серйозної та широко поширеної шкоди людям та/або суспільству в цілому (часто скоєне діяння залишається безкарним);

– дрібна корупція (*petty corruption*) – щоденне зловживання державною владою, наданою посадовим особам у їх взаємодії з громадянами, які часто намагаються отримати доступ до основних товарів або послуг у повсякденних місцях, як-от лікарні, школи, правоохоронні органи та інші державні установи;

– політична корупція (*political corruption*) – маніпулятивні політичні дії та/або правила процедури у розподілі ресурсів та фінансуванні політичними особами, які приймають рішення та зловживають своїм становищем для підтримки своєї влади, статусу та багатства [32].

Отож, вбачається, що у міжнародних нормативно-правових документах наведені різні варіанти, які необхідно брати за основу державам, що їх ратифікують, та обов'язково доповнювати з урахуванням особливостей історичного досвіду конкретної держави.

Дослідження міжнародного досвіду має велике значення, але при аналізі різних визначень поняття «корупція» вважаємо, що головне місце займає національне законодавче визначення. Наразі визначення поняття «корупція» закріплене в Законі України «Про запобігання корупції» від 2014 р. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону корупція визначена як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу – іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [7].

Необхідно звернути увагу на положення Конвенції проти корупції, адже в цьому документі закріплена кримінальна, цивільно-правова та адміністративна відповідальність для фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення запобігання, розслідування та кримінального переслідування за корупцію, а також призупинення операцій (заморожування), арешту, конфіскації та повернення доходів від злочинів [13]. Варто звернути увагу на інститут цивільної конфіскації необґрунтованих активів, що був запроваджений Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» у 2019 році. Вказаний інститут цивільної конфіскації необґрунтованих активів не є типовим для українського права, втім повністю відповідає положенням Конвенції проти корупції.

За офіційною статистикою Transparency International, яка щороку проводить дослідження країн світу щодо ефективності заходів протидії корупційним правопорушенням та оцінює їх за 100-бальною шкалою, у 2024 році були проведені дослідження за Індексом сприйняття корупції, за результатами яких країни отримали наступні показники: Федеративна Республіка Німеччина (75 балів), Французька Республіка (67 балів), Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (67 балів), Королівство Іспанія (56 балів), Італійська Республіка (54 бали), Сполучені Штати Америки (65 балів), Китайська Народна Республіка (43 бали), Республіка Корея (64 бали),

Королівство Нової Зеландії (83 бали), Японська Держава (71 бал) [10]. Оскільки вищевказані країни мають високі показники щодо ефективності заходів протидії корупційним правопорушенням, з'явилася необхідність детальніше дослідити та вивчити їх досвід у цій статті.

Враховуючи вищевказані показники, слід звернути увагу на кримінальний та антикорупційний досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Велика Британія), оскільки протягом тривалого часу ця країна залишається чудовим прикладом низького рівня корупційних правопорушень та посадових злочинів. Більшість науковців вважають, що такі високі результати були досягнуті за рахунок особливої державної політики. Так, високі стандарти соціальної поведінки у Великій Британії зумовлені ефективними політичними та законодавчими заходами, а також моральними змінами й громадянським контролем за посадовими особами. Вважається, що ця країна має найдавніші традиції стосовно протидії корупційним правопорушенням.

У 1987 році у Великій Британії було засновано Управління з боротьби з шахрайством (далі – СФО) (англ. *Serious Fraud Office - SFO*), що є незалежним органом кримінальної юстиції, який діє під керівництвом Генерального прокурора Великої Британії. До головних функцій СФО віднесено розслідування шахрайства в особливо великих розмірах, що можуть підірвати рівень довіри населення до діяльності державних органів Великою Британії. СФО розслідує тільки складні злочини, що мають велике суспільне значення. Особливістю діяльності СФО є взаємодія спеціалістів із різних галузей знань: юристи, фінансові експерти, спеціалісти у сфері інформаційних технологій тощо. Окрім цього, у Великій Британії створене Національне агентство з боротьби із злочинністю (англ. *National Crime Agency - NCA*), що керується у своїй діяльності Законом про хабарництво від 2010 року (англ. *UK Bribery Act*), яке покликане розслідувати злочини щодо привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [5, с. 285].

Ефективною є система заходів політичних і правових механізмів стосовно протидії корупційним правопорушенням у Федеративній Республіці Німеччині (далі - ФРН), в основу якої покладено завдання ліквідувати матеріальну або фінансову базу протизаконних угрупувань. Забезпечити реалізацію даного завдання вдалося двома шляхами: конфіскацією майна та створенням свідомого правового середовища, де неможливо буде займатися відмиванням грошей. У ФРН є намір створити реєстр корумпованих компаній, щоб у майбутньому компанії, які потрапили до цього реєстру, не мали права виконувати будь-які державні замовлення [5, с. 286].

У 1997 році був прийнятий Закон про боротьбу з корупцією, яким одночасно вносилися зміни до Кримінального кодексу ФРН. Цим законом було розширено перелік корупційних правопорушень такими, як: отримання вигоди; обіцянка, пропонування грошової вигоди в господарській діяльності; обмеження конкуренції під час тендерних закупівель. У цілому антикорупційна система ФРН ґрунтується на десяти базових принципах: охорона державної казначейської служби; забезпечення стимулювання для нової етики підприємництва; заборона посадовим особам, які були звільнені з державної служби через надання протекції, протягом п'яти років з моменту звільнення; усунення прогалин у національних законах; санкціонований контроль телефонних розмов; посилення кримінального переслідування шляхом створення центрів протидії корупційним правопорушенням; забезпечення широкої гласності власної діяльності; створення гарячої лінії, так звані «телефони довіри»; контроль стосовно незаконного самозбагачення та зловживання службовим становищем; врегулювання положення головного свідка за допомогою пом'якшення покарання [23, с. 177-178].

При дослідженні досвіду Французької Республіки (далі – Франція) варто зазначити, що діяльність, спрямована на протидію корупційним правопорушенням, бере початок з 1919 року. Оскільки вже тоді у Кримінальному кодексі була пряма заборона посадовим особам протягом п'яти років після відставки працювати на тому підприємстві, яке було під їх контролем на державній службі. У разі порушення даної вимоги санкція була у вигляді позбавлення волі строком на два роки та штрафу. Важливим є те, що французьке законодавство приділило увагу адміністративним, а також кримінальним мірам покарання. Відповідно до Закону Сегена від 1995 року Рахунковій палаті надано повноваження щодо контролю процесу призначення осіб на державну службу саме з метою запобігання поєднанню особистих та фінансових інтересів посадової особи. У системі протидії корупційним правопорушенням функціонують спеціалізовані підрозділи кримінальної поліції, прокуратури, митниці, податкової служби. Контроль за діяльністю цих державних органів покладено у 1993 р., коли при Міністерстві юстиції Франції була заснована Центральна служба

боротьби з корупцією. Окрім цього, важливу роль у протидії корупційних кримінальних правопорушень відіграє створена служба «Тракфін», заснована при Міністерстві економіки та фінансів Франції. Вищевказана служба була створена з метою протидії «відмиванню» нелегальних доходів від незаконного обороту наркотичних засобів та корупційними правопорушенням французьких посадових осіб. Водночас «Тракфін» регулює всі проблеми, що стосуються відмивання грошей через банківську мережу [23, с. 177].

У 1995 році у Королівстві Іспанії була створена спеціалізована прокуратура для боротьби з економічними злочинами, в тому числі з протидії корупційним правопорушенням, під назвою Спеціальна прокурорська служба з припинення економічних злочинів, пов'язаних із корупцією (далі – АКПО) (англ. *Fiscalía Anticorrupción - ACPO*). Вищевказана спеціалізована прокуратура підпорядковується Державній прокурорській службі та наділена повноваженнями щодо розслідування кримінальних злочинів стосовно хабарництва та корупції. Для забезпечення функціонування АКПО призначаються спеціальні прокурори, на яких покладено функції стосовно нагляду за досудовим розслідуванням та підтримання державного обвинувачення під час судового розгляду [5, с. 287].

У національному законодавстві Італійської Республіки було розроблено ефективні політичні та правові механізми для протидії корупційним правопорушенням у країні, залучивши для цього державні установи та громадськість. В Італійській Республіці створили спеціальний орган – Генеральну Раду з боротьби з організованою злочинністю. Окрім цього, створено Державне управління з боротьби з мафією та окружні управління з боротьби з організованою злочинністю мафії. Відтак вищевказані спеціалізовані установи складають багатофункціональну систему для протидії організованій злочинності. Звісно, і досі існують факти про корупційні правопорушення в Італійській Республіці, втім їх характер та прояв мають позитивні показники, оскільки мінімізовані мафіозні факти у вигляді вбивств суддів або прокурорів. Загалом в країні простежується, що умови в суспільстві покращилися завдяки рішучим діям законодавця.

Серед країн, що входять до складу Європейського Союзу, саме Румунія асоціюється однією з найжорсткіших антикорупційних політик. У 2002 році в Румунії було засновано Національний антикорупційний директорат Румунії (далі – НАДР) за прикладом Італійської Республіки з метою розслідування корупційні кримінальні правопорушення. НАДР є правоохоронним органом, до функцій якого віднесено переслідування осіб, які вчинили корупційне кримінальне правопорушення, розслідування фінансового шахрайства стосовно коштів Європейського Союзу, зловживання посадовими обов'язками тощо. Передбачається, що НАДР має притягнути до кримінальної відповідальності винних осіб та повернути до державного бюджету набуті незаконним шляхом гроші та/або майно [22, с. 120].

Важливим фактором у Румунії є передбачена на законодавчому рівні можливість перевірки спадку, який залишила особа, у разі підозри у вчиненні корупційних правопорушень. Незважаючи на той факт, що спадкоємці могли у законному порядку набути право власності на спадкове майно, такі особи не можуть перешкоджати проведенню розслідування з метою перевірки добросовісності набуття статків. У разі, якщо буде встановлено, що спадковане майно було отримано корупційним способом, то воно підлягає конфіскації за загальним правилом національного законодавства [22, с. 120].

Сполучені Штати Америки (далі – США) запровадили дієву систему заходів впливу, спрямовану на протидію корупційним правопорушенням. У 1970 році був прийнятий один із важливих законів для країни, а саме Федеральний закон про боротьбу з корумпованими та такими, що перебувають під «рекетирським» впливом, організаціями (Закон РІКО). Окрім цього, у 1970 році у США був прийнятий Закон про контроль над організованою злочинністю. Тобто це був перший у світі федеральний закон, який містив положення про захист свідків, оскільки більшість штатів мають власні розроблені програми захисту свідків, якими передбачено менший захист на противагу федеральній програмі [25, с. 961-964].

США займають провідну позицію стосовно організації співпраці в антикорупційній діяльності на міжнародній арені. Новим етапом в історії країни стало прийняття Федерального закону «Про корупцію за кордоном» (англ. *Foreign Corrupt Practices Act*) у 1977 році, дія якого поширюється як на країну в цілому, так і за її межами. Цим Федеральним законом «Про корупцію за кордоном» передбачалися заходи для запобігання підкупу іноземних посадовців у всьому світі. Варто зауважити, що 10 лютого 2025 року Президент США Дональд Трамп виконавчим наказом призу-

пинив виконання вищевказаного закону. Головним обґрунтуванням відповідних дій Президента США Дональда Трампа стало те, що чинні положення даного закону перешкоджають досягненню зовнішньополітичних цілей США. Федеральний закон «Про запобігання корупції за кордоном» є важливим міжнародним антикорупційним документом, відповідно до якого корупційними правопорушеннями визнаються багато діянь, зокрема у сфері фінансової звітності [12]. Пізніше, у 1982 році, Конгрес США прийняв Федеральний закон «Про захист жертв злочинів та свідків», де у преамбулі було зазначено, що «нормальне функціонування системи кримінальної юстиції неможливе без «кооперації» з жертвами та свідками злочинів [25, с. 961-964].

Державні органи, що реалізують антикорупційну політику у США, є такими: Національна рада з боротьби з організованою злочинністю, Головне контрольне-фінансове управління, Спеціальний сенатський комітет з етики, Комітет зі стандартів службової поведінки посадових осіб Палати представників, Управління з етики при уряді США. Базові документи, що регулюють діяльність державних службовців США, є такими: «Принципи етичної поведінки урядовців і службовців» (1990 р.) та Акт «Про етику поведінки державних службовців США» (1978 р.). Провідну роль у здійсненні антикорупційної діяльності відіграє Міністерство юстиції США, якому надано повноваження щодо розробки національної стратегії та методичного керівництва боротьбою зі злочинністю в державі. Федеральне бюро розслідувань є головним підрозділом Міністерства юстиції США, що безпосередньо здійснює боротьбу з організованою злочинністю [25, с. 961-964].

У США розробили та впровадили наступні антикорупційні заходи: регулярно проведення контролю стосовно обов'язкового декларування доходів державних службовців за календарний рік; обов'язковість кримінальної відповідальності як фізичних, так і юридичних осіб за корупційні правопорушення; забезпечення проходження перевірки державних службовців на детекторі брехні; відсутність імунітету для посадових осіб будь-якого рівня, особливо президента, сенаторів та конгресменів; пряма заборона для державних службовців щодо отримання цінних подарунків; існування механізму повідомлення про випадки корупційних правопорушень в органах державної влади, а також захист на законодавчому рівні таких осіб від звільнення або дискримінації згідно з законом «Про громадські ініціативи» від 1989 року; наявність спеціально призначеного співробітника в кожній установі виконавчої влади задля забезпечення контролю та координації щодо дотримання державними службовцями норм етичної поведінки; розподіл повноважень та функцій між державними органами, що реалізують антикорупційну діяльність; на законодавчому рівні унормування інституту лобістів, що регулюється Законом «Про федеральне регулювання лобістської діяльності» від 1946 року [25, с. 961-964].

Отже, основоположним принципом для гармонійної взаємодії між державними службовцями та населенням є відкритість і прозорість діяльності державних органів влади. Важливим є активна громадська діяльність, спрямована на контроль щодо виконання владних приписів, що були сформовані на рівні громадянського обов'язку, а також всебічна поінформованість стосовно випадків корупційних правопорушень та звітування державних службовців щодо результатів розслідування даних справ і вжитих заходів запобігання [25, с. 961-964].

Республіка Корея є яскравим взірцем «культури прозорості». З 1999 року в м. Сеул розроблено та впроваджено систему контролю щодо розгляду звернень громадян стосовно посадовців міської адміністрації, що має назву «OPEN». Дана система спричинила справжній резонанс серед національних антикорупційних програм. «OPEN» є доказом реалізованої політичної волі стосовно протидії корупційним правопорушенням. Головною метою при створенні вищевказаної системи було забезпечити безперешкодний доступ до інформації про стан речей, що своєю чергою забезпечує уникнення особистих контактів із посадовцями з метою надання їм пропозицій щодо неправомірної вигоди для прискорення завершення процесу прийняття рішення. Відтак успішне впровадження системи «OPEN» дало змогу унеможливити особисте спілкування між посадовцями та громадянами і, відповідно, виконує основну місію – попередження корупційних правопорушень та відновлення довіри громадян до міської адміністрації [22, с. 121].

Антикорупційна діяльність у Республіці Корея регулюється законом «Про боротьбу з корупцією» від 2002 року, оскільки дана тематика є пріоритетним напрямом у діяльності країни. Відповідно до положень вищевказаного закону право розпочинати розслідування факту корупційного правопорушення має будь-який повнолітній громадянин країни. Спеціалізований державний орган у Республіці Корея, якому надані повноваження у сфері протидії корупційним правопорушенням, є Комітет з аудиту й інспекції, що в обов'язковому порядку повинен розпочинати розсліду-

вання обвинувачень стосовно корупційних правопорушень за будь-якою заявою повнолітнього громадянина країни [26, с. 237].

Однією з найвідоміших у світі спеціалізованих інституцій щодо протидії корупційним правопорушенням є Незалежна комісія проти корупції, що була заснована в 1974 році в м. Гонконг. Своєю успішною діяльністю комісія зробила значний внесок у досягненні успіху Китайської Народної Республіки (далі - КНР) у зменшенні корупційних правопорушень та зміцненні економічної стабільності країни. Важливо розуміти, що в КНР переважають репресивні методи, які застосовуються в межах антикорупційних заходів запобігання корупційним правопорушенням. До прикладу, санкції за вчинення корупційних правопорушень передбачають вищу міру покарання: з 2000 по 2015 роки за корупційні правопорушення було страчено близько 10 тисяч чиновників [26, с. 238].

Успішні та дієві заходи антикорупційного кримінального законодавства в КНР полягають у наступному: поліпшення процедури взаємодії між громадянами та державними органами з метою уникнення бюрократичних перешкод; заборона для близьких родичів та дітей займатися підприємницькою діяльністю у сфері, де особа займає керівну посаду; швидке реагування на повідомлення, що надходять на гарячу телефонну лінію для анонімного повідомлення стосовно фактів одержання та/або дачі хабаря або зловживання службовим становищем; врегулювання функціонування прозорого відомчого контролю щодо різних сфер [26, с. 238].

Антикорупційна політика Японської Держави (далі – Японія) вражає своїми успіхами, оскільки характерною особливістю нормативно-правового регулювання антикорупційного законодавства в цій країні є відсутність профільного законодавчого акту. Як би дивно це не виглядало, але Японія провадить активну діяльність для протидії корупційним правопорушенням. Особливого значення мають заборони стосовно посадових осіб, які обіймають державні посади та не мають права поєднувати політичну активність та підприємницьку діяльність. Відповідно до японського законодавства, в нормативно-правових актах чітко визначені обмеження щодо фінансування політичних партій, передвиборчої агітації та інших політичних організацій. У Японії корупційні правопорушення сприймаються як будь-які дії посадових осіб, які за певний майновий інтерес підтримують інтереси третіх осіб з метою прийняття «правильного» рішення. Одним із головних напрямів реалізації антикорупційних заходів у державі є саме грамотна кадрова політика, оскільки посадові особи отримують достатнє грошове забезпечення, що заохочує їх підтримувати доброчесність [26, с. 236-237].

Питання корупційних кримінальних правопорушень привернуло увагу міжнародної спільноти ще десятиліття тому. На той час активно обговорювалась необхідність створення окремих спеціалізованих антикорупційних інституцій. Імовірно, це було пов'язано саме з процесом демократизації та переходу до ринкової економіки у всьому світі. Також це було пов'язано із зусиллям затвердити принцип верховенства права та «доброго управління» у світі, оскільки завжди перехідний період створює сприятливі обставини для прояву корупції [21]. Відтак країни почали активно створювати органи, спрямовані на боротьбу з корупцією, які почали з'являтись без комплексної стратегії. За таких обставин складно дослідити всі моделі антикорупційних інституцій через їх велику кількість та різні функції. Втім важливо виділити основні типи спеціалізованих інституцій:

1) багатоцільові органи з правоохоронними повноваженнями. Дана модель характеризується універсальним підходом до вирішення проблеми корупції, адже поєднує в межах однієї установи превентивну та репресивну функції. Органи, що належать до цього типу, наділені такими завданнями: розроблення політики щодо попередження корупції, аналітична діяльність, взаємодія із суспільством, інформування, моніторинг та проведення розслідування таких правопорушень. Ця модель відображена у Незалежній комісії проти корупції (м. Гонконг) та Бюро з розслідування корупційної діяльності (м. Сінгапур). Успішна діяльність цих установ стала яскравим прикладом для створення подібних органів в всьому світі. Ця модель вдало функціонує у Литовській Республіці (Спеціальна служба розслідувань), у Латвійській Республіці (Бюро із запобігання і боротьби з корупцією), в Австралійському Союзі (Незалежна комісія проти корупції), у Республіці Ботсвані (Директорат боротьби з корупцією та економічними злочинами), у Республіці Уганді (Генеральний інспектор Уряду) та у Республіці Кореї (Спеціалізований державний орган).

2) служби боротьби з корупцією в структурі правоохоронних органів. У межах цієї моделі створені різні форми спеціалізованих органів, які можуть створюватися в органах, що відпові-

дають за виявлення та розслідування корупції, або в органах прокуратури. У деяких країнах ці функції можуть бути об'єднані в межах одного відомства. Ця модель є більш поширеною у країнах Західної Європи. До прикладів цієї моделі можна віднести: Королівство Норвегія (Норвезьке національне управління з розслідування і кримінального переслідування злочинів у сфері економіки та навколишнього середовища – ОКОКРІМ), Королівство Бельгія (Центральне управління боротьби з корупцією), Королівство Іспанія (Спеціальна прокурорська служба з припинення економічних злочинів, пов'язаних із корупцією), Республіка Хорватія (Управління з припинення корупції та організованої злочинності), Румунія (Національний антикорупційний директорат). Також до цієї категорії слід віднести відділи внутрішньої безпеки – підрозділи правоохоронних органів із вузькою спеціалізацією щодо виявлення та розслідування корупції серед своїх співробітників. Два характерні приклади, які можна навести, – Федеративна Республіка Німеччина (Департамент внутрішніх розслідувань) та Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії (Загін боротьби з корупцією в поліції метрополії).

3) інституції із запобігання корупції, розроблення політики і координації дій. Ця модель включає в себе спеціалізовані інституції, що виконують одну або декілька превентивних функцій. Вони можуть бути наділені такими завданнями: аналіз корупційних ризиків, моніторинг та координація заходів щодо виконання антикорупційних програм, підготовка нормативно-правових актів у цій сфері, здійснення міжнародної співпраці тощо. Інституції, що функціонують за цієї моделлю, створені у Французькій Республіці (Центральна служба із запобігання корупції), у Республіці Албанії (Антикорупційна моніторингова група), у Республіці Мальті (Постійна комісія проти корупції), у Сербії і Чорногорії (Антикорупційне управління), у Сполучених Штатах Америки (Управління з урядової етики), у Республіці Індії (Центральна служба пильності), у Республіці Філіппінах (Офіс омбудсмена) та у Республіці Болгарії (Комісія з координації діяльності у сфері боротьби з корупцією) [21].

Необхідно взяти до уваги результати оцінювання діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, адже наразі жодна інституція, якими б повноваженнями та функціями вона не була наділена, не зможе власними силами викорінити корупцію в країні. Натомість такі інституції можуть допомогти знизити та контролювати рівень корупції в країні.

При аналізі рівня корупції в країні необхідно користуватися офіційними відкритими даними (наприклад, загальновідомим Індексом сприйняття корупції Transparency International). Втім, Світовий банк запровадив Систему оцінки ефективності державного управління, до якої входить Індекс верховенства права. Завдяки цим двом системам можна реально оцінити ситуацію в країні, але це не дає достатніх підстав для формування оцінки діяльності конкретного органу. Більш коректно здійснювати оцінювання результатів діяльності антикорупційного органу з урахуванням кількісних і якісних показників. До кількісних показників відносять статистичні дані та індикатори суспільної думки, а до якісних показників відносять експертні оцінки та дослідження. Отож, варто досліджувати показники у поєднанні з кількісними даними та результатами моніторингу, який здійснюють міжнародні організації (приклад, Група держав проти корупції (ГРЕКО) Ради Європи та ОЕСР [21].

При здійсненні аналізу провідних країн у протидії корупційним кримінальним правопорушенням можна виокремити ключові чинники успіху: інституційну незалежність антикорупційних органів; невідворотність кримінальної відповідальності за скоєне правопорушення; комплексний підхід до протидії корупції; наявність політичної волі та підтримку громадськості. Вбачається, що у досліджених країнах ефективними засобами у протидії корупції є наявні жорсткі кримінально-правові механізми та превентивні соціальні заходи.

На наш погляд, Україні буде корисний міжнародний досвід антикорупційних практик, оскільки вони містять у собі комплекс заходів, правил та програм, що спрямовані на запобігання та протидію корупції і впроваджуються державними органами та громадянським суспільством для формування доброчесності та прозорості.

Наразі в національному законодавстві відсутнє законодавчо закріплене визначення антикорупційних практик. Водночас Національним агентством з питань запобігання корупції розроблено Антикорупційну стратегію на 2026-2030 роки, що підтверджується проєктом Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки» від 07.01.2026 року. Метою вищевказаної стратегії є суттєве зниження рівня корупції в Україні, утвердження та розвиток принципів демократії, верховенства права та належного врядування, забезпечення економічного і соціального розвитку, а також сприяння набуттю Україною повноправного членства в Європей-

ському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. Задля досягнення зазначеної мети необхідно застосовувати концептуальний підхід, що полягає в реалізації двох важливих завдань: 1) забезпечення високої ефективності та постійного розвитку загальної системи запобігання та протидії корупції; 2) мінімізація корупції у найбільш уражених корупцією та стратегічно важливих сферах, насамперед шляхом проведення системних галузевих реформ, які відповідають актам законодавства Європейського Союзу та впроваджують найкращі світові практики [8].

У 1997 році в межах Програми розвитку ООН з'явилася концепція державного управління «Добре управління» (англ. – *Good Governance*), що є основою антикорупційної політики переважно в скандинавських країнах світу. Даний термін корелює в собі необхідні механізми, процеси та інституції, через які населення може проявляти свої інтереси та реалізовувати законні права. До основних антикорупційних складових, що входять до концепції, є: обов'язкова участь населення у прийнятті рішень; прозорість отримання прибутку, будь-яких рішень та/або дій; оперативне реагування на потреби населення та підзвітність державних органів населенню. Головною метою «Доброго управління» є утвердження розвиненої системи етичних цінностей, що обов'язково мають підтримувати посадові особи та населення в цілому [26, с. 238].

Інформаційний портал Gan Integrity Solutions станом на листопад 2020 року містить бізнес-характеристики низки європейських та азіатських країн. Відтак стосовно України в публікації «Бізнес і корупція в Україні» зазначено, що: «Поєднання нестримної корупції, волатильності ринку та політичної нестабільності в Україні становить серйозні бізнес-ризики для іноземних інвесторів. Хабарництво та виплати за сприяння широко поширені серед українських державних службовців, що серйозно ускладнює реєстрацію бізнесу та торговельні процедури для міжнародних компаній. Державні закупівлі також страждають від повсюдної корупції, обтяжливого регулювання та фаворитизму, що серйозно перешкоджає чесній конкуренції. Корупція, вимагання, підкуп іноземних державних службовців, зловживання службовим становищем та виплати за сприяння криміналізуються Кримінальним кодексом, а корупція серед посадовців, включаючи конфлікт інтересів, розкриття активів, подарунки та гостинність, також охоплюється законодавчою базою України. Антикорупційне законодавство України охоплює корупційні правопорушення як у приватному, так і в державному секторах. Закон України «Про запобігання корупції» запроваджує заходи для моніторингу ефективного впровадження антикорупційних положень. Однак слабка судова система обмежує виконання антикорупційного законодавства України» [35].

18 листопада 2025 р. відбувся віртуальний запуск Міжнародної антикорупційної коаліції (IACC), у якому взяли участь сотні учасників з усього світу. Передумовою для створення такої коаліції стали події у листопаді 2019 р., коли суддя українського ВАКС зустрівся з американським суддею Марком Вульфом, який запропонував створити Міжнародний антикорупційний суд (далі – МАКС) [28].

У 2011 р. Марк Вульф вів справу щодо хабарів на контрактах спікера Палати представників США, якого було засуджено на 8 років. Завдяки цій справі американський суддя зрозумів, що існує необхідність створення МАКС, який буде частиною системи установ, що борються з корупцією. На думку М.І. Хавронюка, проблематика даного питання стосується корупції у великих масштабах, що є основною перешкодою для забезпечення більш справедливого судочинства, заснованого на правилах світового порядку. Постійне вимагання зі сторони клептократів загрожує цілісності ринків товарів і послуг, що створює несправедливі переваги для неетичного бізнесу [28].

Передбачається, що МАКС буде виконувати такі завдання:

• забезпечення форуму для справедливого та ефективного переслідування і покарання клептократів та їхніх транснаціональних мереж співучасників, включаючи осіб і компанії, які платять хабарі, та професійних посередників, які допомагають їм відмивати свої незаконні доходи, – юристів, банкірів, бухгалтерів, агентів з нерухомості та інших постачальників послуг;

• стримування майбутньої корупції у великих масштабах шляхом встановлення реальної загрози судового переслідування там, де такої загрози наразі не існує для більшості клептократів та їхніх спільників;

• повернення, а потім репатріювання та/або перепрофілювання викрадених активів на користь жертв корупції у великих масштабах шляхом винесення наказів про реституцію або повернення майна, як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві;

• надання власних експертів-слідчих, прокурорів та суддів для надання порад і допомоги своїм колегам у країнах, які прагнуть покращити свій антикорупційний потенціал [28].

Поширеною була критика стосовно ІАСС, що «якою б переконливою не була концепція, це ідеал, якого неможливо досягти». Втім, позитивна підтримка ІАСС доводить зворотне. Підтримуємо позицію М.І. Хавронюка, що «починати завжди складно, але, кажуть, початок – половина справи» [28].

Науковець Швидкий Я.Ю. вважає, що для гармонізації результатів необхідно спочатку стабілізувати ситуацію в даному секторі, оскільки протягом останніх років корупційні правопорушення все ще наявні в нашій державі. Оскільки корупційні правопорушення є негативним явищем, то, відповідно, наслідками може бути загроза національній безпеці, державному та суспільному демократичному розвитку, а також конституційному ладу. Україна має використати успішний досвід антикорупційної політики зарубіжних країн під час практичної протидії цьому негативному явищу [31, с. 225].

Отже, досліджуючи основи антикорупційної політики Європейського Союзу, Н.М. Ахтирська виділила такі її елементи: 1) політична воля; 2) приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних конвенцій; 3) розширення сфери застосування; 4) антикорупційне законодавство; 5) механізм його реалізації; 6) ефективна діяльність державних органів, що відповідають за дотримання антикорупційної політики; 7) удосконалена система прийняття на роботу в органи державної влади; 8) гідний рівень заробітної плати; 9) прозорість діяльності державної влади; 10) розвинута толерантність у країні; 11) суворі правила фінансового контролю; 12) реєстр корупціонерів; 13) конфіскація майна. Дієвими інструментами для досягнення успіху є: оцінювання поточної ситуації в країні, сформована потужна кадрова політика та визначення основних тенденцій і заходів впливу [2, с. 3].

В окремій думці судді Конституційного Суду України Олега Первомайського від 01.10.2024 року № nc06d710-24 зазначено: «В одному відомому голлівудському фільмі майже на його завершенні один кіногерой, якого грав Джонні Депп *(John Christopher «Johnny» Depp II)*, сказав іншому, у виконанні Орландо Блума *(Orlando Jonathan Blanchard Bloom*): «якщо ти чекав слушного моменту, то це був він». Україна не має довго зволікати з дією, чекаючи того самого «ідеального моменту». Як показує досліджений міжнародний досвід зарубіжних країн, ніякі спроби протидії корупційним правопорушенням не будуть вдалими, без наявності сильної політичної волі на всіх рівнях влади [20].

Висновки. При дослідженні досвіду міжнародних країн можна виокремити, що найважливішим фактором у протидії корупційним правопорушенням є наявна сильна політична воля керівництва держави, а також удосконалення антикорупційного законодавства. Варто відзначити, що досвід, що набутий країнами з найкращими показниками щодо протидії корупційним правопорушенням, був досягнутий завдяки поєднанню радикальних та комплексних заходів для вирішення даної проблеми.

Протидія корупційним правопорушенням досягається завдяки створенню незалежного органу з розслідування злочинів щодо привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії) або створенню у системі Міністерства економіки та фінансів Франції спеціальної служби щодо протидії корупційним правопорушенням посадових осіб (Французька Республіка), відбувається конфіскація майна та створення свідомого правового середовища (Федеративна Республіка Німеччина), забезпечується обов'язковість декларування доходів державних службовців за календарний рік та проходження перевірки державних службовців на детекторі брехні (Сполучені Штати Америки), забезпечується функціонування спеціалізованої системи для посадових осіб та громадян з метою уникнення особистих контактів для надання їм неправомірної пропозиції (Республіка Корея), відбувається реалізація антикорупційних заходів завдяки грамотній кадровій політиці та достатньому грошовому забезпеченню (Китайська Народна Республіка), діє система перевірки спадку, який залишила особа, при підозрі у вчиненні корупційних правопорушень (Румунія), створюється системи політичних та правових механізмів для протидії корупційним правопорушенням із залученням для цього державні установи та громадськість (Італійська Республіка).

На підставі наведеного вбачається, що з метою підвищення ефективності діяльності з протидії корупційним кримінальним правопорушенням у судовій системі в Україні необхідно керуватися таким:

– реформування органів судової влади має відбуватись з дотриманням міжнародно-правових норм, з урахуванням обраного європейського напряму розвитку України;

– удосконалення національної системи антикорупційного законодавства має здійснюватися з дотриманням відкритості, прозорості та демократичних засад функціонування органів судової влади;

– ефективна підтримка населення у досягненні запобігання та протидії корупційним кримінальним правопорушенням в державному та приватному секторах.

Оскільки для протидії корупційним кримінальним правопорушенням необхідно залучати не лише спеціалізовані антикорупційні органи, але й свідоме громадянське суспільство, інформація щодо антикорупційної діяльності в країні має бути чіткою, прозорою, доступною та відкритою. Україна активно розвивається та приводить у відповідність національне законодавство до міжнародних нормативно-правових актів, втім наша країна має враховувати міжнародний досвід інших країн та об'єктивно оцінювати ситуацію в країні, що в подальшому може стати потужним підґрунтям для розбудови в Україні успішної антикорупційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика.* 2014. № 1. С. 181-188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2014_1_23 (дата звернення 15.01.2026).
2. Ахтирська Н.М. Міжнародний досвід боротьби з корупцією як вектор формування національної антикорупційної політики: огляд законодавства Румунії. *Віче.* 2015 р. № 18. С. 2-5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_18_2 (дата звернення 15.01.2026).
3. Бондаренко О.С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія / О.С. Бонадренко. – Суми: Сумський державний університет, 2021. 472 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/83799 (дата звернення 15.01.2026).
4. Гладкий В.В. Сутність та значення феномену корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2019. № 18. С. 124-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vprc_2019_18_18 (дата звернення 15.01.2026).
5. Довгошия М.Г. Європейський досвід протидії привласненню, розтраті майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері транспортної інфраструктури. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 284-289. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/68.pdf (дата звернення 15.01.2026).
6. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр#Text (дата звернення 15.01.2026).
7. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text (дата звернення 15.01.2026).
8. Проєкт Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки» від 07.01.2026. URL: https://nazk.gov.ua/uk/antykoruptsiyna-strategiya-na-2026-2030-roky/ (дата звернення 15.01.2026).
9. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17#Text (дата звернення 15.01.2026).
10. Індекс сприйняття корупції Transparency International. URL: https://cpi.ti-ukraine.org/ (дата звернення 15.01.2026).
11. Камлик М.І., Невмержицький Є.В. Корупція в Україні. Київ: Товариство «Знання», КОО, 1998. 179 с.
12. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17.12.1979. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU79004R (дата звернення 15.01.2026).
13. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#top (дата звернення 15.01.2026).
14. Конституція України від 28.06.1996. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution (дата звернення 15.01.2026).
15. Костенко О. Корупція в Україні в світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент.* 2009. № 1. С. 49-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2009_1_7 (дата звернення 15.01.2026).

16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення 15.01.2026).
17. Лист Міністерства юстиції України «Участь України в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії корупції» від 22.06.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0042323-11#Text (дата звернення 15.01.2026).
18. Міжамериканська конвенція проти корупції від 29.03.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text (дата звернення 15.01.2026).
19. Нонік В.В. Морально-етичні засоби зниження масштабності корупційних проявів в Україні. *East journal of security studies.* 2018. Вип. 1 (3). URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream (дата звернення 15.01.2026) .
20. Окрема думка судді Конституційного Суду України О. Первомайського у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України приписів Закону України «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 01.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc06d710-24#Text (дата звернення 15.01.2026).
21. Організація економічного співробітництва і розвитку. Спеціалізовані інституції з боротьби проти корупції: огляд моделей. 2007. URL: https://crimecor.rada.gov.ua/uploads/documents/29805.pdf (дата звернення 15.01.2026).
22. Ростовська К.В. Міжнародний досвід формування та реалізації антикорупційної політики в інших державах. *Актуальні проблеми правознавства.* 2017. № 4 (12). С. 118-122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2017_4_21 (дата звернення 15.01.2026).
23. Ситник Л.С. Можливості використання європейського досвіду протидії корупції в Україні. *Економіка і організація управління.* 2016. № 2 (22). С. 174-180. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/43.pdf (дата звернення 15.01.2026).
24. Стогова О.В. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією / О.В. Стогова. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 167-177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2016_1_18 (дата звернення 15.01.2026).
25. Супрун-Ковальчук Т.М., Діденко Є.В. Міжнародна практика запобігання та боротьби з корупцією. *Publishing House «Baltija Publishing».* 2020. С. 954-971. DOI: 10.30525/978-9934-588-43-3/2.20 (дата звернення 15.01.2026).
26. Трепак В.М. Міжнародний досвід запровадження системи заходів антикорупційної спрямованості. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 2. С. 233–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2015_2_22 (дата звернення 15.01.2026).
27. Трепак В.М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право.* 2016. № 1. С. 193-201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_1_27 (дата звернення 15.01.2026).
28. Хавронюк М.І. Міжнародний Антикорупційний Суд та Міжнародна кампанія за його створення / Facebook. 2025. URL: https://www.facebook.com/share/p/1HHdRJamQR/ (дата звернення 15.01.2026).
29. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення 15.01.2026).
30. Шаблистий В.В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник Криміналогічної асоціації України.* 2015. № 3. С. 112-124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnauk_2015_3_12 (дата звернення 15.01.2026).
31. Швидкий Я.Ю. Зарубіжний досвід протидії корупції та можливості його імплементації в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління.* 2020. № 1 (7). С. 219-227. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-1(7)-219-227 (дата звернення 15.01.2026).
32. Corruptionary A-Z Transparency International. URL: https://www.transparency.org/en/corruptionary (date of access 15.01.2026).
33. Heidenheimer Arnold J. Political Corruption: A Handbook edited by Johnston, Michael|Levine, Victor T. New Brunswick: Transaction Publishers, 1989. P. 567. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003575658 (date of access 15.01.2026).

34. The White House. Pausing Foreign Corrupt Practices Act Enforcement to Further American Economic and National Security. 10.02.2025. URL: https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/02/pausing-foreign-corrupt-practices-act-enforcement-to-further-american-economic-and-national-security/ (date of access 15.01.2026).
35. GAN Integrity Solutions. Ukraine risk report. 05.11.2020. URL: https://www.ganintegrity.com/country-profiles/ukraine/ (date of access 15.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Устич А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.4:341.4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.29

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Філашкін В.С.,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0006-3920-9268

Антощук А.О.
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-5088-4372

Філашкін В.С., Антощук А.О. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів у протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи.

У науковій статті досліджено міжнародне співробітництво правоохоронних органів як ключовий чинник ефективної протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи, що в умовах глобалізації та зростання транснаціональної злочинності дедалі частіше набувають міждержавного характеру. Обґрунтовано, що такі злочини, як торгівля людьми, викрадення осіб, незаконне позбавлення волі та насильницькі зникнення, не можуть бути результативно виявлені, розслідувані, а також попереджені виключно національними засобами, що зумовлює необхідність активної міжнародної взаємодії у більшості таких кримінальних проваджень.

Проаналізовано організаційно-правові засади міжнародного співробітництва правоохоронних органів України, зокрема в межах діяльності Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу та Європейського поліцейського офісу (Європолу). Розкрито основні напрями діяльності Інтерполу у сфері міжнародного розшуку осіб, координації зусиль держав, обміну криміналістично значущою інформацією та реалізації аналітичних і оперативних проєктів, спрямованих на протидію злочинам проти особистої свободи та гідності людини. Окрему увагу приділено проблемним аспектам оголошення осіб у міжнародний розшук і використанню інформаційних ресурсів Інтерполу у кримінальному провадженні.

Досліджено роль Європолу як інформаційного та аналітичного хабу Європейського Союзу, його повноваження щодо оброблення персональних даних, здійснення стратегічного аналізу організованої злочинності, участі у спільних слідчих групах та підтримки міжнародних операцій. Визначено значення Європейського центру боротьби з транснаціональними злочинами у забезпеченні комплексного підходу до протидії посяганням на волю, честь та гідність особи.

Зроблено висновок, що ефективне використання потенціалу Інтерполу та Європолу, удосконалення нормативно-правового регулювання та активізація практичної міжнародної співпраці сприятимуть підвищенню результативності боротьби з транснаціональними злочинами та забезпеченню належного захисту фундаментальних прав і свобод людини.

Ключові слова: міжнародне співробітництво; кримінальне провадження; злочини проти волі, честі та гідності особи; транснаціональна злочинність; правоохоронні органи; Інтерпол; Європол; міжнародний розшук; обмін інформацією; захист прав людини.

Filashkin V.S., Antoshchuk A.O. International cooperation of law enforcement agencies in combating crimes against personal freedom, honor, and dignity.

The article investigates international cooperation of law enforcement agencies as a key factor in effectively countering crimes against personal freedom, honor, and dignity, which, in the context of globalization and the growth of transnational crime, increasingly acquire an interstate character. It is argued that crimes such as human trafficking, abduction, unlawful deprivation of liberty, and enforced disappearances cannot be effectively detected, investigated, or prevented solely by national means, which necessitates active international cooperation in criminal proceedings of this category.

The organizational and legal foundations of Ukraine's law enforcement international cooperation are analyzed, particularly within the framework of the International Criminal Police Organization – INTERPOL and the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). The main areas of INTERPOL's activities are revealed, including international search for persons, coordination of state efforts, exchange of criminally significant information, and implementation of analytical and operational projects aimed at countering crimes against personal freedom and dignity. Particular attention is paid to the challenges of placing individuals on international wanted lists and using INTERPOL's information resources in criminal proceedings.

The role of Europol as an information and analytical hub of the European Union is examined, including its authority to process personal data, conduct strategic analysis of organized crime, participate in joint investigative teams, and support international operations. The significance of the European Transnational Crime Centre in ensuring a comprehensive approach to combating offenses against personal freedom, honor, and dignity is also highlighted.

The study concludes that effective use of INTERPOL and Europol's potential, improvement of regulatory frameworks, and activation of practical international cooperation will enhance the effectiveness of combating transnational crimes and ensure the proper protection of fundamental human rights and freedoms.

Key words: international cooperation; criminal proceedings; crimes against personal freedom, honor, and dignity; transnational crime; law enforcement agencies; INTERPOL; Europol; international search; information exchange; human rights protection.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та активізації транснаціональної злочинності кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, зокрема викрадення людей, торгівля людьми, незаконне позбавлення волі та насильницькі зникнення, дедалі частіше набувають міждержавного характеру. Організатори та учасники таких злочинів використовують території кількох держав, що істотно ускладнює їх виявлення, документування та притягнення винних до кримінальної відповідальності виключно національними засобами.

Ефективна протидія зазначеним кримінальним правопорушенням неможлива без налагодженого міжнародного співробітництва правоохоронних органів, зокрема в межах діяльності Інтерполу та Європолу. Водночас практика свідчить про наявність проблем нормативного, організаційного та інформаційного характеру у сфері міжнародної взаємодії слідчих і оперативних підрозділів, а також про недостатній рівень використання потенціалу міжнародних правоохоронних організацій у кримінальних провадженнях цієї категорії.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність комплексного аналізу механізмів міжнародного співробітництва, форм і напрямів діяльності Інтерполу та Європолу, а також їх ролі у протидії кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи.

Метою дослідження є аналіз організаційно-правових засад і практичних механізмів міжнародного співробітництва правоохоронних органів у протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи, а також визначення ролі Інтерполу та Європолу у забезпеченні ефективного виявлення, розслідування та припинення таких злочинів.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження були предметом аналізу у працях А.Б. Антонюк, С.В. Бондаря, В.І. Завидняка, Т.В. Михальчук, Г.Ю. Нікітіної-Дудікової, М.А. Погорецького, Д.Б. Сергєєвої, М.І. Смирнова, Л.Д. Удалової, Ю.М. Чорноус, А.В. Шевчишена, Д.О. Шумейка та ін., проте залишається недостатньо опрацьованим питання міжнародне співробітництво правоохоронних органів у протидії кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення для протидії кримінальним правопорушенням проти волі, честі та гідності особи відіграє міжнародне співробітництво. Вагомою є і його роль як одного з основних джерел отримання інформації про факти такої діяльності, позаяк, наприклад, сліди від учинення протиправних дій організаторами міжнародних каналів торгівлі людьми, а також їх пособниками та докази причетності до протиправної діяльності можуть бути виявлені на території інших держав, зокрема їх органами правопорядку. У зв'язку з цим, наголошує А.І. Кунтій, доцільним є налагодження міжнародної співпраці з правоохоронними органами інших держав, передусім тих, що є основними країнами призначення «живого товару», здійснення постійного обміну інформацією та спільних заходів з ліквідації каналів торгівлі людьми [1, с. 115–116].

Щодо міжнародної взаємодії слідчих, то основним нормативно-правовим актом виступає спільний наказ МВС України, Офісу Генерального прокурора України, СБУ та ін. «Про затвердження Інструкції про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції - Інтерпол», яким з метою покращення співпраці правоохоронних органів України з правоохоронними департаментами іноземних держав у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу встановлено шляхи їхньої співпраці щодо підвищення якості боротьби з криміналітетом. Така Інструкція була розроблена відповідно до нормативно-правової бази України, що дає можливість співпрацювати НЦБ Інтерполу України з Генеральним секретаріатом Інтерполу зарубіжних держав щодо розкриття та розслідування злочинів, які виходять за межі України [2, 3, с. 290].

Відтак, однією з головних міжнародних безпекових організацій є International Criminal Police Commission (Інтерпол). Існування подібних структур можна визначити як одну з організованих відповідей світової спільноти на протиправну діяльність таких груп [4, с. 650]. Інтерпол є організацією, яка займається пошуком об'єктів та осіб, а також сприяє розслідуванням поліції. До її складу входять 190 країн, які щорічно фінансують діяльність організації на суму 59 мільйонів доларів. Це друга за величиною міжнародна міжурядова організація після ООН. Головний офіс розташований у Ліоні, Франція. У кожній країні-члені Інтерполу в рамках національних правоохоронних структур створені НЦБ, які забезпечують взаємодію національних правоохоронних органів з НЦБ Інтерполу інших країн та Генеральним секретаріатом Інтерполу. Основна мета полягає в координації зусиль різних країн та реалізації єдиної політики у сфері боротьби з загальнокримінальною злочинністю. Серед інших ключових завдань можна виділити координацію міжнародного розшуку та протидію контрабанді, діяльності організованих груп та злочинних організацій [5].

Слід підкреслити, що міжнародний розшук злочинців становить основну частину пошукової діяльності цієї міжнародної організації. Водночас оголошення підозрюваного або обвинуваченого в міжнародний розшук є однією з складних проблем кримінального провадження, що стосується як нормативного регулювання цієї діяльності, так і практичної реалізації законодавчих положень [6, с. 60].

Також правоохоронні органи України каналами НЦБ можуть координувати з правоохоронними органами інших країн спільні операції, що проводяться методом контрольованої поставки, та інші оперативно-розшукові заходи. За необхідності проведення оперативно-розшукових заходів кримінальною поліцією інших країн щодо конкретних осіб, причетних до незаконного обігу зброї, і розшукуваних за кордоном, увесь комплекс заходів, пов'язаних з цим питанням, узгоджують з СБУ та МВС України [7].

Проєкти Генерального секретаріату Інтерполу у сфері протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи мають комплексний характер та спрямовані на вирішення низки стратегічних і тактичних завдань. Передусім вони зорієнтовані на:

– збирання, систематизацію та аналіз інформації про транснаціональні злочини, що посягають на особисту свободу та гідність людини, зокрема викрадення осіб, насильницькі зникнення, захоплення заручників, торгівлю людьми, примусову працю чи експлуатацію (визначення характеру злочинних груп, персонального складу їх учасників, способів дій, каналів переміщення осіб тощо);

– встановлення осіб, причетних до зазначених злочинів, зокрема лідерів, організаторів та виконавців, їхніх пособників і співучасників;

– ідентифікацію членів організованих злочинних груп, дослідження їхньої ієрархічної структури, механізмів координації та розподілу ролей, а також визначення сфер діяльності, способів учинення правопорушень і характеру завданої шкоди;

– підготовку узагальнених аналітичних матеріалів (звітів, довідок, інформаційних бюлетенів) для подальшого поширення серед правоохоронних органів держав – учасниць Інтерполу з метою підвищення ефективності міжнародної взаємодії;

– створення та підтримання баз даних щодо злочинних угруповань, які спеціалізуються на злочинах проти особистої свободи та гідності, а також відомостей про їхніх учасників;

– сприяння обміну інформацією між державами-учасницями у сфері досудового розслідування кримінальних проваджень про викрадення людей, торгівлю людьми, незаконне позбавлення волі чи інші злочини проти волі та честі особи;

– налагодження прямих комунікаційних каналів між НЦБ Інтерполу та правоохоронними органами країн, які беруть участь у реалізації конкретних проєктів, з метою оперативного реагування, проведення спільних слідчих (розшукових) дій і координації міжнародних операцій.

Діяльність Інтерполу виступає одним із ключових механізмів міжнародного співробітництва у виявленні, документуванні та припиненні кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, забезпечуючи координацію зусиль держав і сприяючи формуванню єдиного правового простору у боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Порядок направлення запитів до НЦБ Інтерполу, їх типову форму й зміст регламентує Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол [2].

Стратегічними напрямами діяльності Європолу у сфері протидії кримінальним правопорушенням, у тому числі пов'язаним із посяганнями на волю, честь та гідність особи (насильницькі зникнення, викрадення людей, захоплення заручників, торгівля людьми), є: забезпечення багаторівневого інформаційного обміну між країнами-членами ЄС, третіми державами та міжнародними організаціями, в межах якого Європол виконує функції інформаційного хабу; надання оперативної підтримки державам-членам та партнерам, що передбачає не лише організацію зустрічей і підготовку аналітичних матеріалів, але й безпосередню участь у спільних операціях; здійснення організаційної та координаційної роботи на рівні ЄС, зокрема участь у виробленні управлінських рішень, які стосуються боротьби з транснаціональною злочинністю [8, с. 89].

Європол постійно здійснює моніторинг ключових тенденцій: розвитку організованої злочинності, виявлення нових пріоритетних напрямів діяльності злочинних груп, аналізу відкритих джерел інформації та здійснення ділової розвідки щодо діяльності окремих кримінальних структур. Завдяки системі SIENA забезпечується двосторонній обмін даними між країнами; при цьому Європол не має автоматичного доступу до цієї інформації без спеціальної авторизації. Такий підхід дозволяє Україні передавати дані безпосередньо іншій державі (наприклад, Молдові), зберігаючи контроль за доступом. Водночас експерти Європолу рекомендують надавати дозвіл на обробку даних Європолом, оскільки це підвищує ефективність використання інформації у міжнародному співробітництві. Метою стратегічного аналізу Європолу є формування комплексної інформаційної картини організованої злочинності, визначення пріоритетів оперативних проєктів та інвестицій, підтримка планування й раціонального розподілу ресурсів, а також інформування політичних кіл та розвиток міждержавної співпраці. Інформаційні продукти Європолу використовуються всіма правоохоронними органами країн-членів ЄС і залучаються до роботи компетентними органами третіх держав [8, с. 90].

Особливо важливим є те, що Європол має повноваження обробляти персональні дані, необхідні для викриття злочинців, які діяли в одній або кількох державах-членах. Таке оброблення можливе за умови, що дані передаються третьою країною на основі: рішення ЄС про адекватність рівня захисту даних (Директива (ЄС) 2016/680); міжнародної угоди між ЄС та відповідною третьою державою, що передбачає обмін інформацією для правоохоронних цілей; угоди про співробітництво між Європолом і третьою країною, укладеної до набрання чинності Регламентом (ЄС) 2016/794 [9, с.87]. У таких випадках Європол перевіряє достовірність персональних даних у контексті конкретного кримінального розслідування, а уповноважена особа з питань захисту даних здійснює контроль за їх належною обробкою.

У складі Європолу функціонує Європейський центр боротьби з транснаціональними злочинами (ETTC), який надає державам-членам як стратегічну, так і оперативну підтримку у спільній боротьбі з транснаціональними кримінальними проявами, у тому числі з посяганнями на особисту свободу та гідність людини [10]. Центр бере участь у: стратегічному аналізі тенденцій злочинності; створенні спільних слідчих груп (JITs); організації мобільних офісів на місцях проведення операцій; аналізі та перевірці матеріалів через міжнародні бази даних; фінансуванні та організаційній підтримці масштабних операцій.

Висновки. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів є необхідною умовою ефективної протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи, які дедалі частіше мають транснаціональний характер. Злочинна діяльність у сфері торгівлі людьми, викрадення осіб та незаконного позбавлення волі потребує скоординованих дій держав, обміну інформацією та проведення спільних оперативно-розшукових і слідчих заходів.

Інтерпол виступає ключовим інструментом міжнародного розшуку осіб, координації діяльності національних правоохоронних органів та обміну криміналістично значущою інформацією.

Його проєкти у сфері протидії злочинам проти особистої свободи та гідності мають комплексний характер і спрямовані на виявлення організованих злочинних груп, аналіз їх структури, способів діяльності та каналів переміщення жертв.

Водночас Європол забезпечує стратегічну й оперативну підтримку державам-членам та партнерам, виступаючи інформаційним і аналітичним хабом у межах Європейського Союзу. Його можливості щодо оброблення персональних даних, проведення стратегічного аналізу та участі у спільних слідчих групах істотно підвищують ефективність протидії транснаціональній злочинності.

Таким чином, належне використання потенціалу Інтерполу та Європолу, удосконалення нормативно-правового регулювання міжнародної взаємодії та активізація практичної співпраці правоохоронних органів сприятимуть підвищенню ефективності боротьби із злочинами проти волі, честі та гідності особи та забезпеченню захисту фундаментальних прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кунтій А.І. Суб'єкти взаємодії під час розслідування торгівлі людьми з метою експлуатації праці. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 5. С. 113−116. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/25.
2. Про затвердження Інструкції та порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів: спільний наказ Офісу Генерального прокурора України, МВС України, СБУ, ДБР від 17.08.2020 р. № 613/380/93/228/414/510/2801/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0849-20#Text.
3. Погребецьки М.Л. Міжнародне співробітництво правоохоронних органів у протидії контрабанді зброї та боєприпасів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 3, 2022. С. 287-293. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.50.
4. Севрук В.Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ: Вид-во «Людмила», 2022. 1092 с.
5. Інтерпол. *Вікіпедія – вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki.
6. Trach S., Nahorniuk-Danyliuk O., Rossokxa S., Tsutskiridze M., Yermakov Y. Use of specific forms of international cooperation in special criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 58. P. 57–64. URL: https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.6.
7. Гаврилюк В.І., Дубина В.І., Данилюк М.П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. К.: Цифра, 2007. URL: https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/3/75892.pdf.
8. Використання досвіду іноземних спеціальних служб у протидії організованій злочинності та корупції: моногр. / Ю.Р. Гавдьо, І.М. Гриненко, Ю.В. Луценко та ін.; за заг. ред. проф. Г.В. Новицького. К.: НА СБУ, 2021. 172 с.
9. Вітюк І.А. Європейські стандарти запобігання злочинності у сфері економіки: дис… докт. філос. : 081 – «Право». К., 2023. 225 с.
10. European transnational Crime Centre – EFECC. *Europol*. URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-financial-and-economic-crime-centre-efecc.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Філашкін В.С., Антощук А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.30

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ БЛОКЧЕЙН ЯК ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОЗАСТОСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Шевчук В.М.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України,
заслужений юрист України
ORCID: 0000-0001-8058-3071
e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

Шевчук В.М. Використання технологій блокчейн як інноваційна складова криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності в умовах війни.

Досліджуються актуальні проблеми використання технологій блокчейн у протидії злочинності та їх роль у системі криміналістичного забезпечення такої діяльності у сучасних умовах. Розкрито поняття і криміналістичну сутність віртуальних активів, виокремлено їх види, надано характеристику. Розглянуто сучасне розуміння технології блокчейн, яку визначено як своєрідний «ланцюжок блоків», що являє собою інноваційну технологію, що розглядається як децентралізований цифровий реєстр, який функціонує як розподілена база даних. Виокремлено види злочинної діяльності у цій сфері й запропоновано іноваційні підходи до криміналістичного забезпечення розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів та блокчейн технологій. Обгрунтовано, що криміналістика, інтегруючи сучасні досягнення науки й техніки, у реаліях сьогодення спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів і технологій у протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активів, а вирішення цих завдань передбачає створення відповідного механізму та запровадження ефективної системи протидії злочинності у цій сфері. Використання таких технологій в умовах війни є фундаментом для створення нової моделі криміналістичного забезпечення органів правопорядку, що проявляється у зміні парадигми фомуванні доказової інформації при розслідуванні таких злочинів. Криміналістичне забезпечення розглядається як процес створення та надання науково обґрунтованих і перевірених на практиці техніко-, тактико-, методико-криміналістичних засобів й технологій, що використовуються практичними працівниками на основі отриманих ними знань та вмінь, відповідно до загальних засад і завдань кримінального провадження. Сучасна парадигма криміналістичного забезпечення еволюціонує від суто юридичної категорії до комплексного організаційно-технологічного механізму, функціональна спроможність якого безпосередньо залежить від рівня інтеграції інноваційних цифрових технологій у практику розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень. Запропоновано перспективні напрями дослідження проблематики технологій блокчейн у криміналістиці і судовій експертизі.

Ключові слова: спеціальні знання, криміналістична методика, збирання доказів, кримінальне провадження, злочинна діяльність, віртуальні активи, цифрові активи, криптовалюта, фінансування тероризму, цифрова валюта, криміналістичні інновації, судова експертиза, криміналістичне забезпечення.

Shevchuk V.M. The use of blockchain technology as an innovative component of criminalistic support for law enforcement activities in war conditions.

Current problems of using blockchain technologies in the fight against crime and their role in the system of criminalistic support of such activities in modern conditions are studied. The concept and

criminalistic essence of virtual assets are revealed, their types are distinguished, and their characteristics are given. The current understanding of blockchain technology is considered, which is defined as a kind of «chain of blocks», which is an innovative technology that is considered as a decentralized digital ledger that functions as a distributed database. The types of criminal activity in this area are singled out and innovative approaches to criminalistic investigation and trial of criminal offenses related to the use of virtual assets and blockchain technologies are proposed. It is justified that criminalistics, integrating modern achievements of science and technology, in today's realities directs its scientific potential to create an effective system of criminalistic means, methods and technologies in combating crime in the field of illegal circulation of virtual assets, and the solution of these tasks involves the creation of an appropriate mechanism and the introduction of an effective system of combating crime in this area. The use of such technologies in conditions of war is the foundation for the creation of a new model of forensic support for law enforcement agencies, which is manifested in a paradigm shift in the formation of evidentiary information in the investigation of such crimes. Criminalistic support is considered as the process of creating and providing scientifically based and proven in practice technical, tactical, methodical and criminalistic tools, technologies used by practical workers based on the knowledge and skills they have acquired, in accordance with the general principles and tasks of criminal proceedings. The modern paradigm of criminalistic support is evolving from a purely legal category to a complex organizational and technological mechanism, the functional capacity of which directly depends on the level of integration of innovative digital technologies into the practice of investigation and trial of criminal proceedings.

Key words: special knowledge, criminalistic methodics, evidence collection, criminal proceedings, criminal activity, virtual assets, digital assets, cryptocurrency, terrorist financing, digital currency, criminalistic innovations, forensic examination, criminalistic support.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення розвиток суспільних відносин поява та активне застосування технологій блокчейн, заснованих на таких технологіях і криптовалютних платіжних системах, істотно змінили сам процес, а також можливості використання криміналістичних засобів, методів та технологій протидії сучасній злочинності, яка постійно трансформується, видозмінюється та модернізується під впливом різних чинників [1, с. 119-136]. Особливої актуальності і значимості у контексті технологізації злочинної діяльності і засобів та методів органів правопорядку щодо її протидії набувають кримінальні правопорушення, що пов'язані із незаконним обігом віртуальних активів і використання блокчейн-технологій [2, с. 170-178]. У цьому сенсі з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, віртуальні активи стали інструментом, який активно використовується у злочинній діяльності ворога (воєнні злочини, тероризм, екоцид, геноцид та ін.) [3]. Такі злочини вчиняються у різних сферах: безпековій, оборонній, енергетичній, національній, а також й в інших критично важливих і головних напрямах діяльності держави, посилюючи таку злочинну діяльність корупцією, легалізацією злочинних доходів тощо.

Вбачається, що використання новітніх технологій, засобів та методів, поширення криптовалюти та технологій Blockchain у розвитку суспільства та країн світу, як будь-який соціальний процес, у свою чергу й має свої діалектичні наслідки. З одного боку, віртуальні активи стали новим інструментом злочинців і значного поширення набули вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів та блокчейн-технологій [4]. З іншого – наявність у відкритому доступі всієї бази даних транзакцій у системі криптовалюти дає можливості правоохоронцям застосовувати інноваційні методи та інструменти боротьби зі та таким видом злочинності [5, с. 13], у тому числі й протидіяти таким формам транснаціональної огранізованої злочинної діяльності і засобами й методами криміналістики та судових наук [6, с. 3].

За таких умов вкрай важливим є наукове-методичне забезпечення, формування системи вмінь та навичок слідчих, детективів, оперативних співробітників органів правопорядку, надання можливості їм чітко розуміти особливості функціонування таких активів, знати можливості їх виявлення, встановлення походження, відстеження руху віртуальних активів, їх місцезнаходження. Це дозволить вчасно виявляти такі кримінальні правопорушення, ефективно їх розслідувати, встановлювати осіб, причетних до їх вчинення, ідентифіковувати, фіксувати, арештовувати та конфісковувати віртуальні активи у межах кримінального провадження.

Враховуючи тенденції розвитку суспільства та формування сучасних криміналістичних знань, варто зауважити, що саме процеси інтеграції, цифровізації, діджиталізації, пріоритезації та тех-

нологізації криміналістики сьогодні визначають інноваційні напрями криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності в сучасних умовах війни та цифрової трансформації суспільних відносин, а також окреслюють перспективні напрями майбутього розвитку криміналістики та судових наук в контексті процесів євроінтеграції. Отже, ці та інші проблеми застосування технологій Blockchain і оновлення моделі криміналістичного забезпечення протидії такій злочинності постають як вельми актуальні та значимі у сучасних умовах воєнного стану, євроінтеграції суспільства, технологізації науки та активного поширення цифрових технологій у різних сферах правовідносин, що потребують ефективного захисту засобами і методами криміналістики, і визначають необхідність проведення спеціальних наукових досліджень.

Метою дослідження є аналіз вітчизняного та міжнародного досвіду використання технологій blockchain як важливої інноваційної складової криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності в сучасних умовах воєнних дій та цифрової транформації суспільства. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення завдань, які спрямовані на удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції, що базуються на перегляді та пропонуванні новітньої моделі криміналістичного забезпечення протидії злочинності у цій сфері. Наукова публікація підготовлена на виконання фундаментальної теми «Пріоритезація та технологізація у кримінальному провадженні у воєнний та повоєнний час», що досліджується в НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України.

Ступінь наукової розробленності проблематики. Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про значну увагу до проблеми кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів та блокчейн-технологій. Науковці звертались до розроблення та дослідження окремих проблем криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції при розслідування цих кримінальних правопорушень та пов'язаними із ними видами злочинної діяльності, зокрема: Л. Аркуша, А. Волобуєв, В. Гусєва, В. Журавель, А. Іщенко, В. Коновалова, В. Лукашевич, Є. Лук'янчиков, Г. Матусовський, М. Салтевський, Р. Степанюк, В. Тіщенко, Ю. Чорноус, Д. Цехан, В. Шевчук, В. Шепітько, Б. Щур, В. Юсупов та ін. Значна увага у наукових дослідженнях присвячувалася й проблемам злочинної діяльності, пов'язаної із використанням блокчейн-технологій, та пропонуванню рекомендацій по їх виявленню, розслідуванню і профілактиці (Р. Баранов, К. Дмитрієва, Ю. Калайда, Ю. Когут, В. Саєнко, К. Сенгвік, В. Шарпацька, В. Шевчук та ін.). Вагомий внесок дослідників виступає методологічним підґрунтям для подальших наукових розвідок проблем криміналістичного забезпечення злочинності у сфері використання блокчейн-технологій. Водночас, вбачається, що недостатньо приділено уваги дослідженню проблемам формування та практичної реалізації використання технологій blockchain як однієї із найважливіших інноваційних інстументів криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. В реаліях сьогодення збройна російська агресія проти України супроводжується скоєнням величезною кількістю воєнних злочинів, фіксація яких відбувається переважно цифровими засобами (фото-, відеозйомка, супутникові знімки). Проте в умовах інформаційної війни та розвитку технологій штучного інтелекту (AI, OSINT, DEEPFAKE та ін.) постає гостра проблема збирання, фіксації та верифікації цих доказів [7, с. 1-19]. Традиційні методи зберігання даних нацентралізованих серверах є вразливими до кібератак та фізичного знищення. Використання технологій блокчейну є важливим інстументом у формування доказової інформації при розслідуванні воєнних злочинів. Фактично ця технологія пропонує інноваційну модель «цифрової пам'яті», яку неможливо змінити або видалити, що є ключовим у роботі із цифровими доказами.

Сьогодні цифрова реальність тісно пов'язана із появою нових форм злочинності, зокрема, значного поширення набуває вчинення кіберзлочинів, інформаційного шахрайства, кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу віртуальних активів та використання технологій Blockchain. Трансформормація сучасної злочинності під впливом активних процесів цифровізації, діджиталізації та європеізації нашого суспільства зумовлює необхідність грунтовних наукових досліджень цих проблем, їх спеціального вивчення і наукового дослідження [8, с. 100-108].

Упродовж останнього десятиліття цифровізація фінансових операцій та поява нових інструментів, зокрема віртуальних активів (криптовалют, NFT, токенів тощо), розвиток децентралізованих фінансових систем (DeFi) докорінно трансформували правове поле економічної взаємодії як на національному, так і на міжнародному рівні [9, с. 207-235]. За останні роки технологія

блокчейну в Україні стрімко набула популярності, особливо у сфері криптовалют. Зростання популярності віртуальних активів і їх значна поширеність, призвело до збільшення випадків їх використання для вчинення злочинної діяльності - шахрайства, відмивання грошей, фінансування тероризму і ядерного шантажу [10, с. 32-45]. Анонімність та децентралізація, які притаманні блокчейн-технологіям, створюють значні виклики для органів кримінальної юстиції і перешкоджають законній діяльності суб'єктів таких правовідносин [11].

Варто зауважити, що стримування злочинності в криптовалютній системі є можливим завдяки роботі органів криміньної юстиції із виявлення та протидії злочинності у сфері обігу віртуальних активів. При цьому, віртуальні активи (virtual assets) – це цифрове представлення вартості, яка може бути передана, збережена або обміняна в цифровому вигляді, і яку можуть використовувати для здійснення платежів або інвестиційної діяльності. Вони є різноманітними [12, с. 13-35], їх можна класифікувати за функціональністю та призначенням: 1. *Криптовалюти* – найпоширеніший вид віртуальних активів, що використовують криптографію для забезпечення безпеки транзакцій й контролю над створенням нових одиниць та працюють на децентралізованій технології блокчейн: а) монети (coins) – цифрові активи, що мають власний, незалежний блокчейн і функціонують як для забезпечення транзакцій у відповідній блокчейн-мережі, оплаті комісій (газу) за операції або як засіб обміну (Bitcoin (BTC), Ethereum (ETH), Solana (SOL), Cardano (ADA), Polkadot (DOT) тощо); б) стейблкоїни (стабільні коїни) – особливий вид криптовалют, розроблений для стабілізації курсу порівняно з традиційними криптовалютами, як Bitcoin, Ethereum та ін., їх вартість прив'язана до фіатних валют, реальних активів (долару США, цінних паперів), біржових товарів (золота, нафти) чи інших криптовалют зі створенням централізованого резерву для їх гарантованого обміну за курсом (USDT (Tether), USDC (USD Coin), TUSD (TrueUSD), BUSD (Binance USD), DAI, XAUT (Tether Gold), FRAX); 2. *Токени* (tokens) – віртуальні активи не мають власного незалежного блокчейну, вони створені та функціонують на базі існуючих (найчастіше Ethereum за стандартом ERC-20, Binance Smart Chain за BEP-20 тощо) за допомогою смарт-контактів. Сфера застосування токенів ширша, ніж у криптовалют: токени-утиліти використовуються для надання доступу до певних послуг або функцій у межах децентралізованої системи (право голосу, оплата послуг); токени безпеки – для надання власнику, володільцю або утримувачу права на частку в компанії, прибуток, дивіденди або інші фінансові активи подібно до акцій або облігацій, лише у цифровій формі; токени управління – для надання власникам, володільцям або утримувачам право голосу в управлінні децентралізованими автономними організаціями (DAO) або протоколами DeFi (UNI (Uniswap), AAVE, LINK (Chainlink) тощо); невзаємозамінні Токени (NFT) – особливий вид токенів (унікальний та неподільний). Кожен NFT має унікальний ідентифікатор, що зберігається в блокчейні і не може бути замінений іншим NFT на відміну від монет, коли одну монету завжди можна обміняти на іншу. Токени NFT використовуються для підтвердження прав власності на цифровий (цифрові картки, віртуальні ігрові предмети, унікальні цифрові аудіо/відео записи, право власності на віртуальні ділянки землі, нерухомість, аватарів, предмети з віртуальних світів) або матеріальний об'єкт (картини, скульптури, нерухомість) або може бути доказом справжності певного віртуального активу [13, с. 205-211].

Відмінність криптовалют та токенів полягає у наявності або відсутності власного незалежного блокчейну, що суттєво впливає на процеси їх обігу. Процес обігу криптовалют розпочинається з того, що продавець ініціює транзакцію, яка негайно транслюється до всієї мережі блокчейна, де кожен вузол (комп'ютер) отримує інформацію про транзакцію та здійснює перевірку її автентичності за допомогою алгоритму консенсусу. Після схвалення транзакції разом з іншими підтвердженими операціями додається до нового блоку. Цей завершений блок, що містить унікальний хеш попереднього блоку, хронологічно приєднується до існуючого ланцюжка, створюючи безперервний та незмінний реєстр. Після інтеграції нового блоку, усі копії блокчейна на вузлах мережі оновлюються, а транзакції в ньому стають підтвердженими та незворотними. Постійна верифікація всіх транзакцій відбувається з кожним циклом досягнення консенсусу мережі. Токени, не маючи власного блокчейну, функціонують на базі існуючих блокчейнів за допомогою смарт-контактів.

Варто зауважити, що блокчейн (англ. blockchain – «ланцюжок блоків») – це інноваційна технологія, що являє собою децентралізований цифровий реєстр, який функціонує як розподілена база даних. Цей реєстр підтримується мережею численних комп'ютерів, відомих як вузли, розташованих по всьому світу. Дані в блокчейні організовані у послідовні блоки, кожен з яких розташова-

ний у суворому хронологічному порядку та захищений за допомогою криптографії. Кожен такий блок містить часову позначку, криптографічний хеш (контрольну суму) попереднього блоку, а також дані про транзакції, представлені у вигляді хеш-дерева. Захист від підробки та видозміни інформації досягається завдяки тому, що хеш поточного блоку інтегрується до наступного. Це означає, що спроба змінити будь-який блок вимагатиме відповідних змін у всіх наступних блоках ланцюга, що робить таку маніпуляцію практично неможливою. Блокчейн забезпечує безпеку, децентралізацію та консенсус у мережі, дозволяючи учасникам взаємодіяти без посередників.

Усі віртуальні активи зберігаються за блокчейн-адресою – унікальним ідентифікатором у блокчейн-мережі, який генерується на основі двох ключів: публічного та приватного. Перший є «відкритою» інформацією (подібно до номеру банківського рахунку), другий – секретним паролем та цифровим підписом, що надає доступ до коштів на цій адресі та можливість здійснювати транзакції. Приватні ключі зберігаються у криптогаманцях – програмному забезпеченні (мобільному додатку, десктопній програмі, онлайн-сервісі), апаратному пристрої (USB-флешці) або паперовому носії (файл або роздрукований аркуш із seed-фразою), що дозволяють керувати віртуальними активами. Перша група криптогаманців, підключених до мережі Інтернет є «гарячими» гаманцями, друга група, не підключеними до мережі – «холодними».

На сьогодні, на жаль, чинне законодавство не має єдності у формуванні теоретико-правових засад функціонування ринку віртуальних активів, що обумовлює колізійність нормативно-правового регулювання їх правового статусу та правовідносин, пов'язаних із віртуальними активами. У умовах війни та глобальних загроз головним завданням криміналістики є розроблення та застосування інноваційних засобів, прийомів та методів, що дозволяють ефективно збирати, досліджувати, використовувати у досудовому розслідуванні та судовому розгляді різноманітну доказову інформацію, у тому числі й цифрову.

Очевидно, що поява технологій Blockchain суттєво змінило способи і механізми злочинної діяльності, а також вплинуло на формування і можливості методів та засобів протидії злочинності у цій сфері, особливо в умовах гібридної війни [14, с. 411]. Практика показує, що з початку збройної російської агресії ці процеси активізувалися, адже віртуальні активи стали інструментом, який активно почав використовуватися у розвідувально-підривній і диверсійно-терористичній діяльності ворога. Значного поширення також набула організована злочинна діяльність із використанням блокчейн-технологій у безпековій та оборонній сфері, при вчиненні злочинів проти національної безпеки України, фінансування тероризму, шахрайства, застосування ядерного шантажу тощо.

Так, наприклад, Служба безпеки Украі ни виявила та заблокувала діяльність злочинного угруповання, яке займалося відмиванням та незаконним переведенням коштів, зокрема й з використанням криптовалют. Організаторами було створено мережу онлаин-ресурсів (сайти, телеграм-канали), які дозволяли користувачам конвертувати криптовалюту у готівку в особливо великих розмірах (на понад 240 млн грн). У процесі проведення НСРД і СРД було встановлено, що даним сервісом користувались й також особи, які підтримують та фінансують сепаратизм та терористичну діяльність. Під час розслідування було зясовано, що транзакції здійснювалися через заборонені іноземні електронні платіжні системи з використанням технологій блокчейн. Далі для відмивання та легалізації злочинних доходів організатори таких махінацій інвестували у нерухомість, земельні ділянки, фінансові установи, дорогоцінні метали та ін. [15, с. 92].

Важливо зауважити, що поряд із масовими вчиненнями російським агресором на території воєнних злочинів, значного поширення набули й інші пов'язані із ними види злочинної діяльності у криптосфері. Згідно зі звітом Chainalysis 2025 Crypto Crime Report [16]. Україна посідає 8-ме місце у світі за впровадженням криптоактивів і, звичаєно, це створює, з одного боку, певні можливості для злочинної діяльності у цій сфері, фінансування тероризму, оборони, так і нові виклики, яким треба ефективно протидіяти, як кримінально-правовими, так і кримінально-процесуальнми й криміналістичними засобами.

За офіційними даними вищезгаданого Звіту, найпоширеніщими злочинами у цій сфері є: а) шахрайство, що вчиняються із використанням інвестиційних пірамід та фішингових схем; б) відмивання коштів, які скоюються за допомогою використання криптоактивів для легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, зокрема через неліцензовані біржі; в) викрадення коштів через хакерські атаки за допомогою вчиненя таргетованих атак на криптогаманці громадян та державні установи; г) фінансування агресії та обхід санкцій, що вчиняється із використанням криптова-

лют для закупівлі товарів подвійного призначення в обхід міжнародних обмежень; д) торгівля людьми, коли використовуються криптоплатежі у схемах та операціях, пов'язаних із торгівлею людьми [16].

Вбачається, що при розслідуванні такої злочиної діяльності традиційні криміналістичні методи фіксації цифрової доказової інформації часто виявляються недостатніми через ризики фізичного знищення серверів або дистанційного видалення даних. За таких обставин технології Blockchain постають як інноваційний інструмент, що забезпечує вирішення криміналістичних та кримінально процесуальних завдань і гарантує цілісність, автентичність та хронологічну послідовність доказової інформації при розслідуванні кримінальних правопорушень з використанням блокчейн-технологій і пов'язаних із ними воєнних злочинів в Україні.

Зростання ефективності стримування нелегальної активності у криптосфері досягається завдяки декільком чинникам, й серед іншого, завдяки удосконаленню підходів до законодавчого урегулювання обороту віртуальних активів, яке дає змогу ефективніше виконувати свої зобов'язання відповідним спеціалізованим органам регулювання і нагляду за діяльністю постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів. До того ж, в цій сфері дуже важливим чинником є взаємодія органів влади різних країн, оскільки віртуальні активи характерні своєю транснаціональною природою [17].

У цьому контексті вкрай важливим постає необхідність розроблення і пропонування науково-методичного забезпечення їх розслідування і судового розгляду, формування нової системи криміналістичних знань, вмінь та навичок у слідчих (детективів), прокурорів, оперативних працівників й інших суб'єктів кримінального провадження у протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активів в умовах гібридної війни [18, с. 898]. Насьогодні практичні працівники потребують дієвих рекомендацій щодо збирання та використання доказової інформації при розслідуванні такої злочиної діяльності з використанням технологій блокчейну та різними видами віртуальних активів під час воєнних дій.

При цьому варто враховувати, що скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням віртуальних активів, мають високий ступінь латентності [19, с. 21-25], складну доказову базу та потребують спеціальних знань у сфері інформаційних технологій, економіки та фінансового моніторингу [20, с. 138-139]. У практиці досудового розслідування через відсутність усталених процесуальних механізмів і нормативно визначених процедур щодо виявлення, ідентифікації, фіксації, арешту та конфіскації віртуальних активів у межах кримінального провадження виникають труднощі з їх виявленням, встановленням походження віртуальних активів, отриманих або пов'язаних з протиправною діяльністю, а також із відстеженням руху віртуальних активів та їх місцезнаходження для подальшого блокування і конфіскації, встановленням осіб причетних до незаконного використання криптовалют через анонімність транзакцій та децентралізовану природу функціонування блокчейн-систем тощо. Очевидно, що ці й інші обставини потребують інноваційних підходів до криміналістичного забезпечення правозастостосовної діяльності та протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активі в умовах війни.

Сучасне розуміння і використання новітніх (криміналістичних, кримінальних) технологій у контексті криміналістичного забезпечення протидії злочинності має подвійний характер. З одного боку, сучасні технології використовуються злочинцями для вчинення кримінальних правопорушень. У цьому сенсі новітні технології входять до механізму злочинної діяльності і стають кримінальними технологіями досягнення злочинних цілей (технології злочинної діяльності*)* [21, с. 281-287]. З іншого боку, технології є інструментом, що дозволяє не тільки успішно протидіяти кримінальним правопорушенням (злочинам), але і запобігати їм. Вони виступають, як криміналістичні технології, і пов'язані вони із діяльністю із розслідування та судового розгляду [22, с. 87].

Криміналістичне забезпечення являє собою своєрідний процес створення та надання науково обґрунтованих і перевірених у судово-слідчій практиці засобів (техніко-криміналістичних, тактико-криміналістичних, методико-криміналістичних, судово-експертних, інформаційних, попереджувально-профілактичних), які використовуються працівниками органів кримінальної юстиції на основі отриманих ними знань та вмінь, відповідно до загальних засад і завдань кримінального судочинства з метою протидії кримінальним правопорушенням і встановлення істини у кримінальному провадженні [23].

Сьогодні інструментарій криміналістичного забезпечення органів кримінальної юстиції охоплює не лише традиційні криміналістичні засоби та методи, а й технології нового покоління: за-

стосування ШІ для аналітики масивів даних та дослідження об'єктів судової експертизи, OSINT для встановлення обставин і осіб, причетних до вчинення злочинів, біометричні технології – для ідентифікації та верифікації, інструменти блокчейн, сучасні методи ідентифікації загиблих у збройних конфліктах [24]. Водночас, застосування новітніх технологій, засобів та методів у криміналістичному забезпеченні супроводжується низкою проблем (етичних, правових, процесуальних та ін.) [25, с. 12-46]. Отже, вбачається, що сучасна парадигма криміналістичного забезпечення еволюціонує від суто юридичної категорії до комплексного організаційно-технологічного механізму, функціональна спроможність якого безпосередньо залежить від рівня інтеграції інноваційних цифрових технологій у практику розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Застосування інновацій у криміналістиці та судовій екпертизі тісно пов'язані із активізацією використання новітніх засобів, методів та технологій. Серед них особливе місце займають цифрові технології, штучний інтелект, у тому числі й технології Blockchain. Водночас, в реаліях сьогодення існує низка проблем і викликів із якими стикаються органи кримінальної юстиції у протидії кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів. Передусім, це зумовлено прогалинами у законодавчому регулюванні обігу віртуальних активів; відсутністю науково-методичних розробок ефективного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів; складнощами у збирані цифрових доказів та проведенні судових експертиз щодо незаконного обігу віртуальних активів; відсутнісю апробованих криміналістичних методик розслідування цих кримінальних проявів із врахуванням міжнародних і європейських стандартів тощо.

Безумовно, що такі загрози і виклики потребують розроблення та пропонування інноваційних підходів і модернізації криміналістичного забезпечення протидії сучасній злочинності у цій сфері, оновлення та удосконалення системи органів кримінальної юстиції до сучасних умов, спрямованих на забезпечення безпеки та обороноздатності України. Реалії сьогодення визначають сучасні тенденції розвитку юридичної науки, у тому числі й криміналістики щодо формування інноваційних напрямків застосування криміналістичних знань, новітніх інструментів криміналістичного забезпечення злочинів, пов'язаних із віртуальними активами та блокчейн-технологіями.

Кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням віртуальних активів, маючи високий ступінь латентності, складність формування доказової бази, потребують шипрокого застосування спеціальних знань у сфері інформаційних технологій, економіки та фінансового моніторингу [26, с. 107]. У практиці досудового розслідування через відсутність усталених процесуальних механізмів і нормативно визначених процедур щодо виявлення, ідентифікації, фіксації, арешту та конфіскації віртуальних активів у межах кримінального провадження виникають труднощі з виявленням таких кримінальних правопорушень, встановленням походження віртуальних активів, отриманих або пов'язаних з протиправною діяльністю, відстеженням руху віртуальних активів та їх місцезнаходження для подальшого блокування та конфіскації, встановленням осіб причетних до незаконного використання криптовалют через анонімність транзакцій та децентралізовану природу функціонування блокчейн-систем тощо.

Ключовими напрямами застосування технологій Blockchain в сучасних умовах воєнних дій є такі: 1. *Документування воєнних злочинів, адже блокчейн досить активно використовується для фіксації цифрових доказів (фото, відео, свідчень) руйнувань цивільної інфраструктури, що унеможливлює їх підробку або видалення. Так, наприклад, за ініціативи* Starling Lab вже подали до МКС досьє щодо руйнування шкіл у м. Харків, де автентичність кожного файлу підтверджена криптографічно; 2. *Захист культурної спадщини, оскільки створення децентралізованих реєстрів викрадених (знищених) культурних цінностей дозволяє забезпечити їх міжнародне визнання і процес майбутньої реституції; 3. Протидія фінансуванню агресії, коли органи правопорядку використовують блокчейн-аналітику для відстеження криптоактивів, що спрямовуються на фінансування збройної агресії, тероризму і для виявлення схем обходу санкцій; 4. Забезпечення законності і прозорості гуманітарної допомоги та закупівель, оскільки запровадження смарт-контрактів у сфері оборонних та відновлювальних закупівель дозволяє мінімізувати корупційні ризики та забезпечити підзвітність розподілу міжнародної допомоги.*

*Практика показує, що насьогодні досить надійним способом ф*іксації та збереження доказів вчинення воєнних злочинів є використання децентралізовані сховища. Наприклад, застосування платформи *Starling Lab,* коли цифрова інформація, фото-, відеозйомка, супутникові знімки руй-

нувань автоматично завантажуються в децентралізовані мережі (IPFS), а їх метадані (час, GPS, датчики пристрою) карбуються в блокчейні. Це створює «незнищенний архів», який неможливо видалити навіть при фізичному знищенні серверів у конкретній країні. При цьому процес роботи з доказовою інформацією при розслідуванні злочинів, пов'язаних із блокчейном, кардинально відрізняється від розслідувань традиційних кіберзлочинів чи економічних. Основна складність полягає в тому, що речовий доказ (актив) знаходиться в децентралізованій мережі, а знаряддя злочину (ключі) – у фізичному або цифровому просторі підозрюваного.

Особливості виявлення таких злочинів часто відбувається через моніторинг або за заявою потерпілого. Першочергове завдання – ідентифікація адреси гаманця. Необхідно провести аналіз трансакцій, проаналізувати використання блокчейн-експлорерів (Etherscan, Blockchain.com) для встановлення маршруту коштів. Також важливо виявити так звані лення «точки виходу», здійнити пошук трансакцій, що ведуть на централізовані біржі (Binance, WhiteBIT тощо). Це критично, оскільки лише там можна встановити реальну особу через процедуру KYC. Далі важливим є збір метаданих, провести фіксацію IP-адрес, з яких здійснювався доступ до гаманців (через запити до провайдерів або аналіз логів веб-сервісів).

Фіксація доказової інформації при дослідженні цифрових слідів має свою специфіку. Передусім, цифрові сліди у блокчейні є публічними, тому їх потрібно процесуально закріпити, щоб вони стали допустимими доказами. Це здійснюється за допомогою: а) *скриншот-фіксації*, проводиться протоколювання огляду веб-сторінок з блокчейн-трансакціями, де важливо фіксувати не лише суму, а й хеш трансакції (TXID), час та адреси відправника чи отримувача; б) *збереження логів*, а також вилучення даних про сесії зв'язку, використання VPN-сервісів або браузера Tor, що вказує на умисел приховування слідів; в) *використання хеш-сум*, будь-який вилучений цифровий файл (база даних гаманця, скриншот) має бути захешований (алгоритми MD5, SHA-256) безпосередньо в протоколі огляду, щоб виключити звинувачення його підробки.

Алгоритм роботи з віртуальними активами також має свою специфіку. Важливим у цій діяльності є виявлення блокчейн-адреси, за якою зберігаються віртуальні активи пов'язані з протиправною діяльністю. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом кластерізації адрес (групування блокчейн-адрес в один «кластер», що вказує на їхню приналежність одному власнику. Далі проводиться трасування потоків коштів (відстеження руху криптовалюти від початкової адреси (адреси викрадених коштів або адреси-вимагача) через різні «шари» транзакцій до кінцевих адрес призначення) або за допомогою баз даних професійних блокчейн-аналітичних платформ (Chainalysis Reactor, CipherTrace, Crystal Blockchain, TRM Labs), що містять інформацію про блокчейн-адреси, пов'язані з викраденням, шахрайством, фінансуванням тероризму тощо.

При розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із віртуальними активами, найбільш поширені такі види судових експертиз: 1) експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів (комп'ютерно-технічна експертиза; 2) експертиза телекомунікаційних систем і засобів (дослідження цифрових та аналогічних приладів); 3) психологічна експертиза для аналізу листування підозрюваного з потерпілим, форм і методів впливу, переконання або тиску, можливого введення в оману, психологічного примусу або маніпуляції; 4) судова економічна експертиза для встановлення ринкової вартості віртуальних активів на певний момент часу, розмір заподіяної шкоди, економічний механізм обігу віртуальних активів у межах злочинної схеми.

Звернення до судового експерта стосовно проведення судової експертизи операцій із цифровими активами під час розслідування таких кримінальних правопорушень може бути викликано різними обставинами (зокрема, в разі злому «гаманця» або онлайн-кабінету на криптовалютній біржі і викрадення певної кількості криптовалюти за допомогою їх перенесення на реквізити викрадача тощо [27, с. 156-160]. Наприклад, судовою експертизою можна вирішувати питання щодо обґрунтованості відображення криптовалюти у відповідних деклараціях, які заповнюються чиновниками і претендентами на відповідні публічні посади (як відомо, така практика вже має місце); обліку та відображення криптовалюти й операцій із ними у фінансовій та бухгалтерській звітності. Оскільки «блокчейн-експертизи» як окремого виду в законі ще немає, слідчі зазвичай ставлять питання в межах комплексної експертизи, де фахівець використовує софт (наприклад, *Crystal*), а його звіт долучається як «дослідження спеціаліста» або частина висновку комп'ютерно-технічної експертизи.

Отже, криміналістика, інтегруючи сучасні досягнення науки й техніки, у реаліях сьогодення спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів,

прийомів і технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням віртуальних активів та блокчейн-технологій. Вирішення цих завдань та створення відповідного механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії злочинності у цій сфері, реформування і удосконалення кримінального і кримінального процесуального законодавства, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на удосконалення слідчої, експертної та судової практики.

Висновки. Таким чином, використання технологій Blockchain у сучасних умовах війни стали фундаментом для створення нової моделі криміналістичного забезпечення органів правопорядку. Це проявляється у зміні парадигми фомуванні доказової інформації при розслідуванні воєнних злочинів та процесу доказування. Зокрема, в умовах війни традиційні цифрові докази вразливі до знищення або маніпуляцій. Блокчейн трансформує концепцію «Chain of Custody» (ланцюжка зберігання доказів), створюючи математично підтверджений, незмінний реєстр подій, що є критичним для майбутніх міжнародних трибуналів та національних судів.

Дослідження проблем технологій блокчейн у криміналістиці і судовій експертизі передбачають необхідність проведення сучасних криміналістичних розробок у таких напрямах: 1) розроблення та удосконалення теоретико-методологічних засад використання блокчейн-технологій, криміналістичного дослідження цифрових слідів, цифрової криміналістики та теорії криміналістичних технологій – її концептуальних основ, загальних положень і практики застосування; 2) розробки окремих напрямків застосування блокчейн-технологій у кримінальному проваджені, у системі усіх розділів криміналістики, зокрема, у загальній теорії криміналістики, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці, криміналістичній методиці; 3) подальші дослідження окремих наукових теорій (теорія криміналістичних технологій, криміналістична теорія тактичних операцій, теорія криміналістичної алгоритмізації та програмування тощо); 4) формування та удосконалення форм і напрямів використання блокчейн-технологій і криміналістичних технологій, розширення меж їх застосування, адже у сучасних реаліях актуальним є комплексний підхід у дослідженні проблем застосування технологій та засобів криміналістичної техніки, тактики, методики у різних видах судочинства (кримінального, адміністративного, цивільного, господарського) та окремих напрямках діяльності, як злочинної, так і діяльності органів правопорядку у сфері протидії злочинності; 5) сучасний арсенал та інструментарій використання блокчейн-технологій і криміналістичних технологій, засобів і методів має відповідати європейським стандартам, оскільки такий арсенал має бути ефективним, надійним, етичним, валідним і адаптованим до сучасних вимог практики; 6) подальші розроблення і пропонування новітніх підходів у використанні блокчейн-технологій, їх ефективного застосування у кримінальному проваджені, охоплюючи технології застосування засобів криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування тощо. Означена проблематика спрямована на удосконалення і подальший розвиток теоретико-методологічних засад теорії криміналістичних технологій, у тому числі й блокчейн-технологій, та належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Orlovskyi R., Us O., Shevchuk V. Human Trafficking Committed by Transnational Organised Groups: Criminal Law and Criminalistic Means Combating. *Pakistan Journal of Criminology*, 2023, 15, 4, 119–136. URL: https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2023/11/8.-Human-Trafficking-Committed-by-Transnational.pdf.
2. Калайда Ю.П. Можливості блокчейн-технологій у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених в кіберпросторі. *Інформація і право*. № 4 (39) 2021. С. 170–178. DOI: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249299.
3. Баранов Р.О. Протидія легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму з використанням віртуальних валют. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2016. № 6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=978 (дата звернення: 01.02.2026).
4. Sedgwick K. Bitcoin is Great for Criminals. It's Even Better for Law Enforcement. *Bitcoin.com*: website. 16.07.2018. URL: https://news.bitcoin.com/bitcoin-is-great-for-criminals-its-even-better-for-law-enforcement.
5. Міжнародні стандарти та національна кримінально-правова політика у сфері охорони інформаційної безпеки: монографія / за заг. ред. В.І. Борисова, М.В. Карчевського, М.В.

Шепітька; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса. Х.: Право, 2023. 152 с. https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/03/Моно_Інфобезпека_2023_НДІ-ВПЗ_авт_compressed.pdf.

6. Shevchuk V., Vapniarchuk V., Borysenko I., Zatenatskyi D., Semenogov V. Criminalistic methodics of crime investigation: Current problems and promising research areas. *Revista Juridica Portucalense*, 2022, 32, 320–341.DOI: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-14.
7. Shevchuk, V., Morozova T., Chornyi, H., Nehrebetskyi V., and Slobodeniuk, I. (2025). Artificial Intelligence in Criminal Proceedings: Criminalistics, Criminal Procedure and Psychology Issues. *International Annals of Criminology,* 2025. Pp. 1-19. DOI: https://doi.org/10.1017/cri.2025.10090.
8. Думчиков М.О. Процеси диджиталізації і криміналістика: ретроспективний аналіз. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Вип. 65. С. 100-108. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.11.
9. Shevchuk, V., Bululukov, O., Chornyi, H., Tyshchenko, O., & Baranchuk, V. Latest Criminalistic Tools and Technologies in the Investigation of Cybercrimes: International and Ukrainian Experience. *Law, State & Telecommunications Review/Revista de Direito, Estado e Telecomunicações*, 2025, *17*(2), 207-235. DOI: https://doi.org/10.26512/lstr.v17i2.55927.
10. Orlovskyi R., Us O., Shevchuk V. Committing a Criminal Offence by an Organized Criminal Group. *Pakistan Journal of Criminology,* 2022, 14, 2, 2022, 32-45. URL: http://www.pjcriminology.com/publications/committing-a-criminal-offence-by-an-organized-criminal-group.
11. What Are Blockchain Forensics? 2024. URL: https://miethereum.com/learn/what-are-blockchain-forensics.
12. Когут Ю.І. Технології блокчейн та криптовалюта: ризики та кібербезпека : практичний посібник. Київ : «СІДКОН»; ВД «Дакор», 2024. 316 с.
13. Шевчук В.М., Шарпацька В.М. Роль блокчейн-технологій у збиранні цифрових доказів та протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активів. *Криміналістика та судова експертиза в дослідженнях молодих науковців*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Харків, 29 трав. 2025 р.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2025. С. 205-211. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20587.
14. Саєнко В.В. Виокремлення видів злочинної діяльності, у яких віртуальні активи є засобом вчинення кримінальних правопорушень, як підстава формування окремих криміналістичних методик розслідування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. Право, 92: ч. 4. С. 409- 421. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.57.
15. Актуальні методи, способи, інструменти легалізації (відмивання) злочинних доходів та фінансування тероризму (сепаратизму) (20.12.2021 р. № 146). Київ: Державна служба фінансового моніторингу України. 2021. 117 с.
16. The chainalysis 2025 Crypto Crime Report https://go.chainalysis.com/2025-Crypto-Crime-Report.html.
17. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. К., 2022. 587 с.
18. Konovalova V.O., Shevchuk V. M. Modern criminalistics in the conditions of war: problems of adaptation and reload. *Modern research in world science*: 5th International scientific conference (August 7-9, 2022). Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 896–903. https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/MODERN-RESEARCH-IN-WORLD-SCIENCE-7-9.08.2022.pdf.
19. Бараннік Р.В. Кібербезпека і управління інформаційними ресурсами: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 236 с.
20. Никифорчук Д.Й., Чемерис Д.Д. Проблемні питання протидії криптовалютній злочинності в Україні. Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 18 лют. 2022 р.). Київ: НАВСУ, 2022. С. 138-139. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core.
21. Шевчук В.М., Тищенко О.І. Технологізація криміналістики, судової експертизи і кримінального провадження в сучасних умовах цифровізації. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 12. 2024. С. 375-380. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/86.

22. Панченко Є.В. Криптовалюти й електронні гроші як інструменти фінансової активності кіберзлочинців. *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального аналізу в правоохоронній системі України*: міжвідомч. наук.-практ. конференція (м. Київ, 1 листоп. 2024 р.). Київ: НАВСУ, 2024. С. 85–89. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/82ef550b-2b39-4375-a5d1-.
23. Шевчук В.М. Інноваційні засади криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності: проблеми формування концепції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. пр. Харків: Право, 2021. Вип. 23. С. 7-23. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2021.01.
24. Динту В.А., Мітрофанов А.А. Bitcoin у системі легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Т. 19. С. 122-129. URL: http://npnuola.onua.edu.ua/index.php/1234/article/view/524/495; DOI: https://doi.org/10.32837/npnuola.v19i0.524.
25. Matulienė, S., Shevchuk, V., & Baltrūnienė, J. (2022). Artificial intelligence in law enforcement and justice bodies: Domestic and European experience. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, *29*(4), 12-46. DOI: 10.32353/khrife.4.2022.02.
22. Дмитрєєва К.С., Іванова О.В. Криптовалюта як об'єкт дослідження судової економічної експертизи. *Нове українське право*. Вип. 6. 2021. С. 156-160. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.23.
25. Бараннік Р.В. Кібербезпека і управління інформаційними ресурсами: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 236 с.
26. Федчишина В.В. Криптовалюта й блокчейни криптовалюти як інструменти корупції: реалії інституціалізації. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8-9 груд. 2022). К.: НАВСУ, 2022. С. 101–111. https://www.navs.edu.ua/files/antykoruptsia/2022/materialy_konf_081222.pdf.
27. Дмитрєєва К.С., Іванова О.В. Криптовалюта як об'єкт дослідження судової економічної експертизи. *Нове українське право*. Вип. 6. 2021. С. 156-160. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.23.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Шевчук В.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.31

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Яремчук М.М.,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального процесу та криміналістики,
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0004-4454-5536

Шумик О.М.,
курсант факультету № 1
Львівський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-3283-4616

Яремчук М.М., Шумик О.М. Актуальні аспекти забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні.

У статті досліджено актуальні аспекти забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, що набули особливої значущості в умовах воєнного стану. Внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну різко зросла кількість громадян, які отримали інвалідність, зокрема серед військовослужбовців та цивільного населення. Це зумовлює необхідність адаптації системи кримінального правосуддя до потреб осіб з інвалідністю та створення безбар'єрного середовища на всіх етапах досудового розслідування і судового розгляду. Держава, яка позиціонує себе як демократична та правова, зобов'язана гарантувати рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхнього фізичного чи психічного стану. Це зобов'язання закріплене у Конституції України (стаття 24). Тому питання, забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є особливо актуальним у період воєнного стану та не втратить своєї актуальності у післявоєнний період, що зумовлює подальше наукове опрацювання та практичну реалізацію.

У роботі проаналізовано національні та міжнародні норми, що регламентують участь осіб з інвалідністю у кримінальному процесі, визначено ключові проблеми реалізації їхніх процесуальних прав. Зокрема, наголошено на відсутності в Національної поліції України спеціально обладнаних транспортних засобів для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних, а також на недостатній архітектурній та комунікаційній доступності приміщень органів досудового розслідування. Окремо підкреслено важливість етичного та психологічно виваженого підходу до осіб з інвалідністю, які мають досвід участі у бойових діях, з метою недопущення повторної травматизації під час проведення слідчих дій.

Запропоновано конкретні напрями удосконалення діяльності правоохоронних органів, серед яких – розробка спеціальних методичних рекомендацій, проведення тренінгів і підвищення кваліфікації працівників поліції щодо особливостей взаємодії з особами з інвалідністю. Реалізація таких заходів сприятиме формуванню інклюзивного підходу у сфері кримінального правосуддя та посиленню гарантій прав людини в Україні.

Ключові слова: інвалідність, кримінальне провадження, процесуальні права, безбар'єрність, досудове розслідування, слідчі дії, суб'єкти кримінального провадження, правоохоронні органи, адаптація, воєнний стан, доступ до правосуддя.

Yaremchuk M.M., Shumyk O.M. Current aspects of protecting the rights of persons with disabilities in criminal proceedings.

The current aspects of ensuring the rights of persons with disabilities in criminal proceedings, which have acquired particular importance in the conditions of martial law are examined in the article.. As

a result of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, the number of citizens with disabilities has increased sharply, in particular among military personnel and the civilian population. This necessitates the adaptation of the criminal justice system to the needs of persons with disabilities and the creation of a barrier-free environment at all stages of pre-trial investigation and trial. A state that positions itself as democratic and law-abiding is obliged to guarantee the equality of all citizens before the law, regardless of their physical or mental condition. This obligation is enshrined in the Constitution of Ukraine (Article 24). Therefore, the issue of ensuring the rights of persons with disabilities in criminal proceedings is particularly relevant during the period of martial law and will remain relevant in the post-war period, which necessitates further scientific research and practical implementation.

The author analyzes national and international norms regulating the participation of persons with disabilities in criminal proceedings, identifies key problems in the implementation of their procedural rights. In particular, it emphasizes the lack of specially equipped vehicles for transporting persons in wheelchairs in the National Police of Ukraine, as well as the insufficient architectural and communication accessibility of the premises of pre-trial investigation bodies. The importance of an ethical and psychologically balanced approach to persons with disabilities who have experience of participating in combat operations is especially emphasized in order to prevent re-traumatization during investigative actions.

Specific areas for improving the activities of law enforcement agencies are proposed, including the development of special methodological recommendations, training and advanced training of police officers on the specifics of interaction with persons with disabilities. The implementation of such measures will contribute to the formation of an inclusive approach in the field of criminal justice and the strengthening of human rights guarantees in Ukraine.

Key words: disability, criminal proceedings, procedural rights, accessibility, pre-trial investigation, investigative actions, subjects of criminal proceedings, law enforcement agencies, adaptation, martial law, access to justice.

Постановка проблеми: Внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну українське суспільство зіткнулося з безпрецедентними соціальними, гуманітарними та правовими викликами. Одним із найболючіших наслідків війни стало стрімке зростання кількості осіб з інвалідністю – як серед військовослужбовців, що зазнали поранень унаслідок бойових дій, так і серед цивільного населення, яке постраждало від обстрілів, окупації, катувань або інших проявів збройної агресії. До цієї категорії належать також люди, котрі отримали інвалідність унаслідок психологічних травм, посттравматичного стресового розладу чи інших психоемоційних наслідків війни.

За таких умов питання забезпечення прав осіб з інвалідністю набуває не лише гуманітарного, але й безпосередньо правового виміру. Особливо це стосується кримінального провадження, яке передбачає активну участь особи у процесуальних діях – як потерпілого, свідка, підозрюваного або обвинуваченого. Кожен із цих процесуальних статусів вимагає створення умов для повноцінної реалізації прав і обов'язків, що є складовою принципу верховенства права.

Метою статті є визначення нормативно-правових засад участі осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні; окреслення проблем практичної реалізації прав осіб з інвалідністю, під час досудового розслідування; визначення напрямів вдосконалення діяльності правоохоронних органів для забезпечення повноцінної реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні.

Стан опрацювання проблематики: Інвалідність, як наслідок війни, стало викликом не лише для українського суспільства, але й для правоохоронної системи України загалом. Безбар'єрність та рівність стали одним із пріоритетних напрямків діяльності держави. Забезпечення безбар'єрності і дотримання прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є сучасною необхідністю для правоохоронних органів України. Сучасні науковці не лише правники, але й психологи, соціологи у своїх працях зосереджують увагу на принципах безбар'єрності та рівності, забезпеченні прав осіб з інвалідністю. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у своїх працях досліджують А.В. Басиста, О.А. Дяченко, Ю.Ю. Івчук, С.М. Слабко, В.І. Чорненький. В. У той час, С.І. Кириченко та А.В. Лапкін досліджують питання участі осіб з інвалідністю у кримінальному процесі. Сучасний стан опрацювання даної проблематики потребує додаткової уваги до осіб з інвалідністю як учасників кримінального процесу, та вдосконалення діяльності правоохоронних органів задля забезпечення їхніх прав під час досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу: Держава, яка позиціонує себе як демократична та правова, зобов'язана гарантувати рівність усіх громадян перед законом, незалежно від їхнього фізичного чи психічного стану. Це зобов'язання закріплене у Конституції України (стаття 24) [1], яка прямо забороняє будь-які форми дискримінації, а також у міжнародних документах – зокрема, у Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.) [2], ратифікованій Україною у 2009 році. У ній зазначено, що держави-учасниці повинні забезпечити рівний і ефективний доступ осіб з інвалідністю до правосуддя, у тому числі шляхом надання необхідних процесуальних і вікових пристосувань.

Разом із тим, у практичній площині забезпечення цих прав залишається складним завданням. Органи досудового розслідування часто не мають необхідних ресурсів, обладнання чи підготовлених кадрів для належної роботи з особами, які мають особливі потреби. Відсутність архітектурної доступності, спеціально обладнаного транспорту або перекладачів жестової мови, як і брак психологічної компетентності серед працівників поліції, призводить до обмеження реалізації прав осіб з інвалідністю на етапі досудового розслідування та судового розгляду.

Сучасний етап розвитку кримінального процесу в Україні вимагає не лише формального дотримання прав осіб з інвалідністю, а й реальної інтеграції принципів безбар'єрності, інклюзивності та поваги до людської гідності в практику правоохоронних органів. Забезпечення цих стандартів є необхідною умовою для ефективного функціонування правової держави, особливо в умовах війни, коли питання справедливості та захисту прав людини набувають особливого змісту.

Нормативно-правові засади участі осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є невід'ємною частиною виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини. Основу правового регулювання становить Конституція України [1], Кримінальний процесуальний кодекс України [3], Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21 березня 1991 року [4], а також ратифіковані Україною міжнародні договори, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 рік) [2].

Відповідно до статті 24 Конституції України [1], громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не допускається будь-яка дискримінація, у тому числі за ознакою інвалідності. Цей принцип конкретизується у статті 55 Основного Закону [1], яка гарантує кожному право на судовий захист своїх прав і свобод, а також у статті 129 [1], де визначено засади судочинства, зокрема рівність усіх учасників процесу перед законом і судом.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) у статті 7 [3] визначає загальні засади кримінального провадження, серед яких – забезпечення права на справедливий суд, повага до гідності людини, недопущення приниження честі й дискримінації. Стаття 55 КПК [3] гарантує потерпілому право на участь у кримінальному провадженні, а стаття 42 [3] – підозрюваному і обвинуваченому, незалежно від їхнього фізичного або психічного стану. Важливим положенням є стаття 9 КПК [3], яка передбачає, що під час кримінального провадження мають застосовуватися положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якщо вони встановлюють інші правила, ніж національне законодавство.

Вагомим міжнародним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована Україною 16 грудня 2009 року) [2]. У статті 13 Конвенції [2] прямо зазначено, що держави-учасниці повинні забезпечити ефективний доступ осіб з інвалідністю до правосуддя на рівні з іншими, у тому числі шляхом надання відповідних процесуальних і вікових пристосувань для сприяння їхній участі безпосередньо або через представників у всіх судових і адміністративних процесах. Таким чином, Україна зобов'язана забезпечити не лише формальну, але й фактичну можливість участі осіб з інвалідністю у кримінальному процесі.

Крім того, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (статті 2, 4, 37) [4] встановлює обов'язок держави створювати умови для безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до інформації, установ і послуг, включаючи органи правосуддя, правоохоронні та слідчі органи. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» від 6 жовтня 2005 року [5] також визначає необхідність формування безбар'єрного середовища та надання соціальних послуг, які сприяють залученню осіб з інвалідністю до всіх сфер життя.

Окремої уваги заслуговує Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 року № 366-р [6]. У документі визначено завдання органів державної влади щодо створення умов для

реалізації прав осіб з інвалідністю, у тому числі у сфері правосуддя, з урахуванням принципів універсального дизайну, доступності та інклюзивності.

Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, на практиці реалізація положень щодо забезпечення прав осіб з інвалідністю залишається проблемною. Органи досудового розслідування часто не мають технічних можливостей для проведення процесуальних дій з урахуванням потреб осіб з обмеженими фізичними можливостями. Зокрема, відсутні спеціально обладнані транспортні засоби, недоступні будівлі слідчих підрозділів, бракує перекладачів жестової мови або психологічно підготовлених слідчих. Така ситуація фактично нівелює закріплені у законодавстві гарантії рівності та ставить осіб з інвалідністю у менш сприятливе становище [7].

Існуюча правова база створює формальні умови для реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, проте для її ефективного застосування необхідно забезпечити реальну доступність і практичне втілення положень законів та міжнародних договорів у діяльності правоохоронних органів.

Проблеми практичної реалізації прав осіб з інвалідністю під час досудового розслідування. Попри наявність чіткої нормативно-правової бази, що гарантує рівність прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні, практична реалізація цих положень залишається однією з найбільш проблемних сфер діяльності органів досудового розслідування. Рівень матеріально-технічного забезпечення, кадрової підготовки та інституційної спроможності правоохоронних органів часто не відповідає вимогам безбар'єрності та інклюзивності, визначеним міжнародними стандартами.

Однією з найсуттєвіших проблем є відсутність у Національної поліції України спеціально обладнаних транспортних засобів, пристосованих для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних. Це створює об'єктивні перешкоди для реалізації процесуальних прав осіб з інвалідністю. Так, у випадках, коли необхідно провести слідчий експеримент, відтворення обстановки чи обставин події, або допит на місці події, відсутність доступного транспорту унеможливлює участь таких осіб у зазначених діях. Унаслідок цього слідчі нерідко змушені або відмовлятися від проведення необхідних процесуальних дій, або здійснювати їх у приміщеннях, не пристосованих до потреб осіб з обмеженою мобільністю. Подібна практика фактично порушує принцип змагальності та рівності сторін у кримінальному провадженні, закріплений у статті 22 Кримінального процесуального кодексу України [3], а також суперечить стандартам справедливого судового розгляду, визначеним статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8].

Не менш гострою є проблема архітектурної та просторової недоступності приміщень правоохоронних органів. Більшість адміністративних будівель, у яких розташовані підрозділи Національної поліції чи органів прокуратури, не обладнані пандусами, підйомниками, ліфтами або широкими дверними прорізами. Відсутні й спеціально облаштовані кабінети для проведення слідчих дій за участю осіб з інвалідністю. Це ускладнює або навіть унеможливлює їхню особисту участь у процесуальних діях, що прямо суперечить принципу рівного доступу до правосуддя.

Особливі труднощі виникають у випадках, коли учасники кримінального провадження мають сенсорні порушення – порушення слуху або зору. Відсутність перекладачів жестової мови під час допиту, судового засідання або інших процесуальних дій створює ризик викривлення змісту наданих показань, порушення права на захист і права бути почутим. Так само відсутність друкованих матеріалів шрифтом Брайля або електронних форматів, доступних для людей із порушенням зору, не дозволяє повною мірою ознайомитися з матеріалами справи. Це становить порушення статей 20 та 42 КПК України [3], а також принципу доступності, визначеного у статті 9 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [2].

Окремої уваги потребує категорія осіб з інвалідністю, які мають досвід бойових дій або постраждали внаслідок війни. Такі громадяни часто стикаються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), підвищеною тривожністю, порушеннями сну чи сприйняття. Проведення слідчих (розшукових) дій без урахування їхнього психоемоційного стану може призвести до повторної травматизації, втрати довіри до слідчих органів і навіть до погіршення стану здоров'я. Наявність у працівників поліції недостатніх психологічних знань і відсутність належних протоколів роботи з людьми, які мають воєнний досвід, підвищує ризик некоректної поведінки або ненавмисного порушення етичних стандартів.

Проблемним залишається також недостатній рівень підготовки працівників правоохоронних органів у питаннях комунікації з особами з інвалідністю. Під час досудового розслідування не

завжди забезпечується адаптований формат спілкування, відсутня практика проведення інструктажів чи навчань щодо особливостей поведінки під час взаємодії з особами, які мають фізичні або психічні порушення. Це призводить до того, що навіть за формального дотримання вимог КПК, процес набуває дискримінаційного або травматичного характеру для людини [9].

Ключові проблеми реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні полягають у поєднанні інфраструктурних, організаційних та психологічних чинників, які в сукупності знижують ефективність забезпечення рівності учасників процесу. Усунення цих недоліків є необхідною умовою формування інклюзивної системи кримінального правосуддя в Україні.

Напрями вдосконалення діяльності правоохоронних органів. Для забезпечення повноцінної реалізації прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні необхідно здійснити комплекс заходів на законодавчому, організаційному та освітньому рівнях. Питання участі таких осіб у процесуальних діях має розглядатися не лише як соціальна ініціатива, а як невід'ємна складова гарантій прав людини, закріплених Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями держави.

Передусім, доцільно передбачити у чинному законодавстві обов'язковість створення безбар'єрного середовища в органах досудового розслідування, прокуратури та суду. Йдеться не лише про архітектурну доступність приміщень (наявність пандусів, ліфтів, широких дверних прорізів), а й про адаптацію процесуальних процедур до потреб осіб з різними видами інвалідності. Зокрема, слід забезпечити можливість використання спеціальних технічних засобів комунікації, відеозв'язку, електронних документів, а також залучення перекладачів жестової мови і фахівців із тифлокоментування.

Не менш важливим напрямом є технічне переоснащення правоохоронних органів. Слід забезпечити наявність спеціально обладнаних транспортних засобів, пристосованих для перевезення осіб, які пересуваються на кріслах колісних, або потребують додаткової підтримки. Такі умови дадуть змогу організовувати слідчі (розшукові) дії з дотриманням принципів рівності та гідності всіх учасників кримінального процесу [10].

Особливу роль відіграє підвищення кваліфікації працівників поліції, прокурорів і слідчих. До освітніх програм необхідно включити навчальні курси з етичної комунікації, психологічних аспектів взаємодії з особами з інвалідністю, а також практичні тренінги щодо роботи з людьми, які мають посттравматичні розлади чи інші психоемоційні особливості, спричинені війною. Підготовка кадрів у цьому напрямі сприятиме формуванню більш чутливого та професійного підходу до забезпечення прав кожної людини.

Крім того, доцільно розробити механізм постійного моніторингу дотримання прав осіб з інвалідністю у кримінальному процесі. Для цього можна залучати представників громадських організацій, правозахисників та експертів, які здійснюватимуть незалежний контроль за умовами проведення слідчих дій, доступністю судових засідань і дотриманням етичних стандартів.

Важливо також запровадити інформаційно-просвітницькі кампанії, спрямовані на підвищення рівня правової культури суспільства, формування поваги до людей з інвалідністю та подолання стереотипів щодо їхньої участі в судових і слідчих процесах.

У сукупності реалізація зазначених заходів сприятиме створенню справді безбар'єрного, гуманного та справедливого середовища у системі кримінального правосуддя, що відповідатиме європейським стандартам захисту прав людини.

Висновки. Забезпечення прав осіб з інвалідністю у кримінальному провадженні є невід'ємним елементом утвердження принципів верховенства права, гуманізму та рівності всіх перед законом. У сучасних умовах, коли внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації кількість осіб з інвалідністю в Україні суттєво зросла, питання їхньої участі у судових та слідчих процедурах набуває не лише юридичного, а й соціально-етичного значення.

Держава має неухильно реалізовувати свої міжнародні зобов'язання, створюючи умови для безперешкодного доступу таких осіб до правосуддя. Це передбачає комплекс заходів: нормативне закріплення вимог безбар'єрності, модернізацію матеріально-технічної бази правоохоронних органів, забезпечення спеціальними засобами комунікації, транспортом та адаптованими приміщеннями.

Особливої уваги заслуговує підвищення професійної компетентності працівників поліції, слідчих і прокурорів. Проведення спеціальних навчань, семінарів і тренінгів сприятиме формуванню культури поваги до прав людини, розвитку емпатії та належного ставлення до осіб з інвалідністю як до рівноправних учасників кримінального процесу.

Отже, лише поєднання правових, організаційних і освітніх зусиль здатне забезпечити реальну, а не декларативну рівність усіх громадян у сфері кримінального правосуддя, що є важливою передумовою демократичного розвитку української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
2. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю: Міжнародний документ від 13.12.2006. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2009, № 46, ст. 353. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
4. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1991, № 21, ст. 252. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text.
5. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 2-3, ст. 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text.
6. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2021 № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text.
7. Костюк Ю. Право на реабілітацію осіб з інвалідністю: теоретико-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*, 2024. (1-2), С. 212-221. URL: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/2024/212-221.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 4 листопада 1950 року. Ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Офіційний вісник України*, 2006, № 1, ст. 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
9. Пріоритети та виклики політики безбар'єрності: аналітичні матеріали до розробки Плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні. Київ: НІСД, 2024. 136 с. URL: https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/prioriteti-ta-vikliki-politiki-bezbarjernosti-200325.pdf.
10. Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану: матеріали Регіон. круглого столу (м. Дніпро, 19 квіт. 2023 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 141 с. URL: https://is.gd/i4H7oS.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Яремчук М.М., Шумик О.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.965
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.32

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА АДВОКАТА: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Божко А.В.,
аспірант 3 курсу кафедри права
Приватного вищого навчального закладу
«Європейський університет»,
адвокат
ORCID: 0009-0003-1384-0332
e-mail: a.bozhko@e-u.edu.ua

Божко А.В. Професійна культура адвоката: до визначення поняття.

У статті здійснено дослідження змісту поняття «професійна культура адвоката».

Зауважується, що розуміння професійної культури адвоката має вирішальне значення, оскільки воно визначає очікування та поведінку, яка вважається прийнятною в цій сфері як із точки зору окремої людини, так й із точки зору суспільства.

Застосовуючи дедуктивний метод, обґрунтовано, що професійна культура адвоката є різновидом професійної культури правника, яка, своєю чергою, є різновидом загальної культури, притаманної певному суспільству. Багатогранність останнього поняття, існування чисельних підходів до його тлумачення як певного феномену, який має аксіологічний, політичний, історичний, філософський, соціальний, духовний, культурологічний та інші контексти, зумовлює поліваріативність підходів до трактування професійної культури правника.

Професійна культура адвоката зумовлена місією, роллю та функціями адвокатури та адвокатської професії. Вона культивує та репрезентує ключові цінності, традиції, принципи, стандарти адвокатури як правозахисного та самоврядного інституту, що через наявний у нього інструментарій дбає про свій авторитет у суспільстві.

Аналіз наукових підходів дозволив дійти висновку, що професійна культура адвоката є інтегральною категорією, яка охоплює комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів різної природи та порядку: від культури окремо взятого індивіда до специфічних вимог і принципів реалізації адвокатської професії. Тому її тлумачення доцільно здійснювати з урахуванням двох рівнів.

На макрорівні професійна культура адвоката постає як явище, що відображає цінності, традиції, принципи, стандарти соціально-професійної спільноти – адвокатів та інституції, яку вони репрезентують, – адвокатури.

На мікрорівні професійну культуру адвоката слід розуміти як системну комплексну багатовимірну характеристику його особистості, що відтворює цілий набір якостей, здібностей і спроможностей, необхідних адвокату для виконання його професійних обов'язків, основу яких формують цінності, традиції та принципи адвокатської професії.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, професійна культура адвоката, адвокатська діяльність, адвокатська етика.

Bozhko A.V. Lawyer's professional culture: defining the concept.

The article studies the content of the concept of «lawyer's professional culture».

It is noted that understanding the lawyer's professional culture is of crucial importance, as it determines the expectations and behavior that are considered acceptable in this area both from the perspective of an individual and from the perspective of a society.

Using the deductive method, it is substantiated that the lawyer's professional culture is a type of the jurist's professional culture, which, in turn, is a type of general culture inherent in a certain society. The multifaceted nature of the latter concept, the existence of numerous approaches to its interpretation as a certain phenomenon that has axiological, political, historical, philosophical, social, spiritual, cultural and other contexts, determines the polyvariability of approaches to the interpretation of the lawyer's professional culture.

The lawyer's professional culture is determined by the mission, role, and functions of the bar and the legal profession. It cultivates and represents the key values, traditions, principles, and standards of the bar as a human rights and self-governing institution that, through the tools it has, takes care of its authority in society.

The analysis of scientific approaches led to the conclusion that the lawyer's professional culture is an integral category that encompasses a complex of interconnected and interdependent elements of different nature and order: from the culture of a single individual to the specific requirements and principles of the implementation of the legal profession. Therefore, its interpretation should be carried out taking into account two levels.

At the macro level, the lawyer's professional culture appears as a phenomenon that reflects the values, traditions, principles, and standards of the socio-professional community - lawyers and the institution they represent - the bar.

At the micro level, the lawyer's professional culture should be understood as a systemic, complex, multidimensional characteristic of a lawyer's personality, which reproduces a whole set of qualities, abilities, and capabilities necessary for a lawyer to fulfill professional duties, the basis of which is formed by the values, traditions, and principles of the legal profession.

Key words: lawyer, bar, lawyer's professional culture, legal practice, legal ethics.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки обґрунтованою є визначальна роль адвокатури як інституту громадянського суспільства в механізмі здійснення правосуддя. Адвокатська професія набуває дедалі більшої ваги в процесах державотворення. Адже ефективний правозахист, що для адвокатів визначає глобальну роль і мету їх діяльності, є основою подальшого поступу України в напрямку євроінтеграції.

Професія адвоката, його статус базується на складній системі різнорівневих норм, цінностей і практик, які не лише спрямовують поведінку адвоката, а й закладають фундамент суспільного сприйняття адвокатури та всієї сфери правосуддя. Тому адвокат повинен не лише якісно надавати правничу допомогу, а й постійно дбати про честь своєї професії. В умовах постійних суспільних трансформацій, що нині ускладнюються воєнним станом, запровадженим в Україні, це набуває особливого значення. Адже притаманні адвокатській діяльності принципи пріоритету інтересів клієнта, конфіденційності все частіше спричиняють напруженість між особистими та професійними цінностями, зумовлюючи складні етичні дилеми та виклики. Окремо слід відзначити вплив на цю сферу технологічного процесу, досягнення якого зумовлюють безліч спокус, які «ламають» традиційні для адвокатської діяльності алгоритми побудови судових стратегій, межуючи з етичними приписами. Тому, за таких обставин, гарантією цілісності особистості адвоката стає його професійна культура.

Розуміння професійної культури адвоката має вирішальне значення, оскільки воно визначає очікування та поведінку, яка вважається прийнятною в цій сфері як із точки зору окремої людини, так й із точки зору суспільства.

Мета статті полягає в дослідженні змісту та визначенні поняття професійної культури адвоката.

Стан опрацювання проблеми. Наукова література налічує чимало вітчизняних праць, у яких досліджуються різні аспекти професійної культури представників, перш за все, юридичного фаху. Зокрема, увагу їм приділяли Я. Аронов, М.М. Гудима, В.А. Малига, В.М. Репецький, С.С. Сливка, В.М. Сущенко, В.Я. Тацій та інші. Серед зарубіжних дослідників варто згадати таких як L.M. Friedman, J.E. Leon, H.N. Scheiber та інших.

Однак, вказані автори фокусують свою увагу на професійній культурі юристів, оминаючи увагою специфіку, зумовлену відповідними особливостями тієї чи іншої правничої професії, зокрема адвокатської. Це спонукає усунути цю прогалину.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати з того, що в працях, присвячених професійній культурі правника (юриста), різновидом якої є професійна культура адвоката, закономірно відзна-

чається її невіддільність від загального розуміння поняття культури, що має широке трактування залежно від галузі знань. Зокрема, О.Л. Чорнобай слушно зауважує, що «культура – широке, об'ємне, всеохоплююче явище, вона завжди пов'язана з тією чи іншою діяльністю людини і проявляється в тому, що вона створює. Культура – основний компонент людської діяльності і як складова, і як умова всієї системи будь-якої діяльності. Саме культура виступає основним чинником, що забезпечує у правовій сфері формування, підтримку, поширення та запровадження правових норм, цінностей, знань і значень. Це стає можливим тому, що в культурі об'єднуються наведені компоненти практичної, дійової форми, події, процеси, в яких знаходять виявлення установки та орієнтації її суб'єктів» [1].

Для цілей нашого дослідження констатуємо, що багатогранність поняття культури, існування чисельних підходів до її тлумачення як певного феномену, який має аксіологічний, політичний, історичний, філософський, соціальний, духовний, культурологічний та інші контексти, зумовлює поліваріативність підходів до трактування професійної культури правника.

Одним із перших, хто на теренах вітчизняної науки новітньої доби системно підійшов до дослідження проблематики професійної культури юриста був С.С. Сливка, який відзначив її бінарний характер, що передбачає можливість її пізнання як комплексної практико-прикладної юридичної науки, а також як професійної властивості правника, що характеризується широким спектром норм, принципів, правил тощо. Він також охарактеризував професійну культуру юриста як різновид субкультури та мультикультурне явище, що охоплює ряд елементів: систему знань про складові професійної культури юриста, які повинні бути йому властиві в силу їх притаманності юридичній діяльності; правничу деонтологію; правничу етику [2, с. 12].

Серед сучасного доробку слід виокремити визначення професійної культури юриста, яке надав Я. Аронов. На його думку, це «мультикультурний феномен, що становить собою різновид загальної культури особи, сутність якого визначається онтологією правничої професії та відображає досвід діяльності правників як духовний, так і матеріальний, а також очікування соціуму щодо професійної діяльності юристів» [3, с. 19].

Іншим є погляд О.А. Ануфрієнко, відповідно до якого професійна культура юриста це результати професіоналізму, розуміння правових явищ, переконання у цінності права, які обумовлені науковою організацією праці, інтелектом правника, юридичною мораллю, психологічним і педагогічним вмінням і службовим етикетом [4, с.132].

Заслуговує на увагу підхід, запропонований В. Сущенком. Професійна культура юриста, як вважає вчений, це наявність у кожного правника комплексної системи розвинених індивідуальних субкультур, що дає йому змогу на належному рівні виконувати професійні повноваження [5]. Це доволі абстрактне визначення слід трактувати крізь призму запропонованих автором складових професійної культури юриста (субкультур): етичної, естетичної, релігійної, політичної, економічної, мовної (комунікаційної), фізичної та правової культури.

У подальшому, екстраполюючи зазначені висновки в площину дослідження професійної культури адвоката, В. Сущенко зазначає, що її зміст полягає в опануванні кожним правником системи загальнокультурних і професійних цінностей, створених і сформованих різними поколіннями етнічних, національних і регіональних людських спільнот, а також носіями цієї професії [6].

Схожим шляхом спрямувала своє дослідження професійної культури юриста М.М. Гудима. Констатувавши та проаналізувавши запропоновані нею «рівні» професійної культури, науковиця висновувала, що «професійна культура юриста є складним багатовимірним явищем, сукупністю різних зрізів культур і ряду відповідних вимог правового, морального, психологічного, естетичного, політичного, економічного, екологічного, педагогічного, релігійного, фізичного та іншого характеру, які висуваються до юриста як умова його професійної успішності. Тобто, професійна майстерність правника залежить від наявності в нього комплексної системи розвинених індивідуальних субкультур, що забезпечує його здатність належно виконувати його професійні завдання» [7].

Наведені, але не виключно, наукові позиції хоч і різняться за своїм змістом, однак демонструють єдність у розумінні професійної культури правника як складної системи, що охоплює комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів різної природи та порядку: від культури окремо взятого індивіда до специфічних вимог і сфер реалізації правничої професії. Іншими словами, йдеться про інтегральну властивість цього поняття.

Це відповідним чином притаманно й розумінню професійної культури адвоката, професія якого належить до різновиду правничих професій (професій у сфері правознавства) [8]. Тобто, про-

фесійна культура адвоката є різновидом професійної культури правника, яка, своєю чергою, є різновидом загальної культури, притаманної певному суспільству. Тому методологічно помилковим буде розмежовувати в структурі її змісту загальнокультурні та професійні цінності. Культура будь-якої професійної спільноти завжди відображатиме ті устої, що панують у суспільстві, частиною якого вона є. Жодна професія не може бути поза суспільством. Жоден фах, який визнається та регулюється державою, не може транслювати інші норми, ніж сповідує певне суспільство. Кожна професія лише специфікує їх в силу своєї природи, мети та завдань, розвиваючи та трансформуючи їх, зокрема, з урахуванням власних особливостей.

Зокрема, професія адвоката та адвокатська діяльність характеризуються лише їй притаманними цінностями, принципами, вимогами, обмеженнями та формами реалізації, що формувалися століттями, зберігаючи кращі традиції, вбираючи в себе досягнення прогресу, формуючи та розвиваючи високі стандарти, але водночас залишаючи незмінною свою людиноорієнтованість.

Із цього приводу вітчизняна адвокатська спільнота полюбляє цитувати відомого адвоката минулого Ф. Плевако: «За прокурором стоїть закон, а за адвокатом – людина зі своєю долею, зі своїми сподіваннями, і ця людина піднімається на адвоката, шукає в нього захисту, і дуже страшно посковзнутися з такою ношею» [9].

У наукових колах доволі влучно про це зауважив М. Аракелян: «за своєю суттю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Ця обставина змінює зміст її філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту її гуманітарної правової значущості, так і правових форм їх закріплення в правовому статусі адвокатів, їхніх організацій, об'єднань. У цьому і полягає діалектика, сутність адвокатської діяльності» [10, с. 314-315].

Адвокатура на сучасному етапі розвитку уявлень про цінність людських прав є єдиним професійним інститутом, покликаним забезпечувати ефективність їх захисту. Саме тому адвокатський фах вирізняється серед інших правничих професій. Крім того, лише адвокатура є самоврядною організацією, яка максимально дистанційована від державного апарату, почасти слугуючи ефективною опозицією до нього. Відтак, сьогодні не викликає жодних дискусій питання про приналежність адвокатури до інститутів громадянського суспільства.

У продовження попередньої тези слід підкреслити, що на відміну від авторитету державних органів, основу якого складають владні повноваження та примус, авторитет адвокатури ґрунтується на суспільній довірі, яка важко здобувається та легко втрачається. Особливо, якщо брати до уваги участь адвокатів у судових процесах, характерною рисою яких є конфліктогенність і невизначеність. За таких умов для адвоката завжди буде актуальним питання співвідношення мети та засобів, що спонукає бути добросовісним стосовно клієнта, але незалежним від нього. Адвокат не може вдаватися до протиправних засобів, намагаючись у будь-який спосіб догодити клієнту. Він повинен бути чесним із клієнтом, не вводити його в оману стосовно перспектив справи, не спонукати до сутяжництва заради власної вигоди або, як влучно висловився Л.М. Фрідман, з причин «корисливого егоїзму» [11]. І це лише деякі правила, яких щоденно у своїй діяльності повинен дотримуватися кожен адвокат, дбаючи про свій авторитет, що спирається на сприйняття його як професіонала, для якого принципи та принциповість є не теоретичною конструкцією, а нормою, що визначає модель його поведінки.

Недаремно в Основних принципах стосовно ролі адвокатів, прийнятих восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинності і поводження з правопорушниками в 1990 році, закріплено, що адвокати за всіх обставин зберігають честь і гідність, притаманні їхній професії, як відповідальні працівники в галузі здійснення правосуддя… Захищаючи права своїх клієнтів і відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини й основоположних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, та в усіх випадках діяти незалежно й добросовісно відповідно до закону і визнаних норм та професійної етики юриста. Адвокати завжди суворо дбають про інтереси своїх клієнтів [12].

Наведене зумовлює ще одну особливість адвокатської професії: адвокати є однією з небагатьох професійних правничих спільнот, які мають власний «кодекс» професійної етики, положення якого ввібрали багатовікові традиції адвокатури та принципи її функціонування в суспільстві та державі.

У Преамбулі Правил адвокатської етики прямо зауважено, що вони «мають на меті уніфіковане закріплення традицій і досвіду української адвокатури в сфері тлумачення норм адвокатської

етики, а також загальновизнаних деонтологічних норм і правил, прийнятих у міжнародному адвокатському співтоваристві». Крім того, підкреслюється обов'язок адвокатів слідувати високим етичним стандартам поведінки, який зумовлений «надзвичайною важливістю функціонального навантаження адвокатури»: «При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності і верховенства права» [13].

Загалом у науковій літературі щодо традицій адвокатури відзначається, що вони є такими способами поведінки людей, які передають у часі та просторі вихідні засади організації та діяльності адвокатури, правозахисні цінності, підвалини, прийняті в адвокатському співтоваристві, історично зумовлені, визнані, охоронювані адвокатурою і державою та формально-юридично визначені в нормативно-правових актах [14].

Традиції сучасної адвокатури втілені не лише в правилах етичної поведінки адвокатів, а й у принципах, зафіксованих на рівні законодавства. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у статті 4 закріплює, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Не вдаючись до теоретичної дискусії щодо тлумачення принципів адвокатури як наукової категорії, варто відзначити наявність у їх змісті певного імперативу, що спонукає кожного адвоката дотримуватися їх у своїй професійній діяльності сукупно з етичними стандартами поведінки, які їх конкретизують і доповнюють.

Останні вирізняють адвокатську спільноту серед інших правників. Ані суддям, ані прокурорам, ані нотаріусам чи державним виконавцям не притаманні принципи свободи здійснення професійної діяльності, пріоритету інтересів клієнта, конфіденційності, що трансформується в охоронювану законом таємницю, чесності та добропорядності, добросовісності, порядності у формуванні гонорарної політики та інші.

Саме тому професійна культура для адвоката має особливе значення. Вона культивує та репрезентує ключові цінності, традиції, принципи, стандарти адвокатури як правозахисного та самоврядного інституту, що через наявний у нього інструментарій дбає про свій авторитет у суспільстві.

У такому сенсі професійна культура адвоката постає як явище, що відображає цінності, традиції, принципи, стандарти соціально-професійної спільноти – адвокатів та інституції, яку вони репрезентують, – адвокатури. Ідеться про такий собі макрорівень.

Водночас, практичний вимір досліджуваного поняття спрямовує увагу до професійної культури адвоката як окремої особистості, крізь призму поведінки якої оцінюються його якості та формується репутація (мікрорівень). Саме від неї залежить не лише ефективність здійснення адвокатської діяльності, а й здатність протистояти спокусам, що притаманні саме цій професії, та впливати на процеси державотворення, осторонь яких адвокати не можуть залишатися в силу особливостей мети своєї діяльності – правозахисту.

І в цьому аспекті слід відзначити в її змісті єдність чуттєвого та раціонального, які перебувають у нерозривному взаємозв'язку та взаємозумовленості. Правове почуття, як слушно зазначає Є.М. Мануйлов, є результатом правової свідомості або її дією, зовнішньою оболонкою. Раціональність закладає основу до правопорядку як необхідної умови функціонування суспільства. Це пов'язано з формуванням поваги до права, духовності та моральної відповідальності [15].

Саме чуттєвий складник визначає внутрішню притаманність професійної культури кожному адвокату, її невіддільність від його сутності та свідомості. Ідеться про його внутрішню «систему координат», самоусвідомлення власної цінності та значимості своєї професії. Водночас, раціональний складник дозволяє адвокату керувати поведінкою у складних, пограничних ситуаціях, обираючи оптимальні стратегії вирішення проблеми, орієнтуючись на свої знання та досвід.

У такому аспекті професійна культура адвоката постає як його характеристика, що окреслює його якості, вміння, навички в різних сферах. Сукупно з іншими чинниками це зумовлює складний, комплексний і багатокомпонентний характер професійної культури адвоката, що дозволяє науковцям виокремлювати у структурі її змісту субкультури (правову, політичну, комунікативну, психологічну, естетичну та інші) з урахуванням специфіки здійснення адвокатської діяльності.

Наведене, з урахуванням дедуктивного зв'язку категорій «культура», «професійна культура правника», «професійна культура адвоката», про які йшлося на початку публікації, дозволяє за-

пропонувати тлумачення професійної культури адвоката (на мікрорівні) як системної комплексної багатовимірної характеристики його особистості, що відтворює цілий набір якостей, здібностей і спроможностей, необхідних адвокату для виконання його професійних обов'язків, основу яких формують цінності, традиції та принципи адвокатської професії.

Запропонований підхід дозволяє в подальшому, в межах інших публікацій, структурувати та визначити компонентний склад досліджуваного феномену.

Висновки. Здійснене в межах цієї публікації дослідження дозволяє зробити ряд висновків.

Професійна культура адвоката є різновидом професійної культури правника, яка, своєю чергою, є різновидом загальної культури, притаманної певному суспільству. Багатогранність останнього поняття, існування чисельних підходів до його тлумачення як певного феномену, який має аксіологічний, політичний, історичний, філософський, соціальний, духовний, культурологічний та інші контексти, зумовлює поліваріативність підходів до трактування професійної культури правника.

Професійна культура адвоката зумовлена місією, роллю та функціями адвокатури та адвокатської професії. Вона культивує та репрезентує ключові цінності, традиції, принципи, стандарти адвокатури як правозахисного та самоврядного інституту, що через наявний у нього інструментарій дбає про свій авторитет у суспільстві.

Професійна культура адвоката є інтегральною категорією, що охоплює комплекс взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів різної природи та порядку: від культури окремо взятого індивіда до специфічних вимог і принципів реалізації адвокатської професії. Тому її тлумачення доцільно здійснювати з урахуванням двох рівнів:

На макрорівні професійна культура адвоката постає як явище, що відображає цінності, традиції, принципи, стандарти соціально-професійної спільноти – адвокатів та інституції, яку вони репрезентують, – адвокатури.

На мікрорівні професійну культуру адвоката слід розуміти як системну комплексну багатовимірну характеристику його особистості, що відтворює цілий набір якостей, здібностей і спроможностей, необхідних адвокату для виконання його професійних обов'язків, основу яких формують цінності, традиції та принципи адвокатської професії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чорнобай О.Л. Поняття і суть комунікативної культури правника. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 87-92. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2217/016-087-092.pdf.
2. Слива С.С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: автореф. дис. …д-ра юрид. наук: 12.00.12. Харків, 2002. 31 с.
3. Аронов Я. Професійна культура юриста та її значення у юридичній практиці: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2020. 223 с.
4. Ануфрієнко О.А. Професійно-політична культура юристів (філософсько-правовий аналіз): дис. …канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2007. 215 с.
5. Сущенко В.М. Модель професійної культури правника: критерії та підходи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2009. Т. 90. С. 29-33. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bbb2821e-d9fd-44b0-ba06-e352738127db/content.
6. Сущенко В.М. Модель професійної культури адвоката: критерії та підходи. *Юридична Газета.* 01.02.2017. №4-5 (554-555). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-profesiynoyi-kulturi-advokata-kriteriyi-ta-pidhodi.html.
7. Гудима М.М. Професійна культура юриста: загальний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 52-57. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.7.
8. Класифікатор професій ДК 003:2010: затверджений наказом Держспоживстандарту України №327 від 28.07.2010 зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text.
9. Ємельяненко К.О. Адвокат як носій професійної правової культури суспільства. *Нове українське право*. 2021. Вип. 5. С.44-50. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2021.5.6.
10. Аракелян М.Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс: монографія. Фенікс, 2018. 386 с.

11. Friedman L.M., Scheiber H.N. Legal Cultures and the Legal Profession. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 1995. vol. 48, № 5. P. 6–13. DOI: https://doi.org/10.2307/3824301.
12. Basic Principles on the Role of Lawyers**:** the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba. 07.09.1990. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers.
13. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України. 09.06.2017 р. зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text.
14. Добош З.А. Принципи і традиції адвокатської діяльності як фундаментальні засади функціонування адвокатури в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 345-347. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/87.
15. Мануйлов Є.М. Правова культура юриста як основа його професіоналізму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2016. № 3. С. 216-220. DOI: https://doi.org/10.21564/2075-7190.30.90547.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Божко А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.963
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.33

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Драган О.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
завідуюча кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київського університету інтелектуальної власності та права,
ORCID: 0000-0002-5696-6360

Бабайлов О.,
здобувач кафедри юстиції
КНУ імені Тараса Шевченка
ORCID:0009-0009-3476-0394

Драган О., Бабайлов О. Особливості діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану: порівняльно-правовий аспект.

Проведений порівняльний аналіз засвідчив, що у більшості держав, незалежно від інституційної моделі прокуратури, у воєнний період її роль істотно посилюється і виходить за межі класичного поділу влади. Досвід інших країн підтверджує обґрунтованість висновку про особливе, нетипове місце прокуратури України в системі державної влади в умовах воєнного стану. Прокуратура стає центральним елементом механізму кримінально-правової відповіді на збройну агресію, поєднуючи функції процесуального керівництва, координації правоохоронних органів та взаємодії з міжнародними судовими інституціями. Наголошується на тому, що прокуратура у сучасних умовах, крім виконання основних своїх функцій, передбачених Конституцією України та спеціальним Законом України «Про прокуратуру» виконує і інші функції, які не були їй притаманні до 24.02.2022 року: традиційні конституційні функції (організація й процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення, представництво інтересів держави в суді), а також набули нових повноважень, зорієнтованих на специфіку воєнного часу. За результатами аналізу праць вітчизняних вчених автором зроблено висновок, що роль прокуратури в Україні за умов воєнного стану набула комплексного характеру. Сьогодні діяльність прокурорів насамперед спрямована на фіксацію військових кримінальних правопорушень, вони також прокурори приймають активну участь у міжнародному співробітництві, здійснюють координаційну діяльність.

У статті також розглядається зарубіжний досвід організації роботи та повноважень прокуратури під час збройних конфліктів. Проводиться аналіз діяльності органів прокуратури у таких країнах як Франція, Німеччина, Ізраїль. Авторами вказується на те, що наразі відповідно до законодавства в Україні функціонує Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Офісу Генерального прокурора, яка опікується питаннями додержання законодавства у військовій сфері. За результатами проведеного аналізу робиться висновок, що ефективність діяльності вказаної спеціалізованої прокуратури є важливою для підтримання правопорядку та зміцнення обороноздатності нашої держави.

Ключові слова: прокуратура, воєнний стан, поділ влади, міжнародне кримінальне право, воєнні злочини, публічне обвинувачення, функції прокуратури, міжнародний досвід, координаційна діяльність, спеціалізована прокуратура у сфері оборони.

Dragan O., Babailov O. Features of the activities of the prosecutor's office under martial law: a comparative legal aspect.

A comparative analysis has shown that in most countries, regardless of the institutional model of the prosecutor's office, its role is significantly strengthened during wartime and goes beyond the classic

separation of powers. The experience of other countries confirms the validity of the conclusion about the special, atypical place of the Ukrainian prosecutor's office in the system of state power under martial law. The prosecutor's office becomes a central element of the mechanism of criminal law response to armed aggression, combining the functions of procedural management, coordination of law enforcement agencies, and interaction with international judicial institutions.

It should be noted that, in addition to performing its basic functions as provided for by the Constitution of Ukraine and the special Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office," the prosecutor's office currently performs other functions that were not inherent to it prior to February 24, 2022: traditional constitutional functions (organization and procedural management of pre-trial investigations, support of public prosecution, representation of the state's interests in court), as well as new powers focused on the specifics of wartime. Based on the analysis of the works of domestic scholars, the author concludes that the role of the prosecutor's office in Ukraine under martial law has become complex. Today, the activities of prosecutors are primarily aimed at recording military criminal offenses, and they also actively participate in international cooperation and carry out coordination activities.

The article also examines foreign experience in organizing the work and powers of the prosecutor's office during armed conflicts. It analyzes the activities of prosecutorial authorities in countries such as France, Germany, and Israel. The authors point out that, in accordance with Ukrainian law, there is currently a Specialized Prosecutor's Office for Defense within the Office of the Prosecutor General, which deals with issues of compliance with legislation in the military sphere. Based on the results of the analysis, it is concluded that the effectiveness of this specialized prosecutor's office is important for maintaining law and order and strengthening the defense capabilities of our state.

Key words: prosecutor's office, martial law, separation of powers, international criminal law, war crimes, public prosecution, functions of the prosecutor's office, international experience, coordination activities, specialized prosecutor's office in the field of defense.

Постановка проблеми. Відповідно до ст.6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а органи державної влади зобов'язані діяти виключно в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України [1].

У цьому контексті особливу наукову та практичну актуальність набуває питання визначення місця прокуратури в системі державних органів, з огляду на функціонування органів прокуратури України в умовах воєнного стану. Переважна більшість дослідників у галузях теорії держави і права та конституційного права дотримуються ортодоксальної позиції визнання наявності в Україні лише трьох гілок державної влади: законодавчої, виконавчої і судової, спираючись при цьому не стільки на ідеї ІІІ. Монтеск'є, скільки на ст. 6 Основного закону України. Проте у науковій літературі наявні і інші погляди.

Стан дослідження. Питання щодо ролі і місця, функцій органів прокуратури були предметом досліджень багатьох вітчизняних науковців - В.В. Долежан, М.В. Косюти, М.В. Руденко, В.В. Сухоноса, С.О. Софієва, А.А. Теслицького, О.С. Хімченко, М.К. Якимчука та інших. Разом з тим, суттєві зміни, які відбулися із введенням воєнного стану в Україні, потребують додаткового дослідження.

Метою статті є аналіз ролі та місця, діяльності органів прокуратури України в умовах воєнного стану, проведення порівняльно-правового аналізу діяльності зарубіжних прокуратур.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній правовій науці переважає погляд, відповідно до якого в Україні існують три класичні гілки державної влади, що прямо випливає зі змісту ст. 6 Конституції України. Водночас низка науковців обґрунтовує інший підхід до тлумачення принципу поділу влади. Так, вітчизняний вчений Ю. Шемшученко зазначав, що принцип поділу влади не зводиться виключно до трьох гілок, а в багатьох зарубіжних Конституціях відсутній формальний перелік влад [12]. Аналогічну позицію висловлював і В. Таційй, наголошуючи на умовності класичної триєдиної моделі [12].

В Україні конституційна модель поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову закріплено в ст. 6 Конституції [1]. Проте, серед науковців триває дискусія щодо того чи можна розглядати прокуратуру як гілку влади саму по собі або як спеціальний незалежний інститут у системі правосуддя.

Необхідно наголосити, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади у класичному розумінні функціонують у всіх демократичних державах, незалежно від форми правління. Вод-

ночас прокуратура в багатьох країнах світу історично сформувалася як інституція зі спеціальним правовим статусом, що не завжди піддається однозначній класифікації. До проведення конституційної реформи у 2016 році в Україні прокуратура була визначена як самостійний інститут, який не належав до жодної з гілок державної влади (ст.ст. 121–123 Конституції України в попередній редакції) [1].

У проміжному висновку Венеціанської комісії від 24 липня 2015 року № 803/2015 підтримано ідею реформування прокуратури та включення її до сфери правосуддя з одночасним обмеженням функцій. Комісія наголосила на необхідності збереження незалежності прокуратури, чіткого розмежування її повноважень і дотримання принципів субсидіарності та рівності сторін у судовому процесі. Результатом стало внесення змін до Конституції України Законом № 1401-VIII від 2 червня 2016 року, відповідно до яких з Основного Закону було виключено розділ VII «Прокуратура», а положення про прокуратуру включено до розділу «Правосуддя» у ст. 131-1 Конституції України, що означало віднесення прокуратури до судової гілки влади[1].

Попри конституційні зміни, у науковій доктрині обґрунтовується теза про неможливість повного включення прокуратури до судової влади. Це пояснюється особливостями її організації та функціонування, зокрема чіткою вертикаллю підпорядкування та централізованим управлінням. Відповідно до Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор визначає систему, структуру органів прокуратури, здійснює організацію і координацію її діяльності, що не властиво судовій владі як незалежній і децентралізованій системі.

Низка науковців О. Михайленко, В. Ковальський, М. Потебенько, Ю. Полянський розглядають прокуратуру як самостійний або автономний державний інститут**,** який здійснює специфічний правоохоронний і регулятивний вплив, не виконуючи при цьому законодавчих, адміністративних чи судових функцій [11].

Поділяємо позицію В. Тація, який зазначає, що прокуратура є органом, який «не вкладається у вузькі рамки жодної з трьох традиційних гілок влади» через характер її повноважень та вертикальну структуру [9]. В.В. Логоша вважає, що прокуратура є самостійним механізмом у державному правлінні і має специфічний статус «надзвичайно важливої державно-правової інституції» через поєднання процесуальних, наглядових та координаційних функцій [10]. У більшості зарубіжних держав, незалежно від існуючих в них інституційної моделі прокуратури, її роль у воєнний період істотно посилюється і виходить за межі класичного поділу влади. Досвід цих країн свідчить про особливе, нетипове місце прокуратури в системі державної влади в умовах воєнного стану.

Щодо функції, основних видів діяльності прокуратури під час воєнного стану, то відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Кримінального процесуального кодексу України, прокуратура здійснює координацію діяльності органів досудового розслідування в умовах надзвичайного правового режиму, забезпечуючи єдність кримінальної політики держави у сфері протидії воєнним кримінальним правопорушенням [12]. Саме прокурори визначають напрями досудового розслідування щодо подій, пов’язаних із воєнними кримінальними правопорушеннями; організовують документування злочинів проти людяності, порушень міжнародного гуманітарного права, що вчиняються під час бойових дій; здійснюють координацію діяльності слідчих підрозділів, Національної поліції, СБУ, ДБР та інших суб’єктів досудового розслідування тощо. По суті, в умовах воєнного стану прокурори стали державними координаторами діяльності правоохоронних та судових органів. С. Грицаєнко звертає увагу на те, що «ознайомлення із досвідом організації та діяльності прокуратури в умовах бойових дій дозволяє глибше усвідомити суть проблемних питань реформування органів прокуратури та їх ролі в системі національної безпеки»[11].

Поряд із діяльністю, спрямованою на документування воєнних злочинів та підтримання публічного обвинувачення в умовах збройної агресії, у світі існують інші моделі залучення органів обвинувачення до протидії злочинам, що вчиняються під час війни або надзвичайних ситуацій. Попри відмінності у правових традиціях, одним із загальних елементів у всіх країнах є участь прокурорів або спеціальних обвинувачів у притягненні до відповідальності осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права [13]. Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що в умовах воєнного стану або збройного конфлікту роль органів прокуратури (чи аналогічних органів кримінального переслідування) істотно посилюється незалежно від їх формальної належності до тієї чи іншої гілки державної влади. У більшості демократичних держав прокурори виконують не лише класичну функцію підтримання обвинувачення, а й відіграють ключову роль

у розслідуванні воєнних злочинів, координації діяльності правоохоронних органів та забезпеченні дотримання норм міжнародного гуманітарного права [13]. Зокрема, у країнах Європейського Союзу - Німеччина та Франція прокуратура наділена повноваженнями здійснювати кримінальне переслідування за воєнні кримінальні правопорушення на підставі принципу універсальної юрисдикції, що дозволяє розслідувати такі злочини незалежно від місця їх вчинення та громадянства винних осіб. У США відповідні функції здійснюються в межах виконавчої влади через Міністерство юстиції та спеціальні прокурорські підрозділи, що підкреслює варіативність інституційних моделей прокуратури у воєнний час. Особливе місце займає діяльність Прокурора Міжнародного кримінального суду, який уособлює наднаціональну модель прокурорської діяльності, спрямовану на притягнення до відповідальності осіб за найтяжчі міжнародні злочини. Ця модель доповнює національні системи правосуддя та слугує орієнтиром для держав, що перебувають у стані збройного конфлікту[12].

У порівняльному вимірі діяльність прокуратури України в умовах воєнного стану поєднує риси кількох моделей одночасно: національного кримінального переслідування, координаційного центру для органів досудового розслідування та елементу міжнародного механізму відповідальності за воєнні злочини. Це підтверджує, що в умовах війни прокуратура набуває таких функцій, що виходить за межі класичної доктрини поділу влади [14].

Окремого аналізу потребує діяльність Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду, який здійснює незалежне розслідування та підтримує обвинувачення щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Приклад України є показовим, оскільки українська прокуратура активно співпрацює з МКС, передаючи матеріали кримінальних проваджень та сприяючи міжнародному переслідуванню винних осіб. Це ще раз підкреслює транскордонний характер прокурорської діяльності в умовах війни [15]. Звертаючись до зарубіжного досвіду можемо зазначити, що у Федеративній Республіці Німеччина прокуратура має статус федерального органу, що здійснює переслідування за міжнародні злочини, зокрема воєнні злочини, на підставі Кодексу міжнародного кримінального права

Як зазначається в доктрині міжнародного кримінального права, прокурор у воєнний період виконує не лише функцію кримінального переслідування, а й роль гаранта дотримання міжнародних стандартів прав людини [4]. Як зауважують Г. Верле і Ф. Єссбергер, «універсальна юрисдикція дозволяє національному прокуророві проводити розслідування і переслідування навіть у разі, коли злочини вчинені за межами національної території» [5]. Така модель має певні переваги і може бути використана в Україні, оскільки, по-перше, вона демонструє, що національні прокурори можуть виконувати функції міжнародного кримінального правосуддя; по-друге, вона підкреслює, що роль прокурора під час воєнних конфліктів не обмежується внутрішніми межами.

У Франції прокуратура є частиною судової системи і також відіграє важливу роль у кримінальному переслідуванні злочинів, у тому числі і тих, що пов'язані з порушенням міжнародного гуманітарного права. Французькі прокурори в кримінальних провадженнях, що стосуються злочинів проти людяності, виконують функцію «гаранта неперервності дії міжнародних правових зобов'язань» [6].

В Ізраїлі функціонує розвинута та інституційно автономна система військової прокуратури, яка охоплює не лише кримінальне переслідування військовослужбовців, а й попередню правову оцінку військових операцій, консультативний супровід командування. Центральну роль у цій системі відіграє Військова прокуратура Армії оборони Ізраїлю (Military Advocate General's Corps), яка поєднує функції кримінальної юстиції, правового радника та механізму внутрішньої відповідальності. Вагомий теоретичний і практичний внесок у обґрунтування необхідності такої системи зробив ізраїльський правник-міжнародник, професор Єврейського університету в Єрусалимі, колишній суддя Комітету ООН з прав людини, один із провідних фахівців у сфері міжнародного гуманітарного права, прав людини та судового контролю в умовах збройного конфлікту Давид Кретцмер. Як підкреслює Д. Кретцмер, «ефективна система військової прокуратури є необхідною для легітимізації дій держави під час збройного конфлікту» [7]. Він також наголошує, що відсутність незалежної та професійної військової прокуратури призводить до того, що держава втрачає контроль над наративом законності власних дій і при цьому зростає ймовірність втручання міжнародних судових і квазісудових органів [16].

Порівняльна характеристика функцій прокуратури під час воєнного стану

Країна / юрисдикція	Статус прокуратури в системі влади	Ключові функції під час війни / надзвичайного стану
Україна	у сфері правосуддя (ст. 131-1 Конституції України)	Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням; документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності; підтримання публічного обвинувачення; координація органів досудового розслідування; міжнародна співпраця з МКС
США	Частина виконавчої влади (*Department of Justice*)	Розслідування воєнних злочинів і злочинів проти національної безпеки; діяльність спеціальних прокурорів; застосування принципу універсальної юрисдикції; переслідування за *Military Commissions Act*
Франція	Частина судової влади (*ministère public при судах*)	Провадження у справах про воєнні злочини; спеціалізовані підрозділи з міжнародних злочинів; універсальна юрисдикція щодо геноциду і злочинів проти людяності
Німеччина	Прокуратура у системі правосуддя	Федеральна прокуратура здійснює розслідування воєнних злочинів на підставі Кодексу міжнародного кримінального права (VStGB); активне застосування універсальної юрисдикції
Ізраїль	Частина виконавчої влади з високим рівнем автономії	Правова оцінка дій військових; кримінальне переслідування за порушення МГП; контроль за дотриманням законності в умовах збройного конфлікту
Міжнародний кримінальний суд (МКС)	Незалежний міжнародний орган	Самостійне розслідування і підтримання обвинувачення за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид незалежно від воєнного стану в державах

На нашу думку, особливо важливим наразі в умовах воєнного стану, є повернення той військової прокуратури, яка існувала в нашій державі до початку проведення реформи органів прокуратури у 2019 році. Підтвердженням цього є публікації у засобах масової інформації, мережі Інтернет щодо порушень прав людини, які допускаються з боку військових. Так, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19 вересня 2019 року № 113-1Х передбачав ліквідацію військових прокуратур і, відповідно, посади головного військового прокурора, зменшення штату прокуратури і призупинення діяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів до 1 січня 2021 року. Вказаний закон надав право Генеральному прокурору у разі потреби створювати Спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, обласних чи окружних прокуратур.

Завдяки цьому повноваженню стало можливим створення цивільного аналогу мілітаризованої військової прокуратури. Сьогодні в Офісі Генерального прокурора функціонує Спеціалізована прокуратура у сфері оборони Офісу Генерального прокурора (на правах Департаменту). При цьому раніше військові прокуратури мали по суті подвійне підпорядкування – Генеральному прокурору та Міністру оборони. Військові прокуратури вважалися напіввійськовими органами, а прокурори військових прокуратур мали військові звання. За попередніми підрахунками, у світі понад 40 держав мають військові прокуратури, і ніколи їх не позбувалися. Так, система військових прокуратур з військовим статусом прокурорів існує в США, Великій Британії, Ізраїлі, Італії, Польщі, Румунії, Канаді, Португалії, Іспанії, Болгарії, Греції, Данії, Ірландії, Нідерландах, Швейцарії та інших країнах. Тому, на нашу думку, доцільним є повернення військових прокуратур з військовим статусом прокурорів і в нашу державу.

«Прокурор має більший вплив на життя, свободу та репутацію людини, ніж будь-яка інша посадова особа», – зазначав Р. Джексон [17]. В умовах воєнного стану ця теза набуває особливої актуальності, оскільки обсяг повноважень органів прокуратури істотно розширюється. Як наголошує Ю. Таційй, прокуратура як інститут державної влади покликана забезпечувати реалізацію принципу верховенства права, що зумовлює необхідність поєднання підвищеної ефективності

прокурорської діяльності з дотриманням конституційних гарантій законності навіть за умов надзвичайного правового режиму[18].

Висновки. Класична доктрина поділу гілок влади у сучасних умовах не може відобразити роль прокуратури, тому її діяльність потребує нових теоретичних та нормативних моделей. Зарубіжний досвід демонструє, що органи прокуратури у воєнних умовах виконують функції щодо переслідування міжнародних злочинів та координації міжнародного правосуддя. У міжнародному контексті принцип комплементарності є ключовим для розуміння ролі прокуратури як суб'єкта кримінального переслідування під час воєнних конфліктів. Таким чином, діяльність прокуратури в умовах воєнного стану підтверджує її особливе, нетипове для класичної доктрини поділу влади місце у системі державних органів України. Вона не може бути зведена виключно до елементу судової гілки влади, оскільки поєднує процесуальні, координаційні, правозахисні та міжнародно-комунікаційні функції. Це актуалізує потребу в подальшому теоретичному осмисленні та нормативному уточненні статусу прокуратури як автономного інституту у сфері правосуддя, особливо в умовах тривалого воєнного стану.

З урахуванням дії в Україні упродовж тривалого терміну особливого правового режиму прокуратура повинна не лише координувати діяльність національних органів, але й активно взаємодіяти з міжнародними інституціями. На нашу думку, саме така інтегрована міжнародно-національна модель, коли прокуратура працює на стику національного кримінального права та міжнародного кримінального права і прокурор є учасником міжнародного кримінального правосуддя є найбільш ефективною. Порівняльний аналіз міжнародного досвіду підтверджує тенденцію до розширення повноважень прокуратури під час війни чи надзвичайного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
2. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.
3. Montesquieu C.L. *The Spirit of the Laws*. Cambridge Univ. Press, 1989 (перв. 1748). URL: https://assets.cambridge.org/97805213/69749/frontmatter/9780521369749frontmatter.pdf.
4. Cryer R., Friman H., Robinson D., Wilmshurst E. *An Introduction to International Criminal Law and Procedure. Cambridge: Cambridge Univ. Pres*s, 2019. 664 p. URL: https://assets.cambridge.org/97811087/41613/frontmatter/9781108741613_frontmatter.pdfhttps://assets.cambridge.org/97811087/41613/frontmatter/9781108741613_frontmatter.pdf.
5. Werle G., Jessberger F. *Principles of International Criminal Law. Oxford: Oxford Univ. Press*, 2020. URL: https://scispace.com/pdf/principles-of-international-criminal-law-1pvqhejjgt.pdf.
6. Schabas W. *An Introduction to the International Criminal Court*. *Cambridge: Cambridge Univ. Press,* 2020. С. 87-90. URL: https://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/00069751.pdf.
7. Kretzmer D. Targeted Killing of Suspected Terrorists: Extra-Judicial Executions or Legitimate Means of Defence? *European Journal of International Law*, 2001. С. 45–50. URL: https://www.ejil.org/article.php?article=292&issue=15.
8. Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. *Annual Reports. 2022–2024.* URL: https://www.icc-cpi.int/prosecutor.
9. Тацій В.Я. Прокуратура та органи правопорядку в системі правоохоронних органів. *Вісник прокуратури.* 2013. № 3. С. 3–15. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/ 123456789/3939/1/Tatsiy_3.pdf.
10. Логоша В.В. Місце прокуратури в системі органів державної влади. *Форум права.* 2011. № 3. С. 478–485. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fe6fde39-8daf-4583-9461-a782efcbfa07/content.
11. Грицаєнко Л.Р. *Прокуратура в країнах Європи: навч. посіб.* К.: Бінова-тор, 2006. 130 с.
12. Драган О.В. *Реалізація функцій органів прокуратури України в період дії воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 89(4). DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.4.3. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/07/89-part-4.pdf.
13. Софієв С.О., Теслицький А.А. *Особливості діяльності органів прокуратури України в умовах воєнного стану: розширення повноважень у кримінальному провадженні. Ірпінський*

юридичний часопис. 2024. № 2(15). DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-268-276.
14. Хімченко О.С. *Провідна роль прокуратури у забезпеченні законності у кримінальному провадженні в період дії воєнного стану в Україні.* Одеса, 2023. URL: https://hdl.handle.net/11300/26730.
15. Волочій С.О. *Окремі аспекти діяльності прокуратури під час дії воєнного стану в Україні*: Матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 16 березня 2023 року). URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13154/1/13.pdf.
16. Kretzmer D. The advisory opinion: the light treatment of international humanitarian law. *American Journal of International Law*, 2005, Vol. 99, №1, pp. 88–102. URL: https://www.jstor.org/stable/3246092.
17. Jackson R. H. *The Federal Prosecutor. Journal of the American Judicature Society.* 1940. Vol. 24. URL: https://cjcpga.org/wp-content/uploads/2024/03/3-Former-AG-Robert-Jackson_The-Federal-Prosecutor.pdf.
18. Тацій Ю. П. *Прокуратура в системі державної влади України*. Харків: Право, 2011. С. 239. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2025/05.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Драган О., Бабайлов О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.94] : 341.645
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.34

ПРАВИЛА СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ: КРИМІНАЛЬНИЙ ТА ЦИВІЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Музичук К.С.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-4153-8558
e-mail: katiamuzychuk@gmail.com

Зарадюк З.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені лесі Українки
ORCID: 0000-0002-3364-9565
e-mail: zaradiuk.zoriana@vnu.edu.ua

Музичук К.С., Зарадюк З.В. Правила справедливого правосуддя: кримінальний та цивільний аспекти.

У статті досліджується проблема можливого використання правил справедливого судочинства (далі – процесуальних правил, правил), вироблених Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) в кримінальних провадженнях, для цивільних проваджень.

Європейський суд з прав людини здійснює оцінку справедливого судочинства судами країн-підписантів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) на основі поєднання імперативних приписів кримінальних процесуальних кодексів цих країн та вироблених ним правил справедливого судочинства в кримінальних провадженнях.

Встановлено, на основі вивчення практики ЄСПЛ, що правилам справедливого судочинства властива гнучкість (уточнення, розвиток їх тлумачення Судом, застереження від помилкового використання) і вони є інструментом подолання прогалин у національному законодавстві.

Виходячи із пункту 1 статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції відділяли кримінальний аспект цієї норми від цивільного. Для цього посилалися на критерії Енгеля, встановлені ЄСПЛ для визначення поняття «кримінальне обвинувачення» в прецеденті «Енгель та інші проти Нідерландів» від 08.05.1976.: 1. Визначення правопорушень в національному праві. 2. Характер правопорушення. 3. Суворість покарання.

Помітили, що Суд вважає, що при аналізі справедливості цивільних процедур він може черпати натхнення (з відповідним коригуванням) з принципів справедливого суду кримінального контексту статті 6 Конвенції, оскільки держави мають більшу свободу дій у розгляді цивільних справ. Врахували, що правило є складовою частиною принципу (випливає з нього); при цьому мають дотримуватись гарантії справедливого судового розгляду.

Остаточно встановили, що використання правил справедливого правосуддя кримінальних проваджень у цивільних провадженнях допустиме, з відповідним коригуванням для цивільного контексту (з дотриманням гарантій справедливого судового розгляду) відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. Крім того, дотримуючись аналогії до визначення поняття «правило» в кримінальному проваджені, запропонували власну дефініцію.

Правила справедливого правосуддя – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін провадження.

Ключові слова: ЄСПЛ, правила судочинства, кримінальний процес, цивільний процес, процесуальні гарантії, гнучкість правил, справедливий, прозорий та ефективний розгляд судових справ.

Muzychuk K.S., Zaradyuk Z.V. Rules of fair justice: criminal and civil aspects.

The article examines the problem of the possible use of the rules of fair trial (hereinafter referred to as procedural rules, rules) developed by the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the ECHR, the Court) in criminal proceedings for civil proceedings.

The European Court of Human Rights evaluates the fair trial by the courts of the signatory countries of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – the Convention) based on a combination of the mandatory prescriptions of the criminal procedural codes of these countries and the rules of fair trial in criminal proceedings developed by it.

It was established, based on the study of the practice of the ECtHR, that the rules of fair proceedings are characterized by flexibility (clarification, development of their interpretation by the Court, warnings against erroneous use) and they are a tool for overcoming gaps in national legislation.

Based on Article 6(1) of the Convention, "Right to a fair trial," they separated the criminal aspect of this provision from the civil aspect. To this end, reference was made to the Engel criteria established by the ECHR for defining the concept of "criminal charge" in the precedent "Engel and Others v. the Netherlands" of May 8, 1976: 1. Definition of offenses in national law. 2. Nature of the offense. 3. Severity of punishment.

It was noted that the Court considers that, when analyzing the fairness of civil proceedings, it can draw inspiration (with appropriate adjustments) from the principles of fair trial in the criminal context of Article 6 of the Convention, since states have greater discretion in civil proceedings. We have taken into account that the rule is an integral part of the principle (it follows from it); at the same time, the guarantees of a fair trial must be observed.

It was finally established that the use of the rules of fair trial in criminal proceedings in civil proceedings is permissible, with appropriate adjustments for the civil context (in compliance with the guarantees of a fair trial) in accordance with Article 6(1) of the Convention. In addition, following the analogy with the definition of the concept of "rule" in criminal proceedings, they proposed their own definition.

The rules of fair trial are a set of procedural actions of the court developed by the ECHR to regulate the course of court proceedings in order to ensure fairness to the parties to the proceedings.

Key words: ECHR, rules of procedure, criminal procedure, civil procedure, procedural guarantees, flexibility of rules, fair, transparent and efficient consideration of judicial cases.

Постановка проблеми. Правила справедливого судочинства (далі – процесуальні правила; правила) є важливим правовим інструментарієм, виробленим Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ; Суд), з допомогою якого наднаціональний судовий орган оцінює справедливість та ефективність судочинства в національних судах. При вивченні практики ЄСПЛ помічено велике число правил у кримінальних провадженнях. Постала проблема з'ясування можливості застосування цих правил у цивільному судочинстві.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні можливості застосування процесуальних правил кримінальних проваджень в цивільному судочинстві.

Стан опрацювання проблеми. Останніми роками активізувалися пошуки науковців та суддів щодо особливостей використання процесуальних правил ЄСПЛ в забезпеченні національними судами справедливого правосуддя. Серед зарубіжних дослідників Андріане Дорсман, Дінеке де Грот, Естер де Рой, Херман ван дер Меєр; вітчизняні – Н.Є. Блажієвська, М.М. Гнатовський, А.Є. Костін, Б.С. Моніч, К.С. Музичук, М.В. Оніщук, Г.І. Усик. Разом з тим, проблемі можливого використання процесуальних правил кримінальних проваджень в цивільних справах приділялось недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Оскільки практика ЄСПЛ визнана в Україні [1], то його напрацювання, включаючи правила справедливого правосуддя, мають використовуватись в українському судочинстві.

Правилам справедливого правосуддя характерні особливості. По-перше, наднаціональний суд не пропонує дефініції поняття «правило». По-друге, правила, хоча є автономним поняттям (вико-

ристовуються не окремо, не суверенно), а поряд з імперативними приписами процесуальних кодексів: саме тоді забезпечується справедливий, прозорий та ефективний розгляд справ. Правила пропонують оптимальний, однаковий для всіх національних судів порядок з'ясування справедливості судового розгляду. По- третє: це поняття відсутнє в національному законодавстві, зокрема в Кримінальному процесуальному кодексі України [2]. По-четверте: їм характерна гнучкість (в різних справах Суд уточнює це поняття, розвиває тлумачення правил, застерігає від неправильного використання). Правила ЄСПЛ розроблені так, що є змога на їх широке тлумачення; вони в значній мірі доповнюють національне законодавство. По-п'яте, правила не підміняють норми процесуальних кодексів, а сприяють вирішенню проблемних питань, не врегульованих на законодавчому рівні.

Правила справедливого правосуддя спостерігаються, в більшості, у тих випадках, коли ЄСПЛ розглядає кримінальні справи. Можливо саме тому, спираючись на практику Суду, науковці пропонують власні дефініції, наприклад: правила – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін кримінального провадження [3, с. 45]. Або: правила – це сукупність процесуальних дій суду, які не допускають відхід від демократичних принципів, вироблених судовою практикою ЄСПЛ [4, с. 286].

Оскільки справедливість судочинства національних судів ЄСПЛ встановлює дотримуючись статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [5], вирішено з'ясувати можливості застосування правил справедливого судочинства кримінальних проваджень для цивільного провадження. Обидва аспекти відображені у пункті 1 статті 6 Конвенції. Відповідно кримінальний аспект права на справедливий суд включає: *«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить його спір щодо його прав ... встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення»*. Аналогічно, цивільний аспект права на справедливий суд: *«Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, його прав та обов'язків цивільного характеру»* [5].

Для вирішення поставленої проблеми необхідно розмежуємо кримінальне провадження від цивільного провадження. З цією метою посилались на так звані «критерії Енгеля», встановлені ЄСПЛ для визначення поняття «кримінальне обвинувачення»:

1. Відображеність правопорушення в національному праві.

Встановити, як національне законодавство класифікує протиправне діяння: як кримінальне чи дисциплінарне або і те і інше одночасно. Це не більше ніж відправна точка. Отримані таким чином дані мають лише формальну та відносну цінність.

2. Характер правопорушення.

Обвинувачення особи в будь-якій дії чи бездіяльності, що суперечить правовій нормі, яка регулює певну діяльність, держава може застосувати проти неї дисциплінарне, а не кримінальне право.

3. Суворість покарання.

В суспільстві, де діє принцип верховенства права, покарання у вигляді позбавлення свободи віднесені до «кримінальної сфери», за виключенням тих (правопорушень – *К.М., З.З.*), які за своїм характером, тривалості та способі реалізації не можуть вважатись такими, що наносять відчутний збиток [6, п. 82].

Зокрема, вважає Суд, якщо правопорушення, за своєю юридичною класифікацією, природою та ступенем тяжкості передбаченого покарання **є** дисциплінарним, стаття 6 Конвенції у своєму кримінальному аспекті не є застосовною у справі. Тоді застосовується цивільний аспект статті 6 Конвенції, оскільки національне законодавство дозволяє оскаржити дисциплінарні покарання в суді [7, п. 36-37].

Щодо можливого застосування правил справедливого судочинства кримінальних проваджень у цивільних провадженнях, спираємось на такі факти.

Факт перший. Суд зазначив, що хоча гарантії справедливого суду можуть відрізнятися в кримінальних і цивільних справах, все ж при аналізі справедливості цивільних процедур він може черпати натхнення (з відповідним коригуванням) з принципів справедливого суду в кримінальному контексті статті 6 Конвенції, оскільки держави мають більшу свободу дій у розгляді цивільних справ [7, п. 46; 8, п. 152].

Факт другий. Правовий зв'язок між принципом та правилом, встановлений у роботі [4, с. 285] на основі прецеденту: «…із вказаного вище загального принципу витікають дві вимоги. По-перше, неявка свідка повинна мати вагоме обґрунтування. По-друге, коли обвинувальний вирок заснований виключною мірою на показаннях особи, яку обвинувачений не міг допитати чи забезпечити її допит, чи то в ході розслідування чи в ході судового провадження, права захисту можуть бути обмежені до ступеня, несумісного з гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції (так зване правило єдиного чи вирішального доказу)…» [9, п. 119]. Очевидним є те, що правило є складовою частиною принципу (випливає з нього).

Факт третій. Суд вважає, що для визначення свого підходу до справи він повинен спочатку розглянути питання, чи, і якщо так, то якою мірою, гарантії справедливого судового розгляду, розроблені у його прецедентній практиці згідно зі статтею 6 § 1 в контексті кримінального провадження, можуть бути доречними для цивільного контексту [7, п. 44, 46, 47].

Зауважимо, що процесуальні гарантії – це система встановлених процесуальним законом умов, за яких проводиться як діяльність у цілому, так і кожна процесуальна дія зокрема, і які визначають зв'язок і послідовність проведених дій і прийнятих рішень [10, с. 19].

Оскільки рішення ЄСПЛ є джерелом формування правової системи, норми якої відповідають міжнародно-правовим стандартам стосовно прав людини та процесуальному регулюванню, стверджуємо про допустимість використання правил в цивільних провадженнях. Варто підкреслити, що кінцевою метою використання процесуальних правил є забезпечення загальної справедливості як кримінальних, так і цивільних проваджень з питань, пов'язаних із правами, гарантованими Конвенцією.

Серед процесуальних правил, вироблених ЄСПЛ у кримінальних провадженнях, зустрічаються такі, які застосовні у цивільних провадженнях без відповідного коригування. Зокрема правило, яке вказує на шляхи тлумачення і застосування законодавства: «Суди повинні тлумачити і застосовувати національне законодавство з дотриманням логіки європейської системи судочинства» [11].

Більшість процесуальних правил кримінального судочинства, разом з тим, потребують відповідного коригування для цивільного контексту. Так, у випадку зміни складу суду першої інстанції в кримінальному провадженні, ЄСПЛ дотримується правила: «Зміна складу суду першої інстанції після допиту важливого свідка призводить до повторного допиту цього свідка» [12]. Із врахуванням відповідного коригування для цивільного провадження, можна стверджувати: «Зміна складу суду першої інстанції після заслуховування важливого свідка позивача чи відповідача призводить до повторного заслуховування цього свідка».

Висновуючи сказане, можна стверджувати, що використання правил справедливого правосуддя кримінальних проваджень у цивільних провадженнях допустиме, з відповідним коригуванням для цивільного контексту (з дотриманням гарантій справедливого судового розгляду) відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції. Дотримуючись аналогії до вищенаведеної дефініції поняття «правило» [3, с. 45], пропонуємо власне.

Правила справедливого правосуддя – це сукупність процесуальних дій суду, розроблених ЄСПЛ для регулювання ходу судового розгляду з метою забезпечення справедливості стосовно сторін провадження.

Висновки. Спираючись на прецедентну практику ЄСПЛ встановлено, що правила справедливого судочинства, які використовуються в кримінальних провадженнях, можуть бути застосовні, з відповідним коригуванням, в цивільних провадженнях. Ці правила вживаються разом з імперативними приписами процесуальних кодексів та з дотриманням процесуальних гарантій. Запропоновано дефініцію поняття «правила», універсальну як для кримінальних, так і для цивільних проваджень. На перспективу подальших пошуків виносимо виділення правил ЄСПЛ, притаманних саме цивільному судочинству.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 року. № 3477- IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: ips.ligazakon.net/document/T124651?an=2020_05_19.

3. Музичук К.С., Полетило П.С. Етимологічний підхід до визначення процесуальних правил ЄСПЛ крізь призму українських та зарубіжних словників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. № 92. Ч. 5. С.43-47. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.82.5.5.
4. Полетило П.С. Правова позиція ЄСПЛ щодо процесуальних правил встановлення справедливості судового розгляду в кримінальних справах. *Юридичний вісник.* Одеса, 2023. № 6. С. 283–289. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2023.35.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: зб. законод. актів: станом на 19.04.2023 р. К., 2023. 102 с.
6. Engel and Others v. the Netherlands, judgment of 08 June 1976, European Court of Human Rights.
7. Cavca v. the Republic of Moldova, judgment of 09 January 2025, European Court of Human Rights.
8. López Ribalda and Others v. Spain» [GC], judgment of 17 October 17, 2019, European Court of Human Rights.
9. Al-Khawaja and Tahery v. the United Kingdom [GC], judgment of 15 December 2011, European Court of Human Rights.
10. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
11. Ibrahim and Others v. the United Kingdom" [GC], judgment of 13 September, 2016, European Court of Human Rights.
12. P.K. v. Finland", judgment of 09 July, 2002, European Court of Human Rights.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Музичук К.С., Зарадюк З.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.35

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА АДВОКАТА НА ЗАПИТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Павлюк Н.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6108-9713
e-mail: nata_roman@ukr.net

Павлюк Н.М. Реалізація права адвоката на запит в умовах воєнного стану.

У статті досліджено актуальні питання, пов'язані із правом адвоката на запит в умовах воєнного стану. Право звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб) та право ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом є одними із основних і найважливіших прав адвокатів, без якого значно утруднюється або взагалі унеможливлюється надання кваліфікованої юридичної допомоги.

Доведено, що повномасштабне вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року, а також введення в Україні воєнного стану, як особливого правового режиму, суттєво вплинули на професійну діяльність адвокатів. Існуючі реалії воєнного стану перешкоджають ефективному та належному здійсненню своїх професійних обов'язків адвокатів щодо надання правничої допомоги населенню країни. Реалії воєнного стану стали причиною й численних викликів у реалізації адвокатами права на запит.

Встановлено, що хоча Законом України «Про правовий режим воєнного стану» будь-яких змін та жодних обмежень щодо отримання адвокатом інформації від державних органів та приватних організацій для надання клієнту правової допомоги не закріплював, реалізація права на збір доказів значно ускладнюється через впровадження контролю за змістом і поширенням інформації; закриття або обмеження доступу до частини державних реєстрів та баз даних; встановлення особливого режиму роботи та посилення охорони об'єктів державного значення; відстрочки в задоволенні запитів на інформацію тощо. Адвокатам для захисту прав та інтересів клієнта рекомендовано раціонально і точно готувати та належно обґрунтовувати адвокатські запити і необхідність отримання конкретної інформації у конкретній справі, чітко формулювати запитання та дотримуватися вимог щодо оформлення запитів з метою отримання належної на них відповіді.

Ключові слова: адвокат, правнича кваліфікована допомога, право на запит, пріоритет інтересів клієнта, ордер на надання правової допомоги, воєнний стан.

Pavliuk N.M. Implementation of the right of a lawyer to request under martial law.

The article examines topical issues related to the right of lawyers to make requests under martial law. The right to submit lawyer requests, including requests for copies of documents, to state authorities, local government bodies, their officials and civil servants, enterprises, institutions, organizations, public associations, as well as to individuals (with the consent of such individuals) and the right to access enterprises, institutions, and organizations with documents and materials necessary for the practice of law, except for those containing restricted information, are among the fundamental and most important

rights of lawyers, without which the provision of qualified legal assistance is significantly impeded or even impossible.

It has been proven that the full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, as well as the introduction of martial law in Ukraine as a special legal regime, have significantly affected the professional activities of lawyers. The current realities of martial law prevent lawyers from effectively and properly performing their professional duties to provide legal assistance to the country's population. The realities of martial law have also caused numerous challenges in the exercise of lawyers' right to request information.

It has been established that although the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" did not establish any changes or restrictions on lawyers obtaining information from state bodies and private organizations for the purpose of providing legal assistance to clients, the exercise of the right to collect evidence is significantly complicated by the introduction of control over the content and dissemination of information; the closure or restriction of access to some state registers and databases; the establishment of a special working regime and increased security for objects of state importance; delays in responding to requests for information, etc. To protect the rights and interests of their clients, lawyers are advised to prepare and properly justify their requests and the need to obtain specific information in a specific case in a rational and accurate manner, to formulate questions clearly, and to comply with the requirements for submitting requests in order to receive an adequate response.

Key words: lawyer, qualified legal assistance, right to request, priority of client's interests, order for legal assistance, martial law.

Постановка проблеми. Правнича допомога адвоката виступає одним з найважливіших елементів у механізмі забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Проте надання такої допомоги на належному рівні потребує наділення адвоката відповідним комплексом професійних прав [4, с. 335].

У переліку закріплених на законодавчому рівні прав адвоката прописано його право на збір інформації, що необхідна для надання правової допомоги, зокрема, право на запит, що виступає одним із законних та допустимих способів збирання адвокатом доказів у цивільних, кримінальних та адміністративних справах.

Право адвоката на запит є його основним професійним правом [3, с. 342].

Повномасштабне вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року, а також введення в Україні воєнного стану, як особливого правового режиму, суттєво вплинули на професійну діяльність адвокатів. Існуючі реалії воєнного стану перешкоджають ефективному та належному здійсненню своїх професійних обов'язків адвокатів щодо надання правничої допомоги населенню країни [13].

Реалії воєнного стану стали причиною й численних викликів у реалізації адвокатами права на запит. В умовах воєнного стану реалізація права на збір доказів значно ускладнюється через впровадження контролю за змістом і поширенням інформації; закриття або обмеження доступу до частини державних реєстрів та баз даних; встановлення особливого режиму роботи та посилення охорони об'єктів державного значення; запровадження комендантської години та відстрочки в задоволенні запитів на інформацію [6] тощо. Ці фактори актуалізують необхідність їх теоретичного аналізу.

Стан опрацювання проблеми. Деякі теоретичні та практичні аспекти реалізації адвокатом права на запит були предметом досліджень багатьох вітчизняних вчених, таких як Г. Боряк, А. Брода, К. Гечка, І. Гутник, О. Козлова, А. Рагулін, О. Старенький, А. Чебаненко та ін.. Проте, попри значну кількість публікацій з досліджуваного питання, вони не враховують проблем, викликаних воєнним станом.

Метою статті є розгляд актуальних питань, пов'язаних із правом адвоката на запит в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 2 ст. 27 Правил адвокатської етики, затверджених Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 року, при виконанні доручення адвокат зобов'язаний використати всі розумно необхідні і доступні йому законні засоби для надання ефективної професійної правничої (правової) допомоги клієнту, здійснення його захисту або представництва. Таким чином, виконання конституційної функції професійного правозахисту адвокатом забезпечено необхідністю виконання ним обов'язку по наданню високопрофесійної правової

(правничої) допомоги на засадах, в тому числі, пріоритетності інтересів клієнта. Пріоритетність інтересів клієнта, крім іншого, визначає побудову правової позиції, виходячи з направленості на досягнення максимально можливих позитивних правових результатів. Гарантованим способом формування такої правової позиції є можливість отримання для неї необхідних вихідних даних через інструмент адвокатського запиту, а гарантованими умовами її реалізації – свобода у наданні отриманих у такий спосіб доказів та забезпечення при цьому необхідної змагальності [12].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» № 5076-VI від 05.07.2012 (далі – Закон № 5076-VI), під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги [9].

Одними із основних прав адвокатів є право звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб) (п. 1 ч. 1 ст. 23 Закону) [9] та право ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом (п. 3 ч. 1 ст. 23 Закону) [9].

Отже, особливим інструментом досягнення цілей адвокатської діяльності є адвокатський запит, який відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону № 5076-VI є письмовим зверненням адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту [9].

До адвокатського запиту додаються посвідчені адвокатом копії 1) свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, 2) ордера або 3) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги.

Ордер на надання правової допомоги – письмовий документ, що посвідчує повноваження адвоката на надання правничої допомоги у випадках та порядку, встановлених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та іншими законами України. Рішенням Ради адвокатів від 29.04.2022 № 45 пункт 10 Положення про ордер доповнено новим абзацом, згідно з яким під час дії воєнного стану на території України дозволяється видача адвокатським бюро / адвокатським об'єднанням ордеру без скріплення його печаткою юридичної особи та без підпису керівника адвокатського об'єднання, адвокатського бюро. Правовідносини між адвокатом, який надає правничу (правову) допомогу на підставі цього ордера та адвокатським об'єднанням, адвокатським бюро врегульовуються внутрішніми документами цих організаційно правових форм здійснення адвокатської діяльності [10].

Умовою прийняття адвокатом рішення щодо підготовки та направлення адвокатського запиту у відповідний орган чи організацію є наявність обґрунтованої необхідності отримання інформації з метою надання довірителю кваліфікованої правничої допомоги та передбачувана можливість наявності у конкретного органу чи організації відповідної інформації. Адвокатський запит надсилається насамперед з метою збирання доказів для подальшого надання останніх до суду. Направлення адвокатського запиту не з метою надання довірителю кваліфікованої юридичної допомоги, зловживання правом адвоката направлення запитів, зокрема у особистих цілях або інтересах третіх осіб, є прямим порушенням законодавства про адвокатську діяльність.

Як зазначають І. Сенюта та Х. Терешко, при підготовці адвокатського запиту адвокат керується ст.ст. 20, 24 Закону № 5076-VI. При системному способі тлумачення норм, з метою отримання знань про зміст і суть норми права з позиції її внутрішньої будови, взаємозв'язку між елементами норми права та норми права з іншими правовими нормами, що забезпечує узгодженість правових норм між собою, авторки доходять висновку, що саме ч. 1 ст. 24 Закону № 5076-VI є спеціальною щодо адвокатських запитів, порівняно з нормою п. 7 ч. 1 ст. 20 Закону № 5076 VI, в якій гарантовано професійні права адвокатів [1, с. 25].

Можливість направлення адвокатських запитів обмежується характером інформації, що запитується. Так, згідно із законодавством, у наданні адвокату запитаних відомостей може бути відмовлено у разі, якщо запитані відомості віднесені законом до інформації з обмеженим досту-

пом, зокрема, яка становить державну, комерційну, лікарську таємницю, є персональними даними тощо. Так, згідно зі статтею 21 Закону України «Про інформацію» інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація [11].

Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Отримання конфіденційної інформації шляхом направлення адвокатського запиту можливе, у разі долучення до адвокатського запиту інших документів, які надають право адвокату на отримання такої інформації [12].

У разі, коли запит адвоката стосується надання публічної інформації, адвокат у запиті, крім посилання на відповідні статті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», також зобов'язаний послатися як на підставу для отримання інформації, яка підпадає під визначення публічної, й на відповідні статті про доступ до публічної інформації, а також дотримати вимог останнього, звернувши увагу суб`єкта, якому адресовано адвокатський запит, на його статус розпорядника публічної інформації [1, с. 25-26].

Законодавцем визначено особливий спосіб охорони права адвоката на отримання інформації (її носіїв) через адвокатський запит: встановлення обов'язку давати відповідь на адвокатський запит та встановлення відповідальності за невиконання цього обов'язку [12]. Так, згідно з ч. 3 ст. 24 Закону № 5076-VI орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом [9]. В разі якщо адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути продовжено до двадцяти робочих днів з обґрунтуванням причин такого продовження, про що адвокату письмово повідомляється не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання адвокатського запиту [9].

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону № 5076-VI відмова в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови в наданні інформації з обмеженим доступом [9].

Відповідно до ч. 5 ст. 212-3 (Порушення права на інформацію та права на звернення) Кодексу України про адміністративні правопорушення неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, у відповідь на адвокатський запит, запит кваліфікаційно дисциплінарної комісії адвокатури, її палати або члена відповідно до Закону № 5076-VI тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [5].

Крім того, адвокат має право на звернення до суду за захистом свого права у зв'язку з протиправними діями/бездіяльністю, що стосується ненадання відповідей на адвокатські запити.

В період дії воєнного стану методи та форми діяльності адвокатів залишаються фактично незмінними. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» будь-яких змін та жодних обмежень щодо отримання адвокатом інформації від державних органів та приватних організацій для надання клієнту правової допомоги не встановлено [7].

Разом з тим, враховуючи вимоги ч. 3 ст. 34 Конституції України, гарантоване статтею 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [9] право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [7].

Проблеми доступу до інформації в умовах воєнного стану для адвокатів та їхніх клієнтів є предметом обговорення науковців і практиків. Передусім, це стосується змін у сфері доступу до інформації, які відбулися у зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, та часткового відступу України від міжнародних зобов'язань за статтею 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка встановлює право на свободу вираження та доступ до інформації.

Адвокати стикаються з чисельними порушеннями права на запит, коли розпорядники відмовляють у наданні інформації, посилаючись на загрозу національній безпеці.

Т. Олексюк справедливо зауважує, що «право адвоката отримати інформацію, необхідну для захисту клієнта, підпадає під регулювання статті 6 Конвенції «право на справедливий суд». Тому обмеження адвокатів у доступі до інформації під час воєнного стану мають бути значно меншими, аніж обмеження накладені на поширення публічної інформації. Адвокат, отримавши інформацію, необхідну для захисту його клієнта, не має права її безконтрольно поширювати, він її використовує для наперед визначеної мети – захист інтересів клієнта, а тому зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю до певних меж» [2].

Висновки. Таким чином, запит адвоката є гарантованим та захищеним законом інструментом адвокатської діяльності, що використовується задля формування та/або реалізації правової позиції адвоката в інтересах клієнта. Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кодексом України про адміністративні правопорушення визначено особливий порядок охорони права адвоката на отримання інформації (її носіїв) через адвокатський запит: встановлення обов'язку надання відповіді на адвокатський запит та встановлення відповідальності за невиконання цього обов'язку. Порушення визначеної законодавством України моделі здійснення адвокатської діяльності з використанням гарантованих прав та правомочностей адвоката є неприпустимим.

Введення воєнного стану, спричинене масштабною агресією російської федерації, і його періодичне продовження, ускладнює реалізацію адвокатом своїх професійних обов'язків і вносить корективи в організацію їх діяльності. Втім, навіть в умовах повномасштабної війни та спричиненого нею тимчасового обмеження окремих прав людини і громадянина, останні все одно мають право на захист своїх порушених прав та законних інтересів. Тому адвокати продовжують надавати правничу допомогу тим, хто цього потребує, адаптуючись но нових реалій та нових об'єктивних обставин.

Обмеження доступу до інформації, запроваджене з метою забезпечення національної безпеки держави у період воєнного стану, не повинне стояти на перешкоді отримання адвокатом необхідної достовірної інформації, яка необхідна для захисту його клієнта.

Для отримання необхідної інформації з конкретних справ адвокати повинні мати належним чином оформлені документи, зокрема ордера або доручення органу з надання безоплатної правничої допомоги, у якому мають бути чітко прописані підстави запиту, вказані конкретні питання, відповідь на які стосуються захисту клієнта по певній справі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адвокатський запит: методичні рекомендації для адвокатів. URL: kmrada-unba.org.
2. Доступ до інформації в умовах воєнного стану для адвокатів та їхніх клієнтів: Тетяна Олексіюк провела вебінар у ВША НААУ. Доступ до інформації в умовах воєнного стану для адвокатів та їхніх клієнтів: URL: hsa.org.ua.
3. Заборовський В.В. Фрідманський Р.М. Відповідальність суб'єктів звернення та адвоката в аспекті реалізації права на адвокатський запит. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 65. С. 342-347. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.62.
4. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Документальне підтвердження правового статусу адвоката як не обхідна умова реалізації права на запит. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2021. Випуск 64. С. 335-340. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.61.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text.
6. «Наша місія в умовах війни – правозахист»: адвокати - випускники курсу УГСПЛ розповіли за кордоном про роботу в надзвичайних умовах - Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: helsinki.org.ua.
7. Особливості розгляду адвокатських запитів на доступ до інформації в умовах воєнного стану. URL: ombudsman.gov.ua.
8. Остапенко Л., Шандрук А. Особливості діяльності адвокатури в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка".* Серія: "Юридичні науки".

2023. № 2(38). С. 176-182. URL:https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal paper/ 2023/ nov/ 31673/26.pdf.
9. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.
10. Про внесення змін до Положення про ордер на надання правничої (правової) допомоги. Рішення Ради адвокатів України № 45 від 29.04.2022. URL: 2022-04-29-r-shennya-rau-45_627a445521cd1.pdf/ unba.org.ua.
11. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХП. URL: Про інформацію від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: rada.gov.ua.
12. Щодо заходів реагування на факт порушення прав адвоката та гарантій адвокатської діяльності. Рішення Ради адвокатів України № 18 від 7.03.2023. URL: 2023-03-07-r-shennya-rau-18_640887cd22e99.pdf unba. org.ua.
13. Щодо порушень професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності під час мобілізаційних заходів. Рішення Ради адвокатів України № 38 від 8.06.2024. URL: 2024-06-08-r-shennya-rau-38_6686b397de1dc.pdf/unba.org.ua.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Павлюк Н.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.36

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАНДАРТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Андріїв В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-9118-763X
e-mail: avm2009@ukr.net

Вахонєва Т.,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-3495-3622
e-mail: tatiana_vah@ukr.net

Андріїв В., Вахонєва Т. Міжнародно-правове регулювання стандартів соціального парнерства. В статті розглядаються особливості правової регламентації міжнародно-правового регулювання стандартів соціального партнерства та визначення перспектив його розвитку. Висловлена думка, що міжнародно-правові норми в умовах глобалізації є інструментом регулювання взаємозв'язків у світовому масштабі. Вони сприяють миру, безпеці, стабільному розвитку, захисту прав людини та правовій визначеності. У майбутньому їх роль лише зростатиме, адже глобальні виклики потребують спільних рішень, заснованих на загальноприйнятих правових принципах. Констатовано, що міжнародно-правове регулювання соціального партнерства здійснюється на рівні ООН в цілому і МОП, зокрема як спеціалізованої установи ООН з питань, пов'язаних із трудовими відносинами, спрямованої на забезпечення захисту прав людини.

Зазначено, що в сфері міжнародно-правового регулювання соціальних стандартів діють такі основні міжнародні акти як, Конвенція МОП №87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» 1950 р., Конвенція МОП №98 «Про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів» 1948 р., Конвенція МОП № 135 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р., Рекомендація МОП № 143 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р., Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 р. на регіональному рівні, а також інші універсальні документи, що доповнюють зазначений правовий масив.

На основі аналізу наукових точок зору та законодавства, автори приходить до висновку, що соціальне партнерство є ключовим елементом сучасної системи трудових відносин, забезпечуючи баланс інтересів між працівниками, роботодавцями та державою. Його ефективність залежить від наявності чітко визначених міжнародно-правових стандартів. Водночас, зауважено, що регулювання соціального партнерства на міжнародному рівні потребує подальшого вдосконалення, зокрема через посилення контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, підтримку діалогу між учасниками трудових відносин та розширення участі профспілок інших представницьких організацій у прийнятті рішень.

Ключові слова: міжнародні акти з прав людини, захист трудових прав, права у сфері соціального забезпечення, соціальне партнерство, організації працівників та роботодавців, права профспілок, колективний договір, колективні переговори.

Andriiv V., Vakhoneva T. International legal regulation of social partnership standards.

The article examines the features of the legal regulation of international legal regulation of social partnership standards and determines the prospects for its development. The opinion is expressed that international legal norms in the context of globalization are a tool for regulating relationships on a global scale. They contribute to peace, security, sustainable development, protection of human rights and legal certainty. In the future, their role will only grow, because global challenges require joint solutions based on generally accepted legal principles. It is stated that international legal regulation of social partnership is carried out at the level of the UN as a whole and the ILO, in particular as a specialized UN agency on issues related to labor relations, aimed at ensuring the protection of human rights.

It is noted that in the field of international legal regulation of social standards, the following basic conventions of universal significance are in force: ILO Convention No. 87 «On Freedom of Association and Protection of the Right to Organize» of 1950, ILO Convention No. 98 «On the Application of the Principles of the Right to Organize and Collective Bargaining» of 1948, ILO Convention No. 135 «On the Protection of the Rights of Workers' Representatives in the Enterprise and the Facilities Provided to Them» of 1971, ILO Recommendation No. 143 «On the Protection of the Rights of Workers' Representatives in the Enterprise and the Facilities Provided to Them» of 1971, the European Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers of 1989 at the regional level, as well as other universal documents that complement the aforementioned legal framework.

Based on the analysis of scientific points of view and legislation, the authors conclude that social partnership is a key element of the modern system of labor relations, ensuring a balance of interests between employees, employers and the state. Its effectiveness depends on the presence of clearly defined international legal standards. At the same time, it is noted that the regulation of social partnership at the international level requires further improvement, in particular through strengthening control over the implementation of international obligations, supporting dialogue between participants in labor relations and expanding the participation of trade unions or other representative organizations in decision-making.

Key words: international human rights instruments, protection of labor rights, social partnership, organizations of workers and employers, trade union rights, collective agreement, collective bargaining.

Постановка проблеми. Загальновизнані принципи та норми міжнародного права є квінтесенцією світового досвіду людства у прагненні створення для кожного його члена гідних умов життя. У сфері праці міжнародні норми спрямовані на досягнення цілей забезпечення гідних умов праці, захисту прав і свобод працівників, соціальної справедливості, рівності та безпеки праці, а також сприяння сталому економічному розвитку і соціальному діалогу. Міжнародні трудові норми сприяють уніфікації трудового законодавства країн, що входять до системи міжнародних організацій на новій прогресивній основі.

Міжнародно-правові норми на даний час відіграють надзвичайно важливе значення у зв'язку з процесом глобалізації, оскільки глобалізація як процес міжнародної інтеграції торкається всіх сфер функціонування держав, суспільного виробництва, сфери праці та зайнятості, міграції робочої сили та інтереси всіх верств населення.

Як слушно зазначають деякі дослідники, якщо на етапі свого становлення глобалізація була спрямована на створення глобального ринку для єдиної економічної зони та торгівлі, то в процесі розвитку вона охопила й інші напрями, зокрема і право. Сьогодні глобалізація стала об'єктом дослідження у юридичній науці завдяки різновекторному впливу на правові системи держав. Такий вплив вбачається в процесах адаптації національного законодавства до міжнародного, уніфікації чинного національного законодавства, а також в наданні пріоритету міжнародному законодавству над національним. Правові системи сучасності також зазнали впливу процесів глобалізації. Адже саме глобалізація зумовила набуття правовими системами нових ознак та особливостей, і, таким чином, спричинила їх розвиток [1, с. 9].

Стан дослідження. Проблемам міжнародно-правового регулювання соціального партнерства присвячено праці багатьох вчених, зокрема, Н.Б. Болотіної, С.В. Венедиктова, В.В. Жернакова, М.І. Іншина, Є.В. Краснова, С.М. Прилипко, П.Д. Пилипенка, Я.В. Сімутіної, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, С.М. Чорноус, В.І. Щербини, О.М. Ярошенко та інших. Значний вплив на формування критичного порівняльно-правового підходу в дослідженні проблематики захисту трудових прав є роботи Г. Вольмані, В. Каскеля, Г. Кельзена (Німеччина), Ф. Коллена, Р. Докуа, П.Г. Гутьєра (Франція) та інших учених. Однак, не зважаючи на значну кількість наукових досліджень, питання міжнародно-правового регулювання соціального партнерства залишається недостатньо висвітленим.

Метою статті є виявлення особливостей правової регламентації міжнародно-правового регулювання соціальних стандартів та визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правові норми в умовах глобалізації є інструментом регулювання взаємозв'язків у світовому масштабі. Вони сприяють миру, безпеці, стабільному розвитку, захисту прав людини та правовій визначеності. У майбутньому їх роль лише зростатиме, адже глобальні виклики потребують спільних рішень, заснованих на загальноприйнятих правових принципах.

Велике значення міжнародне правове регулювання має і для сфери соціального партнерства. Концепція соціального партнерства, є досить поширеною у країнах із розвиненою економікою. У сучасних умовах вона є основою регулювання між працівниками та роботодавцями. Основа соціального партнерства полягає у проведенні політики, яка зводила б до мінімуму, а по можливості і виключала б ймовірність виникнення соціальних конфліктів у сфері виробництва. Саме тому, збереження соціального миру для конкретного підприємства чи виробництва, є головним змістом та метою соціального партнерства.

Міжнародно-правове регулювання соціального партнерства здійснюється на рівні ООН в цілому і МОП, як спеціалізованої установи ООН з питань, пов'язаних із трудовими відносинами, спрямованої на забезпечення захисту прав людини. Досить важливим актом у цій сфері є Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці [2]. Даною Декларацією підкреслюється, що держави-члени вже на підставі самого факту їх членства в МОП, мають певні зобов'язання у сфері праці, навіть, якщо вони не ратифікували відповідні конвенції. Ці зобов'язання стосуються забезпечення чотирьох основних принципів: 1) свобода об'єднання та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; 2) скасування та заборона усіх форм примусової праці; 3) заборона дитячої праці; 4) недопущення дискримінації у галузі праці та занять [3, с. 56]. Як бачимо, перший принцип стосується свободи об'єднання та реального визнання права на ведення колективних переговорів, що є основою соціального партнерства. Крім цього, в цій сфері діють дві основні конвенції універсального значення: Конвенція МОП №87 «Про свободу асоціації та захист права на організацію» 1950 р. [4] та Конвенція №98 «Про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів» 1948 р. [5].

Так, у Конвенції МОП №87, свобода асоціацій розуміється як право працівників та роботодавців утворювати організації за своїм вибором і без попереднього дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою, бути підпорядкованими статутам цих організацій. Зазначені організації мають право опрацьовувати свої статути й адміністративні регламенти, вільно вибирати своїх представників, організовувати свій апарат і свою діяльність і формулювати свою програму дій. При цьому державна влада повинна утримуватися від будь-якого втручання, здатного обмежити це право або перешкодити його законному здійсненню. Організації працівників і роботодавців не підлягають розпуску або тимчасовій забороні в адміністративному порядку, вони мають право створювати федерації та конфедерації, а також право приєднуватися до них, і кожна така організація, федерації чи конфедерація має право вступати до міжнародних організацій працівників та роботодавців (ст. 2-5 цієї Конвенції). Термін «організація», в цій Конвенції означає будь-яку організацію працівників чи роботодавців, котра має за мету забезпечення та захист працівників або роботодавців.

Конвенція МОП №87 зобов'язує держави, для яких ця конвенція набула чинності, вжити заходів з метою гарантувати працівникам та роботодавцям вільне здійснення права на організацію. Це забезпечується додатковими гарантіями, які містяться в Конвенції МОП №98 «Про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів» 1948 р. У зазначеній Конвенції встановлений захист працівників від будь-яких дискримінаційних дій, спрямованих на обмеження свободи об'єднання в сфері праці. Особливо щодо дій, метою яких є: а) підпорядкувати прийняття працівника на роботу чи збереження ним роботи умові, щоб він не вступав до профспілки або вийшов з профспілки; б) звільняти або в будь-який інший спосіб завдавати шкоди працівникові на тій підставі, що він є членом профспілки чи бере участь у профспілкової діяльності. Також, організації працівників та роботодавців повинні користуватися належним захистом проти будь-яких актів втручання з боку одні одних, чи з боку їхніх агентів чи членів у створення й діяльність організацій та керування ними, тобто організацій працівників, які перебувають під контролем роботодавців (ст. 1-2 цієї Конвенції).

Права представників працівників на підприємстві захищають Конвенція МОП № 135 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р. [6] та Рекомендація №143 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р. [7].

Відповідно до Конвенції № 135 представники працівників на підприємствах користуються ефективним захистом від будь-якої дії, яка може завдати їм шкоди, включаючи звільнення, що грунтується на їхньому статусі чи на їхній діяльності. Представникам працівників мають бути надані можливості швидко та ефективно виконувати свої функції, враховуючи особливості системи трудових відносин даної країни та потреб, розмірів й можливостей відповідного підприємства, причому наявність таких прав у представників працівників не повинно знижувати ефективність роботи підприємства.

Рекомендація МОП № 143 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р. розширює та деталізує загальні положення Конвенції МОП № 135 і містить дещо більше конкретних норм щодо прав на підприємствах як профспілок, так і виборних органів працівників трудових колективів. У ній пропонуються конкретні заходи для забезпечення захисту представників працівників.

Значна кількість норм та положень, щодо колективного договірного регулювання праці, міститься в Конвенції МОП № 154 «Про сприяння колективним переговорам» 1981 р., [8] а також в Рекомендації МОП № 163 «Про сприяння колективним переговорів» 1981 р. [9].

Конвенція МОП № 154 «Про сприяння колективним переговорам» 1981 р. охоплює всі сфери економічної діяльності. Вона не поширюється лише на збройні сили та поліцію, також національне законодавство може встановити спеціальні способи застосування Конвенції щодо державної служби. Під колективними переговорами у ст. 2 цієї Конвенції, передбачено що термін «колективні переговори» означає переговори, що проводяться між роботодавцем, групою роботодавців або однією чи кількома організаціями роботодавців, з одного боку, та однією або кількома організаціями працівників – з другого, з метою визначення умов праці та зайнятості, регулювання відносин між роботодавцями й працівниками чи їхніми організаціями. Норми Конвенції регулюють також питання колективних переговорів, де суб'єктом є не профспілки, а інші виборні організації працівників. В цьому випадку національне законодавства або практика можуть визначати, якою мірою термін «колективні переговори» поширюється на переговори з цими представниками (ст. 3). У випадку необхідності мають бути вжиті заходи для забезпечення того, щоб присутність таких представників не могла послабити позицій інших зацікавлених організацій працівників, передусім профспілок. Крім цього, Конвенція №154 містить спеціальні положення щодо сприяння колективним переговорам. Передбачається, що для цього повинні бути вжиті заходи, відповідні до національних умов законодавства. Це зроблено для того, щоб колективні переговори були можливі для всіх роботодавців та категорій працівників у сферах діяльності, передбачених Конвенцією, та поступово поширювалися б на всі питання колективно-договірного регулювання праці. Також спеціально передбачено, що положення Конвенції не перешкоджають функціонуванню систем трудових відносин, де колективні переговори проходять в межах примирливого та/або арбітражного механізму або органів, у яких сторони, що ведуть колективні переговори, добровільно беруть участь (ст. 5-6 цієї Конвенції).

Конвенція МОП № 135 «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» 1971 р. доповнює Конвенцію №154 щодо суб'єктів колективних переговорів та умов їх проведення. Пропонується, при необхідності, вживати заходів задля сприяння створенню та розвитку на добровільній основі вільних, незалежних та представницьких організацій працівників та роботодавців. Повинні бути заздалегідь визначені критерії представництва цих організацій. В Конвенції наголошено, що у випадку необхідності слід сприяти, щоб колективні переговори могли відбуватися на будь-кому рівні, зокрема, підприємства, галузі чи всієї промисловості або на регіональному чи національному рівнях з обов'язковим забезпеченням координації між цими рівнями.

Міжнародно-правове регулювання соціально-партнерських відносин на регіональному рівні простежується в такому акті Європейського Союзу як Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників 1989 р. [10]. Відповідно до п. 9 цього документу, умови праці кожного працівника у межах ЄС мають регулюватися законами, колективними договорами або індивідуальними трудовими договорами відповідно до положень національного законодавства. Свобода об'єднання та право на колективні переговори передбачені пунктом 11-13 цієї Хартії. Відповідно до зазначених положень роботодавці і працівники в Європейському Співтоваристві мають право на об'єднання з метою утворення за своїм вибором професійних організацій або професійних спілок для захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Як роботодавець так і працівник можуть вступати або не вступати в такі організації. Крім цього, роботодавці чи їх організації з одного боку і організації працівників з іншого мають право починати переговори й укладати колективні угоди відповідно до умов, встановлених національними законодавством та практикою. Діалог між двома соціальними партнерами

на європейському рівні може виражатися в договірних відносинах, зокрема на міжпрофесійному та галузевому рівнях.

Висновки. Соціальне партнерство є ключовим елементом сучасної системи трудових відносин, який забезпечує баланс інтересів між працівниками, роботодавцями та державою. Його ефективність залежить від наявності чітко визначених міжнародно-правових стандартів. Уніфікація зазначених стандартів сприяє гармонізації трудового законодавства держав, знижуючи соціальну напругу та сприяючи сталому розвитку. Однак, рівень імплементації міжнародно-правових стандартів суттєво різниться залежно від політичної волі, економічних можливостей та правової культури окремих країн. Регулювання соціального партнерства на міжнародному рівні потребує подальшого вдосконалення, зокрема через посилення контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, підтримку діалогу між учасниками трудових відносин та розширення участі профспілок чи інших представницьких організацій у прийнятті рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Власенко В.В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: наук. зб. / М-во освіти і науки України, Дніпр. нац. ун-т ім. О. Гончара, Юрид. ф-т ; [редкол.: Соколенко О.Л.(голов. ред.) та ін.]. Дніпро: Вид. дім «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 9–13.
2. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці: Декларація МОП від 18.06.1998 р. URL: http: //zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_260.
3. Андріїв В.М. Міжнародне трудове право: навчальний посіб. Київ: ВД «Дакор», 2017. 574 с.
4. Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП № 87 від 04.07.1950 р. //URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_125.
5. Про застосування принципів права на організацію та ведення колективних переговорів: Конвенція МОП № 98 від 01.07.1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004.
6. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Конвенція МОП № 135 від 23.06.1971 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_186.
7. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Рекомендація МОП № 143 від 23.06.1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_257#Text.
8. Про сприяння колективним переговорам: Конвенція МОП № 154 від 19.06.1981 р. URL: http: // zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_006.
9. Про сприяння колективним переговорам: Рекомендація МОП № 163 від 19.06.1981 р. // URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_274#Text.
10. Хартія Європейського співтовариства про основні соціальні права працівників: Хартія ЄЕС від 09.12.1989 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_044.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Андріїв В., Вахонєва Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.37

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ

Бабарицький О.В.,
кандидат економічних наук, заступник начальника
Військово-юридичного інституту
з навчальної та наукової роботи – начальник навчального відділення,
полковник,
Військово-юридичний інститут,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-1690-1837

Ігнатьєва А.І.,
кандидатка педагогічних наук,
викладачка кафедри поведінкових дисциплін
та військового лідерства
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3446-4036

Скорик В.В.,
курсант Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0005-6777-3192

Бабарицький О.В., Ігнатьєва А.І., Скорик В.В. Захист цивільного населення у збройних конфліктах за міжнародним правом.

У статті здійснено ґрунтовний аналіз міжнародно-правових норм забезпечення захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів із урахуванням особливостей їх практичного застосування під час збройної агресії проти України. Автор зауважує, що гарантування життя, безпеки та людської гідності цивільних осіб становить одну з ключових засад міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини і реалізується через дотримання принципів чіткого розрізнення між цивільними та комбатантами, пропорційності застосування сили, гуманності, а також обмеження засобів і методів ведення бойових дій.У роботі проаналізовано міжнародно-правові норми, що регулюють правовий статус цивільного населення та визначають обов'язки учасників збройного конфлікту щодо його захисту. Також враховано міжнародні стандарти, що визначають межі допустимих дій у війні та обов'язок сторін уникати шкоди цивільному населенню. Особливу увагу приділено актуальним проблемам реалізації норм міжнародного гуманітарного права, зумовленим трансформацією характеру сучасних збройних конфліктів, використанням невибіркових засобів ураження та систематичним ігноруванням міжнародних зобов'язань. На основі офіційних матеріалів Управління Верховного комісара ООН з прав людини проаналізовано тенденції зростання кількості жертв серед цивільного населення України, а також масштаби руйнування житлової, соціальної та критичної інфраструктури. Окремо висвітлено правові гарантії захисту найбільш уразливих груп цивільних осіб, насамперед жінок і дітей, та проблематику сексуального і ґендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту.Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо застосування положень Конвенції в ситуаціях збройних конфліктів, зокрема з питань меж юрисдикції Суду, критеріїв правомірності застосування летальної сили та співвідношення норм міжнародного гуманітарного права і міжнародного права прав людини. Зроблено висновок, що забезпечення реального захисту цивільного населення можливе лише за умови ефективної імплементації міжнародно-правових

норм, належного документування воєнних злочинів та гарантування невідворотності юридичної відповідальності за їх вчинення.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, цивільне населення.

Babarytskyi O.V., Ignatieva A.I., Skoryk V.V. Protection of civilians in armed conflicts under international law.

This article presents an in-depth analysis of international legal frameworks governing the protection of civilian populations during armed conflicts, with particular attention to their application in the context of the armed aggression against Ukraine. The study substantiates that safeguarding the life, security, and dignity of civilians constitutes a core principle of both international humanitarian law and international human rights law, implemented through adherence to the principles of distinction between civilians and combatants, proportionality in the use of force, humanitarian considerations, and restrictions on the means and methods of warfare. The study analyzes international legal norms that regulate the legal status of the civilian population and define the obligations of parties to an armed conflict regarding its protection. It also takes into account international standards that establish the limits of permissible actions in war and the duty of parties to avoid harm to civilians. Based on verified data from the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, the article analyzes trends in civilian casualties in Ukraine and the large-scale destruction of residential, social, and critical infrastructure. Special attention is devoted to legal guarantees for the protection of especially vulnerable groups, including women and children, as well as to issues of conflict-related sexual and gender-based violence. The study also examines the case law of the European Court of Human Rights concerning armed conflict situations, focusing on questions of jurisdiction, standards governing the lawful use of lethal force, and the interaction between international humanitarian law and international human rights law. The article concludes that effective civilian protection cannot be achieved solely through normative regulation but requires robust enforcement mechanisms, systematic documentation of violations, and credible accountability processes.

Key words: international humanitarian law, armed conflict, civilian population.

Постановка проблеми. Захист цивільного населення у збройних конфліктах є одним із ключових інститутів міжнародного гуманітарного права та становить фундаментальну умову забезпечення прав людини в умовах війни. Міжнародне право виходить із принципу розмежування між комбатантами і цивільними особами, покладаючи на сторони конфлікту обов'язок утримуватися від нападів на цивільне населення, цивільні об'єкти та вживати всіх можливих заходів для мінімізації шкоди цивільним особам. Водночас сучасні збройні конфлікти дедалі частіше характеризуються високим рівнем залученості цивільного населення, використанням невибіркових засобів ведення війни та порушенням основоположних норм міжнародного гуманітарного права. Для України зазначена проблема набула особливої актуальності у зв'язку з триваючим збройним конфліктом, що супроводжується масштабними наслідками для цивільного населення. Руйнування житлової та критичної інфраструктури, загибель і поранення мирних жителів, внутрішнє переміщення осіб, обмеження доступу до медичної допомоги, освіти та гуманітарних ресурсів свідчать про системний характер загроз цивільному населенню. За цих умов постає питання не лише дотримання міжнародно-правових норм, а й ефективності існуючих механізмів їх реалізації та притягнення до відповідальності за порушення. Проблема захисту цивільного населення у збройних конфліктах полягає, зокрема, у необхідності узгодження норм міжнародного гуманітарного права з національними правовими системами України, забезпечення їх реального та ефективного практичного застосування, а також формування усталених правових підходів до кваліфікації порушень. Досвід України свідчить про наявність системних проблем із дотриманням міжнародно-правових стандартів захисту цивільного населення, притягненням винних осіб до відповідальності та забезпеченням ефективних механізмів правового захисту потерпілих. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу міжнародно-правових стандартів захисту цивільного населення, практики їх реалізації в умовах збройного конфлікту в Україні та визначення напрямів удосконалення правових механізмів захисту цивільних осіб.

Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правових стандартів захисту цивільного населення у збройних конфліктах, особливостей їх імплементації та практичного застосування в Україні, а також визначення основних напрямів удосконалення міжнародних правових механізмів забезпечення ефективного захисту цивільних осіб.

Стан опрацювання проблематики. Проблема захисту цивільного населення у збройних конфліктах є предметом широкого наукового дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Падал-

ка М.А. наголошує на тому, що міжнародно-правовий захист цивільного населення ґрунтується на принципах гуманності, пропорційності та розмежування між комбатантами та цивільними, а сучасні збройні конфлікти демонструють значні виклики для ефективного застосування цих норм на практиці, зокрема через високий рівень залучення цивільного населення до зони бойових дій та недостатню ефективність механізмів відповідальності [1, с. 5]. Дручек О. та Волуйко О. підкреслює, що міжнародне гуманітарне право забезпечує комплексну систему охорони цивільних осіб та цивільних об'єктів, проте реалізація цих принципів значною мірою залежить від політичної волі держав і дотримання сторонами конфлікту встановлених правил [2, с. 239]. Ф. Бані-Насер розглядає питання правового захисту цивільного населення та інших вразливих категорій осіб під час збройних конфліктів, зокрема наголошує на необхідності дотримання принципу обмеження застосування сили та запобіжних заходів для мінімізації шкоди цивільному населенню [3, с .87]. У цілому, науково-правова проблематика міжнародного захисту цивільного населення в умовах збройних конфліктів досліджена на високому рівні, проте питання практичного застосування відповідних норм у сучасних збройних конфліктах, зокрема на території України, залишається складним. Це обумовлює необхідність подальшого удосконалення як міжнародно-правових механізмів, спрямованої на ефективний захист прав і гарантій цивільних осіб.

Виклад основного матеріалу. Після 24 лютого на території України російські збройні формування вчинили значну кількість воєнних злочинів. Наразі їхні обставини ретельно розслідуються компетентними правоохоронними органами, а відомості про масштаб і жорстокість цих подій доведені до міжнародної спільноти. Світ став свідком численних трагедій, серед яких - масові вбивства цивільного населення в Бучі, а також ракетний обстріл залізничного вокзалу в Краматорську, де загинули мирні мешканці, у тому числі діти, які очікували на евакуацію. Цей перелік не є вичерпним і охоплює багато інших фактів порушення законів та звичаїв війни. Міжнародна спільнота висловлює серйозне занепокоєння діями російської федерації як держави-агресора. Удари наносяться не лише по військових об'єктах, а й по об'єктах критичної інфраструктури та цивільному населенню, що прямо суперечить нормам міжнародного гуманітарного права. Так, у липні 2025 року було зафіксовано щонайменше 1 674 постраждалих серед цивільних осіб, з яких 286 людей загинули, а 1 388 отримали поранення. Ці показники стали найвищими з травня 2022 року [4].

У зв'язку з наведеним особливої актуальності набуває питання належного впровадження, дотримання та ефективної реалізації норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист цивільного населення під час збройних конфліктів.

Варто зауважити, що захист цивільного населення під час збройних конфліктів є одним із ключових принципів міжнародного гуманітарного та міжнародного прав людини. Міжнародне право встановлює обов'язок держав і сторін конфлікту поважати життя, гідність і основні права осіб, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях.

Вагоме місце у системі міжнародно-правових гарантій захисту людини належить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [5]. Так, положення статті 2 цього документа закріплюють право кожної особи на життя та покладають на державу обов'язок забезпечувати його охорону шляхом правового регулювання. Навіть за умов збройного протистояння це право може бути обмежене виключно у чітко визначених ситуаціях, що пов'язані з правомірним веденням воєнних дій. Особливу роль у контексті воєнного часу відіграє стаття 15 Конвенції, яка дозволяє державам тимчасово відступати від окремих зобов'язань у разі війни або іншої надзвичайної ситуації, що створює загрозу існуванню нації. Проте навіть за таких обставин відступ від статей 2 (за винятком випадків смерті, що настала внаслідок правомірних воєнних дій), 3, 4 (пункт 1) та 7 є недопустимим, що свідчить про абсолютний характер зазначених прав людини.

Ключовим міжнародно-правовим актом гуманітарного характеру, спрямованим безпосередньо на охорону цивільного населення, є Конвенція про захист цивільного населення під час війни [6]. Згідно зі статтею 13 цього документа, його положення поширюються на всіх цивільних осіб сторін конфлікту без будь-яких проявів дискримінації та мають за мету пом'якшення страждань, зумовлених війною. Конвенція також закріплює спеціальні правові механізми захисту. Так, відповідно до статті 15 допускається створення нейтралізованих зон у районах бойових дій для забезпечення безпеки поранених, хворих та цивільних осіб, які не беруть участі у воєнних діях. Стаття 16 передбачає обов'язок надання особливого захисту та шанування пораненим, хворим, інвалідам і вагітним жінкам, а стаття 17 заохочує сторони конфлікту до укладення домовленостей щодо евакуації з обложених або оточених місцевостей дітей, осіб похилого віку, поранених і хворих.

Варто зауважити, що міжнародне гуманітарне право встановлює конкретні заборони для захисту цивільного населення під час збройних конфліктів. Забороняються прямі напади на цивільних осіб, терористичні акти, невибіркові удари та використання цивільних як «живих щитів». Ці обмеження не залежать від дій противника – репресалії проти цивільних неприпустимі. Водночас цивільні особи, які беруть безпосередню участь у бойових діях, тимчасово втрачають захист від прямих нападів, але лише на період конкретної участі. Безпосередня участь визначається трьома критеріями: заподіяння шкоди супротивнику, прямий причинно-наслідковий зв'язок між діями та очікуваними наслідками, а також спрямованість дії на підтримку однієї зі сторін конфлікту.

Як слушно підкреслює Падалка М., правовою основою захисту цивільного населення в умовах міжнародного збройного протистояння виступають Женевська конвенція про захист цивільних осіб під час війни 1949 року та Додатковий протокол І 1977 року, який регламентує захист жертв міжнародних збройних конфліктів. Обидва зазначені міжнародні договори ратифіковані Україною, а отже є складовою національної правової системи та підлягають обов'язковому виконанню [1, с. 4-5].Досліджуючи систему Женевських конвенцій, Дручек О. та Волуйко О. акцентує увагу на функціональному призначенні кожної з них. Зокрема, Перша Женевська конвенція гарантує право на надання медичної допомоги та лікування в умовах війни незалежно від громадянства чи належності особи до сторін конфлікту. Друга Конвенція спрямована на захист осіб, які зазнали шкоди внаслідок воєнних дій на морі. Третя визначає правовий статус військовополонених, тоді як Четверта Женевська конвенція спеціально присвячена охороні цивільного населення в період збройного конфлікту [2, с. 239].

Важливого значення також набуває оцінка поведінки сторін конфлікту під час здійснення військових операцій. У цьому зв'язку Фаді Бані-Насер формулює перелік обов'язкових запобіжних заходів, яких мають дотримуватися сторони збройного протистояння. Зокрема, необхідно перевіряти, чи не є об'єкти нападу цивільними особами або цивільними об'єктами та чи не користуються вони спеціальним захистом; обирати такі методи і засоби ведення бойових дій, які дозволяють уникнути або мінімізувати випадкові жертви серед цивільного населення; утримуватися від нападу, якщо його продовження може спричинити надмірну шкоду цивільним об'єктам або поранення цивільних осіб; а також завчасно попереджати населення про можливі атаки, якщо це дозволяють обставини [3, с. 84].

Серед цивільного населення особливо вразливою категорією є жінки та діти, які потребують підвищеного рівня правового захисту в умовах збройного конфлікту. Відповідно до статті 8 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, особи, що перебувають під її захистом, не можуть бути позбавлені наданих їм прав або добровільно відмовитися від них за жодних обставин. Це положення має принципове значення, оскільки унеможливлює будь-який примус чи тиск щодо жінок з метою обмеження їхніх прав. Особлива увага приділяється захисту честі та гідності жінок. Так, стаття 27 IV Женевської конвенції покладає на сторони конфлікту обов'язок забезпечувати недоторканність особи жінок та захист від будь-яких форм сексуального насильства, включаючи зґвалтування, примусову проституцію та інші посягання на моральну цілісність. Міжнародне право також враховує специфічні потреби жінок, пов'язані з материнством. Згідно зі статтею 89 IV Женевської конвенції, вагітні жінки, матері, які годують немовлят груддю, а також діти віком до п'ятнадцяти років мають право на посилене харчове забезпечення, що відповідає їхнім фізіологічним потребам.Додатковий протокол І до Женевських конвенцій від 8 червня 1977 року встановлює низку спеціальних гарантій для захисту жінок у період збройних конфліктів. Зокрема, відповідно до статті 75, жінки, які позбавлені свободи внаслідок війни, мають утримуватися окремо від чоловіків і перебувати під наглядом представниць жіночої статі. У разі затримання сімей рекомендується забезпечити спільне проживання членів сім'ї задля збереження сімейних зв'язків. Крім того, стаття 76 встановлює спеціальні процесуальні гарантії для вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, справи яких під час арешту або інтернування повинні розглядатися першочергово. Сторони конфлікту також зобов'язані, наскільки це можливо, утримуватися від призначення смертної кари таким жінкам, а виконання смертних вироків щодо них категорично забороняється.

Одним із найпоширеніших порушень у збройних конфліктах залишається насильство на ґендерному підґрунті, включаючи зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо жінок. Незважаючи на існування численних міжнародних правових актів, що забороняють подібні злочини і передбачають механізми їх попередження, випадки сексуального насильства продовжують фіксуватися навіть під час збройної агресії на території України.У цьому контексті особливе значення має Резолюція Європейського парламенту від 5 травня 2022 року [7], яка аналізує вплив війни проти України на становище жінок.

Найбільш уразливою категорією цивільного населення під час збройних конфліктів залишаються діти. Відповідно до Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [8], дитиною вважається будь-яка особа, яка не досягла 18 років. Ця Конвенція покладає на держави-учасниці обов'язок вживати всіх можливих заходів для запобігання залученню до війни осіб молодших за 15 років. Факультативний протокол до Конвенції, ухвалений 1 січня 2000 року, дозволяє за певних умов залучати до національних збройних сил осіб, які ще не досягли 18 років, але за умови добровільності, наявності згоди батьків або законних представників та повного інформування про характер і можливі наслідки служби.

У контексті практики Європейського суду з прав людини варто відзначити, що у справі «Грузія проти Росії» [9] Суд дійшов висновку про непоширення дії Конвенції на території активних бойових дій. Зокрема, завдання шкоди цивільним об'єктам у результаті артилерійських обстрілів та бомбардувань, на думку Суду, виходить за межі його юрисдикції. Такий підхід отримав критику, оскільки фактично обмежує захист базових прав у найбільш критичних умовах.Інший приклад – справа Isayeva v. Russia [10], де ЄСПЛ розглядав законність застосування сили під час військових операцій РФ. Суд оцінював необхідність і пропорційність застосування летальної сили та заходи щодо захисту цивільного населення.

Таким чином, аналіз судової практики свідчить, що ЄСПЛ формує стандарти, які поєднують вимоги Конвенції та принципи міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо критерію необхідності та пропорційності застосування сили. Міжнародне право в умовах збройних конфліктів має захисний характер і спрямоване на мінімізацію шкоди цивільному населенню, особливо вразливим групам – жінкам і дітям. Для ефективного захисту важливо, щоб національні та міжнародні механізми, а також судова практика, дотримувалися цих принципів, забезпечуючи реальний і дієвий захист прав людини навіть у кризових умовах.

Висновки. Незважаючи на наявність сформованої та детально розробленої системи норм міжнародного гуманітарного права, спрямованих на захист мирного населення під час збройних конфліктів, їхнє практичне застосування демонструє значні проблеми. Встановлені Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них покладають на сторони збройних протистоянь обов'язок чітко розмежовувати комбатантів і цивільних осіб, уникати нападів на цивільне населення та об'єкти, а також гарантувати захист тим, хто не бере участі у бойових діях. Однак досвід сучасних збройних конфліктів показує, що формальна наявність правових положень не гарантує їх повного дотримання на практиці. Збройна агресія на території України є наочним прикладом систематичного порушення цих норм. Масштабні обстріли населених пунктів, знищення житлових будинків, медичних установ, закладів освіти та інших цивільних об'єктів свідчать про порушення принципів розрізнення та пропорційності. Фіксуються численні випадки загибелі та поранення мирних жителів через невибіркові удари, використання засобів ураження у густонаселених районах, а також атаки на об'єкти гуманітарної допомоги, що перебувають під особливим міжнародним захистом. Додатково спостерігаються примусові переміщення цивільного населення, обмеження доступу до гуманітарної допомоги та інші дії, що суперечать зобов'язанням сторін відповідно до норм міжнародного гуманітарного права. Причини такого системного недотримання норм зумовлені, передусім, низькою ефективністю міжнародних механізмів притягнення до відповідальності. Багато положень міжнародного гуманітарного права мають імперативний характер, але їх реалізація значною мірою залежить від політичної волі держав і спроможності міжнародних організацій забезпечити притягнення винних до відповідальності. Відсутність своєчасного та неминучого покарання знижує превентивну дію норм і створює ризики повторних порушень. Вирішення цих проблем вимагає комплексного підходу. Необхідно підвищити ефективність міжнародних механізмів кримінальної відповідальності, активно використовувати юрисдикцію міжнародних судів та забезпечувати виконання їхніх рішень. Важливим є також удосконалення національних процедур: імплементація норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє законодавство, проведення повноцінного розслідування воєнних злочинів та правильна правова кваліфікація дій винних осіб. Паралельно слід посилювати процес документування порушень, міжнародний моніторинг та співпрацю з відповідними організаціями, що дозволяє створювати передумови для відновлення справедливості та запобігання повторним порушенням прав цивільного населення під час конфліктів. Комплексне поєднання цих заходів сприятиме не лише забезпеченню реального захисту мирних жителів, а й зміцненню авторитету міжнародного гуманітарного права та гарантуванню дотримання його імперативних норм у майбутніх конфліктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. 2*022. № 6. С. 1-5. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10.
2. Druchek O., Voluyko O. Protection of civilians and civilian objects in the system of principles of international humanitarian law. *Law and Society.* 2025. Vol. 1. P. 232–239. DOI: 10.32842/2078-3736/2025.3.1.34.
3. ані-Насер Фаді. Міжнародно-правовий захист цивільного населення та інших категорій осіб під час збройних конфліктів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2015. № 6. С. 79-87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_6_15.
4. Protection of Civilians in Armed Conflict. OHCHR, 28 July 2025. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-08/Ukraine%20-%20protection%20of%20civilians%20in%20armed%20conflict%20%28July%202025%29_UKR.pdf(дата звернення: 21.12.2025).
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.12.2025).
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 21.12.2025).
7. Резолюція Європарламенту «вплив війни проти України на жінок» 2022 року. URL: https://jurfem.com.ua/resoluitsia-evroparlamentu-vplyv-viyny-proty-ukrainy-na-zhinok/(дата звернення: 21.12.2025).
8. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 21.12.2025).
9. Case of Georgia v. Russia (II). URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-207757 (дата звернення: 21.12.2025).
10. Case of Isayeva v. Russia. URL: https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-126122 (дата звернення: 21.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Бабарицький О.В., Ігнатьєва А.І., Скорик В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.77/.78:347.918(100)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.38

ВОІВ ЯК ПРОВІДНИЙ ПОСТАЧАЛЬНИК ПОСЛУГ З АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У ГАЛУЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Балас Д.А.,
аспірант кафедри міжнародного права
спеціальності D9 «Міжнародне право»
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0005-5760-2701

Балас Д.А. ВОІВ як провідний постачальник послуг з альтернативного вирішення спорів у галузі інтелектуальної власності.

У даній науковій статті охарактеризовано становлення та розвиток можливостей альтернативного вирішення спорів у межах Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ). Проаналізовано правову природу та функціональні засади діяльності Центру з арбітражу та посередництва ВОІВ, зокрема визначено ключові способи альтернативного вирішення спорів, представлені під його егідою, охарактеризовано нормативну базу діяльності, а саме Правила медіації, арбітражу, прискореного арбітражу й експертного рішення, включаючи їх юридичну силу. Звернено увагу на принципи автономії волі сторін, конфіденційності, незалежності нейтральних осіб і процесуальній гнучкості, що забезпечують ефективність і передбачуваність процедур, а відтак збільшують рівень довіри до них.

Стаття пропонує стислий огляд основних аспектів здійснення провадження з альтернативного вирішення спорів шляхом чотирьох способів, котрі пропонує Центр ВОІВ як надавач даних послуг. Визначено їх суть та встановлено відповідність з існуючими, загальновизнаними, міжнародними практиками. Приділено увагу перевагам та ефективності процедур, доцільності використання, їхньому зв'язку з іншими міжнародними актами у сфері альтернативного вирішення спорів.

Окремий акцент зроблено на ролі Центру у врегулюванні доменних спорів відповідно до Єдиної політики вирішення спорів щодо доменних імен (UDRP), запровадженої ICANN. Зокрема визначено, що Центр є провідним міжнародним постачальником послуг у цій сфері, ефективно протидіє кіберсквотингу – недобросовісній реєстрації, використанню та продажу доменних імен з метою отримання прибутку – та сприяє захисту прав власників торговельних марок і реєстрантів доменів, налагоджуючи активну співпрацю для зменшення випадків порушень та виникнення спорів.

Доведено, що діяльність Центру ВОІВ стала ключовим елементом глобальної системи захисту інтелектуальної власності, показуючи високу адаптивність організації до викликів цифрової економіки та її здатність ефективно поєднувати міжнародно-правові та приватноправові інструменти врегулювання спорів, забезпечуючи баланс інтересів усіх учасників правовідносин.

Ключові слова: ВОІВ, Центр ВОІВ, інтелектуальна власність, альтернативне вирішення спорів, медіація, арбітраж, експертне рішення.

Balas D.A. WIPO as a leading provider of alternative dispute resolution services in the domain of intellectual property.

This scientific article describes the formation and development of alternative dispute resolution opportunities within the World Intellectual Property Organization (WIPO). The legal nature and functional principles of the WIPO Arbitration and Mediation Center are analyzed, in particular, the key methods of alternative dispute resolution presented under its auspices are identified, the regulatory framework for activities is characterized, namely the Mediation, Arbitration, Expedited Arbitration and Expert Determination Rules, including their legal force. Attention is paid to the principles of autonomy of the parties' will, confidentiality, independence of neutral persons and procedural flexibility, which

ensure the efficiency and predictability of procedures, and thus increase the level of trust in them. The article offers a brief overview of the main aspects of conducting alternative dispute resolution proceedings through four methods offered by the WIPO Center as a provider of these services. Their definition is determined and compliance with existing, generally recognized, international practices is established. Attention is paid to the advantages and effectiveness of the procedures, the feasibility of their use, and their connection with other international acts in the field of alternative dispute resolution.

Special attention is given to the role of the Center in resolving domain name disputes in accordance with the Uniform Domain-Name Dispute Resolution Policy (UDRP) implemented by ICANN. In particular, it is determined that the WIPO Center is a leading international service provider in this area, effectively counteracts cybersquatting - the unfair registration, use, and sale of domain names for profit - and promotes the protection of the rights of trademark owners and domain registrants, establishing active cooperation to reduce cases of violations and the emergence of disputes.

It is proven that the activities of the WIPO Center have become a key element of the global intellectual property protection system, demonstrating the organization's high adaptability to the challenges of the digital economy and its ability to effectively combine international and private law dispute resolution tools, ensuring a balance of interests for all participants in legal relations.

Key words: WIPO, WIPO Center, intellectual property, alternative dispute resolution, mediation, arbitration, expert determination.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де відбувається стрімкий розвиток технологій, обмін знань, цифровізація ринків, що носять глобальний характер, відтак зростає використання прав інтелектуальної власності у їхньому найрізноманітнішому прояві. Водночас це веде до істотного збільшення випадків порушення у даній сфері та кількості та складності спорів, що виникають внаслідок цього.

За цих обставин особливої актуальності набувають альтернативні способи вирішення спорів (ADR), які забезпечують оперативність, конфіденційність, гнучкість процедур, зниження витрат та можливість залучення вузькопрофільних експертів, порівняно з традиційними судовими процедурами в рамках національних правових систем.

Водночас ВОІВ, без сумніву, сьогодні є основною міжнародною організацією, котра опікується питаннями інтелектуальної власності, формує стандарти, стратегічну політику розвитку цілої галузі, сприяючи її просуванню та охороні у всьому світі. Цілком закономірно, що в рамках організації представлені опції для вирішення спорів, котрі виникають у зв'язку з інтелектуальною власністю.

Беручи це до уваги, видається вкрай актуальним досліджувати сучасні можливості вирішення спорів щодо прав інтелектуальної власності у головній міжнародній організації, котра займається цими питаннями, та встановлювати переваги і недоліки, оцінювати ефективність, зокрема з огляду на сучасні виклики цифрової економіки, транснаціональний характер правовідносин та зростаючу складності об'єктів інтелектуальної власності.

Мета статті - розкрити значення і авторитет ВОІВ в якості надавача послуг з альтернативного вирішення спорів у галузі інтелектуальної власності.

Стан опрацювання проблематики. Питанню можливостей альтернативного вирішення спорів в рамках ВОІВ було присвячено роботи таких українських дослідників, як: Г.О. Андрощук, Л.І. Работягова, О.М. Штирьов, Т.В. Коваленко, С.Б. Булеца, С.Ю. Білоус та ряд інших.

Більш активно ця тема була висвітлена в працях іноземних дослідників, зокрема: Тока Файсал Аль-Маджалі, Гайке Вольгаст, Анджей Гадковський, Ігнасіо де Кастро, Джордан Делев, Дейві Каркасон, Нандіні К.П., Керолін Дір Біркбекіс та багатьох інших

Виклад основного матеріалу. Треба почати з того, що ВОІВ, створена у 1967 р. на підставі Стокгольмської Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності, з самого початку не передбачала надання організації функцій з вирішення спорів і відповідно створення будь-якого спеціального органу для цього. Основна ціль ВОІВ, визначена у ст. 3 її установчого договору, сформульована наступним чином: «Сприяти охороні інтелектуальної власності в усьому світі шляхом співробітництва держав та у відповідних випадках у взаємодії з будь-якою іншою міжнародною організацією» [1]. У ст. 4, присвяченій функціям ВОІВ, теж не згадується про повноваження щодо допомоги у врегулюванні спорів, пов'язаних з інтелектуальною власністю.

Утім, динамічний розвиток форм і способів застосування прав інтелектуальної власності, викликаного транскордонним обміном її об'єктів, технологічним прогресом та цифровізацією привели до усвідомлення того, що є потреба у спеціальному органі, установі, котра б займалася вирішенням спорів щодо інтелектуальної власності. Такий висновок зокрема оприлюднила спеціально створена Робоча група неурядових організацій з питань арбітражу та інших позасудових механізмів вирішення спорів щодо інтелектуальної власності між приватними сторонами. Зважаючи на це у 1993 р. було прийнято рішення створити Центр з арбітражу та посередництва ВОІВ (надалі - Центр ВОІВ), що розпочав роботу вже з наступного року в Женеві. У цьому можна вбачати реалізацію ВОІВ своєї іманентної, дорозумілої компетенції, адже це прямо не було передбачено серед її функції в Стокгольмській конвенції.

Центр ВОІВ є незалежним та неприбутковим постачальником послуг з альтернативного вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Він пропонує чотири опції для врегулювання суперечностей між сторонами: медіацію, арбітраж, прискорений арбітраж та експертне рішення. Що цікаво, останній спосіб є відносно новим, оскільки не був представлений з моменту створення Центру ВОІВ, а доданий лише в 2007 р.

Для забезпечення роботи Центру ВОІВ були розроблені так звані Правила ВОІВ, котрі фактично об'єднують чотири документи у відповідності кожному способу вирішення спорів, що представлений під егідою Центру ВОІВ, а саме: Правила медіації ВОІВ, Правила арбітражу ВОІВ та Правила прискореного арбітражу ВОІВ, Правила експертного рішення ВОІВ. З моменту свого запровадження, ці акти вже неодноразово переглядалися та вдосконалювалися, зокрема востаннє у 2021 р.

Важливо також відзначити про їх юридичну силу, адже з точки зору міжнародного публічного права відповідно вони не є актами обов'язкової сили, однак набувають зобов'язуючої сили для учасників приватноправових відносин унаслідок їх волевиявлення, насамперед через арбітражні або медіаційні застереження, включені до контрактів, чи окремі угоди, спрямовані на передачу існуючого чи потенційного спору між сторонами для його вирішення в рамках Центру ВОІВ. Загалом же дані Правила виконують три ключові функції:

– процедурну - визначення чітких процедур здійснення альтернативного вирішення спорів;
– уніфікаційну - створення єдиних стандартів для врегулювання міжнародних спорів стосовно інтелектуальної власності;
– гарантійну - забезпечення незалежності і неупередженості нейтральних осіб, рівності сторін та конфіденційності провадження.

Для них є характерний високий рівень юридичної техніки, чіткість і лаконічність, але й водночас велика змістовність, адже ними охоплені, врегульовані зокрема такі питання процедур альтернативного вирішення спорів: визначення сфери застосування, порядок ініціювання процедури, роль Центру ВОІВ, статус і повноваження нейтральної особи (медіатора, арбітра чи експерта), принципи конфіденційності, підстави завершення провадження, застосовне право, мова та місце, винесення рішення, податки і збори тощо.

Переходячи до безпосередньо характеристики способів альтернативного вирішення в рамках ВОІВ, то слід відзначити, що Правила, розроблені для кожного з них, не містять прямого їхнього визначення. Проте з огляду на зміст положень щодо цих процедур, а також з посиланням на інформацію, розмішену на офіційному сайті ВОІВ, маємо досить чітке уявлення про них і їхню відповідність загальновизнаним міжнародним практикам.

Так, медіація (посередництво) – добровільна та необов'язкова процедура альтернативного вирішення спорів, у межах якої нейтральний посередник - медіатор - допомагає сторонам досягти взаємоприйнятного врегулювання. Її основними рисами слід виділити добровільність, конфіденційність і участь нейтральної третьої сторони. Таке розуміння відповідає міжнародним стандартам. Зокрема, Директива 2008/52/ЄС визначає медіацію як структурований процес, у межах якого сторони добровільно намагаються досягти згоди за підтримки медіатора [2]. Сінгапурська конвенція про медіацію 2019 р. також підкреслює, що медіатор сприяє врегулюванню, але не уповноважений ухвалювати обов'язкове рішення.

Передаючи спір до Центру ВОІВ, сторони погоджуються на застосування Правил медіації ВОІВ, які встановлюють базові процедурні рамки, зберігаючи при цьому гнучкість та автономію волі сторін. Зокрема сторонам надається змога домовитися про окремі процедурні аспекти, такі як: призначення та повноваження медіатора, спосіб визначення його гонорару, проведення меді-

ації, питання конфіденційності, розподіл витрат тощо. Слід відзначити, що починаючи з 2016 р. можливість подання одностороннього запиту на медіацію, що відповідає міжнародній практиці, яка, наприклад, також властива Типовому закону ЮНСІТРАЛ. У той же час слід відзначити, що односторонній запит не означає початок медіації фактично в односторонньому порядку, а лише про саму ініціативу вдатися до такої процедури, що вимагатиме згоди протилежної сторони.

Згідно Правил медіації ВОІВ медіатор повинен бути незалежною, неупередженою та нейтральною особою. Сторони можуть самостійно обрати кандидатуру або скористатися процедурою призначення через Центр ВОІВ, який пропонує перелік кваліфікованих фахівців. Зокрема сторони викреслюють зі списку небажаних осіб та нумерують в порядку пріоритету інших. Списки повертаються обома сторонами до Центру, де на його основі він уже здійснює призначення медіатора, навіть якщо у повернутих списках немає особи, яка є прийнятною для обох сторін. При цьому варто зауважити, що Центр ВОІВ може самостійно призначити посередника, не вдаючись до визначеної Правилами медіації процедури, зважаючи на особливості та обставини справи. Це може суттєве підвищити продуктивність і ефективність процесу, дозволяючи уникнути пастки затягування і невирішеності щодо наріжного питання для проведення посередництва між сторонами.

Процес медіації може відбуватися у зручному для сторін форматі, зокрема дистанційно. У ході нього сторони повинні поводити себе добросовісно, співпрацювати з медіатором, а він, у свою чергу, не має право нав'язувати сторонам якесь рішення. Важливою гарантією є конфіденційність усіх матеріалів та переговорів.

Медіація завершується укладенням угоди про врегулювання або припиненням процедури, якщо подальші зусилля є недоцільними чи сторона заявляє про вихід із процесу. За потреби спір може бути переданий на інші процедури в межах Центру ВОІВ.

Відзначаючи переваги та ефективність даного способу альтернативного вирішення спорів під егідою ВОІВ, то тут слід наголосити, що він входить до одного з найбільш затребуваних. З моменту створення Центру ВОІВ, ним було розглянуто сотні справ зі застосуванням медіації. Понад 70% з яких завершуються угодою, а середній часовий проміжок врегулювання становить 4-5 місяців [3]. Медіація охоплює найрізноманітніші сфери права інтелектуальної власності: патенти, торговельні марки, авторське право, телекомунікації тощо. Також відносно низькими є затрати на посередництво під егідою Центру ВОІВ. Усе це робить даний спосіб вирішення спорів надзвичайно привабливим.

Арбітраж за Правилами арбітражу ВОІВ є незалежною (недержавною) процедурою вирішення спорів, що здійснюється на підставі угоди сторін та передбачає передачу спору одному або кільком арбітрам для ухвалення обов'язкового рішення. Його ключовими ознаками є договірна природа, недержавний характер та остаточність рішення, що відповідає підходам Типового закону ЮНСІТРАЛ про міжнародний торговельний арбітраж.

Правила арбітражу ВОІВ встановлюють комплексний і водночас гнучкий процедурний механізм, спрямований на забезпечення ефективності, передбачуваності та своєчасності розгляду. Ключовий принцип, що простежується фактично крізь усі Правила – це автономія волі сторін, виражена як у виборі права, так і у процесуальній свободі. Правила регулюють формування арбітражного трибуналу, порядок подання заяв і доказів, проведення слухань, винесення рішення, питання конфіденційності, припинення провадження, а також зборів і витрат.

Провадження розпочинається з подання запиту на арбітраж, який містить інформацію про сторони, спір, арбітражну угоду та вимоги позивача. За це сплачується реєстраційний збір. Відповідач подає відповідь протягом 30 днів. Опісля одним з найважливіших питань процесу стає формування трибуналу: сторони можуть визначити кількість арбітрів і порядок їх призначення. За відсутності домовленості трибунал, як правило, складається з одного арбітра, якщо Центр ВОІВ не вирішить інакше. У разі трьох арбітрів кожна сторона призначає по одному, а головуючого обирають призначені арбітри або, за потреби, Центр. Також передбачено механізм відводу арбітра та вимоги щодо його незалежності й неупередженості.

Серед іншого, що може бути визначено за домовленістю сторін – це місце та мова арбітражу.

Арбітражний розгляд передбачає подання позовної заяви та відзиву, дослідження доказів, заслуховування свідків і експертів, а також можливість застосування тимчасових заходів через надзвичайного арбітра. Провадження закривається після надання сторонам достатньої можливості представити свої позиції; орієнтовний строк розгляду становить близько дев'яти місяців від

формування трибуналу або подання відзиву. При цьому всьому важливим є дотримання принципу конфіденційності.

Рішення по суті спору виноситься трибуналом з посиланням на закони чи норми права певної країни, обраної сторонами. Це є посилання саме на матеріальне право, а не колізійне. За відсутності вибору права сторонами трибунал застосовує закон або норми права, що на його думку слушними, також беручи до уваги торгівельні звичаї. Винесене рішення є обов'язковим для сторін та остаточним, тобто не підлягає апеляції. Варто відзначити, що воно може бути виконане відповідно до положень Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р., учасниками якої є понад 170 країн світу. Зокрема Правила арбітражу ВОІВ містять безпосереднє посилання на неї у п. g ст. 64 щодо форми та повідомлення про арбітражні рішення, визначаючи, що на запит однієї зі сторін Центр надає їй за власний рахунок копію рішення, засвідчену Центром, яка вважається такою, що відповідає вимогам статті IV(1)(a) Конвенції ООН про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 р. [4].

За час існування Центру ВОІВ було розглянуто сотні справ в порядку арбітражу, охоплюючи знову-таки різноманітні аспекти прав інтелектуальної власності. Водночас арбітражна процедура під егідою Центру ВОІВ в середньому займає 12-13 місяців, а винесенням рішенням закінчуються близько 33% справ, що порівняно з медіацією є нижчим показником. Проте це не є свідченням того, що арбітраж не є ефективним чи професійним, а лише наголошує на специфіці, відмінності цієї процедури як більш складної і деталізованої. Також слід брати до уваги, що в ході арбітражу сторони можуть просто дійти до врегулювання без винесення рішення, підкреслюючи сильний модераторський і посередницький виплив, що справляє Центр ВОІВ.

Говорячи про третю опцію альтернативного вирішення спорів в рамках Центру ВОІВ, то треба зазначити, що ключова відмінність прискореного арбітражу від класичного в коротших термінах розгляду справи та менших затратах на його проведення. Такий спосіб вирішення спору якнайкраще підійде для справ, в яких сума заявлених позовних вимог не виправдовує затрати для більш тривалих та дороговартісних процедур, а коло питань для вирішення є доволі вузьким, не потребуючи тривалого та детального встановлення фактів.

В середньому прискорений арбітраж займає 4-5 місяців, а не рік як у випадку з класичним. Досягається це зокрема завдяки тому, що передбачено розгляд справи лише одним арбітром, без можливості залучення трійки арбітрів; подача позовної заяви разом із запитом на арбітраж, тоді як в класичному арбітражі це опціонально; відзив на позовну заяву подається разом з відповіддю на запит про арбітраж; граничний термін оголошення арбітражу сягає трьох місяців замість дев'яти; остаточне рішення виноситься максимум впродовж місяця, а не трьох.

Експертне рішення є четвертим способом альтернативного вирішення спорів, представленого в межах Центру ВОІВ. Це є процедура, в межах якої спірне питання за взаємною згодою сторін передається на вирішення одному чи кільком експертам, уповноваженим надати обов'язковий висновок щодо предмета розбіжностей. У ній можна побачити багато спільного з медіацією та арбітражем, що зокрема пов'язано з тим, що експертне рішення як таке може бути частиною зазначених процедур, не становлячи окремого процесу. Проте відразу слід зауважити, що експертне рішення, по своїй суті, - це механізм вирішення вузькоспеціалізованих (як правило технічних, наукових чи фінансових) питань, що більше схожий на професійний висновок, ніж судове рішення в арбітражному розумінні тощо. Одна з головних і характерних відмінностей полягає в тому, що арбітражне рішення має остаточний і обов'язковий характер для сторін, тоді як висновок експерта стає обов'язковим лише за наявності відповідної домовленості між ними та, як правило, має рекомендаційне значення.

Відтак застосування експертного рішення не видається доцільним для складних та комплексних випадків, з великою кількістю питань для врегулювання. У той же час воно чудово підходить для тих випадків, де суперечність між сторонами зосереджена навколо якогось вузького, досить технічного питання. Як приклад, це може стосуватися визначення розміру роялті, де висновок експерта розставить всі крапки над «і».

Загалом же ВОІВ всіляко сприяє сторонам у їх залученні до врегулювання спорів в рамках свого Центру. Так, на сайті ВОІВ розмішені типові медіаційні та арбітражні застереження й угоди, що можуть бути використані сторонами для передачі їхніх спорів для вирішення за допомоги Центру ВОІВ. Активно розвиваються форми електронного взаємодії, включаючи подачу документів та загалом проведення процедур, що значно економить час і фінансові ресурси, роблячи взаємодію з Центром ВОІВ максимально привабливою.

Однак, напевне, найбільшого успіху Центр ВОІВ досяг у врегулюванні спорів, пов'язаних із доменним ім'ям.

Тут теж важливо відзначити історичний контекст. Зокрема у зв'язку зі стрімким розвитком Інтернет-технологій у 90-х рр. минулого століття з'явилася міжнародна некомерційна організація Інтернет-корпорація з присвоєння імен та номерів (ICANN), яка в 1999 р. доручила ВОІВ, як спеціалізованій установі ООН, підготувати звіт про суперечки між торговельними марками та доменними іменами, а також розробити обов'язкову адміністративну процедуру для протидії зловживанням адміністрації та вирішенню конфліктів щодо цього. На підставі заключень ВОІВ ICANN у 1999 р. прийняла Єдину політику вирішення спорів щодо доменних імен (UDRP), що була запроваджена також усіма реєстраторами, акредитованими при ICANN, стаючи фактично частиною договору між реєстратором та клієнтом.

У разі виникнення суперечності щодо доменного імені відповідно до UDRP, спір подається до одного з постачальників послуг адміністративного вирішення спорів, затвердженого ICANN, рішення якого є обов'язковим та відразу вступає в силу. Серед них: Азійський центр вирішення спорів щодо доменних імен (ADNDRC), Канадський центр міжнародного вирішення інтернет-спорів (CIIDRC), Арбітражний центр Чеського арбітражного суду з питань інтернет-спорів, ФОРУМ (також відомий як Національний арбітражний форум) та ВОІВ.

Саме Центр ВОІВ є одним з найбільших та найвпливовіших постачальників послуг з вирішення спорів у зв'язку з неправомірною реєстрацію та використанням доменних імен. Зокрема на це вказує вражаюча цифра в понад 68 000 розглянутих справ на основі UDRP, котрі стосувалися більше як 124 000 доменних імен [5]. Це зокрема пов'язано з тим, що процес відповідно до UDRP є швидким і менш затратним, аніж традиційні судові процеси чи інші способи врегулювання спорів. Окрім того, Центр здійснює адміністрування спорів відповідно до спеціальних політик, ухвалених окремими реєстрами gTLD. Також надається підтримка національним реєстрам ccTLD у розробленні умов реєстрації та процедур розгляду спорів, щоб забезпечити впровадження кращих практик управління реєстрами й охорони прав інтелектуальної власності.

Центр ВОІВ не лише займається врегулюванням спорів щодо доменних імен, але й активно прагне підвищувати обізнаність компаній про UDRP та розвиток кіберсквотингової діяльності, зменшуючи таким чином кількість конфліктів, котрі виникають у цьому напрямку.

Українські офіційні органи та адміністратори доменних імен плідно співпрацюють з ВОІВ у напрямку вирішення спорів, зокрема щодо доменів «.UA», «com.ua» та ряду інших, зважаючи на реалії воєнного стану.

Висновки. Створення Центру з арбітражу та посередництва ВОІВ та надання відповідно організації повноважень у сфері альтернативного вирішення спорів стало логічною відповіддю на глобалізацію та цифровізацію відносин у сфері інтелектуальної власності.

Сьогодні Центр ВОІВ є важливим, провідним постачальником послуг з вирішення спорів щодо інтелектуальної власності у світі, забезпечуючи чотири способи для врегулювання суперечностей: медіація, арбітраж, прискорений арбітраж, експертне рішення. Також у сфері доменних імен Центр ВОІВ посідає чільне місце серед надавачів послуг відповідно до політики, запровадженою ICANN (UDRP) та розробленої за сприяння ВОІВ, що зробило його ключовим міжнародним механізмом протидії кіберсквотингу.

Тому діяльність Центру ВОІВ загалом сприяє формуванню єдиних міжнародних стандартів врегулювання спорів у сфері інтелектуальної власності та підвищує ефективність захисту прав інтелектуальної власності, передусім у глобальному цифровому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Convention establishing the World Intellectual Property Organization: convention; United Nations, New York, 1967. United Nations Treaty Series. Vol. 828-I-11846 / United Nations. URL: https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20828/volume-828-I-11846-English.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
2. DIRECTIVE 2008/52/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. *Official Journal of the European Union*. 2008. L 136. P. 3–8. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj/eng (дата звернення: 1.02.2026).

3. WIPO Caseload Summary / World Intellectual Property Organization Arbitration and Mediation Center. WIPO. URL: https://www.wipo.int/amc/en/center/caseload.html (дата звернення: 1.02.2026).
4. WIPO Arbitration Rules / Arbitration and Mediation Center, World Intellectual Property Organization. WIPO. URL: https://www.wipo.int/amc/en/arbitration/rules/ (дата звернення: 1.02.2026).
5. WIPO Domain Name Dispute Resolution Statistics / World Intellectual Property Organization Arbitration and Mediation Center. WIPO. URL: https://www.wipo.int/amc/en/domains/statistics (дата звернення: 1.02.2026).
6. Ignacio de Castro, Heike Wollgast, Andrzej Gadkowski. Review of the World Intellectual Property Organization's Arbitration and Mediation Center //H A Grigera Naón, P E Mason (eds). International Commercial Arbitration Practice: 21st Century Perspectives. New York: Matthew Bender Elite Products, 2017.
7. WIPO Guide to the Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy (UDRP) / Arbitration and Mediation Center, World Intellectual Property Organization. WIPO. URL: https://www.wipo.int/amc/en/domains/guide/#b3 (дата звернення: 1.02.2026).
8. WIPO Mediation Rules / Arbitration and Mediation Center, World Intellectual Property Organization. URL: https://www.wipo.int/amc/en/mediation/rules/ (дата звернення: 1.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Балас Д.А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК: 341.2
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.39

СПІВВІДНОШЕННЯ ВИЗНАННЯ ТА НЕВИЗНАННЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Бевза Ю.П.,
адвокат
ORCID: 0009-0002-4132-3298
e-mail: advokat_bevza@meta.ua

Дундукова Л.В.,
слухач курсу денного навчання
факультету професійної освіти та лідерства,
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0009-0000-8962-2735
e-mail: tr_lucia@ukr.net

Мота А.Ф.,
доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри адміністративної діяльності,
Національна академія
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-0401-3496
e-mail: atom_75@ukr.net

Бевза Ю.П., Дундукова Л.В., Мота А.Ф. Співвідношення визнання та невизнання в міжнародному праві.

У статті здійснено системний теоретичний аналіз природи визнання як одностороннього офіційного акта держави, що поєднує суверенний політичний вибір і юридичну значущість для міжнародної взаємодії. Рішення про визнання ухвалюється в межах політичної дискреції суб'єкта міжнародного права, однак на практиці воно має визначені правові наслідки для подальших офіційних контактів і форм міжнародного співробітництва.

Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування між визнанням як механізмом підтвердження правового статусу держави чи уряду та режимом невизнання як правовою реакцією на міжнародно-протиправні ситуації, зокрема агресію, окупацію або спроби анексії. Змішування цих категорій у правозастосуванні спотворює розуміння їхніх правових ефектів і може послаблювати ефективність міжнародного реагування, зокрема із використанням санкційних та інших обмежувальних заходів.

Докладно розкрито зміст обов'язку невизнання ситуацій, створених внаслідок серйозних порушень імперативних норм *jus cogens*. Встановлено, що функція цього обов'язку полягає у запобіганні легітимації результатів протиправного застосування сили та недопущенні «нормалізації» незаконних територіальних змін у міжнародному просторі.

На основі аналізу міжнародної практики, сформованої у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації проти України, систематизовано підходи до формування політики невизнання та окреслено межі допустимої взаємодії з *de facto* владою на окупованих територіях з гуманітарних і правозахисних питань. Обґрунтовано, що технічні контакти, спрямовані на захист прав людини або вирішення нагальних гуманітарних потреб, не повинні створювати ефект імпліцитного визнання за умови їх обмеженого характеру та наявності чітких офіційних застережень про невизнання легітимності окупаційних структур.

Уточнено юридичні наслідки визнання для режимів офіційних контактів, зокрема щодо допуску та акредитації представників, встановлення договірних відносин і визначення обсягу суверенних

та дипломатичних імунітетів. Додатково окреслено ризикові індикатори імпліцитного визнання через поведінку держав, зокрема інституціоналізацію взаємодії та використання форматів, здатних створювати враження прийняття незаконної територіальної юрисдикції.

Ключові слова: інститут визнання, невизнання, jus cogens, імпліцитне визнання, де-факто влада, агресія, окупація, територіальна цілісність, санкційні заходи.

Bevza Y.P., Dundukova L.V., Mota A.F. The concept of recognition in international law.

This article provides a systematic theoretical analysis of the nature of recognition as a unilateral official act of a state that combines sovereign political choice with legal significance for international interaction. The decision to extend recognition is taken within the political discretion of a subject of international law; however, in practice it entails specific legal consequences for subsequent official contacts and forms of international cooperation.

The study substantiates the need to draw a clear distinction between recognition as a mechanism for confirming the legal status of a state or government and the regime of non-recognition as a legal response to internationally wrongful situations, in particular aggression, occupation, or attempted annexation. Conflating these categories in legal practice distorts the understanding of their legal effects and may weaken the effectiveness of international responses, including through the use of sanctions and other restrictive measures.

The content of the obligation of non-recognition of situations created by serious breaches of peremptory norms of *jus cogens* is examined in detail. It is established that the function of this obligation is to prevent the legitimization of the results of the unlawful use of force and to avert the "normalization" of unlawful territorial changes in the international sphere.

On the basis of an analysis of international practice shaped in connection with the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, the article systematizes approaches to developing a policy of non-recognition and delineates the limits of permissible interaction with *de facto* authorities in occupied territories on humanitarian and human rights matters. It is argued that technical contacts aimed at protecting human rights or addressing urgent humanitarian needs should not produce the effect of implicit recognition, provided that they are limited in scope and accompanied by clear official caveats regarding the non-recognition of the legitimacy of occupation authorities.

The legal consequences of recognition for regimes of official contact are further clarified, in particular with regard to the admission and accreditation of representatives, the establishment of treaty relations, and the determination of the scope of sovereign and diplomatic immunities. In addition, the article identifies risk indicators of implicit recognition arising from state conduct, including the institutionalization of interaction and the use of formats capable of creating the impression of acceptance of unlawful territorial jurisdiction.

Key words: institution of recognition, non-recognition, *jus cogens*, implicit recognition, *de facto* authorities, aggression, occupation, territorial integrity, sanctions measures.

Постановка проблеми. У сучасному міжнародному праві дедалі складніше чітко розмежовувати інститут визнання як спосіб підтвердження міжнародно-правового статусу держави чи уряду та інструменти міжнародного реагування на серйозні порушення міжнародного права. В заявах і резолюціях щодо агресії, окупації або спроби анексії нерідко використовується лексика «визнання» і «невизнання». Водночас у таких випадках йдеться не про надання суб'єктові правосуб'єктності, а про заперечення правових наслідків міжнародно-протиправних діянь. Тому актуальним науковим завданням є з'ясування змісту й меж цих категорій, насамперед відмежування визнання статусу від обов'язку невизнання ситуацій, створених шляхом застосування сили. Окремого визначення потребують правові межі та допустимі форми взаємодії з *de facto* органами влади на окупованих територіях.

Значення такого розмежування особливо виразне у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Політика невизнання незаконних територіальних змін, визначення меж офіційної взаємодії з окупаційною адміністрацією, а також застосування надалі механізмів відповідальності держави-агресора і відшкодування завданих збитків безпосередньо залежать від коректного тлумачення актів (не)визнання.

Стан опрацювання проблематики. Сучасні наукові підходи в міжнародному праві підкреслюють політико-правовий характер визнання держав. По суті це, насамперед політичне

рішення, яке одночасно призводить до цілком реальних юридичних наслідків – доступ до договорів, імунітети, членство в організаціях тощо. Саме тому визнання майже ніколи не зводиться до простого «так» чи «ні», а набуває різних форм – від повного до часткового, *de facto* чи умовного. Ці аспекти детально аналізуються Е. Мілано в контексті незаконних територіальних ситуацій та обов'язку невизнання [1], а також Д. Кроуфордом, який демонструє, як декларативна теорія поступово доповнюється політичними й легітимнісними чинниками в сучасній практиці [2].

У доктрині міжнародного права визнання традиційно описують як інструмент підтвердження міжнародно-правового статусу нових держав або урядів, однак інститут визнання досі не має універсальної кодифікації. Унаслідок цього він функціонує як гнучкий механізм, у межах якого зовнішньополітичний вибір держави набуває юридичної форми та впливає на умови офіційних контактів, договірних відносин і представництва.

Сучасна практика ускладнила розмежування між визнанням статусу держави або уряду та реакціями на міжнародно-протиправні ситуації, зокрема агресію, окупацію чи спроби анексії. У політичній і правовій комунікації нерідко використовують терміни «визнання» та «невизнання», хоча в багатьох випадках ідеться не про надання статусу суб'єктові, а про відмову визнавати правові наслідки застосування сили. У цьому зв'язку окремого значення набуває питання про межі допустимої взаємодії з *de facto* органами влади на окупованих територіях.

Зазвичай ці межі аналізують через категорію імпліцитного (непрямого) визнання. Держави змушені поєднувати практичну потребу в контактах із ризиком створення враження прийняття незаконної ситуації. Зокрема, Ш. Талмон наголошує, що обов'язок невизнання не вичерпується формальною заявою і включає утримання від дій, які за змістом можуть бути витлумачені як непряме визнання законності ситуації, створеної серйозним порушенням міжнародного права. Він підкреслює, що йдеться не про заборону будь-яких контактів, а про недопущення тих форм взаємодії, які «припускають» визнання правомірності відповідної ситуації [3].

Починаючи з 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну в 2022 році, наукові акценти змістилися у бік дослідження невизнання як правового механізму захисту імперативних норм *jus cogens*. Невизнання дедалі частіше розглядають як практичний обов'язок, що передбачає не лише проголошення позиції, а й утримання від кроків, здатних легітимізувати незаконні територіальні зміни. У такому підході невизнання співвідносять із санкційними режимами та загальним механізмом міжнародно-правової відповідальності. В українській науці ці теми активно розробляють, зокрема, А. Кориневич, Т. Короткий та О. Мережко. Вони наголошують, що ключовим завданням є недопущення «нормалізації» окупації, тобто перетворення незаконного стану на фактично «звичний» або мовчазно прийнятний. Саме тому, на їхню думку, потрібні дієві правові інструменти, здатні системно блокувати спроби легітимізації наслідків дій, учинених усупереч міжнародному праву [4; 5].

Попри значний масив напрацювань, залишаються питання, що потребують окремого осмислення. По-перше, досі складно сформулювати стійкі критерії, які відмежовують вимушені технічні або гуманітарні контакти від поведінки, що може мати ефект імпліцитного визнання. По-друге, потребує конкретизації мінімальний зміст політики невизнання та її співвідношення з гуманітарними винятками. По-третє, окремого аналізу потребують «обхідні» форми взаємодії, зокрема економічні, цифрові та культурні практики, які не оформлюються як визнання, але здатні поступово створювати враження допустимості й «звичності» незаконної ситуації.

Мета статті полягає в послідовному дослідженні співвідношення визнання як підтвердження міжнародно-правового статусу з суміжними ситуаціями (дипломатичні відносини, участь/членство в міжнародних організаціях, встановлення офіційних контактів), а також із правовою кваліфікацією режиму невизнання.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві визнання традиційно розуміють як односторонній, добровільний акт держави у спосіб, що прямо або опосередковано підтверджує існування нового суб'єкта міжнародного права та готовність вступати з ним у міжнародно-правові відносини [6, с. 81]. Ключовими ознаками такого акту є суверенний розсуд, односторонній акт волевиявлення, юридично значущий у контексті здійснення офіційних контактів. На відміну від суто політичної оцінки, визнання здатне змінювати правовий контекст взаємодії, відкриваючи можливість встановлення дипломатичних або консульських відносин, розвитку договірних відносин, прийняття повноважень представників, застосування імунітетів і привілеїв.

Водночас інститут визнання поєднує політичний розсуд і юридично значущі наслідки. З одного боку, рішення про визнання часто зумовлюється політичними міркуваннями. З іншого боку, воно може спричиняти юридичні наслідки, виступаючи не лише зовнішньополітичним сигналом, а й юридично значущим фактом. Чутливість визнання зумовлена тим, що воно перебуває на перетині права й політики, а його наслідки виходять далеко за межі суто юридичної кваліфікації. Саме тому визнання здійснюється переважно обережно й ситуативно, часто в непрямих формах, з урахуванням зовнішньополітичних інтересів та можливих правових наслідків.

Суттєвим викликом є відсутність універсальної договірної кодифікації інституту визнання. Регулювання переважно ґрунтується на звичаї та практиці держав, що зумовлює варіативність підходів до критеріїв, форм і наслідків визнання.

У доктрині сформувалися дві класичні теорії – декларативна і конститутивна. Декларативний підхід передбачає, що правосуб'єктність держави виникає об'єктивно, за рахунок фактичного становлення та підтвердження необхідних ознак державності, а визнання лише констатує наявний факт. Конститутивна теорія, навпаки, пов'язує повноцінну правосуб'єктність із самим актом визнання іншими державами та підкреслює практичну реалізацію прав і обов'язків суб'єкта в сфері міжнародних відносин [6, с. 83–84; 7, с. 35–36].

На практиці ж поєднуються два підходи, коли реальне існування становить основу, а визнання нерідко є необхідною умовою для повноцінної участі в міжнародному співробітництві. Як наслідок, стають можливими часткова форма визнання і варіативна (диференційована) практика, що породжує правову невизначеність щодо договорів, представництва, участі в організаціях і режимів імунітетів.

Залежно від того, чи визнається суб'єкт у повному юридичному обсязі, чи лише в межах фактичних відносин, говорять про *de jure* або *de facto*. Визнання *de jure* передбачає повне, остаточне прийняття суб'єкта як учасника міжнародних відносин і зазвичай створює основу для повних дипломатичних відносин. Визнання *de facto* є обережнішим, адже фіксується фактичний стан (ефективність влади, контроль над територією) і часто має тимчасовий або обмежений характер [6, с. 83–84].

За способом вираження визнання буває прямим (експліцитним) – через офіційні заяви, ноти, двосторонні акти та імпліцитним, коли позиція держави випливає з її поведінки. Саме імпліцитність потребує особливої обережності, оскільки технічні контакти, взаємодія з гуманітарних питань або переговори, які диктує практична необхідність, не завжди означають зміну юридичної позиції. У багатьох випадках держави свідомо підтримують так звані «робочі» канали без переходу до визнання. Яскравим прикладом такого визнання були вимушені зносини України з ЛНР та ДНР. Україна повністю не визнає ці утворення, але для того щоб обмінятися полоненими, вести переговори з приводу збройної агресії, щоб переправляти осіб через кордон, надавати допомогу населенню Україна вимушена підписувати договори [8, с. 24].

Визнання слід чітко відмежовувати від суміжних інститутів, насамперед від встановлення дипломатичних відносин і членства в міжнародних організаціях. Встановлення дипломатичних відносин нерідко слугує практичним маркером визнання, але не тотожне йому. Членство в міжнародній організації також не «створює» державу, хоча може підтверджувати її здатність діяти на міжнародній арені.

Принципово важливо розмежовувати, по-перше, визнання як підтвердження міжнародно-правового статусу суб'єкта (держави або уряду), а по-друге, правову кваліфікацію ситуації як агресії, анексії чи окупації та режим невизнання її наслідків. Саме поєднання цих двох вимірів у межах одного підходу ускладнює адекватне пояснення сучасної практики та підриває юридичну визначеність санкційних, дипломатичних і економічних рестрикцій.

Окремої уваги заслуговує умовне або кероване визнання як модель, що дедалі частіше використовується у міжнародній практиці. В багатьох ситуаціях держави обирають гібридний підхід, коли офіційне підтвердження статусу суб'єкта відсутнє, однак допускається обмежена взаємодія у чітко визначених сферах або на певний строк. Такий формат дозволяє зберігати контроль над правовими наслідками та не допустити того, щоб технічні контакти автоматично трансформувалися у повне прийняття суб'єкта як рівноправного учасника міжнародних відносин. Зокрема, згідно ч. 4 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлення зв'язків та взаємодія органів державної влади України, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з

незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованій території, допускається виключно з метою забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод громадян України, виконання міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, сприяння відновленню в межах тимчасово окупованої території конституційного ладу України [9].

У цій логіці важливим є розрізнення між визнанням фактів і визнанням титулу. Держава може враховувати фактичні обставини, зокрема реальний контроль над територією або наявність адміністративних структур, якщо це необхідно для безпеки чи захисту людей. Водночас така оцінка не повинна перерости у прийняття суверенітету або законності анексії, окупації чи іншого незаконного статусу. Подібний баланс дає змогу реагувати на реальність без підриву фундаментальних норм, насамперед принципу територіальної цілісності та заборони силової зміни кордонів [10, с. 59–63].

Серйозним практичним викликом є ризик повзучої нормалізації через бюрократичні рішення. Нерідко розбіжність між задекларованою міжнародною позицією та реальними адміністративними діями стає критичною, оскільки юридичний ефект формується не лише на рівні заяв міністерств закордонних справ, а й у повсякденній роботі митних, прикордонних, міграційних, фінансових органів та судів. Саме на цьому рівні можуть виникати ситуації, коли апарат держави починає поводитися з незаконним станом як із буденністю. Щоб поодинокі рішення не породжували зовнішньополітичних наслідків, режим невизнання потребує внутрішньої дисципліни. Йдеться про уніфіковані інструкції для органів влади, стандартні формулювання в документах, а також наперед визначені запобіжники, які зменшують імовірність імпліцитного визнання через процедури. Водночас принциповість у питаннях статусу не повинна перетворюватися на шкоду для цивільного населення. Сучасна практика допускає обмежене врахування окремих фактів або документів, коли це необхідно для реалізації прав людини, зокрема для підтвердження сімейного статусу, доступу до судового захисту чи отримання соціальних гарантій [9]. Ключовим є те, щоб такі рішення супроводжувалися чіткою позицією про незмінність правової оцінки ситуації та відсутність будь-якої легітимації окупаційної влади або незаконних структур.

Окремо варто врахувати, що сучасні спори дедалі частіше стосуються не існування держав як таких, а статусу урядів і питань представництва. У цих випадках практичні наслідки проявляються через рішення про те, кого приймають як уповноваженого представника, кого допускають до міжнародних форумів, хто отримує доступ до державних активів за кордоном, а також з ким укладаються угоди від імені держави. Тому держави нерідко уникають декларативних формул і натомість будують практику взаємодії з тими політичними силами, які вони вважають легітимними. У результаті визнання набуває рис процесу, що формується через послідовні рішення, а не одноразового акту. В сучасних умовах розвитку міжнародних відносин допускається навіть визнання урядів, що прийшли до влади неконституційним шляхом, але при цьому враховуються певні обставини, наприклад: чи підтримується народом діяльність нового уряду; чи здійснює уряд ефективну владу на території держави; чи встановлено демократичний політичний режим та чи гарантується дотримання основних прав і свобод людини [6, с. 84].

Зрештою, невизнання слід розуміти як інструмент колективної протидії грубим порушенням, а не як самоціль. Його ефективність залежить від узгодженості дипломатичних сигналів із санкційними та іншими обмежувальними заходами, а також від синхронності позицій партнерів. Якщо один елемент випадає, зростає ризик поступової нормалізації незаконної ситуації. Тому невизнання має функціонувати як тривала правова рамка, яка одночасно стримує порушника, підтримує єдність міжнародної реакції та зберігає підстави для майбутньої відповідальності і відшкодування шкоди.

Обов'язок невизнання *non-recognition* пов'язують із серйозними порушеннями імперативних норм, насамперед із забороною агресії та принципом незастосування сили. У системі відповідальності держав він відображений, зокрема, у ст. 41 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятих Комісією міжнародного права ООН у 2001 році, яка покладає на держави обов'язок не визнавати як законну ситуацію, створену серйозним порушенням, і не надавати допомоги чи сприяння у підтриманні такої ситуації [11].

Збройна агресія Російської Федерації проти України наочно демонструє співіснування логіки визнання або невизнання суб'єктів і логіки кваліфікації незаконних ситуацій та невизнання їх наслідків. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Aggression against Ukraine» відобразила

узгоджену оцінку протиправності застосування сили та містила вимогу припинити порушення [12]. Питання невизнання будь-яких незаконних змін статусу українських територій і утримання від дій, що можуть виглядати як їх визнання, згодом було прямо сформульовано в резолюції ES-11/4 [13].

Хоча резолюції Генеральної Асамблеї переважно не мають обов'язкового характеру, їхня юридична релевантність проявляється у відображенні узгоджених формул державної практики та у формуванні стандартизованої «мови кваліфікації», яка відображена в регіональних правових актах і національних підходах держав.

Колективна правова оцінка агресії та протиправності її наслідків забезпечує узгодженість державних реакцій і знаходить прояв щонайменше у трьох взаємопов'язаних напрямах. По-перше, це санкції та інші заходи обмежувального характеру, які спрямовані на припинення порушення й недопущення легітимації його наслідків. По-друге, це формування інституційної системи фіксації збитків і підготовка репараційної архітектури. По-третє, це розвиток процедурних підходів до відшкодування шкоди, які посилюють зв'язок між кваліфікацією міжнародно-протиправного факту та практичними моделями відповідальності.

Водночас, ключове значення в процесах має переконання держав у юридичній обов'язковості поведінки, коли держави не лише фактично утримуються від визнання анексії або окупаційних структур, а й публічно заявляють про існування обов'язку невизнання. В цьому контексті невизнання виступає не лише політичною позицією, а й юридичним інструментом підтримання міжнародного правопорядку та принципу територіальної цілісності держав.

Висновки. Інститут визнання у міжнародному праві є динамічним і політично чутливим механізмом, який поєднує суверенне право держави на зовнішньополітичний вибір із юридично релевантними наслідками для міжнародної взаємодії. Відсутність універсальної кодифікації зумовлює різноманітність підходів у державній практиці та підвищує значення доктринального уточнення критеріїв, форм і правових наслідків визнання. Поряд із класичним визнанням держав і урядів у сучасних умовах зростає роль невизнання незаконних ситуацій як елемента міжнародно-правової відповідальності за серйозні порушення імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*). Реакція на збройну агресію Російської Федерації проти України демонструє, що колективні оцінки, зокрема в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, можуть виконувати функцію юридично релевантного підтвердження міжнародно-протиправного факту та формувати підґрунтя для узгоджених заходів, зокрема політики невизнання протиправних територіальних змін, санкційних режимів, механізмів документування завданої шкоди і розвитку репараційної архітектури.

Наукове опрацювання тематики визнання та невизнання нових державних утворень у міжнародному праві є продуктивним у площині аналізу колективних актів кваліфікації міжнародно-протиправних ситуацій та їхнього зв'язку з режимом невизнання.

Перспективними також видаються критерії та докази імпліцитного визнання, співвідношення контрзаходів і обов'язку невизнання, вплив колективних актів на *opinio juris*, а також моделі компенсації шкоди в умовах недобросовісної поведінки держави-порушника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Milano E. Unlawful Territorial Situations in International Law: Reconciling Effectiveness, Legality and Legitimacy. Leiden; Boston, 2006. URL: https://brill.com/display/title/12342.
2. Crawford J. The Creation of States in International Law. 2nd ed Oxford: Oxford University Press, 2006. URL: https://global.oup.com/academic/product/the-creation-of-states-in-international-law-9780198260028.
3. Talmon S. The Duty Not to 'Recognize as Lawful' a Situation Created by the Illegal Use of Force or Other Serious Breaches of a Jus Cogens Obligation: An Obligation without Real Substance? Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2006. DOI: 10.1163/EJ.9789004149816.I-472.33. URL: https://brill.com/display/book/edcoll/9789047417828/Bej.9789004149816.i-472_007.xml.
4. Кориневич А., Короткий Т. Транзитивна юстиція для України: «Per Aspera ad Astra». Право України. 2020. № 12. С. 129–149. DOI: 10.33498/louu-2020-12-129. http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001250807.
5. Merezhko O. Crimea's Annexation in the Light of International Law. A Critique of Russia's Legal Argumentation. Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal. 2016. № 2. https://doi.org/10.18523/kmlpj88181.2016-2.37-89. URL: http://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/88181.

6. Войціховський А. В. Міжнародне право: підручник; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2835/1/2020%20Mizhnarodne%20pravo_Pidruchnyk_A%20Voitsikhovskyi_2020.pdf.
7. Міжнародне право: навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с. URL: http://radnuk.info/pidrychnuku/mishnarod-pravo/45-byromensk.html?start=60.
8. Маринів І. І., Морозова А. О Деякі проблеми визнання ad hoc у сучасному міжнародному праві. Право та інноваційне суспільство. 2020. № 2 (15). С. 23–27. file:///C:/Users/admin/Downloads/Maryniv_Morozova15.pdf. DOI 10.37772/2309-9275-2020-2(15)-4. URL: https://apir.org.ua/lais/uk/article/view/maryniv_morozova15/104.
9. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text.
10. Територія і кордони у міжнародному праві: навчальний посібник / Ю.А. Дем'янюк, Д.А. Купрієнко, О.В. Діденко та ін. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2014. 232 с.
11. Responsibility of States for internationally wrongful acts: Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/56/83, 28 January 2002. Art. 41. URL: https://docs.un.org/en/a/RES/56/83.
12. Aggression against Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/ES-11/1, 2 March 2022. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/1.
13. Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations : Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/ES-11/4, 12 October 2022. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/4.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Бевза Ю.П., Дундукова Л.В., Мота А.Ф., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.24/.242.5:[061.2+338.246.88](477:73)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.40

УГОДА МІЖ УРЯДОМ УКРАЇНИ ТА УРЯДОМ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ПРО СТВОРЕННЯ АМЕРИКАНСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ФОНДУ ВІДБУДОВИ ТА КЛАУЗУЛА REBUS SIC STANTIBUS

Гішко В.С.,
аспірант відділу міжнародного права та права Європейського Союзу, Інститут держави і права імені В.М.Корецького НАН України
ORCID: 0009-0000-6173-8322
e-mail: hishkovs@gmail.com

Гішко В.С. Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови та клаузула rebus sic stantibus.

Стрімке повернення до міжнародних відносин епохи Realpolitik, за якої тенденції до збільшення впливу політики сили на міжнародні відносини становляться очевидними, змушує держави, які є потенційними об'єктами такого впливу, вдаватися до пошуку дієвих правових механізмів захисту своїх політичних та економічних інтересів в умовах докорінної зміни обставин міжнародного співробітництва. Стаття присвячена аналізу структури, змісту, обставин укладання, процедури ратифікації Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови від 30 квітня 2025 р. (далі – Угода) у контексті світоглядних змін та фактичних подій, які відбуваються у сфері міжнародних інвестиційних відносин протягом двох десятиліть XXI століття.

Досліджено зміст окремих положень Угоди на предмет їх відповідності керівним принципам ООН з питань бізнесу та прав людини. Визначено об'єктивне підгрунтя формування сучасної світової тенденції до фундаментального перегляду існуючих міжнародних інвестиційних договорів старого покоління та їх заміну міжнародними інвестиційними договорами нового покоління. Досліджено досвід Еквадору з одностороннього припинення міжнародних інвестиційних договорів старого покоління, визначено причини та правові підстави такого припинення. Виокремлено практичні випадки застосування Конституційним Судом Еквадору повноважень щодо здійснення контролю за конституційністю укладених Еквадором міжнародних договорів через надання попередніх і обов'язкових висновків щодо їх конституційності. Проведено аналіз Закону України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови» від 08 травня 2025 р. №4417-IX на предмет наявності у тексті закону застережень/імпліцитних заяв, сформульованих до його положень. Досліджено повноваження Конституційного Суду України щодо наступного контролю за чинними міжнародними договорами та спеціального контролю за критерієм «чинності» міжнародного договору. Визначено гіпотетичні випадки правомірного застосування Україною клаузули rebus sic stantibus для припинення, зупинення дії Угоди або зміни обсягу зобов'язань України за Угодою.

Ключові слова: міжнародне право, Віденська конвенція про право міжнародних договорів, докорінна зміна обставин, clausula rebus sic stantibus, ООН, міжнародні інвестиції, двосторонні інвестиційні договори, конституційний контроль за міжнародними договорами.

Hishko V.S. Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America on the Establishment of a United States-Ukraine Reconstruction Investment Fund and rebus sic stantibus clause.

The rapid return to international relations of the Realpolitik era, in which trends towards an increase in the influence of power politics on international relations are becoming evident, forces States that are potential targets of such influence to resort to finding effective legal mechanisms to protect their political and economic interests in the face of a fundamentally changing circumstances of international cooperation. The study aims to analyze the structure, content, circumstances of the conclusion and ratification of the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America on the Establishment of the United States-Ukraine Reconstruction Investment Fund done on the 30-th of April, 2025 (hereinafter the Agreement) in the context of worldview changes and actual events that take place in the field of international investment relations during the two decades of the 21st century.

The content of certain provisions of the Agreement has been studied carefully for the purpose of the examination of their compliance with the UN guidelines on business and human rights. The objective basis for the formation of the modern world trend towards a fundamental revision of existing old-generation international investment agreements and their replacement by new-generation international investment agreements have been investigated. Ecuador's experience of unilateral termination of old-generation international investment treaties has been studied, the reasons and legal grounds for such termination have been determined. Practical cases of the application by the Constitutional Court of Ecuador of the authority to monitor the constitutionality of international treaties concluded by Ecuador through the provision of preliminary and binding conclusions regarding their constitutionality have been highlighted.

An analysis of the Law of Ukraine «On the Ratification of the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the United States of America on the Establishment of the United States-Ukraine Reconstruction Investment Fund» dated May 8, 2025, №4417-IX, has been carried out with the object to reveal the existence of reservations/implicit statements formulated to its provisions in the text of the law. The powers of the Constitutional Court of Ukraine regarding subsequent control over current international treaties and special control over the criterion of «validity» of an international treaty have been studied. Hypothetical cases of Ukraine's legitimate application of the rebus sic stantibus clause to terminate, suspend the Agreement or change the scope of Ukraine's obligations under the Agreement have been identified.

Key words: international law, Vienna Convention of the Law of Treaties, fundamental change of circumstances, clausula rebus sic stantibus, UN, international investments, bilateral investment treaties, constitutional review of international treaties.

Постановка проблеми. Останні три десятиріччя міжнародного співробітництва у сфері інвестиційної діяльності відмічені чисельними прикладами зловживання правами з боку іноземних інвесторів. Характерною рисою зазначеного періоду є винесення на користь іноземних інвесторів недобросовісних арбітражних рішень, які змушують країни, що отримали іноземні інвестиції, утримуватися від застосування ними необхідних регулятивних заходів у відповідних сферах діяльності, пов'язаних із залученням іноземних інвестицій. Навіть зараз країни з незначним економічним потенціалом та країни, що розвиваються, побоюються оскаржувати дії іноземних інвесторів у судах із вирішення спорів між інвесторами та державою, оскільки суди переважним чином захищають ризикових інвестиційних гравців та перешкоджають державам вчиняти необхідні регуляторні заходи, наприклад, у сфері поводження з відходами, запроваджуючи замість цього «заходи жорсткої економії» на соціальних послугах [1].

Ймовірність виникнення найближчим часом в України проблем подібного плану може бути мінімізована шляхом: (1) проведення всебічного аудиту укладених Україною міжнародних інвестиційних договорів старого покоління, (2) вивчення та (3) застосування сучасної практики укладання міжнародних інвестиційних договорів нового покоління, (4) послідовного (step by step) застосування всіх типів конституційного контролю за міжнародними інвестиційними договорами.

Аналіз останніх досліджень. Важливі аспекти правового врегулювання міжнародних інвестиційних відносин висвітлювалися такими українськими вченими як Ю.С. Шемшученко, Ю.В. Задорожний, Ю.Д. Притика, І.З. Фархудінов, І.М. Товкун, О.І. Богатирьова. Питання конституційного контролю за міжнародними договорами України докладно розглядалося О.Ю. Водянніковим.

До іноземних вчених, які досліджують сучасні проблеми, пов'язані із виконанням міжнародних інвестиційних договорів, та мають відповідний практичний досвід застосування певних способів їх вирішення, можуть бути справедливо віднесені Сесілія Олівет (Cecilia Olivet), Наталі Бернасконі-Остервальдер (Nathalie Bernasconi-Osterwalder), Сара Брюїн (Sarah Brewin), Дієго Майсанче-Томаріма (Diego Maisanche-Tomarima), Фаусто Маурісімо Тамайо-Васкес (Fausto Mauricio Tamayo-Vasquez), Рікардо Фабіан Паскумаль-Луна (Ricardo Fabian Pascumal-Luna), Кавалджіт Сінгх (Kavaljit Singh), Бургард Ільге (Burghard Ilge).

Метою дослідження є (1) здійснення аналізу обставин укладання, структури і змісту Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови від 30 квітня 2025 р. на предмет відповідності її положень керівним принципам ООН з питань бізнесу та прав людини (UNGP) у контексті формування сучасної світової тенденції до фундаментального перегляду існуючих міжнародних інвестиційних договорів та їх заміну міжнародними інвестиційними договорами нового покоління, (2) визначення ролі клаузули rebus sic stantibus у формуванні зазначеної тенденції.

У процесі дослідження були застосовані загальнонаукові і спеціально-юридичні методи. Серед загальнонаукових методів слід зазначити аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, моделювання. Також у процесі дослідження використано формально-юридичний та історико-правовий методи. При тлумаченні змісту певних положень Угоди, а також дотичних до неї нормативно-правових актів, заяв та декларацій, застосовано граматичний, логічний, системний, історичний та телеологічний способи тлумачення. Метод інверсії та телеологічний спосіб тлумачення, застосовані у процесі аналізу змісту преамбули і заключної частини Закону України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови» від 08 травня 2025 р. № 4417-IX, дозволили виявити важливу імпліцитну складову зазначеного законодавчого акту Верховної Ради України.

Виклад матеріалу. Незважаючи на стрімке повернення до міжнародних відносин епохи Realpolitik, міжнародний договір та міжнародно-правовий звичай продовжують вважатися головними джерелами міжнародного права, як то передбачено статтею 38 Статуту Міжнародного Суду ООН, який є невід'ємною частиною Статуту ООН [2].

Водночас, коли тенденції до збільшення впливу політики сили на міжнародні відносини становляться очевидними, держави, які є потенційними об'єктами такого впливу, вимушені вдаватися до пошуку дієвих правових механізмів захисту своїх політичних та економічних інтересів в умовах докорінної зміни обставин міжнародного співробітництва

Зазначені міркування повною мірою відносяться до міжнародного економічного співробітництва, невід'ємною складовою якого виступають міжнародні інвестиційні відносини, які охоплюють широкий спектр взаємодій між державами у сфері інвестування та регулюються як міжнародним правом, так і національним законодавством країн-учасниць.

За даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [3], на початок 2026 р. Україна має 71 чинний двосторонній інвестиційний договір (далі – ДІД), серед яких своє окреме місце займає ратифікований 21 жовтня 1994 року Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій (далі – Договір про захист інвестицій), який для України набрав чинності 16 листопада 1996 року та був опублікований в Офіційному віснику України 12 березня 2010 року [4].

Отже питання, що постали між суверенною та незалежною Україною і Сполученими Штатами Америки щодо заохочення та взаємного захисту інвестицій, були врегульовані державами шляхом укладення вищезазначеного двостороннього інвестиційного договору, завершальна стадія укладання якого відбулася після введення в дію нової Конституції України, яка була ухвалена 28 червня 1996 року.

На двадцять дев'ятому році чинності Договору про захист інвестицій, під час дії в Україні воєнного стану [5], обумовленого перебуванням України у збройному конфлікті з Російською Федерацією, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2025 р. № 416-р «Про підписання Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови» було схвалено проект Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови. Україномовна та англомовна версії проекту зазначеної угоди 30 квітня 2025 року були розміщені на відповідній сторінці офіційного веб-сайту органів державної влади (далі – Урядовий портал) [6].

30 квітня 2025 року у Вашингтоні, округ Колумбія, Україна, в особі Першого віце-прем'єр-міністра - Міністра економіки України Юлії Свириденко, та Сполучені Штати Америки, в особі Міністра фінансів США Скотта Бессента, підписали Угоду між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови» (далі – Угода, Угода про надра).

01 травня 2025 року о 6:02 на відповідній сторінці Урядового порталу Міністерством економіки України оприлюднено повідомлення під заголовком «Україна і США підписали Угоду про економічне партнерство та створення Інвестиційного фонду відбудови». У вказаному повідомлені Міністерством економіки України роз'яснено мету створення Інвестиційного фонду, зокрема зазначено, що Інвестиційний фонд відбудови дозволить забезпечити фінансування критично важливих проектів у сфері розробки корисних копалин та сприятиме впровадженню інновацій, технологічному розвитку та відновленню.

Окрім того Міністерством економіки України здійснено оцінку вигід сторін Угоди від її укладання, яка, на думку української сторони Угоди, полягає в тому, що: *«Угода вигідна для обох держав, адже дозволить залучити додаткові інвестиції, сприятиме розвитку інновацій і впровадженню нових технологій. США допомагають залучати до відновлення України приватних і публічних інвесторів – іноземні фонди, компанії, уряди держав, які підтримують боротьбу України проти російської агресії. Американські компанії отримають доступ до нових можливостей, які відкриває спільний розвиток природних ресурсів та відновлення України».*

Останній інформаційний блок зазначеного повідомлення містить перелік ключових гарантій для України (ймовірно в контексті укладеної Угоди), в якості яких визначено:

- Відповідність Конституції та курсу на ЄС. Угода узгоджується з чинним законодавством і міжнародними зобов'язаннями України;
- Повний контроль над ресурсами. Усі надра, територіальні води та ресурси залишаються у власності України. Лише Україна визначає умови та місця видобутку;
- Збереження державної власності. Державні компанії залишаються у власності України. Угода не впливає на приватизаційні процеси;
- Оптимальні законодавчі зміни. Для функціонування Фонду потрібні лише обмежені зміни до Бюджетного кодексу України. Сама Угода підлягатиме ратифікації Верховною Радою [7].

Попередньо варто зазначити, що здійснення конституційного контролю за міжнародними договорами України не відноситься до повноважень Кабінету Міністрів України, а отже вищенаведений висновок Кабінету Міністрів України про відповідність Угоди Конституції України є передчасним.

Разом з тим, при проведенні порівняльного аналізу положень Угоди та Договору про захист інвестицій, об'єктивність окресленого Кабінетом Міністрів України бачення «ключових гарантій для України», отриманих останньою внаслідок укладання зазначеної Угоди, не є очевидною.

Однією з важливих обставин укладання Угоди, яка має суттєве значення при тлумаченні змісту Угоди, є те, що частина 1 статті II Угоди містить посилання на іншу, що має бути укладена в майбутньому, Угоду про обмежене партнерство, текст якої на момент ратифікації Угоди не було оприлюднено, та «до якої час від часу можуть вноситися зміни відповідно до її положень для створення Американсько-українського інвестиційного фонду відбудови у формі обмеженого партнерства («Партнерство»)».

Отже, по суті, мова йде про ратифікацію Верховною Радою України міжнародного договору (Угоди), який у своєму тексті *(зокрема в частинах 1,2 статті II, частині 1 статті III, частині 1,3 статті IV, частинах 1,2,3,4 статті V, частинах 1,3,4,5 статті VI, частинах 1(a), 1(b), 1 (d) статті VII, частинах 1,2,3 статті VIII, у Додатку до Угоди, в якому дається визначення «Дата набрання чинності», «Узгоджений з Україною Дохід»)* містить відсилання до іншого міжнародного договору (Угоди про обмежене партнерство), якого на момент ратифікації Угоди не існувало або положення якого депутатам Верховної Ради України були невідомі [8].

Таким чином, ратифікація українським парламентом зазначеної Угоди, що відбулася до моменту узгодження та оприлюднення змісту Угоди про обмежене партнерство, яка має бути невід'ємною частиною Угоди, створила правову невизначеність у правах та обов'язках (сторін) за зазначеною Угодою, зокрема, *правову невизначеність* в обсязі правосуб'єктності України в питаннях розпорядження та користування природними ресурсами України, які відповідно до змісту частини 1 статті 13 Конституції України є об'єктами власності Українського народу [9].

Формулюванню мети Угоди присвячено п'ять окремих частин статті ІІІ Угоди, але, з огляду на їх загально декларативний характер, належне тлумачення мети Угоди може бути здійснено лише з урахуванням:

- визначень (термінів), наведених у Додатку А до Угоди, які містять посилання на Угоду про обмежене партнерство;
- змісту Угоди про обмежене партнерство;
- всіх обставин укладання Угоди, які мали суттєвий вплив на її укладання;
- дійсних намірів сторін Угоди.

Визначення ключових для тлумачення змісту Угоди термінів (понять), таких як «Активи, що стосуються природних ресурсів» та «Узгоджений з Україною Дохід», містяться у Додатку А до Угоди (далі – Додаток А).

Відповідно до Додатку А:

«Активи, що стосуються природних ресурсів» – це ділянки, запаси та родовища на території України алюмінію, сурми, миш'яку, бариту, берилію, вісмуту, церію, цезію, хрому, кобальту, міді, диспрозію, ербію, європію, фтору, плавикового шпату, гадолінію, галію, германію, золота, графіту, гафнію, гольмію, індію, іридію, лантану, літію, лютецію, магнію, марганцю, неодиму, нікелю, ніобію, паладію, платини, калію, празеодиму, родію, рубідію, рутенію, самарію, скандію, танталу, телуру, тербію, тулію, олова, титану, вольфраму, урану, ванадію, ітербію, ітрію, цинку, цирконію, нафти, природний газу (включаючи скраплений природний газ) та інші мінерали або вуглеводні, іншим чином погоджені Принципалами»;

«Узгоджений з Україною Дохід» означає 50% усіх роялті (орендних платежів), ліцензійних платежів та сум, що підлягають сплаті за угодами про розподіл продукції, отриманих будь-яким державним органом України від або у зв'язку з: (і) видачею нових ліцензій або спеціальних дозволів на дату набуття чинності Угоди стосовно розвідки, виробництва, видобутку, розробки, добування, експлуатації, переробки, очистки або іншого використання Активів, що стосуються природних ресурсів» [8].

Зміст вищенаведених термінів (понять) дозволяє отримати загальне розуміння суті та обсягу зобов'язань, які має намір взяти Україна за Угодою.

Назва та зміст розміщеної 01 травня 2025 року на сайті Українського Незалежного Інформаційного Агентства Новин (далі – УНІАН) статті «Угода про надра зі США: «кабальний колоніалізм» чи «План Маршалла» для України» (далі – стаття УНІАН) повною мірою віддзеркалюють рамки широкого діапазону можливих оцінок переваг та ймовірних ризиків для України, пов'язаних з укладанням зазначеної Угоди [10].

При дослідженні змісту Угоди окрему увагу привертають положення статті ІІ Угоди, поіменованої як «Сприяння створенню партнерства».

Згідно частини 2 статті ІІ Угоди «Уряд України вживає всіх заходів, щоб сприяти агенціям і установам у виконанні та реалізації цієї Угоди та Угоди про обмежене партнерство, у тому числі шляхом *прийняття, підтримування та забезпечення виконання законодавства*, яке може вимагатися для виконання та реалізації цієї Угоди та Угоди про обмежене партнерство, у тому числі з метою правової стабілізації. Уряд Сполучених Штатів Америки підтверджує, що він вжив необхідних заходів, щоб дозволити відповідним структурам США виконувати та реалізовувати цю Угоду та Угоду про обмежене партнерство».

Частина 3 статті ІІ Угоди, сформульована наступним чином: «Визнаючи той факт, що економічна діяльність, пов'язана з Партнерством, буде здійснюватися в Україні, Уряд України забезпечує, щоб, *незважаючи на будь-які нові законодавчі акти України або зміни до законодавства України, які можуть бути прийняті в майбутньому*, він продовжуватиме надавати Партнерству та його Партнерам з обмеженою відповідальністю не менш сприятливий режим, ніж той, що вимагається цією Угодою. З цією метою Уряд України забезпечує, щоб у разі будь-якої невідповідності між законодавством України та цією Угодою, ця Угода мала *переважну силу* щодо такої невідповідності. Крім того, Уряд України погоджується з тим, що він не може посилатися на положення свого внутрішнього законодавства як на виправдання будь-якого невиконання своїх зобов'язань за цією Угодою».

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 09 липня 1998 р. № 12-рп/98 у справі № 17/81-97 (далі – Рішення КСУ) термін «законодавство» «треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких

надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [11].

Стаття 19 Закону України «Про правотворчу діяльність» 24 серпня 2023 р. № 3354-IX (далі – Закон № 3354-IX) визначає юридичну силу та ієрархію нормативно-правових актів України. Із змісту пунктів 1,2 частини 2 статті 19 Закону № 3354-IX вбачається, що Конституція України в системі нормативно-правових актів України має найвищу юридичну силу і є обов'язковою до виконання на території України. Водночас, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, за ієрархією нормативно-правових актів України поступаються Конституції України та в зазначеній ієрархії займають другу ланку, маючи на території України вищу юридичну силу ніж нормативно-правові акти, що визначені у пунктах 3-13 частини 2 статті 19 зазначеного Закону № 3354-IX [12].

Враховуючи те, що міжнародні договори України за юридичною силою поступаються Конституції України, передбачені частиною 3 статті II Угоди зобов'язання Уряду України забезпечити, «щоб у разі будь-якої невідповідності між законодавством України та цією Угодою, ця Угода мала *переважну силу* щодо такої невідповідності», суперечать статтям 8, 9 Конституції України» [9].

До вищенаведеного висновку слід додати, що зважаючи на визначену статтею 117 Конституції України компетенцію Кабінету Міністрів України (Уряду), Уряд України не наділений повноваженнями щодо зміни ієрархії нормативно-правових актів України, а отже, не зважаючи на взяті відповідно частини 3 статті II Угоди зобов'язання, Уряд України не може *забезпечити* створення правової ситуації чи правових підстав, за яких, у разі невідповідності між Конституцією України та Угодою, зазначена Угода мала б переважну силу щодо такої невідповідності.

Вищенаведені положення частин 2, 3 статті II Угоди, які фактично містять односторонні зобов'язання України щодо створення для реалізації Угоди спеціального правового поля, зі всією очевидністю контрастують з положеннями частин 2, 8 статті II Договору про захист інвестицій, яка містить збалансовані двосторонні зобов'язання сторін, та відповідно до якої (1) кожна із Сторін погодилася сповістити іншу Сторону до або в день набуття чинності Договором про захист інвестицій про всі відомі їй такого роду закони та правила, які відноситься до галузей здійснення інвестицій, а також (2) взяла на себе зобов'язання публікувати всі закони, правила, адміністративну практику та процедури, а також судові рішення, що стосуються інвестицій.

Окремою суттєвою відмінністю вищезазначених угод є різний підхід до визначення засобів та процедур правового захисту сторін у разі виникнення інвестиційного спору. В той час як положення статей VI, VII Договору про захист інвестицій містять структурований перелік таких засобів та процедур, які можуть бути вибрані сторонами на альтернативній основі, стаття IX Угоди, яка має назву «Вирішення спорів», взагалі не визначає засобів та процедур правового захисту, а передбачає, що спори щодо тлумачення або застосування Угоди мають вирішуватися шляхом взаємних консультацій.

Прикладом потенційної небезпеки, яка полягає для України у відсутності в Угоді правової визначеності у питанні вирішення спорів щодо тлумачення або застосування Угоди, є оприлюднене в зазначеній вище статті УНІАН експертне *розуміння предмета Угоди та співвідношення обсягу прав та обов'язків сторін за зазначеною Угодою,* яким поділився Іван Ус, головний консультант Центру зовнішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, та яке полягає у наступному: «Якщо американці прийдуть до нас та скажуть, що хочуть побудувати на рівному місці кілька АЕС, *бо мають на це право, відповідно до угоди, то залишається лише погодити екологічні умови і діло піде*» [10]. Отже, ключовим посилом у сформульованому експертом розумінні співвідношення прав та обов'язків сторін за Угодою є констатація (1) дискреційного характеру права американського інвестора у виборі об'єктів інвестування в Україні та (2) невідворотності зобов'язань України із забезпечення реалізації такого права американського інвестора. Стаття УНІАН варта ознайомлення у повному обсязі

Незважаючи на те, що самі обставини укладання Угоди та її умови є унікальними, їх все ж таки слід розглядати у широкому контексті світоглядних змін та фактичних подій, які відбуваються у сфері міжнародних інвестиційних відносин протягом двох десятиліть XXI століття.

Питання полягає в тому, чи можна, зважаючи на обставини укладання Угоди, процедуру її укладання та зміст її певних положень, вважати Угоду такою, що відповідає існуючим світовім тенденціям у сфері міжнародних інвестиційних відносин, зокрема щодо укладення міжнародних

інвестиційних договорів нового покоління, які передбачають рівновагу прав та обов'язків сторін інвестиційного договору та включають положення і правові норми, які запобігають порушенню прав людини, що можуть бути заподіяні в процесі або внаслідок виконання інвестиційного договору.

Аналізуючи розвиток євроінтеграційних процесів в Україні, зокрема в економічному секторі, Омбудсман України вказав на важливість дотримання Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини, зазначивши наступне: «З метою запобігання та припинення порушень прав людини, заподіяних під час або внаслідок підприємницької діяльності, світовою спільнотою було прийнято ряд міжнародних актів і вагомих політико-правових рішень, зокрема Резолюцію Ради ООН з прав людини № 17/4 від 16.06.2011 року про Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини являють собою комплексну систему, яка стимулює державу зробити свій внесок у забезпечення та захист прав людини у сфері бізнесу, шляхом оцінки поточної ситуації та вжиття необхідних заходів. Вони включають у себе 31 принцип, які спираються на три стовпи і охоплюють одночасно як механізми обов'язковості державних приписів, так і добровільні зобов'язання підприємств:

- Перший стовп проголошує обов'язок держави захищати права людини;
- Другий стовп регламентує корпоративну відповідальність підприємств за дотримання прав людини, навіть у тих випадках, коли державна влада не здатна повною мірою забезпечити реалізацію та захист таких прав. Він доповнює державні механізми захисту та дозволяє попередити правопорушення, що скоєні унаслідок незнання та/або халатності;
- Третій стовп декларує принцип доступності та ефективності засобів правового захисту для жертв, який стосується одночасно і держави, і бізнес-структур та допомагає їм у формуванні послідовної, ефективної загальної системи, яка буде забезпечувати засоби захисту» [13].

10 липня 2015 року у своїй промові у Санта-Крусі, Болівія, звернувшись до учасників II Всесвітнього з'їзду народних рухів, Папа Римській Франциск зазначив: «Прояви нового колоніалізму різноманітні. Іноді він проявляється у впливі безособової сили грошей: діяльності корпорацій, кредитних установ, дії певних угод про «вільну торгівлю» і нав'язуванні заходів «жорсткої економії», які завжди змушують робітників і бідняків затягувати паски». Посилання на вказану промову міститься у звіті Альфреда-Моріса де Зайса (Alfred-Maurice de Zayas), незалежного експерта з питань сприяння демократичному та справедливому міжнародному порядку (далі – Незалежний експерт), представленого останнім на сімдесятій сесії Генеральній Асамблеї ООН відповідно до резолюції №69/178 Асамблеї (далі – Звіт) [1, с. 5].

За своїм змістом Звіт відображає загальний посил промови Папи Франциска, визначаючи загрози для встановлення демократичного та справедливого міжнародного порядку, які створені міжнародними інвестиційними договорами, що не ґрунтуються на правах людини. Звіт акцентує увагу на виявленні руйнівної ролі існуючих арбітражних механізмів між інвестором і державою, оскільки вони обмежують *нормативний простір держави* і не зобов'язують арбітрів надавати пріоритет нормам договорів про права людини. У Звіті наголошується на нагальній необхідності розробки майбутніх договорів таким чином, щоб запобігти зловживанням на місцях, та робиться заклик до фундаментального перегляду 3200 існуючих міжнародних інвестиційних договорів, включаючи понад 1500 договорів, строк дії яких спливає. Незалежний експерт представляє новий погляд на це питання, заснований на підході, який ставить права людини у центр і наголошує на положеннях Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (далі – Віденська конвенція про право міжнародних договорів), безпосередньо пов'язаних з можливістю перегляду або розірвання певних інвестиційних договорів, а також скасування механізмів врегулювання суперечок між інвестором і державою як таких, що суперечать добрим звичаям і традиціям, та/або є несумісними з положеннями Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року (далі – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права) (разом – Міжнародні пакти) [1, с. 4].

Відповідно до фундаментального принципу міжнародного права pacta sunt servanda, закріпленого в статті 26 Віденської конвенції про право міжнародних договорів, існуючі договори повинні виконуватися «сумлінно», і жоден наступний договір не може вважатися легітимним, якщо він перешкоджає виконанню зобов'язань за існуючими договорами, якщо сторони прямо не погоджуються внести зміни до попередніх договорів. Проблема випадкової несумісності може

бути вирішена в конструктивному дусі шляхом тлумачення наступного договору з точки зору попереднього договору, застосовуючи статті 31 і 32 вищезазначеної Конвенції. Згідно зі статтею 103 Статуту ООН, наступні договори в будь-якому випадку повинні узгоджуватися з Статутом ООН і є недійсними, якщо вони перешкоджають реалізації його цілей і принципів, включаючи положення Статуту ООН про права людини. Цей аргумент виправданий у тому сенсі, що, оскільки на момент укладення міжнародних інвестиційних договорів більшість держав, які їх підписали, вже були учасниками договорів Організації Об'єднаних Націй з прав людини, включаючи Міжнародні пакти, то принцип pacta sunt servanda вимагає дотримання цих договорів Організації Об'єднаних Націй. Відтак міжнародні інвестиційні договори слід тлумачити і застосовувати таким чином, щоб вони не суперечили Статуту ООН чи договорам Організації Об'єднаних Націй, в тому числі Конвенції Міжнародної організації праці (МОП) 1989 року про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя, Рамковій конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 2003 року про боротьбу проти тютюну, конвенцій Продовольчої та сільськогосподарської Організації Об'єднаних Націй (ФАО) та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), а також Конвенції Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція 1998 року) [1, с. 8].

Згідно зі звичаєвим міжнародним правом і статтею 53 Віденської конвенції право міжнародних договорів, договори або їх положення, які суперечать імперативним нормам міжнародного права (jus cogens), суперечать добрим звичаям і традиціям, є нікчемними. До них належать рід контрактів та догорів, які призводять до неетичної діяльності або передбачувані наслідки яких суперечать захисним функціям держави. Таким чином, будь-який договір, який обмежує здатність держави виконувати свої зобов'язання за договорами Організації Об'єднаних Націй з прав людини, є несумісним з міжнародним публічним порядком і зобов'язаннями, які всі держави взяли на себе відповідно до Статуту ООН. Подібним чином так звані «кабальні», або нерівні договори, наприклад, укладені між певними новими державами і колишніми колоніальними державами, слід вважати такими, що суперечать Статуту ООН та несумісні з принципом рівності держав [1, с. 8].

Розглядаючи питання легітимності міжнародних інвестиційних договорів, Незалежний експерт у своєму Звіті також торкається питань порушення процедури їх укладання, зазначаючи наступне: *«Парадоксально, що, хоча держави зобов'язані дотримуватися положення про участь громадян у веденні державних справ, що міститься в статті 25 Міжнародного пакту, вони укладають договори таємно та не допускають до цього процесу найважливіші зацікавлені сторони, в тому числі профспілки, споживчі товариства, працівників охорони здоров'я та природоохоронні громадські об'єднання. Іноді таємні договори проходять через парламенти в прискореному порядку, щоб запобігти участі громадськості в цьому процесі. З точки зору демократії такі контракти є нелегітимними»* [1, с. 6].

Зазначений Звіт не є єдиним документом, напрацьованим в рамках діяльності відповідних структур ООН, який висвітлює існуючи проблеми у сфері міжнародних інвестиційних відносин та пропонує шляхи їх вирішення. 27 липня 2021 року на сімдесят шостій сесії Генеральній Асамблеї ООН відповідно до резолюцій №17/4 та № 44/15 Ради ООН з прав людини (далі – РПЛ) було представлено доповідь Робочої групи з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та других підприємств (далі – Доповідь).У зазначеній Доповіді Робоча група з питань прав людини і транснаціональних корпорацій та других підприємств (далі – Робоча група) проаналізувала наслідки принципу 9 Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини для держав при проведені переговорів про укладання нових інвестиційних угод або реформування старих угод [14].

У Доповіді Робоча група зазначила наслідки для держав принципу 9 Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини щодо міжнародних інвестиційних угод. Відповідно до цього принципу, держави мають зберігати *необхідний простір для маневру у сфері внутрішньої політики* для дотримання своїх правозахисних зобов'язань у процесі досягнення пов'язаних з бізнесом політичних цілей з іншими державами чи підприємствами, наприклад, в рамках інвестиційних угод та контрактів [14, с. 3].

У коментарі до принципу 9 Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини зазначено, що умови міжнародних інвестиційних угод можуть обмежувати здатність держави у справі повного виконання нового правозахисного законодавства або, у разі його застосуван-

ня, створювати ризик прийняття міжнародним арбітражем обов'язкового для виконання рішення [14, с. 3].

Принцип 9 Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини має прямі наслідки для держав, які бажають провести переговори стосовно нових міжнародних інвестиційних угод або реформувати існуючі. Він також має опосередковані наслідки для іноземних інвесторів, які користуються захистом, наданим такими угодами, арбітрів, які розглядають спори між інвесторами та державою, а також громад, права та інтереси яких зачіпаються проектами, пов'язаними з інвестиціями. З цієї причини Доповідь зосереджується на всіх трьох компонентах зазначених Керівних принципів: *відповідальність держави за захист прав людини; відповідальність корпорацій за дотримання прав людини; і доступ до засобів правового захисту* [14, с. 3].

У Доповіді розгорнуто розглядаються три широкі групи проблем, які стосуються міжнародних інвестиційних договорів: (1) нормативні обмеження, (2) права інвесторів при відсутності зобов'язань та (3) привілейований доступ інвесторів до засобів правового захисту. Зазначені проблеми відповідним чином пов'язані з такими компонентами Керівних принципів підприємницької діяльності в аспекті прав людини як *«захист прав», «дотримання прав» та «засоби правового захисту»* [14, с. 8].

Враховуючи вищенаведене та повертаючись до дослідження змісту частини 3 статті ІІ Угоди, якою визначено переважну силу Угоди щодо *невідповідності*, яка може бути *між законодавством України та Угодою*, слід також звернути увагу на пункт 22 Доповіді, в якому вказується на обов'язок держав регулювати поведінку інвесторів таким чином, щоб інвестиції не приводили до порушення прав людини або забруднення навколишнього середовища. З посиланням на статтю 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [15] та статтю 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [16] у Доповіді зазначається, що *«На відміну від дискреційного права держави регулювати інвестиції та інвесторів, обов'язок діяти в метою захисту прав людини є обов'язковим до виконання. Держави можуть виконувати цей обов'язок, наприклад, шляхом встановлення правозахисних зобов'язань інвесторів та ефективного забезпечення їх дотримання»* [14, с. 8].

Отже, держави, які отримують іноземні інвестиції, не тільки мають *дискреційні права регулювати інвестиції та інвесторів, але і зобов'язані встановлювати правозахисні зобов'язання інвесторів та ефективно забезпечувати їх дотримання.* Таким чином, з врахуванням норм міжнародного права, що мають бути застосовані при тлумаченні змісту Угоди, сформульована у статті УНІАН експертна думка про те, що Україна має погодитися на будівництво на території України *«на рівному місці кілька АЕС»*, у *разі «якщо американці прийдуть до нас та скажуть, що хочуть побудувати»*, виглядає принаймні спірною, що ще раз заставляє привернути нашу увагу до відсутності у статті ІХ Угоди визначення правових механізмів вирішення потенційно можливих спорів за Угодою.

Слід відзначити, що взяття Україною зобов'язань за Угодою, яку, з врахуванням змісту вищенаведених частин 2, 3 статті ІІ та статті ІХ Угоди, складно віднести до інвестиційних договорів нового покоління, відбулося на тлі формування в міжнародних інвестиційних відносинах загального протилежного тренду, а саме тренду на припинення двосторонніх інвестиційних договорів старого покоління.

Припинення дії двосторонніх інвестиційних договорів стає дедалі більшою проблемою, оскільки все більше країн переоцінюють свої витрати та вигоди. Велика і зростаюча кількість держав та інших зацікавлених сторін тепер визнають необхідність реформ, вважаючи режим інвестиційних договорів незбалансованим і неадекватним. На глобальному, регіональному та національному рівнях тривають різноманітні реформаторські ініціативи. Для все більшої кількості країн відповіддю на національному рівні було припинення або перегляд їхніх ДІД старого покоління. Цей підхід є одним із 10 варіантів політики, які Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) представляє на своєму етапі ІІ реформи міжнародного інвестиційного договору, яка зосереджена на «модернізації існуючого запасу договорів старого покоління». У 2017 році вперше кількість фактичних припинень перевищила кількість підписання нових двосторонніх інвестиційних договорів, з яких 22 припинення набули чинності та лише 18 нових ДІД укладено. Наступного року спостерігалися подібні цифри, принаймні 24 припинення дії ДІД. У результаті загальна кількість ефективних припинень становила 309 на кінець 2019 року. Тенденція до припинення ДІД старого покоління почалася менше десяти років тому та, ймовірно, посилиться в найближчі роки з підви-

щенням обізнаності про проблеми з ДІД та з механізмом врегулювання суперечок між інвесторами та державою (Investor-State Dispute Settlement (ISDS) [17, с. 4].

Зазначена тенденція не обійшла Європейський Союз, в якому постало питання щодо законності ДІД всередині Європейського Союзу та необхідності їх припинення. Припинення двосторонніх інвестиційних угод держав-членів Європейського Союзу було спровоковано прийнятим у березні 2018 року рішенням Суду Європейського Союзу у справі Словацької Республіки проти Achmea (справа C-284/16), в якій суд постановив, що положення про врегулювання спорів між інвестором і державою в міжнародних інвестиційних угодах в межах Європейського Союзу негативно впливають на автономію Європейського Союзу і таким чином є несумісними з правом Європейського Союзу [14, p.9]. Протягом останнього десятиліття такі країни як Індія, Індонезія, Еквадор, Південна Африка, Пакистан *в односторонньому порядку* скасували свої незбалансовані міжнародні інвестиційні договори, щоб звільнитися від нормативних обмежень [14, с. 8].

Корисним для України може виявитися досвід Еквадору з припинення міжнародних інвестиційних договорів.

Прагнучі стати частиною світової економіки, Еквадор з 1965 року уклав 30 ДІД, з яких 27 набули чинності, решта 3 – з Панамою та Коста-Рікою не були дійсними через відсутність підписів сторін; а ДІД з Російською Федерацією не був ратифікований. Більшість цих договорів були підписані між 1992 і 2002 роками, і вони були поставлені Еквадором під сумнів після прийняття Конституції Еквадору 2008 року (далі – Конституція Еквадору), яка встановлює модель соціальної держави. Конституція Еквадору також уповноважує Конституційний суд Еквадору здійснювати контроль через попередній і обов'язковий висновок щодо конституційності міжнародних документів, підписаних Еквадором [18].

У жовтні 2013 року в Еквадорі було створено Комісію з комплексного цивільного аудиту взаємного захисту інвестиційних договорів та системи інвестиційного арбітражу (далі – CAITISA, Комісія), до якої входило 12 членів та яка складалася з урядовців, науковців, юристів і груп громадянського суспільства, включаючи провідного експерта з інвестиційного права Мутукумарасвамі Сорнараджа та колишнього генерального прокурора Аргентини Освальдо Гуелліно [19].

За даними CAITISA, підписані Еквадором ДІД містять положення, що суперечать Конституції Еквадору, найбільш очевидні з яких стосуються механізмів вирішення спорів, оскільки вважається, що передача спору міжнародним арбітражним судам без попереднього проходження через національні органи влади передбачає передачу суверенітету країни. Інші несумісності ДІД з конституційним текстом стосуються: (1) пріоритету, який Конституція Еквадору надає внутрішнім інвестиціям і взаємодоповнюючому характеру іноземних інвестицій; (2) умов, що суперечать преференційному ставленню та перевазі іноземних інвесторів, встановленим у ДІД; (3) а також закріпленого в Конституції Еквадору права держави на експропріацію та націоналізацію з міркувань суспільної користі або соціальних і національних інтересів [18].

До ключових висновків CAITISA щодо ДІД Еквадору слід віднести наступні:

1. Двосторонні інвестиційні договори, підписані Еквадором, не забезпечили обіцяних прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ):

- Еквадор, який має більше ДІД, ніж багато країн регіону, отримав лише 0, 79% від світових надходжень іноземних інвестицій до Латинської Америки та Карибського басейну;
- Основними джерелами потоків ПІІ до Еквадору є Бразилія, Мексика та Панама, жодна з яких не має ДІД з Еквадором;
- Із 7 найбільших іноземних інвесторів в Еквадорі лише 23% походять з країн, які підписали ДІД з Еквадором.

2. ДІД Еквадору суперечать і підривають цілі розвитку, викладені в конституції країни та її Національному плані покращення життя (Buen Vivir). Конституція Еквадору 2008 року у своїх статтях 3, 276, 277, 283, 284, 313-318, 339, 222 вимагає здійснення регулювання державою іноземних інвестицій, щоб гарантувати, що вони відіграють позитивну роль у реалізації плану соціального забезпечення країни. Тим не менш, ДІД містять положення, які підривають ці повноваження держави.

3. Хоча обіцянки щодо інвестицій і розвитку не були виконані, витрати для Еквадору були величезними, і інвестори отримали непропорційну вигоду у справах проти Еквадору:

- Еквадору загрожує 26 справ у міжнародних судах на основі двосторонніх інвестиційних договорів;

- У 2014 році Еквадор був п'ятим у світі для арбітражних справ про заставу інвестицій; сьогодні він знаходиться на десятому місці;
- У 15 випадках, коли суд виніс рішення, інвестор отримав схвалення у 13 випадках (87%), а держава лише двічі.

4. Корпорації вимагали від Еквадору компенсацію в цілому 21, 2 мільярда доларів США за ймовірні порушення угод про захист інвестицій.

5. Загальна сума, виплачена державою, склала 1,498 мільярда доларів, що еквівалентно 31% витрат на освіту або 62% витрат на охорону здоров'я.

6. З тих справ, які зараз відкриті, уряд ризикує виплатити 13, 4 мільярда доларів США, що еквівалентно 52% загального державного бюджету на 2017 рік [19].

CAITISA рекомендувала президенту Еквадору вчинити необхідні дії з припинення всіх існуючих двосторонніх інвестиційних договорів Еквадору та ініціювати проведення переговорів про укладання нових двосторонніх інвестиційних договорів.

Конституційний Суд Еквадору за конституційним зверненням президента Еквадору Рафаеля Корреа здійснив перевірку конституційності укладених Еквадором двосторонніх інвестиційних договорів та зробив висновок щодо невідповідності зазначених інвестиційних договорів Конституції Еквадору.

Таким чином, протягом 2018-2022 років Еквадором були припинені ДІД з Китаєм, Нідерландами, Німеччиною, Великобританією, Францією, Іспанією, Італією, Швецією, Швейцарією, Канадою, США, Аргентиною, Болівією, Перу, Венесуелою та Чилі [20].

У контексті аналізу результатів перевірки конституційності укладених Еквадором двосторонніх інвестиційних договорів окремий інтерес представляє Рішення Конституційного Суду Еквадору від 11 листопада 2010 р. № 038-10-DTI-CC у справі № 0010-10-TI (далі – Рішення №038-10-DTI-CC), в якій відповідно до пункту 1 статті 438 Конституції Еквадору 2008 року розглядалося питання конституційності Угоди між Урядом Республіки Еквадор та Урядом Республіки Чилі про взаємне заохочення та захист інвестицій, укладеної сторонами 27 жовтня 1993 р. (далі – ДІД між Урядом Республіки Еквадор та Урядом Республіки Чилі).

У Рішенні № 038-10-DTI-CC Конституційний Суд Еквадору дійшов висновку щодо наявності суперечностей між положеннями статей VI, VII, X вищезазначеного двостороннього інвестиційного договору та положеннями статті 422 Конституції Еквадору 2008 року [21], відповідно до змісту якої не можуть бути укладені міжнародні договори, в яких держава Еквадор передає суверенну юрисдикцію міжнародному арбітражу у спорах між державою та приватними фізичними або юридичними особами.

Обґрунтовуючи висновок щодо наявності підстав для денонсації ДІД між Урядом Республіки Еквадор та Урядом Республіки Чилі, Конституційний Суд Еквадору, окрім положень конституційного права Еквадору, аналізує та тлумачить в їх системному взаємозв'язку зміст статей 26, 61 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та клаузулу rebus sic stantibus, вбачаючи у прийнятті нової Конституції Еквадору докорінну зміну обставин, яка відповідно змінює сферу дії зобов'язань за вказаним ДІД [22, с.16].

Отже, досвід Еквадору свідчить про те, що (1) невідповідність положень міжнародного договору положенням конституції держави-підписанта міжнародного договору, яка була чинною на момент його укладання, та/або (2) зміна положень конституції держави-підписанта міжнародного договору після набрання зазначеним міжнародним договором чинності, можуть бути як окремими підставами, так і сукупністю підстав для денонсації такого міжнародного договору.

Повертаючись до аналізу форми та змісту Угоди, слід зазначити, що порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України, встановлено Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 р. № 1906-IV (далі – Закон України «Про міжнародні договори України») [23].

Стаття 3 Закону України «Про міжнародні договори України» умовно поділяє міжнародні договори України на три типи в залежності від суб'єкта, від імені якого укладається міжнародний договір, встановлюючи певну низхідну ієрархічну шкалу, відповідно до якої міжнародні договори України можуть укладатися (1) від імені України, (2) від імені Уряду України та (3) від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів.

Згідно частини 1 статті 3 Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародні договори України укладаються: Президентом України або за його дорученням – *від імені України;* Кабінетом Міністрів України або за його дорученням – *від імені Уряду України;* міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – *від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів.*

За своїм змістом Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови, за якою в українських та світових засобах масової інформації справедливо закріпилася назва «Угода про надра», *є угодою про використання території та природних ресурсів України.*

Як вбачається зі змісту пункту г) частини 2 статті 3 Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародні договори України про використання території та природних ресурсів України *укладаються від імені України.*

Аналізуючи зміст вищезазначеної норми національного права *в інверсійному порядку,* слід дійти висновку, що міжнародні договори України, які укладаються від імені України, укладаються Президентом України або за дорученням Президента України. Зазначений висновок є важливим у контексті встановлення належного суб'єкту волевиявлення за Угодою.

Відповідно до частини 2 статті XI Угоди *«набрання чинності цією Угодою вимагає ратифікації цієї Угоди Верховною Радою України».*

08 травня 2025 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови» від 08 травня 2025 р. № 4417-IX, який 12 травня 2025 року був підписаний Президентом України Володимиром Зеленським (далі – Закон № 4417-IX) [24].

Згідно статті 10 Закону України «Про міжнародні договори України» при підписанні, ратифікації, затверджені, прийнятті міжнародного договору або приєднані до нього можуть бути зроблені заяви та сформульовані застереження до його положень відповідно до норм міжнародного права.

Аналогічні положення містяться у статті 19 Віденської конвенції про право міжнародних договорів [25].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про міжнародні договори України» застереження це одностороння письмова заява зроблена при підписання, *ратифікації,* затвердженні, прийняття міжнародного договору або приєднанні до нього, якою висловлюється бажання виключити або змінити юридичну дію певних положень договору щодо їхнього застосування до України.

У преамбулі Закону № 4417-IX зазначено наступне:

«Верховна Рада України констатує, що станом на момент ратифікації Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови Верховною Радою України не було отримано тексти Угоди про обмежене партнерство, інших угод, укладення яких обумовлено цією Угодою.

Верховна Рада України зазначає, що ратифікація Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови не означає ратифікацію чи автоматичне схвалення парламентом Угоди про обмежене партнерство чи будь-яких інших угод, які будуть укладені уповноваженими на це сторонами з метою виконання цієї Угоди.

Верховна Рада України заявляє, що будь-які додаткові домовленості, необхідні для реалізації Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови, не можуть виходити за межі положень цієї Угоди і встановлювати міжнародно-правові зобов'язання для України, які не передбачені нею та не погоджені у встановленому порядку».

Незважаючи на місце розташування та текстуальну форму викладення вказаних зауважень, здійснених із застосуванням дієслів *«констатує», «зазначає», «заявляє»,* сукупний зміст вищенаведених трьох абзаців преамбули Закону № 4417-IX можна вважати застереженням до Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови, зробленим при її ратифікації українським парламентом. Викладене у такій спосіб застереження, констатуючи певні фактичні обставини укладання Угоди, а саме: *не отримання тексту Угоди про обмежене партнерство, інших угод, укладення яких обумовлено цією Угодою,* містить імпліцитну заяву про відсутність остаточної визначеності щодо обсягу зобов'язань сторін за Угодою, що відповідно зумовлює не-

обхідність *зміни юридичної дії статті XI Угоди, якою визначаються умови набрання Угодою чинності.*

Така зміна юридичної дії статті XI Угоди полягає у необхідності здійснення Верховною Радою України окремої ратифікації Угоди про обмежене партнерство чи будь-яких інших угод, які *будуть* укладені уповноваженими на це сторонами з метою виконання Угоди.

З врахуванням наведеного, слід дійти висновку, що прийняття вищезазначеного застереження іншою стороною Угоди може свідчити про зміну умов Угоди щодо набрання Угодою чинності. Суть такої зміни полягає в тому, що Угода має набрати чинності лише після здійснення Верховною Радою України ратифікації Угоди про обмежене партнерство чи будь-яких інших угод, які будуть укладені уповноваженими на це сторонами з метою виконання Угоди.

Водночас, відповідно до змісту Листа Міністерства закордонних справ України від 23.05.2025 № 72/14-612/1-61973 (далі – Лист МЗС України від 23.05.2025) Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови набрала чинності 23 травня 2025 року та «залишається чинною до того моменту, поки Сторони не погодяться про її припинення» [26].

Однак із вищенаведеного аналізу змісту преамбули Закону № 4417-IX вбачається, що її зміст та зміст Листа МЗС України від 23.05.2025 не пов'язані між собою нормативно-правовою логікою, наявність якої є необхідною умовою для побудови зазначеного висновку *щодо набрання Угодою чинності*. Слід зауважити, що питання чинності Угоди може бути віднесено до категорії спірних та мати відповідні правові наслідки. Відповідь на зазначене спірне питання може бути надана через здійснення конституційного контролю за критерієм «чинності» міжнародного договору відповідно до частини першої статті 151 Конституції України у взаємозв'язку зі статтею 18 Конституції України [27, с. 25].

Окрім преамбули Закону №4417-IX, привертає до себе увагу його заключна частина, яка викладена наступним чином:

«Верховна Рада України постановляє:

Угоду між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови, вчинену 30 квітня 2025 року у м. Вашингтоні, округ Колумбія, яка набирає чинності з дати більш пізньої ноти при обміні нотами між Сторонами про те, що кожна Сторона завершила свої внутрішні процедури для набрання чинності, ратифікувати (додається) із такою заявою:

«Ця Угода діє на всій території України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, включно з територіальним морем України».

На нашу думку, за своєю юридичною природою вищенаведена заява про дію Угоди на всій території України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, включно з територіальним морем України, є застереженням до Угоди, зробленим Верховною Радою України при її ратифікації (далі – Застереження щодо територіальної дії Угоди).

Перед аналізом функціонального навантаження зазначеного застереження, доречно звернути увагу на зміст преамбули Угоди, яка викладена в десяти абзацах, частина з яких має декларативний характер. На противагу зазначеному, абзаци 1, 6, 8, 9 преамбули Угоди мають практичне значення для тлумачення змісту Угоди, оскільки відображають обставини, за існування яких укладалася Угода, та допомагають встановити наміри сторін Угоди, які вони мали на момент її укладання.

Перший абзац преамбули Угоди сформульовано наступним чином:

«Беручи до уваги, що Сполучені Штати Америки надали значну фінансову та матеріальну підтримку Україні з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року».

У шостому абзаці преамбули Угоди зазначено:

«Беручи до уваги, що Україна та Сполучені Штати Америки прагнуть створити умови, необхідні, серед інших цілей, для збільшення інвестицій у видобуток корисних копалин, енергетику та пов'язані з ними технології в Україні від третіх сторін, включаючи, але не тільки, міжнародних інвесторів, що базуються у Сполучених Штатах Америки, Європейському Союзі та інших державах, які підтримують оборону України від повномасштабного вторгнення Росії» [8].

Застосовуючи до абзаців першого та шостого преамбули Угоди граматичний, логічний, систематичний, телеологічний та історичний способи тлумачення, слід відзначити, що рушійним мотивом укладання Україною цієї Угоди із Сполученими Штатами Америки стало (1) надання

Сполученими Штатами Америки Україні значної фінансової та матеріальної підтримки з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року, а також (2) заохочення Сполучених Штатів Америки через укладання Угоди до продовження підтримання оборони України від повномасштабного вторгнення Росії, зокрема, шляхом надання Сполученими Штатами Америки нової військової допомоги Україні. На користь зазначеного висновку свідчить зміст частини 5 статті VI Угоди, відповідно до якої: *«Якщо після Дати набуття чинності Уряд Сполучених Штатів Америки надаватиме Уряду України нову військову допомогу в будь-якій формі (включаючи передачу систем озброєнь, боєприпасів, технологій або навчання), капітальний внесок Партнера від США вважатиметься збільшеним на оціночну вартість такої військової допомоги, відповідно до Угоди про обмежене партнерство»* [8].

Таким чином, вказаний мотив має окреме суттєве значення при тлумаченні змісту Угоди, та, за певних обставин, може бути віднесений до її правової підстави (causa).

Слід окремо наголосити на тому, що на момент укладання Угоди Сполучені Штати Америки разом з Європейським Союзом та іншими державами, які підтримували оборону України від повномасштабного вторгнення Росії, сприймалися Україною як її союзники, що визнають суверенітет та територіальну цілісність України. Підтвердженням вищенаведеної обставини є факт оприлюднення 25 липня 2018 року Держдепартаментом Сполучених Штатів Америки Кримської декларації (далі – Кримська декларація), у другому абзаці якої зазначено: *«Так само, як і в Декларації Веллеса 1940 року, Сполучені Штати знову підтверджують свою політику щодо відмови визнання вимог Кремля із встановлення суверенітету над територією, захопленою силою всупереч міжнародному праву. Разом із союзниками, партнерами та міжнародною спільнотою, Сполучені Штати відкидають спробу Росії анексувати Крим та зобов'язуються зберігати цю політику до відновлення територіальної цілісності України»* [28].

Кримську декларацію протягом доби підтримали Польща, Німеччина, Велика Британія, Данія, країни Балтії, Чехія, Швеція, Норвегія, Італія, Європейський Союз.

Окремо слід зауважити та тому, що політика Сполучених Штатів Америки стосовно сприяння Україні у відновленні її суверенітету та територіальної цілісності знайшла своє закріплення в законодавчих актах Конгресу США, зокрема, у Законі про підтримку свободи України 2014 року (H.R. 5859. Ukraine Freedom Support Act of 2014) [29], Законі про протидію противникам Америки через санкції (H.R.3364. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act (CAATSA) [30], ставши частиною законодавства Сполучених Штатів Америки.

Відповідно до § 3 Закону про підтримку свободи України 2014 року політика Сполучених Штатів щодо України: *«Це політика Сполучених Штатів щодо подальшої допомоги Уряду України у відновленні її суверенітету та територіальної цілісності, щоб утримати Уряд Російської Федерації від подальшої дестабілізації та вторгнення в Україну та інші незалежні країни Центральної та Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії. Ця політика має бути реалізована, серед іншого, шляхом комплексних зусиль, у координації з союзниками та партнерами Сполучених Штатів, де це доцільно, включаючи економічні санкції, дипломатію, допомогу народу України, а також надання Уряду України військового потенціалу, який посилить здатність цього Уряду захищатися та відновлювати свій суверенітет і територіальну цілісність перед обличчям протиправних дій Уряду Російської Федерації».*

Водночас, як це визначено в § 253 Закону про протидію противникам Америки через санкції: *«Сполучені Штати, відповідно до принципу ex injuria jus non oritur, підтримують політику, відому як «Доктрина Стімсона», і тому не визнають територіальних змін, здійснених силою, включаючи незаконні вторгнення та окупацію Абхазії, Південної Осетії, Криму, Східної України і Придністров'я».*

Незмінність позиції Сполучених Штатів Америки щодо територіальної цілісності України також підтверджується змістом нижченаведених абзаців восьмого та дев'ятого преамбули Угоди, які відповідно сформульовані наступним чином:

«Беручи до уваги, що Україна має, відповідно до міжнародного права, суверенітет над своїми природними ресурсами, розташованими на її території, а також у її територіальних водах, а також суверенні права на її виключну економічну зону та континентальний шельф, які дозволяють Україні укладати цю Угоду та виконувати цілі цієї Угоди;

Беручи до уваги, що Україна зберігає за собою право визначати ділянки в межах своєї території, а також у своїх територіальних водах, виключній економічній зоні та на континентальному

шельфі, які надаватимуться для діяльності з пошуку, розвідки та видобутку природних ресурсів, а права, що передаватимуться в Угоді про обмежене партнерство, на яку посилається ця Угода, стосуються всього обсягу таких ділянок; …» [8].

Отже, саме визнання Сполученими Штатами Америки наявності в України відповідно до міжнародного права суверенітету над своїми природними ресурсами, розташованими на її території, а також у її територіальних водах, а також суверенних прав на її виключну економічну зону та континентальний шельф, *є тими суттєвими обставинами, за існування яких сторонами було укладено Угоду.*

Зазначений висновок є важливим для з'ясування функціонального призначення Застереження щодо територіальної дії Угоди.

Як вказувалося вище, Застереження щодо територіальної дії Угоди сформульовано наступним чином: *«Ця Угода діє на всій території України в межах її міжнародно визнаного державного кордону, включно з територіальним морем України».*

Інверсійний погляд на зміст зазначеного застереження *через призму змісту положень частин 1, 2, 3 статті 62 Віденської конвенції про право міжнародних договорів та клаузули rebus sic stantibus* дає підстави вважати, що зміна (звуження) територіальної сфери дії Угоди внаслідок зміни міжнародно визнаного кордону України може розглядатися Україною як докорінна зміна обставин, які існували на момент укладення Угоди, що відповідно дає Україні правові підстави для припинення, зупинення дії Угоди або зміни обсягу зобов'язань України за Угодою.

З врахуванням даного висновку та змісту вищенаведених абзаців 1, 6, 8, 9 преамбули до Угоди, слід зазначити, що визнання де-юре Сполученими Штатами Америки російською будь-якої частини анексованої або тимчасово окупованої території України, яка знаходиться в межах міжнародно визнаного державного кордону України, також може вважатися докорінною зміною обставин, які існували на момент укладення Угоди, що відповідно надає Україні правові підстави для припинення дії Угоди.

Висновки. Протягом останнього десятиліття у сфері міжнародних інвестиційних відносин спостерігається стійка тенденція до припинення двосторонніх інвестиційних договорів старого покоління та їх заміну двосторонніми інвестиційними договорами нового покоління, які передбачають рівновагу прав і обов'язків сторін інвестиційного договору та включають положення і правові норми, які запобігають порушенню прав людини, що можуть бути заподіяні у ході або внаслідок виконання інвестиційного договору.

За своїм змістом Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови може бути віднесена до міжнародних договорів, які містять положення про інвестиції (Tteaties with Investment Provisions (TIPs), в той час як за своєю структурою вона може бути віднесена до рамкових угод.

Зазначена Угода має певні особливості, наявність яких не дозволяє віднести її до міжнародних інвестиційних договорів нового покоління, оскільки Угода не включає положень і правових норм, які запобігають порушенню прав людини, що можуть бути заподіяні у ході або внаслідок її виконання, не містить правозахисних зобов'язань інвесторів та не визначає способів ефективного забезпечення їх дотримання, а також не визначає засобів та процедур правового захисту, фактично встановлюючи обов'язок сторін вирішувати спори щодо тлумачення або застосування Угоди шляхом взаємних консультацій.

Угода не встановлює терміну її дії та не визначає умову (подію, обставину), настання якої може вважатися підставою для її припинення, визначаючи таким чином досягнення згоди сторін єдиною підставою для припинення дії Угоди (частина 3 статті XI Угоди), що, з врахуванням вищезазначеної відсутності в Угоді положень стосовно засобів та процедур правового захисту, несе для України очевидні фінансові, економічні, гуманітарні та політичні ризики.

За своїм змістом, *не за предметом або назвою,* Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови, за якою в українських та світових засобах масової інформації справедливо закріпилася назва «Угода про надра», *є угодою про використання території та природних ресурсів України.*

Відповідно до пункту г) частини 2 статті 3 Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародні договори України про використання території та природних ресурсів України укладаються від імені України Президентом України. Наявна професійна дискусія з питання *встановлення належного суб'єкту волевиявлення за Угодою* може бути вирішена через засто-

сування конституційного контролю за міжнародними договорами України, а саме: *наступного* контролю за чинними договорами відповідно до частини першої статті 151 Конституції України або *спеціального контролю за критерієм «чинності»* міжнародного договору відповідно до частини першої статті 151 Конституції України у взаємозв'язку зі статтею 18 Конституції України.

Визнання Сполученими Штатами Америки на момент укладання Угоди суверенітету та територіальної цілісності України є тими суттєвими обставинами, за існування яких Верховною Радою України було ратифіковано Угоду, що імпліцитно вбачається із змісту заключної частини Закону України про ратифікацію Угоди про надра.

Зміна (звуження) територіальної сфери дії Угоди внаслідок зміни міжнародно визнаного кордону України, яка тягне за собою внесення відповідних змін до Розділів IX, X Конституції України, або прийняття нової Конституції України, може розглядатися Україною як докорінна зміна обставин, які існували на момент укладення Угоди, що відповідно дає Україні правові підстави для припинення, зупинення дії Угоди або зміни обсягу зобов'язань України за Угодою.

Досвід Еквадору з припинення ДІД старого покоління після прийняття Еквадором нової Конституції 2008 року може виявитися для України вельми корисним у контексті формування її власного підходу стосовно можливості застосування *клаузули rebus sic stantibus* в якості правової підстави для зупинення, припинення або зміни зобов'язань України за раніше укладеними нею міжнародними договорами як у сфері міжнародних інвестиційних відносин, так і в інших сферах міжнародного співробітництва України, які на певному етапі функціонування української держави стануть для неї найбільш чутливими. Вивчення та врахування такого досвіду надає можливість співставити ймовірний позитивний ефект від застосування доктрини докорінної зміни обставин з тими ймовірними негативними наслідками, які може отримати держава-ініціатор застосування вказаної доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. United Nations. (2015). Document A/70/285. Report of the Independent Expert on the promotion of a democratic and equitable international order. URL: https://docs.un.org/en/A/70/285_(дата звернення: 09.01.2026).
2. International Court of Justice. (1945). Statute of the International Court of Justice. URL: https://www.icj-cij.org/statute#CHAPTER_II (дата звернення: 09.01.2026).
3. UN Trade and Development (UNCTAD). Bilateral Investment Treaties (BITs).Ukraine.. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/countries/219/ukraine (дата звернення: 09.01.2026).
4. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про заохочення та взаємний захист інвестицій. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_419#Text (дата звернення: 09.01.2026).
5. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні»: Закон України від 15 січня 2025 р. № 4220-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4220-20#n2 (дата звернення: 09.01.2026).
6. Про підписання Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2025 р. № 416-р. / Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pidpysannia-uhody-mizh-uriadom-ukrainy-ta-uriadom-spoluchenykh-shtativ-ameryky-pro-t300425 (дата звернення: 09.01.2026).
7. Україна і США підписали Угоду про економічне партнерство та створення Інвестиційного фонду відбудови: Повідомлення Кабінету Міністрів України від 01 травня 2025 р. / Кабінет Міністрів України.URL: https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-i-ssha-pidpysaly-uhodu-pro-ekonomichne-partnerstvo-ta-stvorennia-investytsiinoho-fondu-vidbudovy (дата звернення: 09.01.2026).
8. Угода між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-25#Text (дата звернення: 09.01.2026).

9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 09.01.2026).
10. Угода про надра зі США: «кабальний колоніалізм» чи «План Маршалла» для України». Інформаційне агентство «УНІАН». 2025. URL: https://www.unian.ua/economics/other/ugoda-pro-nadra-zi-ssha-kabalniy-kolonializm-chi-plan-marshala-dlya-ukrajini-12995430.html (дата звернення: 09.01.2026).
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійний спілок щодо офіційного тлумачення частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09 липня 1998 р. № 12-рп/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text (дата звернення 09.01.2026).
12. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення 09.01.2026).
13. Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: веб-сайт. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/publikaciya-na-temu-kerivni-principi-oon-z-pitan-biznesu-i-prav-lyudini (дата звернення: 09.01.2026).
14. United Nations. (2021). Document A/76/238. Report of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises. URL: https://docs.un.org/en/A/76/238 (дата звернення: 09.01.2026).
15. United Nations. (1966). International Covenant on Civil and Political Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights (дата звернення: 09.01.2026).
16. United Nations. (1966). International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights#:~:text=International%20Covenant%20on%20Economic%2C%20Social%20and%20Cultural%20Rights (дата звернення: 09.01.2026).
17. International Institute of Sustainable Development. IISD Best Practices Series – March 2020. Terminating a Bilateral Investment Treaty. URL: https://www.iisd.org/publications/guide/iisd-best-practices-series-terminating-bilateral-investment-treaty (дата звернення: 09.01.2026).
18. Maisanche-Tomarima, D., Tamayo-Vasquez, F.M., & Pascumal-Luna, R.F. (2020). La supremacía constitucional y el control de constitucionalidad de los tratados bilaterales de inversión en el Ecuador. *Polo del Conocimiento*. 2020. Vol.5. № 12. P.122-138 [in Spanish]. URL: https://polodelconocimiento.com/ojs/index.php/es/article/view/2037/html (дата звернення: 09.01.2026).
19. Transnational Institute. (2017). Audit Commission President praises Ecuador's termination of treaties. URL: https://www.tni.org/en/article/audit-commission-president-praises-ecuadors-termination-of-treaties (дата звернення: 09.01.2026).
20. Transnational Institute. (2017). Ecuador terminates 16 investment treaties. URL: https://www.tni.org/en/article/ecuador-terminates-16-investment-treaties (дата звернення: 09.01.2026).
21. Asamblea National Republica del Ecuador. (2008). Constitucion de la Republica del Ecuador 2008 [in Spanish]. URL: https://www.asambleanacional.gob.ec/es/contenido/ constitucion_de_la_republica_del_ecuador_reformada (дата звернення: 09.01.2026).
22. Corte Constitucional del Ecuador. (2010). Dictamen № 038-10-DTI-CC, Caso № 0010-10-TI, 11 de noviembre del 2010 [in Spanish]. URL: https://buscador.corteconstitucional.gob.ec/buscador-externo/principal/fichaSentencia?numero=038-10-DTI-CC (дата звернення: 09.01.2026).
23. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 09.01.2026).
24. Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про створення Американсько-Українського інвестиційного фонду відбудови: Закон України від 08 травня 2025 р. № 4417-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4417-20#Text (дата звернення: 09.01.2026).

25. United Nations. (1969). Vienna convention of the law of treaties. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf&ved=2ahUKEwiRjYv1tYGQAxVmAxAIHdEiJdYQFnoECBoQAQ&usg=AOvVaw17Sc_kqJS1PahKP1oUiwbS (дата звернення: 09.01.2026).
26. Щодо набрання чинності міжнародним договором: Лист від 23 травня 2025 р. №72/14-612/1-61973 / Міністерство закордонних справ України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1973321-25#Text (дата звернення: 09.01.2026).
27. Водянніков О.Ю. Конституційний контроль за міжнародними договорами України. *Публічне право*. 2022. № 4. С. 7-29. URL: https://ccu.gov.ua/library/konstytuciynyy-kontrol-za-mizhnarodnymy-dogovoramy-ukrayiny (дата звернення: 09.01.2026).
28. Кримська декларація: Заява Державного Секретаря Помпео від 27 липня 2018 р. / Держдепартамент Сполучених Штатів Америки. URL: https://web.archive.org/web/20180727062955/https:/ua.usembassy.gov/uk/crimean-declaration/ (дата звернення: 09.01.2026).
29. Ukraine Freedom Support Act of 2014, Pub. L. 133-272, 128 Stat. 2952, § 3 et seq. (2014). URL: https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/5859/text (дата звернення: 15.01.2026).
30. Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, Pub. L. 115-44, 131 Stat. 886, § 252, 253. (2017). URL: https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text (дата звернення: 15.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 1.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Гішко В.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1/8 : 347.85
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.41

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ КОСМІЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Гордеюк А.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор «ХАІ», доцент кафедри права
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут»,
ORCID: 0000-0001-7423-3673
e-mail: a.hordeiuk@khai.edu

Гордеюк А.О. Актуальні проблеми правового регулювання безпеки космічної діяльності.
У даній роботі проведено аналіз проблем правового регулювання безпеки космічної діяльності, зокрема стосовно демілітаризації і техногенного забруднення космічного простору. Вказано на причини виникнення зазначених проблем, а саме, на прогалини у чинному міжнародному космічному законодавстві (зокрема в Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 1967 р. (Договір про космос)), які стосуються заборони використання не будь-якої зброї, а лише зброї масового знищення та ядерної зброї у космічному просторі відповідно до принципу, котрий прописаний у зазначеному Договорі про космос. А також у статті акцентовано на відсутність потужного правового забезпечення на міжнародному рівні екології космосу нормами жорсткого права (конвенційними нормами). Зауважено на те, що зазначені проблеми в сфері космічної діяльності взаємопов'язані, тобто техногенне забруднення космічного простору (створення «космічного сміття») відбувається здебільшого внаслідок руйнування (фрагментації) космічних об'єктів подвійного призначення (військового та цивільного), а екологічно небезпечне космічне середовище, у свою чергу, загрожує безпечному перебуванню людини у космосі та функціонуючим космічним об'єктам, що перебувають у космічному просторі з дослідницькими цілями, наприклад, Міжнародній космічній станції (МКС), яка вимушена постійно змінювати свою локацію, щоб уникнути зіткнення з небезпечними уламками знищених супутників та інших відпрацьованих космічних апаратів. З оглядом на проведену аналітику, обґрунтовано необхідність оновлення міжнародного космічного законодавства з урахуванням викликів сучасних реалій, і розроблення конвенційних моделей, які мають ефективно регламентуватиме забезпечення безпеки космічної діяльності в аспектах її демілітаризації та упередження збільшення «космічного сміття» шляхом встановлення законодавчих правил експлуатації та утилізації фрагментів супутників та введення мораторію на використання протисупутникової зброї прямого ураження, зокрема «ASAT». Зауважено на доцільність правової регламентації безпечного дослідження і використання космічного простору на національному рівні не лише в інтересах окремих космічних держав та їхніх приватних компаній, а з урахуванням ключового принципу міжнародного космічного права «про мирне засвоєння космосу в інтересах саме всього людства», визначеного в Договорі про космос, тому що такий позитивний підхід первинних суб'єктів міжнародного космічного права сприятиме стримуванню динаміки космічної гонки озброєння та безконтрольного збільшення «космічного сміття», що відповідає інтересам всіх країн світу.

Ключові слова: міжнародне космічне право, космічний простір, суб'єкти космічної діяльності, космічна безпека, екологія космосу, техногенне забруднення космосу, космічне сміття, демілітаризація космічної діяльності.

Hordeiuk A.O. Current issues of legal regulation of space activities.
In this research, an analysis of the problems of legal regulation of the safety of space activities, in particular regarding the demilitarization and man-made pollution of outer space. The reasons

for the emergence of these problems are indicated, namely, the gaps in the current international space legislation (in particular in the Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies of 1967 (Outer Space Treaty)), which relate to the prohibition of the use not of any weapons, but only of weapons of mass destruction and nuclear weapons in outer space in accordance with the principle enshrined in the aforementioned Outer Space Treaty. The article also emphasizes the lack of strong legal support at the international level of space ecology by hard law norms (conventional norms). It is noted that the problems posed in the field of space activities are interrelated, that is, man-made pollution of outer space (creation of "space debris") occurs mostly as a result of the destruction (fragmentation) of dual-purpose space objects (military and civilian), and the ecologically hazardous environment, in turn threatens safe unsafe outer space, in turn, threatens the safe stay of humans in space and functioning space objects moving in outer space for research purposes, for example, the International Space Station (ISS), which is forced to constantly change its location to avoid collisions with dangerous debris from destroyed satellites and other spent spacecraft . Based on the analysis carried out, the need to update international space legislation taking in accordance with current realities, and the development of conventional models that can effectively regulate safety and security is highlighted of space activity in aspects of demilitarization and anticipating the increase in "space debris" by establishing legislative rules for operation and disposal of satellite fragments and introduction of a moratorium on direct attack prosatellite weapons, in particular "ASAT". The importance of legal regulation of the safe exploration of outer space on the national level is respected not only in the interests of individual space states and their privet companies, but taking into account the basic principle of international space law "on the peaceful exploration of outer space in the interests of all mankind", because such a positive approach by primary subjects of international space law will contribute to curbing the dynamics of space arms race and the uncontrolled increase of space debris, which is in the interests of all countries of the world.

Key words: international space law, outer space, subjects of space activity, space security, space ecology, man-made space pollution, space debris, demilitarization of space activity.

Постановка проблеми. Феномен безпеки космічної діяльності на думку науковців у міжнародно-правовому сенсі є новітнім і за своєю суттю складним та багатоплановим. Безпека в космосі – це багатогранне питання, що включає в себе різні аспекти, від запобігання космічним катастрофам до забезпечення ефективного міжнародного співробітництва [1; 2]. Сучасні тенденції розвитку космічної діяльності, серед яких її комерціалізація, використання супутникових технологій, протидія кіберзагрозам, техногенне забруднення космосу, мілітарі-діяльність в космічному просторі, тривале перебування людини у космосі, розвиток космічного туризму, зумовлюють необхідність удосконалення правового регулювання космічної безпеки з урахуванням складних реалій сучасного світу, а також проведення нових досліджень у відповідному напрямку.

Мета даного дослідження полягає в проведенні аналітики сучасного стану міжнародного космічного права в аспекті недостатньо ефективного забезпечення його нормами безпечної космічної діяльності та у висуванні пропозицій щодо трансформації чинних нормативних положень з оглядом на актуальні проблеми у засвоєнні космічного простору, зокрема стосовно його активної мілітаризації та порушення космічної екології, що тягнуть за собою додаткові ризики для перебування людини у космосі та здійснення важливих космічних програм у подальшому.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми безпеки космічної діяльності висвітлено у багатьох працях сучасних дослідників, зокрема О.М. Григорова, О.В. Драгана, Н.Р. Малишевої, О.С. Стельмаха, В.В. Семеняки, Петера Г.Г. та інших. Обрана для вивчення тематика надалі ставатиме все більш актуальною, враховуючи, що все «більше питань на сьогодні виникає до ефективності міжнародного права», в тому числі міжнародного космічного права, з оглядом на зростання загроз всесвітній безпеці у зв'язку з агресивними військовими діями рф проти України, зокрема «запусками державою-агресором на навколоземну орбіту супутників подвійного призначення для потреб як цивільної так і військової інфраструктури» [3]. Нагальним є питання розробки конструктивних регламентів утилізації орбітального сміття та встановлення правової заборони на використання небезпечної протисупутникової зброї, якому приділяють увагу науковці у своїх наукових працях (О.В. Драган, В.В. Семеняка та інші) , а також, на наш погляд, важливою є тематика стосовно розроблення оптимальної кримінологічної моделі космічної безпеки (Петер Г.Г.).

Важливість зазначених проблем зумовлює продовження наукових досліджень у напряму забезпечення ефективного правового регулювання космічною безпекою.

Виклад основного матеріалу. Поряд із очевидними благами, які принесло людству освоєння космічного простору, на жаль, на сьогодні достатньо гостро постало питання забезпечення його безпечного використання.

Першочергової уваги, на наш погляд, потребує проблема демілітаризації космічної діяльності, яка є глобальною для всього людства, а з урахуванням військової агресії рф (що вважається однією із потужних космічних держав) проти України та порушенням загальних принципів міжнародного права, котрі закріплені в Статуті ООН (суверенна рівність держав, мирне вирішення міжнародних спорів, незастосування сили або погрози силою, невтручання у внутрішні справи), набуває особливої актуальності, тому що агресивні війни, що починаються на Землі цілком здатні спровокувати активні зоряні війни, які можуть загрожуватиме земній цивілізації.

В 1967 році в рамках ООН був підписаний Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (далі – Договір про космос). Цей Договір є одним із основних міжнародних нормативних актів у сфері правового регулювання використання космічного простору, оскільки в ньому прописані принципи міжнародного космічного права. Серед принципів, сформульованих світовою спільнотою, в Договорі про космос визначається керівне положення щодо демілітаризації космічного простору [4, с. 32].

Так, у ст. IV цього Договору про космос визначається обов'язок держав не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю чи будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розміщувати її в космічному просторі іншим чином. Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами-учасницями Договору про космос виключно в мирних цілях [5]. Тобто, у Договорі про космос прописано лише про часткову демілітаризацію космічного простору, що на сучасному етапі розвитку цивілізації, враховуючи нестабільність політичної ситуації та агресивне порушення норм та принципів міжнародного права з боку певних ядерних держав, створює величезну небезпеку у світовому масштабі. Тому вважаємо, що є необхідність переглянути положення Договору про космос щодо часткової демілітаризації космічного простору та скоректувати його формулу, встановлюючи сувору заборону апробації та розміщення будь-якої зброї у космічному просторі з визначенням можливості використання його суто в мирних цілях як Місяця та інших небесних тіл [4, с. 33].

Зазначена пропозиція обговорюється на міжнародних форумах, які є платформою для проголошення актуальних «космічних проблем» та висування пропозицій щодо їх вирішення (Всесвітні конференції ООН з досліджень та використання космічного простору в мирних цілях (ЮНІСПЕЙС)).

Слід також зауважити на наукову думку, зокрема О.М. Григорова, про «застій» у правотворчій практиці створення сучасних міжнародно-правових механізмів регулювання космічної діяльності. На жаль, Комітет ООН з використання космічного простору у мирних цілях (далі – Комітет ООН з космосу) останнім часом переважно приділяє увагу розробці рекомендаційних документів, в яких закріплюється спільна позиція держав-учасниць ООН щодо правового регулювання загальних аспектів космічної діяльності [6, с. 111].

Окрім проблеми демілітаризації космічної діяльності ще однією негативною тенденцією, що робить небезпечним подальше дослідження і використання космічного простору, є його забруднення об'єктами техногенного походження, яке називають «космічним сміттям». До категорії «космічного сміття» відносять нефункціонуючі космічні апарати, останні ступені ракет-носіїв, їхні фрагменти, операційні елементи запусків тощо. Такі об'єкти здатні суттєво загрожувати космічним проектам, новим штучним об'єктам, що запускаються у космічний простір за певними космічними програмами, життю та здоров'ю людей, що з певною місією можуть перебувати у космосі.

Сучасне міжнародне космічне право нині у повному обсязі не вирішує глобальну проблему охорони навколоземного космічного простору від техногенного забруднення, однак при створенні норм міжнародного космічного права передбачалось її виникнення та були розроблені нормативні положення, спрямовані на забезпечення екологізації космічної діяльності. Так, вимоги щодо екологічної безпеки космічної діяльності закріплені у ст. IX Договору про космос, де зазначено, що держави-учасниці Договору проводять вивчення і дослідження космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, таким чином, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також не-

сприятливих змін земного середовища внаслідок доставки позаземної речовини, із цією метою, у разі необхідності, вживають відповідних заходів [5].

Проблема техногенного засмічення космічного простору протягом багатьох років перебуває в центрі уваги Комітету ООН з космосу. Якщо проаналізувати його діяльність у період 90-х років XX століття, то він визначав наступні види спричинення можливої шкоди екології космосу внаслідок здійснення космічної діяльності: шкода заподіяна сміттям, що циркулює у космічному просторі; шкода, заподіяна викидами шкідливих речовин; шкода, заподіяна фрагментацією космічної техніки у результаті руйнування; шкода, заподіяна діяльністю космічних станцій; шкода заподіяна супутниками, що застосовують сонячні джерела енергії; шкода, заподіяна ядерними та радіоактивними джерелами тощо.

Слід зазначити, що з 1993 р. дослідження питання загального впливу космічної діяльності на довкілля стало головною метою діяльності Міжагентського координаційного комітету із попередження утворення космічного сміття (далі – МККС). В результаті тісної співпраці МККС з Комітетом ООН з космосу у 2008 р. були прийняті «Керівні принципи щодо запобігання утворенню космічного сміття» [6, с. 116-117].

Окрім «Керівних принципів щодо запобігання утворенню космічного сміття» у якості регіонального документу, спрямованого на вирішення відповідної проблеми, слід виділити «Європейський кодекс поведінки щодо запобігання утворення космічного сміття» від 2004 р. (далі – Кодекс 2004 р.). Цей Кодекс був розроблений спільно з космічним агентством Європи (ЄКА), Італійським космічним агентством (ASI), Британським національним космічним центром (BNSC), Французьким національним центром космічних досліджень (CNES), Німецьким аерокосмічним центром (DLRV).

Кодекс 2004 р. органічно узгоджений із «Керівними принципами запобігання утворення космічного сміття», що були розроблені МККС разом з Комітетом ООН з космосу, а також відповідає напрямам європейської політики щодо запобігання поширенню космічного сміття. Основними завданнями документа визначається: закріплення вимог для запобігання руйнувань і зіткнень на орбіті; видалення та подальшої утилізації космічних апаратів із «корисних густонаселених районів орбіти» наприкінці терміну їх експлуатації; обмеження об'єктів, які вивільняються під час звичайних операцій. Основними цілями Кодексу 2004 р. є: запобігання зіткнень на орбіті; усунення космічних апаратів, чия місія завершена, з корисних, часто використовуваних районів орбіти; обмеження об'єктів, що вивільняються під час звичайних операцій [6, с. 120].

Однак як «Керівні принципи щодо запобігання утворенню космічного сміття» від Комітету ООН з космосу та МККС, так і положення Кодексу 2004 р., є нормами м'якого права, які лише рекомендовані до виконання. Тобто застосування цих нормативних актів є абсолютно добровільним для суб'єктів міжнародного космічного права, хоча їхні положення можуть мати обов'язкову силу у разі закріплення у правових документах між договірними сторонами. Вважаємо, що рекомендаційний характер нормативних актів не свідчить про наявність потужного правового підґрунтя для регламентації екологічного використання космічного простору, а можливість обов'язковості їх положень на випадок виникнення договірних відносин між космічними державами, не передбачає ніяких гарантій запобігання подальшому поширенню космічного сміття. Тому, як і стосовно вирішенні проблеми демілітаризації космічної діяльності, необхідним є створення нових конвенційних моделей правового регулювання космічної екології з метою забезпечення потужного правового підґрунтя для космічної безпеки не рекомендованими нормами м'якого права, а нормами жорсткого права, які обов'язкові для виконання державами, що активно використовують космічний простір. Доцільним є також розроблення ефективних національних стандартів, спрямованих на боротьбу з поширенням космічного сміття, які мають перманентно переглядатися і вдосконалюватися, насамперед, космічним державами з урахуванням показників моніторингу за рівнем техногенного забруднення космосу [7].

Важливо зауважити, що аналітика існуючих проблем в сфері космічної діяльності приводить до висновку, що вони взаємопов'язані. Наприклад, техногенне засмічення космічного простору відбувається у наслідок руйнування (фрагментації) космічних об'єктів військового призначення. Так, 11 січня 2007 р. Китаєм було проведено випробування балістичної протисупутникової ракети, ціллю якої став їх же метеорологічний супутник «Феньюнь-1С». У результаті цих дій сталася фрагментація космічного об'єкта та утворення 3390 нових об'єктів техногенного походження [8].

Найбільш поширеним засобом для знищення супутників на сьогодні є протисупутникова зброя прямого ураження ASAT російського ти китайського походження. Її масове застосування може привести до виникнення синдрому Кесслера, коли перевантаженість орбіти уламками від знищених супутників спричинятиме масові зіткнення космічних апаратів на навколоземній орбіті. А на сьогодні кількість великих уламків на орбіті вже становить 34000 фрагментів. З ініціативи США ООН робила спроби ввести мораторій на випробування ASAT. Так, від 07.12.2022 р. було прийнято резолюцію на 77-ій сесії ГА ООН «Випробування руйнівної протисупутникової ракети прямого прийому», яка була спрямована на припинення гонки озброєнь у космосі. Представники аерокосмічного бізнесу також зреагували на заклики США та зробили офіційну заяву від 14.11.2023 р. («Заява космічної промисловості на підтримку міжнародного зобов'язання не проводити руйнівні протисупутникові випробування»), під якою поставили свої підписи 26 великих американських компаній та молодих стартапів зі США, Японії, Швейцарії, Італії, Франції, Канади, Великої Британії тощо. Представники аерокосмічного бізнесу також пропонують нові стратегії та технології проти нагромадження орбітального сміття (розробка нових систем космічної обізнаності та моніторингу космічного руху, використання нових типів двигунів для коригування орбіти тощо). Але повністю вирішити безпекову проблему «космічного сміття» на орбіті можуть допомогти нові правові регламенти експлуатації та утилізації супутників, а також мораторій на використання ASAT-зброї на орбіті [9].

Екологічно небезпечне середовище, що створено у результаті мілітарі-діяльності космічних держав, загрожує безпечному перебуванню людини у космосі та функціонуючим космічним об'єктам. Міжнародна космічна станція (далі – МКС) декілька разів на рік змінює орбіту розташування задля уникнення можливого зіткнення з космічним сміттям. МКС функціонує на достатньо низькій орбіті, де є великий ризик зіткнень з космічним сміттям, як великого так і меншого розміру (декілька мм) (зокрема із супутниками, що вичерпали строк експлуатації їх фрагментами тощо). Такі зіткнення становлять суттєву загрозу для станції, що є спеціальним середовищем життєдіяльності людини у космічному просторі, а також для космонавтів під час їх виходу у відкритий космос, наприклад для ремонту обладнання або з дослідницькою метою.

Існують до того ж великі ризики неконтрольованого падіння космічного сміття на Землю та завдання шкоди фізичним і юридичним особам, довкіллю Землі. Окрім того зростають ризики виникнення спірних ситуацій між суб'єктами космічної діяльності на рахунок відповідальності у випадку зіткнення з космічним сміттям.

Таким чином, можемо зазначити, що у зв'язку з розвитком космічних технологій, зростанням кількості космічних запусків і новими можливостями використання космічних ресурсів питання безпеки у космічній галузі загострюються та стають дедалі важливими. Безпека в космосі – це багатогранне питання, що охоплює різні аспекти, від запобігання космічним катастрофам до забезпечення ефективного міжнародного співтовариства [1].

Висновки. Отже, на наш погляд, з вище наведеного стає вочевидь, що найдальше безконтрольне засмічення космічного простору, мілітарі-апробації космічних держав будуть суттєво перешкоджати його безпечному дослідженню та використанню, тому актуалізується необхідність розв'язання міжнародно-правових проблем забезпечення безпеки навколоземного космічного простору. І у зв'язку з цим було б доцільним на нашу думку:

1. Оновити міжнародне космічне законодавство та розробити конвенційні моделі забезпечення безпеки космічної діяльності щодо її демілітаризації та упередження поширення техногенного забруднення космічного простору. Чинні міжнародні космічні закони є безперечно важливими для регламентації космічної діяльності, однак, так звані, «сакральні міжнародні нормативні акти» (Договір про космос, Угода про рятування, Конвенція про реєстрацію, Конвенція про відповідальність), як джерела міжнародного космічного права, були прийняті у 60-х, 70-х роках минулого століття. Звісно їх норми підлягають застосуванню й надалі, однак на сьогодні виникають нові виклики для людства, тому є потреба у вдосконаленні правового регулювання в космічній галузі з урахуванням реалій сучасного світу, а зазначені закони не можуть вже в повній мірі слугувати потужною правовою базою, про що свідчить негативний досвід використання космічного простору космічними державами як первинними суб'єктами міжнародного космічного права. Тому відповідні міжнародні структури та інші представники міжнародної спільноти (Комітет ООН з космосу, МККС, експертні групи, платформи для обговорення актуальних проблем тощо), які ініціюють нормоутворення з метою ефективного забезпечення безпеки космічної діяльності, мають

переходити від розробки рекомендованих положень м'якого права до створення конвенційних моделей правової регламентації актуальних питань космічної безпеки.

2. На національному рівні регламентувати безпечне дослідження і використання космічного простору з урахуванням ключового принципу міжнародного космічного права щодо «мирного засвоєння космосу в інтересах всього людства», а не тільки суто на користь окремої держави та приватних компаній, що приймають участь у здійсненні космічних програм з комерційною метою. Якщо космічне національне законодавство відповідатиме зазначеному принципу, а не сприятиме подальшій динаміці гонки озброєння у космосі та безконтрольному поширенню космічного сміття, то шляхом рецепції можливе створення й міжнародних нормативних актів, які задовольнятиме не тільки космічні держави, а й враховуватиме інтереси всіх країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стельмах О.С. Міжнародно-правовий режим космічної безпеки: до теорії питання. *Держава і право*. Вип. 56. С. 522-531. URL: https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f2890021-d90f-407a-9--a-930ae9f03c/content.
2. Драган О.В. Космічна безпека в умовах глобалізаційних процесів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2024. С. 242-245. URL: https://apnl.dnu.in.ua/6_2024/39.pdf.
3. Петер Г.Г. Кримінологічна модель космічної безпеки як необхідність у становленні нового світового порядку у воєнний та післявоєнний часи. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2023. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/119.pdf.
4. Гордеюк А.О. Становлення та тенденції розвитку міжнародного космічного права. *Пропілеї права та безпеки*. 2023. № 2-3. С. 31-36. URL: https://nti.khai.edu/ojs/index.php/PLS/article/viewFile/pls.2023.2-3.04/2314.
5. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27 січня 1967 р. URL: https://unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/intuoouterspacetreaty.htm.
6. Григоров О. Міжнародне космічне право: підручник/ О. Григоров; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченко. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 130 с.
7. Гордеюк А.О. Порушення принципу засвоєння та використання космічного простору в мирних цілях як глобальна загроза світовій безпеці (правовий аспект). Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Правові реалії сьогодення (м. Харків 15 травня 2024 р.). Харків: [Електронне видання] Харківський національний економічний ун-т імені Семена Кузнеця (С. 77-79).
8. Семеняка В.В. Актуальні проблеми міжнародно-правової охорони космічного простору від техногенного засмічення. *Часопис Київського ун-ту права*. 2015. № 4. С. 344-347. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_4_79.
9. Поляков М. Космічна зброя та проблематика орбітального сміття: дві сторони однієї медалі. URL: https://maxpolyakov.com/ua/kosmichna-zbroya-ta-problematika-orbitalnogo-smittya.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Гордеюк А.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.48
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.42

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ АБО ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Данчук В.А.В.,
аспірант кафедри Міжнародного права та порівняльного правознавства
спеціальності D9 «Міжнародне право»
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0009-0001-6424-7059
e-mail: viktoraleks.danchuk@chnu.edu.ua

Данчук В.А.В. Політика держави або організації як необхідний елемент для кваліфікації злочинів проти людяності в міжнародному кримінальному праві.

За весь час повномасштабного російського вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, було зафіксовано понад 170 тисяч воєнних злочинів, вчинених російською армією, значна кількість яких була спрямована проти мирних мешканців. Серед цих злочинів є й такі, які підпадають також під ознаки злочинів проти людяності, передбачені статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У зв'язку з наведеними вище обставинами, потреба у детальному вивченні особливостей злочинів проти людяності, розкриття сутності їх необхідних елементів, одним з яких є вимога наявності політики держави або організації, стає надзвичайно актуальною для сучасної науки міжнародного права.

У статті здійснено комплексне дослідження правових підходів до розуміння поняття політики держави або організації як необхідного елементу для кваліфікації злочинів проти людяності. Зокрема, проаналізовано розбіжності у поглядах науковців щодо тлумачення елементу політики у протиправних діяннях проти цивільного населення. Встановлено, що одна група науковців вважає політику держави або організації самостійним та необхідним елементом злочинів проти людяності, який допомагає відмежувати останні від ізольованих актів насильства, які охоплюються внутрішнім кримінальним законодавством держав. Інша група науковців пропонує відмінний від першого підхід до розуміння елементу політики, зазначаючи, що політика держави або організації не є самостійним елементом злочинів проти людяності, а радше слугує доказовим фактором для встановлення систематичності та широкомасштабності злочинного діяння.

Крім того, у статті особливу увагу приділено аналізу судової практики трибуналів *ad hoc*, зокрема Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародного трибуналу для Руанди (МКТР), а також Міжнародного кримінального суду (МКС) стосовно тлумачення поняття «політика держави або організації». Підкреслюється неоднозначність та суперечність підходів судових органів до вирішення даного питання. З'ясовано, що політика держави або організації не обов'язково повинна бути прямо та чітко сформульованою, а може бути встановленою за сукупністю фактичних обставин.

Не менш важливим питанням, яке досліджено у статті, є роль недержавних суб'єктів у вчиненні злочинів проти людяності. Встановлено, що єдиного підходу до вирішення цієї проблеми серед наукової спільноти та в судовій практиці немає. Пропонуються два альтернативні підходи до вищезазначеного питання. Перший полягає у тому, що будь-які недержавні суб'єкти можуть вважатися «організацією» у значенні статті 7(2)(a) Римського статуту, а другий підхід передбачає, що вважатися «організацією» і бути відповідальними за вчинення злочинів проти людяності можуть лише суб'єкти, які пов'язані з державою.

Зроблено висновок, що існує нагальна потреба у формуванні узгодженого підходу до розуміння елементу політики держави або організації з метою забезпечення правильної кваліфікації

злочинів проти людяності та відповідно підвищення ефективності міжнародного кримінального правосуддя.

Ключові слова: злочини проти людяності, політика держави або організації, Римський статут, трибунали *ad hoc*, МКС, систематичність, широкомасштабність, недержавні суб'єкти.

Danchuk V.A.V. State or organizational policy as a necessary element for qualifying crimes against humanity in international criminal law.

During the entire time of the full-scale Russian invasion of Ukraine, which began on February 24, 2022, more than 170,000 war crimes committed by the Russian army were recorded, a significant number of which were directed against civilians. Among these crimes are those that also fall under the characteristics of crimes against humanity provided for in Article 7 of the Rome Statute of the International Criminal Court. In connection with the above circumstances, the need for a detailed study of the specific features of crimes against humanity, the disclosure of the essence of their necessary elements, one of which is the requirement of the existence of the policy of a state or organization, becomes extremely relevant for the modern science of international law.

The article provides a comprehensive study of legal approaches to understanding the concept of state or organization policy as a necessary element for the qualification of crimes against humanity. In particular, the differences in the views of scientists regarding the interpretation of the policy element in illegal acts against the civilian population are analyzed. It has been established that one group of scientists considers the policy of the state or organization to be an independent and necessary element of crimes against humanity, which helps to distinguish the latter from isolated and isolated acts of violence, which are covered by the internal criminal legislation of states. Another group of scholars offers a different approach from the first to understanding the element of politics, noting that the politics of a state or organization is not an independent element of crimes against humanity, but rather serves as an evidentiary factor for establishing the systematicity and wide-ranging nature of a criminal act.

In addition, the article pays special attention to the analysis of the judicial practice of *ad hoc* tribunals, in particular the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) and the International Tribunal for Rwanda (ICTR), as well as the International Criminal Court (ICC) regarding the interpretation of the concept of «policy of the state or organization». The ambiguity and contradiction of the approaches of judicial bodies to solving this issue is emphasized. It is clarified that the policy of the state or organization does not necessarily have to be directly and clearly formulated, but can be established according to a set of factual circumstances.

An equally important issue explored in the article is the role of non-State actors in the commission of crimes against humanity. It has been established that there is no single approach to solving this problem among the scientific community and in judicial practice. Two alternative approaches to the above issue are proposed. The first is that any non-State actors may be considered a «organization» within the meaning of article 7 (2) (a) of the Rome Statute, and the second approach provides that only actors who are affiliated with the State may be considered a «organization» and be responsible for the commission of crimes against humanity.

It is concluded that there is an urgent need to form a coherent approach to understanding the policy element of a state or organization in order to ensure the correct qualification of crimes against humanity and, accordingly, increase the effectiveness of international criminal justice.

Key words: crimes against humanity, State or organization policy, Rome Statute, *ad hoc* tribunals, ICC, systematicity, wide-ranging, non-State actors.

Постановка проблеми. Злочини проти людяності посідають особливе місце в системі сучасного міжнародного кримінального права, що зумовлено їх спрямованістю проти фундаментальних цінностей міжнародного співтовариства, посяганнями відповідних злочинних діянь не лише на життя, здоров'я та власність потерпілих осіб, а й на саму людську гідність. Вперше концепція злочинів проти людяності отримала своє нормативне закріплення у Статуті Нюрнберзького трибуналу, в якому було передбачено перелік відповідних протиправних діянь, однак не було наведено правового визначення даного виду міжнародних злочинів. В ході діяльності наступних спеціальних міжнародних трибуналів концепція злочинів проти людяності одержала свій подальший розвиток, в тому числі шляхом розширення переліку протиправних діянь, які підпадають під ознаки вищезазначеного виду злочинів, та виокремлення ряду необхідних елементів, які є

ключовими для кваліфікації того чи іншого правопорушення як злочину проти людяності. Одним з основних контекстуальних елементів злочинів проти людяності було визначено вчинення відповідного протиправного діяння в рамках політики держави або організації, спрямованої на здійснення нападу проти будь-якого цивільного населення, результатом чого стало закріплення даного елементу у статті 7(2)(а) Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Разом з тим, попри нормативне закріплення вимоги наявності політики держави або організації, досі відсутній єдиний підхід до тлумачення даного елементу злочинів проти людяності, його ознак та застосування у міжнародному кримінальному праві. Зокрема, наявні численні дискусії серед наукової спільноти щодо розуміння самого поняття «політика», форм її прояву, критеріїв встановлення та доказування її існування. Крім того, зважаючи на сучасну еволюцію збройних конфліктів в бік гібридних форм, які характеризуються активною участю в них недержавних суб'єктів, актуальним також стає питання меж охоплення поняттям «політика» відповідних дій таких суб'єктів. Тому, з метою вирішення вищезазначених питань, виникає об'єктивна потреба у проведенні комплексного правового дослідження політики держави або організації як необхідного критерію для кваліфікації злочинів проти людяності, враховуючи при цьому практику Міжнародного кримінального суду (МКС) та трибуналів *ad hoc*. Результати даного дослідження стануть важливим матеріалом для формування узгодженого підходу до розуміння політики держави або організації як обов'язкового елементу злочинів проти людяності, що у свою чергу сприятиме уникненню помилок при їх кваліфікації та забезпечить ефективне і справедливе правосуддя для винних у їх вчиненні.

Метою статті є комплексне дослідження правових підходів до розуміння поняття політики держави або організації як необхідного елементу для кваліфікації злочинів проти людяності, форм її прояву та особливостей застосування поняття «політика» до діянь, вчинених недержавними суб'єктами, з особливим акцентом на судову практику трибуналів *ad hoc* та Міжнародного кримінального суду.

Стан опрацювання проблематики. Поняття злочинів проти людяності, їх ознаки та відмінності від інших видів міжнародних злочинів, передбачених Римським статутом Міжнародного кримінального суду, є предметом численних теоретичних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Окремим аспектам злочинів проти людяності, включаючи вимогу наявності політики держави або організації, у своїх працях приділяли увагу наступні вітчизняні науковці: Андрушко А.В., Тома М.Г., Орлов Ю.В., Ігошин Ю.В., Кучер Д.О., Грушко М.В., Гнатовський М.М., Гутник В.В., Камінська Н.В., Щербань Є.В., Тимченко Л.Д., Коваль Д.О. До зарубіжних авторів, які досліджували еволюцію поняття «політика держави або організації» у практиці трибуналів *ad hoc* та МКС, форми прояву політики держави або організації, а також аналізували роль недержавних суб'єктів у вчиненні злочинів проти людяності слід віднести таких науковців, як Роденхойзер Т., Шабас В.А., Лубан Д., Кресс Л., Бассіоні М.Ш., Купідо М.Ю., Садат Л.Н., де Гузман М.М., Гоффманн Т., Шмід Е. При цьому варто зазначити, що у вітчизняних доктринальних джерелах проблематика політики держави або організації аналізується лише побічно в контексті систематичності та широкомасштабності нападів на цивільне населення, без розкриття сутності поняття «політика держави або організації» та глибокого дослідження її критеріїв і правового значення для кваліфікації злочинів проти людяності. З огляду на вищезазначене, існує потреба у подальших теоретичних дослідженнях проблеми політики держави або організації на вітчизняному рівні.

Виклад основного матеріалу. Станом на сьогодні основним міжнародним нормативно-правовим актом, який містить нормативне визначення злочинів проти людяності, окреслює їх необхідні елементи та наводить чіткий перелік протиправних діянь, які становлять даний вид злочинів, є Римський статут Міжнародного кримінального суду, який 21.08.2024 року був ратифікований Верховною Радою України та набрав чинності для нашої держави 01.01.2025 року. Як передбачено статтею 7(1) Римського статуту злочини проти людяності полягають у вчиненні конкретних злочинних діянь, перелічених у даній статті, «…в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу…» [1].

Стаття 7(2)(а) Римського статуту дає чітке пояснення, що слід розуміти під нападом, спрямованим проти будь-якого цивільного населення, а саме «…лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою

сприяння реалізації такої політики» [1]. Тобто, на міжнародно-правовому рівні закріплено вимогу вчинення певних протиправних діянь, які підпадають під ознаки злочину проти людяності, в рамках відповідної політики держави або організації, чи з метою сприяння такій політиці. Елементи злочинів, які допомагають МКС у тлумаченні, зокрема, статті 7 Римського статуту, пояснюють значення поняття «політика» в контексті вчинення злочинів проти людяності: ««політика, спрямована на здійснення такого нападу» передбачає, що держава чи організація активно заохочували такий напад на цивільне населення або підбурювали до нього» [2]. Однак такий напад не обов'язково повинен мати військовий характер. Варто зазначити, що в сучасній доктрині міжнародного кримінального права термін «напад» тлумачиться як лінія поведінки або радше як кампанія чи операція, а окремі спорадичні акти, спрямовані проти цивільного населення, не є злочинами проти людяності [3; с. 160]. Останні є злочинними діяннями, які є частиною ширшого контексту організованого насильства. Таке обмежене розуміння поняття злочинів проти людяності є важливим для розмежування міжнародних злочинів від «звичайної» внутрішньої злочинності [4; p. 457]. Тобто, неправомірне застосування сили проти цивільного населення обов'язково повинно мати систематичний характер, що є одним з контекстуальних елементів злочину проти людяності. З «елементом систематичності» тісно пов'язаний «елемент політики», який закріплений на нормативному рівні в Римському статуті, проте не є обов'язковим за змістом міжнародного звичаєвого права. Вимога наявності політики держави або організації для встановлення факту вчинення злочину проти людяності дотепер залишається досить суперечливим аспектом у міжнародному кримінальному праві, який перебуває в центрі дискусій серед представників наукової спільноти. Так, одні науковці вважають, що наявність політики є необхідною складовою злочинів проти людяності, яка має бути встановлена, перш ніж те чи інше діяння може бути кваліфіковане як злочин проти людяності, тоді як інші ставлять під сумнів правову основу вимоги щодо «елементу політики» [5; p. 55]. Зокрема, перша група науковців, представниками якої були Шабас В.А. та Бассіоні М.Ш., вважає вимогу наявності політики необхідною для відмежування злочинів проти людяності від внутрішніх злочинів [6; p. 244-246]. На користь цієї позиції наводяться два фундаментальні аргументи. По-перше, стверджується, що вимога наявності політики вирішує проблему, пов'язану з безумовним роз'єднувальним критерієм широкомасштабного або систематичного нападу, адже після скасування зв'язку злочинів проти людяності із ситуацією війни, як це було передбачено Статутом Нюрнберзького трибуналу, і заміною її критерієм широкомасштабного та систематичного нападу, поняття злочинів проти людяності, ймовірно, стало застосовним до широкомасштабних, але не пов'язаних між собою злочинів [7; p. 43-57; 5; p. 58]. Таким чином, поняття злочинів проти людяності охоплювало, для прикладу, злочинні дії серійних вбивць або мафій [8; p. 960]. Тому вимога наявності політики вважається необхідною для виключення таких злочинних дій зі сфери злочинів проти людяності, оскільки вона встановлює певний ступінь організованості у випадках широкомасштабних нападів [5; p. 58]. По-друге, вимога наявності політики передбачає участь владних органів у вчиненні злочинів проти людяності [4; p. 49]. Встановлюючи «певний зв'язок з державою або фактичною владою на певній території засобами політики цього суб'єкта», визначається, що «місто з надзвичайно високим рівнем злочинності, що призводить до великої кількості жертв», не може вважатися місцем вчинення злочинів проти людяності [9; p. 34]. Таким чином, з двох наведених вище аргументів випливає, що деякі вчені вважають включення вимоги щодо наявності політики в склад злочинів проти людяності необхідним для встановлення міжнародного характеру цих злочинів.

Інша група науковців дотримується протилежної точки зору. На їхню думку, включення вимоги щодо наявності політики до складу злочинів проти людяності є необґрунтованим. Суддя Меттро Г. з цього приводу стверджує, що «у звичаєвому міжнародному праві немає нічого, що зобов'язувало б встановлювати додаткову вимогу про те, що дії повинні бути пов'язані з політикою або планом» [10; p. 281-282]. Отже, вимога щодо наявності політики держави або організації не має правової основи. Крім того, було висловлено думку, що включення вимоги щодо наявності політики до складу злочинів проти людяності є зайвим [9; p. 21]. Рівень організованості, який передбачається вимогою щодо політики, також визначається вимогою щодо наявності цивільного населення як об'єкта злочинних діянь та вимогою щодо широкомасштабних або систематичних нападів. Отже, передбачувана мета вимоги щодо політики – виключення випадкових та ізольованих протиправних діянь зі сфери злочинів проти людяності – вже досягається іншими елементами даного виду злочинів [11; para. 644]. На підставі двох зазначених вище аргументів

друга група науковців вважає, що політика держави або організації не є самостійним елементом злочинів проти людяності, а виступає лиш доказовим фактором, який суди можуть враховувати при оцінці інших необхідних елементів злочинів проти людяності, як-от широкомасштабність та систематичність [5; p. 59].

Варто зазначити, що дискусія стосовно вимоги політики держави або організації як необхідного елементу злочинів проти людяності між двома наведеними вище групами науковців триває дотепер і будь-які ознаки щодо досягнення консенсусу між ними відсутні. У зв'язку з цим було б доречно здійснити аналіз судової практики трибуналів *ad hoc* та МКС з даного питання і водночас з'ясувати які можуть бути форми прояву політики держави або організації. З цього приводу можна сказати, що судова практика стосовно вимоги наявності політики також є непослідовною і суперечливою. Так, стаття 5 Статуту Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), яка криміналізує злочини проти людяності, не містить прямої згадки про вимогу щодо наявності елементу політики. Однак у рішенні Судової палати у справі *Tadić* МКТЮ висловив думку, що бажання виключити поодинокі та випадкові дії окремих осіб зі сфери злочинів проти людяності означає, що «для вчинення таких дій має існувати певна форма урядової або організаційної політики» [11; para. 644]. У подальшій судовій практиці визнання політики як неявної вимоги для кваліфікації злочинів проти людяності все частіше піддавали сумніву та оцінювали критично. Це зрештою призвело до прямого заперечення вимоги наявності політики у рішенні Апеляційної палати МКТЮ у справі *Kunarac*: «Ні напад, ні дії обвинуваченого не повинні бути підтверджені будь-якою формою «політики» чи «плану». На момент скоєння передбачуваних дій у Статуті чи у звичаєвому міжнародному праві не було нічого, що вимагало б доведення існування плану чи політики для вчинення цих злочинів…Доказ того, що напад був спрямований проти цивільного населення, та що він був широкомасштабним або систематичним, є правовими елементами злочину. Щоб довести ці елементи, не потрібно показувати, що вони були результатом існування політики чи плану» [12; para. 98]. Разом з тим, Апеляційна палата визнала, що план або політика держави чи організації можуть бути доречними для встановлення інших необхідних елементів злочинів проти людяності: «Для встановлення того, що напад був спрямований проти цивільного населення та що він був широкомасштабним або систематичним (особливо останнє), може бути корисним показати, що насправді існувала політика чи план, але це можливо довести, посилаючись на інші обставини. Таким чином, існування політики чи плану може бути доказово релевантним, але воно не є правовим елементом злочину» [12; para. 98]. Характеристика політики як лише доказової обставини послідовно підтверджувалася і в наступних судових рішеннях МКТЮ.

Що стосується значення політики держави або організації, зокрема форм її прояву, то така політика необов'язково має бути явною або сформульованою чітко і точно [11; para. 653]. Висновок про наявність елемента політики можна зробити із сукупності фактичних обставин. З цього приводу МКТЮ визначив, що політика, яка лежить в основі злочинів проти людяності повинна передбачати вчинення множинних злочинних діянь проти цивільного населення. Так, Судова палата МКТЮ у справі *Blaškić* визнала, що існування плану або політики може бути виведене, серед іншого, з низки наступних обставин: загальні історичні обставини та загальний політичний контекст, на тлі яких вчиняються злочинні дії; створення та впровадження автономних політичних структур на будь-якому рівні влади на певній території; загальний зміст політичної програми, так як він випливає з праць та виступів її авторів; пропаганда в засобах масової інформації; створення та впровадження автономних військових структур; мобілізація збройних сил; повторювані в часі та просторі та скоординовані військові наступи; зв'язки між військовою ієрархією і політичною структурою та її політичною програмою; зміни в етнічному складі населення; застосування дискримінаційних заходів; масштаб вчинених актів насильства [13; para 204].

Крім того, МКТЮ у своїй практиці послідовно дотримувався позиції, що встановлена політика не обов'язково має бути політикою держави *de jure* [11; para. 654]. Сили, які, хоча і не є частиною легітимного уряду, але *de facto* контролюють або можуть вільно пересуватися в межах визначеної території, можуть бути так само здатні, як і держави, реалізовувати політику, що призводить до вчинення злочинів проти людяності. Тому вони можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за такі злочини нарівні з державами [5, p. 61]. Також як визначила Судова палата МКТЮ у справах *Nikolić* та *Blaškić*, незалежно від того, чи політика реалізується *de jure* державою чи *de facto* владою, вона не обов'язково має бути розроблена на найвищому ієрархічному рівні [13; para. 207; 14; para. 26]. Політика може бути розроблена на будь-якому рівні держави чи організації, яка *de facto* здійснює владу на певній території.

Як уже було зазначено, необхідність існування політики держави або організації як необхідного елемента злочинів проти людяності чітко визначена у статті 7(2)(a) Римського статуту МКС [1]. Проте, перед прийняттям Римського статуту існували деякі розбіжності між його розробниками щодо точного значення «елементу політики». У той час як одні науковці стверджували, що політика «є чимось на зразок систематичності» [15; p. 106-107], інші вважали, що елемент політики «є більш гнучким» і не вимагає високого рівня організації та координації, характерних для вимоги систематичності нападу [7; p. 48, 50-51]. Більш чітке уявлення про характер елементу політики було сформоване судовою практикою МКС. Так, у своєму рішенні щодо підтвердження звинувачень проти Катанги та Нгуджоло Чуі, Палата досудового провадження постановила, що елемент політики «забезпечує, що напад, навіть якщо він здійснюється на великій географічній території або спрямований проти великої кількості жертв, однаково повинен бути ретельно організованим і відповідати певній закономірності. Він також повинен здійснюватися з метою просування спільної політики за участю державних або приватних ресурсів. Така політика може бути сформована або групами осіб, які керують конкретною територією, або будь-якою організацією, здатної вчинити широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення. Політика не обов'язково має бути чітко визначена організацією. Насправді, напад, який планується, спрямовується або організовується – на відміну від спонтанних або ізольованих актів насильства – відповідатиме цьому критерію» [16; para. 396]. Таке тлумачення елементу політики було сприйнято як ототожнення елементу політики з вимогою щодо систематичності нападу на цивільне населення. Цей аргумент підтверджується тлумаченням терміну «систематичний» Палатою досудового провадження, а саме як «організований план реалізації спільної політики, який має регулярний характер і призводить до постійного вчинення дій, або як «схеми злочинів», за яких злочини становлять «невипадкове повторення подібної злочинної поведінки на регулярній основі»» [16; para. 397]. Необхідна форма політики детальніше роз'яснюється в статті 7(3) Елементів злочину, яка стверджує, що ««політика, спрямована на здійснення такого нападу» передбачає, що держава чи організація активно заохочували такий напад на цивільне населення або підбурювали до нього» [2]. На думку Палати досудового провадження, це означає, що напад повинен бути спланованим, спрямованим або організованим. Це не означає, що політика повинна бути чітко визначена або формалізована. Натомість існування та зміст політики можна вивести з «послідовності подій» [16; para. 396]. У цьому контексті можна посилатися на контекстуальні обставини, перелічені в рішенні Судової палати МКТЮ у справі *Blaškić* [13; para. 204].

Однак, у практиці МКС наявні й інші погляди на сутність елементу політики. Так, у Рішенні про дозвіл на розслідування ситуації в Республіці Кенія Палата досудового провадження розглядала елемент політики окремо від вимоги широкомасштабності або систематичності нападу [17; paras. 115-128]. Тобто, вона визначила елемент політики як самостійний елемент злочину проти людяності, а не лише як доказовий фактор для встановлення широкомасштабності та систематичності нападу на цивільне населення. При цьому для встановлення наявності політики Палата враховувала фактичні обставини, безпосередньо пов'язані з організацією нападу, які можна розділити на три категорії: підготовка нападу; особливості нападу; політичний, військовий і соціальний контекст нападу [17; paras. 115-128]. Підготовка нападу полягає у наступному: зустрічі місцевих лідерів, бізнесменів та політиків, під час яких координувалися насильницькі дії та розподілялися зброя і гроші; навчання в таборах; вербування банд для вчинення насильства над громадами, які вважалися бунтівними; та попередження, які надсилалися людям перед насильницькими діями. Друга категорія обставин, пов'язаних з характеристиками нападу, стосується: скоординованого та організованого характеру нападу; великого розміру груп, які здійснювали напади з різних напрямків; того факту, що війська діяли по змінах. Крім того, Палата взяла до уваги матеріали та типи озброєння, що використовувалися під час нападу. Фактичні обставини, що належать до третьої категорії, стосуються здійснення одночасних нападів на різні села та оприлюднення публічних заяв політиків, в яких висловлюється насильницька мета нападу [17; paras. 115-128]. Зважаючи на наведені вище обставини, можна припустити, що контекстуальні обставини, наведені Судовою палатою МКТЮ у справі *Blaškić*, відіграли обмежену роль у міркуваннях Палати досудового провадження. Висновок Палати про те, що напади були скоєні в рамках політики, в першу чергу ґрунтується на підготовчих заходах, які були вжиті для цього, та на характеристиках нападу [5; p. 70].

Досліджуючи значення елементу політики для кваліфікації злочинів проти людяності, необхідно також пам'ятати, що за здійснення політики відповідальний певний колективний суб'єкт –

держава або організація [3; с. 163]. Що стосується держави, як суб'єкта політики щодо вчинення нападу проти цивільного населення, то ще Статут Нюрнберзького трибуналу передбачав, що злочини проти людяності мають бути вчинені державними агентами [18; p. 95]. Зокрема, Стаття 6(c) Статуту вимагає, щоб злочини проти людяності були вчинені «під час виконання або у зв'язку з» злочинами проти миру та воєнними злочинами [19], які могли бути вчинені тільки державними діячами або високопоставленими цивільними особами, пов'язаними з державою [18; p. 95]. Ця вимога щодо дій держави виключала, наприклад, дії «вільних» антисемітів, які вирішили за прикладом нацистів вбивати євреїв самостійно, як це неодноразово траплялося в Румунії, Латвії та Україні. Їхні злочини могли бути переслідувані як вбивства за внутрішнім законодавством держав, але не як злочини проти людяності за міжнародним правом. Тобто, зв'язок із діями держави вважався необхідним для того, щоб ці злочини підпадали під дію міжнародного права [18; p. 96]. Також, як вже було згадано вище, політика щодо вчинення нападу не обов'язково має бути розроблена на найвищому ієрархічному рівні держави. Як показує судова практика МКТЮ у справах *Nikolić* та *Blaškić*, а згодом і МКС у Рішенні про дозвіл на розслідування ситуації в Республіці Кенія: «політика не обов'язково має бути задумана на найвищому рівні державного апарату. Отже, політика, прийнята регіональними або навіть місцевими органами держави, може відповідати вимозі державної політики» [13; para. 207; 14; para. 26; 17; para. 86]. Тобто, як ми бачимо, поняття «державна політика» є цілком зрозумілим і не викликає жодних суперечностей і дискусій як серед науковців, так і в судовій практиці. Однак, дещо по-іншому складається ситуація з поняттям «політика організації». Зрозуміло, що напади проти цивільного населення можуть вчинятися не лише державними структурами безпосередньо або за їх сприяння, а й недержавними суб'єктами. Наприклад, під час конфлікту в колишній Югославії або Руанді більшість злочинів проти мирного населення було вчинено саме недержавними суб'єктами, такі як парамілітарні формування або озброєні групи цивільних. При цьому варто зазначити, що розширення поняття злочинів проти людяності з метою включення до нього недержавних суб'єктів все ще вимагає доказу наявності елементу політики у їх діях. Насамперед, це потрібно для відмежування злочинів проти людяності від злочинної поведінки окремих груп осіб чи злочинних організацій, яка може мати транснаціональний характер і охоплюється внутрішнім кримінальним законодавством [20; p. 40-41]. Проте, серед науковців досі немає єдиної думки щодо критеріїв, які мають застосовуватися до недержавних суб'єктів, як до таких, що можуть здійснювати «політику організації». Тому було б доречним для вирішення даного питання знову ж таки звернутися до судової практики МКС та трибуналів *ad hoc*. Так, Судова палата МКТЮ у справі *Tadić* постановила, що «…законодавство стосовно злочинів проти людяності розвивалося з урахуванням сил, які, хоча й не належать до легітимного уряду, але контролюють *de facto* певну територію або можуть вільно пересуватися в її межах» [11; para. 654]. Варто зазначити, що МКТЮ став першим спеціальним міжнародним трибуналом, який визнав можливість вчинення злочинів проти людяності недержавними суб'єктами. Однак при визначенні таких суб'єктів він враховував головним чином територіальний аспект, а саме фактичний контроль організації над певною територією держави або можливість суб'єкта вільно пересуватися в межах певної території. Міжнародний трибунал щодо Руанди (МКТР) у справі *Akayesu* встановив, що «збройні сили, які протистоять уряду, повинні перебувати під відповідальним командуванням, що передбачає певний рівень організації всередині збройної групи або дисидентських збройних сил. Цей рівень організації має бути таким, щоб дозволити збройній групі або дисидентським силам планувати та проводити узгоджені військові операції, а також запроваджувати дисципліну від імені фактичної влади. Крім того, ці збройні сили повинні мати можливість домінувати над достатньою частиною території, щоб підтримувати тривалі та узгоджені військові операції та застосовувати Додатковий протокол II. По суті, операції повинні бути безперервними та спланованими. Територія, яка перебуває під їхнім контролем, зазвичай є тією, яка вислизнула з-під контролю урядових сил» [21; para. 626]. Як ми бачимо, МКТР не обмежується виключно територіальною ознакою недержавних суб'єктів, а й містить вимогу щодо наявності відповідального командування організацією, яке забезпечує її спроможність планувати та проводити військові операції. Щоправда рішення Судової палати МКТР у справі *Akayesu* не дає визначення поняттю «недержавні суб'єкти» або «організація», обмежуючись лише характеристикою «дисидентських збройних сил» та «організованих збройних груп», як учасників збройного конфлікту неміжнародного характеру. Досить цікавою і неоднозначною є позиція МКС щодо визначення «політики організації». Зокрема, зосереджуючись на концепції організації, більшість

суддів Палати досудового провадження у Рішенні про дозвіл на розслідування ситуації в Республіці Кенія швидко дійшли висновку, що це поняття охоплює також і недержавні суб'єкти. Палата досудового провадження постановила, що «формальний характер групи та рівень її організації не повинні бути визначальним критерієм» [17; para. 86]. Натомість, на думку більшості, слід визначити, чи має група здатність вчиняти дії, що порушують основні людські цінності. На думку Палати, визначення того, чи є певна група організацією відповідно до Статуту, має здійснюватися в кожному конкретному випадку [17]. При прийнятті такого рішення Палата може враховувати низку факторів, зокрема:

чи перебуває група під відповідальним командуванням або має встановлену ієрархію;

чи група фактично володіє засобами для здійснення широкомасштабних або систематичних дій проти цивільного населення;

чи група здійснює контроль над частиною території держави;

чи група здійснює злочинну діяльність проти цивільного населення в якості її основної мети;

чи група висловлює, явно або неявно, намір напасти на цивільне населення;

чи група є частиною більшої групи, яка відповідає деяким або всім вищезазначеним критеріям [17; para. 317].

Важливо уточнити, що, хоча ці міркування можуть допомогти Палаті у прийнятті рішення, вони не є жорстким юридичним визначенням і не повинні вичерпно виконуватись. Вищезазначене рішення Палати досудового розгляду МКС було підтримано більшістю суддів, за винятком окремої думки судді Ганса-Петера Каула. У своїй окремій думці суддя Каул відхилив позицію більшості про те, що будь-який недержавний суб'єкт може визначатися як «організація», і вважав, що лише державоподібні організації підпадають під термін «політика організації» у значенні статті 7(2)(a) Римського статуту [22; p. 13]. На його переконання, організація повинна мати деякі характеристики держави, які «зрештою перетворюють приватну «організацію» на утворення, яке може діяти як держава або мати квазідержавні можливості» [22; p. 15]. Саме цей державоподібний характер організації надає злочинам міжнародного характеру, відмежовуючи їх від злочинних діянь, які охоплюються суто внутрішнім кримінальним законодавством. Підхід судді Каула до злочинів проти людяності базувався на розумінні того, що лише держава або державоподібні утворення здатні провадити політику здійснення подібного насильства [22; p. 16]. Можна справедливо зауважити, що така позиція судді Каула містить суттєві недоліки, адже в багатьох країнах, зокрема в бідних країнах з неефективними або нелегітимними державними структурами, особи, які мають доступ до ресурсів, можуть організовувати і здійснювати насильство в масштабах, часто подібних до державного, яке й породило поняття злочинів проти людяності. Така ситуація мала місце, наприклад, в Уганді, Сомалі, Конго та Центральноафриканській Республіці, де повстанські угруповання, лідери кланів або інші недержавні суб'єкти, а іноді навіть державні органи від імені конкретних лідерів, вчиняли серйозні правопорушення проти цивільного населення [22; p. 37]. Отже, ні більшість суддів Палати досудового провадження, ні суддя Каул, який висловив окрему думку, не надали переконливих критеріїв щодо того, як тлумачити вимогу державної або організаційної політики, зазначеної у статті 7(2)(a) Римського статуту, і зокрема як потрібно розуміти поняття «політика організації» щодо вчинення злочинів проти людяності.

Висновки. Таким чином, наявність елементу політики держави або організації у протиправному діянні, вчинення якого передбачено статтею 7 Римського статуту МКС, є однією з ключових вимог для його кваліфікації як злочину проти людяності. Зокрема, елемент політики разом з іншими необхідними елементами злочинного діяння, а саме вимогами широкомасштабності та систематичності нападу на цивільне населення, дозволяє відмежувати злочини проти людяності від ізольованих та поодиноких актів насильства проти мирних жителів, які охоплюються внутрішнім законодавством держав. Разом з тим, аналіз доктринальних джерел показав наявність значних розбіжностей щодо тлумачення поняття «політика держави або організації» та обов'язковості її врахування при кваліфікації того чи іншого протиправного діяння як злочину проти людяності. Так, на думку одних науковців, наявність елементу політики є самостійним та необхідним критерієм для встановлення факту вчинення злочину проти людяності, тоді як інші рішуче заперечують такий підхід, стверджуючи, що достатньо встановити лише факт широкомасштабності та систематичності протиправного діяння, використовуючи при цьому елемент політики тільки як доказовий фактор. Позиції обох груп науковців знайшли своє підтвердження у судовій практиці трибуналів *ad hoc* та МКС, що теж свідчить про неоднозначність та суперечність підходів судових

органів до розуміння «елементу політики». І якщо поняття «політика держави» є зрозумілим і не викликає непорозумінь, то стосовно тлумачення поняття «політика організації» досі ведуться тривалі дискусії серед наукової спільноти. Зокрема, досі не було досягнуто консенсусу щодо визначення того, які недержавні суб'єкти здатні вчиняти злочини проти людяності. З цього приводу судова практика МКС та трибуналів *ad hoc* передбачила певні критерії для недержавних суб'єктів, такі як фактичний контроль над певною територією, наявність відповідального командування, здатність проводити узгоджені військові операції, здійснення злочинної діяльності проти цивільного населення в якості її основної мети тощо. Однак, невирішеним залишається питання про те, чи застосовуються наведені вище критерії також до організацій, не пов'язаних з державою. Отже, можна впевнено сказати, що проблема елементу політики у протиправній діяльності держави або недержавних суб'єктів становить широкий простір для подальших правових досліджень і вирішення згаданих вище дискусійних питань дозволить виробити єдиний узгоджений підхід до розуміння поняття політики держави або організації, що у свою чергу сприятиме підвищенню ефективності міжнародного кримінального правосуддя стосовно кваліфікації злочинів проти людяності та забезпечення невідворотності покарання для винних у їх вчиненні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.01.2026).
2. Елементи злочинів (складова частина статті 9 Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду) від 11.06.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a7_001-02#n3 (дата звернення: 07.01.2026).
3. Міжнародне кримінальне право: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. Т.І. Созанського та О.М. Броневицької. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 472 с.
4. Phylilis Hwang, *Defining Crimes Against Humanity in the Rome Statute of the International Criminal Court*, 22 Fordham Int'l L.J. 457 (1998).
5. Cupido, M. The Policy Underlying Crimes Against Humanity: Practical Reflections on a Theoretical Debate. *Crim Law Forum* 22, 275–309 (2011). https://doi.org/10.1007/s10609-011-9142-4.
6. M.C. Bassiouni, Crimes against Humanity in International Criminal Law (The Hague: Kluwer Law International, 1999) 244-246.
7. Robinson D. Defining "Crimes Against Humanity" at the Rome Conference. *American Journal of International Law*. 1999; 93(1): 43-57. DOI:10.2307/2997955.
8. W.A. Schabas, 'State Policy as an Element of International Crimes', 98 Journal of Criminal Law & Criminology (2008) 960.
9. Ambos, Kai and Wirth, Steffen, The Current Law of Crimes Against Humanity: An analysis of UNTAET Regulation 15/2000 (December 14, 2002). Criminal Law Forum, Vol. 13, 1-90, 2002.
10. G. Mettraux, 'Crimes against Humanity in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and for Rwanda'. 43 Harvard International Law Journal. 2002. 237. URL: https://www.researchgate.net/publication/292515845_Crimes_against_humanity_in_the_ jurisprudence_of_the_international_criminal_tribunals_for_the_former_Yugoslavia_and_for_Rwanda.
11. Prosecutor v. Tadić, Judgment, Case No. IT-94-1, Trial Chamber II, 7 May 1997 (Tadić Trial Chamber judgment), paras. 644, 654.
12. Prosecutor v. Kunarac et al., Judgment, Case No. IT-96-23 and IT-96-23/1-A, Appeals Chamber, 12 June 2002 (Kunarac et al. Appeals Chamber judgment), para. 98.
13. Prosecutor v. Blaškić, Judgment, Case No. IT-95-14-T, Trial Chamber I, 3 March 2000 (Blaškić Trial Chamber judgment), paras. 204, 207.
14. Prosecutor v. Nikolić, Review of the indictment pursuant to Rule 61 of the Rules of Procedure and Evidence, Case No. IT-94-2-R61, Trial Chamber, 20 October 1995 (Nikolić Rule 61 decision), para. 26.
15. G. Boas et al., International Criminal Law Practitioner Library, Volume II: Elements of Crimes under International Law (New York: Cambridge University Press, 2009) 106-107.

16. Prosecutor v. Katanga and Ngudjolo Chui, Decision on the confirmation of charges, Case No. ICC-01/04-01/07, Pre-Trial Chamber I, 30 September 2008 (Katanga and Chui confirmation of charges decision), paras. 396, 397.
17. Situation in the Republic of Kenya, Decision pursuant to Article 15 of the Rome Statute on the authorization of an investigation into the situation in the Republic of Kenya, Case No. ICC-01/09, Pre-Trial Chamber II, 31 March 2010, paras. 86, 115-128.
18. Luban, D. (2004). A Theory of Crimes Against Humanity, 29 Yale J. Int'l L. 85-167. URL: http://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/146.
19. Статут № 998_201 від 08.08.1945 Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 https://zakononline.ua/documents/show/140950___140950.
20. Bassiouni, M.C. (2011). *Crimes against Humanity: Historical Evolution and Contemporary Application*. Cambridge: Cambridge University Press. P. 40-41. URL: https://www.researchgate.net/publication/286544025_Crimes_against_humanity_Historical_evolution_and_contemporary_application.
21. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (ICTR-96-4-T, Judgement of 2 September 1998) / ICTR, para. 626.
22. Hansen, T.O. (2011). The Policy Requirement in Crimes against Humanity: Lessons from and for the Case of Kenya. *George Washington International Law Review*, *43*(1), 1-42. URL: https://pure.ulster.ac.uk/en/publications/the-policy-requirement-in-crimes-against-humanity-lessons-from-an-3.

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Данчук В.А.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1/.8 : 347.92
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.43

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Задирака Н.Ю.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-5866-7612

Яцуба В.В.,
аспірант *кафедри адміністративного права та процесу*
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0006-2012-0191

Задирака Н.Ю., Яцуба В.В. До питання визначення місця принципу добросовісності у системі сучасного міжнародного публічного права.

У статті здійснено аналіз принципу добросовісності як одного з ключових системоутворюючих елементів сучасного міжнародного публічного права. Вказано, що цей принцип, який історично виник як етичний імператив, нині перетворився на універсальне юридичне правило, яке визначає стандарти поведінки держав у сфері міжнародних відносин. Констатовано, що добросовісність відіграє важливу роль у формуванні, виконанні та тлумаченні міжнародних зобов'язань, забезпечуючи передбачуваність та стабільність міжнародного правопорядку.

У статті аналізується правове закріплення добросовісності в основоположних міжнародних актах, зокрема у Статуті ООН та Віденській конвенції про право міжнародних договорів, а також її концептуальне осмислення у рішеннях Міжнародного Суду ООН. Вказано, що наразі дедалі активніше використовується принцип добросовісності не як декларативна норма, а як реальний інструмент для оцінки намірів і дій держав, визначення меж використання ними суверенітету, а також відновлення порушеного балансу інтересів.

Констатовано, що принцип добросовісності є основоположним чинником забезпечення стабільності міжнародних відносин. Його дотримання формує взаємну довіру, впевненість сторін у безпеці та передбачуваності дій партнерів тощо. Підкреслено вагомість принципу добросовісності у міжнародному праві, окремі вчені слушно зазначають, що цей принцип виконує роль базового регулятивного механізму, який пронизує всі рівні нормотворчої та правозастосовної діяльності держав. Він визначає стандарти поведінки як у процесі укладення та виконання міжнародних договорів, так і при прийнятті односторонніх актів, рішень міжнародних організацій тощо.

Зроблено висновок, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має універсальний характер, оскільки охоплює всі сфери взаємодії між державами від політичної до економічної, від договірної до звичаєвої. Він діє на кожному етапі міжнародних відносин без винятку, від початку переговорів до остаточного виконання чи припинення зобов'язань. Крім того принцип добросовісності у міжнародному публічному праві виступає не лише моральною, а й юридично обов'язковою категорією, що забезпечує узгодженість, передбачуваність і справедливість у міжнародних відносинах.

Ключові слова: принципи права, доброчесність, принципи адміністративного процесу, адміністративне судочинство, міжнародне публічне право.

Zadyraka N.Y., Yatsuba V.V. On the question of determining the place of the principle of good faith in the system of modern public international law.

The article provides an analysis of the principle of good faith as one of the key system-forming elements of modern public international law. It is emphasized that this principle, which historically emerged as an ethical imperative, has evolved into a universal legal norm that defines standards of state behavior in the sphere of international relations. It is noted that good faith plays an essential role in the formation, implementation, and interpretation of international obligations, ensuring predictability and stability within the international legal order.

The article examines the legal enshrinement of good faith in fundamental international instruments, including the UN Charter and the Vienna Convention on the Law of Treaties, as well as its conceptual interpretation in the jurisprudence of the International Court of Justice. It is underscored that today the principle of good faith is increasingly applied not as a merely declarative provision, but as a practical tool for assessing the intentions and actions of states, determining the limits of their exercise of sovereignty, and restoring a disrupted balance of interests.

It is concluded that the principle of good-faith performance of international obligations has a universal character, as it encompasses all spheres of interaction between states from political to economic, from treaty-based to customary. It operates at every stage of international relations without exception, from the initiation of negotiations to the final performance or termination of obligations. Moreover, the principle of good faith in public international law functions not only as a moral category but also as a legally binding one, ensuring coherence, predictability, and fairness in international relations.

Key words: legal principles, integrity, principles of administrative procedure, administrative justice, public international law.

Постановка проблеми. Принцип добросовісності традиційно визнається фундаментальною засадою правового регулювання, що пронизує як приватне, так і публічне право. Його зміст охоплює повагу до закону, утримання від обману, а також переконання суб'єкта в законності власних дій [1].

Пізнання сутності нормативного змісту та юридичної природи принципу добросовісності на загальнотеоретичному рівні неможливе без визначення його місця у системі сучасного міжнародного права, а також у правових системах зарубіжних держав, де цей принцип отримав найбільший розвиток і практичне застосування.

Стан опрацювання проблематики. Певні аспекти теми дослідження розглянуто в наукових працях таких вчених-правознавців, як: Е. Аннерс, Т. Арнц, С. Дж. Бартон, К. П. Бергер, Н. ван Ейк, Т. Дж. Вергес, С. Віттакер, С. Д. Волт, К. П. Жилетт, Б. Зеллер, Р. А. Каламкарян, Е. Каннекенс, Т. Кейлі, С. Ларссон, Р. Ріос-Херран, Р. С. Саммерс, Д. Сім, Т. Скутару, М. Е. Сторме, Х. Тревіс, Г. Тюбнер, Ф. Феррарі, Дж. Фітцморіс, С. Хейнс, М. Хесселінк, М. В. Цвік, Р. Циммерманн, П. Шлехтрім, М. Шоу та ін. Проте, у публікаціях останнього часу проблема принципу добросовісності в системі принципів адміністративного судочинства досліджувалася фрагментарно, що дає підстави для продовження аналізу вказаної проблематики.

Метою статті є визначення місця принципу добросовісності у системі сучасного міжнародного публічного права.

Виклад основного матеріалу. У сучасній доктрині міжнародного публічного права сформувалося два основних підходи до розуміння ролі та статусу принципу добросовісності. Перший підхід передбачає його тлумачення як одного з «загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями», відповідно до положень статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Цей підхід розглядає добросовісність як фундаментальну засаду, що лежить в основі правового регулювання міжнародних відносин та є обов'язковою для всіх суб'єктів міжнародного права [2; 3, с. 9].

Проте у юридичній науці досі відсутня єдність щодо питання, які саме принципи належать до категорії «загальних принципів права», зазначених у Статуті Міжнародного Суду. Дослідники по-різному підходять до визначення їхнього змісту, обсягу та правової природи. Одна група вчених ототожнює загальні принципи права з принципами загального характеру, які притаманні національним правовим системам і традиційно застосовуються в межах внутрішнього правопорядку. Інша група науковців вважає, що під загальними принципами права необхідно розуміти насамперед основоположні принципи міжнародного публічного права, які забезпечують стабільність та узгодженість міжнародних правовідносин [4].

Третя, більш узагальнена позиція пропонує розглядати ці принципи як базові засади, що лежать в основі будь-яких правових відносин, незалежно від їхнього рівня, галузі чи суб'єктного складу. У цьому сенсі загальні принципи права розглядаються як своєрідні «логічні передумови існування правопорядку», які забезпечують можливість функціонування суспільства відповідно до правових норм. Вони не обмежуються виключно сферою приватного чи публічного права, а виступають універсальною ціннісною основою всього правового простору [4].

Таким чином, принцип добросовісності у міжнародному праві має подвійне значення, з одного боку, він є елементом загальної системи міжнародних принципів, що забезпечують довіру, стабільність і справедливість у міждержавних відносинах; з іншого, він виступає універсальною правовою категорією, притаманною будь-якому правопорядку, оскільки уособлює вимогу діяти чесно, послідовно та у відповідності до очікувань правової системи [5].

Саме через таку багатошаровість принцип добросовісності набуває особливого значення у процесі правозастосування як у національних, так і в міжнародних правових контекстах, адже виступає етичним і юридичним орієнтиром, що визначає межі правомірної поведінки суб'єктів права [6].

На нашу думку, найбільш переконливою є позиція, відповідно до якої загальні принципи права становлять універсальні правові категорії, зокрема це спільні логічні засади, техніко-юридичні правила та концептуальні орієнтири, що застосовуються під час тлумачення й реалізації норм як міжнародного, так і національного права. Вони виконують інтеграційну функцію, забезпечуючи взаємозв'язок різних правових систем і формуючи підґрунтя для узгодженості правового регулювання.

До таких принципів належать, зокрема, загальні (фундаментальні), як-от принцип справедливості, а також прикладні (технічні), що визначають механізми взаємодії правових норм. Серед останніх традиційно виділяють такі, як *lex posterior derogat priori* «пізніший закон (договір) скасовує попередній»; *res inter alios acta* «рішення, ухвалене щодо конкретних сторін спору, не поширюється на інших осіб, які не є його учасниками»; *lex specialis derogat generali* «спеціальний закон (договір) має перевагу над загальним»; *lex retro non agit* «закон (договір) не має зворотної сили» [7; 8].

Загальні принципи права виникають як закономірний результат функціонування правових систем і покликані забезпечувати їх внутрішню узгодженість, а їх основне призначення – усунення суперечностей у системі правових норм і заповнення прогалин у правовому регулюванні. Попри те, що ці принципи мають правовий зміст, вони не є нормами у прямому сенсі цього слова, а їх застосування в міжнародному праві можливе лише за наявності згоди держав або міжнародних організацій, хоча на практиці такі випадки залишаються поодинокими.

Інший підхід до визначення місця принципу добросовісності у системі міжнародного публічного права полягає у його розгляді як одного з десяти основоположних принципів міжнародного права, що знайшло своє втілення в еволюції давнього принципу *pacta sunt servanda* «договори мають виконуватися». У цьому розумінні добросовісність розглядається як невід'ємна складова належного виконання міжнародних зобов'язань, що поширюється не лише на договірну сферу, а й на інші форми міждержавних відносин.

Варто наголосити, що значення основоположних принципів міжнародного права неможливо переоцінити. Як слушно зазначено у спеціальній літературі, вони становлять «фундаментальну частину міжнародного права та тісно пов'язані з його базовими засадами». Наукова спільнота практично одностайно визнає, що до кола таких принципів належать суверенна рівність держав; добросовісне виконання міжнародно-правових зобов'язань; мирне вирішення міжнародних спорів; заборона застосування сили або погрози силою; невтручання у внутрішні справи держав; рівноправність і самовизначення народів; обов'язок держав співпрацювати відповідно до Статуту ООН; непорушність державних кордонів; забезпечення територіальної цілісності держав; повага до прав людини [9].

Таким чином, принцип добросовісності не лише має власну автономну правову природу, а й органічно вписується у систему основних принципів міжнародного права, виступаючи водночас моральним і юридичним імперативом, який визначає поведінку суб'єктів міжнародних відносин у контексті забезпечення законності, стабільності та взаємної довіри.

Міжнародно-правові зобов'язання держав можуть виникати з різних джерел, серед яких міжнародні договори, міжнародні звичаї, акти міжнародних організацій та інтеграційних утворень (зокрема, Європейського Союзу), а також рішення міжнародних судових і арбітражних інституцій чи односторонні акти держав. Залежно від свого змісту та джерела, такі зобов'язання можуть мати білатеральний характер, тобто стосуватися лише конкретних сторін правовідносин (напри-

клад, зобов'язання за міждержавним договором про співробітництво), або ж носити універсальний характер (*erga omnes*) і бути обов'язковими для всього міжнародного співтовариства [10].

До останньої категорії належать зобов'язання, дотримання яких становить спільний інтерес усіх держав, оскільки вони спрямовані на захист основоположних цінностей міжнародного права, як-то заборону агресії, геноциду, рабства, расової дискримінації, масових порушень прав людини, екологічних злочинів, а також випробування чи застосування ядерної зброї. Порушення таких зобов'язань становить загрозу міжнародному миру, безпеці та сталому розвитку людства [9].

Підкреслюючи вагомість принципу добросовісності у міжнародному праві, окремі вчені слушно зазначають, що цей принцип виконує роль базового регулятивного механізму, який пронизує всі рівні нормотворчої та правозастосовної діяльності держав. Він визначає стандарти поведінки як у процесі укладення та виконання міжнародних договорів, так і при прийнятті односторонніх актів, рішень міжнародних організацій чи вироків судових органів. Основна функція принципу добросовісності полягає у встановленні єдиних юридичних критеріїв належного виконання зобов'язань, що забезпечують дотримання не лише букви, а й духу міжнародного права. Таким чином, добросовісність виступає своєрідним етичним і правовим фільтром, який підтримує баланс між формальним правом і справедливістю у міжнародних відносинах [10].

Важливе підтвердження цього положення міститься у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі про ядерні випробування (1974 р.), де було наголошено: «Одним із основоположних принципів, що регулює виникнення та виконання зобов'язань, незалежно від підстави їх походження, є принцип добросовісності. Саме довіра і впевненість у відносинах становлять сутність міжнародного співробітництва, особливо в ті часи, коли така взаємодія набуває вирішального значення» [11].

Цей висновок став орієнтиром для подальшого розвитку міжнародного договірного права, зокрема в частині тлумачення статей Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, де добросовісність визначається як обов'язковий стандарт виконання міжнародних зобов'язань (*pacta sunt servanda*) [12].

Принцип добросовісності закріплений також у Статуті Організації Об'єднаних Націй. У його Преамбулі зазначено, що однією з головних цілей ООН є створення таких умов, за яких «повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, буде забезпечена». Крім того, у пункті 2 статті 2 Статуту підкреслюється, що всі держави-члени «зобов'язані добросовісно виконувати прийняті на себе за цим Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм у сукупності права і переваги, що походять із членства в Організації» [13].

Ця норма має універсальний характер, зокрема, права держав у міжнародному правопорядку невіддільні від обов'язку добросовісно дотримуватися взятих на себе зобов'язань. Лише через сумлінне виконання міжнародних норм можливе існування стабільного, передбачуваного та справедливого міжнародного правового порядку.

У Декларації принципів міжнародного права 1970 року, що конкретизує положення Статуту Організації Об'єднаних Націй, чітко визначено: «кожна держава зобов'язана сумлінно виконувати прийняті на себе міжнародно-правові зобов'язання». Йдеться як про обов'язки, що випливають зі Статуту ООН, так і про ті, які ґрунтуються на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, а також на міжнародних угодах, чинних у межах міжнародно-правової системи [13].

Водночас, тлумачення цього положення потребує врахування змісту статті 103 Статуту ООН, яка фактично встановлює пріоритетність зобов'язань, що випливають зі Статуту, над будь-якими іншими міжнародними договорами. Тобто, у разі колізії між обов'язками держави-члена за Статутом ООН та її зобов'язаннями за іншим міжнародним договором, переважну юридичну силу мають саме положення Статуту [14, с. 82–83]. Таким чином, у міжнародному правопорядку формується своєрідна ієрархія міжнародних зобов'язань, де Статут ООН виступає основоположним джерелом.

Подібна логіка простежується і в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (далі – НБСЄ) 1975 року, де підкреслено, що держави-учасниці мають неухильно й добросовісно виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом. При цьому наголошується, що такі обов'язки можуть походити як із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і з договорів чи інших угод, укладених у відповідності до нього. Крім того, у документі зазначено, що при реалізації свого суверенного права на прийняття законів і адміністративних актів держави повинні узгоджувати їх зі своїми міжнародно-правовими обов'язками та належним чином

враховувати положення Заключного акту НБСЄ [15, с. 11]. Це положення розкриває практичний зміст принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, який полягає у приведенні внутрішньодержавної діяльності у відповідність до норм міжнародного права.

Ідея добросовісного дотримання договорів отримала чітке закріплення і в Преамбулі Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, де підкреслюється загальне визнання принципів вільної згоди, добросовісності та правила *pacta sunt servanda*. Зокрема, стаття 18 Конвенції встановлює, що держава зобов'язана утримуватися від дій, які могли б позбавити договір його об'єкта чи мети до набрання ним чинності, тоді як стаття 26 закріплює фундаментальне правило: «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має виконуватися ними добросовісно» [16, с. 331].

Аналогічне тлумачення принципу добросовісності міститься у Віденській конвенції 1986 року про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, яка розширює дію цього принципу на міжінституційні правовідносини та підтверджує його універсальний характер [17, с. 15]. Таким чином, добросовісність у міжнародному праві постає не лише моральною вимогою, а й обов'язковою юридичною нормою, що забезпечує передбачуваність, стабільність і справедливість у міжнародних відносинах.

Сфера дії принципу добросовісності у міжнародному праві не обмежується лише етапами укладення чи виконання міжнародних договорів. Вона також поширюється на процес тлумачення міжнародних угод, що прямо закріплено у статті 31 Віденських конвенцій про право міжнародних договорів 1969 та 1986 років. Згідно з положеннями частини першої цієї статті, кожен договір має тлумачитися добросовісно, відповідно до звичайного значення його термінів, беручи до уваги контекст, об'єкт і мету договору [18, с. 18].

Таке положення виключає поверхневий або суто буквальний підхід до інтерпретації тексту міжнародного договору, оскільки він може призвести до спотворення справжнього змісту домовленостей та створення необґрунтованих переваг для однієї зі сторін [19, с. 599]. Тлумачення має здійснюватися з урахуванням спільної волі сторін, а не виходячи з односторонніх очікувань будь-якого учасника договору. Крім того, договір не може тлумачитися у спосіб, що веде до абсурдних або несправедливих результатів, а також до ігнорування окремих положень як таких, що нібито не мають значення [20, с. 9–10].

У сучасній міжнародно-правовій доктрині панує загальновизнана позиція, згідно з якою принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має імперативний характер і належить до фундаментальних засад міжнародного правопорядку. Як слушно підкреслюється окремими дослідниками, норми договорів, у яких визнається обов'язковість принципу *pacta sunt servanda*, лише підтверджують усталену практику, тоді як заперечення цього принципу є правовим нонсенсом. Відмова від дії принципу добросовісності є несумісною із самою природою договірних відносин, адже укладення договорів неминуче передбачає обов'язковість їх виконання, що визнається всією міжнародною спільнотою [9, с. 73–74].

Це положення знайшло безпосереднє відображення у статті 53 Віденських конвенцій 1969 та 1986 років, яка встановлює, що норми, що суперечать імперативним принципам міжнародного права (*jus cogens*), є недійсними. Такі норми визнаються міжнародним співтовариством як обов'язкові та незмінні, і жодне відхилення від них не допускається, окрім випадків, коли з'являються нові норми загального міжнародного права, що мають аналогічний імперативний статус [21, с. 331; 17].

Науковці неодноразово підкреслювали, що принцип добросовісності пронизує всі етапи міжнародного договірного процесу, зокрема від підготовки й укладення угод до їхнього тлумачення, виконання, визнання недійсності чи припинення дії. Як зазначається у спеціальній літературі, добросовісність передбачає точне та щире дотримання зобов'язань не лише за формою, а й за суттю, що виключає формальне чи штучне виконання договору, суперечне його духу. Вона вимагає чесності, розумності, відсутності обману, примусу, підкупу чи інших форм зловживання, які можуть спотворити реальний зміст міжнародного зобов'язання [22].

У межах цього принципу держава не має права зловживати своїми суверенними повноваженнями або використовувати їх на шкоду іншій стороні договору. Вона зобов'язана утримуватися від спроб приховати власні протиправні дії, а у випадку виникнення спору, сприяти міжнародному суду або арбітражу у справедливому й ефективному його вирішенні згідно з нормами чинного міжнародного права [23].

Комплексний аналіз міжнародно-правових документів, у яких закріплено застосування принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, дає підстави виокремити низку ключових аспектів його практичної реалізації. До обов'язків, що випливають із цього принципу, належить, зокрема, належне врахування прав та інтересів іншої сторони на всіх етапах взаємодії; сприяння у реалізації цих прав; послідовність поведінки держави та своєчасне інформування контрагента про зміну своєї позиції чи фактори, що зумовили таку зміну; утримання від встановлення взаємовідносин на умовах, які ставлять іншу сторону у невигідне або залежне становище; розкриття інформації, що може мати істотне значення для контрагента; повідомлення про будь-які зміни обставин, здатних вплинути на стабільність правовідносин [24].

Принцип добросовісності є основоположним чинником забезпечення стабільності міжнародних відносин. Його дотримання формує взаємну довіру, впевненість сторін у безпеці та передбачуваності дій партнерів, а також сприяє розвитку співпраці між державами. Добросовісне виконання міжнародних зобов'язань фактично становить нормативну основу будь-яких міждержавних відносин, адже саме воно забезпечує баланс прав та обов'язків сторін. Не випадково більшість міжнародних договорів прямо не закріплюють цей принцип, він є настільки фундаментальним, що визнається імпліцитною умовою усіх правовідносин, окрім випадків, коли мова йде про спеціальні договори про дружбу, співробітництво чи партнерство [5, с. 142].

Висновки. Важливо підкреслити, що принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань має універсальний характер, оскільки охоплює всі сфери взаємодії між державами від політичної до економічної, від договірної до звичаєвої. Він діє на кожному етапі міжнародних відносин без винятку, від початку переговорів до остаточного виконання чи припинення зобов'язань.

Крім того принцип добросовісності у міжнародному публічному праві виступає не лише моральною, а й юридично обов'язковою категорією, що забезпечує узгодженість, передбачуваність і справедливість у міжнародних відносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Erjon Marku The Principle of Good Faith in the Civil Law and Common Law Systems: The Albanian Legal System *Comparative Analysis Interdisciplinary Journal of Research and Development* Vol 10 № 1. May 2023 p. 255-259. Doi: 10.56345/ijrdv10n1s138.
2. Бакалінська О.О. Концептуальні підходи до визначення змісту поняття добросовісність в західній правовій доктрині. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 2. С. 150–154. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2012_2_36.
3. Redgwell C. General Principles of International Law. *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives* / eds. S. Vogenauer, S. Weatherill. Bloomsbury Publishing, 2017. P. 5–20. URL: https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1410.
4. Мережко О.О. Загальні принципи права як джерело міжнародного права та транснаціонального торгового права. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 1999. Вип. 2. С. 190–192. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvdau_1999_2_32.
5. Київець О.В. Загальні принципи права як джерело міжнародного права: природно-правовий та позитивістські підходи. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: «Право».* 2013. Вип. 5. С. 141–148. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vmdu_pr_2013_5_27.
6. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.
7. Longobardo M. Genocide, obligations erga omnes, and the responsibility to protect: remarks on a complex convergence. *International Journal of Human Rights.* 2015. Vol. 19, Iss. 8. P. 1199–1212. URL: https://westminsterresearch.westminster.ac.uk/download/552737b56a323c216ba 5014db8

693b2ee89a98b7f5004718be54b98f110058a1/154805/Longobardo%2C%20Genocide%2C%20Obligations%20Erga%20Omnes%2C%20and%20the%20Responsibility%20to%20Protect.pdf.
8. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 205 с.
9. Hossain K. The Concept of Jus Cogens and the Obligation Under The U.N. Charter .*Santa Clara J. Int'l L.* 2005. Vol. 3. P. 72–98. URL: https://digitalcommons.law.scu.edu/scujil/vol3/iss1/3/.
10. Hesselink M. The concept of good faith. *Towards a European Civil Code.* Third Fully Revised and Expanded Edition. Kluwer Law International, 2004. P. 486–498. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1098856.
11. IGH, Nuclear Tests, 20.12.1974. ICJ Reports. 1974. P. 457.
12. Куцевич М.П. Окремі аспекти виникнення міжнародно-правових зобов'язань держави з міжнародних договорів у сфері кримінального права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Юридичні науки».* 2011. Вип. 89. С. 58–61. URL: https://visnyk-juris-knu.com/wp-content/uploads/2021/10/UzhNU-pravo-33-2_T2_2015.pdf.
13. The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations 1970. UN official site. URL: http://untreaty.un.org/cod/avl/ha/dpilfrcscun/dpilfrcscun.html.
14. Istrefi K. The Application of Article 103 of the United Nations Charter in the European Courts: The quest for regime compatibility on fundamental rights. *European Journal of Legal Studies*. 2012. Vol. 5, No. 2. P. 81–93. URL: https://research-portal.uu.nl/en/publications/application-of-article-103-of-the-un-charter-in-the-european-lega/.
15. Conference on Security and Co-operation in Europe 1975. CSCE, 1975. 59 p.
16. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. *United Nations, Treaty Series*. 1980. Vol. 1155. P. 331.
17. Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations. Done at Vienna on 21 March 1986. United Nations, 2005. 39 p.
18. Jain A. Vienna Convention on Law of Treaties. Certificate Course on International Taxation. K.C. Mehta, Chennai. 22 p.
19. D'Amato A. Good faith. Encyclopedia of Public International Law. 1992. P. 599–601. URL: https://academic.oup.com/book/26905/chapter-abstract/195980127?redirectedFrom=fulltext.
20. Rios-Herran R. The Principle of Good Faith in the Law of the World Trade Organization. Cape Town University, 2014. 15 p.
21. Vienna Convention on the Law of Treaties 1969. *United Nations, Treaty Series*. 1980. Vol. 1155. P. 331. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf.
22. Ісакова В.М. Порушення принципів добросовісності й автономії волі як підстава для притягнення до відповідальності за Віденською конвенцією ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів»: доктринальний підхід. *Альманах міжнародного права*. 2017. № 17. С. 115–122. URL: https://www.cisg.info/dwn.php?id=792.
23. Назарова І.В. Окремі аспекти застосування принципу добросовісності у правовій системі України. *Держава і право*. Серія: «Юридичні науки». Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького, 2018. Вип. 81. С. 51–64. URL: https://derzhava-i-pravo.com.ua/files/issues/Держава%20і%20право.%20Випуск%2081.%20ЮН.pdf.
24. Алексашина Ю.Б. Реалізація принципів добросовісності, справедливості, розумності при договірному регулюванні цивільних відносин. *Юридична Україна*. 2012. № 11. С. 88–92. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=urykr_2012_11_16.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Задирака Н.Ю., Яцуба В.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.712:343.352
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.44

АНТИКОРУПЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Замрига А.В.,
кандидат економічних наук,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та міжнародного права,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана
ORCID: 0000-0001-8919-6633
e-mail: artur.zamryha@kneu.edu.ua

Одуха М.В.,
кандидат юридичних наук,
заступник директора, науковий співробітник,
Приватна установа «Науково-дослідний інститут
морського і космічного права»
ORCID: 0009-0001-0898-8477
e-mail: 9523390m@gmail.com

Замрига А.В., Одуха М.В. Антикорупційні механізми у публічних закупівлях: міжнародний досвід та напрями адаптації в Україні.

Стаття присвячена комплексному дослідженню антикорупційних механізмів у сфері публічних закупівель як одного з ключових елементів забезпечення доброчесності публічного управління та економічної безпеки держави. У статті автором аналізується міжнародний досвід запобігання корупції у закупівельних процедурах, зокрема підходи Європейського Союзу, рекомендації ОЕСР, стандарти Світового банку та практики держав, що продемонстрували високу ефективність інституційних та цифрових інструментів прозорості. Особлива увага приділяється поєднанню правових, організаційних і технологічних механізмів контролю, включаючи системи відкритих даних, електронні платформи закупівель, інститути незалежного нагляду та ризик-орієнтований аудит.

Обґрунтовується теза про те, що ефективність антикорупційної політики у публічних закупівлях визначається не лише наявністю формальних заборон, а й якістю процедурного регулювання, рівнем цифровізації, підзвітністю замовників та реальними можливостями громадського контролю. На основі порівняльно-правового аналізу автором визначаються напрями адаптації міжнародних моделей до української правової системи з урахуванням інституційних особливостей, євроінтеграційних зобов'язань та потреб післявоєнного відновлення.

У статті акцентовано увагу, що гармонізація закупівельного законодавства з міжнародними антикорупційними стандартами має супроводжуватися розвитком практик доброчесного адміністрування та підвищенням професійної відповідальності суб'єктів публічних закупівель.

Запропонований та проведений аналіз підтверджує, що сталі антикорупційні результати досягаються за умови системної взаємодії нормативних гарантій, інституційної спроможності та цифрової інфраструктури. Саме інтегрованість цих елементів формує довіру до закупівель і знижує корупційні ризики.

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення національної антикорупційної політики, реформування процедур закупівель та формування довгострокової моделі прозорого управління публічними ресурсами.

Ключові слова: публічні закупівлі, антикорупційні механізми, міжнародні стандарти, прозорість, доброчесність, адаптація законодавства, європейська інтеграція.

Zamryga A.V., Odukha M.V. Anti-corruption mechanisms in public procurement: international experience and directions of adaptation in Ukraine.

The article is devoted to a comprehensive study of anti-corruption mechanisms in the field of public procurement as one of the key elements of ensuring the integrity of public administration and the economic security of the state. In the article, the author analyzes international experience in preventing corruption in procurement procedures, in particular, the approaches of the European Union, OECD recommendations, World Bank standards and state practices that have demonstrated the high effectiveness of institutional and digital transparency tools. Particular attention is paid to the combination of legal, organizational and technological control mechanisms, including open data systems, electronic procurement platforms, independent oversight institutions and risk-based audit.

The thesis is substantiated that the effectiveness of anti-corruption policy in public procurement increases not only with formal prohibitions, but also with procedural regulation, the level of digitalization, accountability of customers and real opportunities for public control. Based on a comparative legal analysis, the author provides directions for adapting international models to the Ukrainian legal system, taking into account institutional features, European integration obligations, and the needs of post-war reconstruction.

The article emphasizes that the harmonization of procurement legislation with international anti-corruption standards should be accompanied by the development of good administration practices and increased professional responsibility of public procurement entities.

The proposed and conducted analysis confirms that stable anti-corruption results are achieved under the condition of systemic interaction of regulatory guarantees, institutional favorability, and digital infrastructure. It is the integration of these elements that builds trust in procurement and reduces corruption risks.

The results of the study can be used to improve national anti-corruption policy, reform procurement procedures, and form a long-term model of transparent management of public resources.

Key words: public procurement, anti-corruption mechanisms, international standards, transparency, integrity, adaptation of legislation, European integration.

Постановка проблеми. Відомим є те, що сфера публічних закупівель традиційно належить до найбільш вразливих до корупційних ризиків сегментів публічного управління, оскільки вона у собі поєднує значні фінансові потоки, дискреційні повноваження посадових осіб та складні процедурні механізми розподілу ресурсів. В умовах трансформації державного управління, та поглиблення євроінтеграційних процесів питання забезпечення доброчесності закупівель набуває зараз і набуватиме в майбутньому стратегічного значення для економічної безпеки нашої держави. Водночас, варто зазначити, що корупційні фактори та ризики в даній сфері не лише знижують ефективність використання коштів, а й підривають довіру до інститутів влади, спотворюють конкуренцію та стримують інвестиційний розвиток.

Разом з тим, сьогодні сучасні антикорупційні стратегії дедалі більше орієнтуються на поєднання нормативного регулювання, цифрових інструментів прозорості та інституційного контролю. Міжнародний досвід з даного питання свідчить, що ізольовані правові заборони не здатні самостійно мінімізувати корупційні ризики без належної процедурної архітектури та ефективної системи підзвітності. У зв'язку з цим актуалізується потреба у комплексному аналізі міжнародних моделей протидії корупції у публічних закупівлях та визначенні можливостей їх адаптації до українського правового середовища.

Метою дослідження є системний аналіз міжнародних антикорупційних механізмів у сфері публічних закупівель та обґрунтування напрямів їх адаптації до української правової системи з урахуванням інституційних особливостей, євроінтеграційних зобов'язань і потреб модернізації публічного управління.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика протидії корупції у сфері публічних закупівель активно досліджується як у національній, так і в зарубіжній правовій науці. Національні науковці розглядають закупівельні процедури переважно крізь призму адміністративно-правового регулювання, механізмів державного контролю та електронного врядування. Значна увага приділяється інституційним реформам, запровадженню електронних платформ та ролі громадського моніторингу. Варто відмітити таких науковців як: А.М. Бровдій, І.В. Вялько, К.Ю. Водоласкова, О.С. Мельников, Д.Є. Мартинович, В.К. Малолітнева, Ю.О. Оврамець, Я.В. Петруненко, Г.І. Пінькас, К.І. Фамієва, та ін.

У міжнародній доктрині публічні закупівлі аналізуються в ширшому контексті доброчесного врядування, економічної конкуренції та управління ризиками. Рекомендації ОЕСР, нормативні акти Європейського Союзу та стандарти міжнародних фінансових організацій формують комплексну концепцію «integrity in procurement», яка передбачає інтеграцію правових, організаційних і технологічних запобіжників. Разом з тим, питання імплементації цих моделей у правові системи держав із перехідною економікою потребує додаткового теоретичного осмислення та вивчення, що зумовлює актуальність подальших досліджень. Особливо це стосується поєднання цифрових інструментів із традиційними правовими механізмами контролю.

Виклад основного матеріалу. Антикорупційні механізми у сфері публічних закупівель слід розглядати як багаторівневу систему правових, організаційних та технологічних інструментів, спрямованих на мінімізацію ризиків зловживань. Їх ефективність визначається не окремими заходами, а узгодженістю елементів системи.

Антикорупційні механізми у сфері публічних закупівель в Україні формувалися в умовах одночасного впливу внутрішніх інституційних трансформацій та зовнішніх інтеграційних зобов'язань. Закупівельна система стала одним із перших сегментів публічного управління, у якому цифровізація була використана не лише як інструмент адміністративної ефективності, а як цілеспрямований антикорупційний механізм. У цьому контексті, можна сказати, електронізація процедур виступає не допоміжним елементом, а структурною основою нової моделі прозорого розподілу публічних ресурсів.

Українська модель публічних закупівель демонструє перехід від адміністративно закритої системи до архітектури відкритих даних, що дозволяє поєднати державний контроль із громадським наглядом. Принцип публічності закупівель трансформувався з формального обов'язку оприлюднення інформації у механізм постійного суспільного моніторингу. Саме відкритість процедур створює середовище, у якому корупційні практики втрачають прихований характер і стають об'єктом автоматизованого аналізу та зовнішнього аудиту.

Разом з тим цифровізація не усуває корупційні ризики сама по собі. Вона лише змінює їхню природу, переводячи потенційні зловживання з площини прямого втручання у сферу можливого маніпулювання правилами, дискреційними повноваженнями та інтерпретацією нормативних положень. Це означає, що технологічні інструменти повинні супроводжуватися чіткою процедурною регламентацією, стабільністю законодавства та ефективною системою відповідальності.

Тут варто додати, що ключовою особливістю української закупівельної реформи є інтеграція принципів відкритих даних у правову систему. Доступність інформації про закупівлі створює умови для формування багаторівневої моделі контролю, у якій поєднуються державні аудиторські механізми, антикорупційні інституції та громадські ініціативи. Така структура відповідає сучасним міжнародним підходам до управління ризиками, де запобігання корупції розглядається як спільна відповідальність держави і суспільства.

Водночас інституційна ефективність цієї моделі залежить від здатності держави забезпечити узгодженість між цифровими інструментами та правовими процедурами. Проте, часті зміни нормативного регулювання, фрагментарність підзаконних актів і нестабільність правозастосовної практики можуть нівелювати позитивний ефект технологічних реформ. Тому питання гармонізації законодавства з європейськими стандартами повинно розглядатися не як формальна імплементація директив, а як побудова стійкої інституційної архітектури.

Варто зазначити, що в Україні відносини зі здійснення публічних закупівель врегульовані Законом України «Про публічні закупівлі» [1], який визначає правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад. Метою вказаного Закону є забезпечення ефективного та прозорого здійснення закупівель, створення конкурентного середовища у сфері публічних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції. Також вищезгаданий Закон України «Про публічні закупівлі» має на меті адаптувати законодавство України acquis Європейського Союзу на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом (далі – ЄС), Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Вказане положення закріплене в самому Законі.

Отож, зважаючи на вищезазначене, доцільно підмітити, що європейський вектор розвитку України передбачає, серед іншого, й інтеграцію ринку публічних закупівель України до світового ринку публічних закупівель, зокрема, ЄС.

31 жовтня 2003 року Україна підписала Конвенцію ООН проти корупції, яку у подальшому було ратифіковано 18 жовтня 2006 року, з набуттям чинності з 1 січня 2010 року. Відповідно до статті 9 Конституції України [2], з моменту ратифікації Конвенція стала невід'ємною частиною національного законодавства України і має переважну силу над будь-якими положеннями національного законодавства, які суперечать положенням Конвенції.

Розглядаючи питання запозичення міжнародного досвіду у сфері правового регулювання публічних закупівель крізь призму антикорупційної політики, слід відзначити, що у світовій практиці сформовано значний комплекс інструментів запобігання зловживанням у закупівельних процедурах. Ці механізми охоплюють не лише нормативні обмеження, а й системи інституційного нагляду, цифрової прозорості та ризик-орієнтованого контролю. Накопичений іноземними державами досвід може бути ефективно адаптований до українського правового середовища за умови врахування національних політичних, соціально-економічних та управлінських особливостей. У цьому контексті доцільним є звернення до аналізу антикорупційних моделей правового регулювання публічних закупівель у таких країнах Європи як Німеччина, Італія, Франція.

Отож, у Німеччині внутрішній національний закон про публічні закупівлі імплементує Директиву 2004/17/ЄС та Директиву 2004/18/ЄС до існуючої багатошарової структури правових норм. Ці норми встановлюються законом про обмеження конкуренції (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen, ARC), постановою про державні закупівлі (Vergabeverordnung, PPR), а також, що є не менш важливим, - договірними правилами стосовно стимулювання укладення контрактів на виконання державних робіт, послуг або контрактів на виконання професійних послуг (VOB/A, VOL/A та VOF) [3, с. 809].

Усі інші контракти в Німеччині регулюються федеральними та муніципальними законами про бюджет, які не надають індивідуальних прав замовникам. До прикладу, закон про бюджет може надавати індивідуальні права лише разом із конституційними правами – такими, що застосовуються до всіх учасників. Це залишає заявникам декілька способів оскарження винесеного рішення стосовно контрактів, вартість яких не досягає порогових величин. У такому разі загально прийнятним рішенням є прохання про відшкодування збитків. На додачу до норм закупівель ЄС, законодавство Німеччини у сфері закупівель має положення стосовно укладання контрактів, вартість яких нижча від порогових величин. Німецький закон про державні закупівлі також імплементує GPA більш деталізовано – наприклад, щодо принципу нейтралітету виробника та продукту, кроків з оцінки процедур тощо [4, с. 143-144].

Антикорупційна модель публічних закупівель у Німеччині ґрунтується на поєднанні детального процедурного регулювання, обмеження дискреційних повноважень замовників та багаторівневої системи інституційного контролю. Важливим запобіжником корупційних ризиків є функціонування реєстру недобросовісних постачальників, незалежних органів оскарження та обов'язкових корпоративних комплаєнс-механізмів. Додаткову антикорупційну гарантію створює електронізація закупівель, яка забезпечує прозорість процедур і можливість повного аудиту прийнятих рішень.

Цікавим є досвід Італії з даного питання. Тут першочергово варто наголосити, що система державних закупівель в Італії є поєднанням децентралізованої та централізованої системи закупівель; державна організація CONSIP є головним централізованим органом закупівель, а замовники розподілені між міністерствами, центральними офісами, провінціями, територіальними органами самоврядування та комунальними підприємствами.

Державні закупівлі в Італії регулюються Кодексом державних контрактів (Законодавчий декрет 50/2016, який набув чинності 19 квітня 2016 р.), який також імпелементує три директиви ЄС (Директива № 23 від 2014 року Про концесії, Директива № 24 від 2014 року щодо публічних закупівель у державному секторі та Директива № 25 про закупівлі у сфері комунальних та інфрастурктурних послуг).

Загалом, італійська модель публічних закупівель демонструє поєднання централізованого координаційного управління та децентралізованого виконання процедур, що створює структурні запобіжники концентрації корупційних ризиків. Функціонування CONSIP як центрального закупівельного органу забезпечує стандартизацію процедур, прозорість під час укладання контрактів та уніфікований контроль, тоді як імплементація директив ЄС через Кодекс державних контрактів формує нормативну основу для підзвітності та конкурентності. Така інституційна архітектура підсилює антикорупційні гарантії через поєднання правового регулювання, централізованого моніторингу та багаторівневої відповідальності замовників.

Натомість у Франції більша частина питань, що пов'язані із публічними закупівлями, регулюється Кодексом про публічні закупівлі (Code des marchés publics, CMP), а для тих органів-замовників, які виключені зі сфери дії CMP, діє Ордонанс 2005-649. Це законодавство доповнюється низкою указів і міністерських розпоряджень. Зокрема, французькі закони та кодекси, які імплементують директиви ЄС про засоби правового захисту (згаданий вище Ордонанс, Кодекс про адміністративні суди (Code de justice administrative) і Цивільний процесуальний кодекс (Code de procédure civile)), встановлюють спеціальні процедури, де час має суттєве значення (référé précontractuel) [5].

Варто зазначити, що вищевказане законодавство включає положення директив ЄС про публічні закупівлі і встановлює правила, що застосовуються до: укладання контрактів, вартість яких нижча за порогові значення, що містяться у відповідних директивах ЄС (наприклад, публікація вимог щодо контракту); виконання контракту про державні закупівлі [4, с. 165-166].

Французька система правового регулювання публічних закупівель формує ефективні антикорупційні гарантії через поєднання детального нормативного регулювання та прискорених процедур судового захисту. Наявність спеціальних механізмів попереднього судового контролю (référé précontractuel) забезпечує оперативне реагування на порушення ще до укладення контракту, що істотно знижує ризик зловживань. Імплементація директив ЄС у національне законодавство доповнюється вимогами прозорості та контролю за виконанням договорів, формуючи безперервну систему нагляду за закупівельним процесом.

Варто також наголосити, що міжнародні стандарти протидії корупції у сфері публічних закупівель значною мірою формуються під впливом рекомендацій OECP та політик Світового банку, які розглядають закупівлі як зону підвищених управлінських ризиків. Рекомендації OECP щодо доброчесності в публічних закупівлях акцентують увагу на системному управлінні ризиками, професійній етиці замовників, відкритості даних та незалежному нагляді, тоді як стандарти Світового банку зосереджені на прозорості процедур, конкурентності та запобіганні конфлікту інтересів. Сукупність цих підходів формує міжнародну модель антикорупційної архітектури, орієнтовану не лише на реагування на порушення, а передусім на їх превенцію через інституційні та цифрові механізми контролю.

Висновки. У результаті проведеного дослідження варто зазначити, що антикорупційні механізми у сфері публічних закупівель формують самостійну підсистему публічного управління, ефективність якої визначається не окремими заборонними нормами, а цілісністю інституційної та процедурної архітектури. Міжнародний досвід демонструє, що стійке зниження корупційних ризиків досягається лише за умов поєднання детального правового регулювання, незалежного нагляду, цифрової прозорості та професійної відповідальності суб'єктів закупівель. Європейські моделі, зокрема практика Німеччини, Італії та Франції, підтверджують важливість обмеження дискреційних повноважень, розвитку централізованого моніторингу, оперативних механізмів судового захисту та комплаєнс-орієнтованого підходу до участі бізнесу у державних контрактах.

Рекомендації OECP та стандарти Світового банку доповнюють європейський підхід концепцією системного управління ризиками, у межах якої публічні закупівлі розглядаються як зона підвищеної управлінської відповідальності. Вони акцентують на превентивному характері антикорупційної політики, розвитку культури доброчесності, відкритості даних і багаторівневому контролі. Сукупність цих інструментів формує міжнародну модель антикорупційної архітектури, орієнтовану на попередження зловживань, а не лише на їх покарання.

Для України ключовим завданням є не механічне запозичення іноземних практик, а їх адаптація до національного правового та інституційного контексту. Ефективність подальших реформ залежить від гармонізації законодавства з acquis ЄС, стабільності нормативного середовища, розвитку електронних інструментів контролю та підвищення професійної компетентності замовників. Водночас антикорупційна політика у сфері закупівель повинна розглядатися як складова довгострокової стратегії доброчесного врядування, спрямованої на формування довіри до державних інститутів і забезпечення економічної безпеки. Саме інтегрованість правових, інституційних і цифрових механізмів здатна створити стійку модель прозорого управління публічними ресурсами в умовах європейської інтеграції та післявоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України. Про публічні закупівлі. Від 25.12.2015 р. № 922-VIII. З подальшими змінами. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 9. Ст. 89.

2. Конституція України. Від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. З подальшими змінами. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Öffentliches Auftragsrecht. Lenz C. EU- und EG-Vertrag / Carl Lenz, Klaus-Dieter Borchardt. Linde Verlag. 2006. S. 783–810.
4. Влялько І.В. Правове регулювання державних закупівель в ЄС : дис. … канд. юрид. наук. 2009. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 219 с.
5. Laloum T. France: Getting the Deal Through – public procurement. Laloum Thierry and Deslandres Juliette. Freshfields Bruckhaus Deringer. 2007. P. 69–74.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Замрига А.В., Одуха М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.225:349.2:396
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.45

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ЖІНОК В МОРСЬКІЙ ІНФРАСТРУКТУРІ

Іванова А.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського права
Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID: 0000-0001-8943-4291

Півторак Г.Ф.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського права
Навчально-наукового інституту морського права та менеджменту
Національного університету «Одеська морська академія»
ORCID: 0000-0002-1541-4340

Іванова А.В., Півторак Г.Ф. Особливості правового регулювання праці жінок в морській інфраструктурі.

Статтю присвячено аналізу особливостей правового регулювання праці жінок у морській інфраструктурі крізь призму міжнародного морського та трудового права. Досліджується еволюція участі жінок у морській галузі — від поодиноких історичних прикладів до формування системних міжнародних механізмів забезпечення гендерної рівності та захисту прав жінок. Обґрунтовано, що попри історичні досягнення та наявність професійного потенціалу, жінки й надалі становлять незначний відсоток світового морського персоналу, що зумовлено структурною дискримінацією, професійними стереотипами, ризиками насильства і домагань, а також обмеженим доступом до освіти й кар'єрного зростання.

Особливу увагу приділено ролі Міжнародної морської організації (IMO) та Міжнародної організації праці (МОП) у формуванні міжнародно-правових стандартів захисту прав жінок у морському секторі. Проаналізовано програму IMO «Women in Maritime», положення Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, Конвенції МОП № 183 та № 190, а також сучасні ініціативи IMO та WISTA International, спрямовані на створення безперешкодного та безпечного робочого середовища. Підкреслюється величезна роль у захисті прав жінок глобальних декларацій та конференцій що відображає комплексний підхід до захисту працівників в морській сфері. Висвітлено значення Манільської декларації про права людини, безпеку та благополуччя моряків як універсального документа, що підтверджує застосовність прав людини до всіх моряків незалежно від статі. Визначено сучасний механізм реалізації трудових і гендерних прав моряків через механізми колективних договорів які забезпечують профспілки та Міжнародна федерація транспортних працівників (ITF).

Зроблено висновок, що сучасний стан міжнародно-правового регулювання створює достатні нормативні передумови для реалізації трудових прав жінок у морській інфраструктурі, однак ефективність їх забезпечення залежить від імплементації міжнародних стандартів на національному рівні та реального застосування в практиці судноплавних компаній і держав прапора.

Ключові слова: праця жінок, морське судноплавство, гендерна рівність, дискримінація, жінки-моряки, доступ до морської професії, насильство і домагання у сфері праці, міжнародні трудові стандарти, правовий захист працівників морської галузі.

Ivanova A.V., Pivtorak H.F. Features of legal regulation of women's labor in maritime infrastructure.

The article is devoted to the analysis of the specific features of the legal regulation of women's labour in maritime infrastructure through the lens of international maritime law and international labour law. The evolution of women's participation in the maritime sector is examined, ranging from isolated historical examples to the development of systematic international mechanisms aimed at ensuring gender equality. It is substantiated that, despite historical achievements and the existence of professional potential, women continue to constitute a relatively small proportion of the global maritime workforce. This situation is due to structural discrimination, occupational stereotypes, risks of violence and harassment, as well as limited access to education and career advancement opportunities.

Particular attention is paid to the role of the International Maritime Organization (IMO) and the International Labour Organization (ILO) in shaping international legal standards for the protection of women's rights in the maritime sector. The study analyses the IMO *Women in Maritime* programme, the provisions of the 1979 United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, ILO Conventions No. 183 and No. 190, as well as contemporary initiatives of the IMO and WISTA International aimed at creating a barrier-free and safe working environment. The enormous role of global declarations and conferences in protecting women's rights is emphasized, reflecting a comprehensive approach to protecting workers in the maritime sector. The significance of the *Manila Declaration on Seafarers' Human Rights, Safety and Well-being* is highlighted as a universal instrument confirming the applicability of human rights to all seafarers regardless of gender. The current mechanism for the implementation of seafarers' labor and gender rights through collective bargaining agreements provided by trade unions and the International Transport Workers' Federation (ITF) has been identified.

It is concluded that the current state of international legal regulation provides sufficient normative prerequisites for the realization of women's labour rights in maritime infrastructure. However, the effectiveness of their protection largely depends on the implementation of international standards at the national level and their practical application by shipping companies and flag States.

Key words: women's labour, maritime shipping, gender equality, discrimination, women seafarers, access to maritime professions, violence and harassment at work, international labour standards, legal protection of maritime workers.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві в сфері соціально-трудових відносин зайняті дві великі соціальні групи - чоловіки і жінки, які працюють на підприємствах, отримують відповідну винагороду за свою працю, мають свої економічні інтереси. Характерною особливістю морського судноплавства є традиційно низька частка жінок по відношенню до загальної кількості осіб, зайнятих в якості кваліфікованих моряків на суднах. Тому, і особливо, з урахуванням існуючих в морському судноплавстві важливих проблем і актуальних подій, що стосуються набору й працевлаштування моряків, питання про набір жінок-моряків і пов'язані з цим гендерні аспекти, мають важливе значення.

Метою дослідження є комплексний аналіз міжнародно-правових засад регулювання праці жінок у морській інфраструктурі та визначення ролі міжнародних організацій у формуванні механізмів захисту і розширення трудових прав жінок у морському секторі.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика участі жінок у морській галузі досліджується у працях міжнародних організацій, зокрема ІМО, МОП та Міжнародного бюро праці, а також у наукових дослідженнях з морського та трудового права. Значну увагу приділено статистичному аналізу зайнятості жінок, історичним аспектам їх участі у мореплавстві та аналізу дискримінаційних практик. Водночас комплексні правові дослідження, що поєднують норми міжнародного морського та трудового права залишаються обмеженими, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося, що в морській інфраструктурі завжди домінували чоловіки. А саме, незалежно від їх досягнень в морському секторі, жінки становлять лише близько 2% всього світового морського персоналу, і це, головним чином, пов'язано з наслідками дискримінації та утисків, з якими стикаються жінки при пошуку роботи в сфері судноплавства. Ризик дискримінації, знущань і домагань, включаючи сексуальні домагання, є серйозними перешкодами для жінок, які бажають працювати в морі. Орієнтація на чоловіків у суспільстві та відсутність умов для жінок на борту також заважають багатьом жінкам зробити морську кар'єру

своєю професією. У зв'язку з цим все більш серйозну увагу звертається на проблему залучення жінок для роботи на суднах. Історичні джерела, при цьому, свідчать про відомих середньовічних жінок-піратів: Альвільда, Жанна де Бельвіль, леді Кілігру, Енн Бонні, Мері Рід та інших, які нарівні з морськими розбійниками-чоловіками здійснювали пограбування на морських шляхах, завдаючи значної шкоди торговельним судам. Звісно, ця «діяльність» не може характеризуватися як правомірна та бути підтримана, проте професійні навички жінок-піратів вже тоді не поступалися чоловічим [1, с. 158].

В морському судноплавстві проблеми рівності не обмежуються лише питаннями забезпечення рівності між жінками і чоловіками, а охоплюють й ситуації які спрямовані на врегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства, та пов'язані з дискримінацією. Незважаючи на досягнення світового співтовариства у сфері гендерної рівності, участь жінок у торговельному мореплавстві усе ще знаходиться на низькому рівні [2, с. 156].

Величезну роль у доступу до морських професій попри ризики відіграють міжнародні організації. Програма ІМО з гендерної рівності була започаткована у 1988 році, на той час лише декілька морських навчальних закладів відкрили свої двері для студенток. З того часу програма ІМО з гендерної рівності та нарощування потенціалу допомогла створити інституційну основу для включення гендерного аспекту до політики та процедур ІМО. Вже у 1997 році організація зазначила, що жінки - це «недостатньо використаний і недостатньо розвинений ресурс, який міг би стати частиною вирішення проблеми створення екіпажу майбутньої світової торгівлі [3].

ІМО спільно з іншими морськими об'єднаннями, такими як ITF (Міжнародна федерація працівників транспорту) і WISTA (Міжнародна жіноча асоціація судноплавства і торгівлі) внесли свій вклад в розширення прав і можливостей жінок в судноплавстві і їх захист.

Найважливішою подією ІМО стосовно жінок стала робота Програми комплексного співробітництва, яка в основному стосувалась необхідності збільшення зайнятості жінок з країн, що розвиваються, у сфері судноплавства. Незважаючи на вузькоспеціалізовану та технічну природу морського сектору, який досі сприймається як орієнтований переважно на чоловіків, ІМО взяла на себе роль адвокатів для заохочення більшої участі жінок у судноплавстві та морській галузі» [4 с. 6–7].

Перший середньостроковий план інтеграції жінок до морського сектору охоплював період 1992-96 рр. і пізніше був переглянутий з метою врахування стратегічної спрямованості та пріоритетних дій середньострокового плану Організації Об'єднаних Націй щодо просування жінок у 1996-2001 роках. Програма дій щодо рівних можливостей та просування жінок у морському секторі на 1997-2001 роки оновила попередній Середньостроковий план та пов'язаний з ним план дій. Програма дій спрямована перш за все на інтеграцію жінок до основних морських заходів, покращення доступу жінок до морського навчання та технологій. Важливою метою є збільшення відсотку жінок на вищому рівні управління в морському секторі та інтеграцію жінок у морський сектор як невід'ємний елемент діяльності ІМО з технічного співробітництва. [4, с. 16].

Програма ІМО «Жінки в морі» надає підтримку розширенню прав і можливостей жінкам у морському секторі, в майбутні роки за допомогою надання стипендій з гендерних питань; шляхом полегшення доступу до технічної підготовки високого рівня для жінок в морському секторі в країнах, що розвиваються; шляхом створення умов для можливостей кар'єрного росту в морських адміністраціях, портах і морських навчальних закладах [5].

Важливою складовою формування прав жінок на працю у морському секторі вважаємо діяльність МОП. У в 1919 році МОП прийняла перші дві Конвенції про жінок, а саме: Про охорону материнства № 3 і Про працю жінок у нічний час № 4. У ряді країн роботодавці беруть на себе витрати з охорони материнства, і тому їм виходить дорожче взяти на роботу жінку, ніж чоловіка. Як наслідок, багато жінок відкладають народження першої і часто єдину дитину або взагалі відмовляються від дітонародження, що провокує зниження народжуваності і скорочення чисельності населення. Сама остання норма МОП в галузі охорони материнства - Конвенція 2000 року про охорону материнства (183) – спрямована на недопущення дискримінації через материнства, зокрема шляхом передачі тягаря фінансування заміщення доходів матерів від роботодавців в систему соціального страхування або загальну податкову систему [6]. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., яку іноді називають Міжнародною хартією прав жінок, стала першим імперативним міжнародним документом, який визначив поняття дискримінації жінок та проголосив їх основні права. Конвенція не містить спеціалізованих норм саме

для моряків, її універсальні положення про рівність прав у сфері праці й доступу до професійної діяльності поширюються на всі галузі суспільного життя. Держави, які ратифікували конвенцію, зобов'язані забезпечувати жінкам рівні можливості працевлаштування у всіх секторах, включаючи морегосподарський комплекс, наприклад доступ до морських професій та освітніх програм, рівні умови праці на суднах, в портах і адміністративних службах, захист від дискримінації та нерівного ставлення під час найму, служби чи контрактної роботи, створення інтеграційних та захисних механізмів у разі дискримінації або традиційних перешкод.

Таким чином, Конвенція слугує міжнародно-правовою основою для рівних трудових прав жінок у морській галузі, підтримуючи і доповнюючи такі ініціативи, як програма IMO Women in Maritime та інші міжнародні зобов'язання. [7].

Грунтуючись на існуючому фундаменті правового регулювання праці жінок було прийнято перший в історії міжнародний стандарт проти насильства і домагань у сфері праці, прийнятий 25 червня 2019 року. Новий міжнародний акт прийнятий в формі Конвенції № 190 визначає право кожної людини працювати в таких умовах, які є вільними від насильства і домагань, включаючи насильство і домагання на гендерній основі, і це відноситься до всіх секторів, будь то приватні або державні підприємства, формальна або неформальна економіка, міста або сільські райони. Маючи універсальний характер, вона міцно інтегрується в морське трудове право через механізми, що впроваджуються в MLC та внутрішньому законодавстві держав-учасниць. Норми С190 – це міжнароднообов'язкова правова основа щодо права працівника на роботу вільну від насильства та домагань, що важливо для жінок у морській інфраструктурі (судна, порти, термінали тощо) [8].

На базі вищезазначеного МФТ спільно з WISTA International) і IMO склали резолюцію, яка привела до ініціативи щодо збільшення числа жінок, що працюють в морському секторі. Ця резолюція, прийнята Асамблеєю IMO у 2019 році, урочисто затверджує продовження діяльності щодо підтримки гендерної рівності в морському секторі. Вона закликає уряди, організації та учасників галузі створювати рамки для рівного доступу жінок до морської освіти, тренінгів і сертифікації, сприяння працевлаштуванню жінок у всіх напрямах морської діяльності, формування безперешкодного та інклюзивного робочого середовища для жінок. Резолюція стала одним із стимулів для подальших ініціатив IMO і WISTA International щодо Women in Maritime, зокрема для всесвітніх опитувань, програм підтримки та участі жінок у морській галузі [9].

На початку 2020 року WISTA International підписала з IMO меморандум про взаєморозуміння на основі резолюції, яка зобов'язує членів IMO створити безперешкодний доступ в морську галузь для жінок [10]. Меморандум про взаєморозуміння зобов'язує членів IMO надавати жінкам-морякам можливості професійного навчання, стипендії для здобуття освіти на вищому рівні, більше робочих місць на рівні керівництва і більше робочих місць на море.

У 2025 році на спеціальному тристоронньому засіданні ILO-IMO-ITF схвалено значні поправки до Maritime Labour Convention MLC 2006, які прямо впроваджують норми щодо запобігання насильству та домаганням на борту суден — включаючи гендерно зумовлені форми домагань [11]. ITF визначає появу більш чітких положень щодо запобігання та припинення насильства і домагань, включаючи сексуальні домагання та сексуальне насильство. Вкрай важливо, щоб ці правила належним чином застосовувалися державами прапора та портовими властями по всьому світу, а також дотримувалися судноплавними компаніями. Поправки мають на меті покращити умови для всіх моряків, але мають особливе значення для жінок, які частіше стають жертвами сексуальних домагань і гендерно зумовленого насильства на борту. Вони набирають чинності з 2027 року.

Допоміжним, але значущим напрямком діяльності IMO вважаємо програмну діяльність, зокрема Програма Women in Maritime реалізується IMO як частина її глобальних зусиль щодо гендерної рівності та підтримки професійної участі жінок у морському секторі. Вона покликана дати загальне уявлення про участь жінок у морському секторі та допомогти зацікавленим сторонам у розробці політики та планів дій щодо залучення жінок до галузі з метою поліпшення гендерної рівності. Програма встановлює Міжнародний день жінок, працюючих в морі (International Day for Women in Maritime). Це щорічний міжнародний день, відзначається 18 травня з метою підвищення видимісті жінок у морській галузі та сприянню їхній професійній участі, працевлаштуванню та утриманню на робочих місцях.

У рамках цього дня IMO проводить симпозіуми, панельні дискусії, презентації та церемонії нагородження, які висвітлюють роль жінок в різних сферах морської діяльності, їхній внесок у безпеку, управління та сталий розвиток морських галузей [3].

Величезну роль у захисті прав жінок відіграють глобальні декларації та конференції. У 2025 році на конференції в Манілі міжнародна спільнота морської галузі ухвалила Manila Declaration on Seafarers' Human Rights, Safety and Well-being, яка підтверджує, що права людини застосовуються до всіх моряків незалежно від статі та закликає до комплексного захисту працівників у морській сфері. Декларація проголошує, що права моряків мають бути повністю і постійно захищені, незалежно від національності, судна чи юрисдикції. Це включає право на безпечні умови праці, повагу до гідності та справедливе ставлення.

Документ закликає до повного впровадження Maritime Labour Convention (MLC) 2006, яка забезпечує мінімальні стандарти праці та життя моряків, включно з питанням рівності доступу до роботи за професією, оплатою праці та соціальними гарантіями. Одне з ключових зобов'язань – сприяння гендерній рівності та інклюзивності у морській галузі. Це прямо включає жінок-моряків, які історично стикалися з бар'єрами у доступі до певних професійних ролей, дискримінацією та нерівністю можливостей для кар'єрного зростання.

Це положення підтримує важливі аспекти прав жінок, зокрема підвищення участі жінок у всіх ролях у морській індустрії, забезпечення рівних можливостей доступу до тренінгів, підготовки і просування по службі, розвиток безпечних та недискримінаційних умов праці.

Жінки можуть приймати участь у прийнятті рішень щодо політик і практик, що впливають на добробут моряків та заслуговують на повагу права на відмову від небезпечної роботи без репресій, що є важливим елементом безпеки і поваги до людської гідності. Це має особливе значення для жінок-моряків у випадках гендерних ризиків, домагань або дискримінації, які можуть виникати під час служби.

Хоч сама Декларація формулює положення для всіх моряків, пункт про сприяння інклюзії та гендерній рівності має пряму значущість для жінок у морській галузі. Він підтримує їх право на рівні можливості, безперешкодний доступ до професійних ролей, захист від дискримінації та сприяння повній участі у морському житті [12].

Поряд із формальними міжнародними джерелами з'явилися індустріальні та профспілкові ініціативи. ITF прямо підтверджує право моряка на працевлаштування на безпечних і гідних умовах, яке також захищене юридично обов'язковою Конвенцією МОП № 190 (C190) і Рекомендацією № 206 (R206), а також необов'язковими керівними принципами застосування Конвенції № 190.

Профспілки та Міжнародна федерація моряків (ITF) забезпечують дотримання цих та інших прав за допомогою колективних договорів, які безпосередньо регулюють вашу роботу на морі. Міжнародна федерація профспілок (ITF) проводить кампанію спільно зі своїми профспілками за те, щоб більше урядів ефективно ратифікували та впровадили конвенцію C190, яка вимагатиме від них прийняття законів та політичних заходів щодо запобігання та боротьби з насильством і домаганнями на робочому місці. Вони виступають за рівні умови праці та просування жінок та просувають колективні угоди з включенням гендерних гарантій [13].

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що міжнародне право формує послідовну та багаторівневу систему захисту трудових прав жінок у морській інфраструктурі. Програми ІМО «Women in Maritime», норми Конвенції ООН 1979 року та Конвенцій МОП створюють нормативну основу для рівного доступу жінок до морських професій, безпечних умов праці та кар'єрного зростання. Отже, проблемами, пов'язаними із забезпеченням рівних можливостей для чоловіків та жінок у сфері мореплавства, вже давно опікуються міжнародні організації, що займаються розробкою та впровадженням стандартів професійної підготовки та організації праці моряків, особливо приділяючи увагу жіночій праці. Вдосконалення правового становища жінок, утвердження гендерної рівності та формування фактичного гендерного балансу є важливим аспектом суспільного розвитку, а позитивні досягнення жінок у правовому, соціальному, економічному статусах сприяють розвитку суспільства в цілому. Проведене нами в цій сфері дослідження, демонструє позитивну кореляцію між забезпеченням гендерної рівності в правах й здобутках для жінок, в таких сферах як, соціальна, економічна та політична.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаверський В.В. Гендерна рівність у світовому мореплавстві: правові та організаційні основи забезпечення. *Lex Portus*. 2017. № 4(6). С. 154–161. URL: https://lexportus.net.ua/vipusk-4-2017/gaverskyi_v_v_genderna_rivnist_u_svitovomu_moreplavstvi_pravovi_ta_organizatsiini_osnovy_zabezpechennia.pdf (дата звернення: 01.02.2026).

2. Shemyakin O., Krestovska N., Ivanova A., Torskiy V., Kostyria O. Maritime Policy and Legal Matters: Legal Principles and Guarantees of Realisation of Gender Equality in the Labour and Social Sphere. *TransNav: International Journal on Marine Navigation and Safety of Sea Transportation*. Vol. 18 No. 1. March 2024. С. 145 – 150. DOI: 10.12716/1001.18.01.14.
3. Women in Maritime Programme International Maritime Organization (IMO). London. URL: https://www.imo.org/en/ourwork/technicalcooperation/pages/womeninmaritime.aspx (дата звернення: 01.02.2026).
4. Women seafarers: Global employment policies and practices International Labour Office. Geneva, 2003. 129 с. URL: https://www.ilo.org/publications/women-seafarers-global-employment-policies-and-practices (дата звернення: 26.01.2026).
5. Women in Maritime: IMO's gender programme International Maritime Organization. London, 2025. URL: https://www.imo.org/en/OurWork/TechnicalCooperation/Pages/ WomenInMaritime.aspx (дата звернення: 01.02.2026).
6. Convention concerning the revision of the Maternity Protection Convention (Revised) № 183 International Labour Organization. Geneva, 2000. URL: https://www.ilo.org/resource/c183-maternity-protection-convention-2000 (дата звернення: 01.02.2026).
7. United Nations, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women New York, 18 December 1979. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women (дата звернення: 26.01.2026).
8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок Міжнародний договір від 18 грудня 1979 р., ратифікований Україною 12 березня 1981 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1981. № 19. Ст. 190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207 (дата звернення: 26.01.2026).
9. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року Міжнародний документ, ратифікований Україною. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 31. Ст. 254. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-14#Text (дата звернення: 24.01.2026).
10. Конвенція про викорінення насильства і домагань у сфері праці №. 190 Міжнародної організації праці від 25 червня 2019 р. Женева, 2019. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@gender/documents/publication/wcms_836556.pdf (дата звернення: 22.01.2026).
11. Maritime Labour Convention, 2006 (MLC, 2006) International Labour Organization. Geneva, 2006 (зі змін.). URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/publication/wcms_237451~8.pdf (дата звернення: 24.01.2026).
12. Resolution A.1147(31) Preserving the legacy of the World Maritime Theme for 2019. URL: https://www.imo.org/en/About/ConventionAndSchedules/Pages/Assembly-Resolutions.aspx (дата звернення: 08.02.2026).
13. WISTA International signs MOU with the International Maritime Organization WISTA International. 27 January 2020. URL: https://wistainternational.com/wista-international-signs-mou-with-the-international-maritime-organisation-imo/ (дата звернення: 02.02.2026).
14. Manila Declaration on Seafarers' Human Rights, Safety and Well-Being International Conference on Seafarers' Human Rights, Safety and Well-Being, 1–3 September 2025, Manila. URL: https://marina.gov.ph/2025/09/03/philippines-presents-manila-declaration-on-seafarers-human-rights-safety-and-well-being/ (дата звернення: 02.02.2026).
15. Violence and harassment at work: C190 and maritime sector initiatives. International Transport Workers' Federation. (дата звернення: 02.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Іванова А.В., Півторак Г.Ф., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.46

ОБМЕЖЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ: НАЦІОНАЛЬНИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Каряка Р.О.,
аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0009-0008-0673-4423

Каряка Р.О. Обмеження та відповідальність за використання штучного інтелекту у збройних конфліктах: національний і міжнародний виміри.

У статті досліджуються існуючі міжнародні та національні підходи до обмеження штучного інтелекту, що використовується у воєнній промисловості. Ставиться під питання, чи забезпечують Женевські конвенції достатню кількість запобіжних заходів для суб'єктів міжнародного гуманітарного права, які мають наміри застосовувати автономні системи під час збройних конфліктів. Розглянуто історію становлення поняття «штучний інтелект» на прикладі національних теорій науковців.

Проведено паралелі правосуб'єктності особи та комп'ютера, наділеного розумовими здібностями, мисленням та поведінкою людини, задля з'ясування можливості встановлення відповідальності для штучного інтелекту. Встановлено, що «штучність» інтелекту у військових системах не є автономією в розумінні автономії волі людини. А правосуб'єктність штучного інтелекту виключає можливість притягнення комп'ютера до відповідальності у зв'язку з відсутністю правового бачення його як повноцінного суб'єкта правовідносин.

Детально розглянуто питання відповідальності за використання штучного інтелекту у збройних конфліктах в межах міжнародних суб'єктів – держав та міжнародних організацій, а також національних – командирів, виробників, розробників та операторів.

За результатами дослідження зроблено висновок, що обмеження використання штучного інтелекту має зводитися до прямої заборони алгоритмічного мислення у новітній зброї без прямого контролю людини. Щоб можна було говорити про міжнародно-правову відповідальність в порушення норм права війни комбатант має лишатися єдиним суб'єктом притягнення. А штучний інтелект у системах озброєнь мусить лишатися неавтономним джерелом інформації для проведення аналізу поля бою оператором або командиром. Як-от використання штучного розуму у системах протиповітряної оборони, у супутниках чи дронах розвідниках. Будь-яка смертельна зброя за участі штучного інтелекту обмежується моделлю «human-in-the-loop», а прийняття державами Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них встановили запобіжні заходи щодо використання автономної зброї під час збройних конфліктів.

Ключові слова: штучний інтелект, міжнародне гуманітарне право, автономні системи озброєння, воєнні злочини, юридична відповідальність, право збройних конфліктів.

Kariaka R.O. Restrictions and liability for the use of artificial intelligence in armed conflicts: national and international dimensions.

The article examines existing international and national approaches to restricting artificial intelligence used in the military industry. It questions whether the Geneva Conventions provide a sufficient number of safeguards for subjects of international humanitarian law who intend to use artificial intelligence during armed conflicts. The historical background of the concept of «artificial intelligence» is considered on the example of national theories of scientists.

Parallels are drawn between the legal personality of an individual and a computer endowed with mental abilities, thinking, and human behavior in order to clarify the possibility of establishing liability

for artificial intelligence. It has been established that the «artificiality» of intelligence in military systems is not autonomy in the sense of human autonomy of will. And the legal personality of artificial intelligence excludes the possibility of holding a computer liable due to the lack of a legal vision of artificial intelligence as a full-fledged subject of legal relations.

The issue of liability for the use of artificial intelligence in armed conflicts within the framework of international subjects – states and international organizations, as well as national ones – commanders, manufacturers, developers, and operators, is considered in detail.

Based on the results of the research, it is concluded that restrictions on the use of artificial intelligence should be reduced to a direct ban on algorithmic thinking in modern weapons without direct human control. In order to speak about international legal liability for violation of the laws of war, the combatant must remain the only subject of prosecution. And artificial intelligence in weapon systems must remain a non-autonomous source of information for battlefield analysis by an operator or commander. Such as the use of artificial intelligence in air defense systems, satellites, or reconnaissance drones. Any lethal weapon involving artificial intelligence is limited by the «human-in-the-loop» model, and the adoption by states of the Geneva Conventions and their Additional Protocols established safeguards regarding the use of autonomous weapons during armed conflicts.

Key words: artificial intelligence, international humanitarian law, autonomous weapon systems, war crimes, legal liability, law of armed conflict.

Постановка проблеми. У зв'язку із поширенням застосування штучного інтелекту серед армій світу в безпілотних літальних апаратах, системах протиповітряної оборони, системах спостереження, ракетах, великого значення набуває питання повної заборони чи обмеження автономних систем, що несуть загрозу цивільному населенню. І якщо сам факт застосування може обмежуватися людським фактором, то межі такого використання, а також розрізнення відповідальності осіб за впливом на театр воєнних дій виокремлюються в окремий блок регулювання міжнародного гуманітарного права. Тому штучний інтелект у воєнній промисловості матиме дискусійний характер до моменту однакового розуміння сторонами збройних конфліктів меж застосування штучного розуму, а також доцільності використання такого алгоритму дій з огляду на непередбачуваність наслідків.

До того ж, зростання геополітичної напруги та щорічне збільшення конфліктів змінює сучасну парадигму правил ведення війни. Вже зараз приватні компанії створюють спеціалізовані інструменти для збройних сил держав задля обробки великої кількості інформації з метою пришвидшення ухвалення військових рішень. В свою чергу механізми регулювання такої діяльності не розроблені у правовому полі. Перегони озброєнь в найближчому майбутньому вимагатимуть встановлення чітких обмежень, регуляцій та окремого інституту відповідальності за використання штучного інтелекту у збройному конфлікті.

Мета дослідження: комплексний аналіз міжнародно-правових та національних механізмів регулювання використання штучного інтелекту під час збройних конфліктів задля визначення найбільш дієвих моделей його обмеження, а також виокремлення фундаментальних правових засад для формування концепції інституту відповідальності за використання таких систем у міжнародному гуманітарному праві.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання штучного інтелекту у сфері національної безпеки та забезпечення основоположних прав людини під час збройного конфлікту розглядаються вітчизняними науковцями з різних сторін. Окремі проблеми досліджуваного питання були предметом розгляду Гачкевич А.О, Татаренко Г.В, Волобоєва А.О, Шут В.О., Ганенко І.С., та більш ранніх іноземних науковців Тюрінга А. та МакКарті Д. Проте комплексне вивчення існуючих регулятивних інструментів у сучасному міжнародному гуманітарному праві та національному законодавстві держав щодо відповідальності за використання штучного інтелекту у збройних конфліктах та обмеження таких систем залишається недостатнім.

Виклад основного матеріалу. Поняття штучного інтелекту за своїм розумінням почало поширюватися у 1950-х роках, зокрема серед англомовних дослідників, що формували перші теорії про можливість копіювання електронними машинами розуму та поведінки людини. Одними з перших в цьому розвитку відзначилися Алан Тюрінг – англійський математик, логік і криптограф, та Джон МакКарті – американський інформатик та дослідник мислення. Однойменний «Тест Тюрінга» закріпив у теорії комп'ютерного мислення розуміння того, що залучення машини у життя

людини завжди буде обмежуватися набором закладених у неї параметрів та вихідних даних. Суть полягала в тому, що сам тест був грою у визначення фальшивості тверджень щодо статі учасника експерименту або їх істинності. Визначалося 3 учасники, серед яких був спостерігач (або суддя), який фактично вгадує хто є чоловіком (учасник 2), а хто жінкою (учасник 3). Згодом в гру додавався комп'ютер, який надавав відповіді на запитання спостерігача, враховуючи закладену в нього інформацію, для того, щоб видати себе за людину [1, с. 65–66]. Тобто таке мислення по суті є штучним з огляду на відсутність у комп'ютера когнітивних функцій наряду з мораллю та духовністю.

В той же час, у 1956 році Джон МакКарті вперше вводить в інформатичну науку поняття «штучного інтелекту» і зазначає, що таке мислення не слід розуміти як пряме копіювання думок і поведінки людини, інтелект здатен використовувати власні методи комунікації та світосприйняття [2, с. 77]. Це розуміння перекликається з «Тестом Тюрінга», враховуючи, що під час гри комп'ютер здатний вводити в оману наглядача, допускаючи помилки при вирішенні математичних рівнянь або інших задач із числами, де допускається «людський фактор».

Оминаючи моральну та релігійну складову кожного збройного конфлікту, військове використання штучного інтелекту відсилає до первинних джерел міжнародного гуманітарного права. Зокрема, Додатковим протоколом І до Женевських конвенцій (далі – Додатковий протокол І) визначається два основних обмеження щодо використання штучного інтелекту у новітній зброї, а саме: принцип розрізнення цивільного населення та комбатантів і обмеження нової зброї без прямої правової заборони [3, с. 229]. Згідно зі статтею 48 вказаного протоколу сторони конфлікту зобов'язуються розрізняти комбатантів та цивільне населення, в тому числі вживаючи постійних запобіжних заходів (стаття 57) із забороною невибіркових нападів (стаття 51) [4]. Тобто встановлюється пряма залежність від когнітивних функцій людини щодо розрізнення і прийняття рішення до можливості нести відповідальність за вказані дії.

Як зазначалося вище, способи ведення війни обмежуються Додатковим протоколом І. В свою чергу даний нормативно-правовий акт обмежує сторони конфлікту у виборі методів та засобів, що застосовуються у збройному конфлікті (стаття 35), а при розробці і використанні новітньої зброї держави зобов'язуються проводити юридичну експертизу, щоб визначити, чи підпадає вона під заборони міжнародного гуманітарного права (стаття 36) [5, с. 139]. Відтак, використання штучного інтелекту де-юре обмежується Правом Женеви без наявності спеціального міжнародного нормативно-правового акту.

Варто також зазначити, що міжнародне гуманітарне право забезпечується дотриманням принципу пропорційності, який співвідноситься з принципом розрізнення. Якщо автоматизована зброя обирає за ціль лише військових – принципи дотримано, однак якщо штучний інтелект не зміг розрізнити цивільний та військовий об'єкт і завдав неправомірної шкоди, принцип порушено. До того ж, автономна система не буде здатна розпізнати серед комбатантів осіб, які більше не беруть участь у воєнних діях: полонені, поранені та хворі, особи, які явно виявляють намір здатися (hors de combat) [4].

Додатковою складністю для штучного інтелекту виступає закріплений в міжнародному гуманітарному праві принцип військової необхідності. Він перш за все забезпечується шляхом активного втручання сторін конфлікту в перебіг бойових дій, коли з'являється потреба в ослабленні супротиву противника чи руйнування планів. Зразковими приписами Додаткового протоколу І виступає стаття 52, де визначаються умови, за яких цивільний об'єкт може стати законною військовою ціллю. Або за статтею 51 сторони повинні враховувати під час бойових дій необхідність завдання атаки, що може спричинити додаткові непропорційні втрати серед цивільного населення. В той же час, стаття 57 встановлює обов'язок сторін оберігати цивільне населення та об'єкти [4]. З чого слідує, що вихідні положення принципу військової необхідності будуються на персональній відповідальності комбатанта, що приймає таке рішення. До того ж, закладення в автономну систему детальних інструкцій не може гарантувати пропорційність кожного рішення, оскільки людина, приймаючи рішення, покладається не тільки на об'єктивні, але також і на суб'єктивні фактори.

Враховуючи, що відповідальність корелюється з правосуб'єктністю, яка визначає здатність людини виступати учасником правовідносин, штучний інтелект, як механізм із шаблонним людським мисленням, поведінкою та методами комунікації, міг би розглядатися комбатантом в рамках збройних конфліктів. Проте здатність мислити, обирати та діяти як людина не надає штучно-

му інтелекту можливість нести відповідальність в рамках міжнародного гуманітарного права. До того ж, на даний момент штучний розум не наділений автономною волею та має пряму залежність від конкретної людини: командира, розробника, оператора системи, виробника [6, с. 391–392]. Відтак, можливість штучним інтелектом нести відповідальність нівелюється встановленими обмеженнями на вихідному етапі застосування.

Показовим прикладом зміни підходів провідних держав світу до штучного інтелекту є створення у лютому 2022 року Міністерством оборони США Головного управління цифрових технологій і штучного інтелекту (CDAO). Головною метою вказаного управління стало впровадження у військовий сектор штучного інтелекту, який здійснював аналіз стратегічних рішень командування для забезпечення мінімальних ризиків та втрат [7, с. 79]. У цьому розумінні, хід майбутніх воєнних дій буде зводитися до здатності автономної системи до аналізу великої кількості вхідної інформації, де дані виступають стратегічним ресурсом.

В свою чергу в Україні, державі, яка тривалий час є стороною збройного конфлікту, де застосовуються гібридні методи ведення війни, у 2020 році приймається Концепція розвитку штучного інтелекту, що ознаменувала початок роботи над регулятивними приписами, в тому числі у сфері оборони [8]. У нормативному акті, серед іншого, виокремлюються питання правосуб'єктності штучного інтелекту, а також легалізація машинного навчання в оборонних системах аналізу даних, кібербезпеки, командування та управління. Серед важливого також виокремлюється задекларована необхідність у стандартизації та сертифікації систем зі штучним інтелектом, що встановить пряму відповідальність уповноважених осіб. До того ж, будь-яке використання штучного інтелекту у військовій сфері буде проходити перевірку на відповідність ключовим міжнародно-правовим актам з прав людини.

Одним з перших імперативних нормативно-правових актів у сфері штучного інтелекту поряд з правами людини, демократією і верховенством права є Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, що закріпила загальні принципи використання вказаних технологій у державному та приватному секторі, однак з винятком щодо національної оборони і безпеки, а також наукових досліджень [9, с. 1–4]. Стаття 3 вказаної конвенції містить застереження щодо можливості застосування державами штучного інтелекту у сфері національної безпеки із врахуванням приписів міжнародного права. Тобто, джерела права війни виступають основою регулювання правовідносин щодо автономної зброї під час збройних конфліктів держав.

Аналізуючи усталені міжнародні моделі відповідальності за використання штучного інтелекту під час збройних конфліктів, можна виділити наступні: «human-in-the-loop» (система не зробить постріл без свідомого натискання кнопки людиною), «human-on-the-loop» (система знаходить цілі та може робити постріли, проте людина може втрутитися) і «human-out-of-the-loop» (система наділена повною автономією) [10, с. 27]. В такому розумінні лишається відкритим питання передбачуваності конкретного військового маневру із використанням штучного інтелекту, адже будь-яке воєнне завдання передбачає конкретний результат із прорахунком можливих наслідків. В разі надання автономії штучному розуму командувач ділянки позбавляється можливості планувати військові операції.

Формальна відповідність застосування штучного інтелекту у збройних конфліктах Праву Женеви не вирішує проблему правозастосування, зокрема, встановлення відповідального суб'єкта за вчинення воєнного злочину. Оскільки штучний інтелект, як було зазначено вище, не володіє свідомістю, він не може мати умислу на вчинення воєнного злочину. Така варіативність може бути лише тоді, коли першочергово у систему був завантажений алгоритм дій, який міг передбачати протиправність дій. Відтак, у разі помилкового вибору цивільного об'єкту як цілі, постає питання: хто буде нести відповідальність? В національному кримінальному праві, як і у міжнародному (Римський статут МКС), передбачено концепцію mens rea (суб'єктивна сторона), яка передбачає наявність вини, мотивів та мети. Якщо мета може бути задана попередньо, то вина (умисел чи необережність) та мотив у автономної системи відсутні.

У цьому контексті концепція «human-out-of-the-loop» створює прогалини у відповідальності, оскільки вона виникає лише тоді, коли оператор або командир дотримався всіх інструкцій, а штучний інтелект все одно зробив непередбачувано і вчинив протиправні дії [11, с. 36]. В цьому випадку автономність не є гарантованою, оскільки перед наданням системі свободи, людина має закласти певну задачу та перевірити справність системи. В той же час, якщо оператор або командир, що здійснював попереднє налаштування штучного інтелекту допустив неточності або мав

певний умисел – прогалина у відповідальності зникає. Відтак, повноцінне забезпечення моделі «human-out-of-the-loop» в рамках інституту відповідальності є неможливим.

Важливим доказовим джерелом в контексті непередбачуваності автономних алгоритмів став звіт Генерального секретаря ООН A/79/224 від 23 липня 2024 року. Враховуючи, що штучний інтелект є сукупністю програмного забезпечення, що було запрограмоване на вивчення закономірностей поведінки людського розуму, відсутні гарантії безпеки від неправомірного втручання або непередбачуваних рішень. Під час криз та політичних загострень штучний інтелект може представляти загрозу ядерного масштабу [12, с. 18]. Вказане підтверджує, що світове співтовариство не впевнене в застосуванні автономних машин в збройних силах держав, оскільки справжній контроль може бути досягнений лише прямим обмеженням. Автономність штучного інтелекту в цьому розумінні не може бути досягнене через передачу контролю над бойовими частинами військового озброєння.

Пізніше Генеральною Асамблеєю ООН була прийнята резолюція A/79/239 від 24 грудня 2024 року, що ознаменувала початок збору інформації серед держав-членів щодо можливостей і викликів використання штучного інтелекту у військовій сфері, закріпила твердження про застосовність міжнародного гуманітарного права до штучного інтелекту на всіх етапах його застосування і визначила алгоритмічне мислення як допоміжний функціонал в житті людини [13, с. 1-4]. Очевидно, що людиноцентризм залишається пріоритетним напрямом в співпраці держав-членів, а виокремлення штучного інтелекту як можливу загрозу для цивільного населення ставить під сумнів надання автономних прав системам, що здійснюють воєнні операції без втручання людини.

Під впливом політичних і правових змін у міжнародному співтоваристві приватні компанії, що є розробниками та постачальниками послуг нейромереж, почали змінювати своє ставлення до використання їхніх чат-ботів та алгоритмів у військовій сфері. Так згідно Політики користування компанії OpenAI від 23 березня 2023 року заборонялося використання нейромережі для розробки зброї, військових та воєнних завдань [14]. У грудні 2024 року публікується новина про початок співпраці Anduril Industries та OpenAI з метою розвитку і впровадження штучного інтелекту у сферу національної оборони та безпеки [15]. Хоча наразі лишається застереження про заборону завдання шкоди особі, політика користування не містить прямої заборони щодо використання нейромережі у воєнній промисловості. Відтак, фактичне використання може допускатися, але безпосередня відповідальність покладається на суб'єкта, що використовує штучний інтелект у власних інтересах.

Висновки. Загалом аналізуючи використання штучного інтелекту під час збройних конфліктів, варто наголосити, що сучасна міжнародно-правова система має достатньо регулятивних норм, що обмежують держави у застосуванні автономних систем. Право Женеви, що створювалося під впливом двох найбільш кривавих війн, передбачає достатню кількість запобіжних заходів для сторін конфлікту щодо використання новітніх технологій. Хоча принцип розрізнення і пропорційності закріплюють справедливі умови ведення бойових дій, штучний інтелект не є тим суб'єктом, який здатний в повній мірі дотриматися їх.

Сама ж правосуб'єктність штучного інтелекту не може розглядатися в контексті притягнення до відповідальності, з огляду на відсутність можливостей автономної системи до розумових здібностей, що формуються у людині під впливом антропологічних, соціальних, культурних моральних, релігійних чинників. Обмеження в цьому напрямку має забезпечуватися шляхом використання штучного інтелекту лише в рамках обробки інформації та аналізу поля бою. Автономна бойова система не здатна нести відповідальність, однак людина, будь то командир, розробник, оператор, виробник або сама держава, яка взяла на озброєння такі механізми несе пряму відповідальність перед міжнародним співтовариством за використання штучного інтелекту.

Найбільш прийнятною концепцією є «human-in-the-loop», де система передбачає лише аналіз вхідних даних та відсутність прийняття рішення без підтвердження людиною. Таким чином, виділення штучного інтелекту як окремого суб'єкта не буде потребуватися, а відповідальність за неправомірні дії буде покладатися безпосередньо на учасників збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Синиця А. Проблема розуміння в контексті критики комп'ютаціоналізму. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Острог, 2013. Вип. 14. С. 65–69. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2418.

2. McCarthy J. Programs with Common Sense. *Mechanisation of Thought Processes* / J. McCarthy. Proceedings of the Symposium of the National Physics Laboratory, London, U.K., 1956. P. 77–84.
3. Ганенко І.С., Шут В.О., Яланська М.І. Женевські конвенції та новітні технології війни: проблеми ефективного правового застосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 222–228. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.35.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
5. Татаренко Г.В., Карпенко М.В. Міжнародно-правове регулювання технологій штучного інтелекту в бойових діях. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 2 (46). С. 135–145. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-46-2-135-145.
6. Каряка Р.О. Міжнародно-правові засади правосуб'єктності штучного інтелекту у контексті автономних систем озброєнь. *Молодіжна наука заради миру та розвитку*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 28–29 листопада 2025 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 391–393.
7. Kollmann T., Kollmann K., Kollmann N. Artificial Leadership: Digital Transformation as a Leadership Task between the Chief Digital Officer and Artificial Intelligence. *International Journal of Business Science and Applied Management*. 2023. Vol. 18. Iss. 1. P. 1–15. URL: https://www.business-and-management.org/library/2023/18_1--76-95-Kollmann, ,Kollmann.pdf.
8. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%8.
9. Framework Convention on artificial intelligence and human rights, democracy and the rule of law: Council of Europe Treaty Series No. 225 / Council of Europe. Vilnius, 2024. 17 May. URL: https://rm.coe.int/1680afae3.
10. Gevorgyan M. Crossing Boundaries: Autonomous Weapon Systems and the Challenge of IHL Compliance. Geneva: Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 2021. 32 p. URL: https://ijlet.org/wp-content/uploads/2025/01/3.3.2.pdf.
11. Königs P. Artificial intelligence and responsibility gaps: what is the problem? *Ethics Inf Technol*. 2022. Vol. 24. No. 36. URL: https://doi.org/10.1007/s10676-022-09643-0.
12. Current developments in science and technology and their potential impact on international security and disarmament efforts: Report of the Secretary-General: A/79/224 / United Nations General Assembly. 2024. 23 July. 19 p. URL: https://undocs.org/A/79/224.
13. Artificial intelligence in the military domain and its implications for international peace and security: resolution adopted by the General Assembly on 24 December 2024: A/RES/79/239 / United Nations. 2024. 4 p. URL: https://docs.un.org/en/a/res/79/239.
14. Usage policies / OpenAI. 2024. 9 Jan. URL: https://web.archive.org/web/20240109122522/https:/openai.com/policies/usage-policies.
15. Anduril Partners with OpenAI to Advance U.S. Artificial Intelligence Leadership and Protect U.S. and Allied Forces / Anduril Industries. 2024. 3 Dec. URL: https://www.anduril.com/news/anduril-partners-with-openai-to-advance-u-s-artificial-intelligence-leadership-and-protect-u-s.

Дата першого надходження рукопису до видання: 4.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Каряка Р.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.4:341.24
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.47

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЗАХИСТ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ЕВОЛЮЦІЯ, КОДИФІКАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ

Котляр О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-3485-4157

Котляр О.І. Дипломатичний захист у системі сучасного міжнародного права: еволюція, кодифікація та трансформація функцій.

Статтю присвячено дослідженню інституту дипломатичного захисту як одного з фундаментальних і водночас трансформованих механізмів сучасного міжнародного публічного права. Здійснено системний аналіз еволюції даного інституту від його класичних доктринальних витоків до сучасного стану функціонування в умовах зростаючої ролі міжнародних механізмів захисту прав людини та розвитку міжнародного інвестиційного права. Особливу увагу приділено з'ясуванню місця дипломатичного захисту в структурі сучасного міжнародного правопорядку, його співвідношенню з іншими формами міжнародно-правового захисту особи, а також проблемам його кодифікації та практичного застосування.

Розкрито історико-правові передумови становлення дипломатичного захисту та показано, що його формування було тісно пов'язане з розвитком класичної системи міжнародного права, в якій держава виступала основним і фактично єдиним суб'єктом міжнародно-правових відносин. Досліджено процес трансформації дипломатичного захисту з інструменту політичного та економічного впливу, характерного для практики XIX – початку XX століття, у правовий механізм, спрямований на відновлення порушених прав громадян і юридичних осіб за кордоном.

Показано, що становлення системи міжнародного захисту прав людини та формування інституцій міжнародного інвестиційного арбітражу суттєво обмежили сферу його застосування, але не призвели до втрати його значення. Навпаки, дипломатичний захист поступово трансформувався у своєрідний «резервний» механізм, що активізується у випадках, коли інші правові інструменти виявляються неефективними або недоступними.

Проаналізовано процес кодифікації інституту дипломатичного захисту в межах діяльності Комісії міжнародного права ООН, що став важливим етапом у систематизації норм, які регулюють національну належність вимог, безперервність громадянства, особливості дипломатичного захисту фізичних і юридичних осіб, а також принцип вичерпання внутрішніх засобів правового захисту. Показано, що процес кодифікації супроводжувався значними теоретичними дискусіями щодо природи дипломатичного захисту, співвідношення між правом і обов'язком держави здійснювати захист своїх громадян, а також щодо зміни ролі індивіда у міжнародному праві.

Ключові слова: дипломатичний захист, відповідальність держав; права людини; громадянство; вичерпання внутрішніх засобів правового захисту; міжнародна судова практика; кодифікація міжнародного права; Комісія міжнародного права ООН; міжнародний правопорядок; захист прав громадян за кордоном.

Kotlyar O.I. Diplomatic protection in the system of contemporary international law: evolution, codification, and transformation of functions.

The article is devoted to the study of the institution of diplomatic protection as one of the fundamental, yet significantly transformed, mechanisms of contemporary public international law. A systematic analysis of the evolution of this institution is carried out, tracing its development from its classical doctrinal origins to its current functioning in the context of the growing role of international human rights protection mechanisms and the development of international investment law. Particular attention is paid

to clarifying the place of diplomatic protection within the structure of the contemporary international legal order, its correlation with other forms of international legal protection of the individual, as well as the problems of its codification and practical application.

The historical and legal preconditions for the establishment of diplomatic protection are revealed, and it is shown that its formation was closely linked to the development of the classical system of international law, in which the state acted as the main and, in fact, the only subject of international legal relations. The process of transformation of diplomatic protection is examined, showing how it evolved from an instrument of political and economic influence, characteristic of the practice of the nineteenth and early twentieth centuries, into a legal mechanism aimed at restoring the violated rights of citizens and legal entities abroad.

It is shown that the establishment of the international human rights protection system and the formation of international investment arbitration institutions have significantly limited the scope of application of diplomatic protection, but have not led to a loss of its relevance. On the contrary, diplomatic protection has gradually transformed into a kind of "residual" mechanism, activated in situations where other legal instruments prove ineffective or unavailable.

The article analyzes the process of codification of the institution of diplomatic protection within the framework of the work of the United Nations International Law Commission, which became an important stage in the systematization of norms governing the nationality of claims, the continuity of nationality, the specific features of diplomatic protection of natural and legal persons, as well as the principle of exhaustion of local remedies. It is demonstrated that the process of codification was accompanied by significant theoretical discussions regarding the nature of diplomatic protection, the relationship between the right and duty of the state to protect its citizens, as well as the changing role of the individual in international law.

Key words: diplomatic protection; state responsibility; human rights; citizenship; exhaustion of domestic remedies; international judicial practice; codification of international law; United Nations International Law Commission; international legal order; protection of citizens' rights abroad.

Постановка проблеми. Інститут дипломатичного захисту належить до базових механізмів міжнародного права, покликаних забезпечувати охорону прав та інтересів фізичних і юридичних осіб за межами держави їх громадянства. Його історична модель ґрунтувалася на уявленні, що шкода, заподіяна індивіду за кордоном, водночас є шкодою державі, що надає їй підстави ініціювати міжнародно-правову вимогу та домагатися відповідальності держави-порушника. Водночас сучасний етап розвитку міжнародного права істотно змінює контекст функціонування цього інституту. Розширення міжнародних механізмів захисту прав людини, становлення інвестиційного арбітражу та посилення індивідуальної процесуальної правосуб'єктності призвели до появи альтернативних каналів правового захисту, що поставило питання про трансформацію ролі дипломатичного захисту та межі його застосування у нових умовах. За цих обставин наукової актуальності набуває переосмислення місця дипломатичного захисту в системі сучасних міжнародно-правових засобів реагування на порушення прав осіб за кордоном.

Мета дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі інституту дипломатичного захисту в системі сучасного міжнародного права, з'ясуванні основних етапів його історичної еволюції, особливостей кодифікації в межах діяльності Комісії міжнародного права ООН та визначенні трансформації його функцій у контексті розвитку міжнародного права прав людини, міжнародного інвестиційного права й механізмів міжнародної відповідальності держав.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика дипломатичного захисту має глибоке теоретичне підґрунтя й тривалу традицію наукового осмислення. Її доктринальні засади були сформовані у працях Е. де Ваттеля, а подальший розвиток отримали в класичних дослідженнях Л. Оппенгейма, І. Браунлі, Г. Тірлуея. Сучасне концептуальне оформлення інституту значною мірою пов'язане з кодифікаційною діяльністю Комісії міжнародного права ООН та науковими працями Д. Кроуфорда, Д. Дугарда, А. Пелле.

У європейській правничій літературі дипломатичний захист дедалі частіше розглядається в контексті інтеграційних процесів і права Європейського Союзу (П. Д'Аржан, К. Куїнн, А. Бйорклунд), тоді як у сучасних дослідженнях помітний зсув уваги до співвідношення дипломатичного та консульського захисту, а також до зростання ролі індивіда у міжнародно-правових механізмах (Я. Вутерс, С. Талмон). Вагомий внесок у вивчення практичних аспектів функціонування дипломатичних інститутів зробила Е. Денза, зокрема у фундаментальному коментарі до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.

Питання генези та розвитку дипломатичного захисту розробляли й українські науковці, зокрема М. Крилов, О. Святун, О. Сіваш, В. Кузьма, В. Репецький, Г. Задорожня. Їхні праці сформували важливе підґрунтя для осмислення інституту в межах національної правничої традиції.

Загалом науковий доробок свідчить про високий рівень дослідження класичних аспектів дипломатичного захисту. Водночас сучасні студії дедалі більше зосереджуються на його трансформації під впливом міжнародного права прав людини, інвестиційних механізмів та інтеграційних процесів. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного аналізу дипломатичного захисту як багаторівневого правового інструменту, що функціонує на перетині міждержавних процедур і сучасних стандартів захисту особи.

Виклад матеріалу дослідження. Інститут дипломатичного захисту належить до класичних механізмів міжнародного права, що сформувалися у період становлення системи суверенних держав і тривалий час залишалися одним із ключових інструментів міждержавного реагування на порушення прав громадян за кордоном. Його концептуальні витоки пов'язані з формуванням ранньомодерної правової думки та розвитком природно-правових підходів до природи державного суверенітету і відповідальності.

У 1758 році Емер де Ваттель сформулював базовий принцип дипломатичного захисту, відповідно до якого шкода, завдана громадянину за кордоном, розглядається як шкода державі його громадянства. Ця юридична конструкція, попри її фіктивний характер, відіграла визначальну роль у становленні міжнародно-правового механізму захисту індивідів, оскільки у ранній системі міжнародного права саме держава виступала єдиним повноцінним суб'єктом прав і обов'язків [1].

Упродовж XIX – початку XX століття зазначений принцип трансформувався з доктринальної ідеї у практичний інструмент зовнішньої політики. Активна економічна експансія західних держав у країни Латинської Америки, пов'язана з освоєнням природних ресурсів і розвитком промисловості, спричинила численні конфлікти між іноземними інвесторами та політично нестабільними режимами. У відповідь держави громадянства почали системно використовувати дипломатичний захист для забезпечення майнових і особистих прав своїх громадян, іноді через арбітраж, а іноді – шляхом політичного або навіть силового тиску.

Разом з тим саме агресивний характер такої практики сформував суперечливе ставлення до інституту дипломатичного захисту серед держав, що розвиваються. З одного боку, він розглядався як інструмент правового реагування, з іншого – як форма політичного втручання. Попри це, діяльність змішаних арбітражних комісій та накопичення прецедентної практики суттєво сприяли інституціоналізації відповідних норм.

У міжвоєнний період дипломатичний захист стає предметом наукового осмислення та перших спроб кодифікації. Особливу роль відіграли дослідження Е. Борчарда [2] та обговорення даної проблематики в межах Гаазької конференції 1930 року, що означало перехід від переважно практичного використання до доктринального оформлення інституту.

Після Другої світової війни міжнародно-правове середовище зазнало фундаментальних змін, які істотно вплинули на його функціональне призначення. Формування системи міжнародного захисту прав людини створило альтернативні механізми індивідуального захисту, що більше не вимагали обов'язкового посередництва держави громадянства. Паралельно розвиток міжнародного інвестиційного права, зокрема Конвенції про врегулювання інвестиційних спорів 1965 року та мережі двосторонніх інвестиційних договорів, запровадив нові процесуальні інструменти захисту іноземних інвесторів.

У результаті дипломатичний захист утратив монопольне становище як основний засіб реагування на порушення прав іноземців, що спричинило дискусії щодо можливого занепаду цього інституту. Однак подальша практика засвідчила не його зникнення, а функціональну переорієнтацію: він почав виконувати додаткову роль у тих ситуаціях, коли індивідуальні механізми захисту виявляються неефективними або процесуально недоступними.

Накопичення значного обсягу практики закономірно поставило питання про нормативне узагальнення та систематизацію відповідних норм. Це зумовило включення дипломатичного захисту до порядку денного Комісії міжнародного права ООН. Початкові спроби пов'язати його з первинними нормами відповідальності держав, здійснені під керівництвом Ф. Гарсії Амадора, викликали серйозні суперечки. Лише після зміни підходу, запропонованого Р. Аго, увагу було зосереджено на вторинних нормах відповідальності. У 1997 році дипломатичний захист виділено в окремий напрям кодифікації, а у 2006 році під керівництвом М. Беннуни та Дж. Дугарда ухвалено 19 проєктів статей, які стали найбільш системним викладом відповідних положень [3].

Розроблення цього документа виявило низку фундаментальних теоретичних проблем, що відображають глибинні зміни в природі міжнародного права. Передусім дискусійним залишалося питання про правову природу дипломатичного захисту: чи є він виключно правом держави, чи містить елементи обов'язку щодо реагування на грубі порушення міжнародного права. Традиційна позиція, підтверджена практикою Міжнародного Суду, виходить із його дискреційного характеру, однак сучасні гуманітарні тенденції поставили питання про межі цієї дискреції.

Не менш складною є проблема співвідношення між шкодою, завданою особі, та шкодою, завданою державі. Класична доктрина, що базується на юридичній фікції Ваттеля, поступово втратила свою беззаперечність у світлі розвитку міжнародного права прав людини, яке визнає індивіда самостійним носієм прав. У підсумку Комісія міжнародного права обрала компромісний підхід, визначивши дипломатичний захист як процедуру притягнення держави до відповідальності за шкоду, заподіяну її громадянину, без акцентування на природі відповідного суб'єктивного права. У підсумку Комісія міжнародного права обрала компромісний підхід, визначивши дипломатичний захист як процедуру, за допомогою якої держава притягає до відповідальності іншу державу за шкоду, завдану її громадянину, не акцентуючи на природі відповідного права.

Проєкт статей 2006 року сформував цілісну модель цього інституту, що охоплює національну належність вимог, безперервність громадянства, питання множинного громадянства, захист осіб без громадянства та біженців, особливості захисту юридичних осіб і акціонерів, а також принцип вичерпання внутрішніх засобів правового захисту та його винятки. Важливо, що ці положення регулюють не стандарти поводження з іноземцями, а саме механізм реалізації міжнародної відповідальності.

Попри відсутність договірної форми, ці статті сьогодні розглядаються як авторитетна кодифікація норм звичаєвого міжнародного права. Це підтверджується їх активним використанням у практиці Міжнародного Суду та арбітражних трибуналів, а також їх впливом на сучасну доктрину. Зокрема, у справі *Yukos Universal Limited v. Russian Federation* [4] арбітражний трибунал дійшов висновку, що вимога безперервності громадянства не потребує доведення його збереження до моменту винесення остаточного рішення. Для дотримання цього критерію достатньо підтвердити наявність громадянства з часу заподіяння шкоди до дати офіційного пред'явлення міжнародної вимоги. Такий підхід був обґрунтований із посиланням на статті 5 і 10 проєкту статей Комісії міжнародного права та водночас означав відхід від позиції, сформульованої у справі *The Loewen Group, Inc. and Raymond L. Loewen v. United States of America* [5], де наголошувалося на необхідності збереження громадянства до моменту ухвалення арбітражного рішення.

У справі *Ахмаду Садіо Діалло (Республіка Гвінея проти Демократичної Республіки Конго)* [6] Міжнародний Суд ООН також врахував положення проєкту статей щодо можливості захисту акціонерів державою їх громадянства у випадках відповідальності держави національності корпорації, хоча прямо не підтвердив звичаєвий характер відповідної норми.

Незважаючи на певне зменшення ролі дипломатичного захисту в умовах розвитку інвестиційного арбітражу та міжнародних механізмів захисту прав людини, він зберігає значення як важливий, а часто й резервний засіб правового захисту. Практика, зокрема справа, засвідчує, що у випадках неефективності індивідуальних механізмів міжнародного захисту особи продовжують покладатися на підтримку держави громадянства. Це підтверджується і національною судовою практикою, де постраждалі намагаються спонукати свої уряди до здійснення дипломатичного захисту.

Водночас обмежений характер статей, зокрема відсутність чіткого закріплення права на дипломатичний захист у випадках порушення імперативних норм міжнародного права, дещо знизив їх потенціал. Можлива подальша договірна інституціоналізація цих положень у поєднанні зі статтею 19 та концепцією «відповідальності за захист» могла б посилити мотивацію держав до активнішого застосування дипломатичного захисту, особливо у випадках тяжких міжнародних злочинів [7].

А. Вермеєр-Кюнцлі у своїй праці підкреслює, що інститут дипломатичного захисту базується на правовій фікції: шкода, завдана фізичній особі, умовно трактується як шкода державі її громадянства, що й надає цій державі підстави підтримати відповідний позов. Хоча Комісія з міжнародного права у проєкті статей про дипломатичний захист визнала існування такої фікції, вона й надалі залишається об'єктом наукових дискусій і критичних оцінок.

Водночас більш ґрунтовний аналіз цієї конструкції свідчить, що саме завдяки фікції стає можливим застосування вторинних норм (норм про дипломатичний захист) у відповідь на порушення первинної норми. Механізм є доволі складним: порушення прав особи трансформується у право держави її громадянства здійснювати дипломатичний захист. Складність зумовлена питанням про

те, чиї саме права підлягають захисту – держави чи індивіда, – а також особливостями структури норм у сфері дипломатичного захисту.

Однак ці дискусійні аспекти не є підставою для відмови від самої фікції. Навпаки, поглиблений розгляд правових фікцій загалом і фікції дипломатичного захисту зокрема дає підстави стверджувати, що вона виступає лише інструментом для досягнення основної мети – забезпечення максимально ефективного захисту осіб від порушень міжнародного права, передусім у сфері прав людини[8].

Сучасна практика свідчить, що дипломатичний захист зберігає значення як інструмент останньої інстанції. У випадках, коли індивідуальні механізми захисту прав людини або інвестиційні процедури виявляються неефективними, саме держава громадянства стає ключовим суб'єктом, здатним забезпечити міжнародно-правовий захист.

Дипломатичний захист і надалі залишається важливою складовою арсеналу судових засобів, доступних іноземцеві, якому було заподіяно шкоду за кордоном. Справедливо зазначити, як це підкреслив Міжнародний Суд у справі Діалло (п. 88), що роль дипломатичного захисту «дещо потьмарилася» у сфері інвестиційних спорів і що конвенції з прав людини передбачають міжнародні механізми подання скарг на уряди, відповідальні за порушення прав іноземців. З іншого боку, як свідчить справа А. Діалло, у якій Гвінейська Республіка ініціювала провадження проти Демократичної Республіки Конго в порядку дипломатичного захисту у зв'язку із заподіянням шкоди як особі п. Діалло, так і його правам у корпорації, дипломатичний захист виступає як залишковий (резервний) засіб правового захисту. Крім того, неефективність засобів захисту, запропонованих конвенціями з прав людини, означає, що потерпілим особам доцільніше домагатися захисту з боку своєї держави громадянства, ніж використовувати механізми індивідуальних скарг до органів нагляду у сфері прав людини.

Справедливість цього твердження підтверджується тим, що потерпілі іноземці, як правило, звертаються по допомогу до своєї держави громадянства, а за відсутності такої допомоги – до судів своєї держави громадянства з проханням виступити від їх імені[9].

У цілому, за своєю природою дипломатичний захист покликаний усунути порушення міжнародного права і безсумнівно спрямований на забезпечення дотримання його норм. Так, наприклад, хоча право ЄС і не встановлює обов'язку здійснювати дипломатичний захист, воно покладає на Європейський Союз обов'язок вирішувати питання щодо здійснення дипломатичного захисту на основі зважування інтересів із урахуванням цілей, визначених у статтях 3(5) та 21(1)-(2) ДЄС. Йдеться не про обов'язок досягнення результату, а про суворий обов'язок належних дій (обов'язок засобів). Не можна виключати, що дотримання цього обов'язку може стати предметом судового контролю. У справі *Air Transport Association of America* Суд ЄС вперше зазначив, що, оскільки Європейський Союз повинен сприяти суворому дотриманню та розвитку міжнародного права, то, ухвалюючи акт, він зобов'язаний дотримуватися міжнародного права в цілому, включно зі звичаєвим міжнародним правом. Крім того, «багато принципів звичаєвого міжнародного права можуть бути використані особою з метою перевірки Судом дійсності акту Європейського Союзу», зокрема тоді, коли «відповідний акт може впливати на права, які особа отримує з права Європейського Союзу». Якщо придивитися уважніше, рішення утриматися від здійснення дипломатичного захисту цілком може вважатися «актом, здатним вплинути на права, що випливають для особи з права ЄС» [10].

Висновки. Інститут дипломатичного захисту упродовж свого розвитку зазнав глибокої концептуальної трансформації, що відображає загальні зміни у структурі сучасного міжнародного правопорядку. Виникнувши як політично зумовлений механізм міждержавного реагування, спрямований на захист інтересів держави через шкоду, заподіяну її громадянину, дипломатичний захист поступово еволюціонував у правовий інструмент реалізації міжнародної відповідальності, адаптований до умов плюралізму суб'єктів і нормативних режимів міжнародного права.

Кодифікаційна діяльність Комісії міжнародного права ООН стала ключовим чинником інституційного переосмислення дипломатичного захисту, що не лише систематизувала усталені звичаєві норми, а й зафіксувала нову модель цього інституту як процедурного механізму притягнення держави до міжнародної відповідальності без встановлення первинних стандартів поводження з іноземцями. Такий підхід дозволив зберегти функціональну автономію дипломатичного захисту в умовах розширення індивідуальної міжнародної правосуб'єктності.

У сучасних умовах дипломатичний захист функціонує на перетині кількох взаємопов'язаних правових режимів – відповідальності держав, міжнародного інвестиційного права та міжнарод-

ного захисту прав людини. Його практичне значення визначається здатністю компенсувати обмеження індивідуальних механізмів захисту у випадках їх неефективності або процесуальної недоступності. Судова та арбітражна практика підтверджує, що, попри розвиток спеціалізованих процедур, держава громадянства й надалі залишається ключовим актором міжнародно-правового захисту інтересів осіб за кордоном.

Комплексне осмислення дипломатичного захисту не як залишкового інституту класичного міжнародного права, а як адаптивного механізму, здатного інтегруватися в сучасну багаторівневу систему міжнародного правового захисту. Обґрунтовано, що збереження правової фікції, яка лежить в основі дипломатичного захисту, не суперечить розвитку міжнародного права прав людини, а виконує інструментальну функцію, забезпечуючи застосування вторинних норм відповідальності у відповідь на порушення первинних зобов'язань.

Подальший розвиток інституту дипломатичного захисту пов'язаний із поглибленням його узгодженості з імперативними нормами міжнародного права, судовою конкретизацією обсягу дискреції держави та можливими формами договірної інституціоналізації положень, вироблених у процесі кодифікації. У цьому контексті дипломатичний захист зберігає значення не лише як традиційний міждержавний механізм, а як гнучкий правовий інструмент, що відповідає сучасним викликам міжнародного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАННИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Vattel E.. The Law of Nations, or the Principles of Natural Law, Classics of International Law. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/llmlp/DeVattel_LawOfNations/DeVattel_LawOfNations.pdf.
2. Borchard Ed. M.. Diplomatic Protection of Citizens Abroad: or the Law of International Claims. By New York. The Banks Law Publishing Company. 1915. URL: https://archive.org/details/diplomaticprotec00borcuoft/page/24/mode/2up; State Insolvency and Foreign Bondholders https://archive.org/details/foreignbondholde00mcgr/page/n5/mode/2up.
3. Draft Articles on Diplomatic Protection with commentaries. 2006. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_8_2006.pdf.
4. Yukos Universal v. RussiaYukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation (PCA Case No. 2005-04/AA227) URL:. https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement/cases/213/yukos-universal-v-russia.
5. Loewen Group, Inc. and Raymond L. Loewen v. United States of America, ICSID Case No. ARB(AF)/98/3. URL: https://www.italaw.com/cases/632.
6. Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo). INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. URL: https://www.icj-cij.org/case/103.
7. Dugard J. Articles on Diplomatic Protection 2006/ Audiovisual Library of International Law. URL: https://legal.un.org/avl/ha/adp/adp.html.
8. Vermeer-Künzli A. The Legal Fiction in Diplomatic Protection. *The European Journal of International Law* Vol. 18 no. 1. 2007. URL: https://www.ejil.org/pdfs/18/1/220.pdf.
9. Dugard J. International Law: A South African Perspective. DOI: https://doi.org/10.1017/S0165070X00008615.
10. Case C-366/10 Air Transport Association of America and Others ECLI:EU:C:2011:864 para. 101. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%22C-366%2F10%22&publishedId=C-366%2F10.

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Котляр О.І. 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.82:342.9:343:629.735.05
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.48

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ БЕЗПІЛОТНИХ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ЄС

Кузнецов В.В.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0003-1727-4019

Сийплокі М.В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0001-6131-9179

Кузнецов В.В., Сийплокі М.В. Правове регулювання використання безпілотних повітряних суден: окремі аспекти імплементації досвіду ЄС.

У статті розглянуто правове регулювання цивільного використання безпілотних повітряних суден в Україні та окремі аспекти імплементації європейських стандартів. Підкреслено, що після припинення або скасування воєнного стану очікується масове застосування цивільних дронів, а чинні норми Повітряного кодексу України, кримінального та адміністративного законодавства не забезпечують належної відповідальності у сфері використання безпілотних повітряних суден. Метою дослідження є порівняльно-правовий аналіз законопроєкту № 13600 від 5 серпня 2025 р. та оцінка його відповідності праву ЄС, насамперед Регламентам (ЄС) 2019/947 і 2019/945. Проаналізовано ключові новели законопроєкту: обов'язковий державний облік безпілотних повітряних суден масою 0,25–20 кг (для розважального, освітнього, наукового чи спортивного використання) в органах Національної поліції України та збереження реєстрації інших категорій у Державному реєстрі цивільних повітряних суден; встановлення адміністративної відповідальності за експлуатацію безпілотних повітряних суден без дозволу й керування у стані сп'яніння; запровадження кримінальної відповідальності за порушення правил експлуатації та керування дронами у стані сп'яніння лише за наявності суспільно небезпечних наслідків, що забезпечує принцип пропорційності. Наголошено на відповідності положень законопроєкту з підходами ЄС щодо вагового порогу 250 г і ризик-орієнтованості, водночас акцентовано відмінність у моделі реєстрації (в ЄС переважно реєструється оператор, тоді як законопроєкт акцентує увагу на обліку дронів та власників у поліції). У статті окреслено роль авіаційних правил і технічних вимог до безпілотних повітряних суден (ідентифікація, geo-fencing), які передбачені Регламентом (ЄС) 2019/945. Законопроєкт враховує європейські підходи до балансу між безпекою та правами людини. Він імплементує заходи, покликані захистити приватність (через ідентифікацію власників, що стримуватиме зловживання дронами) та безпеку (через покарання за небезпечні польоти). Зроблено висновок про загальну узгодженість законопроєкту з правом ЄС та його перспективність для гармонізації авіаційного регулювання з одночасним урахуванням вимог безпеки й приватності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, безпека, безпілотні повітряні судна, дрон, законопроєкт, злочин, кримінальна відповідальність, кримінальне законодавство, персональні дані, покарання, права людини, приватність, санкція.

Kuznetsov V.V., Syiploki M.V. Legal regulation of the use of unmanned aerial vehicles: selected aspects of implementing EU experience.

The article examines the legal regulation of the civil use of unmanned aerial vehicles in Ukraine and selected aspects of implementing European standards. It is emphasised that after the termination or cancellation of martial law, the widespread use of civilian drones is expected, and the current provisions of the Air Code of Ukraine, criminal and administrative legislation do not provide for adequate liability in the field of unmanned aerial vehicle use. The purpose of the study is to conduct a comparative legal analysis of draft law No. 13600 of 5 August 2025 and assess its compliance with EU law, in particular Regulations (EU) 2019/947 and 2019/945. The key novelties of the draft law are analysed: mandatory state registration of unmanned aerial vehicles weighing 0.25–20 kg (for recreational, educational, scientific or sporting use) with the National Police of Ukraine and retention of registration of other categories in the State Register of Civil Aircraft; the establishment of administrative liability for the operation of unmanned aerial vehicles without the required permit and for operating them while intoxicated; the introduction of criminal liability for violating the rules for operating and controlling drones while intoxicated only if there are socially dangerous consequences, which ensures the principle of proportionality. The article highlights the compliance of the draft law with EU approaches regarding the 250 g weight threshold and risk-based approach, while emphasising the difference in the registration model (in the EU, it is mainly the operator who is registered, while the draft law focuses on the registration of drones and owners with the police). The article outlines the role of aviation rules and technical requirements for unmanned aircraft (identification, geo-fencing) provided for in Regulation (EU) 2019/945. The draft law takes into account European approaches to balancing security and human rights. It implements measures to protect privacy (through the identification of owners, which will deter drone abuse) and safety (through penalties for dangerous flights). The article concludes that the draft law is generally consistent with EU law and has the potential to harmonise aviation regulation while taking into account safety and privacy requirements.

Key words: administrative liability, safety, unmanned aerial vehicles, drone, draft law, offence, criminal liability, criminal legislation, personal data, punishment, human rights, privacy, penalty.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток безпілотних повітряних суден (БПС) у всьому світі зумовлює необхідність адекватного правового регулювання їх використання. Існують загальні правила використання БПС, які діють в усіх країнах, а саме: «завжди використовувати в полі зору, не вище допустимих норм, заборона польотів в зоні аеропортів, стратегічних об'єктів, а також не наближатися до людей та тварин [24, с. 124]. Проте національні норми використання безпілотних апаратів в різних країнах-учасницях відрізняються масштабами, змістом та рівнем деталізації, що не дозволяє створити умови для взаємного визнання та відкриття повітряного простору. Тому сьогодні ведеться робота з розробки гармонізованих норм та правил використання БПС в повітряному просторі Європейського Союзу (ЄС) [12]. В Україні після скасування режиму воєнного стану, очікується масове впровадження дронів у цивільне життя, що вимагає заповнення наявного правового вакууму у сфері їх експлуатації. Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України (ПКУ), безпілотне повітряне судно – повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном [16]. Аналогічне визначення міститься у Правилах використання повітряного простору України, де зазначається, що «безпілотне повітряне судно – повітряне судно, призначене для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються за допомогою спеціальної станції керування, що розташована поза повітряним судном» [11]. З цього випливає, що чинне національне нормативно-правове регулювання поки що відкидає можливість легального перебування у повітряному просторі будь-яких літальних апаратів, які є самокерованими і не перебувають під контролем людини-оператора [24, с. 123]. Разом з тим, законодавець прагне забезпечити громадську безпеку та запобігти правопорушенням, пов'язаним із БПС, шляхом встановлення чітких правил та відповідальності. Саме з цією метою розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 5 серпня 2025 р. реєстр. № 13600 (законопроєкт № 13600) [17].

Стан опрацювання проблематики. Питаннями правового регулювання використання БПС займалися такі науковці, як А.П. Анісімов, Є.І. Бакутіна, О.М. Бандурка, К.Є. Борова, К.Ю. Водоласкова, В.В. Воронько, Л.Ю. Грекова, Г.А. Грищенко, О.О. Клімук, А.Ю. Ковальчук, Д.В. Лисянська, С.М. Науменко, А.В. Пономаренко, І.А. Слободська, В.В. Сокуренко, О.В. Явтушенко та ін. Слід відзначити зростаючий науковий інтерес до правового регулювання використання БПС. Однак питання порівняльно-правового аналізу положень законопроєкту № 13600 та норм права Європейського Союзу науковцями не порушувалось.

Мета дослідження. Тому у цій статті буде здійснено порівняльно-правовий аналіз положень законопроєкту № 13600 та встановлено його відповідність з правом Європейського Союзу (зокрема, регламентами ЄС 2019/947 та 2019/945). На основі цього аналізу буде надана правова оцінка законопроєкту та обґрунтовані висновки щодо перспектив вказаного документа.

Виклад основного матеріалу. Законопроєкт № 13600 спрямований на встановлення правил польотів і експлуатації дронів та посилення відповідальності за їх порушення. Він пропонує нові норми як в адміністративному, так і в кримінальному законодавстві, а також зміни до ПКУ. Ключові положення цього проєкту такі:

обов'язкова реєстрація та облік БПС. Проєкт вносить зміни до ПКУ, згідно з якими безпілотні повітряні судна з максимальною злітною масою від 0,25 до 20 кг, що використовуються у розважальних, освітніх (позашкільна освіта), наукових чи спортивних цілях, підлягають державному обліку в органах Національної поліції України. Для інших категорій БПС (наприклад, важчих за 20 кг або тих, що використовуються у комерційних цілях) продовжує діяти вимога їх реєстрації в Державному реєстрі цивільних повітряних суден України. Таким чином, запроваджується загальна вимога: політ дрона без належної реєстрації або обліку заборонений. Відповідну пряму заборону передбачено у новій модельній частині 2 статті 30 ПКУ, що забороняє польоти повітряних суден у повітряному просторі України без реєстрації або державного обліку, якщо такі є обов'язковими [17];

адміністративна відповідальність. Законопроєкт доповнює КУпАП двома новими статтями – ст. 113-1 «Експлуатація безпілотних повітряних суден без дозволу» (штраф від 5000 до 8000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нмдг) з конфіскацією БПС) та ст. 130-1 «Керування безпілотними повітряними суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» (за ч. 1 штраф у розмірі 1000 нмдг або громадські роботи 40–60 годин, або адміністративний арешт до 10 діб). Для розслідування цих правопорушень законопроєкт надає повноваження поліції складати протоколи за ст. 113-1 та ст. 130-1 (зміни до ст. 255 КУпАП) та відносить їх розгляд до компетенції суддів (зміни до ст. 221 КУпАП). Таким чином, закон забезпечує процесуальну основу для притягнення до адміністративної відповідальності порушників правил польотів [17];

кримінальна відповідальність. У КК проєкт додає дві нові статті – ст. 276-2 «Порушення правил експлуатації безпілотних повітряних суден» та ст. 276-3 «Керування безпілотними повітряними суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції». Ці статті доповнюють розділ КК про порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, виділяючи окремо діяння, пов'язані з БПС

Стаття 276-2 КК охоплює експлуатацію БПС без реєстрації в Державному реєстрі цивільних повітряних суден України або без проведення державного обліку в органах Національної поліції України, або без документів, що дають право виконувати польоти, або з порушенням строку дії таких документів чи встановлених ними вимог, або інше порушення правил та порядку використання повітряного простору України, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або заподіяло матеріальну шкоду у великому розмірі. Санкція за це (ч. 1 ст. 276-2) – штраф від п'ятдесяти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на той самий строк, або позбавлення волі на строк до трьох років. Таким чином, якщо, приміром, незареєстрований дрон упав і травмував людину чи спричинив велику майнову шкоду, настає кримінальна відповідальність [17].

Частина 2 ст. 276-2 КК передбачає більш суворе покарання, якщо такі дії спричинили смерть потерпілого або тяжкі тілесні ушкодження – позбавлення волі від 2 до 7 років. А якщо внаслідок порушення вказаних правил загинули кілька людей (ч. 3 ст. 276-2 КК), – покарання від 5 до 10 років

позбавлення волі [17]. Таким чином, градація відповідальності є пропорційною тяжкості наслідків: від нетяжкого злочину за середньої тяжкості шкоду до тяжкого злочину за загибель людей.

Стаття 276-3 КК встановлює кримінальну відповідальність за керування БПС в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, а також передача керування БПС особі, яка перебуває в стані такого сп'яніння чи під впливом таких лікарських препаратів, якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або заподіяло матеріальну шкоду у великому розмірі [17]. Санкція за ч. 1 ст. 276-3 КК аналогічна санкції за ч. 1. ст. 276-2 КК. Якщо ж нетверезий оператор дрона спричинив смерть або тяжкі тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 276-3 КК) – позбавлення волі на 4–8 років, а якщо це призвело до загибелі кількох людей (ч. 3 ст. 276-3 КК) – від 5 до 10 років позбавлення волі [17]. Отже, КК диференціює відповідальність за «п'яне» керування БПС залежно від наслідків, подібно до підходу щодо автомобільного транспорту [21]. Слід зауважити, що передбачена криміналізація діянь не дублює адміністративні склади правопорушень, адже кримінальна відповідальність настає лише за умови настання суспільно небезпечних наслідків (тілесних ушкоджень середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень, матеріальної шкоди у великому розмірі, загибелі людей). Тим самим забезпечено принцип пропорційності: дрібні порушення правил експлуатації дронів караються адміністративно, а ті, що спричинили тяжкі наслідки – за кримінальним законодавством;

зміни до ПКУ. Окрім уже згаданої загальної заборони на польоти без реєстрації та обліку (нова ч. 2 ст. 30 ПКУ), законопроєктом вносяться доповнення до ст. 4 та ст. 39 ПКУ [17]. Зокрема, ст. 4 ПКУ, яка визначає сферу дії авіаційного законодавства, доповнюється вказівкою, що експлуатація БПС допускається за умови проходження державного обліку (для випадків, коли реєстрація не вимагається). А в ст. 39 ПКУ конкретизовано перелік повітряних суден, які не підлягають реєстрації в реєстрі, але підлягають обліку в поліції: це якраз безпілотники 0,25–20 кг, що використовуються для розваг, позашкільної освіти, науки та спорту. Визначено, що державний облік БПС включає реєстрацію, накопичення, узагальнення, зберігання та передачу інформації про зареєстровані дрони та їх власників (тобто створення спеціальної бази даних) [17].

Законопроєкт також містить перехідні положення. Зокрема, введення обов'язку держобліку дронів 0,25–20 кг відтерміновано – ця норма набирає чинності через 12 місяців після опублікування закону. Це зроблено, очевидно, щоб дати час існуючим власникам дронів виконати вимоги обліку та забезпечити розбудову необхідної інфраструктури (реєстру у поліції). Водночас сам закон у цілому має набути чинності з дня, наступного за днем опублікування (тобто більшість його норм, зокрема адміністративні та кримінальні санкції, почнуть діяти одразу після прийняття) [17].

Отже, законопроєкт № 13600 запроваджує комплексний механізм регулювання цивільного використання дронів: від визначення, які дрони треба враховувати і де, до встановлення покарань за порушення правил експлуатації. Він фактично закриває прогалини в законодавстві, адже до цього українське право не містило спеціальних норм про відповідальність дистанційних пілотів чи власників БПС (лише у 2023 році до ПКУ були додані базові дефініції «безпілотник», «дистанційний пілот» тощо, але санкційні норми були відсутні) [17].

Заради справедливості слід згадати досить критичний (містить 20 зауважень) висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (ГНЕУ) на законопроєкт № 13600. Серед усіх зауважень згадаємо лише одне положення, зокрема ГНЕУ справедливо вказує у своєму висновку, що обраний спосіб – об'єднати в одному акті зміни і до регулятивного закону (ПКУ), і до КУпАП та КК – не є традиційним [18]. Відповідно до ч. 4 ст. 2 КУпАП та ч. 6 ст. 3 КК, зміни до цих кодексів мають вноситися окремими законами, а не «в пакеті». У законопроєкті № 13600 основні правила впроваджуються саме через зміни до авіаційного законодавства, а зміни до КУпАП та КК є похідними від них. Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України зауважує, що з точки зору законодавчої техніки доцільніше було б розділити матеріал: окремо закон щодо змін до ПКУ, і окремо – щодо встановлення адміністративної/кримінальної відповідальності [18]. Втім, такий підхід обрано задля цілісності реформи. У разі прийняття проєкту у нинішньому вигляді, можливе певне відхилення від букви згаданих норм КУпАП та КК, однак це не впливає на матеріальний зміст запропонованих змін, а є радше питанням процедури та структури законодавства [17; 18].

У багатьох країнах світу законодавчо обмежено сферу застосування БПС або існують жорсткі умови виконання польотів, включно з ліцензуванням, ідентифікацією та іншим [22, с. 31]. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька Конвенція), підписана у 1944 р., встановлює

деякі правила використання БПС [14]. Додатки до Конвенції містять стандарти і правила для ліцензування пілотів, операцій та льотної придатності повітряних суден. У 2007 р. Міжнародна організація цивільної авіації створила дослідницьку групу з розробки стандартів щодо використання дистанційно пілотованих авіаційних систем [22, с. 31]. Результатом роботи даної групи став Регламент № 216/2008 про загальні правила у сфері цивільної авіації та про створення Європейського агентства з авіаційної безпеки [7, с. 287]. У 2011 р. було роз'яснено загальні принципи операційного використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) [13]. У 2014 р. Європейська комісія розробила Стратегію відкриття авіаційного ринку для цивільного використання дистанційно пілотованих авіаційних систем у безпечний і стійкий спосіб. Метою Стратегії було сприяти розвитку дистанційно пілотованих авіаційних систем із одночасним вирішенням соціальних наслідків їх використання [12, с. 7]. Слід також звернути увагу на положення Ризької декларації, прийнятої державами ЄС на конференції у Ризі 5–6 березня 2015 р., яка визначила основні принципи нормативно-правової бази використання БПЛА у Європі [12, с. 8].

Посприяла забезпеченню всебічного правового регулювання також ухвалена у 2015 р. концепція ЄС із використання дронів, яка реалізовується і нині та яка містить комплекс загальних принципів у відповідній сфері. Європейське агентство авіаційної безпеки в 2019 році оприлюднило загальні норми використання дронів, які в подальшому повинні стати обов'язковими для всіх країн членів ЄС [22, с. 32].

Як відомо, Україна тривалий час прагне приєднатися до ЄС та працює над адаптацією свого законодавства з правом ЄС [23, с. 792]. Тому надзвичайно актуальним є порівняння законопроєкту № 13600 з нормативними актами ЄС з даної проблематики (Регламентом (ЄС) 2019/947 Європейської комісії про правила та процедури експлуатації БПЛА від 24 травня 2019 р., який набув чинності 31 грудня 2020 р. та мав за мету уніфікувати правила польотів для БПЛА у спільному європейському небі [4] та Регламентом (ЄС) 2019/945 про безпілотні авіаційні системи та про операторів безпілотних авіаційних систем з третіх країн від 12 березня 2019 р., який набув чинності 1 липня 2019 р. (встановлює технічні стандарти для дронів) [3].

По-перше, законопроєкт № 13600 впроваджує аналогічний до європейського принцип обов'язкової реєстрації з порогу 250 г. Вимога державного обліку в поліції охоплює дрони вагою 0,25–20 кг, що використовуються не в комерційних цілях. Це збігається з європейським критерієм: 250 г – межа, нижче якої дрони вважаються «іграшками» або такими, що становлять мінімальний ризик. Таким чином, законопроєкт узгоджується із Регламентом (ЄС) 2019/947 в частині вагового порогу. Більше того, згадано, що проєкт орієнтований на норми Регламенту (ЄС) 2019/947, де ця межа міститься. Це свідчить, що законодавець свідомо прагне гармонізувати українські правила з європейськими [17; 4].

По-друге, у ЄС реєстрація стосується операторів, а український законопроєкт вводить облік саме повітряних суден та їх власників у поліції. На нашу думку, в цьому є певна відмінність. Європейська система централізована через авіаційні органи: наприклад, в кожній країні ЄС створено електронний портал, де оператор (фізична чи юридична особа) реєструється, дані потрапляють у загальну базу Європейської агенції авіаційної безпеки (EASA), і отримується ідентифікаційний номер оператора (registration number). Цей номер наноситься на дрони, і за ним можна визначити відповідальну особу. Законопроєкт № 13600, фактично, теж вимагає подання даних про власника, але веденням бази займається поліція. Можна припустити, що облік у поліції – це проміжний етап; з часом, на нашу думку, є перспективним інший варіант – підпорядкування Державній авіаційній службі України.

Варто зазначити, що Регламент (ЄС) 2019/945 в ЄС встановлює технічні вимоги до дронів: поділ на класи (C0, C1, C2, C3, C4, C5, C6) залежно від ваги та характеристик, обов'язкове оснащення певних дронів системою ідентифікації та геообмеження (geo-fencing) тощо. З 2024 року в ЄС всі нові дрони масою понад 250 г повинні мати класифікаційний ярлик (CE-class) і функцію дистанційної електронної ідентифікації для передачі їх розташування та даних оператора правоохоронцям у режимі реального часу. Національний законопроєкт № 13600 не регулює технічні аспекти (це й зрозуміло, адже йдеться про зміни до кодексів). Але впровадження норм про обов'язкову ідентифікацію користувачів та документи на право польоту свідчить про напрямок, близький до європейського (де кожен політ в специфічній категорії теж вимагає дозволу/декларації, а для відкритої – сертифікату компетенції пілота A1/A3 чи A2 залежно від підкатегорії). Український ПКУ оперує поняттям «документи, що дають право виконувати польоти» [16] – деталі цих документів мають встановити Авіаційні правила України [20]. Ймовірно, це будуть посвідчення (сертифікати) дистанційних пілотів, дозволи на конкретні польоти тощо, за аналогією з європейськими нормами [11; 3].

По-третє, щодо відповідальності: норми, які передбачені регламентами (ЄС) 2019/947 та (ЄС) 2019/945 не містять прямих санкцій, залишаючи питання відповідальності на розсуд держав-членів. Проте практика держав ЄС демонструє схожий підхід – адміністративні стягнення за порушення правил та кримінальні покарання за створення серйозної небезпеки. Наприклад, у Великій Британії (яка імплементувала норми EASA до Brexit) встановлено, що політ дрона, що створює загрозу для пілотованого літака, є кримінальним злочином із покаранням до 5 років ув'язнення [5]. Це стало реакцією на інциденти на зразок зупинки аеропорту Ґетвік у 2018 році через появу дрона [6]. Також введено високі штрафи за польоти в заборонених зонах (навколо аеродромів, вищі за 120 м тощо) та інші порушення правил. У Німеччині порушення правил повітряного руху безпілотниками може каратися значними штрафами згідно з Повітряним кодексом (Luftverkehrsgesetz) [1], а умисне створення небезпеки повітряному судну підпадає під ст. 315 КК Німеччини про небезпечне втручання, зокрема в повітряний рух [2]. Більшість країн ЄС ввели адміністративні штрафи за відсутність реєстрації оператора чи сертифіката пілота, а у разі заподіяння шкоди – застосовуються загальні норми кримінального права (приміром, необережне спричинення тілесних ушкоджень, ненавмисне вбивство, пошкодження майна тощо, залежно від наслідків) [10; 9]. Законопроєкт № 13600, як бачимо, вписується в цю європейську парадигму: він встановлює штрафи за недотримання процедур (реєстрація, документи) і тюремне ув'язнення – за катастрофічні наслідки (травми, смерті) внаслідок експлуатації дрона. Таким чином, принцип пропорційності відповідальності, характерний для європейського права, тут дотримано [3; 4; 15].

По-четверте, варто відзначити сферу охорони приватності та персональних даних: регламенти ЄС зобов'язують операторів дронів дотримуватися норм захисту даних у разі, якщо ведеться фото- чи відеозйомка. У законопроєкті №13600 прямі норми про приватність відсутні (вони більше стосуються КК України, наприклад, у контексті статті про незаконне збирання інформації, але це окреме питання). Проте встановлення вимог до ідентифікації користувачів і надання поліції права обліку дронів опосередковано сприяє забезпеченню права на приватність інших осіб, оскільки у разі неправомірної зйомки чи спостереження дроном можна буде встановити власника та притягнути його до відповідальності за діючими нормами (наприклад, за ст. 182 КК – порушення недоторканності приватного життя). В ЄС несанкціоноване спостереження за особою за допомогою дрона також підпадає під загальні положення про захист приватного життя і персональних даних, хоча спеціального складу «злочини з використанням дрона» у кримінальних кодексах держав ЄС зазвичай немає – діють загальні норми законодавства щодо захисту приватності [1].

Регламент (ЄС) 2019/945 також вимагає, щоб дрони певних класів мали вбудовані технічні можливості, як-от geo-fencing (географічне обмеження) – тобто програмні межі, що не дають дрону залетіти в заборонені зони (навколо аеропортів, стратегічних об'єктів). Хоча у законопроєкті № 13600 це прямо не прописано, але у пояснювальній записці наголошувалося на необхідності вдосконалення контролю за дронами з урахуванням Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору», де передбачено порядок встановлення заборонених зон [17; 19]. Таким чином, технічне та правове регулювання мають доповнювати одне одного: право – встановлювати відповідальність і вимоги, техніка – допомагати їх дотримуватися (наприклад, дрон із geo-fencing просто не злетить біля аеропорту, знижуючи ймовірність порушення)

Загалом, законопроєкт № 13600 зближує українське регулювання БПС з правом ЄС. Він враховує основні стандарти EASA: вагові категорії, необхідність реєстрації, дозвільні документи на польоти, диференційований підхід залежно від ризику [8]. Це відповідає взятим Україною зобов'язанням щодо імплементації європейських норм у сфері авіації згідно з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. Певні відмінності (роль поліції, реєстрація кожного дрона, а не лише оператора) можуть бути предметом подальшого узгодження.

Висновки. Законопроєкт № 13600 про посилення відповідальності за правопорушення у сфері експлуатації БПС є важливим кроком у розвитку національного авіаційного та ІТ-законодавства. Проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

Необхідність законопроєкту обґрунтована. Збільшення кількості дронів та інцидентів за їх участі створило правову невизначеність і ризики для безпеки. Чинні норми (ПКУ, КУпАП, КК) не забезпечували належної відповідальності за порушення правил польотів безпілотників. Проєкт закону заповнює ці прогалини, пропонуючи комплексний підхід – від реєстрації апаратів до санкцій за різні види правопорушень. Це відповідає інтересам суспільства в безпечному використанні БПС.

Законопроєкт здебільшого узгоджується з правом ЄС та сучасними міжнародними стандартами. Аналогії з регламентами EASA свідчать, що український законодавець використав найкращі європейські практики: ваговий поріг 250 г для реєстрації, категоризацію ризиків, вимоги до операторів. Хоч деякі процедурні моменти (пов'язані з реєстрацію) відрізняються, в цілому напрям гармонізації очевидний. Прийняття цього законопроєкту сприятиме євроінтеграції України у сфері авіації та виконанню умов Угоди про спільний авіаційний простір з ЄС від 12 жовтня 2021 р.

Проєкт враховує європейські підходи до балансу між безпекою та правами людини. Він імплементує заходи, покликані захистити приватність (через ідентифікацію власників, що стримуватиме зловживання дронами) та безпеку (через покарання за небезпечні польоти). Це узгоджується із практикою ЄСПЛ, яка допускає обмеження прав заради публічної безпеки, за умови достатньої правової визначеності і пропорційності. У законопроєкті передбачені досить чіткі критерії відповідальності (наприклад, кримінальна – лише за наявності наслідків, що є об'єктивним критерієм). Отже, ризику невідповідності Конвенції про права людини немає, навпаки – закон встановлює правомірні рамки, в яких і держава, і громадяни можуть діяти, знаючи свої права й обов'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bundesrepublik Deutschland. Luftverkehrsgesetz (LuftVG): § 58 Ordnungswidrigkeiten. *Gesetze im Internet*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/luftvg/__58.html.
2. Bundesrepublik Deutschland. Strafgesetzbuch (StGB): § 315 Gefährliche Eingriffe in den Bahn-, Schiffs- und Luftverkehr. *Gesetze im Internet.* URL: https://ww.gesetze-im-internet.de/stgb/__315.html.
3. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/945 of 12 March 2019 on unmanned aircraft systems and on third-country operators of unmanned aircraft systems. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 152 (11.06.2019). P. 1–40. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2019/945/oj.
4. Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 of 24 May 2019 on the rules and procedures for the operation of unmanned aircraft. *Official Journal of the European Union*. 2019. L 152 (11.06.2019). P. 45–71. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2019/947/oj.
5. Department for Transport (UK). New drone laws bring added protection for passengers: UK Government News, 30 May 2018. URL: https://www.gov.uk/government/news/new-drone-laws-bring-added-protection-for-passengers.
6. Department for Transport. New police powers to tackle illegal use of drones. UK Government News, 07 January 2019. URL: https://www.gov.uk/government/news/new-police-powers-to-tackle-illegal-use-of-drones.
7. Du H., Heldeweg M.A. An experimental approach to regulating non-military unmanned aircraft systems. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2019. Vol. 33. №. 3. P. 285–308. URL: https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13600869.2018.1429721?needAccess=true.
8. European Union Aviation Safety Agency (EASA). Drones & Air Mobility. URL: https://www.easa.europa.eu/en/domains/civil-drones.
9. France. Service-Public. Drone: Pilotage rules to be respected. URL: https://www.service-public.gouv.fr/particuliers/vosdroits/F34630?lang=en.
10. Regulation (EU) 2018/1139 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2018 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Union Aviation Safety Agency, and amending Regulations (EC) № 2111/2005, (EC) № 1008/2008, (EU) № 996/2010, (EU) № 376/2014 and Directives 2014/30/EU and 2014/53/EU, and repealing Regulations (EC) № 552/2004 and (EC) № 216/2008, and Council Regulation (EEC) № 3922/91. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2018/1139/oj/eng.
11. Авіаційні правила України «Правила використання повітряного простору України»: Наказ Держ. авіац. служби України та Міністерства оборони України від 11 травня 2018 р. № 430/210. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1056-18#Text.
12. Бєловал С. Світовий досвід правового регулювання використання безпілотників (USAID). *Європейський інформаційно-дослідницький центр*. URL: http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28939.pdf.

13. Григоров О.М. Правова регламентація використання цивільних безпілотних літальних апаратів: стандарти ІКАО та практика України. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2020. № 2. P. 14–17. URL: https://www.uni-goettingen.de/de/document/download/2fb81f920e9e4d67410315fb86b417d5.pdf/Komplette%20Ausgabe.pdf.
14. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.: Конвенція; ІКАО від 07.12.1944. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_038.
15. Облік всіх БПЛА та штрафи за керування ними в нетверезому стані: які недоліки містить законопроєкт про безпілотники. *Судово-юридична газета*. 22.12.2025. URL: https://sud.ua/uk/news/publication/349054-oblik-vsikh-bpla-ta-shtrafi-za-keruvannya-nimi-v-netverezomu-stani-yaki-nedoliki-mistit-zakonoproyekt-pro-bezpilotniki.
16. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. № 3393-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text.
17. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні : проєкт Закону України від 5 серпня 2025 р. реєстр. № 13600. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56924.
18. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні: Науково-експертний висновок від 26 вересня 2025 р. Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України до проєкту Закону України реєстр. № 13600 від 05.08.2025 (перше читання). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3104377.
19. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Повітряного кодексу України щодо посилення відповідальності за правопорушення в галузі цивільної авіації після припинення або скасування воєнного стану в Україні : Пояснювальна записка до проєкту Закону України реєстр. № 13600 від 05.08.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3019346.
20. Про затвердження Авіаційних правил України «Правила використання повітряного простору України»: наказ Державіаслужби України, Міністерства оборони України від 11.05.2018 № 430/210. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1056-18.
21. Реєстрація дронів і штрафи за порушення: Рада готує нові правила для БПЛА. *Судово-юридична газета*. 13.01.2026. URL: https://sud.ua/uk/news/laws/350819-reyestratsiya-droniv-i-shtrafi-za-porushennya-rada-gotuye-novi-pravila-dlya-bpla.
22. Слободська І.А., Юхимович М.І. Правове регулювання використання безпілотних літальних апаратів у цивільній авіації України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2022. № 4. С 30–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2022_4_6.
23. Шакун В.І., Кузнецов В.В. Реформування національного кримінального законодавства з урахуванням європейського та воєнного досвіду України. *Наукова концепція розвитку законодавства України: обґрунтування та прогнозування напрямів правотворчої діяльності*: монографія / за заг. ред. Стефанчука Р.О. та Кузнєцової Н.С. Київ : Юрінком Інтер, 2025. С. 783–796.
24. Явтушенко О.В. Проблеми та перспективи правового режиму безпілотних літальних апаратів в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 120–127. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кузнецов В.В., Сийплокі М.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1:349.6:004.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.49

РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Медведєва М.О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-4010-4659
e-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Медведєва М.О. Регулювання використання штучного інтелекту в контексті міжнародного права навколишнього середовища.

У статті розглядається роль штучного інтелекту (далі – ШІ) у сфері екологічного моніторингу та сталого розвитку, а також аналізуються міжнародно-правові механізми регулювання ШІ з акцентом на охорону навколишнього середовища. Проаналізовано сучасні міжнародні акти та ініціативи у цій галузі (рекомендації ЮНЕСКО, ЮНЕП, інших органів системи ООН, Ради Європи, законодавство ЄС, міжнародні екологічні договори) і визначено, якою мірою вони враховують екологічний вимір.

В статті стверджується, що роль ШІ в екологічному моніторингу та сталому розвитку має комплексний характер. ШІ є важливим інструментом для швидкого та точного реагування на виклики довкілля, удосконалення систем раннього попередження та підтримки екологічно орієнтованого управління. Водночас самі системи ШІ мають бути екологічно відповідальними – з урахуванням їхнього енергетичного, вуглецевого та водного сліду, впливу на ресурси й утворення електронних відходів. Максимізація позитивних можливостей і мінімізація екологічних ризиків ШІ потребує належного регулювання, у першу чергу на міжнародному рівні, оскільки ані екологічні проблеми, ані цифрові технології не визнають державних кордонів. Автор зауважує, що міжнародне право має передбачити такі інструменти регулювання, які враховуватимуть потенційні ризики та переваги ШІ для різних сфер людської діяльності, зокрема природоохоронної, а також які закріплюватимуть ефективні механізми попередження та реагування на можливі правопорушення з боку різних суб'єктів національного і міжнародного права, включно з механізмами міжнародно-правової відповідальності.

Окрему увагу приділено викликам і перспективам формування норм міжнародного екологічного права щодо використання ШІ. Зроблено висновки про необхідність інтеграції принципів охорони довкілля у глобальне регулювання ШІ та окреслено напрямки подальшої співпраці держав і міжнародних організацій для забезпечення сталого та безпечного розвитку технологій ШІ. Актуальним є формування нового напряму міжнародного екологічного права, який інтегрує принципи відповідального використання технологій, прозорості даних, запобігання шкоді довкіллю та етичної відповідальності розробників ШІ. Автор надає перелік ключових напрямів подальшого розвитку міжнародно-правового регулювання в цій сфері.

Ключові слова: штучний інтелект, міжнародне право, міжнародно-правове регулювання, охорона довкілля, екологічний моніторинг, сталий розвиток, міжнародне екологічне право, ЮНЕСКО, ЮНЕП, ООН, ЄС, G7, Рада Європи.

Medvedieva M.O. Regulation of the use of artificial intelligence in the context of international environmental law.

The article examines the role of artificial intelligence (hereinafter – AI) in the field of environmental monitoring and sustainable development, as well as analyzes international legal mechanisms for regulating AI with a particular focus on environmental protection. Contemporary international instruments and

initiatives in this area (UNESCO recommendations, UNEP initiatives, documents of the UN system and the Council of Europe, EU legislation, and international environmental treaties) are analyzed, and the extent to which they take the environmental dimension into account is assessed.

The article argues that the role of AI in environmental monitoring and sustainable development is complex in nature. AI serves as an important tool for rapid and accurate responses to environmental challenges, for improving early warning systems, and for supporting environmentally oriented governance. At the same time, AI systems themselves must be environmentally responsible, taking into account their energy, carbon, and water footprints, their impact on natural resources, and the generation of electronic waste. Maximizing the positive potential of AI while minimizing its environmental risks requires appropriate regulation, primarily at the international level, since neither environmental problems nor digital technologies recognize state borders. The author notes that international law should provide regulatory instruments that take into account the potential risks and benefits of AI for various spheres of human activity, including environmental protection, and establish effective mechanisms for the prevention of and response to possible violations by various subjects of national and international law, including mechanisms of international legal responsibility.

Special attention is paid to the challenges and prospects of shaping norms of international environmental law concerning the use of AI. The article concludes that there is a need to integrate environmental protection principles into global AI governance and outlines directions for further cooperation among states and international organizations to ensure the sustainable and safe development of AI technologies. Of particular relevance is the formation of a new branch of international environmental law that integrates the principles of responsible use of technologies, data transparency, prevention of environmental harm, and the ethical responsibility of AI developers. The author provides a list of key directions for the further development of international legal regulation in this field.

Key words: artificial intelligence, international law, international legal regulation, environmental protection, environmental monitoring, sustainable development, international environmental law, UNESCO, UNEP, UN, EU, G7, Council of Europe.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту в XXI столітті істотно впливає на різні сфери життя: від економіки та безпеки до охорони довкілля. На тлі загострення глобальних екологічних проблем (таких як кліматична криза, втрата біорізноманіття, забруднення усіх середовищ існування) держави та міжнародні організації дедалі частіше звертаються до інноваційних рішень, зокрема до систем ШІ. Системи штучного інтелекту використовуються для моніторингу стану навколишнього середовища та підтримки досягнення цілей сталого розвитку. Штучний інтелект вже застосовується для спостереження за кліматичними процесами, управління енергетичними мережами, прогнозування явищ, оптимізації використання природних ресурсів, що підтверджується як аналітичними доповідями Програми ООН з навколишнього середовища (далі – ЮНЕП), так і спеціалізованими дослідженнями з машинного навчання для екологічного моніторингу [2; 3; 5]. Значною перевагою штучного інтелекту є те, що він може виявляти закономірності в даних, такі як аномалії та подібності, і використовувати історичні знання для точного прогнозування майбутніх результатів. Це може зробити ШІ незамінним інструментом для моніторингу навколишнього середовища та допомоги урядам, підприємствам і приватним особам [3] у вирішенні глобальних екологічних проблем.

Хоча штучний інтелект відкриває можливості для економічного зростання та соціального прогресу, його вплив на навколишнє середовище є складним і багатогранним. Водночас посилюються ризики екологічних наслідків власне цифрової інфраструктури: енерговитрати та водоспоживання дата-центрів, залежність від викопного палива, використання критичної сировини, пов'язані викиди метану та парникового газу, на що прямо звертає увагу ЮНЕП у своїх звітах [3]. Потенційні наслідки збільшення попиту як на критично важливі мінерали та рідкісні землі, так і на водні ресурси для задоволення нових потреб центрів обробки даних, потребують ретельного розгляду [2, с. 31].

Міжнародно-правовий аспект проблеми полягає в тому, що глобальне регулювання штучного інтелекту досі перебуває на ранньому етапі становлення. Перші універсальні документи з'явилися лише нещодавно, переважно у форматі *soft law*, наприклад Рекомендація ЮНЕСКО з етики штучного інтелекту, або як регіональні норми, наприклад Акт про штучний інтелект ЄС або Рамкова конвенція Ради Європи щодо штучного інтелекту та прав людини, демократії й верховенства

права. При цьому питання впливу ШІ на довкілля в цих документах згадується лише опосередковано. Отже, дослідження проблем використання і регулювання штучного інтелекту в контексті міжнародного екологічного права є науково й практично значущим, оскільки саме на перетині цифрових технологій та охорони довкілля сьогодні формуються нові виклики й можливості для світового співтовариства.

Метою цього дослідження є аналіз регулювання використання штучного інтелекту засобами міжнародного права навколишнього середовища.

Стан опрацювання проблематики. Питання міжнародно-правового регулювання використання ШІ є предметом наукових розробок багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Разом з тим, регулювання використання штучного інтелекту в контексті міжнародного права навколишнього середовища не було достатньою мірою вивчено в працях науковців. У зв'язку з цим, автор статті використовувала для її написання в основному правові акти та звіти різних міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект відкриває широкі можливості для моніторингу стану довкілля, управління природними ресурсами та досягнення Цілей сталого розвитку. Завдяки здатності обробляти великі масиви різнорідних даних і виявляти приховані закономірності системи ШІ підсилюють людські зусилля у сфері спостереження за екосистемами, попередження екологічних загроз та оцінки ефективності екологічної політики. Стаття Hino M., Benami E., Brooks N. демонструє, що алгоритми машинного навчання можуть підвищити ефективність екологічного моніторингу, зокрема у сфері водоохоронного контролю, за рахунок організації інспекцій на об'єктах із підвищеним ризиком невиконання вимог [5, с. 1-2]. З позицій міжнародного екологічного та адміністративного права застосування алгоритмів машинного навчання для виявлення порушень природоохоронного законодавства розглядається як елемент удосконалення механізмів державного нагляду та забезпечення виконання зобов'язань держав щодо охорони довкілля. Використання статистичних моделей для ранжування об'єктів за ризиком невиконання вимог дозволяє органам контролю реалізовувати принципи належної обачності та ефективного нагляду, зосереджуючи обмежені інспекційні ресурси на тих суб'єктах, де ймовірність виявлення порушень є суттєво вищою.

Важливе місце належить застосуванню ШІ для прогнозування та моделювання природних процесів. Алгоритми глибинного навчання й інші моделі ШІ дедалі частіше використовуються для вдосконалення середньо- та короткострокових прогнозів погоди, моделювання повеней, посух, штормів та лісових пожеж, а також для оцінки їхніх потенційних наслідків для населення та інфраструктури. ШІ поступово інтегрується в інфраструктуру «зеленої» економіки, насамперед у сферу енергетики. Перехід до відновлюваних джерел енергії та децентралізованих енергосистем потребує інтелектуального управління балансом між попитом і пропозицією. Алгоритми ШІ використовуються для прогнозування виробництва електроенергії з вітру й сонця, оптимізації завантаженості мережі, управління системами накопичення енергії й планування гнучкого попиту, що сприяє інтеграції відновлюваних джерел та скороченню використання викопного палива [2; 3].

ЮНЕП, виходячи із загальної рамки «потрійної планетарної кризи» [2, с. 4] – зміни клімату, втрати біорізноманіття та забруднення – розглядає ШІ як один із ключових інструментів для її подолання, але водночас сприймає ці новітні технології як потенційний непередбачуваний фактор, який може як посилити, так і поглибити екологічні проблеми [3]. У своїй доповіді «Навігація новими горизонтами: глобальний прогностичний звіт про здоров'я планети та благополуччя людства» ЮНЕП аналізує роль нових технологій, включно з ШІ, у трансформації систем, що впливають на здоров'я планети, підкреслюючи як можливості для підвищення ефективності природоохоронної політики, так і ризики посилення ресурсного тиску [2, с. 28-33]. ЮНЕП деталізує, як ШІ вже використовується для картування руйнівного видобутку піску та відстеження викидів метану – одного з найпотужніших парникових газів [3]. На цій основі вказується на необхідність комплексної оцінки екологічного впливу ШІ впродовж усього життєвого циклу – від видобутку сировини для мікроелектроніки до утилізації обладнання дата-центрів [3].

У підрозділах 2.4 та 2.5 доповіді ЮНЕП зазначається, що сучасні збройні конфлікти характеризуються зростаючим впливом штучного інтелекту та інших цифрових технологій на зміну способів ведення війни, що створює додаткові правові ризики для захисту довкілля та цивільного населення [2]. У документі підкреслено, що штучний інтелект, великі масиви даних та супутникові технології підсилюють можливості моніторингу й підзвітності в зоні конфлікту та, водно-

час, «переформатовують динаміку ведення війни», роблячи атаки більш точними, складними для атрибуції та доступними для недержавних акторів. ЮНЕП також зазначає, що війна в Україні стала одним із «активних полігонів» випробування дронових та інших ШІ-засобів, що підтверджує глобальний тренд мілітаризації штучного інтелекту та зростання пов'язаних ризиків для міжнародної безпеки та довкілля [2, с. 35]. У правовому вимірі це свідчить про суттєве ускладнення реалізації державами своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом і нормами міжнародного екологічного права, оскільки застосування автономних та ШІ-керованих систем може призводити до широкомасштабної шкоди природним ресурсам, водній інфраструктурі, ґрунтам і екосистемам, особливо в умовах урбанізованих бойових дій, де ризик довгострокового забруднення значно зростає. Доповідь також документує тенденцію до використання доступу до води, продовольства, енергії та критичної інфраструктури як зброї [2, с. 35], що вже спостерігається у низці конфліктів та має негативні ефекти для глобальної безпеки, включаючи ситуацію навколо України, де руйнування енергетичних і цивільних об'єктів має транскордонні економічні та екологічні наслідки.

В межах ініціативи «Міжнародна обсерваторія з викидів метану» (англ. - International Methane Emissions Observatory, IMEO) Програма ООН з навколишнього середовища розгортає систему оповіщення та реагування на викиди метану (англ. - Methane Alert and Response System, MARS) і платформу «Eye on Methane», що поєднують супутникові спостереження, аналітику великих даних і алгоритми ШІ для виявлення витоків метану на об'єктах нафтогазового сектору й оперативного інформування урядів та компаній [4, с. 17-18]. Ці інструменти дозволяють робити викиди метану «видимими» у глобальному масштабі та створюють передумови для посилення виконання міжнародних зобов'язань у сфері клімату, зокрема цілей скорочення метану в рамках Паризької угоди 2015 р.

Завдяки інструментам big data та ШІ вдосконалюються механізми контролю за дотриманням екологічного законодавства. Регуляторні органи дедалі частіше застосовують алгоритми машинного навчання для виявлення потенційних порушень природоохоронних норм. У науковій літературі наведено приклади використання машинного навчання для оптимізації відбору об'єктів екологічного нагляду, де моделі аналізують звітність підприємств, дані дистанційного зондування та показники моніторингу й формують пріоритетні списки потенційних порушників. Окремі дослідження у сфері якості води, наприклад робота Hammond P. та ін. щодо виявлення несанкціонованих скидів стічних вод, демонструють, що застосування ШІ для виявлення несанкціонованих скидів у водні об'єкти дозволяє ідентифікувати випадки забруднення значно ефективніше, ніж випадковий або суто формальний відбір для перевірок [6, с. 1]. Зазначене вище підтверджує, що ШІ може підвищувати результативність екологічного контролю та сприяти реальному виконанню природоохоронних вимог, в тому числі і на рівні міжнародного права.

Водночас у міжнародному дискурсі наголошується на двоїстому характері екологічної ролі ШІ. З одного боку, технологія є потужним інструментом досягнення екологічних цілей; з іншого – сам розвиток і функціонування інфраструктури ШІ створюють значне навантаження на довкілля [3]. Дослідження водного сліду штучного інтелекту, зокрема робота Li P. та ін., показують, що навчання великих мовних моделей може супроводжуватися використанням сотень тисяч літрів прісної води для охолодження дата-центрів, а за прогнозами, до 2027 р. сукупне водовилучення, пов'язане з глобальним розвитком ШІ, може становити мільярди кубометрів [7, с. 11]. ЮНЕП звертає увагу на те, що зростання кількості дата-центрів, попиту на енергію та сировинну базу для напівпровідників може суперечити цілям кліматичної політики та збереження біорізноманіття, якщо не буде запроваджено належні екологічні «запобіжники» для ШІ на рівні національного та міжнародного права.

Отже, роль ШІ в екологічному моніторингу та сталому розвитку має комплексний характер. ШІ є важливим інструментом для швидкого та точного реагування на виклики довкілля, удосконалення систем раннього попередження та підтримки екологічно орієнтованого управління. Водночас самі системи ШІ мають бути екологічно відповідальними – з урахуванням їхнього енергетичного, вуглецевого та водного сліду, впливу на ресурси й утворення електронних відходів. Максимізація позитивних можливостей і мінімізація екологічних ризиків ШІ потребує належного регулювання, у першу чергу на міжнародному рівні, оскільки ані екологічні проблеми, ані цифрові технології не визнають державних кордонів. Міжнародне право має передбачити такі інструменти регулювання, які враховуватимуть потенційні ризики та переваги ШІ для різних сфер людської діяльно-

сті, зокрема природоохоронної, та які закріплюватимуть ефективні механізми попередження та реагування на можливі правопорушення з боку різних суб'єктів національного і міжнародного права, включно з механізмами міжнародно-правової відповідальності.

Глобальне регулювання використання штучного інтелекту досі перебуває на ранньому етапі становлення. Перші універсальні документи з'явилися лише нещодавно, переважно у форматі *soft law*, наприклад Рекомендація ЮНЕСКО з етики штучного інтелекту, або як регіональні норми, наприклад Акт про штучний інтелект ЄС або Рамкова конвенція Ради Європи щодо штучного інтелекту та прав людини, демократії й верховенства права. При цьому питання впливу ШІ на довкілля в цих документах згадується лише опосередковано.

Рекомендація ЮНЕСКО з етики штучного інтелекту 2021 року, яка має характер глобального етичного стандарту, містить окремий розділ «Довкілля та екосистеми», в якому держави та бізнес закликаються оцінювати прямий та непрямий вплив на довкілля з боку ШІ протягом усього його життєвого циклу, включаючи вуглецевий слід, споживання енергії, вилучення сировинних ресурсів для виробництва ШІ-технологій [1]. Важливо, що в цьому документі ЮНЕСКО заохочує держави сприяти дотриманню екологічного права, а також екологічних політик та практик з боку «акторів ШІ» [1].

У 2024 р. була ухвалена резолюція ГА ООН A/78/L.49 під назвою «Використання можливостей безпечних, захищених і надійних систем штучного інтелекту для сталого розвитку», яка наголосила на важливості технологій ШІ в досягненні Цілей сталого розвитку [11]. Так, в п. 2 зазначеної резолюції ГА ООН ухвалює рішення сприяти розвитку безпечних, захищених і надійних систем ШІ з метою прискорення прогресу на шляху до повної реалізації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року, а також подальшого подолання розривів у сфері штучного інтелекту та інших цифрових розривів між країнами і всередині них; і наголошує на необхідності того, щоб стандарт безпечних, захищених і надійних систем ШІ сприяв, а не перешкоджав цифровій трансформації та справедливому доступу до їхніх переваг з метою досягнення всіх 17 Цілей сталого розвитку і сталого розвитку в його трьох вимірах – економічному, соціальному та екологічному [11].

У 2024 році ООН опублікувала документ під назвою «Врядування штучного інтелекту в інтересах людства: підсумковий звіт», у якому йдеться, серед іншого, про те, що ООН має унікальні можливості для інклюзивного сприяння міжурядовим і багатостороннім політичним діалогам з питань управління ШІ у такий спосіб, щоб допомогти державам-членам ефективно співпрацювати на основі Статуту ООН, інструментів міжнародно-правового регулювання із захисту прав людини та джерел інших галузей міжнародного права, зокрема міжнародного екологічного й гуманітарного права [12].

Держави дедалі частіше визнають потенціал ШІ для досягнення своїх цілей у сфері боротьби зі зміною клімату, що відображено в їхніх національних звітах, які вони подають органам Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату (далі – РКЗК) та Паризької угоди, зокрема у національно визначених внесках, оцінках технологічних потреб та планах технологічних дій [13]. Спільна робоча програма РКЗК щодо Технологічного механізму на 2023-2027 роки передбачає зосередження уваги на цифрових технологіях, здатних забезпечувати кліматичні рішення в різних секторах та галузях [13]. У 2023 році Технологічний механізм започаткував ініціативу #AI4ClimateAction, яка спрямована на використання технологій ШІ для стимулювання трансформаційних кліматичних рішень із особливим акцентом на заходах з пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації в країнах, що розвиваються, зокрема в найменш розвинених країнах та малих острівних державах, що розвиваються [13].

Крім зазначених вище кліматичних угод, моніторингові комітети інших багатосторонніх екологічних договорів, таких як Конвенція про біологічне різноманіття 1992 р. або Орхуська конвенція 1998 р., в питанні реалізації їх положень дедалі більше спираються на цифрові технології, включно з ШІ (облік видів і екосистем, забезпечення доступу до екологічної інформації, участі громадськості в прийнятті рішень). У доктрині міжнародного екологічного права пропонується здійснювати динамічне тлумачення цих договорів із тим, щоб застосовувати принцип перестороги до потенційно ризикованих для довкілля видів діяльності, у яких залучені технології ШІ.

Що стосується механізму регіонального міжнародно-правового регулювання використання ШІ, то найбільш прогресивними у цьому напрямку є Рада Європи та Європейський Союз. Так, Рамкова конвенція Ради Європи щодо штучного інтелекту та прав людини, демократії й верховенства права 2024 року в преамбулі визнає ризики від ШІ для різних сфер, зокрема для охорони

довкілля, а в статті 19 зазначає, що всі важливі питання, які виникають у зв'язку із системами штучного інтелекту, повинні бути належним чином розглянуті шляхом публічного обговорення та багатосторонніх консультацій із заінтересованими сторонами з урахуванням соціальних, економічних, правових, етичних, екологічних та інших відповідних наслідків [14].

Регламент ЄС 2024/1689 («Акт про штучний інтелект»), окрім преамбули, посилається на охорону довкілля в декількох статтях основного тексту [8]. У преамбулі підкреслюється, що розвиток і використання ШІ мають відбуватися з повагою до принципів захисту довкілля, сталого розвитку та кліматичної нейтральності, а серед сфер суспільної користі згадуються енергоефективність, екологічний моніторинг і збереження біорізноманіття [8]. Разом із тим, доктринальний аналіз цього документу, зокрема стаття Staigvilas S., засвідчує, що екологічна стійкість наразі залишається в ньому переважно декларативною: відсутні прямі зобов'язання враховувати кліматичні ризики при класифікації систем як високоризикових, не запроваджено обов'язкової «кліматичної» звітності щодо ШІ, а критерії енерго- та ресурсоефективності не інтегровані в процедури оцінки відповідності [9, с. 32-33]. Це означає, що екологічний вимір ШІ у праві ЄС поки що формується переважно через політичні документи «Зеленого курсу» та суміжні стратегії, а не через ядро секторального регулювання ШІ. Стаття 1 документу визначає серед завдань ЄС захист навколишнього середовища від шкідливого впливу технологій ШІ [8]. Пункт 49 статті 3 надає визначення «серйозний інцидент», що означає інцидент або несправність системи штучного інтелекту, який прямо чи опосередковано призводить до певних негативних наслідків, включаючи істотну шкоду довкіллю [8]. Згадки про довкілля містять також статті 46, 59, 95 Регламенту.

Крім зазначених вище актів «твердого права» та *soft law*, країни G7 в межах Хіросімського процесу погодили *Міжнародні керівні принципи та Міжнародний кодекс поведінки для організацій, що розробляють передові системи штучного інтелекту,* де, зокрема, наголошується на необхідності надавати пріоритет розвитку передових систем штучного інтелекту для вирішення найгостріших світових викликів, зокрема, але не обмежуючись, кліматичною кризою, глобальною охороною здоров'я та освітою [10].

Висновки. Аналіз міжнародних актів та ініціатив свідчить, що глобальне співтовариство перебуває лише на початковому етапі комплексного врегулювання екологічного виміру ШІ. Рекомендація ЮНЕСКО формує етичні та ціннісні орієнтири «зеленого» ШІ, ЮНЕП і система ООН загалом вибудовують аналітичну базу та політичний порядок денний щодо екологічних ризиків і можливостей ШІ, G7 пропонує добровільні принципи для провідних розробників передових систем із включенням екологічних наслідків до переліку ризиків, які підлягають управлінню. На регіональному рівні міжнародно-правового регулювання використання ШІ найбільш прогресивними та ефективними є акти, ухвалені в рамках Рада Європи та Європейського Союзу. Деякі екологічні договори, наприклад, РКЗК та Паризька угода, активно використовують ШІ для сприяння державам у виконанні їх міжнародно-правових зобов'язань.

Наступним кроком має стати формування узгодженої міжнародно-правової рамки, у якій екологічні аспекти будуть закріплені не лише на рівні декларацій, а й у вигляді конкретних юридичних зобов'язань щодо оцінки, запобігання й відшкодування екологічної шкоди, пов'язаної з життєвим циклом систем ШІ. У цьому контексті актуальним є формування нового напряму міжнародного екологічного права, який інтегрує принципи відповідального використання технологій, прозорості даних, запобігання шкоді довкіллю та етичної відповідальності розробників ШІ. Міжнародне право має адаптуватися до нової реальності, де екологічна безпека й технологічний розвиток стають взаємозалежними. Ключовими напрямами подальшого розвитку міжнародно-правового регулювання можуть стати, наприклад, інтеграція екологічних принципів у міжнародні документи з етики та безпеки ШІ; посилення ролі ООН, ЮНЕСКО та ЮНЕП як координаторів міжнародного екологічного нагляду за ШІ, включно зі створенням спеціалізованих механізмів моніторингу; забезпечення прозорості та підзвітності компаній, що впроваджують штучний інтелект, через міжнародну звітність про його екологічний слід і впровадження «належної екологічної належної обачності»; формування єдиного міжнародного підходу до оцінки ризиків, включаючи екологічні, у сфері штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. 2021. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455.

2. United Nations Environment Programme. Navigating New Horizons: A Global Foresight Report on Planetary Health and Human Well-Being. UNEP, 2024. URL: https://civil-protection-knowledge-network.europa.eu/system/files/2024-07/navigating_new_horizons.pdf.
3. United Nations Environment Programme. AI has an environmental problem. Here's what the world can do about that. URL: https://www.ЮНЕП.org/news-and-stories/story/ai-has-environmental-problem-heres-what-world-can-do-about.
4. United Nations Environment Programme. An Eye on Methane 2025: From measurement to momentum. Data is driving action – now the pace must match the promise. Nairobi, 2025. URL: https://wedocs.ЮНЕП.org/20.500.11822/48664.
5. Hino M., Benami E., Brooks N. Machine learning for environmental monitoring. *Nature Sustainability*. 2018. Vol. 1. P. 583-588. URL: https://static1.squarespace.com/static/5bf34064c3c16a648f15d85b/t/5bf3d37503ce64eaeba7bab2/1542706045258/Hino+Benami+Brooks+2018+Machine+learning+for+environmental+monitoring.pdf.
6. Hammond P., Suttie M., Lewis V., Smith A. and Singer A. Detection of untreated sewage discharges to watercourses using machine learning. *npj Clean Water*. 2021. Vol. 18. URL: https://nora.nerc.ac.uk/id/eprint/529883/1/N529883JA.pdf.
7. Li P., Yang J., Islam M. A., Ren S. Making AI Less "Thirsty": Uncovering and Addressing the Secret Water Footprint of AI Models. URL: https://arxiv.org/pdf/2304.03271v4.
8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. 2024. L 2024/1689. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng.
9. Staigvilas S. The Missing Climate Dimension in the EU AI Act: Parsing the World's First Comprehensive AI Regulation Through the Lens of the European Green Deal. *Nordic Journal of European Law*. 2025. No. 3. P. 31-62. URL: https://journals.lub.lu.se/njel/article/view/28034/24624.
10. G7. Hiroshima Process International Guiding Principles for Organizations Developing Advanced AI Systems; Hiroshima Process International Code of Conduct for Organizations Developing Advanced AI Systems. 30 October 2023. URL: https://www.mofa.go.jp/files/100573471.pdf.
11. UN General Assembly resolution A/78/L.49 'Seizing the opportunities of safe, secure and trustworthy artificial intelligence systems for sustainable development'. URL: https://docs.un.org/en/A/78/L.49.
12. UN. Governing AI for Humanity: Final Report. 2024. URL: https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/governing_ai_for_humanity_final_report_en.pdf.
13. UNFCCC TEC Information Note: Artificial Intelligence for Climate Action in Developing Countries: Opportunities, Challenges and Risks. 2024. URL: https://unfccc.int/ttclear/misc_/StaticFiles/gnwoerk_static/AI4climateaction/28da5d97d7824d16b7f68a225c0e3493/a4553e8f70f74be3bc37c929b73d9974.pdf.
14. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, 5 September 2024. URL: https://rm.coe.int/1680afae3c.

Дата першого надходження рукопису до видання: 9.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Медведєва М.О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.12
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.50

КОНЦЕПЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: СУЧАСНЕ ДОКТРИНАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОРІЄНТИРИ

Міщук І.В.,
кандидат юридичних наук, професорка,
професорка кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
Національного університету водного господарства
та природокористування,
ORCID: 0000-0002-1491-161X

Киричук Б.С.,
асистент кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук
Національного університету водного господарства
та природокористування,
ORCID: 0000-0002-0898-0504

Міщук І.В., Киричук Б.С. Концепція ювенальної юстиції: сучасне доктринальне осмислення та міжнародно-правові орієнтири.

У статті здійснено комплексний доктринально-правовий аналіз концепції ювенальної юстиції в контексті сучасної кримінально-правової політики України та міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини. Обґрунтовано, що актуальність дослідження зумовлена збереженням стабільно високого рівня кримінальної протиправної поведінки серед неповнолітніх, що підтверджується офіційними статистичними даними за 2024-2025 роки, а також відсутністю тенденцій до його істотного зниження. Доведено, що зазначені обставини потребують переосмислення традиційних каральних підходів до реагування на правопорушення за участю неповнолітніх і зумовлюють необхідність формування цілісної, дитиноцентричної моделі ювенальної юстиції.

У межах дослідження проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення поняття «ювенальна юстиція», встановлено відсутність єдності в його тлумаченні та критично оцінено спроби зведення цього явища виключно до діяльності спеціалізованих судів або правоохоронних органів. Запропоновано авторське багатоаспектне визначення ювенальної юстиції як міждисциплінарної системи державних і недержавних інституцій, правових механізмів та спеціальних процедур, спрямованих на забезпечення, охорону й відновлення прав і законних інтересів дитини, реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, а також застосування виховних, відновних і ресоціалізаційних заходів у разі перебування дитини в конфлікті із законом або у складних життєвих обставинах.

Особливу увагу приділено аналізу міжнародно-правових стандартів ювенальної юстиції, закріплених у Конвенції ООН про права дитини, актах Ради Європи та спеціальних правилах і керівних принципах ООН. Узагальнено ключові принципи функціонування ювенальної юстиції, зокрема принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, визнання її особливого правового статусу, пріоритет виховного та реабілітаційного впливу над каральним, мінімізацію застосування позбавлення волі та гарантування процесуальних прав і поваги до гідності дитини. Зроблено висновок, що подальший розвиток ювенальної юстиції в Україні потребує не лише нормативного вдосконалення, а й подолання суспільних упереджень та системного впровадження міжнародно-правових орієнтирів у національну правозастосовну практику.

Ключові слова: правосуддя, правоохоронні органи, неповнолітні особи, правовий статус, міжнародно-правові стандарти, призначення покарань неповнолітнім, ювенальні технології, ресоціалізація.

Mishchuk I.V., Kyrychuk B.S. The concept of juvenile justice: contemporary doctrinal understanding and international legal guidelines.

The article provides a comprehensive doctrinal and legal analysis of the concept of juvenile justice in the context of Ukraine's current criminal law policy and international legal standards for the protection of children's rights. It is argued that the relevance of the study is due to the persistently high level of criminal misconduct among minors, as confirmed by official statistics for 2024-2025, as well as the lack of any significant downward trend. It is proven that these circumstances require a rethinking of traditional punitive approaches to responding to offenses involving minors and necessitate the formation of a comprehensive, child-centered model of juvenile justice.

The study analyzes the main doctrinal approaches to defining the concept of «juvenile justice», establishes the lack of unity in its interpretation, and critically evaluates attempts to reduce this phenomenon exclusively to the activities of specialized courts or law enforcement agencies. The author proposes a multifaceted definition of juvenile justice as an interdisciplinary system of state and non-state institutions, legal mechanisms, and special procedures aimed at ensuring, protecting, and restoring the rights and legitimate interests of children, implementing the principle of the best interests of the child, and applying educational, restorative, and resocialization measures in cases where children are in conflict with the law or in difficult life circumstances.

Particular attention is paid to the analysis of international legal standards of juvenile justice enshrined in the UN Convention on the Rights of the Child, Council of Europe acts, and special UN rules and guidelines. The key principles of juvenile justice are summarized, in particular the principle of ensuring the best interests of the child, recognition of their special legal status, the priority of educational and rehabilitative influence over punitive measures, minimization of the use of deprivation of liberty, and guaranteeing procedural rights and respect for the dignity of the child. It concludes that the further development of juvenile justice in Ukraine requires not only regulatory improvements, but also the overcoming of social prejudices and the systematic implementation of international legal guidelines in national law enforcement practice.

Key words: justice, law enforcement agencies, minors, legal status, international legal standards, sentencing of minors, juvenile technologies, resocialization.

Постановка проблеми. Не викликає заперечень той факт, що реформування кримінально-правової політики держави зумовлює не лише зміну законодавчих приписів, а й необхідність переосмислення традиційних підходів до реагування на правопорушення, вчинені неповнолітніми. Зростання складності соціальних процесів, вразливість дитячого середовища, а також зміна моделей девіантної поведінки актуалізують потребу у формуванні цілісної та науково обґрунтованої концепції ювенальної юстиції, здатної забезпечити належний баланс між публічними інтересами суспільства та пріоритетом прав і законних інтересів дитини.

Актуальність обраної тематики дослідження також посилюється з огляду на статистичні дані, сформовані Офісом Генерального прокурора за січень-грудень 2025 року. Так, як зазначається у Звіті за обраний нами період, кількість неповнолітніх, які вчинили одне або кілька кримінальних правопорушень у 2025 році становила 1670 осіб, з них 1526 – було повідомлено про підозру. До 109 неповнолітніх осіб було застосовано найсуворіший запобіжний захід – тримання під вартою. Середній вік неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення становив 16-17 років (1040 осіб), водночас немало осіб вчинили правопорушення і в значно молодшому віці – 14-15 років (489 осіб) [1].

Для здійснення порівняльного аналізу звернемося до аналогічних статистичних даних, обрахованих за результатами 2024 року. Так, кількість неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення в 2024 році становила 1604 особи, з них 1597 – було повідомлено про підозру. Була меншою кількість неповнолітніх осіб, які трималися під вартою – 72 особи. Середній вік неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення незмінно становив 16-17 років (ідентична кількість: 1040 осіб), водночас меншою на декілька одиниць була кількість неповнолітніх осіб, які вчинили одне або кілька кримінальних правопорушень у віці 14-15 років – 456 осіб [2].

Вважаємо, що наведені вище статистичні дані свідчать про збереження стабільно високого рівня кримінальної протиправної поведінки серед неповнолітніх в Україні, а також про відсутність тенденцій до його істотного зниження у порівнянні з попереднім звітним періодом, що у свою чергу, знову ж актуалізує необхідність у проведенні дослідження за обраною нами тематикою.

З огляду на вищезазначене, **мета статті** полягає в у доктринальному осмисленні концепції ювенальної юстиції, визначенні її ключових принципів та функціонального призначення, а також у виявленні міжнародно-правових орієнтирів, які можуть забезпечити ефективне застосування кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх **з** урахуванням їх соціалізації та пріоритету прав дитини.

Детальний аналіз **стану опрацювання проблематики** засвідчує, що концепція ювенальної юстиції не може вважатися новелою у правовій доктрині України, особливо враховуючи те, що становлення та оформлення ювенального права як окремої галузі вчені приписують ще 2011 року, коли вперше Указом Президента України було схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [8, с. 340]. Також доцільно зауважити, що нині існують численні наукові праці, присвячені окремим аспектам ювенальної юстиції, зокрема кримінальної відповідальності неповнолітніх, застосування запобіжних заходів або відновного правосуддя (праці Андрійчук М.А., Дільної З.Ф., Казарян Е.Г., Кошарновської С.Л., Полонки І.А., Сезезньової О.М., Устрицької Н.І. тощо). Водночас питання системного доктринального осмислення концепції ювенальної юстиції в контексті сучасних міжнародно-правових стандартів та актуального зарубіжного досвіду досліджене недостатньо, що обумовлює наукову новизну та практичну значущість обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає І. Ольшанецький, запорукою належної опіки над дітьми всіх категорій доцільно вважати спільну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та інших не менш важливих структур, які об'єднані єдиною спільною метою – всестороннім захистом прав і свобод дітей. Описана автором діяльність та система взаємозв'язків охоплюється поняттям ювенальної юстиції [6, с. 21].

Погодьмося, щоб зрозуміти сутність та функціональне призначення цього поняття, необхідно здійснити його доктринальне дослідження, адже лише системний аналіз наукових підходів, виявлення принципів та структурних елементів ювенальної юстиції дозволяє чітко окреслити її зміст, роль у правовій системі та взаємозв'язок із міжнародно-правовими стандартами. Крім того, вважаємо, що вибір такого підходу є не лише передумовою для уточненням змісту цього визначення (що й так часто здійснюється в межах фахових досліджень), однак і для практичного застосування цього поняття, зокрема для вироблення єдиної дефініції для подальшого застосування в нормативно-правових актах України. Пояснюється це тим, що, попри активне застосування терміну, він все ще немає формального вираженого закріплення на рівні єдиного Закону України або принаймні підзаконного нормативно-правового акту.

Розпочинаючи з семантичної точки зору, доцільно зазначити, що поняття «ювенальна юстиція», як і багато інших понять, що використовуються в юриспруденції України, має іншомовне походження, а саме – латинське. Так, перша частина словосполучення «juvenalis» перекладається як «юнацький», друга частина – «justitia» – як правосуддя. Ювенальна юстиція включає в себе профілактику підліткової злочинності та соціально-психологічну реабілітацію як неповнолітніх, які самостійно вчинили одне або декілька кримінальних правопорушень, передбачених чинним законодавством, так і неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень, вчинених дорослими проти них самих [4, с. 74].

Зауважимо також те, що поняття ювенальної юстиції, яке, на перший погляд, може здаватися однозначним для непідготовленого сприйняття, не вважається таким серед науковців України, адже немає єдиного та усталеного розуміння. Для прикладу, І. Ольшанецький, використовуючи доктринальний підхід до тлумачення поняття ювенальної юстиції, зазначає, що її доцільно вивчати в широкому та вузькому значенні. Так, у широкому значенні ювенальна юстиція – це комплексна система судових, правоохоронних та інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, функціонування якої спрямоване на забезпечення і захист прав, свобод й інтересів дитини, попередження та профілактику правопорушень щодо неї або за її участі, а також ресоціалізацію дітей, які потрапили у конфлікт із законом або перебувають чи можуть опинитися в складних життєвих обставинах. Вузьке розуміння поняття ювенальної юстиції І. Ольшанецький пов'язує із системою, до якої повинні входити винятково спеціалізовані суди, прокурори, слідчі та адвокати, які при виконанні своїх службових обов'язків наділяються повноваженнями на здійснення ефективного захисту прав дітей у межах, визначених законом [7, с. 47].

Запропонуємо інших підхід до тлумачення поняття «ювенальна юстиція». Так, В. Зеленецький трактує поняття ювенальної юстиції як систему правосуддя щодо неповнолітніх громадян,

головною ланкою якої є суд у справах неповнолітніх, а також яка об'єднує навколо цього суду різні служби правоохоронних органів, органів та установ системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, громадських правоохоронних органів [3, с. 42].

Принагідно зазначимо, що К. Чекараміт у своєму дослідженні виділяє чотири моделі ювенальної юстиції: 1) англо-американську (США, Велика Британія, Канада), для якої характерним є поєднання судового та позасудового механізмів реагування на правопорушення за участю неповнолітніх. У межах цієї моделі функціонують спеціалізовані ювенальні суди або окремі ювенальні юрисдикції, значна увага приділяється процедурам диверсії, альтернативним заходам впливу, програмам пробації та відновного правосуддя; 2) континентальну (Німеччина, Франція, Бельгія), де основний акцент простежується головним чином на впровадженні щодо неповнолітніх виховних заходів. Судовий процес у цих країнах є соціально орієнтованим та сприяє ресоціалізації молоді; 3) скандинавську (Фінляндія, Швеція, Норвегія), для якої характерна відсутність спеціалізованих судів ювенального спрямування. Замість цих судів у країнах організовано роботу численних соціальних служб, які беруть безпосередню участь у допомозі правоохоронним органам під час проведення досудового розслідування; 4) традиційну (характеру для мусульманських та азійських країн), де ювенальних судів немає, однак розгляд кримінальних справ та справ щодо адміністративних правопорушень здійснюється за спеціальними правилами. При цьому участь прокурора є обов'язковою лише за тяжких злочинів [9, с. 304].

Проаналізувавши вищенаведену інформацію, вважаємо за необхідне зазначити наступне. Зведення ювенальної юстиції винятково до діяльності суду у справах неповнолітніх та пов'язаних із ним структур не може повноцінно відповідати сучасним науковим уявленням та суспільно-політичним тенденціям, оскільки це явище повинно охоплювати не лише судове провадження, а й ширший комплекс правових, соціальних, виховних, реабілітаційних та превентивних заходів, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини. Також доцільно зазначити, що надто помітний акцент на «правоохоронних органах» і «профілактиці правопорушень» формує уявлення про дитину переважно як про потенційного або реального правопорушника, тоді як ювенальна юстиція має забезпечувати захист прав і законних інтересів усіх дітей, зокрема тих, що є потерпілими, свідками, перебувають у складних життєвих обставинах або потребують державної підтримки. Саме цей момент доцільно взяти до уваги всім наступним науковцям, які продовжуватимуть або лише розпочинатимуть поглиблене вивчення концепції ювенальної юстиції.

Враховуючи сказане, пропонуємо власне багатоаспектне визначення поняття ювенальної юстиції, під яким доцільно розуміти цілісну, міждисциплінарну та дитиноцентричну систему державних і недержавних інституцій, правових механізмів і спеціальних процедур, діяльність яких спрямована на забезпечення, охорону та відновлення прав, свобод і законних інтересів дитини, реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, попередження правопорушень за її участі або щодо неї, а також на застосування виховних, відновних, реабілітаційних і ресоціалізаційних заходів у разі перебування дитини в конфлікті із законом чи у складних життєвих обставинах, із урахуванням її вікових, психологічних та соціальних особливостей і відповідно до національних та міжнародно-правових стандартів.

Незважаючи на явні позитивні аспекти концепції ювенальної юстиції, як правдиво зазначає К. Чекараміт, її повноцінний розвиток в Україні роками ускладнюється через соціальний чинник. Говорячи детальніше, авторка пояснює, що значна кількість громадян виступає категорично проти запровадження механізмів ювенальної юстиції через її спотворене розуміння, а саме як системи, яка неначебто має на меті відібрання дитини та встановлення заборони та спілкування з сім'єю [9, с. 303]. Це, у свою чергу, свідчить не стільки про недоліки самої концепції ювенальної юстиції, скільки про дефіцит належного правового інформування та суспільного діалогу щодо її змісту, завдань і принципів функціонування.

Водночас доцільно зауважити, що ідея ювенальної юстиції не є новітнім чи експериментальним правовим явищем, а ґрунтується на сформованих упродовж тривалого історичного періоду міжнародно-правових стандартах у сфері захисту прав дитини. Показовим є те, що перші міжнародні підходи до спеціального правового статусу дитини та необхідності її особливого захисту почали формуватися ще на початку XX століття, поступово еволюціонуючи від декларативних положень до комплексної системи універсальних і регіональних правових актів.

Так, на сучасному етапі правотворення та правозастосування міжнародно-правові стандарти ювенальної юстиції представляють собою комплекс документів, до яких передусім відносимо

Конвенцію ООН про права дитини 1989 року, Європейську конвенцію про здійснення прав дитини від 1996 року, Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 2007 року, а також Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 1985 року (також відомі як «Пекінські правила»), Правила ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі від 1990 року (також відомі як «Гаванські правила») та Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх від 1990 року («Ер-Ріядські Керівні принципи»).

Попри відмінності у сфері регулювання та юридичній силі, всі названі вище міжнародні договори об'єднані спільною концептуальною основою та декларують базові принципи ставлення до дитини у сфері ювенальної юстиції. Узагальнюючи положення наведених міжнародно-правових актів, можна виокремити п'ять фундаментальних принципів, що мають визначальний характер для формування та функціонування всієї системи ювенальної юстиції.

Передусім йдеться про принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, який передбачає, що в усіх рішеннях і діях органів державної влади, судів та інших уповноважених суб'єктів пріоритет надається забезпеченню фізичного, психічного, морального й соціального благополуччя дитини.

По-друге, принцип визнання особливого правового статусу дитини, що зумовлює необхідність урахування її вікових, психологічних та соціальних особливостей, а також застосування спеціальних процедур і заходів у процесі здійснення правосуддя.

По-третє, принцип пріоритету виховного, реабілітаційного та ресоціалізаційного впливу над каральним, відповідно до якого реакція держави на протиправну поведінку дитини має бути спрямована насамперед на її виправлення, соціальну інтеграцію та запобігання повторним правопорушенням.

По-четверте, принцип мінімізації застосування репресивних заходів та позбавлення волі, який передбачає використання ізоляції дитини лише як крайнього заходу та на якомога коротший строк.

По-п'яте, принцип забезпечення поваги до гідності дитини та гарантій її процесуальних прав, зокрема права на захист, участь у провадженні, конфіденційність і захист від повторної віктимізації.

У праці Н. Крестовської доповнюється цей перелік та зазначається, що до ключових засад, які регламентують функціонування концепції ювенальної юстиції крізь призму міжнародних актів доцільно віднести такі чотири принципи: 1) принцип забезпечення максимально можливою мірою виживання та здорового розвитку дитини; 2) принцип участі дитини у вирішенні справ, які її стосуються; 3) принцип недискримінації дитини; 4) принцип забезпечення найкращих інтересів дитини (який повторюється з тим, що наводимо ми у своєму дослідженні) [5, с. 23].

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ювенальна юстиція в умовах реформування кримінально-правової політики України повинна розглядатися не як вузькоінституційний механізм реагування на кримінальні правопорушення неповнолітніх, а як цілісна, дитиноцентрична система правових, соціальних і виховних заходів, спрямованих на забезпечення балансу між публічними інтересами держави та пріоритетом прав і законних інтересів дитини. Статистичні дані за 2024-2025 роки засвідчують відсутність тенденції до істотного зниження рівня кримінальної протиправної поведінки серед неповнолітніх, що актуалізує потребу у переосмисленні традиційних каральних підходів та посилює значення ювенальної юстиції як альтернативної моделі реагування.

Аналіз доктринальних підходів до визначення поняття ювенальної юстиції виявив відсутність єдності у його тлумаченні та домінування підходів, які звужують її зміст до діяльності судів або правоохоронних органів. Обґрунтовано, що такий підхід не відповідає сучасним науковим уявленням і не враховує комплексного характеру ювенальної юстиції, яка покликана забезпечувати захист прав усіх дітей, зокрема тих, що перебувають у конфлікті із законом, є потерпілими або знаходяться у складних життєвих обставинах. Запропоноване у статті багатоаспектне визначення дозволяє інтегрувати доктринальні підходи, національний досвід та міжнародно-правові орієнтири й може слугувати теоретичною основою для подальшої уніфікації понятійного апарату у нормативно-правових актах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора*: веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_ downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=279663 (дата звернення: 03.02.2026).

2. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора*: веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=277711 (дата звернення: 03.02.2026).
3. Зеленецький В.С. Ювенальна юстиція в Україні. Коментар та аналіз діючого законодавства; Конвенція про права дитини (з постатейним матеріалом); Словник-довідник з ювенальної юстиції. Х., 2006 р. 778 с.
4. Казарян Е.Г., Остапчук Х.В. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід, проблеми та перспективи розвитку в Україні. *Могилянські читання – 2024: досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти*: зб. матер. доп. учасн. XXVII Всеукр. наук.-практ. конф. Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. С. 74-79. URL: https://lnk.ua/jVWBjm2ek (дата звернення: 08.02.2026).
5. Крестовська Н.М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету.* 2018. № 3. С. 22-26. URL: http://sci-notes.mgu.od.ua/archive/v28/8.pdf (дата звернення: 03.02.2026).
6. Ольшанецький І.В. Конституційно-правові засади інституту ювенальної прокуратури в Україні: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 223 с.
7. Ольшанецький І.В. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава.* 2020. № 37. С. 45-56. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2020.37.201508 (дата звернення: 03.02.2026).
8. Селезньова О.М., Полонка І.А. Міжнародна практика втілення ювенального підходу в нормах про відповідальність неповнолітніх осіб: досвід для України. *Право і суспільство.* 2024. № 5. С. 339-344. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.49 (дата звернення: 03.02.2026).
9. Чекараміт К.С. Проблеми нормативно-правового регулювання ювенальної юстиції. *Успіхи і досягнення в науці.* 2024. № 10(10). С. 300-307. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-10(10) (дата звернення: 03.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Міщук І.В., Киричук Б.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.1:341.6:342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.51

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ У КОНТЕКСТІ ЗМІНИ КЛІМАТУ

Невара Л.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: 0000-0003-1775-8806

Головко Є.М.,
здобувачка ступеня магістра за спеціальністю «Міжнародне право»,
Державний торговельно-економічний університет
ORCID: 0009-0000-1008-0567

Невара Л.М., Головко Є.М. Гендерний вимір права на безпечне довкілля у контексті зміни клімату.

Стаття присвячена комплексному міжнародно-правовому аналізу гендерного виміру реалізації права людини на чисте, здорове та стале довкілля у контексті зміни клімату. Досліджено трансформацію кліматичних зобов'язань держав у площину прав людини з урахуванням принципів недискримінації та субстантивної рівності, підтверджених універсальними стандартами прав людини, а також консультативним висновком Міжнародного Суду ООН щодо зобов'язань держав у контексті зміни клімату та практикою судових і квазісудових органів у сфері міжнародного захисту прав людини. Розкрито взаємодію міжнародного права навколишнього середовища, міжнародного права прав людини та механізмів захисту екологічних прав, включно з практикою Європейського суду з прав людини та Суду справедливості Європейського Союзу. Обґрунтовано, що формально гендерно нейтральні кліматичні заходи можуть мати диференційований вплив на доступ до екологічних благ, участь у процесах ухвалення рішень і можливість ефективного судового захисту, що зумовлює необхідність системного врахування гендерного аспекту під час оцінки виконання державами їхніх позитивних зобов'язань у сфері зміни клімату, а також урахування перехресної дискримінації, соціально-економічної вразливості та непропорційного впливу кліматичних ризиків на жінок, дітей і маргіналізовані групи населення. Виявлено фрагментарність інституційної взаємодії кліматичного та правозахисного режимів і відсутність чітко визначених гендерно орієнтованих стандартів належної обачності у кліматичній політиці держав. Сформульовано систему юридично релевантних критеріїв оцінки гендерного виміру кліматичних рішень, що охоплюють забезпечення субстантивної рівності, процедурної участі, доступу до правосуддя, ефективності засобів захисту та відповідність кліматичної політики міжнародно-правовим стандартам належної обачності. Доведено, що послідовна інтеграція гендерного підходу у тлумачення та застосування міжнародних кліматичних зобов'язань сприяє більш повному забезпеченню права на безпечне довкілля, підвищує інституційну узгодженість правових режимів та зміцнює універсальність сучасного міжнародного правопорядку.

Ключові слова: кліматичні угоди, Паризька угода, ООН, права людини, екологічні права, гендерна рівність, недискримінація, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, Суд справедливості Європейського Союзу.

Nevara L.M., Holovko Y.M. The gender dimension of the right to a safe environment in the context of climate change.

The article is devoted to a comprehensive international legal analysis of the gender dimension of the realization of the human right to a clean, healthy, and sustainable environment in the context of climate change. It examines the transformation of States' climate obligations into the human rights domain in

light of the principles of non-discrimination and substantive equality, as affirmed by universal human rights standards, as well as by the advisory opinion of the International Court of Justice concerning States' obligations in respect of climate change and the practice of judicial and quasi-judicial bodies within the international human rights protection system. The study elucidates the interaction between international environmental law, international human rights law, and mechanisms for the protection of environmental rights, including the jurisprudence of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Union. It substantiates that formally gender-neutral climate measures may produce differentiated effects on access to environmental goods, participation in decision-making processes, and the availability of effective judicial protection, thereby necessitating the systematic incorporation of a gender perspective in assessing States' compliance with their positive obligations in the field of climate change, as well as consideration of intersectional discrimination, socio-economic vulnerability, and the disproportionate impact of climate risks on women, children, and marginalized populations. The research identifies the fragmented institutional interaction between the climate and human rights regimes and the absence of clearly defined gender-responsive due diligence standards in State climate policy. Furthermore, it formulates a system of legally relevant criteria for assessing the gender dimension of climate decision-making, encompassing substantive equality, procedural participation, access to justice, effectiveness of remedies, and compliance of climate policy with international due diligence standards. It is demonstrated that the consistent integration of a gender-sensitive approach into the interpretation and application of international climate obligations contributes to the fuller realization of the right to a safe environment, enhances the institutional coherence of legal regimes, and reinforces the universality of the contemporary international legal order.

Key words: climate agreements; Paris Agreement; United Nations; human rights; environmental rights; gender equality; non-discrimination; European Union; European Court of Human Rights; Court of Justice of the European Union.

Постановка проблеми. Поглиблення кліматичної кризи зумовило трансформацію міжнародного права навколишнього середовища у сферу реалізації екологічних прав людини, зокрема права на чисте, здорове та стале довкілля [1, 2]. Водночас значна частина кліматичних норм і політик формулюється як універсально застосовна та формально нейтральна щодо гендеру, що створює ризик відтворення структурної нерівності. Консультативний висновок Міжнародного Суду ООН від 23 липня 2025 року у справі *Obligations of States in respect of Climate Change* пов'язує кліматичні зобов'язання держав із універсальною системою міжнародного захисту прав людини та підкреслює юридичну релевантність принципів недискримінації і субстантивної рівності. Разом з тим, у кліматичних угодах принцип гендерної рівності закріплений переважно у преамбулі Паризької угоди та окремих положеннях щодо врахування гендерних аспектів під час планування і здійснення заходів адаптації законодавства [4]. Тоді як інституційна конкретизація значною мірою здійснюється через рішення Конференції сторін та Гендерний план дій [5]. За цих умов постає питання достатності міжнародного права навколишнього середовища для забезпечення виконання державами позитивних зобов'язань щодо реалізації права на безпечне довкілля без гендерної дискримінації з урахуванням субстантивної рівності, а також визначення юридичних критеріїв оцінки такого виконання у судовій практиці.

Метою дослідження є доктринальні та практичні підходи визначення субстантивної гендерної рівності у кліматичних угодах, взаємозв'язок з міжнародним правом прав людини на основі універсальних і європейських стандартів та судової практики.

Стан опрацювання проблематики. У науковій доктрині сформовано потужну базу інтеграції прав людини у кліматичне право, однак гендерний вимір часто залишається нормативно-декларативним або похідним. У працях B. Mayer підкреслено інтерпретаційне значення правозахисної мови Паризької угоди, проте трансформація гендерної рівності у конкретний стандарт належної обачності держави залишається обмежено опрацьованою [6]. Дослідження A. Savaresi і S. Humphreys аналізують "human rights turn" у кліматичному режимі, утім гендер переважно постає аспектом загальної вразливості, а не автономним тестом недискримінаційності [7]. Роботи S. Atapattu та M. Wewerinke Singh демонструють потенціал відповідальності держав і правозахисних механізмів у кліматичних спорах, однак реалізація гендерно чутливих стандартів у системі UNFCCC залишається фрагментарною [8, 9]. Доктринальний зміст субстантивної рівності найповніше розкрито у працях S. Fredman, що пояснює ризик фактичної нерівності формально

нейтральних рішень, однак відповідний підхід не імплементований у кліматичному правозастосуванні [10].

В українській доктрині вагомий внесок зроблено у дослідження змісту та гарантій права на безпечне довкілля і його зв'язку з практикою ЄСПЛ (зокрема у працях О. Кашинцевої та М. Сафонової), а також кліматичного законодавства й правовідносин (у роботах А. Гетьмана та Г. Анісімової) [11, 12]. Проблематика гендерної рівності та антидискримінаційних стандартів комплексно висвітлюється у сучасних колективних та індивідуальних дослідженнях (зокрема С. Вишновецької, Є. Лук'янченко, М. Легенької, Ю. Юринець та ін.), де розкриваються організаційно-правові механізми реалізації гендерної політики та імплементації міжнародних стандартів [13]. Отже, наявні напрацювання формують підґрунтя для подальшого дослідження взаємозв'язку кліматичних угод, прав людини, субстантивної гендерної рівності та судової практики.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право навколишнього середовища на сучасному етапі трансформується у комплексний правозахисний механізм, спрямований на забезпечення екологічних прав людини, зокрема, права на чисте, здорове та стале довкілля, що підтверджується його універсальним визнанням у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та Ради ООН з прав людини [1, 2]. Водночас, на наш погляд, ключовою юридичною передумовою його ефективної реалізації у правозастосуванні є те, що універсальність права на безпечне довкілля не може тлумачитися відокремлено від принципу недискримінації та вимоги субстантивної рівності. Саме у Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН у справі *Obligations of States in respect of Climate Change* Суд прямо пов'язав кліматичні зобов'язання держав із системою міжнародного захисту прав людини, підкреслив юридичну релевантність гендерної рівності через посилання на Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та Загальну рекомендацію № 37 Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок щодо гендерних аспектів зменшення ризику стихійних лих у контексті зміни клімату [3, п. 383]. А також окреслив право на чисте, здорове та стале довкілля як право людини, інтегроване у зміст інших конвенційних гарантій [3, п. 392-393]. Таким чином, гендерний вимір набуває значення юридичного критерію належного виконання державою її позитивних зобов'язань, а не лише елементу політичного контексту кліматичної політики. Додатково квазісудовий вимір відображає практика Комітету ООН з прав людини, який у справі *Billy et al. v Australia* визнав, що недостатні заходи держави щодо протидії наслідкам зміни клімату можуть становити порушення зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, тим самим підтвердивши юридичну релевантність кліматичних впливів для оцінки дотримання прав людини [23].

У кліматичних угодах гендерний вимір зазначається у преамбулах: одинадцятий абзац преамбули Паризької угоди закріплює обов'язок поваги до прав людини, включно з принципом гендерної рівності, і як елемент контексту підлягає врахуванню при тлумаченні договору [4, 14]. Конкретизація цих підходів простежується у правовому регулюванні адаптації до зміни клімату, що охоплює державне планування та здійснення заходів реагування на фактичні й прогнозовані кліматичні ризики. У цьому контексті держави зобов'язані забезпечувати участь заінтересованих груп населення та враховувати гендерні аспекти під час формування і реалізації відповідної політики [4, ст. 7(5)] відповідно до принципів Рамкової конвенції ООН про зміну клімату 1992 року [5, ст. 3(1), 4(1), 4(4)].

Як зазначається у працях A. Savaresi, S. Humphreys, а також у дослідженнях S. Atapattu, інституційне забезпечення інтеграції прав людини й гендерного виміру у міжнародне право навколишнього середовища здійснюється переважно через рішення органів кліматичного режиму та програмні інструменти їх реалізації, які конкретизують очікувані стандарти практики, проте не формують самостійного юридично обов'язкового механізму їх забезпечення. У доктрині це розглядається як прояв структурної фрагментації взаємодії кліматичного та правозахисного режимів, що водночас обмежує ефективність реалізації відповідних міжнародно-правових стандартів [7, с. 28-32; 8, с. 128-137].

Європейське законодавство посилює нормативну взаємодію стандартів прав людини через позитивні зобов'язання держав за Європейською конвенцією з прав людини [15, ст. 2, 8, 14; ст. 6 (1)], а також через вимогу інтеграції принципу рівності жінок і чоловіків у всі політики Європейського Союзу [16, ст. 21, 23, 37]. Додатковим проявом такого підходу є правове регулювання кліматичної нейтральності в Європейському Союзі, яке демонструє перетворення політично сформульованої кліматичної мети на юридично обов'язкове нормативне зобов'язання [17, ст. 2-4]. Саме судова практика перетворює нормативні вимоги на критерії, що можуть бути предметом судової пере-

вірки, які визначають зміст належної обачності держави та ефективність її кліматичної політики. Базовим є рішення Великої палати ЄСПЛ у справі *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, у якому Суд: по-перше, пов'язав серйозні кліматичні ризики з гарантіями статті 8 ЄКПЛ [18, § 519]; по-друге, окреслив стандарти належної обачності держави у здійсненні кліматичних зобов'язань [18, § 550]; по-третє, наголосив на необхідності наявності чітких, вимірюваних та науково обґрунтованих орієнтирів скорочення викидів як передумови перевірки ефективності державної кліматичної політики у світлі позитивних зобов'язань за Конвенцією [18, § 570-573]. Водночас показово, що попри те, що заявниками виступали жінки похилого віку, гендер у рішенні, здебільшого, залишився категорією фактичної вразливості, а не самостійним критерієм перевірки недискримінаційності за статтею 14 ЄКПЛ.

Процедурний аспект екологічної справедливості додатково підсилюється практикою Суду справедливості Європейського Союзу щодо доступу до правосуддя. Зокрема, у справі *Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation v Bezirkshauptmannschaft Gmünd* Суд підтвердив, що національні процесуальні бар'єри не повинні робити неможливим або надмірно ускладнювати судові рішення, здатні впливати на довкілля, відповідно до стандартів доступу до правосуддя, закріплених у Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 року [19].

Разом з тим, процесуальні рішення Європейського суду з прав людини про неприйнятність заяв у справі *Duarte Agostinho and Others v Portugal and 32 Others* окреслює межі юрисдикції Суду та критерії набуття статусу «жертви», тим самим визначаючи процесуальні передумови доступу до судового захисту у кліматичних спорах. Саме зіставлення цих рішень із матеріальними стандартами забезпечує перехід від опису нормативних вимог до ідентифікації системних прогалин у забезпеченні гендерно рівного права на безпечне довкілля [24].

Співвіднесення нормативних стандартів і судової практики дає підстави оцінювати ступінь правового врахування гендерного виміру в міжнародному праві навколишнього середовища через систему взаємопов'язаних критеріїв: (1) забезпечення субстантивної рівності та недискримінації; (2) гарантування участі та доступу до екологічної інформації; (3) забезпечення ефективного доступу до правосуддя; (4) дотримання належної обачності держави при визначенні кліматичних цілей, показників їх досягнення та механізмів контролю виконання [3, п. 383].

Виходячи з наведеного, вважаємо, що перехід від формальної нейтральності до субстантивної гендерної справедливості у кліматичному праві має відбуватися через поєднання трьох взаємопов'язаних механізмів: інтерпретаційних, процедурних і стандартів належної обачності. По-перше, тлумачення кліматичних зобов'язань має системно враховувати правозахисний контекст Паризької угоди [14, ст. 31(2); 4], що забезпечує інтеграцію гендерного компонента преамбули до змістовного визначення обсягу зобов'язань держави та критеріїв їх добросовісного виконання, передусім у сфері адаптації [4, ст. 7(5)]. По-друге, стандарти належної обачності держави мають передбачати врахування принципів недискримінації та субстантивної рівності під час формування і реалізації кліматичної політики держав, а також підлягають судовій оцінці щодо достатності нормативної та інституційної основи, здатної забезпечити досягнення визначених цілей скорочення викидів, їх кількісної визначеності та узгодженості з часовими параметрами реалізації [18, § 550; §§ 570–573] у поєднанні з універсальною вимогою недискримінації, підтвердженою у Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 23 липня 2025 року [3, п. 383]. По-третє, процедурні гарантії (інформація, участь, доступ до правосуддя) мають розглядатися як центральний інструмент субстантивної рівності, оскільки без процесуальної спроможності уразливих груп гендерна рівність не може бути «перевірена» та захищена [15, ст. 6(1), ст. 8; 20]. На цій основі гендерний аргумент доцільно розвивати як самостійний критерій оцінки недискримінаційності кліматичних заходів у розумінні Європейської конвенції з прав людини, де заборона дискримінації застосовується у поєднанні з гарантіями поваги до приватного і сімейного життя, що дозволяє розглядати гендерну нерівність як юридично релевантний чинник перевірки відповідності державної кліматичної політики її конвенційним зобов'язанням. [15, ст. 8, 14]. Сукупно ці підходи дозволяють вибудувати нормативну конструкцію, здатну бути об'єктом судових рішень, у якій гендер є не зовнішнім «соціальним» додатком, а юридично необхідним компонентом виконання державами позитивних кліматичних зобов'язань щодо забезпечення права на безпечне довкілля.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що сучасне міжнародне право навколишнього середовища формально інтегрує правозахисний і гендерний виміри реалізації права на безпечне

довкілля, проте така інтеграція переважно зберігає декларативний характер і не трансформується у чіткі юридичні стандарти виконання державами позитивних кліматичних зобов'язань з урахуванням принципів недискримінації та субстантивної рівності.

Встановлено, що взаємодія міжнародного кліматичного та правозахисного режимів характеризується інституційною фрагментарністю, у межах якої гендерна рівність визнається елементом вразливості, але не функціонує як самостійний критерій оцінки правомірності кліматичних заходів. Водночас універсальні та європейські стандарти разом із судовою практикою формують нормативні орієнтири належної обачності держави, що охоплюють наукову обґрунтованість кліматичних цілей, процесуальні гарантії участі та ефективний доступ до правосуддя, створюючи підґрунтя для юридичної конкретизації субстантивної гендерної рівності у кліматичних зобов'язаннях. Обґрунтовано, що забезпечення субстантивної гендерної рівності у кліматичному праві потребує переходу від формальної нейтральності до інтегрованої правової моделі, у якій гендер є обов'язковим елементом тесту належного виконання державами міжнародно-правових зобов'язань щодо запобігання кліматичній шкоді, що передбачає: (1) системне врахування гендерного виміру при тлумаченні кліматичних договорів; (2) включення принципів недискримінації та субстантивної рівності до змісту стандарту належної обачності держави; (3) розгляд процедурних гарантій участі, доступу до інформації та правосуддя як механізму забезпечення гендерно рівного права на безпечне довкілля.

Доведено, що послідовна юридична інституціоналізація цих підходів забезпечує нормативну реалізацію гендерної рівності у міжнародному кліматичному праві, підвищує узгодженість взаємодії кліматичного та правозахисного режимів і посилює ефективність міжнародно-правових гарантій права людини на безпечне довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Право людини на чисте, здорове і стале довкілля: Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 28.07.2022 № 76/300. URL: https://docs.un.org/en/A/RES/76/300 (дата звернення: 1.02.2026).
2. Право людини на чисте, здорове і стале довкілля: Резолюція Ради ООН з прав людини від 08.10.2021 № 48/13. URL: https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/48/13 (дата звернення: 1.02.2026).
3. Obligations of States in respect of Climate Change: Advisory Opinion of the International Court of Justice, 23 July 2025. URL: https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20250723-adv-01-00-en.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
4. Paris Agreement: international treaty adopted 12 December 2015, entered into force 4 November 2016. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
5. United Nations Framework Convention on Climate Change: international treaty adopted 9 May 1992, entered into force 21 March 1994. URL: https://unfccc.int/files/essential_background/background_publications_htmlpdf/application/pdf/conveng.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
6. Mayer B. Human rights in the Paris Agreement. *Climate Law*. 2016. Vol. 6, No. 1–2. P. 109–117. DOI: https://doi.org/10.1163/18786561-00601007.
7. Savaresi A., Humphreys S. Climate change and human rights: fragmentation, interplay and institutional linkages. In: *Routledge Handbook of Human Rights and Climate Governance* / ed. by S. Duyck, S. Jodoin, A. Johl. London: Routledge, 2018. P. 37–52. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315312576.
8. Atapattu S. A. Climate change under regional human rights systems. In: *Routledge Handbook of Human Rights and Climate Governance* / ed. by S. Duyck, S. Jodoin, A. Johl. London: Routledge, 2018. P. 149–165. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315312576.
9. Wewerinke-Singh M. *State Responsibility, Climate Change and Human Rights under International Law*. Oxford: Hart Publishing, 2019. URL: https://hdl.handle.net/1814/62004.
10. Fredman S. Substantive equality revisited. *International Journal of Constitutional Law*. 2016. Vol. 14, No. 3. P. 712–738. DOI: https://doi.org/10.1093/icon/mow043.
11. Кашинцева О.Ю., Сафонова М.В. Конституційне право людини на безпечне довкілля. *Актуальні проблеми правознавства*. 2025. № 1. С. 247–252. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2082 (дата звернення: 1.02.2026).

12. Гетьман А.П., Анісімова Г.В. Кліматичне законодавство і правовідносини: сучасний стан та перспективи розвитку в контексті забезпечення національної безпеки. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 6–37. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.162.287135.
13. Людина, суспільство, держава: ґендерний вимір : колективна монографія / за заг. ред. К.Б. Левченко, І.М. Сопілко; Нац. авіац. ун-т; ГО «Ла Страда-Україна». Київ; Одеса: Фенікс, 2024. 324 с. URL: https://la-strada.org.ua/wp-content/uploads/2025/02/monography.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
14. Vienna Convention on the Law of Treaties: international treaty adopted 23 May 1969. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
15. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights): Rome, 4 November 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 1.02.2026).
16. Charter of Fundamental Rights of the European Union: proclaimed 7 December 2000, adapted 12 December 2007. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT (дата звернення: 1.02.2026).
17. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/HIS/?uri=celex:32021R1119 (дата звернення: 1.02.2026).
18. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland: Judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 9 April 2024, application no. 53600/20. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206 (дата звернення: 1.02.2026).
19. Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation v Bezirkshauptmannschaft Gmünd: Judgment of the Court of Justice of the European Union, 20 December 2017, case C-664/15. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0664 (дата звернення: 1.02.2026).
20. Urgenda Foundation v. State of the Netherlands : Judgment of the Supreme Court of the Netherlands, 20 December 2019, ECLI:NL:HR:2019:2007. URL: https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
21. Beschluss des Bundesverfassungsgerichts vom 24.03.2021: 1 BvR 2656/18 u. a. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2021/03/rs20210324_1bvr265618.html (дата звернення: 1.02.2026).
22. Friends of the Irish Environment v. Government of Ireland: Judgment of the Supreme Court of Ireland, 31 July 2020, [2020] IESC 49. URL: https://www.climatecasechart.com/documents/friends-of-the-irish-environment-v-ireland-judgment_7533 (дата звернення: 1.02.2026).
23. Billy et al. v Australia: Views of the Human Rights Committee, 22 September 2022, CCPR/C/135/D/3624/2019. URL: https://ccprcentre.org/files/decisions/CCPR_C_135_D_3624_2019_34335_E.pdf (дата звернення: 1.02.2026).
24. Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Others: Decision (inadmissible) of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 9 April 2024, application no. 39371/20. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233261 (дата звернення: 1.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 2.03.2026

© Невара Л.М., Головко Є.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.52

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Онищенко О.В.,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права
факультету права та міжнародних відносин
Державного некомерційного підприємства
«Державний університет «Київський авіаційний інститут»
ORCID: 0009-0009-9376-0078

Онищенко О.В. Інформаційна безпека як складова міжнародної системи протидії тероризму.

У статті досліджується роль інформаційної безпеки в системі міжнародного співробітництва у сфері протидії тероризму, що набуває особливого значення в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, глобалізації комунікативних процесів та зростання частоти кібератак на критичну інфраструктуру держав і міжнародних організацій. Актуальність теми зумовлена трансформацією терористичної діяльності під впливом цифровізації: терористичні мережі дедалі активніше використовують кіберпростір як середовище для планування, координації та здійснення атак, що суттєво ускладнює традиційні підходи до боротьби із цими явищами.

Проаналізовано основні загрози, що виникають унаслідок використання терористичними організаціями інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для координації діяльності, планування та здійснення атак, вербування прихильників, поширення радикальної пропаганди та цілеспрямованої маніпуляції суспільною думкою. Встановлено, що анонімність, транскордонність і висока швидкість поширення інформації в кіберпросторі суттєво посилюють деструктивний потенціал терористичних структур, ускладнюють їх ідентифікацію та нейтралізацію з боку правоохоронних органів.

Розглянуто механізми міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки, включно з діяльністю ООН, НАТО, Європолу та Глобального інтернет-форуму з протидії тероризму (GIFCT). Детально проаналізовано досвід США, Ізраїлю, країн Європейського Союзу та України у формуванні та вдосконаленні національних систем кіберзахисту, виявлено спільні закономірності й специфічні особливості їхніх підходів в умовах різних безпекових середовищ.

Запропоновано комплекс заходів щодо посилення інформаційної складової антитерористичної діяльності: вдосконалення правового регулювання кіберпростору, гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та нормами, створення ефективних систем раннього виявлення й нейтралізації кіберзагроз, протидія онлайн-радикалізації та підвищення цифрової грамотності населення. Обґрунтовано необхідність комплексного міждисциплінарного підходу, що органічно поєднує правові, організаційні, освітні та технологічні інструменти задля зміцнення глобальної інформаційної безпеки й підвищення стійкості суспільства перед сучасними терористичними викликами.

Ключові слова: інформаційна безпека, міжнародний тероризм, кібертероризм, інформаційно-комунікаційні технології, кібератаки, міжнародна співпраця, онлайн-радикалізація, протидія тероризму, гібридна війна.

Onyshchenko O.V. Information security as a component of the international counterterrorism system.

The article examines the role of information security in the system of international cooperation in the field of counterterrorism, which is becoming particularly important in the context of the rapid development of digital technologies, globalization of communication processes, and the increasing frequency of cyberattacks on the critical infrastructure of states and international organizations. The relevance of

the topic is due to the transformation of terrorist activity under the influence of digitalization: terrorist networks are increasingly using cyberspace as an environment for planning, coordinating, and carrying out attacks, which significantly complicates traditional approaches to combating these phenomena.

The main threats arising from the use of information and communication technologies (ICT) by terrorist organizations to coordinate activities, plan and carry out attacks, recruit supporters, spread radical propaganda, and deliberately manipulate public opinion are analyzed. It has been established that anonymity, cross-border nature, and high speed of information dissemination in cyberspace significantly increase the destructive potential of terrorist structures and complicate their identification and neutralization by law enforcement agencies.

The mechanisms of international cooperation in the field of cybersecurity are considered, including the activities of the UN, NATO, Europol, and the Global Internet Forum to Counter Terrorism (GIFCT). The experience of the United States, Israel, European Union countries, and Ukraine in forming and improving national cyber defense systems is analyzed in detail, and common patterns and specific features of their approaches in different security environments are identified.

A set of measures has been proposed to strengthen the information component of counterterrorism activities: improving the legal regulation of cyberspace, harmonizing national legislation with international standards and norms, creating effective systems for early detection and neutralization of cyber threats, countering online radicalization, and improving the digital literacy of the population. The need for a comprehensive interdisciplinary approach that organically combines legal, organizational, educational, and technological tools to strengthen global information security and increase the resilience of society to modern terrorist challenges has been substantiated.

Key words: information security, international terrorism, cyberterrorism, information and communication technologies, cyberattacks, international cooperation, online radicalization, counterterrorism, hybrid warfare.

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів цифрової трансформації суспільства інформаційна безпека набуває принципово нового виміру, виступаючи не лише технічною, але й геополітичною категорією. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) відкрив для терористичних організацій якісно нові можливості для конспіративної діяльності, пропаганди, вербування та координації дій [1]. Водночас цифровий простір перетворився на самостійне поле протиборства між державними структурами і недержавними деструктивними акторами.

Проблематика дослідження перебуває на перетині кількох системних викликів, що детермінують складність і багатовимірність розглянутого феномену. По-перше, широке застосування терористами шифрованих комунікаційних каналів істотно унеможливлює своєчасний моніторинг інформаційних потоків та превентивне реагування з боку спеціальних служб, що суттєво знижує ефективність контртерористичних заходів [2]. По-друге, платформи соціальних медіа функціонують як інструмент масштабної онлайн-радикалізації соціально вразливих груп населення – передусім молоді, – що зумовлює необхідність розробки цілеспрямованих механізмів превентивного впливу [3]. По-третє, кібертерористичні атаки на об'єкти критичної інфраструктури – енергетичного, транспортного, медичного та фінансового секторів – становлять безпосередню й системну загрозу національній безпеці держав, здатну спричинити каскадні наслідки для стабільності суспільних інститутів [4]. По-четверте, відсутність дієвих механізмів міжнародної координації у сфері кібербезпеки, детермінована сукупністю правових колізій, інституційних обмежень та геополітичних суперечностей, суттєво редукує потенціал спільного реагування на транснаціональні терористичні загрози [5]. По-п'яте, забезпечення збалансованого співвідношення між імперативами національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини – зокрема права на приватність і свободи вираження поглядів – залишається предметом гострих дискусій у правовій, політологічній та етичній площинах [6]. Комплексне вирішення зазначених проблем передбачає синтез технологічних, правових та організаційних механізмів, що й обумовлює актуальність і практичну значущість наукової статті.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі ролі інформаційної безпеки в міжнародній системі протидії тероризму та визначенні пріоритетних напрямів удосконалення антитерористичної діяльності в інформаційному просторі в умовах цифровізації глобальних комунікацій.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі **завдання:** дослідити сучасні загрози інформаційної безпеки, пов'язані з терористичною діяльністю; проаналізувати механізми міжна-

родної співпраці у сфері інформаційної протидії тероризму; вивчити досвід провідних країн у забезпеченні кібербезпеки в контексті антитерористичної діяльності; виявити основні проблеми і виклики у цій сфері; сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності інформаційної складової для міжнародного співробітництва у сфері протидії тероризму.

Стан опрацювання проблематики. Науковий дискурс щодо проблематики інформаційної безпеки в антитерористичному вимірі вирізняється високим рівнем міждисциплінарності та концептуальної різноманітності, поєднуючи напрацювання у сфері безпекових студій, міжнародних відносин, кібернетики, права, комунікацій та соціальної психології. Системний аналіз зазначеної тематики засвідчує поступову трансформацію підходів – від традиційного розуміння тероризму до усвідомлення його інформаційно-мережевої природи в умовах цифрової глобалізації.

Серед зарубіжних дослідників вагоме місце посідають праці Bruce Hoffman, який здійснив комплексний аналіз еволюції тероризму, акцентуючи увагу на його адаптації до цифрового середовища та використанні інформаційних технологій як інструменту стратегічного впливу. У його дослідженнях обґрунтовується теза про трансформацію організаційних моделей терористичних структур у напрямі мережевої децентралізації, що безпосередньо впливає на характер інформаційних загроз [7].

Фундаментальний внесок у розроблення концепції кібертероризму зробила Dorothy Denning, яка сформулювала теоретичні засади розмежування кібертероризму, кіберзлочинності та інформаційної війни. Її підхід дозволив окреслити критерії кваліфікації кібератак як терористичних актів та визначити їх потенційний вплив на критичну інфраструктуру і національну безпеку [8].

Значну увагу технологічним та ідеологічним аспектам використання мережевих платформ терористичними організаціями приділив Gabriel Weimann. У його працях Інтернет розглядається як багатофункціональний інструмент – для пропаганди, рекрутингу, координації діяльності та фінансування, що формує новий вимір інформаційно-психологічного впливу [9].

Теоретичне осмислення інформаційних операцій та дезінформаційних стратегій у контексті безпекових загроз ґрунтовно розробив Thomas Rid, який довів, що сучасні інформаційні кампанії мають ознаки складних політико-комунікативних операцій і можуть функціонувати як інструмент гібридного протистояння [10]. У свою чергу, Ben Buchanan дослідив роль кіберзасобів у геополітичному суперництві держав, акцентуючи на стратегічному значенні кібероперацій як елементу стримування та примусу [11].

Отже, сучасна наукова розробленість проблематики інформаційної безпеки в антитерористичному контексті демонструє перехід від фрагментарного аналізу окремих явищ до формування комплексної теоретико-методологічної парадигми, що інтегрує технологічний, правовий, політичний та соціально-психологічний виміри.

Серед вітчизняних науковців помітний внесок у дослідження питань інформаційної безпеки та кібертероризму зробили О. Баранов, М. Гуцалюк, О. Довгань, С. Єсімов, Т. Ткачук [12]. Нормативно-аналітичний вимір проблеми відображено в документах міжнародних організацій – ООН, НАТО, Європолу, ОБСЄ, – а також у Резолюції Ради Безпеки ООН 2341 (2017), яка визнала критичну важливість захисту інфраструктури від кібератак [13].

Разом із тим, динамічний характер еволюції технологій і терористичних загроз обумовлює необхідність подальших досліджень, орієнтованих на розробку адаптивних механізмів забезпечення інформаційної безпеки в антитерористичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека являє собою стан захищеності інформаційного середовища суспільства, що забезпечує його формування, використання та розвиток в інтересах громадян, організацій і держави [14]. У контексті протидії тероризму вона набуває подвійного значення: виступає одночасно об’єктом захисту та інструментом активної антитерористичної боротьби. Концептуальним підґрунтям інформаційної безпеки слугує тріада CIA (Confidentiality – конфіденційність, Integrity – цілісність, Availability – доступність) [15]. Терористичні організації системно намагаються порушити всі три складові: атакуючи критичну інфраструктуру (порушення доступності), поширюючи дезінформацію (порушення цілісності) або викрадаючи конфіденційні дані (порушення конфіденційності). Це перетворює кіберпростір на самостійний операційний вимір терористичної активності, що потребує розробки специфічних інституційних, правових і технологічних інструментів протидії.

Усвідомлення концептуальних засад дозволяє перейти до аналізу конкретних типів загроз, які генерує сучасний тероризм в інформаційному просторі. Широке й диверсифіковане використання

ІКТ терористичними організаціями охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів. Кібертероризм як самостійна форма терористичної діяльності передбачає використання комп'ютерних систем, мереж і даних як безпосередніх об'єктів і засобів атаки [16]. Критична інфраструктура держав – енергетичні системи, водопостачання, транспорт, фінансові установи, урядові мережі та медичні заклади – є пріоритетними цілями кібертерористів. Показовим прикладом є атаки групи хакерів Sandworm на електромережі України у 2015–2016 рр., що залишили без електропостачання сотні тисяч мирних мешканців [17]. Ці події стали першим у світі підтвердженим прикладом деструктивної кібератаки на об'єкти цивільної інфраструктури.

Паралельно з безпосередніми кібератаками терористичні організації активно використовують онлайн-середовище для пропаганди і вербування. Соціальні мережі, відеохостингові платформи та месенджери слугують інструментом поширення пропагандистських матеріалів, залучення та радикалізації нових членів – насамперед серед молоді, – координації дій і фінансування через криптовалютні транзакції [18]. За даними J. Berger і J. Morgan, ІДІЛ у пік своєї активності публікувала до 90 тисяч повідомлень на добу в різних соціальних мережах [19]. Децентралізований і транснаціональний характер такої діяльності суттєво ускладнює її моніторинг та блокування.

Не менш небезпечним виміром інформаційних загроз є цілеспрямовані інформаційні операції та дезінформація. Поширення фейкових новин, маніпуляція громадською думкою та дестабілізація суспільства через скоординовані інформаційні кампанії стали ключовим елементом сучасної гібридної війни [10]. Збройна агресія Росії проти України супроводжується масштабними інформаційними атаками, спрямованими на підрив довіри до державних інституцій, провокування паніки та деморалізацію населення.

Нарешті, усі зазначені форми терористичної активності в онлайн-просторі спираються на використання анонімних мереж і зашифрованих комунікацій. Мережі Tor та I2P, а також зашифровані месенджери активно застосовуються терористами для конспіративного спілкування, уникнення ідентифікації та збуту заборонених товарів у середовищі Darknet [6]. Це принципово ускладнює роботу правоохоронних органів і спецслужб у режимі реального часу.

Транснаціональна природа описаних загроз робить неможливою ефективну протидію ним виключно засобами окремих держав, тому міжнародна координація є необхідною умовою успіху антитерористичних зусиль. На рівні ООН ключову координаційну роль відіграють Контртерористичний комітет (Counter-Terrorism Committee, CTC) та Управління ООН з питань боротьби з тероризмом (UN Office of Counter-Terrorism, UNOCT), які розробляють загальносистемні стратегії і стандарти протидії використанню ІКТ у терористичній діяльності [13]. Резолюція Ради Безпеки ООН 1373 (2001) заклала правову основу для міжнародного співробітництва у цій сфері. Було запроваджено Центр передового досвіду НАТО з питань кіберзахисту (CCDCOE) у Таллінні, який проводить дослідження у сфері кібербезпеки, розробляє Таллінське керівництво з міжнародного права стосовно кібернетичних операцій і формує спільні стандарти поведінки держав у кіберпросторі [5].

Важливу роль у системі міжнародної протидії відіграє й Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (EC3) у структурі Європолу, який координує розслідування злочинів і терористичних дій в онлайн-середовищі, здійснює аналіз загроз і підтримує оперативний обмін розвідувальними даними між державами – членами ЄС [20]. Зусилля міжурядових структур доповнюються діяльністю приватного сектору: Глобальний інтернет-форум з протидії тероризму (Global Internet Forum to Counter Terrorism, GIFCT), заснований у 2017 р. провідними технологічними компаніями (YouTube, Facebook, Microsoft і Твіттер), запровадив спільну базу хешів – своєрідний «відбиток» терористичного контенту – що дозволяє автоматично виявляти й видаляти пропагандистські матеріали з платформ. Використання алгоритмів штучного інтелекту та машинного навчання у цьому процесі дозволяє масштабувати протидію та скорочувати час реагування [3].

Поряд із міжнародними механізмами надзвичайно важливим є накопичений провідними державами національний досвід формування систем кіберзахисту. Сполучені Штати Америки мають найбільш розвинену систему кібербезпеки та протидії тероризму: Агентство національної безпеки (National Security Agency, NSA), Агентство з кібербезпеки та безпеки інфраструктури США (Cybersecurity and Infrastructure Security Agency, CISA) і Федеральне бюро розслідувань (Federal Bureau of Investigation, FBI) здійснюють скоординований моніторинг кіберпростору. «Патріотичний акт» (USA PATRIOT Act) надав розширені повноваження для відстеження електронних комунікацій, водночас спровокувавши тривалу суспільну дискусію щодо меж допустимого

державного втручання в приватне життя [6]. Ізраїль, у свою чергу, є визнаним світовим лідером у сфері кібербезпеки: підрозділ 8200 Сил оборони країни спеціалізується на кіберрозвідці та нейтралізації цифрових загроз, а ізраїльська практика активного моніторингу соціальних мереж і систем раннього виявлення радикалізації вважається одним із найефективніших підходів у світі й активно вивчається іншими державами [9].

Європейський Союз, у свою чергу, розробив комплексну нормативно-правову базу кібербезпеки: Директива NIS2 (2022/2555) встановлює мінімальні обов'язкові стандарти безпеки для операторів критичної інфраструктури, а Регламент (ЄС) 2021/784 зобов'язує цифрові платформи видаляти терористичний контент протягом однієї години після отримання відповідного повідомлення [20]. Така регуляторна архітектура забезпечує системність і юридичну визначеність у сфері протидії тероризму в цифровому середовищі. Особливого розгляду заслуговує досвід України, яка напрацювала унікальну практику протистояння кібератакам і гібридним загрозам, що має значення далеко за межами країни. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017) заклав правові основи захисту кіберпростору, а Стратегія кібербезпеки України (2021) визначила стратегічні пріоритети на середньострокову перспективу. Створення Центру протидії дезінформації при РНБО, розбудова спеціалізованих кіберпідрозділів у складі Збройних Сил і розвиток партнерства з міжнародними організаціями дозволили ефективно протистояти безпрецедентному тиску в інформаційному просторі.

Попри помітний прогрес, глобальна система інформаційної безпеки в антитерористичному контексті стикається з низкою суттєвих проблем. Передусім, стрімкий технологічний розвиток випереджає можливості правоохоронних органів адаптуватися до нових загроз: поява квантових обчислень, генеративного штучного інтелекту та deepfake-технологій відкриває терористам якісно нові інструменти маніпуляції та конспірації [11]. Тісно пов'язаною з цим є проблема балансу між безпекою та правами людини: розширений моніторинг інформаційного простору неминуче ставить питання дотримання права на приватність і свободу слова, формуючи поле постійних правових і суспільних колізій [6]. Окремим викликом залишається правова і юрисдикційна фрагментація: глобальний характер Інтернету та суттєві відмінності національних законодавств ускладнюють міжнародне переслідування кіберзлочинців і терористів, що діють на території різних держав [5]. Технологічний розрив між розвиненими державами та країнами, що розвиваються, залишається суттєвим: обмеженість ресурсів для створення ефективних систем кібербезпеки в останніх формує вразливі ланки у глобальній архітектурі інформаційної безпеки [1].

З урахуванням виявлених проблем та узагальнення міжнародного досвіду за результатами проведеного дослідження сформульовано комплекс практичних рекомендацій. Першочерговим напрямом є розвиток технологій штучного інтелекту для автоматичного виявлення терористичного контенту, аналізу великих масивів даних і прогнозування загроз на основі поведінкових патернів – впровадження таких систем дозволить суттєво підвищити швидкість реагування на нові загрози [4]. Поряд із цим необхідне посилення міжнародної правової бази через укладення конвенцій про кібербезпеку та протидію кібертероризму, гармонізацію відповідних національних законодавств з міжнародними стандартами і вироблення обов'язкових норм поведінки держав у кіберпросторі [13]. Практичне значення матиме і створення глобальної платформи обміну інформацією про кіберзагрози в режимі реального часу, що інтегрує дані від державних, міжурядових і приватних структур із використанням уніфікованих протоколів обміну даними. Водночас необхідні інвестиції в підготовку фахівців у сфері кібербезпеки та контртероризму, включно з програмами двосторонньої і багатосторонньої технічної допомоги країнам, що розвиваються, з метою подолання технологічного розриву [1]. Реалізація зазначених заходів потребує розбудови механізмів співпраці держав і приватного сектору, технологічних корпорацій, академічної спільноти і структур громадянського суспільства для спільного вироблення стандартів і реагування на загрози. Нарешті, ефективним доповненням технологічних і правових інструментів стане впровадження масштабних програм цифрової грамотності, спрямованих на підвищення стійкості населення до пропаганди та дезінформаційних операцій, а також розроблення систем раннього виявлення онлайн-радикалізації, заснованих на мережевому аналізі та моніторингу поведінкових індикаторів із суворим дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини [8].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що інформаційна безпека стала невід'ємною та критично важливою складовою в міжнародно-правовому механізмі протидії теро-

ризму. Цифрова трансформація суспільства кардинально змінила природу терористичних загроз: сучасні терористичні організації активно використовують ІКТ для координації, пропаганди, вербування, фінансування та безпосереднього здійснення атак на критичну інфраструктуру держав.

Встановлено, що ефективна протидія інформаційним загрозам терористичного характеру вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу, що органічно поєднує технологічні, правові, організаційні та міжнародні механізми. Жоден з цих компонентів сам по собі не є достатнім: лише їх системна взаємодія здатна забезпечити адекватну відповідь на багатовимірний характер сучасних загроз.

Міжнародна співпраця, оперативний обмін розвідувальними даними, розвиток передових технологій і партнерство з приватним сектором виступають ключовими факторами ефективності. Досвід України у протидії російській агресії та гібридним загрозам наочно демонструє важливість інтеграції інформаційної безпеки в загальну систему національної безпеки та переваги міжнародного партнерства в умовах асиметричного протистояння.

Водночас залишаються актуальними проблеми забезпечення балансу між потребами безпеки й захистом прав людини, гармонізації міжнародного законодавства та подолання технологічного розриву між державами. Перспективними напрямами подальших досліджень є розробка адаптивних правових стандартів поведінки у кіберпросторі, вдосконалення механізмів міжнародного партнерства та дослідження можливостей застосування технологій штучного інтелекту в системах раннього виявлення кіберзагроз.

Відтак, інформаційна безпека є не другорядним, а центральним елементом сучасної архітектури глобальної безпеки, без належного забезпечення якого ефективна протидія тероризму у XXI столітті є принципово неможливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Global Cybersecurity Index. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Pages/Global-Cybersecurity-Index.aspx.
2. Conway M. Terrorist «Use» of the Internet and Fighting Back. Information & Security. *An International Journal*. 2006. Vol. 19. P. 9–30.
3. Klausen J. Tweeting the Jihad: Social Media Networks of Western Foreign Fighters in Syria and Iraq. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2015. Vol. 38. No. 1. P. 1–22. URL: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/1057610X.2014.974948.
4. Wilson C. Computer Attack and Cyberterrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress. Washington: Congressional Research Service, 2005. 46 p. URL: https://www.everycrsreport.com/files/20050401_RL32114_1729f8812bf5a0b031dcb5b714921fe531634223.pdf.
5. Schmitt M.N. Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2017. 569 p.
6. Etzioni A. Privacy in a Cyber Age: Policy and Practice. New York: Palgrave Macmillan, 2015. 248 p.
7. Hoffman B. Inside Terrorism. 3rd ed. New York: Columbia University Press, 2017. 528 p.
8. Denning D.E. Terror's Web: How the Internet is Transforming Terrorism. Handbook of Internet Crime / Y. Jewkes, M. Yar (eds.). Willan Publishing, 2009. URL: https://scispace.com/pdf/terrors-web-how-the-internet-is-transforming-terrorism-3pji2deqlf.pdf.
9. Weimann G. Terrorism in Cyberspace: The Next Generation. Washington, D.C. Woodrow Wilson Center Press. 2015. 296 p.
10. Rid T. Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020. 528 p.
11. Buchanan B. The Hacker and the State: Cyber Attacks and the New Normal of Geopolitics. Cambridge: Harvard University Press, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/392622180_Ben_BUCHANAN_The_Hacker_and_the_State_Cyber_Attacks_and_the_New_Normal_of_Geopolitics_Cambridge_Harvard_University_Press_2020.
12. Довгань О.Д., Ткачук Т.Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки держави як підгалузь інформаційного права: теоретичний дискурс. URL: https://ippi.org.ua/dovgan-od-tkachuk-tyu-pravove-zabezpechennya-informatsiinoi-bezpeki-derzhavi-yak-pidgaluz-informatsi.

13. United Nations Security Council. Resolution 2341 (2017) on Protection of Critical Infrastructure against Terrorist Attacks. UN Doc. S/RES/2341, 13 February 2017. URL: https://docs.un.org/en/s/res/2341(2017).
14. Von Solms R., Van Niekerk J. From Information Security to Cyber Security. *Computers & Security*. 2013. Vol. 12. No.1. P. 97–102.
15. Whitman M.E., Mattord H.J. Principles of Information Security. 6th ed. Boston: Cengage Learning, 2018. 711 p. URL: https://unidel.edu.ng/focelibrary/books/Principles%20of%20Information%20Security%20by%20Whitman,%20Michael%20Mattord,%20Herbert%20(z-lib.org).pdf.
16. Jarvis L., Macdonald S., Nouri L. The Cyberterrorism Threat: Findings from a Survey of Researchers. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2014. Vol. 37. No. 1. P. 68–90.
17. Greenberg A. Sandworm: A New Era of Cyberwar and the Hunt for the Kremlin's Most Dangerous Hackers. New York: Doubleday, 2019. 368 p.
18. Hsinchun C. Dark Web: Exploring and Data Mining the Dark Side of the Web. URL: http://repo.darmajaya.ac.id/4446/1/Dark%20Web_%20Exploring%20and%20Data%20Mining%20the%20Dark%20Side%20of%20the%20Web%20%28%20PDFDrive%20%29.pdf.
19. Berger J. M., Morgan J. The ISIS Twitter Census: Defining and Describing the Population of ISIS Supporters on Twitter. URL: https://www.brookings.edu/articles/the-isis-twitter-census-defining-and-describing-the-population-of-isis-supporters-on-twitter.
20. Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2023. The Hague: Europol, 2023. URL: https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2023.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Онищенко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.9:347.4+339.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.53

ОСОБЛИВОСТІ ТРАСТОПОДІБНИХ КОНСТРУКЦІЙ У КОНТИНЕНТАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ: КВЕБЕК, ЛУЇЗІАНА, ФРАНЦІЯ

Павлюк Я.В.,
аспірант,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-1181-1901

Павлюк Я.В. Особливості трастоподібних конструкцій у континентальних правових системах: Квебек, Луїзіана, Франція.

Стаття присвячена комплексному порівняльно-правовому аналізу трастоподібних конструкцій у континентальних правових системах на прикладі Квебеку, Луїзіани та Франції. Актуальність дослідження зумовлена процесами глобалізації, розвитком міжнародної торгівлі та фінансових ринків, що спричинили необхідність визнання й адаптації трастів, створених у юрисдикціях загального права, у державах континентальної правової традиції. Особлива увага приділяється проблемі узгодження інституту довірчого управління майном із фундаментальним для континентального права принципом єдності права власності та відсутністю поділу права власності на право власності за законом (legal title) та бенефіціарне право власності (beneficial title).

У статті показано, що розглянуті континентальні правові системи виробили власні підходи до запровадження економічної функції трасту, а саме: забезпечення сегрегації активів, фідуціарного контролю за довірчим управителем та захист майна від вимог кредиторів. При цьому класична модель трасту загального права не може бути механічно імпортована до континентальних правових систем.

Проаналізовано різні моделі адаптації трастових механізмів. Квебекська модель ґрунтується на концепції автономного цільового патримонію (patrimoine d'affectation), що дозволяє відокремити майнову масу без надання права власності ані довірчому управителю, ані бенефіціару. Луїзіана зберігає класичне континентальне розуміння власності, формально наділяючи управителя правом власності на активи трасту, однак обмежуючи його фідуціарними обов'язками та правами вимоги бенефіціара. Французький підхід реалізовано через інститут фідуції як договірної конструкції з передачею права власності фідуціару, доповненої обов'язковою реєстрацією та посиленими вимогами контролю з боку держави.

У статті доведено, що запозичення (рецепція) трасту в континентальному праві відбувається не шляхом запозичення концепцій загального права, зокрема доктрини права справедливості (equity), а через структурну адаптацію його функціонального призначення до власних правових категорій. Досліджені моделі свідчать про гнучкість континентальних правових систем та їх здатність інтегрувати складні фідуціарні механізми без порушення системної цілісності, забезпечуючи водночас ефективний захист активів та баланс інтересів учасників правовідносин.

Ключові слова: траст, довірчий управитель, бенефіціар, довірча власність, загальне право, континентальне право, фідуція, патримоній, фідуціарні обов'язки.

Pavliuk Y.V. Specific Features of Trust-Like Constructions in Civil Law Systems: Quebec, Louisiana, France.

The article is devoted to a comprehensive comparative legal analysis of trust-like constructions in civil law systems, using the examples of Quebec, Louisiana, and France. The relevance of the study can be attributed to globalisation and the development of international trade and financial markets, which have necessitated the recognition and adaptation of trusts created in common law jurisdictions within

countries belonging to the civil law tradition. Particular attention is paid to the problem of reconciling the institution of trust-based asset management with the fundamental civil law principle of the unity of ownership and the absence of a division of ownership into legal title and beneficial title.

The article demonstrates that the civil law systems under consideration have developed their own approaches to institutionalising the economic function of the trust - namely, ensuring asset segregation, fiduciary control over the manager, and protection of assets from creditors' claims. At the same time, the classical common law model of the trust cannot be mechanically transplanted into civil law systems.

Various models of adaptation of trust mechanisms are analysed. The Quebec model is based on the concept of an autonomous patrimony by appropriation (patrimoine d'affectation), which allows for the segregation of a pool of assets without granting ownership rights either to the trustee or to the beneficiary. Louisiana preserves the classical civil law understanding of ownership, formally vesting title to trust assets in the trustee, while limiting this title through fiduciary duties and the beneficiary's personal rights of claim. The French approach is implemented through the institution of the fiducie as a contractual arrangement involving the transfer of ownership to the fiduciary, supplemented by mandatory registration and enhanced requirements of public oversight.

The article argues that the reception of the trust in civil law does not occur through the transplantation of common law concepts, in particular the doctrine of equity, but through a structural adaptation of its functional purpose to domestic legal categories. The examined models demonstrate the flexibility of civil law systems and their ability to integrate complex fiduciary mechanisms without undermining systemic coherence, while ensuring effective asset protection and a balanced consideration of the interests of the parties involved.

Key words: trust, trustee, beneficiary, trust ownership, common law, civil law, fiducie, patrimony, fiduciary duties.

Постановка проблеми. Глобалізація та інтенсифікація міжнародної торгівлі зумовили необхідність визнання у державах континентальної правової системи трастів, створених у юрисдикціях загального права. Особливо це стосується бізнес-трастів (інвестиційних, пенсійних, корпоративних, боргових), які активно використовуються в міжнародних фінансових трансакціях. Водночас континентальні правові системи не визнають поділу права власності право власності за законом та бенефіціарне право власності, що становить фундамент класичного англійського трасту.

Ключова проблема полягає в узгодженні інституту довірчого управління майном із принципом єдності права власності, а також у забезпеченні функціональної ізоляції активів від вимог кредиторів управителя. Відсутність прямого аналога трасту змушує континентальні юрисдикції шукати власні конструкції, здатні відтворити його економічну функцію без запозичення концепції права справедливості (*equity*).

Метою дослідження є систематизація та порівняння підходів до запровадження довірчої власності (трасту) у юрисдикціях континентального права, аналіз моделей регулювання довірчої власності, запроваджених у Квебеку, Луїзіані та Франції та простеження закономірностей функціонування трастоподібних конструкцій на прикладі запропонованих юрисдикцій.

Стан опрацювання проблематики. На міжнародному рівні питання трастоподібних конструкцій у континентальних правових системах, а також проблеми адаптації інституту трасту до континентальної правової традиції досліджували такі автори, як Л. Сміт [1], А. Поповічі [2]., Ф. дю Туа [3], Д. Хейтон [4]. У їхніх працях проаналізовано правову природу трасту в змішаних правових системах Квебеку та Луїзіани, особливості кодифікації довірчої власності у Цивільному кодексі Квебеку, розвиток інституту *fiducie* у Франції, а також співвідношення понять "патримоній", "фідуція" та "довірча власність". Окрема увага приділялася концепції відокремленого майнового масиву (patrimoine d'affectation), фідуціарним обов'язкам управителя та трансформації класичної моделі права власності в умовах рецепції трастових механізмів.

Серед українських науковців проблематику довірчої власності, фідуціарних правовідносин та можливостей імплементації трастоподібних конструкцій у вітчизняну правову систему досліджували О. Виговський [5], Р. Майданик [6], Г. Буяджи [7], Н. Перестюк [8] та інші. Їхні праці присвячені з'ясуванню правової природи довірчої власності, співвідношенню моделі трасту у загальному праві з конструкціями континентального права, аналізу інституту фідуції та перспективам запровадження ефективних механізмів управління майном у цивільному законодавстві України.

Водночас комплексний порівняльно-правовий аналіз трастоподібних конструкцій у континентальних правових системах, таких як Квебек, Луїзіана та Франція, з урахуванням особливостей їхніх правових систем, розуміння права власності та підходів до довірчої власності, потребує подальшого наукового осмислення та аналізу.

Виклад основного матеріалу. У континентальній правовій традиції право власності розглядається як сукупність повноважень володіння (*usus*), користування та отримання плодів (*fructus*) і розпорядження (*abusus*). Такий підхід не допускає поділу права власності на право власності за законом (*legal title*) та бенефіціарне право власності (*beneficial title*), як це відбувається в англійському праві. Тому траст у чистому вигляді не може бути імпортований до правових систем континентального права. Натомість він або тлумачиться як договірна конструкція, або трансформується у спеціальний правовий інститут (фідуція чи статутний траст), де бенефіціар зазвичай має право вимоги до управителя (*in personam*), а не речове право (*in rem*).

Історично найближчим аналогом трасту в континентальній традиції була римська конструкція *fideicommissum*, що передбачала передачу майна з обов'язком подальшого відчуження третій особі. В сучасних умовах ключовим викликом є створення механізмів, які забезпечують відокремлення активів, фідуціарний контроль за довірчим управителем і захист інтересів бенефіціара, зокрема в разі неплатоспроможності довірчого управителя. У загальному праві ці функції історично виконувало право справедливості (*equity*); у континентальних системах альтернативою виступають договірні та кодифіковані механізми відповідальності.

Проблема визнання трастів особливо гостро постала наприкінці XIX – на початку XX століття у Франції, а також у Луїзіані та Квебеку, які тісно інтегровані з юрисдикціями загального права у США та Канаді відповідно. Частина держав обрала шлях внутрішньої інституціоналізації трастоподібних конструкцій, інші – модель визнання іноземних трастів без створення повного внутрішнього аналога.

Важливим кроком у врегулюванні міжнародних трастових відносин стало прийняття Гаазької конвенції 1985 року про право, що застосовується до трастів та їх визнання, яка сформувала уніфіковані критерії розуміння трасту та поклала на держави-учасниці обов'язок визнавати іноземні трасти за визначених умов [9].

Подальший аналіз зосереджується на особливостях інтеграції трасту та трастоподібних конструкцій у правових системах Квебеку, Луїзіани та Франції як прикладах різних моделей адаптації цього інституту в межах континентальної правової традиції.

Квебек. Законодавство Квебеку розмежовує концепцію власності (*ownership*), яка є неподільною, та право довірчого управління (*management*). Власник (*owner*) має право володіти, розпоряджатися та користуватися своїм майном на власну користь (*self-benefit*). Власник має як майнові права (*real rights*), так і немайнові права (*subjective rights*). Натомість, договірний управитель (*manager*) має лише договірні обов'язки щодо управління майном, відповідні повноваження та обмежені права, в той час як бенефіціарні права на майно зберігаються за його власником.

Запровадження трасту (довірчої власності) в правовій системі Квебеку супроводжувалося внесенням змін до Цивільного кодексу Квебеку (Code Civil du Québec) у 1994 році, внаслідок чого з'явилася концепція фідуції (*fiducie*). Фідуція функціонує через створення майна цільового призначення (*patrimoine d'affectation*), автономної майнової маси (майнового комплексу), якою керує довірчий управитель (*fiduciaire*), наділений виключними повноваженнями щодо управління майно. Для існування фідуції необхідні три елементи: (1) передача активів із майна установника до (2) відокремленого майна фідуції, яке виділене під (3) визначену мету, причому прийняття довірчим управителем є підставою його обов'язку тримати й адмініструвати майно [10]. Титул бенефіціара (*title*) є лише документарним підтвердженням того, що він має право на прибуток від майна (*property interest*). Управління фідуцією цілковито покладається на довірчого управителя фідуції, який має повноваження на власний розсуд здійснювати будь-який правочин в інтересах фідуції.

Доктринально така конструкція має два важливих наслідки. По-перше, довірчий управитель здійснює функціональний контроль над майном фідуції без права власності на майно, тобто може управляти й відчужувати активи настільки, наскільки це потрібно для досягнення мети фідуції, але діє в межах своїх фідуціарних обов'язків "на умовах повного адміністрування". По-друге, довірчий управитель виступає для третіх осіб як повноважна сторона для укладання трансакцій від імені фідуції за умови його належного представництва та обсягу повноважень.

Відокремленість майна фідуції має ключове значення в спорах про неплатоспроможність та задоволення вимог кредиторів [11]. Суди проводять розрізнення між фідуціарними відносинами та простими агентськими відносинами з передачею майна в управління за тим критерієм, що довірчий управитель повинен мати реальні та виключні управлінські повноваження. Майно фідуції може бути захищеним від звернення стягнення з боку кредиторів установника, якщо дотримані всі формальності для створення фідуції [12].

Питання статусу та регулювання фідуцій часто виникає в контексті сімейних та спадкових відносин. Верховний суд Канади зазначав, що застосування фідуції не може використовуватися для обходу імперативних норм сімейного права (наприклад, щодо обов'язкової частки спадщини чи режиму майна подружжя) [13].

Отже, запровадження фідуції у праві Квебеку стало відповіддю континентальної правової системи на практичну потребу – забезпечити утримання та управління майном для визначеної мети через створення юридично відокремленої майнової маси, не наділяючи її статусом юридичної особи та не передаючи довірчому управителю права власності на це майно.

Цивільний кодекс Квебеку закріплює інститут фідуції в межах категорій континентальної правової традиції, зокрема через концепцію відокремленого патримонію. Водночас така конструкція дозволяє досягти функціонального результату, аналогічного класичному трасту загального права: повної передачі майна засновником, здійснення виключного управління довірчим управителем та забезпечення ізоляції активів від вимог кредиторів засновника.

Луїзіана. Попри спільне коріння у французькому цивільному праві, Луїзіана та Квебек виробили різні підходи до розуміння та запровадження трастів. Початково право Луїзіани не передбачало існування трастів. Навіть існувала конституційна заборона на створення інститутів довірчої власності (за певними винятками) [14]. Концепція трасту в Луїзіані є результатом впровадження класичного трасту загального права в континентально-правовий контекст з урахуванням того, що правова система Луїзіани уникала ідеї поділу права власності на право власності за законом та бенефіціарне право власності, а також зважаючи на обмеження публічного порядку, такі як концепція обов'язкової частки спадщини (*forced heirship*) [15].

У 1964 році був прийнятий Трастовий кодекс Луїзіани (Louisiana Trust Code), який врегулював створення та функціонування трастів. Кодекс визначає траст як правовідносини, які виникають з передачі титулу (*title*) на майно довірчому управителю (*trustee*) для управління "як фідуціарій" на користь бенефіціара [16]. Трастовий кодекс Луїзіани детально визначає суб'єктів трастових відносин та їхні обов'язки, формальності щодо створення та припинення трастів, положення щодо фідуціарних обов'язків довірчого управителя трасту.

Таким чином луїзіанському трасту притаманні ключові ознаки класичного трасту з юрисдикцій загального права без запозичення концепції права справедливості (*equity*) з загального права. По-перше, право власності на активи трасту належить довірчому управителю. По-друге, активи трасту відділені від особистих активів довірчого управителя, який повинен діяти в інтересах бенефіціарів під час управління цими активами та має перед ними фідуціарні обов'язки.

Таке розуміння трасту функціонально наближає його до відокремленого майнового комплексу (патримонію), як у випадку з квебекською фідуцією. При цьому траст не є самостійним суб'єктом чи окремою юридичною особою, а кодифікованою правовою конструкцією для структурування майнових і фідуціарних прав та обов'язків сторін.

У знаковій судовій справі *Рід проти Сполучених Штатів (Read v. United States)*, П'ятий окружний апеляційний суд США пояснює, що на відміну від загального права, у Луїзіані траст не є за своєю природою поділом права власності, а правовідносинами, що виникають внаслідок передачі права власності (правового титулу) на майно довірчому управителю на користь бенефіціара. Лише довірчий управитель має право власності на активи (речове право в термінології континентального права), а бенефіціар має особисте право вимоги до довірчого управителя [17].

Зміст поняття "титул" (*title*) також тлумачився Верховним судом штату Луїзіана у справі *Рейнольдс проти Рейнольдс (Reynolds v. Reynolds)*, де суд постановив, що наміром сторін при передачі права власності (титулу) управителю трасту є саме передача йому права власності на майно [18]. Складовими права власності, що передаються управителю трасту є право володіння, розпоряджання і користування (*immediacy, dominion and authority*). При цьому наголошується, що бенефіціар трасту володіє лише правом вимоги до управителя трасту.

Хоча Трастовий кодекс Луїзіани прямо передбачає, що право власності на активи трасту нале-

жать довірчому управителю, він одночасно встановлює чіткі правила відокремлення та контролю за активами трасту. Довірчий управитель повинен зберігати активи трасту окремо від власних активів (*segregation*) і вживати розумних заходів для контролю та захисту активів трасту. У контексті норм про банкрутство, у певних випадках передбачається можливість для кредиторів висувати вимоги щодо активів трасту, коли такі кредитори є кредиторами трасту (тобто укладають угоди з довірчим управителем трасту, який діє від імені трасту, а не від свого імені), а також особистими кредиторами бенефіціара.

Фідуціарні обов'язки довірчого управителя трасту кодифіковані у Трастовому кодексі Луїзіани та виникають в силу законодавства, а не права справедливості, як у випадку з класичним трастами загального права. У разі порушення своїх фідуціарних обов'язків довірчий управитель несе відповідальність за втрату чи знецінення активів або недоотримання прибутку, що виникло внаслідок такого порушення.

Слідуючи своїй континентально-правовій природі і враховуючи відсутність концепції права справедливості, право Луїзіани передбачає чіткі законодавчі формальності для створення трасту: письмова форма, необхідність додаткового нотаріального посвідчення та вимоги щодо підписання акту про створення трасту за участю свідків. Зміни чи припинення трасту можливі лише настільки, наскільки засновник трасту передбачив таку можливість. Судова практика також підтверджує, що припинення трасту можливе лише у разі, якщо таке право було передбачено при його створені (*indestructibility of trust*), що певною мірою контрастує з класичним підходом загального права, який передбачає більш широкі можливості для припинення трасту [19]. Судове втручання в діяльність трасту можливе лише у виняткових випадках - наприклад, при істотній зміні обставин, якщо незмінність трасту зруйнує або істотно підірве його цілі, або для захисту інтересів бенефіціара (*spendthrift*).

Досвід Луїзіани демонструє, що імплементація трасту в континентальну правову систему можлива не шляхом механічного перенесення класичної моделі трасту загального права та права справедливості, а через її адаптацію до засад континентальної правової традиції. Вирішальним є не формальне використання терміну "траст", а фактичний зміст правовідносин і їх вплив на майнову сферу, зокрема забезпечення відокремлення активів, мінімізація конфлікту інтересів довірчого управителя та визначення особливостей режиму задоволення вимог кредиторів.

Адаптація трастової конструкції в Луїзіані здійснюється зі збереженням континентального розуміння права власності: право власності на активи трасту формально належить довірчому управителю (що відрізняє цю модель від квебекської фідуції). Водночас таке право є функціонально обмеженим – воно обтяжене особистим (а не речовим) правом вимоги бенефіціара до управителя та його фідуціарними обов'язками щодо належного управління майном в інтересах бенефіціара.

Відсутність характерних для права справедливості (*equity*) некодифікованих засобів захисту компенсується детальною нормативною регламентацією: законодавство Луїзіани чітко визначає порядок створення трасту, права й обов'язки сторін, обсяг фідуціарних обов'язків управителя та механізми взаємодії з кредиторами. У підсумку луїзіанський траст досягає функціональних результатів, притаманних класичному трасту загального права, водночас органічно інтегруючись у структуру континентальної правової системи та відповідаючи її імперативним засадам.

Франція. Як і у Квебеку та Луїзіані, історичною перешкодою для появи трастів у Франції було протиріччя між традиційним уявленням про єдність права власності (*unité du patrimoine*) у французькому праві (з розрізненням правомочностей володіння, користування та розпоряджання) та природою трасту, який передбачає розуміння права власності як розподіл на право власності за законом та бенефіціарне право власності.

До моменту кодифікації трасту (упродовж 19-20 століть) у французькому законодавстві іноземні трасти не визнавалися французькими судами як окрема правова категорія, а правові відносини, які виникали, кваліфікувалися через аналогічні правові інструменти французького права, залежно від суті відносин (доручення, зберігання, дарування, заповіт тощо). Суди також могли обмежувати правові наслідки трасту, передбачені сторонами, посилаючись на імперативні норми французького публічного порядку, насамперед пов'язані з питаннями обов'язкової частки спадщини (*réserve héréditaire*). У 1991 році Франція підписала Гаазьку конвенцію про трасти 1985 року, але досі її не ратифікувала, тому універсального механізму визнання іноземних трастів у Франції немає. Питання визнання іноземних трастів вирішуються згідно з колізійними нормами міжнародного приватного права і вимогами публічного порядку у французькому праві.

У 2007 році у Цивільному кодексі Франції (Code civil de France) запровадили поняття фідуції (*fiducie*). Французьке законодавство передбачає нагляд за фідуціями з боку держави шляхом їх реєстрації в Національному реєстрі фідуцій та податкових органах, а також містить детальні положення про звітність довірчого управителя перед бенефіціарами, порядок призначення тимчасових чи нових довірчих управителів та припинення фідуції шляхом розподілу її активів. Договір фідуції може укладатися на 99 років.

Фідуція в праві Франції - це договір, укладений у письмовій формі, що передбачає передачу активів довірчому управителю (фідуціарію), який утримує їх як відокремлений майновий комплекс (патримоній), відділений від власного майна, та діє виключно в інтересах та на користь бенефіціарів. Право власності на майно фідуції формально належить довірчому управителю, а права бенефіціара врегульовані умовами договору та законодавчими нормами та захищені можливістю здійснювати судовий контроль над діяльністю довірчого управителя. Активи фідуції захищені від неплатоспроможності довірчого управителя, а відкриття процедур неплатоспроможності щодо нього не поширюється на активи фідуції [20]. Так звана фідуціарна власність довірчого управителя за договором фідуції не передбачає його абсолютних майнових прав, він може використовувати ці права виключно для досягнення цілей, для яких створювалася фідуція.

Касаційний суд Франції розтлумачив, що фідуція передбачає дійсне передання речового права, а не лише надання довірчому управителю повноважень. Довірчий управитель здійснює своє право лише для визначеної мети та зобов'язаний передати його назад на вимогу фідуціанта після завершення договірних відносин або після настання погодженого строку [21].

Довірчим управителем можуть виступати лише окремі категорії осіб (банківські установи, фінансові установи, страхові компанії та, у певних випадках, адвокати). Фідуціарні обов'язки довірчого управителя виникають в силу законодавства, а договір здебільшого визначає як саме вони виконуються. Такі обов'язки включають: необхідність утримувати передані активи фідуції окремо від власного майна та діяти для визначеної мети на користь бенефіціара; зазначати, що дієш як довірчий управитель у відносинах з третіми особами; звітувати перед бенефіціаром щодо своєї діяльності; нести відповідальність за збитки, завдані під час управління активами фідуції, своїм власним майном.

Згідно з Цивільним кодексом Франції, існує дві моделі фідуції: фідуція для управління активами (*fiducie gestion*) та забезпечувальна фідуція (*fiducie sûreté*). Фідуція для управління активами використовується для довірчого управління або захисту майна та передбачає, що довірчий управитель розпоряджається активами на користь бенефіціара. Забезпечувальна фідуція є механізмом забезпечення боргових зобов'язань (кредиту). Установник (боржник) передає у тимчасове володіння фідуціарію майно як гарантію сплати визначеної заборгованості (кредиту).

Досвід Франції демонструє ще один варіант імплементації трастової концепції у правопорядок держав континентальної правової системи – через інститут фідуції. Як і у випадку Квебеку та Луїзіани, йдеться не про буквальне запозичення класичної моделі трасту загального права, а про адаптацію його економічної та функціональної сутності з урахуванням особливостей національного цивільного законодавства та вимог публічного порядку.

Специфіка французької моделі полягає в її договірній природі: фідуція розглядається насамперед як договір управління майном. Подібно до луїзіанської конструкції, право власності на активи фідуції переходить до довірчого управителя (фідуціара), тоді як бенефіціар наділяється правом вимоги до фідуціара, що випливає з договору та положень Цивільного кодексу Франції.

Французьке законодавство розмежовує фідуцію, створену з метою управління майном, і забезпечувальну фідуцію, яка використовується як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на користь кредитора. Усі процедурні та формальні аспекти створення фідуції детально врегульовані в Цивільному кодексі Франції та спеціальних нормативних актах. Крім того, встановлено обов'язковість державної реєстрації договору фідуції та передбачено підвищені професійні вимоги до осіб, які можуть виконувати функції довірчого управителя.

Висновки. Порівняльний аналіз підходів Квебеку, Луїзіани та Франції свідчить, що повна рецепція класичного трасту загального права в континентальних правових системах є неможливою з огляду на принцип єдності права власності та відсутність поділу на право власності за законом та бенефіціарне право власності. Натомість у кожній юрисдикції відбувається адаптація економічної функції трасту до внутрішньої логіки континентального права з урахуванням кодифікованого характеру регулювання, імперативних норм і вимог публічного порядку.

Квебек здійснив найглибшу концептуальну трансформацію, запровадивши фідуцію як автономний цільовий патримоній, що забезпечує відокремлення активів без передачі права власності довірчому управителю чи бенефіціару. Луїзіана зберегла класичне розуміння права власності, наділивши довірчого управителя формальним правом власності, обмеженим фідуціарними обов'язками та правами вимоги бенефіціара, і компенсувала відсутність концепції права справедливості (*equity*) детальною кодифікацією трасту. Франція запровадила фідуцію як договірну конструкцію з передачею права власності довірчому управителю (фідуціару), поєднавши її з жорсткими вимогами щодо реєстрації та державного контролю.

Отже, жодна з розглянутих систем не імпортувала траст у його класичному вигляді. Рецепція відбувається через структурну адаптацію його функціонального призначення - сегрегації активів, фідуціарного управління та спеціального режиму захисту від кредиторів - до власних правових категорій. Це підтверджує гнучкість континентального права та його здатність інтегрувати трастоподібні механізми без порушення системної цілісності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Smith L.D., Trust and Patrimony, in The Worlds of the Trust (Cambridge University Press 2015).
2. Popovici A., Trusting Patrimonies, in Trusts and Patrimonies (Remus Valsan ed., Edinburgh Univ. Press 2015).
3. François du Toit, Trusts *in Mixed Jurisdictions-Aspects of the Louisiana and South African Trusts Compared*, 33 Tul. Eur. & Civ. L.F. 1 (2018).
4. D. Hayton, S. Kortman та H. Verhagen. Hague, Principles of European Trust Law: Kluwer Law International; W.E.J. Tjeenk Willink, 1999.
5. Vygovskyy O. Textbook on International Financial Law. Kyiv: Publishing and Polygraphic Centre "The University of Kyiv", 2017.
6. Майданик Р.А. Довірча власність в Україні: європейські стандарти і перспективи. *Право України*, 2014. № 2. С. 105-113.
7. Буяджи Г. В. Траст: історія, сучасність, перспективи : монографія. Київ: Алерта, 2018.
8. Перестюк Н. М. Трасти за європейським правом і міжнародний судовий процес. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 160–163. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/feb/15660/30.pdf.
9. Гаазька конвенція про право, що застосовується до трастів та їх визнання від 1 липня 1985 року. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU85335.
10. The Civil Code of Québec, S.Q. 1991, article 1260. URL: https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/fr/version/lc/ccq-1991?code=se:1260&historique=20250217&utm_source=chatgpt.com.
11. Banque de Nouvelle-Écosse c. Thibault, 2004 CSC 29 (CanLII), [2004] 1 RCS 758 URL:.https://www.canlii.org/fr/ca/csc/doc/2004/2004csc29/2004csc29.html?utm_source=chatgpt.com.
12. Odette Jobin-Laberge, "The Court of Appeal Holds that an RRSP is a Trust, and Therefore Exempt from Seizure" (*In Fact and In Law: Life and Disability Insurance and Bankruptcy and Insolvency*, June 2005) Lavery, de Billy, L.L.P. URL: https://www.lavery.ca/DATA/PUBLICATION/1201_en~v~the-court-of-appeal-holds-that-an-rrsp-is-a-trust-and-therefore-exempt-from-seizure.pdf.
13. Yared v. Karam, 2019 SCC 62 (CanLII), [2019] 4 SCR 498. URL: https://www.canlii.org/en/ca/scc/doc/2019/2019scc62/2019scc62.html?utm_source=chatgpt.com.
14. Louisiana Constitution of 1921 art. IV, §16 (original text). URL: https://dn721805.ca.archive.org/0/items/cu31924030492163/cu31924030492163.pdf.
15. Kathryn Venturatos Lorio, *Louisiana Trusts: The Experience of a Civil Law Jurisdiction with the Trust*, 42 La. L. Rev. (1982) URL: https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol42/iss5/15.
16. Louisiana Trust Code, La. R.S. 9:1721 et seq. URL: Louisiana Trust Code Louisiana State Legislature (.gov)https://www.legis.la.gov › Law.
17. Read v. United States, 169 F.3d 243 **(5**th Cir. 1999) (per curiam). URL: https://www.ca5.uscourts.gov/opinions/pub/97/97-30847.CV0.wpd.pdf.
18. Reynolds v. Reynolds, 388 So. 2d 1135, 1138 (La. 1980) (on reh'g). URL: law.justia.com.
19. In re: Mary Guidry Trust, 97-1210 (La. App. 3 Cir. 5/6/1998), 713 So. 2d 631. URL: https://caselaw.findlaw.com/court/la-court-of-appeal/1308207.html?utm_source=chatgpt.com.

20. Code civil de France, Article 2024. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006428859/.
21. Cass. civ. 1re, 4 janvier 2017, No.°15-14.344. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000033876204.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Павлюк Я.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.231.14: 342.76
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.54

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Скрипаловський Я.В.,
слухач навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук
Національного університету оборони України,
майор юстиції
ORCID: 0009-0002-2533-1474
e-mail: skrypalovsky@ukr.net

Скрипаловський Я.В. Особливості виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена особливостям виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану.

Наголошено, що Україна, як співзасновниця ООН, стоїть коло витоків сучасної системи міжнародного права в цілому та міжнародного права прав людини зокрема, ратифікувала провідні універсальні та регіональні міжнародні документи в сфері прав людини, бере активну участь у низці міжнародних організацій, що захищають права людини, та, в цілому, дотримується вимог Статуту ООН та інших документів щодо поваги прав людини.

Окреслено перелік основних міжнародних документів з прав людини.

Визначено, що юридична чинність Загальної декларації прав людини 1948 р. є вельми дискусійною, а Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. передбачає можливість відступу від його положень під приводом браку наявних ресурсів у держави, а інституційні механізми захисту цих документів відсутні.

Зауважено, що більш дієвими є такі документи, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., які навіть мають інституційні механізми захисту – Комітет з прав людини ООН і Європейський суд з прав людини відповідно, хоча, слід розуміти, що вказані організації відхиляють переважну більшість скарг, вважаючи їх неприйнятними, а розгляд решти зазвичай розтягується на довгі роки.

Вказано, що російське вторгнення зумовило вимушений тимчасовий відступ України в умовах воєнного стану від окремих міжнародних зобов'язань у сфері прав людини за чітко визначеним переліком, про що було повідомлено Генсека ООН і Генсека Ради Європи. Висловлено припущення про можливість подальшого розширення переліку прав людини, закріплених у міжнародних правозахисних документах, від яких Україна буде вимушена відступати, з дотриманням норми про повідомлення міжнародних установ про такий намір.

Висловлено припущення про те, що, враховуючи тимчасовий характер відступу України від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану, після завершення війни функціонування основних положень міжнародних документів у сфері прав людини відновиться в повному обсязі.

Ключові слова: права людини, воєнний стан, відступ від міжнародних зобов'язань, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Комітет з прав людини ООН.

Skrypalovskyi Y.V. Peculiarities of Ukraine's implementation of international human rights obligations under martial law.

The article is devoted to the peculiarities of Ukraine's fulfillment of its international human rights obligations under conditions of martial law.

It is emphasized that Ukraine, as a co-founder of the UN, stands at the origins of the modern system of international law in general and international human rights law in particular. It was noted that Ukraine has ratified the leading universal and regional international human rights instruments, actively participates in a number of international organizations that protect human rights, and, in general, complies with the requirements of the UN Charter and other documents concerning respect for human rights.

A list of key international human rights documents was outlined.

It was noted that the legal force of the UDHR of 1948 is highly debatable. It was noted that the ICESCR of 1966 provides for the possibility of derogation from its provisions due to a lack of available state resources; moreover, institutional mechanisms for the protection of rights under these instruments are absent.

It is noted that more effective instruments include the ICCPR of 1966 and the ECHR of 1950, which even have institutional protection mechanisms – the UN Human Rights Committee and the ECtHR, respectively. It was noted that it should be understood that these bodies reject the vast majority of complaints as inadmissible, while consideration of the remaining cases is usually prolonged for many years.

It is indicated that the Russian invasion led to Ukraine's forced temporary derogation, under martial law, from certain international human rights obligations in accordance with a clearly defined list. It was noted that the UNSECGEN and the SecGen of the CoE were duly notified thereof. The author expressed the assumption regarding the possibility of further expansion of the list of human rights enshrined in international human rights instruments from which Ukraine may be compelled to derogate, provided that international institutions are notified of such intention.

It is also assumed that, taking into account the temporary nature of Ukraine's derogation from international human rights obligations under martial law, after the end of the war the functioning of the main provisions of international human rights instruments will be fully restored.

Key words: human rights, martial law, derogation from international obligations, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Council of Europe, European Court of Human Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, UN Human Rights Committee.

Постановка проблеми. Впродовж всієї своєї історії, Незалежна Україна шанобливо ставиться до загальновизнаних основних принципів і норм міжнародного права. В цьому плані, не стало виключенням і міжнародне право прав людини, адже Україна ратифікувала низку фундаментальних міжнародних правозахисних документів та бере активну участь у роботі різноманітних міжнародних судових і квазісудових установ, що захищають права людини. Разом із тим, запровадження воєнного стану 24 лютого 2022 р., вперше за всю історію Незалежної України, наклало істотний відбиток на всі сфери життя суспільства. Тож, за даних обставин, вельми важливою теоретичною і практичною проблемою стає питання щодо особливостей виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджуваній проблематиці присвячено праці багатьох авторів, однак, у контексті нашого дослідження, насамперед, варто згадати таких, як: Л.М. Жовтоніжко, В.М. Кириченко, Я.Ю. Кондратьєв, О. Маджумдар, С.М. Перепьолкін, Ю.М. Соколенко, Н.В. Сухицька, І.А. Шуміло, С.С. Яценко та ін. Крім того, важливу роль у контексті цього дослідженні відіграли такі джерела, як законодавство і міжнародні документи.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, враховуючи, що саме у наш час Україна вперше за всю свою історію стикнулася із необхідністю запровадження воєнного стану, неодмінно виникають питання, яким же чином, за даних обставин, Україна продовжує виконувати взяті на себе міжнародні зобов'язання? чи наразі вони реалізуються повною мірою? з якими проблемами стикається Україна в умовах воєнного стану при виконання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини? тощо. Саме пошуку відповідей на ці та інші подібні питання і присвячується ця наукова стаття.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1]. Ч. 5 ст. 55 Основного Закону, каже: «Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [1].

Варто зауважити, що Україна займає вельми активну позицію на міжнародній арені в цілому і у сфері міжнародного права прав людини зокрема.

Як відомо, у 1945 р. Україна (точніше, УРСР) стала однією із співзасновниць ООН – універсальної міжнародної організації, що була створена для підтримки і зміцнення міжнародного миру та безпеки, а також розвитку співробітництва між державами. Невипадково, Статут ООН, ухвалений 26.06.1945 р., набув чинності для України вже 24.10.1945 р. [2].

Варто наголосити, що відповідно до ч. 3 ст. 1 Статуту ООН однією з цілей ООН є здійснення міжнародного співробітництва «…у заохоченні та розвиткові поваги до прав людини й основоположних свобод…» [2]. Якщо додати до цього той факт, що відповідно до ст. 92 Статуту ООН головним судовим органом ООН є Міжнародний Суд, Статут якого є невід'ємною частиною Статуту ООН 1945 р. [2], стає цілком очевидною надзвичайно широка й активна участь України у міжнародних правозахисних організаціях ще з 1945 р.

Водночас, варто пам'ятати, що у 1948 р. УРСР була однією з 8 держав, що утрималися при голосуванні за Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 р., оскільки, на думку тодішніх комуністичних режимів, цей документ не пішов достатньо далеко у питанні засудження фашизму і нацизму. При цьому, пізніше з боку України ставлення до цього документу змінилося на краще.

Загалом же, Загальна декларація прав людини 1948 р. проголосила такі фундаментальні права та свободи: право на рівність (ст. 1), свобода від дискримінації (ст. 2), право на життя, на свободу і на особисту недоторканість (ст. 3), свобода від рабства (ст. 4), свобода від катувань і поводження, що принижує гідність (ст. 5), право людини на визнання її правосуб'єктності (ст. 6), право на рівність перед законом (ст. 7), право на поновлення у правах компетентним судовим органом (ст. 8), свобода від безпідставного арешту і вигнання (ст. 9), право на справедливе публічне слухання справи (ст. 10), право особи вважатися невинуватою, доки її винність не буде встановлена (ст. 11), свобода від втручання в особисте і сімейне життя, від посягання на недоторканність житла, тайну кореспонденції (ст. 12), право вільно покидати і повертатися у країну (ст. 13), право шукати притулку від переслідувань в інших країнах (ст. 14), право на громадянство й на його зміну (ст. 15), право одружуватися і засновувати сім'ю (ст. 16), право на володіння майном (ст. 17), свобода переконань і релігії (ст. 18), свобода думки та інформації (ст. 19), право на свободу мирних зборів та асоціацій (ст. 20), право брати участь в управлінні і у вільних виборах (ст. 21), право на соціальне забезпечення (ст. 22), право вільно вибирати роботу і входити до професійних спілок (ст. 23), право на відпочинок і дозвілля (ст. 24), право на відповідний життєвий рівень (ст. 25), право на освіту (ст. 26), право на участь у культурному житті громади (ст. 27), право на соціальний порядок, що викладений у цьому Документі (ст. 28), суспільні обов'язки важливі для вільного і повного розвитку (ст. 29), свобода від втручання держави, групи осіб або окремих осіб у вказані права (ст. 30) [3].

Багато вчених кажуть, що «За своєю формою Загальна декларація прав людини є резолюцією Генасамблеї ООН і як така не може розглядатися як міжнародний договір, не може створювати міжнародних правових зобов'язань» [4, с. 129], і що «затверджена резолюцією ГА ООН, Загальна декларація прав людини як на момент її прийняття, так і зараз не є юридично обов'язковим документом» [5, с. 45]. Інші ж вважають, що «припинення існування СРСР, проголошення незалежності новими державами, зокрема й Україною, визнання ними великого політичного і морального авторитету положень Декларації та їх тривале втілення у життя на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях сприяли формуванню міжнародного звичаю як доказу загальної практики, визнаної правовою нормою, обов'язкова юридична сила якої, на сьогодні, є беззаперечною» [5, с. 45].

Тож, враховуючи викладене, невипадково, для надання юридично обов'язкового статусу, основні права людини були продубльовані у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [6] і Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [7] (обидва від 16 грудня 1966 р.), які, будучи за своєю природою міжнародними договорами, є джерелом міжнародного права відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН [2].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., кожна держава-учасниця «зобов'язується поважати і забезпечувати… права, визнані в цьому Пакті» [6], що вказує на юридичну обов'язковість цього документа, тобто норм, що визначають громадянські (особисті) і політичні права. Більше того, для контролю за дотриманням прав людини, що закріплені у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, функціонує Комітет з прав людини ООН [8, с. 16].

У свою чергу, ситуація з економічними, соціальними і культурними правами людини є значно гіршою: попри ту обставину, що Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. за формою теж є міжнародним договором, тобто, теоретично, теж є джерелом міжнародного права, ч. 1 ст. 2 цього документа прямо передбачає, що держави-учасниці повинні лише «вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав» [5], що, фактично, надає будь-якій державі можливість відверто ігнорувати положення цього Пакту, посилаючись на брак необхідних ресурсів.

При цьому, не варто забувати і про той цікавий факт, що найдемократичніша держава світу, яка несе щастя демократії усім народам людства на своїх авіаносцях і бомбардувальниках, – США, – взагалі не ратифікували Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, що, однак, не заважає цій країні «стояти на сторожі прав людини» і під цим приводом повалювати «диктаторські» режими в усіх куточках світу…

Варто зауважити, що обидва вищезгадані пакти були ратифіковані Україною ще у 1973 р., відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII [9], і це вказує, що Україна ставиться до прав людини зі значно більшою повагою, ніж США…

Слід сказати, що Україна бере активну участь не тільки в універсальних, але й у регіональних міжнародних механізмах захисту прав людини і намагається якнайповніше виконувати свої міжнародні зобов'язання, у т.ч. і в сфері прав людини.

Так, відповідно до Закону України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР [10], наша держава 31 жовтня 1995 р. приєдналася до Статуту Ради Європи від 05.05.1949 р. [11], який набув чинності для України 09.11.1995 р. А 17 липня 1997 р. Законом № 475/97-ВР [12] Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [13], Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції, які набули чинності для України 11.09.1997 р.

Заради справедливості, слід сказати, що найбільшу користь ці події принесли відомому українському маніяку і серійному вбивці А.Ю. Онопрієнку (1959 – 2013), відомому в народі, як «Громадянин О», «Український звір», «Термінатор», «Поліський упир» та «Український Чикатило», який упродовж 1989 – 1996 рр. вчинив 52 вбивства з особливою жорстокістю.

Річ у тім, що відповідно до ст. 24 і ст. 93 тодішнього Кримінального кодексу України (УРСР) від 28.12.1960 р., подібні діяння каралися «винятковою мірою покарання» – смертною карою у вигляді розстрілу [14], а ратифікація нашою державою Статуту Ради та Європейської конвенції з прав людини спричинили сильний тиск Ради Європи на Україну щодо скасування смертної кари. У 1999 р., в умовах вступу України до Ради Європи і підготовки до президентських виборів, чинний Президент України Л.Д. Кучма опинився у непростій ситуації, коли суспільство і закон вимагали розстрілу «Громадянина О», а Рада Європи – дотримання міжнародних зобов'язань України щодо скасування смертної кари [15]. Позиція Президента Л.Д. Кучми щодо А.Ю. Онопрієнка була такою: «Я не бачу іншого покарання, крім смертної кари. Я готовий звертатися в усі міжнародні організації, бо такі нелюди не повинні бути на нашій землі» [16]. Але під тиском Ради Європи життя маніяку і серійному вбивці було збережено, а розстріл замінено на довічне ув'язнення, тож А.Ю. Онопрієнко прожив довге і щасливе життя за казенний кошт у Житомирській тюрмі № 8, де і помер від серцевої недостатності у 2013 р.

У свою чергу, під тиском Ради Європи, в Україні смертна кара була визнана неконституційною Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99 у справі № 1-33/99, де, між іншим, у абз. 5 п. 5, зазначалося, що «Виходячи з того, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України), смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України» [17], а у п. 6 було вказано, що «Смертна кара як вид покарання суперечить також статті 28 Конституції України, відповідно до якої «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Названа стаття відтворює положення статті 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Невідповідність смертної кари цій статті Конвенції підтверджує Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого щодо тлумачення зазначеної Конвенції визнала Україна (пункт перший Закону України від 17 липня 1997 року» [17].

Про те, скільки життів убивць врятував вступ України до Ради Європи можна судити хоча би з того факту, що після взяття Україною на себе міжнародного зобов'язання запровадити мораторій на виконання смертних вироків з 09.11.1995 р., тільки упродовж першої половини 1996 р. в Україні було виконано 86 смертних вироків, що Парламентська Асамблея Ради Європи розцінила як «кричуще порушення» Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань [18]. Однак, питання про те, скількох життів це коштувало законослухняним українським громадянам, залишається відкритим…

Що далі, то більше… Так, з початку XXI ст. у практиці Європейського суду з прав людини почали з'являтися справи, в яких засуджені до розстрілу вбивці, котрим смертну кару було замінено на довічне позбавлення волі, почали відсуджувати в Української держави тисячі євро за «порушення» їхніх прав в ув'язненні – достатньо згадати, наприклад, знамениту справу «Полторацький проти України (Заява № 38812/97)», в якій, згідно з пунктами 9, 175, 179 та підпунктом 6а пункту 180 рішення Європейського суду з прав людини, убивці 4 осіб було присуджено сумарну компенсацію в 3000 євро (2000 євро компенсації моральної шкоди та ще 1000 євро – компенсації судових витрат) [19] та ін.

Для кращого виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань перед Радою Європи у сфері прав людини, за часів правління Президента України В.А. Ющенка, було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [20]. Відповідно до ч. 1 ст. 7 і ч. 1 ст. 8 цього Закону, виконання рішень Європейського суду з прав людини проти України покладається на українську ж Державну виконавчу службу, яка повинна упродовж 10 днів з моменту надходження відповідних документів розпочати виконавче провадження, а «Виплата Стягувачеві відшкодування має бути здійснена у тримісячний строк з моменту набуття Рішенням (ЄСПЛ) статусу остаточного або у строк, передбачений у Рішенні (ЄСПЛ)» [20].

Більше того, у ст. 17 зазначеного Закону вказано, що «Суди (України) застосовують при розгляді справ Конвенцію (про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.) та практику Суду (Європейського суду з прав людини) як джерело права» [20].

Разом із тим, виникає питання про місце рішень Європейського суду з прав людини в ієрархії джерел права в Україні. При цьому, якщо виходити з ідеї примату норм міжнародного права, вочевидь, рішення Європейського суду з прав людини, як допоміжне джерело міжнародного права, відповідно до п. d ч. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН [2], повинні займати місце відразу після основних джерел міжнародного права, тобто мати меншу юридичну силу, ніж Конституція, але більшу, ніж національні закони.

При цьому, варто пам'ятати, що Європейський суд з прав людини відхиляє 96% заяв як «неприйнятні» [21, с. 22], а розгляд решти, 4% справ, часто затягується на довгі роки.

Водночас, слід вказати, що Україна традиційно посідає одне з перших місць за кількістю скарг проти неї до Європейського суду з прав людини. Свого часу, програмний директор Центру громадянських свобод В. Яворський зазначив, що станом на 1 січня 2025 р. в Європейському суді з прав людини на розгляді було 60350 справ щодо всіх країн, при цьому, Україна посідає третє місце за кількістю справ проти неї (після Туреччини і РФ), а загальна кількість справ проти України становить 7703 або 12,7% від загальної кількості [22].

Загалом же, варто констатувати, що Рада Європи справляє вельми відчутний тиск на Україну, свідченням чого можна вважати той факт, що переважна більшість істотних реформ у політико-правовій сфері, що відбулися в нашій державі, було проведено саме під впливом цієї організації. Серед них, насамперед, слід згадати такі, як: прийняття Конституції 1996 р., прийняття нового Кримінального та Кримінального процесуального кодексів, прийняття нового Цивільного і Цивільного процесуального кодексів, реформа виборчого законодавства, реформа прокуратури, реформа кримінально-виконавчої системи, судова реформа, реформа адвокатури, скасування смертної кари, ратифікація низки міжнародних документів, у т.ч. і з прав людини тощо [18].

При цьому, саме прагнення України додержуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань, у т.ч. і в сфері прав людини, сприяє тому, що вона дослухається до порад європейських та інших міжнародних «партнерів».

Разом із тим, події, відомі в новітній історії України, як «Революція гідності» та «АТО» сприяли прийняттю такого історичного документу, як Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнарод-

ним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» від 21 травня 2015 р. № 462-VIII [23].

У п. 1 цієї Постанови Верховної ради України (ВРУ) було схвалено «відступ (України) від окремих зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПпГіПП) та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейської конвенції з прав людини – ЄКПЛ), на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації» [23]. Фактично, йдеться, про відступ від таких прав людини, як право на ефективний засіб правового захисту (п. 3 ст. 2 МПпГіПП, ст. 13 ЄКПЛ), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 9 МПпГіПП, ст. 5 ЄКПЛ), право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання (ст. 12 МПпГіПП), право на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ, ст. 14 МПпГіПП), право на повагу до приватного і сімейного життя, включаючи недоторканість кореспонденції та житла (ст. 8 ЄКПЛ, ст. 17 МПпГіПП) [6; 13].

При цьому, як свідчить текст відповідної Заяви Верховної Ради України (ВРУ), відступ від цих міжнародних зобов'язань передбачає, насамперед, можливість «здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб, за згодою прокурора та без ухвали суду» в районі АТО (п. 5 Заяви ВРУ). У свою чергу, вищевказані відступи від міжнародних зобов'язань щодо стандартів правосуддя пов'язані з «відсутністю функціонування судів» в зоні активних бойових дій, передачею повноважень слідчих суддів прокурорам (п. 6 Заяви ВРУ), зміни територіальної підсудності судових справ та підслідності кримінальних правопорушень (п. 7 Заяви ВРУ). Крім того, відступ від права на свободу пересування і права на повагу до особистого і сімейного життя та житла пов'язані із наділенням військово-цивільних адміністрацій правом обмежувати перебування осіб у певних місцях у певний період доби, обмежувати або забороняти рух транспорту і пішоходів, перевіряти документи, оглядати речі, транспорт, багаж, вантаж, житло і службові приміщення (п. 8 Заяви ВРУ) тощо [23].

Зауважимо, що перелік статей Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., тимчасовий відступ від яких схвалює вищезгадана Заява ВРУ, не є вичерпним, оскільки у п. 10 цієї Заяви ВРУ йдеться про можливість відступу і від інших статей вищезгаданих міжнародних документів з інформуванням про це Генерального Секретаря ООН і Генерального Секретаря Ради Європи [23].

У подальшому, вже після повномасштабного вторгнення російських військ, у квітні 2024 р. Україна інформувала Раду Європи про можливість відступу від певних прав і свобод людини [24] відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII [25] та Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 [26].

Йдеться, зокрема, про можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [1], а також про введення тимчасових обмежень прав і законних інтересів осіб, що передбачені ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. № 389-VIII [25].

Крім того, Раду Європи також було повідомлено і про можливість відступу України в умовах воєнного стану від своїх міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, що передбачені статтями 3, 8(3), 9, 12, 13, 17, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [6], а також статтями 4(3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [13], ст. 1, 2, 3 Додаткового протоколу до Конвенції, ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції [24].

Таким чином, необхідно визнати, що попри максимально можливу повагу до прав людини, в умовах воєнного стану Україна може тимчасово відступати від виконання окремих міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, закріплених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. [6] та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [13], зокрема, таких як: рівність прав чоловіків і жінок (ст. 3 МПпГіПП), заборона примусової та обов'язкової праці (ст. 8(3) МПпГіПП, ст. 4(3) ЄКПЛ), право на свободу та особисту недоторканість (ст. 9 МПпГіПП), право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання (ст. 12 МПпГіПП, ст. 2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ), правові засади висилки іноземців; обмеження політичної діяльності іноземців (ст. 13 МПпГіПП; ст. 16 ЄКПЛ), недоторканість особистого і сімейного життя, житла і кореспонденції (ст. 17 МПпГіПП, ст. 8 ЄКПЛ), право на свободу переконань, вільне вираження поглядів; свобода думки, совісті і релігії (ст. 19 МПпГіПП; ст. 10 і 9 ЄКПЛ),

заборона пропаганди війни, національної, расової чи релігійної ненависті, ворожнечі і насильства (ст. 20 МПпГіПП), право на мирні збори (ст. 21 МПпГіПП, ст. 11 ЄКПЛ), право на свободу асоціацій (ст. 22 МПпГіПП, ст. 11 ЄКПЛ), право дитини на захист (ст. 24 МПпГіПП), право громадян на участь в управлінні державою, доступ до державної служби, активне і пасивне виборче право; право на вільні вибори (ст. 25 МПпГіПП; (ст. 3 Додаткового протоколу до ЄКПЛ), право на рівність перед законом і рівний захист закону; право на ефективний засіб правового захисту (ст. 26 МПпГіПП; ст. 13 ЄКПЛ), права етнічних, релігійних і мовних менших; заборона дискримінації (ст. 27 МПпГіПП; ст. 14 ЄКПЛ), захист права власності (ст. 1 Додаткового протоколу до ЄКПЛ), право на освіту (ст. 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ) [24].

Отже, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Україна, як співзасновниця ООН, стоїть коло витоків сучасної системи міжнародного права в цілому та міжнародного права прав людини зокрема, ратифікувала провідні універсальні та регіональні міжнародні документи в сфері прав людини, бере активну участь у низці міжнародних організацій, що захищають права людини, та, в цілому, дотримується вимог Статуту ООН та інших документів щодо поваги прав людини.

2. Основними міжнародними документами з прав людини на універсальному рівні, є, насамперед, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., а на регіональному рівні (у межах Ради Європи) – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (Європейська конвенцію з прав людини) 1950 р.

3. Необхідно визнати, що далеко не всі з вищеназваних документів є однаковою мірою дієвими. Так, юридична чинність Загальної декларації прав людини 1948 р. є вельми дискусійною, а Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. передбачає можливість відступу від його положень під приводом браку наявних ресурсів у держави. До того ж, відсутні інституційні механізми захисту цих документів.

4. Більш дієвими є такі документи, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., які навіть мають інституційні механізми захисту – Комітет з прав людини ООН і Європейський суд з прав людини відповідно. Водночас, слід розуміти, що вказані організації відхиляють переважну більшість скарг, вважаючи їх неприйнятними, а розгляд решти зазвичай розтягується на довгі роки.

5. Події, відомі під назвами «Революція гідності» та «АТО», а також повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації в Україну призвели до вимушеного тимчасового відступу України в умовах воєнного стану від окремих міжнародних зобов'язань у сфері прав людини за чітко визначеним переліком, про що було повідомлено Генерального Секретаря ООН і Генерального Секретаря Ради Європи. Водночас, гіпотетично можна припустити і подальше розширення переліку таких прав, з дотриманням норми про повідомлення міжнародних установ про намір України вимушено відступати від окремих положень міжнародних правозахисних документів.

6.Враховуючи тимчасовий характер відступу України від міжнародних зобов'язань у сфері прав людини в умовах воєнного стану, можна припустити, що згодом, після завершення війни, функціонування основних положень міжнародних документів у сфері прав людини відновиться в повному обсязі.

Перспективним напрямком подальшої розробки цієї проблематики варто вважати наступне дослідження основних міжнародних механізмів захисту прав людини та особливості участі України в їх роботі в умовах війни і миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 23.01.2026).
2. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р. Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 23.01.2026).
3. Загальна декларація прав людини (стислий виклад) / Ресурсний центр з прав людини Університету штату Міннесота. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights (дата звернення: 23.01.2026).

4. Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. Вплив міжнародно-правових актів з прав людини на Конституцію України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал.* 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 128–131. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/2468/2098. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-5-128-131 (дата звернення: 23.01.2026).
5. Перепьолкін С.М., Жовтоніжко Л.М. Феномен Загальної декларації прав людини. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал.* 2018. Спеціальний випуск № 3 (94) «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти». С. 43–47. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2018-5-43-47 (дата звернення: 23.01.2026).
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.01.2023 р.).
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. *База даних «Законодавство України».* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 22.01.2023).
8. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: Навчальний посібник: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
9. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права» від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2148-08#Text (дата звернення: 23.01.2026).
10. Закон України «Про приєднання України до Статуту Ради Європи» від 31 жовтня 1995 р. № 398/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-вр#Text (дата звернення: 23.01.2026).
11. Статут Ради Європи від 05 травня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text (дата звернення: 23.01.2026).
12. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1997. № 40. Ст. 263. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр#Text (дата звернення: 23.01.2026).
13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.01.2026).
14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України від 28.12.1960 р. / Відповідальні редактори Я.Ю. Кондратьєв, С.С. Яценко. Київ: Поліграфкнига, 1994. 800 с.
15. Где поставит запятую Леонид Кучма? Суд вынес смертный приговор Анатолию Оноприенко, помиловать его может только Президент. День. 1999. № 60. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/panorama-dnya/gde-postavit-zapyatuyu-leonid-kuchma (дата звернення: 23.01.2026).
16. Найжорстокіший маніяк в історії України, якому Павло Лебедь відпустив гріхи: 30 років тому Анатолій Онопрієнко здійснив масові вбивства. URL: https://viche.ck.ua/region/najzhorstokishyj-maniyak-v-istoriyi-ukrayiny-yakomu-pavlo-lebed-vidpustyv-grihy-30-rokiv-tomu-anatolij-onopriyenko-zdijsnyv-masovi-vbyvstva/ (дата звернення: 23.01.2026).
17. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-33/99 за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text (дата звернення: 23.01.2026).
18. Сухицька Н.В. Верховенство права: курс лекцій. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2013.
19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полторацький проти України (Заява № 38812/97)» від 29 квітня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_838#Text (дата звернення: 23.01.2026).

20. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2006. № 30. Ст. 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text (дата звернення: 23.01.2026).
21. 6. Public Relations Unit of the European Court of Human Rights. European Court of Human Rights: Statistics on judgments by State. Statistics 1959–2010. URL: https://web.archive.org/web/20111027214814/http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique_violation_en.pdf (дата звернення: 23.01.2026).
22. Маджумдар О. Виконання рішень ЄСПЛ в Україні прискорюється: які проблеми залишаються та чому це важливо для євроінтеграції. *Zmina.* 28 червня 2025 р. URL: https://zmina.info/articles/vykonannya-rishen-yespl-v-ukrayini-pryskoryuyetsya-yaki-problemy-zalyshayutsya-ta-chomu-cze-vazhlyvo-dlya-yevrointegracziyi/ (дата звернення: 23.01.2026).
23. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»» від 21 травня 2015 р. № 462-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 29. Ст. 267. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text (дата звернення: 26.01.2026).
24. Щодо відступу від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (інформація Міністерства юстиції України, опублікована 29 квітня 2024 року о 16:59 на сайті Кабінету Міністрів України). URL: https://www.kmu.gov.ua/news/shchodo-vidstupu-vid-zoboviazan-za-konventsiieiu-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod (дата звернення: 26.01.2026).
25. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015 № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 26.01.2026).
26. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 26.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Скрипаловський Я.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.55

НАЦІОНАЛЬНА ПРОЦЕДУРА ЗАТРИМАННЯ ТА ТИМЧАСОВОГО АРЕШТУ ОСОБИ З МЕТОЮ ПЕРЕДАЧІ ДО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Смирнов М.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

Смирнов М.І. Національна процедура затримання та тимчасового арешту особи з метою передачі до Міжнародного кримінального суду.

У статті досліджуються передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та Римським статутом Міжнародного кримінального суду особливості, порядок та етапи передачі особи до Міжнародного кримінального суду.

Зазначається, що перешкодою для здійснення міжнародного правосуддя може стати відсутність чіткого та послідовного механізму передачі особи, який би зміг мінімізувати ризики процедурних помилок.

Стверджується, що однією із надскладних форм співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом є передача особи, яка складається з окремих та послідовних етапів, кожен з яких має свої особливості.

Обґрунтовується твердження, що затримання особи та тимчасовий арешт є першим та другим етапом передачі особи до Міжнародного кримінального суду. На підставі того, що особа розшукується Міжнародним кримінальним судом або на підставі прохання про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, компетентні органи України здійснюють затримання такої особи. Після затримання на прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (тимчасовий арешт) до шістдесяти діб.

Доводиться теза, що затримання осіб, які розшукуються Міжнародним кримінальним судом або щодо яких надійшло прохання про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має низку специфічних особливостей, які обумовлені, як вимогами національного кримінального процесуального законодавства, так і зобов'язаннями України відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Затримання на території України осіб, які розшукуються МКС або стосовно яких надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, а також розгляд скарг про їх затримання здійснюються з урахуванням особливостей, визначених ст. 582 КПК та розділом IX[2] КПК.

Обґрунтовується твердження, що затримання осіб, які розшукуються Міжнародним кримінальним судом або щодо яких надійшло прохання про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має низку специфічних особливостей, які обумовлені, як вимогами національного кримінального процесуального законодавства, так і зобов'язаннями України відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Основні особливості полягають у наступному: 1) дотримання національної процедури; 2) міжнародний характер затримання; 3) пріоритет міжнародного права; 4) забезпечення прав затриманої особи; 5) оскарження затримання; 6)конфіденційність і безпека.

Звертається увага, на те що порядок виконання прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт та застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, передбачає певну послідовність дій.

Ключові слова: кримінальний процесуальний кодекс, Римський статут, міжнародний кримінальний суд, особливості передачі особи; порядок передачі особи; етапи передачі особи; затримання; тимчасовий арешт.

Smirnov M.I. National procedure for the detention and temporary arrest of a person for the purpose of transfer to the International Criminal Court.

The article examines the features, procedure and stages of the transfer of a person to the International Criminal Court provided for by the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Rome Statute of the International Criminal Court.

It is noted that the absence of a clear and consistent mechanism for the transfer of a person, which would minimize the risks of procedural errors, may be an obstacle to the implementation of international justice.

It is argued that one of the most complex forms of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court is the transfer of a person, which consists of separate and sequential stages, each of which has its own characteristics.

The statement is substantiated that the detention of a person and temporary arrest are the first and second stages of the transfer of a person to the International Criminal Court. On the basis that a person is wanted by the International Criminal Court or on the basis of a request for temporary arrest or arrest and transfer, the competent authorities of Ukraine detain such a person. After detention at the request of the International Criminal Court for provisional arrest, a preventive measure in the form of detention (provisional arrest) is applied to the person for up to sixty days.

The thesis is proved that the detention of persons wanted by the International Criminal Court or for whom a request for provisional arrest or arrest and surrender has been received has a number of specific features, which are determined both by the requirements of national criminal procedural legislation and by Ukraine's obligations under the Rome Statute of the International Criminal Court.

The detention on the territory of Ukraine of persons wanted by the ICC or for whom a request for provisional arrest or arrest and surrender has been received, as well as the consideration of complaints about their detention are carried out taking into account the features specified in Article 582 of the Code of Criminal Procedure and Section IX2 of the Code of Criminal Procedure.

The statement is substantiated that the detention of persons wanted by the International Criminal Court or for whom a request for provisional arrest or arrest and surrender has been received has a number of specific features, which are determined both by the requirements of national criminal procedural legislation and by Ukraine's obligations under the Rome Statute of the International Criminal Court. The main features are as follows: 1) compliance with national procedure; 2) international nature of detention; 3) priority of international law; 4) ensuring the rights of the detained person; 5) appealing the detention; 6) confidentiality and security.

Attention is drawn to the fact that the procedure for executing a request by the International Criminal Court for provisional arrest and applying a preventive measure in the form of detention to a person involves a certain sequence of actions.

Key words: criminal procedure code, Rome Statute, international criminal court, features of the transfer of a person; procedure for the transfer of a person; stages of the transfer of a person; detention; provisional arrest.

Постановка проблеми. Ратифікація Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС) та набуття статусу повноправної держави-учасниці з 1 січня 2025 року зумовлюють нагальну потребу в повній гармонізації національного кримінального процесуального законодавства з міжнародними стандартами правосуддя.

Україна відповідно до положень РС має всебічно співпрацювати із Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) у проведенні ним розслідування злочинів, що підпадають під його юрисдикцію і здійсненні кримінального переслідування за ці злочини.

Однією із надскладних форм співробітництва України з МКС є передача особи, яка складається з окремих та послідовних етапів, кожен з яких має свої особливості. Перешкодою для здійснення міжнародного правосуддя може стати відсутність чіткого та послідовного механізму передачі особи, який би зміг мінімізувати ризики процедурних помилок.

Отже, науково-порівняльний аналіз норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та РС, які регламентують питання передачі особи до МКС є критично важливим для забезпечення ефективної взаємодії України з МКС та уникнення порушень прав людини під час виконання міжнародних зобов'язань.

Стан дослідження. Окремі аспекти цієї комплексної проблеми досліджували такі вчені, як: Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Бурменський, В. Буткевич,

В. Ведькал, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Гловюк, В. Гутник, М. Гнатовський, О. Дроздов, О. Задорожній, К. Задоя, У. Коруц, О. Кучер, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, В. Попович, В. Попко, А. Підгородинська, Т. Рибалко, М. Селівон, Т. Сироїд, О. Червякова, О. Чернецька, Є. Щербань, К. Юртаєва, Я. Яворський та інші. Однак поза їх увагою залишилися питання щодо особливостей, порядку та етапів передачі особи до МКС у контексті порівняльного аналізу норм КПК та РС.

Мета дослідження полягає у необхідності провести порівняльний аналіз норм КПК та РС, які регламентують особливості, порядок та етапи передачі особи до МКС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Затримання на території України особи, яка розшукується МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу є важливим першим етапом передачі особи до МКС, що забезпечує можливість її подальшого арешту та фактичної передачі до МКС.

Порядок затримання має певні особливості на які слід звернути увагу, зокрема:

1) *Дотримання національної процедури*. Порядок затримання таких осіб передбачений КПК, відповідно до якого, затримання на території України особи, яка розшукуються МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, здійснюється уповноваженою службовою особою, про що негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Більш того, за кожним фактом затримання керівники обласних, окружних прокуратур у межах компетенції перевіряють: 1) наявності законних підстав для затримання; 2) відповідності процесуального оформлення затримання законодавству України; 3) своєчасності й повноти виконання органом, що здійснив затримання, вимог ст.ст. 208, 581, 582, 627, 628 КПК України, зокрема щодо роз'яснення затриманій особі її прав, отримання від неї пояснень або заяв. Порядок затримання таких осіб та розгляду скарг про їх затримання здійснюється відповідно до ст.ст. 206, 208, 582 КПК з урахуванням особливостей, встановлених розділом IX[2] КПК.

2) *Міжнародний характер затримання*. Затримання особи здійснюється не лише з урахуванням норм національного кримінального процесуального законодавства, а й також відповідно до РС. Воно виконується на прохання МКС, яке надійшло в рамках розслідування найтяжчих міжнародних злочинів (злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини), що входять у його предметну юрисдикцію. Прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу є обов'язковим для виконання державою, яка ратифікувала РС.

3) *Пріоритет міжнародного права*. У випадку конфлікту між національним законодавством і РС, пріоритет надається міжнародним зобов'язанням, передбаченим останнім. Це забезпечує виконання процедур згідно з вимогами МКС. Держава, яка не виконує прохання МКС про арешт або про арешт і передачу, може бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародних зобов'язань.

4) *Забезпечення прав затриманої особи*. Особа, затримана на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, користується правами, передбаченими як КПК, так і РС. Вона має бути негайно поінформована про свої права, підстави затримання та право оскаржити затримання. Стосовно розслідування, яке проводиться відповідно до РС, особа не може бути піддана свавільному арешту або затриманню, а також не може бути позбавлена волі, крім як на таких підставах і відповідно до таких процедур, які встановлені у РС.

5) *Оскарження затримання*. Особа, затримана на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має право оскаржити законність свого затримання в національних судах. Таке оскарження не стосується питання про винуватість особи та законності прохання МКС. Під час оскарження необхідно встановити що: 1) затримана особа є тією особою, стосовно якої надійшло прохання МКС; 2) під час затримання особи були дотримані вимоги процесуального законодавства; 3) дотримані права затриманої особи, передбачені КПК. РС також наголошує на дотриманні саме процедурних норм, зокрема, що ордер виданий стосовно цієї особи, ця особа арештована з дотриманням належної процедури, права цієї особи були дотримані. Проте незважаючи на право затриманої особи оскаржити своє затримання, це не повинно перешкоджати виконанню прохання про передачу особи до МКС, уповільнювати або блокувати його виконання. Держави, які ратифікували РС, повинні співпрацювати з МКС без затримок і оскарження арешту не має перешкоджати передачі особи до МКС.

6) *Конфіденційність і безпека*. Затримання осіб на прохання МКС може бути пов'язане з питанням її особистої безпеки, особливо коли йдеться про розслідування та притягнення до кримі-

нальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини. Прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу та будь-які документи, що додаються до такого прохання, не підлягають розголошенню. Розкриття факту звернення з проханням та інформації, що міститься у проханні, здійснюється лише тоді і в тому обсязі, в якому це необхідно для виконання прохання МКС.

Частина 4 ст. 627 КПК передбачає права особи, стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу [1].

Відповідно до ст. 59 РС («Процедура арешту в державі місця тримання під вартою») держава-учасниця, яка отримала прохання про тимчасовий арешт або про арешт та передачу будь-якої особи до МКС, невідкладно вживає заходів для арешту особи відповідно до свого законодавства і положень ч. 9 РС.

Арештована особа невідкладно доставляється до компетентного судового органу в державі місця тримання під вартою, який відповідно до законодавства цієї держави визначає, що: a) ордер виданий стосовно цієї особи; b) ця особа арештована з дотриманням належної процедури; c) права цієї особи були дотримані.

Арештована особа має право звернутися до компетентного органу в державі місця тримання під вартою з клопотанням про тимчасове звільнення до її передачі до МКС.

Під час прийняття рішення стосовно будь-якого такого клопотання компетентний орган у державі місця тримання під вартою розглядає питання про те, чи існують, з огляду на тяжкість імовірних злочинів, надзвичайні та виняткові обставини, які виправдали б тимчасове звільнення, і чи існують необхідні гарантії для забезпечення того, щоб держава місця тримання під вартою могла виконати свій обов'язок стосовно передачі цієї особи до МКС. Компетентний орган у державі місця тримання під вартою не може розглядати питання про те, чи виданий ордер на арешт належним чином відповідно до підпунктів (a) та (b) п. 1 ст. 58 РС [2].

Палаті досудового провадження МКС повідомляють про будь-яке клопотання про тимчасове звільнення і вона надає рекомендації компетентному органу в державі місця тримання під вартою. Компетентний орган у державі місця тримання під вартою до прийняття ним рішення повною мірою враховує такі рекомендації, у тому числі будь-які рекомендації стосовно заходів запобігання втечі цієї особи.

Якщо ця особа тимчасово звільнена, Палата досудового провадження МКС може запитувати періодичні звіти про статус такого тимчасового звільнення. Після прийняття державою місця тримання під вартою рішення про передачу цю особу якомога швидше доставляють до МКС.

Отже, з урахуванням положень ст. 582 КПК, яка передбачає особливості затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України, *порядок затримання особи, яка розшукуються МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу* виглядає наступним чином:

1) затримання на території України особи, яка розшукуються МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, здійснюється уповноваженою службовою особою;

2) про затримання негайно інформується прокурор, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання. Повідомлення прокурору, до якого додається копія протоколу затримання, повинно містити докладну інформацію щодо підстав та мотивів затримання;

3) прокурор, отримавши повідомлення, перевіряє законність затримання особи, яка розшукуються МКС або стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, та негайно інформує відповідну обласну прокуратуру;

4) про затримання таких осіб відповідна обласна прокуратура протягом шістдесяти годин після затримання повідомляє відповідний центральний орган України, який протягом трьох днів інформує МКС.

За кожним фактом затримання іноземця або особи без громадянства, розшукуваних компетентними органами іноземних держав для притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку суду або розшукуваних МКС для тимчасового арешту чи для арешту і передачі, керівникам обласних, окружних прокуратур у межах компетенції необхідно забезпечувати перевірку: 1) наявності законних підстав для затримання; 2) відповідності процесуального оформлення затримання законодавству України; 3) своєчасності й повноти виконання органом, що здійснив затримання, вимог ст.ст. 208, 581, 582, 627, 628 КПК України, зокрема щодо роз'яснення затриманій особі її прав, отримання від неї пояснень або заяв. Про результати такої перевірки впродовж

60 годин повідомляється підрозділ міжнародно-правового співробітництва Офісу Генерального прокурора [3].

Порядок затримання таких осіб та розгляду скарг про їх затримання здійснюється відповідно до ст.ст. 206, 208 КПК з урахуванням особливостей, встановлених розділом IX[2] КПК.

КПК (ст. 629) та РС передбачає порядок застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт (тимчасового арешту).

Процедура підготовки та направлення прохання МКС про тимчасовий арешт розшукуваної особи до подання прохання про передачу, яка передбачена ст. 92 РС, передбачає, що у невідкладних випадках МКС може звернутися з проханням про тимчасовий арешт розшукуваної особи до подання прохання про передачу та документів, що до нього додаються, передбачених у ст. 91 РС.

Прохання про тимчасовий арешт надсилається будь-яким засобом, здатним забезпечити доставку письмового повідомлення, і *містить*: a) інформацію з описом розшукуваної особи, достатню для її ідентифікації, та інформацію стосовно ймовірного місця перебування цієї особи; b) стислий виклад злочинів, у зв'язку з якими запитується арешт цієї особи, і фактів, що ймовірно становлять ці злочини, у тому числі, якщо це можливо, дату й місце вчинення злочину; c) заяву про наявність ордера на арешт чи обвинувального вироку щодо розшукуваної особи; d) заяву про те, що прохання про передачу розшукуваної особи буде надіслано пізніше.

Окремо зазначається, що особа, до якої застосовано тимчасовий арешт, може бути звільнена з-під варти, якщо запитувана держава не отримала прохання про передачу та підтвердних документів, передбачених у ст. 91 РС, протягом строку, зазначеного в Правилах процедури і доказування. Однак ця особа може дати згоду на свою передачу до закінчення цього строку, якщо це дозволено законодавством запитуваної держави. У такому випадку запитувана держава якнайшвидше передає цю особу до МКС. Той факт, що розшукувана особа була звільнена з-під варти не впливає на подальший арешт і передачу цієї особи, якщо прохання про передачу та документи, що до нього додаються, надійдуть пізніше.

Відповідно до ч. 1 ст. 629 КПК на прохання МКС про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою *до шістдесяти діб* (тимчасовий арешт).

Порядок виконання прохання МКС про тимчасовий арешт та застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, передбачає наступну послідовність дій:

1) *Центральний орган України отримує прохання МКС про тимчасовий арешт особи*. Центральний орган України може відкласти виконання прохання про тимчасовий арешт до винесення МКС постанови про юрисдикцію або прийнятність. В п. 2 ч. 2 ст. 618 КПК зазначається, що Офіс Генерального прокурора відповідно до РС та КПК оспорює прийнятність справи до провадження МКС або юрисдикцію МКС. Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 621 КПК центральний орган України може відкласти виконання прохання МКС на строк до прийняття МКС рішення щодо юрисдикції або прийнятності справи, крім випадків, якщо МКС дозволив Прокурору МКС розпочати збирання доказів.

Відповідно до ст. 19 РС, прийнятність справи або юрисдикція МКС можуть оспорюватися: a) обвинуваченим або особою, стосовно якої було видано ордер на арешт або повістку про виклик до МКС відповідно до ст. 58 РС; b) державою, яка має юрисдикцію щодо справи, на тій підставі, що вона здійснює розслідування чи кримінальне переслідування у справі або здійснила розслідування чи кримінальне переслідування; c) державою, від якої вимагається визнання юрисдикції відповідно до ст. 12 РС. Зазначеними особами або державою прийнятність справи або юрисдикція МКС можуть бути оспорені тільки один раз. Оспорювання повинно здійснюватися до початку або на початку судового розгляду. У виняткових випадках МКС може дозволити оспорювання більш ніж один раз або після початку судового розгляду.

У разі відкладення виконання прохання МКС з зазначених вище підстав, центральний орган України на прохання Прокурора МКС вживає заходів щодо збереження доказів у порядку, передбаченому КПК. Це положення повністю відповідає ч. 2 ст. 94 РС, в якій вказано, що у разі прийняття рішення про відстрочку Прокурор МКС, тим не менш, може вимагати вжиття заходів для збереження доказів відповідно до підпункту (j) п. 1 ст. 93 РС.

2) *Прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*. На прохання МКС про тимчасовий арешт прокурор звертається з клопотанням до слідчого судді, у межах територіальної юрисдикції якого здійснено затримання такої особи.

До клопотання, яке прокурор подає на розгляд слідчого судді, *додаються*: 1) протокол затримання особи з відміткою про роз'яснення особі її права надати згоду на передачу до МКС у спрощеному порядку; 2) копія прохання МКС про тимчасовий арешт та доданих до нього документів, засвідчена центральним органом України; 3) документи, що підтверджують особу затриманого.

3) *Розгляд слідчим суддею клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*. Розгляд клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт здійснюється за правилами КПК з урахуванням положень ст. 629 КПК. Клопотання має бути розглянуто слідчим суддею за участю прокурора, затриманої особи та її захисника *у найкоротший строк, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту затримання*.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя встановлює особу затриманого, роз'яснює особі її право надати згоду на застосування процедури передачі у спрощеному порядку, з'ясовує бажання особи скористатися цим правом, вислуховує думку прокурора та інших учасників розгляду.

Крім цього, слідчий суддя зобов'язаний встановити, чи підтверджують надані докази наявність обставин, які свідчать про те, що: 1) затримана особа є тією особою, стосовно якої надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт; 2) під час затримання особи були дотримані вимоги процесуального законодавства; 3) дотримані права затриманої особи, передбачені КПК. Під час розгляду клопотання слідчий суддя не досліджує питання про винуватість особи та не перевіряє законність прохання МКС про тимчасовий арешт стосовно особи.

4) *Прийняття слідчим суддею рішення за результатами розгляду клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою*. За результатами розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу про: 1) застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 2) застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, у разі коли особа повідомить про те, що питання про її винуватість у вчиненні діяння, якого стосується прохання МКС, вже було вирішено іншим судом або особу було виправдано за таке діяння іншим судом. У такому разі слідчий суддя в одноденний строк повідомляє про це центральний орган України для проведення консультацій з МКС; 3) відмову в застосуванні до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, якщо затримана особа не є тією особою, яка розшукується МКС або яка зазначена у проханні МКС про тимчасовий арешт; 4) затвердження згоди особи на передачу до МКС у спрощеному порядку та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС. У разі якщо затримана особа надала згоду на передачу до МКС у спрощеному порядку, слідчий суддя вирішує питання про затвердження згоди особи на таку передачу та застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС.

Копія ухвали слідчого судді, постановленої за результатами розгляду клопотання, невідкладно надсилається до центрального органу України через відповідну обласну прокуратуру для подальшого інформування МКС.

Відповідно до РС особа, до якої застосовано тимчасовий арешт, *може бути звільнена з-під варти*, якщо запитувана держава не отримала прохання про передачу та підтвердних документів, передбачених у ст. 91 РС, протягом строку, зазначеного в Правилах процедури і доказування. Однак ця особа може дати згоду на свою передачу до закінчення цього строку, якщо це дозволено законодавством запитуваної держави. У такому випадку запитувана держава якнайшвидше передає цю особу до МКС (ч. 3 ст. 92 РС). Той факт, що розшукувана особа була звільнена з-під варти не впливає на подальший арешт і передачу цієї особи, якщо прохання про передачу та документи, що до нього додаються, надійдуть пізніше (ч. 4 ст. 92 РС) [2].

Слід зазначити, що в ч. 10 ст. 629 КПК передбачено більш категоричне твердження, що особа підлягає *негайному звільненню з-під варти*, якщо строк запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт закінчився, а прохання МКС про арешт і передачу ще не надійшло. Звільнення особи з-під варти у зв'язку з несвоєчасним надходженням до центрального органу України прохання МКС про арешт і передачу *не перешкоджає застосуванню до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою* на прохання МКС про арешт і передачу в разі отримання такого прохання *в подальшому*.

Якщо прохання МКС про арешт і передачу надійшло до закінчення строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт *ухвала слідчого судді про*

застосування такого запобіжного заходу втрачає юридичну силу з моменту винесення слідчим суддею ухвали про: 1) застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи; або 2) відмову в застосуванні до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та у передачі, якщо затримана особа не є тією особою, яка зазначена в ордері МКС на арешт або у вироку МКС.

Ухвала слідчого судді, постановлена відповідно до п. 1-3 ч. 9 ст. 629 КПК, може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, стосовно якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на прохання МКС про тимчасовий арешт, її захисником чи законним представником, прокурором.

У тих випадках, коли особа, в національному суді здійснює оспорювання на підставі принципу *ne bis in idem*, запитувана держава негайно консультується із МКС для визначення того, чи існує відповідна постанова про прийнятність. Якщо справа визнана прийнятною, то запитувана держава розпочинає виконання прохання. Якщо постанову про прийнятність ще не прийнято, то запитувана держава може відкласти виконання прохання про передачу відповідної особи до ухвалення МКС (ч. 2 ст. 89 РС).

Таким чином, тимчасовий арешт, як окремий етап передачі особи до МКС передбачає, що після затримання на прохання МКС про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (тимчасовий арешт).

Висновки. Отже, аналіз норм КПК дає нам можливість зробити висновок що затримання особи та тимчасовий арешт є першим та другим етапом передачі особи до МКС.

На підставі того, що особа розшукується МКС або на підставі прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, компетентні органи України здійснюють затримання такої особи. Після затримання особа повинна бути доставлена до суду для розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (тимчасового арешту).

Після затримання на прохання МКС про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (тимчасовий арешт) до шістдесяти діб. Протягом цього періоду до центрального органу України має надійти прохання МКС про арешт і передачу особи. Відповідно до ч. 2 ст. 92 РС прохання про тимчасовий арешт містить заяву про те, що прохання про передачу розшукуваної особи буде надіслано пізніше. Також протягом терміну тимчасового арешту можуть проводитися необхідні судові процедури.

Затримання на території України осіб, які розшукуються МКС або стосовно яких надійшло прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, а також розгляд скарг про їх затримання здійснюються з урахуванням особливостей, визначених ст. 582 КПК та розділом IX[2] КПК.

Затримання осіб, які розшукуються МКС або щодо яких надійшло прохання про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має низку специфічних особливостей, які обумовлені, як вимогами національного кримінального процесуального законодавства, так і зобов'язаннями України відповідно до РС. Основні особливості полягають у наступному: 1) дотримання національної процедури; 2) міжнародний характер затримання; 3) пріоритет міжнародного права; 4) забезпечення прав затриманої особи; 5) оскарження затримання; 6)конфіденційність і безпека.

Порядок виконання прохання МКС про тимчасовий арешт та застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, передбачає наступну послідовність дій: 1) центральний орган України отримує прохання МКС про тимчасовий арешт особи; 2) прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 3) розгляд слідчим суддею клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 4) прийняття слідчим суддею рішення за результатами розгляду клопотання про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.
2. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

3. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12.09.2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Смирнов М.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.56

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Чернега В.М.,
в.о. завідувача кафедри міжнародного та приватного права
Київського університету права Національної академії наук України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-9118-6562

Шаталова Л.М.,
доцент кафедри міжнародного та приватного права
Київського університету права Національної академії наук України,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-0327-4141

Мельниченко О.В.,
доцент кафедри міжнародного та приватного права
Київського університету права Національної академії наук України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0003-1217-1950

Чернега В.М., Шаталова Л.М., Мельниченко О.В. Механізм правового регулювання міжнародних відносин.

Статтю присвячено сучасній парадигмі механізму правового регулювання міжнародних відносин. За допомогою аналізу, дедукції, індукції, синтезу та порівняльно-правового, структурно-функціонального та формально-юридичного методів наукового пізнання вдалося реалізувати поставлену мету дослідження.

Розглянуто сучасні погляди представників різних галузей юридичної науки (сімейного права, цивільного права, трудового права, адміністративного права) на феномен «механізм правового регулювання», його поняття і структуру.

З огляду на наявні приватноправові та публічно-правові підходи до розуміння аналізованого феномена, а також зважаючи на його своєрідність у науковій царині, яка являє собою наш професійний інтерес, сформульовано таке визначення поняття «механізм правового регулювання міжнародних відносин»: це нагромадження міжнародно-правових засобів, способів і форм, синергія яких спроможна якнайкраще упорядкувати відносини між державами, міжурядовими організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права.

З огляду на наявні як приватноправові, так і публічно-правові надбання до розуміння аналізованого феномена, а також зважаючи на його своєрідність у науковій царині, яка являє собою нашу професійну заінтересованість, обґрунтовано, що до механізму правового регулювання міжнародних відносин належать: по-перше, норми міжнародного права; міжнародно-правові звичаї; міжнародні договори; по-друге, юридичні факти; по-третє, міжнародні правовідносини; по-четверте, міжнародні акти реалізації прав та юридичних обов'язків; по-п'яте, міжнародна правосвідомість; по-шосте, міжнародна правова культура.

Визначено, що предметом майбутніх наукових розвідок може бути визначення поняття, ознак і значення (функцій) компонентів (норм міжнародного права; міжнародно-правових звичаїв; міжнародних договорів; юридичних фактів; міжнародних правовідносин; міжнародних актів реалізації прав та юридичних обов'язків; міжнародної правосвідомості; міжнародної правової культури), що входять до сучасної «анатомії» механізму правового регулювання міжнародних відносин.

Ключові слова: механізм правового регулювання міжнародних відносин, норми міжнародного права, міжнародно-правові звичаї, міжнародні договори, юридичні факти, міжнародні

правовідносини, міжнародні акти реалізації прав та юридичних обов'язків, міжнародна правосвідомість, міжнародна правова культура.

Cherneha V.M., Shatalova L.M., Melnychenko O.V. Mechanism for legal regulation of international relations.

The article is devoted to the modern paradigm of the mechanism for legal regulation of international relations. With the help of analysis, deduction, induction, synthesis, and comparative and legal, structural and functional, formal and legal methods of scientific knowledge, the set goal of the research was achieved.

The modern views of representatives of various branches of legal science on the phenomenon of «mechanism for legal regulation», its concept and structure are considered.

Given the existing private law and public law approaches to understanding the analyzed phenomenon, as well as taking into account its uniqueness in the scientific field, which is our professional interest, the following definition of the concept of «mechanism for legal regulation of international relations» is formulated: it is an accumulation of international legal means, methods and forms, the synergy of which is able to best regulate relations between states, intergovernmental organizations and other subjects of International Law.

Given the existing private law and public law achievements to understanding the analyzed phenomenon, as well as taking into account its uniqueness in the scientific field, which is our professional interest, it is substantiated that the mechanism of legal regulation of international relations includes: firstly, provisions of International Law; international legal customs; international treaties; secondly, legal facts; thirdly, international legal relations; fourth, international acts of realization of rights and obligations; fifth, international legal consciousness; sixth, international legal culture.

The authors of the study predict that the subject of future scientific research may be the definition of the concept, features and meaning (functions) of the components (International Law provisions; international legal customs; international treaties; legal facts; international legal relations; international acts of realization of rights and legal obligations; international legal consciousness; international legal culture) that are part of the modern «anatomy» of the mechanism for legal regulation of international relations.

Key words: mechanism for the legal regulation of international relations, International Law provisions, international legal customs, international treaties, legal facts, international legal relations, international acts of realization of rights and legal obligations, international legal consciousness, international legal culture.

Постановка проблеми. Механізм правового регулювання міжнародних відносин є феноменом, студіювання якого відповідає запитам часу. Адже від гармонійного функціонування компонентів, що входять до його структури, залежить ефект правової регуляції міжнародних відносин. Наведене створює всі передумови для провадження наукової розвідки, що спрямована на розроблення сучасної теоретичної концепції механізму правового регулювання міжнародних відносин. Як справедливо зазначено, «міжнародне співтовариство у XXI столітті дедалі більше переймається ідеями загального миру, зміцненням світового порядку, рівноправної співпраці держав, сталим розвитком цивілізації» [17, с. 3].

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень і публікацій уможливлює констатувати, що галузеві аналоги механізму правового регулювання (механізм правового регулювання цивільних відносин, механізм правового регулювання сімейних відносин, механізм правового регулювання господарських відносин, механізм правового регулювання трудових відносин, механізм адміністративно-правового регулювання, механізм правового регулювання податкових відносин, механізм кримінально-правового регулювання тощо) системно досліджені [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26]. Однак концепт механізму правового регулювання міжнародних відносин не був предметом спеціальної уваги в сучасній літературі з міжнародного права.

Метою дослідження є розроблення парадигми механізму правового регулювання міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. У приватноправовому науковому середовищі є прагнення окреслити галузеві аналоги механізму правового регулювання. Так, механізм правового регулюван-

ня сімейних відносин являє собою «скупчення правових засобів, способів і форм (юридичного інструментарію), злагоджена взаємодія яких спроможна впорядкувати сімейні відносини задля охорони, з одного боку, інтересів суб'єктів сімейного права (приватних інтересів), а із другого – інтересів сім'ї як первинного і провідного осередка соціуму та інтересів держави (публічних інтересів)» [23, с. 189].

Схожий підхід утілений під визначення поняття «механізм правового регулювання цивільних відносин», що в літературі розглядають як «скупченням цивільно-правового інструментарію (цивільно-правових засобів, способів і форм), злагоджена взаємодія якого спроможна впорядкувати цивільні відносини задля максимальної охорони інтересів суб'єктів цивільного права» [22, с. 198-199].

У сучасній теорії трудового права не має єдиного бачення механізму правового регулювання трудових відносин. Згаданий правовий феномен окреслюють як: 1) «скупчення правових засобів, форм і способів (трудоправового інструментарію), злагоджена взаємодія яких спроможна впорядкувати трудові відносини задля охорони суб'єктів трудового права» [26, с. 64]; 2) «особливу правову категорію, яка поєднує в собі систему правових засобів, що функціонально взаємопов'язані та взаємообумовлені між собою, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суб'єктів суспільних відносини у сфері найманої праці з метою реалізації їх прав і законних інтересів» [1, с. 103].

У публічно-правовому секторі фігурує така дефініція «механізм адміністративно-правового регулювання»: це «упорядкована сукупність правових засобів, які у їх взаємозв'язку забезпечують належне функціонування держави й місцевого самоврядування з метою якнайбільш повного задоволення законних інтересів приватних осіб, громадянського суспільства та досягнення інших цілей адміністративного права у відповідній сфері публічно-правових відносин» [7, с. 128].

З огляду на викладені вище приватноправові та публічно-правові підходи до розуміння аналізованого феномена, а також зважаючи на його своєрідність у науковій царині, яка являє собою наш професійний інтерес, механізм правового регулювання міжнародних відносин доцільно визначити як нагромадження міжнародно-правових засобів, способів і форм, синергія яких спроможна якнайкраще упорядкувати відносини між державами, міжурядовими організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права.

Набори елементів (складників, компонентів), що входять до структури галузевих аналогів механізму правового регулювання, є розбіжними. Так, до «архітектоніки» механізму правового регулювання сімейних відносин віднесено:

1) норми сімейного права, правові звичаї, сімейні договори та домовленості;
2) юридичні факти;
3) сімейні правовідносини;
4) акти здійснення та захисту сімейних прав і виконання юридичних обов'язків;
5) правову свідомість;
6) правову культуру [21, с. 173].

Схожим є бачення «номенклатури» механізму правового регулювання цивільних відносин, до якої належать:

1) норми цивільного права, правові звичаї, правочини і квазіправочини (цивільні домовленості);
2) юридичні факти;
3) цивільні правовідносини;
4) акти здійснення та захисту цивільних прав і виконання обов'язків;
5) правова свідомість;
6) правова культура [22, с. 198].

У літературі поняття «механізм правового регулювання відносин промислової власності» визначають як систему правових засобів, способів та форм, за допомогою яких забезпечується впорядкування суспільних відносин, які складаються через створення, використання, розпорядження, захист прав на об'єкти промислової власності. До його елементів віднесено: 1) норми права; 2) юридичні факти; 3) правовідносини; 4) акти реалізації права; 5) акти правозастосовної діяльності [15, с. 137].

По-різному розглядають складники (елементи) механізму правового регулювання трудових відносин. Згідно з першим підходом до належать:

1) норми трудового права, трудові договори, колективні договори та угоди;
2) юридичні факти;
3) трудові правовідносини;

4) акти здійснення і захисту трудових прав та інтересів і виконання обов'язків;

5) правова свідомість;

6) правова культура [26, с. 64].

Відповідно до другого підходу до елементів механізму правового регулювання трудових відносин належать:

1) норми трудового права;

2) принципи права;

3) нормативні правові акти;

4) правові відносини у сфері найманої праці;

5) акти реалізації прав та обов'язків, серед яких особливе місце посідають акти застосування норм трудового права [1, с. 103].

До елементів механізму адміністративно-правового регулювання відносять:

1) норми адміністративного права й акти їхнього офіційного тлумачення;

2) адміністративні правовідносини, серед яких виокремлено юридичні факти та фактичні склади;

3) акти реалізації прав та обов'язків у цих правовідносинах, серед яких виокремлено акти застосування норм права;

4) правосвідомість учасників адміністративних правовідносин (як факультативний елемент) [7, с. 129].

З огляду на викладені вище приватноправові та публічно-правові підходи до розуміння аналізованого феномена, а також зважаючи на його своєрідність у науковій царині, яка являє собою наш професійний інтерес, до компонентів механізму правового регулювання міжнародних відносин, на нашу думку, резонно віднести:

1) норми міжнародного права; міжнародно-правові звичаї; міжнародні договори;

2) юридичні факти;

3) міжнародні правовідносини;

4) міжнародні акти реалізації прав та юридичних обов'язків;

5) міжнародну правосвідомість;

6) міжнародну правову культуру.

Висновки. Механізм правового регулювання міжнародних відносин – це нагромадження міжнародно-правових засобів, способів і форм, синергія яких спроможна якнайкраще упорядкувати відносини між державами, міжурядовими організаціями та іншими суб'єктами міжнародного права.

До компонентів механізму правового регулювання міжнародних відносин належать:

1) норми міжнародного права; міжнародно-правові звичаї; міжнародні договори;

2) юридичні факти;

3) міжнародні правовідносини;

4) міжнародні акти реалізації прав та юридичних обов'язків;

5) міжнародна правосвідомість;

6) міжнародна правова культура.

Предметом майбутніх наукових розвідок може бути визначення поняття, ознак і значення (функцій) компонентів (норм міжнародного права; міжнародно-правових звичаїв; міжнародних договорів; юридичних фактів; міжнародних правовідносини; міжнародних актів реалізації прав та юридичних обов'язків; міжнародної правосвідомості; міжнародної правової культури), що входять до сучасної «анатомії» механізму правового регулювання міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анатійчук В. Механізм правового регулювання трудових відносин як система правових засобів. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 96-105. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2023.12.
2. Бернацький М.В. Механізм правового регулювання правовідносин використанням блокчейн. *Методологічні питання приватного права*: монографія / за ред. О.Д. Крупчана, З.В. Ромовської. У 2-х ч. Ч. 1. Київ, 2021. Підрозд. 2.3. С. 109-116.
3. Греца С.М., Греца Я.В. Механізм правового регулювання забезпечення виконання податкового обов'язку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. № 69. С. 255-259. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.43.

4. Задоя К.П. Механізм кримінально-правового регулювання та модель «стадій» («вимірів») кримінального права: порівняння українського та англійського підходів щодо функціонування кримінального права. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. Том 33 (72) № 1 С. 80-86. DOI: https://doi.org/10.32838/ TNU-2707-0581/2022.1/15.
5. Заіка Ю. Механізм регулювання майнових правовідносин, що виникають після відкриття спадщини. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 23-28. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.04.
6. Заіка Ю., Менделя О. Страховий випадок як елемент механізму цивільно-правового регулювання страхових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 22-28. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.04.
7. Кантор Н.Ю. Механізм адміністративно-правового регулювання та його складові елементи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 84. Ч. 3. С. 125-129. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.19.
8. Кирилюк Н.Д. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання у сфері цивільної авіації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 90. С. 71-76. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3209.
9. Кожевникова В.О. Механізм правового регулювання відносин із заподіяння шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. *Європейські перспективи*. 2022. № 3. С. 110-114. DOI: 10.32782/EP.2022.3.18.
10. Кожура І.О. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в особливий період. *Київський часопис права*. 2025. № 3. С. 169-175. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.3.23.
11. Менджул М.В., Давидова Н.О. Механізм цивільно-правового регулювання майнових відносин партнерів у фактичних союзах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 65. С. 124-127. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.22.
12. Правове забезпечення ринкових відносин в умовах євроінтеграції: удосконалення механізму правового регулювання договірних відносин: збірник наукових праць / за ред. В.І. Полюховича; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2025. 242 с. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1169.
13. Примак В. Ефективність механізму цивільно-правової відповідальності як передумова утвердження соціального спрямування економіки. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 1. С. 176-183. DOI: https://doi.org/10.32849/ 2409-9201.2024.24.24.
14. Сліпченко С.О. Правочин у приватноправовому механізмі передачі особистих немайнових суб'єктивних прав. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів на буття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 13 груд. 2024 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, каф. цив. права; за підтримки Ін-ту правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України і Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України». Харків: Право, 2025. С. 71-76.
15. Сопрун В.В. Механізм правового регулювання відносин промислової власності як засіб зміцнення господарського правопорядку. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. №3. Том 3. С. 130-141. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.3.13.
16. Стаднік І.В. Механізм правового регулювання господарських відносин: теоретико-юридичний аспект: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 236 с.
17. Теорія міжнародного права: навчально-методичний посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Видавництво «Гельветика», 2020. 224 с.
18. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Механізм цивільно-правового регулювання відносин в умовах пандемії COVID-19: антропологічний коректив. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 44. С. 5-18. DOI: https://doi.org/10.32837/chc. v0i44.450.
19. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Проблеми удосконалення приватноправових механізмів в сучасних умовах: когнітивний дисонанс. *Проблеми вдосконалення приватноправових ме-*

ханізмів на буття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч.Н. Азімова (м. Харків, 13 груд. 2024 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, каф. цив. права; за підтримки Ін-ту правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України і Всеукр. гром. орг. «Асоц. цивілістів України». Харків: Право, 2025. С. 176-181.

20. Цивільно-правовий механізм регулювання відносин із надання послуг в Україні: монографія / за заг. ред. О.Д. Крупчана, Ю.О. Заіки. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 293 с.
21. Чернега В.М. «Архітектоніка» механізму правового регулювання сімейних відносин. *Legal science, legislation and law enforcement practice: regularities and development trends*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 30-31 жовтня 2020 р.). Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. С. 170–174. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-41.
22. Чернега В.М. Візія механізму правового регулювання цивільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 194-200. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.30.
23. Чернега В. Поняття та ознаки механізму правового регулювання сімейних відносин. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). Vol. 2. P. 185–191. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.2.33.
24. Чернега В.М. Проблематика (тематика) дисертацій з міжнародного права, захищених у першій чверті XXI сторіччя. *Current issues in the development of Ukrainian legal education and science in the prezent day and post-war reconstruction*: scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2025. P. 133-159. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-629-4-7.
25. Чернега В.М. Проблеми та потенціал механізму правового регулювання сімейних відносин: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 508 с.
26. Чернега В.М. Сучасна теоретична концепція механізму правового регулювання трудових відносин. *Juris Europensis Scientia*. 2023. Вип. 1. С. 62-64. DOI: https://doi.org/10.32782/chern.v1.2023.11.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Чернега В.М., Шаталова Л.М., Мельниченко О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ XII. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 16:340.12
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.57

ЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ПРАВОВОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Крижановська Т.О.,
кандидат філософських наук
доцент кафедри філософії
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-6391-6871

Токар Л.В.,
асистент кафедри філософії
Національний університет
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-0690-4655

Крижановська Т.О., Токар Л.В. Логічна типологія правової невизначеності: теоретико-методологічні засади.

Статтю присвячено логіко-теоретичному аналізу правової невизначеності та обґрунтуванню її типології. Вихідною є теза про те, що правова невизначеність не є випадковим дефектом нормативного регулювання, а становить структурну характеристику права, пов'язану з відкритою текстурою правових норм, загальністю правових понять і механізмами їх інтерпретації. Проблема дослідження полягає в тому, що в теорії права невизначеність часто використовується як узагальнююче поняття без належного логічного розмежування її підстав, що призводить до методологічної нечіткості та ускладнює визначення меж формалізації правових понять. Метою дослідження є виявлення логічно різнорідних механізмів виникнення правової невизначеності, їх концептуальне розмежування та уточнення меж застосування формальних логічних інструментів у правовому мисленні. Методологічну основу становить поєднання логіко-філософського аналізу, доктринально-правового підходу та юридичних конкретнонаукових методів. Його доцільність зумовлена структурною складність досліджуваного явища. У статті запропоновано логічну типологію правової невизначеності, що охоплює нечіткість меж, семантичну неоднозначність та невизначеність критеріїв оцінки. Показано, що кожен із цих типів має автономний механізм виникнення, функціонує на різних логічних рівнях і по-різному трансформується в процесі підвищення визначеності через інтерпретацію або конкретизацію. Обґрунтовано, що формалізація та уточнення правових понять не усувають невизначеність остаточно, а змінюють форму її прояву. У цьому виявляється діалектичний взаємозв'язок правової визначеності та правової невизначеності, коли підвищення визначеності в одному вимірі одночасно породжує нові зони невизначеності в іншому. Визначеність і невизначеність постають як структурно взаємозумовлені елементи правового регулювання, що перебувають у динаміці постійного перерозподілу меж. Дослідження виконано як перша частина двох послідовних статей. Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для подальшого аналізу процесів конкретизації у правозастосуванні та оцінки впливу виокремлених типів невизначеності на аргументацію судових рішень, що і становитиме основу подальшого етапу дослідження.

Ключові слова: правова невизначеність, правова визначеність, логічна типологія, нечіткість меж, семантична неоднозначність, невизначеність критеріїв оцінки, логіка правозастосування.

Kryzhanovska T.O., Tokar L.V. Logical typology of legal uncertainty: theoretical and methodological foundations.

The article is devoted to a logical-theoretical analysis of legal indeterminacy and to substantiating its typology. The point of departure is the thesis that legal indeterminacy is not a contingent defect of normative regulation but a structural characteristic of law, associated with the open texture of legal rules, the generality of legal concepts, and the mechanisms of their interpretation. The research problem lies in the fact that, in legal theory, indeterminacy is often treated as a general umbrella notion without sufficient logical differentiation of its grounds, which leads to methodological vagueness and complicates the identification of the limits of formalization of legal concepts. The aim of the study is to identify logically heterogeneous mechanisms underlying legal indeterminacy, to conceptually distinguish them, and to clarify the limits of applying formal logical tools in legal reasoning. The methodological basis is a combination of logical and philosophical analysis, a doctrinal and legal approach, and specific scientific legal methods. Its expediency is determined by the structural complexity of the phenomenon under study. The article proposes a logical typology of legal indeterminacy encompassing vagueness, semantic ambiguity, and evaluative indeterminacy. It is demonstrated that each of these types has an autonomous mechanism of emergence, operates at different logical levels, and transforms differently in the process of increasing determinacy through interpretation or specification. It is argued that formalization and clarification of legal concepts do not eliminate indeterminacy entirely but rather transform the form of its manifestation. This reveals the dialectical interrelation between legal determinacy and legal indeterminacy: increasing determinacy in one dimension simultaneously generates new zones of indeterminacy in another. Determinacy and indeterminacy thus appear as structurally interdependent elements of legal regulation, existing in a dynamic process of continuous redistribution of boundaries. The examining was conducted as the first part of two consecutive articles. The results obtained provide a theoretical framework for further analysis of processes of specification in legal application and for assessing the impact of the identified types of indeterminacy on judicial reasoning, which will form the basis for the next stage of the examining.

Key words: legal indeterminacy, legal determinacy, logical typology, vagueness, semantic ambiguity, evaluative indeterminacy, logic of legal reasoning**.**

Постановка проблеми. Вимога правової визначеності традиційно трактується як одна з ключових умов стабільності правового регулювання та передбачуваності правових наслідків, тоді як її порушення оцінюється як негативний стан. Водночас, у процесі тлумачення і застосування норм постійно виявляються межові, нечіткі ситуації, що ускладнюють однозначне встановлення їх змісту та умов застосування. Проблема полягає не лише у визнанні цієї напруги, а в її теоретичному описі. У правовій теорії невизначеність часто фігурує як узагальнююче поняття, що охоплює різні за механізмом виникнення явища. Однак відсутність чіткого логічного розмежування цих явищ ускладнює аналіз меж формалізації правових понять і створює методологічну нечіткість у розумінні самого принципу правової визначеності. Це, своєю чергою, актуалізує потребу в логічному аналізі правової невизначеності та в обґрунтуванні її типології як теоретичного підґрунтя подальших досліджень.

Слід також зауважити, що дане дослідження реалізується у форматі двох послідовних статей. У першій статті здійснюється логіко-теоретичний аналіз правової невизначеності та обґрунтовується її типологія, тоді як у другій будуть розглядатися прояви виокремлених типів у судовій практиці та їх вплив на логіку правозастосування.

Мета дослідження полягає у виявленні логічно різнорідних типів правової невизначеності, їх концептуальному розмежуванні та уточненні меж застосування класичних формальних логічних інструментів у правовому мисленні. Окремий акцент робиться на з'ясуванні того, яким чином запропонована логічна типологія створює теоретичні передумови для пояснення процесів конкретизації невизначеності у правозастосуванні, зокрема в судовій практиці.

Стан опрацювання проблематики. У сучасній українській юридичній науці правова невизначеність активно досліджується, однак переважно в межах галузевих або прикладних підходів. С.В. Васильєв аналізує її у зв'язку з механізмом правового регулювання процесуальних правовідносин і практичними труднощами реалізації прав [3]. М.М. Дмитрієва акцентує на нормативно-правових чинниках її виникнення, зокрема якості законодавчої техніки та передбачуваності регулювання [4]. О.М. Юркевич підкреслює, що невизначеність не зводиться до прогалин або

колізій, а пов'язана зі структурою правового мислення та логічними особливостями правових понять [5]. Системний зв'язок правотворчості, практики та правозастосування у формуванні невизначеності обґрунтовує Є.Б. Кубко [6]. У зарубіжній літературі проблема має усталену теоретичну традицію. Відправною точкою є концепція «відкритої текстури» Г.Л.А. Гарта, що фіксує неминучість пограничних випадків застосування норм [7]. Т. Ендікотт обґрунтовує внутрішній характер нечіткості для права [8], тоді як Л. Солан і А. Мармор наголошують на складності або принциповій неможливості її повного усунення в інтерпретації [9; 10]. Семантичну неоднозначність аналізують Р. Посчер і А. Сеннет, розглядаючи її як множинність значень, що породжує конкуренцію інтерпретацій [11; 12]. У міждисциплінарних дослідженнях Н. Дайї пропонуються спроби кількісного вимірювання правової невизначеності засобами інформаційної теорії [13]. Філософсько-логічні підвалини проблеми розроблені у працях Р. Соренсена та К. Файна: перший аналізує нечіткість як властивість понять із невизначеними межами [14], другий акцентує на межах формалізації та принциповій складності її повного логічного усунення [15]. Загалом правова невизначеність визнається фундаментальною характеристикою права, однак наявні підходи здебільшого фокусуються на окремих її проявах і не пропонують системного логічного розмежування механізмів її виникнення. Це зумовлює потребу в концептуальному аналізі та обґрунтуванні логічної типології правової невизначеності.

Методологічну основу дослідження становить поєднання логіко-філософського аналізу, доктринально-правового підходу та юридичних конкретнонаукових методів, що дозволяє розглядати правову невизначеність як структурно складне явище. Ключовим методом дослідження є концептуальний аналіз, спрямований на виявлення та логічне розмежування різних підстав правової невизначеності. Важливе місце в дослідженні посідає логіко-семантичний метод, за допомогою якого аналізуються особливості функціонування правових понять і мовних виразів у нормативному та інтерпретаційному контекстах. Поряд із цим у роботі застосовується доктринально-правовий аналіз, спрямований на осмислення правової невизначеності в межах усталених теоретико-правових концепцій і наукових доктрин. Окрему роль відіграє аналітико-правовий метод, який забезпечує співвіднесення теоретичних і логічних висновків із реальними правовими нормами, принципами та інтерпретаційними практиками. Допоміжними у дослідженні є порівняльно-правовий (компаративний) метод у вигляді зіставлення різних ліній судової практики як різних механізмів конкретизації та формально-юридичний метод як аналіз норм з допропозиційним і пропозиційним рівнем невизначеності

Виклад основного матеріалу. Насамперед зосередимось на осмисленні поняття правової невизначеності з логіко-теоретичної перспективи. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки предмет її дослідження «є міждисциплінарним, що пов'язує знання логічної форми та юридичного змісту» [5, с. 118]. У перетині логічного й нормативного вимірів правова невизначеність може бути охарактеризована як стан правового регулювання або правозастосування, за якого адресат норми не має достатніх підстав для надійного передбачення правових наслідків у типових чи близьких до типових ситуаціях, а межі дозволеного, забороненого або критерії юридичної оцінки залишаються варіативними. Йдеться не лише про емпіричну складність прогнозування, а про структурну особливість права, пов'язану з мовою нормативних приписів і контекстами їх тлумачення. Саме тому «було б невиправданим спрощенням звести проблему правової невизначеності до … техніко-юридичних засобів усунення прогалин у законодавстві чи позбавлення юридичних текстів двозначності або дефінітивної плутанини … а й є набагато глибшою» [6, с. 111], такою, що потребує ґрунтовного теоретико-методологічного осмислення як феномена, закоріненого у самій природі правового мислення.

Водночас, у сучасних теоретико-правових концепціях дедалі послідовніше утверджується уявлення про невизначеність як іманентну характеристику права: «кожна правова система за своєю суттю містить елементи невизначеності» [16]. Такий підхід дозволяє відійти від трактування невизначеності виключно як дефектного явища та розглядати її у ширшому теоретичному вимірі. Зокрема, обґрунтовується позиція, згідно з якою «невизначеність у праві крім своєї негативної сторони, має і позитивну сторону, її також слід розглядати як відому якість, властивість права» [3, с. 22], оскільки вона може виступати противагою надмірному формалізму, забезпечуючи гнучкість і адаптивність правового регулювання в умовах соціальної динаміки.

Значущість цієї проблематики підтверджується на нормативному рівні, де юридична визначеність прямо закріплена як складова принципу верховенства права та одна з ключових якостей права

[1, ст. 3]. Водночас у правознавстві відсутня єдність щодо її теоретичного статусу: її трактують або як самостійний принцип, або як елемент принципу верховенства права [3; 4; 5; 6]. У взаємозв'язку з нею принцип правової невизначеності набуває регулятивного значення: вони функціонують не як взаємовиключні, а як взаємодоповнювальні засади, що встановлюють межі застосування одна одної та «забезпечують гнучкість та ефективність правового регулювання» [4, с. 17].

Таке розуміння знаходить підтвердження не лише в теорії, а й у практиці правозастосування. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) наголошує, що навіть за максимальної чіткості нормативного формулювання «завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, які змінюються», оскільки «багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими, та тлумачення й застосування яких є питанням практики» [2, п. 65], а надмірна визначеність може призводити до небажаної «жорсткості».

Саме цю структурну межу між типовими й нетиповими випадками застосування норм концептуалізував Г.Л.А. Гарт, розрізняючи «тверде ядро» («hard core») правила та зону його невизначеності. Під «твердим ядром» він розуміє усталені випадки, щодо яких значення правила не викликає сумнівів, тоді як поза його межами виникає сфера пограничних ситуацій – «півтінь» («penumbra»), тобто «проблеми, що виникають поза межами твердого ядра стандартних випадків або усталених значень» [7, p. 607]. Важливо, що «півтінь» не є випадковим дефектом формулювання, а логічно неминучим наслідком загальності правових правил і відкритості мовних виразів. У таких випадках застосування норми не може бути здійснене шляхом простої дедукції, оскільки самі межі її застосування виявляються концептуально невизначеними.

Підхід Г. Гарта окреслює проблему відкритої текстури правових норм, однак не надає формального інструменту для опису переходу від невизначеності до рішення. Для теоретичного аналізу цього переходу доцільно залучити інструментарій філософської логіки нечіткості, зокрема концепцію Кіта Файна (Kit Fine), викладену у статті «Vagueness, Truth and Logic» (1975). К. Файн виходить із того, що нечіткість є не локальним дефектом окремих висловлювань, а системною властивістю мови, «двозначністю у великому та систематичному масштабі» [15, p. 282], закоріненою в структурі загальних термінів. Формальним механізмом її аналізу виступає прецизифікація (precisification) – множина допустимих уточнень, які роблять висловлювання повністю визначеним, тоді як істинність розуміється як суперістинність (super-truth), тобто істинність у всіх повних і допустимих уточненнях [15, p. 273]. Отже, замість пошуку єдиної граничної точки застосування пропонується множинна модель допустимих конкретизацій.

Методологічне значення цієї конструкції полягає в можливості описати перехід від «півтіні» до рішення як структуровану процедуру уточнення, а не як довільний акт розсуду. Якщо у мовній площині прецизифікація означає допустиму специфікацію значення, то в правозастосуванні вона проявляється як множина можливих конкретизацій правового поняття в межах інтерпретаційних обмежень системи. За К. Файном, специфікація є прийнятною лише за умови її релевантності та збереження класичних логічних зв'язків [15, p. 268–272], тобто не повинна породжувати суперечностей при подальшому уточненні. Перенесення цього принципу у правову площину дозволяє описати критерії допустимості конкретизації – відповідність принципам права, системній узгодженості норм і усталеній практиці. Як бачимо, логіка нечіткості не усуває «півтінь», але формалізує механізм роботи з нею, а саме, рішення у пограничному випадку постає як вибір конкретизації, що зберігає системну узгодженість, тоді як відкритість текстури зберігається. Отже, модель допустимих уточнень забезпечує логічний опис переходу від структурної невизначеності до нормативно достатньої визначеності без претензії на остаточну фіксацію межі застосування правила.

Утім, множинність допустимих уточнень свідчить, що підвищення рівня визначеності не означає остаточного усунення невизначеності, оскільки кожна конкретизація, окреслюючи межі застосування правила, водночас формує нові пограничні зони щодо власних умов релевантності. У цьому сенсі взаємодія правової визначеності та правової невизначеності має структурно взаємозумовлений характер: спроби підвищення визначеності через формалізацію та уточнення термінів неминуче продукують нові ділянки невизначеності, пов'язані з межами застосування, семантичними розгалуженнями та оціночними критеріями. Тож правова визначеність не протистоїть невизначеності як її заперечення, а функціонує в режимі постійного перерозподілу меж, де усунення невизначеності в одному вимірі означає її переміщення в інший.

Разом із тим визнання неминучості правової невизначеності ще не означає її концептуальної прозорості. Навпаки, у праві вона набуває особливої гостроти з огляду на те, що може виникати на різних логічних рівнях – допропозиційному, пропозиційному та на рівні оцінювання, тобто у структурі правових понять, нормативних висловлювань і в межах «відкритої текстури» правових норм у цілому. Тобто, невизначеність у праві постає як багатовимірний феномен, що має різні логічні підстави та форми прояву. З цієї перспективи доцільно виокремити три основні типи правової невизначеності, які і будуть проаналізовані далі: нечіткість меж (Vagueness); неоднозначність значення (Ambiguity); невизначеність критеріїв оцінки (Evaluative indeterminacy). Таке розрізнення, вважаємо, дозволить концептуально відмежувати різні форми правової невизначеності та створити підґрунтя для їх послідовного теоретичного аналізу.

Нечіткість меж (Vagueness) постає як форма правової невизначеності, що виникає на рівні правових понять і відкритої текстури нормативного регулювання. Проблема полягає у відсутності чітких логічних критеріїв, які дозволяли б однозначно визначити межі застосування поняття до конкретних випадків. Саме в такому сенсі Т. Ендікотт визначає «“нечіткий” як такий, що застосовується до виразу, якщо існують дійсні або можливі пограничні випадки його застосування» [8, p. 38]. За такого підходу невизначеність не зумовлена браком фактичної інформації чи незнанням значення терміна, а випливає з відкритості меж самого поняття, що унеможливлює його повну логічну фіксацію.

Методологічно важливо відмежувати нечіткість меж від буденного уявлення про «розмитість мовлення». У повсякденному вжитку «нечіткість» часто приписується способам використання мови, таким як неінформативні обіцянки, ухильні описи чи риторичні натяки. Однак така комунікативна невизначеність не є тотожною нечіткості у строгому логічному сенсі. Йдеться не про прагматичні стратегії мовця, а про структурну особливість понять із відкритими межами застосування.

У теоретичному значенні пограничним є випадок, коли «навіть за умови, що ми знаємо всі релевантні факти, ми не знаємо, чи слід застосовувати відповідний вираз» [8, p. 31]. Саме така нечіткість узгоджується з класичною позицією Г.Л.А. Гарта щодо меж формалізованої дії правил, коли навіть усталені норми «у певний момент, коли їх застосування буде поставлено під сумнів, виявляться невизначеними; вони матимуть те, що називають відкритою текстурою» [17, p. 128]. Ідеться про ситуації, у яких правило виходить за межі стандартних випадків і потребує інтерпретаційного рішення. Отже, у праві нечіткість постає не як дефект формулювання норми, а як логічно неминуча характеристика правових понять, що визначає межі їх формалізації. Більше того, саме нечіткість меж демонструє, що спроби підвищити визначеність шляхом деталізації або уточнення правових понять не усувають її остаточно, а лише зміщують лінію розмежування між очевидними та пограничними випадками. Кожна конкретизація, окреслюючи сферу безсумнівного застосування поняття, водночас формує нові граничні ситуації щодо умов застосування вже уточнених критеріїв. У цьому сенсі формалізація не ліквідує нечіткість меж, а виступає механізмом її структурного перерозподілу.

Поряд із пограничними випадками застосування понять у праві виникають і ситуації іншого типу, коли проблема пов’язана з множинністю можливих значень самого мовного виразу. «… неоднозначність характеризують як властивість речень і слів на допропозиційному рівні, тоді як нечіткість стосується пропозицій і концептів як значень слів і речень» [11, p. 129]. Це розрізнення вказує на різні рівні виникнення правової невизначеності та має принципове значення для її логічного аналізу.

Неоднозначність значення (Ambiguity) постає як форма правової невизначеності, що виникає на рівні семантичної множинності значень мовних виразів і зумовлена наявністю двох або більше дискретних значень одного й того самого слова, словосполучення або нормативного формулювання. У логіко-теоретичному сенсі йдеться про ситуації, коли невизначеність виникає ще до формування пропозиційного змісту висловлювання, тобто на допропозиційному рівні мови, і пов’язана з конкуренцією альтернативних значень.

На відміну від нечіткості меж, що стосується відкритості застосування поняття, неоднозначність значення ґрунтується на іншому механізмі виникнення невизначеності. Як зазначає Т. Ендікотт, невизначеності, що виникають унаслідок використання неоднозначних виразів, зазвичай можуть бути усунуті шляхом з’ясування того, яке саме значення мав на увазі мовець, тоді як для нечіткості меж такий шлях непридатний. Він підкреслює, що синтаксис може створювати або

усувати неоднозначність, проте синтаксичної нечіткості не існує [8, p. 54]. Отже, неоднозначність значення слід розглядати як контингентну семантичну властивість мовних форм, тоді як нечіткість меж має структурний характер.

У межах аналізу неоднозначності істотним є також розрізнення її внутрішніх форм. Право «розрізняє явну і приховану багатозначність» [12]. Явна багатозначність має місце тоді, коли значення норми є неясним і допускає кілька семантичних інтерпретацій. Натомість прихована виникає у випадках, коли значення формально чітке, але однаково застосовне до істотно різних об'єктів. Фактично йдеться про відмінність між багатозначністю значення та багатозначністю референції, що дозволяє точніше локалізувати джерело правової невизначеності, у першому випадку – на рівні мовного значення, у другому – на рівні співвіднесення норми з різними класами об'єктів у правозастосуванні.

Утім, навіть тоді, коли неоднозначність усувається шляхом інтерпретаційного вибору одного з альтернативних значень, невизначеність не зникає повністю. Вибір конкретного значення переводить проблему з рівня семантичної множинності на рівень визначення меж застосування вже обраного змісту. Таким чином, усунення неоднозначності значення через інтерпретацію не ліквідує невизначеність, а трансформує її форму, а саме: семантична конкуренція значень поступається місцем питанням релевантності та меж застосування конкретизованого поняття. Отже, і в цьому випадку підвищення визначеності має характер структурного перерозподілу невизначеності, а не її повного усунення.

Однак правова невизначеність не вичерпується проблемами меж або значень мовних виразів.

Невизначеність критеріїв оцінки (Evaluative indeterminacy) постає як особливий тип правової невизначеності, що виявляється на рівні нормативних стандартів, якими керується суб'єкт правозастосування. Йдеться про ситуації, коли навіть за відсутності семантичної неясності суд або інший правозастосовний орган змушений здійснювати ціннісне зважування, співвідносячи норму з принципами та цілями правового регулювання. Отже, джерело невизначеності локалізується не у значенні терміну, а у способі нормативної оцінки ситуації через апеляцію до принципів, презумпцій, правових фікцій.

Проблема набуває особливої ваги вже на етапі правотворчості, коли законодавець свідомо включає до норм оціночні поняття, що не мають вичерпних формалізованих критеріїв. Функціонально такі конструкції є «самою розповсюдженою формою правової невизначеності» [3, с. 24] і покликані забезпечувати гнучкість регулювання. Закріплюючи такі норми, законодавець водночас передбачає юридичні способи їх подальшої конкретизації, делегуючи продовження правотворення на рівень застосування [3, с. 25]. Невизначеність критеріїв оцінки не усувається повністю, а процедурно компенсується через тлумачення, мотивування рішень і апеляцію до принципів.

Однак така процедурна компенсація не означає повного зникнення невизначеності. Навпаки, формулювання або деталізація критеріїв оцінки переносить проблему на інший рівень, рівень співвідношення та ієрархії самих принципів і стандартів. Кожне уточнення нормативного критерію передбачає нове зважування його ваги щодо інших цінностей правового порядку, що знову відкриває простір для інтерпретаційного вибору. У цьому сенсі конкретизація оціночних стандартів не усуває проблеми evaluative indeterminacy, а лише змінює її конфігурацію, переносячи центр невизначеності у площину балансування та аргументації.

З огляду на це, сама категорія правової невизначеності виявляється оцінно навантаженою. Як слушно зазначає М.М. Дмитрієва, «правова невизначеність виступає як оцінне поняття, яке трактується суб'єктивно залежно від конкретної ситуації або кон'юнктури» [4, с. 16]. Це означає, що невизначеність є не лише характеристикою норми, а й результатом оцінки її функціонування в конкретному контексті. У цьому сенсі і правова визначеність, і правова невизначеність мають аксіологічний вимір, вони передбачають певний стандарт передбачуваності чи справедливості. Відтак, невизначеність критеріїв оцінки стосується не лише змісту окремих правових категорій, а й самого способу теоретичного опису права.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що правова невизначеність постає не як однорідне явище, а як результат дії різних логічних механізмів, що функціонують на рівні понять, мовних значень і нормативних стандартів оцінки. Їх розмежування дозволяє показати, що спроби підвищення визначеності через уточнення, інтерпретацію або конкретизацію не усувають невизначеність повністю, а змінюють форму її прояву: усунення семантичної багатозначності переводить проблему у площину меж застосування; конкретизація оціночних стандартів – у сферу ба-

лансування принципів; деталізація меж понять – у нові пограничні випадки. У цьому виявляється діалектичний взаємозв'язок правової визначеності та правової невизначеності, коли підвищення рівня визначеності в одному вимірі одночасно породжує нові зони невизначеності в іншому. Визначеність і невизначеність функціонують як взаємозумовлені елементи правового регулювання, що перебувають у постійному перерозподілі меж.

Запропоноване логічне розмежування уточнює межі застосування формальних логічних інструментів у правовому мисленні та створює підґрунтя для аналізу процесів конкретизації у правозастосуванні. Практичні прояви окреслених типів та їх вплив на судову аргументацію становитимуть предмет наступної статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20 (дата звернення 2.02.2026).
2. «Вєренцов проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 11.04.2013 р. (за заявою № 20372/11), п. 65. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945 (дата звернення 2.02.2026).
3. Васильєв С.В. «Невизначеність» у механізмі правового регулювання процесуальних правовідносин та юридичні інструменти її усунення. *Правова держава.* 2021. № 42. С. 22–31. DOI: https://doi.org/10.18524/2411–2054.2021.42.232409.
4. Дмитрієва М.М. Проблеми правової визначеності в правотворчості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2021 № 51. С. 13–18. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.51.3.
5. Юркевич О.М. Логічні підстави юридичної невизначеності: до постановки проблеми. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.* 2010. № 3. С. 118–124. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3355/4/Yurkevych_118.pdf (дата звернення 2.02.2026).
6. Кубко Є.Б. Правотворчість, юридична практика і правова невизначеність: методологічні аспекти взаємозв'язку. *Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України.* 2024. Випуск 35. С. 108–120. DOI: https://doi.org/10.33663/0869-2491-2024-35-108-120.
7. Hart H.L.A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review.* 1958. Vol. 71. № 4. P. 593–629. URL: https://is.gd/9ck8Ex (дата звернення 2.02.2026).
8. Endicott T.A.O. Vagueness in Law. Oxford: University Press. 2000. 225 p. https://is.gd/JyGOtA (дата звернення 2.02.2026).
9. Solan L.M. Why It Is So Difficult to Resolve Vagueness in Legal Interpretation. *Vagueness and Law: Philosophical and Legal Perspectives* / ed. by G. Keil, R. Poscher. Oxford: University Press, 2016. P. 231–246. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198782889.003.0011.
10. Marmor A. Pragmatic Vagueness in Statutory Law. *Vagueness and Law: Philosophical and Legal Perspectives* / ed. by G. Keil, R. Poscher. Oxford: Oxford University Press, 2016. P. 161–176. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198782889.003.0007.
11. Poscher R. Ambiguity and Vagueness in Legal Interpretation. *Ambiguity and Vagueness in Legal Interpretation* / ed. by P.M. Tiersma, L.M. Solan. Oxford: University Press. 2010. С. 128–144. DOI: https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199572120.013.0010.
12. Sennet A. Ambiguity. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2023 Edition) / ed. by E.N. Zalta, U. Nodelman. URL: https://plato.stanford.edu/archives/sum2023/entries/ambiguity/ (дата звернення 2.02.2026).
13. Dayi N. Measuring Legal Uncertainty in Outputs Generated by Artificial Intelligence Systems Through Semantic Entropy. *GSI.* 2026. Part 19. URL: https://is.gd/dtr2fK (дата звернення 2.02.2026).
14. Sorensen R. Vagueness. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2023 Edition) / ed. by E.N. Zalta, U. Nodelman. URL: https://plato.stanford.edu/archives/win2023/entries/vagueness.
15. Fine K. Vagueness, Truth and Logic. *Synthese.* 1975. Vol. 30, № 3–4. P. 265–300. URL: https://semantics.uchicago.edu/kennedy/classes/s06/readings/fine75.pdf (дата звернення 2.02.2026).

16. Balássy, Ádám Miklós. Uncertainty Doctrine of Legal Systems. *Journal of Legal and Political Sciences*. 2023. Vol. XIV. №. 4. URL: https://www.academia.edu/114217290/Uncertainty_doctrine_of_legal_systems (дата звернення 2.02.2026).
17. Hart H.L.A. Formalism and Rule-Scepticism / Hart H.L.A. *The Concepm of Law*. Oxford: University Press, 1994. P. 124–154. URL: https://is.gd/yMClEa (дата звернення 2.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Крижановська Т.О., Токар Л.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.132:004.8
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.58

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ВІД ГЕРМЕНЕВТИКИ ТЕКСТУ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ АЛГОРИТМІВ

Кучук А.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та публічного управління
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка
ORCID: 0000-0002-5918-2035

Завгородня Ю.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави та права,
конституційного права та прав людини
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9257-7269

Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Трансформація правничої діяльності в цифрову епоху: від герменевтики тексту до інтерпретації алгоритмів.

У статті досліджено трансформацію правничої діяльності в умовах цифровізації суспільних відносин. Акцентовано увагу на зміні інтерпретаційної парадигми сучасного правника, зумовленій переходом від домінування герменевтики правового тексту до необхідності інтерпретації алгоритмів як технічно опосередкованих носіїв нормативності. Розглядається вплив алгоритмічних систем і цифрових платформ на процеси правозастосування, публічного управління та реалізації прав, а також окреслюється роль алгоритмів у формуванні нових регулятивних ефектів de facto.

Обґрунтовано, що алгоритми в сучасних соціально-правових практиках виконують функцію «операторів нормативності», опосередковуючи доступ до публічних послуг, визначаючи пріоритетність адміністративних процедур і впливаючи на траєкторії реалізації процесуальних прав. На прикладі судової практики показано, що юридично значущі наслідки для особи можуть виникати внаслідок функціонування цифрових систем за відсутності формалізованого індивідуального адміністративного акта, що актуалізує проблему прозорості алгоритмів та ефективності правового контролю.

Наголошено на ризиках порушення людських прав унаслідок непрозорості алгоритмічних рішень, можливих дискримінаційних ефектів та делегування владних повноважень цифровим системам без належних процедур підзвітності. Обґрунтовано необхідність розвитку інтерпретаційних підходів, зорієнтованих на аналіз алгоритмічної логіки, джерел даних і вбудованих у цифрові системи ціннісних припущень. Інтерпретація алгоритмів постає як необхідний елемент забезпечення принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та недискримінації.

Зроблено висновок, що трансформація правничої діяльності в цифрову епоху постає як зміна інтерпретаційної парадигми, що потребує переосмислення професійних компетентностей правника, розвитку міждисциплінарних методологічних інструментів і формування нових стандартів юридичної аргументації. Реалізація цих завдань є передумовою збереження ціннісно-нормативного виміру права в умовах зростаючої алгоритмізації публічного управління та правозастосування.

Ключові слова: алгоритм, верховенство права, права людини, правова визначеність, правозастосування, публічна влада, суд, тлумачення, юридична герменевтика.

Kuchuk A.M., Zavhorodnia Yu.S. Legal practice transformation in the digital era: from textual hermeneutics to algorithmic interpretation.

The article examines the transformation of legal activity in the context of the digitalization of social relations. Attention is paid to the change in the interpretative paradigm of the modern lawyer, caused by the transition from the dominance of hermeneutics of legal text to the urgency to interpret algorithms as technically mediated carriers of normativity. The influence of algorithmic systems and digital platforms on the processes of law enforcement, public administration, and the realization of rights is considered, and the role of algorithms in the formation of new de facto regulatory effects is outlined.

It is argued that algorithms in contemporary social and legal practices perform the function of "normativity operators," mediating access to public services, determining the priority of administrative procedures, and influencing the trajectories of procedural rights. The example of judicial practice shows that legally significant consequences for individuals may arise from the functioning of digital systems in the absence of a formalized individual administrative act, which raises the issue of algorithm transparency and the effectiveness of legal control.

The risks of human rights violations due to the opacity of algorithmic decisions, possible discriminatory effects, and the delegation of authority to digital systems without proper accountability procedures are highlighted. The necessity of developing interpretative approaches focused on the analysis of algorithmic logic, data sources, and value assumptions embedded in digital systems, is justified. The interpretation of algorithms is a required element in ensuring the principles of the rule of law, legal certainty, proportionality, and non-discrimination.

It is concluded that the legal activity transformation in the digital era is a change in the interpretative paradigm, which requires a rethinking of the professional competencies of lawyers, the development of interdisciplinary methodological tools, and the formation of new standards of legal argumentation. The implementation of these tasks is a prerequisite for preserving the value and normative dimension of law in the context of the growing algorithmization of public administration and law enforcement.

Key words: algorithm, rule of law, human rights, legal certainty, law enforcement, public authority, court, interpretation, legal hermeneutics.

Постановка проблеми. Інтенсивна цифровізація суспільних відносин зумовлює якісну трансформацію правничої діяльності, яка нині виходить за межі традиційного текстоцентричного розуміння права. Якщо класична правнича практика ґрунтувалася передусім на герменевтиці нормативних текстів, судових рішень і доктринальних джерел, то сучасні правові процеси дедалі частіше опосередковуються алгоритмами, цифровими платформами та автоматизованими системами ухвалення рішень. За таких умов юрист стикається з необхідністю інтерпретації не лише правових норм, а й логіки функціонування технічних систем, які фактично впливають на реалізацію прав, доступ до публічних послуг, здійснення правосуддя та діяльність органів публічної влади.

Актуальність обраної теми посилюється також тим, що алгоритмічні механізми дедалі частіше виконують регулятивну функцію de facto, формуючи нові «режими нормальності» у сфері адміністративних процедур, фінансового моніторингу, соціального забезпечення, публічних сервісів і навіть у кримінальному процесі (ризик-орієнтовані моделі, системи прогнозування). Водночас правова доктрина та правозастосовна практика в Україні й багатьох інших державах переважно зберігають орієнтацію на класичні інструменти тлумачення правових текстів, не виробивши цілісного методологічного підходу до аналізу алгоритмів як нових «носіїв нормативності», що спричиняє своєрідний методологічний розрив між реальною трансформацією правового регулювання та інструментарієм, яким користується правник.

Додатковими факторами актуальності проблеми виступають ризики порушення людських прав унаслідок непрозорості алгоритмів, дискримінаційних ефектів автоматизованих рішень, делегування владних повноважень цифровим системам без належних процедур підзвітності та контролю. За відсутності адекватних теоретичних моделей інтерпретації алгоритмів як об'єкта правничого аналізу ускладнюється забезпечення принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності, недискримінації та ефективного судового захисту.

У зв'язку з означеним дослідження трансформації правничої діяльності в цифрову епоху – від герменевтики правового тексту до інтерпретації алгоритмів – є своєчасним і необхідним як для розвитку теорії права, так і для формування практикоорієнтованих підходів до адаптації професійної діяльності правника до нових цифрових реалій. Воно спрямоване на подолання методоло-

гічної інерції правничого мислення та окреслення нових аналітичних інструментів, адекватних умовам алгоритмізованого управління та цифрового врядування.

Мета дослідження полягає у теоретико-правовому осмисленні трансформації правничої діяльності в умовах цифровізації шляхом концептуалізації переходу від домінування герменевтики правового тексту до інтерпретації алгоритмів як нових технічно опосередкованих носіїв нормативності, а також у виявленні методологічних наслідків цієї трансформації для забезпечення принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності, недискримінації та підзвітності у процесах публічного управління і правозастосування.

Відзначимо, що це друге дослідження з циклу робіт, присвячених проблематиці юридичних інновацій, правничій діяльності, деонтології та її філософсько-правовому осмисленню [1, с. 449-453].

Стан опрацювання проблематики. Загалом проблематика трансформації правничої діяльності в умовах цифровізації активно розробляється в сучасній науковій літературі, насамперед у межах досліджень правових технологій (legal tech), алгоритмічного врядування (algorithmic governance) та обчислювального права (computational law), а також у контексті міждисциплінарних студій на перетині права, інформатики та соціальних наук [2-5]. У зазначених працях зарубіжних авторів акцентовано увагу на тому, що цифрові архітектури дедалі частіше виконують нормативну функцію, конкуруючи з традиційними формами правового впливу. Розглядаються проблеми непрозорості алгоритмів, їхньої підзвітності, можливостей оскарження автоматизованих рішень, а також меж делегування владних повноважень технічним системам. Окремо досліджено ризики алгоритмічної дискримінації, відтворення соціальних упереджень у даних і моделях машинного навчання, а також виклики для забезпечення принципів рівності та недискримінації.

Значна кількість праць присвячена автоматизації правничих послуг, використанню систем штучного інтелекту в правосудді, електронному врядуванню та впливу цифрових платформ на механізми правового регулювання. У цих роботах досліджено потенціал алгоритмів для підвищення ефективності правозастосування, доступу до правосуддя, оптимізації адміністративних процедур тощо [6-9].

Разом із тим, у більшості наукових праць алгоритми аналізуються переважно як об'єкт правового регулювання або як інструмент правозастосування, тоді як методологічний вимір трансформації власне правничого мислення та інтерпретаційних практик залишається недостатньо вивченим. Переважає інструментально-прикладний підхід, орієнтований на регулювання окремих технологій (штучний інтелект, великі дані, автоматизовані системи ухвалення рішень), без концептуалізації зміни парадигми юридичної інтерпретації – переходу від герменевтики правового тексту до аналізу алгоритмічної логіки як нового виміру нормативності.

Таким чином, не зважаючи на наявність значної кількості досліджень, спрямованих на аналіз цифровізації права, у сучасній доктрині не сформовано цілісного підходу до осмислення трансформації правничої діяльності як зміни інтерпретаційної парадигми, що зумовлює необхідність подальшого теоретичного узагальнення наявних напрацювань та формування інтегративної концепції, здатної поєднати досягнення юридичної герменевтики з інструментарієм аналізу алгоритмічних систем.

Виклад основного матеріалу. Очевидно, що цифрова трансформація правничої діяльності зумовлює зміну не лише інструментарію роботи правника, а й самої логіки професійного мислення. Традиційно право осмислювалося як текстуально оформлена нормативність, що потребує тлумачення з урахуванням мовних, системних, телеологічних і контекстуальних параметрів. Герменевтична парадигма виходила з припущення, що ключовим носієм правового смислу є нормативний текст, а центральною професійною компетенцією правника – здатність інтерпретувати цей текст у світлі принципів, цінностей і практики правозастосування. «Перед науковцями у сфері філософії права постала проблема осмислення та аналізу права як системи знакових конструкцій в інформаційному знаковому просторі, що відтворюють правові явища у правосвідомості та впливають на правову культуру соціальних суб'єктів і правопорядок у суспільстві, оскільки правосвідомість не тільки відображає об'єктивну правову дійсність, а й моделює її» [10, с. 3] – зазначає О. Балинська.

Водночас, у цифрову епоху означена передумова зазнає істотної трансформації, оскільки значна частина регулятивних ефектів продукується не безпосередньо нормами права, а алгоритмічними системами, вбудованими у цифрові інфраструктури публічного управління та приватних платформ.

На нашу думку, алгоритми в сучасних соціально-правових процесах виконують роль своєрідних «операторів нормативності», оскільки саме вони визначають порядок доступу до публічних послуг, пріоритетність обробки звернень, ризик-профілі в адміністративних і фінансових процедурах, а подекуди й траєкторії реалізації процесуальних прав учасників проваджень. За означених умов право функціонує не лише як система формально визначених приписів, а й як сукупність технічно закодованих правил, логіка яких часто залишається непрозорою для адресатів такого регулювання. Відтак, об'єктом правничого аналізу стає не тільки норма як текст, а й алгоритм як техніко-нормативна конструкція, що опосередковує застосування права.

У цьому контексті згадаємо обставини справи, що розглядалась Донецьким окружним адміністративним судом. Позивач пояснив, що перебуває на військовому обліку. Він своєчасно оновив усі необхідні відомості про себе (місце проживання, контакти, e-mail та інші дані), що підтверджує витяг із застосунку «Резерв+». Проте під час чергового оновлення в цьому додатку він виявив позначку про порушення правил військового обліку, яка відображається в його електронному військово-обліковому документі. Під час запиту до територіального центру комплектування та соціальної підтримки жодних відомостей про винесення постанов про адміністративне покарання не було надано, а строки для притягнення до відповідальності вже минули. Позивач наголосив, що аж до моменту подання позову на адресу, зазначену в додатку «Резерв+», йому не надходило жодної повістки – ні для оновлення облікових даних, ні для проходження військово-лікарської комісії, а також не складався жоден протокол про адміністративне правопорушення через недотримання правил військового обліку призовників, військовозобов'язаних чи резервістів [11].

Наведений приклад наочно демонструє зсув центру правничої інтерпретації від аналізу формально-юридичних актів до критичного осмислення алгоритмічно опосередкованих управлінських рішень. У цій ситуації юридично значущі наслідки для особи виникли не внаслідок винесення індивідуального адміністративного акта у встановленій законом процедурі, а через відображення певного «статусу» в цифровій системі, логіка формування якого залишилася непрозорою як для адресата регулювання, так і для суду. Таким чином, джерелом фактичного обмеження правового становища особи виступив не текст рішення компетентного органу, а алгоритмічна репрезентація правового стану в інформаційній системі, що безпосередньо ілюструє сутність трансформації правничої діяльності в цифрову епоху: правник змушений інтерпретувати не лише правову норму та адміністративну процедуру, а й алгоритмічну логіку, що опосередковує реалізацію владних повноважень, формуючи новий рівень нормативності, який потребує правового контролю, перевірюваності та підзвітності.

Водночас, наголосимо, що перехід від герменевтики тексту до інтерпретації алгоритмів слід інтерпретувати не як суто витіснення класичних методів тлумачення, а радше як розширення інтерпретаційного поля правничої діяльності. Правник змушений враховувати, яким чином норми «перекладаються» у код, які припущення та ціннісні установки закладені у моделі прийняття рішень, які дані використовуються для навчання алгоритмів і як ці фактори впливають на фактичну реалізацію прав.

Таким чином, інтерпретація алгоритмів набуває характеру критичного осмислення цифрових засобів як носіїв нормативних смислів, що потребують оцінки з погляду принципів верховенства права, пропорційності, рівності, недискримінації та правової визначеності.

Водночас слід звернути увагу і на наступний аспект піднятої проблематики: алгоритмічне опосередкування правничої діяльності трансформує уявлення про відповідальність і підзвітність у публічному управлінні. Делегування окремих регулятивних функцій автоматизованим системам створює ефект «розсіювання відповідальності», коли складно ідентифікувати суб'єкта, відповідального за наслідки конкретного рішення. У цьому контексті правнича інтерпретація має бути спрямована не лише на реконструкцію формально-юридичних підстав рішення, а й на виявлення ланцюга технічних і організаційних рішень, що призвели до певного результату, що обумовлює потребу в розвитку доктрини алгоритмічної підзвітності як складової сучасного розуміння публічної відповідальності.

Окремої уваги, на нашу думку, потребує питання співвідношення алгоритмічної раціональності та ціннісно-нормативної раціональності права. Так, алгоритми, як правило, оптимізують визначені показники ефективності, спираючись на статистичні закономірності та формалізовані критерії. Натомість право орієнтоване на індивідуалізоване зважування інтересів, контекстуальну оцінку обставин і забезпечення справедливості як ціннісної категорії. Певна контрадикція між

цими двома типами раціональності проявляється у ризику зведення складних правових оцінок до формалізованих параметрів, що може призводити до непрямих форм дискримінації та «розмивання» принципу індивідуального підходу. У цьому сенсі завдання правничої діяльності полягає в тому, щоб зберегти нормативно-ціннісний вимір права в умовах зростаючої алгоритмізації управлінських і правозастосовних процесів.

З огляду на викладене, трансформація правничої діяльності в цифрову епоху постає як зміна інтерпретаційної парадигми: від домінування текстоцентричного підходу до багаторівневого аналізу, що охоплює правові норми, інституційні практики та алгоритмічні механізми їх реалізації. Така трансформація потребує переосмислення професійних компетентностей правника, розвитку міждисциплінарної методології та формування нових стандартів юридичної аргументації, здатних адекватно відображати складну взаємодію права й цифрових технологій.

Висновки. Проведений аналіз вказує, що цифровізація правового регулювання зумовлює не лише інструментальні зміни у способах здійснення правничої діяльності, а й глибинну трансформацію її методологічних засад. Перехід від домінування герменевтики правового тексту до необхідності інтерпретації алгоритмів як технічно опосередкованих носіїв нормативності вказує на зміну самої природи об'єкта правничого пізнання: поряд із нормою як текстом формується новий рівень регулятивної реальності, закодований у цифрових системах.

Алгоритми в сучасних соціально-правових процесах виконують функцію «операторів нормативності», фактично визначаючи параметри реалізації прав, доступу до публічних послуг та траєкторії правозастосування, що зумовлює потребу в розвитку інтерпретаційних підходів, здатних охопити аналіз алгоритмічної логіки, джерел даних і вбудованих у цифрові системи ціннісних припущень. У такому контексті інтерпретація алгоритмів постає як необхідний елемент забезпечення принципів верховенства права, правової визначеності, пропорційності та недискримінації.

Алгоритмічне опосередкування управлінських і правозастосовних процесів трансформує уявлення про відповідальність і підзвітність у публічному управлінні, актуалізуючи потребу формування доктрини алгоритмічної підзвітності як складової сучасного розуміння публічної відповідальності. Водночас виявлені протиріччя між алгоритмічною раціональністю та ціннісно-нормативною раціональністю права вказує на ризики зведення складних правових оцінок до формалізованих параметрів, що потенційно підриває принцип індивідуалізованого підходу та справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кучук А.М., Завгородня Ю.С. Від алгоритму до справедливості: філософсько-етичні межі автоматизації правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 5. Ч. 3. С. 449-453. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.67.
2. Dudchenko V., Tsurkan-Saifulina Yu., Vitman K. Legal Tech: Unravelling the nature and purpose of modern law in the digital era. *Social and Legal Studios*. 2023. №6(3). P. 24-31. DOI: https://doi.org/10.32518/sals3.2023.24.
3. Doyle C. How algorithms expose the law. *Harvard Public Law Working Paper.* 2021. № 21-45. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3894617.
4. Hildebrandt M. Algorithmic regulation and the rule of law. *Philosophical Transactions of the Royal Society A.* 2018. Vol. 376. Issue 2128. DOI: https://doi.org/10.1098/rsta.2017.0355.
5. Hoffmann-Riem W. Legal Technology/Computational Law Preconditions, opportunities and risks. *Journal of Cross-disciplinary Research in Computational Law.* 2021. Vol. 1. URL: https://journalcrcl.org/crcl/article/view/7.
6. Згама А.О. Щодо цифрової трансформації правосуддя та перспектив для сфери господарювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. №12. С. 320-325. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.52.
7. Голубєва Н.Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса: Фенікс, 20200. 204 с. DOI https://doi.org/10.32837/11300.14039.
8. Горєлова В.Ю. Етичні виклики цифрової трансформації правосуддя. *Legal Bulletin*. 2025. № 17. С. 129-140. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2025-17-C17.
9. Щербак С.В., Кожевнікова А.В. Електронізація судочинства: сучасний стан та орієнтири розвитку електронного суду в Україні у світлі цивільного процесу. Юридичний науковий

електронний журнал. 2023. № 4. С. 238-242. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/57.
10. Балинська О.М. Семіотика права як філософсько-правова парадигма: автореф. дис. …д-ра юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2013. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/64/1/%%82.pdf
11. Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 03 жовтня 2025 року у справі № 200/5197/25. URL: https://www.hsa.org.ua/lectors/polishhuk-viktoriya-2-3/articles/sudova-praktika-z-pitan-oskarzennia-statusu-u-rozsuku.

Дата першого надходження рукопису до видання: 3.02.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кучук А.М., Завгородня Ю.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

РОЗДІЛ 13. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 342.7
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.59

БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ: ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Горай О.С.,
кандидат економічних наук, доцент,
докторант відділу конституційного та муніципального права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2181-7306

Горай О.С. Баланс між безпекою та свободою: державний контроль і права людини в умовах гібридних загроз.

Вказується, у сучасних умовах гібридної війни проти України, що поєднує збройні дії, інформаційні атаки, кібервтручання та підривні операції, перед державою постає складне завдання – забезпечити ефективний захист національної безпеки, не порушуючи при цьому основоположних прав і свобод людини.

У статті визначено понятійні та нормативні межі балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в умовах гібридних загроз. Особлива увага приділяється ситуаціям, коли держава, вживаючи заходів контролю, ризикує перетнути межу, за якою обмеження прав стає надмірним або непропорційним. Підкреслюється, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану допустимість обмежень визначається як міжнародними стандартами, так і положеннями національного законодавства, зокрема ст. 64 Конституції України

Розкрито, що гарантування прав людини навіть у періоди безпекової нестабільності можливе лише за умови правового регулювання, чіткої підзвітності органів безпеки, демократичного контролю та прозорості. У статті проаналізовано рекомендації Венеційської комісії та оцінку ОБСЄ щодо реформи Служби безпеки України, які підкреслюють важливість парламентського контролю, незалежного нагляду і захисту приватності в діяльності спецслужб. Також акцент зроблено на ризиках надмірного втручання у приватне життя в межах запобіжних заходів, передбачених КПК України .

Виявлено, що найбільш вразливими для порушення прав людини є сфери обмеження свободи вираження думки, приватного життя, свободи пересування та права на справедливий суд. Гібридні загрози, як-от інформаційні кампанії, кібератаки чи підривні дії з боку іноземних держав, створюють підґрунтя для введення спеціальних режимів контролю, але без належного правового балансу вони можуть стати інструментом зловживань.

Узагальнено, що ефективне забезпечення національної безпеки в умовах гібридних загроз не має суперечити зобов'язанням держави щодо захисту прав людини. Баланс між безпекою та свободою – це динамічна модель, яка передбачає гнучке управління ризиками, відкриту взаємодію з громадянським суспільством, підвищення національної стійкості, розвиток правосвідомості та розширення механізмів правового захисту, зокрема в контексті децентралізації та надання публічних послуг.

Ключові слова: гарантії прав людини, національна безпека, гібридні загрози, правовий баланс, державний контроль, запобіжні заходи, свобода слова, особиста недоторканність, правовий режим воєнного стану, парламентський нагляд, Служба безпеки України, інституційна підзвітність, демократичний контроль, законність втручання, децентралізація та правозахисні механізми.

Horai O.S. Balance between security and freedom: state control and human rights in the context of hybrid threats.

It is indicated that in the current conditions of a hybrid war against Ukraine, which combines armed actions, information attacks, cyber interference and subversive operations, the state faces a difficult task - to ensure effective protection of national security without violating fundamental human rights and freedoms.

The article defines the conceptual and normative boundaries of the balance between national security protection and the observance of human rights and freedoms under hybrid threats. Particular attention is paid to situations in which the state, implementing control measures, risks crossing the line where restrictions become excessive or disproportionate. It is emphasized that under martial law or a state of emergency, the permissibility of limitations is determined both by international standards and by the provisions of national legislation, particularly Article 64 of the Constitution of Ukraine.

It is revealed, that ensuring human rights even during periods of security instability is possible only under conditions of legal regulation, clear accountability of security agencies, democratic oversight, and transparency. The article analyzes the recommendations of the Venice Commission and the assessment of the OSCE regarding the reform of the Security Service of Ukraine, which emphasize the importance of parliamentary control, independent supervision, and the protection of privacy in the activities of special services. Attention is also drawn to the risks of excessive interference with private life within the framework of preventive measures stipulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It has been found that, the most vulnerable areas for human rights violations are those related to restrictions on freedom of expression, private life, freedom of movement, and the right to a fair trial. Hybrid threats – such as information campaigns, cyberattacks, or subversive actions by foreign states – create a basis for introducing special control regimes, which, without proper legal balance, can become a tool for abuse.

It is summarized, that effective national security in the context of hybrid threats must not contradict the state's obligations to protect human rights. The balance between security and freedom is a dynamic model that involves flexible risk management, open interaction with civil society, strengthening of national resilience, development of legal awareness, and expansion of legal protection mechanisms, particularly in the context of decentralization and the provision of public services.

Key words: human rights guarantees, national security, hybrid threats, legal balance, state control, preventive measures, freedom of speech, personal inviolability, martial law regime, parliamentary oversight, Security Service of Ukraine, institutional accountability, democratic control, legality of interference, decentralization, human rights protection mechanisms.

Постановка проблеми. У сучасних умовах гібридної війни проти України, що поєднує збройні дії, інформаційні атаки, кібервтручання та підривні операції, перед державою постає складне завдання – забезпечити ефективний захист національної безпеки, не порушуючи при цьому основоположних прав і свобод людини. Впровадження спеціальних заходів безпеки, у тому числі контроль за інформаційним простором, обмеження свободи пересування, збір персональних даних, посилення ролі силових структур, потребує юридичного обґрунтування та балансу із принципами верховенства права.

Невідповідність між цілями безпеки та правозахисними стандартами загрожує як внутрішній стабільності держави, так і її міжнародній легітимності. У світовій правовій практиці активно обговорюється межа допустимості втручання держави в права людини в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану та протидії терористичним і гібридним загрозам. Для України це питання є не лише теоретичним, а й практичним викликом, що потребує чіткого нормативного врегулювання, демократичного контролю та системної оцінки ризиків.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю оновлення концептуального підходу до безпеки – від традиційно репресивного до комплексного, орієнтованого на людину. Це передбачає врахування потреб цивільного населення, захист прав внутрішньо переміщених осіб, прозорість діяльності Служби безпеки України, розвиток підзвітності інституцій та відкритого діалогу між державою і громадянським суспільством.

Стан опрацювання. Формування наукової думки щодо правових та інституційних аспектів забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини в умовах гібридних загроз ґрунтується на широкому діапазоні публікацій вітчизняних і зарубіжних ав-

торів, які досліджували генезис, розвиток та окремі аспекти допустимих меж втручання держави у сферу приватного життя, свободи слова, пересування та правових гарантій в умовах воєнного або надзвичайного стану, контролю за діяльністю органів безпеки з точки зору демократичної підзвітності, законності та пропорційності, а також функціонування механізмів захисту прав людини в період посилення державного контролю.

У сфері загальнотеоретичної юриспруденції та науки конституційного права це передусім праці В. Антонова, Д. Бєлова, М. Бєлової, Ю. Бисаги, П. Богуцького, Ю. Загуменної, І. Коржа, О. Лемака, В. Ліпкана, М. Лошицького, Г. Новицького, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, О. Петришина, Т. Подорожної, О. Резнікової, М. Савчина, О. Скрипнюка, З. Чуйко, О. Щербанюк, А. Янчука, О. Ярмиша та ін.

Метою статті є обґрунтування доктринальних та праксеологічних підходів до розуміння правових та інституційних аспектів забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини в умовах гібридних загроз.

Виклад основних положень. Забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини є однією з ключових проблем сучасного публічного управління в умовах гібридних загроз. У цьому контексті безпека розглядається як публічне благо, яке держава зобов'язана забезпечити всім громадянам, тоді як права і свободи особи, як гарантована основа демократичного устрою, що не може бути скасована навіть під час кризових ситуацій.

Міжнародне право містить чіткі стандарти допустимості обмежень прав людини. Так, стаття 29 Загальної декларації прав людини 1948 встановлює, що реалізація прав і свобод може підлягати обмеженням лише в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення визнання і поваги прав і свобод інших осіб та для задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [1]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 у ст. 4 визнає право держав на тимчасове обмеження окремих прав виключно в умовах надзвичайного стану, однак із дотриманням принципів незворотності, правової визначеності та заборони дискримінації [2].

Особливо значущою є стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950, яка містить положення про право держав-учасниць відступати від своїх зобов'язань у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Проте такий відступ має бути строго обмеженим необхідністю, відповідати реальній загрозі, не порушувати фундаментальні, невід'ємні права, зокрема право на життя, заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також заборону рабства. Навіть в умовах війни держава не має права вдаватися до обмежень, які виходять за межі суворої потреби або не підлягають незалежній правовій оцінці. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що застосування статті 15 не означає абсолютної свободи держави – навпаки, будь-яке обмеження повинно мати об'єктивне, документоване обґрунтування, бути тимчасовим, і не спричиняти дискримінації чи вибірковості у застосуванні.

Таким чином, у сфері міжнародного права сформульовано три базові критерії допустимості обмежень прав людини, які мають універсальне застосування не лише в мирний час, але й у періоди криз:

Легітимність мети - держава має право обмежити певні права лише у випадках, коли метою є охорона національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення, або захист прав і свобод інших осіб. Ці цілі мають бути визнані важливими в демократичному суспільстві та мати достатнє обґрунтування.

Необхідність та пропорційність втручання - втручання повинно бути найменш обтяжливим засобом досягнення мети безпеки. Воно має бути не тільки юридично санкціонованим, а й фактично виправданим, виходячи з конкретного контексту. Пропорційність означає, що шкода, якої завдає обмеження, не повинна перевищувати вигоду, яку очікується досягти.

Наявність юридичних гарантій від зловживань - будь-яке обмеження має бути передбачене законом, підлягати контролю незалежного суду, мати можливість оскарження, а також не застосовуватись вибірково чи репресивно. Це включає обов'язкову прозорість процедур, обґрунтованість кожного рішення та нагляд з боку демократичних інституцій.

Загалом, міжнародні документи не лише дозволяють державі захищати себе у надзвичайних ситуаціях, а й встановлюють чіткі межі для цього захисту, щоб зберегти довіру громадян, захистити гідність людини та не допустити деградації правового режиму під приводом боротьби з загрозами.

У науковій літературі та практиці правозастосування дедалі частіше підкреслюється, що надмірна концентрація повноважень органів безпеки без належного правового контролю може трансформувати державну політику з безпекової в репресивну. Саме тому теоретичне обґрунтування балансу повинно спиратися не лише на концепт «державного інтересу», а й на пріоритетність прав людини у структурі правового порядку.

Аналізуючи національну безпекову політику України в контексті гібридних викликів, варто погодитися з тим, що ключовим принципом має залишатися поєднання захисної функції держави з гарантійною функцією щодо прав людини. Тобто, держава не лише забезпечує зовнішній порядок, а й створює умови для збереження внутрішньої свободи кожного громадянина. У такій системі безпека і права людини не протиставляються, а інтегруються в єдину систему суспільного функціонування.

Отже, баланс між безпекою та правами людини - це не компроміс між свободою і контролем, а правова модель, що передбачає обґрунтоване, тимчасове та підзвітне обмеження прав виключно за умов наявності загроз, визначених законом. Порушення цього балансу є прямим шляхом до делегітимізації державної влади, зниження довіри до інституцій та ескалації внутрішньої нестабільності.

Правове регулювання меж втручання держави у сферу прав людини в умовах гібридних загроз в Україні ґрунтується передусім на положеннях Конституції України, яка визначає непорушність прав і свобод людини як головну цінність та базовий орієнтир державної політики. Згідно зі статтею 3 Основного Закону, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це означає, що навіть у періоди надзвичайної загрози держава не має права нехтувати базовими правами особистості [12].

Водночас стаття 64 Конституції України передбачає можливість обмеження певних прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, що має тимчасовий характер і застосовується виключно на основі закону. Законодавець чітко зазначає, що права і свободи, передбачені статтями 24- 29, 40, 47, 51–63, не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану, тобто є абсолютно захищеними [12].

На рівні спеціального законодавства правовий режим обмеження прав людини визначається рядом ключових нормативних актів. Насамперед, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII ст. 8, 11 визначає перелік заходів, які можуть бути впроваджені під час воєнного стану: запровадження комендантської години, обмеження пересування, контроль за ЗМІ, примусове відчуження майна тощо [14]. Проте застосування цих заходів передбачає обов'язкову публічну обґрунтованість та контроль з боку органів влади.

Закон України «Про національну безпеку» № 2469-VIII у статті 4 закріплює принцип верховенства права у сфері безпеки, що означає неприпустимість свавільного або непропорційного втручання у сферу прав людини [13]. Закон встановлює необхідність збалансованості між інтересами національної безпеки та правами особистості, що прямо корелює з положеннями міжнародного права.

Особливої уваги заслуговує Закон України «Про Службу безпеки України», який визначає обов'язки спецслужби щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, водночас не допускаючи перевищення повноважень та порушення прав громадян [15]. У контексті гібридних загроз саме СБУ виконує ключову функцію з виявлення та нейтралізації підривної діяльності, однак її дії повинні бути чітко врегульовані законом і підлягати нагляду.

На рівні процесуального права Кримінальний процесуальний кодекс України «Розділ II, статті 176–208» встановлює правила застосування запобіжних заходів, що обмежують особисту свободу, а також умови втручання в приватне життя через негласні слідчі дії «розділ XXI». Законодавство передбачає наявність судового дозволу, обґрунтування необхідності та обмеженість у часі таких заходів [16]. Таким чином, дієвими юридичними запобіжниками від зловживань залишаються судовий контроль, право на захист та можливість оскарження дій органів досудового розслідування.

Отже правова система України формально забезпечує необхідні інструменти для дотримання балансу між інтересами безпеки та правами людини. Проте ефективність цього балансу значною мірою залежить не лише від змісту законів, а й від практики їх застосування, наявності процедурних гарантій, транспарентності діяльності органів безпеки та дієвого механізму парламентського і судового контролю. Саме це має стати об'єктом подальшої уваги з боку правозахисної доктрини та реформаторських ініціатив.

Правова архітектура України передбачає багаторівневу та водночас гнучку систему обмеження прав людини, яка має на меті не допустити свавільного втручання з боку держави навіть у періоди загострених безпекових викликів. Ця система базується на тому, що обмеження прав не є інструментом репресії, а винятковим засобом, який може бути застосований лише в умовах суворої юридичної необхідності та в межах, передбачених законом. З одного боку, національне законодавство забезпечує державі механізми реагування на загрози: введення воєнного чи надзвичайного стану, діяльність силових структур, превентивні заходи. З іншого боку, ті ж самі нормативні акти визначають чіткі межі недоторканності, які мають гарантувати збереження основоположних прав навіть у найбільш критичних ситуаціях.

У цьому контексті Конституція України виступає як нормативна і ціннісна основа, що забезпечує пріоритет гуманістичних засад над суто функціональними цілями державної влади. Згідно з статтею 3 Основного Закону, людина, її життя, гідність, честь, свобода та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави [12]. Таким чином, Конституція не лише встановлює правову норму, а й формує ієрархію публічних інтересів, у якій права людини мають домінуюче місце над інтересами влади або безособових державних інституцій.

Цей підхід кореспондується з міжнародними стандартами, зокрема з практикою Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював, що будь-яке обмеження прав має не лише відповідати закону, а й бути необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідати потребам суспільного інтересу без підриву правового порядку. Конституційне положення про пріоритет гідності людини формує підґрунтя для всієї правозастосовної системи, а також задає етичні межі для функціонування сектору безпеки.

Важливо також відзначити, що в умовах гібридних загроз – зокрема кібератак, інформаційної агресії, підривної діяльності, що маскується під цивільну активність - саме ціннісний фундамент Конституції не дозволяє виправдовувати масові чи необґрунтовані обмеження прав посиланням на безпекові обставини. Навпаки, будь-яке втручання в особисту свободу, приватне життя чи свободу слова має бути ретельно зваженим, документально підтвердженим, а головне - контрольованим із боку суду та парламенту.

Отже, правова держава не просто дозволяє державі реагувати на виклики, а встановлює жорсткі межі цього реагування. Конституція України уособлює модель, у якій захист прав людини виступає не перешкодою, а умовою ефективної безпеки, оскільки тільки легітимна, правомірна держава здатна забезпечити стабільність у довгостроковій перспективі.

Однак у кризових обставинах Конституція передбачає винятки. Стаття 64 Основного Закону дозволяє тимчасово обмежувати окремі права і свободи в умовах воєнного чи надзвичайного стану, при цьому прямо забороняючи будь-які обмеження щодо базових прав - на життя, гідність, свободу від катувань, правову допомогу, презумпцію невинуватості тощо. Цей перелік невід'ємних прав гарантує, що навіть у пікових умовах держава зобов'язана діяти в рамках гуманістичної правової традиції.

Законодавче розгортання цього конституційного принципу реалізується в низці спеціальних законів. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» ст. 8, 11 визначає конкретні механізми: комендантська година, обмеження пересування, тимчасове вилучення майна, контроль над ЗМІ, регулювання роботи інфраструктури [14]. Усі ці заходи, за законом, мають бути часово обґрунтованими, передбаченими Указом Президента, затвердженими Верховною Радою, а їх реалізація – відповідати принципам законності та пропорційності.

Далі, Закон України «Про національну безпеку» ст. 6, 8, 10 фіксує принцип верховенства права, обов'язковість дотримання прав людини як умови легітимності всієї системи безпеки [13]. Зокрема, на рівні публічної політики визначено, що будь-яка діяльність силових структур не може порушувати основоположні свободи, навіть якщо вона спрямована на протидію загрозам державності. Закон вимагає також забезпечення цивільного контролю, парламентського нагляду і прозорості в ухваленні стратегічних рішень у сфері оборони й безпеки.

Особливе місце в системі національної безпеки посідає Служба безпеки України, діяльність якої регламентується окремим законом. Згідно з Законом України «Про Службу безпеки України», ця структура має широкі повноваження у протидії терористичній, диверсійній, інформаційній та іншій підривній діяльності [15]. Проте критика цього закону полягає саме в недостатній чіткості механізмів підзвітності СБУ, що може створити потенційні ризики для прав людини. У цьому

контексті доречно посилатись на оцінки ОБСЄ, які вимагають модернізації цієї інституції з урахуванням стандартів прозорості й незалежного нагляду [5].

Ще одним важливим нормативним масивом є Кримінальний процесуальний кодекс України, який визначає процедури застосування запобіжних заходів та втручання в приватне життя. Відповідно до статей 176–208 КПК, слідчі дії «зокрема затримання, арешт, обшук, прослуховування, вилучення інформації з телекомунікаційних систем» допускаються лише за ухвалою слідчого судді, у разі наявності достатніх підстав, та за умов суворого дотримання процесуальних гарантій [16]. Такий підхід покликаний мінімізувати ризики незаконного або невмотивованого втручання в приватну сферу.

Таким чином, національне законодавство формує багатоешелоновану систему правових запобіжників, яка функціонує на кількох рівнях, взаємодоповнюючи одне одного та створюючи правовий каркас, необхідний для збереження балансу між безпекою та свободою. Ця система включає такі ключові складові:

Конституційно закріплені межі допустимих обмежень – Конституція України виконує роль не лише джерела вищої юридичної сили, а й етико-правового орієнтиру для всієї правозастосовної системи. У статті 64 передбачено вичерпний перелік прав, які не підлягають обмеженню за жодних обставин - серед них право на життя, гідність, свободу від катувань, право на правову допомогу та презумпцію невинуватості [12]. Це формує стійке конституційне ядро, порушення якого розцінюється як відхід від демократичних стандартів. Конституція визначає і загальні принципи, на яких має ґрунтуватися безпекова політика: пропорційність, правова визначеність, гуманізм, підзвітність органів влади.

Спеціальні закони із чітким регламентом дій, до яких входять законодавчі акти, що регламентують дії держави в умовах надзвичайних ситуацій, таких як Закон «Про правовий режим воєнного стану» [14], «Про національну безпеку України» [13], «Про Службу безпеки України» [15]. У цих законах чітко визначено допустимі межі державного втручання, умови запровадження обмежень, строки їх дії, а також процедура введення та припинення правового режиму. Наприклад, жодна з норм про обмеження свобод не має автоматичної сили - вона повинна бути запроваджена указом Президента, погоджена парламентом і оприлюднена офіційно, що забезпечує формальну законність та публічність процесу.

Процесуальні інструменти судового й парламентського контролю – законодавство України передбачає цілу низку механізмів контролю за дотриманням прав людини, які реалізуються як через інститути парламентського нагляду «Комітет ВРУ з питань правоохоронної діяльності, Уповноважений Верховної Ради з прав людини», так і через судову систему, зокрема в межах оскарження слідчих дій, запобіжних заходів чи порушення процедури. Кримінальний процесуальний кодекс України надає суду ключову роль у санкціонуванні будь-якого втручання в особисті права особи, таких як обшук, прослуховування, затримання чи тимчасовий арешт [16]. При цьому важливу роль відіграє реальна незалежність суду, можливість ефективного захисту, доступ до адвоката, право на апеляцію, а також дія механізмів дисциплінарної відповідальності за порушення прав людини.

Однак важливим є не лише формальне існування таких норм, а насамперед ефективність їхньої реалізації. Слабкою ланкою системи залишається якість правозастосування: неналежна кваліфікація осіб, які ухвалюють рішення щодо обмеження прав; вплив політичної доцільності на правоохоронну діяльність; відсутність незалежного аудиту діяльності спецслужб. Підвищення ефективності цієї системи можливе лише за умови інституційної спроможності органів контролю, реального функціонування принципу верховенства права, а також впровадження культури правозахисного мислення у щоденну практику державного управління.

Українська правова система містить потенціал для забезпечення балансу між безпекою та правами людини, але його реалізація залежить від політичної волі, інституційної спроможності та підзвітності державних органів. Особливо важливо забезпечити не декларативний, а дієвий контроль за межами втручання в права людини, який би запобігав тенденціям авторитарного дрейфу під прикриттям воєнного стану або надзвичайної ситуації.

Забезпечення ефективного контролю за діяльністю органів безпеки є ключовим чинником для збереження балансу між публічним порядком і гарантіями прав людини. У демократичному суспільстві будь-який орган, який має право на втручання в особисте життя, повинен функціонувати в умовах прозорості, правової визначеності та підзвітності. Без цього існує загроза надмірної

концентрації повноважень, що здатна призвести до зловживань і порушень прав громадян, особливо в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

У цьому контексті надзвичайно важливими є рекомендації Венеційської комісії щодо демократичного контролю за службами безпеки «CDL-AD/2007/016», які прямо вказують, що спецслужби не повинні діяти у «правовому вакуумі». Вони мають бути підзвітними як парламенту, так і незалежним зовнішнім структурам, мати чітко визначені межі повноважень, механізми аудиту, а також гарантії для захисту прав громадян [4]. Ключовим акцентом у цих рекомендаціях є принцип, згідно з яким безконтрольна сила – завжди загроза демократії.

Подібну позицію висловлює й ОБСЄ у своєму висновку, щодо проєкту реформування Служби безпеки України 2020. У документі вказується, що СБУ тривалий час зберігала атрибути радянської спецслужби, зокрема надмірно широкі повноваження, вузькі механізми оскарження, обмежену відкритість. ОБСЄ рекомендує реформувати структуру СБУ на засадах демілітаризації, деполітизації, демократичного нагляду та зменшення функцій, не притаманних спецслужбам у демократичних країнах [5].

В українському контексті парламентський контроль реалізується через діяльність профільних комітетів Верховної Ради, зокрема з питань національної безпеки, оборони та розвідки, а також Уповноваженого з прав людини, який може ініціювати перевірки, звертатись до суду та брати участь у формуванні політики з правозахисту. Проте реальна ефективність цього контролю залишається обмеженою, зокрема через: відсутність оперативного доступу парламенту до класифікованої інформації; дефіцит незалежних аналітичних структур, що могли б здійснювати системну оцінку діяльності СБУ; брак інституційної автономії у самого Омбудсмана, що ускладнює його взаємодію зі спецслужбами.

Окремим інструментом підзвітності має виступати громадянське суспільство: правозахисні організації, експертні спільноти, журналісти-розслідувачі, які можуть відстежувати зловживання, моніторити доступ до інформації, надавати альтернативну правову оцінку дій держави. Водночас в Україні громадський нагляд над сектором безпеки залишається фрагментарним, часто не має підтримки з боку державних інституцій, а активісти піддаються тиску або дискредитації. Таким чином, інституційна відкритість органів безпеки є недостатньою, а механізми прозорості – лише частково реалізованими.

На рівні нормативної політики вже були зроблені окремі кроки до відкритості, зокрема – публікація стратегічних документів, створення парламентського наглядового підкомітету, розробка нової редакції Закону «Про Службу безпеки України», яка передбачає скорочення повноважень СБУ у сфері економічної діяльності та посилення судового нагляду. Однак станом на сьогодні ці ініціативи ще не повною мірою реалізовані, а існуюча модель контролю не відповідає європейським стандартам ефективної підзвітності.

Проаналізувавши створення дієвого механізму інституційного контролю над органами безпеки в Україні потребує комплексного реформування. Це включає: розширення парламентського контролю з реальним доступом до рішень та інформації, формування незалежного органу зовнішнього нагляду з аналітичною та аудиторською функцією, забезпечення правового захисту для викривачів порушень та представників громадянського суспільства, посилення ролі судового контролю при реалізації оперативно-розшукових дій. Лише за умови, що кожен інструмент втручання буде супроводжуватися механізмом звітності, прозорості й відповідальності, можна говорити про збереження балансу між безпекою держави та правами людини.

У XXI столітті класичні уявлення про загрози національній безпеці істотно трансформувалися. Відкриті збройні конфлікти поступово витісняються або доповнюються гібридними формами впливу, які охоплюють інформаційну, кібернетичну, економічну, соціокультурну та психологічну сфери. Такі загрози діють неочевидно, часто поза рамками звичайного правового реагування, що стимулює держави до посилення механізмів контролю, зокрема превентивного характеру.

Гібридна агресія проти України, яку держава переживає з 2014 року, а особливо з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році, наочно демонструє, як ворог використовує цифрові технології, дезінформацію, соціальні мережі, підкуп, деструктивні наративи, провокації всередині громадського сектору. Ці методи не завжди підпадають під кваліфікацію традиційних злочинів, проте створюють реальну загрозу для національної цілісності, довіри до державних інституцій та стабільності правопорядку.

У відповідь на такі загрози держава часто змушена впроваджувати особливі режими доступу до інформації, обмеження свободи пересування в зоні конфлікту, моніторинг публічної активнос-

ті, розширення оперативно-розшукових повноважень, у тому числі - за допомогою цифрового нагляду. У межах воєнного стану такі заходи можуть включати блокування ворожих ресурсів, заборону публічних зібрань, обмеження діяльності організацій із сумнівними зв'язками тощо.

З одного боку, застосування таких заходів має правове підґрунтя. Наприклад, Конституція України ст. 17, 64 [12], Закон «Про правовий режим воєнного стану» [14] та КПК України [16] передбачають можливість реалізації надзвичайних інструментів у випадку існування реальної, задокументованої загрози, за умови контролю та тимчасовості. З іншого боку, ризик полягає у розширенні таких повноважень поза межі тимчасового режиму, що потенційно може призводити до зловживань, зниження стандартів прав людини та нормалізації авторитарних практик під прикриттям безпеки.

Особливо вразливими сферами в умовах гібридних загроз є: 1. Право на приватність, яке піддається виклику через застосування засобів кіберстеження, збирання метаданих, негласного доступу до комунікацій; 2. Свобода вираження поглядів, що страждає від блокування ресурсів, тиску на ЗМІ, криміналізації «небажаного» контенту; 3. Свобода пересування, обмежена через фільтраційні режими або заборони на в'їзд/виїзд у регіонах з особливим правовим статусом; 4. Право на мирні зібрання та асоціації, що може бути обмежено шляхом заборон на проведення заходів чи позбавлення реєстрації організацій.

Такі дії, навіть якщо формально обґрунтовані, вимагають особливої правової обережності. Венеційська комісія та ОБСЄ у своїх висновках наголошують, що реальні загрози не можуть бути підставою для свавільного або вибіркового обмеження прав людини, особливо якщо ці обмеження застосовуються до критиків влади або активних громадян [4–5]. Демократичні інститути повинні діяти за принципом «мінімального втручання», коли безпекові заходи не знищують саму суть демократичного ладу, а слугують його збереженню.

В умовах гібридної війни важливо також враховувати довгостроковий ефект розширення державного контролю. Якщо надзвичайні повноваження не мають чіткої межі в часі, вони можуть закріпитися у постійну норму, а виняткові заходи – стати частиною звичайного управлінського інструментарію. Це призводить до «повзучої нормалізації надзвичайного», що суперечить, як українському конституційному устрою, так і міжнародним зобов'язанням держави.

Висновок: гібридні загрози, безперечно, потребують оперативного та комплексного реагування з боку держави, зокрема в частині захисту інформаційного простору, запобігання інфільтрації та знеструмлення критичних інфраструктур. Проте ці заходи повинні здійснюватися в рамках чітко визначених правових процедур, із демократичним контролем, відкритістю до громадського аналізу та обов'язковою часовою обмеженістю. Лише за цієї умови розширення державного контролю не призведе до ерозії прав людини, а навпаки - зміцнить правову відповідь на новітні загрози.

У сучасному світі питання співвідношення безпеки та прав людини набуває нової якості - воно більше не може розглядатися як проста дихотомія «або-або», де посилення безпеки автоматично означає зменшення свободи. Натомість формується модель динамічного балансу, яка розглядає безпеку та права людини як взаємозалежні категорії, що мають підтримувати одна одну, а не суперечити.

Цей підхід відображено у працях сучасних українських дослідників. Так, у монографії О.О. Резнікової наголошується на важливості національної стійкості як здатності держави реагувати на зовнішні й внутрішні виклики без втрати демократичної сутності [6]. Авторка підкреслює, що правова система має бути здатною швидко адаптуватися до нових форм загроз, не руйнуючи при цьому фундаменту конституційних прав. Баланс безпеки і свободи, за цим підходом, є не фіксованою конструкцією, а процесом, що постійно оновлюється відповідно до змін у середовищі.

Підтвердженням цієї динамічності є багаторівневий підхід, запропонований О.М. Дуфенюк, яка розрізняє інституційний, правозастосовний та особистісний рівні балансу в межах кримінального провадження [11]. Інституційний рівень пов'язаний із структурою влади та процедурною визначеністю рішень. Правозастосовний - із конкретними механізмами реалізації обмежень, включно з їх контролем і можливістю оскарження. Особистісний - із правосвідомістю, етикою дії та внутрішньою готовністю посадових осіб зберігати гуманізм навіть у конфліктних ситуаціях. Такий підхід демонструє, що ефективний баланс – це не лише норма закону, а й культура реалізації права.

Сучасні гібридні загрози вимагають не ізоляційної, а саме інтегративної моделі правового реагування. У її центрі – не тільки захист територіальної цілісності чи політичної стабільності, а й збереження людської гідності, довіри до інституцій, прозорості дій держави. Наприклад, коли держава вдається до введення тимчасових обмежень під час воєнного стану, необхідно не лише юридично оформити такі заходи, а й пояснити суспільству їхню мету, строки, підстави та межі, тим самим зменшуючи ризик паніки, недовіри чи зловживань.

Динамічний баланс не означає постійне зміщення акцентів у бік контролю, а передбачає гнучке управління ризиками: у період пікових загроз – забезпечення пріоритету безпеки, але з обов'язковим відновленням повноти прав і свобод у міру нормалізації ситуації. Це, зокрема, вимагає наявності чіткої правової рамки для повернення до звичайного правопорядку, що повинна бути закріплена у законодавстві.

Окрему увагу в межах такої моделі слід приділити інституційному навчальному компоненту: системній підготовці кадрів сектору безпеки з акцентом на права людини, створенню моніторингових центрів, упровадженню індикаторів ризиків надмірного втручання. Без інституційної підтримки культура правового балансу залишається декларативною.

Висновки. Баланс між безпекою і правами людини не є фіксованою точкою, а постійно змінюваною рівновагою, яку слід підтримувати за допомогою інституційної відповідальності, адаптивного законодавства, контролюючих механізмів і високого рівня правосвідомості. Лише за таких умов держава здатна протидіяти загрозам, не втрачаючи при цьому своєї демократичної сутності.

Забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та гарантіями прав людини в умовах гібридних загроз вимагає від держави не лише наявності відповідної нормативної бази, а й високого рівня правозастосовної культури, інституційної відповідальності та прозорого функціонування органів влади. Українське законодавство містить фундаментальні елементи такого балансу – зокрема, конституційно закріплені недоторканні права, спеціальні закони, які регулюють умови воєнного стану та повноваження силових органів, а також механізми судового й парламентського контролю. Проте сама наявність норм не гарантує їх ефективності: вирішальне значення має якість їх реалізації, незалежність інституцій, здатність чинити спротив зловживанням та адаптуватися до нових загроз без порушення демократичних засад.

Міжнародно-правові документи, включно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Загальною декларацією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, передбачають можливість тимчасового обмеження певних прав у разі надзвичайної ситуації. Однак такі обмеження мають бути юридично обґрунтованими, пропорційними, тимчасовими та супроводжуватись ефективними правовими гарантіями. Хоча українське законодавство здебільшого формально імплементувало ці стандарти, потреба в інституційному посиленні демократичного нагляду, у першу чергу за діяльністю спецслужб, залишається нагальною. Так само актуальним є питання забезпечення ефективного парламентського і судового контролю, а також розширення участі громадянського суспільства у процесах моніторингу безпекової політики.

Особливої уваги потребує небезпека поступової нормалізації надзвичайного правового режиму, коли тимчасові заходи, запроваджені під час воєнного стану або у відповідь на гібридні загрози, зберігаються без належного перегляду та прив'язки до конкретних обставин. Така тенденція створює ризики для сталого розвитку демократії та може призвести до зниження рівня довіри громадян до держави. Гібридні загрози, незважаючи на їхню складність і непередбачуваність, не повинні бути виправданням для системного обмеження прав людини чи їх знецінення в ім'я безпеки.

Отже, баланс між безпекою і свободою слід розглядати як динамічну правову конструкцію, яка не може бути досягнута раз і назавжди, а потребує постійного переосмислення, аналітичного супроводу, інституційної спроможності та відкритості до громадського контролю. Українська модель має еволюціонувати у напрямі людиноцентричного управління безпековими процесами, де захист прав людини виступає не лише етичним зобов'язанням, а й основою стабільності та національної стійкості в умовах постійних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рекомендації Венеційської комісії щодо демократичного контролю за службами безпеки CDL-AD2007/016. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD2007/016.aspx.
5. Висновок щодо проєкту концепції реформування служби безпеки України: Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Варшава 2020. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/467853.pdf.
6. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text.
8. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 1. С. 129-136. URL: https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10109.
9. Стащук І., Лисенко В. Розвиток громади = розвиток громадянського суспільства: цільові програми. URL: https://www.stepngo.in.ua/longread-mistsevi-programy.
10. Ковалівська С.В., Баринова Д.С., Нестеренко В.В. Щодо ризиків для належного надання публічних послуг у зв'язку зі змінами адміністративнотериторіального устрою України: аналіт. зап. Київ: НІСД, 2020. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/publichni-poslugy-1.pdf.
11. Дуфенюк О.М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні 2023. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6873.
12. Конституція України : Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
13. Закон України «Про національну безпеку» № 2469-VIII від 21.06.2018 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19.
14. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19.
15. Закон України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25 березня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Горай О.С., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.6:796.5(477)
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.60

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Опанасюк Н.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Національний університет фізичного виховання і спорту України
ORCID: 0000-0001-7418-8622
e-mail: tau_nataly@ukr.net

Антоненко І.Я.,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри туристичного та готельного бізнесу,
Національний університет харчових технологій
ORCID: 0000-0003-2299-2365
e-mail: ira_antonenko65@ukr.net

Опанасюк Н.А., Антоненко І.Я. Правове регулювання розвитку спортивного туризму в Україні.

Стаття присвячена загальному комплексному аналізу правового регулювання розвитку спортивного туризму в Україні в контексті сучасних соціально-економічних трансформацій, євроінтеграційних процесів та післявоєнного відновлення держави. Обґрунтовано актуальність дослідження спортивного туризму як міжгалузевого явища, що поєднує сферу туризму та фізичної культури і спорту та водночас виступає інструментом реалізації глобальних Цілей сталого розвитку, зокрема у частині зміцнення здоров'я населення, соціальної інтеграції й сталого розвитку територій. Акцентується увага, що розвиток спортивного туризму має додаткову суспільну значущість в умовах сьогодення, оскільки спортивно-туристична діяльність може виступати ефективним інструментом відновлення людського капіталу, реабілітації населення, зокрема ветеранів війни та осіб з інвалідністю, а також стимулювання сталого розвитку регіонів і територіальних громад. Водночас реалізація цього потенціалу безпосередньо залежить від якості та системності правового регулювання у сфері спортивного туризму.

Метою дослідження є визначення особливостей нормативно-правового забезпечення розвитку спортивного туризму в Україні, виявлення системних прогалин і колізій у національному законодавстві, а також обґрунтування науково-практичних рекомендацій щодо його вдосконалення з урахуванням європейських стандартів і принципів сталого розвитку.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, зокрема аналіз і синтез, формально-юридичний, системно-структурний та порівняльно-правовий методи, що дали змогу комплексно охарактеризувати правові засади функціонування спортивного туризму і визначити тенденції подальшого його розвитку в Україні.

Наукова новизна полягає у формуванні авторського підходу до визначення спортивного туризму як комплексного об'єкта правового регулювання на перетині туристичного й спортивного законодавства, а також у визначенні пріоритетних напрямів гармонізації національного законодавства відповідно до європейських стандартів безпеки, інклюзивності та сталого розвитку.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання у нормотворчій діяльності, освітньому процесі закладів вищої освіти, а також у практиці організації та управління спортивно-туристичною діяльністю.

Ключові слова: спортивний туризм, правове регулювання, туристичне право, спортивне право, сталий розвиток, євроінтеграція.

Opanasiuk N.A., Antonenko I.Y. Legal regulation of sports tourism development in Ukraine.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal regulation of sports tourism development in Ukraine in the context of contemporary socio-economic transformations, European integration processes, and post-war recovery. The relevance of the study is substantiated by considering sports tourism as an interdisciplinary phenomenon combining tourism and physical culture and sports, as well as an effective instrument for achieving the Sustainable Development Goals, particularly in terms of promoting public health, social inclusion, and sustainable territorial development. At the same time, the realization of this potential directly depends on the quality and systematicity of legal regulation in the field of sports tourism.

The purpose of the study is to determine the specific features of the current legal framework governing sports tourism in Ukraine, to identify systemic gaps and inconsistencies in legislation, and to substantiate scientific and practical recommendations for its improvement in accordance with European standards and principles of sustainable development.

The methodological basis of the research includes general scientific and special legal methods, in particular analysis and synthesis, formal legal, systemic-structural, and comparative legal methods, which made it possible to comprehensively characterize the legal environment of sports tourism and identify key trends in its development.

Scientific novelty lies in the author's approach to defining sports tourism as a complex object of legal regulation located at the intersection of tourism and sports legislation, as well as in identifying priority directions for harmonizing national legislation in accordance with European standards of safety, inclusiveness, and sustainability.

The practical significance of the obtained results consists in the possibility of their application in law-making activities, higher education processes, and the practical organization and management of sports tourism activities.

Key words: sports tourism, legal regulation, tourism law, sports law, sustainable development, European integration.

Постановка проблеми. Спортивний туризм є важливою складовою сучасної туристичної індустрії та сфери фізичної культури і спорту. Він поєднує рекреаційну, змагальну, оздоровчу та соціальну функції, сприяє формуванню здорового способу життя, розвитку регіонів і міжнародному співробітництву. В умовах трансформаційних процесів в Україні, зокрема євроінтеграції та післявоєнного відновлення, актуалізується потреба у вдосконаленні правового регулювання розвитку спортивного туризму.

У сучасних умовах глобальних трансформацій туризм і спорт розглядаються міжнародною спільнотою як важливі інструменти соціально-економічного розвитку, зміцнення здоров'я населення, міжкультурного діалогу та досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), проголошених Організацією Об'єднаних Націй до 2030 року [1]. Спортивний туризм, поєднуючи туристичну й спортивну діяльність, набуває особливого значення як форма активного дозвілля, рекреації та соціальної інтеграції, що сприяє реалізації низки ЦСР, зокрема Цілі 3 «Міцне здоров'я і благополуччя», Цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання», Цілі 10 «Скорочення нерівності», Цілі 11 «Сталий розвиток міст і громад» та Цілі 12 «Відповідальне споживання і виробництво» [1].

Для України розвиток спортивного туризму має додаткову суспільну значущість у контексті євроінтеграційних процесів, воєнного стану та майбутнього післявоєнного відновлення. Спортивно-туристична діяльність може виступати ефективним інструментом відновлення людського капіталу, реабілітації населення, зокрема ветеранів війни та осіб з інвалідністю, а також стимулювання сталого розвитку регіонів і територіальних громад. Водночас реалізація цього потенціалу безпосередньо залежить від якості та системності правового регулювання у сфері спортивного туризму.

Незважаючи на наявність базових нормативно-правових актів у сфері туризму та фізичної культури і спорту, в Україні досі відсутній цілісний правовий підхід до регулювання спортивного туризму як комплексного соціально-економічного та правового явища. Це зумовлює необхідність наукового осмислення чинного законодавства крізь призму принципів сталого розвитку, безпеки, інклюзивності та відповідності європейським стандартам.

Метою дослідження є комплексний аналіз правового регулювання розвитку спортивного туризму в Україні з урахуванням Цілей сталого розвитку, визначення ключових проблем норматив-

но-правового забезпечення та обґрунтування напрямів його вдосконалення в контексті реалізації державної політики у сфері туризму і спорту.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати стан наукової розробленості проблематики правового регулювання спортивного туризму; охарактеризувати чинну систему нормативно-правових актів у цій сфері; виявити основні прогалини та колізії законодавства; визначити перспективні напрями його розвитку з урахуванням принципів сталого розвитку та євроінтеграційних орієнтирів України.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання спортивного туризму перебуває на перетині кількох наукових напрямів – туристичного, спортивного, адміністративного та публічного права. Водночас, попри наявність досліджень окремих аспектів нормативно-правового забезпечення туристичної діяльності в Україні, комплексний правовий аналіз спортивного туризму як самостійного виду діяльності досі залишається недостатньо розробленим.

Так, у дослідженні «Правове регулювання туристичної діяльності в контексті реформування законодавства України про туризм» Н. Опанасюк, А. Охріменко та С. Попович розкривають загальні засади правового регулювання туристичної діяльності, акцентуючи увагу на проблемах колізійності чинного законодавства та напрямах його гармонізації з міжнародними стандартами [2]. Крім того, у монографічних працях Н. Опанасюк і С. Попович обґрунтовують особливості державного регулювання туристичної сфери та аналізують можливості використання зарубіжного досвіду, що формує теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження правового забезпечення спортивного туризму [3, 4].

Водночас у контексті спортивного туризму правове та організаційне забезпечення діяльності відповідного сектору розглядають І. Блашчак, М. Карпа та Л. Акімова, які аналізують правовий статус Федерації спортивного туризму України та проблеми структурного управління цією сферою [5].

Правове регулювання спорту в широкому розумінні висвітлено у працях І. Жаровської, у яких акцентується увага на впливі глобалізаційних викликів на правове регламентування спортивної діяльності загалом, що має безпосереднє значення для формування й розвитку правового механізму спортивного туризму [6].

Окремі аспекти нормативно-правового регулювання туристичної галузі, що опосередковано стосуються спортивного туризму, також аналізуються у роботах українських науковців. Зокрема, О. Литвин та І. Кирилюк досліджують загальні проблеми нормативного регулювання туристичної діяльності в Україні [7], тоді як М. Мельникович аналізує загальні юридичні аспекти становлення та розвитку туризму в Україні [8]. У наукових працях В. Бондаренка, О. Корносенка та М. Сергєєва висвітлюється нормативно-правове регулювання сфери фізичної культури і спорту, зокрема питання формування спортивного права як комплексної галузі права, що становить важливе теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження спортивного туризму [9].

Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність комплексних досліджень правового забезпечення спортивного туризму як самостійного об’єкта правового регулювання, зокрема щодо безпеки учасників, узгодження норм туристичного і спортивного законодавства, страхового захисту та відповідальності організаторів, що зумовлює актуальність подальшого вивчення цієї проблематики з урахуванням європейського досвіду та сучасних викликів сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі спортивний туризм традиційно розглядається як різновид туристичної діяльності, що передбачає активне пересування, використання значних фізичних навантажень, елементів змагальності, а також потребує спеціальної фізичної, технічної та організаційної підготовки учасників [10]. Його специфіка полягає у поєднанні рекреаційної, спортивної та соціальної функцій, що відрізняє спортивний туризм від інших форм активного відпочинку.

З теоретико-правової точки зору спортивний туризм має міждисциплінарний характер, оскільки перебуває на перетині туристичного, спортивного, адміністративного, цивільного та, у певних аспектах, екологічного права. Така багатоаспектність зумовлює складність формування єдиного правового підходу до його регулювання та вимагає комплексного аналізу відповідних правових норм.

У правовому вимірі спортивний туризм доцільно визначати як діяльність, пов’язану з організацією та здійсненням подорожей з метою участі у спортивних заходах, змаганнях, тренувальних зборах або активному відпочинку з елементами спорту, що регулюється сукупністю норм туристич-

ного, спортивного, адміністративного та цивільного права. При цьому ключовими ознаками спортивного туризму є підвищені вимоги до безпеки, наявність спеціальних суб'єктів (організаторів, інструкторів, спортивних федерацій), а також підвищений рівень юридичної відповідальності.

Правове регулювання спортивного туризму в Україні здійснюється на основі ієрархічної системи нормативно-правових актів, що включає закони України, підзаконні нормативні акти, а також норми міжнародного права, ратифіковані Україною.

Базовим нормативно-правовим актом у цій сфері є Закон України «Про туризм», який визначає загальні правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики у сфері туризму [11]. У межах цього Закону спортивний туризм віднесено до окремих видів туризму поряд із культурно-пізнавальним, екологічним та іншими видами (стаття 5), однак без належної деталізації його правового статусу та специфічних ознак, особливостей організації та проведення.

Водночас важливе значення для правового регулювання спортивного туризму має Закон України «Про фізичну культуру і спорт», який визначає правові засади розвитку сфери фізичної культури і спорту, зокрема неолімпійських видів спортивної діяльності, з якими пов'язаний спортивний туризм [12]. Норми цього Закону щодо організації спортивних заходів, діяльності спортивних федерацій, підготовки спортсменів і забезпечення безпеки учасників створюють нормативне підґрунтя для функціонування спортивно-туристичної діяльності.

Окремі аспекти спортивного туризму врегульовуються також підзаконними нормативними актами Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади. Зазначені акти охоплюють, зокрема, питання сертифікації туристичних послуг, ліцензування суб'єктів туристичної діяльності, встановлення кваліфікаційних вимог до інструкторів і тренерів, а також визначення стандартів безпеки під час організації та проведення туристично-спортивних заходів.

Водночас істотну роль у регламентації організації та здійснення спортивного туризму в Україні відіграють нормативні акти громадської організації «Федерація спортивного туризму України» (далі — ФСТУ) [13]. Зазначена організація об'єднує суб'єктів, задіяних у сфері спортивного туризму, здійснює розвиток і координацію відповідного неолімпійського виду спорту, організовує спортивні змагання, забезпечує підготовку кадрів, розробляє туристичні маршрути та сприяє популяризації активного відпочинку шляхом розвитку різних видів туризму, зокрема пішохідного, гірського, водного, велосипедного, лижного, спелеологічного тощо.

До основних актів ФСТУ, що регламентують сферу спортивного туризму, належать [14]:

1. Правила спортивних змагань зі спортивного туризму, що адаптовані до чинних міжнародних правил і затверджені Міністерством молоді та спорту України 06.10.2025 за № 35/3.2/25. У зазначених Правилах визначено базові засади організації та проведення спортивних змагань зі спортивного туризму на території України, порядок суддівства й механізм підбиття підсумків змагань.

2. Технічні регламенти проведення спортивних змагань зі спортивного туризму щодо окремих груп спортивних дисциплін, зокрема:

– «дистанція пішохідна» (затверджено Президією ФСТУ від 24.10.2021, протокол № 1);

– «дистанція гірська» (затверджено Президією ФСТУ від 20.10.2021, протокол № 1);

– «дистанція автомототуризму» (затверджено Виконкомом Президії ФСТУ від 12.04.2021, протокол № 05/21);

– «дистанція водна» (затверджено Виконкомом Президії ФСТУ від 22.02.2021, протокол № 03/21);

– «дистанція вітрильна» (затверджено Президією ФСТУ від 20.10.2021, протокол № 1);

– «дистанція скандинавська ходьба» (затверджено Виконкомом Президії ФСТУ від 04.03.2025);

– «маршрути» (затверджено постановою Президії ФСТУ № 12 від 24.06.2017).

Зазначені технічні регламенти спрямовані на нормативне врегулювання питань безпеки під час проведення спортивних змагань у відповідних групах дисциплін, забезпечення єдиного підходу до подолання перешкод, визначення вимог до спорядження та порядку його використання, а також установлення правил суддівства і критеріїв оцінювання дій спортсменів при визначенні результатів. Вони є обов'язковими для виконання учасниками, представниками команд і суддями під час проведення змагань зі спортивного туризму у визначених видах і дисциплінах.

Незважаючи на наявність певної нормативно-правової бази, правове регулювання спортивного туризму в Україні має фрагментарний і несистемний характер. До основних проблем у цій сфері доцільно віднести:

- відсутність єдиного законодавчо закріпленого визначення дефініції «спортивний туризм» та чіткого розмежування його з активним, пригодницьким й екстремальним туризмом;
- недостатню узгодженість норм туристичного та спортивного законодавства, що призводить до колізій у правозастосовчій практиці;
- обмеженість правового регулювання питань безпеки учасників, страхового захисту та відповідальності організаторів спортивно-туристичних заходів;
- недостатній рівень імплементації міжнародних стандартів і рекомендацій, зокрема у сфері сталого, безпечного та інклюзивного туризму.

Особливої актуальності зазначені проблеми набувають в умовах воєнного стану, коли організація туристично-спортивної діяльності пов'язана з додатковими ризиками, а питання безпеки учасників, використання природних ресурсів та дотримання обмежувальних режимів потребують посиленого державного контролю.

З урахуванням наведеного перспективними напрямами вдосконалення правового регулювання спортивного туризму в Україні є:

– удосконалення законодавчого визначення спортивного туризму та закріплення його правових ознак у галузевих нормативно-правових актах;

– гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу та міжнародними стандартами у сфері туризму і спорту;

– посилення вимог щодо безпеки, професійної підготовки кадрів і обов'язкового страхування учасників спортивно-туристичних заходів;

– розвиток правових механізмів державної підтримки спортивного туризму як інструменту сталого регіонального розвитку, соціальної інтеграції та реабілітації населення, зокрема ветеранів війни й осіб з інвалідністю.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що спортивний туризм в Україні формується як комплексний об'єкт правового регулювання, що перебуває на перетині туристичного та спортивного законодавства. Доведено, що чинна нормативно-правова база створює загальні організаційно-правові передумови для розвитку спортивного туризму, однак характеризується фрагментарністю та недостатньою узгодженістю норм. Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні авторського підходу до трактування спортивного туризму як самостійного напряму туристичної діяльності зі специфічним предметом правового регулювання, а також у визначенні пріоритетних напрямів гармонізації туристичного і спортивного законодавства України з урахуванням європейських стандартів безпеки, сталого розвитку та інклюзивності.

Обґрунтовано, що вдосконалення правового регулювання спортивного туризму має здійснюватися шляхом законодавчого уточнення його понятійного апарату, посилення вимог до безпеки та страхового захисту учасників, а також запровадження ефективних механізмів державної підтримки цього виду діяльності як інструменту регіонального розвитку та соціальної інтеграції населення.

Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню ефективності державної політики у сфері туризму і спорту та забезпечить сталий розвиток спортивного туризму в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 року, проголошені резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 № 70/1. URL: https://surl.li/yzrevp (дата звернення: 27.12.2025).
2. Опанасюк Н.А. Правове регулювання туристичної діяльності в контексті реформування законодавства України про туризм. *ScienceRise. Juridical Science.* 2021. № 3(17). С. 9-17. DOI: https://doi.org/10.15587/2523-4153.2021.238875 (дата звернення: 27.12.2025).
3. Опанасюк Н.А., Попович С.І. *Правове регулювання туризму: зарубіжний досвід для України*. *Часопис Київського університету права*, 2022(1), С. 161-164. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.29 (дата звернення: 27.12.2025).
4. Опанасюк, Н.А. *Державне регулювання туризму в Україні: правові форми, засоби та моделі*. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Луцьк, 2018. С. 17-37. (дата звернення: 27.12.2025).

5. Blashchak I., Karpa M., Akimova L. *Organizational and management support of the sphere of sports tourism in Ukraine: legal aspect*. Public Administration and Law Review, 2022, no. 3, p. 54–60. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5216-2022-3-54 (дата звернення: 27.12.2025).
6. Жаровська І.М. *Правове регулювання спорту в Україні: глобалізаційні виклики*. Аналітично-порівняльне правознавство, № 6 (2022). DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.67 (дата звернення: 27.12.2025).
7. Литвин, О., & Кирилюк, І. (2024). *Нормативно-правове регулювання туристичної галузі в Україні*. Економічні горизонти, (1(27), 79–86. https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(27).2024.298788 (дата звернення: 27.12.2025).
8. Мельникович М.С. *Правове регулювання туристичної індустрії в Україні*. Науково-інформаційний вісник, 2024, випуск 17(29), С. 181–189. DOI: https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.181-189 (дата звернення: 27.12.2025).
9. Бондаренко В., Корносенко О., Сергєєв М. *Нормативно-правове регулювання галузі фізична культура і спорт: аналіз дослідницького поля.* Педагогічні науки, (1), 27–33, 2024. DOI: https://doi.org/10.33989/2524-2474.2024.1.308710 (дата звернення: 27.12.2025).
10. Тимошенко Л.О. *Спортивний туризм* : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту: у 2 ч. / Тимошенко Л. О., Лабарткава К. В. Л. : ЛДУФК, 2012. Ч. 1. 150 с. URL: https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3124 (дата звернення: 27.12.2025).
11. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР (в редакції Закону № 1282-IV від 18.11.2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 27.12.2025).
12. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII (в редакції Закону № 1724-VI від 17.11.2009). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text (дата звернення: 27.12.2025).
13. Федерація спортивного туризму України. Офіційний сайт: https://www.fstu.com.ua/ (дата звернення: 27.12.2025).
14. Нормативні документи Федерації спортивного туризму України. URL: https://www.fstu.com.ua/normativni-dokumenti-fstu (дата звернення: 27.12.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Опанасюк Н.А., Антоненко І.Я., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.61

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Санакоєв Д.Т.,
аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0001-8302-0928

Санакоєв Д.Т. Відповідальність держави за дотриманням прав людини.

У роботі досліджуються державні зобов'язання щодо прав людини, які є критично важливими для забезпечення можливості особи реалізовувати свої права. Ці зобов'язання змушують держави поважати, захищати та виконувати права людини, створюючи правову базу, яка уможливлює збереження гідності кожної особи. Значення державних зобов'язань полягає в їхній ролі як основи для підзвітності та справедливості, що є необхідним для розвитку демократичних суспільств. Зобов'язання визначають механізми, через які громадяни можуть шукати відшкодування за порушення, сприяючи культурі дотримання прав людини. Це формальне визнання дозволяє ефективно розглядати скарги в правових системах. Аналізуючи державні зобов'язання, корисно розрізнити зобов'язання поведінки (що повинні зробити уряди) і результат (чого уряди повинні досягти). Поведінка повинна негайно відповідати встановленим нормам, а результат можна досягати поступово. Держава має право обмежувати свободу громадян лише заради їх власної безпеки. Розподіл зобов'язань на негативні і позитивні є умовним. Будь-яке негативне зобов'язання містить активну частину, яка вимагає певних дій від держави для повної реалізації гарантованих прав. Зобов'язання захищати передбачає прийняття справедливих законів, які мають юридичну силу, є недискримінаційними, підлягають виконанню, а також чесно і справедливо застосовуються як правоохоронними органами, так і судовою системою. Обов'язок виконання передбачає, що уряди роблять усе можливе для досягнення результатів. Дії включають відповідні законодавчі, адміністративні, бюджетні, судові та інші, а вжиті заходи задовольняють критерії – доступність, прийнятність та якість. Результат діяльності уряду оцінюється досягненням мінімальних рівнів кожного права, що включає основні продукти харчування, первинну медичну допомогу та базове житло. Це зобов'язання має застосовуватися незалежно від наявності ресурсів або будь-яких інших факторів. Навмисно регресивні заходи є крайнім засобом, що має бути необхідним, пропорційним, тимчасовим та недискримінаційним, має забезпечувати захист мінімального змісту прав і прийматися лише після розгляду всіх інших варіантів.

Ключові слова: поважати, захищати, виконувати, позитивні і негативні зобов'язання, регресивні заходи, мінімальний зміст прав.

Sanakoev D.T. The state's responsibility for respecting human rights.

The paper examines state obligations regarding human rights, which are critical for ensuring the ability of an individual to exercise his rights. These obligations compel States to respect, protect and fulfil human rights, creating a legal framework that makes it possible to preserve the dignity of each person. The importance of government obligations lies in their role as a basis for accountability and justice, which is necessary for the development of democratic societies. The obligations define the mechanisms through which citizens can seek redress for violations, promoting a culture of respect for human rights. This formal recognition allows for the effective handling of complaints in legal systems. When analyzing government obligations, it is useful to distinguish between behavioral obligations (what governments must do) and outcome obligations (what governments must achieve). The behavior must immediately comply with the established norms, and the result can be achieved gradually. The state has the right to restrict the freedom of citizens only for the sake of their own security. The division of liabilities into negative and positive is conditional. Any negative obligation contains an active part that requires certain actions from the state for the full implementation of guaranteed rights. The obligation to protect involves the adoption of fair laws that are legally binding, non-discriminatory, enforceable, and enforced fairly and equitably by both law

enforcement and the judiciary. The duty of fulfillment implies that governments do their best to achieve results. Actions include relevant legislative, administrative, budgetary, judicial, and other measures, and the measures taken satisfy the criteria of accessibility, acceptability, and quality. The outcome of the government's activities is measured by the achievement of the minimum levels of each right, which includes basic foodstuffs, primary health care and basic housing. This obligation should apply regardless of the availability of resources or any other factors. Intentionally regressive measures are a last resort, which must be necessary, proportionate, temporary and non-discriminatory, must protect the minimum content of rights and must be adopted only after considering all other options.

Key words: respect, protect, fulfill, positive and negative obligations, regressive measures, minimum content of rights.

Постановка проблеми. Досвід двох світових воєн змусив міжнародне співтовариство об'єднатися навколо спільних мінімальних правових стандартів, що виражають «гідність» усіх людей. Ці стандарти, кодифіковані згодом у законі про права людини, гарантовані на міжнародному рівні. У 1948 році Організація Об'єднаних Націй прийняла Загальну декларацію прав людини [1], і з того часу держави домовилися та прийняли дев'ять основних міжнародних договорів з прав людини та додаткових протоколів до них. Інші міжнародні договори встановлюють права окремих груп, а також містять відповідні положення щодо економічних, соціальних і культурних прав [2].

Країна, яка ратифікувала міжнародні акти з прав людини, бере на себе зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод, передбачених ними [3]. Відповідно до Міжнародного пакту економічних, соціальних і культурних прав (МПЕСКП) права на охорону здоров'я, освіту, працю, соціальне забезпечення, культурне життя та гідний рівень життя підлягають поступовій реалізації в межах максимально доступних ресурсів (ст. 2, пункт 1, МПЕСКП) [4]. «Держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя. Держави-учасниці вживають належних заходів щодо забезпечення здійснення цього права (ст. 11, пункт 1, МПЕСКП).

Реалізація соціально-економічних і культурних прав вже була передбачена раніше Загальною декларацією прав людини (ст. 22), яка чітко визнавала, що «реалізація економічних і соціальних прав має бути досягнута шляхом національних зусиль і міжнародної співпраці» та відповідно до «організації та ресурсів кожної держави» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних засад прав людини, функцій держави щодо забезпечення прав та критерії оцінки результатів присвячено значну кількість наукових праць авторів, серед них: Бисага Ю.М., Бондар М.І., Горбань І.О., Клименко А.Л., Петришина О.В., Рабінович П.М., Руженський М.М., Слюсаренко К.В., Смирнова І.І., Стельмащук Ю.І., Устинов С.О., Утвенко В.В., Цвік М.В. та багато інших. Проте, всі ці результати ґрунтуються на відокремлених дослідженнях, які розкривають зміст зобов'язань держави щодо гарантій реалізації прав, міжнародної звітності та контролю стану справ з правами людини.

Метою статті є комплексний аналіз юридичних зобов'язань держави у сфері прав людини, що випливають із міжнародних договорів, конституційних положень та національного законодавства. Дослідження спрямоване на виявлення взаємозв'язку між обов'язком держави поважати, захищати та виконувати права людини, а також на оцінку ефективності механізмів реалізації цих зобов'язань у сучасних умовах. Особлива увага приділяється доктрині позитивних зобов'язань як ключовому інструменту забезпечення соціальних, економічних і культурних прав, без якого системи захисту прав людини ризикують залишатися формальними та неефективними.

Виклад основного матеріалу. Права людини, як і всі інші права, базуються на відносинах між двома сторонами. Двома сторонами є претендент на право (правовласник) і суб'єкт, який зобов'язаний забезпечити задоволення вимоги (носій обов'язку). Згідно з міжнародним правом, включаючи міжнародне право прав людини, держава є носієм обов'язків, а особи та групи, які перебувають під юрисдикцією та/або на території держави, є власниками прав. Стандарти прав людини повинні бути гарантовані законом, що, очевидно, може робити лише держава. У питаннях прав людини слід покладатися на зобов'язання держави щодо певних мінімальних норм поведінки по відношенню як до окремих осіб, так і груп. Як носії обов'язків, держави мають три «рівні зобов'язань» – поважати, захищати та виконувати.

Зобов'язання поважати передбачають утримуватись від втручання у здійснення прав, що включає: дискримінацію певних груп, вилучення або перенаправлення коштів із існуючих про-

грам або призначення коштів на політику, яка негативно впливає на права, зокрема: право на рівну участь у політичному житті, право на демократичне представництво та право на консультації та безкоштовну попередню та інформовану згоду.

Зобов'язання захищати від дій третіх сторін, які перешкоджають або ставлять під загрозу завдання мобілізації, розподілу та використання ресурсів для гарантування прав. Держави повинні регулювати роль цих третіх сторін, установити механізми звітності, систематично втручатися, коли вони вчиняють порушення, і врешті-решт застосовувати до них санкції, а також утримуватися від надання будь-якої форми підтримки чи заохочення тим, хто не дотримується своїх обов'язків щодо прав людини або вчиняє корупційні дії. Держави повинні бути вільні від неналежного впливу з боку підприємств або тих, хто керується власними фінансовими інтересами на шкоду реалізації прав людини, та вживати заходів для виявлення та запобігання можливим конфліктам інтересів компаній шляхом розробки нормативно-правової бази, яка забезпечує прозорість, участь громадян, належну обачність і підзвітність.

Зобов'язання виконувати вимагає прийняти необхідні активні заходи фіскальної політики для забезпечення повної реалізації прав людини якнайшвидше.

Коли йдеться про потенційні порушення прав недержавними суб'єктами, зобов'язання захищати є особливо актуальним з точки зору відповідальності держави, як це визнається в національній та міжнародній судовій практиці, а також у наукових працях та у документах «м'якого права», таких як Керівні принципи. Відповідно до Міжамериканської конвенції з прав людини [5], стаття 2 чітко проголошує законодавчий аспект зобов'язання захищати: «Якщо здійснення будь-яких прав або свобод, зазначених у статті 1, ще не забезпечено законодавчими чи іншими положеннями, держави-учасниці зобов'язуються прийняти, відповідно до своїх конституційних процедур і положень цієї Конвенції, такі законодавчі чи інші заходи, які можуть бути необхідними для реалізації цих прав і свобод». Міжнародний американський суд з прав людини чітко заявив, що зобов'язанням держав є «гарантувати» вільне та повне здійснення цих прав і свобод. Це зобов'язання передбачає «обов'язок держав-учасниць організувати урядовий апарат […] таким чином, щоб вони були здатні юридично забезпечувати вільне і повне здійснення прав людини. Як наслідок, держави повинні запобігати, розслідувати та карати будь-які порушення прав, визнаних Конвенцією». Міжнародні моніторингові органи з прав людини та інші регіональні суди мають однакове тлумачення в багатьох справах.

Аналогічні положення передбачені ст. 53 Європейської конвенції з прав людини [6]: «Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи применшує будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є». Хартія Європейського союзу про основоположні права [7] закріплює головні політичні, соціальні та економічні права громадян Європейського Союзу. Хартія є правовим актом, що має публічно-правовий, «конституційний» характер. Підготовлений у 2000 році проект Хартії, набув повної юридичної сили лише 1 грудня 2009 року після набрання чинності Лісабонським договором.

Важливо зберегти оперативність і чіткість правових концепцій, водночас не слід стверджувати, що приватні суб'єкти автоматично мають зобов'язання щодо прав людини або несуть пряму відповідальність перед міжнародною організацією за реалізацію прав людини. Правова перспектива не означає, що вони не несуть відповідальності відповідно до національних стандартів або що виникають питання відповідальності, коли вони не дотримуються прав людини.

Якщо йдеться про будь-які права людини; наприклад, право на освіту, право на справедливий суд або право бути вільним від тортур, кожне право виражає стандарт, який необхідно запровадити: мати доступ до освіти, можливість справедливого суду, свободу від тортур. Деякі права явно містять невід'ємний компонент «щось робити», якщо ви є носієм обов'язків, наприклад, надання доступу до освіти. Інші здаються більш «пасивними», наприклад, просто не мучити людей.

Зобов'язання поважати, з точки зору відповідальності держави, в основному означає «утримуватися від». Але завжди буде невелика «активна» частина зобов'язання поважати навіть найбільш «класичні» негативні права. Зобов'язання не катувати вимагає не лише захисту від особи, яка може це робити (зобов'язання захищати, пов'язане з належною обачністю), але й того, що, наприклад, в місцях позбавлення волі встановлено моніторинг, лікарям і адвокатам дозволено доступ до затриманих, співробітників навчають, як уникнути жорстокого поводження та як реагувати, якщо вони стають його свідками.

Політичне право голосу та зобов'язання держави поважати його часто розглядаються лише як «негативні» – дозволяють людям вільно голосувати, але це вимагає цілої виборчої системи, включаючи моніторинг для ефективного дотримання права (не згадуючи про чіткий взаємозв'язок з економічними та соціальними правами, такими як, зокрема, право на освіту, право на охорону здоров'я, свобода від трудової експлуатації, справедлива заробітна плата, без яких участь у політичному житті має мало або взагалі не має сенсу).

Зобов'язання захищати передбачає, перш за все, прийняття справедливих законів, які мають юридичну силу, які захищають особу від порушень прав – у тому числі від дій інших осіб. Роль законів, які є справедливими, недискримінаційними, такими, що підлягають виконанню, а також чесно і справедливо застосовуються як правоохоронними органами, так і судовою системою, є надзвичайно важливими у цьому контексті. Як і загальна концепція верховенства права – забезпечення прозорості, довіри та передбачуваності, а також справедливості в законодавстві та правоохоронній діяльності. Для того, щоб відповідати зобов'язанню щодо захисту, такі закони повинні виконуватися, і держави зобов'язані вживати заходів для активного захисту окремих осіб від порушень з боку інших осіб (включаючи юридичних осіб).

Держави повинні перешкоджати третім сторонам руйнувати якість життя, яку юридично виражають права людини. Згідно з міжнародним правом прав людини, вони зобов'язані вживати відповідних заходів для запобігання, розслідування, покарання та виправлення порушень прав людини за допомогою ефективної політики, законодавства, правил і судових рішень.

Держава як основний носій обов'язків повинна діяти, щоб захистити окремих осіб і групи осіб у межах своєї території та/або юрисдикції від порушень прав людини третіми особами, у тому числі підприємницькими структурами [8]. Якщо під час господарських операцій відбуваються порушення прав людини, держави повинні забезпечити постраждалим доступ до ефективних засобів правового захисту. Вони повинні забезпечувати додаткові судові та несудові механізми розгляду скарг.

Розрізнення між негативними та позитивними зобов'язаннями відповідає двом першим напрямкам тристороннього поділу зобов'язань щодо прав людини на основі поваги – захисту – виконання. Важливість розмежування цих двох аспектів державних обов'язків дозволяє зрозуміти, як змінюється обсяг зобов'язання, і пов'язати захист із принципом належної обачності. Держави повинні не тільки бути нейтральними або просто «утримуватися від» прямого заподіяння шкоди та порушень (негативний аспект зобов'язання), але також використовувати доступні їм засоби, щоб запобігати порушенням і карати за їх порушення не лише державними агентами, а й іншими [9]. Орендодавці та підприємства повинні поважати права людини та нести відповідальність за порушення. Якщо порушення вчиняють у національних системах, держава через свою політику, програми та закони має діяти, щоб зупинити ці порушення та запобігти їх повторенню [10; 11].

Аналізуючи державні зобов'язання, корисно розрізнити зобов'язання поведінки (тобто, що повинні зробити уряди) і результат (чого уряди повинні досягти). Стандарти та принципи (які називають нормами) належать до однієї з цих категорій. Результатів можна досягти поступово (за деякими винятками). Однак поведінка повинна негайно відповідати встановленим нормам.

Зобов'язання поведінки передбачають обов'язок поважати, не втручатися в права людей. Уряди повинні ставитися до людей справедливо та гуманно та забороняти їм вчиняти будь-які дії, що суперечать правам, гарантованим законом. Д. Мілл в есе «Про свободу» намагався знайти універсальний принцип, який би дав владі змогу втручатися в особисту свободу. Цей принцип полягає в тому, що: «Єдина мета, котра надає людству право в індивідуальному або колективному порядку втручатися в свободу чи дії будь-кого зі своїх членів – це самозахист. Єдина мета, з якою може бути правомірно використана влада над будь-яким членом цивілізованої громади проти його волі – це запобігання шкоді для іншого» [12, с. 19]. Д. Мілл закріплює за державою право обмежувати свободу громадян заради їх власної безпеки.

Обов'язок захищати означає зупинити інших суб'єктів (зокрема приватний сектор) від втручання в права людей. Ділова діяльність може наражати людей на небезпеку (наприклад, через забруднення середовища), експлуатації (наприклад, через відмову в справедливій заробітній платі та гідних умовах праці) або маргіналізацію (наприклад, через переміщення, спричинене масштабними проектами). Під цей обов'язок держави підпадають і дії окремих осіб. Наприклад, якщо держава не вживе заходів для переслідування винних у домашньому насильстві, вона порушить це зобов'язання.

Обов'язок виконання передбачає, що уряди роблять усе можливе для досягнення результатів. Наприклад, вживають заходів для забезпечення доступу до товарів і послуг, що включає дії, які:

• полегшують доступ до використання товарів і послуг;

• просувають інформацію про права людей і те, як їх вимагати;

• надають товари та послуги людям, коли з причин, які не залежать від них, вони не можуть їх отримати (наприклад через воєнні дії на певній території держави).

Дії включають відповідні законодавчі, адміністративні, бюджетні, судові та інші заходи. Результат діяльності уряду оцінюється досягненням мінімальних основних зобов'язань. Вони повинні забезпечити, щоб кожен міг користуватися мінімальними основними рівнями кожного права, що включає основні продукти харчування, первинну медичну допомогу та базове житло. Це зобов'язання застосовується незалежно від наявності ресурсів або будь-яких інших факторів. Передбачається, що держава порушує Пакт, якщо вона не зможе довести протилежне. Щоб продемонструвати, що вона не порушила Пакт, держава повинна доказати, що було докладено всіх зусиль, використано всі наявні ресурси, щоб досягти цих мінімальних рівнів у першочерговому порядку.

Не завжди легко точно визначити мінімальний основний зміст кожного права, однак це корисна концепція, оскільки вона наполягає на тому, що держави повинні надавати першочерговий пріоритет досягненню базового мінімального рівня ЕСКП для всіх, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, понад усі інші політичні та економічні цілі. З цієї причини на державах лежить тягар доведення, щоб продемонструвати поступову реалізацію. Можливість поступового досягнення результату відрізняє МПЕСКП від Пакту про громадянські та політичні права.

Держави не повинні вживати «навмисно регресивних» заходів, якщо вони не мають для цього обґрунтованої причини. У таких випадках держава повинна виправдати політику, яка зменшує можливість людей користуватися правами, і ця політика має бути:

• законною (тобто вжитою з поважної причини);

• необхідною та пропорційною (тобто інші варіанти є більш шкідливі);

• тимчасовою (тобто тривати лише необхідний період);

• не дискримінаційною (існує обов'язок пом'якшувати нерівність);

• забезпечувати захист мінімального основного змісту прав;

• прийнятною лише після розгляду всіх інших варіантів.

На державах лежить тягар доведення того, що такі заходи дійсно були крайнім засобом. Це зобов'язання стає особливо актуальним, коли уряди вживають заходів бюджетної економії, які скорочують інвестиції в державні послуги та схеми соціального захисту, на які люди покладаються, щоб користуватися своїми правами. Рівність та недискримінація означають забезпечення того, щоб політика та плани нікого не залишали осторонь, дотримувались концепції сталого розвитку.

Заходи можуть бути законодавчими, судовими, адміністративними, фінансовими, освітніми та соціальними. Це відображає різні типи політики, які можуть проводити уряди, зокрема:

• регуляторна – створення та забезпечення виконання законів, правил і положень, які забороняють, санкціонують або вимагають певних дій;

• розподільна – розподіл вигод і витрат у суспільстві за допомогою грантів і субсидій, надання послуг тощо;

• символічна – демонстрація морального лідерства для заохочення або перешкоджання певним діям через підвищення обізнаності, освіти громадськості тощо.

Доступність, прийнятність та якість зроблених кроків мають покращити інфраструктуру (наприклад, житло чи лікарні), товари (наприклад, продукти харчування чи ліки) та послуги (наприклад, освіта та охорона здоров'я), які необхідні для гарантування прав людей. Критерії для оцінки того, чи відбулося покращення, включають оцінку того, чи є інфраструктура, товари та послуги:

• доступними у достатній кількості;

• доступними як фізично, так і економічно для всіх, без дискримінації;

• прийнятними культурно та соціально відповідними та адаптованими до місцевого контексту;

• адекватними – якість має відповідати стандартам і безпеці.

Зобов'язання виділяти максимум доступних ресурсів дає нам критерії для визначення того, чи є такі вимоги виправданими. Існує загальна згода щодо того, що зобов'язання має три виміри:

• генерування ресурсів – тобто, як уряди збирають гроші;

• розподіл ресурсів – тобто, на що уряди виділяють гроші у своїх бюджетах;

• витрати ресурсів – тобто, як фактично витрачаються виділені гроші та хто отримує користь.

Уряди генерують ресурси двома основними способами:

• вони збирають гроші здебільшого через оподаткування, а також через збори та штрафи, прибутки від державних підприємств, іноземну допомогу та різні інші джерела;

• вони позичають гроші у державних і приватних кредиторів, як вітчизняних так і закордонних.

При розподілі ресурсів державні бюджети повинні надавати пріоритет інфраструктурі, товарам і послугам, необхідним для гарантування прав. Виділені кошти мають витрачатися ефективно і не витрачатися даремно. Це покладає на уряди зобов'язання боротися з корупцією та зміцнювати системи управління фінансами, щоб гроші доходили до тих постачальників, яким вони були виділені.

Коли уряди мають вирішальний вплив на права людей в інших країнах, у тому числі, коли діють як члени міжнародних організацій, вони повинні:

• поважати права – не втручатися в права людей або здатність іншого уряду виконувати свої зобов'язання;

• захищати права – запобігати корпораціям та іншим недержавним суб'єктам від втручання в права людей за кордоном, шляхом регулювання їхньої поведінки чи впливу на неї в інший спосіб;

• забезпечувати права – співпрацюючи на міжнародному рівні, в тому числі через економічну допомогу, підтримувати всі уряди у виконанні їхніх зобов'язань.

На міжнародному рівні існує кілька механізмів контролю і захисту економічних, соціальних та культурних прав: різні органи ООН і регіональні органи, правозахисні органи з більш загальними повноваженнями [13]. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП) контролює виконання державами-учасницями МПЕСКП, видає Загальні коментарі, які є авторитетними інтерпретаціями МПЕСКП. Кожні п'ять років держави-учасниці Пакту зобов'язані подавати до КЕСКП звіт із поясненням того, як вони впроваджують положення Пакту. КЕСКП оцінює ці звіти, видає необов'язкові заключні зауваження, які є оцінками того, наскільки ефективно держави дотримуються своїх зобов'язань згідно з МПЕСКП, і рекомендаціями щодо покращення дотримання.

Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [14] створив механізм подання індивідуальних скарг і міждержавний механізм подання скарг, а також дозволив КЕСКП проводити розслідування серйозних або систематичних порушень. Держава повинна ратифікувати Факультативний протокол, щоб ці заходи були доступними [15].

Міжнародна організація праці (МОП) – спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй – має систему нагляду, щоб переконатися, що країни-члени дотримуються її стандартів, пов'язаних із працею та трудовими правами. МОП також керує процедурою розгляду скарг, яка дозволяє сторонам подавати скарги на держави за недотримання ратифікованих стандартів МОП [16, ст. 33].

Європейський комітет із соціальних прав перевіряє виконання державами Європейської соціальної хартії та приймає рішення щодо колективних скарг, поданих проти держав, які прийняли процедуру їх подання [17]. Ця процедура дозволяє роботодавцям, профспілкам і міжнародним неурядовим організаціям, які мають статус учасників Ради Європи, подавати скарги до Комітету [18, ст. 1]. Реформа системи Європейської соціальної хартії передбачає оновлену процедуру звітування. З 2024 року держави-учасниці будуть подавати національні звіти раз на два роки, охоплюючи одну з двох груп прав.

Висновки.Юридичні зобов'язання держави щодо прав людини мають багаторівневий характер і ґрунтуються на міжнародних договорах, конституційних положеннях та національному законодавстві. Вони формують цілісну систему, яка визначає обов'язок держави поважати, захищати та виконувати права людини, забезпечуючи справедливість і гідність кожної особи.

Взаємодія між міжнародним правом, звичаєвими нормами та внутрішнім законодавством створює складну правову архітектуру, яка потребує постійного вдосконалення. Розуміння цієї взаємодії є критично важливим для оцінки того, як держави виконують свої зобов'язання та з якими викликами стикаються у сфері захисту прав людини.

Доктрина позитивних зобов'язань виступає фундаментальним елементом сучасних систем захисту прав людини. Вона передбачає активні дії держави для забезпечення соціальних, економічних і культурних прав, виходячи за межі пасивного утримання від порушень. Без її застосування регіональні та універсальні механізми захисту ризикують втратити актуальність та ефективність.

Реалізація державних зобов'язань у сфері прав людини здійснюється через прийняття справедливих і недискримінаційних законів, їх належне застосування правоохоронними органами та судовою системою, а також через функціонування інституційних механізмів і органів моніторингу. Кожен із цих елементів відіграє невід'ємну роль у забезпеченні правового захисту.

Незалежні комітети та національні правозахисні інституції виконують важливу функцію контролю та нагляду за дотриманням державами міжнародних стандартів. Їхні рекомендації та висновки здатні стимулювати урядові реформи, сприяти вдосконаленню практики та підвищувати рівень захисту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини № 995_015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
2. Ратифіковані в Україні ключові міжнародні договори у галузі прав людини. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/klyuchovi-mizhnarodni-dogovori-u-galuzi-prav-lyudini.
3. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / Н.І. Карпачова та ін.; заг. ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчук; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. К.: Юридична думка, 2007. 424 с.
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права №995_042 від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
5. American convention on human rights (Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969). URL: https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm.
6. Європейська конвенція з прав людини № 995_004 від 11.09.1997 року і протоколи до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
7. Хартія Європейського союзу про основоположні права. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu.
8. Червякова О.В., Ситник Р.В., Гончаренко М.М. Концепція ефективного контролю серед засобів відновлення національної безпеки України. Право і безпека. 2021. № 2 (81). С. 42–49. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.05.
9. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посіб. Львів: Медицина і права, 2021. 255 с.
10. Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5-ті т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України/ За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Х.: Право, 2008. 728 с.
11. Марцеляк О.В. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України. *Право України*. 2016. № 6. С.79–87.
12. Мілл Дж. С. Про свободу: Есе / пер. з англ. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
13. Руднєва О.М. Теоретичні проблеми класифікації міжнародних стандартів прав і свобод людини. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2010. № 9. С. 32–42.
14. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_i50#Text.
15. Україна ратифікувала протокол 24 вересня 2009 року. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3-a&chapter=4&clang=_en.
16. Статут Міжнародної організації праці від 28 червня 1919 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_154.
17. Дайджест практики Європейського Комітету з соціальних прав. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/ecsr-digest-re-social-rights-2023/1680ac7ba0.
18. Додатковий протокол до Європейської соціальної хартії, що передбачає систему колективних скарг. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_807#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Санакоєв Д.Т., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.121.2:616-082
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.62

ПРАВО ПАЦІЄНТА НА ВІДМОВУ ВІД ЛІКУВАННЯ ЯК ПРОЯВ ОСОБИСТОЇ АВТОНОМІЇ: ОКРЕМІ АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Бєлов О.М.,
аспірант кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0005-3272-9896

Бєлов О.М. Право пацієнта на відмову від лікування як прояв особистої автономії: окремі актуальні питання.

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу окремих актуальних питань права пацієнта на відмову від медичного лікування та реанімаційних заходів як прояву принципу особистої автономії в системі соматичних прав людини. Зазначена проблематика розглядається на перетині медичного права, біоетики, конституційного права та міжнародного права прав людини, що зумовлює її міждисциплінарний характер та практичну значущість в умовах стрімкого розвитку медичних технологій. Обґрунтовано, що право на відмову від медичного втручання є «негативним» правом, яке ґрунтується на доктрині інформованої згоди та принципі поваги до людської гідності, і принципово відрізняється від «позитивного» права на отримання медичної допомоги. Наголошується, що патерналістська модель медицини поступово замінюється партнерською, де центральне місце посідає поінформована та вільна згода пацієнта, а право на відмову від лікування є її логічним продовженням. Досліджено питання відмови від реанімаційних заходів, у тому числі правовий статус DNR-розпоряджень та інституту завчасно висловлених побажань (*advance directives*). Розглянуто особливості правового становища недієздатних осіб та механізми прийняття медичних рішень на їхню користь родичами або уповноваженими представниками. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у справах *Arskaya v. Ukraine* (2013), *Lambert v. France* (2015) та *Pindo Mulla v. Spain* (2024), які сформували ключові стандарти щодо позитивних зобов'язань держави у сфері медичного права та поваги до автономії пацієнта. Здійснено порівняльно-правовий аналіз підходів до законодавчого регулювання права на відмову від лікування у США, державах-членах ЄС та в Україні. Встановлено, що вітчизняне законодавство не містить системного механізму завчасного письмового волевиявлення пацієнта, що породжує правову невизначеність та унеможливлює реальну реалізацію права на самовизначення у критичних медичних ситуаціях. За результатами дослідження сформульовано пропозиції щодо законодавчого закріплення інституту медичного заповіту (*living will*) та механізму призначення медичного представника (*health-care proxy*) в українському праві з урахуванням міжнародних стандартів і досвіду зарубіжних правових систем.

Ключові слова: соматичні права; право на відмову від лікування; особиста автономія пацієнта; advance directives; реанімаційні заходи.

Byelov O.M. The patient's right to refuse treatment as a manifestation of personal autonomy: some current issues.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of some current issues of the patient's right to refuse medical treatment and resuscitation measures as a manifestation of the principle of personal autonomy in the system of somatic human rights. The specified issues are considered at the intersection of medical law, bioethics, constitutional law and international human rights law, which determines its interdisciplinary nature and practical significance in the conditions of the rapid development of medical technologies. It is substantiated that the right to refuse medical intervention is a «negative» right, which is based on the doctrine of informed consent and the principle of respect for human dignity, and fundamentally differs from

the «positive» right to receive medical care. It is emphasized that the paternalistic model of medicine is gradually being replaced by a partnership one, where the informed and free consent of the patient takes the central place, and the right to refuse treatment is its logical continuation. The issue of refusal of resuscitation measures is investigated, including the legal status of DNR orders and the institution of advance directives. The peculiarities of the legal status of incapacitated persons and the mechanisms for making medical decisions in their favor by relatives or authorized representatives are considered. The practice of the European Court of Human Rights in the cases of Arskaya v. Ukraine (2013), Lambert v. France (2015) and Pindo Mulla v. Spain (2024) is analyzed, which formed key standards regarding the positive obligations of the state in the field of medical law and respect for patient autonomy. A comparative legal analysis of approaches to the legislative regulation of the right to refuse treatment in the USA, EU member states and Ukraine is carried out. It is established that domestic legislation does not contain a systematic mechanism for the patient's advance written expression of will, which creates legal uncertainty and makes it impossible to actually exercise the right to self-determination in critical medical situations. Based on the results of the study, proposals were formulated regarding the legislative consolidation of the institution of a medical will (living will) and the mechanism for appointing a medical representative (health-care proxy) in Ukrainian law, taking into account international standards and the experience of foreign legal systems.

Key words: somatic rights; right to refuse treatment; personal autonomy of the patient; advance directives; resuscitation measures.

Постановка проблеми. Право на відмову від медичного лікування та реанімаційних заходів належить до найбільш дискусійних і водночас практично значущих питань сучасного медичного права. В умовах стрімкого розвитку медичних технологій, що дозволяють підтримувати життєдіяльність людини навіть за відсутності реальних перспектив одужання, гостро постає питання про межі медичного втручання та право пацієнта самостійно визначати власну медичну долю. Ситуація ускладнюється тим, що традиційна патерналістська модель медицини, яка ставила лікаря в позицію безумовного авторитету, поступово поступається місцем моделі партнерської взаємодії, в центрі якої поінформована та вільна згода пацієнта. Відзначимо, право на відмову від лікування є логічним продовженням цього принципу: якщо пацієнт має право погодитися на медичне втручання, він має й право його відхилити.

Водночас реалізація цього права на практиці наштовхується на серйозні правові, етичні та організаційні перешкоди. По-перше, чинне законодавство більшості держав, зокрема України, не містить вичерпного і системного регулювання права на відмову від лікування, що породжує правову невизначеність як для пацієнтів, так і для медичних працівників. По-друге, особливої гостроти набуває питання про відмову від реанімаційних заходів та складання так званих «заздалегідь висловлених побажань» *(advance directives)*, правовий статус яких в Україні досі залишається невизначеним. По-третє, існують складні колізії між правом пацієнта на самовизначення, з одного боку, та обов'язком медичного персоналу зберігати життя і здоров'я людини з іншого. Усе це свідчить про нагальну потребу в комплексному науковому осмисленні зазначеної проблематики з урахуванням міжнародних стандартів та досвіду зарубіжних правових систем.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз окремих актуальних питань права пацієнта на відмову від медичного лікування та реанімаційних заходів як прояву принципу особистої автономії.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика права пацієнта на відмову від медичного лікування перебуває на перетині медичного права, біоетики, конституційного права та міжнародного права прав людини, що зумовлює її міждисциплінарний характер та відображається у широкому колі наукових досліджень. У зарубіжній науці ця тема отримала ґрунтовне опрацювання починаючи з другої половини XX століття. Вагомий внесок у розробку концепції інформованої згоди та права на відмову від лікування зробили Т. Бошамп і Дж. Чайлдресс (T. Beauchamp, J. Childress) [див. наприклад, 1], які в своїй фундаментальній праці «Принципи біомедичної етики» обґрунтували автономію пацієнта як один із засадничих принципів медичної етики. Питання правового регулювання заздалегідь висловлених побажань та відмови від реанімації досліджували А. Сабатіно (A. Sabatino) [див. наприклад, 2], Е. Андорно (R. Andorno) [див. наприклад, 3], Р. Ріджен (J. Rietjens) [див. наприклад, 4] та інші. У контексті практики Європейського суду з прав людини важливе значення мають справи *Lambert v. France* (2015) [5], *Pindo Mulla v. Spain* (2024) [6] та *Arskaya v. Ukraine* (2013) [7], які сформували ключові стандарти щодо права на відмову від лікування та припинення підтримуючої терапії.

У вітчизняній юридичній науці дослідженням медичного права, прав пацієнтів та соматичних прав займалися М.Бєлова [8], С. Булеца [9, 10], І. Сенюта [11, 12], С. Стеценко [12] та інші. Разом з тим, питання права на відмову від лікування як самостійної правової категорії в контексті особистої автономії пацієнта залишається недостатньо дослідженим у вітчизняній науці.

Виклад матеріалу дослідження. Право на відмову від медичного лікування та реанімації є одним із ключових елементів соматичних прав людини, прав, що стосуються контролю особи над власним тілом та її фізичною цілісністю. Зазначене право ґрунтується на принципах особистої автономії, поваги до людської гідності та свободи від небажаних зовнішніх втручань. В умовах стрімкого розвитку медичних технологій, що дозволяють підтримувати життєдіяльність людини навіть у критичних станах, це право дедалі частіше стає предметом гострих дискусій на перетині юриспруденції, біоетики та моральної філософії.

Соматичні права, що охоплюють право на фізичну цілісність та тілесну недоторканність, є невід'ємною складовою фундаментальних прав людини, закріплених у ключових міжнародно-правових документах, зокрема в Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [13, с. 302]. Право на відмову від медичного втручання безпосередньо випливає з принципу автономії особистості, відповідно до якого компетентна доросла людина має беззаперечне право самостійно приймати рішення щодо власного тіла, без будь-якого примусу чи тиску. За своєю правовою природою це право належить до категорії «негативних» прав, тобто прав на невтручання, і в цьому сенсі принципово відрізняється від «позитивного» права на отримання медичної допомоги.

У контексті реанімації, право на відмову охоплює ситуації, коли пацієнт може відмовитися від заходів, таких як кардіопульмональна реанімація, вентиляція легенів чи інших заходів, що підтримують життя. Воно ґрунтується на доктрині інформованої згоди, де пацієнт повинен бути повністю поінформований про ризики та альтернативи. Однак, соматичні права не є абсолютними: вони обмежуються, якщо відмова загрожує суспільному здоров'ю, наприклад, у випадках інфекційних хвороб або якщо пацієнт некомпетентний, наприклад, через психічні розлади [14, с. 45].

У системі соматичних прав це право пов'язане з правом на гідну смерть, але відрізняється від евтаназії чи асистованого самогубства, оскільки фокусується на пасивній відмові, а не активних діях. У багатьох юрисдикціях, як у США, воно захищене конституційно чотирнадцятою поправкою, яка гарантує свободу від небажаного медичного втручання. В Європі, ЄСПЛ інтерпретує це як частину права на приватне життя, підкреслюючи, що свобода приймати чи відмовлятися від лікування є ключовою для самовизначення [15, с. 56-61].

Право на відмову від медичного лікування законодавчо закріплене в багатьох країнах, з акцентом на «advance directives» - юридичні документи, які дозволяють людині заздалегідь визначити своє волевиявлення щодо медичної допомоги, яку вона бажає отримати, або яку не бажає, якщо стане недієздатною, та попередні заяви про відмову від реанімації. У США, з 1990 року після справи Cruzan v. Director, Missouri Department of Health, Верховний суд визнав конституційне право на відмову від життєзабезпечувальних заходів включаючи харчування та гідратацію, за умови чіткого волевиявлення. Кожен штат має закони про «advance directives» такі як «living wills» та тривалі довіреності на медичні рішення [16, с. 80].

У ЄС підходи варіюються. У Німеччині закон про попередні розпорядження від 2009 року дозволяє пацієнтам фіксувати відмову від лікування, включаючи відмову від реанімації, з обов'язковою перевіркою на компетентність. У Великобританії закон про психічну дієздатність регулює попереднє рішення про відмову від лікування, з акцентом на дотримання інтересів для некомпетентних пацієнтів. У Нідерландах та Бельгії право розширене до евтаназії для термінальних хворих, але базове право на відмову закріплене в законах про пацієнтські права. У Канаді закон про медичну допомогу при смерті від 2016 року дозволяє відмову та активну допомогу в смерті для термінальних пацієнтів, з розширенням критеріїв у 2021 році. У Туреччині право на відмову існує, але з обмеженнями, і потребує реформ для кращого захисту [3, с. 208].

Відмова від реанімаційних заходів. Право людини відмовитись від медичного втручання, включно з реанімаційними заходами, є складним морально-правовим питанням, у якому перетинаються принципи автономії, гуманності та професійного обов'язку лікаря. У більшості правових систем світу реанімаційні дії вважаються невідкладними і спрямованими на збереження життя за будь-яких умов. Втім, право людини на самовизначення включає також можливість відмовитись від заходів, які продовжують біологічне існування без надії на відновлення життєвих функцій

або свідомості. З моральної точки зору примусова реанімація пацієнта, який свідомо відмовився від неї, може розглядатися як порушення його гідності. Це особливо стосується випадків, коли такі дії лише продовжують страждання або підтримують життя у стані, несумісному з людською свідомістю [1, с. 45].

Юридично проблема полягає у відсутності чітких процедур, що дозволяють зафіксувати волю людини щодо відмови від реанімації. У багатьох країнах це вирішується через документ, відомий як Do Not Resuscitate Order письмове волевиявлення пацієнта, що зобов'язує медичний персонал утриматись від реанімаційних заходів у разі клінічної смерті [2, с. 215]. В Україні подібний механізм не має законодавчого закріплення, тому лікар, який не здійснить реанімацію, може бути притягнутий до відповідальності, навіть якщо діяв згідно з бажанням пацієнта. Етична дилема в цьому випадку полягає в суперечності між лікарським обов'язком рятувати життя і повагою до волі людини.

Визнання права на відмову від реанімації не означає знецінення життя, навпаки – це визнання того, що життя має сенс лише тоді, коли воно зберігає гідність і свідомий вимір. Якщо медичне втручання лише продовжує процес вмирання, а не відновлює здоров'я, воно може перетворитися на форму насильства над людиною. Тому, вважаємо, у правовій державі необхідно забезпечити механізм, який дозволить пацієнтові заздалегідь визначити межі допустимого втручання. Це не заперечує гуманізм медицини, а навпаки – надає йому морального сенсу, перетворюючи лікаря на партнера у збереженні людської гідності навіть у момент смерті.

Відмова пацієнта від лікування смертельних хвороб. Відмова пацієнта від лікування невиліковної або смертельної хвороби є проявом автономії особистості, яка визнає за собою право приймати рішення щодо власного тіла, страждань і тривалості життя. З морального погляду таке рішення може сприйматись як прагнення зберегти гідність у ситуації, коли медицина більше не здатна вилікувати, а лише продовжує агонію. Юридично це питання пов'язане з правом на інформовану згоду, адже людина може свідомо відмовитись від лікування лише тоді, коли повністю розуміє наслідки свого вибору.

Лікар зобов'язаний надати пацієнтові всю інформацію про стан здоров'я, можливості терапії, прогноз і потенційні страждання, які може спричинити як лікування, так і його відсутність. Така прозорість забезпечує свободу вибору і знімає з лікаря частину моральної відповідальності. Втім, у практиці часто виникають конфлікти, коли медики, керуючись професійною етикою або страхом юридичної відповідальності, продовжують лікування всупереч бажанню пацієнта. З точки зору права це є порушенням особистої автономії, адже ніхто не може бути примушений до медичного втручання без власної згоди.

Етична сторона проблеми полягає в тому, що відмова від лікування не завжди є проявом безнадії. Часто це усвідомлений вибір людини, яка прагне прожити залишок життя спокійно, поруч із близькими, без болю і примусових процедур. Таке рішення вимагає великої внутрішньої мужності й не повинно сприйматись як заперечення цінності життя. Навпаки, воно може бути виявом поваги до нього – розумінням, що життя не вимірюється тривалістю, а гідністю і змістом [1, с. 80].

В той же час, на наш погляд, у правовій системі важливо закріпити механізми, які б дозволяли людині офіційно оформити відмову від лікування, щоб медичний персонал не опинявся перед вибором між законом і совістю. Водночас держава має гарантувати доступ до паліативної допомоги, психологічної підтримки та знеболення, щоб відмова від лікування не була вимушеною через біль або безвихідь. У такому підході поєднуються гуманізм, свобода і повага до людської гідності.

Рішення родичів щодо лікування недієздатних осіб. Ситуації, коли рішення про лікування або його припинення приймають родичі недієздатної особи, належать до найскладніших як у правовому, так і в моральному вимірі. Недостатність волевиявлення самого пацієнта створює загрозу того, що рішення родичів буде визначене не інтересами хворого, а власними переконаннями, емоціями або навіть матеріальними мотивами. З правового погляду такі рішення повинні ґрунтуватися виключно на принципі «найкращих інтересів пацієнта» - тобто на тому, що відповідає його гідності, стану здоров'я і реальним шансам на покращення [1, с. 121].

Моральна дилема полягає в тому, що навіть близькі люди не можуть повністю відчути межу між боротьбою за життя і продовженням страждання. Часто родичі прагнуть «утримати» людину будь-якою ціною, бо не готові прийняти втрату. Однак така позиція може бути суперечливою, якщо пацієнт перебуває у вегетативному стані або в стані незворотного ураження мозку. З етич-

ного погляду продовження лікування у таких випадках може розглядатись як порушення права людини на гідне помирання [13, с. 302].

Отже, скоріш за все, юридично необхідно встановити механізми контролю, які б гарантували, що рішення родичів приймаються об'єктивно, із залученням лікарів, етичних комісій чи суду. В ідеалі кожна людина повинна мати можливість за життя визначити довірену особу, яка прийматиме рішення щодо медичного втручання у разі втрати нею дієздатності. Така практика, поширена в розвинених державах, дозволяє уникати конфліктів і забезпечує повагу до волі людини навіть тоді, коли вона не може її висловити.

Морально суспільство повинно виховувати повагу до гідності навіть безпомічних осіб, визнаючи, що продовження життя за будь-яку ціну не завжди є проявом любові чи турботи. Іноді найбільш гуманним рішенням є дозвіл на природне завершення життя без болю і приниження. Баланс між співчуттям, правом і мораллю у таких ситуаціях визначає справжню зрілість суспільства та його здатність поважати не лише життя, а й людяність у його завершенні [3, с. 210].

В свою чергу, у США суттєво розвинена система advance directives та DNR-розпоряджень**,** яка дозволяє особі заздалегідь визначити медичні рішення на випадок втрати дієздатності. Наприклад, федеральне положення Patient Self-Determination Act (PSDA) 1990 р. зобов'язує медичні заклади повідомляти пацієнта про право на оформлення таких документів, коли його госпіталізують. Advance directive включає «living will» (завчасне розпорядження), повноваження «health-care proxy» (довірена особа для медичних рішень) або інші форми документа.Конкретно щодо DNR: це письмове розпорядження, яке фіксує, що пацієнт не бажає проходити реанімацію у разі зупинки серця чи дихання. У різних штатах існують свої форми та правила; наприклад, штат Каліфорнія має регламент, що при госпіталізації медзаклад має дозволити пацієнту оформити «Request to Forego Resuscitative Measures / Advance Health Care Directive / DNR». Юридично всі ці документи мають силу, але їхня реалізація залежить від того, чи виконано всі формальні вимоги, чи документ знаходиться в медичній карті, чи лікар чи медперсонал отримав його копію. Таким чином, в США пацієнт має широкі можливості фіксації волі з точки зору медичних рішень, а державне/медичне законодавство надає цьому статус [14, с. 88].

У країнах Євросоюзу розвиток механізму advance directives також йде, але з меншим рівнем уніфікації на загальноєвропейському рівні. Дослідження показують, що у країнах ЄС існують різні підходи до «завчасних медичних розпоряджень» - деякі держави повністю визнали їх юридично, інші залишають на рівні рекомендацій або етичних стандартів. Європейський суд з прав людини в ряді рішень визнав, що право пацієнта висловити свої переваги щодо медичного втручання має бути враховано як елемент автономії, але країни-члени самостійно визначають форми оформлення. Наприклад, директивні дослідження показують, що документ «advance directive» повинен бути чітким, зрозумілим, а призначений для ситуації, коли особа вже втратила здатність ухвалювати рішення. Водночас у багатьох випадках юридична сила таких документів залежить від того, чи є відповідний правовий механізм в окремій країні, як фіксується документ, чи включено його у медичну карту, чи є можливість перегляду чи скасування. Отже, в ЄС механізм існує, але з великою варіативністю: де юридично обов'язковий, де рекомендаційний, де застосовується лише в контексті етичних комітетів [17, с. 101].

В Україні ситуація суттєво відрізняється. На сьогодні немає законодавчо закріпленого механізму, який би на рівні закону дозволив пацієнтові заздалегідь письмово фіксувати волевиявлення щодо медичного втручання, коли він втратить здатність ухвалювати рішення. Законодавство України встановлює, що рішення щодо медичного втручання приймаються самим пацієнтом або законним представником у разі втрати дієздатності, але чітких правил для «завчасних директив» немає. Наприклад, законодавчі акти про охорону здоров'я не містять положень, що дозволяють пацієнту заздалегідь заповнити документ, який зобов'язує медиків безумовно виконати його волю у майбутньому. Водночас Конституція та закони встановлюють право на медичну допомогу, добровільність лікування, охорону гідності, але механізм реалізації волі щодо відмови від лікування чи реанімації – суттєво обмежений. Наприклад, законодавство про охорону здоров'я та медичну допомогу містить загальні положення, але не визначає конкретно форму та юридичну силу такого волевиявлення. Практично це означає, що лікарі, медичні заклади або родичі можуть стикатись з правовою невизначеністю у випадках, коли пацієнт залишив «медичну волю». Науково-правові дослідження в Україні підкреслюють, що інститут «living will» (медичний заповіт) у країні має теоретичне обговорення, але не має чіткої правової регламентації [10, 11, 12].

Порівняно, можна виділити кілька ключових відмінностей між підходами: по-перше, у США механізм оформлення волевиявлення є високо розвиненим, оформлюється письмово, часто має спеціальні форми або шаблони, має силу в медичних закладах, включає DNR і advance directive. Наприклад, лікар може внести до медичної картки DNR-розпорядження, що значно підвищує практичну реалізацію волі пацієнта. У країнах ЄС є рух у цьому напрямку, але варіативність велика і залежить від юрисдикції, і навіть там, де документ юридично визнаний, практика може бути, наприклад, добровільною та не примусовою [1, с. 91-100]. В Україні відсутність нормативної бази означає, що пацієнт має права, але механізм їх реалізації щодо заздалегідь оформленого волевиявлення обмежений і менш захищений.

По-друге, із точки зору юридичної сили: у США advance directives та DNR мають значну юридичну силу, хоча й залежно від штату. Медичні заклади зобов'язані інформувати, приймають документи, враховують їх при лікуванні. У ЄС юридична сила варіює: там, де закріплена законодавством – ефект сильніший, але можлива ситуація, коли документ носить рекомендаційний характер [1, с. 104-106]. В Україні юридичні наслідки таких документи відсутні або не визначені, що створює правову невизначеність.

По-третє, із точки зору практики та реалізації: США мають широку практику консультування пацієнтів, застосування таких форм, включення в систему охорони здоров'я [1, с. 110-112]. ЄС робить акцент на автономії та етиці, але реалізація залежить від країни-члена [2, с. 220]. Україна ще не має усталеного практичного механізму: пацієнт може висловити бажання, але медзаклад чи лікар не зобов'язаний слідувати письмовій директиві заздалегідь сформованій.

На наш погляд, ця ситуація має важливі наслідки. З одного боку, високий рівень розвитку механізму в США означає, що пацієнт має значну міру контролю над своїм медичним майбутнім. З іншого, відсутність подібного механізму в Україні означає, що воля пацієнта може залишитись юридично незафіксованою і не буде гарантовано виконана. Це створює ризики: медичні рішення можуть бути прийняті без врахування бажань особи, виникають етичні дилеми для лікарів, родичів і системи охорони здоров'я.

В даному контексті буде доречно розглянути кілька судових прецедентів.

Arskaya v. Ukraine (заява № 45076/05). Справа висвітлює класичну проблему виконання позитивних обов'язків держави щодо охорони життя у сфері медичної допомоги та порядку розслідування смерті, що настала внаслідок можливої медичної недбалості. Факти справи вказують на те, що син заявниці поступив до стаціонару з важкою легеневою інфекцією і абсцесом, йому було запропоновано хірургічні й діагностичні втручання, але він відмовлявся від багатьох процедур. Під час лікування мали місце операційні та організаційні недоліки – неналежний нагляд, помилки в інтерпретації діагностичних даних і запізніле переведення до реанімації, що в сукупності створило обґрунтовані підозри у некоректному наданні допомоги. Родина ініціювала кримінальне та дисциплінарне розслідування, проте національні органи не забезпечили, на думку заявниці, ефективного з'ясування обставин і притягнення винних до відповідальності. ЄСПЛ у цій справі наголошує на двокомпонентній природі державних зобов'язань за статтею 2 Конвенції: по-перше, держава повинна утримуватися від свавільного позбавлення життя, по-друге, вона має позитивні обов'язки – забезпечити ефективну медичну систему та механізми розслідування випадків смерті. Суд ретельно дослідив медичні матеріали і встановив, що національна практика розслідування в цьому випадку не відповідала вимозі ефективності: не було належного, незалежного та оперативного з'ясування причин смерті й оцінки дій медперсоналу. На підставі цього ЄСПЛ констатував порушення процедурної сторони статті 2, оскільки потерпілі не могли отримати реальну правову відповідь на запитання про можливу недбалість у наданні медичної допомоги. Рішення підкреслює, що в системі охорони здоров'я держава не лише гарантує формальне право на життя, а й має організаційні та процесуальні обов'язки: належний клінічний нагляд, стандарти діагностики, протоколи переведення хворих у відділення інтенсивної терапії і, в разі летального результату, ефективні процедури розслідування та можливість притягнення до відповідальності. Практично рішення ЄСПЛ покликало на оновлення підходів у національній практиці: удосконалити системи медичного контролю, стандартизувати процеси розслідування смерті в лікувальних установах і забезпечити потерпілим ефективний доступ до правосуддя, аби запобігти повторенню подібних трагедій [7].

Pindo Mulla v. Spain (заява № 15541/20, Велика Палата, 17.09.2024). Ця справа піднімає складний баланс між державним інтересом у захисті життя та гарантіями автономії і свободи совісті

особи; передбачуваною проблематикою стали завчасні письмові відмови від конкретних медичних процедур (зокрема переливання крові) і способи їхнього урахування лікарями в екстрених умовах. У справі заявниця, мотивована релігійними переконаннями, оформила письмову і документовану відмову від переливання крові, яка була розміщена в її медичній карті та мала бути врахована медичним персоналом. Під час подальшого невідкладного випадку, коли переливання крові було застосовано з огляду на загрозу життю, лікарі не стали керуватися фіксованою письмовою відмовою або, принаймні, не сформували процедуру адекватної перевірки і документування причини невиконання волевиявлення. Велика Палата аналізувала питання в ключі статті 8 (право на приватне життя) у взаємозв'язку зі статтею 9 (свобода думки, совісті та релігії), і дійшла висновку, що хоча держава має обов'язок захищати життя, вона також мусить забезпечити, щоб поважались релігійні переконання і воля пацієнта шляхом надійних процедур, які дозволяють вчасно і безпомилково ідентифікувати і дотримуватись завчасних директив. Суд зробив акцент на процесуальному обов'язку держави: від неї вимагається створення таких механізмів, організаційних алгоритмів та інструкцій для персоналу (включно з контролем за наявністю документів, маркуванням в історії хвороби, алгоритмами дій в екстрених ситуаціях), щоб уникнути ситуацій, коли релігійні або письмові відмови залишаються неврахованими. Рішення Великої Палати встановлює стандарт: держава не може обґрунтовано посилатися винятково на «необхідність рятувати життя» без одночасного надання гарантій того, що виконавці медичної допомоги діяли відповідно до чітких процедур перевірки добровільних відмов і документального фіксування. Суд нагадав, що можливість обмеження свободи совісті випливає з законної і пропорційної мети (захист життя), але такі обмеження мають бути мінімально інвазівні й компенсовані механізмами, що забезпечують повагу до автономії. Рішенням ЄСПЛ було визнано порушення прав заявниці та поставлено завдання державі вдосконалити національні процедури, аби у майбутньому воля пацієнтів у питаннях критичного лікування була надійно захищена й могла бути виконана навіть в умовах невідкладної допомоги [5].

Lambert v. France (заява № 46043/14, Велика Палата, 05.06.2015). Справа Вінсента Ламбера стала ключовою для тлумачення співвідношення між правом на життя та правом на гідну смерть у ситуаціях тривалого і незворотного стану пацієнта, підкресливши «margin of appreciation» держав у регулюванні медичних рішень про припинення штучної підтримки. Після тяжкої травми мозку пан Ламберт перебував у стійкому стані залежності з довготривалим штучним харчуванням; клінічна група і національні органи Франції, керуючись внутрішніми законодавчими й етичними підходами, дійшли висновку, що продовження апаратної підтримки життя було «obstination déraisonnable» – необґрунтованою впертістю — і ухвалили рішення про припинення життєпідтримки за встановленою процедурою. Родичі заперечували, спираючись на заявлені раніше побажання пацієнта, і справа пройшла складний національний та міжнародний розгляд. Велика Палата, розглядаючи справу під кутом статті 2 Конвенції, визнала, що Франція не порушила Конвенцію: національна правова база і процедура, що передбачала участь медиків, етичних консультацій та врахування думок родичів, були достатньо чіткими й забезпечували гарантії для захисту інтересів пацієнта. Суд наголосив, що вирішення таких питань перебуває в зоні широти оцінки держави-члена, оскільки воно вкорінене в національних етичних, правових і медичних традиціях; однак така свобода оцінки не є абсолютною – національні процедури повинні бути ретельними, прозорими, включати медичні обґрунтування, участь незалежних фахівців і належне розглядання наявних висловлених побажань пацієнта. Рішення Lambert підтвердило, що припинення «марного» лікування може відповідати Конвенції за умови наявності обґрунтованої, документованої клінічної аргументації і достатніх процесуальних гарантій; ця позиція надалі стала орієнтиром для держав, які регулюють питання припинення штучної підтримки життя, поєднуючи захист життя з повагою до людської гідності та клінічного здорового глузду [6].

Висновки. По-перше, право пацієнта на відмову від медичного лікування та реанімаційних заходів є невід'ємним елементом системи соматичних прав людини та безпосереднім проявом принципу особистої автономії. За своєю правовою природою воно належить до категорії «негативних» прав і ґрунтується на доктрині інформованої згоди, відповідно до якої компетентна доросла особа має беззаперечне право самостійно визначати межі допустимого медичного втручання щодо власного тіла. Аналіз практики Європейського суду з прав людини, зокрема рішень у справах *Arskaya v. Ukraine* (2013), *Lambert v. France* (2015) та *Pindo Mulla v. Spain* (2024), свідчить про те, що це право підлягає захисту в контексті статей 2, 8 і 9 Конвенції про захист прав людини

і основоположних свобод. При цьому ЄСПЛ послідовно підкреслює: держава несе не лише негативний обов'язок утримуватися від свавільного позбавлення життя, а й позитивний обов'язок забезпечити ефективні правові та організаційні механізми, що гарантують реальне врахування волевиявлення пацієнта, зокрема його завчасно висловлених побажань щодо відмови від лікування.

По-друге, порівняльно-правовий аналіз засвідчує суттєву диференціацію у підходах до законодавчого регулювання права на відмову від лікування в різних правових системах. У США цей механізм є найбільш розвиненим: системи *advance directives*, *living wills* та DNR-розпоряджень мають чітку законодавчу основу, підкріплену федеральним *Patient Self-Determination Act* 1990 р. та конституційними гарантіями, підтвердженими Верховним судом у справі *Cruzan v. Director* (1990). У державах-членах ЄС спостерігається значна варіативність підходів: від повноцінного законодавчого закріплення (Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Велика Британія) до здебільшого рекомендаційного характеру таких документів. В Україні ж механізм завчасного письмового волевиявлення пацієнта щодо відмови від лікування та реанімації досі не має системного законодавчого закріплення, що породжує правову невизначеність для пацієнтів, їхніх родичів і медичного персоналу та фактично унеможливлює реалізацію права на самовизначення у критичних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beauchamp T. L., Childress J. F. *Principles of Biomedical Ethics*. 8th ed. New York. 2019. 512 p.
2. Sabatino C. P. The Evolution of Health Care Advance Planning Law and Policy. *The Milbank Quarterly*. 2010. Vol. 88. № 2. P. 211–239. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2010.00596.x.
3. Andorno R., Biller-Andorno N., Brauer S. Advance Health Care Directives: Towards a Coordinated European Policy? *European Journal of Health Law*. 2009. Vol. 16. № 3. P. 207–227. DOI: https://doi.org/10.1163/157180909X453053.
4. Rietjens J. A., van Tol D. G., Schermer M., van der Heide A. Judgement of Suffering in the Case of a Euthanasia Request in the Netherlands. *Journal of Medical Ethics*. 2009. Vol. 35. № 8. P. 502–507. DOI: https://doi.org/10.1136/jme.2008.028779.
5. Pindo Mulla v. Spain. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-236065%22]}.
6. Lambert and Others v. France, URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155352.
7. Case of Arskaya v. Ukraine. URL: https://hudoc.echr.coe.int/#{%22itemid%22:[%22001-170553%22]}.
8. Hromovchuk M., Euthanasia and bioethics: correlation issues**.** *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 5. S. 76-80. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/11/VJHR-521-Last.pdf.
9. Булеца С.Б. Цивільно-правові відносини в галузі медичної діяльності: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 600 с.
10. Медичне право : підручник / за заг. ред. С.Б. Булеці, М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2021. 720 с.
11. Сенюта І.Я. Медичне право: право людини на охорону здоров'я : монографія. Львів: Астролябія, 2007. 224 с.
12. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. С.Г. Стеценка. Київ : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
13. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. №3. 2022. С. 301-310. URL: https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/265072.
14. 14**.** Faden R. R., Beauchamp T. L. *A History and Theory of Informed Consent*. New York. 1986. 392 p.
15. Sudre F. *Droit européen et international des droits de l'homme*. 14e éd. Paris: PUF, 2019. 1056 p.
16. Jones R. *Mental Capacity Act Manual*. 8th ed. 2025. 784 p.
17. Buchanan A. E., Brock D. W. *Deciding for Others: The Ethics of Surrogate Decision Making*. 1989. 442 p.
18. Nys H. (ed.). *International Encyclopaedia of Laws: Medical Law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2010. 331 p.

19. Бєлова М.В. Правові механізми запобігання зловживанням у сфері трансплантології в умовах воєнного стану в Україні. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право».* Випуск 90. 2025. Ч. 5. С. 341-348. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/341115.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Бєлов О.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349:4
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.63

НОВІТНІ ВИКЛИКИ У БУДІВЕЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ В ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННІ ПЕРІОДИ.

Грибов Д.І.,
адвокат, радник,
керівник практики нерухомості і будівництва
АО ЮФ «Ілляшев та Партнери»,
аспірант Університету економіки та права «КРОК»
ORCID: 0009-0006-9853-5928,
ResearcherID: KCX-8453-2024,
e-mail: HrybovDI@krok.edu.ua

Грибов Д.І. Новітні виклики у будівельних відносинах в Україні в воєнний та післявоєнні періоди.

Статтю присвячено комплексному аналізу новітніх викликів у сфері правового регулювання будівельних відносин в Україні в умовах воєнного стану та на етапі переходу до післявоєнного відновлення економіки. Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним масштабом матеріальних збитків, тотальною потребою в науково обґрунтованому підході до правового регулювання процесів відновлення національної інфраструктури. П'ята оцінка потреб відновлення (RDNA5),оприлюднена у лютому 2026 року, визначає загальну вартість реконструкції на рівні 588 млрд доларів, що майже втричі перевищує прогнозований ВВП України у 2025 році. Дослідження ґрунтується на синтезі емпіричних даних міжнародних організацій (Світовий банк, UNDP, KSE Institute) та компаративному аналізі світового досвіду післявоєнної реконструкції. У статті виявлено п'ять критичних викликів: катастрофічне руйнування інфраструктури (72% збитків сконцентровано у шести областях), критичний кадровий дефіцит (30-40% нестачі спеціалістів, 2,4 вакансії на одного кандидата), масштабне мінне забруднення (142,000 км² потенційно-небезпечних територій), системну енергетичну кризу (втрата понад 50% довоєнних генеруючих потужностей) та значний фінансовий розрив (лише 43% потреб 2025 року покрито).Особливу увагу приділено кадровому виклику як найгострішому та найменш фінансово вирішуваному фактору, що обмежує спроможність будівельної галузі реагувати на зростаючий попит. Аргументовано, що без подвоєння будівельної робочої сили до 2032 року реконструкція буде уповільненою на 50-70% навіть за умов повного фінансування. Демінування ідентифіковано як критичну передумову будь-якої реконструкції у 72% найбільш постраждалих регіонах, де зосереджено основні збитки. Стаття обґрунтовує необхідність інтеграції п'яти стратегічних пріоритетів у правове регулювання: створення єдиного координаційного органу реконструкції, масштабної програми підготовки будівельних кадрів, прискореного розмінування через міжнародну координацію, пріоритетного відновлення енергетичної інфраструктури та запровадження прозорості антикорупційних механізмів. Практична значущість дослідження полягає у розробці конкретних рекомендацій для удосконалення законодавства у сфері будівельних відносин на етапі переходу від воєнного до післявоєнного періоду.

Ключові слова: правове регулювання, будівельні відносини, воєнний стан, післявоєнний період, економічне відновлення, реконструкція інфраструктури.

Hrybov D.I. Modern chalanges in construction relations in Ukraine during wartime and post-war periods.

The article is devoted to a comprehensive analysis of modern challenges in the legal regulation of construction relations in Ukraine under the martial law and at the stage of transition to post-war reconstruction period. The relevance of the study is determined by the unprecedented scale of material

losses and the urgent need for a scientifically grounded approach to legal regulation of national infrastructure restoration processes. The Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), published in February 2026, estimates the total cost of reconstruction at 588 billion dollars, which is nearly three times Ukraine's projected GDP for 2025. The research is based on the synthesis of empirical data from international organizations (World Bank, UNDP, KSE Institute) and comparative analysis of global post-war reconstruction experience. The article identifies five critical challenges: catastrophic infrastructure destruction (72% of damages concentrated in six oblasts), critical labor shortage (30-40% deficit of specialists, 2.4 vacancies per candidate), massive mine contamination (142,000 km² of potentially hazardous territories), systemic energy crisis (loss of over 50% of pre-war generating capacities), and significant financial gap (only 43% of 2025 needs covered). Special attention is given to the labor challenge as the most acute and least financially solvable factor limiting the construction industry's capacity to respond to growing demand. It is argued that without doubling the construction workforce by 2032, reconstruction will be slowed by 50-70% even with full financing of its needs. Demining is identified as a critical prerequisite for any reconstruction in 72% of the most affected regions where major damages are concentrated. The article substantiates the necessity of integrating five strategic priorities into legal regulation: creation of a unified reconstruction coordination body, large-scale construction workforce training program, accelerating demining through international coordination, priority restoration of energy infrastructure, and implementation of transparency of anticorruption mechanisms. The practical significance of the research lies in developing specific recommendations for improving legislation in the field of construction relations at the stage of transition from wartime to post-war period.

Key words: legal regulation, construction relations, martial law, post-war period, economic recovery, infrastructure reconstruction.

Постановка проблеми. Повномасштабна російська агресія проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентні руйнування національної інфраструктури, житлового фонду та промислових об'єктів. Станом на грудень 2024 року прямі збитки сягнули 176 млрд доларів США, а загальна вартість відновлення на початок 2026 року оцінювалась вже у 588 млрд доларів США, майже втричі перевищує прогнозований ВВП України у 2025 році [1]. Це робить українську реконструкцію найбільш масштабною та складною в Європі з часів Другої світової війни. У цих умовах правове регулювання будівельних відносин стикається з фундаментальним викликом: як забезпечити баланс між швидкістю реконструкції та якістю правового регулювання, гарантуючи прозорість, соціальну справедливість та ефективне використання обмежених ресурсів.

Будівельна галузь України функціонує у подвійному режимі: з одного боку, активні бойові дії продовжують руйнувати інфраструктуру (зростання збитків на 12% за рік, або близько 64 млрд доларів США) [1], з іншого боку – розпочинається планування та перші етапи реконструкції на територіях, де безпекова ситуація дозволяє це робити. Ця парадоксальна ситуація створює унікальні виклики для правової науки та практики, що потребують системного наукового осмислення.

Мета дослідження полягає у виявленні та систематизації новітніх викликів у сфері правового регулювання будівельних відносин в Україні в воєнний та післявоєнний періоди на основі синтезу емпіричних даних міжнародних організацій (RDNA4, KSE Institute, UNDP) та формуванні науково-обґрунтованих рекомендацій щодо стратегічних пріоритетів удосконалення законодавства у цій сфері.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика правового регулювання будівельних відносин в умовах надзвичайних ситуацій частково досліджувалася у працях українських та зарубіжних науковців. Зокрема, питання спрощення дозвільних процедур розглядали В.К. Мамутов, Р.А. Джабраілов, О.П. Подцерковний. Міжнародний досвід післявоєнної реконструкції аналізували Н.Б. Пацурія (грузинський досвід), М.Д. Сахневич (боснійський досвід). Однак комплексного дослідження новітніх викликів у будівельних відносинах України в умовах воєнного стану та переходу до післявоєнного періоду з урахуванням актуальних даних 2024-2025 років у вітчизняній правовій науці ще не проводилося.

Виклад основного матеріалу. П'ята спільна оцінка збитків та потреб відновлення (RDNA5), оприлюднена 24 лютого 2025 року Урядом України, Світовим банком, Європейською комісією та ООН, представляє найбільш актуальну та комплексну картину масштабу руйнувань. Згідно зRDNA5, загальна вартість реконструкції та відновлення становить 588 млрд доларів США про-

тягом наступного десятиліття [1; 2; 3]. Прямі збитки сягнули 195 млрд доларів США, що на 10,8% більше порівняно з попередньою оцінкою RDNA4 (лютий 2025 року). Це означає збільшення на 19 млрд доларів США за один рік, що відображає триваючий характер руйнувань [1; 2; 3].

Секторальний аналіз збитків виявляє, що житловий сектор зазнав найбільших прямих економічних втрат (31% від загальної шкоди). Станом на листопад 2024 року пошкоджено або знищено 236,000 житлових будівель, що становить 13% загального житлового фонду країни [4; 5]. Структура постраждалих об'єктів включає 209,000 приватних будинків, 27,000 багатоквартирних будинка та 600 гуртожитків. Критично важливою є те, що 60% пошкоджених будівель потребують капітального ремонту, і лише 25% зазнали незначних пошкоджень [6]. Це означає, що більшість відновлювальних робіт потребує повної реконструкції або нового будівництва, а не просто косметичного ремонту.

Не менш нищівних наслідків зазнали: транспортний сектор (20,6% від загальної шкоди) – пошкоджено понад 26,000 км доріг, 344 мостів та мостових переходів, значно понівечено залізничну інфраструктуру [4; 5]; енергетичний сектор (12% від загальної шкоди) потреби на відновлення оцінюються в 90,6 млрд. доларів США [1; 2]. Географічний розподіл збитків демонструє значну концентрацію: Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Херсонська та Київська області зазнали близько 72% загальних збитків [2; 3; 7], що відображає концентрацію бойових дій у східних та південних регіонах України.

В свою чергу, обсяги виконаних будівельних робіт в Україні демонструють складну динаміку, що відображає парадокс між величезним попитом на реконструкцію та структурними обмеженнями галузі. У 2024 році загальний обсяг робіт становив 204,7 млрд грн., що демонструє зростання на 15,5% порівняно з 2023 роком [8]. Однак спостерігається уповільнення динаміки зростання (у 2023 році зростання становило 25%), що свідчить про вирівнювання низької бази порівняння 2022 року, коли через повномасштабні воєнні дії обсяг будівельних робіт впав на 65% у річному вимірі.

Критично важливим є той факт, що будівельна галузь працює лише на 60% довоєнної потужності [8; 9], що означає, що навіть при зростанні попиту галузь не може його задовольнити через структурні обмеження. Перше півріччя 2025 року демонструвало подальше падіння: обсяг робіт становив 82 млрд. грн. порівняно з 86 млрд. грн. у першому півріччі 2024 року [8]. Це падіння відбувається на тлі масивного знищення інфраструктури, житлового фонду та промислових об'єктів, що теоретично має стимулювати будівельний бум.

Структура виконаних робіт у 2024 році розподілялась наступним чином: нове будівництво – 41,1%, ремонт – 32,6%,реконструкція та технічне переоснащення – 26,3% [8]. Аналіз виявляє кілька ключових факторів, що обмежують зростання будівельного сектору попри величезний попит. По-перше, дефіцит фінансових ресурсів: Уряд України із підтримкою донорських партнерів виділив лише 7,37 млрд доларів США для пріоритетних напрямів на 2025 рік, тоді як фінансовий розрив становить 9,96 млрд доларів США (виділене фінансування покриває лише 43% потреб) [2; 3]. По-друге, критичний дефіцит людських ресурсів. По-третє, енергетична криза: постійні відключення електроенергії та нестабільне виробництво будівельних матеріалів. По-четверте, безпекові ризики: активні бойові дії у східних та південних регіонах, ризики ракетних обстрілів навіть у віддалених від фронту регіонах, високі страхові витрати для іноземних інвесторів та підрядників [10].

Проте, нестача кваліфікованих працівників є найбільш критичним фактором, що обмежує спроможність будівельної галузі реагувати на зростаючий попит. Кількісні показники дефіциту вражають своєю масштабністю: співвідношення попиту та пропозиції становить приблизно 2,4 вакансії на одного доступного кандидата, будівельні майданчики відчувають нестачу 30-40% спеціалістів, 74% компаній в Україні стикаються з нестачею персоналу, причому будівельний сектор є одним із найбільш постраждалих [9; 11; 12].

Критично важливим є те, що 70% роботодавців називають нестачу навичок найбільш критичним фактором, що обмежує їхню діяльність, а лише 50% необхідних кваліфікованих працівників наразі доступні [9]. Динаміка скорочення робочої сили також викликає занепокоєння: кількість офіційно зареєстрованих працівників скоротилася на 25,4% за останні два роки, до майже 300,000 осіб. Державна служба зайнятості отримала 427,000 запитів від роботодавців у перші 11 місяців2025 року, тоді як лише 338,000 осіб були зареєстровані як безробітні, і лише 63% позицій було заповнено [13].

Якісні аспекти дефіциту не менш критичні: дефіцит спостерігається у всіх ролях будівельних відносин. Роботодавці послідовно вказують на прогалини у фундаментальних компетенціях, таких як вміння працювати з робочою документацію, правильне використання інструментів, знання та розуміння вимог з техніки безпеки тощо [9; 12; 13]. Нестача осіб із технічними навичками та освітою є катастрофічною, за словами українських економістів.

Аналіз виявляє три основні причини кадрової кризи у будівельному секторі. По-перше, мобілізація до Збройних Сил України значно ускладнює найм персоналу на посади, традиційно займані чоловіками [12]. Приклад з Миколаєва демонструє масштаб проблеми: лише з одного підприємства було мобілізовано 2,5 бригади працівників на початку 2024 року [11]. По-друге, трудова міграція та еміграція: масова еміграція українців до країн ЄС під час війни, де заробітні плати вищі та безпекова ситуація стабільніша. По-третє, структурні зміни в економіці: багато кандидатів не мають необхідних навичок для заповнення найбільш затребуваних посад через структурні зміни в економіці [12]. Система професійно-технічної освіти та вищої освіти існує, але випускники часто не працюють за фахом [9], що свідчить про розрив між освітою та потребами ринку праці.

Українські будівельні компанії розробляють кілька стратегій для подолання кадрової кризи. Першою стратегією є залучення іноземної робочої сили, зокрема з країн Азії та Африки [11]. Наприклад, компанія Blago Development планувала найняти до 50 іноземних працівників у червні 2024 року [11].Другою стратегією є підвищення заробітної плати: критичний дефіцит робочої сили провокує швидке зростання заробітної плати [8], що створює додатковий тиск на вартість будівництва, але необхідне для утримання наявних працівників та залучення нових. Третьою стратегією є розвиток програм навчання та перепідготовки: IREX та інші донорські організації підтримують програми розвитку робочої сили у будівельному секторі [9].Однак необхідно подвоїти будівельну робочу силу до 2032 року для досягнення цілей економічного відновлення України [9].

Окремою проблемою, з якою мати стикнутись післявоєнна Україна є демінування забруднених територій. Станом на 2024 рік, 142,000 км² потенційно небезпечних територій потребують розмінування [14], що робить Україну однією знайбільш замінованих країн світу. Для порівняння: на початку 2023 року цей показник становив 174,000 км² – покращення на 32,000 км² завдяки зусиллям з розмінування свідчить про позитивну динаміку [14].

Фінансові та людські ресурси, необхідні для повного розмінування України, є надзвичайно значними. Загальна вартість розмінування оцінюється у 34-35 млрд доларів США (оцінка UNDP) [15]. Потреба у спеціалістах становить не менше 10,000 професійних саперів та демінерів протягом наступного десятиліття [14; 15], тоді як поточна кількість фахівців становить лише близько 4,500 саперів та демінерів станом на початок 2025року [15; 16] – далеко нижче національних потреб. Приблизно 87 операторів з розмінування активні в Україні, включаючи державні органи, приватні компанії, гуманітарні організації та міжнародних партнерів [15].

Уряд України затвердив Національну стратегію розмінування до 2033 року, яка має амбітну мету очистити близько 80% деокупованих територій протягом 10 років [14; 15]. Ці показники є реалістичними, що підтверджується позитивною динамікою розмінування у 2023 та 2024 роках [14]. Однак системні виклики значно гальмують реалізацію стратегії.

По-перше, фрагментована координація та управління: відповідальність розпорошена між численними учасниками, включаючи Міністерство оборони, Державну службу з надзвичайних ситуацій, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство економіки, Національний орган з питань розмінування та понад 20 акредитованих НУО та приватних підрядників [15]. Відсутність єдиного координаційного центру призводить до дублювання зусиль, неефективного використання ресурсів та зниження прозорості [15; 16]. По-друге, недостатнє та непослідовне фінансування: розпорошення влади міжурядовими агенціями, недостатнє та непослідовне фінансування, затримки у публічних закупівлях та тендерних процесах створюють значні перешкоди [15; 17]. Залежність від міжнародних донорів створює невизначеність щодо довгострокового фінансування. По-третє, неповні та неузгоджені дані: Україна успадкувала кілька застарілих баз даних, що використовують різні системи координат та не мають гармонізованих метаданих, що призводить до дублювання та затримок у верифікації «звільнених» територій [15; 16]. Відсутність єдиної цифрової інформаційної системи управління мінними діями обмежує як оперативний нагляд, так і прозорість для донорів [15; 16]. По-четверте, безпекові обмеження доступу: великі території на сході та півдні залишаються недоступними через триваючі бойові дії, невибухлі боєприпаси та пошкоджену інфраструктуру [15; 16]. Флуктуюючі лінії фронту, щільне забруднення та логістичні

бар'єри підвищують страхові витрати та витрати на небезпечну працю, скорочують періоди польових робіт та призводять до швидкого зношення обладнання [15; 16].

Критично важливим є той факт, що мінне забруднення безпосередньо впливає на можливість розпочати будівельні роботи у постраждалих регіонах. Економічні наслідки включають блокування сільськогосподарських земель, затримку інфраструктурних проектів та відлякування інвесторів. Соціальні наслідки охоплюють загрозу життю цивільних, блокування повернення внутрішньо переміщених осіб та психологічний тягар для населення. Гуманітарне розмінування стоїть на перехресті безпеки та економічного відновлення України, впливаючи на те, як швидко країна може відновити сільськогосподарські землі, відбудувати інфраструктуру та залучити інвестиції [15; 16].

В свою чергу, енергетичний сектор України зазнав найбільш цілеспрямованих та систематичних атак, що призвело до катастрофічного зниження виробничих потужностей і створює критичну загрозу для всієї економіки. Масштаб руйнувань є безпрецедентним: втрачено понад 50% довоєнних генеруючих потужностей, весною 2024 року Україна втратила близько 8 ГВт потужностей внаслідок дев'яти хвиль масштабних, комплексних та координованих ударів у період з березня по серпень 2024 року [18]. Станом на червень 2024 року, 73% енергоблоків теплових електростанцій виведено з ладу [18]. З 2022 року 18 великих теплоелектроцентралей пошкоджено або знищено [18], що критично впливає на централізоване опалення у містах.

Завдані пошкодження та руйнування енергетичного сектору мають відповідні катастрофічні наслідки й для будівельного сектору. Постійні відключення електроенергії порушують виробництво будівельних матеріалів через нестабільне електропостачання. Централізовані системи опалення, водопостачання та каналізації критично залежать від електроенергії, що ускладнює як проживання населення, так і ведення будівельних робіт [8; 20; 21]. Компанії змушені інвестувати у генератори та альтернативні джерела енергії, що підвищує вартість будівництва.

Енергетична криза є сучасним еквівалентом гіперінфляції 1940-х років – вона підриває макроекономічну стабільність, яка є передумовою успішної реконструкції. Без відновлення енергопостачання всі інші інвестиції будуть менш ефективними. Це, звісно, вимагає пріоритизації відновлення енергетики над іншими секторами, децентралізації енергосистеми через інвестиції у відновлювальні джерела енергії на рівні громад, залучення міжнародних інвесторів через гарантії урядів G7 та захисту критичної енергоінфраструктури від повторних атак.

Висновки. На основі виявлених викликів можна сформулювати п'ять стратегічних пріоритетних напрямків удосконалення правового регулювання будівельних відносин у післявоєнний період:

По-перше, створення єдиного координаційного органу реконструкції – Національного агентства реконструкції з дорадчим органом, який має бути сформованим державами-партнерами, міжнародними донорами та інвесторами, що надають значну фінансову або матеріальну допомогу в масштабах держави. При цьому, агентство має щонайменше мати повноваження з координації всіх донорів, функції з контролю та нагляду за ефективним та цільовим використанням донорської допомоги державними та приватними виконавцями, компетенцією щодо захисту на національному рівні представників донорської допомоги та іноземних інвестицій, запровадження єдиної цифрової платформи для моніторингу всіх проектів реконструкції та встановлення обов'язкової звітності виконавців донорських проєктів.

По-друге, відновлення енергетичної інфраструктури має стати передумовою всіх інших заходів: пріоритизація відновлення енергетики над іншими секторами, децентралізація енергосистеми через інвестиції у відновлювальні джерела енергії на рівні громад, залучення міжнародних інвесторів через гарантії урядів G7 та захист критичної енергетичної інфраструктури від повторних атак.

По-третє, необхідне запровадження прозорості антикорупційних механізмів: публічна звітність у реальному часі через цифрову платформу, залучення недержавних організацій та громадських організацій до контролю за якістю будівництва, посилення відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері корупції та щорічний незалежний міжнародний аудит використання всієї міжнародної допомоги.

По-четверте, необхідне прискорене розмінування через міжнародну координацію: консолідація всіх баз даних про міни у єдину цифрову систему, створення єдиного координаційного центру замість поточної системи понад 20 відомств, залучення міжнародних партнерів для навчання

українських фахівців та інтеграція безпілотних літальних апаратів і географічних інформаційних систем для прискорення виявлення та картування мін.

По-п'яте, критично необхідна масштабна програма підготовки будівельних кадрів, що включає подвоєння випуску фахівців будівельних спеціальностей у професійно-технічних навчальних закладах та закладах вищої освіти до 2028 року, запровадження короткострокових (3-6 місяців) програм перепідготовки для осіб, які втратили роботу в інших секторах, створення системи визнання іноземних кваліфікацій для спрощення залучення працівників та запровадження бронювання від мобілізації для критичних будівельних спеціальностей.

Проведене дослідження виявило п'ять критичних викликів у сфері правового регулювання будівельних відносин в Україні в воєнний та післявоєнний періоди: катастрофічне руйнування інфраструктури ($195 млрд прямих збитків, $588 млрд потреб відновлення), критичний кадровий дефіцит (30-40% нестачі спеціалістів), масштабне мінне забруднення (142,000 км²потенційно небезпечних територій), системну енергетичну кризу (втрата понад 50% довоєнних генеруючих потужностей) та значний фінансовий розрив (лише 43% потреб 2025 року покрито).

На основі виявлених викликів обґрунтовано п'ять стратегічних пріоритетів для удосконалення правового регулювання: створення єдиного координаційного органу реконструкції за участі міжнародних партнерів України, який має серед іншого здійснювати контроль та нагляд за ефективною реалізацією міжнародних програм з відновлення України в післявоєнний період, прискореного розмінування через міжнародну координацію, пріоритетного відновлення енергетичної інфраструктури, запровадження прозорості антикорупційних механізмів та масштабної програми підготовки будівельних кадрів. Успіх післявоєнної реконструкції залежить від здатності України одночасно вирішувати ці критичні виклики через комплексний підхід, що інтегрує інституційні реформи, ефективну координацію, залучення достатнього фінансування та масштабну підготовку кадрів.

Практична значущість дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованої основи для розроблення конкретних нормативних змін та удосконалення механізмів правового регулювання будівельних відносин на етапі переходу від воєнного до післявоєнного періоду. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення конкретних механізмів інституціоналізації громадського контролю, систематизацію міжнародного досвіду післявоєнної реконструкції та створення цифрових платформ моніторингу будівельних проектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5). World Bank, February 2022 – December 2025. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022026094036395.
2. Ukraine: Post-war reconstruction set to cost $524 billion. UN News. 2025. URL: https://news.un.org/en/story/2025/02/1160466.
3. Updated damage assessment finds $524 billion needed for recovery in Ukraine over the next decade. UNDP. 2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/press-releases/updated-damage-assessment-finds-524-billion-needed-recovery-ukraine-over-next-decade.
4. Damages to Ukraine's infrastructure due to the war have risen to $170 billion – KSE Institute. KSE. 2025. URL: https://kse.ua/about-the-school/news/damages-to-ukraine-s-infrastructure-due-to-the-war-have-risen-to-170-billion-kse-institute-report.
5. Report on damages to infrastructure from the destruction. KSE.2025. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024---ENG.pdf.
6. Prerequisites for post-war rebuilding of Ukraine's housing andconstruction sector. UkraineInvest. 2022. URL: https://ukraineinvest.gov.ua/en/news/08-11-22/.
7. Forth Rapid Damage and Needs Assessment in Ukraine. EU Neighbours East. 2025. URL: https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/forth-rapid-damage-and-needs-assessment-in-ukraine-total-cost-of-reconstruction-and-recovery-estimated-at-506-billion/.
8. Ukraine's Construction Industry 2025. MEHBUD. 2025. URL: https://blog.mehbud.com.ua/en/other/ukraines-construction-industry/.
9. Sector Snapshot: Construction. IREX. URL: https://www.irex.org/sites/default/files/node/resource/UkraineConstruction Snapshot FINAL.pdf.

10. Challenges and opportunities: rebuilding Ukraine's post-war infrastructure. Kinstellar. 2026. URL: https://www.kinstellar.com/news-and-insights/detail/3588/challenges-and-opportunities-rebuilding-ukraines-post-war-infrastructure.
11. Migrants from Asia and Africa will start working onconstruction sites in Ukraine. Visit Ukraine Today. 2024. URL: https://visitukraine.today/blog/4146/migrants-from-asia-and-africa-will-start-working-on-construction-sites-in-ukraine-what-is-the-reason-for-the-shortage-of-personnel.
12. Labor Shortage in Ukraine: Top In-Demand Jobs 2025.AgroReview. 2025. URL: https://agroreview.com/en/newsen/labor-shortage-the-ukrainian-job.
13. Ukraine's economy adapts to war, but hits a ceiling money can't fix. Euromaidan Press. 2026. URL: https://euromaidanpress.com/2026/01/02/ukraine-economy-2026-growth-capped-2-labor-shortage/.
14. GLOBSEC-2024: Humanitarian demining of Ukraine in the center of international attention. UDA. 2024. URL: https://www.uda.org.ua/en/globsec-2024-humanitarian-demining-of-ukraine-in-the-center-of-international-attention/.
15. Ukraine Demining Recovery: Costs and Economic Impacts. FreePolicy Briefs. 2025. URL: https://freepolicybriefs.org/2025/12/01/humanitarian-demining-and-ukraines-recovery-lessons-yet-to-learn/.
16. How Demining Could Shape Ukraine's Future Recovery.Stockholm School of Economics. 2025. URL: https://www.hhs.se/en/about-us/news/site-publications/2025/ukraine-demining-efforts/.
17. Humanitarian Demining and Ukraine's Recovery. Free Network.2025. URL: https://freepolicybriefs.org/wp-content/uploads/2025/12/20251201.pdf.
18. Attacks on Ukraine's Energy Infrastructure: Harm to the Civilian Population. OHCHR Ukraine. 2024. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/ENG_Attacks_on_Ukraine's_Energy_Infrastructure_Harm_to_the_Civilian_Population.pdf.
19. Step-by-Step Plan for Energy Efficient Reconstruction in Ukraine.IRF. 2025. URL: https://www.irf.ua/en/pokrokovyj-plan-energoefektyvnoyi-vidbudovy-v-ukrayini/.
20. The construction sector has the capability to rebuild Ukraine.ERA. 2023. URL: https://era-ukraine.org.ua/en/the-construction-sector-has-the-capability-to-rebuild-ukraine/.
21. Activating and Strengthening Ukraine's Reconstruction Capacity.ERA. 2023. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Ukraine-ERA-Reconstruction-Capacity-Report-BFO_web_en.pdf.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Грибов Д.І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340.12:340.132
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.64

ПОНЯТТЯ «ДЖЕРЕЛО ПРАВА» В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кіска Т.М.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0009-0003-0114-0830

Кіска Т.М. Поняття «джерело права» в сучасній правовій доктрині: актуальні підходи та значення для правового регулювання.

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу поняття «джерело права» як однієї з найбільш дискусійних категорій загальної теорії права та філософії права. Попри те що цей термін використовується у юридичній науці впродовж понад двох тисячоліть, єдиного загальновизнаного його визначення досі не вироблено, що зумовлює як теоретичні суперечності, так і практичні труднощі у сфері правотворчості та правозастосування. Актуальність дослідження визначається євроінтеграційним курсом України, динамічним оновленням національного законодавства та необхідністю його гармонізації зі стандартами Європейського Союзу, що вимагає чіткого розуміння природи та ієрархії джерел права.

У статті систематизовано та критично осмислено основні наукові підходи до розуміння поняття «джерело права», що сформувалися у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині. Встановлено, що філософський, соціологічний та позитивістський підходи пропонують принципово відмінні відповіді на питання про те, що саме породжує право і надає йому обов'язкової сили. Проаналізовано внесок провідних зарубіжних правознавців: Ж.-Л. Бержеля, Л. Фуллера, Г. Бермана, а також вітчизняних учених у розробку цієї проблематики. Обґрунтовано, що багатозначність терміна «джерело права» не є випадковою, а відображає справжню складність і багатовимірність самого феномену права.

У результаті дослідження виокремлено три основні значення поняття «джерело права»: ідеальне (правосвідомість, природне право, правова ідеологія), матеріальне (соціально-економічні умови суспільного життя, чинники правоутворення) та формально-юридичне (зовнішні форми вираження та закріплення правових норм). Доведено, що кожне з цих значень відображає певний аспект правової реальності і не може розглядатися як самодостатнє без урахування інших. Особлива увага приділяється формально-юридичному значенню, яке набуває найбільшої практичної значущості, оскільки дозволяє визначити ієрархію правових актів та механізми їх застосування. Водночас зведення джерел права виключно до їхніх формальних проявів визнається методологічно обмеженим підходом, що не враховує ціннісно-ідеологічних, соціальних та суб'єктивних чинників правоутворення. Зроблено висновок, що дослідження джерел права має виражене практичне значення для розвитку правової системи України в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: джерело права; форма права; правоутворення; правова доктрина; загальна теорія права.

Kiska T.M. The concept of «source of law» in modern legal doctrine: current approaches and significance for legal regulation.

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the concept of «source of law» as one of the most debatable categories of the general theory of law and philosophy of law. Despite the fact that this term has been used in legal science for over two millennia, a single generally accepted definition has not yet been developed, which causes both theoretical contradictions and practical difficulties in the field of lawmaking and law enforcement. The relevance of the study is determined by the European integration course of Ukraine, the dynamic updating of national legislation and the need for its harmonization with the standards of the European Union, which requires a clear understanding of the nature and hierarchy of sources of law.

The article systematizes and critically analyzes the main scientific approaches to understanding the concept of «source of law» that have been formed in domestic and foreign legal doctrine. It is established that philosophical, sociological and positivist approaches offer fundamentally different answers to the question of what exactly generates law and gives it binding force. The contribution of leading foreign jurists: J.-L. Berghel, L. Fuller, G. Berman, as well as domestic scientists to the development of this issue is analyzed. It is substantiated that the ambiguity of the term «source of law» is not accidental, but reflects the true complexity and multidimensionality of the phenomenon of law itself. As a result of the study, three main meanings of the concept of «source of law» are identified: ideal (legal consciousness, natural law, legal ideology), material (socio-economic conditions of social life, factors of law formation) and formal-legal (external forms of expression and consolidation of legal norms). It is proved that each of these meanings reflects a certain aspect of legal reality and cannot be considered as self-sufficient without taking into account the others. Special attention is paid to the formal-legal meaning, which acquires the greatest practical significance, since it allows to determine the hierarchy of legal acts and the mechanisms of their application. At the same time, reducing the sources of law exclusively to their formal manifestations is recognized as a methodologically limited approach that does not take into account the value-ideological, social and subjective factors of law-making. It is concluded that the study of the sources of law has a pronounced practical significance for the development of the legal system of Ukraine in the context of European integration.

Key words: source of law; form of law; law-making; legal doctrine; general theory of law

Актуальність теми. Проблематика джерел права є однією з визначальних для розвитку юридичної науки та правової практики. В умовах євроінтеграційного курсу України, динамічного оновлення законодавства та зближення вітчизняної правової системи зі стандартами ЄС питання про природу, зміст і класифікацію джерел права набуває особливої актуальності. Розуміння того, що є першоосновою права, яким чином формуються правові норми та в яких формах вони зовнішньо виражаються, безпосередньо впливає на якість правотворчості, правозастосування та судової практики. Відсутність єдиного загальновизнаного тлумачення поняття «джерело права» породжує теоретичні суперечності та практичні труднощі, ускладнюючи як законодавчу діяльність, так і реалізацію правових норм. Особливої ваги ця проблема набуває в контексті дослідження правових систем держав Центральної Європи, де питання про ієрархію та взаємодію різних джерел права вирішується по-різному залежно від національних правових традицій. Зазначені обставини зумовлюють наукову актуальність та практичну значущість дослідження теоретичних підходів до розуміння поняття «джерело права» у сучасній правовій доктрині.

Мета дослідження полягає у теоретико-правовому аналізі поняття «джерело права», виявленні основних наукових підходів до його розуміння та визначенні практичного значення цієї категорії для правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз джерельної бази. Проблематика джерел права досліджувалася як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці. Серед іноземних авторів вагомий внесок у розробку цієї теми зробили Ж.-Л. Бержель, Л. Фуллер, Г. Берман та ін. Зокрема, Ж.-Л. Бержель у праці «Théorie générale du droit» [5] здійснив системний аналіз матеріальних і формальних джерел права в контексті романо-германської правової традиції. Л. Фуллер у фундаментальній монографії «The Morality of Law» [9] обстоював позицію, згідно з якою право має внутрішню моральну логіку як своє глибинне джерело. Серед вітчизняних науковців слід виокремити праці Н. Оніщенко та С. Сунєгіна [4, 12], А. Павка та Я. Павка [1], О. Сергієнка [3], Л. Макаренка [7], С. Місевича [8], О. Журавської [13], А. Матата [14], А. Мерник та Д. Чоботар [10], Ю. Корольової [6], Н. Задираки [11] та Т. Дідича [15]. Разом з тим, питання багатозначності поняття «джерело права» та його співвідношення з поняттям «форма права» залишається дискусійним і потребує подальшого наукового осмислення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Та обставина, що вітчизняні та зарубіжні дослідники незмінно звертаються до проблематики джерел права, переконливо засвідчує як теоретичне значення цих питань для розвитку національних і зарубіжних правових систем, так і їхній виражений прикладний характер. Є всі підстави стверджувати, що осмислення сутності та закономірностей функціонування джерел права слугує методологічним орієнтиром як у дослідженні окремих правових інститутів, так і права загалом [1]. У цьому контексті, відзначають А. Павко та Я. Павко, показовою є думка Леонардо да Вінчі, який наголошував: «Той, хто захоплюється практикою без науки, - немов керманич, який ступає

на корабель без керма або компаса; він ніколи не впевнений, куди пливе. Завжди практика повинна ґрунтуватися на дуже розвиненій теорії» [цит. за 1, с. 11].

Словосполучення «джерело права» настільки міцно увійшло до правової думки більшості країн світу, що може справляти враження цілком усталеного і загальновизнаного поняття. Однак, зазначає О. Сергієнко, тривала наукова полеміка засвідчує протилежне. Ця категорія й досі залишається однією з найбільш дискусійних у загальній теорії права, адже різні наукові школи та напрями вкладають у неї неоднаковий зміст залежно від власних методологічних засад і праворозуміння [3]. Таким чином, філософський, соціологічний та позитивістський підходи пропонують принципово відмінні відповіді на питання про те, що саме породжує право і надає йому обов'язкової сили. Відтак, з'ясування змісту поняття «джерело права» є не лише теоретичним завданням, а й необхідною передумовою для розуміння природи права загалом.

У зазначеному контексті, пишуть Н. Оніщенко та С. Сунєгін, варто передусім підкреслити, що поняття «джерело права» існує впродовж багатьох століть і незмінно перебуває в центрі уваги правознавців різних країн і епох. Уявлення про джерела права та їхні види не є сталими: разом із еволюцією правового мислення, появою нових підходів до розуміння права закономірно трансформувалося й розуміння його джерел. Дискусія щодо змісту цього поняття не вщухає й донині [4, с. 111]. Від себе зазначимо: кожна нова правова школа чи напрям пропонували власне бачення того, що слід вважати першоосновою права, збагачуючи тим самим теоретичний арсенал юридичної науки. Показово, що навіть в умовах глобалізації та зближення правових систем єдиного загальновизнаного визначення так і не вироблено. Отже, питання про джерела права є не лише академічним, а й глибоко практичним, адже від його вирішення залежить розуміння самої природи правового регулювання.

Однією з причин недостатньої теоретичної розробленості досліджуваної проблеми є багатозначність і розмитість змісту поняття «джерело права». З цього приводу відомий французький правознавець Ж.-Л. Бержель зазначав, що термін «джерело права» є одним із найбільш невизначених у юридичній науці, позаяк не лише відсутнє його загальновизнане тлумачення, а й дискусійним залишається навіть той сенс, у якому воно зазвичай вживається [5, с. 33].

Із вищенаведеним твердженням важко не погодитися, адже поняття «джерело права» охоплює щонайменше кілька принципово різних значень: формальне вираження правових норм, матеріальні умови суспільного життя, засіб пізнання права, а також історичні правові пам'ятки. Наведений перелік не є вичерпним. Саме тому багатозначність цього поняття зумовлює суттєві труднощі як при його тлумаченні, так і при практичному застосуванні [6, с. 10].

Попри те, пишуть А. Павко та Я. Павко, що відтоді, як відомий римський історик Тіт Лівій увів категорію «джерела права» до наукового обігу, минуло понад два тисячоліття, у сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі досі існує широкий спектр тлумачень цього поняття, а чимало аспектів його змістового та структурного наповнення залишаються дискусійними й потребують поглибленого загальнотеоретичного осмислення [1].

Так, зокрема, у юридичній науковій літературі та навчальних виданнях, відзначає Л. Макаренко, під джерелом права здебільшого розуміють: по-перше, сили, що творять право (воля Бога, воля народу, правосвідомість, ідея справедливості, державна влада); по-друге, історичні правові пам'ятки, що колись мали значення чинного права (зокрема «Руська Правда» у Київській Русі чи Закони Хаммурапі у Стародавньому Вавилоні); по-третє, матеріали, покладені в основу того чи іншого законодавства; по-четверте, засоби пізнання чинного права [7, с. 29].

У науковій літературі обґрунтовано, вказує С. Місевич, що якісно новим етапом в осмисленні джерел права стало виникнення та становлення основних правових шкіл, які, формуючи модель універсального юридичного світогляду, проєктували її на природу і сутність джерел права. Позитивним наслідком цього етапу виявився аналіз джерел права крізь призму різних світоглядних засад. Саме в цей період світова юридична думка змогла подолати історично зумовлені обмеження у сприйнятті джерел права — зокрема абсолютне домінування розуміння джерела права як нормотворчої волі та традиційно недостатню аналітичну увагу до формального виміру його існування [8, с. 17].

На думку відомого американського правознавця Л. Фуллера, поняття «джерело права» є значною мірою умовним, оскільки може охоплювати широкий спектр значень — від різноманітних соціальних чинників, що зумовлюють виникнення права, до безпосередньої правотворчої сили чи засобу його пізнання [9]. Учений наголошував, що право не може бути зведене лише до сукуп-

ності формальних приписів, а передбачає наявність внутрішньої моральної логіки, яка власне і є його глибинним джерелом.

Термін «джерело» уможливлює характеристику права як із внутрішнього, так і з зовнішнього боку, охоплюючи тим самим питання змісту і форми права. З огляду на це під джерелом права слід розуміти насамперед матеріальні умови суспільного життя та об'єктивні чинники, що зумовлюють формування правових норм і приписів, а також сам процес формулювання їхнього змісту і підстави їхньої юридичної обов'язковості [11, с. 51].

Джерелом права в ідеальному значенні є правосвідомість та пов'язані з нею явища – природне право, правова ідеологія, праворозуміння, правовий менталітет, правова культура і правове виховання [12, с. 15–16]. Ключова ідея, за твердженням А. Мерник та Д. Чоботар, полягає в тому, що право передусім формується на рівні свідомості: спочатку виникає уявлення про те, які норми необхідно закріпити та забезпечити державним авторитетом і примусом, і лише після цього відбувається становлення реальної правової системи [10, с. 52].

На думку Ю. Корольової, розбіжності у тлумаченні джерел права зумовлені передусім відмінностями у підходах до праворозуміння. Зокрема, в межах нормативістської концепції джерелом права визнається воля законодавця або правотворча діяльність держави, тоді як природно-правовий підхід вбачає у джерелах права фундаментальні правові принципи, яким позитивне право має відповідати і слідувати [6, с. 13].

У вітчизняній юридичній науці триває активний пошук методологічних підходів, які дозволили б дослідити джерела права з урахуванням сучасних здобутків правознавства [12]. Українські вчені виокремлюють кілька значень поняття «джерело права»: по-перше, спосіб виникнення права як соціальна категорія; по-друге, чинники правотворчості; по-третє, діяльність суб'єктів суспільних відносин; по-четверте, зовнішні форми вираження права – первинні (нормативно-правові акти, нормативні договори, правові прецеденти, релігійні норми, правові звичаї) та похідні (судова й адміністративна практика) [12, с. 188–189].

На думку Ж.-Л. Бержеля, невизначеність поняття «джерело права» зумовлена тим, що цим терміном одночасно позначають як змістовні, так і формальні джерела права. Саме «творчі сили права», що забезпечують норми матеріальною основою, Бержель називає «сутнісними джерелами права» [5, с. 45]. Спираючись на це твердження, Н. Оніщенко та С. Сунєгін виокремлюють такі основні значення поняття «джерела права»: ідейні витоки права; соціальні чинники, що формують право (матеріальний, ідеологічний та історичний аспекти); уповноважені суб'єкти правотворчості; матеріали для тлумачення права (правова доктрина, правові звичаї); зовнішні форми вираження та існування права (Конституція України, закони, постанови Кабінету Міністрів тощо) [4, с. 111–112].

За твердженням О. Журавської, якісно новим етапом в осмисленні джерел права стало виникнення та становлення основних правових шкіл, які, формуючи модель універсального юридичного світогляду, проєктували її на природу і сутність джерел права. Саме тоді світова юридична думка спромоглася подолати абсолютне домінування розуміння джерел права як нормотворчої волі та недостатню аналітичну увагу до їхнього формального виміру [13, с. 36].

Л. Макаренко зазначає, що більшість дослідників схиляється до розуміння терміну «джерело права» як форми зовнішнього вираження та закріплення правових норм. Однак такий підхід є дещо дискусійним: джерело права не можна зводити виключно до способу зовнішнього вираження правових норм, оскільки під «джерелом права» розуміють саме витоки права. До того ж джерело права може й не мати чіткої форми — наприклад, здоровий глузд чи теоретичне мислення цілком правомірно вважати повноцінними джерелами права [7, с. 29].

А. Матат відзначає, що дискусія в теорії права щодо розмежування понять «джерело права» та «форма права» має чимало спільного з полемікою навколо верховенства права та верховенства закону. Подібно до того, як легісти зазнають труднощів із сприйняттям верховенства права, так і прихильники категорії «форма права» не знаходять переконливої аргументації на користь самостійності поняття «джерело права». Така ситуація значною мірою є наслідком впливу радянської правової традиції, яка й досі відчутно позначається на розвитку правової системи України [14, с. 86].

Сутність джерел права виявляється у їхньому призначенні – визначати норми, правила та принципи, що регулюють поведінку осіб і відносини між ними. При цьому джерела права мають відповідати низці ключових вимог: легітимного статусу; загальнообов'язкової сили; рівного застосування; конкретності та деталізованості; здатності адаптуватися до змін суспільного життя; наявності механізмів контролю за виконанням [10, с. 52].

У межах плюралістичного підходу поняття «джерела права» охоплює сукупність об'єктивних чинників, які впливають на формування змісту правових норм, – ціннісно-ідеологічні, технологічні, політичні, економічні, соціальні засади функціонування сучасних демократичних правових систем [15, с. 32].

Аналізуючи працю Т. Дідича, Н. Оніщенко та С. Сунєгін приходять до думки, що основу сучасного права становлять такі фундаментальні засади людського буття, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм та права людини. Технологічний прогрес, зокрема його інформаційно-комунікативний вимір, зумовлює суттєві зміни у правовому регулюванні практично всієї системи суспільних відносин. Політичні та економічні процеси, пов'язані з євроінтеграційним курсом України, визначили пріоритетні напрями реформування законодавства у різних галузях [4, с. 113].

Дослідження поняття «джерела права» крізь призму чинників правоутворення не означає, що цей феномен позбавлений суб'єктивного виміру. Суб'єктивний аспект виявляється через свідомість, волю та інші особистісні якості людини як первинного суб'єкта правотворчості, у діяльності якої на відповідній посаді в державному органі об'єктивуються її правотворчі повноваження [4, с. 113].

У матеріальному значенні джерелом права виступає суспільство з його соціально-економічним і культурним розвитком — засоби та способи виробництва, форми власності, в основі яких лежать економічні відносини [16, с. 200]. Аналіз змісту джерел права в матеріальному розумінні дозволяє виокремити два основні підходи до взаємодії права й економіки: визнання пріоритету права над економікою або навпаки; заперечення будь-якого такого пріоритету та розгляд їх як рівнозначних явищ [10, с. 53].

У формально-юридичному значенні, відзначають А. Мерник та Д. Чоботар, під джерелами права розуміють форми зовнішнього вираження права – юридичні акти, прийняті уповноваженими органами державної влади. Джерела права у формально-юридичному розумінні є офіційними формами об'єктивації правових принципів, що існують у суспільстві [10, с. 53].

Саме у формально-юридичному значенні поняття «джерело права» набуває найбільшої практичної значущості, оскільки дозволяє чітко визначити, які акти є обов'язковими для виконання та яким чином вони співвідносяться між собою в ієрархії правової системи. Нормативно-правовий акт при цьому традиційно розглядається як основна і найпоширеніша форма джерела права в більшості сучасних правових систем.

Висновки.

По-перше, поняття «джерело права» належить до найбільш дискусійних категорій як загальної теорії права, так і філософії права. Попри те, що цей термін використовується у юридичній науці впродовж понад двох тисячоліть, єдиного загальновизнаного його визначення так і не вироблено. Різні наукові школи та напрями вкладають у це поняття принципово відмінний зміст, що зумовлює широкий спектр його тлумачень. Багатозначність терміна «джерело права» не є випадковою, а відображає справжню складність і багатовимірність самого феномену права.

По-друге, проведений аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що поняття «джерело права» вживається щонайменше у трьох основних значеннях: ідеальному (правосвідомість, природне право, правова ідеологія), матеріальному (соціально-економічні умови суспільного життя, чинники правоутворення) та формально-юридичному (зовнішні форми вираження та закріплення правових норм). Кожне з цих значень відображає певний аспект правової реальності і не може розглядатися як самодостатнє без урахування інших.

По-третє, дослідження джерел права має не лише теоретичне, а й виражене практичне значення, адже від розуміння природи та сутності джерел права залежить ефективність правового регулювання суспільних відносин. Водночас зведення джерел права виключно до їхніх формальних проявів є методологічно обмеженим підходом, що не враховує ціннісно-ідеологічних, соціальних та суб'єктивних чинників правоутворення, які відіграють визначальну роль у формуванні змісту правових норм у сучасних демократичних правових системах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павко А., Павко Я. Джерела права у правових системах сучасного світу. *Віче*. 2010. № 8. URL: https://veche.kiev.ua/journal/1961.
2. Berman H.J. *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. 1983. 657 p.

3. Сергієнко О.В. Питання узгодження категорійного апарату поняття джерела права. *Вісник гуманітарних наук*. 2025. № 10. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17090469.
4. Оніщенко Н., Сунєгін С. Джерела права: сутнісні характеристики у світлі розвитку сучасної правотворчості. *Grail of Science*. 2023. № 33. С. 110–120. DOI: https://doi.org/10.36074/grail-of-science.10.11.2023.16.
5. Bergel J.-L. *Théorie générale du droit*. Paris : Dalloz, 2012. 426 p.
6. Корольова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 10–13. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1d618521-4fa0-4986-8ecc-724328e07cf5/content.
7. Макаренко Л.П. Співвідношення понять «джерело права» та «форма права»: теоретико-понятійний аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 1. С. 28–30. URL: https://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/8.pdf.
8. Місевич С.В. Джерела канонічного права (теоретико-правовий аналіз): дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Чернівці, 2005. 215 с.
9. Fuller L.L. *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press, 1964. 202 p.
10. Мерник А.М., Чоботар Д.В. Підходи до розуміння категорії «джерела права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 51–53. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/9.
11. Задирака Н.Ю. Сутність джерел права у сфері правової охорони публічного майна. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 13–22. URL: https://www.applaw.net/index.php/journal/article/view/146.
12. Загальна теорія держави і права (основні поняття, конструкції та наукові концепції): навч. посібник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенка. Київ, 2008.
13. Журавська О. Джерела формування права: окремі методологічні аспекти. *Університетські наукові записки*. 2020. Т. 19. № 1(73). С. 35–44. DOI: https://doi.org/10.37491/UNZ.73.3.
14. Матат А.В. Категорія «джерело права» в аспекті дослідження науки конституційного права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 47. Т. 1. С. 85–88. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b183b2ee-d896-4d5e-9357-91d34119c2a0/content.
15. Дідич Т.О. *Правоутворення в Україні: теоретико-правові та практичні аспекти* : монографія. Київ: Ліра-К, 2017. 492 с.
16. Білоус А.О. *Політико-правові системи. Світ і Україна*. Київ, 1997. 200 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Кіска Т.М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.23:340.132
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.65

ЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Софілканич О.В.,
начальник відділу службових розслідувань УГІ ГУНП
в Закарпатській області, полковник поліції,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-0209-6256

Софілканич О.В. Логічний спосіб тлумачення норм кримінального права.

Стаття присвячена аналізу одного із способів тлумачення норм кримінального права: логічного способу. Відзначається, що тлумачення норм кримінального права відіграє важливу роль в процесі здійснення правозастосування органами кримінальної юстиції. Без здійснення тлумачення норм кримінального права їх застосування неможливе, що вказує на об'єктивний характер причин, які спонукають для вчинення інтерпретатором дій з тлумачення норм кримінального права.

Стверджується, що тлумачення норм кримінального права виступає вольовим процесом, який спрямований на вияснення точного змісту норми закону про кримінальну відповідальність, як його передбачав законодавець у процесі конструювання цієї норми.

Автор відстоює позицію, відповідно до якої серед способів тлумачення норм кримінального права логічний спосіб повинен мати самостійне значення, а не зливатися з іншими способами тлумачення (систематичним, граматичним тощо). Зокрема, логічне тлумачення норми кримінального права – це встановлення змісту правової норми виходячи із змісту виразів, використаних в законі про кримінальну відповідальність. Воно переслідує мету за допомогою логічних прийомів встановити волю законодавця, яка прямо не була виражена. Під час використання логічного тлумачення кримінально-правової норми аналізу піддаються поняття, явища та їхнє співвідношення між собою. Кожен спосіб тлумачення має своєрідний об'єкт. Зокрема, граматичний спосіб тлумачення таким об'єктом має слова, систематичний – зв'язки норм права між собою, а при використанні логічного способу тлумачення ним виступає поняття.

В науковій статті на прикладах із Кримінального кодексу України продемонстровано такі прийоми логічного тлумачення норм кримінального права як перетворення, аналіз, умовивід, висновки по аналогії тощо. Авторська позиція підкріплена матеріалами судової практики та її узагальненнями.

Ключові слова: кримінальне право; норма; правозастосування; тлумачення; способи тлумачення; логічний спосіб; прийоми логічного тлумачення.

Sofilkanych O.V. Logical method of interpreting criminal law norms.

The article is devoted to the analysis of one of the methods of interpreting criminal law norms: the logical method. It is noted that the interpretation of criminal law norms plays an important role in the process of law enforcement by criminal justice bodies. Without the interpretation of criminal law norms, their application is impossible, which indicates the objective nature of the reasons that prompt the interpreter to take actions to interpret criminal law norms.

It is argued that the interpretation of criminal law norms is a volitional process aimed at clarifying the exact content of the norm of the law on criminal liability, as envisaged by the legislator in the process of constructing this norm.

The author defends the position according to which, among the methods of interpreting criminal law norms, the logical method should have an independent meaning, and not merge with other methods of interpretation (systematic, grammatical, etc.). In particular, the logical interpretation of a criminal law norm is the establishment of the content of a legal norm based on the content of the expressions used

in the law on criminal liability. It aims to establish the will of the legislator, which was not directly expressed, using logical methods. When using the logical interpretation of a criminal law norm, concepts, phenomena and their relationship to each other are analyzed. Each method of interpretation has a unique object. In particular, the grammatical method of interpretation has words as such an object, the systematic method has the connections of legal norms among themselves, and when using the logical method of interpretation, the concept acts as such an object.

The scientific article demonstrates such methods of logical interpretation of criminal law norms as transformation, analysis, inference, conclusions by analogy, etc. using examples from the Criminal Code of Ukraine. The author's position is supported by materials from judicial practice and its generalizations.

Key words: criminal law; norm; law enforcement; interpretation; methods of interpretation; logical method; methods of logical interpretation.

Постановка проблеми. Перед тим як владні органи застосують норму закону про кримінальну відповідальність та її серйозні кримінально-правові наслідки втілять у життя зміст цієї норми необхідно правильно (адекватно) усвідомити, інакше кримінальне покарання особи може супроводжуватися численними помилками. Без тлумачення норми кримінального права правозастосовна діяльність у межах кримінального провадження неможлива. Це доводить існування об'єктивних причин, які спонукають посадовців, що займаються правозастосуванням у сфері кримінальної юстиції використовувати різноманітні способи тлумачення закону про кримінальну відповідальність, одним із яких є логічний. Але варто погодитися з Д.О. Балабановим, який питання тлумачення норм кримінального права пов'язує не тільки з питаннями правозастосування, але й питаннями правотворення: тлумачення будь-якої чинної правової норми дає підстави для більш вдалого, чіткого формулювання правової норми у майбутньому, тобто для вдосконалення процесу криміналізації [1, с. 463]. Отже, проблема тлумачення норм кримінального права має комплексний характер, вирішення якої залежить від цілі, що перед собою ставить особа, яка займається тлумаченням.

Стан опрацювання. Вагомий внесок у розвиток вчення про тлумачення кримінального права зробили такі вітчизняні вчені як М.І. Бажанов, Д.О. Балабанов, Ю.В. Баулін, Р.В. Вереша, О.О. Дудуров, Т.В. Котяй, Т.С. Коханюк, В.В. Кузнецов, В.О. Навроцький, А.В. Савченко, М.І. Хавронюк тощо. Незважаючи на це, динаміка праворозуміння логічного способу тлумачення норм кримінального права в доктринальних дискусіях не вщухає по нині. Тим більше, що постійний розвиток кримінального законодавства та судової практики, відсутність узгодженості по багатьом аспектам цього способу тлумачення норм кримінального права, робить дослідження даного питання вкрай актуальним.

Метою статті є визначення особливостей використання логічного способу тлумачення норм кримінального права під час правозастосовної діяльності в кримінальному провадженні України.

Виклад основного матеріалу. Тлумачення норм кримінального права виступає вольовим процесом, що спрямований на вияснення точного змісту норми закону про кримінальну відповідальність, як його передбачав законодавець у процесі конструювання цієї норми. Зовнішньо норма Кримінального кодексу України (далі КК України) виражається словами, які інтерпретатору, що з'ясовує її зміст, передають певні правові уявлення. Інакшим чином їх передати не можливо. Через слово і пояснення того, що воно означає з ним пов'язують певні уявлення. Змістом уявлень називають здобуті пережитим досвідом чи сконструйовані смисловим зв'язком значення. Отже, зміст значення того чи іншого слова можна позначати як «поняття».

Проте, слова, ототожнюючись з поняттями, тим не менше слід відрізняти. І. Кант зазначав, що «поняття» є «узагальнене уявлення або уявлення про те, що є спільним для багатьох об'єктів». Так, різні слова можуть позначати одне й те саме поняття [2, с. 34]. Розуміти закон таким чином означає вміти зіставити з його словами ті загальні уявлення, що їх він має охоплювати. Під час використання логічного тлумачення кримінально-правової норми аналізу піддаються поняття, явища та їхнє співвідношення між собою. Оскільки поняття виражаються словами, логічне тлумачення тісно пов'язане з граматичним, але їх змішувати не можна. Під час граматичного тлумачення норми кримінального права аналізу піддаються не поняття, а слова.

Логічне тлумачення норми кримінального права – це встановлення змісту правової норми виходячи із змісту виразів, використаних в законі про кримінальну відповідальність. Воно переслідує мету за допомогою логічних прийомів встановити волю законодавця, яка прямо не була

виражена. Так, згідно ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року» [3]. Якщо буквально тлумачити даний текст кримінального закону, можна зробити висновок, що покаранню має бути піддана сама поведінка особи: «умисне легке тілесне ушкодження». Насправді, використовуючи прийом логічного перетворення, дізнаємося справжню волю законодавця: покаранні піддається той, хто скоїв таку поведінку. Ось чому граматичне тлумачення виявляє буквальний зміст закону, а логічне – виділяє те, що законодавець бажав сказати, але не зміг виразити. За допомогою логічного способу тлумачення норми кримінального права перевіряємо результати граматичного тлумачення, особливо, коли зміст норми малозрозумілий. Так, О.О. Юріков, коментуючи логічний спосіб тлумачення кримінально-правових норм, вказує, що «за допомогою цього виду тлумачення можна зрозуміти, що належить до обов'язкових ознак конкретного кримінального правопорушення, яким чином його відмежовувати від інших суспільно небезпечних діянь, коли настає момент закінчення кримінального правопорушення тощо» [4, с. 155].

Стосовно необхідності виділення логічного способу тлумачення норм кримінального права у науковців склалися суперечливі погляди. Так, деякі автори не вбачають необхідність виділення логічного способу тлумачення норми кримінального закону [5, с. 52-53; 6, с. 29]. Стверджується, що даний спосіб тлумачення проявляється при використанні будь-яких інших способів тлумачення; він властивий усьому процесу тлумачення, як розумовій діяльності. Тому багато науковців не залишають місця для виділення логічного тлумачення як самостійного виду, відносячи до нього на підставі поданих прикладів, систематичне та історичне тлумачення.

Вважаємо, що варто підтримати тих вчених, які пропонують виділяти логічний спосіб тлумачення норми кримінального права [7, с. 208], оскільки кожен спосіб тлумачення має своєрідний об'єкт. Як нами було вже вказано вище, при використанні логічного способу ним виступає поняття. Крім того, Р.В. Вереша зазначає, що логічне тлумачення полягає у застосуванні категорій логіки при з'ясуванні змісту закону та обсягу його правової регламентації, визначенні моменту закінчення злочину тощо. Логічне тлумачення закону застосовується у кожному випадку застосування (звичайно, і теоретичного аналізу) як на рівні кваліфікації злочину, так і на рівні індивідуалізації відповідальності (покарання), оскільки всі склади злочинів в Особливій частині КК побудовані з використанням логічних конструкцій, що містить загальне поняття складу злочину. Крім того, структура кримінально-правової норми, як і інших правових норм, не завжди збігається зі структурою кримінального закону [8, с. 35]. Схожі думки щодо логічного способу тлумачення норм кримінального права висловлює Т.В. Котяй. На його думку, усвідомити та роз'яснити правову норму, використовуючи лише прийоми філологічного тлумачення, практично неможливо. Тому у філологів виникає необхідність користуватися логічними законами та аналізувати терміни не лише з філологічного боку, а й із юридичного. Наприклад, якщо розглядати терміни «мучення» та «мордування» лише з філологічного боку, вони будуть абсолютними синонімами: мучення – дія за значенням мучити та стан за значенням мучитися, мучити – завдавати мук, фізичних або моральних страждань; а мордування – дія та стан за значенням мордувати – завдавати комусь фізичного болю або моральних страждань; мучити, катувати. Згідно з тенденцією до уникання синонімії в термінології такі терміни мали б заміняти один одного або взагалі йшлося б про усунення одного з них. Долучення юридичного аналізу показує, що мучення – це примусове тримання людини в умовах, шкідливих для життя (холоді, задусі тощо), а мордування – це спричинення людині фізичного болю шляхом щипання, штрикання гострими предметами тощо. Отже, ці два терміни мають право на існування, заміщувати один одного з позицій кримінального закону вони не можуть [9, с. 17-21].

Таким чином, варто виділяти логічний спосіб тлумачення норми кримінального права як самостійний спосіб, що існує поряд з іншими способами з'ясування справжнього змісту правової норми. Даний спосіб базується виключно на використанні правил формальної логіки, за допомогою яких абстрактна правова норма набуває конкретний характер, що наближає її до життєвої ситуації, яку розглядають органи кримінальної юстиції.

Тлумачення, як і будь-який процес мислення, підпорядкований законам і правилам формальної логіки. Використовуючи логічний спосіб тлумачення норми кримінального права, інтерпретатор користується різноманітними логічними прийомами: аналіз понять, умовиводи, перетворення, висновки з аналогії, висновки від протилежного, доведення до абсурду тощо. Розглянемо деякі з них більш детально.

Одним із самих поширених логічних прийомів тлумачення норми кримінального права виступає перетворення, яке можна зустріти майже в кожні нормі особливої частини цієї галузі права. Зокрема, в ст. 178 КК України зазначається таке правило: «пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку карається…». Але під час логічного тлумачення стає зрозумілим, що карається не саме «пошкодження» чи «зруйнування», а особа, яка його вчинила.

Ще одним прийомом логічного способу тлумачення норм кримінального права виступає аналіз. Його використання зумовлено тим, що сучасний спосіб творення норм права має абстрактний характер, через використання загальних понять. Наприклад, якщо раніше об'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень визначалися як «конокрадство», «казнокрадство» і т.д., то тепер дається узагальнююче визначення терміну «крадіжка» («таємне викрадення чужого майна»), що спонукає суб'єкта правозастосування під абстрактне правило підводити конкретну ситуацію. Тому для правильного застосування норми до конкретних ситуацій необхідно її деталізувати. Так, в ч. 1 ст. 113 КК України зазначається, що «вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій», де словосполучення «інших дій» має бути конкретизованим вказівкою на певну поведінку, яка спрямована «на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення». Наприклад, це може бути знищення релейних шаф на залізничних коліях, які виконують роль вузлових пунктів для керування світлофорами, стрілками, блокуванням колій. У них розміщується реле та інше допоміжне обладнання, що забезпечує управління та захист залізничних сигналів, стрілочних переводів, блокувальних систем і автоматичних бар'єрів на переїздах, що є важливим елементом системи автоматизації та забезпечує, зокрема, управління сигналами. Будь-яке виведення релейних шаф з ладу негайно впливає на безпеку руху (ризик аварій, зіткнень), блокує або дезорганізовує рух поїздів (затримки, зупинки), може призвести до значних матеріальних збитків і загрози життю пасажирів і працівників, а під час дії воєнного стану створює додаткові ризики для обороноздатності та евакуаційних заходів. З початку широкомасштабної агресії росії проти України такі шафи, зазвичай, підпалювали [10], інколи підривали або знищували «іншими діями» (зокрема, механічними ударами).

Любе поняття має свій зміст, тобто сукупність ознак та обсяг, коло предметів, які асоціюються з даним поняттям. При аналізі поняття виділяються його ознаки, визначається його обсяг – встановлюється коло предметів, які асоціюються з його допомогою. Внаслідок цього, зміст та обсяг поняття будуть виражені сукупністю суджень більш конкретного характеру, що наближені до конкретної ситуації. Наприклад, в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» [11] дається аналіз поняття вогнепальної зброї, де до вогнепальної зброї, яка є предметом злочинів, передбачених статтями 262-264, 410 КК України, належать «усі види бойової, спортивної, нарізної мисливської зброї, як серійно виготовленої, так і саморобної чи переробленої, для проведення пострілу з якої використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей)» (п. 4). «Предметом злочину, передбаченого ст. 264 КК України, крім зазначених вище видів вогнепальної зброї може бути також гладкоствольна мисливська зброя». Обсяг поняття, може визначатися не тільки вказівкою на коло предметів, які до нього входять, але й через зворотну дію: перелік предметів, які не повинні ним охоплюватися. Наприклад, у згаданій нами Постанові вказуються об'єкти, які не повинні включатися в поняття «вогнепальна зброя», за дії з якими настає відповідальність за ст. 262, 263, 263[1] КК України: «пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери), пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії, ракетниці, а також вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей» (абз. 2 п. 4).

Стільки багато матеріалу даному прийому логічного способу тлумачення норм кримінального права присвячено, бо логічний аналіз понять є одним з найбільш розповсюджених та складних операцій, що використовує суд при вирішенні питання наявності в діях особи складу кримінального правопорушення.

Умовиводи як прийоми при логічному способі тлумачення норм права використовували ще в часи Стародавнього Риму. Наприклад, хто уповноважений на більше, той уповноважений на мен-

ше (argumentum a majori ad minus); кому заборонено менше, тому заборонено більше (argumentum a minori ad majus). Порівнювані предмети чи дії повинні належати одному й тому ж виду, тобто мають бути однорідними, інакше висновки з умовиводу робити не можна. Так, в Україні притягують до кримінальної відповідальності за умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), а тому можна зробити висновок, що за умисні тілесні ушкодження більшого ступеня також притягують до кримінальної відповідальності. Статті 121-122 КК України це наочно демонструють.

Черговим прийомом логічного способу тлумачення норм кримінального права є висновки по аналогії. Наприклад, законодавець, перераховуючи які-небудь обставини в складі кримінального правопорушення, може дати їх приблизний перелік, вживаючи слова «та інші», «інших обставин», «інших об'єктів», «інших діянь подібного характеру» тощо. Тим самим законодавець уповноважує інтерпретатора розширити даний перелік за рахунок інших обставин, які аналогічні тим, що перераховані законодавцем. Наприклад, у ст. 267[1] КК України вказується, які об'єкти заборонено переміщати із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або проведення дозиметричного контролю: «продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин або будь-яких інших об'єктів». Як видно у вказаній статті законодавець дає можливість провести розширене тлумачення відповідної норми кримінального закону за рахунок включення до неї аналогічних предметів, які заборонено вивозити без відповідного дозволу та контролю із зони радіаційного забруднення. Під «іншими об'єктами» розуміються будь-які предмети матеріального світу.

Висновки. Таким чином, логічний спосіб тлумачення норм кримінального права допомагає з'ясувати її справжній зміст, який у поєднанні з іншими способами тлумачення забезпечить їх правильне застосування в кримінальному провадженні.

Значення логічного способу тлумачення полягає в тому, що він використовуються під час офіційного та неофіційного тлумачення, оскільки кожен вид тлумачення норм закону про кримінальну відповідальність не обходиться без використання правил та законів логічного мислення. У багатьох випадках відповідне формулювання норм кримінального права зобов'язує звертатися до прийомів логічного тлумачення, наприклад, до так званого логічного перетворення, яке часто змушені використовувати суди, під час розгляду кримінальних справ. Верховний Суд, перевіряючи в касаційному порядку вироки в кримінальних справах нерідко здійснює висновки по аналогії, вказуючи як нижчестоящий суд мав діяти при тій чи іншій ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балабанов Д.О. Тлумачення кримінального закону. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 460-463.
2. Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. Київ: Видавництво «Реферат», 2004. 176 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Юріков О.О. Тлумачення кримінально-правових норм та його видів. *Удосконалення професійної компетентності викладача юридичних дисциплін: матеріали Всеукр. наук.-педагог. підвищ. кваліф*. (Одеса, 6 лют. – 19 берез. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 152-156. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/4c206bb3-360d-4d61-8743-7bb4f715a9c5 (дата звернення: 01.03.2026).
5. Кримінальне право: Загальна частина: Підручник / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. [2-е вид., перероб. і допов.]. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
7. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Харків: Право, 2008. 296 с.
8. Вереша Р.В. Кримінальне право. Загальна частина: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. Станом на вересень 2011 р. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.

9. Котяй Т.В. Поняття та зміст тлумачення норм кримінального права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Юридичні науки"*. 2015. Вип. 3. Том 3. С. 17-21.
10. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 26 грудня 2025 р. у кримінальній справі №132/2323/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/132935812.
11. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Софілканич О.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.2:331.107.5
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.66

КОМПЕНСАЦІЯ ЗА ЧАС ВИМУШЕНОГО ПРОГУЛУ: ЕВОЛЮЦІЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА НОВІ ПІДХОДИ У РЕФОРМОВАНОМУ ТРУДОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Цюпа С.В.
аспірант кафедри трудового права,
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0009-3723-3338

Цюпа С.В. Компенсація за час вимушеного прогулу: еволюція судової практики та нові підходи у реформованому трудовому законодавстві.

Статтю присвячено комплексному дослідженню правової природи та механізму компенсації за час вимушеного прогулу в умовах трансформації трудового законодавства України. У роботі проаналізовано нормативні засади регулювання відповідних правовідносин, насамперед положення статей 235 - 236 Кодексу законів про працю України, їх системний зв'язок із процесуальними нормами цивільного судочинства, а також із законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Розкрито зміст поняття «вимушений прогул» як періоду фактичної неможливості працівника виконувати трудові обов'язки з причин, що не залежать від нього, та обґрунтовано його доктринальне значення в системі гарантій права на працю.

Особливу увагу приділено аналізу сучасної судової практики, зокрема правових позицій Верховного Суду щодо визначення початку і закінчення періоду вимушеного прогулу, тривалості компенсації, порядку обчислення середнього заробітку, а також правової природи відповідної виплати як різновиду заробітної плати, а не відшкодування шкоди. На прикладі конкретних судових справ продемонстровано тенденцію до розширювального тлумачення гарантій працівника, зокрема щодо можливості стягнення середнього заробітку за період понад один рік у разі тривалого судового розгляду не з вини працівника, а також щодо звільнення працівника від сплати судового збору у спорах про поновлення на роботі.

У статті також проаналізовано законодавчі новели, пов'язані із зарахуванням періоду вимушеного прогулу до страхового стажу та нарахуванням єдиного соціального внеску на суми відповідних виплат, що свідчить про поступове посилення соціальної спрямованості трудового права. Окреслено ризики та фінансові наслідки для роботодавців, пов'язані зі зростанням обсягу відповідальності у випадку незаконного звільнення, а також процесуальні гарантії доступу працівника до правосуддя.

Зроблено висновок про формування в українській правозастосовній практиці стабільної концепції повної компенсації за час вимушеного прогулу як інструмент відновлення порушеного трудового права. Обґрунтовано доцільність подальшої кодифікації та деталізації відповідних положень у межах реформованого трудового законодавства з метою підвищення правової визначеності, забезпечення балансу інтересів сторін трудових правовідносин та уніфікації судової практики.

Ключові слова: вимушений прогул; компенсація за час вимушеного прогулу; незаконне звільнення; поновлення на роботі; середній заробіток; тривалість виплат; трудові спори; звільнення від судового збору.

Tsiupa S.V. Compensation for forced absenteeism: evolution of judicial practice and new approaches in reformed labour legislation.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal nature and mechanism of compensation for forced absenteeism in the context of the transformation of Ukrainian labour legislation. The work analyses the normative basis for regulating the relevant legal relations, primarily the provisions of Articles 235 - 236 of the Labour Code of Ukraine, their systemic connection with the procedural norms of civil proceedings, as well as with the legislation on compulsory state social insurance. The concept of

"forced absence" is explained as a period during which an employee is actually unable to perform their job duties for reasons beyond their control, and its doctrinal significance in the system of guarantees of the right to work is substantiated.

Particular attention is paid to the analysis of contemporary judicial practice, in particular the legal positions of the Supreme Court regarding the determination of the beginning and end of the period of forced absence, the duration of compensation, the procedure for calculating average earnings, as well as the legal nature of the corresponding payment as a type of salary rather than compensation for damages. Specific court cases are used to demonstrate a tendency towards an expansive interpretation of employee guarantees, in particular regarding the possibility of recovering average earnings for a period of more than one year in the event of lengthy court proceedings through no fault of the employee, as well as regarding the exemption of the employee from paying court fees in disputes over reinstatement.

The article also analyses legislative innovations related to the inclusion of the period of forced absence from work in the insurance period and the calculation of a single social contribution on the amounts of the relevant payments, which indicates a gradual strengthening of the social orientation of labour law. The risks and financial consequences for employers associated with the increase in liability in the event of unlawful dismissal, as well as procedural guarantees of employee access to justice, are outlined.

A conclusion is made about the formation in Ukrainian law enforcement practice of a stable concept of full compensation for the period of forced absence as a tool for restoring violated labour rights. The expediency of further codification and detailing of the relevant provisions within the reformed labour legislation is justified in order to increase legal certainty, ensure a balance of interests between the parties to labour relations and unify judicial practice.

Key words: forced absence; compensation for forced absence; unlawful dismissal; reinstatement; average earnings; duration of payments; labour disputes; exemption from court fees.

Постановка проблеми. Забезпечення ефективного захисту права на працю в умовах трансформації соціально-економічних відносин в Україні зумовлює необхідність переосмислення правових механізмів відновлення порушених трудових прав, зокрема, у випадках незаконного звільнення працівника. Однією з ключових гарантій у таких ситуаціях є компенсація за час вимушеного прогулу, яка виступає формою матеріального відновлення становища працівника та одночасно механізмом відповідальності роботодавця за порушення трудового законодавства.

Попри формальну визначеність положень статей 235-236 КЗпП, на практиці виникає низка проблемних питань, пов'язаних із визначенням меж періоду вимушеного прогулу, порядком обчислення середнього заробітку, можливістю стягнення компенсації за строк понад один рік, співвідношенням цієї виплати з іншими видами трудових гарантій, а також із розподілом судових витрат у відповідних спорах. Додаткової складності надає відсутність легального визначення поняття «вимушений прогул» у КЗпП, що обумовлює активну роль судової практики у формуванні його змісту.

Ситуація ускладнюється подальшим реформуванням трудового законодавства, появою новел щодо зарахування періоду вимушеного прогулу до страхового стажу та нарахування єдиного соціального внеску, а також триваючими дискусіями щодо кодифікації нового трудового законодавства. У зв'язку з цим постає проблема системного узгодження матеріально-правових і процесуальних аспектів компенсації за час вимушеного прогулу, забезпечення єдності судової практики та формування збалансованої моделі захисту прав працівника без створення надмірного фінансового навантаження на роботодавця.

Таким чином, актуалізується необхідність комплексного наукового аналізу еволюції судової практики у справах про компенсацію за час вимушеного прогулу та визначення нових підходів у контексті реформованого трудового законодавства України.

Метою цього дослідження є комплексний науково-правовий аналіз інституту компенсації за час вимушеного прогулу в системі трудового права України з урахуванням еволюції судової практики та сучасних змін у законодавстві, а також визначення тенденцій розвитку правового регулювання відповідних правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика компенсації за час вимушеного прогулу посідає важливе місце у вітчизняній науці трудового права та традиційно розглядається в контексті гарантій поновлення на роботі, правової природи середнього заробітку та відповідальності ро-

ботодавця за незаконне звільнення. У наукових дослідженнях сформовано підходи до визначення змісту цього інституту, його співвідношення із заробітною платою, а також до особливостей його реалізації у судовому порядку.

О.Л. Кучма аналізує час вимушеного прогулу як складову трудових правовідносин і як період, що має значення для загальнообов'язкового державного соціального страхування, обґрунтовуючи необхідність узгодження норм трудового та соціально-страхового законодавства. О. Сасевич зосереджується на процесуальних аспектах компенсації за час затримки виконання рішення суду, досліджуючи проблеми ефективності поновлення порушених прав та виконання судових рішень у трудових спорах.

О.О. Кандирал приділяє увагу питанням доказування та методиці обчислення середнього заробітку у справах щодо незаконного звільнення, акцентуючи на ролі спеціальних знань і правильності фінансових розрахунків у судовому процесі. О.В. Кашпур розглядає процедури відновлення на посаді незаконно звільненого державного службовця, що дозволяє окреслити специфіку застосування інституту вимушеного прогулу у сфері публічної служби. М. Глущенко досліджує механізми захисту прав працівників у разі призупинення дії трудового договору в умовах воєнного стану, що актуалізує питання вимушеної відсутності роботи та меж компенсаційних гарантій.

Попри наявність ґрунтовних наукових напрацювань, динамічний розвиток судової практики Верховного Суду та сучасні зміни у трудовому і соціальному законодавстві зумовлюють потребу в подальшому комплексному осмисленні інституту компенсації за час вимушеного прогулу з урахуванням нових підходів правозастосування.

Виклад основного матеріалу. За основним законом про працю (КЗпП України) підставою вимушеного прогулу є незаконне звільнення працівника чи переведення на іншу посаду без законних підстав. У разі такої ситуації працівника мають відновити на роботі, а суд чи комісія з трудових спорів одночасно з рішенням про поновлення постановляють виплатити середній заробіток за час прогулу (або різницю у зарплаті при виконанні нижчеоплачуваної роботи), але не більше одного року.

Виходячи з тексту статті 235 КЗпП, якщо справа розглядалась понад рік без вини працівника, суд зобов'язаний присудити середній заробіток за весь час вимушеного прогулу. Тобто закон не обмежує тривалість компенсації, коли відкладення справи сталося з вини роботодавця чи процедури. Стаття 236 доповнює: у разі затримки виконання рішення про поновлення орган, який розглядає спір, виносить ухвалу про виплату середнього заробітку за час затримки (аналога обмеження на один рік тут немає) [1].

Слід зауважити, що КЗпП не містить норм про «вимушений прогул» окремо – цей термін з практики імпліцитно охоплює випадки, передбачені ст. 235-236. Однак судова практика формулює загальне визначення: вимушений прогул – це період від порушення трудових прав працівника (наприклад, незаконного звільнення або помилкового оформлення звільнення) до моменту їх поновлення (поновлення на роботі рішенням суду чи визнання в судовому порядку незаконності формулювання у наказі). У цьому сенсі «прогулом» називають фактичну неможливість працівника працювати не з його вини.

Середній заробіток за час вимушеного прогулу обчислюється за загальними правилами середньої зарплати [7], виходячи з виплат працівника за останні два календарні місяці роботи перед подією звільнення. Якщо останні два місяці працівник не працював, беруть два попередні місяці або, за потреби, обчислюється відповідно до останнього абзацу пункту 4 Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 року № 100. При цьому виплати, пов'язані з виконанням державних обов'язків, відпустками, тимчасовою непрацездатністю тощо, не враховуються.

Важливе роз'яснення КЦС ВС: виплати, які мають одноразовий характер (наприклад, премії), не включаються до розрахунку середнього за час прогулу. Такі позиції закріплено у роз'ясненнях Великої Палати та колегій КЦС ВС [3].

Отже, середній заробіток за час вимушеного прогулу – це винагорода за фактично пропущені місяці роботи. Цивільні суди виходять з того, що вона обчислюється «з дня звільнення до дня поновлення на роботі» без штучних обмежень.

За останні роки трудове законодавство змінювалося насамперед за рахунок нової редакції КЗпП чи окремих законів (треба зауважити, що дії щодо створення нового «Закону про працю» тривають, однак до 2026 року остаточно він не ухвалений, лише рекомендовано комітетом пар-

ламенту [9]). Важливим законодавчим нововведенням став Закон № 4697-IX від 03.12.2025 «Про внесення змін до деяких законів України щодо зарахування до страхового стажу періоду незаконного звільнення працівника» [6]. Він передбачив, що період вимушеного прогулу за незаконне звільнення зараховується до страхового стажу (якщо роботодавець за цей час сплатив ЄСВ). Також цей закон доповнив Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»: відтепер страхові внески нараховуються і сплачуються на суми, виплачені за вимушений прогул (або різницю у заробітку після поновлення) одночасно з їх виплатою [8].

Таким чином, з 26.12.2025 за такі компенсації почали відраховувати ЄСВ як за зарплату та фіксувати стаж. Це було зроблено з метою вирівняння прав працівника (раніше внески не нараховувались на рішення суду).

Крім того, під впливом практики ВС та рекомендацій з'явилися зміни в процесуальних нормах. Зокрема, Верховний Суд окремими постановами зауважував, що позивачі, які вимагають поновлення і виплати середнього (вимушеного) заробітку, звільняються від судового збору, а суди не мають обмежувати позивача законом про збори. Практика остаточно закріпила, що такі позови – це трудові спори, і працівник звільняється від сплати збору (що підтверджується і новими рішеннями ВС [4]).

Таким чином, на теперішній час нормативна база складається з КЗпП (ст. 235-236), ЦПК (про строки та апеляцію) і пов'язаних законів. Треба наголосити: колективні договори чи умови трудового договору не можуть встановлювати менший строк виплати середнього заробітку, ніж передбачено законом (ст. 9 КЗпП), а також не можуть позбавляти працівника права на поновлення та компенсації. Більше того, договір чи колективний договір може передбачати додаткові гарантії (наприклад, страхову виплату) на користь працівника, проте вони не зменшують передбачені законом виплати.

Судова практика України демонструє тенденцію до зміцнення соцгарантій працівника. Верховний Суд (Касаційний цивільний суд) сформулював низку принципів:

1) *Час прогулу та його обчислення*. КЦС ВС роз'яснив, що вимушений прогул охоплює весь період від дня незаконного звільнення до дня поновлення на роботі. Тобто початок відліку - дата звільнення, кінець - дата поновлення. Наприклад, у постанові КЦС Суд чітко вказав, що середній заробіток за час вимушеного прогулу виплачується за весь період від дня звільнення до поновлення на роботі без обмеження шестимісячним строком [2]. Також в іншій справі КЦС названо період прогулу весь час від дня звільнення до дати ухвалення рішення про поновлення [3]. Таким чином, шість місяців (обмеження зі ст. 117 КЗпП, що стосується затримки розрахунку) до вимушеного прогулу не застосовуються.

2) *Тривалість виплат*. Друга важлива теза: коли суди першої інстанції виплачують середній заробіток за період понад один рік (тому що справа розглядалася довго, не з вини працівника), суди апеляційної інстанції повинні врахувати ч. 3 ст. 235 КЗпП. Наприклад, у справі № 191/3186/23 КЦС зазначив, що районний суд правильно стягнув середній заробіток за 22.06.2023–15.11.2024 (тобто більше одного року), оскільки працівник подав заяву у липні 2023, а справа розглядалась понад рік. Апеляція звузила цей строк до 22.12.2023, що порушило закон, адже не було доведено, що провина за тривалість справи - працівника. Верховний Суд скасував апеляційну постанову щодо суми і направив справу на новий розгляд [5]. Таким чином, КЦС ВС підтвердив: оплата всього прогулу (понад рік) необхідна, якщо затримка не з вини працівника.

3) *Порядок виплат та розподіл витрат*. У справі № 638/14165/21 (КЦС від 02.10.2024) розглядалися детально питання обчислення суми та оподаткування. Позивач вимагав поновлення і стягнення середнього заробітку за період з 30.07.2021 по дату рішення. Суд першої інстанції присудив 786 327,75 грн (від дня звільнення), а апеляційний суд зменшив до 506 950,65 грн (відповідно переглянувши обставини). Окремо розглядалось питання судового збору за апеляційний процес. Верховний Суд задовольнив скаргу працівника і визнав неправильним рішення апеляції стягнути з нього 4 190,65 грн за апеляційне оскарження. Суд підкреслив, що вимога про стягнення середнього заробітку за час прогулу – це трудовий спір, передбачений ст. 235 КЗпП, а тому працівник звільнений від судового збору. Витрати банку на подачу скарги в апеляцію (13 156,91 грн) мають відшкодовуватися державою (умовно через систему відшкодування судових витрат), а не працівником [4]. Це рішення однозначно зафіксувало: всі судові витрати за позов про вимушений прогул лягають на державу, оскільки спір є трудовим.

4) *Правова природа виплати*. Касаційний цивільний суд наголосив: середній заробіток за час прогулу – це заробітна плата за невиконані трудові обов'язки, а не компенсація моральної чи матеріальної шкоди. У постанові ВС від 23.11.2025 зазначено, що така виплата є звичайною платнею за роботу, незаконно виконану або втрачену працівником, отже жодних додаткових обмежень для працівника (наприклад, щодо строків звернення) не вводиться [2]. Цей середній заробіток відрізняється від виплат за затримку розрахунку, тож звільнення працівника від сплати збору поширюється саме на ці трудові вимоги.

Загалом, Верховний Суд виробив низку правил прецедентного характеру: компенсацію виплачувати за фактично пропущені місяці; не враховувати бонуси у середньому (лише регулярні виплати); визнавати весь період прогулу (не обмежуючи півроком); звільняти працівника від судового збору. Хоч у різних колегій суддів інколи траплялися відмінні правові висновки (наприклад, дискусія щодо множення на робочі чи календарні дні), ці розбіжності відображаються у ст. 235-236 КЗпП: суд має право коригувати розмір за правилами частини 2, але не може відмінити повну оплату всього періоду більше року. Працівник може посилатися на будь-який з висновків ВС на свою користь, оскільки відсутня єдина «формула» у цій мірі відповідальності.

Що ж щодо ризиків для двох сторін трудового договору, то з одного боку, працівник отримає значні переваги: якщо він є незаконно звільненим, він може розраховувати на виплату середнього заробітку за увесь період очікування (що іноді перевищує фактичний річний заробіток). Тако, як вже і було зазначено вище, працівник звільнений від будь-яких судових зборів за такі позови, що підвищує доступність правового захисту.

Разом з тим, працівник ризикує: довести незаконність звільнення іноді буває важко (особливо без очевидних порушень процедури), а час розгляду справи може затягнутися. Крім того, якщо сторона програє, вона може бути зобов'язана сплатити судові витрати (які, щоправда, у трудових спорах лягають на державу). Значну небезпеку для працівника становить ситуація, коли суд помилково обмежує суму прогулу (наприклад, застосовує 6 місяців), однак такі рішення можна оскаржувати, спираючись на вищезгадані прецеденти. Працівникам важливо чітко фіксувати докази незаконності звільнення (унікальні факти, документи, свідків), щоб забезпечити позитивне рішення.

Для роботодавців фінансове навантаження може бути значним. При програші справи роботодавець буде змушений сплатити середній заробіток за період, інколи більше одного року, що може виявитися у рази більшим за зарплату працівника. Нещодавні зміни законодавства ще більше підвищують витрати: роботодавець тепер сплачує ЄСВ на ту суму одночасно, що фактично збільшує вартість виплати (хоча й знижує її «чистий» розмір за рахунок утримання внеску з боку працівника, загалом витрати організації зростають). Важливий аспект: ЄСВ має бути сплачений разом із самою виплатою (інакше працівник може втратити стаж). Крім того, є ризик додаткової пені чи штрафів за несвоєчасну сплату збору (якщо роботодавець не проконтролює свій бюджет). Роботодавці йдуть на такі виплати змушено, щоб уникнути вищих санкцій (наприклад, повторного розгляду справи з більшим програшем).

У практиці є ризики зловживань: часом працівники можуть навмисно перешкоджати продовженню судового процесу, але це не звільняє роботодавця від обов'язку виплатити всі компенсації за весь програш. Є також ризик надмірно тривалого розгляду справи через недостачу суддів, але у будь-якому випадку рішення мають виконуватись негайно після набрання чинності.

З огляду на вищезазначене, пропонуються такі рекомендації та законодавчі пропозиції:

1) *Рекомендації.* Юристам працівників слід ретельно документувати незаконні звільнення та затримки поновлення, доводити відсутність вини працівника у тривалому прогляді справи. Вимагайте в суді повного розрахунку за весь період (наводьте докази тривалості розгляду). Для роботодавців – передусім постійно дотримуватись процедури звільнення, адже невиконання формальних вимог («повідомили, але наказ вчасно не видали») може вартувати щонайменше середнього заробітку за весь період. Юридичним службам підприємств варто перевіряти нарахування ЄСВ на такі компенсації. При плануванні бюджету слід враховувати можливі судові витрати.

2) *Законодавчі пропозиції.* Пропонується розглянути формалізацію в новому КЗпП положень про компенсацію за прогули: чітко прописати розрахунок середнього заробітку (зокрема, чи брати календарні дні), включення/винятки виплат, процедури розгляду. Також пропонується передбачити механізми державної компенсації та страховки для малого бізнесу, аби у випадках масових рішень (наприклад, через пандемію/надзвичайну ситуацію державного рівня) навантаження на роботодавців було збалансованим. Важливо також запровадити чіткі строки для розгляду трудо-

вих спорів, пов'язаних з незаконними звільненнями (щоб зменшити тривалість «прогулів»), та забезпечити дієвий моніторинг своєчасного виконання рішень про поновлення.

Незважаючи на вищенаведені тези, деякі питання лишаються відкритими: наприклад, яким чином враховувати доходи працівника, якщо він після звільнення отримав іншу роботу (питання «різниці в оплаті») або як діяти, якщо підприємство ліквідоване до рішення суду (чи йому виплатять). Ці нюанси потребують подальшого уточнення у практиці та, можливо, додаткових законодавчих вказівок.

Висновки. Проведений аналіз дозволив комплексно дослідити інститут компенсації за час вимушеного прогулу в системі трудового права України з урахуванням розвитку судової практики та останніх законодавчих змін. Встановлено, що ця виплата має гарантійний характер і спрямована на повне відновлення порушеного трудового права працівника у разі незаконного звільнення або переведення.

Норми статей 235-236 КЗпП України у поєднанні з позиціями Верховного Суду формують стабільну модель правового регулювання, відповідно до якої середній заробіток виплачується за весь період від дня звільнення до дня поновлення на роботі, без довільних обмежень. Судова практика підтвердила, що така виплата є різновидом заробітної плати, що впливає на порядок її обчислення, оподаткування, зарахування до страхового стажу та звільнення працівника від сплати судового збору.

Сучасні законодавчі зміни, зокрема щодо нарахування ЄСВ і включення періоду вимушеного прогулу до страхового стажу, свідчать про тенденцію до посилення соціальних гарантій працівника. Водночас залишаються питання, які потребують подальшої уніфікації та нормативного уточнення. Отже, інститут компенсації за час вимушеного прогулу трансформується у повноцінний механізм захисту трудових прав, а подальший розвиток правового регулювання має бути спрямований на підвищення правової визначеності у відповідних правовідносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n1262.
2. Постанова Верховного Суду у справі № 185/14111/23 від 30.07.2025. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/129244759.
3. Постанова Верховного Суду у справі № 501/2316/15-ц від 26.08.2020. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91186241.
4. Постанова КЦС ВП від 02.10.2024 року у справі № 638/14165/21. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_02_10_2024_roku_u_spravi_638_14165_21.
5. Постанова КЦС ВП від 05.11.2025 року у справі № 191/3186/23. URL: https://protocol.ua/ru/postanova_ktss_vp_vid_05_11_2025_roku_u_spravi_191_3186_23.
6. Про внесення змін до деяких законів України щодо зарахування до страхового стажу періоду незаконного звільнення працівника: Закон України від 03.12.2025 № 4697-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4697-20#Text.
7. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.1995 № 100. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF#Text.
8. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text.
9. Трудова реформа-2026: Трудовий кодекс рекомендовано Комітетом! 7eminar. 2026. URL: https://7eminar.ua/news/15141-novii-trudovii-kodeks-vze-skoro-bude-v-radi-nardep.

Дата першого надходження рукопису до видання: 5.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Цюпа С.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія ПРАВО

Випуск 93

Частина 5

Коректура • авторська
Комп'ютерна верстка • Світлана Головченко
Дизайн обкладинки • Катерина Шанта

Підписано до друку 05.03.2026. Папір офсет. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman. Умов.друк.арк. 27,67. Формат 60x84/8.

Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач ФОП «Ященко»